

ISRC *Congress*

International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane

December 03 - 05, 2020, Gümüşhane / TÜRKİYE

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane

03 - 05 Aralık 2020, Gümüşhane / TÜRKİYE

**Proceedings
Bildiriler Kitabı**

ISRC Congress

International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane
December 03 - 05, 2020, Gümüşhane / TÜRKİYE

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane
03 - 05 Aralık 2020, Gümüşhane / TÜRKİYE

Editors / Editörler

Doç. Dr. Salih YILDIZ
Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Muhlis ÖZDEMİR

Cover Design / Kapak Tasarım

Hanefi OKUR, Gümüş Reklam

Advertising, Promotion / Reklam, Tanıtım

Hanefi OKUR, Gümüş Reklam

Yayın No: 45

ISBN: 978-605-4838-26-4

Gümüşhane Üniversitesi, 2020

© Her hakkı saklıdır. Yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine aittir. Yayınlanan çalışmalar sadece referans gösterilerek kullanılabilir.

International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane / Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane, Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü'nce desteklenmiştir.

Proje No: 20.F2911.08.01

ISRC Congress

International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane
December 03 - 05, 2020, Gümüşhane / TÜRKİYE

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane
03 - 05 Aralık 2020, Gümüşhane / TÜRKİYE

Gümüşhane Üniversitesi
www.gumushane.edu.tr

International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane

www.isr-congress.com

<http://isrcongress2020.gumushane.edu.tr>

isrcongress2020gumushane@gmail.com

[f](#) [t](#) [i](#) / isrcongress

Gümüşhane Üniversitesi Yayınları:
Bağlarbaşı Mahallesi 29100 / Gümüşhane
Tel: 0456 233100 Fax: 0456 2331119
Eposta: dosim@gumushane.edu.tr

Copyright © 2020
ISBN: 978-605-4838-26-4
Publication Date: 13.12.2020

Honor Committee / Onur Kurulu

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Şeref ATEŞ Yunus Emre Enstitüsü Başkanı

Prof. Dr. Hamlet İSAXANLI Hazar Üniversitesi Kurucu Rektörü ve
Mütevelli Heyeti Başkanı

Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü

Doç. Dr. Tamar DOLBAIA Ivane Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi,
Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı

Organizing Committee / Organizasyon Kurulu

Doç. Dr. Salih YILDIZ Düzenleme Kurulu Başkanı

Doç. Dr. Elza SEMEDLI Hazar Üniversitesi

Doç. Dr. Senad BUSATLIC Uluslararası Saraybosna Üniversitesi

Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU

Doç. Dr. Emel YILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ

Dr. Öğr. Üyesi Muhlis ÖZDEMİR

Arş. Gör. Dr. Elif KÜTÜKOĞLU

Arş. Gör. Şerife DEMİRELLİ

Şerif DEMİRCİ

Scientific Committee / Bilim Kurulu

- Prof. Dr. Ali DERAN Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Aslıhan DOĞAN TOPÇU Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Aytekin CAN Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram NAZIR Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin ER Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin AYHAN Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Cəfər QİYASI Azərbaycan Mimarlık ve İnşaat Üniversitesi
Prof. Dr. Cem PEKMAN Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Cengiz ANIK Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Coşkun TOPAL Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Daria DOROSHKEVICH National Technical University of Ukraine
Prof. Dr. Derya ÖCAL Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ekrem CENGİZ Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Erdem TAŞDEMİR Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Erol NeziH ORHON Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda ASADOV Azərbaycan Milli İlimler Akademisi
Prof. Dr. Ferid ALAKBERLİ Bakü Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Ferruh UZTUĞ Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Gürhan TOPÇU Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Hamlet İSAXANLI Hazar Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Hanife GÜZ Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan AYYILDIZ Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Kemal SÜHER Bahçeşehir Üniversitesi
Prof. Dr. Hilmi Erdoğan YAYLA Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. Himmət HÜLÜR Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ALTUNBAŞ Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin Sabri KURTULDU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin KÖSE Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. İdil SAYIMER Kocaeli Üniversitesi

- Prof. Dr. İsa HEBİBBEYLİ Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Prof. Dr. Kemal ÇELİK Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Killion MUNYAMA University of Economy WSG
Prof. Dr. Lalə HÜSEYNZADE Azerbaycan Milli Konservatuarı
Prof. Dr. M. Cengiz TAPLAMACIOĞLU Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. M. Nejat ÖZÜPEK Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KESİM Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Ferhat ÖZBEK Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Mehpare TİMOR İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Metin IŞIK Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mohammad HUDAIB University of Glasgow
Prof. Dr. Musa PINAR Valparaiso University
Prof. Dr. Nihat YILMAZ Gümüşhane Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜZ Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Olha ILYASH National Technical University
Prof. Dr. Ömer TORLAK Rekabet Kurumu
Prof. Dr. Pınar ERASLAN YAYINOĞLU İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Rafael HÜSEYNOV Azerbaycan Edebiyat Müzesi Müdürü
Prof. Dr. Remzi ALTUNIŞIK Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Roszaini Haniffa HERİOT Watt University
Prof. Dr. Süleyman KARAÇOR Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Svitlana Hrynkevych Lviv Polytechnic National University
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV Azerbaycan Milli İlimler Akademisi
Prof. Dr. Tevfik Volkan YÜZER Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Uğur YOZGAT Arkin University of Creative Arts and Design
Prof. Dr. Ümit ARKLAN Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Vuqar ZIFEROGLU Baku State University
Prof. Dr. Zülfikar DAMLAPINAR Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Afşin KAYA Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Burhan ÇAKICI Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet Mutlu AKYÜZ Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TARHAN Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Veli ÇAM Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Banu HÜLÜR Abant İzzet Baysal Üniversitesi

Doç. Dr. Barış YILDIZ Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Begayim MAKSUTOVA Yusuf Balasagin Kırgız Milli Üniversitesi

Doç. Dr. Büşra TOSUNOĞLU Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Cihan ÖZDEMİR Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Davut Alper ALTUNAY Anadolu Üniversitesi

Doç. Dr. Dilara KESKİN Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Dilber ZEYNALOVA Hazar Üniversitesi

Doç. Dr. Ebru ONURLUBAŞ Trakya Üniversitesi

Doç. Dr. Elif KARAOSMANOĞLU İstanbul Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. Elira TURDUBECEVA American University of Central Asia

Doç. Dr. Elza SEMEDLİ Hazar Üniversitesi

Doç. Dr. Emel YILDIZ Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Emre Ş. ASLAN Trabzon Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih DAMLIBAĞ Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Fatih YALÇIN Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Fuat USTAKARA Gaziantep Üniversitesi

Doç. Dr. Göksel ŞİMŞEK Selçuk Üniversitesi

Doç. Dr. Gülay ÖZTÜRK İstanbul Ticaret Üniversitesi

Doç. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Handan ÇAM Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Hasan AYAYDIN Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Hatun BOZTEPE TAŞKIRAN İstanbul Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim AL Karadeniz Teknik Üniversitesi

Doç. Dr. İbrahim CAN Iğdır Üniversitesi

Doç. Dr. İskender PEKER Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Jan VISNOVSKY University of Ss. Cyril and Methodius

Doç. Dr. Kadir Caner DOĞAN Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Kadir SANCAK Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Kemal SAYLAN Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Mehmet Hanefi TOPAL Kırklareli Üniversitesi

Doç. Dr. Metin AKSOY Gümüşhane Üniversitesi

Doç. Dr. Miliausha GAINANOVA Tataristan Cumhuriyeti İlimler Akademisi

- Doç. Dr. Mustafa Kemal YILMAZ Samsun Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KOÇER Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Nilgün ULUTAŞDEMİR Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Nuri BALTACI Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Özgür SELVİ Kırıkkale Üniversitesi
Doç. Dr. Piotr PRUS UTP University of Science and Technology
Doç. Dr. Roza ARAZOVA Hazar Üniversitesi
Doç. Dr. Safura BORIBAEVA Al-Farabi Kazak Milli Üniversitesi
Doç. Dr. Salih AKKANAT Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Salih GÜRAN Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Salih YILDIZ Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Suat Hayri ŞENTÜRK Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Şule Yüksel ÖZMEN Karedeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Tarhan OKAN Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Telman NUSRETOĞLU Hazar Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur AKDU Gümüşhane Üniversitesi
Doç. Dr. Umur IŞIK Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Zekiye Tamer GENCER Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Zülfiye Acar Şentürk Uşak Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdülkadir ÖZTÜRK Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Yılmaz ALBAYRAK Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aykut BAŞOĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ali Erkam YARAR Necmettin Erbakan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aykut KARAKAYA Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Banu BOLAYIR Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram Oğuz AYDIN Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Birgül TAŞDELEN Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bülent BAL Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Canan ÇAKIR Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emine ŞAHİN Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emre CENGİZ Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan AKTAN Aksaray Üniversitesi

- Dr. Öğr. Üyesi Erdoğan AKMAN Manas Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Erol USTA AHMETOĞLU Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ersin DİKER Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ezgi BADAY YILDIZ Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Gizem AKBULUT YILDIZ Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Gülçin BİLGİN TURNA Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hakkı YAPICI Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hasan Mahmut KALKIŞIM Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Gülçin BEKEN Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Kamer Ilgın ÇAKIROĞLU Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Kürşad GÖLGELİ Erciyes Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AKYOL Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mohammad MAGHAMINIA Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Muhammet ŞAHİN Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Muhlis ÖZDEMİR Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Murat KOÇYİĞİT Necmettin Erbakan Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Murat TOKSARI Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Murat Ertan DOĞAN Alanya HEP Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYYILDIZ Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Nazlı KEYİFLİ Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Orkun DEMİRBAĞ Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Osman Murat TELATAR Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ömer AKKUŞ Samsun Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ömer ÇAKIN Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Ramazan ÜNLÜ Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Recep ÇELİK Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Recep YILMAZ Ondokuz Mayıs Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Semra BANK Karadeniz Teknik Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serap AKDU Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Serdar BAYRAKDAROĞLU Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Tuğba MUTLU Gümüşhane Üniversitesi
- Dr. Öğr. Üyesi Veysel ÇAKMAK Aksaray Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yasemin TATLI Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim BAYRAKDAROĞLU Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yeşim DİNDAROĞLU Karadeniz Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Zühal ÇİLİNGİR ÜK Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Dr. Arleta KOWALEWSKA Universtiy of Economy WSG

Dr. Elif KÜTÜKOĞLU Gümüşhane Üniversitesi

Dr. Habibe AKÇAY BEKİROĞLU Yıldız Teknik Üniversitesi

Dr. Jaroslaw SMOGOR Milenium College

Dr. Michal ROMAN Warsaw University of Life Science

Dr. Pawel DZIEKANSKI Jan Kochanowski Universtiy in Kielce

Dr. Witold GOSZKA Kazimierz Wielki University

Dr. Monika ROMAN Warsaw University of Life Science

International Participants/ Uluslararası Katılımcılar

Musa PINAR Valparaiso University, USA

Dariia DOROSHKEVYCH National Technical University of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Killion MUNYAMA University of Economy WSG, Poland

Piotr PRUS UTP University of Science and Technology
Bydgoszcz, Poland

Olha ILYASH Nicolaus Copernicus University
Torun, Poland

Olena TROFYMENKO National Technical University of Ukraine

Bryan CHRISTIANSEN Global Training Group, LTD.
London, England

Tamar DOLBAIA Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Tbilisi, Georgia

Ali İhsan ÇEVİK Yunus Emre Institute
Baku, Azerbaijan

Osman EMİN Saints Cyril and Methodius University
Skopje, Macedonia

Seyhan Murtezan IBRAHIMI International Balkan University
Skopje, Macedonia

Günhan ERDEM Girne American University
Kyrenia, Northern Cyprus

Ainur KENEBAYEVA University of International Business
Almaty, Kazakhstan

Armiyash NURMAGAMBETOVA L.N. Gumilyov Eurasian National University
Astana, Kazakhstan

Jaroslaw SMOGOR University of Economy WSG
Bydgoszcz, Poland

Hossein Babapour GOLAFSHANI Tehran, Iran

Seyed Kamaledin MIRMEHDI Tehran, Iran

Navdeep Singh RANDHAWA S.V. Institute of Engineering & Technology
Banur, India

Vishal GARG S.V. Institute of Engineering & Technology
Banur, India

Mandeep DHAMI S.V. Institute of Engineering & Technology
Banur, India

Michal ROMAN Warsaw University of Life Sciences, Poland

Monika ROMAN Warsaw University of Life Sciences, Poland

Rashmi GUJRATI Tecnia Institute of Advanced Studies New
Delhi

Paweł DZIEKAŃSKI Jan Kochanowski University in Kielce,
Poland

Kamar FOUAD Mohamed V university, Morocco

Charrass ABDELMJÏD Mohamed V university, Morocco

Bahyaoui SALWA Mohamed V university, Morocco

Severin HORNUNG University of Innsbruck, Austria

Thomas HOGE University of Innsbruck, Austria

Serhii VOITKO National Technical University of Ukraine
Kyiv, Ukraine

Natallia KOSAR Lviv Polytechnic National University,
Ukraine

Natallia KUZO Lviv Polytechnic National University,
Ukraine

Andrzej WLODARCZYK University of Economy WSG, Poland

Akos BALOGH Universitatea Babes Bolyai UBB,
Cluj Napoca

Aytaç BAGIROVA Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaijan

Christian U NKUME University of Klaipeda, Lithuania

Damien VANN Victorian University, Australia

Pammy KUMAR University of Economy WSG, Poland

Rainny NAMFON University of Economy WSG, Poland

Roberta BRESSAN Universita Politecnica Delle Marche, Italy

Yevhen KRYKAVSKYI Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Svitlana HRYNKEVYCH Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Maryana KOHUT National Agrarian University, Ukraine,

Patchareeporn SUTCHARIT University of Economy WSG, Poland

Ruslan LUPAK Lviv University of Trade and Economics, Ukraine

Taras VASYLTSIV Lviv University of Trade and Economics, Ukraine

Abhishek PANDEY SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India

Vpothy RAMESH SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India

Liubov SMOLIAR National Technical University of Ukraine

Dima BARYSHNIUK University of Science and Technology, Poland

Janath SACHINTHAKA University of Economy WSG, Poland

Salome PIRTSKHELAVA University of Economy WSG, Poland

Ahmet Bahadır ŞANİH Yunus Emre Enstitüsü, Kuala Lumpur

Arun BALA University of Economy WSG, Poland

İsmail ÖZDEMİR Yunus Emre Enstitüsü, Tiflis

Ersin AKBULUT Yunus Emre Enstitüsü, Saraybosna

Agata KOSMALSKA UTP University of Science and Technology in Bydgoszcz, Poland

Aynur AHMEDOVA Bakü Business University

Andrzej WŁODARCZYK Jan Kochanowski University in Kielce, Poland

Joyeux MUNYANEZA University of Economy WSG

Federica SANTORO UTP University of Science and Technology
Jan Kochanowski University in Kielce,
Poland

Magdalena WRONSKA UTP University of Science and Technology
Jan Kochanowski University in Kielce,
Poland

Svetlana İBRAHİMOVA Bakü Business University

Holden SAMMUZAAV University of Economy WSG, Poland

Vita BASİLE UTP University of Science and Technology

Contents / İçindekiler

Musa Pınar	1
University Branding and Measuring Brand Equity: Conceptual Framework and Empirical Studies	
Dariia Doroshkevych, Olha Ilyash	5
The Investigation of Emotional Intelligence Level in Non-Government Organization with The Use of Hall's Test	
Kamar Fouad, Charrass Abdelmajid, Bahyaoui Salwa	16
Post-Covid Tourism, A Consensual Re-Reading of The Economic Outlook Application of The Delphi Method to "Morocco" Destination	
Dariia Doroshkevych	24
The Analysis of Factors that Influence on Workplace Digitalization	
Severin Hornung, Thomas Höge	25
Deconstructing Workplace Flexibility: Contrasting Humanistic and Neoliberal Ideological Foundations, Organizing Principles, and Behavioral Forces	
Osman Emin	26
Balkanlarda Türk Kültürünün Kaybolan Değerleri Kuzey Makedonya <i>The Lost Values of Turkish Culture in The Balkans North Macedonia</i>	
Olha Ilyash, Nataliia Buhaychuk	35
Development of Housing Infrastructure as A Factor in Ensuring Economic Security	
Ruslan Lupak, Taras Vasylytsiv	37
Directions of Institutional Changes and Structural Reforms in The Context of Implementation of The State Policy of Import Substitution	
Serhii Voitko, Olena Trofymenko	38
Ensuring The Growth of Renewable Energy Indicators on The Basis of The Global Sustainable Development Goals	

Olha Ilyash, Liubov Smoliar 39

World Drivers of «A Social Breakthrough»: Is An Economic Miracle Possible in Ukraine?

Abhishek Pandey, Vpothy Ramesh 41

Application of Deep Learning in Plant Diseases Detection for reliable Agriculture: A Survey

Olha Ilyash, Maryana Kohut 42

Features of International Labor Migration

Paweł Dziekański 44

Financial Situation as a Challenge for Local Authorities in a Multidimensional Operating Environment

Piotr Prus 46

Transfer of Knowledge into Practice as A Factor of Social and Economic Changes in Rural Areas - A Case Study

Yevhen Krykavskiy, Olha Ilyash, Svitlana Hrynkevych, Maryana Kohut , Patchareeporn Sutcharit 48

The Impact of Social Media Advertising on The Consumer Buying Behavior

Michał Roman, Monika Roman 49

The Crisis in Tourism Caused by the COVID-19 Pandemic-Global Challenges

Holden Sammuz, Şerif Demirci 50

Social Sciences in Zambia

Magdalena Wrońska 51

Utilization of Funds from The Regional Operational Program by Communes of The Podkarpackie Voivodeship

Nataliia Kosar, Nataliia Kuzo 53

Ways to Raise Competitiveness of Higher Education Establishments of Ukraine

Arun Bala 54

Network Interventions for Managing the Coronavirus Pandemic and Sustaining Economy

Dima Baryshniuk 55

Current Approaches in Social Sciences and Digitalization Education

Janath Sachinthaka 56

Problematic Situations in Project Management

Andrzej Włodarczyk 57

Sociology is Study of Human Relationship, Which Describes Changes in Social Structures

Andrzej Pawlik 58

Innovative Distance of Provinces in 2020 in Poland

Federica Santoro, Vita Basile 60

Environmental Problems

Agata Kosmalka 61

The Impact of The Epidemic's Effects on International and Rural Tourism in The Social Aspect

Aynur Ahmedova 62

Azərbaycan'da Turizm

Akos Balogh 63

The Principles of Single European Markets

Ersin Akbulut 64

Türkiye'nin Kültürel Diplomasi Atağı ve Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü Çalışmaları

Turkey's Attack of Cultural Diplomacy and Sarajevo Yunus Emre Institute Studies

Ahmet Bahadır Şahin 65

Kamu Diplomasisi Çerçevesinde Yunus Emre Enstitüsünün Güneydoğu Asya'daki Faaliyetlerinin Analizi

Analysis of The Activities of Yunus Emre Institute in Southeast Asia within The Framework of Public Diplomacy

İsmail Özdemir 67

Türkiye'nin Kültürel Diplomasi Atağı ve Tiflis Yunus Emre Enstitüsü Çalışmaları
Attack Turkish Cultural Diplomacy and Tbilisi Yunus Emre Institute Studies

Pammy Kumar 69

Education Industry Reality

Joyeux Munyaneza 70

Education

Christian U Nkume 71

Understanding Ethics of Digitalization

Damien Vann 72

The Roll of Modern Technology in Learning a New Language

Salome Pirtskhelava 73

Tourism

Aytaç Bağirova 74

Hukuk

Roberta Bressan 75

Tourism

Svetlana İbrahimova 76

Azerbaycan'ın Turizm Zenginlikleri

Abdulkadir Alıcı 77

Havayolu İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Riskinin Belirleyicileri
Determinants of Financial Failure Risk in Airlines

Ali Can Yılmaz 78

Bir Verimlilik Kaynağı Olarak Sanal Kaytarma
Cyberloafing as a Source of Productivity

Abdulkadir Alıcı, Güven Sevil 88

Analysis of Internal Financial Factors Affecting Stock Price in Airline Businesses
Havayolu İşletmelerinde Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen İşletme İçi Finansal Faktörlerin Analizi

Ali Köroğlu, Salih Yıldız 111

Hizmet Adaleti ve Tüketici Sinizmi Arasındaki İlişkide Fiyat Adaletinin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Price Justice in the Relationship between Service Justice and Consumer Cynicism

Aslı Canan Kuşçu 120

Detection of Breast Cancer by Otsu Threshold Determination Method

Mete Tevetoğlu 130

Algoritmik Arabuluculuk

Algorithmic Mediation

İbrahim Avcı, Salih Yıldız 132

Tüketici Etnosentrizmi ve Yerli Ürün Satın Alma Niyeti: Türk ve Leh Öğrencilerin Karşılaştırılması

Consumer Ethnocentrism and The Intention to Buy Domestic Products: A Comparison of Turkish and Leh Students

Mehmet Fatih Acar 142

Sürdürülebilirlik ve Tedarik Zinciri

Sustainability and Supply Chain

Büşra Tosunoğlu, Gülşah Dönmez 144

Denetim Kalitesi Konusunda Bibliyometrik Bir Araştırma

Erdal Demir, Ali Köroğlu 145

Algılanan Hizmet Kalitesi ve Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişkide Kurum İmajının Aracılık Rolünün İncelenmesi

Investigation of The Mediating Role of The Corporate Image in The Relationship Between Perceived Service Quality and The Intention to Recommend

Gül Yeşilçelebi 154

Türkiye'deki Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sürdürülebilirlik Açıklamaları: Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi

Sustainability Disclosures of the Independent Auditing Firms in Turkey: A Content Analysis of the Sustainability Reports

Nilgun Ulutasdemir, Semra Sisman Elevli, Özgün Arman 155

Sağlık Çalışanlarının Tıbbi Atık Yönetimi: Bir Devlet Hastanesi Örneği

Medical Waste Management of Healthcare Workers: Example of a Public Hospital

Enes İlhan 157

Ali Nihat Tarlan'dan Orhan Şaik Gökyay'a Necati Bey'e Ait Bir Beytin Tenkidi

Yahya Yaşar 158

Modernist Ekolün Peygamber Tasavvuruna Eleştirel Bir Yaklaşım

A Critical Approach to The Modernist Ecol's Prophet Vision

Ali Tehci 175

Yükseköğretimde Öğrenci Tatmini ile Kurum İmaj Algısı ve Sadakat İlişkisi

Relationship Between Student Satisfaction and Corporate Image Perception and Loyalty in Higher Education

Kemal Göz 176

Çağdaş Kırgız Edebiyatının Önemli Kurucularından Mukay Elebaev'in Hayatı ve Edebî Kişiliğine Dair

About The Life and Literary Personality of Mukay Elebaev, One of The Important Founders of Modern Kırgız Literature

Cemil Liv 186

Semerkandînin Mizânül Usûl Adlı Eseri Bağlamında Semerkant ve Irak Hanefî Usûl Ekollerinin Hz. Peygamberin Fiillerine Yaklaşımı

The Examination of The Approaches of The Samarkand and Iraq Methodology Tradition to The Actions of The Prophet in The Manner of The Alauddin Samarkandi's Great Work Named Mizan Al-Usul

Şahin Şimşek, İbrahim Fatih Demirel 197

Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Kazandırma/Kelime Öğretimi Etkinliklerinin Kullanılan Yöntemler Açısından İncelenmesi

Analysis of Vocabulary Gaining / Word Learning Activities in Turkish Course Books in terms of The Methods Used

Yıldırım Okatan 199

Rus Telgraf Belgelerine Göre Türk Donanmasının Karadeniz'deki Faaliyetleri

According to Russian Telegraph Documents Activities of The Turkish Navy in The Black Sea

Aslı Canan Kuşçu 201

Akciğer Bronşlarının, Bulanıklaştırma ve Keskinleştirme Filtreleriyle Görüntülenmesi ve Sonuçlarının Karşılaştırılması

Visualization of Lung Bronchi with Blur and Sharpen Filters and Comparison of Results

Yıldırım Beyazıt Çiçen 224

Global Krizde Türkiye'de Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Histerisi: Fourier Durağanlık Analizinden Kanıtlar

Unemployment Hysteresis by Gender and Marital Status in Global Crisis: Fourier Stationary Analysis for Turkey

Kadir Caner Doğan 226

Kamu Yönetiminde Habis Sorunlar ve Mücadele Çabaları
The Struggle Effort and Wicked Problems in Public Administration

Mustafa Sarper Alap 227

Urdu Dili ve Edebiyatı Gelişimine Bir Bakış
An Overview Development of Urdu Language and Literature

Fatih Ocak, Mürşit Şirin 242

Gümüşhane Şehrinde Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri Ortamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Disaster and Emergency Meeting Areas in The City of Gümüşhane in The Geographical Information Systems Environment

Yelda Tutar Serter 244

Türk Modernleşme Sürecinde Atatürk Devrimleri'nin Algılanma Meselesi
The Issue of Perceiving Atatürk's Revolutions in The Turkish Modernization Process

Sevgi Sezer 252

ABD'nin Ekonomi Politikalarındaki Belirsizliklerinin Nafta Ülkelerinin Dış Ticaret Dengelerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz
The Effects of Economy Policy Uncertainties in The USA on Foreign Trade Balance with Nafta Countries: Aneconometric Analysis

Levent Duman 266

Türkiye'deki Suriyeliler ve "Banal" Ötekileştirme
Syrians in Turkey and "Banal" Marginalization

Mahmut Koçan, Salih Yıldız 268

İmaj, Güven ve Kalite Algısının Satın Alma Niyetine Etkisi: Yerli Otomobil Markası TOGG Üzerine Bir Uygulama
The Effect on The Purchase Intention of Perception of Image, Trust and Quality: An Application on Domestic Automobile Brand TOGG

Bilâl Kas 275

Aka Gündüz'ün Bu Toprağın Kızları ve İki Süngü Arasında Adlı Romanlarında Kadının "Erk" Karşısında Varoluş Çabası
Women's Effort of Existence Against "Men" in The Mame of Aka Gündüz's Bu Toprağın Kızları and İki Süngü Arasında

Ahmet Kırmızıbiber, Salih Yıldız 282

Etkileyici Pazarlamanın Marka İmajına ve Satın Alma Niyetine Etkisi
Effect of Influencer Marketing on Brand Image and Purchase Intention

Sedef Şen 289

Yolsuzluk İktisadi Büyümei Arttırır Mı?
Does Corruption Promote Economic Growth?

Ahmet Kırmızıbiber, Emel Yıldız 299

Marka Boyutlarının Marka Evangelizmine Etkisi
The Effect of Brand Dimensions on Brand Evangelism

Mahmut Koçan, Emel Yıldız 306

Tüketicilerin Memnuniyet ve Şikayetlerinin İncelenmesi: Trendyol Üzerine Bir İçerik Analizi
Examining Consumers' Satisfaction and Complaints: A Content Analysis on Trendyol

Şükrü Ayrar 314

İnsana Yönelik İşlenen Cinayetlerde / Suçlarda Hanefilerin Yurt Kavramı Temelli İhrâz Anlayışı
Hanafis' "Ihrâz" Approach Based on Home Concept in Murders / Crimes Against Humans

Mazhar Oyanık, Ekrem Cengiz 326

Müşteri Kişilik Özellikleri ile Sıfır km. Otomobil Tercih Faktörleri Arasındaki İlişkiler: TR90 Bölgesi Örneği
Relationships Between Customer Personality Traits and Zero km Car Preference Factors: Example of TR90 Region

Mustafa Zuhul 340

Gelişmekte Olan Ülkelerde Ulusal İnovasyon Kapasitesinin Belirleyicileri: Panel Veri Analizi Yöntemi
Determinants of National Innovation Capacity in Developing Countries: Panel Data Analysis Method

Zeynep Koçer 341

Realism as a Tool to Develop Credibility: Orientalism in Mustang (Gamze Deniz Ergüven, 2015)

Necla İlter Küçükçolak 342

Assessment of Mercantile Exchange's Contribution to Agricultural Commodity Market
Ürün İhtisas Borsacılığının Tarım Piyasasına Katkısının Değerlendirilmesi

Osman Komut 354

Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Türkiye'deki Orman ve Orman Ürünleri Sertifikasyonu

Forest and Forest Products Certification in Turkey in the scope of Sustainability

Şenol Mail Pala 365

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Kazanımların Anahtar Yetkinliklerle İlişkisi

The Relationship between The Gains in The Fifth Grade Social Studies Lesson Curriculum and The Key Competences

Gülşen Kırpık, Eda Rukiye Donbak 367

Konaklama Yönetiminde Yeşil İnsan Kaynaklarının Önemi: Bir Literatür Taraması

The Importance of Green Human Resources in Hospitality Management: A Literature Review

Semih Çayak, İsmail Karsantık 369

Eğitim Sürecine Paydaş Yaklaşımı: Ebeveyn Katılımı

A Stakeholder Approach to The Educational Process: Parental Involvement

Erman Kedikli, Zeynep Mutlu, İbrahim Süngü 370

Üniversite Öğrencilerinin Girişimci Kişilik Özellikleri ve Kariyer Planlamaları Açısından İncelenmesi

An Investigation of University Students in terms of Entrepreneurial Personality and Career Planning

Hümeyra Uğurlu 387

Vergi Mükellefiyeti Çerçevesinde Robot Vergisinin Değerlendirilmesi

Evaluation of Robot Tax within The Framework of Tax Liability

Merve Görmez, Orhan Çakıroğlu 397

Hikâye Haritası Stratejisinin Özel Gereksinimli Öğrencilerin Okuma Becerilerine Etkisini Değerlendiren Araştırmaların İncelenmesi

Tuğçe Akyol 398

Anne Babaların Çocukların Katılım Hakkına Yönelik Görüşleri

Kenan Bülbül, Tuğba Türkkan, Hatice Odacı 399

Çocukluk Çağı İstismar Yaşantıları ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Öz Duyarlığın Aracılık Rolü

The Investigation of Relationships between Childhood Traumatic Experiences and Psychological Symptoms: The Mediating Role of Self-Compassion

Ahmet Ergülen, Banu Bolayır, Zeynep Ünal, İbrahim Harmankaya 400

COVID-19 Sürecinde Türkiye'nin Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi

In COVID-19 Process Evaluation with Data Envelopment Analysis Efficiency of Turkey

Sonay Satır, Deniz Atalay 409

Endüstri 4.0 ile Birlikte Dönüşen İnsan Kaynakları Yönetimi

Human Resources Management Transformed with Industry 4.0

Mustafa Yılmaz, Fahri Atasoy 417

Yeni Bir Aktivizm Yöntemi olarak Kırıcı Gözetim

Hacker Surveillance as a New Method of Activism

Elif Cansız, Asuman Bilbay 419

Ergenlik Döneminde Evlilik ve Annelik

Marriage and Maternity in Adolescence

Mehmet Kanak, Asuman Bilbay, Elif Cansız.....421

Koruyucu Aile Olmaya İlişkin Görüşlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Analysis of The Opinions about Being A Protective Family in terms of Various Variables

Taner Çiççi, Elif Cansız.....423

Okul Öncesi Dönem Çizgi Filmlerinde Coğrafi Kavramlar

Geographical Concepts in Preschool Semester Cartoons

Recep Kurt, Tiğınçe Oktar 425

2. Meşrutiyet Döneminde Adana Vilayet'inde İşlenen Suçların Analizi

The Analysis of Crimes Committed in Adana Province during The Second Constitutional Period

Ahmet Cemil Soylu 427

Sürdürülebilir Kalkınma ve Gıda Güvenliği İlişkisi

Sustainable Development and Food Safety Relationship

Ramazan Tarık 429

Ali El-Fahrî'nin "Telhîsü'l-Beyân Fî Zikri Fıraki Ehli'l-Edyân" Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihindeki Yeri

Ali El-Fahrî's Work Named "Talkhis Al-Bayan Fi Dhikr Firaq Ahl Al-Adyan" and Its Place in The History of The Islamic Sects

Abdulvehhab Gözün 448

Kitâbet Dönemi (H. 1-73) Ortaya Çıkan Bazı Hadis Yazıtları
Some Hadith Inscriptions Revealed During The Period of Writing (H. 1-73)

Canser Boz, Muhlis Özdemir, Berna Çalgı.....462

Mental Hastalıkların Prevelansına Göre Ülkelerin Çok Boyutlu Karşılaştırılması
Multidimensional Comparison of Countries According to The Prevalence of Mental Disorders

Fahrettin Pala 466

Ekonomik Özgürlüğün Borsa Performansı Üzerindeki Etkisinde Demokrasi İndeksinin Aracı Rolü
The Role of The Democracy Index in The Effect of Economic Freedom on The Stock Exchange Performance

Büşra Tosunoğlu, Selim Cengiz, Elvin Rzazade.....479

Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Trabzon İli Örneği
Evaluation of Local Financial Reporting Framework From Accounting Professionals' Point of View: Practice of Trabzon Province

Muhammet Ali Asar.....481

Musa Cârullah Bigiyef'e (1875-1949) Göre Sünneti İnkârın İmkânsızlığı
The Impossibility of Denial of Sunnah According to Musa Cârullah Bigiyef (1875-1949)

Serdar Göcen.....490

Gerçekleşen Enflasyon ve Enflasyon Beklentileri Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

Sevgi Sezer.....491

BRICSMT Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkileri: Panel Veri Analizi
Trade and Growth in BRICSMT Countries: A Panel Data Analysis

Elif Kütükoğlu 503

Spotlight Filmi Bağlamında Soruşturmacı Gazetecilik ve Kamu Yararı İlkesi
Investigator in The Context of The Spotlight Film and The Principle of Public Benefit

Raife Meltem Yetkin Özbük.....505

A Comprehensive Examination of the Omnichannel Concept with Keyword Analysis
Anahtar Kelime Analizi ile Omnikanal Kavramının Kapsamlı Bir Şekilde İncelenmesi

Figen Gürsoy, Fatih Aydoğdu, Burçin Aysu, Neriman Aral.....521

Bebeklerin Sağlığı ve Gelişimi ile İlgili Geleneksel Uygulamalar
Traditional Applications on The Health and Development of Babies

Saliha Koday, Zeki Koday, Emine Yılmaz Akçaözoğlu 523

Bozkır İlçesi'nin (Konya) Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusu
Population of Bozkır District (Konya) According to Elevation Steps

Merve Görmez, Orhan Çakıroğlu 536

Öğrenme Güçlüğü olan Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerisini Geliştirmede
Hikâye Haritası Stratejisinin Kullanımı

Günhan Erdem.....537

Afetlere Dirençlilik

Preface

We are proud to complete the "International Scientific Research Congress 2020 Gümüşhane" collaboration with Gümüşhane University, Yunus Emre Institute, Khazar University, International University of Sarajevo and Ivane Javakhishvili Tbilisi State University. International Scientific Research Congress 2020 Gümüşhane, the second of our congress series, which we completed with more than 60 participants from 10 different countries in Tbilisi, the capital of Georgia, was held mainly with online participation due to the COVID-19 pandemic that affected the whole world. Nearly 40 participants from abroad as well as nearly 70 participants from Turkey supported the congress with their papers within many areas from Marketing to Health, Accounting to Education, Theology to Management, Finance to History of Social Sciences which become an interdisciplinary information feast, that provides valuable contribution to the scientific literature.

More than 100 papers were presented in our congress with different languages, the majority of the participants and listeners were young academicians, which enabled us to form an opinion that the interest in the field of Social Sciences will continue in the coming years.

We would like to thank all of our participants for their valuable contributions to our congress.

First of all, we would like to thank Gümüşhane University rector Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK. In addition, Yunus Emre Institute President Prof. Dr. Şeref ATEŞ, Founding Rector of Caspian University and Chairman of the Board of Trustees Prof. Dr. Hamlet İSAXANLI, Rector of the International University of Sarajevo Prof. Dr. Ahmet YILIDİRİM and Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Dean of the Faculty of Social and Political Sciences Assoc. Dr. Tamar DOLBAIA.

Finally, we would like to thank members of the Honor Committee, Organizing Committee, and Scientific Committee for their significant contribution to the International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane.

Please follow <http://isr-congress.com> for upcoming events.

Regards,

International Scientific Researches Congress 2020 Gümüşhane
Organizing Committee

Önsöz

Gümüşhane Üniversitesi, Yunus Emre Enstitüsü, Hazar Üniversitesi, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi ve Ivane Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi iş birliği ile organize ettiğimiz "Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane'yi tamamlamış olmaktan gurur duyuyoruz. İlkinin Gürcistan'ın başkenti Tiflis'de 10 farklı ülkeden 60'dan fazla katılımcı ile tamamladığımız kongre serimizin ikincisi olan Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane, tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 pandemisi dolayısıyla ağırlıklı olarak online katılım ile gerçekleştirildi. Yurtdışından 40'a yakın katılımcının yanı sıra yurtiçinden 70'e yakın katılımcının bildirimleri ile destek verdiği kongrede Pazarlamadan Sağlığa, Muhasebeden Eğitime, İlahiyattan Yönetime, Finanstan Tarihe kadar pek çok alandan bildiri sunulmuştur. Disiplinlerarası bilgi şöleni olarak gerçekleşen kongrede Sosyal Bilimlerin farklı alanlarında çalışan araştırmacıları bir araya getirerek güncel konuların paylaşıldığı kongrenin bilimsel anlamda literatüre önemli katkılar sağladığını düşünmekteyiz.

Farklı dillerde 100'den fazla bildirim sunulduğu kongrede katılımcı ve dinleyicilerinin çoğunluğunun genç akademisyenlerden oluşması Sosyal Bilimler alanına duyulan ilginin önümüzdeki yıllarda da süreceği hususunda bir kanaat oluşturmamızı sağlamıştır.

Kongremize katkılarından ötürü öncelikle bütün katılımcılarımıza ayrı ayrı teşekkürler.

Öncelikle kongrenin gerçekleştirilmesinde emeği olan ve planlama aşamasından kongre gününe kadar desteğini esirgemeyen Gümüşhane Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Sayın Halil İbrahim ZEYBEK'e teşekkürü bir borç biliriz. Ayrıca Yunus Emre Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Sayın Şeref ATEŞ'e, Hazar Üniversitesi Kurucu Rektörü ve Mütevelli Heyeti Başkanı Prof. Dr. Sayın Hamlet İSAXANLI'ya, Uluslararası Saraybosna Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sayın Ahmet YILIDIRIM'a ve Ivane Javakhishvili Tiflis Devlet Üniversitesi, Sosyal ve Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı Doç. Dr. Sayın Tamar DOLBAIA'a teşekkür ederiz.

Son olarak, Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane'ye büyük katkıları olan onur kurulu, düzenleme kurulu ve bilim kurulu üyelerimize ayrı ayrı teşekkür ederiz.

Yaklaşan etkinlikler için lütfen <http://isr-congress.com> adresini takip ediniz.

Saygılarımızla,

Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi 2020 Gümüşhane
Düzenleme Kurulu

University Branding and Measuring Brand Equity: Conceptual Framework and Empirical Studies

Musa Pinar¹

Abstract

In today's global marketplace, the most distinctive skill of marketers is their ability to build and manage brands (Kotler and Armstrong, 2010). Over the years, brands have served as effective carriers of functional and symbolic information about goods, services, and experiences (Oh et al., 2020). A brand functions as a powerful differentiator for the business and as a decision-making tool for customers. In highly competitive marketplace, branding and brand management have become increasingly important as organizations seek competitive advantage. A powerful brand enjoys a high level of consumer awareness and loyalty (mind share and heart share), and it forms the basis for building strong and profitable customer relationship. The real value of a strong brand is its ability to capture customer preference and loyalty. As a result, recently the concept of brand equity has received vast attention due to the growing nature of competition in domestic and international markets. Brand equity is a key intangible asset (Ambler et al., 2002) that arises from past brand building activities. Since the concept of brand equity is the foundation of any branding strategy, it has become the focus of many branding studies (Rosenbaum-Elliott et al., 2011).

Aaker (1991, p.15) defined brand equity as "a set of assets and liabilities linked to a brand, its name, and symbol, which adds or subtracts from the value provided by a product or service to a firm and/or that firm's customers". Keller (1993, p.8), who coined the term customer-based brand equity (CBBE), defined brand equity based as "the differential effect of brand knowledge on consumer response to the marketing of the brand". A brand with strong equity is easily recognized and recalled, and more importantly, creates a distinction strong enough to generate favorable responses towards the brand (Keller, 2013). The consensus is that the value of a brand ultimately resides in the minds of consumers; thus, consumers are the real owners of the brands. Consequently, what consumers perceive as the value may differ from what the brand owner intends to offer (Md Noor et al., 2019). According to Keller (2013), CBBE happens when consumers have high awareness of and familiarity with the brand and have strong, favorable, and unique associations for the brand. Aaker (1991) originally conceptualized brand equity as a multidimensional concept that includes brand awareness, brand associations, perceived quality, and brand loyalty, which are the most used CBBE dimensions in brand equity research.

In recent years, experiencing an increase in domestic and international competition, a negative global economic environment, and a decrease in enrollments, colleges and universities have faced an increased competition (Whisman, 2007). As result, university administrators have realized that relying only on external marketing and branding efforts are not sufficient strategies for building strong university brands and brand equity (Pinar et al., 2014), so they are turning to branding efforts as the relatively simple promotional approaches of the past no longer seem to work. For Higher Education Institutions (HEIs), branding of universities as a recent marketing tool aims to attract, engage, and retain students and position universities (Wilson and Elliot, 2016; Sultan and Wong, 2014). A university brand reflects the university's ability to fulfill students' needs and creates trust in its capacity to deliver the promised services (Nguyen et al. 2016). Also, universities as service organizations depend on their unique service properties to differentiate themselves from the competition. In recent years, different topics related to university branding

---

¹ Professor of Marketing and Paul H. Brandt Professor of Business College of Business, Valparaiso University, USA

and university brand equity have been addressed by different studies show the growing interest in branding of HEIs. While the prior studies provide insights into understanding of the specific areas of university branding, they do not capture the holistic effects of the brand equity dimensions (core and supporting) and the direct and indirect relationships and interactions between the dimensions presented in the brand ecosystem (Pinar et al., 2011).

Ng and Forbes (2009) suggested a gap model for the university learning experience based on the service quality literature, recognizing the various parties involved in the creation of the experience, including the students themselves. They highlight the complexity of the university experience as it is co-created, emergent, unstructured, interactive, and uncertain, and not all students share the same goals and orientation (academic, personal, vocational, social) with respect to university experience. Ng and Forbes (2009) proposed a model to capture student university experience that identified core and supporting academic value-creation dimensions. The brand ecosystem framework proposed by Pinar et al. (2011) includes the core and supporting brand equity dimensions of Ng and Forbes (2009), where academic-student interaction is often an important aspect of learning experience in building university brand. From a strategic perspective, brands can be designed to deliver greater customer value by building a brand ecosystem that includes the value networks and their interactions at each stage of brand value building and delivery. Brand ecosystem is a set of different activities that contribute to building a strong brand that cover all the stages of value creation from initial design idea to the final consumer brand experience (Pinar and Trapp, 2008). The core brand equity dimensions include brand awareness, perceived quality, brand association, brand trust, learning environment, emotional environment, university reputation, and brand loyalty, whereas the supporting brand equity dimensions include library services, dining services, residence hall, and physical facilities.

The brand ecosystem framework for university branding has been used in two empirical studies, where one study in Turkey (Pinar et al., 2020) used only the core brand equity dimensions and the other study in the United States (Girard and Pinar, 2020a) included both the core and supporting brand equity dimensions. These studies utilized the CBBE theory and the brand ecosystem framework to develop measurements and tested the relationships between core and supporting brand equity dimensions that are significant and important in building brands of universities, and they are valid and reliable measures of the CBBE dimensions of university branding. The results of both studies supported the assertion that universities are complex systems of various sub-brands that require brand management by considering all relevant dimensions in a holistic perspective in a brand ecosystem framework (Pinar et al., 2011) with their direct and indirect relationships. These findings indicate that the holistic approach to examining university brand equity is essential to understand and capture the complex bundles of benefits in creating a strong university brand and brand equity. The findings from the U.S. study confirm the assertion by Ng and Forbes (2009) that the core dimensions cannot function properly without the supporting dimensions, they work together, having direct and indirect effects in an integrated, dynamic way to build the brand in higher education and university brand equity. One of the unexpected findings is that while emotional environment in the U.S. study directly influences brand trust and indirectly brand loyalty, it is directly influenced by other BE dimensions, emotional environment in the Turkish study does not influence the brand trust, university reputation, or brand loyalty, which is interesting for understanding cross-cultural differences.

In another study (Girard and Pinar, 2020b) compared the importance and performance of university brand equity dimensions to determine if any significant gaps exist between student perceptions of importance (expectations) and performance of the university brand equity dimensions. The results show an existence of gaps for both all core and supporting university brand equity dimensions, indicating that

student expectations are not met, which could have significant implications for creating a strong university brand. For example, university reputation had the largest gap, which the reputation could be improved through strengthening brand awareness, brand associations, brand loyalty, perceived quality, learning environment, brand trust, and emotional environment. Of the supporting factors, residence hall had the largest gap, suggesting a need to improve on residence halls, as well as physical facilities, dining services and library services, especially, residence halls and dining services are important to students living on campus and especially to female students.

These empirical studies provide some insights about the core and supporting university brand equity dimensions, and their direct and indirect complex relations that could be beneficial for university administrators in creating a strong university brand and brand equity. However, the authors suggest that a caution must be exercised when interpreted the findings of their studies with their limitations. Despite above limitations, however, they state that university administrators can benefit from the findings of the empirical studies and a gap analysis in making both strategic and operational decisions for creating a strong university brand.

References

- Aaker, D. (1991), *Managing Brand Equity*. Free-Press, New York, NY.
- Ambler, T., Bhattacharya, C. B., Edell, J., Keller, K. L., Lemon, K. N., and Mittal, V. (2002), "Relating brand and customer perspectives on marketing management," *Journal of Services Research*, Vol. 5, No. 1, pp. 13-25.
- Girard, T. and Pinar, M. (2020a), "An empirical study of the dynamic relationships between the core and supporting brand equity dimensions in higher education", *Journal of Applied Research in Higher Education*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JARHE-04-2020-0097>
- Girard, T., Pinar, M. (2020b), *Importance-Performance Gap Analysis of the University Brand Equity Dimensions*, the Atlantic Marketing Association 2020 Virtual Conference (Competitive Track), October 2.
- Keller, K. L. (1993), "Conceptualizing, measuring and managing customer-based brand equity", *Journal of Marketing*, Vol. 57, No. 1, pp. 1-22.
- Keller, K. L. (2013), *Strategic Brand Management: Building, Measuring, and Managing Brand Equity*, 4th ed. Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Kotler, P. and Armstrong, G. (2012), *Principles of Marketing*. 13th ed., Prentice-Hall, Upper Saddle River, NJ.
- Md Noor, S., Manan, K. A., & Kuthoos, H. M. A. (2019), "Assessing corporate brand equity of public universities", *Jurnal Komunikasi: Malaysian Journal of Communication*, Vol 35, No. 3, pp. 283-299.
- Ng, I.C. L. and Forbes, J. (2009), "Education as service: The understanding of university experience through the service logic", *Journal of Marketing for Higher Education*, Vol. 19, No. 1, pp. 38-64.
- Nguyen, B., X. Yu, Melewar, T.C. and Hemsley-Brown, J. (2016), "Brand ambidexterity and commitment in higher education: An exploratory study", *Journal of Business Research*, Vol. 69, No. 8, pp. 3105-3112.

- Oh, T.T., Keller, K.K., Neslin, S.A., Reibstein, D.J., and Lehmann, D.R. (2020), "The past, present, and future of brand research", *Marketing Letters*, published online (June 04), <https://doi.org/10.1007/s11002-020-09524-w>.
- Pinar, M. and Trapp, P. (2008), "Creating competitive advantage through ingredient branding and brand-ecosystem: The case of Turkish cotton and textiles", *Journal of International Food & Agribusiness Marketing*, Vol. 20, No. 1, pp. 29-56.
- Pinar, M, Trapp, P., Girard, T., and Boyt, T. E. (2011). "Utilizing brand-ecosystem for branding and building brand equity in higher-education", *International Journal of Educational Management*, Vol. 25, No. 7, pp. 724-739.
- Pinar, M, Trapp, P., Girard, T., and Boyt, T. E. (2014), "University brand equity: An empirical investigation of its dimensions", *International Journal of Educational Management*, Vol. 28, No. 6, pp. 616-634. <https://doi.org/10.1108/IJEM-04-2013-0051>
- Pinar, M., Girard, T., and Basfirinci, C. (2020), "Examining the relationship between brand equity dimensions and university brand equity: An empirical study in Turkey", *International Journal of Educational Management*, Vol. 34, No. 7, (forth coming). <https://doi.org/10.1108/IJEM-08-2019-0313>
- Rosenbaum-Elliott, R., Percy, L., and Pervan, S. (2011), *Strategic Brand Management*, 2nd ed. Oxford University Press, Oxford, UK.
- Sultan, P. and Wong, H. Y. (2014), "An integrated-process model of service quality, institutional brand and behavioural intentions: The case of a university", *Managing Service Quality: An International Journal*, Vol. 24, No. 5, pp. 487-521.
- Whisman, R. (2009), "Internal branding: A university's most valuable intangible asset", *Journal of Product and Brand Management*, Vol. 18, No. 5, pp. 367-370.
- Wilson, E. J. and Elliot, E. A. (2016). "Brand meaning in higher education: Leaving the shallows via deep metaphors", *Journal of Business Research*, Vol. 69, No. 8, pp. 3058-3068.

The Investigation of Emotional Intelligence Level in Non-Government Organization with The Use of Hall's Test

Dariia Doroshkevych ², Olha Ilyash ³

Abstract

This article is devoted to the study of emotions and their role in leadership and the process of changes. A review of literature is conducted and the main definitions of emotions and emotional intelligence are revealed. The importance of studying the level of emotional intelligence in companies is substantiated. The basic methods with the help of which one can estimate the level of emotional intelligence are described.

The analysis of the NGO "100 percent of Life", which is engaged in support of HIV/AIDS positive people, is conducted. The structure of personnel is analysed and staff turnover is calculated. It is determined that emotions play a particularly important role for employees of the organization. Emotions influence the efficiency of the consultants' work and the style of managing them. With the help of Hall's test, the level of emotional intelligence is determined. Further studies have shown that women in this organization have a higher level of emotional intelligence than men have, and identified those, whose emotional intelligence is at the highest level. Based on the conclusions, the structure of management in the organization has been significantly changed and training to develop emotional intelligence has been established.

Keyword: *emotional intelligence, non-government organization, hall's test, eq*

Introduction

Until recently, in the business world, one treated feelings and emotions with contempt; they were not understood, they were ignored, suppressed. Unfortunately, the display of emotions is still considered a manifestation of weakness, inability to keep one's head. Emotional people are considered to be those who do not understand the real world, which is built on facts only. Even Bertrand Russel asserted that "the degree of one's emotions varies inversely with one's knowledge of the facts» and many top executives agree with it.

However, is it true that emotions are so unnecessary in today's business world? Feelings and emotions are one of the most important parts of the human personality, and in our lives, they play the same crucial role as logic and rational thinking. Emotions perform the function of feedback, through which we receive information about the quality of our lives and our state.

Fortunately, in today's world, more and more executives are beginning to understand the value of emotions and realize that emotions are one of the most important administrative tools that simplifies and accelerates the way to success. It is because the economy of the 21st century is characterized by the extension of the service sector, an increase in the number of types of services provided, customer-centric marketing, information technology, as well as the widespread adoption of new kinds of human resources management. Of course, such changes influence the requirements for the profession of a manager, namely, the area of responsibility is expanding, mainly in terms of the need to communicate with more and more people. These phenomena cause

---

² Prof., National Technical University of Ukraine, dariya.dor@gmail.com

³ Prof. WSG University of Economy in Bydgoszcz, Poland, International University of Finance, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine, [0000-0002-7882-3942], olha.ilyash@byd.pl

emotions that need to be given legal status in the workplace, one must learn to listen to and correctly understand feelings, control their own emotions, and then managers can better understand themselves and others and inspire employees to work effectively.

All this contributes to an increase of the requirements for the competence of a manager, and especially with regard to their social and emotional intelligence.

1. Literature Review

The concept of social intelligence was first used by Thorndike (1904). The author characterized it as vision in the interpersonal relations and the ability to act wisely in human relationships. According to the modern scientist Goleman (2002), social intelligence is the ability to understand one's own feelings and feelings of other people, have self-motivation, be able to control emotions in relation to oneself and others. If a person does not notice their own feelings, one can be sure that this person will not notice feelings of others. Communicative competence is a significant part of social competence, because it is responsible for the efficient and successful interaction between people. Social competence is a quality that is responsible for the manager's ability to build and maintain an optimal relationship with all members of their professional activities. It is social competence that forms the system of knowledge about social responsibility and oneself.

Not only social intelligence, but also emotional intelligence affects success and effectiveness of the interaction of social skills, scenarios of behaviour in typical situations, the level of adaptation to conditions, etc. According to the opinion of Mayer et al (2004, p. 197) emotional intelligence "includes the abilities to accurately perceive emotions, to access and generate emotions so as to assist thought, to understand emotions and emotional knowledge, and to reflectively regulate emotions so as to promote emotional and intellectual growth". At the same time, scientists Law et al (2004) reckon that emotional intelligence is conceptually distinct from personality and it has incremental predictive power on life satisfaction.

According to Mayer et al., emotional intelligence includes four parts:

Ability to perceive and feel emotions (both your own, and emotions of others)

Ability to direct your emotions to help your brain

Ability to understand what one or another emotion expresses

Ability to manage emotions

It is noted that an important thing for understanding emotional intelligence is that it is not the opposite of intelligence, but it is the combination of mind, knowledge and feelings.

After analysing the work of scientists, it becomes clear that emotional intelligence is primarily the ability of a person to understand their feelings and emotions, and besides, it is the ability to act in accordance with their feelings and desires, understand the manifestations of personality in emotions and manage the emotional area on the basis of intellectual analysis and synthesis.

In addition, we understand that emotional intelligence is not only possible to develop but also it needs to be developed because the manager's profession is located in a social context, since people are the main subjects and objects of the manager's influence.

Emotions management and the ability to manage them is a topical issue today. Sometimes, emotions play a decisive role in interpersonal relationships and in making important decisions. Therefore, the ability to understand, perceive and regulate both your emotions and the emotions

of others is the key to forming a leader who can effectively manage a company and change its activities.

In the 21st century, the concept of emotional intelligence as an alternative to traditional intelligence spreads rapidly. Thus, Goleman believes that the coefficient of emotional intelligence (EQ) of a director is of greater value for forecasting company's activities than more popular IQ coefficient. And if EQ determines the success rate by 80%, then IQ is able to do it only by 15%.

Nevertheless, all scientists agree that a director dictates the emotional state of the entire team. And if a traditional leader is a strategist who is able to draw up a precise plan for achieving results and implement it, then a modern strategist with a high level of EQ inspires people with their energy, gives the desired emotional impetus for the entire company, and manages the emotions of the group members, especially with regard to feelings related to frustration and optimism (Humphrey, 2002). A leader who correctly manages their inner world and corporate spirit of a company can succeed in business. To be a leader means to be emotionally stronger, tougher, emotionally more attentive and more focused.

Emotional leaders differ not only in professional skills and insight, but also in the ability to connect with people: to inspire, awaken excitement, maintain high motivation and dedication.

Thus, a leader is a member of a group who is nominated for the role of a director with the purpose of organizing mutual, collective activities of people for the rapid and successful achievement of the common goal. Often leader and director are not identical concepts. If a leader carries out regulation of interpersonal relations in a group, then a director organizes the official relations of some group as a social organization. A leader is chosen spontaneously and intuitively, but a director is appointed or elected. However, both phenomena - leadership as well as direction - realize the processes of a social influence in a team. Leadership is able to become direction, and direction can become leaders, cultivating the appropriate qualities in themselves.

For a better understanding of all possible areas of emotional intelligence, there is a model of emotional-social intelligence (Bar-On, 1988). With the help of it, you can understand the role of emotions in leadership and change process.

The study of the level of emotional intelligence development and its features of psychologists, who were undergoing training, was carried out using the standardized method to evaluate emotional intelligence that is Hall Test (2007). The scientist proposed a methodology in order to identify the basic capabilities for understanding the relationships of a personality that can be represented in the emotional sphere, as well as the ability to manage emotions on the basis of decision-making. This technique consists of 5 scales and 30 statements. Let us consider the scales, which are as follows:

Scale of emotional awareness

Scale of managing your emotions (emotional forgiveness, emotional non-rigidity)

Scale of self-motivation (the ability to independently manage your emotional state)

Scale of empathy

Scale of recognizing emotions of other people (the ability to influence the emotional state of others)

Each statement presupposes a response on a 6-point scale: from -3, which means "completely disagree" to +3, which means "I completely agree." The disadvantage of this technique is the lack of any information on the psychometrics of the questionnaire. Nevertheless, the technique is one

of the most used in the world for measuring emotional intelligence. That is why for the practical part of this article we have chosen Hall's method to evaluate emotional intelligence of employees.

2. Research

To analyse the role of emotions in leadership and change process, the public organization "100 percent of life" was chosen. The organization was created to provide comprehensive support and assistance to people and families affected by HIV / AIDS. One of the most important tasks of the Centre was to stimulate social adaptation, activities, implementation of the rights and opportunities of HIV-positive people, and their close circle. The main objectives of the organization are:

- assist with local, regional, national and international programs aimed at improving the socio-economic situation of people living with HIV / AIDS and other infectious and non-infectious diseases;

- represent the interests of people living with HIV / AIDS and other infectious and non-infectious diseases at all levels of state and public life;

- promote the protection of social, personal and other rights and legitimate interests of people living with HIV / AIDS and other infectious and non-infectious diseases

- assist in the development of science and education, implement scientific and educational programs, provide assistance to scientists in the areas related to prevention, treatment and rehabilitation of patients with HIV / AIDS and other infectious and non-infectious diseases;

- provide assistance to the development of information infrastructure, publishing and mass media aimed at informing the public about the problem of diseases and prevention of HIV / AIDS, alcoholism and drug addiction;

- promote health care development, popularize healthy lifestyle, participate in providing medical care to people living with HIV / AIDS and other communicable and non-communicable diseases, provide social care for such people, give social support;

- promote the development of a tolerant attitude towards people living with HIV / AIDS and other infectious and non-infectious diseases in society and raise awareness of the society of equal rights of all citizens, regardless of the presence of certain diseases.

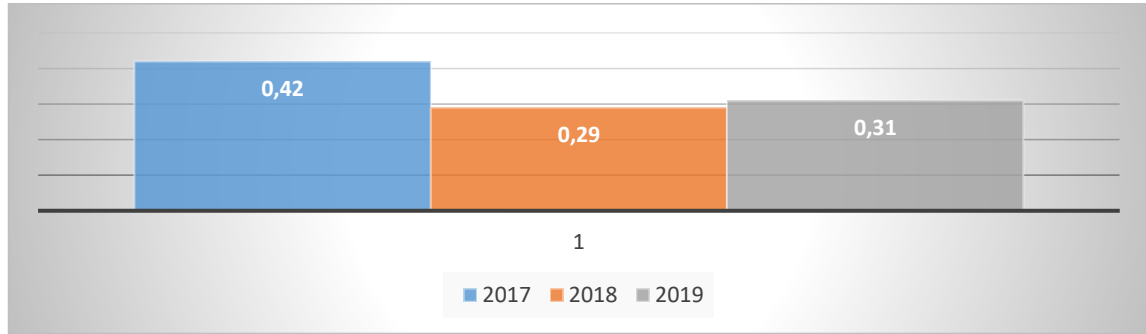
A public organization for analysis was chosen not by chance. The fact is that emotional leadership is extremely important when working firstly, in a public organization, and secondly, when working with HIV / AIDS positive people.

It is worth starting an organization's analysis with analysing the number of employees in the company. According to the staff schedule CO "100 percent of life. Kyiv region", in 2019, one approved personnel comprising 32 staffing positions, of which 30 people work as consultants and directly perform the functions of communicating with HIV / AIDS positive people. The other two people are the top manager of the organization and the accountant.

We can calculate the coefficient of personnel turnover, which will enable us to analyse labour movement in 2017-2019. The coefficient of personnel turnover is calculated in the following way: the number of dismissed employees should be divided by the average number of registered personnel for the corresponding period. If the coefficient is less than 0.1 - staff turnover in an organization is low; from 0,1 to 0,2 - personnel turnover in an organization is average; the coefficient is more than 0,2 - staff turnover in an organization is high. The data on personnel

turnover are presented in Figure 1. It is clear from the calculation that the personnel turnover in 2019 was at a high level, although, the year before, one could observe the average staff turnover.

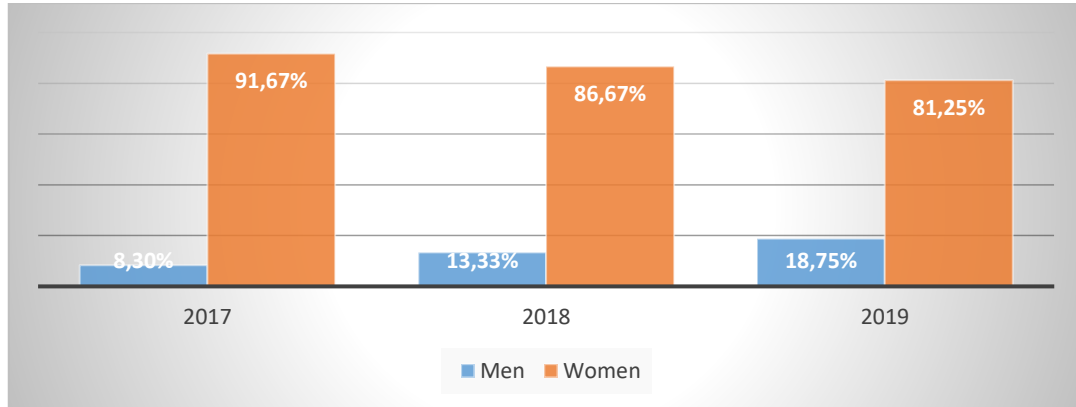

Figure 1. Coefficient of Personnel Turnover in NGO "100 Percent Of Life"

Of course, a number of reasons for the high staff turnover is associated with dissatisfaction with payment, leadership and other reasons. However, there are a number of reasons that are on the emotional level, namely:

- emotional weakness and instability when working with HIV / AIDS people
- lack of stress resistance
- inability to show firmness at the same time with respect for the wishes of HIV / AIDS positive people
- inability to understand the feelings of people, the absence of sympathy
- low level of morality
- lack of skills to build a personalized relationship with a HIV / AIDS positive person, establish emotional intimacy
- absence of flexibility, confidence in their own, the only true point of view
- inability to control their impulsiveness, especially when working with recovering HIV / AIDS positive addicts.

For a better understanding of the situation in the organization and keeping in mind the work of Goleman (2011) that EQ of women is higher than men's EQ, a gender analysis was conducted. The results are presented in Figure 2. The diagram shows that for 3 years the number of men has been significantly lower than the number of women.

Figure 2. Percentage of Men and Women in NGO "100 Percent Of Life"

In addition, for the effective work of the organization, successful motivation of its staff is of great importance. Salary has always been one of the main aspects that form the motivational mechanism of labour activity and ensure the effectiveness of the system of material incentives. In the organization "100 per cent of life" the hourly system of remuneration of managerial staff is applied. To determine how powerful the influence of motivational indicators on employees of the organization is, we have defined average values of the estimated indicators on the basis of the conducted survey, the results of which are given in Table 1.

The analysis of labour satisfaction of staff according to the main components of the motivational profile shows that material satisfaction of staff is low, career and professional one is at the average level. However, for this article we are interested in the last indicator that is moral satisfaction. Figures indicate that moral satisfaction is low, as evidenced by the fact that emotions have an impact on leadership, which in its turn affects staff turnover.

Table 1. Estimation of Labour Satisfaction of The Personnel of The Organization "100 Per Cent of Life" by The Components of The Motivational Profile

	Estimation of labour satisfaction of personnel by the components of the motivational profile, %			
	Material	Career	Professional	Moral
Managers	15,6	18,8	17,9	16,7
Consultants	8,1	14,9	13,8	14,9

Loyalty of personnel occurs when common goals and interests of organizations do not fade into insignificance when they turn a group of people into an organization, team, when the emotional factor is not only wages but also moral satisfaction of staff from the work process, emotional stability and desire to understand others. If we consider loyalty from the point of view of organization management, the essence of activity with its formation is to encourage employees to share the company's values, to put its interests above their own and stay in a company even if for them it is not profitable. All these phenomena are largely observed when the level of EQ is high, provided when a leader manages not only operational work, but also the psychological state of their colleagues.

The organization faces the task of maintaining and retaining at work professionals, leaders with high EQ, who are able to control not only their emotions and emotions of their colleagues, but also help to control the emotions of HIV/AIDS positive people. This can be achieved by regularly evaluating staff using Hall's method. In the organization "100 percent of life", the performance review of workers is carried out once a year. Performance appraisal is a process of assessing how efficiently an employee of the organization performs official duties; it is conducted by the management of the organization. As part of the standard appraisal procedure, the testing by Hall's method was added.

All employees of the public organization were tested by Hall's method. The following key was used to decipher the test (Table 2), the ordinal number of questions is presented in Appendix A.

Table 2. Key to Hall's Test

Scales	Questions
Emotional awareness	1, 2, 4, 17, 19, 25
Managing your emotions	3, 7, 8, 10, 18, 30
Self-motivation	5, 6, 13, 14, 16, 22
Empathy	9, 11, 20, 21, 23, 28
Recognizing emotions of other people	12, 15, 24, 26, 27, 29

According to the results, emotional intelligence on a certain scale is considered high if the result is 14 or more points, the result 8-13 points shows the average indicator, and 7 points and less suggests low EQ. The integrative (the sum of all scales) level of emotional intelligence taking into account the dominant sign is determined by the following quantitative indicators: 70 and more - high level, 40-69 - average, 39 and less - low.

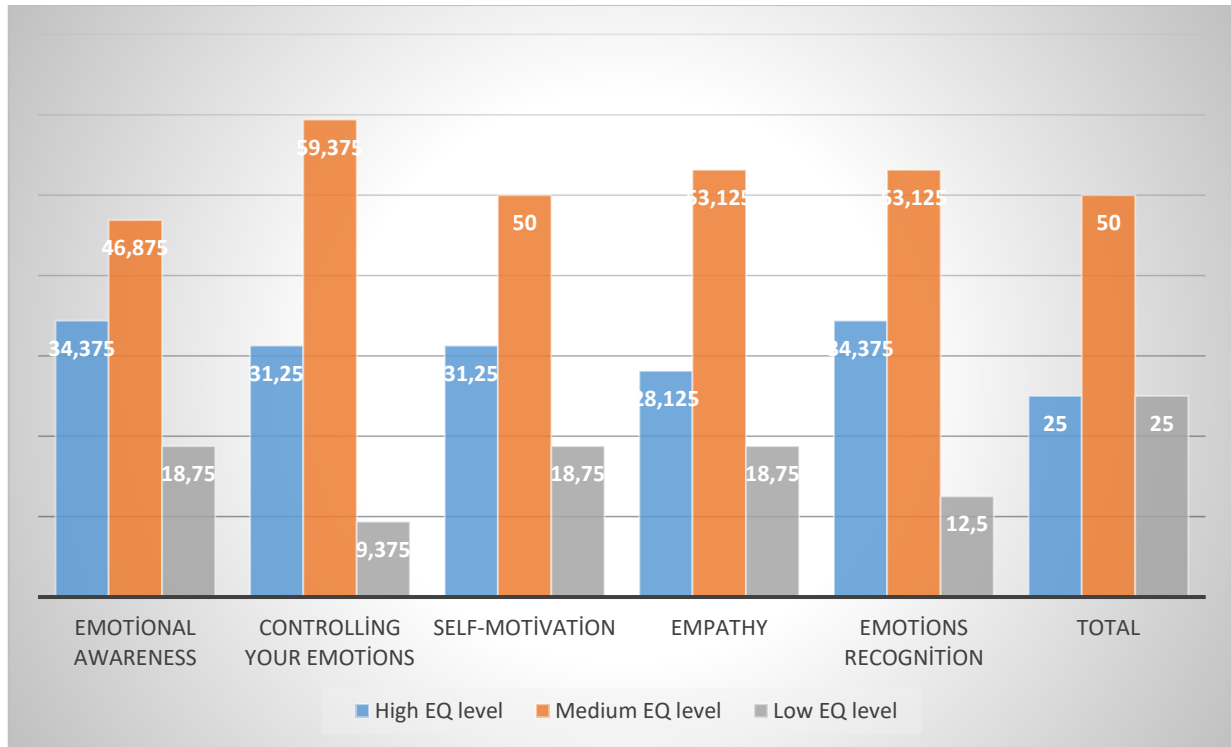
According to the results:

- 11 people out of 32 have a high level of emotional awareness
- 10 people out of 32 can effectively manage their emotions
- 10 people out of 32 are capable of a high level of self-motivation
- 9 people out of 32 are capable of high levels of empathy
- 11 people out of 32 have a high level of recognition of other people's emotions
- 8 people out of 32 have a high level of integrative emotional intelligence
- 6 people out of 32 have a low level of emotional awareness
- 3 people out of 32 cannot manage their emotions
- 6 people out of 32 are not capable of self-motivation
- 6 people out of 32 are not capable of empathy
- 4 people out of 32 people have a low level of recognition of other people's emotions
- 8 people out of 32 have a low level of integrative emotional intelligence

Apart from understanding, which indicators are the lowest, it is advisable to know in which proportion EQ is expressed on different scales for all employees of the public organization (Figure 3). Obviously, the largest number of people are at the average level of EQ by all indicators. However, an interesting thing is that a high level of emotional awareness is typical of almost twice as many workers than a low level. An even greater difference is seen by the indicator "managing their emotions", where the difference is 3 times more.

This is a very interesting fact, because it means that employees of the organization are mostly capable of self-control and self-awareness. Another fascinating moment is almost 3-fold difference between the numbers of people with high and low levels of emotional recognition. One-third of people recognize the emotions of HIV / AIDS positive people very well, half of them do it pretty well, and the rest of people show poor results.

Figure 3. The Results of EQ Testing with Hall's Test in NGO "100 Percent of Life"

In order to understand the average level by each scale, a summary Figure 4 was compiled. The presented information makes it clear that the most developed is the scale of managing own emotions, and the lowest results are on the level of empathy. The difference between the indicators is low, but its presence suggests that consultants can put up barriers between themselves and HIV / AIDS positive people and not perceive their emotions. This is confirmed by the conclusions of Figure 3.

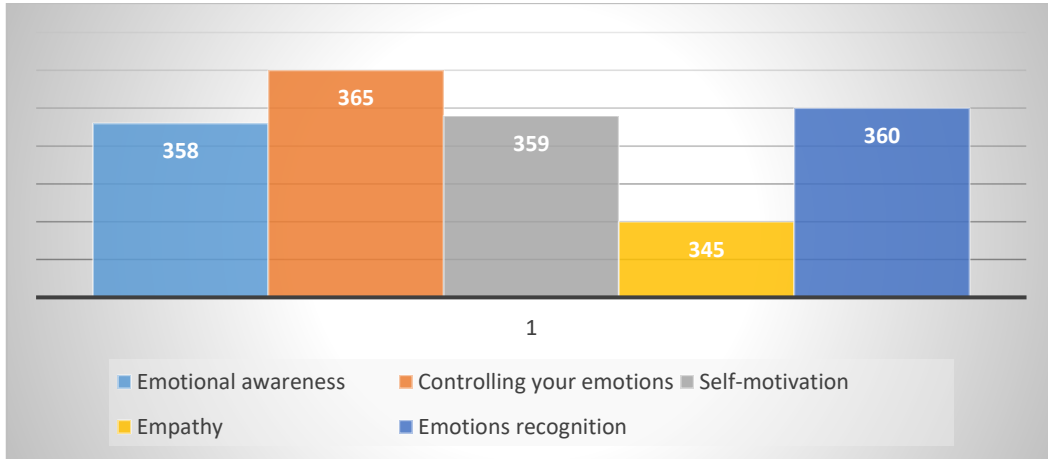

Figure 4. Average Results of EQ Testing with Hall's Test in NGO "100 Percent Of Life"

According to the test, the head of the organization "100 percent of life" has a high level of EQ. The top manager has been in charge of her current activities for 5 years; she hires and dismisses people. By all the scales, besides self-motivation, she has high rates of EQ. One can say that the head of the organization suits the profile of a modern leader.

Let us consider the level of EQ, depending on the gender of a person (Figure 5).

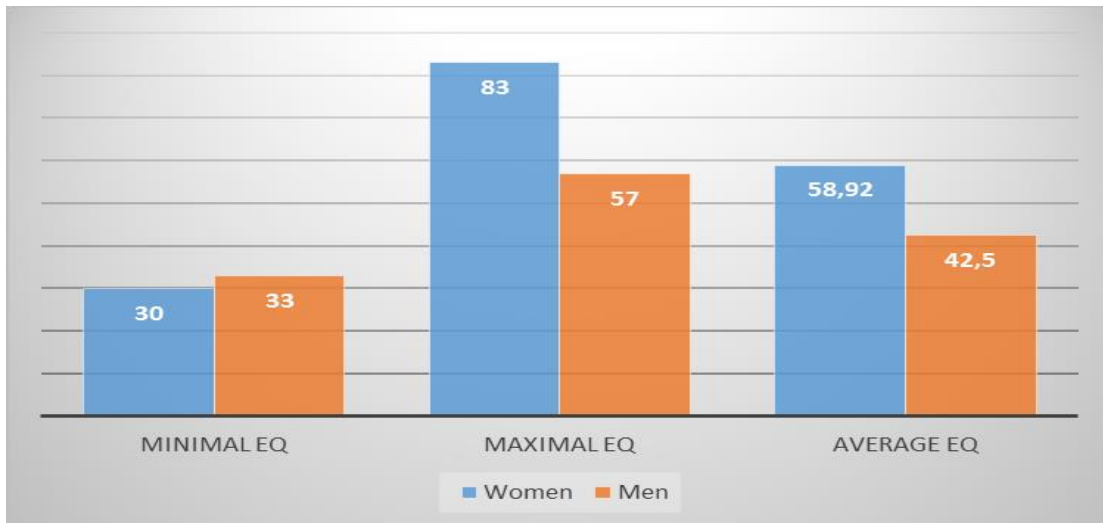

Figure 5. The Calculation of EQ Level Depending on The Gender

The results as exemplified by this public organization show that really there is a difference between EQ of men and women. If a female worker has the lowest threshold in this case, then the highest and middle levels of EQ are still with women. Moreover, the difference in the average indicator is marked by a large distinction by 16 units.

The next step is to identify the leaders of the organization, who are characterized by a high level of EQ. At this stage, it is essential to understand that not only must we distinguish the

leaders, but also keep them at work, motivate them to continue working and improve performance.

It is known that 8 people, including the top manager, have a high level of integrative emotional intelligence. However, 4 out of six people - consultants 2, 8, 10, and 24 - have EQ at the level of 78-83. All of these consultants are women and they are the most valuable leaders of the organization.

A survey was conducted to understand who, in employees' opinion, were considered to be their leaders. Each employee had to give each colleague an assessment on a 10-point scale by answering the question: "Do you think that your colleague is able to control their emotions, is able to influence the emotions of others, feels the emotions of their colleagues and HIV/AIDS positive people, and is a leader whose opinion other colleagues are listening to?" 1 point means a negative answer to the question, 10 points means a positive one. According to these data, the organization's personnel consider the following employees to be leaders: the top manager and consultant 2 (10 points), consultants 8, 10, 15, 24 and 25 (9 points). Therefore, the results of Hall's testing are largely the same as the opinions of employees.

Conclusions and Recommendations

The conclusions of this study on the organization "100 percent of life" were handed in to the management. On their basis, it was decided to change the approach to consultants and introduce two significant changes:

- Establish training of staff to improve their EQ
- Flexibility and a motivation system

The training and development of the company's staff is now one of the strategic tasks in terms of developing emotional potential. In the organization, there are the following types of staff training:

- Training of employees who have been hired;
- Training of workers in the workplace

The consultant 2, whose EQ is at the highest level in the company has overtaken the organization of training. The consultant supported this idea and with pleasure began to perform the functions assigned to him. Certain teachers were involved in the training: mainly psychologists and doctors. The latter deal more with teaching the medical aspects of treatment of HIV / AIDS positive people and debunking myths and assumptions, which are often embedded in the minds of consultants and can affect their emotional state. People, who are studying, undergo Hall's test twice: at the beginning and at the end of the training. Through this testing, changes in the employees' EQ level are monitored. If the changes are negative or do not occur at all, the information is communicated to the top manager of the organization and then she decides whether to fire an employee, or to continue making efforts to develop EQ.

There are three main areas where EQ training and development are conducted.

Recognition of emotionality. Emotions are the reaction of a living organism to what is happening. They are always manifested in a person, in all spheres of their activity. If one does not admit it, if one suppresses and ignores emotions, they will unnoticeably change the behaviour of a person. For example, an employee wants to answer in a calm manner, but against their will, they can respond sharply.

Work with emotions. Daily work with emotions gives you better control over what has been suppressed by that time. Different exercises give you the opportunity to control yourself in any situation. Over time, a person notices that they find more correct words for a particular situation, become more flexible, and that the speed of reactions and thinking increases.

Recognizing the emotions of other people and at the same time recognizing your own emotions. Simultaneously with noticing your emotions you need to train the ability to track the emotions of other people. It is possible to assume what others feel, by their non-verbal signs - movements, gestures, facial expressions, voice. Involved psychologists can teach all this. That consultant, who has learnt to deal with both tasks simultaneously, will be able to achieve their goals with fewer attempts. In addition, he or she will increase the people's understanding of that, which he or she wants to convey to them.

Emotional intelligence can and should be managed, it should be trained daily, and it can track your own emotions and emotions of others.

The second change in the organization was the introduction of a flexible work schedule, which allows every consultant to choose the time when it will be convenient for them to work. As to motivation, now the calculation of the amount of bonus includes two additional indicators: the success of receiving training (it is presupposed that each consultant will be trained once a year) and the level of emotional leadership.

The presented case study has positively influenced the organization's activities. Now, consultants start to realize that emotions and their manifestation are the path to development, improvement and change, and not to negative consequences. Communicating with HIV / AIDS positive people has improved, more people begin to open their heart and discuss their problems with consultants.

In the future, the organization has decided to continue working with EQ and develop leadership.

References

- Russell, B. (1966) *Selling: A Behavioral Science Approach*. Joseph Wilmer Thompson, p. 197
- Thorndike, E. L. (1904). *Library of psychology and scientific methods. Theory of mental and social measurements* [online]. The Science Press. Available at: <http://dx.doi.org/10.1037/13283-000>
- Mayer, J. D., Salovey, P., Caruso, D. R. (2004). *Emotional intelligence: Theory, findings, and implications*. *Psychological Inquiry*, 60, 197-215.
- Law, K. S., Wong, C.-S., & Song, L. J. (2004). *The Construct and Criterion Validity of Emotional Intelligence and Its Potential Utility for Management Studies*. *Journal of Applied Psychology*, 89(3), p.483-496.
- Humphrey, R. (2002). *The many faces of emotional leadership*. *The Leadership Quarterly*. Volume 13, Issue 5, October 2002, p. 493-504
- Bar-On, R. (2006). *The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI)*. *Psicothema*, 18, p. 13-25.
- Hall, N. (2007). *Positive Psychology and Emotional Intelligence*. *Positive Psychology News Daily*, NY (Editor S.M.) - November 10, 2007
- Goleman, D. (2011). *Are Women More Emotionally Intelligent Than Men?* [online] Posted Apr 29, 2011. Available at: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-brain-and-emotional-intelligence/201104/are-women-more-emotionally-intelligent-men>

Post-Covid Tourism, A Consensual Re-Reading of The Economic Outlook Application of The Delphi Method to "Morocco" Destination

Kamar Fouad ⁴, Charrass Abdelmajid ⁵, Bahyaoui Salwa ⁶

Abstracts

The unprecedented health crisis of COVID-19 has deeply affected the tourism industry around the world. As a direct consequence, more than three billion potential tourists have been confined (Donthu & Gustafsson, 2020) and the other actors (hosting companies, restaurateurs, transporters, etc.) are looking to understand the future of this tourist demand and its effects on their tourist destination. They are currently searching for answers to situate themselves between the multitude of potential possibilities and the uncertain and changing perspectives.

Indeed, between adaptation and resilience, it is evident that there is a latent demand for tourism stays, ready to manifest after these long periods of confinement. However, the behavior of this tourist demand remains complex and highly dependent on the health conditions imposed by the pandemic, on the freedom of travel and on the perception of health risks by the key actors of tourist destinations.

In this context, a literature review allows to define three key scenarios for tomorrow's tourism, namely the growth of local tourism or 'domestic tourism' (Blanc, 2020; Donthu & Gustafsson, 2020; Zenker & Kock, 2020), the emergence of a 'Stop and Go' tourism that can adapt continuously to pandemic situation evolution (Jiricka-Pürerer et al., 2020; Uğur & Akbiyi, 2020). Finally, the development of tourism internalizing the health risk.

Therefore, the definition of a Moroccan tourism scenario needs a depth review of the current situation and a re-reading of the "wait and see" outlook for the onset of the health crisis. Since the pandemic appears, behaviors of the tourism stakeholders is already evolving in the short and medium run. Consequently, the re-reading of outlook must be a consensual process entrusted to tourism experts.

To this end, we have suggested the use of the Delphi process. This technique aims to ensure a convergence of opinions on forward-looking issues, such as demand for sustainable tourism (Choi & Sirakaya, 2006) and predictions on tourist destination attractiveness (Lee & Hsieh, 2016; Miller, 2001; Torres-Delgado & Palomeque, 2014). Thus, the Delphi survey takes place in a variety of rounds, taking into account the opinions convergence of confirmed tourism expert's panel, namely provincial tourism delegates, members of tourism associations, specialists in sustainable tourism, researchers in tourism, etc.

Thus, Delphi survey results will make possible to prevail a post-COVID tourism scenario and to forecast the key actors' reactions, facing the evolution of this global pandemic.

Keywords: Tourism, COVID, Delphi Method

Introduction

The health crisis of COVID-19 has heavily affected tourism activities and as a result, tourism demand will inevitably change and adopt behaviors that are difficult to anticipate (Blanc, 2020).

⁴ PhD student at Mohamed V university; Morocco; fouad.kamar@um5s.net.ma; ORCID ID: 0000-0002-6364-5872

⁵ PhD in economics from Mohamed V university; Morocco; ORCID ID: 0000-0001-7668-007; abdelmajid.charrass@um5s.net.ma;

⁶ Professor at Mohamed V university; Morocco; s.bahyaoui@um5s.net.ma; ORCID ID: 0000-0001-6794-0070

Today, it is strategic to "draw" horizons that can be able to orient the key actors' actions and planning to meet the strong latent demand of Post-COVID. Consequently, understanding the behavior of this tourism demand will allow looking for new ways of visiting destinations and fulfill this need for escape.

Therefore, for a country like Morocco, very dependent on tourism activity, predicting a scenario requires a detailed analysis of the current situation. In addition, it is important to analyze the "wait and see" outlook for the onset of the health crisis, because the pandemic appears to be taking place in the short and medium term and the conduct of the tourism stakeholders is already changing. Consequently, the re-reading of viewpoints must be a consensual process, entrusted to tourism experts.

To this end, this paper suggests to use the Delphi method to ensure a convergence of opinions on a scenario forecasting the future of tourism demand, during and after the health crisis of COVID-19, and to prevail one scenario among those identified in the literature review.

1. Literature review

The recent literature review on COVID-19 tourism impacts allows to define three key scenarios for tomorrow's tourism, namely the growth of local tourism or 'domestic tourism' (Blanc, 2020; Donthu & Gustafsson, 2020; Zenker & Kock, 2020), the emergence of a 'Stop and Go' tourism that can adapt continuously to pandemic situation evolution (Jiricka-Pürerer et al., 2020; Uğur & Akbıyı, 2020). Finally, the scenario is to predict the development of tourism internalizing the health risk.

1.1. Scenario N°1: "Rise of A Domestic Tourism"

This crisis seems to be projected over the medium run; Moreover, some countries remain closed for the long run. The dynamism of domestic tourism under health control remains the only possible solution to save the tourism sector.

The need to escape is pressing for many tourists, but health constraints dictate the ways of visiting a destination. This need cannot be "oppressed" for a long time, but it will be satisfied by alternatives of proximity visits and small pleasure of escape close of visitor's home. This local or domestic tourism offers adapted packages, based mainly on bars and restaurants, sports, cultural and leisure activities (day and night) (Blanc, 2020).

The health crisis also shows the capacity of soft forms of tourism to absorb tourist demand abroad. For example, rural tourism is renewing itself by integrating new sanitary requirements, and standards of comfort.

Thus, we are going to witness a new situation in the tourist geography that is being recomposed again, with the emergence of rural destinations, mountains and valleys, far from the crowds. However, these territories, such as natural parks, do not have sufficient reception capacities to meet the sharply increasing demand.

1.2. Scenario N°2: "Stop and GO" Tourism

In this very volatile health crisis, tourism demand is able to adapt systematically and continuously to the epidemic evolution (Blanc, 2020; Duarte Alonso et al., 2020; Kock et al., 2020).

In this sense, an increase in infected cases in a tourism destination and the tightening of health measures lead to the postponement of tourist demand. On the contrary, controlling the epidemic in another destinations and reducing health restrictions measures will stimulate tourism demand.

Therefore, this scenario, called "Stop and GO" envisages an adaptable behavior of tourist demand following the disease situation evolution. However, this scenario is more focused on the short and medium run (Zenker & Kock, 2020).

1.3. Scenario N°3: "Development of Tourism Internalizing The Health Risk"

The coronavirus pandemic COVID-19 is above all, a humanitarian crisis that has consequences for people's lives. Confinement and fear of contamination generate a psychological pressure on the consumer, which only escape can satisfy (Engag et al., 2020).

Today, it is obvious that no economic or health crisis can stop tourist activity forever. In the extreme case, the development of macabre tourism (or obscure tourism) testifies how tourism can deal with the fear of tourists and tame it.

Thus, the COVID-19 epidemic could alter the behavior of tourism demand in a way that risks will be an intrinsic part of the tourism experience.

In addition, several types of tourism meet unavoidable needs, for example, business tourism, very strongly affected by the health crisis, seems to be incompressible because it meets economic needs more than leisure.

2. Method

To forecast one scenario over another or to describe a mixture between them, we suggested the use of the Delphi method. The goal of this technique is to ensure a convergence of opinions on forward-looking issues, such as demand for sustainable tourism (Choi & Sirakaya, 2006) and predictions on tourist destination (Lee & Hsieh, 2016; Miller, 2001; Torres-Delgado & Palomeque, 2014).

Thus, the Delphi survey takes place in a variety of rounds, taking into account the convergence opinions of a confirmed tourism expert panel, namely provincial tourism delegates, representatives of tourism organizations, experts in sustainable tourism, researchers in tourism, etc.

Several tourism studies have used the Delphi method to create sustainable tourism metrics, to design a tourism offer or to make tourism demand forecasts. The following table provides examples of the Delphi method applications in the tourism field.

Table 1. Examples of The Delphi Method Application on Tourism

Authors	Main objective	Study zone
(Thanh, 2014)	Forecast tourism demand	Vietnam
(Arnandis-I-Agramunt, 2019)	Design of a tourism resource	Spain
(Miller, 2001)	Construction of sustainable tourism indicators	United Kingdom
(Choi & Sirakaya, 2006)	Construction of sustainable tourism indicators	Canada
(Lee & Hsieh, 2016)	Construction of sustainable tourism indicators	Taiwan
(Torres-Delgado & Palomeque, 2014)	Construction of sustainable tourism indicators	Catalonia (Spain)

Source: by authors

At the practical level, the Delphi survey takes place in several steps, first of all, it is necessary to define the survey problem, to select experts and secondly, to develop a questionnaire and its administration.

2.1. Delphi Survey Research Problem

Foremost, each survey must define its research problem. In our case, it consists in prevailing a scenario of tourism development after and during the COVID-19 health crisis.

Moreover, this research problem and its objective must be clearly communicated to the chosen experts in order to avoid any ambiguity and to be able to orient the reflection on to the main subject study (Questionnaire cover letter and preamble).

2.2. Selection of Delphi Survey Experts

The selection of experts is the most sensitive step in the Delphi method. It is questionable because of the subjectivity that can be introduced when choosing experts and their qualification. To this end, we referred to several studies in order to circumvent the qualifying conditions of an expert (Choi & Sirakaya, 2006; Torres-Delgado & Palomeque, 2014).

Therefore, an expert can be considered as a "person whose profession is to assess the value of something" (Miller, 2001, p. 3). This definition emerges from the two criteria retained for the selection of experts. First, to have a permanent and habitual contact with the subject studied, by profession or interest, and secondly, to have the proven ability to assess the value of the object studied, justified by scientific publications for academics or the exercise of decision-making or consultation power for others.

Moreover, the experts must remain anonymous in order to neutralize mutual influences and to guarantee the results' reliability. Several researchers propose this condition, in order to avoid a conformism consensus among experts (Choi & Sirakaya, 2006; Torres-Delgado & Palomeque, 2014).

To this end, at the start, we contacted 22 experts, but only 19 expressed interest in participating in the survey. This number is close to 18 recommended for carrying out a Delphi survey (Arnandis-I-Agramunt, 2019; Miller, 2001). Moreover, Delphi method it is different to an opinion survey that depends on the sampling rules; but the findings validity depends exclusively on the knowledge, skill and intentional cooperation of the consulted experts.

2.3. Questionnaire Administration and Consensus Validation

The Delphi survey takes place in two steps, called "rounds" which help to achieve a consensus on the fundamental aspects of the Post-Covid tourism scenario. To do so, we have conducted the questionnaire by email or face to face, depending on the availability of the interviewed expert.

Therefore, we have carried out an initial survey of all the experts selected for this report. Once this first step has been completed, we have again administered the same questionnaire to the same experts, but in this time, we have presented the first step findings.

During second panel, experts take an idea about the effects of the other experts' reactions anonymously. In the second step, experts can either retain their answers or decide, otherwise, to settle on a consensus opinion. In addition, in order to evaluate the consensus degree of this process, we plan to adopt the Isaak (1996) and Zenou (2004) methods.

Therefore, the consensus validation relies mainly on concordance and convergence parameters. For this purpose, the Kendall criterion makes it possible to calculate the results

consensus degree of the panel, from the threshold of confidence. It allows calculating the concordance of the experts' answers during a round.

In addition, the Wilcoxon test (Schmidt, 1997) allows the integration of responses between the two panels to infer if there is a consensus on the under investigation phenomenon.

3. Results & Discussion

Following our Delphi survey process, we performed an initial survey of all the experts selected for the study. When this first survey was carried out, we began the same survey again with the same experts, but we submitted to them the first survey findings.

During this second round, each expert consulted anonymously how the other experts had answered the same questionnaire. As a result, they had a choice between sticking to their answer and deciding to move closer to the general view.

To this end, we carried out two rounds of surveys to reach a consensus on the most relevant aspects of the proposed scenarios. Moreover, data of Delphi study were entered and analyzed, by using SPSS software (version 25.0).

3.1. Validation of The Expert Opinions Concordance

Thus, in the light of the obtained results, we observed an improvement in the Kendall index "w" which becomes closer to a strong consensus ($W = 0.7$), which shows the experts convergence around proposed items. The table below shows the results of the Kendall concordance test during the two survey phases.

Table 2. Results of the Kendall Concordance Test

Kendall concordance test	Round 1	Round 2
N	19	19
Kendall W	0,565	0,691
chi-square	688,266	907,965
Asymptotic value	0,000	0,000

Source: Authors calculation, by SPSS (v25)

In addition, the improvement of Kendal index, from one round to another, shows that the answers converge towards a consensus among the experts. Therefore, we decided to obtain a consensus around the fundamental aspects of Post-COVID tourism.

3.2. Validation of expert convergence

Moreover, to validate the consensus between experts, Schmidt (1997) also proposes to carry out a non-parametric statistical test to measure the responses' distribution about items, during the two phases. This is the Wilcoxon test (signed ranks) to measure the convergence degree between the two panels during the two rounds.

This method consists in testing two hypotheses:

- H_0 : Distribution of Mean Absolute Deviation (MAD) is similar between the two panels.
- H_1 : Distribution of MAD in the second round is lower than the first round ($MAD_2 < MAD_1$; convergence of responses).

For this purpose, if H_1 is significantly validated with a high degree of confidence (asymptotic significance = $0.000 < 1\%$). Thus, the answers converge between the two rounds of the survey. The table below shows the Wilcoxon test finding, during the two rounds of the survey.

Table 3. Wilcoxon Test Results

Rangs		N	Average rank	Sum of ranks
MAD_ROUND2 - MAD_ROUND1	Negative ranks	6a	4.7	66,00
	Positive ranks	9b	8.3	30,00
	Ex aequo	0c		
	Total	15		
a. MAD_ROUND2 < MAD_ROUND1				
b. MAD_ROUND2 > MAD_ROUND1				
c. MAD_ROUND2 = MAD_ROUND1				
Statistical tests		MAD_ROUND2 - MAD_ROUND1		
Z		-5,452b		
Sig. asymptotic (bilateral)		0,000		
a. Wilcoxon ranking test; b. Based on positive ranks.				

Source: Calculated by the authors, using SPSS (V25)

To this end, we have obtained a convergence of opinions on nine aspects of the scenarios and a rejection of six non-consensual aspects. The elements comprising the most common scenario are presented below.

3.3. Determination of The Consensual Scenario

Thus, after having demonstrated the responses' convergence between the experts in the two rounds, and in the light of the results obtained, we proceeded to the selection of the post-Covid tourism aspects.

Table 4. Consensus on A Post-COVID Tourism Scenario (Based on Delphi Method Results)

	Scenario Component	(MAD2-MAD1)
1	COVID epidemic affects tourism demand behaviors	-0,5250
2	Tourists adapt to health requirements and travel anyway.	-0,1500
3	Tourists from international destinations choose to visit local destinations	-0,2083
4	Domestic tourism offers the best outlook for a revival of the tourism sector.	-0,5233
5	As a precaution, post-COVID tourism will be a local tourism	0,0017
6	Rural and isolated destinations and natural spaces could attract visitors previously interested in foreign destinations.	-0,3750
7	Evolution of tourism demand is dependent on the epidemic evolution in the medium run.	-0,2083
8	Evolution of tourism demand is dependent on the epidemic evolution in the long run.	0,2083
9	Tourist activity will resume its rhythm and will stand out from the epidemic evolution.	0,2500
10	In the long term, considering the health circumstances, tourism will resume its development.	0,2917

11	Post-COVID tourism will experience an unprecedented revival.	0,8548
12	Post-COVID tourism will evolve at a slow pace.	0,5214
13	Post-COVID tourism will cancel part of the initial demand	0,3256
14	Post-COVID tourism will accumulate part of the initial latent demand	0,4251
15	tourism demand will not change behaviors on Post COVID period	0.6123

Source: Calculated by the authors, using SPSS (V25)

According to previous results, experts are convergent on the COVID epidemic effects on tourism demand behaviors; they confirm that it depends on the epidemic evolution in the medium run. In the same logic, recent literature confirms that tourism will grow in line with the disease situation; during and after the COVID crisis (Blanc, 2020).

Thus, the findings of the Delphi study are dominated by the medium-term "Stop and Go" scenario. In this context, the growth of tourism would be a mixture of release periods, followed by restricting periods.

However, in the long run, tourists will be able to adapt themselves to the health requirements, and they will travel anyway, despite the epidemic situation. This forecast is in line with the third scenario that foresees the resumption of tourist activity in all circumstances.

Moreover, in the short term, tourism converts to domestic and local tourism. In this logic, the experts agree that tourists from international destinations choose to visit local destinations. This result supports several observations in the literature that consider domestic tourism offers such as the best outlook for a revival of the tourism sector (Mishra et al., 2020; Zenker & Kock, 2020).

In this sense, the Delphi method findings confirm the second scenario of domestic tourism in the short run. Thus, rural and isolated destinations and natural spaces could attract visitors previously interested in foreign destinations.

Conclusion

Moroccan tourism is already suffering from the health crisis and the perspectives are more blurred; which increases uncertainty and affects the various stakeholders' actions in a tourist destination. At a time of deconfinement, several questions are asked about the future of tourist demand.

Therefore, it is important to challenge tourism experts on the tourism market future and to give priority to the post-COVID tourism scenario. Thus, we used the DELPHI method, which is very useful in the case of prospective studies that suffer from uncommon literature, such as the unprecedented outbreak of COVID-19.

The results of the expert consultation demonstrate the importance of distinguishing between three demand behaviors, separated along the time axis.

In the short term, the tourism market will be directed towards local tourism; the tourist will take the car instead of the plane and walk instead of the car. In this context, visitors are going to visit the natural parks and the nearby restaurants.

However, the findings confirm the prevalence of the "Stop and GO" scenario over the medium term. In this logic, the visitors' actions would closely follow the disease situation in order to determine whether to escape or stay at home or nearby.

Finally, no strength is able to avoid the urgent need to get away in the long run; the results indicate that tourism Post-Covid, tourism can find new ways of traveling and internalize the health risk.

Ultimately, this paper faces limitations related the forward-looking exercise, on a very volatile and changing topic, such as tourism and the COVID-19 health crisis. Moreover, during the experts' selection, a part of subjectivity could be introduced. In the end, it is not a question of eliminating subjectivity, but using it wisely to understand our research subject (Drapeau, 2009).

References

- Arnandis-I-Agramunt, R. (2019). What's a tourism resource? A Delphi analysis to the Hispanic academia. *Cuadernos de Turismo*, 43, 553-555. <https://doi.org/10.6018/turismo.43.02>
- Blanc, J.-M. (2020). Sommaire. *Futuribles International*, 1(1), 1-20.
- Choi, H. C., & Sirakaya, E. (2006). Sustainability indicators for managing community tourism. *Tourism Management*, 27(6), 1274-1289. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2005.05.018>
- Duarte Alonso, A., Kok, S. K., Bressan, A., O'Shea, M., Sakellarios, N., Koresis, A., Buitrago Solis, M. A., & Santoni, L. J. (2020). COVID-19, aftermath, impacts, and hospitality firms: An international perspective. *International Journal of Hospitality Management*, 91(June), 102654. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102654>
- Engag, L. E. S. A., Dans, E. S., Domaine, L. E., Tourisme, D. U., & Au, F. (2020). Les actions engagées dans le domaine du tourisme face au coronavirus (COVID-19). 1-78.
- Kock, F., Nørfelt, A., Josiassen, A., Assaf, A. G., & Tsionas, M. G. (2020). Understanding the COVID-19 tourist psyche: The Evolutionary Tourism Paradigm. *Annals of Tourism Research*, 85(September), 103053. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103053>
- Lee, T. H., & Hsieh, H.-P. (2016). Indicators of sustainable tourism: A case study from a Taiwan's wetland. *Ecological Indicators*, 67, 779-787. <https://doi.org/10.1016/j.ecolind.2016.03.023>
- Miller, G. a. (2001). The Development of Indicators for the Promotion of Sustainable Tourism. 22, 351-362. <http://epubs.surrey.ac.uk/theses/133>
- Mishra, N. P., Das, S. S., Yadav, S., Khan, W., Afzal, M., Alarifi, A., kenawy, E.-R., Ansari, M. T., Hasnain, M. S., & Nayak, A. K. (2020). Global impacts of pre- and post-COVID-19 pandemic: Focus on socio-economic consequences. *Sensors International*, 1(September), 100042. <https://doi.org/10.1016/j.sintl.2020.100042>
- Thanh, V. T. (2014). Prévision de la demande touristique par méthodes Delphi et Box-Jenkins. *Téoros: Revue de Recherche En Tourisme*, 29(1), 100. <https://doi.org/10.7202/1024760ar>
- Torres-Delgado, A., & Palomeque, F. L. (2014). Measuring sustainable tourism at the municipal level. *Annals of Tourism Research*, 49, 122-137. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2014.09.003>
- Zenker, S., & Kock, F. (2020). The coronavirus pandemic - A critical discussion of a tourism research agenda. *Tourism Management*, 81(June), 104164. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104164>

The Analysis of Factors that Influence on Workplace Digitalization

Dariia Doroshkevych ⁷

Abstract

Today we can observe the increasing level of digital economic growth. In these circumstances, more and more people are changing their workplace on remote workplace. Recent years statistics confirm the growth of people working from home and building careers remotely. Increasing the level of mobility and flexibility of personnel, digitization of the workplace, national and gender diversity of staff all the trends of the modern economy lead to the fact that the level of digitalization of the workforce is a powerful factor for the intensive growth of the whole company. That's why the most important question for scientific researches is to investigate the factors that can influence of workplace digitalization. Strengthening the level of security, the presence of digital etiquette, new corporate culture, the moral stress of staff to keep in touch can lead to burn out and reduce employee's performance and therefore – profitability of enterprises.

In research, we developed the methodology of the workplace digitalization level's evaluation. While discussing the stages of methodology we formed the most important factors that can influence on workplace digitalization. To find the impact of each factor on the level of workplace digitalization we made sociology research that showed us the list of current trends in the socio-economic sphere. The results of the research may have an impact on human relations in companies and meet the needs of employees while observance of high level of their work efficiency.

Keywords: digitalization, company, culture, human relations

---

⁷ Prof., National Technical University of Ukraine, dariya.dor@gmail.com

Deconstructing Workplace Flexibility: Contrasting Humanistic and Neoliberal Ideological Foundations, Organizing Principles, and Behavioral Forces

Severin Hornung⁸, Thomas Höge⁹

Abstract

This contribution advances theorizing on workplace flexibility from the perspective of work and organizational psychology and related disciplines, such as organizational behavior and human resource (HR) management. Different modes of flexibility arise from variabilities in HR practices, differing in content (functional, temporal, numerical), control (employer, employee), and creation (top-down, bottom-up, hybrid). This view integrates broad-based and formalized policies, programs, and practices (e.g., working time systems, work organization) with individualized and informal approaches (e.g., personalized agreements, proactive behavior). The focus here is on the latter, specifically, the construct of idiosyncratic deals (i-deals), a hybrid type of bottom-up (employee) initiated and top-down (employer) authorized flexibility, defined as mutually beneficial agreements on non-standard working conditions negotiated by individual employees with employer agents (supervisors, management). Integrating models of the ideological manifestations of workplace practices, principles of employee-oriented versus capacity-oriented forms of organizing flexibility are traced to their humanistic, respectively neoliberal foundations and functions. Neoliberal logics of individualism, competition, and instrumentality are contrasted with humanistic values of individuation, solidarity, and emancipation. Applying this taxonomy, ideal type and anti-type i-deals are characterized as diametrically oriented towards: self-actualization vs. self-reliance (needs vs. interests); the common good vs. tournament situations (triple-win vs. winner-take-all); and social transformation vs. economic efficiency (development vs. performance). Derived from these counter-types are opposite implementation strategies, including: humanization vs. rationalization goals; egalitarian vs. elitist distribution; relational vs. transactional resources; need-based vs. contribution-based authorization; procedural vs. distributive justice; supplementing vs. substituting collective HR practices. Whereas humanistic conceptions of i-deals introduce employee-oriented flexibility, their implementation within a neoliberal paradigm provides a vehicle for economic rationalization and divisive labor-political power tactics. Further, attention is called to behavioral forces within high-performance work systems, where internalized tensions reemerge as self-exploitation, marketing orientation, and psychological governance. Recommendations include broadening theory and refining instruments to differentiate antagonistic modes of workplace flexibility.

Keywords: Flexibility, Workplace Flexibility, Organizing Principles, Behavioral Forces

---

⁸ University of Innsbruck, Austria, Institute of Psychology, email: severin.hornung@uibk.ac.at

⁹ University of Innsbruck, Austria, Institute of Psychology, email: thomas.hoegel@uibk.ac.at

Balkanlarda Türk Kültürünün Kaybolan Değerleri Kuzey Makedonya

Osman Emin¹⁰

Öz

Ahlak gelişimi bireyin, toplumun değer yargılarını benimseyerek yaşadığı çevreye uyum sağlaması doğru veya yanlış ayırt edebilmesi ve toplum içinde belli bir yer edinebilmesi için benimsediği davranış biçimleri ve kurallardır. Bu çalışmanın amacı, bireyin gelişim evrelerini incelerken, Ahlak gelişiminin de bireyin yaşadığı çevreye uyum sağlaması açısından ne kadar önemli bir rol oynadığını vurgulamaktır. Toplumlardaki eğitim-öğretim sistemleri bireylerin daima en üst düzeyde bilgi ve kültür seviyesine ulaşmasını, bireyin ilgilendiği alanın ya da mesleğin bütün gerekli donanımına sahip olabilmesini amaçlamaktadır. Ancak bununla birlikte eğitim-öğretim, toplumdaki bireylerin davranışlarını kontrol etmeyi; bireyi bazı toplumsal ve bireysel değerlerle donatabilmeyi de hedefler. Toplumlar kendilerine ait millî, kültürel, tarihî, ahlaki, manevî vb. bazı değerlere sahiptir. Bireyin aileden aldığı eğitim ve değerlerin ardından eğitim öğretim programları ile bu değerleri edinmesi de toplumun genel yapısı ve geleceği açısından oldukça önemlidir. Eğitim kurumları da bireylerin bilgi ve eğitimin yanında yaşadıkları toplumun birer üyesi olarak topluma ait değerleri öğrenip bu değerleri toplum içerisinde davranışa dökülebilmelerini sağlamak için gayret sarf etmekte, bu değerleri eğitim-öğretim programlarına ekleyerek bunu sağlamaya çalışmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: Kültür , değer, edebiyat, eğitim.

The Lost Values of Turkish Culture in The Balkans North Macedonia

Abstract

Morality concerns an individual's growing sense of what is right and wrong, in order to obtain a certain place in society and to adapt the society and its rules. The purpose of this study is, while examining the individual developmental stages also to emphasize the importance of moral development in terms of adaptation to the environment in which individuals live. Education systems in societies aim to carry individuals to the upmost knowledge and culture level, and to endow them with all necessary requirements of the fields or occupations in which they are interested. Moreover, education systems also aim to control the behaviors of the individuals in a society, and to provide them with some social and individual values. Each society has national, cultural, historical, moral and spiritual etc. values. It is also important for an individual to acquire these values through education curriculum, after he got them from his family, in terms of general structure and future of the society. Educational institutions, together with individuals' knowledge and education, try hard in order to ensure them as being a member of the society in which they live, to learn these values and turn them into behaviors. These institutions also include these values into curriculum to achieve this goal.

Keywords: Culture, value, literature, education

¹⁰ Doç.Dr., Aziz Kiril ve Metodiy Üniversitesi, Filoloji Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Kuzey Makedonya-Üsküp, osman_emin@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-6975-8221

Giriş

Doğuştan gelen genetik özellikler ve çevresel faktörlerin etkileşimi uzun bir büyüme-gelişme sürecinde kendine özgü bir kişilik ortaya çıkarmaktadır. Birçok gelişim kuramcısı kişiliğin temel özelliklerinin hayatın ilk yıllarında belirlendiğini belirtmişlerdir. Temel ihtiyaçlarını toplumla çatışma haline düşmeden doyurabilen kimseler psikolojik bakımdan sağlıklı kimselerdir. Bu anlamda normal insan, sosyal norm ve standartlarla uyum halinde, kendi arzu ve isteklerini toplumun beklentileri ile özdeşleşmiş olup psikopatolojik belirtilerden arınmış kimsedir. Yine bir başka açıdan sağlıklı insan, benliğini toplumsal otorite içinde eriten, yok eden, topluma pasif uyum gösteren insandan farklı olarak, kendi öz duygu ve ihtiyaçlarını doğrultusunda hareket eden, sahip olduğu gizil güçleri gerçekleştirmeye çalışan, fakat bunu yaparken toplumla ciddi olarak çatışma haline düşmeyen insandır. Buradan hareketle, yaşamının ilk yıllarından itibaren başkalarıyla etkileşim içinde olamayan çocuklarda, sağlıklı bir bireyselleşmenin gerçekleşmeyeceği ve çocuğun sosyalleşmesinde kalıtım ve çevre faktörlerinin karşılıklı olarak etkili olduğu ifade edilebilir. Bu açıdan sağlıklı kişiliğin sosyalleşme süreci ile yakından ilişkili olduğunu söylenebilir. Sosyalleşme ise bireyin, içinde yaşadığı toplumun normlarını, değerlerini, kendisinden beklenen rolleri, tutumları ve davranış yapılarını, toplumsal etkileşim için gerekli becerileri, benlik ve kimlik duygusunu kazanma, içinde yaşadığı kültürü içselleştirme sürecidir.

1. Kuzey Makedonya ve Türk Toplumunu

Balkanların en karmaşık bölgelerinden biridir. Balkanların kalbi sayılan Kuzey Makedonya, eski tarihçiler tarafından bir ırklar müzesi olarak nitelenen Makedonya, bugün de çok uluslu bir devlet özelliği taşımaktadır. Kuzey Makedonya, çok dili, çok dinli, çok kültürlü bir mozaik bölgedir. 19. yüzyılın sonlarına doğru eğitim alanında görülmeye başlanan bazı olumlu gelişmelerde, Balkan Savaşları'yla son bulmuştur. Türkçe eğitiminin yasaklandığı iki Dünya Savaşı arasındaki dönemde Türkçe eğitim durdurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni okullar, nitelikli öğretmenler, programlar, değerli eğitimcilerin eliyle en iyiye doğru yönelmiş uygulamaya başlanmıştır. Başka bir deyişle, 1912'de yasaklanan Türkçe eğitime, ancak kırk yıllık bir aradan sonra izin verilebilmiştir. Makedonya Cumhuriyeti'nin Federal Yugoslavya Devleti ile süren bağılılığı 8 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etmesiyle biter.

500 yıl Osmanlı himayesinde yaşadığından sonra Balkan savaşları sonucu Makedonya'nın Osmanlılar'dan ayrılmasıyla beraber burada yaşayan Türk azınlığın eğitiminde sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. "Beş yüz yıllık siyasi otorite el değiştirirken, 1938'de ve 1950'lerde iki büyük göç dalgası yaşanmıştır, Osmanlı devleti 1389 Kosova Savaşı ile yerleştiği bu bölgeden, 1913'te ayrılırken, geri de kalan Türk nüfus, artık bu yörenin azınlık halklarından biri olmuştur". (Ülker, 1998). Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesi üzerine Türkler başka sistemler, başka bayraklar altında yaşamak gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Osmanlı'nın Balkanlar'dan çekilmesinden sonra bu topraklarda kalan Türklerin eğitim ve kültür yaşamında bir duraklama olduğu görülmüştür. Türk okulları kapatılmış, halk ana dilini evinin dışında kullanamaz olmuştur. Böylece eğitimlerini devam edemeyip yarıda bırakmışlardır. Balkan ve I. Dünya Savaşları sonrası bölgede duraklayan ve gerilemeye başlayan sistematik Türkçe eğitimi, 1944 yılı sonlarına doğru, Makedonya Federal Yugoslavya bünyesinde ayrı bir Cumhuriyet haline gelir gelmez, Makedon dili okullarının yanı sıra, azınlıklara da kendi dillerinde okul açma hakkı

tanınmasıyla beraber yeniden gelişmeye başlamıştır. Makedonya Cumhuriyeti'nde Türk okul kuruluş sistemi 1945 yılından itibaren yapılan bir dizi reformlar yoluyla bugünkü şeklini almıştır.

1.1. Kültür ve Çokkültürlülük

Kültür kavramı üzerine yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde farklı bakış açılarıyla karşılaşılmaktadır. Bu bakış açılarından bazıları ifade edilecek olursa kültür; sosyal miras ve gelenekler birliği, yaşam biçimi, idealler, değerler ve davranışlar, çevreye uyum, geniş anlamda eğitim, sosyal etkileşim ürünü, düşünüş, sembol sistemi ve bireysel psikolojinin yansıması olarak ele alınmaktadır. Kültür, insanlık tarihi boyunca ortaya konulan tüm değerleri içine alan bütünlendirici bir kavramdır. Ancak kavram, kullanımı itibarıyla, içinde yaşanan bölgenin değerleriyle bezenmiş ve toplumlara özgü olma özelliğini de taşımaktadır. Kültür, insanların bilişsel yapılanmasıyla ilgili fikir verir; değerleri, inançları, algısı ve tutumları gibi yapılabilecek en yaygın tanımlamalardan biri "Kültür, tarihsel olarak değişen ve gelişen ve sonraki nesile aktarılan bir yaşama biçimidir".

Çoketnikli, çokkültürlü devletler, siyasetler ve eğitim anlayışlarına karşı çıkan düşünürlerin, çokkültürlülüğün aslında birleştirici değil, tam tersine parçalayıcı etkisine dikkat çektiklerini dile getirmektedir. Bu durum bütünlüşmeyi olanaksızlaştırmakla kalmayıp, değerlerin, kültürün ve medeniyetin sonu anlamına da gelmektedir. Toplumlar genellikle homojen öğelerden oluşmuş bütünlükler değildir. Az ya da çok sayıda kendilerini farklı gören grupların sahip oldukları farklı kültürlerle bir toplum içerisindeki varlığı, çokkültürlü yapılanmaları oluşturmaktadır. Bu nedenle, çokkültürlü durum, kısaca aynı ortamı paylaşan birden fazla farklı kültürün varlığından kaynaklanan bir gerçekliktir. Hem dünyada hem de Kuzey Makedonya'da çokkültürlülüğe ilişkin farklı bakış açıları bulunmakta ve bu yönüyle çokkültürlülüğün tartışmalı bir kavram olduğu kabul edilmektedir. Sosyolojik bir olgu olarak karmaşık bir yapıya sahip olan kültür kavramı "farklı ırk, etnik köken, sınıf, cinsiyet, dil, değer, inanç sistemi, deneyim" gibi konular ele alınmaktadır. Görüşüme göre toplumsal kültürel mozağın çeşitliliği, çokkültürlülüğün bir yapıda var olması parçalanmayı değil, bütünlüşmeyi sağlamada önemli bir unsur olduğunu söyleyebiliriz. Farklı kültürel özelliklerin korunması ve yaşatılması, farklılıkların benimsenmesi, bu yönde duyulan inanca bağlıdır. Bu doğrultuda çokkültürlülüğün devamlılığı aynı zamanda bireylerin farkı görüşlere verdiği değerlerle ilgilidir. Bu anlayış çerçevesinde aynı coğrafya üzerinde bulunan ortak yaşantı ve inanca sahip insanların çoksesli bir düşünce sistemine sahip olabilecekleri ve farklı değerleri savunabilecekleri ifade edilebilir. Çoğulculuk farklı kültürel değerleri yarattığı gibi, ortak yaşantının farklı kültürel örüntülerle bezenmesini de sağlamaktadır. Her insan grubu kendisini diğerlerinden ayıran düşünce ve aksiyon örneklerini zamanla geliştirir. Bu soyut örnekler de kültürü oluşturur.

1.2. Kuzey Makedonya Türk Değerleri

Kuzey Makedonya örneğinde, aynı toprak parçası üzerinde farklı veya benzer kültürel değerlere mensup bireylerin karşılıklı olarak üst ve alt kültürlerle gerçekleştirdikleri etkileşim ve iletişime bağlı olarak belli bir kültürel yapıya uymaları veya onu özümsemeleri şeklinde tanımlayabileceğimiz kültürler arası öğrenmede; birbirini kabullenme, dilsel ve dinî çoğulculuk, saygı ve hoşgörü esas olup çeşitli alt kültürlerle ve üst kültüre ait ulusal değerlerin yanında dış etkenlere bağlı olarak evrensel değerlerin de benimsenmesi söz konusudur. Kültürler, dinamik ve gelişken oldukları için, hiç kimsenin, belli bir kültüre zorlanamayacağını ifade ederken her bireyin dilediği kültürü özgürce seçebileceğini, ona katkıda bulunabileceğini veya yepyeni bir

kültür yaratabileceğini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda farklı kültürlerle açık olan ve farklı kültürel değerlere saygı duyan bireylerin yetiştirilmesi ve çeşitli yollarla bu özelliklerin kazandırılması önem taşımaktadır.

Kuzey Makedonya'da tarım toplumundan, sanayi toplumuna, ardından bilgi toplumuna geçişin, yaşanan göç olaylarının ve ülkeler arasında, ekonomik, sosyal vb. amaçlarla oluşturulan birliklerin, bu kavramların önemini daha da artırdığı söylenebilir. Toplumlar bu dönemde, yerelden evrenselliğe doğru bir geçiş yaşamaktadırlar. Bu geçiş dönemi, kültürel evrensel ilkelerin oluşturulmasını ve farklı kültürlerin tanınırlığı, kültürler arası etkileşimin ivme kazanmasını zorunluluk haline getirmiştir. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde yaşayan Türk unsuruna gelince Osmanlı-Türk kültürünün gerçek mirasçıları olan Makedonya Türkleri, milli benlikleri ile kültürünü koruyup geliştirmekle yetinmiyerek, Kuzey Makedonya ile Türkiye arasında heryanlı ilişkilerin gelişmesinde adeta altın bir köprü rolünü oynamaktadır. Bu sırada ekonomik ilişkiler yanısıra, kültürel temaslar özellikle ağır basmaktadır. Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nde bugün Türk varlığının korunması ve gelişmesinde Makedonya Türklerinin kültürel etkinliği olağanüstü bir yer alır. Osmanlıların bu topraklardan çekilmesinden sonra, Sırp ve Bulgar döneminde, İkinci Dünya Savaşı sonuna dek Makedonya da yaşayan Türklerin kısıtlı kimi dini hakları hariç, milli varlığını kanıtlama ve geliştirme hakları asla yoktu.

Osmanlı sonrası Balkanlarda kurulan devletlerde Türkler, neredeyse bütün siyasi ve sosyal haklarından mahrum edilmişlerdir. Azınlık statüsüne düşen Türklerin Balkanlarda kalması istenmediğinden her türlü baskı ve zorlamaya da maruz kalmıştır. 1912'den 1940'lara kadar geçen zaman hiç de kolay olmamıştır. Yaşanan savaşlar ve bütün olumsuz koşullar içerisinde bilinçlenen bölgede yaşayan Türkler arasında bir teşkilatlanma söz konusu olur. Bu teşkilatın adı "Yücel Teşkilatı"dır. Teşkilat, "Türklerin milli varlıklarını, manevi değerlerini, örf, adet ve geleneklerini korumak ve yaşatmak" amacıyla bir grup idealist Türk gencin kuruluşudur. "Yücel Teşkilatı" üyeleri veya kısaca "Yücelcileri", tıpkı birçok destan veya halk hikâyesi kahramanları gibi 1941 yılında Makedonya'da Türklere karşı yapılan haksızlıklara karşı durmak, Makedonya Türklerinin millî ve dinî varlıklarını korumak ve yaşatmak üzere faaliyetler yürütmek için bir araya gelen aydınların oluşturduğu toplumsal bir hareket olarak tanımlayabiliriz. Yücel bir teşkilat değil yaşatılması gereken bir felsefe anlayışıdır. Yücelciler o dönemde birçok ilki de başarmışlardır. Bunlar, ilk Türk okulu olan ve günümüzde de eğitim-öğretim hizmetini sürdüren "Tefeyyüz" okulunun açılması, yeni Türk okuma kitapları basmak, Üsküp Radyosunda ilk Türkçe yayın yapmak gibi birçok yeni oluşum gerçekleştirmiştir. Hemen hemen hepsi öğretmen olan Yücel mensupları, hem yetiştirdikleri öğrencileri edebî ürünler verme noktasında yönlendirdiler hem de çıkardıkları gazete ve dergiler etrafında Milli bir edebiyatın şekillenmesine yardımcı olmuşlardır. Savaş yıllarından sonra kurulan cumhuriyet, Türklerin milli benliklerini koruyacak okulların, kültür evlerinin, teşkilatların kapatılması veya kurulmasını engellemek gibi örnekler göçün en önemli sebeplerinden sayılmaktadır.

O yıllarda karşılaşılan en büyük, en temel problem eğitimidir. Çünkü insan eğitimde istikrara varmazsa devamlı göçle karşı karşıya gelmektedir. Böylece Türk okullarında gerek öğrenci gerekse öğretmen kadrosu azalınca, ortaya çıkan tablo etkisini halla devam etmektedir. Ayrıca 1944 sonları, Türk dilinde okulların, tanıtma araçların ve diğer kültürel kurumların açılmasıyla, Makedonya Türkleri 1912 de kesilen milli varlığını duyurmaya başladı. Bu dönemde, tüm yetersizliklere rağmen hızlı bir şekilde Türkçe eğitim verecek kadro oluşturulmuş ve Türkçe

eğitim yapan okullar açılmıştır. Makedonya'da ortaya çıkan bu yeni ülke ve rejimde çocuğa verilen önem üst seviyede olmuştur. Çocuklara kendi dillerinde eğitim almaları ve kendi edebiyatlarını yakından tanımaları fırsatı verilmiştir. 1950-1960 yıllarında, çok sayıda Makedonya Türkü anaülke Türkiye'ye göç etmek zorundaydı. . Çok şeyin güzele doğru gitmeye başladığı dönemde göçler, sosyal ve kültürel anlamda gerilemeye sebep oldu. Ancak Makedonya Türkleri buna rağmen ulusal kimliklerini güçlendirmekte, hak ve özgürlüklerini yaşatmaya çalıştılar. göçle birlikte kültürel değerlerimizin de yavaş yavaş söndüğü görülmekteydi. Rumeliden göç edemeyenler kendi milli kurumlarını toparlamaya çalıştı. Yerleri boşalan Türk öğretmenlerini değiştiren yeni öğretmen kuşakları yetiştirildi.

Yeni kadrolar öğretmen olup "Birlik" gazetesi Üsküp Radyosu Türkçe yayınları kadrolarını oluşturdu. Bu üç kurum yanısıra 1950'li yıllarda, Üsküp'te o zamanın Azınlıkları tiyatro çerçevesinde Türk tiyatrosu da kurularak, dünya klasiklerini olduğu gibi, Türkiye oyun yazarlarının eserlerini de sahneledi. Makedonya'da Türkçe Yayın Faaliyetleri Yugoslavya'da Makedonya bölgesinde ilk yayımlanan süreli yayın, Rumeli gazetesidir. 1876 yılında yayımlanan gazete Manastır'da basılmıştır. 1944 yılının sonlarına doğru Yugoslavya'da, Latin alfabesiyle Türkçe yayımlanan "Birlik" gazetesi, Üsküp'te yayın hayatına başlamıştır. Bu gazetede, çocuklar için çeşitli yazılar ve şiirler de yer almaktadır. 1949 yılında kadınlar için "Yeni Kadın" dergisi yayımlanmıştır. Müstakil olarak ilk çocuk gazetesi ise 1950 yılında yayımlanmaya başlayan "Pioner" gazetesidir. Daha sonra 1951 yılında "Sevinç", 1957 yılında ise "Tomurcuk" dergileri dönemin ilk çocuk dergileri olarak yayın hayatına başlamıştır.

Kuzey Makedonya'da yaşayan daha doğrusu Balkanlarda yaşayan Türkler bilirler ki bu topraklarda öz kimliğimizin bilcine varabilmemizi sağlayan en önemli pay, şüphesiz Türk dilinde yayımlanan süreli yayınlar, hikâye, şiir kitapları yani her türlü edebi esere aittir. Bunların başında kuşkusuz Birlik gazetesi gelmektedir. Çağdaş Makedonya Edebiyatının ilk tohumları da bu gazeteyle birlikte atılmıştır. İkinci Dünya savaşının hala devam ettiği 1944 yılının 23 Aralık tarihinde, Üsküp'te ilk sayısı yayımlanan "Birlik" gazetesinin, Makedonya Türklerinin bu topraklardaki geleceğine dair yeni bir umut ışığı yaktığı tarihi bir gerçektir. 1950-51 yılları arasında Pioner gazetesi çocuklara okuma yazma alanında kendilerine alan bulma hedefiyle 10 sayı çıkmıştır ve Birlik'ten sonra Latin harfleriyle Türkçe yayımlanan ikinci gazetedir. 1951 yılının Eylül ayında Pioner Gazetesi yerini Sevinç Dergisi'ne bırakmıştır. 1957 yılının Eylül ayında Sevinç'in küçük kardeşi olan Tomurcuk Dergisi gözlerini dünyaya açmıştır.

Pioner gazetesi'nin Balkanlardaki çocuk edebiyatı için önemi büyüktür, çünkü sadece genel anlamda çocuk edebiyatının değil Makedonya'nın Çağdaş Türk edebiyatının da şekillenmesine katkı sağlamıştır. Pioner gazetesinin devamı olan Sevinç çocuk ve gençlik dergisi Yugoslavya döneminde Birlik Medya" tarafından yayın hayatına başlamıştır. Makedonya ve Kosova Türklerinin çocuk edebiyatı alanındaki boşluğu yılda toplam dokuz sayıyı yayınlamakla doldurmaya çalışmıştır. 11-15 yaş arası çocuklara hitap etmiştir. Dergi 2012-2015 yılları arasında farklı siyasi, sosyo-ekonomik yapının değişimiyle ara vermiş, son olarak da 2015-2016 eğitim yılında yayımlanmış ve sonrasında da yayın hayatına son verilmiştir. 1957 yılında Necati Zekeriyâ'nın önderliğinde 7-10 yaş arası çocuklara hitap eden Tomurcuk çocuk dergisi hayat bulmuştur. Tomurcuk dergisi, ana sınıfı ve ilkökul çağındaki çocuklara yönelik bir dergidir. Tomurcuk Dergisi'nin en önemli özelliği çocuk edebiyatı merkezli olmasıdır. İlkokul çağındaki çocuklara hitap eden dergide farklı türlerden metinler yer alır. Derginin merkezinde eğitim-

öğretim yer alır. Konular okul müfredatına uygun seçimiştir. 2012 yılında da yayın hayatına son verilmiştir.

Ayrıca bu dönemde 60'lı yıllardan sonra Makedonya'da Türk dili konusunda olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. 1964 yılında Üsküp "Kliment Ohridski" Pedagoji Akademisinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümü açılmış, bu gelişmeyi 1976 yılında Makedonya - Üsküp "Kiril ve Metodiy" Üniversitesi, Filoloji Fakültesi bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı bölümünün açılması izlemiştir. Ardından 1965 yılında, "Sesler" dergisi ile kültür ve edebiyatta ciddi bir canlanma görülmektedir. Üsküp'te yayımlanan "Sesler", "Sevinç" ile "Tomurcuk" edebiyat dergileri çerçevesinde ve Birlik yayın kurumu Türk dilinde yüzlerce kitap yayımladı.

Sesler dergisinin ilk sayısı 1965 yılının Aralık ayında çıkarak, 1965-2001 yılları arasında Çağdaş Makedonya ve Kosova Türk Edebiyatının gelişinde önemli bir rol oynamıştır. Bu dergi, kimi zaman tam bir düzenle, kimi zaman da siyasi ve ekonomik gelimelere bağlı olarak çeşitli aksaklıklar yaşayarak yayın hayatını sürdürmüştür. 1965 yılının Aralık ayından 2001 yılının Nisan ayına kadar 36 yıllık bir dönemde, zaman zaman yayın devamlılığı açısından çalkantılı dönemler yaşasa da, Makedonya ve Kosova bölgelerinde yaşayan Türklerin yetişkinlere yönelik edebiyatının ilk adresi olma özelliğini gösteren "Sesler" dergisi, zengin bir içeriğe sahip olup edebiyattan siyasete, tarihten folklorla, eğitim-dil biliminden müziğe kadar birçok alanda yazı yazılan yer bir dergi olmuştur. Aslında her yazı bir eleştiri, her yazı bir sitem, her yazı bir aykırış olmuştur. Yazılar aslında Makedonya'da yaşayan Türk halkına yaşanılmışlığı, onların bir bakıma bakış açısıdır. Döneminde yaşanmışlar, sıkıntılar yazıya dökülürken eğitim alanında çok fazla yazıların olmadığı görülmektedir. Aşağıda eğitim alanında kendini adanmış yazar, şair, eğitimcilerin görüşlerini ve dönemdeki sıkıntıların birebir tanıkları olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

Makedonya Türk yazarları, kendi özgün eserlerinin yaratılması yanısıra, Türkçeden Makedoncaya ve Makedoncadan Türkçeye birçok eser kazandırmışlardır. Yeni Makedonya Türk edebiyatının temel taşları 1944 yılında atılmıştı. Osmanlı döneminde divan edebiyatında bir Aşık Çelebi, Mutasavvuf Muhammed Nur-ul Arabi ile Şeyh Sadeddin Efendi, Yahya Kemal Beyatlı, Yaşar Nabi, Şefket Rado ile Makedonya doğumlu ya da kökenli daha yüzlerce Türk yazar ve sanatçılara bizler haklı olarak sahip çıkmak zorundayız. Onlar bizim değerlerimizdir. Osmanlı döneminde divan edebiyatında bir Aşık Çelebi, Mutasavvuf Muhammed Nur-ul Arabi ile Şeyh Sadeddin Efendi, Yahya Kemal Beyatlı, Yaşar Nabi, Şefket Rado, Hüseyin Süleyman, Şükrü Ramo, Necati Zekeriya, İlhami Emin, Fahri Kaya ile Makedonya doğumlu ya da kökenli daha yüzlerce Türk yazar ve sanatçılara, Türk kültürüne, Türk düşüncesine, ses bayrağımız olan Türkçemize, Türk edebiyatına ve insanlığa eserleriyle ve yapmış oldukları çalışmalarlarıyla hizmet etmiş, yön vermiş ve vermeye devam eden edebiyatçılarımızı anmadan olmazdı, bizler haklı olarak herkese sahip çıkmak zorundayız. Onlar bizim değerlerimizdir. Aslında her yazıları bir eleştiri, her yazı bir sitem, her yazı bir aykırış olmuştur. Yazılar aslında makedonya'da yaşayan türk halkına yaşanılmışlığı, onların bir bakıma bakış açısıdır. Ancak değerlerimize ne denli sahip çıktığımız bugün varlıklarını sürdüren kurumlardan da görebiliriz. Büyük güçlüklerle varlıklarını sürdürmeye çalışan tüm kurum ve kuruluşlara, değerlerimize sahip çıkmalıyız. Önemli bir kültür unsuru olan değerler de günümüzde çok tartışılan bir konu hâline gelmiştir. "Değerlerimizi kaybediyoruz.", "Değerlerimize sahip çıkmalıyız."

Sonuç ve Değerlendirme

Kuzey Makedonya'da Türk kültürünü derinden etkileyen faktörler ve etkenler günden güne artmaktadır. En önemli faktörlerden de biri dil faktörüdür, bu faktörde bir ülkede birden fazla dilin konuşulması, resmi dilin tek ya da iki dilde olması eğitimi etkilemektedir ve sorunlar günden güne artmaktadır. Eğitim bir kültür aktarma aracı ise, eğitimin en başta gelen görevlerinden birisi kültür zenginliklerini toplumsal yaşama biçimlerini genç kuşaklara aktarmaktadır. Bu durumda her ulusun, her türlü düşünce ve öğrenme eylemi anadili temeli üzerinde oluşur. Anlaşıyor ki ulusal eğitimde ve anadili eğitiminde en çok önem verilerek günümüze kadar ve gelecekte düşünen, eleştiren, sağduyulu, tutarlı ve öz konuşan insan tipinin yaratılması okullarımız dahi Türk Dili eğitiminin başarıya ulaşmasına bağlıdır. Türk eğitiminde, okuduğunu ve öğrendiklerini anlama, öğrendiklerini doğru ve düzgün başkalarına anlatabilme becerilerini kazanma açısından Türkçe dersi öğretimin her kademesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Bunlara eklenmesi gereken çok önemli bir başka faktör de bu yörede istisnasız bütün ülkelerde sanat ve edebiyat faaliyetlerinin yükünü çeken unsurun öğretmenler olmasıdır. Yazarlarımızın, edebiyatçılarımızın biyografileri incelendiğinde neredeyse bütününün öğretmen olduğu görülecektir. Bu öğretmenler yöredeki bütün entelektüel faaliyetleri sırtlarında taşımışlardır. Her millet kendi kültürünü meydana getirir. Böylece Balkanlar kendilerini Anadolu'da gelişip yeniden şekillenen Türk edebiyatının içinde bulmuştur. Balkanlar'a gelen aşıklar sazını ve bağlı buldukları aşıklık geleneğini de taşıyarak buralara yaymışlardır. Aşıklık geleneği özellikle Müslümanlar arasında kabul görerek Balkanlarda Balkan kültürüyle yeniden yapılanmıştır. Çeşitli tarikatlara bağlı dervişler, şeyhler gelerek tekkeler kurmuşlardır. Şehirlerde medreseler kurulmuştur. Medreselerde, tekkelerde yetişenler; Balkan divan edebiyatının ve Balkan Türk tekke edebiyatının temellerini atmışlardır. Makedonya Türk edebiyatı Balkanlardaki edebiyatlardan etkilenmiştir. Bu edebiyatlar temelde yabancı edebiyatlardır ve bu etkilenmenin açtığı yoldan Balkan Türk dili de, edebiyatı da çok farklı bir mecraya girmiştir. Osmanlı'nın Balkanlardan çekilmesinden sonra Anadolu Türk edebiyatıyla bağları zayıflayan Balkan Türk edebiyatı yüzünü yabancı edebiyatlara, Batıya çevirmiştir. Balkan Türk Şiiri çeşitli eğilimleri içinde barındırır da başlangıçta olduğu gibi bugün de belli ortak noktalara özelliklere sahiptir. Onlar geçmiş şiiri, şiir birikimine geleneğe en azından onu bilme, tanıma zorunluluğu temelinde olsa da sahip çıkmıştır. Edebiyatta temel türlerden biri olan şiir, Balkan Türk edebiyatının çok önemli bir yeri olan, gelenek oluşturan divan, tekke edebiyatları aslında şiir edebiyatlarıdır. Batıya yönelince hikâye ve roman ayrı bir önem kazanır, fakat şiir daima ön planda yer almıştır.

Kendi kültürünü meydana getirirken başka milletlerin de kültürel özelliklerinden yararlanır fakat aldığı kültür unsurlarını kendisine uydurur. Her millet kendisine ait kültür unsurlarını gelecek kuşaklara aktarma ihtiyacı duyar. Bu ihtiyaç tamamen var olma ihtiyacından kaynaklanır. Milletlerin önemli kültür unsurları arasında dil, giyim-kuşam, yemekler, tarihi yapılar, dünya görüşü ve oluşturdukları değerler vs. Sayılabilir. Hiç şüphesiz bu kültür unsurları birbirleriyle ilişki içerisindedir; hiçbiri birbirinden bağımsız düşünülemez. Önemli bir kültür unsuru olan değerler de günümüzde çok tartışılan bir konu hâline gelmiştir. "Değerlerimizi kaybediyoruz.", "Değerlerimize sahip çıkmalıyız." Vb. Söylemlerle çok sık karşılaşılmaktadır. Değişen dünya şartlarıyla beraber toplumun da değişim göstermesi toplumu tedirgin etmektedir. Bu anlayış çerçevesinde aynı coğrafya üzerinde bulunan ortak yaşantı ve farklı inanca sahip

insanların çoksesli bir düşünce sistemine sahip olabilecekleri ve farklı değerleri savunabilecekleri ifade edilebilir. Çoğulculuk farklı kültürel değerleri yarattığı gibi, ortak yaşantının farklı kültürel örüntülerle bezenmesini de sağlamaktadır. Her kültürü koruma ve geliştirmenin en gerçekçi yolunun her bireyin, bir bütün olan, doğal haklarına saygı duymak ve o hakları, tam bir eşitlikle korumak olduğunu ve her bireyin, potansiyel bir kültür kaynağı olarak kabul edilmesi gerekmektedir.

Her şeye rağmen BİZ Makedonya Türkleri, kimliklerini yaşatmak, kültürlerini geliştirmek, eğitim sorunlarını çözmek, örf ve adetleri ile milli ve dini çıkarlarını elde etmek ve korumak için yıllardır yürüttükleri savaşımlardan vazgeçmiş değiliz. Bulduğumuzu ülkede atalarımızın evinde gibi hayatlarımızı sürdürmekteyiz. Bu yüzden kurum ve kuruluşlarıyla, siyasi anlamda, dernekler ile birlikte yarımlara dönük atalarımızdan miras olan bu ülkede diğer kültürlerle birlikte eşit olarak yaşamaya kararlıyız.

Kaynakça

- Abbas, Zerrin. "Makedonya Türklerinin Sosyo-Kültürel Yapısı". (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 1997.
- Ago, Arif. "Makedonya Türk Halkının Anadili Üzerinde Öğretim Eğitim ve Sorunları." Sesler Dergisi, yıl 31, sayı 302,1996:5-14.
- Bakırcıoğlu, Rasim. İlk, Orta ve Yüksek Öğretimde Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Anı Yayıncılık, 2000.
- Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni Bildirileri, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999
- Bildiriler. Türkçe'nin Dünü, Bugünü ve Yarını, Ankara, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002
- Bugariç, Recep. "Türkçenin Özleşmesi ve Bizdeki-Özellikle Üsküp Ağzındaki Etkisi." Sesler Dergisi, yıl 17, sayı 161, 1981: 46-59.
- Çiğdem, Ülker. Makedonya Türk Öyküsünde Kimlik Sorunu, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998
- Demirel, Özcan. Kurumdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme, Ankara, Pegem Y. 2000.
- Demirel, Özcan. Karşılaştırmalı Eğitim, Ankara, Pegem A Yayıncılık, 2002
- Emin, İlhami. "Kimliğimiz Kültür Varlığımız." Sesler Dergisi, sayı 294,1995:33.
- Erdem, M. ve N. Fidan. Eğitime Giriş, Ankara, Meteksan Matbaacılık, 1994
- Ertürk, Selahattin. Eğitimde Program Geliştirme, Ankara, Meteksan Yayınları,1993
- Gürkan, İhsan. İkinci Dünya Savaşından Günümüze Değın Balkanlar (1945 1989), İstanbul, OBİV Yayınları,1993
- Gürkan, T. Ve E. Gökçe. Türkiye'de ve Çeşitli Ülkelerde İlköğretim, Ankara, Siyasal Kitabevi, 1999
- Hamza, Yusuf. Atatürk ve Makedonya'da Yaşayan Türkler ve Azınlıklar, Ankara, Etam Mat. 1998.
- Kepçeoğlu, Muharrem. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: Yayınevi,1992
- Kuzgun, Yıldız. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. Ankara: ÖSYM Yayınları,1992
- Korkmaz, Zeynep. "Türkçenin Dünü, Bugünü, Yarını." Türk Dili, sayı 602, 2002:99-111.
- Koylu, Zafer. "Makedonya Sorunu (1878-1913)." (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi,1997.

- Kut, Şule. Makedonya ve Sorunları, İstanbul, Türkiye Sosyal, Ekonomik ve Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayını,1993
- John, Dewey. Tecrübe ve Eğitim, Ankara, AÜ.EBF Yayınları, 1996
- Makedonya. Harp Akademileri Komutanlığı Yayınlarından, İstanbul, Harp Akad. Basımevi, 1993
- Makedonya Eğitim Bakanlığı, Pedagoji Enstitüsü. 1965 Türkçe Dersi Programları, Üsküp, Eğitim Bakanlığı Pedagoji Enstitüsü Yayınları,1965
- Makedonya Eğitim Bakanlığı, Pedagoji Enstitüsü. Türkçe Dersi Plan ve Programları, Üsküp, Eğitim Bakanlığı Pedagoji Enstitüsü Yayınları,1991, 1998, 2001.
- Mehman, Musaoğlu. Türkoloji'nin Çeşitli Sorunları Üzerine Makaleler İncelemeler, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002
- Министерство за образование, Информација за запишување во основни училишта во Р.Македонија 1999/2000, Скопје, 1999.
- Özönder, M. Cihat. "Balkan Gelişmeleri, Makedonya Sorunu." Kök Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Cilt III. sayı 1, Bahar 2001: 203-209
- Statistical Yearbook, Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje, 1993
- Statistical Yearbook, Statistical Office of the Republic of Macedonia, Skopje, 2001
- Tan, Hasan. Psikolojik Danışma ve Rehberlik. İstanbul: Yayınevi,1992
- Varış, Fatma. Eğitimde Program Geliştirme, Teori ve Teknikler, Ankara, Alkım Yayıncılık, 1994
- Vatan, K. ve H. Yaltrık. Makedonya'da Rumeli Türklerinin Tarih ve Kültürleri Panelleri ve Konferansı, İzmir, 1996
- Vatan, K. ve H. Yaltrık. Makedonya'da ve Balkanlarda Türk Kültürü ve Sanatı Panel ve Konferansları, İzmir, 1999

Development of Housing Infrastructure as A Factor in Ensuring Economic Security

Olha Ilyash¹¹, Nataliia Buhaychuk¹²

Abstract

The influence of socio-economic development on the protection of national interests and economic security by ensuring the quality of life of the population has been established. At the same time, it has been determined that the quality of life of the population reflects the interrelationship between the three areas of socio-economic development: 1) economic, which characterises the financial position of the population, its employment and working conditions; 2) social that characterises the state of social infrastructure and living conditions; 3) environmental that characterises the state of the environmental situation in the country.

It has been found out that ensuring economic security is based on achieving such a level of socio-economic development that will contribute to the successful combat against external and internal threats and to the ability of the state to meet the needs of all members of society, improving the quality of life of the population. The essential and typological characteristics of social infrastructure in accordance with the directions of the social vector of economic security of the state have been determined.

Functional and structural characteristics of housing infrastructure in the system of economic security of the state have been deepened through 3 scientific substantiation of infrastructure as a triad of components: 1) housing stock provision – systems of interconnected elements that characterise the level of providing the population with living conditions; 2) the equipment of housing stock – integration indicators of the quality of living conditions of the population; 3) the improvement of adjacent territories – an innovative complex of components of comfortable living conditions of the population.

The risks and threats to the development of housing and communal infrastructure in the economic security system have been systematised. The mechanism for providing the development of housing and communal infrastructure in the system of ensuring economic security of the state by structuring and identifying the basic means and tools for the development of housing and communal infrastructure has been proposed.

It has been proposed to group indicators of the level of development of housing and communal infrastructure of Ukraine in accordance with its functional components: housing stock provision (the quality of living conditions of citizens, overpopulation of living space, material capacity of citizens to provide themselves with housing, rational distribution of budgetary money among disadvantaged population characterise a range of indicators) housing stock equipment (equipping housing stock with water, sewage, central heating, gas and hot water supply) and the improvement of adjacent territories (sanitary condition of adjoining territories, the level of development of parking infrastructure, street lighting, the quality of conditions for active and passive recreation of the population).

The systematization and diagnostic assessment of threats to the functioning of housing and communal infrastructure as a factor of ensuring economic security have been carried out.

¹¹ National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, E-mail: 1oliai@meta.ua

¹² National Institute for Strategic Studies, E-mail: 2nataliia.buhaichuk@gmail.com

Using the taxonomy method, the internal possibilities of development of housing and communal infrastructure in the system of ensuring economic security of the state have been identified. A forecasting model of the development level of housing and communal infrastructure for the purpose of ensuring economic security of Ukraine has been suggested.

The strategic guidelines of the state policy on providing the development of housing and communal infrastructure in the system of economic security have been determined. parking places for the population; increasing the landscaping of adjacent territories). In addition, we have suggested practical recommendations in accordance with the directions of activity of housing and communal infrastructure, the purpose of providing the State policy on development of housing and communal infrastructure of Ukraine and improving the quality of life of the population of Ukraine with bringing it closer to the European level.

Keywords: *economic development, social complex, housing and communal infrastructure, improvement of housing stock, improvement of adjacent territories, risks and threats, economic security of the state.*

Directions of Institutional Changes and Structural Reforms in The Context of Implementation of The State Policy of Import Substitution

Ruslan Lupak¹³, Taras Vasylytsiv¹⁴

Abstract

The purpose of the article is to identify and analyse the institutional changes and structural reforms that need to be formed and implemented as the strategic objectives of the state import substitution policy.

Methodology. To achieve this goal, a set of general scientific (strategic management (when substantiating institutional and structural measures of state import substitution policy), structural and functional analysis (to identify prerequisites and expected results from certain measures at the sectoral-functional level of state import substitution policy)) methods of cognition.

Results. Import substitution is an important tool of state structural policy aimed at improving the important characteristics of the functioning and development of the domestic market and local production, and as the country strengthens international trade relations to achieve its strategic goals and objectives involves the implementation of agreed institutional and structural measures, including. taking into account industry characteristics. According to the peculiarities of Ukraine's economy, it was revealed that in the direction of institutional changes it is necessary to take measures to improve the regulatory framework, introduce spatial and territorial strategic planning and programming, improve the institutional and organizational framework for regional import substitution policy; in the sectoral aspect, the state policy should concern the improvement of institutional support and promotion of infrastructure development networks of high-tech enterprises, promotion of institutional and organizational development of vertical-functional integration of enterprises in production and trade, intersectoral cooperation, development of basic promotion and promotion of basic products. sectors of the economy. Structural reforms should focus on increasing the number and market share of retail outlets for the sale of locally produced goods, streamlining the spatial and species structure and improving the system of resource provision of intra-regional import-substituting production, ensuring the movement of import flows only through legal and organized trade facilities. shares of production of innovative and technological products with high added value, improvement of parameters of interfunctional coordination and interaction of producers of import-substituting products and subjects of intermediary infrastructure.

Conclusions. The effectiveness of the implementation of state policy of import substitution is due to the choice of strategic approaches and tools of institutional and structural and functional importance, the use of which should rationally take into account the full range of sectoral characteristics. This approach allows for a much broader set of tasks to strengthen competitiveness and increase demand for domestic products, increase production capacity and realize the innovative potential of sectoral economic complexes.

Keywords: *Institutional Changes, Structural Reforms, State Policy*

---

¹³ Department of Economy, Lviv University of Trade and Economics, 10 Tuhan-Baranovskyi Str., Lviv, 79005, Ukraine, economist_555@ukr.net

¹⁴ Department of Finance, Credit and Ensurance, Lviv University of Trade and Economics, 10 Tuhan-Baranovskyi Str., Lviv, 79005, Ukraine, tgvas77@ukr.net

Ensuring The Growth of Renewable Energy Indicators on The Basis of The Global Sustainable Development Goals

Serhii Voitko¹⁵, Olena Trofymenko¹⁶

Abstract

The purpose of the article is to provide recommendations for the development of renewable energy in Ukraine. The article identifies the relevance of the formation and implementation of economic policy and support for the development of renewable energy based on sustainable development. We have identified such sustainable development goals as Goal 7 "Affordable and Clean Energy", Goal 8 "Decent Work and Economic Growth", Goal 9 "Industry, Innovation and Infrastructure", Goal 12 "Responsible Consumption and Production", Goal 17 "Partnerships for the Goals", which will accelerate the development of renewable energy, if they are comprehensively achieved.

We have selected countries for making a comparison with Ukraine in order to define the level of achievement of the above goals and compare the indicators of renewable energy development. Such research methods as comparative analysis of secondary data on the indicators of achieving sustainable development goals and correlation-regression analysis for establishing the relationship between the development of renewable energy and individual indicators of economic growth have been used. SDG indices have been employed and a comparison of the indices of the goals in different countries has been made. A significant change in the ratings of the studied countries depending on the values of the SDG indices by five goals has been studied; the main reasons for the development of renewable energy of the countries have been identified.

We have presented the results of recalculating the rating of the studied countries by the studied goals and analysed the obtained changes. The research shows the dynamics of individual economic indicators and the indicators of renewable energy in the studied countries. We have compared the results of Ukraine with those of the studied countries in the ranking of the environmental performance index, the global innovation index. Taking into account the obtained results, we have offered some suggestions about the experience of some countries, which should be considered when forming recommendations concerning renewable energy development.

Keywords: Renewable Energy, SDG, Affordable and Clean Energy

---

¹⁵ Doctor of Economic Sciences, Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Faculty of Management and Marketing and International Economy Department, Kyiv-Ukraine, s.voytko@kpi.ua.

¹⁶ PhD of Economic Sciences, Associate Professor, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Faculty of Management and Marketing and Department of Theoretic and Applied Economics; International University of Finance, Kyiv-Ukraine, o.o.trofymenko@gmail.com.

World Drivers of «A Social Breakthrough»: Is An Economic Miracle Possible in Ukraine?

Olha Ilyash¹⁷, Liubov Smoliar¹⁸

Abstract

The need to ensure a policy of «a social breakthrough» for increasing the competitiveness and innovation of the national economy, developing the welfare economy as well as meeting the new challenges of the coronavirus infection COVID-19 and social challenges in the context of total digitalization and changes in the quality of life of the population of Ukraine has led to the implementation of the process of systematizing the experience of countries that have made a «social breakthrough».

This scientific work systematizes the experience of 19 countries that have made a “social breakthrough”, including the United States, Canada, Australia, Japan, China, Singapore, South Korea, Finland, Sweden, Denmark, Germany, Egypt, Switzerland, Turkey, Britain, France, Austria, Norway and India in terms of a social component, which affects the low level of carrying out reforms and transformations in the direction of an “economic breakthrough” and intensifies the indirect effects of Ukraine’s economic progress.

A system of 8 indicators has been proposed. The indicators, which provided the selected countries with an opportunity to ensure an “economic breakthrough”, have been monitored and compared to those of Ukraine. Recommendations aimed at creating key benchmarks for a “social breakthrough” and stimulating the welfare economy have been prepared.

It has been determined that the practice of a social breakthrough of the state is based on sustainable economic growth and remains an important tool for fighting poverty and improving the quality of life of the population. For the least developed and developing countries, economic growth is crucial for education, health, the quality of nourishment and the life of the population. In the future, breakthrough business models will be social, which will provide citizens with financial and non-financial value through positive consequences. At the same time, a 10-year average annual growth of Ukraine’s GDP in 2019 was only 0.1%, which is 67 times lower than the growth rate of this indicator in China (6.7%), 46 times lower than that in Singapore (4, 6%), 20-30 times lower than that in the United States, Canada (2%) and South Korea (3%), respectively. Therefore, it is impossible to achieve the declared growth of Ukraine’s economy by 40% over the next five years, even if the country’s GDP rises by 5% in 2020 and by 7% in 2021-2024.

The results of the monitoring survey show that in recent years there has been a decrease in public support for the ongoing reforms. For example, 53.3% of respondents are not ready to tolerate a decline in the standards of living, while the proportion of those who believed that in the coming year no positive changes in Ukraine would occur increased by 11.8% and amounted to 51.7%. This state of affairs indicates that the process of accumulation of “subjective triggers of a social explosion” continues. In addition, Bloomberg’s Misery Index noted that Ukraine was ranked 7th in the ranking of the most unhappy countries

¹⁷International University of Finance, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute” (Ukraine), E-mail: oliai@meta.ua

International University of Finance, National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, E-mail: 2lgsmoliar@gmail.com

ISRC Congress

in the world in 2018 (Bloomberg's Misery Index is calculated based on inflation and unemployment forecasts for 66 countries).

Given the critical technological, innovative, educational, scientific, social, financial and economic, environmental and state-building factors in exacerbating economic problems in Ukraine, we have developed recommendations for public authorities concerning the formation of components of a "social breakthrough".
Keywords: social breakthrough, monitoring of indicators, welfare of the population, world drivers, economic miracle

Application of Deep Learning in Plant Diseases Detection for reliable Agriculture: A Survey

Abhishek Pandey¹⁹, Vpothy Ramesh²⁰

Abstract

Background: Plant disease has long been one of the major threats to agriculture security in India because it dramatically reduces the crop yield and compromises its quality. Accurate and precise diagnosis of diseases has been a significant challenge. Traditionally, identification of plant diseases has relied on human annotation by visual inspection. Plant diseases affect the growth of their respective species; therefore their early identification is very important. Many Machine Learning algorithms have been employed plant diseases identification but, after the advancements in a subset of machine learning, that is, Deep Learning, this area of research appears to have great potential in terms of increased accuracy. Many modified deep learning architectures are implemented along with several visualization techniques to detect symptoms of plant diseases. This review provides a comprehensive survey on Deep learning techniques used to visualize various plant diseases.

Methods: In this study a survey is performed on various research papers on applications of deep learning techniques for plant disease identification. The research paper from 2007-2020 selected for study. In this study, based on the findings of the previous studies, we provide a deeper evaluation of the deep learning methods for identifying plant disease. In this survey we did a study on various research papers that presented the use of deep learning in plant disease detection, and analyses them in terms of the dataset used, models employed, and overall performance achieved. In addition, some research gaps are identified from which to obtain greater transparency for detecting diseases in plants, even before their symptoms appear clearly.

Conclusion: Plant disease identification is a very important activity in order to recommend and choose the proper treatment for diseased plants and also prevent infections of uninfected ones. Plant leaf is the most common way to detect plant disease as it shows different symptoms for different diseases. Discovering and subsequently treating plant diseases was done by the naked eye of an expert by manually examining the plants on site and this process is costly, slow and not affordable. For this reason, the need for partially or fully automated plant disease detection systems through deep learning is need of the hour. This survey indicates that Deep Learning technology can accurately detect presence of disease in the crop. Using deep learning in plant disease detection made it possible to produce higher prediction accuracies as well as broadened the scope of detected diseases and plant species considered. This article presents a survey of research papers that presented the use of deep learning in plant disease detection, and analyses them in terms of the dataset used, models employed, and overall performance achieved.

Keywords: Deep Learning, Plant Diseases, Agriculture

¹⁹ Research Scholar, SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India, apandey.net@gmail.com

²⁰ Assistant Professor, SCSVMV University, Kanchipuram, Tamil Nadu, India, rameshvpothy@gmail.com

Features of International Labor Migration

Olha Ilyash ²¹ , Maryana Kohut ²²

Abstract

The analysis of theoretical concepts and models of international migration also helped to conclude that there is a significant impact of international labor migration on economic growth. The problem of international labor migration has always been and continues to be the focus of scholars, public and political figures around the world. There is a common opinion that as a result of labor migration there is a redistribution of labor in the world labor market. Today, international labor migration has spread to all continents and has become global. According to experts, more than 3% of the world's population lives outside their country of origin. The World Bank estimates that migration provides greater benefits to the global economy than international trade.

It has been studied that the main cause of external labor migration is low standard of living and poverty of the population, and as long as such a situation exists, labor migration cannot be avoided.

Legal regulation of the international labor market is carried out on the basis of national legislation of host countries and countries exporting labor, on the basis of interstate and interdepartmental agreements between them, as well as on the basis of ILO conventions and recommendations. Regulation is through the adoption of funded programs from the budget, aimed at limiting the influx of foreign labor or encouraging immigrants to return home.

The spread of migration as one of the consequences and manifestations of globalization is taking place in most countries. In 2019, the UN estimated the amount of 272 million migrants. Most migrants move within their regions of origin. 60% of migrants are in Asia, 53% in Africa are from the same continents, in Europe, Europeans are more than 67% of immigrants. In 2019, the number of migrants in the world increased by 56.5% (271.6 million people). The percentage of migrants in the world has risen to 3.5% of the total population. In 2019, the highest percentage of migration was recorded in Oceania (21.2%), North America (16%) and Europe (11%).

Almost all countries of the world are involved in international labor migration in modern conditions, which has resulted in many new problems, both for states and the world community as a whole. Countries and regions can be divided into donor countries, recipient countries and transit countries according to the effectiveness of migration. The United States, Canada, Australia, New Zealand, and Western European countries can be called recipient countries. They attract a large number of migrant workers, foreign students, refugees. Countries in Asia, Africa and Latin America are usually donor countries to migrants. Although within the donor countries, there are regions that attract migrants. For example, South Africa - in Africa, Singapore, Hong Kong, Thailand and Malaysia - in East and Southeast Asia, oil-exporting countries - in the Middle East.

Today, in countries that host large flows of economic migrants, there are different strategies for their selection. First, it is a scoring system that allows based on a number of criteria to assess the need to come to the country of a specialist. Secondly, the influx of migrants can be regulated through the employer: in

---

²¹ WSG University of Economy in Bydgoszcz, Poland, International University of Finance, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine, [0000-0002-7882-3942], olha.ilyash@byd.pl,

²² Lviv National Agrarian University, Dublyany, Ukraine, [0000-0001-8275-134X], maryana_kohut1990@gmail.com,

this case, the latter decides whether he needs an employee with a particular qualification, enters into a contract with him, and then the migrant can apply for documents to live and work in the country. A third option is possible, in which the control is carried out at the stage of applying for a visa: while still in his country, a potential economic migrant applies for various types of visas, which, inter alia, allow him to work for some time in another country. All these measures can exist both independently and overlap.

Keywords: migration processes, migration policy, international labor migration, labor force, stretching / pushing factors, globalization

Financial Situation as a Challenge for Local Authorities in a Multidimensional Operating Environment

Paweł Dziekański ²³

Abstract

Municipalities operate in a complex environment. In the activities of municipalities, the management of financial resources is of special importance, as it affects the economic situation of the local government²⁴. The factors shaping the operation of communes are interactive. They are related to each other. They build a multidimensional space. These factors (both endogenous and exogenous) occur at the same time and space in one. Local resources of communes determine the level of development (effectiveness of operation).

The activities of municipalities are operational, tactical and strategic. They are made in the multidimensional space of functioning. They refer to endogenous and exogenous resources, the use of which is to ensure qualitative and quantitative changes in the local economy. Resources incl. the natural environment, economic, social, infrastructural used in economic and social relations are interdependent and occur at the same time^{25,26,27,28,29}.

The role of communes in the process of local economy development requires changes in the local finance system in a situation of dependence on transfers from the budget, towards stimulating endogenous growth potentials. The main research problem concerned the spatial differentiation of the financial situation of rural communes in Eastern Poland. As part of the research process, the Technique for Order Preference by

²³ PhD, Department of Economics and Finance; Jan Kochanowski University in Kielce; Uniwersytecka 15 str., 25-406 Kielce; Poland; ORCID: 0000-0003-4065-0043; email: pawel.dziekanski@ujk.edu.pl

²⁴ Travers, T. (2012). Local government's role in promoting economic growth: removing unnecessary barriers to success. LocalGovernmentAssociation, London, UK: 7-16.

²⁵ Dziekański, P. (2018). Ocena efektywności funkcjonowania gmin województwa świętokrzyskiego w świetle ekonomii instytucjonalnej (analiza wielowymiarowa), Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce.

Dziekański, P. (2018a). Territorialisation Of Spatial Disproportions Of Infrastructure And Development Of Rural Areas Of The Swietokrzyskie Voivodship. In: Proceedings of the 2018 International Conference "Economic Science For Rural Development" No 47 Jelgava, LLU ESAF, 9 11 May 2018, p. 73-80

Dziekański, P.; Prus, P. Financial Diversity and the Development Process: Case study of Rural Communes of Eastern Poland in 2009–2018. *Sustainability* 2020, 12, 6446.

A. Pawlik, P. Dziekański, Atrakcyjność miast i gmin województwa świętokrzyskiego, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2020, ISBN 978-83-7133-858-8

A. Pawlik, P. Dziekański, Obraz społeczno-gospodarczy gmin województwa świętokrzyskiego Uniwersytet Jana Kochanowskiego Kielce 2020 ISBN 978-83-7133-869-4

²⁶ Prus, P., Wawrzyniak, B. M. (2011). Zarządzanie Projektami I Funkcje Gmin W Zakresie Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich. Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedza/ Studies & Proceedings Polish Association for Knowledge Management, (44).

²⁷ Prus, P., Domagalska, E. (2010). Rozwój przedsiębiorczości w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie gminy Żnin. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 12(5).

²⁸ Prus, P., Grabowski, A. (2016). Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju na przykładzie gminy Lubraniec-wybrane aspekty. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 18(5).

²⁹ Prus, P., Skwierawski, P. (2016). Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na przykładzie gminy Kościerzyna-wybrane aspekty. *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce*, (21), 70-81.

Similarity to an Ideal Solution (TOPSIS) method was used. The financial situation was assessed for 484 rural communes in eastern Poland. The data was obtained from the Local Data Bank of the Central Statistical Office.

Thanks to the assessment of the financial situation of communes, it is possible to control the financial condition and analyze and diagnose the financial consequences of the tasks performed. The financial situation is an assessment of the commune's finances (the possibility of ensuring financial security). It proves the ability to carry out tasks, increase assets and meet the needs of residents. It includes the ability to perform tasks and the reliability regarding the repayment of both present and future liabilities. Financial knowledge allows authorities to make comparisons with other entities and is helpful in making financial decisions³⁰.

The low impact of financial conditions on changes taking place in the local economy in the case of communes in eastern Poland is dependent on transfer revenues from the state budget. This stiffens and stabilizes the financial economy, making it relatively insensitive to the influence of other factors. Communes are also characterized by a low level of financial independence, which may constitute a significant barrier to future local development³¹.

Keywords: Financial Situation, Local Authorities, Multidimensional Operating Environment

³⁰Stanny, M., Strzelczyk, W. (2018). Kondycja finansowa samorządów lokalnych a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Ujęcie przestrzenne. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

³¹References

Dziekański, P. (2018). Ocena efektywności funkcjonowania gmin województwa świętokrzyskiego w świetle ekonomii instytucjonalnej (analiza wielowymiarowa), Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce.

Dziekański, P. (2018). Territorialisation Of Spatial Disproportions Of Infrastructure And Development Of Rural Areas Of The Swietokrzyskie Voivodship. In: Proceedings of the 2018 International Conference "Economic Science For Rural Development" No 47 Jalgava, LLU ESAF, 9 11 May 2018, p. 73-80

Dziekański, P.; Prus, P. (2020) Financial Diversity and the Development Process: Case study of Rural Communes of Eastern Poland in 2009-2018. Sustainability, 12, 6446.

Pawlik A., P. Dziekański, Atrakcyjność miast i gmin województwa świętokrzyskiego, Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce 2020, ISBN 978-83-7133-858-8

Pawlik A., P. Dziekański, Obraz społeczno-gospodarczy gmin województwa świętokrzyskiego Uniwersytet Jana Kochanowskiego Kielce 2020 ISBN 978-83-7133-869-4

Prus, P., Domagalska, E. (2010). Rozwój przedsiębiorczości w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw na przykładzie gminy Żnin. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 12(5).

Prus, P., Grabowski, A. (2016). Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju na przykładzie gminy Lubraniec-wybrane aspekty. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 18(5).

Prus, P., Skwierawski, P. (2016). Realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na przykładzie gminy Kościerzyna-wybrane aspekty. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomiczno-Społecznej w Ostrołęce, (21), 70-81.

Prus, P., Wawrzyniak, B. M. (2011). Zarządzanie Projektami I Funkcje Gmin W Zakresie Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich. Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedza/ Studies&Proceedings Polish Association for Knowledge Management, (44).

Stanny, M., Strzelczyk, W. (2018). Kondycja finansowa samorządów lokalnych a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Ujęcieprzestrzenne. Warszawa: WydawnictwoNaukowe SCHOLAR.

Travers, T. (2012). Local government's role in promoting economic growth: removing unnecessary barriers to success. LocalGovernmentAssociation, London, UK: 7-16.

Transfer of Knowledge into Practice as A Factor of Social and Economic Changes in Rural Areas - A Case Study

Piotr Prus ³²

Abstract

Rural areas and agriculture play an important role in the economies of many countries. They are the place of living for a large part of society. Agriculture is responsible for meeting food safety and food security. However, the image of agriculture and the inhabitants of rural areas is constantly changing. To an increasing extent, typically agricultural functions are partially replaced by non-agricultural functions. The social structure of rural residents is also changing.

The farming profession is becoming more and more professional. That is why it is so important to transfer knowledge and innovation from scientific and research centers to practice, i.e. entrepreneurs and farmers. In this paper, I would like to present specific examples of activities aimed at, on the one hand, the transfer of knowledge and innovation to enterprises from the agri-food sector and farmers, and, on the other hand, supporting integration activities between scientific and advisory institutions, entrepreneurs and farmers.

It can be seen that these measures not only support progress and innovation in rural areas, but also contribute to social change in rural areas, and cause a change in the perception of the role of agriculture and agri-food processors by the general public³³.

Keywords: innovativeness, cooperation, diffusion of innovation, social changes, economic changes.

References

- Bomberski A., Prus, P., Szczepanek M. (2020): Stimulating Innovativeness in Rural Areas as Part of the "Cooperation" Measure with the Ancient Grain Operational Group – a Case Study. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, Vol. XXII, No. (1), 40-47 (DOI: 10.5604/01.3001.0013.8478)
- Hawkins, H. S., van den Ban, A. W. (1988). *Agricultural extension*. Longman Scientific & Technical.
- Marcysiak T., Prus P. (2017). Life strategies of rural inhabitants of unfixed economic function. *Proceedings of the 26th International Scientific Conference Agrarian Perspectives XXVI "Competitiveness of European Agriculture and Food Sectors"*, Czech University of Life Sciences Prague, Faculty of Economics and Management, 212-218.
- Oslo Manual (2005). *Guidelines for collecting and interpreting innovation data*. Report. Third edition. Oslo: OECD.
- Prus P., Paluch K. (2013): Significance of innovation in building competitiveness of an agribusiness company on the example of Cooperative Enterprise EKO-ROL in Rogowo (Poland). [in:] Krzyżanowska K. (ed.): *Creating competitiveness of Polish and Ukrainian rural areas*. Warsaw University of Life Science Press, Warsaw, 83-94.

³² Assoc. Prof. Dr. PhD, UTP University of Science and Technology in Bydgoszcz, Poland, Faculty of Agriculture and Biotechnology Department of Agronomy, Laboratory of Economics and Agribusiness Advisory, ul. Fordońska 430, 85-790 Bydgoszcz, Poland, e-mail: piotr.prus@utp.edu.pl

- Prus P. (2018): Farmers' Opinion about the Potential to Pursue Non-Farming Occupation Opportunities. Conference Proceedings of the International Scientific Days 2018 "Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems", May 16-17, 2018 Nitra, Slovak Republic, 1782-1795. ISBN 978-80-7598-180-6 DOI: <https://doi.org/10.15414/isd2018.s8.13>
- Prus P. (2018): Using Branding and Modern Marketing Tools as An Example of Innovation in Building the Relationship with Customers. Proceedings of the International Brand and Brand City Congress, September 27-29, Gumushane, Turkey, No: 40, 3 (ISBN: 978-605-4838-20-2)
- Prus P. (2019). Grupa Operacyjna PRADAWNE ZIARNO jako przykład konsorcjum stymulującego rozwój rynku produktów ekologicznych. Materiały konferencyjne V Jubileuszowej Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Uwarunkowania rozwoju rynku produktów ekologicznych w teorii i praktyce”, UTP w Bydgoszczy, 7 maja 2019 r., ISBN 978-83-63537-54-8, s. 16-17.
- Rogers E. M. 1995: Diffusion of Innovations. Wyd. 4. Free press, New York.
- Szczepanek M., Prus P., Knapowski T. (2018). Opinie konsumentów na temat zapotrzebowania na produkty zbożowe wytwarzane z pierwotnych form pszenic. Materiały konferencyjne IV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej „Uwarunkowania rozwoju rynku produktów ekologicznych w teorii i praktyce”, UTP w Bydgoszczy, 23 maja 2018 r., ISBN 978-83-63537-49-4, s. 44.
- Szczepanek M., Prus P., Knapowski T. (2018). The Assessment of Market Demand for Products Obtained from Primary Wheat Forms with Increased Nutritional Value. Proceedings of the 27th International Scientific Conference Agrarian Perspectives XXVII "Food Safety – Food Security", Czech University of Life Sciences Prague, Faculty of Economics and Management, 381-387. ISBN 978-80-213-2890-7; ISSN 2464-4781 (Online); ISSN 1213-7960 (Print); ISSN 1213-7979 (CD-ROM)
- Zawisza S., Prus P., Paradzińska A. (2018): Possibilities and Barriers to the Development of Economic Activities in Rural Areas on the Basis of Piotrków Kujawski Commune (Poland). Conference Proceedings of the International Scientific Days 2018 "Towards Productive, Sustainable and Resilient Global Agriculture and Food Systems", May 16-17, 2018 Nitra, Slovak Republic, 1836-1849. ISBN 978-80-7598-180-6 DOI: <https://doi.org/10.15414/isd2018.s8.17>

The Impact of Social Media Advertising on The Consumer Buying Behavior

Yevhen Krykavskiy³⁴, Olha Ilyash³⁵, Svitlana Hrynkevych³⁶,
Maryana Kohut³⁷, Patchareeporn Sutcharit³⁸

Abstract

Social media advertising has become the most powerful mode for companies seeking to reach out to their customers. Consumer buying behavior is also known as the process by which individuals search for, select, purchase, use, and dispose of goods and services to satisfy require needs. However, despite the social media advertising challenges may companies around the globe held about the new digital marketing, social media marketing increasing popularity and acceptance among the global populace to the astonishment of its critics. It is on the strength of this assertion that this research attempted to the impact of social media advertising on consumer buying behavior in Thailand.

In exploring the impact of social media advertising on consumer buying behavior, the research adopted the use of multiple sources of data, both primary and secondary, such that peer review journals, annual financial reports and news media reports that centred on the impact of social media advertising were purposely selected and omissions and editions were made from them to form the outcome or findings of this research as well as primary data collected by a questionnaire using Google form, online survey. The research reviewed that social media have both positive and negative impact of social media advertising on consumer buying behavior, social media had helped Thais organisation to reach their consumers effectively and efficiently, forcing firms to shift from traditional to modern way of advertising. Likewise, the social media advertising assisted consumer on all decision making stages, such as, identification of needs, searching information, evaluating alternatives, purchasing and post purchase evaluation. Line, Facebook, Instagram, Pinterest and YouTube are most used social media platforms by consumers. Most importantly, the evolution of social media had enabled over two billion of the total worlds' population to have access to share and interact with others on the internet. Based on the research findings, the study recommends that, Thai firms should launch teaching program on how social media play a role on their consumer buying behavior and the firms should attend to customer problems and queries in time to improve customer satisfaction.

The study also advised firms that there is need for the them to also take into account how consumers are behaving towards their ads through research and development and they should employ workers who have adequate skills and knowledge of social media advertising especially young age qualified group, so that the can find a way to guarantee trust to consumers. The study conclude that it's time for organisations to shift from traditional to modern way of advertising which is social media advertising.

Keywords: Social media, Advertising, Consumer buying behavior, Marketing

³⁴ Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, Bielsko-Biala School of Finances and Law, Poland, [0000-0002-1847-586X], yevhen.v.krykavskiy@lpnu.ua

³⁵ WSG University of Economy in Bydgoszcz, Poland, International University of Finance, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Kyiv, Ukraine, [0000-0002-7882-3942], olha.ilyash@byd.pl,

³⁶ Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine, [0000-0002-3563-3989], svitlana.s.hrynkevych@lpnu.ua

³⁷ Lviv National Agrarian University, Dublyany, Ukraine, [0000-0001-8275-134X], maryana_kohut1990@gmail.com,

³⁸ University of Economy in Bydgoszcz, Poland, labelleb15@gmail.com

The Crisis in Tourism Caused by the COVID-19 Pandemic–Global Challenges

Michał Roman³⁹, Monika Roman⁴⁰

In the past, global tourism has been exposed to many different crises, including the crisis caused by the terrorist attacks of September 11, 2001, the outbreak of severe acute respiratory syndrome SARS in 2003, the global economic crisis in 2008/2009 and the respiratory syndrome in the Middle East in 2015 – MERS. At the end of 2019, the crisis in tourism started the COVID-19 pandemic. The aim of the research was to present the crisis in tourism caused by the COVID-19 pandemic and the tourist activity of respondents during the COVID-19 pandemic. The authors' own search findings were used to verify the objective. Research shows that the COVID-19 pandemic has caused very large and long-lasting negative effects in tourism.

The research was conducted in April and May 2020 with the use of a diagnostic survey method and a questionnaire. Five-hundred-sixty-four respondents from Poland (Podlaskie, Masovian, and Lesser Poland Voivodeships) and 133 respondents from the US (New York State, New Jersey, and Illinois) took part in the research. It was divided into organizational and social-economic factors. The research confirmed, inter alia, a great impact of the COVID-19 pandemic on the organization of tourist travels by the respondents in 2020. In the authors' opinion, the issues presented are new and have a considerable impact on new trends in the development of tourism at the time of the COVID-19 pandemic.

Keywords: *tourism, covid19, pandemic, sars, mers*

---

³⁹ Dr., Warsaw University of Life Sciences, Institute of Economics and Finance, Department of Tourism, Social Communication and Consulting, michal_roman@sggw.edu.pl

⁴⁰ Dr., Warsaw University of Life Sciences, Institute of Economics and Finance, Department of Logistics, monika_roman@sggw.edu.pl

Social Sciences in Zambia

Holden Sammuz ⁴¹, Şerif Demirci ⁴²

Abstract

Social sciences in Zambia have revolutionized a number of aspects in Zambia and Africa in general. The culture and relationships among individuals and societies has created numerous way of living among people's and institutions in African countries.

Furthermore, digitalization from an African perspective; Digitalization is not simply about moving business transactions from face to face to online. It abouts transformation of facets of business transactions and social life and renovation. Its about optimization of production, inhance knowledge Exchange and learning, improved monitoring, improved process and realtime treceabalty.

The impact can be felt in the following areas; teaching and research, calculation, thought experiment to simulation, fresh understanding of human mind, artificial intelligence.

All this aspects have been impacted by digitalization as it has also enhanced and made efficiencies in production, process, interactions, transport&logistics and other aspects of African countrie and Zambia to precise.

Keywords: zambia, social sciences, africa, digitalization

⁴¹ University of Economy WSG, holdensammuz421@gmail.com

⁴² Gümüşhane Üniversitesi, seriffdemirci@gmail.com

Utilization of Funds from The Regional Operational Program by Communes of The Podkarpackie Voivodeship

Magdalena Wrońska ⁴³

Abstract

The Regional Operational Program of the Podkarpackie Voivodeship for 2014-2020 is based on three priorities: intelligent development, which is based on the knowledge and innovation economy; sustainable development understood as environmentally friendly, low-emission, supporting an economy that uses resources more efficiently and development favoring social inclusion, i.e. supporting an economy with a high level of employment, ensuring social and territorial cohesion⁴⁴. Priority axes are financed from two EU funds: the first six from the European Regional Development Fund, and the remaining four from the European Social Fund.

The extent of ERDF support must contribute, inter alia, to⁴⁵:

- an increase in productive investment aimed at creating and protecting sustainable jobs in SMEs and when the investments involve cooperation between a large enterprise and an SME;
- investing in infrastructure in the fields of energy, environment, transport and ICT, especially when it serves citizens;
- development of investments in the area of social, health, research, innovative, business and education all infrastructure;
- investments in the development of endogenous potential, including small cultural infrastructure, infrastructure related to the development of tourism, support for research and innovation as well as investments in technologies and applied research in enterprises;

Other tasks assigned to the European Social Fund, which, as the name suggests, finances activities popularly known as "soft", including⁴⁶:

- supporting all areas related to stimulating professional activity and promoting sustainable and high-quality employment, with emphasis on the mobility of the workforce;
- activities aimed at social inclusion of groups identified as excluded or threatened with exclusion, combating all kinds of poverty and discrimination
- promoting life long learning, investing in education, training and vocational training to improve professional qualifications.

The communes of the Podkarpackie Voivodeship take an active part in obtaining EU funds for the implementation of tasks. The communes see it as an opportunity to stimulate the economy, solve or minimize communal problems or protect the cultural heritage. Often, for local governments, funds from the EU budget are a stimulus for additional activities. However, it should be borne in mind that an inadequate location of EU funds may generate high or too high costs for a small local government in the future. However, the use of funds in accordance with the needs, taking into account the financial condition of the

⁴³ Department of Economics and Finance; Jan Kochanowski University in Kielce; Uniwersytecka 15 str., 25-406 Kielce; Poland; ORCID: 0000-0001-8368-154X, email: magdalena.wronska@ujk.edu.pl

⁴⁴ Komunikat Komisji, Europa 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, KOM (2010)2020 wersja ostateczna, s.13

⁴⁵ https://ec.europa.eu/regional_policy/pl/funding/erdf/ (data dostępu 23.11.2020)

⁴⁶ https://ec.europa.eu/regional_policy/pl/funding/social-fund/ (data dostępu 23.11.2020)

commune, may directly increase the comfort of life of the inhabitants, make the commune more attractive in the eyes of tourists, and accelerate the pace of economic and economic development of the commune.
Keywords: regional, utilization, development, podkarpackie voivodeship⁴⁷.

---

⁴⁷ References

- M. Wrońska (2020) - „Ekonomia społeczna w projektach współfinansowanych z Europejskiego Funduszu Społecznego na przykładzie województwa podkarpackiego” Horyzont zmian i prognoz gospodarczych oraz przeobrażeń społecznych globalizującego się świata
- M. Wrońska (2017) - „Wykorzystanie środków Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego na lata 2014-2020 na przykładzie gminy Bojanów i Gorzyce” - Zarządzanie, gospodarka i ekonomia a funkcjonowanie współczesnego społeczeństwa

Ways to Raise Competitiveness of Higher Education Establishments of Ukraine

Nataliia Kosar ⁴⁸, Nataliia Kuzo ⁴⁹

Abstract

The goal of the conducted research is to identify the ways to raise competitiveness of higher education establishments of Ukraine referring to the studied demands of consumers and the current conditions of the educational services market.

Methods of the research include interviewing of the potential consumers of educational services, and analysis of the secondary marketing information.

Reduction of the number of school graduates has resulted in cut-down of the number of potential enrollees and generally people, who study at higher education establishments of Ukraine. The last factor is fueled by migration of Ukrainian young people to get degree abroad. In such conditions, Ukrainian higher education establishments should search for the ways to improve their competitiveness. Referring to the results of interviewing of the potential and actual consumers of higher education services in Ukraine, it is determined that the main factors, making negative impact on the competitive positions of higher education establishments of Ukraine, include obsolete methods of training, insufficient level of computer and information supply for the educational process, inadequate level of practical training of high school students, poor teaching skills. The interviewees recommend on modernization of the content of educational courses and structure of the educational plans, involvement of practicing specialists to the process of training, provision of the opportunity for students to choose courses and teachers, use of online learning, and advanced approaches to teaching as the ways to increase competitiveness of the national higher education establishments. To improve the level of practical training of high school students, the authors of the work justify the measures on more intensive cooperation of higher education establishments of Ukraine with the business-environment.

Keywords: *market of educational services of Ukraine, education establishment competitiveness, cooperation of education establishments with business-environment, practical training*

---

⁴⁸ Candidate of Economic Sciences, Docent, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

⁴⁹ Senior Teacher, Lviv Polytechnic National University, Lviv, Ukraine

Network Interventions for Managing the Coronavirus Pandemic and Sustaining Economy

Arun Bala ⁵⁰

Abstract

It has been challenging to identify nonpharmaceutical intervention strategies that reconcile two conflicting aims Reducing the spread of infections while maintaining economic activities amid the coronavirus disease 2019 pandemic. Commonly implemented strategies such as lockdowns or stay at home orders involve a significant restriction of economic activities.

Using agent based simulations, we show that two network intervention strategies that divide or balance social groups can substantially reduce transmission while sustaining economic activities. When the two strategies are jointly implemented without any additional measures, they can keep the effective reproduction number of Covid-19 around 1.0 in most cases. Sustaining economic activities while curbing the number of new coronavirus disease 2019 cases until effective vaccines or treatments become available is a major public health and policy challenge.

In this paper, we use agent based simulations of a network based susceptible exposed infectious recovered SEIR model to investigate two network intervention strategies for mitigating the spread of transmission while maintaining economic activities. In the simulations we assume that people engage in group activities in multiple sectors(e.g.. going to work, going to a local grocery store), where they interact with others in the same group and potentially become infected. In the first strategy, each group is divided into two subgroups(e.g.. a group of customers can only go to the grocery store in the morning, while another separate group of customers can only go in the afternoon).

In the second strategy, we balance the number of group members across different groups within the same sector(e.g.. every grocery store has the same number of customers). The simulation results show that the dividing groups strategy substantially reduces transmission, and the joint implementation of the two strategies could effectively bring the spread of transmission under control.

Keywords: *network interventions, coronavirus, pandemic, sustaining economy*

⁵⁰ University of Economy WSG, Netbala1985@gmail.com

Current Approaches in Social Sciences and Digitalization Education

Dima Baryshniuk ⁵¹

Abstract

This year has been a shock for the whole world, due to total quarantine restrictions and the closure of countries to so-called "lockdowns". The new threat has affected all areas of life familiar to us, from going to the movies to the standard, at first glance, a visit to the dentist. But the "hand of the covid" also reached the youngest participants in social relations, namely schoolchildren and students. Not only did their daily routine and habits have to be changed weekly due to new increases in quarantine restrictions, but the learning process itself had to be adjusted and radically changed for the first time in a long time.

The biggest restrictions prevented the youngest students, namely preschoolers and primary school visitors. After all, it is not difficult to find a student who has the necessary, and in modern conditions, a "standard" set for connecting to the World Wide Web. However, the main problem, as it turned out, was not the provision of children as necessary, but the motivation of the child to perform such necessary for the educational process, homework. Motivating the child's mind, which strives to be distracted for a few hours in search of interesting information on the World Wide Web or watching currently popular, short-format, entertaining videos that children's minds are unable to separate from the necessary work at school.

Unfortunately, as the restrictions continue, this problem has been shifted to teachers, parents, and ministers in the classrooms.

The student science sector, which has long been accustomed to living the best years in a driving rhythm, has suffered less. But on the other hand, vital communication with peers, communication with teachers, the formation of student unions around common interests and ideas have disappeared. Numerous Internet services and applications rushed to the rescue, trying to get the largest possible audience and, consequently, profit in the race for the end customer. The most important "know-how" were: the ability to present a virtual board and record on it, which is the most effective solution compared to a live analog, also the ability to provide a common workspace for all students in a group or course, and improved the Internet communication between the student and the educational institution, including teachers, administration and management.

As you can see, the issue of education during quarantine is fully solved by the widespread digitalization and use of modern technologies that not only solve quarantine restrictions but also contribute to the innovations in the educational process and its implementation, which, according to the author, will not only improve education. process, but also to help students around the world to master new heights.

Keywords: social sciences, digitalization, education.

---

⁵¹ University of Science and Technology, dimabaryshniuk@gmail.com

Problematic Situations in Project Management

Janath Sachinthaka ⁵²

Abstract

In a world where the economy has conquered, there can be thousands of issues or problematic situations come across in every part of any organization. It's unavoidable, it's unpredictable and in some cases it's unstoppable. But since we all come under the category of human beings and almost every particular action or a process regardless of what could be handled by any digital algorithms either holds a collaboration of human-error. For most successful stories this error factor has been neglected due to its unaccountable values.

But most of the time any successful outcome has a behind the scene of many failures. That means there are cases that it should be spread on the table and take relevant precautions to provide or receive the expected outcome. Here we are going to consider an issue come across in a project management role. A project manager plays an important part where his decisions have a direct impact on maintaining evaluated progress routine.

A significant quantity of forces has been grounded in any single project, number of events come together, number of decisions to be reach every day, one decision may cause the persistence of several other operations individually or collectively. Such decision makers may be professionals, managers or any employee.

"Project management is the application of knowledge, skills, tools, and techniques to project activities to meet the project requirements"-Corporate Education Group

As we see here project manager comes as a great deal of meeting project requirements, in such cases meeting deadlines are one of his main goals to consider with in his range. There are few categories of deadlines in a project. As an example, the overall project deadline would be the main goal yet under that there are sub deadlines with each process or sometimes combined activities makes a one deadline requirement.

Keywords: *project management, human, values, manager*

---

⁵² University of Economy WSG, sachinthaka@live.co.uk

Sociology is Study of Human Relationship, Which Describes Changes in Social Structures

Andrzej Włodarczyk ⁵³

Abstract

In Poland in the last centuries social structure has been changing very rapidly. In XIX was abolition of serfdom and in second part of XIX century peasants were able to own the land. In 1919 after I World War when Poland gain back their Independence, started first Polish common elections. Now not only nobilitated were giving their votes but also peasants and woman (which in that time was not so obvious).

In the Second Polish Republic the privileges of the nobility were legally abolished by the March Constitution in 1921 and as such not reinstated by any succeeding Polish law. Poland was still multicultural country with mixture of German, Ukrainian and Jewish influence. After II World War, Poland became satellite country of Soviet Union. In this historical period started big hierarchical changes in Polish society.

Polish labour class and peasants were favoured by the rulers. All big enterprises were taken over by the government. Also the position of woman who used to be housewife changed. Now they were encouraged to study and do professions which were in the past reserved for man such as driver or doctor. After 1989 when Poland became again independed, started big interest in Western culture and model of life. Right now we are part of European Union and trying to be developed like western countries but at the same time we are cultivating our unique traditions like Christmas or All Saints Day.

Keywords: *relationship, sociology, human, world war, polish law*

---

⁵³ University of Economy WSG, andrzej.wlodarczyk@gmail.com

Innovative Distance of Provinces in 2020 in Poland

Andrzej Pawlik⁵⁴

Abstract

In the era of globalization, progress of technology and information society transformation aiming towards the knowledge based economy is inevitable. Investments in innovation, research and employee skills as well as their impact on economic development on regional and national level are becoming increasingly important. Creation of a knowledge-based economy is thought to be a good chance for increasing the level of economic development and strengthening the position of regions. The issue of regional development is one of the most important in the world nowadays. Each province/ region is different from another not only in degree of development, but also in demographic, economic, social and innovative potentials. Existing disparities between the provinces make us consider the possibilities of using a great number of factors to diminish those disparities. One of them is the innovative potential of regions. This problem has gained a significant importance in Poland because of the big diversity between regions. Especially large disparities can be noticed in the provinces of so called "Eastern Wall ". In regional terms Poland records are very weak compared to other regions in the EU. The opening of the country to the outside demonstrated generally low level of competitiveness of the economy of our provinces. In order to increase their competitiveness innovative economy should be pursued. Whether Poland and Polish provinces success in transforming into knowledge based economy - innovative economy- will largely depend on the development of innovation potential of provinces. The innovative potential can be defined as a set of inter-related resource elements, which, thanks to the work performed will be transformed into a new state of affairs. Those resources that are necessary for the implementation of the formulated goals of innovation will constitute the potential. The innovative potential should be understood as the ability to produce, spread and consume innovation by certain entities in the given area. The innovation potential of the region will be created by natural resources, man-made resources, intellectual resources as well as a set of region -specific factors that affect its ability to participate in the innovation processes. The innovative potential of the region is composed of the potential of its economy, potential of science, intellectual potential, technology and innovation potential.

The main aim of this paper is to present an innovative distance of particular provinces in 2020. Detailed empirical studies were conducted in particular voivodships in Poland, and were based on figures from 2002 and 2009 and forecast for 2020. Many details were assigned to the main purpose. The paper verifies the hypothesis according to which there are correlations between the innovative potential of region and forming it other potentials: economy, science, technology, innovation and intellectual potential, based on the rich heritage of Polish and foreign literature.

This paper tries to highlight two aspects of research that is: theoretical- descriptive and predictive. Theoretical studies made it possible to assess overall patterns and trends of innovation potential development. An attempt of classification the fundamental concepts of innovation was presented in the undertaken studies. Detailed empirical studies are verifiers of theoretical studies. Characteristic feature of this study is its practical aspect. It is caused by the fact that the results of this study may be useful for various institutions (the Marshal's Office, Provincial Office, Statistical Office, Universities, Business environment Institutions, etc.) involved in the analysis and spatial positioning of economic systems.

---

⁵⁴ Dr Hab. Prof. UJK, Department of Economics and Finance; Jan Kochanowski University in Kielce (Poland)

The paper consists of four chapters.

The first chapter describes the theoretical basis for the development of innovation. This introduction was necessary because of the lack of strict criteria clarifying the essence of these phenomena. Innovations in economic theory and economic policy are presented. Also, conditions and factors of innovation are described. The second chapter deals with the characteristics of innovation, which is a modern premise of the development of regions and countries. It was stressed that knowledge-based economy and innovation affect the socio-economic development of regions and countries. The instruments of stimulating innovation processes are demonstrated as well. The third chapter presents a detailed study and evaluation of Polish provinces innovativeness. Conducted study is the result of theoretical studies reported previously. This chapter discusses the characteristics of innovative indicators and classification of innovation level in various provinces in 2002 and 2009. The fourth chapter presents the prospects of the development of the innovative potential of regions. It describes the factors driving innovation potential in provinces and models of development innovative potential. Additionally, forecast of formation of the innovative potential of regions in 2020 and trends of developments- innovative distance of regions, were presented.

Keywords: poland, innovative, globalization, technology.

Environmental Problems

Federica Santoro ⁵⁵, Vita Basile ⁵⁶

Abstract

The economy and the environment have always been considered as the two elements of one relationship as inevitable as it is difficult: the market, with the competitive mechanisms to it innate, is seen as an enemy of the environment as for businesses, interestspurely economic and profit-making prevail over environmentalprotection; the environment, on the othersinging, it slows down technological progress, places constraints on the exploitation of resourcesenvironmental conditions and conditions economic development which, on the other hand, wants to help improvestandard of living of the community. However, the crisis of the relationship between economic growth andlimited resources, climate change, pollution and the need for one sustainable development aimed at guaranteeing the quality of life respecting the generations future, have helped to raise environmental awareness in public opinion,as evidenced, among other things, by the spread of ecological movements and associations andthe adoption by states of environmental policies.

Starting from the consideration thatman depends on the environment in which he lives and therefore cannot change it at willwithout altering its fundamental balances, pursuing sustainable development meansguaranteeing economic growth while respecting the environment and no environmental policy canrealistically aiming for success by marginalizing the market and market conduct sinceown field of intervention. Economy, environment, society and institutions should not be seenas separate entities but as different factors that contribute to the same goal that is that of sustainability. The policies of "green economy" point to a new oneeconomy made up of an alliance between social and institutional subjects, of innovation in research,more sustainable production processes and territorial identity, which it knows how to createemployment, strengthen the local community and dialogue in global markets.

Keywords: *envirometal, economy, business, technological progress*

---

⁵⁵ UTP University of Science and Technology, Poland, federicasantoro93@libero.it

⁵⁶ UTP University of Science and Technology, Poland, basile_vita@libero.it

The Impact of The Epidemic's Effects on International and Rural Tourism in The Social Aspect

Agata Kosmalska ⁵⁷

Abstract

Tourism has a big role in the world economy. In the last decade, it has been one of the fastest growing areas of the economy. Tourism revenues accounted for a tenth of the global PKD. The severe effects of the pandemic have slowed the growth rate of international tourism. Travel factors, including logistics and transport, the sensitivity of demand and the economics of enterprises in the tourism industry, resulted in the reduction of mass leisure travel and the use of remote forms of substitution for business trips. The preferred, for many years now, leisure away from home, for psychological and social reasons in the last season had an impact on the increase in the demand for domestic tourism. Tourist traffic was evenly distributed both in seaside and mountain resorts, as well as in the areas that were less attractive to tourists so far. The forms of sightseeing and active tourism in rural areas, promoting natural and cultural values, proved important. Health safety and quarantine considerations weakened air transport, which resulted in an oversupply of international tourism. The aim of the study is an analysis based on the conducted research on the impact of the epidemic's effects on the long-term reduction in demand for international trips and the demand for servicing local enterprises in the field of tourist services. The effects of these turbulences in the tourism industry can be minimized with the introduction of high-level health-safety tourism products. The restoration of international traffic will take place with the participation of the organizers who will implement an adaptation strategy with an appropriate business model. The effect of the epidemic crisis will be building a new social and natural order as a factor stimulating sustainable development.

Keywords: international tourism, rural areas, sustainable development

References

- Basińska-Zych Agata, Hołderna-Mielcarek Bernadeta, Social and Economic Conditioning of Recreational Activity and Migration of Inhabitants of the **Poznań** Metropolis (2017). Wyższa Szkoła Bankowa, Poznań, Studia Periegeticanr 4(20)/2017
- Palka Ewa, Wrońska - Kiczor Janina (2012). Alternatywne formy turystyki jako nowe trendy w popycie turystycznym [W:] Longiewska-Wijas Edyta (red.), Popyt Turystyczny. Uwarunkowania, Szczecin, Uniwersytet Szczeciński, ISSN 1640-6818, ISSN 1896-382X
- Prus Piotr, Roman Michał, Ramczykowska Agnieszka, Czynniki przyrodniczo-rolnicze i ekonomiczne determinujące rozwój agroturystyki w powiecie kościańskim (2017). Wyższa Szkoła Ekonomiczno - Społeczna, Ostrołęka, Zeszyty naukowe 3/2017 (26): 96-107
- Roman M., Prus, P., Ramczykowska, A. (2017). Agritourism as a form of income diversification on farms in Koscierski district. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 19(1)
- Roman M., Roman, M., Prus, P. (2020). Innovations in agritourism: Evidence from a region in Poland. Sustainability, 12(12), 4858

⁵⁷ PhD student, UTP University of Science and Technology in Bydgoszcz, Poland Faculty of Agriculture and Biotechnology, Department of Agronomy, Laboratory of Economics and Agribusiness Advisory, ul. Fordońska 430, 85-790 Bydgoszcz, Poland, agakos003@utp.edu.pl

Azerbaycan'da Turizm

Aynur Ahmedova⁵⁸

Öz

Turizm organizasyonu, rekreasyon ve eğlencede en aktif olanıdır. Formlardan biri olmasının yanı sıra birçok sosyo-ekonomik, kültürel-politik ve kültürel işlevi de yerine getirir. Turizm moderndir, sosyal ve ekonomik, küresel öneme sahip farklı ülkeler ve halklar arasındaki ilişkileri düzenlemek ticari çıkarları kapsayan, karşılıklı ilişkiler yaratan kapsamını genişleten bir alandır. Bu sosyo-ekonomik çıkarları sağlamak için, Azerbaycan yeterli imkânlarla ve Cumhuriyetin doğal-coğrafyası potansiyeline sahiptir.

Dünyadaki 11 iklimden 9'u Azerbaycan'da bulunmaktadır, bu ülkede turizm için iyi bir yer uzayın varlığı hakkında net bir fikir verir. Bu bilgiler Azerbaycan'ın uluslararası turizm rotasının oluşturulması için yeterli. Ülkemizin denizi, mesafesi, dağları, turistler için ormanlar, nehirler, kaynaklar, göller, meralar burada bulunan ilgi çekici nesnelere sahiptir. Ülkemizde girişimcilik geliştikçe bu tesislerin her birinde turizm merkezleri oluşturma fırsatları artıyor. Öte yandan Azerbaycan halkının maddi refahı geliştikçe turistik gezilere çıkma eğilimi de artmaktadır. Zaten zengin Azeriler yurtdışına seyahat etmekte ve seyahat edenlerin sayısı her geçen gün dahada artıyor. Bugün turizm organizasyonunda yer alacak profesyonellere ihtiyaç var.

Turizm profesyonelleri, farklı bölgelerin fiziksel ve ekonomik coğrafyasını derinlemesine incelemeli, bu bölgelerde turizmin deneysel ve bilimsel organizasyonun temellerini çözebilmeleri gerekir. Öte yandan turizm profesyonelleri için dünya hakkında kapsamlı bilgi edinme teknolojisi mevcut. Bu teknolojilerdeki TV kanalları ile ek olarak internetin hızlı gelişimi özel bir öneme sahiptir. İnternetteki bilgi bolluğu, uluslararası turizmin anahtarıdır, olasılıkları daha detaylı tanıma fırsatı sunar. İnternette yayılan bilgilerin kullanılması, turizm için alternatif seçenekler, hizmet olanakları, organizasyonun pratik temellerini öğrenmek mümkündür.

Azerbaycan'da birçok turist rotası var mimari anıtlar, antik kaya resimleri ve pitoresk yerler. Hepsi Kültür ve Turizm Bakanlığının ilgili bölümleri tarafından incelenmiş ve özel programlar geliştirilmiştir. Aynı anda turizm kaynakları incelendi ve analiz edildi. Ayrıca, turizmin malzeme ve teknik temeli üzerine kapsamlı çalışma gerçekleştirilmektedir. Şimdi ülkemizin farklı yerlerinde oteller, eğlence merkezleri, rekreasyon alanları oluşturuldu.

Anahtar Kelimeler: turizm, doğa, gezi, coğrafya, azerbaycan

⁵⁸ Bakü Business Üniversitesi, aynur_ehmodova_1996@mail.ru

The Principles of Single European Markets

Akos Balogh⁵⁹

Abstract

The Single Market refers to the EU as one territory without any internal borders or other regulatory obstacles to the free movement of goods and services. A functioning Single Market stimulates competition and trade, improves efficiency, raises quality, and helps cut prices. The European Single Market is one of the EU's greatest achievements. It has fuelled economic growth and made the everyday life of European businesses and consumers easier.

The Single Market Strategy is the European Commission's plan to unlock the full potential of the Single Market. The Single Market is at the heart of the European project, but its benefits do not always materialise because Single Market rules are not known or implemented, or they are undermined by other barriers. So the Commission has decided to give the Single Market a boost by improving mobility for service providers, ensuring that innovative business models can flourish, making it easier for retailers to do business across borders, and enhancing access to goods and services throughout the EU.

A fully functional Digital Single Market would bring many benefits to European businesses and consumers. It would promote innovation, contribute €415 billion to the EU economy each year and create hundreds of thousands of new jobs. The Commission has adopted an ambitious strategy to complete the Digital Single Market that targets ICT standards and interoperability, the modernisation of intellectual property rights enforcement, parcel delivery, the collaborative economy and e-commerce.

The Commission introduced the CE mark to indicate that a product meets high safety, health and environmental protection requirements and can be sold throughout the European Economic Area. See the guides for manufacturers, and importers and distributors, and read about CE marking in your country in the CE marking section.

Keywords: market, european, goods, digital market, standardization.

---

⁵⁹ Universitatea Babeş Bolyai UBB, Cluj Napoca, akos369@yahoo.com

ISRC *Congress*

Türkiye'nin Kültürel Diplomasi Atağı ve Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü Çalışmaları

Ersin Akbulut⁶⁰

Öz

Küreselleşmenin etkisiyle büyük popülerlik kazanan; yumuşak güç, kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi gibi kavramlar son yıllarda her güçlü devlet için fazlasıyla önemli konular haline gelmiştir. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti de yumuşak güç bağlamında çok önemli bir süreci TİKA, Yunus Emre Enstitüsü, Maarif Vakfı ve YTB ile başlatmıştır. Farklı projeler yürüten bu kurumların ortak özelliği Türkiye'yi dünyaya tanıtmak amacıyla kurulmuş olmalarıdır. Bu çalışmamızda daha detaylı olarak inceleyeceğimiz kurum olan Yunus Emre Enstitüsü bugün 51 ülkede 60 kültür merkezinde faaliyetlerine devam etmektedir. Bunlardan biri de 17 Ekim 2009 tarihinde kurulmuş olan ve Yunus Emre Enstitüsünün yurt dışındaki ilk merkezi olma özelliğini taşıyan Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezidir. Yunus Emre Enstitüsü kuruluş amaçları çerçevesinde Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü, sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmek için farklı türde faaliyetler yürütmektedir. Biz bu çalışmamızda Türkiye'nin kültürel diplomasi atağını ve Saraybosna Yunus Emre Türk Kültür Merkezinin Türkçe öğretim faaliyetlerini inceledik.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Diplomasi, Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, YTB, Maarif Vakfı.

Turkey's Attack of Cultural Diplomacy and Sarajevo Yunus Emre Institute Studies

Abstract

Having gained great popularity with the effect of globalization; Concepts such as soft power, public diplomacy and cultural diplomacy have become extremely important issues for every powerful state in recent years. In this direction, a very important process in the context of the Republic of Turkey soft power TİKA, Yunus Emre Institute, Maarif Foundation and launched by the YTB. The common feature of these different projects are being established organization doing to promote Turkey to the world. Yunus Emre Enstitüsü, the institution that we will examine in more detail in this study, continues its activities in 60 cultural centers in 51 countries today. One of these is the Sarajevo Yunus Emre Turkish Cultural Center, which was established on October 17, 2009 and is the first center of Yunus Emre Enstitüsü abroad. Yunus Emre Institute Turkey within the framework of organizational goals, Turkish language, history, culture and art to promote; to present information and documents related to this to the benefit of the world; To provide services abroad to those who want to receive education in the fields of Turkish language, culture and arts; It engages in different types of activities to enhance the cultural exchanges with other countries, increasing the friendship of Turkey. We are Turkey's cultural diplomacy in this study we examined the Turkish attack in Sarajevo and teaching activities of the Turkish Cultural Center.

Keywords: Cultural Diplomacy, Yunus Emre Institute Sarajevo, TİKA, YTB, Maarif Foundation.

⁶⁰ Saraybosna Yunus Emre Enstitüsü Okutmanı, akbulut.ersin@yandex.com

Kamu Diplomasisi Çerçevesinde Yunus Emre Enstitüsünün Güneydoğu Asya'daki Faaliyetlerinin Analizi

Ahmet Bahadır Şahin⁶¹

Öz

Teknolojideki ilerlemelerle beraber ülkeler arasındaki ekonomik uyum ve iş birlikleri, çağımızda ülkeler arasındaki sınırların adım adım ortadan kalkmasına ve günümüzde sıkça kullanılmakta olan küreselleşme kavramının her alanda karşımıza çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu kavramın ekonomik olduğu kadar politik, teknolojik ve kültürel boyutu da bulunmaktadır. Konunun kültürel boyutu ele alındığında kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi gibi kavramlar öne çıkmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin dünyanın pek çok ülkesinde faaliyet gösteren kurumları Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, YTB ve Maarif Vakfı, kamu diplomasisi alanında görev üstlenmiş ve alanda önemli bir boşluğu doldurmuşlardır. Bu çalışmada, 51 ülkede 60 kültür merkeziyle faaliyetlerine devam eden Yunus Emre Enstitüsü üzerinde durulacaktır. Enstitünün Malezya'nın başkenti Kuala Lumpur'da kurulan ve 2017'de faaliyetlerine başlayan kültür merkezi Kuala Lumpur YEE, gerek Malezya'nın önde gelen üniversiteleri ve kolejlerinde gerekse merkez ofisinde verdiği Türk dili kursları ve düzenlediği kültürel faaliyetlerle Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmaya görevini sürdürmektedir. Faaliyet alanı içerisindeki diğer Güneydoğu Asya ülkelerinde de Türk dili eğitimini organize eden Kuala Lumpur YEE, 2018'den bu yana Tayland'da yüz yüze, salgın sürecinin başlamasıyla beraber Endonezya, Singapur ve Brunei'de çevrim içi Türkçe kursları düzenlemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Diplomasisi, Yunus Emre Enstitüsü, Malezya, Güneydoğu Asya, Kuala Lumpur.

Analysis of The Activities of Yunus Emre Institute in Southeast Asia within The Framework of Public Diplomacy

Abstract

Along with the advances in technology, economic harmony and cooperation between countries have caused the borders between countries to disappear step by step in our age and the concept of globalization, which is frequently used today, has emerged in every field. The concept in question has political, technological and cultural dimensions as well as economic. Considering the cultural dimension of the issue, concepts such as public diplomacy and cultural diplomacy come to the fore. Republic of Turkey institutions operating in many countries of the world Yunus Emre Institute, TİKA, YTB and Maarif Foundation, has undertaken the task of public diplomacy, and they filled an important gap in the field. In this study, Yunus Emre Institute, which continues its activities with 60 cultural centers in 51 countries, will be focused on. Malaysia's capital, the Institute was established in Kuala Lumpur, and 2017 began operations in the cultural center in Kuala Lumpur YEE, both Malaysia's leading universities and colleges given in both the head office of Turkish language courses and organized by Turkey with cultural activities, the Turkish language, history continues its mission of promoting its culture and art. Kuala Lumpur YEE, which organizes Turkish language education in other Southeast Asian countries within its field of activity, has

⁶¹ Kuala Lumpur Yunus Emre Enstitüsü Okutmanı, ahmetbahadirsahin@hotmail.com

ISRC Congress

been organizing face-to-face Turkish courses in Thailand since 2018, with the start of the epidemic process, in Indonesia, Singapore and Brunei.

Keywords: *Public Diplomacy, Yunus Emre Institute, Malaysia, Southeast Asia, Kuala Lumpur.*

Türkiye'nin Kültürel Diplomasi Atağı ve Tiflis Yunus Emre Enstitüsü Çalışmaları

İsmail Özdemir ⁶²

Öz

Türkiye sınır komşusu olan Gürcistan'ın bağımsızlığını 16 Aralık 1991 tarihinde tanıyan ilk ülkelerin başında gelmektedir. İki ülke arasında 21 Mayıs 1992 tarihinde diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair protokol, 30 Temmuz 1992 tarihinde ise Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması imzalanmıştır. Ortak tarihimizden kaynaklanan bağlar ve komşu olmanın getirdiği yakınlıktan güç alan Türkiye-Gürcistan ilişkileri, Gürcistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1990'lı yıllardan beri dostluk ve karşılıklı menfaat temelinde her alanda hızla gelişmiştir. Bu bağlamda 30 Temmuz 1992 tarihinde Tiflis'te imzalanan ve 5/4/1994 tarihli ve 3981 sayılı kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Gürcistan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Eğitim, Bilim, Kültür ve Spor Alanlarında İşbirliği Anlaşmasıyla" yıllar sürececek bir dostluğu da imza atılmış oldu.

Türkiye 2000'li yılların başlarında dostlarıyla yakın ilişkiler kurarak kültürel diplomasi atağına geçmiştir. 1992 yılında kurulmuş olan TİKA'ya (Türkiye İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) ek olarak 2007 yılında Yunus Emre Enstitüsünü; 2010 yılında ise YTB (Yurtdışı Türkler ve Akraba Toplulukları) kurarak kültürel bir bağ için köprüleri inşa etmeye başlamıştır. Her ne kadar farklı projeler yürüten kurumlarda olsalar tek hedef noktaları kültür ve eğitim şemsiyesi altında kültürel diplomadır. 2012 yılında Tiflis Devlet Üniversitesinin mekân desteği ile Tiflis Yunus Emre Enstitüsü; 2016 yılında ise Gürcistan'ın Batum şehrinde Türk Koleji açılarak eğitim alanında Gürcistan ile ilişkiler başlamıştır. Mevcut durumda halen faaliyetlerini sürdüren Yunus Emre Enstitüsü açıldığı zamandan bu yana 7000 üzerinde kursiyere eğitim vermiştir. Aynı zamanda Yunus Emre Enstitüsü Tiflis "Tercihim Türkçe Projesi" kapsamında dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Gürcistan'da faaliyet gösteren devlet okullarında Türkçeyi seçmeli dil olarak öğretmektedir. Seçmeli ders olarak eğitim gören öğrencilere Yunus Emre Enstitüsü tarafından kitap ve eğitimci desteği sağlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Kültürel Diplomasi, Tiflis Yunus Emre Enstitüsü, TİKA, YTB, Maarif Vakfı

Attack Turkish Cultural Diplomacy and Tbilisi Yunus Emre Institute Studies

Abstract

The independence of Georgia, which borders Turkey is one of the first countries to recognize at December 16, 1991. The protocol for the establishment of diplomatic relations between the two countries was signed on 21 May 1992, and the Friendship, Cooperation and Good Neighborhood Agreement was signed on 30 July 1992. Arising from our common historical ties and closeness of being brought strength from neighboring Turkey-Georgia relations, Georgia since it gained independence in the 1990s basis of friendship and mutual benefit in all fields have developed rapidly. In this context, on July 30 signed 1992 in Tbilisi and 05.04.1994 dated and annexed appropriate approval with 3981 numbered law, "the Republic of Turkey and the Government of the Republic of Georgia between the Government of Education, Science, Culture and Sports with the Cooperation Agreement" years-long friendship of the the signature has been signed.

⁶² Tiflis Yunus Emre Enstitüsü Okutmanı, ismailozdemir333@gmail.com

ISRC Congress

Turkey has started to attack cultural diplomacy by establishing close relationships with friends in the early 2000s. Founded in 1992, TİKA (Turkey Cooperation and Development Agency) in addition to the Yunus Emre Institute in 2007; In 2010, YTB (Turks Abroad and Related Communities) started to build bridges for a cultural bond. Although they are in institutions carrying out different projects, their only target point is cultural diplomacy under the umbrella of culture and education. In 2012, with the spatial support of Tbilisi State University, Tbilisi Yunus Emre Enstitüsü; In 2016, a Turkish College was opened in Batumi, Georgia, and relations with Georgia in the field of education started. Yunus Emre Institute, which is still active in the current situation, has provided training to over 7000 trainees since its opening. At the same time, within the scope of Yunus Emre Institute Tbilisi "My Preference Turkish Project", as in many parts of the world, Turkish is teaching Turkish as an optional language in public schools operating in Georgia. Yunus Emre Institute provides book and instructor support to students studying as elective courses.

Keywords: Cultural Diplomacy, Yunus Emre Institute Tbilisi, TİKA, YTB, Maarif Foundation

Education Industry Reality

Pammy Kumar ⁶³

Abstract

Today's word is all about making profit and build good profitable business and core thing is that to make money. I would like to discuss about the Education industry and the changes happened in last 20 years. These last twenty years Education industry booms really fast and it's become really profitable and big. Education industry share a quite a good amount of the economy of these countries like USA, UK, Canada, Australia, New Zealand and some of the European countries as well.

But because of the large scale of the Education sector there is flows as well. For example a university advertise the image of best institute and create a good website to attract students from worldwide but when a student arrive the University he finds out the promises the university make with him not fluffing and satisfying. The quality of education, student support and some other things as well.

But despite these things education sector is booming really fast and some of the world class universities charge a lots from a student to study there. Even some of the schools are really expensive in all around the world. But on the other hands private universities drooping the quality of education and just focus of making money and the standard of the education is getting low.

Governments of all around the world should introduce a particular government bodies different from education ministry who specify the higher standards to setup a private universities and set certain criteria to match these universities which might help of maintain the quality of education and make sure that students gets what they deserve and check all the factors which is not in the favor of the student for example fee structure, social issues, practical knowledge and much more aspects.

I would like to include conclusion that Education sector should improve and grow like this but it should not compromise the core value that is education, and it's not to be seen money making industry.

Keywords: education, industry, school, standard.

---

⁶³ University of Economy WSG, pakuma@taltech.ee

Education

Joyeux Munyaneza ⁶⁴

Abstract

As we all know Education is the key to everything regarding our progress and prosperity in order to help everyone to deal with the current world of new technologies.

We can name it the mother of all knowledge because without education it's not easy to have the next generation in the future that is why everyone should focus on education especially the governments all over the world. Governments need to invest in education as well as private sector in order to improve the quality of education and encourage the teachers to love what they do because without them we wouldn't be here in this congress. As information technology evolve day by day it is good to encourage young people to engage in it because in the future without it nothing will be easy.

But even though we can say education is for everyone it is not everyone who is capable to afford it in some places the best education is expensive but this shouldn't be a problem because in this capitalist world we live in we cannot get the same things at once but we need to focus on delivering the basics knowledge and programs in different places where access to education is hard to get because of different issues such as: luck of fund, no schools, luck of qualified people, luck of political will, wars etc.

To conclude, Education is the mother of all social sciences let us focus on delivering education around the world and is the responsibility of everyone because education start from home in our houses then to school and outside the school.

Keywords: education, social sciences, school.

---

⁶⁴ Wsg Economy of Bydgoszcz, joymoon67@gmail.com

Understanding Ethics of Digitalization

Christian U Nkume ⁶⁵

Abstract

Its important to understand that in today environment Digitalization is a very important tool in every field of study and business environment. Social sciences are engraved in the various aspect of the businesses world and management. Social sciences without Digitalization will not have an impact on outreach as many people, organisations and countries using the digital resources especially the tools for instance social networks to market, source resources and informations.

There are certain aspects that have been over looked which concerns the ethical issues of Digitalization. Its important to know that most technological theft occurs through Digitalization. Also the spread of misinformation through these digital technologies. Its important that social sciences helps teach the necessary concepts of understanding the needs for students and organisations to learn more about how to approach these problems for an informed perspective.

These is also beneficial to decision makers in the various fields of social sciences. Let us not forget that social science and Digitalization needs each other to be able to function efficiently and effectively especially in the field of education, technology and sciences.

Keywords: digitalization, ethic, social sciences, impact.

---

⁶⁵ University of Klaipeda, christian.nkumee@gmail.com.

The Roll of Modern Technology in Learning a New Language

Damien Vann ⁶⁶

Abstract

Coming from an isolated English-speaking country that of Australia, it wasn't until I ventured abroad until I realized just how common it was to speak more than one language. I began asking multiple language speakers both native English and nonnative English speakers on the best methods to learn as well theories to why it's much more common to speak many languages in some countries and only one in other counties such as Australia. Aside from the obvious, native English speakers commonly need not to acquire more than one language due to the fact that it is the universal language. Another reason why this is the case comes down to the added difficulty native English speakers face with sentence structure of the English language that is very different to other languages making it difficult to change the minds' thinking patterns to learn a completely different sentence structure.

Fortunately, in today's day and age we have many different modern approaches to learn a new language. The most common advanced way to learn a language I believe these days is through applications such as Duolingo. I personally find this method the least effective due to the fact that it concentrates more on vocabulary rather than sentence structure. Furthermore, essential words to learn are not prioritized over the less needed, for example you will learn the word 'apple' before you learn the phrase "I want". Another modern way to learn is through videos found on Youtube that are just as dramatic or funny as your favorite television series, the only distinctive difference is that the video is designed to teach one how to learn the language is not with the use of subtitles but with a slow speed in speech as well as basic descriptive words that can be more easily understood through visual engagement. My most preferred digital approach to learning a language is through audio guide. I find it to be stimulating and accessible in conjunction with doing day to day tasks that don't require much thinking. For example, I could go for a walk and be getting exercise and sun which requires no thought, so if I simultaneously listen to my language audio guide frequently in such tasks that require minimal thought I will be able to learn the language in a prompt manner due to the fact that I will be exposed to the language in a frequent routine basis.

To conclude, there is no better way to learn a new language than amercing oneself in the country where the language is most prevalent however not everybody has the opportunity, commitment, sacrifice ect. to do so. This new age way of learning is a step towards uniting all cultures with accessibility and practicality and I hope more people will take advantage of the tools we have today.

Keywords: modern technology, language, duolingo, australia, learning

---

⁶⁶ Victorian University, damienrvv@outlook.com

Tourism

Salome Pirtskhelava⁶⁷

Abstract

Tourism sector is facing to the big challenge right now influenced by pandemic situation in whole world. Once-crowded sights lay dormant, with hotels empty and not a tourist in sight. Tourism is totally on hold. High rate of unemployment, suffering not just transport or airline companies, at the same time people whose income based on tourists. And more then millions of people are under the risk across the travel and tourism sector. We also see now what happens to our public goods when tourists aren't clustering to exploit them. travel and tourism sector.

Nowadays countries are more focused on domestic tourism. Which might can help economy? That's a question which answer we will know sooner or later.

Along the problems of traveling the virtual reality tourism is getting more and more popular. In this environment, a number of countries have stepped up VR marketing efforts to prepare for the gradual recovery of their tourism industries, for eg. German National Tourist Board (GNTB) has taken viewers on trips across the country, as well as to parts of its Baltic and North Sea coasts or the Microsoft HoloLens - includes views of six of the country's most famous castles and palaces. But I strongly believe that virtual life can be interesting just for one time, but nothing can change the real feelings and adventures.

More harmful is that according to the predictions travel will not resume to pre-pandemic levels until 2024. Which will definitely affect on the price of traveling possibilities, if it allowed in nearest future.

Keywords: *tourism, marketing, pandemic, virtual life.*

---

⁶⁷ University of Economy WSG, salomepirtskhelava15@gmail.com

Hukuk

Aytaç Bağirova⁶⁸

Öz

Hukuk, toplumda ortaya çıkan sistematik bir hukuk normları dizisidir, ilişkileri düzenler ve insanları yanlış davranışlardan korur ve yasaklara uymayanların cezasını belirler.

Bir kanunun tanımı zordur, aslında tanımı kişiden kişiye değişir. Bana göre bu bir hayat bir felsefedir. Ama belki sizin için bu sadece basit bir kurallar dizisidir. Ancak değişmeyen şey, insanlar üzerinde güçlü olması ve hatta bu tür yasakların onlar için korkutucu olmasıdır. Her yasağın bir yasa olması gerekmez, ancak her yasanın kendi özel kısıtlamaları vardır. Örneğin bir kadın çocuğuna "Hiçbir şeye dokunma" der. kanunla ilgisi yok.

Herkes hukuk hakkında az ya da çok bilgiye sahiptir ve öyle olmalıdır. Bu bilgilere dayanarak davranışlarını sınırladıkları için insanların nerede, ne zaman, nasıl davranması gerektiği, neyin iyi olduğu, yasa gereği neyin yanlış olduğunu anlarlar. Algılanan bu iyi ve kötü eylemler aslında bir tür kısıtlamadır. Kanunun kapsadığı yasaklar insan davranışını bu şekilde etkiler ve yönetir. İnsan yaşamı üzerinde herhangi bir kısıtlama olmasaydı, sınırlı olurdu veya sınırlı kalmayacak bir hayata sahip olmak çok zor olurdu.

İnsan hayatının ve başkalarının hayatlarının güvende olmasını istiyor. Bunu yapmak için kanunlar bir ihtiyaçtır. İhtiyaçların karşılanmadığı bir ülke güven ve barış içinde olamaz. İnsan hayatı kolaydır zor değil. Ve yasalar bunu zorlaştırmaya çalışmıyor. Sonuç olarak, yasalar insan hayatını daha da büyütüyor insan hayatını kolaylaştıran ve koruyan bir dizi kuraldır. İnsan hayatını canlı ve adil kılan yasadır. Kanun, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini garanti eder güvenliğinin kontrolünü ele geçirdi.

Konfüçyüs'e göre, "adaletsiz bir devlet canavardan daha tehlikelidir." Sonuç olarak hukuk, eşitlik, barış, adalet ve sosyal düzenin olmadığı yerde konuşulamaz. Kanun ekmek su gibi temel bir ihtiyaçtır ve kanun olmazsa dünya yok olur. Yasalar yasama organı tarafından kabul edilir. Önem derecesi ve düzenlenen halkla ilişkilerin niteliği gereği kanunlar anayasa kanunlarına tabidir, kodlara ve olağan yasalara bölünmüştür.

Anayasa yasaları en yüksek yasal güce sahiptir. Her şeyden önce aralarında temel insan ve medeni hak ve özgürlükleri belirleyen sosyal yapının temelleri, devletin şeklini düzenleyen devlet organlarının organizasyon ve faaliyet ilkeleri tanımlayan sözde anayasalardan bahsetmek gerekir. Bazen temel kanun ararlar. Anayasa yasaları, anayasanın ayrılmaz bir parçasıdır ve yasal güce sahiptir sıradan kanunlardan üstündür. Kod, halkla ilişkilerin belirli alanlarının birleşik, sistematik bir düzenlemesidir. Kodlama, halkla ilişkilerin belirli bir alanı düzenleyici yasaların sistematik hale getirilmesinin bir biçimidir. Kodların yasal gücü sıradan kanunların üstindedir. Öyleyse, olağan hukuk normu ile kod normu arasındaysa bir çelişki varsa, kodun oluşturduğu norm tercih edilir.

Anahtar Kelimeler: hukuk, kanun, anayasa, norm, yasa.

⁶⁸ Bakü Devlet Üniversitesi, Ayka.bagirova98@mail.ru

Tourism

Roberta Bressan ⁶⁹

Abstract

Italy is a quite developed country in the name of industry, agriculture, fashion and of course tourism. Basically you can divide these industries depended on our gheographical situation. From south agricultural products, from central cities the fashion shopping etc are the sources of income for my people.

Nevertheless of the topics above i would like to mention about tourism as currently what the world is suffering globally and yet more fatal than global warming even though that is the public opinion not mine, is the spread of Covid-19. Tourism industry if performed correctly is the best source of income to every economy. The reason behind that is the touristic products are generally based on service. To better explain here is an example.

When we are going to have a vacation what we generally demand would be to relax and not think about our even basic needs such as preparing a breakfast, lunch or a dinner, furthemore we demand a good version of those and enjoy a good drink at sunset. Now think that you are living in Finland where u get to see a warm sunset quite rare so what you would do is to go somewhere on your vacation where u would have all those. You check in to a hotel and all these needs are being served to you by professionals. All you need to do is pay. A qualified labour is enough for a happy costumer who will most likely advice that service to many people.

One other issue is that, all of the people are interested in spending their vacation day being lazy by the pool so that triggers them to have their vacation in a place generally well served, with good and warm climate and plus some entertainment to participate, generally these would be the cultural tours as we call them, can visiting a museum, going on a hike maybe having boat trips to get socialize with other people.

As tourism is a luxurious industry that safe travel is the biggest highlight it has collapsed in every part of the globe. Currently i do not have an idea how to fix it without collapsing others incomes yet my idea was to go into quarantine at the very beginning as the first reports was given by the chinese government then taking the precautions beforehand.

Keywords: tourism, agriculture, fashion, industry.

⁶⁹ Universita Politecnica Delle Marche, roberta.bressan@gmail.com

Azerbaycan'ın Turizm Zenginlikleri

Svetlana İbrahimova ⁷⁰

Öz

Modern dünyada turizm, herhangi bir ülke için ekonominin en dinamik gelişen sektörlerinden biridir. Azerbaycan'da da bu alanın geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Turizm halihazırda dünyadaki en kazançlı sektörlerden biri, büyük ve hızla büyüyen bir ekonomik sektör haline geldi. Turizm sektörünün sürdürülebilir gelişimi ve genişlemesi, onu sosyo-ekonomik kalkınmada önemli bir itici güç haline getirmiştir. Bu, yeni işlerin, turizmle ilgili işletmelerin ve altyapının yaratılmasına yansır. Zengin bir kültüre, eski tarihe ve yüksek misafirperverliğe sahip olan Azerbaycan, turizmin gelişmesi için büyük potansiyele sahiptir. Bu potansiyel, hem tarih hem de doğa yönünden zengin Kafkasya'nın en güzel köşelerinden biri olan Karabağ'dır. 2020 dünya ülkeleri arasında turizm açısından başarısızlık yılı olarak işaretlenmiş olsa da bu başarısızlığın Azerbaycan'a atfedilebileceğini düşünmüyorum. Çünkü 2020 yılında ülkenin mevcut turizm gelirlerinde artışa yol açacak olan Dağlık Karabağ bölgesi ve diğer işgal altındaki topraklar 28 yıl sonra Azerbaycan'a iade edildi.

Tarihsel olarak, bu alanlar en eski insan yerleşim yerlerinden biridir. 1968'de Karabağ'daki Azıh mağarasında eski bir adamın kalıntıları bulundu. Muhtemelen 250-300 bin yıl önce bu bölgede insanlar yaşıyordu. Bu kadim toprakların zengin doğası ve doğal kaynakları her zaman ilgi odağı olmuştur. Dağlık ve ormanlık alanları kaplayan Karabağ'ın turizm potansiyeli oldukça yüksektir, bu topraklar mineral ve termal su kaynakları bakımından da zengindir. Karabağ turizminin gelişmesi için yeni rotalar oluşturulmalıdır. Dağlık arazi nedeniyle dağcılık ve dağcılık turizmi özel olarak anılmayı hak ediyor. Bu yerler termal sular dahil mineralleriyle ünlüdür. En meşhur maden suyu olan Istisu kaynağının etrafına kurulmuş olan tesis, aynı zamanda Istisu olarak da adlandırılır. Deniz seviyesinden 2000-2400 m yükseklikte yer alan Tatar Nehri kıyılarındaki kaynaklar (31 kaynak vardır), iyileştirici özellikleri bakımından Istisu'nun gerisinde kalmamaktadır. Bu maden sularının kimyasal bileşimi, dünyaca ünlü Karlovy Vary (Çek Cumhuriyeti) suyunun bileşimi ile hemen hemen aynıdır ve bazı açılardan daha da yüksektir.

Bir gün başkent Bakü'ye gelerseniz, Kız Kulesi, Şirvanşahlar Sarayı, Bibi-Heybat Camii, Halı Müzesi, Yanar Dağ ve Bakü Bulvarı'nı mutlaka ziyaret edin. Ayrıca ülkenin diğer güzel bölgelerine gelerseniz dinlenmek ve yürümek için Şeki Han Sarayı (Sheki), Han Bagi (Gence), Göygöl Milli Parkı (Göygöl), Kuba ve Gabala ormanlarına gidebilirsiniz. Azerbaycan'da iki kış turizmi işletmesi bulunmaktadır: Gusar'da "Shahdag" Yaz-Kış Rekreatyon Kompleksi ve Gabala bölgesinde "Tufan" Dağ-Kayak Merkezi. Genel olarak Azerbaycan'ın her bölgesinde turizm potansiyelinin yüksek olduğunu ve ülke liderinin bu sektörü geliştirmek için sürekli önlemler aldığını belirtmek isterim. Hem yaz hem de kış turizmi artık oldukça gelişmiştir ve Avrupa ülkelerinin gerisinde kalmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: turizm, azerbaycan, seyahat, karabağ.

⁷⁰ Bakü Business Üniversitesi, svetaibrahimova96@gmail.com

Havayolu İşletmelerinde Finansal Başarısızlık Riskinin Belirleyicileri

Abdulkadir Alıcı ⁷¹

Öz

Havayolu işletmeleri tarihsel süreç içerisinde farklı krizler neticesinde finansal başarısızlığa maruz kalmışlardır. 1978 yılındaki petrol krizi neticesinde yakıt maliyetleri artarak finansal krizler yaşanmıştır. 2001 yılında yaşanan ikiz kule terör saldırısı sonrasında havayolu işletmeleri büyük zararlar etmiştir. 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz neticesinde havayolu işletmeleri büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Bu bağlamda çalışmanın amacı havayolu işletmelerinde finansal başarısızlık riskinin operasyonel belirleyicilerinin saptanmasıdır. Çalışma kapsamında finansal başarısızlık riskine etki eden faktörler, 2009 ile 2019 yılları arasında 11 geleneksel havayolu işletmesi örneğinde inceleme yapılmıştır. Havayolu işletmelerinin finansal başarısızlığına etki edebilecek havayollarına özgü operasyonel oranlar olarak; Arz edilen koltuk km (ASK), Ücretli yolcu km (RPK), Uçak koltuk doluluk oran (LF), Arz edilen koltuk km başına gelir (RASK) ve Arz edilen koltuk km başına maliyet (CASK) kullanılmıştır. Finansal başarısızlık göstergesi olarak Altman Z skoru kullanılmıştır. Yapılan panel veri analizi sonucunda bazı bağımsız değişkenlerin finansal başarısızlık riskinin belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre; Ücretli yolcu km (RPK) değişkeninin finansal başarısızlık göstergesini %5 anlam düzeyinde negatif etkilediği, uçak doluluk oranı (LF) değişkeninin ise %10 anlam düzeyinde finansal başarısızlık göstergesini pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Başarısızlık Riski, Havayolu İşletmeleri, Altman Z Skoru, Panel Veri Analizi.

Determinants of Financial Failure Risk in Airlines

Abstract

Airlines have faced financial failures as a result of different crises in the historical process. As a result of the oil crisis in 1978, fuel costs increased and financial crises occurred. After the twin tower terrorist attack in 2001, airline businesses suffered greatly. As a result of the global economic crisis in 2008, airline businesses exposed to huge losses. In this context, the aim of this study is to determine the operational determinants of financial failure risk in airline companies. Within the scope of the study, factors affecting the risk of financial failure were examined in 11 traditional airline business samples between 2009 and 2019. As operational rates specific to airlines that may affect the financial failure of airline businesses; Available seat km (ASK), Revenue per km (RPK), Load factor (LF), Revenue per available seat km (RASK) and Cost per available seat km (CASK) were used. Altman Z score was used as an indicator of financial failure. As a result of the panel data analysis, it was determined that some independent variables are the determinants of financial failure risk. According to the findings obtained as a result of the analysis; It was concluded that the RPK variable had a negative effect on the financial failure indicator at the %5 significance level, while LF variable had a positive effect on financial failure indicator at the 10% significance level.

Keywords: Financial Failure Risk, Airline Businesses, Altman Z Score, Panel Data Analysis.

⁷¹ Research Assistant, Phd., Konya Necmettin Erbakan University, Faculty of Aeronautics And Astronautics, Aviation Management, aalici@erbakan.edu.tr

Bir Verimlilik Kaynağı Olarak Sanal Kaytarma

Ali Can Yılmaz⁷²

Öz

Son yıllarda öne çıkan kavramlardan biri olan sanal kaytarma kavramı, literatürde de farklı çalışma alanlarında yer bulmuş bir kavram olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada kavramın boyutları ve kavramın nedenleri ile sonuçları tartışılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle, söz konusu kavrama yönelik olarak yapılan çeşitli boyutlandırmalara yer verilirken, daha sonrasında ise; sanal kaytarma davranışının yararlarına ve zararlarına ilişkin görüş ayrılıklarına değinilmiştir. Çalışmada ayrıca, konuyla ilgili literatürde yapılmış olan araştırmalarda sanal kaytarma davranışının hangi değişkenler ekseninde araştırıldığı incelenmiş ve gelecekte konuyla ilgili yapılacak olan çalışmalara yönelik önerilerde bulunulmuştur. Yapılan çalışma neticesinde, ilgili literatürde sanal kaytarma davranışının çeşitli değişkenlerle incelendiği görülürken, bu araştırmaların büyük bir bölümünde örneklem grubu olarak kamu personelinin yer aldığı ve söz konusu araştırmaların yine büyük bir bölümünde nicel araştırma yönteminin kullanıldığı görülmüştür. Sanal kaytarma davranışına yönelik yapılacak olan gelecek araştırmalarda, örneklem grubu olarak karma örneklem gruplarına yer verilmesinin ve sanal kaytarma davranışının hukuki yönden incelendiği çalışmaların artmasının konuyla ilgili literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. **Anahtar Kelimeler:** Sanal Kaytarma, İnternet Kullanımı, Verimlilik.

Cyberloafing as a Source of Productivity

Abstract

The concept of cyberloafing is one of the prominent concepts in recent years. It takes attention as a concept found in different study fields in literature. In this study, the dimensions of the concept and the reasons and results of concept were discussed. Therefore, firstly, various dimensions of cyberloafing were examined and then; different opinions about the benefits and costs of cyberloafing were discussed. In this study, it was also examined that, which variables with cyberloafing were researched in studies in the literature. And suggestions for future researches to the cyberloafing were made. As a result of the study, it was seen that the cyberloafing were examined with various variables in the literature. The majority of these researches included public personnel as a sample group and used quantitative research methodology. It is believed that the future researches on cyberloafing which use mixed sample group can contribute to the literature. And it is also thought that increase of examination of cyberloafing from legal perspective can contribute to the literature too.

Keywords: Cyberloafing, Internet Use, Productivity.

Giriş

İşletmelerin, dünyanın geri kalanıyla birlikte 21. yüzyıla doğru başlattıkları yolculukta; teknolojiye yaşanan gelişmelerin, alışlagelmiş pek çok alanın görünümünü değiştireceği ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, internet, insanların hayatı üzerinde dramatik etki oluşturabilecek teknolojilerden biridir (Lim, 2002: 675).

⁷² Öğr. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Çorlu Meslek Yüksekokulu. E-posta: acyilmaz@nku.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9627-373X.

Nitekim internet, günümüzde gerek bireysel gerekse örgütsel açıdan vazgeçilmez bir unsurdur. Bireylerin artık iletişim bilgilerinde e-posta adreslerine yer vermesi, örgütsel bakımdan ise işletmelerin tüm fonksiyonlarını internetle bütünleştirmesi bu durumun bariz bir örneği olmaktadır (Ünal, Tekdemir ve Yıldızbaş, 2015: 516). Ayrıca, internet birçok işletmede; maliyetlerin düşürülmesi, ürün döngüsü sürelerinin kısaltılması ve ürün ve hizmetlerin daha etkin bir şekilde pazarlanması konusunda kritik bir rol oynamaktadır (Blau, Yang ve Ward-Cook, 2006: 9)

İnternetin gerek yeni bilgilere hızlıca erişilmesi gerekse mevcut bilgilerin doğru bir biçimde değerlendirilmesi bakımından her geçen gün daha fazla imkân sunduğu ifade edilirken, hem iş hayatında hem de kişisel yaşamda internetin kullanımı bakımından hızlı bir artış da yaşanmaktadır (Yağcı ve Yüceler, 2016: 664). Bilgisayar ve internet kullanımının örgütlerde bu denli artmasıyla birlikte, bilgisayar ve internetin örgüt ve işgören bakımından meydana getirdiği sonuçlar ve problemler hususunda araştırmalar yapıldığına da değinilmektedir. Bu doğrultuda, ilgili literatürde tartışılan kavramların içinde sanal kaytarma kavramı da yer almaktadır (Özdemir ve Demir, 2015: 1030).

Dolayısıyla internet teknolojisinin, iletişime ve bilgiye erişmeye yönelik pek çok kolaylık sağladığı belirtilirken, söz konusu bu teknolojinin kullanımıyla işgörenler için de kaytarma yöntemi oluşmaktadır. Nitekim iş hayatının başlamasıyla birlikte, insanlar da farklı kaytarma yöntemleri bulmuşlardır. Günümüzde ise, internet ve elektronik posta teknolojisi, işgörelere her zamankinden daha çok sanal kaytarma imkânı oluşturmaktadır (Özkalp, Aydın ve Tekeli, 2012: 23). Bu doğrultuda, işten kaytarmak isteyen çalışanlar için sanal kaytarma alternatif bir yöntem olurken, diğer kaytarma yöntemlerine başvurmayacak kişiler için de cazip bir yöntem olmaktadır (Ünal, Tekdemir ve Yıldızbaş, 2015: 516).

Bu çalışmada da; öncelikle sanal kaytarma kavramı açıklanıp, kavramın boyutlarına ve nedenleri ile sonuçlarına değinilecektir. Daha sonrasında ise, konuyla ilgili çalışmalara yönelik olarak gerçekleştirilmiş olan literatür çalışması neticesinde elde edilen sonuçlara yer verilecektir.

1. Sanal Kaytarma Kavramı

Kaytarmak kavramı, Türk Dil Kurumu'nun hazırlamış olduğu Türkçe Sözlük'te "Geri çevirmek, iade etmek" ve "İş yapmaktan kaçmak" olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük, 2011: 1370).

Sanal kaytarma kavramı ise, ilgili literatürde; işgörenlerin, mesai saatleri içinde işyerinin internet erişimini kullanarak işle alakasız internet sitelerine girmelerine ve e-posta gönderip almalarına yönelik gönüllü davranışlardır (Lim, 2002: 677). Bir diğer deyişle, sanal kaytarma; internet ve mobil teknolojilerin çalışma saatleri içinde kişisel amaçla kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Vitak, Crouse ve LaRose, 2011: 1751).

Bu doğrultuda, literatürde sanal kaytarma kavramına yönelik yapılan tanımlamalarda yer alan ortak unsurlar; söz konusu eylemlerin mesai saatlerinde yapılması, işle alakasız ve hatta şahsi çıkarlar için gerçekleştirilmesi ve işgörenlerin gönüllü olarak yapmasıdır. Nitekim kavramın ilk etapta, işgörenlerin işlerini yapabilmeleri için verilen bilgisayar ve internet bağlantısını iş dışı maksatla kullanmaları şeklinde tanımlandığı belirtilirken, günümüzde ise daha geniş bir bakış açısıyla akıllı telefon ve internet aracılığıyla da mesai saatleri içinde sanal kaytarma yapılabilmektedir (Çavuşoğlu ve Palamutçuoğlu, 2017: 432). Dolayısıyla, teknolojik

gelişmelerin yaşanmasıyla birlikte sanal kaytarmanın sadece örgütün sağladığı internet erişimiyle sınırlı kalmayıp, gerek örgütsel gerekse bireysel anlamda internet erişimine sahip tüm araçlar aracılığıyla gerçekleştirilen kaytarma davranışını kapsamaya gerektiği ifade edilmektedir (Kaplan ve Öğüt, 2012: 4).

Konuyla ilgili uluslararası literatürde cyberslacking (Lavoie ve Pychyl, 2001: 432) ve cyberloafing (Lim, 2002: 677) kavramlarıyla tanımlanan sanal kaytarma kavramının, Türkçe literatürde ise siber aylaklık (Ergün ve Altun, 2012: 40), siber kaytarma (Candan ve İnce, 2016: 231) ve sanal aylaklık (Demir ve Seferoğlu, 2016: 4) kavramlarıyla da tanımlandığı görülmektedir. Literatürde sanal kaytarma davranışıyla ilgili olarak çeşitli boyutlandırmalara da yer verilmektedir.

Lim (2002: 685), internette gezinti aktiviteleri ve e-posta alışverişi aktiviteleri olmak üzere iki boyutlu bir sınıflandırma yapmıştır. İnternette gezinti aktiviteleri boyutu, çalışma saatlerinde işle ilgisi olmayan yatırım, spor veya eğlence içerikli sitelerin gezilmesini ifade ederken, e-posta alışverişi aktiviteleri ise çalışma saatlerinde kişisel e-posta gönderimini ve kişisel e-postaların kontrol edilmesini ifade etmektedir.

Anandarajan, Devine ve Simmers (2004: 69-71) ise; bozucu kişisel web kullanımı, oyalayıcı kişisel web kullanımı, öğretici kişisel web kullanımı ve belirsiz kişisel web kullanımı olmak üzere dört boyutlu bir sınıflandırmaya yer vermiştir. Bozucu kişisel web kullanımı, online oyun oynama ve müzik indirme gibi davranışları içermektedir. Oyalayıcı kişisel web kullanımı ise, amaçsızca internette gezilmesi, sosyal aktiviteler için aramalar yapılması ve satın alınması düşünülen ürünler hakkında bilgi aranması gibi davranışları içermektedir. Öğretici kişisel web kullanımı, işletme hakkında haberlerin aranması, eğitimle ilgili konuların öğrenilmesi, profesyonel derneklerin sitelerinin ziyaret edilmesi ve güncel konuların okunması gibi davranışları içermektedir. Belirsiz kişisel web kullanımı ise sohbet odalarında işletmeyle ilgili konuların tartışılması, resmi sitelerin ziyaret edilmesi ve sohbet odalarında diğer işletmeler hakkında bilgi edinilmesi gibi davranışları içermektedir.

Blau, Yang ve Ward-Cook (2006: 12-13); internette gezinmeyle ilgili sanal kaytarma, işle alakasız e-postalarla ilgili sanal kaytarma ve etkileşimli sanal kaytarma olmak üzere üç boyutlu bir sınıflandırma yapmıştır. İnternette gezinmeyle ilgili sanal kaytarma, işle ilgisi olmayan sitelerin gezilmesi gibi davranışları ifade ederken, işle alakasız e-postalarla ilgili sanal kaytarma boyutu ise işle ilgisi olmayan e-posta alışverişinde bulunulması gibi davranışları ifade etmektedir. Etkileşimli sanal kaytarma boyutu ise, sohbet odaları veya sohbet programları aracılığıyla diğer kişilerle sohbet edilmesi gibi davranışlardır.

Mastrangelo, Everton ve Jolton (2006: 735) ise; verimsiz bilgisayar kullanımı ve zarar verici bilgisayar kullanımı olmak üzere iki boyutlu bir sınıflandırmaya yer vermiştir. Verimsiz bilgisayar kullanımı yıkıcı olmayan ancak doğrudan üretken de olmayan davranışları içermektedir. E-posta alışverişi, sohbet edilmesi, alışveriş yapılması gibi davranışların bu kapsamda olduğu ifade edilmektedir. Zarar verici bilgisayar kullanımı ise illegal faaliyetler ve özel bilgilerin kaybedilmesi gibi işvereni hukuken ve mali olarak risk altına sokan davranışları içermektedir.

Blanchard ve Henle (2008: 1070), sanal kaytarma davranışlarını önemsiz ve önemli olmak üzere iki boyuta ayırmıştır. Önemsiz sanal kaytarma davranışları e-posta gönderilmesi ve alınması, haber, finans ve spor sitelerinin ziyaret edilmesi gibi davranışları içerdiği

belirtilmektedir. Önemli sanal kaytarma davranışları ise, internet üzerinden kumar oynanması ve müzik indirilmesi gibi davranışları içermektedir.

Yapılan sınıflandırmalar içinde en çok kullanılan sınıflandırmanın, Blanchard ve Henle'nin önemsiz sanal kaytarma ve önemli sanal kaytarma olmak üzere iki boyutlu sınıflandırması olduğu belirtilmektedir (Yağcı ve Yüceler, 2016: 668).

Sanal kaytarma davranışı türleri farklı etkenlere sahip olabilmektedir (Blanchard ve Henle, 2008: 1070). Bu doğrultuda; sanal kaytarmaya ve genel olarak internet kullanımına yönelik algı ve tutumların, kişisel özelliklerin, alışkanlıkların ve internet bağımlılığının, demografik faktörlerin, sanal kaytarmaya yönelme niyetinin, internet kullanımına ve sanal kaytarmaya dair sosyal normların ve kişisel etik kodların bireysel etkenler arasında yer aldığı belirtilmektedir. Başka bir çalışanın sanal kaytarma yaptığının algılanması, yönetimin internet kullanımını ve sanal kaytarmayı desteklemesi, sosyal normlar, internet kullanımına yönelik kısıtlamalar, beklenen olumlu veya olumsuz sonuçlar ve iş tutumları ise örgütsel etkenlerdir (Ozler ve Polat, 2012: 5-8).

İşgörenlerin sanal kaytarma davranışına yönelmesinde, işyerinde bulunan internet erişiminin daha az kesintiye uğraması ve daha hızlı olması sebebiyle yüksek kapasiteli dosya, film ve müzik indirilebilmesinin de etkili olduğuna değinilmektedir. Örgüt içi faktörlerin başında ise çalışanların örgütsel adalete yönelik algıları gelmektedir (Yağcı ve Yüceler, 2016: 665). İşgörenlerin, kazanımlarının adaletsiz bir biçimde dağıtıldığını görmeleri halinde sanal kaytarmaya yönelebilecekleri belirtilmektedir (Yıldız, Yıldız ve Ateş, 2015: 55-56).

Sanal kaytarma davranışının üretkenliği azaltacağı ve bu doğrultuda da ücretlerin düşmesine neden olduğu belirtilirken, işgörenlerin işletmenin teknolojilerini kişisel amaçla kullanmaları neticesinde de sistem performansında düşüş yaşanacağına değinilmektedir. Ayrıca, işgörenlerin illegal şekilde müzik indirmek gibi faaliyetler sergilemesi durumunda, sanal kaytarma davranışının organizasyonları da tehlikeye sokacağı ifade edilmektedir. Dolayısıyla, araştırmacılar; sanal kaytarma davranışının, israfa ve organizasyonların davalarla yüzleşmesine sebep olduğuna değinmektedir. Bununla birlikte, kimi araştırmacılar ise sanal kaytarma davranışının mutlak bir biçimde kötü ve uygunsuz olduğu görüşüne katılmamaktadır. Söz konusu bu görüşe göre, internet iş yerinde ihtiyaç duyulan bir oyalanmaya imkân tanımakla birlikte, ayrıca; iş yerinde yaratıcılığı, esnekliği, arkadaşlık ortamını sağlamakta ve öğrenme ortamını teşvik etmektedir. Bu doğrultuda, bazı araştırmacılar sanal kaytarmanın işverenlere zarar verebileceğini iddia ederken, bazıları ise çalışanın verimliliğini artıracığını savunmaktadır (Blanchard ve Henle, 2008: 1068-1069).

Dolayısıyla, sanal kaytarma neticesinde örgütlerin yaşadığı olumsuz sonuçlar arasında; disiplin işlemleri, çalışanların ayrılması, kişisel veya kurumsal gizliliğin ihlali ve itibar kaybı, kişisel ve örgütsel anlamda hukuki sorumluluklar ve bunların neticesinde hukuki maliyetlerle birlikte verimlilikte yaşanabilecek kayıplar gösterilmektedir (Weatherbee, 2010: 35-36). Ayrıca, sanal kaytarma neticesinde; casus yazılımların bulaşması, veri akışının dolması ve işlerin ertelenmesi gibi nedenlerle bilgi sistemlerinin güvenliğinde ve genel işleyişte problemler yaşanabilmektedir (Zoghbi-Manrique-de-Lara ve Olivares-Mesa, 2010: 1039).

Bununla birlikte, çalışma saatleri içinde internetin kişisel amaçlar için kullanılmasının stres ve sıkıntıyla mücadele edilmesinde ve iş tatmini ve yaratıcılığın artırılmasında yararlı etkiler sağlayabileceği de belirtilmektedir (Andreassen, Torsheim ve Pallesen, 2014: 906).

2. Literatür Taraması

Çalışmanın bu bölümünde, sanal kaytarma kavramına yönelik olarak yapılan çalışmalara dair gerçekleştirilen bir literatür taramasına yer verilmektedir. Gerçekleştirilen literatür taraması sonucunda on beş adet makale ve üç adet yüksek lisans tezi çalışmasına ulaşılmıştır.

Andreassen, Torsheim ve Pallesen (2014), demografik, kişilik ve işle ilgili faktörlerin, sosyal ağ sitelerinin işyerinde kullanılmasını ve kullanılmasına yönelik tutumu açıklayıp açıklamadığını incelemiştir. Araştırmanın sonucunda; yaşın her iki bağımlı değişkenle de negatif ilişkili olduğuna değinilirken, eğitimin ise pozitif ilişkili olduğuna yer verilmektedir. Ayrıca, dışa dönüklüğün ve duygusal tutarsızlığın her iki bağımlı değişkenle de pozitif ilişkili olduğu ifade edilmektedir.

Örücü ve Yıldız (2014), üniversitede akademik ve akademik olmayan personelin sanal kaytarma faaliyetlerini belirlemeyi amaçladıklarını ifade etmektedir. Bu doğrultuda, 151 anket aracılığıyla gerçekleştirilen araştırmanın sonucunda elde edilen bulgulara göre, sanal kaytarma faaliyetleri işgörenlerin demografik değişkenleri bakımından anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Yıldız ve Yıldız (2015), işletmede açık veya örtülü şekilde bilgisayar ve internetin hangi durumda kullanılabileceğinin ve hangi içeriklere ulaşılması durumunda haklı veya derhal fesih sebebi doğuracağına araştırılmasının, çalışmalarının temel problemi olduğunu belirtmektedir. İlgili emsal kararların ve ilgili kanunların incelenmesi sonucunda; işgörenlerin iyi niyet ve ahlak kurallarına uymayan davranışları sebebiyle güven temelini çökmesi ve iş ilişkine devam etmenin işveren açısından çekilmez hale gelmesi durumunda işverenin haklı nedenle derhal fesih hakkının doğduğu belirtilirken, kaytarma davranışlarının güven temelini bozacak ağırlıkta bulunmama ile birlikte işin normal işleyişini bozması, işyerindeki uyumu olumsuz yönde etkilemesi ve işverenden de iş ilişkisini yürütmesinin normal olarak beklenmemesi durumunda geçerli fesih hakkının doğduğu belirtilmektedir.

Serttaş (2016), yüksek lisans tezi çalışmasında, konaklama işletmelerindeki çalışanların iş saatleri içinde sanal kaytarma yapıp yapmadıklarının belirlenmesini amaçladığını ifade etmektedir. Kuşadası'nda faaliyet göstermekte olan dört ve beş yıldızlı konaklama işletmelerinde gerçekleştirilen araştırma sonucunda, çalışanların sanal kaytarma aktivitelerinde ve/veya etkinliklerinde bulunduğu tespit edildiğine değinilirken, erkek çalışanların, kadın çalışanlara göre daha çok sanal kaytarma aktivitesinde bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Candan ve İnce (2016), Karaman Emniyet Müdürlüğü'nde görev yapmakta olan çalışanların siber kaytarma ve örgütsel bağlılıklarının incelendiğini ve bu değişkenler arasındaki ilişkinin analiz edildiğini belirtmektedir. Elde edilen bulgulara neticesinde, emniyet çalışanlarının orta düzeyde bir örgütsel bağlılık düzeyine sahip olduklarına ve düşük düzeyde de siber kaytarma davranışında bulduklarına yer verilmektedir. Demografik özellikler bakımından ise, yalnızca hizmet süresi ile siber kaytarma davranışı arasında negatif yönlü ilişki bulunduğu ifade edilirken, çalışanların siber kaytarma davranışlarıyla örgütsel bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gerçekleştirilen çalışma neticesinde, konuyla ilgili literatürde sanal kaytarma davranışının; demografik etkenlerin yanı sıra, farklı değişkenler ekseninde ilişkiye sahip olup olmadığının araştırıldığı da görülmüştür.

Askew, Buckner, Taing, Ilie, Bauer ve Coovert (2014), yapmış oldukları çalışmada; Planlı Davranış Teorisi'nin, sanal kaytarma modeli olarak geçerliliğini test etmiştir. Araştırma

neticesinde, elde edilen sonuçların Planlı Davranış Teorisi modelini desteklediği sonucuna ulaşmıştır.

Yıldız, Yıldız ve Ateş (2015), eğitim sektöründe hizmet vermekte olan çalışanların örgütsel adalet algısı ile yapmış oldukları sanal kaytarma davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesinin amaçlandığı ifade edilmektedir. Araştırma bulguları neticesinde, örgütsel adalet algısının sanal kaytarma davranışı sergilenmesinde yordayıcı bir değişken olmadığı belirtilmektedir.

Özdemir ve Taşcı (2016), sanal kaytarma türü sapkın davranışın örgütsel yapının organiklik derecesiyle olan ilişkisini incelemeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Bu doğrultuda, yoğun bilgisayar kullanımının gerçekleştiği bir kamu kuruluşunun çalışanlarına yönelik anket çalışması gerçekleştirildiğine yer verilmektedir. Elde edilen bulgular neticesinde, ciddi sanal kaytarma davranışının organik yapı ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Arık (2016), yüksek lisans tezi çalışmasında, İstanbul ilindeki eğitim fakültelerinde görev yapan öğretim elemanlarının örgüt iklimi değerlendirme düzeylerinin sanal kaytarmayı etkileme düzeyinin belirlenmesinin amaçlandığını ifade etmektedir. Araştırma neticesinde, örgüt ikliminin sanal kaytarma davranışını ve alt boyutlarını yordayıcı gücünün düşük düzeyde bulunduğu belirtilmektedir.

Ataş (2017), yüksek lisans tezi çalışmasında, lise öğretmenlerinin sanal kaytarma davranışlarıyla zaman yönetimi becerileri arasındaki ilişkinin bazı değişkenler bakımından ortaya konmasının amaçlandığını ifade etmektedir. Araştırma neticesinde, öğretmenlerin önemli sanal kaytarma ve önemsiz sanal kaytarma davranışlarını nadiren düzeyinde gösterdiğine yer verilirken zaman planlamasını ara sıra, zaman tutumları ve zaman harcattırıcılarını ise sıklıkla düzeyinde gösterdiğine değinilmektedir. Önemli sanal kaytarma davranışları ve önemsiz sanal kaytarma davranışlarıyla zaman harcattırıcılar arasında ise düşük düzeyde ve negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Ugrin, Pearson ve Nickle (2018), kültür ve sanal kaytarma arasındaki ilişkiyi araştırmayı amaçladıklarını belirtmektedir. Araştırma sonucunda, sanal kaytarma aktivitelerinin bazı türlerinin kültür ile ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Konuyla ilgili literatürde yer alan çalışmalarda, sanal kaytarma davranışının işletme açısından olumsuz olarak nitelendirilebilecek değişkenlerin yanı sıra, olumlu olarak nitelendirilebilecek değişkenlerle de ilişkisinin araştırıldığı görülmüştür.

Niaei, Peidaei ve Nasiripour (2014), sanal kaytarma ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelediklerini belirtmektedir. Araştırmanın sonucunda, sanal kaytarmanın örgütsel bağlılık boyutlarından her biri ile negatif yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Keklik, Kılıç, Yıldız ve Yıldız (2015), sanal kaytarma davranışının işgörenlerin örgütsel öğrenme yetenekleri/kapasiteleri üzerindeki etkisini ölçmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Yapılan araştırmanın neticesinde, önemli sanal kaytarma davranışlarının işgörenlerin katılımcı karar alma ve dış çevreyle etkileşim sonucunda meydana gelen örgütsel öğrenme kapasitesini pozitif yönde etkilediği ifade edilmektedir.

Afacan Fındıklı (2016), İstanbul'da tekstil ve sağlık sektörü işgörenlerinin sanal kaytarma davranışlarının iş performansındaki olası etkilerini incelemeyi amaçladığını belirtmektedir. Verilerin analiz edilmesi sonucunda, sağlık sektöründe çalışanların sanal kaytarma davranışlarıyla bireysel iş performansları arasında negatif ve anlamlı ilişki tespit edildiğine yer verilirken, tekstil sektörü çalışanlarının ise sanal kaytarma davranışlarıyla bireysel iş performansı

arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit etmiştir. Tekstil sektörü işgörenlerine göre, sağlık sektörü işgörenlerinin sanal kaytarma düzeyinin daha düşük olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Aghaz ve Sheikh (2016), tükenmişlik ile sanal kaytarma arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapılan nicel araştırmanın sonucunda, sanal kaytarma davranışı ve aktivitelerinin, tükenmişlik üzerinde önemli bir etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Demir ve Seferoğlu (2016), bilgi okuryazarlığı, internet bağımlılığı ve sanal aylaklığın sanal zorbalık ile ilişkisini araştırmayı amaçladıklarını belirtmektedir. 181 kişinin katıldığı araştırmanın sonucunda; sanal zorbalığın, sanal aylaklık ve internet bağımlılığıyla pozitif yönde, bilgi okuryazarlığı ile de negatif yönde anlamlı ilişki verdiğini tespit etmiştir.

Yıldız, Yıldız ve İyigün (2016), psikolojik sözleşme algısıyla sanal kaytarma davranışı arasındaki ilişkinin belirlenmesinin amaçlandığını ifade etmektedir. Elde edilen bulgular neticesinde, işlemsel psikolojik sözleşmeyle işletmeler bakımından önemli maddi ve hukuki neticeler meydana getiren önemli sanal kaytarma davranışları arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Çavuşoğlu ve Palamutçuoğlu (2017), iş tatmininin sanal kaytarma davranışına etkisini incelemeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Bu doğrultuda, Manisa Celal Bayar Üniversitesi'nin akademik ve idari personelinin örneklem grubunu oluşturduğu araştırmanın neticesinde, iş tatmininin sanal kaytarma davranışını negatif yönde etkilediği belirtilirken, iş tatmininin içsel tatmin boyutunun sanal kaytarma davranışını negatif yönde etkilediği, dışsal tatmin boyutunun ise çok zayıf şekilde pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Artan teknolojik imkânlarla birlikte, internetin ulaşılabilirliğinin ve yaşantımızda kapladığı yerin de gittikçe arttığı görülmektedir. Teknolojik alanda yaşanan bu değişim, beraberinde sanal kaytarma kavramını da gündeme getirmektedir. Konuyla ilgili literatürde, sanal kaytarma davranışının boyutlandırmasına yönelik çeşitli görüşler olduğu görülmektedir. Yine benzer bir çeşitlilik sanal kaytarma davranışının sonuçlarına yönelik görüşlerde de dikkat çekmektedir. Zira konuyla ilgili literatürde, sanal kaytarma davranışının oluşturduğu sonuçlar bakımından olumlu mu yoksa olumsuz mu olduğuna yönelik çeşitli görüşler yer almaktadır.

Gerçekleştirilen çalışma sonucunda, kavramın hangi değişkenlerle incelendiği hususunda da bir çeşitliliğe ulaşılmaktadır. Ulaşılan çalışmaların bir bölümünde, sanal kaytarma kavramının tek başına ve demografik değişkenlere göre incelendiği görülürken, sanal kaytarma kavramının ayrıca; iş tatmini, örgütsel adalet algısı, örgütsel bağlılık, örgüt iklimi, örgütsel öğrenme kapasitesi, örgütsel yapı, tükenmişlik, psikolojik sözleşme algısı, sanal zorbalık ve zaman yönetimi becerileri gibi değişkenlerle birlikte incelendiği de görülmektedir.

İnceleme neticesinde ulaşılan çalışmaların büyük bir bölümünde örneklem grubu olarak kamu personelinin yer aldığı görülürken, özel sektör çalışanlarının yer aldığı örneklem gruplarına da rastlanmaktadır. Yine benzer şekilde, söz konusu çalışmaların çok büyük bir bölümünde nicel araştırma yönteminin tercih edildiği görülürken bir çalışmada ise nitel araştırma yönteminin tercih edildiği ve bir çalışmada da söz konusu davranışların hukuki yönden incelendiği görülmektedir. Dolayısıyla, örneklem grubu olarak özel sektör çalışanlarına yer verilen çalışmaların ve araştırma yöntemi olarak da nitel araştırma yöntemine yer verilen çalışmaların sayıca az olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle, sanal kaytarma olarak adlandırılan

davranışları hukuki yönden inceleyen çalışmaların sayısının artmasının önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu doğrultuda, konuyla ilgili gelecek araştırmalarda örneklem grubu olarak hem kamu hem de özel sektör çalışanları olmak üzere karma bir örneklem grubuna yer verilmesinin konuyla ilgili literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, sanal kaytarma davranışına ilişkin sonuçların hukuki yönden incelendiği çalışmaların artmasının da, işveren ve çalışan ilişkileri ve ayrıca işletmenin hukuki sorumlulukları bakımından söz konusu davranışların ne şekilde sonuçlanabileceği hakkında bilgi verici yönüyle yine konuyla ilgili literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

- Afacan Fındıklı, M. (2016). Sanal Kaytarma ve İş Performansı İlişkisi: Sağlık ve Tekstil Sektörü Çalışanlarının Karşılaştırılması. *International Journal of Social Inquiry*, 9(1), s. 33-62.
- Aghaz, A. ve Sheikh, A. (2015). Cyberloafing and job burnout: An investigation in the knowledge-intensive sector. *Computers in Human Behavior*, 62, s. 51-60.
- Anandarajan, M., Devine, P. ve Simmers, C. A. (2004). A Multidimensional Scaling Approach to Personal Web Usage in the Workplace. *Personal Web Usage in the Workplace: A Guide to Effective Human Resources Management*, Editörler: Murugan Anandarajan ve Claire A. Simmers, Information Science Publishing, s. 61-78.
- Andreassen, C. S., Torsheim T. ve Pallesen, S. (2014). Predictors of Use of Social Network Sites at Work - A Specific Type of Cyberloafing. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 19, s. 906-921.
- Arık, M. (2016). *Eğitim Fakültelerinde Çalışan Öğretim Elemanlarının Sanal Kaytarma Düzeylerinin Yordayıcısı Olarak Örgüt İklimi: İstanbul İli Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı Eğitim Yönetimi ve Denetimi Bilim Dalı, İstanbul.
- Askew, K., Buckner, J. E., Taing, M. U., Ilie, A., Bauer, J. A. ve Coovert, M. D. (2014). Explaining cyberloafing: The role of the theory of planned behavior. *Computers in Human Behavior*, 36, s. 510-519.
- Ataş, M. (2017). *Öğretmenlerin Sanal Kaytarma Davranışları ile Zaman Yönetimi Becerileri Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi Teftişi Planlaması ve Ekonomisi Anabilim Dalı, Kahramanmaraş.
- Blanchard, A. L. ve Henle, C. A. (2008). Correlates of different forms of cyberloafing: The role of norms and external locus of control. *Computers in Human Behavior*, 24(3), s. 1067-1084.
- Blau, G., Yang, Y. ve Ward-Cook, K. (2006). Testing a Measure of Cyberloafing. *Journal of Allied Health*, 35(1), s. 9-17.
- Candan, H. ve İnce, M. (2016). Siber Kaytarma ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Emniyet Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), s. 229-235.
- Çavuşoğlu, S. ve Palamutçuoğlu, B. T. (2017). İş Tatmininin Sanal Kaytarma Üzerindeki Etkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(19), s. 430-444.

- Demir, Ö. ve Seferoğlu, S. S. (2016). Bilgi Okuryazarlığı, İnternet Bağımlılığı, Sanal Aylaklık ve Çeşitli Diğer Değişkenlerin Sanal Zorbalık ile İlişkinin İncelenmesi. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), s. 1-26.
- Ergün, E. ve Altun, A. (2012). Öğrenci Gözüyle Siber Aylaklık ve Nedenleri. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 2(1), s. 36-53.
- Kaplan, M. ve Öğüt, A. (2012). Algılanan Örgütsel Adalet ile Sanal Kaytarma Arasındaki İlişkinin Analizi: Hastane Çalışanları Örneği. *İşletme Fakültesi Dergisi*, 13(1), s. 1-13.
- Keklik, B., Kılıç, R., Yıldız, H. ve Yıldız, B. (2015). Sanal Kaytarma Davranışlarının Örgütsel Öğrenme Kapasitesi Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 6(3), s. 129-144.
- Lavoie, J. A. A. ve Pychyl, T. (2001). Cyberslacking and the Procrastination Superhighway: A Web-Based Survey of Online Procrastination, Attitudes, and Emotion. *Social Science Computer Review*, 19(4), s. 431-444.
- Lim, V. K. G. (2002). The IT way of loafing on the job: cyberloafing, neutralizing and organizational justice. *Journal of Organizational Behavior*, 23(5), s. 675-694.
- Mastrangelo, P. M., Everton, W. ve Jolton, J. A. (2006). Personal Use of Work Computers: Distraction versus Destruction. *CyberPsychology & Behavior*, 9(6), s. 730-741.
- Niaei, M., Peidaei, M. M. ve Nasiripour, A. A. (2014). The Relation Between Staff Cyberloafing Organizational Commitment in Organization of Enviromental Protection. *Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review*, 3(7), s. 59-71.
- Ozler, D. E. ve Polat, G. (2012). Cyberloafing Phenomenon in Organizations: Determinants and Impacts. *International Journal of eBusiness and eGovernment Studies*, 4(2), s. 1-15.
- Örücü, E. ve Yıldız, H. (2014). İşyerinde Kişisel İnternet ve Teknoloji Kullanımı: Sanal Kaytarma. *Ege Akademik Bakış*, 14(1), s. 99-114.
- Özdem, G. ve Demir, A. (2015). Okul Yöneticilerinde Sanal Kaytarma Davranışı. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(3), s. 1029-1042.
- Özdemir, B. ve Taşcı, D. (2016). Sanal Kaytarma Türü Sapkın Davranışın Örgütsel Yapı ile Olan İlişkisi: Bir Kamu Kuruluşu Örneği. *Örgütsel Davranış Araştırmaları Dergisi*, 1(2), s. 1-14.
- Özkalp, E., Aydın, U. ve Tekeli, S. (2012). Sapkın Örgütsel Davranışlar ve Çalışma Yaşamında Yeni Bir Olgusu: Sanal Kaytarma (Cyberloafing) ve İş İlişkilerine Etkileri. *Çimento İşveren Dergisi*, 26(2), s. 18-33.
- Serttaş, O. (2016). *Turizm İşletmelerinde Sanal Kaytarma: Kuşadası'nda Faaliyet Gösteren Konaklama İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı, Aydın.
- Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Baskı.
- Ugrin, J. C., Pearson, J. M. ve Nickle, S. M. (2018). An Examination of the Relationship between Culture and Cyberloafing Using the Hofstede Model. *Journal of Internet Commerce*, s. 1-18.
- Ünal, Ö. F., Tekdemir, S. ve Yaldızbaş, S. (2015). Kamu Çalışanlarının Sanal Kaytarma Amaçları Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), s. 515-534.
- Vitak, J., Crouse, J. ve LaRose, R. (2011). Personal Internet use at work: Understanding cyberslacking. *Computers in Human Behavior*, 27, s. 1751-1759.

Weatherbee, T. G. (2010). Counterproductive use of technology at work: Information & communications Technologies and cyberdeviancy. *Human Resource Management Review*, 20, s. 35-44.

Yağcı, M. ve Yüceler, A. (2016). Kavramsal Boyutlarıyla Sanal Kaytarma. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(2), s. 663-673.

Yıldız, B. ve Yıldız, H. (2015). İş Yaşamındaki Sanal Kaytarma Davranışlarının Hukuki Yönünden İncelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(3), s. 1-17.

Yıldız, H., Yıldız, B. ve Ateş, H. (2015). Sanal Kaytarma Davranışlarının Sergirilmesinde Örgütsel Adalet Algısının Rolü Var Mıdır? *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 10(11), s. 55-66.

Yıldız, H., Yıldız, B. ve İyigün, N. Ö. (2016). Psikolojik Sözleşme Algısının Sanal Kaytarma Davranışları Üzerindeki Etkisi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (47), s. 147-165.

Zoghbi-Manrique-de-Lara, P. ve Olivares-Mesa, A. (2010). Bringing cyber loafers back on the right track. *Industrial Management & Data Systems*, 110(7), s. 1038-1053.

Analysis of Internal Financial Factors Affecting Stock Price in Airline Businesses ⁷³

Abdulkadir Alıcı ⁷⁴, Güven Sevil ⁷⁵

Abstract

Along with the supply-demand effect, factors such as the economic situation of the country, future expectations and the performance of the enterprises are quite effective in determining the stock price. In this context, it is aimed to reveal the relationship between the internal financial factors of airline companies and the stock price. In practice, the annual internal data of 28 airline companies covering the years 2005-2018 were analyzed using panel data and panel VAR analysis methods, and the internal (TV, FK, ATO and BD) factors that determine the stock price were determined. As a result of the panel data analysis applied, it was determined that the total assets variable had a positive effect on stock prices, while the financial leverage variable had a negative effect. According to the panel VAR causality results, bidirectional causality between the total asset variable and the stock price, one-way causality between the beta value and acid-test ratio variables and the stock price was determined. In summary, airlines can increase their stock value by taking advantage of economies of scale, optimizing the liquidity situation, and taking into account the negative impact of financial leverage.

Anahtar Kelimeler: Stock prices, Airline Businesses, Panel data analysis, Panel VAR analysis.

Havayolu İşletmelerinde Hisse Senedi Fiyatını Etkileyen İşletme İçi Finansal Faktörlerin Analizi

Öz

Hisse senedi fiyatının belirlenmesinde, arz-talep etkisiyle birlikte, ülkenin ekonomik durumu, gelecek beklentileri ve işletmelerin performansı gibi faktörler oldukça etkilidir. Bu kapsamda, havayolu işletmelerine ait işletme içi finansal faktörlerin hisse senedi fiyatı ile ilişkilerinin ortaya konulması hedeflenmektedir. Uygulamada 28 havayolu işletmesine ait 2005-2018 yıllarını kapsayan yıllık işletme içi veriler, panel veri ve panel VAR analizi yöntemleriyle analiz edilmiş olup, hisse senedi fiyatını belirleyen işletme içi (TV, FK, ATO ve BD) faktörler tespit edilmiştir. Uygulanan panel veri analizi sonucunda, toplam varlıklar değişkeninin hisse senedi fiyatlarını pozitif etkilediği, finansal kaldıraç değişkeninin ise negatif etkilediği tespit edilmiştir. Panel VAR nedensellik sonuçlarına göre, toplam varlık değişkeni ile hisse senedi fiyatı arasında çift yönlü nedensellik, beta değeri ve asit-test oranı değişkenleri ile hisse senedi fiyatı arasında tek yönlü nedenselliğin olduğu tespit edilmiştir. Özetle, havayolu işletmeleri ölçek ekonomisinden faydalanmak suretiyle, likidite durumunu optimize ederek ve finansal kaldıraçın negatif etkisini hesaba katarak hisse senedi değerlerini arttırabilirler.

Keywords: Hisse senedi fiyatları, havayolu işletmeleri, panel veri analizi, panel VAR analizi.

⁷³ Bu çalışma "Havayolu İşletmelerinde Hisse Senedi Fiyatlarını Etkileyen Faktörlerin Analizi" isimli Doktora Tezi'nden üretilmiştir.

⁷⁴ Research Asisstant, Phd., Konya Necmettin Erbakan University, Faculty of Aeronautics And Astronautics, Aviation Management, aalici@erbakan.edu.tr

⁷⁵ Prof. Dr., Anadolu University, Open Education Faculty. gsevil@anadolu.edu.tr

Introduction

The main purpose of firms is to increase stock value in the meaning of maximizing market value. The stock price is a share value export by the issuer that contains the information required by the investor to evaluate the performance of an enterprise (exporting).

Stocks, one of the securities instruments for investors, are among the risky investments. In the context of the risk-return relationship, investors primarily pay attention to mobility (increase or decrease) of stock prices while making investment decisions. Stock prices are affected adversely or positively by the amount of stock demand and supply in the capital market, if the stock demand is higher than the stock offer, the stock price increases, otherwise if the stock bid is higher than the stock market demand, the stock price can declines. There is a crucial issue is that in determining the stock price, commonly including the supply-demand effect, the economic condition of the country, future expectations and the performance of the enterprises are very efficient. In this research includes the mutual financial relationships between the stock prices of airline businesses and internal factors in the world.

The main purpose of the study is that by analysing the internal financial factors affecting the stock prices of the airline businesses, it is intended to determine whether there are significant

differences between the stock prices of the airline businesses and the internal factors and to test them with the factors affecting the stock prices in the economic literature. It is claimed that identifying internal financial factors that affect stock prices will contribute to airline managers in measuring and managing operational and financial performance. Moreover, it is believed that by the determination of these factors will lead to investors and policy makers. There are many factors affecting the stock price in airline businesses. In the study, it is aimed to investigate whether internal financial data can affect stock prices. In this context, in advance starting the analysis, the relation of financial factors with the stock price is defined conceptually, and it is also mentioned in the literature. Then, it was continued by including information about the analysis technique. Finally, by applying the analysis stages and the findings were reached and a general assessment was made about the analysis.

1. Relationship Between Stock Prices And Internal Financial Factors

The study aims to estimate the relationship between airlines' internal financial factors and stock prices. To do this, the conceptual relationship (in terms of relevant literature) between internal financial factors and stock prices needs to be revealed. Internal financial factors to be used in the study include firm size (total assets), liquidity (acid-test ratio), profitability (operating profit margin), beta value, and financial leverage variables.

1.1. Relationship between Firm Size and Stock Prices

Firm size has an important place among the investment criteria. Usually, large businesses offer investors better investment opportunities than smaller ones. Similarly, large businesses often have a stronger and more dominant position in the stock market due to their higher production capacities (Sharma, 2011, p.56). It is stated that large firms face fewer risks due to the fact that they are highly diversified and are therefore less prone to financial distress (Titman and Wessels, 1998). However, it is also stated that firm size has a negative effect on systematic risk during recessions (Lee and Jang, 2007).

There are two important factors that express firm size: The total assets of the firm and The capacity indicator regarding the area in which the firm operates. In the airline industry, capacity is expressed as available seat kilometers (ASK). For businesses, both indicators refer to scale indicators. Businesses with larger assets and capacities in their economies of scale have the advantage of offering products or services at lower costs (Cook and Billig, 2017, p.207). In order for airlines to benefit from economies of scale, they need to expand their flight networks and increase flight frequency and perform long-range flights (Oum and Zhang, 1997, p.310; Küçük Yılmaz, 2016, p.40). Airlines benefiting from the economy of scale show higher efficiency at lower costs than their competitors, thus having a competitive advantage over them. Therefore, it is thought that competitive advantage will bring profitability for airlines, which will, in turn, positively reflect on the stock price. In the study, the total assets indicator is used as the firm size.

1.2. Relationship between Liquidity and Stock Prices

Businesses' working capital is related to the efficiency and productivity of their short term cash flows. A well-designed cash flow and working capital are expected to positively contribute to the value of businesses in terms of performance and productivity. A business should maintain a good balance between profitability and liquidity while using its working capital (Padachi, 2006, p.45). Therefore, rather than increasing their cash amounts or liquid amounts, businesses should aim to invest excess liquid amounts in assets and thus obtain a better return. Efficient use of liquidity also positively affects the profitability of the business (Davis and Peles, 1993, p. 729 as cited in Aydemir et al., 2012, p. 278).

Liquidity risk is very important for airlines. Since the airline industry is a fairly cyclical and seasonal industry, airlines experience difficulties in cash flow in some periods of the year. In such periods, airlines may be exposed to short-term liquidity risk (Moody's-Passenger Airline Industry, 2018, p.18). Airlines often use bank loans as a short-term source of financing to manage short-term liquidity squeeze. In the case of long-term liquidity risks, airlines may want to shrink and minimize the risk (Standard and Poor's, 2018, p.16).

It is known that the liquidity squeeze may cause a business to default. Thus, a business with a low liquidity ratio may face the risk of being unable to repay existing debts and going bankrupt. In summary, the optimum liquidity level is one of the most important factors affecting positively the profitability of a business.

1.3. Relationship between Profitability and Stock Prices

Profitability ratios, which indicate business performance ratios, reflect the ability of a business to earn profits on sales, assets, and equity, and show how well the business uses its resources to increase stock value. The long-term profitability of a business increases both the sustainability of the business and shareholders' and investors' interest in and demand for stocks (Arkan, 2016, p. 18).

Airlines have a profitability structure that is very sensitive to and fragile against macroeconomic events (Asian crisis, 2008 economic recession) and major destructive events (war, terrorism, natural disasters, etc.). For example, after the terrorist attack on the twin towers in the USA, the demand for air travel in the USA decreased by 7.4%, resulting in a reduction in the profitability of many airlines. But despite all the negative developments, the airline industry was able to recover quickly and regain its former profitability. Since the early 1970s, the number of

airline passengers has increased exponentially (Vasigh et al., 2013, p.14; Cook and Billig, 2017, p.164-165).

1.4. Relationship between Beta Value and Stock Prices

When investing in securities, investors pay attention to the risk-return relationships of securities. Because, in the selection of security instruments, the changes between risk and return are of great importance in terms of the stock price (Ceylan & Korkmaz, 2000, p. 264). While making investment decisions, investors consider the beta coefficient of securities as a risk metric. Beta coefficient indicates the sensitivity of the return of the security (stock, etc.) to market return (BIST100, etc.) (Tetik & Uğur, 2010, p. 15-16). Investors can estimate the increase or decrease in the stock price by looking at the beta coefficient of businesses. For example, if the beta value of Turkish Airlines stock is equal to 1, a 3% increase in the value of that share should be expected when the index (BIST100) increases by 3%, and a 3% decrease should be expected when the index decreases by 3%. For this reason, in the context of the airline industry, beta value, one of the stock market performance ratios, is thought to be significantly correlated with the stock price.

1.5. Relationship between Financial Leverage and Stock Prices

Increasing costs (fuel, workforce, operation, etc.) increase the operating leverage and thus operational risks. Many airlines have difficulty finding sufficient revenues to cover their increasing costs and therefore use external borrowing to continue their operations. Increasing external borrowing increases businesses' financial leverage ratio (Lee and Jang, 2007, p. 440). A firm's business risk depends on its operating cycle and its response to operating leverage, thus increasing the impact of the leverage on risk. On the other hand, financial leverage, which shows the degree of a firm's utilization from debt, is similar to operating leverage. Therefore, a firm with high financial leverage tends to have a high risk (Hung and Liu, 2005, p. 295). In other words, the risk of a firm with high financial leverage increases, just like its profitability.

2. Literature

There are many studies examining the relationship between internal financial factors and stock prices in different industries. However, there is no study examining the relationship between stock prices and internal factors in the context of the airline industry. Some studies examined the relationship between systematic risk (beta), which is thought to be associated with the stock price, and internal factors.

The study conducted by Liu and Hung (2005) investigated the effect of stock prices and certain variables such as business cycle, operating leverage, financial leverage, total assets, debt/equity ratio, and return on equity on systematic risk of China Airlines and EVA Airways for 1993-2004. As a result of the analysis performed with the CAPM and 3-factor model, it was found that the business cycle, operating and financial leverage, and capital structure positively influenced but the return on equity negatively influenced the sample airlines' betas.

Lee and Jang (2007) aimed to investigate the relationship between firm-specific variables of 16 airlines and systematic risk for the period of 1997-2002. The variables used in their study include liquidity, financial leverage, operating efficiency, profitability, firm size, growth, and safety. According to the results of the multiple regression analysis, it was determined that profitability, growth, and safety factors negatively affected systematic risk, but financial leverage

and firm size positively affected systematic risk. The authors recommended that future research include more firm-specific variables such as stock turnover ratio and earning dividend ranking.

In their study to investigate the determinants of systematic risk for the East Asian airline industry, Hooy and Lee (2010) used panel data from seven airlines in East Asia for the period of 1999-2009. The authors conducted analyses using the CAPM, 3-Factor Model, and International 4-factor models. Systematic risk determinants used in the study include:

- Firm size - Total assets
- Liquidity - Acid/test ratio
- Profitability - Net profit/ Assets
- Operating leverage - Percentage change in EBIT/Percentage change in sales
- Financial leverage - Total debts/Total assets
- Operating efficiency - Total revenue/Total assets
- Growth - Annual Percentage Change in EBIT
- Airlines safety - How many accidents per year (dummy variable)
- Asian financial crisis - 1997 - 1999 (dummy variable)

As a result of the analysis carried out with the relevant models, the authors concluded that only firm size and operational efficiency positively affect the systematic risk and that another important determinant was airline safety.

Lee and Hooy (2012) employed a five-factor asset-pricing model to estimate the systematic financial risk exposure of airlines in North America, Europe, and Asia between 1990 and 2010. The systematic risk determinants used in the study include firm size (measured by assets), profitability, financial leverage, and operating leverage. The authors concluded that the risk to North American airlines was positively related to operating leverage and profitability, but while European and Asian airlines also had risk positively related to operating leverage, their risks were negatively related to earnings growth. The authors also noted that the most important systematic risk determinant for Asian airlines was their size.

Also, Vasigh et al. (2015) listed the major risks for the airline industry as follows:

- Airline size
- Ownership structure
- Operating leverage
- Financial leverage
- Liquidity
- Oil prices
- The threat of labor action
- Aviation accidents
- Number of businesses seeking bankruptcy protection

As a result of the literature review on the airline industry, it has been revealed that firm size, profitability, EPS, operating leverage, financial leverage variables as internal financial factors determine the systematic risk. Based on this, it is assumed that these variables can also be related to the stock price. In this context, in the application part of the study, the relationship of financial factors [firm size (TA), liquidity (ATR), profitability (OPM), beta value (BV), and financial leverage (FL)] with stock prices for airlines was analyzed. Since there is no study on the effects of

airlines' internal financial factors on their stock prices, the results of the present study are expected to contribute to the literature.

3. Method, Data, and Model

This study aimed to examine the internal financial factors affecting the stock prices of airlines. Twenty-eight airlines with uninterrupted financial data for the period of 2005-2018 were included in the study. Internal financial data (independent variables) and stock price data of the airlines in the sample were obtained from the Thomson Reuters Datastream. Panel data analysis and Panel VAR analysis were used, and analyses were carried out with GAUSS-10, STATA-15, and EViews-9 software packages. First of all, the panel data and panel VAR models used in the analyses are discussed.

The data resulting from the combination of time-series data and cross-sectional data is called longitudinal data or pooled data. Time and cross-section dimensions of such data may differ. Longitudinal or pooled data with unchanged horizontal section units are called panel data (Güriş, 2015, p. 2). The use of panel data provides many advantages in economics research compared to cross-sectional or time-series data. Panel data allows obtaining more observations than cross-sectional and time-series data. This increases the degree of freedom and decreases the collinearity between independent variables. Panel data usage also increases the efficiency of econometric estimates. In addition, the use of longitudinal data allows the researcher to perform a series of analyses that cannot be done using cross-sectional or time-series data (Hsiao, 2003, p. 3).

The panel data model is essentially a regression model estimated with panel data. Therefore, the tests, assumptions, and other features in the regression model are also valid for panel data models. Panel data models contain one dependent and one or more independent variables. In addition, since the model is a statistical or econometric model, the term error is also included in the model. Since the variables in the model show the change according to both units and time, different indices are used in the representation of both. "i" and "t" sub-indices in the panel data analysis indicate units and time, respectively (Güriş, 2015, p. 4-5). A linear panel data model made with panel data, where the dependent variable is represented by Y and the independent variable or variables are represented by X, can be shown as follows (Erol, 2007, p.33).

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it} + X_{it} + \varepsilon_{it}$$

Holt-Eakin, Newey, and Rosen (1988), who applied Sims' (1980) traditional VAR model to panel data and included the cross-section dimension in the model, obtained more robust results with the Panel VAR model. In the VAR model, which accepts all variables in the system as internal and independent, each variable consists of its own lag value and the lag values of other variables. One of the advantages of the VAR model is that it consists of a set of equations rather than a single equation. The Panel VAR model, on the other hand, provides asymptotic results by including unobservable unit effects into the model. The use of panel data practically violates the restriction that all units making up the cross-section are the same and that the coefficient matrix is the same in all units that make up the data. For this reason, fixed effects are added to the model in order to enable the heterogeneous structure specific to cross-section units (Türküz, 2016, p. 101; Yerdelen Tatoğlu, 2018, p. 121).

Under the assumption that all variables are internal, the Panel VAR model with maximum lag length p created with panel data is expressed as follows.

$$y_{it} = \delta_{1i0} + \sum_{j=1}^p \theta_{11j} y_{it-j} + \sum_{j=1}^p \theta_{12j} x_{it-j} + \lambda_{1i0} + \mu_{10t} + \varepsilon_{yit}$$

$$y_{it} = \delta_{2i0} + \sum_{j=1}^p \theta_{21j} y_{it-j} + \sum_{j=1}^p \theta_{22j} x_{it-j} + \lambda_{2i0} + \mu_{20t} + \varepsilon_{xit} \quad (1)$$

It is expressed in closed form as follows;

$$z_{it} = \Gamma_0 + \Gamma_1 z_{it-1} + f_i + \lambda_t + e_t \quad (2)$$

is obtained. $z_{it} = \begin{bmatrix} y_{it} \\ x_{it} \end{bmatrix}$, $\Gamma_0 = \begin{bmatrix} \alpha_{1i0} \\ \alpha_{2i0} \end{bmatrix}$, $\Gamma_1 = \begin{bmatrix} \alpha_{11j} & \alpha_{12j} \\ \alpha_{21j} & \alpha_{22j} \end{bmatrix}$, $z_{it-1} = \begin{bmatrix} y_{it-j} \\ x_{it-j} \end{bmatrix}$, $f_i = \begin{bmatrix} f_{1i0} \\ f_{2i0} \end{bmatrix}$, $\eta_t = \begin{bmatrix} \eta_{10t} \\ \eta_{20t} \end{bmatrix}$ and $e_t = \begin{bmatrix} \varepsilon_{yit} \\ \varepsilon_{xit} \end{bmatrix}$. While f_i represents unit effects, η_t indicates unobservable time effects-random effects. Since the PVAR model requires the restriction that each cross-section dimension is on the same substructure in order to overcome the problems that arise with the addition of the cross-section dimension, the Γ_1 parameters vector is assumed to be the same for all units. With the thought that the existence of unit-specific heterogeneity would practically violate this restriction, the PVAR model includes unit effects as in (4.2). Since fixed effects are associated with regressors due to the lags of dependent variables, the mean-differentiation procedure widely used to eliminate fixed effects will create bias coefficients. Since it is thought that the differentiation method based on group averages for the purpose of deducting fixed effects from the model can cause biased parameter results, the required orthogonality assumptions can be achieved by taking a forward difference with the "Helmert Method" proposed by Arrellano and Bover (1995) (Love and Zicchino, 2006, p.195).

$$\Delta y_{it} = \delta_{1i0} d_t + \sum_{j=1}^p \theta_{11ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=1}^p \theta_{12ij} \Delta x_{it-j} + \lambda_{1i} \varepsilon_{it-1} + u_{1it}$$

$$\Delta x_{it} = \delta_{2i0} d_t + \sum_{j=1}^p \theta_{21ij} \Delta y_{it-j} + \sum_{j=1}^p \theta_{22ij} \Delta x_{it-j} + \lambda_{1i} \varepsilon_{it-1} + u_{2it} \quad (3)$$

d_t is a vector representing deterministic components and expressed by $d_t = 1$. δ_i , in this case, is a $(k \times 1)$ or $(k \times 2)$ dimensional matrix of parameters. Thus, when $\delta_i d_t$ is a $(k \times 1)$ dimensional vector, it will be δ_{11i0} or $\delta_{11i0} + \delta_{12i0} t$ (Anderson et al., 2006, p. 4). The "p" lag length is determined with the help of information criteria. Engle and Granger (1987) argue that the presence of a cointegration relationship between two variables means that these variables are in equilibrium in the long run, but there may be some deviations from the equilibrium in the short

run. These deviations that may occur in the short run can be corrected with the help of an error correction mechanism (Sevüktekin & Nargeleçekenler, 2010, p. 489). In the above equations, the error correction mechanism is represented by $\lambda_{1i}\varepsilon_{it-1}$. On the other hand, λ denotes the adjustment parameter (return to equilibrium speed) with a value in the range of $-1 \leq \lambda < 0$ and should be statistically significant (Türküz, 2016, p. 103).

Since the first Panel VAR study developed by Holt-Eakin, Newey, and Rosen (1998), the use of the Panel VAR model has become quite common today. The estimation of panel VAR models is possible by completing certain stages and fulfilling certain conditions. The estimation of the panel VAR model includes the selection of the model, its creation, causality relationship, stability analysis, variance decomposition, and impulse-response analysis. As in the time series analysis, in the Panel VAR method, the coefficient interpretation and significance of the variables are not important, so the created model is interpreted with variance decomposition and impulse-response analysis.

Table 1 below provides a list of 28 airline businesses included in the study.

Table 1. Airlines Included in the Study

Turkish Airlines	Skywest Airlines
United Airlines	Eva Airways
Cathay Pacific	Finnair
Air Canada	El-Al Airlines
Singapore Airlines	Southwest Airlines
Qantas Airlines	Easyjet
Lufthansa	Norwegian
Air China	GOL Linhas Aeras
Korean Air	Westjet
Air France-KLM	Jetblue
Scandinavian Airlines	China Southern
Alaska Airlines	China Eastern
Thai Airlines	LATAM Airlines
All Nipon (ANA) Airlines	Aeroflot

The independent variables that determine the stock prices in the study were selected from the variables used in the literature. In this context, as independent variables; beta value, acid-test ratio, total assets, financial leverage and operating profit margin variables are used. Stock price data is used as dependent variable. The abbreviation, definition and measurement method of the variables used in the study are shown in Table 2 below.

Table 2. Definitions and Abbreviations of Variables Used in the Model

Variables	Symbol	Measurement Indicator	Measurement Method
Dependent Variable	SP	Stock Price	<i>Stock Price</i>
Independent Variables	BV	Beta Value	$\beta_{i,m} = \frac{Cov_{i,m}}{Var_m}$

	ATR	Acid-Test Ratio	$\frac{\text{Current Assets} - \text{Stocks}}{\text{Current Liabilities}}$
	TA	Total Assets	Price of Total Assets
	FL	Financial Leverage	$\frac{\text{Total Debt}}{\text{Total Assets}}$
	OPM	Operating Profit Margin	$\frac{\text{Operating Profit}}{\text{Net Sales}} \times 100$

As a result of the literature reviews, it is desired to examine the relationship between the variables expressed in Table 2 above. Hypotheses related to the relevant variables within the scope of the theoretical framework are listed below:

Ho: There is a relationship between internal financial factors and stock prices.

H1: There is no relationship between internal financial factors and stock prices.

The relationship between the explanatory variables and the stock price has been estimated:

- There is a positive relationship between profitability and stock price.
- There is a positive relationship between liquidity and stock price.
- There is a negative relationship between financial leverage and stock price.
- There is a positive relationship between firm size and stock price.
- There is a positive relationship between beta value and stock price.

4. Research Findings

Using annual data for the period between 2005 and 2018, this study investigated the relationship between airline stock prices and internal factors and studied the dynamic relationships between stock prices, liquidity status (acid-test ratio), firm size (total assets), profitability (operating profit margin), financial leverage, and beta value. A model was established by taking the logarithms of all variables. First, estimations were made with panel data analysis, and then dynamic relationships were examined with Panel VAR analysis. As in all time-series analyses, firstly cross-sectional dependence and unit root tests are performed to determine whether the series are stationary or not.

A cross-sectional dependence test was performed to determine whether there is a cross-sectional dependence in the variables in the model. In the case of cross-sectional dependence in series, it is necessary to determine the degree of integration of the series by using the second generation unit root tests. If there is no cross-sectional dependence in the series, the stationarity levels of the variables can be determined using the first generation stationarity tests.

Table 3. Cross-Sectional Dependence Test Results

Variable	CDLM adj.		
	Statistics	Prob.	Decision
LOGSP	9.027	0.000	Ho Rej.

LOGBV	4.102	0.000	Ho Rej.
LOGATR	2.507	0.006	Ho Rej.
LOGTA	5.587	0.000	Ho Rej.
LOGOPM	3.692	0.000	Ho Rej.
LOGFL	3.591	0.000	Ho Rej.

Note: In all hypothesis tests, significance was set at 0.05 (5%).

Table 3 presents the cross-sectional dependence test results for the variables. According to the analysis, the H₀ hypothesis established as "no cross-sectional dependence" for all variables is rejected. Therefore, the stationarity levels can be determined by performing the second generation unit root test.

Table 4. CADF Panel Unit Root Test

Variables	Model	Stat.	Critical Values		
			1%	5%	10%
LOGSP	Fixed	-2.36	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.299	-2.88	-2.69	-2.08
ΔLOGSP	Fixed	-2.462	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.159	-2.88	-2.69	-2.08
LOGBV	Fixed	-2.383	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.214	-2.88	-2.69	-2.08
ΔLOGBV	Fixed	-2.280	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.499	-2.88	-2.69	-2.08
LOGATR	Fixed	-1.846	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.313	-2.88	-2.69	-2.08
ΔLOGATR	Fixed	-2.421	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.508	-2.88	-2.69	-2.08
LOGTA	Fixed	-1.415	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-1.027	-2.88	-2.69	-2.08
ΔLOGTA	Fixed	-1.442	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-1.714	-2.88	-2.69	-2.08
LOGOPM	Fixed	-1.584	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-1.745	-2.88	-2.69	-2.08
ΔLOGOPM	Fixed	-2.021	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.137	-2.88	-2.69	-2.08
LOGFL	Fixed	-1.878	-2.34	-2.17	-2.07
	Fixed and Trend	-2.317	-2.88	-2.69	-2.08
ΔLOGFL	Fixed	-2.362	-2.34	-2.17	-2.07

Fixed and Trend	-2.637	-2.88	-2.69	-2.08
-----------------	--------	-------	-------	-------

Notes: Notes: The Δ notation indicates the first-order difference of the series. The *, **, and *** values show that the test statistics are significant at 1%, 5%, and 10% significance levels, respectively. CADF test statistics critical values were obtained from Pesaran (2007). In all hypothesis tests, significance was set at 0.05 (5%).

Since all the variables in the study (SP, TA, ATR, OPM, and FL) have cross-sectional dependence, the second generation unit root test (CADF) was applied to these variables. Table 4 presents the results of the CADF panel unit root test statistics. According to the test results, it was determined that LOGATR, LOGTA, LOGOPM, and LOGFL variables were not stationary, and the model was established by taking the first differences of these variables.

4.1. Panel Data Model Selection and Estimation Results

Before the PVAR model, panel data analysis estimation results will be examined and interpreted. First of all, either the fixed-effects model or the random-effects model should be selected for model estimation. To select the appropriate model, the Hausman test was used.

Table 5. Hausman Test

Test Hypothesis	Statistics	Probability	Decision
Random-effects model is appropriate.	0.2200	0.9989	Ho Accepted

Table 5 presents the results of the Hausman test statistics performed to test the random-effects model against the fixed-effects model and to test the H_0 hypothesis that "the difference between parameters is not systematic" (the random-effects model is appropriate). As can be inferred from the table, the H_0 hypothesis is accepted. In this case, the random-effects model was deemed appropriate for model estimation.

Once the appropriate model has been determined, heteroscedasticity and autocorrelation tests should be performed.

Table 6. Heteroscedasticity Test Results

	Statistics	Probability	Degree of Freedom	Test Hypothesis	Decision
W0	6.2232	0.0000	df (27, 336)	Ho Rej.	Heteroscedastic.
W50	3.9760	0.0000	df (27, 336)	Ho Rej.	
W10	5.7248	0.0000	df (27, 336)	Ho Rej.	

The heteroscedasticity test results revealed that the variance in the model is not fixed, in other words, there is a heteroscedasticity problem.

Table 7. Autocorrelation Test Results

Test	Statistics
Durbin Watson (DW)	0.7330
Baltagi-Wu (LBI)	0.9257

No critical value has been specified in the literature, but DW and LBI statistical values below 2 indicate autocorrelation. As seen in Table 7, the statistical value for DW and LBI autocorrelation tests is below 2. Therefore, there is an autocorrelation problem in the model.

As a result of the tests, the analysis was carried out with the Arellano-Froot-Rogers estimator, which takes into account both heteroscedasticity and autocorrelation problems.

Table 8. Panel Data Estimation Results (Arellano-Froot-Rogers Resistant Estimation Results)

Variable	Coefficient Estimation	Arellano, Froot, and Rogers Standard Error	z	Prob.	(95% Confidence Interval)	
LOGBV	0.069332	0.058533	1.18	0.236	-0.045390	0.184054
DLOGATR	0.112405	0.100615	1.12	0.264	-0.084797	0.309608
DLOGTA	1.270768	0.490221	2.59	0.010	0.309951	2.231584
DLOGOPM	0.029307	0.018233	1.61	0.108	-0.006428	0.065043
DLOGFL	-0.45624	0.227547	-2.01	0.045	-0.902225	-0.01025
C	1.392917	0.202510	6.88	0.000	0.996003	1.789829
Number of Observations:		F(3,4) = 47.79		R ² = 0.273		
364						
Group Size: 28		Prob >χ ² = 0.0000		Wald χ ² (5) = 63.95		

Table 8 presents the resistant estimator results of the model in which stock prices (LOGSP) are used as dependent variables. According to the results of the random-effects model, which examines the factors determining the stock price, the total assets (DLOGTA) variable, which indicates the firm size, has a positive effect on the stock price at the 5% significance level. Also, the financial leverage (DLOGFL) variable has a negative effect on the stock price at the 5% significance level. No significant relationship was found between the other variables (LOGBV, DLOGATR, and DLOGOPM) and the stock price.

A Panel VAR analysis was conducted to examine the dimensions (causality, impulse-response, and variance decomposition analyses) of the significant relationship found in the panel data analysis.

The Pedroni (2001) cointegration test used in the assumption of cross-sectional independence and the Kao (1999) test used in the presence of cross-sectional dependence should be applied taking into account the features provided by the series.

The Bruesch-Pagan test was performed to investigate the presence of cross-sectional dependence in the residuals of the model formed by the variables. The results are given in Table 9.

Table 9. Breusch-Pagan (1980) Cross-Sectional Dependence Test Results

	χ ² statistics	Probability Value
Breusch Pagan - LM Test	1836.58	0.000*

*The H₀ hypothesis is rejected with a margin of error of 1%, 5%, 10%.

According to the results, the Breusch-Pagan (1980) LM test yielded consistent results with the Pesaran (2004) CD test, thus rejecting the basic hypothesis that there is no cross-sectional

dependence. Hence, with the help of the error correction model, the long-term relationship between series can be tested with Kao (1999) in this study.

Table 10. Kao (1999) Cointegration Test Results

	Test Statistics	Probability Values	Results
Modified Dickey-Fuller t	1.1626	0.1225	Ho Accepted
Dickey-Fuller t	-0.5096	0.3052	Ho Accepted
Augmented Dickey-Fuller t	0.7984	0.2123	Ho Accepted

According to the results of the cointegration test, all of the statistical tests cannot reject the H_0 hypothesis that there is no cointegration with 1%, 5%, 10% margin of error. It is concluded that there is no long-term relationship between all variables included in the analysis.

4.2. Estimation results of the panel VAR model

Before starting the analysis, it is necessary to determine the appropriate lag length for the estimation of the PVAR model, as in VAR models. After the lag length was determined, the estimation results of the PVAR model were revealed. Afterward, the stability analysis of the model was carried out, and finally, causality, impulse-response, and variance decomposition analysis of the variables in the model were performed.

As in time-series analyses, BIC, AIC, and HQIC criteria are used when determining the lag length. In order to determine the appropriate lag lengths, model selection criteria of $MMSC_{AIC}$, $MMSC_{BIC}$ and $MMSC_{HQIC}$ developed for Panel VAR with the help of the Generalized Method of Moments developed by Andrews and Lu (2001) were used, and the results are shown in Table 11.

Table 11. Panel VAR Model Appropriate Lag Length Results

Number of Lags	MBIC	MAIC	MQIC
1	-451.8325*	-83.37474*	-232.1023*
2	-283.446	-37.8075	-136.9592
3	-142.0803	-19.261	-68.83684

According to the results analyzed with a maximum of 3 lags, 1 lag length in all criteria was deemed appropriate in the estimation of the model. Once the lag length was determined, the Panel VAR model with 1 lag was estimated with the help of GMM. Results of the PVAR model are presented in Table 12 below.

Table 12. Panel VAR Model Estimation Results

	Coefficient	Standard Error	Z Statistic	Probability
$\Delta LOGSP$				
$\Delta LOGSP(-1)$	0.9662357	0.0493162	19.59	0.000
$\Delta LOGBV(-1)$	-0.0708299	0.2052012	-0.355	0.730
$\Delta DLOGATR(-1)$	0.0893598	0.0765408	1.17	0.243
$\Delta DLOGTA(-1)$	-1.847115	0.1860419	-9.93	0.000

Δ DLOGOPM(-1)	0.0411944	0.0352404	1.17	0.242
Δ DLOGFL(-1)	0.7428659	0.0938747	7.91	0.000
ΔLOGBV				
Δ LOGSP(-1)	-0.1244308	0.0137431	-9.05	0.000
Δ LOGBV(-1)	0.5556319	0.0628634	8.84	0.000
Δ DLOGATR(-1)	0.0826531	0.0200912	4.11	0.000
Δ DLOGTA(-1)	-0.320831	0.0405604	-7.91	0.000
Δ DLOGOPM(-1)	-0.0128767	0.0041143	3.13	0.002
Δ DLOGFL(-1)	0.0510858	0.0357507	1.43	0.153
ΔDLOGATR				
Δ LOGSP(-1)	0.0601331	0.0257347	2.34	0.019
Δ LOGBV(-1)	-0.0616089	0.0973262	-0.63	0.527
Δ DLOGATR(-1)	-0.0271456	0.0414684	-0.65	0.513
Δ DLOGTA(-1)	-0.2030327	0.0959701	-2.12	0.034
Δ DLOGOPM(-1)	0.0806624	0.0105589	7.64	0.000
Δ DLOGFL(-1)	0.2522206	0.0591478	4.26	0.000
ΔDLOGTA				
Δ LOGSP(-1)	0.0727337	0.0100182	7.26	0.000
Δ LOGBV(-1)	-0.202931	0.0423474	-4.79	0.000
Δ DLOGATR(-1)	-0.0358743	0.01419	-2.53	0.011
Δ DLOGTA(-1)	0.0437288	0.0273352	1.60	0.110
Δ DLOGOPM(-1)	0.0443803	0.0076125	5.83	0.000
Δ DLOGFL(-1)	0.1837477	0.0244505	7.52	0.000
ΔDLOGOPM				
Δ LOGSP(-1)	-0.0222015	0.0258656	-0.86	0.391
Δ LOGBV(-1)	-0.1154518	0.0970596	-1.19	0.234
Δ DLOGATR(-1)	-0.1651542	0.0434725	-3.80	0.000
Δ DLOGTA(-1)	-0.3522449	0.094457	-3.73	0.000
Δ DLOGOPM(-1)	0.1991759	0.0109539	18.18	0.000
Δ DLOGFL(-1)	0.8615909	0.0881389	9.78	0.000
ΔDLOGFL				
Δ LOGSP(-1)	-0.147979	.0137762	-1.07	0.283
Δ LOGBV(-1)	.0615873	.0508061	1.21	0.225

Δ DLOGATR(-1)	.0323375	.0213328	1.52	0.130
Δ DLOGTA(-1)	-.090754	.0326698	-2.78	0.005
Δ DLOGOPM(-1)	-.0342646	.0125147	-2.74	0.006
Δ DLOGFL(-1)	-.0002497	.05356	-0.00	0.996

* Δ Difference processor

The estimated Panel VAR model needs to be subjected to stability analysis. Eigenvalues of the estimated model below 1 ensure that the characteristic roots of the model are located in the unit circle. The results of the stability analysis are shown in Table 13.

Table 13. Panel VAR Model Stability Analysis - Eigenvalue Results

Eigenvalues		
Real Values	Estimated Values	Fixed Values
0.784306	0.2522003	0.8238573
0.784306	-0.2522003	0.8238573
0.0567468	0.1970523	0.2050605
0.0567468	-0.1970523	0.2050605
0.0276358	0.0385915	0.0474662
0.0276358	-0.0385915	0.0474662

According to Table 13, the eigenvalues of all characteristic roots of the Panel VAR model are below 1. Also, as seen in Figure 1 below, all of the characteristic roots are located in the unit circle.

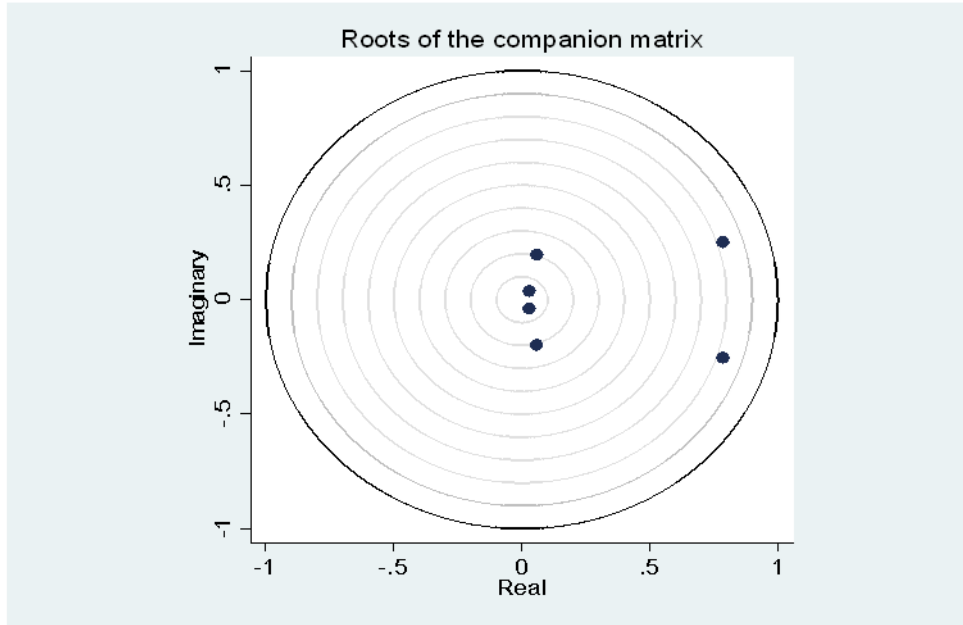

Figure 1. Location of Characteristic Roots in the Unit Circle

The fact that the model passed the stability analysis is important in terms of obtaining the results of impulse-response analysis and variance decomposition. However, the results should

be supported by information about the existence and direction of the relationship between the variables.

Table 14. Panel VAR Causality Results

Variables	χ^2 Value	Probability Value	Decision
$\Delta \text{LOGSP} \rightarrow \Delta \text{LOGBV}$	0.119	0.730	There is no causality
$\Delta \text{LOGBV} \rightarrow \Delta \text{LOGSP}$	81.976	0.000	There is causality
$\Delta \text{LOGSP} \rightarrow \Delta \text{DLOGATR}$	1.363	0.243	There is no causality
$\Delta \text{DLOGATR} \rightarrow \Delta \text{LOGSP}$	5.460	0.019	There is causality
$\Delta \text{LOGSP} \rightarrow \Delta \text{DLOGTA}$	98.575	0.000	There is causality
$\Delta \text{DLOGTA} \rightarrow \Delta \text{LOGSP}$	52.710	0.000	There is causality
$\Delta \text{LOGSP} \rightarrow \Delta \text{DLOGOPM}$	1.366	0.242	There is no causality
$\Delta \text{DLOGOPM} \rightarrow \Delta \text{LOGSP}$	0.737	0.391	There is no causality
$\Delta \text{LOGSP} \rightarrow \Delta \text{DLOGFL}$	62.622	0.000	There is causality
$\Delta \text{DLOGFL} \rightarrow \Delta \text{LOGSP}$	1.154	0.283	There is no causality

Note: Causality results only over the dependent variable LOGSP are included.

According to the causality results above, Beta Value (LOGBV) and Acid-Test Ratio (DLOGATR) were found to be the reason for Stock Prices (LOGSP). A bidirectional causality was found between Total Assets (DLOGTA) and Stock Prices (LOGSP). Panel data analysis yielded a result consistent with the result that the total assets variable has a positive effect on the stock price. In addition, Stock Prices (LOGSP) were found as the reason for Financial Leverage (FL). The fact that the coefficient interpretations of the dynamic relationships studied in the VAR analysis are not important, reduces the significance of the variables and the importance of their signs. The investigation of dynamic relationships is performed through impulse-response analysis and variance decomposition in conventional VAR analysis. In the panel VAR model, it is investigated how 1 standard deviation shock to one of the estimated random errors affects the current and future values of the other variables considered as internal. Chart 4.1 presents the analyses showing the effects of other variables on each other in the case of 1 standard deviation shocks in the balance of stock prices and internal financial factors (beta value, acid-test ratio, total assets, operating profit margin, financial leverage) in the context of the airline industry.

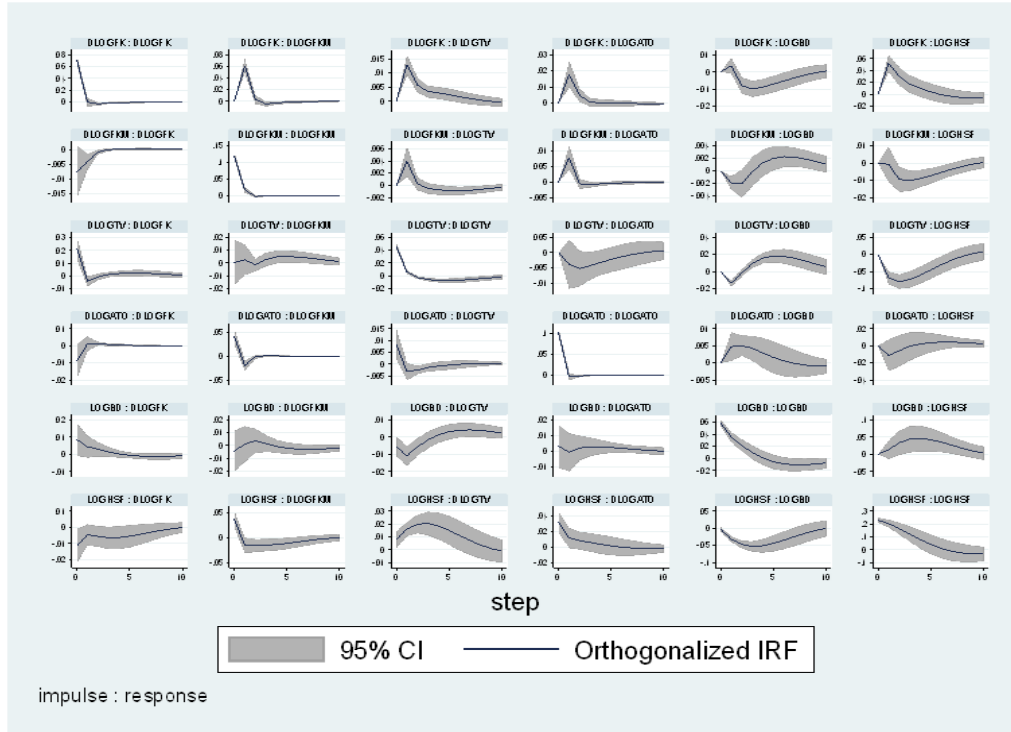

Chart 1. Impulse-Response Analysis Chart

Since the study examines the relationships between stock prices and other variables, the impulse-response analysis of stock prices and other variables is important. Accordingly, as a result of the impulse-response analysis, the relationship between SP and other variables is interpreted in the chart.

Looking at the chart above, LOGSP: LOGSP shows the effect of 1 standard deviation shock to the stock price on the stock price itself. As can be seen from the chart, a 1 standard deviation shock to the stock price negatively affects the stock price itself (this effect is seen until the fifth period and continues, albeit with a decrease, after the fifth period). It is observed that 1 standard deviation shock to stock prices has a negative effect on beta values (LOGSP: LOGBV) until the fifth period and a positive effect after the fifth period. One standard deviation shock to stock prices (LOGSP: DLOGATR) has a sharp negative effect on the liquidity ratio (acid-test ratio) until the first period. After the first period, the negative effect continues by decreasing. It is seen that 1 standard deviation shock (LOGSP: DLOGTA) to stock prices has a positive effect on firm size (total assets) until the third period and then a negative effect. One standard deviation shock (LOGSP: DLOGOPM) to stock prices has a very strong negative effect on profitability (operating profit margin) until the second period. After the second period, a slow positive effect is seen. It is observed that financial leverage ratios (LOGSP: DLOGFL) are almost not affected by 1 standard deviation shock to stock prices.

One standard deviation shock (LOGBV: LOGSP) to beta values has a positive effect on stock prices with little acceleration until the third period and a negative effect with little acceleration

with the start of the fourth period. It is observed that the shock to liquidity ratios causes short-term fluctuations in stock prices (DLOGATR: LOGSP). One standard deviation shock to firm size data (DLOGTA: LOGSP) has a strong negative effect on stock prices until the second period and a positive effect after the second period. One standard deviation shock to the operating profitability (DLOGOPM: LOGSP) data has a stable effect until the first period and a negative effect after the first period and until the third period. After the fourth period, a slightly strong positive effect is observed. Finally, 1 standard deviation shock to financial leverage data (DLOGFL: LOGSP) has a strong positive effect on stock prices until the second period. A negative effect is observed after the second period.

In order to support the information obtained by the impulse-response analysis, variance decomposition analysis was performed. Results regarding which variables explain the changes in a variable can be obtained by variance decomposition analysis. Table 15 presents the variance decomposition results.

Table 15. Variance Decomposition Results

Response Variable LOGSP	Impulse Variable					
	LOGSP	LOGBV	DLOGATR	DLOGTA	DLOGOPM	DLOGFL
Period						
0	0	0	0	0	0	0
1	1	0	0	0	0	0
2	0.9245115	0.0016256	0.0012314	0.0456873	0.0000041	0.0269401
3	0.8828977	0.0092507	0.0011455	0.0793964	0.0006443	0.0266655
4	0.851786	0.019918	0.0009857	0.1012786	0.001197	0.0248349
5	0.8280298	0.030692	0.0009411	0.1150895	0.0015771	0.0236706
6	0.8115909	0.0397009	0.0009837	0.1228786	0.0018254	0.0230205
7	0.8019654	0.0459914	0.0010704	0.12628	0.0019634	0.0227294
8	0.7976643	0.0495221	0.0011614	0.126971	0.0020193	0.0226619
9	0.7966596	0.0509374	0.0012315	0.1264472	0.0020272	0.0226972
10	0.7970941	0.0511341	0.001273	0.1257306	0.0020165	0.0227516

In Table 15, variance decomposition was performed for each of the variables, and it was aimed to see the effects of other variables on stock prices. When the effects of variables on the stock price are examined, it can be said once that stock prices, which have 100% explanatory power of their own dynamics in the first period, are the most exogenous variables. In the second period, approximately 92% of the stock prices can be explained by the stock price itself, and 8% by the shocks to the other variables. In other periods, the stock price's explanatory power over itself decreases (80%), and the variable with the most explanatory power (12%) after it emerges as the total assets variable, which is the indicator of firm size. Panel data analysis yielded a result consistent with the result that the total assets variable positively affects stock prices. According to the end-of-period data, the other variable with the greatest explanatory power (5%) was the beta value. It was observed that the financial leverage variable has an explanatory power of approximately 3% in all periods. Finally, other variables (DLOGATR, DLOGOPM, and DLOGFL) have very little effect on or explanatory power over stock prices.

As a result of the analysis, the relationship between the internal factors and the stock prices of the airlines is explained with the help of figures. This diagram of relationships is shown in Figure 2.

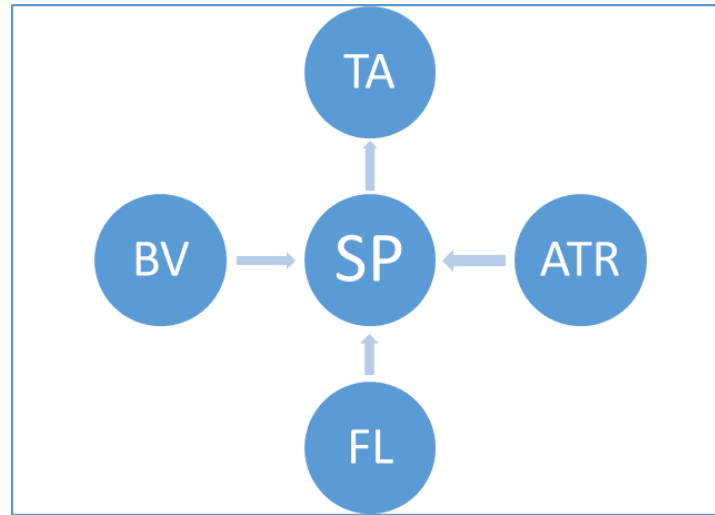

Figure 2. Diagram of Relationships between Internal Factors and Stock Prices of Airlines

In the study, as a result of the Panel data analysis, it was determined that the total assets variable positively affected while the financial leverage variable negatively affected stock prices. The panel VAR Causality results revealed bidirectional causality between the total asset variable and the stock price, and a unidirectional causality between the Beta value and Acid-test ratio variables and the stock price. In this regard, it was determined that TA, FL, BV, and ATR variables are significantly related to the stock price.

In this part of the study, it is aimed to compare the empirical findings obtained as a result of the panel data analysis applied to the 2005-2018 data of the airlines with the study hypothesis. In this context, the sign expectations for independent variables [Beta Value (LOGBV), Liquidity Ratio (DLOGATR), Firm Size (DLOGTA), Profitability (DLOGOPM), and Financial Leverage (DLOGFL)] and the findings obtained as a result of the empirical analysis were compared. Table 16 below presents the findings and sign expectations obtained from the analysis.

Table 16. Comparison of Theoretical Expectations and Findings

Measurement Indicator	Hypothesis	Findings
LOGBV	-	No relationship
DLOGATR	+	No relationship
DLOGTA	+	+
DLOGOPM	+	No relationship
DLOGFL	-	-

Accordingly, as a result of the analysis of the data obtained from the airlines in the sample, it is seen that the total assets (DLOGTA) variable showing the size of the firm is compatible with the hypothesis. In other words, increases in the total assets of airlines affect their stock prices positively.

As a result of the analysis, it is seen that the financial leverage variable showing the financial structure is compatible with the hypothesis. It is concluded that the other variables (LOGBV, DLOGATR, and DLOGOPM) have an insignificant relationship with the stock price.

According to the panel VAR causality analysis, Beta Value (LOGBV) and Acid-Test Ratio (DLOGATR) were found to be the reason for Stock Prices (LOGSP). A bidirectional causality was found between Total Assets (DLOGTA) and Stock Prices (LOGSP). The result of the panel data analysis that the total assets variable has a positive effect on the stock price is consistent with the Panel VAR causality analysis result.

Conclusion and Discussion

Airline businesses are remarkably sensitive to all systematic and unsystematic risks. Because the operational and financial risks of airlines are very high. Therefore, it is extremely important to determine the factors that affect the stock prices of airline businesses. In order to reveal these factors; Its use in testing the financial performance of airline businesses contributes to the examination of the financial statements in the context of systematic risk and enables the changes in the said statements to be explained. Meanwhile, in the context of unsystematic risk are described the effects of changes arising from macroeconomic factors on stock prices. In other words, determining which variables are effective in the change in the stock prices of airline businesses is important in terms of performance evaluation of airline businesses.

In the study, internal financial factors affecting the stock prices of airline businesses are examined. In this context, the relation between the stock prices of airline businesses and internal factors such as TA, ATR, OPM, FL and BV has been analysed by Panel data and Panel VAR methods.

As a result of the panel data analysis on internal factors, it was determined that the total assets (TA) variable has a positive effect on stock prices, while the financial leverage (FC) variable has a negative impact.

According to the panel VAR Causality results, bidirectional causality was determined between the total asset variable and the stock price; one-way causality between the beta value (BV) and acid-test ratio (ATR) variables and the stock price. In this framework, the significant relationships of TV, FK, ATO and BD variables with the stock price were determined. As a result of all analyzes (panel data, causality, impulse-response and variance decomposition), the TA variable, which is one of the indicators of firm size in airline businesses, has been found to be strongly related (+) to the stock price of airline businesses. Thus, airline businesses should increase the size of the firm as much as possible to maximize the value of the stock.

This result illustrates that airline businesses display adequate performance in terms of stock value by taking advantage of economies of scale. Airline businesses that benefit from economies of scale provide a competitive advantage by showing lower costs and higher efficiency compared to rival airline businesses. Therefore, the advantage of competitive will positively affect the performance criteria of airline businesses (profitability, stock value, etc.).

The negative effect of the FL variable, which is an indicator of the capital efficiency of airline businesses, on the stock price is concluded as expected in the hypothesis. Accordingly, it has been determined that airline businesses with high debt financing affect the stock value negatively. One of the most important reasons that increase financial leverage in airline businesses is the increase

in costs. At this point, it may be an effective way for airlines to reduce operational costs. Oil cost is one of the biggest factors in airline cost control. There are two ways to decrease fuel costs. Firstly, airlines can optimize fuel costs with their hedging strategies. For instance, Southwest Airlines maintained about 70% of their fuel consumption at a cost of \$ 51 a barrel in 2008, while the market price of oil was around \$ 100. Thus, Southwest continued to maintain its profitability without being affected by the 2008 crisis (Pyke and Sibdari, 2018, p.198).

Another way to reduce cost is that airlines can reduce fuel costs by having new fuel-saving aircraft. For example, Air France-KLM stated that as a result of the replacement of Boeing 747-300 aircraft with Boeing 747-300ER aircraft, fuel costs decreased by 26% (Lee and Jang, 2007, p. 440).

In addition, airlines must control high labour costs. However, it is often becoming impossible for airline businesses to reduce labour costs. Compared to other industries, airline work takes on a high level of skill and responsibility (O'Connor, 2001, p.81). Therefore, costs could be increased by compress personnel wages. However, due to syndicate activities, operational and personnel costs of airline businesses are also increasing. All these difficulties make it difficult for airline businesses to control personnel costs. Airline businesses struggle with high-interest expenses while providing high debt financing. Airlines may experience liquidity congestion while meeting high-interest expenses and may not be able to fulfil short-term obligations like bank loans. In this case, airlines may face the risk of bankruptcy by experiencing a liquidity shortage. Airlines can raise capital through internal financing (auto financing) (increasing their revenues and/or reducing costs) or by offering stocks instead of external borrowing (which can have a negative impact on financial leverage). Thus, the financial leverage will decrease and the stock will gain value accordingly.

According to the panel VAR causality analysis, it was determined that the ATR variable, which is one of the liquidity indicators of airline businesses, is the cause of the stock price. Accordingly, it has been observed that the short-term cash flows (working capital) of airline businesses affect the stock value. Airline businesses can increase operating performance and stock value through well-designed cash flow planning and working capital. It is claimed that an enterprise with an ATR rate of less than 1 cannot repay its current obligations and may face bankruptcy. For the airline industry, the average liquidity proportion is 0.90, and several airline businesses are below this value (Lee and Hooy, 2012, p.33). The average ATO rate of the airline businesses (28 airline businesses) in the sample is lower than the industry average and is 0.73. Based on these data, it can be said that the ability of airline businesses to pay their short-term debts is low.

Airline businesses experience difficulties in terms of cash flow at some periods of the year, as they operate in high seasonal and cyclical operating environments.

During these periods, airlines can be exposed to short-term liquidity risk (Moody's-Passenger Airline Industry, 2018, p.18). As stated above, in cases where there is liquidity risk, airlines should prefer internal financing (auto financing) by increasing revenues rather than providing cash through external borrowing.

Alternatively, cash can be provided by issuing stocks. However, financing by stock supply is not preferred for short-term liabilities. Accordingly, one of the ways to obtain save of the liquidity

crunch is to increase the revenues of airline businesses. In this way, it is thought that the good liquidity status of the airline businesses will contribute positively to the stock value.

According to the panel VAR causality analysis, it was determined that the BV variable, which is the systematic risk indicator, is the cause of the stock price. There are two views in the literature for the measure of systematic risk. Firstly, in the context of the risk-return relationship, it has been argued that stocks with high risk will have high profits and the risk positively affects stock prices.

Particularly risk-prone investors prefer stocks which are high risk to earn higher returns. The second idea is, it is argued that businesses with high systematic risk may have a loss or bankruptcy and adversely affect the stock value. As a result of the perspective, it was determined that BV is associated with the stock price, but it has not been found to have a positive or negative impact. According to the relationship between BV and SP, airlines should not ignore the BV effect. In order to pro-risk investors, the high BD of airlines businesses could be preferable.

According to the results of panel data analysis and causality analysis, no significant relationship was found between the OPM variable, one of the profitability indicators of airline businesses, and the stock price. It is thought that profitability, which is one of the basic indicators measuring business performance has a positive impact on stock value in theory. However, the sample made with airline businesses was determined that the profitability variable (OPM) does not affect the stock price. This result, it can be said that unlike the profitability of airline businesses, there are more significant internal factors affecting the stock value. In this study, other variables which, are TA, FL, ATR, and BV were found to be more important.

To sum up, according to all the findings of the study; Airline businesses can increase their share value by taking advantage of the economics of scale, optimizing the liquidity position, and taking into account the negative impact of financial leverage, in order to increase stock value.

It is thought that the findings obtained as a result of the study will contribute to determining the factors affecting the stock prices of airline businesses, determining the variables that determine investment decisions and stock prices. In addition, it is thought that by bringing new solutions to these businesses in terms of maximizing stock prices, it will contribute positively to the financial performance of airline businesses.

The study has some limitations that will affect the research results. The first is that the research sample is limited. Another constraint is the frequency and duration of the statistical data used in the study. Another restriction is the limited number of independent variables. It is thought that in the future carrying more frequent and long-term study with more examples for airline operations and variables studies will produce more accurate results.

References

- Anderson, R., Hailong Q. and Robert R. (2006). Analysis of Panel Vector Error Correction Models Using Maximum Likelihood, the Bootstrap and Canonical- Correlation Estimators. *Research Division Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper Series*,
- Arkan, T. (2016) "The importance of financial ratios in predicting stock price trends: A case study in emerging markets" *Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia*, 1/2016, Volume 79, 13-26.
- Aydemir, O., Ögel S. ve Demirtaş, G. (2012). Hisse senedi fiyatlarının belirlenmesinde finansal oranların rolü. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 19 (2), 277-288.

- Cook, G. N. and Billig, B. G., (2017). *Airline Operations and Management - A Management Textbok*. Routledge, Newyork.
- Gürüş, S. (2015). Panel Veri ve Panel Veri Modelleri. Kolektif içinde, Modelleri, Stata İle Panel Veri. İstanbul: Der Yayınları.
- Hooy, C. And Lee, C. (2010) The determinants of systematic risk exposures of airline industry in Est Asia. *World Applied Science Journal*, Volume 10, 91-98.
- Hung, J-H. And Liu Y-C. (2005) An examination of factors influencing airline beta values. *Journal of Air Transport Management*, 11 (2005) 291-296.
- Hsiao, C. (2003). *Analysis of Panel Data* (Second edition b.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Küçük Yılmaz, A. (2016). Hava taşımacılığının yapısı. A. Küçük Yılmaz (Editör), *Hava taşımacılığı içinde* (s.28-50). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.
- Lee, C-H., Hooy, C-W. (2012). Determinants of systematic financial risk exposures of airlines in North America, Europe and Asia. *Journal of Air Transport Management*, Volume 24, 31-35.
- Lee, J and Jang, S. (2007) "The systematic-risk determinants of the US airline industry" *Tourism Management*, Volume 28, 434-442.
- Liu, Y-C. And Hung, J-H. (2005) "An examination of factors influencing airline beta values" *Journal of Air Transport Management*, Volume 11. 291-296.
- Love, I. and Lea Z. (2006) Financial Development and Dynamic Investment Behavior: Evidence from Panel VAR. *The Quarterly Review of Economics and Finance*. Vol. 46, ss.190-210.
- Moodys (2018). Passenger Airline Industry. Rating Report. https://www.moodys.com/researchdocumentcontentpage.aspx?docid=PBC_1091811, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).
- O'Connor, W. E. (2001). *An Introduction to Airline Economics*. Sixth Edition. Praeger Publishers, ABD.
- Padachi, K. (2006), Trends in Working Capital Management and its Impact on Firms' Performance: An Analysis of Mauritian Small Manufacturing Firms. *International Review of Business Research Papers*, Vol.2 No. 2. October 2006, Pp. 45 -58.
- Sevüktekin, M. ve Nargeleçekenler, M. (2010). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. 3.Basım, Ankara: Nobel Yayınları.
- Türküz, E. (2016). Panel Vektör Otoregresif Modeller ve Bir Uygulama. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tetik, N. Ve Uğur, A. (2010), Beta Katsayısının Tahmininde Getiri Aralığının Sektörler İtibariyle Analizi: İMKB'de Bir Araştırma, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 1. 15-24.
- Standart and Poors (2010). Key Credit Factors: Criteria For Rating The Airline Industry. Report. <https://www.maalot.co.il/publications/mt20120322152358.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.12.2019).
- Vasigh B. Fleming K. ve Humphreys, B. (2015). *Foundations of Airline Finance - Methodology and practice*. Second edition. Routledge. ABD.
- Vasigh B. Fleming, K. ve Tacker, T. (2013) *Introduction to Air Transport Economics- From Theory to Applications*. Second Edition. Ashgate Publishing Limited. England.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel Zaman Serileri Analizi*. İstanbul: Beta Basım Yayınları.

Hizmet Adaleti ve Tüketici Sinizmi Arasındaki İlişkide Fiyat Adaletinin Aracılık Rolü

Ali Köroğlu ⁷⁶, Salih Yıldız ⁷⁷

Öz

2019 yılında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgını birçok alan gibi pazarlama alanını da olumsuz olarak etkilemiştir. Bu dönemde birçok firma fiyat politikaları ve müşteri hizmetleri konularında tüketicilerden olumsuz tepkiler almıştır. Bu çalışma COVID-19 salgını döneminde internet üzerinden alışveriş yapan tüketicilerin fiyat ve hizmet adaletine yönelik algılarının sinizm düzeyleri üzerindeki etkisini ve fiyat adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide hizmet adaletinin aracılık rolünü incelemektedir. Bu amaçla bu dönemde internet üzerinden alışveriş yapan 409 tüketiciye anket uygulanmış ve anket verileri SPSS ve AMOS programlarında analiz edilerek sonuçları yorumlanmıştır. Analizler sonucunda hizmet adaletinin fiyat adaleti üzerinde pozitif, tüketici sinizmi üzerinde ise negatif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı şekilde fiyat adaletinin de tüketici sinizmi üzerinde negatif bir etkisi vardır. Son olarak fiyat adaleti hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahiptir. Elde edilen bu sonuçların özellikle olağanüstü dönemlerde firmaların tüketicilerin beklentilerini karşılamaya yönelik çalışmalarında kullanılabileceği düşünülmektedir. Ayrıca araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar ileride yapılacak olan çalışmalar için de bir temel oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fiyat Adaleti, Hizmet Adaleti, Tüketici Sinizmi, COVID-19 Salgını

The Mediating Role of Price Justice in the Relationship between Service Justice and Consumer Cynicism

Abstract

The COVID-19 epidemic, which emerged in 2019 and affected the whole world, negatively affected the marketing field like many other areas. During this period, many companies received negative reactions from consumers on price policies and customer service issues. This study examines the effect of online shoppers' perceptions of price and service justice on cynicism levels during the COVID-19 epidemic, and the mediating role of service justice in the relationship between price justice and consumer cynicism. For this purpose, a questionnaire was applied to 409 consumers who shop online during this period, and the results of the survey were analyzed by SPSS and AMOS programs. As a result of the analysis, it was concluded that service justice has a positive effect on price justice and a negative effect on consumer cynicism. In addition, price justice has a negative impact on consumer cynicism. Finally, price justice has a mediating role in the relationship between service justice and consumer cynicism. It is thought that these results can be used in the efforts of companies to meet the expectations of consumers, especially in extraordinary periods. In addition, the results obtained as a result of the research will form a basis for future studies.

Keywords: Price Justice, Service Justice, Consumer cynicism, COVID-19 Epidemic

⁷⁶ Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, alikoroglu5461@gmail.com

⁷⁷ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, salih.yildiz@yahoo.com

Giriş

Günümüzde teknolojinin gelişmesi, pazarda rekabetin artması ve firmaların daha fazla imkana sahip olmaları geleneksel pazarlama yöntemlerinin dışına çıkarak modern pazarlama yöntemlerine yönelmelerini sağlamıştır. Bu yöntemlerden biri de internet tabanlı yapılan satışlardır. İnternet üzerinden yapılan satışlar firmalar zaman ve mekandan tasarruf etme, daha fazla müşteriyle ilişki kurma, stok maliyetlerinden kurtulma vb. birçok avantaj sağlamaktadır. Aynı zamanda müşteriler de günün herhangi bir saati internet üzerinden alışveriş gerçekleştirebilmekte, kendi yaşam bölgelerinde satılmayan bir ürünü internet üzerinden sipariş edebilmekte, kalite ve fiyat gibi konularda ürünler arasında kıyaslama yapabilmekte ve daha fazla ürün seçeneğine sahip olabilmektedirler. Tüm bu avantajları dolayısıyla internet üzerinden pazarlama faaliyetleri günümüzde yoğun olarak kullanılmakta ve gittikçe de kullanım oranı artmaktadır.

İnternet üzerinden alışveriş yapan müşterilerin firmalar yönelik tutumlarını etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi de firmaların uyguladığı fiyat politikalarına ve sağladıkları hizmetlere yönelik adalet algısıdır. Davidov (2003: 68), adaleti tüketicilerin firmaların gerçekleştirdikleri eylemlerin dürüstlüğüne yönelik algıları olarak tanımlamaktadır. Literatürde adalet genel olarak üç boyut altında incelenmektedir. Bu boyutlar dağıtım adaleti, prosedürel adalet ve etkileşim adaletidir. Dağıtım adaleti firmanın faaliyetleri ve bu faaliyetlerin sonuçlarıyla ilgilidir. Prosedürel adalet ise firmanın mevcut politikaları ve gerçekleştirdikleri işlemlere yönelik adalet algısıdır. Etkileşimsel adalet de firma çalışanlarının veya firma üyelerinin müşterilerle etkileşimi veya müşterilere yönelik tutumlarıyla ilgilidir (Davidov, 2003: 68).

Müşteriler firmaların uyguladığı fiyat politikalarını, yaşadıkları problemlere yönelik ürettikleri çözümleri, firma personelinin tavrını, çözüm aşamalarına kendilerinin de dahil edilip edilmemelerini firmaları kendilerine yönelik adaletli davranıp davranmaması olarak değerlendirebilmektedirler. Bu değerlendirmenin sonucu olumsuz olduğunda firmaya yönelik sinik bir tutum geliştirebilmektedirler. Sinizm, tüketicilerin firmayla ilişkilerinde yaşadıkları olumsuzluklar neticesinde veya firma hizmetlerine yönelik beklentilerinin karşılanmaması sonucunda firmaya yönelik hissettikleri güvensizlik ve geliştirdikleri olumsuz tutum olarak tanımlanabilir.

Tüketici sinizmi çok boyutlu bir yapı sergilemektedir (Çam, 2019: 154). Etik, saldırgan, yıkıcı ve savunmacı olmak üzere dört farklı boyutta ele alınmaktadır. Etik sinizmde tüketici sadece kendi değer yargılarına güvenir ve bunun dışındaki tüm değer yargılarını reddeder. Yıkıcı sinizm ise tüketicilere aldatıldıklarını göstermeye çalışır. Saldırgan sinizmde de tüketici kendi hedefleri doğrultusunda özgürleşmeye çalışır (Güven, 2016: 158). Savunmacı sinizm tüketicilerin marka mesajlarından şüphe duymasıyla başlamakta ve markaya karşı düşmanlığa kadar ilerleyebilmektedir. Tüketici sinizmine sebep olan birçok faktör bulunmaktadır. Bunlar olumsuz tüketim deneyimleri, beklentilerin yeterli düzeyde karşılanmaması, tüketicilerin firmalar tarafından kullanıldıkları algısı, tüketicilerin prensipleriyle ilgili değerlerin karşılanmaması, reklamlarla verilen mesajların aldatıcılığı, yaşamı kontrol edebilme isteği, bir savunma mekanizması geliştirme ihtiyacı hissetme ve makyevelist pazarlama anlayışına tepki olarak sıralanabilir. Ayrıca tüketici sinizmi büyük oranda geçmiş olumsuz deneyimlere dayanmaktadır (Güven, 2016: 159; Akgüç Çetinkaya ve Ceng, 2018: 171; Forehand ve Grier, 2003: 350; Chylinski ve Chu, 2010: 816).

Firmanın tüketiciye vadettikleri ve gerçekleştirdikleri arasında fark olmadığında tüketici tatmin olmakta ve firmayla ilişkisine devam etmektedir. Ancak tersi bir durum söz konusu olduğunda memnuniyetsiz olmakta ve firmayla ilişkisini sonlandırmaktadır (Göktaş, 2019: 1682). Sinik tüketiciler firmaya yönelik olarak olumsuz tutum geliştirmekle ve firmayla ilişkilerini kesmekle kalmamakta aynı zamanda çevrelerine de firmayla ilgili olumsuz telkinlerde bulunarak firmanın diğer tüketiciler üzerindeki olumlu etkisine de zarar vermektedirler.

Covid-19 salgını döneminde birçok müşteri gerek yasaklar dolayısıyla gerek hijyen kaygısından dolayı sokağa çıkmak istememekte ve ihtiyaçlarını internet üzerinden gerçekleştirdiği alışverişlerle karşılamaktadır. Bu dönemde internet üzerinden satış yapan firmaların normal dönemlerden farklı fiyat uygulamaları, yoğun talep nedeniyle müşteri beklentilerine cevap vermekte zorlanmaları veya ortaya çıkan problemleri çözmekte gecikmeleri ve yetersiz kalmaları müşterilerin firmalara yönelik tutumlarında da farklılıklara neden olabilecektir.

Bu çalışma pandemi döneminde internet üzerinden satış yapan firmalara yönelik tüketicilerin fiyat ve hizmet adaleti algılarının sinizm düzeyleri üzerine etkisini ve fiyat adaletinin hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide aracılık rolünü araştırmaktadır.

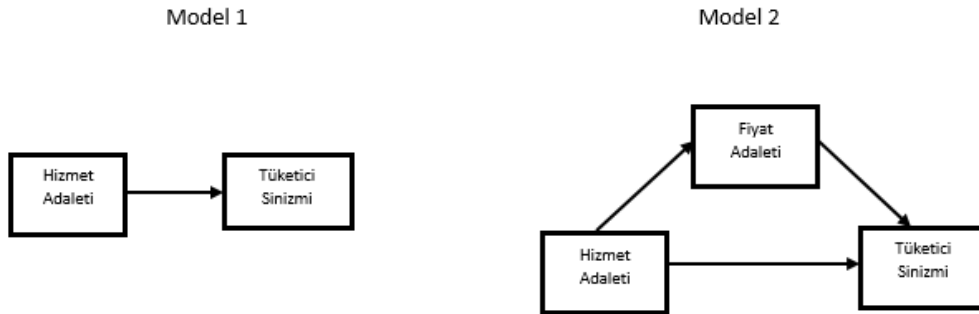
1. Araştırmanın Metodolojisi

1.1. Araştırmanın Amacı

Covid-19 salgını döneminde insanlar gerek yasaklar nedeniyle gerek hastalığa yakalanma kaygılarından dolayı internet üzerinden alışverişlere yönelmişlerdir. Bu dönemde firmaların normal dönemlerden farklı olarak uyguladıkları fiyat politikaları ve hizmet koşulları tüketicilerin firmalara yönelik olumsuz tutumlar geliştirmesine sebep olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı pandemi döneminde firmaların uyguladıkları fiyat politikaları ve hizmet koşullarına yönelik olarak tüketicilerin algıladıkları adaletin sinizm düzeyleri üzerine etkisini ve fiyat adaletinin hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide aracılık rolünü araştırmaktır.

1.2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Tüketicilerin internet üzerinden yaptıkları alışverişlerde algıladıkları adalet ve sinizm düzeyleri ile ilgili literatür incelenerek aşağıdaki model ve hipotezler geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H1: Hizmet adaleti tüketici sinizmi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

H2: Hizmet adaleti fiyata adaleti üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H3: Fiyat adaleti tüketici sinizmi üzerinde negatif bir etkiye sahiptir.

H4: Fiyat adaletinin hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

1.3. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın evrenini pandemi döneminde internet üzerinden alışveriş yapan tüketiciler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen örneklemden veri toplamak amacıyla anket formu kullanılmıştır. Oluşturulan anket formu 3 bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde pandemi döneminde internet üzerinden alışveriş yapan tüketicilere yönelik 4 adet frekans sorusu, ikinci bölümde katılımcıların firmaların uyguladığı fiyatlara yönelik adalet algısını ölçmeye yönelik 3 soru, firmaların hizmetlerine yönelik genel adalet algılarını ölçmeye yönelik 5 soru ve tüketicilerin sinizm düzeylerini ölçmeye yönelik 8 soru olmak üzere toplam 16 soru, üçüncü bölümde ise katılımcıların demografik bilgilerine yönelik 6 soru bulunmaktadır. Anket 409 katılımcıya uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS ve AMOS paket programlarında analiz edilerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Verilerin Analizi

2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yapılan analiz sonucunda araştırmaya katılanların %67'sinin erkek, %33'ünün kadın olduğu; çoğunluğu 18-39 yaş arası katılımcıların(%86,6) oluşturduğu; gelir gruplarına bakıldığında çoğunluğun 2301-4600 TL arası gelire sahip olduğu; evli(%48,7) ve bekarların(%51,3) oranının birbirine yakın olduğu; katılımcıların yarısından fazlasının lisans mezunu olduğu(%50,9) ve meslek bakımından memur(%35,5) ve öğrencilerin(22,2) daha fazla sayıda olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlara ek olarak katılımcıların önemli bir kısmı pandemi döneminde günde 3 saat ve üzeri(%70,6) zamanını internette geçirmektedir ve %82,6'sı bu dönemde akıllı telefonlarıyla internetten alışveriş yapmaktadırlar. Bu dönemde internetten en fazla tekstil(%39,4) alanında alışveriş yapılırken, en fazla alışveriş yapılan alışveriş sitesi de Trendyol(%49,1) olmuştur.

2.2. Araştırmanın Bulguları ve Analiz

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini ölçmek amacıyla ölçeklere faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda fiyat adaleti ölçeğinin alpha katsayısı 0,803, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0,706, Barlett Küresellik testi: 391,219 ve $p < 0,001$ olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan hizmet adaleti ölçeğinin alpha katsayısı 0,851, KMO örneklem yeterlilik ölçütü 0,833, Barlett Küresellik testi: 829,981 ve $p < 0,001$ olarak bulunmuştur. Tüketici sinizmi ölçeğinin alpha katsayısı 0,888, KMO değeri 0,898, Barlett Küresellik testi: 1619,385 ve $p < 0,001$ olarak çıkmıştır.

2.2.1. Model 1. Hizmet Adaleti ile Tüketici Sinizmi Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Yol (Path) Analizi Bulguları

Hizmet adaleti ile tüketici sinizmi ilişkisinde fiyat adaletinin aracı rolünün incelenmesi için bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir yordayıcı rolünün olması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1179). Bu nedenle Model-2'deki aracılık analizin yapılabilmesi için öncelikle Model-1 test edilmiştir.

Yol analizinde bir tane modifikasyon uygulanmıştır. Modele ait uyum indeksleri modelin iyi uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Modele ait uyum değerleri Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Uyum İyiliği Değerleri

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	220,772	63	3,504	0,918	0,936	0,078
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	≥ 90	≥ 0,97	≤ 0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤ 4 - 5	0,08 - 0,085	≥ 0,95	0,05 - 0,08

Uyum değerlerinden GFI: 0,918, CFI: 0,936, NFI: 0,913, IFI: 0,936 ve TLI: 0,920 olarak bulunmuş ve hipotez testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Hizmet Adaletinin Tüketici Sinizmini Yordamasına İlişkin Yol Analizi Katsayıları

Yordanan	Yordayan	B	β (Standart B)	t	S.H.	p
Tüketici Sinizmi	Hizmet Adaleti	-,14	-,13	-2,247	0,61	,025**

**p <,05

Tablo 3’te görüldüğü gibi hizmet adaletinin ($\beta = -.14$, $t = -2.247$, $p < .001$) tüketici sinizminin negatif yönde anlamlı bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Hizmet adaleti tüketici sinizmindeki varyansın %2’sini açıklamaktadır ($R^2 = .02$).

2.2.2. Model 2. Hizmet Adaleti ile Tüketici Sinizmi Arasındaki İlişkide Fiyat Adaletinin Aracılık Rolünün İncelenmesine Dair Bulgular

Hizmet adaleti ile tüketici sinizmi arasındaki ilişkide fiyat adaletinin aracılık rolünü incelemek için Model-2 analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken aracı değişken olan fiyat adaletinin bağımlı değişken olan tüketici sinizmini anlamlı bir şekilde yordaması, aynı şekilde hizmet adaletinin aracı değişken olan fiyat adaletini anlamlı bir şekilde yordaması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1180). Aynı zamanda aracı değişken olan fiyat adaletinin etkisi kontrol edildiğinde, hizmet adaletinin tüketici sinizmi üzerindeki açıklayıcı etkisini kaybetmesi veya etkisinin azalması beklenmektedir (Hayes, 2013, s. 99).

Hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide fiyat adaletinin aracılık rolüne ilişkin yapılan aracılık testine ait model uyum indeksleri incelendiğinde ($\chi^2/sd = 3.056$; $RMSEA = .071$, $GFI = .911$, $NFI = .903$, $TLI = .919$, $CFI = .932$ ve $IFI = .933$) modelin gerekli uyum iyiliği değerlerini sağladığı görülmektedir. Model testinde bir adet modifikasyon yapılmıştır. Model 2 incelendiği zaman hizmet adaletinin fiyat adaletini anlamlı ve pozitif bir şekilde yordadığı ($\beta = .59$, $p < .001$), yine aynı şekilde fiyat adaletinin tüketici sinizmini anlamlı ve negatif bir şekilde yordadığı ($\beta = -.40$, $p < .001$) saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar aracılık analizindeki değişkenler arasında olması gereken ilişkilerin var olduğunu göstermektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1179). Bu aşamadan sonra Tablo 4’teki aracılık analizine ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Hizmet Adaleti ve Tüketici Sinizmi Arasındaki İlişkide Fiyat Adaletinin Aracılık Rolüne İlişkin Bulgular

Yordanan	Yordayan	B	β (Standart B)	.t	S.H.	p
FA	HA	,76	,59	8,832	0,86	,000*
TS	FA	,-33	,-40	-4,852	0,68	,000*
TS	HA (Doğrudan Etki)	,-11	,-10	1,401	0,79	,161**
TS	HA (Toplam Etki)	,-14	,-13	-2,247	0,61	,000*
Bias%95						
Alt Limit						Üst Limit
TS	FA	HA (Dolaylı Etki)	,-25	,-23	,-400	,-138

*p <.01, **p <.05 (HA: Hizmet Adaleti; FA: Fiyat Adaleti; TS: Tüketici Sinizmi)

Hizmet adaleti ile tüketici sinizmi arasındaki ilişkide fiyat adaletinin aracılık rolünün test edildiği yapısal eşitlik modelinde, Tablo 4'te görüldüğü gibi hizmet adaletinin tüketici sinizmi üzerindeki yordayıcılık düzeyinin (Model 1: $\beta = -.13$, $t = -2.247$, $p < .001$), Model 2'de ortadan kalktığı (Model 2: $\beta = -.10$, $t = 1.401$, $p > .05$) belirlenmiştir. Aynı zamanda Model 2'de fiyat adaletinin tüketici sinizmini anlamlı bir şekilde yordadığı ($\beta = -.40$, $p < .001$) görülmüştür. Sonuç olarak hizmet adaleti ve fiyat adaleti birlikte tüketici sinizmine ait varyansın %12'sini açıklamaktadır ($R^2 = .12$).

Model-1 ve Model-2 sonuçları beraber değerlendirildiğinde hizmet adaleti ile tüketici sinizmi arasındaki ilişkide fiyat adaletinin aracı rolünün olduğu görülmektedir. Çünkü fiyat adaletinin analize dahil edilmesiyle birlikte hizmet adaletinin Model-1'deki anlamlı etkisinin ($\beta = -.13$, $p < .001$), Model-2'de ortadan kalktığı (Model 2: $\beta = -.10$, $p > .05$) görülmektedir. Aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığına karar vermek için bootstrapping işlemi yapılmış ve güven aralıkları incelenmiştir. Bootstrapping işlemine göre aracılık $p < .001$ düzeyinde anlamlı ve %95 güven aralıklarında alt sınırın $-.400$ ve üst sınırın $-.138$ olduğu görülmüştür. Bootstrap (özyükleme) katsayılarının alt ve üst limitleri sıfırı kapsamadığı için fiyat adaletinin aracılık etkisinin anlamlı olduğu değerlendirilmiştir (Preacher ve Hayes, 2008, s. 879-891).

Tablo 5. Araştırma Hipotezlerinin Kabul/Ret Durumu

		Durum
H1	Hizmet Adaleti → Tüketici Sinizmi	Kabul
H2	Hizmet Adaleti → Fiyat Adaleti	Kabul
H3	Fiyat Adaleti → Tüketici Sinizmi	Kabul
H4	Hizmet Adaleti → Fiyat Adaleti → Tüketici Sinizmi	Kabul

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde sadece internet üzerinden satış yapan firmalar olduğu gibi geleneksel pazarlama faaliyetlerinin yanında internet üzerinden de ürünlerini pazarlayan firmaların sayısı oldukça fazladır. İnternetin hem firmalara hem de müşterilere sağladığı kolaylıklar nedeniyle

internet üzerinden alışveriş oranı her geçen gün daha da artmaktadır. İnternetin sağladığı kolaylıkların yanı sıra Covid-19 salgını döneminde uygulanan sokağa çıkma yasakları ve tüketicilerin sağlık kaygısı nedeniyle mağaza, market vb. yerlerden yapılan ve fiziksel temas gerektiren geleneksel alışveriş faaliyetlerinden kaçınması, bu süreçte internet üzerinden satışları önemli derecede artırmıştır. Bu dönemde firmalar da kimi zaman normal dönemlerde uyguladıkları politikaların dışına çıkmış veya normal dönemlerde gerçekleştirdikleri ölçüde sağlıklı hizmet veremeyebilmişlerdir. Gerek salgının yol açtığı olumsuz koşullar gerek bazı firmaların bu dönemi bir fırsat dönemi olarak görüp yüksek fiyat politikaları uygulamaları tüketicilerin firmalara yönelik tutumlarında bazı değişikliklere neden olabilecektir. Bu çalışma tüm bu faktörleri göz önünde bulundurarak tüketicilerin firmaların uyguladıkları fiyatlara ve sağladıkları hizmetlere yönelik adalet algılarının sinizm düzeyleri üzerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda pandemi döneminde internet üzerinden alışveriş yapan 409 tüketiciye online olarak anket uygulanmış ve anket sonuçları SPSS ve AMOS programlarında analiz edilmiştir.

Araştırmada ulaşılan ilk sonuç hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasında negatif bir ilişki olduğu yönündedir. Bu sonuçlar H1 hipotezini desteklemektedir. Tüketiciler alışveriş esnasında veya alışveriş sonrasında firmanın kendileriyle ilgilenmeleri, firma çalışanlarının kendilerine yönelik tutum ve davranışları, karşılaştıkları problemlerin çözülme süresi, ürünler hakkında yeterli düzeyde bilgilendirilme vb. konulara kimi zaman fiyattan daha fazla önem verebilmektedirler. Tüketiciler firmaların alışveriş sürecinde kendilerine yönelik politikalarını, çalışanların kendilerine yönelik tutum ve davranışlarını ve firmanın tüm müşterilere aynı politika ve prosedürleri uygulayıp uygulamamasını firmanın kendilerine adil davranıp davranmaması olarak değerlendirebilmektedirler. Bu nedenle firmalar uyguladıkları fiyatlar, promosyonlar, dağıtım, ödeme, iade ve servis hizmeti gibi hizmetlerde tüm tüketicilere eşit davranmaya özen göstermeli ve firma çalışanlar müşterilerle ilişkilerinde nazik ve saygılı olmalı, problemlere hızlı bir şekilde yanıt vermeli, çözüm süreçlerine müşterileri de dahil etmeli, müşterilere sağlıklı bilgiler vermeli ve bunun için kendisi de işletme ürünleri ve işlemleri konusunda bilgili olmalıdır. Kısacası her müşteriye işletme için çok önemli oldukları ve çıkarlarının işletme tarafından önemsendiği hissettirilmelidir.

Analizlerden elde edilen ikinci bulgu hizmet adaletinin fiyat adaleti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğudur. Bu sonuç H2 hipotezini desteklemektedir. Tüketicilerin sunulan hizmetlerin süreçleri, dağıtım, firma personelinin yaklaşımı, hizmetin zamanında ve sorunsuz bir şekilde yerine getirilip getirilmemesi gibi konulardaki algısı fiyatlara yönelik algısını da etkilemektedir. İşletmenin hizmetleri vadettiği zaman zarfında yerine getirmemesi veya ürününde sorun çıkması gibi durumlar tüketicide ödenen ücretin veya katlanılan maliyetin elde edilen faydaya değmediği yönünde bir düşünce oluşturmaktadır. Müşteriler ürünün fiyatını firmanın katlandığı maliyete göre değil üründen elde ettikleri faydaya göre değerlendirmektedirler. Bu nedenle firmalar hizmetlerini en yüksek standarda çıkarmak için sürekli gelişim sağlamalı, firma personeli müşteri ilişkilerinde nazik olmalı ve müşterilerin problemleriyle samimi bir şekilde ilgilenmelidir. Ortaya çıkan problemlerin çözümünde en yüksek çabanın gösterildiği müşteriye hissettirilmelidir. Kısacası sunulan hizmetlerde kalite artırılarak müşterinin elde ettiği faydanın katlandığı maliyete değdiğini hissetmesi sağlanmalıdır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulardan üçüncüsü fiyat adaletinin tüketici sinizmi üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğudur. Bu sonuç H3 hipotezini desteklemektedir. Bu durum Atılğan vd. (2017: 41) tarafından yapılan çalışmayla da desteklenmektedir. Tüketiciler fiyatların veya fiyatlarla ilgili prosedürlerin adil olduğuna inandıklarında sinizm düzeyleri de düşmektedir. Bu sonuçlar internet üzerinden satış yapan firmaların fiyatlarını makul seviyelerde tutması veya fiyat değişikliklerini tüketiciler mantıklı bir şekilde izah etmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle salgın dönemleri gibi olağanüstü dönemlerde firmaların yaptıkları fiyat artışları tüketiciler tarafından fırsatçılık olarak görülmekte ve tüketicilerin bu firmalarla ilişkisini kesmesine sebep olabilmektedir. Firmaların, tüketicilerin normal dönemlere oranla daha duyarlı oldukları bu dönemlerde halkla ilişkiler faaliyetlerini daha fazla ön planda tutması olası fiyat artışlarında tüketicileri ikna etme açısından firmaya fayda sağlayacaktır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen son bulgu fiyat adaletinin hizmet adaleti ve tüketici sinizmi arasındaki ilişkide aracılık etkisine sahip olduğudur. Bu sonuçlar H4 hipotezini desteklemektedir. Tüketiciler olağanüstü dönemlerde hizmette karşılaşılan aksaklıkları normal zamanlara kıyasla daha anlayışlı karşılayabilmektedir. Örneğin pandemi döneminde internet üzerinden alışverişin yoğun bir şekilde kullanılması ve salgın nedeniyle dönüşümlü çalışma gibi çalışan sayısını azaltan yöntemlerin kullanılması firmaların taleplere zamanında cevap verememesi, ürün teslimlerinin gecikmesi, yanlış ürünlerin kargolanması gibi problemlere sebep olabilmektedir. Ancak bu durum müşteriler tarafından normal dönemlere oranla daha az tepki çekmektedir. Müşteriler bu dönemde hizmet aksaklıklarına karşı ne kadar anlayışlıysalar fiyat dalgalanmalarına karşı da o kadar tepkili olabilmektedir. Olağanüstü dönemlerde gerçekleştirilen fiyat artışları müşteriler tarafından fırsatçılık olarak görülmekte ve firmaya karşı olumsuz tavır almalarına neden olabilmektedir. Pandemi döneminde yaptığımız bu araştırmanın bulguları da hizmet adaletinin tek başına tüketici sinizmine ait varyansı açıklama oranının çok düşükken fiyat adaletiyle birlikte açıklama oranının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu durum müşterilerin hizmetlere yönelik adalet algısının olumsuz olmasının sinizm düzeylerini de artırdığını ancak fiyata yönelik algılarının olumsuz olması durumunda sinizm düzeylerinin daha da yüksek olacağını göstermektedir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde elde edilen bulguların algılanan fiyat ve hizmet adaleti ve tüketici sinizmi ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Özellikle tüketici sinizmi ile ilgili literatürde çok fazla çalışmanın olmaması göz önünde bulundurulduğunda, gelecekteki araştırmalara tüketici sinizmi üzerinde etkili olan diğer faktörleri ve tüketici sinizminin tüketicilerin tutum, davranış ve niyetleri üzerindeki etkilerini araştırmaları önerilebilir.

Kaynakça

- Akgüç Çetinkaya, Ö. ve Ceng, E. (2018). Türkiye'deki Black Friday Etkinliğinin Tüketici Sinizmi Bağlamında Bir Değerlendirmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 167-180.
- Atılğan, K. Ö., İnce, T. ve Yılmaz, S. (2017). Tüketicilerin Satın Alma Niyetleri ve Boykota Yönelik Tutumlarının Tüketici Sinizmi, Fiyat Şeffaflığı ve Fiyat Adaleti Bağlamında İncelenmesi. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(3), 34-44.

- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Chylinski, M. ve Chu, A. (2010). Consumer Cynicism: Antecedents and Consequences. *European Journal of Marketing*, 44(6), 796-837.
- Çam, M. S. (2019). Öyküleyici Reklamlar Ve Tüketici Sinizmi İlişkisi Üzerine Deneysel Bir Çalışma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Davidov, M. (2003). Have You Heard The Word? The effect of Word of Mouth on Perceived Justice, Satisfaction and Repurchase Intentions Following Complaint Handling. *Journal of Consumer Satisfaction, Dissatisfaction and Complaining Behavior*, 16, 67-80.
- Forehand, M. R., ve Grier, S. (2003). When is Honesty the Best Policy? The Effect of Stated Company Intent on Consumer Skepticism. *Journal of Consumer Psychology*, 13(3), 349-356.
- Göktaş, B. (2019). Tüketici Sinizmi Kavramı ve Ağızdan Ağıza Pazarlama Eylemlerinin Sinik Tüketici Davranışlarına Etkisi Konusunda Bir Uygulama. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 1650-1692.
- Güven, E. (2016). Tüketimde Sinik Tutum: Tüketici Sinizminin Sebep ve Sonuçları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 2, 152-174.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. New York: Guilford Press.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.

Detection of Breast Cancer by Otsu Threshold Determination Method

Aslı Canan Kuşçu⁷⁸

Introduction

1. Pre-Processing Phase

At this stage, problems that complicate diagnosis on the digitized image (noise, low contrast, etc.) it is aimed to obtain the image quality necessary for the system to give more accurate results by eliminating it. In addition, features not used in diagnosis are suppressed on the image. Clearing background noise while preserving details of suspicious regions in images is the commonly used method for image improvement on mammograms.

Material Methods

1.1. Image Enhancement with Mask Processing (Masking)

With the mask processing, the correlation of each pixel with neighboring pixels is investigated with the masks used in the image in the spatial region in image consolidation. Image processing with mask processing is divided into two categories: smoothing filters and sharpening filters.

1.2. Softening with Selective Average Methods

In these methods, the basic structure is based on the neighborhood of pixels [1],[2]. These neighborhood shapes (windows) 3x3,5x5,7x7 and so on.

Figure 1. Neighbourhoods

$f(x, y)$ image on the neighboring average softening process;

W : neighborhood of (x, y) pixels ($3 \times 3, 5 \times 5$ etc. window)

$a(m, n)$: window elements

$g(x, y)$: averaged neighborhood image is shaped:

$$g(x, y) = \sum_{m \in W} \sum_{n \in W} a(m, n) f(x - m, y - n)$$

If N_w indicates the number of pixels in the window in the form of:

$$g(x, y) = \frac{1}{N_w} \sum_{m \in W} \sum_{n \in W} f(x - m, y - n)$$

Each pixel value is replaced by the average value of its neighborhood. In the directional smoothing process, which is one of the types of smoothing process, the process is performed by directing the window by an angle θ .

⁷⁸ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü

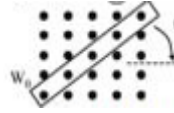

Figure 2. Directional Smoothing Window

If we show the image obtained in this process as $g(x, y; \theta)$: writable directional smoothing window

$$g(x, y; \theta) = \frac{1}{N_\theta} \sum_{m \in W} \sum_{n \in W} f(x-m, y-n)$$

1.3. Median Filtering

It is a common method for noise removal and image enhancement. When median filtering is applied on the digital image, the process is done to change the average of the pixel values in the neighborhood of the Pixel to the value of that Pixel. The value of a set, which is the median of the set, is changed to the new value of that point, by ordering the other point values in the neighborhood of a point with a center (x, y) from large to small or from small to large. [3] Image obtained when a median filter with window W is applied to an image $f(x, y) = g(x, y) = \text{median}$

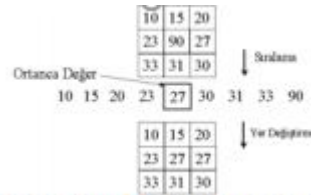

Figure 3. Median Filtering

1.4. Morphological Filtering

Mathematical morphology is a theory based on the formal structure of bodies. First developed by Matheron and Serra in the 1980s, this method is used in many image processing stages such as image enhancement, edge determination, region splitting. [4] Morphological processes are based on various combinations of erosion and dilation processes[5]. The opening process is achieved by applying first abrasion to an image and then expansion operations to the resulting image. In other words, if the operation of abrasion is applied to the image before the expansion is applied, this process is called closing [6]. When one of the methods of abrasion and expansion is applied to an image, there may be extreme distortion in the image, but when combinations of these methods are applied on or off, some noise in the image can be eliminated.

2. Segmentation Phase

As a result of splitting, only the wanted parts are kept and the unnecessary parts are removed from the image. The properties of a well-divided image can be sorted as follows.

- Obtaining regular and diverse regions in a divided image in terms of a feature such as grayscale or texture,
- The interior of the zone should be simple and contain small holes,

- To take different values in terms of the property that they are close to each other but different regions are smooth,
  - To make the zone boundaries simple, the indentation is not protruded, and the zone boundaries are spatially in the correct position. The most important of the image splitting methods is the threshing process, in which the image is divided by taking into account only the brightness information. Another dividing process is the presence of edge regions formed by the juxtaposition of different surfaces or regions.

1.5. Gray Level Tresholding

The pixel values of the traces of various types of textures on the image can take values close to each other. This causes various difficulties at the time of diagnosis. For example, in the process of detecting microcalcifications, the pixel values of the calcification and the values of the back ground image may be close together.

The method of detecting microcalcification by threshold has been used in some studies [6]. If we show all the pixels on an image of $f(x, y)$, then the pixels according to a threshold of T will be $f(x, y) < T$ if it is on the back ground, and $f(x, y) \geq T$ if it is not. If we show the pixel values of the threshold image with $g(x, y)$;

$$g(x, y) = \begin{cases} 1, & f(x, y) \geq T \\ 0, & f(x, y) < T \end{cases}$$

it is expressed in the form of. If the threshold value is not a point but an interval, that is, if a threshold is to be made between the threshold values T_1 and T_2 December, the formula is as follows.

$$g(x, y) = \begin{cases} 0, & f(x, y) < T_1 \\ 1, & T_1 \leq f(x, y) \leq T_2 \\ 0, & f(x, y) > T_2 \end{cases}$$

With the threshold method, breast tissue on the mammogram and microcalcifications, such as suspicious areas of low contrast between the application of these suspicious areas can be more pronounced[7]. However, situations where the pixel values of the back ground image and microcalcifications are too close to each other pose a problem, because when the values are close to each other, the distinction between those two textures is not noticeable. In addition, it does not produce good results especially in microcalcifications smaller than 0.1 mm.[8].

1.6. Edge Identification, Sharpening

The edge is formed by overlapping different surfaces. The edge has a significant role in the definition of objects. The regions on the digital image where density values suddenly increase or decrease are defined as edges.

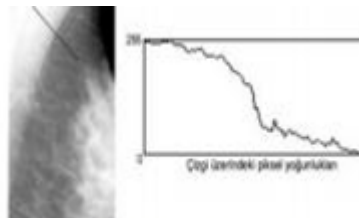

Figure 4. The Density Values of a Group of Pixels Determined on a Mammogram

The first derivative value on the edge points gives us the slope. Therefore, the fastest change of an $f(x)$ signal at a point is in line with its gradient vector. Therefore, the gradient of the function ($\nabla f(x)$ or $\text{Grad}(f(x))$) must be calculated within Edge determination operations. In the process of determining a gradient edge on an image of $f(x, y)$, the horizontal and vertical edges are located with the help of the following gradient vectors.

$$G_x = \sum_{i=-1}^1 \sum_{j=-1}^1 w_x(i, j) f(x+i, y+j)$$

$$G_y = \sum_{i=-1}^1 \sum_{j=-1}^1 w_y(i, j) f(x+i, y+j)$$

where $w(x)$ is the horizontal derivation filter, $w(y)$ is the vertical derivation filter.

$$w_x = \begin{bmatrix} -1 & 1 \end{bmatrix}$$

$$\text{as, and } w_y = \begin{bmatrix} -1 \\ 1 \end{bmatrix}$$

if taken,

$$G_x = f(x, y+1) - f(x, y)$$

$$G_y = f(x, y) - f(x+1, y)$$

It will be. By changing and processing the values in these w_x and w_y filters, various edge detection methods are obtained.

3. Results And Conclusion

3.1. Tumor Perception Stage

When image processing studies on mammograms were investigated, image enhancement was only performed during the preprocessing phase. It is now done in segmentation. In recent years, many methods have been developed for accurate diagnosis of tumors. Tumor formation can be classified as mass detection and microcalcification detection, which is one of the first signs of cancer, with the need to determine the limits of breast mass with a certain density and to determine whether they are cancerous or not.

3.1.1. Mass Detection

When the mammogram of a fatty breast is examined, the masses can be identified more easily than the mammogram of a breast with a glandular structure [9]. When mass diagnosis is made on a mammogram image, the shape and size of the mass is examined. The masses always guide the masses in such a way that they can be seen by radiologists. He's helping radiologists. Possibility of three-stage classification within the mass formation stage itself on mammogram imaging:

- Comparison of right and left breast
- Texture analysis
- Fuzzy logic

3.1.1.1. Comparison of Right and Left Chest

First developed by Geiger, this method mainly looks at the symmetry of the right and left breast in its architecture. Generally, the right and left breasts are similar in structure. This method is based on the idea that cancerous cells will disrupt this symmetry [10]. For this idea to be used, angle differences during the viewing of the right and left breasts must be eliminated. It is used

with the results obtained using the right and left chest nonlinear removal technique after Grey level threshold procedure on mammograms [11].

Figure 5. Example of a Difference Between Right and Left Breasts

3.1.1.2. Tissue Analysis

Tissue analysis for detection of suspicious masses on mammograms was first used by Undrill[12]. Texture is one of the most basic features of object surfaces and is defined as the expression of the juxtaposition order of image elements in an image region. In this case, the texture can be described by the properties of the gray levels of the image elements in a neighborhood with varying statistical degrees. Although a clear and mathematical definition of tissue can not be made, it is one of the most discussed topics[13]. The concept of tone is important because the textural properties of an image contain information about the spatial distribution of changes in tones. The concept of tone is the density of pixels within the shadow. In other words, the texture of a region is the model of the spatial distribution of tonal values around that region. The tissue analysis technique gives better results after the pre-processing stage is applied on the mammogram image. This technique is preferred for the detection of masses of regular structure because it does not work very well in distinguishing between masses of stellar structure and masses of straight structure [14].

3.1.1.3. Adaptive Fuzzy Logic, Clustering

Fuzzy set theory is based on fuzzy set theory. Fuzzy set theory was first laid by Zadeh in 1965. A fuzzy set is a set of rules that can be applied to a set of rules [15].

Fuzzy logic can be used to detect masses on mammograms. During the detection phase of soft abnormal tissues in the image, it separates the regions according to density information based on the density values of the regions in the image. First, fuzzy cluster principles are applied to bright density patterns on the separated regions to pixel values in different shadows due to malignant masses and clear unseen mass limits[16]. After these techniques, abnormal tissue regions and masses usually become larger than a certain size and are easier to detect.

3.1.2. Microcalcification Detection

Microcalcification detection, which is one of the first stages of breast cancer detection, consists mainly of three important methods.

- Mathematical Morphology Methods
- Wavelet Transform (Wavelet Transforms)
- Current Artificial Neural Networks (Artificial Neural Networks)

3.1.2.1. Mathematical Morphology Methods

It is possible to be used in this phase by using various combinations of mathematical morphology operations as well as in the pre-processing phase.

3.1.2.2. Wavelet Transformations

Wavelet transformations were first used by McLeod in the detection of microcalcifications[17]. Mammograms with wavelet decomposition method first Deubechies ' three-level waves using microcalcifications were found to have successful results. The most

obvious representation of microcalcification signaling in studies is interference, etc. it has been determined that the maximum trade off (trade off) between uncertainty due to the effect of factors is eighth level. The applied conversion was applied on the image over 512 x 512 pixel regions. On the image, convolution is applied with a matched Spatial Filter. In the process, the strength of the remaining structural information is reduced without eliminating microcalcifications in the signal. Then, to eliminate the background information and to convert the image into a binary system (binarise the image), an undetermined threshold value is applied. Although the method does well in the decomposition of formed sets of microcalcification, it is an under-preferred method when objects need to be counted[18].

3.1.2.3. Artificial Neural Networks

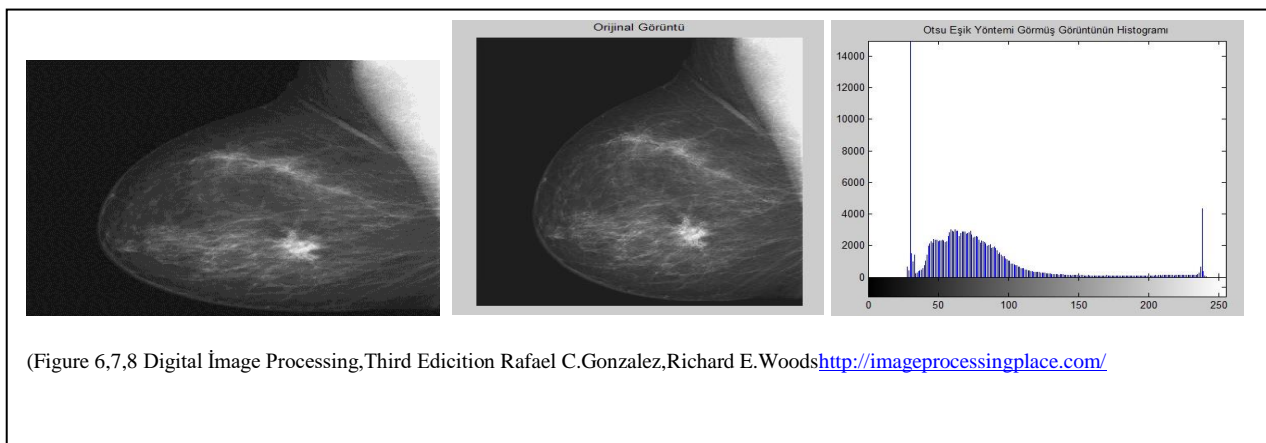
Artificial neural networks (ANN) are information processing systems that mimic the working principles of the human brain or the central nervous system in general[19]. In ANN, information is distributed in parallel between simple transaction elements, and each transaction element is linked to each other. ANN is frequently used in the detection of microcalcification clusters. With this method, ANN is trained and implemented in varying sizes through the back-probagation algorithm [20].

It is commonly used because it is often significantly helpful to radiologists during the diagnostic phase. Although there are disadvantages, such as not knowing where and how the result is obtained as a result of ANN applications and the training of algorithms is time-consuming and difficult, learning and solving problems they have never encountered is one of the most important advantages [21].

The aim of this study is to explain in detail the Otsu threshold determination method, which is one of the methods used in cancer detection.

3.2. The Contribution of The Study to The Literature

Otsu Threshold Determination Method Using the MATLAB program, breast cancer area was tried to be determined (Figure 6, Figure 7, Figure 8, Figure 9, Figure 10, Figure 11, Figure 12, Figure 13)[22]

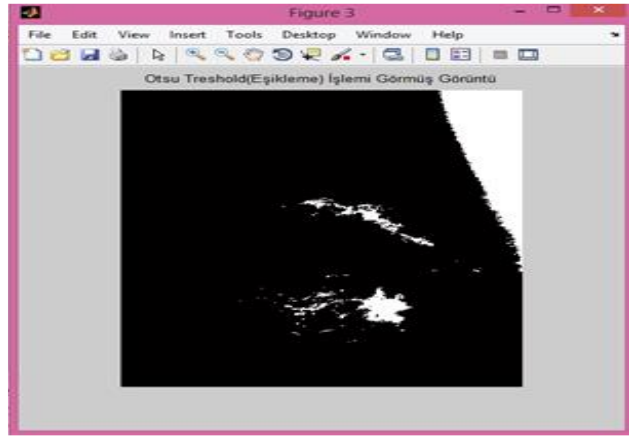
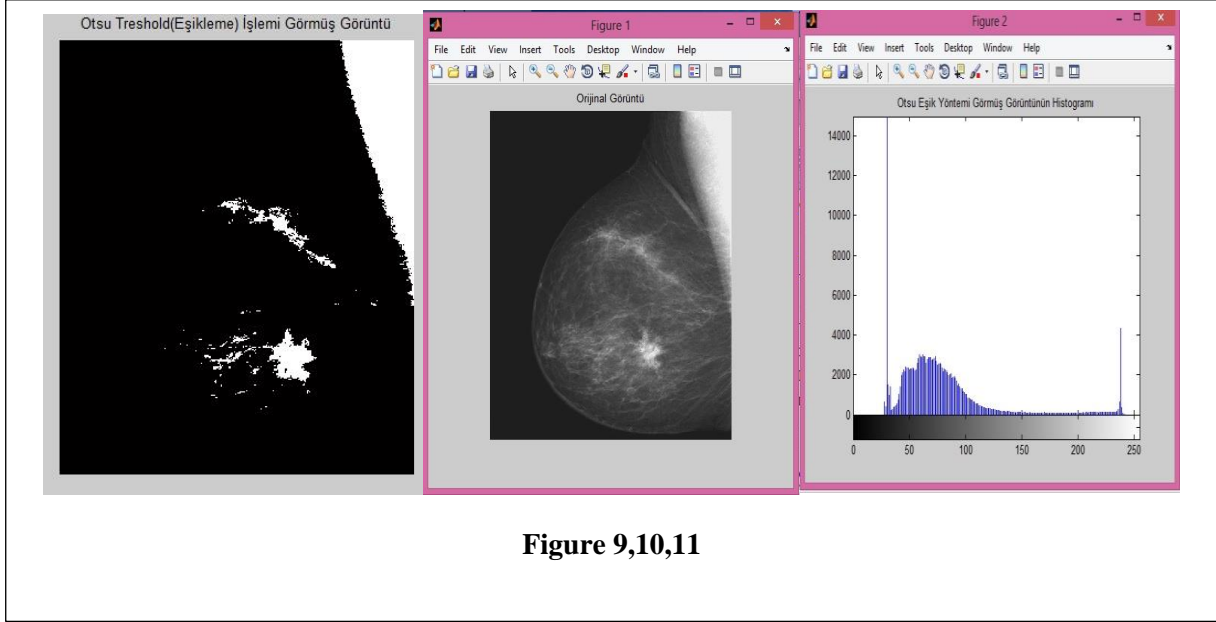

Figure 12

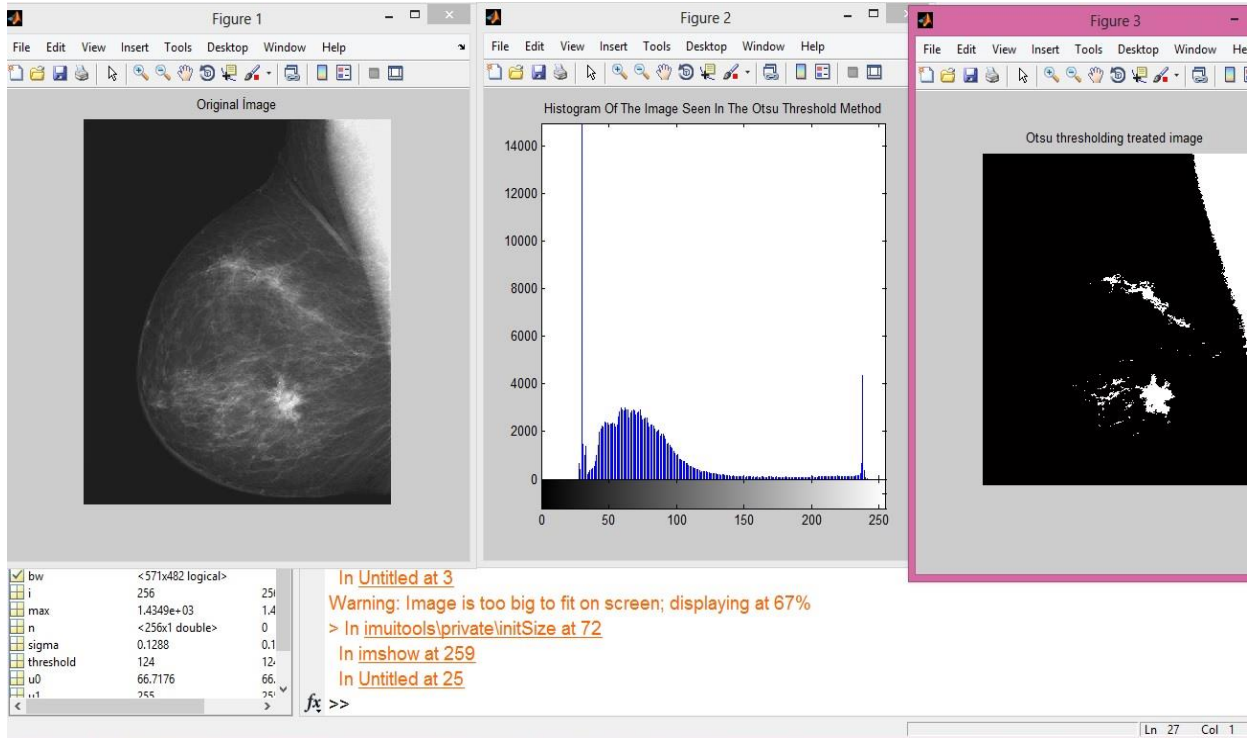

Figure 13. Output of Breast Cancer Using Matlab Algorithm with Otsu Threshold Determination Method

CODES:

```

close all;clear all;clc
I=imread('Fig0304(a)(breast_digital_Xray).tif'); % Reading the image.
figure(1),imshow(I); % It shows the original image
title('Original Image');%we add the original image as the title.
figure(2),imhist(I); % showing a histogram of the image
title('Histogram Of The Image Seen In The Otsu Threshold Method');%We have added the title
as a histogram of the image that has seen the otsu threshold method.
n=imhist(I); % calculate histogram
N=sum(n); % sum the values of all histogram values
max=0;% start from zero to zero
for i=1:256
    P(i)=n(i)/N; % Calculate the probability of each density level
end
for T=2:255 % Step between all thresholds from 2 to 255
    w0=sum(P(1:T)); % 1st. probability of class (separated by threshold)
    w1=sum(P(T+1:256)); %class2 probability (separated by threshold)
    u0=dot([0:T-1],P(1:T))/w0; % class average u0
    u1=dot([T:255],P(T+1:256))/w1; % class average u1
  
```



```

sigma=w0*w1*((u1-u0)^2); % Sigma calculate variance (between Class)
if sigma>max % compare Sigma to maximum
    max=sigma; % max i.e max = update sigma
    threshold=T-1; % The desired threshold corresponds to the maximum variance between the
class
    end
end
bw=im2bw(I,threshold/255); %Convert To Binary Image
figure(3),imshow(bw); % print binary image
title('Otsu thresholding treated image'); %We added captions as images that have been treated
with otsu thresholding

```

References

1. T., O.D., N.U.I, and Galway), *Review of the Effective Image Processing Techniques of Mammograms*.
2. M., N., *Edge Preserving Smoothing*“, *Computer Graphics Image Processing*. 1979: p. 394-407.
3. (O'DOHERTY T., et al., *Review of the Effective Image Processing Techniques of Mammograms*.
4. (SERRA J., et al., *Image Analysis and Mathematical Morphology, Lesion Site Selection by Morphological Enhancement and Contextual Segmentation*“, *Computerized Radiographic Mass Detection, Random Sets and Integral Geometry*. IEEE Transactions on Medical Imaging, 1982,2001,1974.
5. W, M.P.v.S.R. and (CAMPBELL R.L. ve YOUNAN N.H., *Morphological Filters , Theoretic Analysis and Relations to Linear Shift-Invariant Filters, Speech and Signal Processing*“, *Image Enhancement via Morphological Filtering*“. IEEE Transactions on Ocoustics, Speech and Signal Processing, 1987.
6. Chan, F.a., 1988.
7. (MORROW W. M., P.R. B., and a.R.R. M., *Region-Based Contrast Enhancement of Mammograms*., IEEE Transactions on Medical Imaging, , 1992.
8. N, K., *A Stochastic Model For Automated Detection of Calcifications in Digital Mammograms*“.
9. B, L.W., *Breast Imaging Current Status and Future Directions*. The Radiologic Clinics of North America: , 1992.
10. ML, Y.F.v.G., *Comparison of bilateralsubstruction and single-image processing techniques in the computerised detection of mammographic masses*, *Investigative Radiology* 1993.
11. ML, Y.F.v.G., *Comparison of bilateralsubstruction and single-image processing techniques in the computerised detection of mammographic masses*, *Investigative Radiology*. 1993.
12. T, O.D. and Galway), *Review of the Effective Image Processing Techniques of Mammograms*.
13. K., T.M.v.J., *Texture Analysis*“, in *Handbook of Pattern Recognition and Computer Vision*. 1993.
14. T., O.D. and Galway), *Review of the Effective Image Processing Techniques of Mammograms*.
15. (KLIR J. G. ve YUAN, B., *FUZZY SETS AND FUZZY LOGIC-Theory and applications*.
16. (KLIR J. G. ve YUAN, B., *“FUZZY SETS AND FUZZY LOGIC-Theory and applications*“.
17. (McLEOD G. ve PARKIN G., *"Automatic detection of clustered microcalcifications using wavelets"*. 1996.

18. (McLEOD G. ve PARKIN G., (MAGAROS P. ve SCHAFER R. W., "*Automatic detection of clustered microcalcifications using wavelets," Morphological Filters Part I: Their SetTheoretic Analysis and Relations to Linear ShiftInvariant Filters*",. IEEE Transactions on Ocoustics, Speech and Signal Processing, , 1996.
19. (FREEMAN J.A. ve SKAPURA D. M., H.F.M.v.K.I., ,, *Neural Networks Algorithms, Applications and Programming Techniques, Principles of Neurocomputing for Science and Engineering.* 1991,2001.
20. . (Wu Y, G.M., DOI K, VYBORNY CJ, SCHMIDT RA ve METZ CE.), *Atrificial Neural Networks in Mammography: Application to Decision Making in The Diagnosis of Breast Cancer*". 1993.
21. (Wu Y, G.M., D.K. , VYBORNY CJ, , and SCHMIDT RA ve METZ CE, "*Atrificial Neural Networks in Mammography: Application to Decision Making in The Diagnosis of Breast Cancer.* 1993.
22. Otsu, N., *A Threshold Selection Method from Gray-level Histograms.* 1979: p. 62-66.

Algoritmik Arabuluculuk

Mete Tevetoğlu ⁷⁹

Öz

Yapay zeka, büyük veri ve makine öğrenmesi, son zamanların en çok tartışılan konularının arasında yer almaktadır; hukuk bilimi bakımından ise genel olarak uyuşmazlık çözümünde ve özellikle arabuluculuk uygulamalarında önemli bir etkiye sahip olma potansiyeli taşımaktadır.

Yapay zeka, büyük veriye dayanır ve makine öğrenmesini destekler. Bu üç kavram, temellerindeki algoritmanın işlevine göre anlaşılır. Tüm programlama dillerinin temeli, algoritmaya dayanır. Algoritma, belli bir problemi çözmek veya belirli bir amaca ulaşmak için tasarlanan yoldur. Algoritmalar, verilerin yapay zeka ile işlenmesini, donanımla sonuca dönüştürülmesini sağlar. Yapay zekanın işlevini belirleyen algoritma, bir problem çözülmürken uygulanacak yaklaşımı belirler. Yapay zekanın temelinde yatan algoritma hukuk uygulamasında karşımıza uyuşmazlık çözümünde çıkmaktadır. Çünkü her uyuşmazlık bir problemdir. Bir problemin çözümü için, ya algoritmik veya sezgisel yaklaşım modelleri uygulanır. Algoritmik yaklaşımda, çözüm için olası yöntemlerden en uygun olan seçilir ve uygulanır. Bu yaklaşımda, problem basit ve küçük adımlar halinde ele alınır ve sıralı adımlar izlenir. Sezgisel yaklaşımda probleme hızlı bir çözüm üretilir ama bunun problemi her zaman çözeceği garanti edilemez. Yahut problem makul bir sürede çözülür fakat her zaman aynı hızda çözüleceği garanti edilmez. Bu iki yaklaşımdan hareketle geliştirilen sezgisel algoritmalaradaysa, uygulanan yöntemin doğruluğunun ispat edilmesi gerekmez. Hedeflenen tek şey karmaşık bir problemi daha basit hale getirilmesi veya algoritmanın tatmin edici bir sonuç bulabilmesidir. Algoritmanın türü, yapısı ve hedefi, temelinde yattığı yapay zeka ile yapılacak işleri, sunulacak hizmetleri de belirler. Bu yönleriyle yapay zeka hukuk alanında "problem" olarak karşımıza çıkan "uyuşmazlıkların çözülmesinde" önemli bir potansiyele sahiptir. Yapay zekanın farklı algoritmik model ve yapılarla tasarlanması, bu sayede bir uyuşmazlığın çözülmesinde sahip olduğu potansiyel arabuluculuk uygulamaları için oldukça uygundur.

Bu çalışmada, yapay zekanın ve algoritmaların arabuluculuğa başvuruda, arabuluculuk müzakere, karar ve uygulama aşamalarında hukukten nasıl düzenlenebileceği ve konumlandırılabilirliği; algoritmik arabuluculuk modelinin hukuki avantaj ve dezavantajlarının tespit edilerek olağan arabuluculuk uygulaması ile kıyaslanması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arabuluculuk, Yapay Zeka, Algoritma, Uyuşmazlık Çözümü.

Algorithmic Mediation

Abstract

Artificial intelligence, big data and machine learning are among the most discussed topics of recent times; especially in terms of legal science, it has the potential to have a significant impact on dispute resolution in general and mediation practices in particular.

Artificial intelligence relies on big data and supports machine learning. These three concepts are understood according to the function of the underlying algorithm. All programming languages are based on algorithms. An algorithm is a way designed to solve a certain problem or achieve a specific goal. Algorithms enable data to be processed with artificial intelligence and transformed into results with

⁷⁹ Dr. Öğr. Üyesi, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ticaret Hukuku Anabilim Dalı Öğretim Üyesi

hardware. The algorithm that determines the function of artificial intelligence determines the approach to be applied when solving a problem. The algorithm that underlies artificial intelligence appears in conflict resolution in law practice. Because every conflict is a problem. For the solution of a problem, either algorithmic or heuristic approximation models are applied. In the algorithmic approach, the most suitable method for the solution is selected and applied. In this approach, the problem is dealt with in simple and small steps and sequential steps are followed. The heuristic approach produces a quick solution to the problem, but it cannot be guaranteed that it will always solve the problem. Or the problem is solved in a reasonable time, but it is not guaranteed that it will always be solved at the same speed. In heuristic algorithms developed based on these two approaches, the accuracy of the method applied does not need to be proven. The only goal is to make a complex problem simpler or for the algorithm to find a satisfactory result. The type, structure and target of the algorithm determine the works to be done and the services to be offered with artificial intelligence. With these aspects, artificial intelligence has an important potential in "solving disputes" that we encounter as a "problem" in the field of law. The design of artificial intelligence with different algorithmic models and structures is very suitable for potential mediation applications it has in resolving a conflict.

In this study, how artificial intelligence and algorithms can be regulated and positioned legally in the application, negotiation, decision and implementation stages of mediation; It is aimed to determine the legal advantages and disadvantages of the algorithmic mediation model and compare it with the usual mediation practice.

Keywords: Mediation, Artificial Intelligence, Algorithm, Dispute Resolution.

Tüketici Etnosentrizmi ve Yerli Ürün Satın Alma Niyeti: Türk ve Leh Öğrencilerin Karşılaştırılması

İbrahim Avcı⁸⁰, Salih Yıldız⁸¹

Öz

Ülkeler arasındaki ticari sınırların kalkması ile birlikte, farklı ülkelerde üretilen ürün ve hizmetlerin yaşanılan ülkede satın alınması ve tüketilmesi imkanı doğmuştur. Ancak ülkeler arasındaki kültürel farklılıklar birtakım zorlukları da beraberinde getirmiştir. Bu zorluklardan bir tanesi de yerli ürünlerin satın alınmasının ahlaki açıdan uygunluğuna ilişkin tüketicilerin görüşlerini ifade eden tüketici etnosentrizmi kavramıdır. Mevcut çalışmanın amacı da Türkiye (Türk) ve Polonya (Leh)'daki öğrencilerin etnosentrik eğilimleri arasında fark olup olmadığını belirlemek, tüketici etnosentrizmini ölçmek için kullanılan CETSCALE ölçeğinin tek boyutlu yapısını her iki farklı örnekleme test etmek ve tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerindeki ilişki ve etkiyi incelemektir. Bu amaçla hem Türkçe hem de Lehçe dillerinde hazırlanan anket formları veri toplama sürecinde Gümüşhane Üniversitesi ve AGH Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır. Toplanan verilerden hatalı ve eksik anketlerin çıkarılması ile Türkiye örnekleminde 172 adet anket, Polonya örnekleminde 174 adet anket analize dahil edilmiştir. Elde edilen veriler ile SPSS 21 programının üzerinde güvenilirlik, geçerlilik, faktör, t-testi ve regresyon analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Türk öğrenciler ile Leh öğrenciler arasında tüketici etnosentrizmi ve yerli ürünler satın alma niyeti açısından farklılıklar olduğu, Türk öğrencilerin Leh öğrencilere göre daha fazla etnosentrik eğilimlere sahip olduğu belirlenmiştir. Ayrıca literatürde tek boyut olarak ifade edilen CETSCALE ölçeği Türkiye örnekleminde 3 boyut, Polonya örnekleminde ise 4 boyut olarak belirlenmiştir. Son olarak her iki örneklem grubunda da tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinden anlamlı etkisinin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici etnosentrizmi, Yerli ürün satın alma niyeti, CETSCALE, Türkiye, Polonya

Consumer Ethnocentrism and The Intention to Buy Domestic Products: A Comparison of Turkish and Leh Students

Abstract

The removal of trade borders between countries has created the opportunity to buy and consume products produced in different countries in the country of residence. However, cultural differences between countries have brought some difficulties. One of these challenges is consumer ethnocentrism, which expresses consumers' views on the moral appropriateness of purchasing domestic products. The purposes of the present study is to determine whether there is a difference between Turkish (Turkey) and Polish (Poland) students' ethnocentric tendencies; to test the one-dimensional structure of the CETSCALE scale used to measure consumer ethnocentrism in both different samples and to examine the relationship and effect of consumer ethnocentrism on domestic product purchase intention. For this purpose, questionnaire forms prepared in both Turkish and Polish languages were applied to the students of Gümüşhane University and AGH Science and Technology University Faculty of Business during the data collection

⁸⁰ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ibrahimavcimail@gmail.com ORCID: 0000-0001-9112-5076

⁸¹ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, salihyildiz@yahoo.com ORCID: 0000-0002-1002-5960

process. After removing erroneous and incomplete surveys from the collected data, from the Polish sample 174 questionnaires; Turkish sample 172 questionnaires were included in the analysis. Reliability, validity, factor, t-test and regression analysis were performed on SPSS 21 program with the data. As a result of the analysis, it was determined that there are differences between Turkish students and Polish students in terms of consumer ethnocentrism and the intention to buy domestic products, and Turkish students have more ethnocentric tendencies than Polish students. Also used as a single dimension X scale in the literature, it has been identified as 3 dimensions in Turkey sample and 4 dimensions in Poland sample. Finally, it was determined that consumer ethnocentrism had a significant positive effect on domestic product purchase intention in both sample groups.

Keywords: Consumer ethnocentrism, the intention of buying domestic products, CETSCALE, Turkey, Poland

Giriş

Ülkeler arasındaki ticari sınırlar gerek küreselleşmenin bütün dünyayı etkisine alması gerek teknolojik açıdan yaşanan gelişmelerin etkisi ile kalkmış ve böylelikle bir ülkedeki tüketici istediği bir ürün ve hizmeti başka bir ülkeden tedarik etme imkanını yakalamıştır. Bu elbette sadece tüketiciler için değil, aynı zamanda işletmeler için de bir fırsat olmuştur. Ancak her kriz fırsat ortamı da sunduğu gibi, her fırsat da kriz ortamına zemin hazırlamıştır. Sadece kendi yerel pazarında faaliyet gösteren bir işletmenin farklı ülke pazarlarına girme fırsatı, ağır rekabet ortamını da beraberinde getirmiştir.

Rekabet ortamında hayatta kalmak ve rekabet avantajı sağlamak isteyen işletmeler ise tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını dikkate alarak, onları tatmin etmek için çaba göstermektedirler. Yerel pazarda aynı kültürü paylaştığı tüketicilere hitap eden işletmeler, uluslararası pazarda farklı ülkelerde faaliyet gösterdikleri için o ülkedeki tüketicilerin tutum, davranış ve kültürlerini dikkate alarak hareket etme gerekliliğinin farkına varmışlardır. Bunun sonucunda tüketicilerin yerli ve yabancı ürünlere bakış açılarını ve görüşlerini ifade eden tüketici etnosentrizmi kavramı ön plana çıkmıştır. İlk olarak Shimp (1984) ve Shimp ve Sharma (1987) yılında araştırılan ve pazarlama literatürüne kazandırılan tüketici etnosentrizmi, tüketicilerin yabancı ürünlerin satın alınmasının uygun ve ahlaki olup olmadığı ile ilgili görüşlerini ifade etmektedir (Sharma vd., 1995: 27). Tüketicilerin etnosentrizm seviyelerini belirlemek amacıyla çalışma yapan Shimp ve Sharma (1987), yaptıkları araştırma sonucunda tüketicilerin etnosentrik eğilim düzeylerini belirlemek için bir ölçek geliştirmişler ve bu ölçeğe CETSCALE ölçeği ismini vermişlerdir. Yaptıkları bu çalışmada Amerika Birleşik Devleti'ndeki tüketicilerin yabancı ürünlere yönelik görüşleri ve yabancı ürünlerin satın alınıp kullanılmasının ne derece uygun ve etik olduğu ile ilgili görüşleri incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda etnosentrizme sahip tüketicilerin, yabancı ürünlerin satın alınmasının işsizliğe neden olması, ülke ekonomisinin olumsuz etkilemesi ve milliyetçilik duyguları ile bağdaşmadığı gerekçeleriyle yanlış olduğu görüşünü paylaştıkları belirlenmiştir (Shimp ve Sharma, 1987: 280). Literatür incelendiğinde hem ulusal alanda (Mutlu vd. 2011; İşler, 2013; Demir, 2018) hem de uluslararası alanda (Vida ve Fairhurst, 1999; Klein ve Ettenson, 1999; Wang ve Chen, 2004; Javalgi vd. 2005) tüketici etnosentrizmi ile ilgili bir çok araştırma yapıldığı görülmektedir.

Dolayısı ile tüketici etnosentrizmi kavramı hem akademik camianın hem de işletmelerin önem verdiği konulardan biridir. Bu doğrultuda mevcut araştırmanın amaçları da Türkiye (Türk

ve Polonya (Leh)'daki İşletme Fakültesi öğrencilerinin etnosentrik eğilimleri arasında fark olup olmadığını belirlemek, tüketici etnosentrizmini ölçmek için Shimp ve Sharma (1987) tarafından geliştirilen CETSCALE ölçeğinin tek boyutlu yapısını her iki farklı örnekleme test etmek ve tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerindeki ilişkiyi ve etkiyi incelemektir.

1. Amaç ve Yöntem

1.1. Araştırmanın Amacı

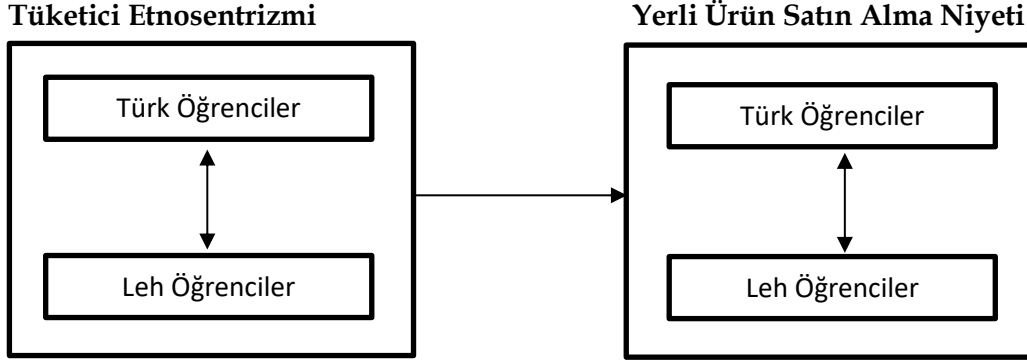
Araştırmanın amacı tüketicilerin yerli ürünlere yönelik inanışlarını ifade eden tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde etkisinin olup olmadığını belirlemek ve Türk ve Polonyalı öğrenciler arasında tüketici etnosentrizmi ve yerli ürün satın alma niyetinde istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olup olmadığını tespit etmektir.

1.2. Araştırma Yöntemi

Konu ile ilgili araştırmanın ana kümesini Gümüşhane Üniversitesi İşletme Yönetimi Bölümü öğrencileri ile AGH Bilim ve Teknoloji Üniversitesi İşletme Fakültesi öğrencileri oluşturmaktadır. Üniversitelerin İşletme bölümünde eğitim alan öğrencilerin seçilmesinin nedeni, söz konusu bölüm öğrencilerinin pazarlama derslerinde tüketici etnosentrizm kavramını öğrenmiş olmalarıdır. Zaman ve maliyet gibi kısıtlardan dolayı anakütlenin tamamına ulaşmak zor olduğu için her katılımcının veri toplama doğrultusunda örnekleme dahil olabileceği tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Veri toplamak amacıyla literatürün incelenmesi sonucunda anket formu hazırlanmıştır. Anket formu iki kısımdan oluşmaktadır; ilk kısımda katılımcıların demografik bilgileri yer almakta, ikinci kısımda ise araştırma ölçeklerine dair 5'li Likert tipi ölçeğine (Kesinlikle Katılmıyorum-Kesinlikle Katılıyorum) uygun sorular yer almaktadır. Araştırma değişkenlerinden tüketici etnosentrizmi ölçeği (Cetscale Ölçeği) 17 ifade (Shimp ve Sharma, 1987), yerli ürün satın alma niyeti 6 ifade (Klein vd., 1998) ile ölçülmeye çalışılmıştır. Hazırlanan anket formu Türkçe ve Lehçe dillerinde hazırlanmıştır. Türkçe anket hazırlandıktan sonra alanından uzman 3 kişinin onayına sunulmuş, daha sonra ankette eksik ve hataların belirlenmesi amacı ile 11 kişiye öntest olarak uygulanmıştır. Öntest sonrası düzenlenen anket formu İngilizce konusunda uzman olan bir kişi tarafından İngilizceye çevrilmiş, daha sonra İngilizce olarak hazırlanan anket formu yine Lehçe konusunda uzman başka bir kişi tarafından Lehçe diline çevrilmiştir. Lehçe olarak düzenlenen anket formu Erasmus eğitim verme faaliyeti kapsamında AGH Bilim ve Teknoloji Üniversite'sinde yer alan araştırmacı tarafından 06.10.2019 ve 11.10.2019 tarih aralığında İşletme Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır. Aynı tarih aralığında diğer bir araştırmacı tarafından Türkçe anket, Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi öğrencilerine uygulanmıştır. Veri toplama süreci sonrasında 200 Polonyalı öğrenci, 200 Türk öğrenciye ulaşılmış ancak hatalı ve yanlış anketlerin elenmesi sonucunda Polonya'dan 174 anket, Türkiye'den 172 anket analize dahil edilmiştir. Toplam 346 anketle katılımcılardan elde edilen verilerle SPSS 21 programı aracılığı ile frekans analizi, güvenilirlik analizi, T testi, Korelasyon ve Regresyon analizleri yapılmıştır.

1.3. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Konuyla ilgili literatürün incelenmesi sonucunda aşağıda yer alan araştırma modeli ve araştırma hipotezleri geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1: Türk öğrencileri ile Leh öğrencilerin tüketici etnosentrizmi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H2: Türk öğrencileri ile Leh öğrencilerin yerli ürün satın alma niyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır.

H3: Türk öğrencilerin etnosentrizm düzeyleri Leh öğrencilere göre daha yüksektir.

H4: Türk öğrencilerin yerli ürün satın alma niyeti Leh öğrencilere göre daha yüksektir.

H5: Türkiye'deki öğrenciler örnekleminde CETSCALE ölçeği tek boyutludur.

H6: Polonya'daki öğrenciler örnekleminde CETSCALE ölçeği tek boyutludur.

H7: Türk öğrenciler örnekleminde tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisi vardır

H8: Leh öğrenciler örnekleminde tüketici etnosentrizminin yerli satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisi vardır

2. Bulgular

2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Araştırmaya dahil edilen 346 katılımcıdan elde edilen verilere SPSS 21 programında frekans analizi uygulanmıştır. Yapılan frekans analizi sonucunda elde edilen demografik incelendiğinde araştırmaya dahil edilen katılımcıların 172 kişisi Türk, 174 kişisi Polonyalıdır. Türk katılımcıların cinsiyet açısından %61,6'sı kadın, %38,4'ü erkek; yaş açısından katılımcıların büyük çoğunluğu 19-20 yaş aralığında (%39,5) ve 21-22 yaş aralığında (%34,9) yer almaktadır. Türk katılımcıların en sonki mezuniyet durumları açısından tamamına yakını (%85,5) ortaöğretim mezunu, aile geliri açısından ise yaklaşık yarıya yakını (%48,3) 2001-4000 TL arasında yer almaktadır. Polonyalı katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet açısından % 40,2'si erkek, % 58'i kadındır; %1,7'si ise cinsiyet konusunda bilgi vermek istememiştir. Katılımcılar yaş açısından incelendiğinde yarıdan fazlasının (%52,3) 19-20 yaş arasında yer aldığı, mezuniyet açısından % 62,6'sinin ortaöğretim mezunu olduğu ve aile geliri açısından ise %28,2'sinin 2501 Euro ve üzeri, %21,3'ünün ise 501-1000 Euro arasında yer aldığı belirlenmiştir.

2.2. Türkiye ve Polonya Örneklemlerinde T Testi

Araştırma için Türkiye ve Polonya örnekleminde elde edilen verilerin analizinde T testi uygulanmıştır. T testinin amacı tüketici etnosentrizm düzeyi ve yerli ürün satın alma niyetinde

ülkeler arasında bir fark olup olmadığıdır. Katılımcıların ülkelerine göre tüketici etnosentrizm düzeyleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t testi sonucunda göre p değeri 0,000 olarak elde edilmiştir. Bu sonucu göre her iki ülke arasında tüketici etnosentrizmi arasında anlamlı fark olduğu, Türk öğrencilerin etnosentrizm düzeylerinin Leh öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre araştırmanın hipotezlerinden H1 hipotezi (Türk öğrencileri ile Leh öğrencilerin tüketici etnosentrizmi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır) desteklenmiştir. Benzer şekilde katılımcıların ülkelerine göre yerli ürün satın alma niyetleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek için yapılan t testi sonucunda göre p değeri 0,018 olarak elde edilmiştir. Bu sonucu göre her iki ülke arasında yerli ürün satın alma niyeti arasında anlamlı fark olduğu, Leh öğrencilerin yerli ürün satın alma niyetlerinin, Türk öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu sonuca göre araştırmanın hipotezlerinden H4 hipotezi (Türk öğrencileri ile Leh öğrencilerin yerli ürün satın alma niyetleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık vardır) desteklenmiştir.

2.3. Türkiye ve Polonyadaki Öğrencilerin Etnosentrizm Seviyelerinin Karşılaştırılması

Türk ve Leh öğrencilerin tüketici etnosentrizmi (CETSCALE) ifadelerine vermiş oldukları cevapların ortalama ve standart sapmaları ile ilgili bilgiler incelendiğinde Türkiye'deki öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamaları 3,56, Polonya'daki öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamaları 2,77 olarak belirlenmiştir. CETSCORE olarak ifade edilen değer, katılımcıların tüketici etnosentrizm ölçeğindeki ifadelerine verdikleri cevapların ortalama değerlerinin toplanmasıyla oluşturulmuştur. Her iki örneklemin vermiş olduğu cevapların ortalama toplamları incelendiğinde ise, Türk öğrencilerin CETSCORE değeri 60,46; Leh öğrencilerin CETSCORE değeri ise 47,19 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Türk öğrencilerin etnosentrizm düzeyleri, Leh öğrencilerin etnosentrizm düzeylerine göre daha fazladır. Bu sonuç ile, araştırmanın ilk hipotezi olan H3 hipotezi (Türk öğrencilerin etnosentrizm düzeyleri Leh öğrencilere göre daha yüksektir) desteklenmiştir.

2.4. Türkiye ve Polonyadaki Öğrencilerin Yerli Ürün Satın Alma Niyetlerinin Karşılaştırılması

Türk ve Leh öğrencilerin yerli ürün satın alma niyeti ölçeğindeki ifadelerine vermiş oldukları cevapların ortalama ve standart sapmaları ile ilgili bilgiler incelendiğinde Türkiye'deki öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamaları 2,45, Polonya'daki öğrencilerin verdikleri cevapların ortalamaları 2,85 olarak belirlenmiştir. SANSCORE olarak ifade edilen değer, katılımcıların yerli ürün satın alma niyeti ölçeğindeki ifadelerine verdikleri cevapların ortalama değerlerinin toplanmasıyla oluşturulmuştur. Her iki örneklemin vermiş olduğu cevapların ortalama toplamları incelendiğinde ise, Türk öğrencilerin SANSCORE değeri 14,72; Leh öğrencilerin CETSCORE değeri ise 15,59 olarak belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Leh öğrencileri yerli ürün satın alma niyeti düzeyleri, Türk öğrencilerin yerli ürün satın alma niyeti düzeylerine göre daha fazladır. Bu sonuç ile, araştırmanın ikinci hipotezi olan H4 hipotezi de (Türk öğrencilerin yerli ürün satın alma niyeti Leh öğrencilere göre daha yüksektir) desteklenmiştir.

2.5. Güvenilirlik, Geçerlilik ve Faktör Analizi

Araştırma ölçeklerinin güvenilirliklerini ölçmek için tüketici etnosentrizmi ve yerli ürün satın alma niyeti ölçeklerine Cronbach's Alpha testi uygulanmıştır. Bir çalışmada kullanılan

ölçeklerin güvenilir olup olmadığını söylemek için Cronbach alpha katsayısı değerinin 0,70' den yüksek olması gerekmektedir. Bu katsayı değerinin 0,40' dan düşük olması, ölçme aracının hiç güvenilir olmadığı ifade ederken, Ölçek geliştirme çalışmalarında bu katsayı sınırı 0,60' a kadar çekilebilmektedir (Yıldırım, 2017: 170; Gürbüz ve Şahin, 2017: 316). Türk öğrenciler örnekleminde tüketici etnosentrizmi ölçeğinin Cronbach alpha değeri 0,897, yerli ürün satın alma niyeti ölçeğinin Cronbach alpha değeri ise 0,862; Leh öğrenciler örnekleminde tüketici etnosentrizmi ölçeğinin Cronbach alpha değeri 0,910, yerli ürün satın alma niyeti ölçeğinin Cronbach alpha değeri ise 0,854 olarak bulunmuştur. Bu değerler neticesinde her iki örneklem için de kullanılan araştırma ölçeklerinin güvenilir olduğu belirlenmiştir.

2.6. Türkiye ve Polonya Örnekleminde Tüketici Etnosentrizmi Ölçeğinin Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör yapılarını tespit etmek ve geçerlilik durumlarını belirlemek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır. Her iki örneklem grubundan elde edilen verilerin faktör analizi sonucunda örneklem yeterlilik ölçütü yönünden Türk katılımcıların CETSCALE ölçeği KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0,889, Bartlett: 1203,873 $p < 0,000$; Leh katılımcıların CETSCALE ölçeği KMO değeri 0,897, Bartlett: 1392,599 $p < 0,000$ olarak belirlenmiştir. KMO değeri örneklemin faktör analizi açısından uygunluğunu ifade etmekte, Bartlett Küresellik testi ise araştırmada kullanılan değişkenlerinin faktör analizi için anlamlı olup olmadığını ifade etmektedir. KMO değerinin en az 0,60 ve üzerinde olması gerekmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2017: 325). Elde edilen değerlere incelendiğinde örneklemin faktör analizi açısından uygun olduğu ve faktör analizinin yapılmasında sakınca olmadığını ifade etmektedir. Yapılan faktör analizi sonucunda literatürde 17 ifade ile tek boyuttan oluşan CETSCALE ölçeğinin Türkiye örnekleminde 3 boyut altında toplandığı, Polonya örnekleminde ise 4 boyut altında toplandığı belirlenmiştir.

Türkiye örnekleminde elde edilen boyutlar "Milliyetçilik", "Korumacılık" ve "Aşırı Milliyetçilik" olmak üzere 3 boyut altında toplanmıştır. Literatür incelendiğinde yapılan bir çok çalışmada (Upadhyay ve Singh, 2006: Arı ve Madran, 2012: Cazacu, 2016: Şahin ve Sancı: 2017; Akın vd., 2017) CETSCALE ölçeğinin 2 ve daha fazla boyutlara ayrıldığı belirlenmiştir. Analiz sonucunda tüketici etnosentrizminin "Milliyetçilik" boyutu varyansın %9,762'sini, "Korumacılık" boyutu varyansın %38,148'ini, "Aşırı Milliyetçilik" boyutu varyansın %8,749'unu açıklamakta, toplamda elde edilen bu 3 boyut varyansın toplam %56,659'unu açıklamaktadır. Polonya örnekleminde elde edilen boyutlar ise "Milliyetçilik", "Muhafazakarlık", "Korumacılık" ve "Aşırı Milliyetçilik" olmak üzere 4 boyut altına toplanmıştır. Analiz sonucunda tüketici etnosentrizminin "Milliyetçilik" boyutu varyansın %10,475'ini, "Muhafazakarlık" boyutu varyansın %5,927'sini, "Korumacılık" boyutu varyansın %6,157'sini, "Aşırı Milliyetçilik" boyutu varyansın %41,674'ünü açıklamakta, toplam elde edilen 4 boyut varyansın toplam 64,233'ünü açıklamaktadır. Elde edilen bu sonuçlar ile H5 (Türkiye'deki öğrenciler örnekleminde CETSCALE ölçeği tek boyutludur) ve H6 (Leh öğrenciler örnekleminde CETSCALE ölçeği tek boyutludur) hipotezleri kabul edilmemiştir.

2.7. Türkiye ve Polonya Örnekleminde Yerli Ürün Satın Alma Niyeti Ölçeğinin Faktör Analizi

CETSCALE ölçeği dışında araştırmanın bağımlı değişkenini oluşturan yerli ürün satın alma niyeti ölçeği içinde faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Yapılan faktör analizi sonucunda Türkiye örnekleminde yerli ürün satın alma ölçeğinin KMO değeri 0,897, Bartlett: 1392,599 $p < 0,000$;

Polonya örnekleminde yerli ürün satın alma ölçeğinin KMO değeri 0,830, Bartlett: 444,987 $p < 0,000$ olarak belirlenmiştir.

2.8. Korelasyon ve Regresyon Analizleri

Korelasyon ve Regreston analizinden önce elde edilen verilerin normal dağılıma uygunluğu incelenmiştir. Birçok değişkene sahip araştırmalarda normallik varsayımı için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayı değerleri kullanılmaktadır. Çarpıklık katsayısının 2'den, basıklık katsayısının ise 7'den büyük olmaması ve Z standart dağılımına dönüştürülen ölçek ifadelerinin en düşük ve en yüksek katsayılarının ± 3 aralığında olması gerekmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2010: 199-211). Bu bilgiler doğrultusunda, verilerin normallik varsayımını karşıladığı belirlenmiştir.

Araştırma çerçevesinde tüketici etnosentrizmi ve yerli ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Türkiye örnekleminde tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon değerleri bulunmaktadır. Tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasında pozitif yönde %51 korelasyon katsayısı ile bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Korelasyon katsayısının pozitif olması, bir değişken ile ilgili veriler arttığında diğer bir değişkene ait verilerin de arttığı, bir değişken ile ilgili veriler azaldığında diğer değişkene ait verilerin de azaldığını ifade etmektedir. Tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ve etkiyi gösteren diğer bir değerler de aşağıda yer alan regresyon değerleridir.

Tablo 1. Regresyon Analizi Tablosu /Türkiye

Model Özeti					
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata	
1	,517	,267	,263	,48233	
a.Bağımsız Değişken:Tüketici Etnosentrizmi					
ANOVA					
Model	Kareler Toplamı	df	Ortalamanın Karesi	F	Sig.
Regresyon	14,400	1	14,400	61,898	,000
Atık-Kalan (Residual)	39,549	170	,233		
Toplam	53,950	171			
a.Bağımsız Değişken: Tüketici Etnosentrizmi					
b.Bağımlı Değişken: Yerli Ürün Satın Alma Niyeti					
Katsayılar					
Model	Standart Olmayan Katsayılar	Standart Katsayılar		t	Sig.
	B	Std. Hata	Beta		
1					
	Sabit	1,114	,193	5,774	,000
	Tüketici Etnosentrizmi	,419	,053	,517	,000

Regresyon sonuçlarının anlamlı olup olmadığını gösteren ANOVA tablosu incelendiğinde, sonuçların istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Dolayısı ile bu sonuçlara göre p:0,000 anlamlılık düzeyinde Türk öğrencilerin etnosentrizm düzeylerinin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkinin olduğu görülmekte ($\beta=0,517$) ve tüketici etnosentrizmi yerli ürün satın alma niyeti üzerindeki değişimi %26 oranında açıklamaktadır. Bu sonuç ile araştırmanın diğer bir hipotezi olan H7 hipotezi (Türk öğrenciler örnekleminde tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisi vardır.) kabul edilmemiştir.

Polonya örnekleminde tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi gösteren korelasyon değerleri aşağıdaki tabloda bulunmaktadır. Tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasında pozitif yönde %50 korelasyon katsayısı ile bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Tüketici etnosentrizmi ile yerli ürün satın alma niyeti arasındaki ilişkiyi ve etkiyi gösteren diğer bir değerler de aşağıda yer alan regresyon değerleridir.

Tablo 2. Regresyon Analizi Tablosu/Polonya

Model Özeti						
Model	R	R ²	Düzeltilmiş R ²	Std. Hata		
1	,500	,250	,245	,44273		
a.Bağımsız Değişken:Tüketici Etnosentrizmi						
ANOVA						
Model	Kareler Toplamı	df	Ortalamanın Karesi	F	Sig.	
Regresyon	11,213	1	11,213	57,208	,000	
Atık-Kalan (Residual)	33,713	172	,196			
Toplam	44,927	173				
a.Bağımsız Değişken: Tüketici Etnosentrizmi						
b.Bağımlı Değişken: Yerli Ürün Satın Alma Niyeti						
Katsayılar						
Model	Standart Olmayan Katsayılar	Standart Katsayılar		t	Sig.	
	B	Std. Hata	Beta			
1	Sabit	1,487	,134		11,110	,000
	Tüketici Etnosentrizmi	,352	,047	,500	7,564	,000

Regresyon sonuçlarının anlamlı olup olmadığını gösteren ANOVA tablosu incelendiğinde, Polonya örnekleminde analiz sonuçlarının da istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Dolayısı ile bu sonuçlara göre p:0,000 anlamlılık düzeyinde Leh öğrencilerin etnosentrizm düzeylerinin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkinin olduğu görülmekte ($\beta=0,500$) ve tüketici etnosentrizmi yerli ürün satın alma niyeti üzerindeki değişimi %25 oranında açıklamaktadır. Diğer bir deyişle yerli ürün satın alma niyetindeki %25'lik varyansın tüketici etnosentrizme bağlı olduğu ifade edilebilir. Bu sonuç ile araştırmanın diğer bir hipotezi olan H8 hipotezi (Polonyalı öğrenciler örnekleminde tüketici etnosentrizminin satın alma niyeti üzerinde anlamlı etkisi vardır.) kabul edilmemiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma sonuçları genel olarak incelendiğinde araştırmaya dahil edilen katılımcıların 172'si Türk, 174'ü Leh olmak üzere toplam 346 öğrencidir. Türk katılımcıların cinsiyet açısından %61,6'sı kadın, %38,4'ü erkek; Leh katılımcıların cinsiyet açısından %40,2'si erkek, %58'i kadındır. Türk katılımcıların en sonki mezuniyet durumları açısından tamamına yakını (%85,5) ortaöğretim mezunu, mezuniyet açısından %62,6'sinin ortaöğretim mezunu olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın temel amaçları Türkiye (Türk) ve Polonya (Leh)'daki İşletme Fakültesi öğrencilerinin etnosentrik eğilimleri arasında fark olup olmadığını belirlemek, tüketici etnosentrizmini ölçmek için geliştirilen CETSCALE ölçeğinin tek boyutlu yapısını her iki farklı örnekleme test etmek ve tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerindeki ilişkiyi ve etkiyi incelemektir. Yapılan analizler sonucunda Türk öğrenciler ile Leh öğrencilerin tüketici etnosentrizmi ve yerli ürün satın alma niyeti arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir ve böylelikle H1 ve H2 hipotezleri de desteklenmiştir. Benzer şekilde Türk öğrencilerin etnosentrik eğilimlerinin ve yerli ürün satın alma niyetlerinin Leh öğrencilere göre daha yüksek olduğu belirlenmiş ve bu sonuçlara göre H3 ve H4 hipotezleri incelenmiştir. Daha önceki yapılan bir çok araştırmada (Tuncer ve Gökşen, 2016; Poyraz, 2017) Türk tüketicilerin diğer ülkelerdeki tüketicilere göre etnosentrik eğilimlerin daha fazla olduğu belirlenmiştir. Shimp ve Sharma (1987) tarafından geliştirilen CETSCALE ölçeği orijinalinde ve sonrasındaki bir çok araştırmada tek boyut olarak kullanılmıştır. Mevcut araştırmada hem Türk hem de Leh örnekleminde bu ölçeğe faktör analizi uygulanmış ve analiz sonucunda Türkiye örnekleminde CETSCALE ölçeği 3 boyut olarak, Polonya örnekleminde ise 4 boyut olarak belirlenmiştir. Elde edilen bu sonuçlara göre hem Türkiye hem de Polonya'daki öğrenciler örnekleminde CETSCALE ölçeği tek boyutludur hipotezleri (H5 ve H6) reddedilmiştir. Araştırmanın son hipotezleri olan H7 ve H8'de her iki örnekleme de tüketici etnosentrizminin yerli ürün satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmış ve böylelikle her iki hipotez de desteklenmiştir.

Araştırma sağlamış olduğu önemli çıktıların yanında bir takım kısıtlara da sahiptir. Araştırmada maliyet fazlalığı, zaman sıkıntısı ve imkan zorlukları gibi nedenlerden dolayı araştırmanın evreninin tamamına ulaşılamamış olması önemli birkaç kısıtını oluşturmaktadır. Gelecekte benzer konuda araştırma yapacak araştırmacılara, tüketici etnosentrizmini marka açısından incelemeleri, farklı örneklem ve farklı araştırma yöntemleri kullanarak ülke karşılaştırmaları yapmalarını önerilebilir.

Kaynakça

- Akın, M., Baloğlu, S., Okumuş, A. ve Öztürk, S. (2017). Tüketici etnosentrizmi, kozmopolitlik, satın alma tarzı, ilgilenim ve algılanan riskin yerli giyim ürünü satın alma niyetine etkisi. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 257-295.
- Arı, E. ve Madran, C. (2012). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşé ülke etkisinin rolü. *Öneri Dergisi*, 9(35), 15-33.
- Cazacu, S. (2016). Preference for domestic goods: a study of consumer ethnocentrism in the republic of moldova, *EcoForum*, "Stefan cel Mare" University of Suceava, Romania, Faculty of Economics and Public Administration - Economy, Business Administration and Tourism Department., 5(1), 1-35.

- Demir, E . (2018). Tüketici etnosentrizmi: Türkiye ve İsveç karşılaştırması. Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD), 10(18), 120-133.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2017). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. Ankara. Seçkin Yayıncılık.
- İşler, B. D. (2013). Tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisi ekseninde satın alma kararlarındaki rolü: cetscale ölçeği ile bir uygulama, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1). 93-121.
- Javalgi, R. G., Khare, V. P., Gross, A. C. ve Scherer, R. F. (2005). An application of the consumer ethnocentrism model to french consumers. International Business Review, 14(3). 325-344.
- Klein, J.G. ve Ettenson, R. (1999). Consumer animosity and consumer ethnocentrism: an analysis of unique antecedents, Journal of International Consumer Marketing, 11(4): 5-24.
- Klein J. G., Ettenson R. ve Morris M. D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: an empirical test in the people's republic of china. Journal of Marketing, 62(1):89-100.
- Mutlu, H. Murat., Çeviker, A. ve Çirkin, Z. (2011). Tüketici etnosentrizmi ve yabancı ürün satın alma niyeti: Türkiye ve Suriye üzerine karşılaştırmalı analiz. Sosyo-Ekonomi, Ocak-Haziran, 1. 52-73.
- Poyraz, Ö. O (2017). Etnosentrik eğilimlerin tüketici davranışları üzerine etkisi: azerbaycan ve türkiye karşılaştırması. Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, 9(2), 163-187.
- Sharma, S., Shimp, T. A. ve Shin, J. (1995). Consumer ethnocentrism: a test of antecedents and moderators. Journal of the Academy of Marketing Science, 23(1). 26-37.
- Shimp, T.A. ve Sharma, S. (1987). Consumer ethnocentrism: construction and validation of the CETSCALE. Journal of Marketing Research, 24. 280-289.
- Şahin, E. ve Sancı, T. (2017). Satın alma kararlarında tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisi: selçuk üniversitesi iktisadi ve idari bilimler fakültesi'nde bir uygulama. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 17. 145-169.
- Tuncer, M. ve Gökşen, H. (2016). İçecek sektöründe tüketici etnosentrizmi: türkiye - hollanda karşılaştırmalı uygulaması. International Review of Economics and Management, 4(1), 67-95.
- Upadhyay, Y. ve Singh, SK. (2006). Preference for domestic goods: a study of consumer ethnocentrism. Vision. 10(3). 59-68
- Vida, I. ve Fairhurst, A. (1999). Factors underlying the phenomenon of consumer ethnocentricity: evidence from four european countries. International Review of Retail", Distribution and Consumer Research, 9(4). 321-337.
- Wang, C.L. ve Chen, Z.X. (2004). Consumer ethnocentrism and willingness to buy domestic products in a developing country setting: testing moderating effect. The Journal of Consumer Marketing, 21(6). 391-400.
- Yıldırım, İ.Esen (2017). İstatistiksel Araştırma Yöntemleri. Seçkin Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara.

Sürdürülebilirlik ve Tedarik Zinciri

Mehmet Fatih Acar⁸²

Öz

Tedarik Zinciri, ticari hayatın çok önemli bir unsurudur. Hammadde sağlayıcılardan üreticilere, üreticilerden bayilere, bayilerden müşteriye kadar olan sürecin planlanması tedarik zinciri yönetimi kapsamındadır. Bununla birlikte artık ürünün müşteriye ulaşması bile yeterli olmamış, kullanılan ürünün geri toplanması veya müşteriye farklı bakım hizmetlerinin sunulması gibi durumlar da tedarik zincirinin bir parçası haline gelmiştir. Brundtland Komisyonu'nun (1987) tanımına göre sürdürülebilirlik gelecek nesillerin ihtiyaçlarına zarar vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılamaktır. Sürdürülebilirlik hakkında triple bottom line approach ise daha geniş bir bakış açısı sunarak sürdürülebilirliği; sosyal sorumluluk ve çevresel bilinç ile birlikte ekonomik kazanımları planlama şeklinde tanımlar. Sürdürülebilirlik sadece bir ülkenin veya bir firmanın tek başına üstesinden gelebileceği bir olgu değildir. Dolayısıyla sürdürülebilirliği sağlamak adına firmaların tedarikçileri ile koordineli bir şekilde çalışması çok önemlidir. Bu çalışmanın amacı "sürdürülebilir tedarik zinciri" kavramı üzerine literatür taraması yaparak, konu hakkında temel bilgi ve bulguların özetlenmesidir. Çalışmada Science Direct, Wiley, Google Scholar gibi veritabanları kullanarak sürdürülebilir tedarik zinciri konusunda yapılan çalışmalar bulunmuş ve kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Araştırmada, sürdürülebilir tedarik zinciri açısından firmaların çevreye olan olumsuz etkilerinin azaltılmasının çok önemli olduğu bulunmuştur. Çevresel bilinci; kanunlar, tedarikçi baskısı ve sosyal bilinç gibi konuların tetiklediği sonucuna ulaşılmıştır. Önem çıkan çevresel faaliyetler ise, arıtma, tekrar kullanma, elektrik, benzin veya hammadde gibi girdilerin azaltılması ve firmada çevresel yönetim sisteminin oluşturulmasıdır. Diğer ulaşılan önemli bir sonuç; tedarikçi geliştirme konusunun sürdürülebilirlik açısından kritik öneme sahip olduğudur. Tedarikçilerin çoğu küçük ve orta büyüklükteki işletmelerdir (KOBİ) ve bu firmaların da yönetimsel olarak dışarıdan desteğe ihtiyacı vardır. Sürdürülebilirliği sağlamak için, özellikle büyük ve orijinal ekipman üreticisi firmalar, tedarikçilerini çevre, sosyal sorumluluk ve verimlilik gibi ekonomik performans konularında desteklemesi gerekmektedir. Çalışmada ayrıca tedarikçi geliştirme ile ilgili değişik firmaların operasyonlarından örnekler de verilmiştir. Araştırmanın sonucunda sürdürülebilirliğe ulaşmada adına kamu, firma ve birey bazında herkesin üzerine düşüne yapması gerektiği konusu tartışılmış ve yapılması gereken ödevler hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tedarik Zinciri, Sürdürülebilirlik, Tedarikçi Geliştirme.

Sustainability and Supply Chain

Abstract

Supply Chain is planning and organizing of operations which includes processes from raw material to customers. However, even the delivery of the product to the customer is not sufficient anymore, situations such as the recycling of the used product or the provision of different maintenance services to the customer have become a part of the supply chain. According to the definition of Brundtland Commission (1987), sustainability is to meet the needs of today without harming the needs of future generations. On the other

⁸² Dr. Öğr. Üyesi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, mehmet.fatih.acar@ikc.edu.tr

hand, the triple bottom line approach presents a broader perspective on sustainability; as defines it as planning economic gains together with social responsibility and environmental awareness. The aim of this study is to review the literature about “sustainable supply chain” and summarize the basic information and findings about the related topic. In the study, papers are found about sustainable supply chain using databases such as Science Direct, Wiley, and Google Scholar and a comprehensive literature review is made. In this research, it is found that it is very important for companies to reduce their negative effects on the environment in terms of sustainable supply chain. Moreover, it is concluded that issues such as laws, supplier pressure and social awareness are triggers of environmental awareness and fundamental environmental activities are reusing, reduction of inputs such as electricity, gasoline or raw materials, and establishment of an environmental management system within the company. Furthermore, the importance of supplier development is found as critical subject for sustainability. In the study, examples from the operations of different companies regarding supplier development are also given. As a result of the research, on behalf of achieving sustainability, the issues that everyone (public, company and individual basis) should do, is discussed and information is given about the tasks to be done.

Keywords: Supply Chain, Sustainability, Supplier Development.

Denetim Kalitesi Konusunda Bibliyometrik Bir Araştırma

Büşra Tosunoğlu⁸³, Gülşah Dönmez⁸⁴

Öz

İçinde bulunduğumuz zaman ilerledikçe bilgi üretimi de artık önemli bir hale gelmektedir. Çünkü geçen her gün bilginin üretimi hızlanmakta ve daha çok bilgi üretilmektedir. Doğru bilgi üretmenin yanında güvenilir ve kaliteli bilgileri üretmek de önemli bir hale gelmiştir. Son yıllarda muhasebe literatüründe hızla değişim ve gelişim gösteren konulardan bir tanesi de bağımsız denetim konusudur. İşletmelerin yıl sonunda ve ara dönemlerde hazırlanmış oldukları finansal tabloların bağımsız denetimden geçmesi bu tabloların kullanıcıları açısından önemlidir. İlgili kullanıcılar doğru kararlar verebilmek için yapılan bağımsız denetimin güvenilir olmasını istemektedir. Denetimin güvenilir olması da kalitesi ile doğrudan ilişkilidir. Denetimde güvenilirliği ve kaliteyi sağlamak, denetim faaliyetini yürüten bağımsız denetçinin müşteri işletmenin finansal tablolarındaki önemli yanlışlığı tespit edebilmesi ve bunu açıklayabilmesine bağlı olarak değerlendirilmektedir. Özellikle son yıllarda muhasebe literatüründe denetim kalitesi kavramı sık sık konu edilmeye başlanmıştır. Her ne kadar sıklıkla tartışılan bir konu olsa da denetim kalitesi kavramının ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Çünkü denetimin kalitesi söz konusu olduğunda finansal tablo kullanıcılarına göre farklılık göstermekte ve ortak bir noktaya varılamamaktadır. Bu kapsamda ilgili literatür incelendiğinde; denetim kalitesini etkileyen ve denetim kalitesinin etkilediği faktörlere ilişkin çalışmaların varlığından bahsetmek mümkündür.

Bu doğrultuda çalışmanın amacı, ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanan denetim kalitesine yönelik 2016-2020 yılları arasında yapılan çalışmaları genel olarak değerlendirmektir. Çalışmada muhasebe ve denetim alanında en fazla makalelerin yayınlandığı Journal of Accounting, Auditing and Finance, Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, Journal of International Accounting, Auditing and Taxation, Journal of Accounting and Auditing: Research and Practice, Accounting, Auditing and Accountability Journal, Journal of Accounting, Auditing and Performance Evaluation ile Muhasebe ve Finansman (MUFAD), Muhasebe Bilim Dünyası (MÖDAV), Muhasebe ve Denetime Bakış ve Mali Çözüm dergilerinde yer alan denetim kalitesini konu alan makaleler incelenecektir. İlgili çalışmalarda denetim kalitesini etkileyen ve denetim kalitesinin etkilediği faktörlerin neler olduğu genel olarak sınıflandırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Denetimi, Denetim Kalitesi, Bibliyometrik Analiz Tekniği.

⁸³ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, busra.tosunoglu@gumushane.edu.tr

⁸⁴ Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, gulsah.donmez2525@gmail.com

Algılanan Hizmet Kalitesi ve Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişkide Kurum İmajının Aracılık Rolünün İncelenmesi

Erdal Demir⁸⁵, Ali Köroğlu⁸⁶

Öz

Çalışmanın amacı muhasebe meslek mensuplarının sundukları hizmetin kalitesiyle kurum imajı ve müşterilerin tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda Gümüşhane'de bulunan serbest muhasebeci mali müşavirlerden hizmet satın alan ve Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olan işletmeler evreni olarak belirlenmiştir. Evreni temsil eden 312 işletmeye anket uygulanmış ve anket verileri SPSS ve AMOS programlarında analiz edilerek sonuçları yorumlanmıştır. Analizler sonucunda hizmet kalitesinin kurum imajı ve tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu ve kurum imajının tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sunucuna ulaşılmıştır. Ayrıca kurum imajının hizmet kalitesi ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide aracılık rolü bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Kalitesi, Kurum İmajı, Tavsiye Etme Niyeti, Muhasebe Meslek Mensupları

Investigation of The Mediating Role of The Corporate Image in The Relationship Between Perceived Service Quality and The Intention to Recommend

Abstract

The aim of the study is to examine the relationship between the quality of the service provided by accounting profession members and the corporate image and the customers' intention to recommend. The sample of the study is the companies based in Gümüşhane which have bought services from certified public accountants, and are registered in the Chamber of Commerce and Industry. Questionnaires were applied to 312 companies representing the sample, and the results were interpreted by analyzing the survey data in SPSS and AMOS programs. As a result of the analysis, it was found that the service quality had a positive effect on the corporate image and the intention to recommend. The corporate image had a positive effect on the intention to recommend. In addition, corporate image has an mediating role in the relationship between service quality and the intention to recommend.

Keywords: Service Quality, Corporate Image, Intention to Recommend, Accounting Profession Members.

Giriş

Muhasebe kurum ve kuruluşların mali nitelikteki iş ve işlemlerini kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, rapor eden, sonuçlandıran, yorumlayan ve analiz eden bir bilim koludur (Feyiz, 2009: 8; Erol, 2012: 7). Ülkemizde muhasebecilik mesleği ve kapsamı 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu ile düzenlenmiştir. Bu kanuna göre muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin konusu; gerçek ve tüzel kişilere ait işletmelerin defterlerini tutmak, kar-zarar tablosu, bilanço ve beyannameleri ile diğer belgelerini düzenlemek

⁸⁵ Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, erdaldemir2961@gmail.com

⁸⁶ Öğr. Gör., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Adalet Meslek Yüksekokulu, alikoroglu5461@gmail.com

ve benzer işleri yapmak, muhasebe sistemlerini kurmak, finans, işletmecilik, mali mevzuat, muhasebe ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda mali müşavirlik yapmaktır. Ayrıca bu konularda belgelerine dayanılarak inceleme, denetim ve tahlil yapmak, mali tablolar ve beyannamelerle ilgili yazılı görüşünü belirtmek, rapor vb. düzenlemek, bilirkişilik, tahkim vb. işleri yapmak da muhasebeci ve mali müşavirlerin iş kapsamındadır.

Günümüzde ülkeler arasında ticari sınırların büyük oranda ortadan kalkması, rekabetin artması ve devletlerin yeni kanun ve tasarılarla mali konulardaki denetimleri artırması işletmelerin muhasebe işlemlerini daha fazla ciddiye almasını zorunlu hale getirmiştir. İşletmeler muhasebe işlemlerini kendi bünyelerinde oluşturdukları muhasebe birimleriyle gerçekleştirebildikleri gibi muhasebecilik hizmetini işletme dışındaki farklı kişi veya kuruluşlardan da alabilmektedirler. Özellikle büyük işletmeler mali işlerinin kayıt, takip ve düzeni için kendi muhasebe birimlerini kurmakta ve bu birimlerde yetkin muhasebecileri istihdam etmektedir. Küçük ve orta büyüklükteki işletmeler ise bu faaliyetler için ayrı bir birim kurmak veya personel istihdam etmek yerine bu hizmeti işletme dışındaki kişi veya kuruluşlardan sağlamaktadırlar.

Muhasebeciler açısından bakıldığında da sağladıkları hizmetlerin kalitesi önemli hale gelmiştir. Günümüzde gerek orta öğretim düzeyinde gerek ön lisans ve lisans seviyesinde muhasebe eğitimi veren eğitim kurumları ve bölümlerinin sayısının artması meslek mensupları arasında da bir rekabetin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İşletmelerin mali işlemlerinin ihmaline yönelik kanunlarla önemli cezaların ön görülmesi de işletmeleri muhasebeci seçiminde daha dikkatli olmaya yöneltmektedir.

Muhasebecilerin sundukları hizmetin kalitesi mevcut ve olası müşteriler nezdindeki imajını da etkilemektedir. Mevcut müşterilerle ilişkilerin devam ettirilmesi ve yeni müşteriler kazanmak için muhasebecinin olumlu bir imaj oluşturması gerekmektedir. Mevcut müşteriler aldıkları hizmetten memnun kaldıklarında ilişkide buldukları farklı işletmelere muhasebecilerini tavsiye edebilecekleri gibi farklı ortamlarda aldıkları hizmetten memnuniyetlerini dile getirerek de muhasebecilerinin olumlu reklamını yapabileceklerdir. Daha önce yapılan çalışmalar da bunu doğrulamaktadır (Bilgin, 2017: 49; Gürler ve Erturgut, 2018: 242).

Parasuraman vd.(1988: 23) sunulan hizmetin kalitesini beş boyut altında değerlendirmektedirler. Bu boyutlar fiziksel görünüm, güvenilirlik, yanıt verebilirlik, güvenlik ve empatidir. Fiziksel görünüm, işyerinin genel görünümü, kullanılan araç ve gerecin kalitesi, çalışanların giyimi vb.; güvenilirlik, hizmetlerin hatasız sunulması, iş ve işlemleri gerçekleştirirken güven verme, verilen sözleri tutma, işleri söz verilen zamanda bitirme vb.; yanıt verebilirlik, müşterinin isteklerine anında yanıt verebilme, müşteriye yardım etme konusunda istekli olma, yapacağı işin zamanını kesin olarak söyleyebilme vb.; yapılan işle ilgili yeterli bilgi ve donanımına sahip olma, mali işlerde güven verme, müşteriye karşı nazik olma vb.; empati müşterilerin ihtiyaçlarını bilme, onların menfaatlerini destekleme, onları dikkate alma, onlarla kişisel olarak ilgilenme, çalışma saatlerinin uyumlu olması vb. ile ilgilidir. Muhasebeciler müşterilerine iyi hizmet sunabilmek için bu faktörleri göz önünde bulundurmalıdırlar. Böylece müşteriler nezdindeki imajlarını yükseltebilir ve müşterileri tarafından tavsiye edilebilirler.

Literatürde hizmet kalitesinin imaj ve tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisini kanıtlayan birçok çalışma mevcuttur. Kazançoğlu (2011: 153) havacılık sektöründe yaptığı araştırmada ve Eroğlu (2013: 42) bankacılık sektöründe yaptığı araştırmada hizmet kalitesinin veya hizmet

kalitesi boyutlarının kurum imajı üzerinde pozitif etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. Aynı şekilde hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerindeki etkilerini kanıtlayan çalışmalar da mevcuttur (Arlı, 2012: 19; Silik ve Ünlüönen, 2018: 334). İmajın tavsiye etme niyeti üzerinde etkili olduğunu tespit eden çalışmalar da mevcuttur (Öztürk ve Şahbaz, 2017: 3; Sevim vd., 2013: 115).

Bu çalışma da hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti ve kurum imajı üzerindeki etkisini ve kurum imajının da tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Aynı zamanda hizmet kalitesi ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracılık rolünü ortaya koymayı da amaçlamaktadır.

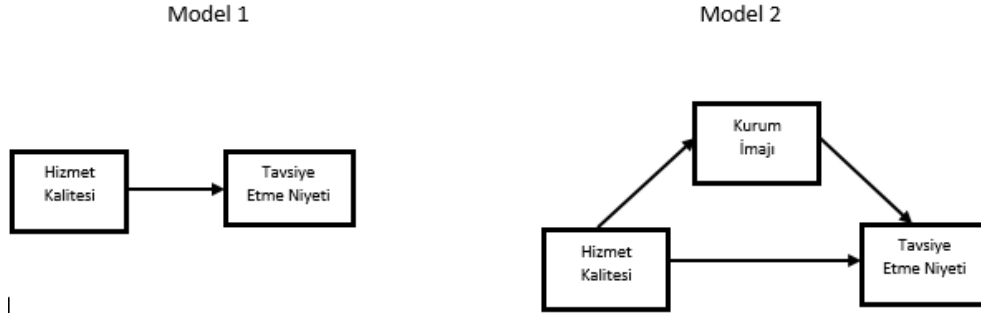
1. Araştırmanın Metodolojisi

1.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı, muhasebe hizmeti alan işletmelerin algıladıkları hizmet kalitesinin muhasebecilerin imajı ve müşterilerin tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktır.

1.2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Muhasebe hizmeti alan iş yerlerinin algıladıkları hizmet kalitesinin kurum imajı ve tavsiye etme niyeti ile ilişkisini inceleyen çalışmalar incelenerek aşağıdaki model ve hipotezler geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

H1: Hizmet kalitesi tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H2: Hizmet kalitesi kurum imajı üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H3: Kurum imajı tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H4: Kurum imajının hizmet kalitesi ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide aracı rolü bulunmaktadır.

Öncelikli olarak Şekil-1’de yer alan Model-1’deki (yol analizi) hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerindeki yordayıcı rolü incelenmiştir. Ardından Model-2’de hizmet kalitesinin, kurum imajı aracılığında tavsiye etme niyetini yordaması yapısal eşitlik aracılığı ile incelenmiştir.

1.3. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın evrenini Gümüşhane ilinde faaliyet gösteren ve Ticaret ve Sanayi Odasına kaydı olan 735 işletme oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi ile belirlenen örneklerden veri toplamak amacıyla anket formu kullanılmıştır. Oluşturulan anket formu 2 bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde katılımcıların muhasebecilerden aldıkları hizmete yönelik kalite algısını ölçen 25 soru, muhasebecilerin kurumsal imajlarına yönelik algılarını ölçen

4 soru ve katılımcıların hizmet aldıkları muhasebecileri tavsiye etme niyetlerini ölçmeye yönelik 3 soru olmak üzere toplam 32 soru, ikinci bölümde ise katılımcıların demografik bilgilerine yönelik 8 soru bulunmaktadır. Anket formu 312 katılımcıya uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS ve AMOS paket programlarında analiz edilerek elde edilen sonuçlar değerlendirilmiştir.

2. Verilerin Analizi

2.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Yapılan analiz sonucunda araştırmaya katılanların %54,2'sinin erkek, %45,8'inin kadın olduğu; çoğunluğu 28 yaş ve altı katılımcıların(%52,6) oluşturduğu; gelir gruplarına göre katılımcı sayısının birbirine yakın dağılıma sahip olduğu; bekarların(%58,2) oranının evlilerden fazla olduğu; katılımcıların yarıdan fazlasının önlisans veya lisans mezunu olduğu(%57,7) ve hizmet sektöründe faaliyet gösteren katılımcıların(%32,7) daha fazla sayıda olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Bu sonuçlara ek olarak katılımcıların önemli bir kısmının 1-5 yıl arası(%50,6) faaliyette bulunduğu ve %65,4'ünün mevcut muhasebecisinden 1-5 yıl arası bir süreden beri hizmet aldığı sonuçlarına ulaşılmıştır.

2.2. Araştırmanın Bulguları ve Analiz

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini ölçmek amacıyla ölçeklere faktör ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda hizmet kalitesi ölçeğinin alpha katsayısı 0,968, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) değeri 0,957, Barlett Küresellik testi: 6235,914 ve $p < 0,001$ olarak tespit edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan kurum imajı ölçeğinin alpha katsayısı 0,867, KMO örneklem yeterlilik ölçütü 0,821, Barlett Küresellik testi: 587,140 ve $p < 0,001$ olarak bulunmuştur. Tavsiye etme niyeti ölçeğinin alpha katsayısı 0,875, KMO değeri 0,741, Barlett Küresellik testi: 476,126 ve $p < 0,001$ olarak çıkmıştır.

Yapısal Eşitlik Modellemesine başlanmadan önce modele ait değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için yapılan korelasyon analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur

Tablo 1. Yapısal Eşitlik Modellemesine Dâhil Edilecek Olan Değişkenlerin Birbiriyle İlişkisi

Değişkenler	1	2	3
1. Hizmet Kalitesi	1	,859*	,781*
2. Kurum İmajı	,859*	1	,792*
3. Tavsiye Etme Niyeti	,781*	,792*	1

* $p < ,01$

Tablo 1 incelendiği zaman regresyon modeline dâhil edilecek bağımsız değişken hizmet kalitesi ile kurum imajı ($r = .86$; $p < .01$) ve tavsiye etme niyeti ($r = .78$; $p < .01$) arasından anlamlı pozitif yönde bir ilişki olduğu gözlenmiştir.

2.2.1. Model 1. Hizmet Kalitesi ile Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Dair Yol (Path) Analizi Bulguları

Hizmet kalitesi ile tavsiye etme niyeti ilişkisinde kurum imajının aracı rolünün incelenbilmesi için bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde anlamlı bir yordayıcı rolünün olması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1179). Bu nedenle Model-2'deki aracılık analizin yapılabilmesi için öncelikle Model-1 test edilmiştir.

Yol analizinde bir tane modifikasyon uygulanmıştır. Modele ait uyum indeksleri modelin iyi uyum değerlerine sahip olduğunu göstermektedir. Modele ait uyum değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Uyum İyiliği Değerleri

	X2	df	X2/df	GFI	CFI	RMSEA
Uyum Değerleri	46,024	18	2,557	0,963	0,988	0,071
İyi Uyum Değerleri			≤ 3	≥ 90	≥ 0,97	≤ 0,05
Kabul Edilebilir Uyum Değerleri			≤ 4 - 5	0,08 - 0,085	≥ 0,95	0,05 - 0,08

Uyum değerlerinden GFI: 0,963, CFI: 0,988, NFI: 0,980, IFI: 0,988, RFI: 0,969 ve TLI: 0,981 olarak bulunmuş ve hipotez testi sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 3. Hizmet Kalitesinin Tavsiye Etme Niyetini Yordamasına İlişkin Yol Analizi Katsayıları

Yordanan	Yordayan	B	β (Standart B)	t	S.H.	p
Tavsiye Etme Niyeti	Hizmet Kalitesi	,92	,85	14,084	0,66	,000*

*p <,01

Tablo 3'te görüldüğü gibi hizmet kalitesinin ($\beta = .85$, $t = 14.084$, $p < .001$) tavsiye etme niyetinin pozitif yönde anlamlı bir yordayıcısı olduğu belirlenmiştir. Hizmet kalitesi tavsiye etme niyetindeki varyansın %73'ünü açıklamaktadır ($R^2 = .73$).

2.2.2. Model 2. Hizmet Kalitesi ile Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişkide Kurum İmajının Aracılık Rolünün İncelenmesine Dair Bulgular

Hizmet kalitesi ile tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracılık rolünü incelemek için Model-2 analiz edilmiştir. Bu analiz yapılırken aracı değişken olan kurum imajının bağımlı değişken olan tavsiye etme niyetini anlamlı bir şekilde yordaması, aynı şekilde hizmet kalitesinin aracı değişken olan kurum imajını anlamlı bir şekilde yordaması gerekmektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1180). Aynı zamanda aracı değişken olan kurum imajının etkisi kontrol edildiğinde, hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerindeki açıklayıcı etkisini kaybetmesi veya azalması beklenmektedir (Hayes, 2013, s. 99).

Hizmet kalitesi ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracılık rolüne ilişkin yapılan aracılık testine ait model uyum indeksleri incelendiğinde ($\chi^2/sd = 2.83$; RMSEA = .077, GFI = .929, NFI = .959, TLI = .965, CFI = .973 ve IFI = .973) modelin gerekli uyum iyiliği değerlerini sağladığı görülmektedir. Model 2 incelendiği zaman hizmet kalitesinin kurum imajını anlamlı ve pozitif bir şekilde yordadığı ($\beta = .94$, $p < .001$), yine aynı şekilde kurum imajının tavsiye etme niyetini anlamlı ve pozitif bir şekilde yordadığı ($\beta = .83$, $p < .001$) saptanmıştır. Elde edilen sonuçlar aracılık analizindeki değişkenler arasında olması gereken ilişkilerin var olduğunu göstermektedir (Baron ve Kenny, 1986, s. 1179). Bu aşamadan sonra Tablo 4'teki aracılık analizine ilişkin bulgular değerlendirilmiştir.

Tablo 4. Hizmet Kalitesi ve Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişkide Kurum İmajının Aracılık Rolüne İlişkin Bulgular

Yordanan	Yordayan	B	β (Standart B)	.t	S.H.	p
KI	HK	,94	,94	15,406	0,61	,000*
TN	KI	,90	,83	4,409	0,20	,000*
TN	HK (Doğrudan Etki)	,09	,08	0,440	0,19	,660**
TN	HK (Toplam Etki)	,92	,85	14,084	0,66	,000*
Bias%95						
				Alt Limit		Üst Limit
TN	HK (Dolaylı Etki)	,84	,78	,341		2,294
KI						

*p <,01, **p <,05 (HK: Hizmet Kalitesi; KI: Kurum İmajı; TN: Tavsiye Etme Niyeti)

Hizmet kalitesi ile tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracılık rolünün test edildiği yapısal eşitlik modelinde, Tablo 4'te görüldüğü gibi hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerindeki yordayıcılık düzeyinin (Model 1: $\beta=.85$, $t= 14.084$, $p<.001$), Model 2'de ortadan kalktığı (Model 2: $\beta=.08$, $t= 0.440$, $p>.05$) belirlenmiştir. Aynı zamanda Model 2'de kurum imajının tavsiye etme niyetini anlamlı bir şekilde yordadığı ($\beta = .83$, $p<.001$) görülmüştür. Sonuç olarak hizmet kalitesi ve kurum imajı birlikte tavsiye etme niyetine ait varyansın %70'ini açıklamaktadır ($R^2 =.82$).

Model-1 ve Model-2 sonuçları beraber değerlendirildiğinde hizmet kalitesi ile tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracı rolünün olduğu görülmektedir. Çünkü kurum imajının analize dahil edilmesiyle birlikte hizmet kalitesinin Model-1'deki anlamlı etkisinin ($\beta =.85$, $p<.001$), Model-2'de ortadan kalktığı (Model 2: $\beta=.08$, $p>.05$) görülmektedir. Aracılık etkisinin anlamlı olup olmadığına karar vermek için bootstrapping işlemi yapılmış ve güven aralıkları incelenmiştir. Bootstrapping işlemine göre aracılık $p <. 001$ düzeyinde anlamlı ve %95 güven aralıklarında alt sınırı ,341 ve üst sınırı 2,294 olduğu görülmüştür. Bootstrap (özyükleme) katsayılarının alt ve üst limitleri sıfırı kapsamadığı için kurum imajının aracılık etkisinin anlamlı olduğu değerlendirilmiştir (Preacher ve Hayes, 2008, s. 879-891).

Tablo 5. Araştırma Hipotezlerinin Kabul / Ret Durumu

		Durum
H1	Hizmet Kalitesi → Tavsiye Etme Niyeti	Kabul
H2	Hizmet Kalitesi → Kurum İmajı	Kabul
H3	Kurum İmajı → Tavsiye Etme Niyeti	Kabul
H4	Hizmet Kalitesi →Kurum İmajı → Tavsiye Etme Niyeti	Kabul

*p < 0,01, **p < 0,05

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde hizmet sektörünün hem dünya ekonomisinde hem de Türkiye ekonomisindeki oranı diğer sektörlerle kıyasla hayli yüksektir ve bu oran her geçen gün daha da artmaktadır. Hizmet sektöründe yeni kurulan işletmelerin sayısı arttığı gibi diğer sektörlerde faaliyet gösteren işletmeler de karlılıklarını artırmak amacıyla kısmen veya tamamen hizmet sektörüne yönelebilmektedir. Ekonomi içinde bu kadar önemli bir yere sahip olan hizmet işletmelerinden biri de muhasebe bürolarıdır. Muhasebeciler farklı işletmelerin mali iş ve işlemlerini düzenleyip kayıt altına alarak hizmet faaliyetini yerine getirmektedir. Birbirine benzer uğraşları yerine getiren muhasebeciler sağladıkları hizmetin kalitesiyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Sunulan hizmetin kalitesi müşteri tatminini ve tüketicilerin gelecekteki davranışlarını etkilemekte ve müşterilerle başarılı ilişkilerin kurulmasını sağlamaktadır. Kaliteli hizmet sunan işletmelerin imajı da sundukların hizmetin kalitesiyle doğru orantılı olarak artmakta, işletmenin tanınırlığını ve tavsiye edilme olasılığını artırmaktadır. Bu çalışma tüm bu konuları göz önünde bulundurarak algılanan hizmet kalitesinin kurum imajı ve tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisini incelemeyi ve hizmet kalitesi ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracılık rolünü belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Gümüşhane ilinde hizmet veren ve Ticaret ve Sanayi Odasına kayıtlı olan 312 muhasebe mensubuna yüz yüze anket uygulanmış ve elde edilen veriler SPSS ve AMOS programlarında analiz edilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgulardan birincisi hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğudur. Bu sonuçla H1 hipotezi desteklenmektedir. Arlı (2012) ve Silik ve Ünlüönen (2018)'in araştırma sonuçları da bu bulguları desteklemektedir. Muhasebe hizmeti alanlar aldıkları hizmetin kaliteli olduğuna inandıklarında hizmet aldıkları muhasebeciyi başka işletmelere de önerebilmektedirler. Bu nedenle muhasebeciler sundukları hizmetlerin kalitesini yüksek tutmalı ve müşterilerine güven aşılamalıdır. Yeni müşteri kazanmanın mevcut müşteriyi elde tutmaya oranla çok daha maliyetli olması nedeniyle muhasebeciler mevcut müşterilerini hizmet kalitelerini yüksek tutarak menün edecek ve bu müşterilerin kendilerini başkalarına da tavsiye etmelerini sağlayarak yeni müşteri kazanmanın maliyetini de azaltmış olacaklardır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen ikinci bulgu ise hizmet kalitesinin kurum imajı üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğudur. Bu bulgularla H2 hipotezi desteklenmektedir. Kazançoğlu (2011) ve Eroğlu (2013)'in araştırma sonuçları da bu bulguları desteklemektedir. Muhasebecilerin sundukları hizmetin kalitesi arttıkça müşteriler nezdindeki imajı da olumlu olarak yükselmektedir. Muhasebe firmasının kullandığı araç ve gerecin son teknolojiye uygun olması, çalışanların bilgili olması ve müşterilerin sorunlarıyla ilgilenme konularında istekli olmaları, müşterilere nazik davranmaları, güven vermeleri, işleri söz verdikleri sürede bitirmeleri gibi hizmet kalitesini artıran eylemler muhasebecinin müşteri nezdindeki imajını da artıracaktır. Bu nedenle muhasebecilerin bu konulara önem vermesi gerekmektedir.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen üçüncü bulgu ise kurum imajının tavsiye etme niyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğudur. Bu sonuçlarla H3 hipotezi desteklenmektedir. Bu durum Öztürk ve Şahbaz (2017) ve Sevim vd. (2013) tarafından yapılan çalışmalarla da desteklenmektedir. Müşteriler muhasebecilerin sundukları hizmetlerden ne kadar memnun kalırsa muhasebecinin imajı da o kadar yüksek olacaktır. Çünkü müşteriler kaliteli firmaların kaliteli hizmet sağlayabileceğine inanmaktadır ve bu firmaların müşteri nezdindeki güvenilirliği

daha yüksek olmaktadır. Muhasebecinin iş yerinin görünüşü, çalışanlarının giyimi, işlerini söz verdiği zamanda yapması, müşterilerde güven duygusu oluşturması vs. muhasebecinin imajıyla doğrudan etkilidir. Ayrıca muhasebeciler yaptıkları işin doğası gereği kolay tercih edilebilen veya kolay vazgeçilebilen meslek mensupları değildir. İşletmeler mali işleriyle ilgili kayıtları tutturmak veya düzenlemeleri yaptırmak için güvenilir çalışanlar veya işletmeler aramaktadırlar. Bu kriterlere uygun muhasebecilerle çalışmak için tavsiyeleri dikkate almaktadırlar. Ayrıca muhasebeciler işyerlerinin görünüşüyle de müşterileri ikna etmeli, söz konusu işi yapabilecek donanımda bir işyeri olduklarını göstermelidir. Tüm bu faktörler muhasebecinin müşteri nezdinde sahip olduğu olumlu imaja işaret etmektedir. Muhasebecilerin imajı olumlu olduğunda müşteri tarafından başkalarına da tavsiye edilecek ve yeni müşteri kazanmanın maliyetini azaltacaktır.

Yapılan analizler sonucunda elde edilen bir diğer bulgu da hizmet kalitesi ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkide kurum imajının aracılık rolünün olduğudur. Bu sonuçlarla H4 hipotezi desteklenmektedir. Bu sonuçlar hizmet kalitesinin tavsiye etme niyeti üzerinde hem doğrudan hem de kurum imajı üzerinden dolaylı olarak etkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum muhasebecilerin sundukları hizmetin kalitesinin yüksek olmasının tavsiye edilme olasılıklarına olumlu katkı sağlayacağı ancak imajlarının yüksek olmasıyla tavsiye edilme olasılıklarının daha da artacağı anlamına gelmektedir.

Araştırma sonuçları incelendiğinde elde edilen bulguların hizmet kalitesi, kurumsal imaj ve tavsiye etme niyeti ile ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma sadece Gümüşhane ilinde hizmet veren muhasebeciler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle gelecekteki çalışmaların daha fazla katılımcı üzerinde veya daha farklı sektörlerde bu değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemeleri önerilmektedir.

Kaynakça

- Arlı, E. (2012). Yat Limanı İşletmeciliğinde Algılanan Hizmet Kalitesi Faktörlerinin Tekrar Tercih Etme Niyeti, Tavsiye Etme Niyeti ve Genel Memnuniyet Düzeyi Üzerindeki Etkisi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(1), 19-32.
- Baron, R. M. ve Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51, 1173-1182.
- Bilgin, Y. (2017). Restoran İşletmelerinde Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Müşteri Sadakatinin Ağızdan Ağıza Pazarlamaya Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 9(4), 33-62.
- Erol, M. (2012). *Finansal Muhasebe*, Ankara: Kalkan Matbaacılık.
- Eroğlu, K. (2013). Hizmet Kalitesi Algısının Kurumsal İmajı Üzerine Hizmet Sektöründe Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(4), 29-46.
- Feyiz, M. A. (2009). *Genel Muhasebe*, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Gürler, H. E. ve Erturgut, R. (2018). Hizmet Kalitesinin Müşteri Tatmini ve Ağızdan Ağıza İletişim Üzerindeki Etkisi: Havayolu Endüstrisinde Cinsiyet Temelli Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 229-253.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to Mediation, Moderation, and Conditional Process Analysis: A Regression-Based Approach*. New York: Guilford Press.

- Kazançoğlu, İ. (2011). Havayolu Firmalarında Müşteri Sadakatının Yaratılmasında Kurum İmajının ve Algılanan Hizmet Kalitesinin Etkisi. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 21, 130-158.
- Öztürk, Y. ve Şahbaz, R. P. (2017). Algılanan Destinasyon İmajının Tekrar Ziyaret Niyeti ve Tavsiye Davranışı Üzerine Etkisi: Ilgaz Dağı Milli Parkı'nda Bir Araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 3-18.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Berry, L. L. (1988). Servqual: A Multiple-Item Scale For Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Preacher, K. J. ve Hayes, A. F. (2008). Asymptotic And Resampling Strategies for Assessing and Comparing Indirect Effects in Multiple Mediator Models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879-891.
- Sevim, B., Seçilmiş, C. ve Görkem, O. (2013). Algılanan Destinasyon İmajının Tavsiye Davranışı Üzerine Etkisi: Safranbolu'da Bir Araştırma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(20), 115-130.
- Silik, C. E. ve Ünlüönen, K. (2018). Hizmet Kalitesi, Müşteri Memnuniyeti ve Tavsiye Etme Niyeti Arasındaki İlişki: Kayak Merkezlerine Yönelik Bir İnceleme. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(4), 333-357.

Türkiye'deki Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sürdürülebilirlik Açıklamaları: Sürdürülebilirlik Raporlarının İçerik Analizi

Gül Yeşilçelebi⁸⁷

Öz

Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik raporlarına güvence sağlayan bağımsız denetim kuruluşlarının kendi sürdürülebilirliklerine ne derecede önem verdiğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda Türkiye'deki bağımsız denetim kuruluşlarının yayınladığı sürdürülebilirlik raporları incelenmiştir. 334 bağımsız denetim kuruluşunun faaliyet gösterdiği Türkiye'de, sadece iki denetim kuruluşu tarafından toplam beş sürdürülebilirlik raporu yayınlandığı görülmüştür. Bu raporlar içerik analizine tabi tutulmuştur. Ayrıca, bu bağımsız denetim kuruluşlarının yayınladıkları raporlarında sürdürülebilirlik boyutlarının ne ölçüde yer aldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun için sürdürülebilirlik açıklama skoru hesaplanmıştır. Raporlarda yer alan açıklamalar GRI Standartlarına göre değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında incelenen raporlarda yer alan bilgilerin doğruluğu konusunda herhangi bir onaylanma ya da güvence verilmemiştir. Türkiye'deki bağımsız denetim kuruluşlarının sürdürülebilirliğin önemi konusunda yeterli ilgiyi göstermedikleri sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağımsız Denetim Kuruluşları, Sürdürülebilirlik Raporları, GRI Standartları, İçerik Analizi.

Sustainability Disclosures of the Independent Auditing Firms in Turkey: A Content Analysis of the Sustainability Reports

Abstract

The purpose of this study is to reveal to what extent independent auditing firms providing assurance to sustainability reports attach importance to their own sustainability. In this context, sustainability reports published by the independent auditing firms in Turkey were reviewed. 334 independent auditing firms which operates in Turkey, it has seen only five sustainability reports published by the two auditing firms. These reports were subjected to content analysis. In addition, the extent to which the sustainability dimensions are included in the reports published by these independent auditing firms has been tried to be determined. For this, the sustainability disclosure score was calculated. The disclosures in the reports have been evaluated according to the GRI Standards. No confirmation or assurance has been given as to the accuracy of the information contained in the reports reviewed within the scope of the research. It was concluded that they do not show sufficient interest in the importance of the sustainability of independent auditing firms in Turkey.

Keywords: Independent Auditing Firms, Sustainability Reports, GRI Standards, Content Analysis.

⁸⁷ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, gyesilcelebi@hotmail.com, Orcid Id 0000-0001-8558-4452.

Sağlık Çalışanlarının Tıbbi Atık Yönetimi: Bir Devlet Hastanesi Örneği

Nilgun Ulutasdemir⁸⁸, Semra Sisman Elevli⁸⁹, Özgün Arman⁹⁰

Öz

Bu araştırma; Trabzon İli Ortahisar ilçesindeki Yavuz Selim Kemik Hastalıkları ve Rehabilitasyon Hastanesindeki sağlık çalışanlarının tıbbi atık yönetimindeki bilgi düzeylerini değerlendirmek amacıyla tanımlayıcı olarak planlanmıştır. Yöntem: Araştırmanın evrenini, Aralık 2016-Ocak 2017'de Trabzon Yavuz Selim Kemik Hastalıkları ve Rehabilitasyon Hastanesinde çalışan sağlık çalışanları (n=248 kişi) oluşturmaktadır. Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli kurum izni ve etik kurul onayı alınmıştır. Araştırmanın yapıldığı tarihlerde aktif çalışan, raporlu-izinli-red edenler dışında 196 personele ulaşılmıştır. Araştırmanın verileri; sosyodemografik özellikler ve personelin tıbbi atıklar ile ilgili bilgi, tutum ve davranışlarını içeren sorulardan oluşan anketin direkt gözlem altında uygulanmasıyla toplanmıştır. Bulgular: Sağlık çalışanların %74.0'ı (145 kişi) kadın, %26.0'ı (51 kişi) erkek olup yaş ortalamaları 39.31±5.67 (min:22, max:56)'dir. Sağlık çalışanların %93.3'ü atıklar konusunda yeterli bilgiye sahip olduğunu, %98.4'ü atıkların kaynağında ayrıştırılmasını önemseydiğini ifade etmiştir. Sonuç: Bu çalışmada kadın sağlık çalışanlar "atık yönetim ilkeleri, evsel atıkların hangi renk torbalara atıldığı, belirli aralıklarla atıklar konusunda hizmet içi eğitim verilmesinin önemine inandığı" konularında erkek sağlık çalışanlarına göre bilgi düzeyleri daha yüksektir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık çalışanları, tıbbi atık, tıbbi atık yönetimi

Medical Waste Management of Healthcare Workers: Example of a Public Hospital

Abstract

This study aims to reveal the knowledge levels of healthcare workers in medical waste management at Yavuz Selim Bone Diseases and Rehabilitation Hospital in Trabzon. Method: The study was conducted at Yavuz Selim Bone Diseases and Rehabilitation Hospital in December 2016- January 2017 in Trabzon. The participants were the healthcare workers employed at the hospital (248 employees). Necessary institution permission and ethics committee approval were obtained for conducting the research. During the study the number of the participants were 196 because some were off, some had health problems and some rejected to be a participant in the study. The data were collected using demographic features, and a questionnaire including the attitudes, awareness and manner of the participants about the medical waste. Findings: 74.0 per cent of the participants were female (145) and 26 per cent were male (51). The average age was 39.31±5.67 (min:22, max:56). 93.3 per cent of the Healthcare workers had sufficient information about the medical waste. 98.4 per cent of them stated that it is important to separate the waste at its source. Result: The findings showed that the female employees had higher scores than the male employees about "obeying

⁸⁸ Assoc. Prof., Gümüşhane University Faculty of Health Sciences Department of Health Management, Gümüşhane, nulutasdemir@yahoo.com

⁸⁹ Health Care Services Manager, Trabzon Yavuz Selim Bone Diseases and Rehabilitation Hospital, Trabzon, semraelevli@hotmail.com

⁹⁰ Lecturer, Artvin Çoruh University Borçka Acarlar Vocational School Department of Occupational Health and Safety, Artvin, ozgunarman@artvin.edu.tr

ISRC Congress

the waste management principals, and placing the domestic waste into the right colour bag". Also the female participants believed "the importance of inservice training about medical waste" more than the male participants.

Keywords: Healthcare workers, medical waste, medical waste management.

Ali Nihat Tarlan'dan Orhan Şaik Gökyay'a Necati Bey'e Ait Bir Beytin Tenkidi

Enes İlhan⁹¹

Öz

Necâtî Bey (?-H-914/ M-1509) Klasik Türk Şiirinin kurucularından olup, gerek yaşadığı dönemde gerekse günümüze değin etkileri izlenen müstesna şairlerimizdendir. Necati Bey Divanı Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından 1963 senesinde yayımlanır. Tarlan bu çalışmasını İstanbul'da bulunan muhtelif kütüphanelerden temin ettiği 25 adet divan nüshasından hareketle gerçekleştirir. Önsözünde Tarlan, İngiltere'de bulunan ve ulaşamadığı bir nüshadan da bahsetse de aslında ulaşamadığı tek nüsha bu değildir. Nitekim tarafımızca 83 adet divan nüshası bir araya getirilmiş olup divan metnine yönelik tekrar bir neşir çalışması yürütülmektedir. Divan, neşredildikten sonra Prof. Dr. Mehmet Çavuşoğlu tarafından tahlil edilerek 1971 tarihinde yayımlanır. Bu iki ana çalışmadan hareketle ve bu çalışmaların temelinde günümüze değin Necâtî Bey üzerine pek çok araştırma gerçekleştirilir ve eleştirel yazı kaleme alınır. İşte bu eleştiri yazılarından biri de Orhan Şaik Gökyay'a aittir. Gökyay, 1989 Ocağında Tarih ve Toplum Dergisi'nin 61. sayısında Necâtî Bey Divanı'nın 6. Kasidesinin 12. Beyti olan 'Gösterdi köni gözüme virüp cilâ çemen-Sebze göğünde encüm-i ezhârî âşikâr' beytini konu edinir. Temin ettiği 9 divan nüshasından hareketle beyti tenkide tabi tutar ve tekrar yorumlar. Ancak Gökyay'ın ulaştığı beyit hiçbir divan nüshasında geçmemekte olup farklı nüshalardan hareketle bir araya getirilmiş kelimelerden oluşur. Çalışmamızda hem Tarlan'ın hem de Gökyay'ın ulaştığı sonuçlar değerlendirilecek ve bu beytin temelinde metin tenkidine dair bazı dikkatler gözler önüne serilecektir. Çalışmamız ile geçmiş yıllarda yapılmış ama bir takım imkansızlık nedeniyle kemale ulaşamamış çalışmaların varlığına işaret edilecek ve bu yolla bazı metinlerin tenkitli neşirlerinin tekrar hazırlanması gerektiği ortaya çıkacaktır. Ayrıca metin tenkidinde metodolojinin önemi ve uygulanabilirliği pekişecektir.

Anahtar Kelimeler: Necâtî Bey, Ali Nihat Tarlan, Orhan Şaik Gökyay, Metin Tenkidi.

⁹¹ Arş. Gör., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, enesilhan@nku.edu.tr

Modernist Ekolün Peygamber Tasavvuruna Eleştirel Bir Yaklaşım

Yahya Yaşar⁹²

Öz

Aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümün ortaya çıkardığı insan merkezci yaşam biçimini en ideal olarak gören ve vahye dayalı bir dünya görüşüne fonksiyoner bir yer vermeyen modernizm, yaklaşık üç asırdan beridir bir ideoloji ve yaşam biçimi olarak kendini ortaya koydu. Tefsir geleneğimizin bundan etkilenmediğini söylemek mümkün değildir. Geleneksel dinî birikime sahip olmasına rağmen bu akımdan bir şekilde etkilenen bir kısım Müslüman düşünürler İslam dünyasında yaşanan problemlerin geleneksel din anlayışından kaynaklandığını sürekli yazıp çizmeye başladılar. İlk ele aldıkları konulardan biri de peygamberlik müessesesi oldu. Muhammed Abduh, Sir Seyyid Ahmed Han ve Muhammed Halefullah gibi düşünürler İslam anlayışındaki peygamberlik tasavvuruna eleştirel bir yaklaşım sergilemenin yanında kendi paradigmalarını da ortaya koydular. Nübüvveti sadece uhrevî-dinî alana hasretme, Peygamberler eliyle zuhur eden olağanüstü hadiselerin (Mucizeler) fevkaladeliliğini inkâr etme veya minimize etme, Kısaların gerçekliğini tartışmaya açma, bu paradigmalardan öne çıkarılardır. Sağlam bir temele dayanmadığını düşündüğümüz bu tasavvura eleştirel bir yaklaşım sergiledik.

Anahtar Kelimeler: Modernizm, Gelenek, Nübüvvet, Peygamber, Kısalar.

A Critical Approach to The Modernist Ecol's Prophet Vision

Abstract

Modernism, which considers the anthropocentric life that was created by the mental transformation that came with the age of enlightenment as ideal and does not give revelation a functional place in the worldview, has manifested itself as an ideology and lifestyle for almost three centuries. It is not possible to say that our commentary tradition was not affected by this. Despite having traditional religious knowledge, some Muslim thinkers who were affected by this trend in some way, started to constantly write that the problems experienced in the Islamic world stem from the traditional understanding of religion. One of the first issues they dealt with was the institution of prophecy. Philosophers such as Muhammed Abduh, Sir Seyyid Ahmed Khan and Muhammed Halefullah showed their own paradigms as well as taking a critical approach to the concept of prophecy in Islam. The prominent ones of these paradigms are devoting the prophethood only to the otherworldly-religious field, denying or minimizing the wonderfulness of the extraordinary events (miracles) that emerged by the prophets, and opening the reality of the parables to discussion. We took a critical approach to this vision, which we think is not based on a solid foundation.

Keywords: Modernism, Tradition, Prophethood, Prophet, Parables.

Giriş

İnsanı ve onun sahip olduğu akli her konuda temel kıstas kabul eden, vahye dayalı bilgiyi önemsiz gören modernizmin etkisi altında kalan bazı düşünür ve teorisyenler geleneksel peygamber tasavvurunda ciddi kırılmalar meydana getirmiştir. Esasında yeni bir peygamber tasavvuru oluşturmak için yola çıkan bu düşünürler başta Hz. Peygamber dönemi olmak üzere

⁹² Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, yahyayasar@nevsehir.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8521-1541

saf İslam'a ve kaynaklarına geri dönmek ve o saf inancı tekrar keşfetmeye girişmek istemişlerdi. (Bk. Görmez, 2014a: 839) Ancak ortaya koymuş oldukları tahlil ve yorumlar bambaşka bir zemine kaydı. Fazlurrahman bu süreci İslam'ın yeniden veya yeni baştan ifade edilmesinden ziyade, bir takım fikirlerle kaynaştırılmasına teşebbüs olarak niteler. (Bk. Fazlurrahman, 1999:300-301) Geleneksel ilmi birikime sahip bazı düşünürler, modernitenin de etkisiyle, beşerî zekâ ve kabiliyetleri ön plana çıkarılmış, sadece vahyi iletmekle sorumlu bir peygamber tasavvurunu sürekli dillendirmeye başladılar. Vahiy almaları dışında diğer insanlardan farklı bir yönleri olmadığına ikna olmuşlardı. Bu arada bu akımdan etkilenen bazı akademisyen ve düşünürler de Kur'an kıssalarının tarihi gerçekliğini tartışmaya açtılar. Modernizmin öne çıkardığı aşırı pozitivist yaklaşımların bir sonucu olarak peygamberlerden zuhur eden her türlü olağanüstü hadisenin fevkaladeliğinin bir şekilde minimize edildiği bir bakış açısıyla karşı karşıyaydık. Netice itibarıyla geleneksel peygamber tasavvurundan köklü bir kopuş ortaya çıkmış, peygamberler adeta sıradan bir beşer konumuna indirgenmişti.

Peygamberlerin, kavimleri arasından seçilmiş bir beşer olmaları elbette ki iletilen mesajın daha kolay özümsemesini sağlamış, gönderilen elçinin örnek alınabilmesinin de temelini teşkil etmiştir. Ancak kavimleri üzerinde etkili bir tebliğ faaliyeti sadece beşerî donanımlar üzerinden yürütülemez. Allah onları en hayırlılar arasından seçmiş, (Sâd, 38/47.) diğer insanlardan farklı olarak bazı donanım ve özellikler vermiştir. Diğer bir ifade ile onları icra edecekleri göreve hazır hale getirmiştir. Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyi öncelikle kendi hayatlarında uyguladıklarından dolayı en yüce ahlaka sahip olmuşlardır. Çünkü onlar ümmetleri için en güzel örneklerdir. (Ahzab, 33/21; Mumtahine, 60/4) Dinin inanç esasları ve ibadetler ancak onların vasıtasıyla öğrenilebilir. Peygamberler gönderildikleri toplumu inşa ederler. Onlar sadece vahyi tebliğ eden değil aynı zamanda bizzat kendi hayatında bu örnekliği sergileyen kişilerdir. Zaten bütün peygamberler getirdikleri ilahi vahyin ilk muhatapları ve yükümlüleridir. (Bk. Yaşar, 2020: 33-35) Şu ayet-i kerime bu gerçeği açıkça vurgulamaktadır: "De ki: bana, dini Allah'a halis kılarak O'na kulluk etmem emrolundu. Müslümanların ilki olmam emrolundu. De ki: Rabbime karşı gelirim doğruyu büyük günün azabından korkarım. De ki: Ben dinimi Allah'a halis kılarak O'na kulluk ederim." (Zümer, 39/11-14.) Tüm peygamberler kulluk noktasında sorumluluk sahibidirler.

Modernist düşünür ve akademisyenlerin ortaya koyduğu peygamber tasavvurunun eleştirel analizini yaparken be temel olgular daha da açıklığa kavuşacaktır.

1. Modernist Ekolün Peygamber Tasavvuru

1.1. Nübüvveti Sadece Uhrevî-Dinî Alana Hasretme

Modernizmin temel parametrelerinden etkilenecek yeni bir peygamber tasavvuru oluşturmak isteyen pek çok düşünür ve teorisyen, nübüvveti adeta bir alan tespiti ve sınırlaması yaparlar. Muhammed Abduh'a göre insanlara dünya işlerini, ticareti, geçim yollarının inceliklerini öğretmek, nübüvvetin gayelerinden değildir. Burada nübüvvetin ve dinin etkisi, sadece iyiye ve güzele yönlendirmek için öğüt verme, ılımlı davranmaya teşvik etme, kamu düzeninin sağlanmasına yardımcı olma, toplumda ortaya çıkan bazı anlaşmazlıkları çözme, insanları birbirine kaynaştırma, onlara sevginin sınırlarını açma gibi alanlardadır. (Bk. Abduh, 1994: 109-111) Peygamberler insanları geçici zevkler peşinde koşmaktan vazgeçip yüce gayelere yönelmeye davet ederler. Bunu yaparken müjdelerler, uyarırlar, Allah'ın rızasına götürececek

amellerden, sevaba ulaşma, azaba duçar olmamanın yollarından bahsederler. Geçici lezzetlere dair hevesleri yüce arzu ve isteklere yönlendirirler. Peygamberler bize tarih öğretmek için gelmemişlerdir. Yıldızlar ve hareket alanları hakkında bilgi sahibi olmamız için de peygamber gönderilmemiştir. Bunun için ilim, sanat, devlet idaresi, ziraat tarih vb. şeyler, risaletin alanına dâhil değildir. Bunlar beşerin kendi çabasıyla elde edebildiği türündendir. (Bk. Abduh, 1994: 110-113)

Benzer bir tasavvura sahip olan Sir Seyyid Ahmed Han, din-dünya ayrımına vurgu yapmıştır. Kendisi Müslümanların en büyük hatasını, Hz. Peygamber'in uygulamalarında dinî ve dünyevî olan arasındaki ayrımı göz ardı etmekte görmektedir. Ahmed Han Hz. Peygamber'in idarî uğraşlarının tamamen dünyevî olduğunu, dünya işleriyle ilgili yaptıklarının onun peygamberlik vazifesinin bir parçası olmadığını ifade eder. (Bk. Sıddıqî, 1982: 106, 296) Her iki düşünürün ortaya koyduğu söz konusu tasavvur, batı menşeli kamusal alan ve özel alan ayrımını (Kamusal alanın menşei ile bilgiler için bk. Ercins, 2013: 299-303) çağrıştırmakta, adeta dinin bireysel vicdanî alana hapsedilmesini teklif etmekte, netice itibariyle de nübüvvetin toplum ve devlet hayatından ayrı bir düzlemde ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu tasavvura Kur'an ve sünnetten referans bulmak oldukça zordur. Zira Kur'an ayetleri veya Hz. Peygamber'in uygulamaları gözden geçirildiğinde din-dünya ayrımının keskin hatlarla birbirinden ayrılmadığı görülecektir. Nisa Sûresi 105-108. ayetler bunun bir örneğini teşkil eder. Tefsir kaynaklarımızda bu ayet grubunun sebep-i nüzülü olarak Beni Zafer kabilesinden Tu'me b. Übeyrik ensardan birinin zırhını çaldığı ve kabile şerefini kurtarma adına hile yoluyla suçu bir Yahudi'ye atıp iftira ettiği anlatılır. Hakem olarak Hz. Peygamber'e başvurulmuş, Rasulullah da zahiri delillerden hareketle Tu'me'ye meyletmiştir. (Bk. el-Vahidi, 1992: 181) Bu olayı meydana getiren unsurlara baktığımızda hırsızlık veya kendisine emanet edilen zırhı inkâr ederek emanete ihanet etme ve sonuçta bu çirkin fiili masum birinin üzerine atma, Allah'ın elçisini kurmaca bir hikâyeye yanılmaya kalkışma gibi hususlar bulunmaktadır. Allah ise henüz işin başında olaya müdahale etmiş ve şu ayetleri indirmiştir: "Allah'ın sana gösterdiği şekilde insanlar arasında hükmedesin diye sana Kitab'ı hak ile indirdik; hainlerden taraf olma! Allah'tan bağışlama dile. Şüphesiz Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Nisa, 4/ 105,106) Böylece Allah, Hz. Peygamber'in zahiri delillere bakarak yanlış hüküm vermesinin önüne geçmiştir. Meseleye baktığımızda Hz. Peygamber'in (sas), önüne gelen bir davayı kendi içtihadıyla, zahiri delilleri esas alarak karara bağlamak istemesinden ibaret gibi duruyor, ancak "söz konusu on âyette insanların arasında meydana gelen anlaşmazlıklar, davalar, tartışmalar karşısında Hz. Peygamber'in ve daha ziyade onun şahsında ümmetinin takınması gereken tavır, oynaması gereken rol ve uygulaması gereken muamele şekli de açıklanmaktadır. Pek azı müstesna olmak üzere özel bir hadise üzerine gelmiş bulunan bu ayetlerin hedefi, sadece o hadiseyi açıklamak ve hükmünü ortaya koymak değil, bu münasebetle Müslümanlara, kıyamete kadar uyacakları kaideleri -detaylı veya çerçeve hükümler olarak- açıklamaktır." (Heyet, 2014: 2: 135-136)

Esasında bir peygamberin hiçbir uygulamasını salt dünyevî olarak niteleyemeyiz. Bu ayetin tefsiri bağlamında Mevdudi bu gerçeği şu şekilde dile getirmiştir: "Hz. Peygamber bir hâkim olarak kendi önüne getirilen delillere göre hüküm verecek olsaydı suçlu sayılmazdı. Çünkü hâkimler, kendi önlerine getirilen delillere göre hüküm vermelidirler ve bazen insanlar olayı yanlış aksettirerek kendi lehlerine hüküm verilmesini sağlamayı başarabilirler. Fakat meselenin bir yönü daha vardır: Eğer Hz. Peygamber İslâm ile küfür arasında kıyasıya bir çatışmanın

hüküm sürdüğü o dönemde Yahudi'nin aleyhine hüküm verseydi, İslâm düşmanları O'nun, İslâm toplumunun ve İslâm davetinin aleyhinde kuvvetli bir manevî silah ele geçirmiş olacaktı. İslâm aleyhinde sıkı bir propagandaya girişip: "Müslümanlar arasında hiç adalet yoktur. Bu Yahudi aleyhine verilen hükümden de anlaşılacağı üzere, onlar her ne kadar önyargı ve kavmiyetçiliğin aleyhinde gibi görünüyorsa da önyargılı ve kavmiyetçidirler." diyeceklerdi. Bu nedenle Allah, Müslümanları bu tehlikeden uzaklaştırmak için meseleye doğrudan müdahale etmiştir." (Mevdudi, 2005: I/403)

Meselenin diğer önemli bir tarafı da şudur; bir peygamber, insanlar arasındaki dünyevi bir ihtilafı çözerken ilahî rehberlik devrededir. Dolayısıyla peygamberlerin toplumsal uygulamaları ya bizzat ya da netice itibarıyla gönderildiği toplumu yanıltmaktan beridir.

"Hz. Peygamber'in tebliğ etmekle mükellef olduğu alanı, dinî ve dünyevî veya dünyevî ve uhrevî diye iki kısma ayırmak, Peygamberin söylediklerini ve yaptıklarını sadece dinî ve uhrevî kategorisine yerleştirmek, getirdiği dini ve o dinin ilke ve esaslarını tanımamak olur. Yolda insanlara eziyet veren bir maddeyi kaldırıp atmayı⁹³ imanın tarifi içine yerleştiren bir Peygamberin söylediklerini ve uygulamalarını bu şekilde ayırmak gerçekleştiren imkânsızdır. Hz. Peygamber bize tıp, ziraat, sanat, ticaret gibi şeyler öğretmeye gelmemiştir. Ancak bu durum, onun tıp, ziraat, sanat ve ticaret ile ilgili hiçbir ilke ve prensip getirmediği anlamına gelmez." (Görmez, 2014b: 35)

Yüce Allah kendi zatını nitelerken 'gökten yere kadar her işi düzenler,' (Secde, 32/5) 'Her şeyi yaratan Allah'tır. Her şey O'nun tasarruf ve yönetimindedir,' (Zümer, 39/62) Göklerde ve yerde bulunanlar, (her şeyi) O'ndan isterler. O, her an yeni bir ilâhî tasarruftadır,' (Rahman, 55/29) 'Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır, Allah'ın her şeye gücü yeter,' (Al-i İmran, 3/189) şeklinde ifadeler kullanmaktadır. Bu ayetler üzerinden şekillenmiş bir tasavvurda, keskin hatlarla bir dinî-dünyevî ayrımı yapmak son derece zordur.

Nisa suresinin 2. ayetinden itibaren zikredilen akraba haklarına riayet etmek, yetimleri koruyup kollamak, haklarını gasp etmemek, hukuklarını gözetmek, onları güzelce giyindirmek, kalplerini kırmamak, olgunluk yaşına geldiklerinde mallarını kendilerine tastamam teslim etmek, kadınlara mehir vermek (Genel ifadelerle verdiğimiz bu ayetler için bk. Nisa, 4/2-6) gibi meseleleri uhrevî alana hapsetmek mümkün değildir. Sonrasında ayrıntılı bir şekilde izahı yapılan miras hükümleri dünyevi bir maslahatı gerçekleştirmeye yönelik hükümler olsa da Nisa suresi 1. ayetin "Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretip yayan Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir" ifadeleriyle başlaması, tüm bu hükümlerin denetim ve gözetiminin Yüce Allah tarafından yapılacağı anlamına gelmekte ve bu durum açıkça kullarına hissettirilmektedir. "Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir" (Nisa,4/10) ayetini salt dinî veya dünyevî şeklinde bir ayrıma tutmak elbette ki mümkün değildir. Mirasla ilgili hükümlerin

⁹³ Müslim b. Haccac, el-Camiu's-Sahih, (İstanbul: 1992), İmân, 58; Aynı şekilde Hz. Peygamber Müslümanların birbirini sevmesini, (Müslim, İmân 93-94) hayâlı, (Ebu Abdullah Muhammed bin İsmail el-Buhari, el-Câmiu's-Sahih.(Riyad: Daru Beytu'l-Efkar, 1998) İman, 2) sabırlı ve hoşgörülü (Müslim, "Zühd", 64) olmayı, yalan söylememeyi (İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, Sünenu İbn Mace.(Riyad: Daru Beytu'l-Efkar, t.y.)"Sünnet", 7) vb, pek çok davranışı iman ile ilişkilendirmiştir.

tamamlandığı 12. ayetten sonra “Bunlar, Allah'ın (koyduğu) sınırlardır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse Allah onu, zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacaktır; orada devamlı kalıcıdır; işte büyük kurtuluş budur. Kim Allah'a ve Peygamberine karşı isyan eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu, devamlı kalacağı bir ateşe sokar ve onun için alçaltıcı bir azap vardır” (Nisa, 4/ 13,14) şeklinde bir ifadenin gelmesi modernitenin sürekli dillendirdiği dinî-dünyevî ayırımını anlamsız hale getirmektedir.

Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyi öncelikle kendi hayatlarında uygulamalar ve en güzel örnekliliği sergilerler. Vahyin de ilk muhataplarıdır. Söz konusu hükümleri gönderildikleri topluma tebliğ edip öğretmek, onları her türlü kötülükten arındırmak, (Cuma, 62/2) onların en temel vazifesidir. Peygamberin görevlerini sadece ibadet alanına hapsetmek peygamberlerin gönderiliş gayelerine aykırıdır. Peygamberin uygulama ve sözlerini kendi hayatında tatbik etmek isteyen bir ferdin, dinî dünyevî ayırımı yaparak peygambere tabi olmaya çalışması, onun manevi motivasyonunu kıracaktır. Bu durum zihinsel bir karışıklığı da beraberinde getirecektir.

Ortaya konulan her tasavvurun Kur'anî bir temeli olmalıdır. Dönemsel bir akımın ortaya koyduğu temel parametreler üzerinden nübüvvetin görev alanını belirlemeye çalışmak son derece sorunludur. Peygamber kıssaları dikkatle incelendiğinde görülecektir ki peygamberler gönderildiği ümmetlerin her konuda rehberidirler. Elbette ki risalet gereği uygulamaları ile salt beşerî içtihatları üzerinden ortaya koydukları uygulamaları bağlayıcılık açısından bir derecelendirmeye sahiptir. Ancak unutmamak gerekir ki böylesi bir derecelendirme söz konusu temel parametreyi ortadan kaldıracı bir fonksiyona sahip değildir.

Nübüvvetinde esasen Ahmed Han'ın dillendirdiği şekliyle tamamen dünyevî şeklinde bir alan söz konusu değildir. Kur'an kıssalarında bu gerçekliği net bir şekilde görebiliriz. Söz gelimi Hz. Davud Calut'u öldürerek (Bakara, 2/251) yeryüzünden fesadın engellenmesine vesile olmuştur. (Bakara,2/251) Yüce Allah kendisine mülk ve hikmet vermiş, dilediği birçok şeyi öğretmiştir. (Bakara,2/249) Kendisine Zebur'u vermiştir. (Nisa, 4/163) Dağlar ve kuşlar onun tesbihine eşlik ederdi. Yüce Allah demiri onun için yumuşatmıştır. (Sebe, 34/10) Davud (a.s) da bu demiri kullanarak halkalar yapmış ve bu halkalardan kullanışlı ve gömlek şeklinde giyilen zırhlar üretmiştir. (Sebe, 34/11;Enbiya, 21/79. Söz konusu yorum için bk: Taberî, 2001: 19: 222,223; Râzî, 1981: 25: 247.) Elbette ki bu zırhtan hem kendisi hem de ümmeti yararlanmış, gönderildiği topluma teknik bir konuda önderlik ve rehberlik yapmıştır.

Dinî hükümleri anlama, içselleştirme ve hayata tatbik etmenin en temel parametresi nübüvvetidir. Peygamberler gönderildikleri toplumları vahyin rehberliğinde inşa ederler. Peygamberlerin hayatlarını 'dünyevî-dinî' şeklinde keskin hatlarla ayırmak, hem onların rehberlik alanlarını daraltmakta hem de erdemli bir toplum inşa etme sürecinin yok sayılması anlamına gelmektedir. Dindar bir toplumun inşa edilmesi, sadece ibadetlerle ilgili hükümlerde peygambere ittiba etmekle gerçekleşmeyeceği çok açıktır. Kişinin mevcudatla olan ilişkileri sağlıklı bir zeminde sürdürmesi de önemlidir, zira söz konusu ilişkilerin sağlıklı bir zeminde yürümesi ahlakiliğin esasını teşkil etmektedir. Peygamberlerin bu sağlıklı zemine yönelik temel ölçü ve prensipleri uygulamalı olarak ortaya koyma gibi bir görevlerinin olduğu kabul edilen bir gerçekliktir. Tüm peygamberlerin ve dahi Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dinin amaçlarının (mekasidü's-Şerî'a); dini, aklı, nefsi, malı ve nesli muhafaza etmek olduğu temel bir parametre olarak kabul görür. Dinin amacı da zaten, insanı özüne uygun bir şekilde muhafaza ederek onu güçlendirecek olan şeylerin “muhafazası” yani korunması olarak dile getirilir. (Bk. Görgün, 2016:

38,39) Dolayısıyla kişinin peygamberlerin uygulamalarını ve sözlerini dikkatlice hayatına tatbik etmesi, mevcudatla olan ilişkilerini sağlıklı bir zemine oturması anlamına gelecektir.

Yüce Allah, dolayısıyla da din ve bunun sahaya yansması olan nübüvvet yani kısaca Allah-Din-Nübüvvet sacayağı toplumsal dinamiklerin merkezinde yer almaktadır. Zekât müessesinin toplumsal yardımlaşma ve dayanışmadaki rolü (Din), Hz. Peygamber'in Medine'ye hicreti sonrasında tesis ettiği kardeşlik (Nübüvvet), (İbn Hişam, 2009: 234) Yüce Allah'ın müminlerin kalplerini birbirine ısındırıp kaynaştırması (Allah (c.c)), (Enfal,8/75) bu üçlü sacayağı bağlamında sayılabilecek örneklerden sadece birisidir. Nübüvvet toplumsal dinamiklerin merkezinde fiili olarak yer almıştır. Bu gerçeklik, rasullerin gönderildikleri tüm toplumlarda farklı şekil ve renklerde ortaya konmuştur.

1.2. Peygamberler Eliyle Zuhur Eden Olağanüstü Hadiselerin (Mucizeler) Fevkaladeliğini İnkâr Etme veya Minimize Etme

Modernitenin etkisinde kalmış düşünürlerin geleneksel anlayıştan ayrıştıkları konulardan birisi de peygamber mucizeleridir. Sir Seyyid Ahmed Han Kur'an'da hiçbir şeyin tabiat kanunlarına aykırı olamayacağını, hatta olağanüstü diye bir şeyin olmadığını, böylesi bir kabulün Allah'ın koyduğu tabiat kanunlarının ihlali anlamına geleceğini ifade eder. (Bk. Ahmed, 1990: 54,58) Ahmed Han ayrıca mucize ile ne bir şeyin ispat edileceğini ne de hasımların susturulabileceğini belirtir. Kur'an'da geçen ve olağanüstülük atfedilen bu türden hadiseleri mecazi anlatımlar olarak nitelendirir. (Bk. Birişik, 2019: 317) Hz. Musa'nın kavmiyle Mısır'dan çıkarken denizin yarılması ve oradan geçmelerini, Firavun ve ordusunun ise sular altında kalmasını gel-git olarak izah eder. (Bk. Birişik, 2019: 319) İsrâ ve Miraç hadisesini rûhi ve mistik bir deneyim olarak kabul etmekte, (Bkz. Ahmed, 1990: 59) dolayısıyla gerçekliğini bir anlamda reddetmektedir. Ahmed Han'a göre Hz. Peygamber'in Kur'an dışında bir mucizesi yoktur. (Bk. Birişik, 2019: 300)

Bu konuya benzer bir yaklaşım sergileyen diğer bir düşünür ise Muhammed Abduh'tur. Ancak Ahmed Han kadar katı bir tutum takınmamaktadır, zira mucizeleri akıl açısından imkânsız görmemekte, kategorik olarak reddetmemekte hatta risaletin ispatı hakkında olabirliğini imkân dışı görmemektedir. (Bk. Abduh, 1994: 81-82) Abduh'a göre Allah'ın bazı olağan durumlar için kâinatı özel kanunlar ortaya koyması imkânsız değildir. (Bk. Abduh, 1994: 81-82) Şunu hemen ifade etmeliyiz ki Abduh'un zihni bu konuda berrak değildir. Sözelimi Fil suresinde geçen ebabil kuşlarının (tays) bir tür sivrisinek olabileceği ihtimalini dillendirir. Abduh'a göre kuşlardan maksat muhtemelen sinek, sivrisinek gibi mikrop taşıyıcı canlılar, attıkları taşlardan maksat da ayaklarına takılan mikroplu kurumuş çamurlardır; böylece Ebrehe'nin askerleri çiçek salgınına mâruz kaldıkları için bedenleri delik deşik olmuştur. Ona göre Ebrehe'nin ordusuna bulaşan mikropların sebep olduğu hastalıklar çiçek ya da kızamık olabilir. (Abduh,1341 h.: 157-158)

Abduh Hz. Peygamber'e Kur'an dışında hiçbir mucize verilmediğini, onun risaletinin yegâne delilinin Kur'an olduğunu ifade eder. Abduh'a göre Kur'an'dan önce insanlar henüz olgunluk çağına erişmedikleri için onlara harikulade cinsinden mucizeler sunmak mümkündü. Fakat Kur'an'la birlikte olgunluk söz konusu olduğu için, hissi mucizeye de gerek kalmamıştır. (Bk. Abduh, 1947: 1: 315) Bu görüşünü gerekçelendirme adına Buhari'de geçen Hz. Peygamber'in: "Peygamberlerden hiçbiri yoktur ki, beşerin imanına vesile olandan bir misli de ona verilmiş olmasın. Bana verilen ise ancak Allah'ın bana vahyettiği (Kur'an-ı Kerim) dir. Bunun için,

kiyamet günü peygamberlerin en çok etbai bulunanın ben olacağımı ümit ediyorum.” (Buhari, Fedâilu'l-Kur'an: 1) hadisini zikreder. Abduh bu hadisle Kureys'in talebi üzerine ayın yarılması mucizesi arasında çelişki varmış gibi görünebileceğini ancak söz konusu hadisin gerek sened ve metin yönünden illetli olması ve gerekse hadiste tarihi, akli ve ilmi problemlerin varlığı ve 'ayat-ı muktaraha' yerine gelmesi durumunda talep edenin helakını gerektirmesi ve kimsenin karşı koymaya gücünün yetmemesi gibi gerekçelerden dolayı Peygamber mucizesini Kur'an'a hasredilmesi gerektirdiğini belirtir. (Abduh, 1947: 1: 333) Bununla beraber Hz. Peygamber'e yardım babında bazı mucizeler verildiğini ikrar etmektedir. (Bk. Abduh, 1947: 1: 315) Ancak kendisine göre Hz. Peygamber'in risaletini tasdik eden tek asıl mucize, Allah'ın vahyi olan Kur'an'dır. Diğer harikulâde cinsinden olan olaylar ise, asıl mucize değil, bu mucizenin doğurması gereken yakîn imanı destekleyen, tali derecede bir öneme haiz, reddedilmesiyle herhangi bir sorumluluk oluşturmeyen olaylardır. Ona göre bunlar bir din sisteminin meşru temeli sayılabilecek yeter kuvvete sahip değillerdir. (İşcan, 2006: 48.)

Tüm bu söylemlerinden anlaşılıyor ki Abduh mucizelerin gerçekleşmesini imkân dâhilinde görüyor, ancak söz konusu mucizelere işlevsel bir fonksiyon yükleme konusunda çekingen bir tavır sergilediği anlaşılıyor.

Modernist bakış açısına sahip kimseler- ki katı tutumundan dolayı belki Ahmed Han istisna edilebilir- peygamberlerin eliyle zuhûr eden olağanüstü hadiselerin imkânını reddetmekten öte vuku bulmadığını dillendirme eğilimindedirler. Mustafa Öztürk'ün Kur'an'da zikredilen ateşin Hz.İbrahim'i yakmaması, Hz.Musa'nın elindeki asa vasıtasıyla denizi ikiye ayırması gibi olağanüstü hadiseleri zikrettikten sonra konuya ilişkin ortaya attığı bir soru söz konusu eğilime işaret eder niteliktedir: “Peki, geçmiş peygamberler ve toplumlarla ilgili Kur'an pasajlarında zikredildiği veçhiyle ateşin yakmaması, kayadan su fışkırması, ölünün dirilmesi gibi hadiseler, gerçekten mucize olarak kavramsallaştırılması gereken bir olağanüstü olaylar dizisi midir, yoksa olağan hadiselerin Allah-merkezli dil dizgesi içinde ve dahi ortaçağdaki genel idrak düzeyine uygun şekilde ya da başka bir ifadeyle, doğal bir olayı umumiyetle gaybî/metafizik faktörlerle ilişkilendirme, böylece ona abartılı bir gizem atfetme itiyadında olan ortaçağ insanını hayret içinde bırakacak biçimde formüle edilmesi midir?” Öztürk bu soruyu şu şekilde cevaplandırır: “Mutlak ilahi kudret açısından bakıldığında ilk ihtimal pekâlâ mümkündür; ancak din dilinin özellikleri açısından bakıldığında ikinci ihtimal daha güçlü ve makuldür...” (Öztürk, 2017: 175) Öztürk'e göre meydana gelmiş bir mucize yoktur, söz konusu hadiseler mucize formatında nakledilmiştir. Yine Öztürk'e göre hissi mucize ile nübüvvetin ispatı arasında bir ilişki yoktur, sırf harikulade olaylardan hareketle bir kimsenin peygamber olduğuna hükmedilemez. (Öztürk, 2017: 177) Öztürk bu türden mucizelerin avam üzerinde etkili olabileceğini, ancak bilgi ve donanım sahibi insanlar için böyle bir durumun söz konusu olamayacağını da ifade eder. (Öztürk, 2017: 177)

Özetle vermeye çalıştığımız bu tasavvurda mucizeyi mümkün mertebesine veya olağanüstü hadiseleri aklın doğal yasalarına indirgeme gayretleri görülmektedir. Ahmed Han'ın dillendirdiği 'Kur'an'da hiçbir şeyin tabiat kanunlarına aykırı olamayacağı' görüşü bunu açıkça ortaya koymaktadır. Esasında yukarıda zikrettiğimiz görüşlerin tamamı sağlam bir delilden yoksun olduğu gibi zorlama tevillerden meydana gelmektedir. Söz konusu yorumlar, dönemsel şartların ortaya çıkardığı pozitivizm temelli yorumlardan ibarettir. XIX. yüzyıl Avrupa akılcılığı ve koyu determinist tabiat felsefesinden etkilendikleri çok açıktır. (Bk. Öz, 1989: 2: 73,74)

Kur'an, bütün peygamberlerin ayetlerle/mucizelerle gönderildiğini, her bir nebinin kendi kavmini ikna edebilecek kadar delil ve mucizelere sahip olduğunu bildirir. (Bk. Maide 5/32; Yunus, 10/74; İbrahim, 14/9; Nahl, 16/43-44; Rum 30/47; Fatır, 35/24-25) Mucizelerin peygamberlere nispeti ise mecazidir. Bütün mucizeler Allah katındandır. (Ankebut, 29/51; Ali İmran, 3/59; Maide, 5/110) Kur'an'da hiçbir şeyin tabiat kanunlarına aykırı olamayacağı görüşü temelsizdir, zira mucize zaten "Allah tarafından yaratılan, nübüvvet iddiasında bulunan kişinin doğruluğunu göstermeyi amaçlayan ve nitelikleri bakımından insanları benzerini getirmekten aciz bırakan olağan üstü hadise" (Abdülcebbar, 1962: 15: 199) şeklinde tanımlanır. Olağan tabiat kanunlarına uygun cereyan eden hadiseler zaten mucize olarak nitelenmez.

Hissi mucizelerin bildiğimiz tabiatın fizik kanunlarına göre meydana gelmiş olağan olaylar olarak izah edilmeye çalışılması aynı şekilde zorlama yorumlar çerçevesine dâhil edilebilir. Abdul'un Fil suresinde geçen kuşları sinek, sivrisinek gibi mikrop taşıyıcı canlılar, attıkları taşları mikroplu kurumuş çamurlar, Ebrehe'nin askerlerinin ölümünü çiçek hastalığı olarak nitelenmesi veya Hz. Musa'nın denizi asasıyla yarmasını gel-git ile izah edilmeye çalışılması bunun tipik örnekleridir.

Sağlam ve güçlü bir delil olmadan ayetin zahiri anlamının dışına çıkılmaması gerekir. Şayet lafız, ilk akla gelen zahiri manasından alınıp başka bir manaya çekilmek suretiyle tevil edilecekse güçlü bir delile dayanması icap eder. (Zeydan, t.y.: 339,340) Fil suresinde geçen "tayr" kelimesinin en bilinen ve meşhur anlamı sinek değil kuştur. Kanatlı her uçan varlığa verilmesinden dolayı "tayr" kelimesine sinek desek dahi açıkça taş anlamına gelen "bihicaretin" lafzını söz konusu anlama entegre edemeyiz. (Bk. Yazır, t.y.: 9: 479-482) Ayeti zahiri anlamından başka bir anlama çekmemizi gerektiren sahih bir rivayet de yoktur. Bazı tarihçi ve müfessirlerin, bu olayı müteakiben çiçek hastalığına benzer bazı hastalıkların bu bölgede görüldüğünü söylemeleri (Bk. Taberî, 2001: 24: 643; İbn Hişam, 2009: 29) meselenin özünü değiştirecek nitelikte değildir. Zira bu olayı müteakiben- ki bu olaydan kaynaklı olması çok zayıf bir ihtimal- Hicaz bölgesinde böylesi bir hastalık çıkmış da olabilir.

Abdul'un Hz. Peygamber'e Kur'an dışında hiçbir mucize verilmediği veya risaletine delil olacak bir mucize verilmediği konusunda delil olarak kullandığı hadis'i doğru bir düzlemde ele almadığı kanaatindeyiz. Hz. Peygamber'in yegâne mucizesi Kur'an-ı Kerim olmamakla beraber cümlede hasr edatı kullanarak: "Bana verilen ise ancak Allah'ın bana vahyettiği (Kur'an-ı Kerim) dir" buyurması, onun en büyük mucizesi olduğuna işaret içindir. (el-Aynî, 2001: 20: 19; Hasr edatının bu şekilde kullanıldığı ayet için bkz. Enfal, 6/2) Zira Kur'an her çağdaki akıl sahibi insana hitap eden, akıllara durgunluk verecek derecede büyük ve ebedî bir mucizedir. (İbn Âşûr, 1984: 13: 95) Hadisin bu bağlam üzerine anlaşılmış olmasının en büyük delili bizzat Buhari'nin kendisidir. Zira Buhari'nin bu hadisle beraber Hz. Peygamber'in başka mucizelerini de nakletmesi,⁹⁴ onun Hz. Peygamber'in mucizesini Kur'an'dan ibaret görmediğini göstermektedir. Netice olarak Hz. Peygamber bu hadisiyle Kur'an dışında mucizelerinin olmadığını değil,

⁹⁴ Gelecekte haber vermesi: Meselâ: Hayber'in fethi (Buhârî, Cihâd 102); Şam'ın fethi (Buhârî, Fedâilu'l-Medîne 5); Yiyeceklerin bereketlenmesi (Buhârî, Şerike 1, Cihâd 123, Hîbe 28, Et'ime 6)Parmaklarından su akması (Buhârî, Menâkıb 25, Meğâzi 35, Enbiyâ 50) Ağaçların Onunla konuşması (Buhârî Menâkıb 25, Meğâzi 29, 38) Hastaları, yaralıları tedavi etmesi (Buhârî, Cihâd 102, 143, Meğâzi 38)

mucizeleri içinde hükmü bâki ve şahitliği kalıcı olan en büyük mucizesinin Kur'an olduğu gerçeğini bildirdiğini söyleyebiliriz. (Bk. Yaşar, 2016: 175,176)

Mustafa Öztürk'ün mucizeleri olağan hadiselerin Allah-merkezli dil dizgesi içinde ve dahi ortaçağdaki genel idrak düzeyine uygun şekilde formüle edilmesi olarak nitelemesi son derece sorunludur. "Esasen bu düşünce Kur'an kıssalarında kurgusal yönler ya da insanların benimsedikleri inanç ve kabullere ait kesitler olduğunu iddia eden Halefullah'ın tartışmalı görüşleriyle de örtüşmektedir. Halefullah ve onun görüşlerini benimseyen araştırmacılar, Kur'an'ın mesajı esas alan bir kitap olarak tarihi bilgi verme amacı gütmeye ve bu durumun Kur'an'ın ilahiliğine gölge düşürmediği gibi önermelerden hareketle iddialarını temellendirmeye çalışmaktadırlar. Oysaki bir olaya dair verilen haber muhatap tarafından ya tasdik ya da tekzip edilir. Bizzat vahiy kendisinin tasdikini istediğine göre onun gerçeğe aykırı haberlere hele hele efsanevî anlatılara şeksiz şüphesiz iman edilmesini beklemesi anlamsızdır. Kur'an'ın tarihsel bir kıssayı anlatırken tarihi gerçeklere aykırı unsurları ilgili kıssaya dâhil ettiğini düşünmek Kur'an'ın ilahi kaynaklı oluşunu tartışmalı hale getirir." (Özel, 2017: 75-123)

Öztürk'ün 'hissi mucize ile nübüvvetin ispatı arasında bir ilişki yoktur, sırf harikulade olaylardan hareketle bir kimsenin peygamber olduğuna hükmedilemez' tespiti de Kur'ani referanslar bakımından son derece zayıftır. Peygamberlerin doğruluğunu ortaya koyma bakımından önemli bir fonksiyonu icra eden mucizelerin aynı zamanda peygambere bağlılık, güven ve teslimiyeti kuvvetlendirdiği, hatta 'nusret' türünden mucizelerin bizzat peygambere takviye ve teselli yönünün olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Hz. Musa'nın Fir'avun'a ve onun adamlarına gönderilmeden önce içinde bulunduğu korku ve endişeyi dağıtma ve özgüven takviyesi adına, onlara gösterilecek iki mucizenin önceden bizzat kendisine gösterilmesini bu bağlamda zikredebiliriz. (Bk. Kasas, 28/31, 32) Yüce Allah Hz. Musa'ya hitaben söylediği "Seni kardeşinle destekleyeceğiz, size öyle bir kudret vereceğiz ki mucizelerimiz sayesinde onlar size el uzatamayacaklardır. Siz de size tâbi olanlar da, mutlaka galip geleceksiniz." (Kasas, 28/35) ifadeleri bu gerçeği ortaya koymaktadır. Peygamberliği bu şekilde ispat edilmiş ve kendisi de takviye edilmiş bir zatın risalet görevi boyunca yalan söylemesi artık mümkün değildir. Aksi takdirde yalancı bir kimsenin elinde harikulade bir şey ortaya koymak insanları yanıltmaktan öte bir anlam taşımaz. Dolayısıyla mucizeler, peygamberin getirdikleri mesajda herhangi bir yalan ve tahrifatın olmayacağını da garantisi mesabesinde. (Taftazânî, t.y.: 15) Bu gerçekliği en güzel ifade eden, Hz. Musa'nın Fir'avun'la olan diyaloglarının anlatıldığı şu ayetlerdir:

"Başta gelen görevim, Allah Teâlâ hakkında, gerçek dışı bir şey söylemememdir. Gerçekten size Rabbinizden çok açık bir mucize getirdim. Artık İsrailoğullarını benimle beraber gönder!" (A'raf, 7/105)

"Eğer" dedi Firavun, "Gerçekten getirdiğin bir mucize varsa ve sen doğru söyleyen biri isen, onu ortaya koy da görelim." (A'raf, 7/106)

Meseleyi biraz daha açıklığa kavuşturma adına Hz. Salih ve kavmi arasında geçen benzer bir konuşmayı vermek gerekirse:

"Sen" dediler, "bir sihirin etkisine kapılmışlardan birisin. Hem bize hiçbir üstünlüğün yok, bizim gibi bir insansın. Yok, eğer böyle değil de, iddianda doğru isen mucize göster bize!" (Şu'ara, 26/154)

“Salih: ‘İşte mucize, şu dişi deve! Nöbetleşe olarak, kuyudan bir onun içme sırası, belirli günde de sizin içme sıranız olsun. Sakın ona fenalık dokundurayım demeyin, yoksa sizi müthiş bir günün azabı bastırır.’ dedi.” (Şu’ara, 26/157)

“Burada Hz. Salih örneğinde olduğu gibi peygamberlerin gelecekle ilgili söyledikleri gaybi bilgilerin aynen gerçekleşmesi onların sıdkına, yani peygamber olduklarına delil olduğu gibi aynı zamanda peygamberlere verilmiş gaybî mucizedir.” (Yaşar, 2020: 42-45) Çünkü peygamberler Allah’ın kendilerine bildirdiğinin dışında gaybi bilemezler. (En’am, 6/50; Ahkaf, 46/9) Sadece peygamberler değil hiç kimse gayba muttali olamaz. Ancak Allah’ın kendisinden razı olduğu elçilerine (Cin, 72/27; Al-i İmran, 3/179) bildirmesiyle bilebilirler. Nitekim Hz. Salih kavmine deveye zarar verdikleri takdirde helak olacaklarını bildirdiği halde deveyi kestiler ve bu yaptıklarına da pişman oldular. (Şu’ara, 26/157) Bildirilen azap da kendilerini yakalayiverdi. (Şu’ara, 26/158)

Modernistlerin mucizelerle ilgili söz konusu yaklaşımların amacı peygamberlerin beşeriyetine yönelik vurguyu güçlendirmek olduğu anlaşılmaktadır. Bu teşebbüste peygamberlerin başarılı olmalarını ahlakî meziyetlere indirgeme gayreti görülmektedir. (Bk. Öztürk, 2017: 177,178) Peygamberlerin risalet görevini hangi meziyetler ve farklılıklar üzerinden yürüteceğine karar verme yetkisi esasen beşere verilmemiştir. Hissi mucizelerin varlığını veya yokluğunu geçmiş ümmetlerin idrak ve medeniyet seviyesine indirgemek son derece jakoben bir bakış açısını yansıtmaktadır. Risaletin ana dinamikleri açısından peygamberlere hissi mucize verilmesine mani nassa dayalı bir delil söz konusu değildir. Peygamberlerin hissi mucize göstermeleri onları ulaşılmaz kılmaz ve örnekliklerine zarar vermez.

Peygamberlerin vahiy aldığı Kur’an’da inkârı mümkün olamayacak bir açıklıkta nakledilmektedir. (Şûrâ, 42/51; Nisâ, 4/163; Ahzâb, 33/40; Kasas, 28/30; Kıyâme, 75/16-19) Vahiy olgusu veya vahyin peygamberlere iletilme süreci de olağan bir hadise değildir. Nasıl ki vahiy almaları peygamberlerin beşer olma niteliklerini yok etmiyor, mucize göstermeleri de aynı şekilde yok etmez. Aksine peygamberlerin vahiy almaları, mucizelerle desteklenmeleri ümmetleri nezdinde onların itibarını artırdığı gibi örnekliklerini de pekiştirmektedir, zira böylesi lütuflara mazhar olmaları Allah katındaki konumlarının üstünlüğünü destekler niteliktedir. Peygamberleri alelade bir beşer seviyesine indirgemenin, mucizelerle desteklenmelerini akıl dışılık olarak sunmanın fikri bir tutarlılığı yoktur. Aklı aşan konuların akıl dışı görülmesi katı bir pozitivist anlayışın ürünüdür.

1.3. Kıssaların Gerçekliğini Tartışmaya Açma

Modernizmin temel parametreleri üzerinden kıssaları ele alma eğilimde olanlar, Kur’an kıssalarını gerçekliği olmayan kurgusal anlatılardan ibaret görmektedirler. Sir Seyyid Ahmed Han Hz. Âdem ile ilgili kıssaları temsili kabul eder ve kendisinden bahsedilen Âdem’in nevi beşer olduğunu ya da insan tabiatını temsil ettiğini, Şeytanın ise ilahi emirleri yanlış yorumlayan ve falcılıkla özgür iradeyi sınırlandıran kimseleri temsil ettiğini söyleyerek kıssaya sembolik bir anlam yükler. (Bk. Birışık, 2019: 317.318) Aynı şekilde Muhammed Abduh Kur’an’da zikredilen kıssaların içeriklerinin bütünüyle doğru olmasının gerekmediğini belirtmiştir. Abduh’a göre kıssaların Kur’an’da bulunma nedeni tarih bilgisi sunmak veya geçmiş toplumlar hakkında serdedilen haberlere inanılmasını sağlamak değil, öğüt ve ibret içindir. (Abduh, 1947: 1: 399)

Abduh’un genellikle tarihi gerçekliğini sorguladığı kıssalar çoğunlukla içerisinde olağanüstülük unsurları barındıran kıssalardır. Sözgelimi Hz. İbrahim’in ölüyü nasıl dirilttiğini

kendisine göstermesi için Allah'a dua etmesini, sonrasında da kuşlarla olan münasebetini anlatan pasajları (Bakara, 2/260) temsili olarak nitelemeyi tercih etmiş, bu ayetin ölümlerini diriltmesi sadedinde zikredilen bir temsil anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayette geçen 'surhunne ileyk' ifadesine sadece 'itaate alıştı' şeklinde bir anlam vererek geleneksel tefsirlerden ayrılmıştır, zira neredeyse tüm tefsirciler bu kelimedenden sonra gelen "her bir dağın üzerine onlardan birer parça koy" ifadesini dikkate alarak, bu kelimedenden kastın 'parçala' veya 'kes' olduğunu söylemişlerdir. (Bk. Taberî, 2001: 4: 635-637; Sa'lebi, 2002: 2:255-256; Bağavi, 1989: 1:323; Zemahşerî, 1998: 1:393; Endelûsi, 2001: 1:354; Râzî, 1981: 7:45-46) Abduh bu kelimeye 'itaate alıştı' şeklinde bir anlam vererek, ayette Hz. İbrahim'e kuşları kendine alıştırmayı, sonrasında her birini bir tarafa bırakması ve bunu müteakip farklı yerlere bıraktığı kuşları çağırması halinde kuşların yer ve mesafe farklılığına rağmen geleceğinin -ki zaten kuşlar bu türden bir eğitime yatkındırlar- ifade edildiğini belirtmiştir. Aynı şekilde, Allah'ın ölümlerini diriltmeyi istediğinde onları çağırmasının, yani 'dirilin' denmesinin yeterli olacağını ifade etmiştir. Abduh ayette anlatılanların temsili olduğunu, bu nedenle Hz. İbrahim'in bu işi fiili olarak yapmış olmasının gerekmediğini belirtmiştir. (Abduh, 1947: 3: 54-56) Abduh ayetin tefsirini bitirdiği yerde, geç dönem müfessirlerin bu türden ayetlerden hissi mucizeler çıkarmaktan başka hedeflerinin olmadığını, hâlbuki en büyük mucizenin insanları karanlıktan çıkarmak, aydınlatmak ve bilimsel faaliyet olduğunu dile getirerek (Abduh, 1947: 3: 58) söz konusu yorumda dayandığı temel parametreyi de ortaya koymuş olmaktadır.

Kur'an kıssalarının gerçekte vuku bulmadığı iddiasını ilk defa müstakil bir çalışmayla ortaya koymaya çalışan Muhammed Ahmed Halefullah'tır. El-Fennu'l-Kasasi fi'l-Kur'ani'l-Kerim isimli teziyle söz konusu görüşü temellendirmeye çalışmıştır. Halefullah konuya ilişkin iki temel iddia ortaya koyar:

Birincisi; Kur'an'ın birçok ayetinde müşriklerin Kur'an hakkındaki "esatiru'l-evvelin/öncekilerin masalları" nitelendirmelerine yer verildiği halde hiçbir ayette bu iddialar doğrudan reddedilmiş değildir. Kur'an'ın reddettiği sadece -bu türden masalların varlığını delil göstererek- kendisinin, başkası tarafından Hz. Muhammed'e yazdırıldığı iddiasıdır. O halde Kur'an'da masal bulunduğunu söylemekte bir mahzur yoktur. Dolayısıyla bunu söylediğimiz zaman Kur'an'ın herhangi bir nassına aykırı hareket etmiş sayılmayız. (Halefullah, 1972: 206-207)

İkincisi: Kur'an, tarihi konuları naklederken o günkü toplumun aşına olduğu bilgileri malzeme olarak kullanmış ve onları edebi bir üslup içerisinde sokarak nakletmiştir. Kıssalar sadece ibret ve irşad veya benzer maksatlar için nakledilmiştir, dolayısıyla Kur'an, naklettiği bu olayların vuku bulup bulmadığına, gerçekte uyuşup uyuşmadığına önem vermemiştir. Sadece o dönem yaşayan insanlar üzerinde bırakacağı etkinin güçlülüğüne odaklanmıştır. (Bk. Halefullah, 1972: 257-281)

Kur'an-ı Kerim pek çok ayetinde anlatılan kıssaların 'gerçek/hak' olduğunu vurgulamıştır. (Kehf, 18/13; Maide, 2/27; Al-i İmran, 3: 62) Kıssaların gerçekliği konusunda Halefullah ile benzer bir yaklaşım sergileyen Mustafa Öztürk Kur'an'da geçen "bi'l-hak" lafzına geleneksel anlayıştan farklı olarak "maksat ve gayeye matuf" anlamı yüklemenin yanında (Bk. Öztürk, 2017: 126) söz konusu argümana yönelik şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "Kur'an kıssalarıyla ilgili hakikat/hak geçmiş toplumlarla ilgili haberler ve hadiseleri tarihte olup bittiği şekliyle anlatmakla değil, din dilinin ifade kalıplarıyla sunulan kıssadaki öğüt ve ibret mesajının

muhataplarda olumlu karşılık bulmasıyla ilgilidir. Bu işlevin gerçekleşmesi için kıssalardaki muhtevanın tarihi gerçeklikle birebir örtüşmesi gerekmez." (Öztürk, 2017: 133)

Geleneksel tefsir geleneğinde hiçbir müfessir, Kur'an'daki kıssaların mitolojik (usturi) unsurlar barındırdığını veya temsili olduğunu söylememiştir. Zira kıssalara bu şekilde yaklaşmak, kıssaların tarihte yaşanmadığını, müşriklerin Kur'an hakkındaki "esatiru'l-evvelin/öncekilerin masalları" nitelendirmelerinin doğru olduğunu kabul etmek anlamına gelir. Hâlbuki Kur'an bu nitelendirmeyi şu şekilde reddetmektedir: "Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" diye sorulsa: "öncekilerin masalları" derler. Böylece kıyamet günü kendi günahlarını tam olarak, bilmeden saptırdıkları kimselerin günahlarını kısmen yüklenirler. Dikkat edin, yüklendikleri yük ne kötüdür!" (Nahl, 16/24-25) Diğer bir ayette yine: "Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, 'Öncekilerin masalları!' der. Onun havada olan burnunu yakında yere sürteceğiz." (Kalem, 68/15-16) Bu ayetlere baktığımızda, Halefullah'ın, 'müşriklerin Kur'an hakkındaki "esatiru'l-evvelin/öncekilerin masalları" nitelendirmelerine Kur'an'da cevap verilmediği' tezinin gerçeği yansıtmadığı görülecektir.

Kur'an kıssalarında temsili veya mitolojik unsurların olmadığını bizzat Kur'an'ın kendisi ifade etmektedir. Ashab-ı Kehf kıssası "Biz sana onların haberlerini gerçek (hak) olarak anlatıyoruz" (Kehf, 18/13) şeklinde başlamaktadır. Kasas suresinde Musa ve Firavun kıssası "(Resulüm!) İman eden bir topluma aktarman için Musa ile Firavun'un haberlerinden bir kısmını, sana gerçek(hak) olarak anlatacağız" (Kasas, 28/3) ifadeleriyle başlamaktadır. Davud (a.s) kıssasının anlatıldığı ayetler "Bunlar Allah'ın âyetleridir. Biz onları sana gerçek(hak) olarak anlatıyoruz." (Bakara, 2/252) şeklinde sonlandırılmaktadır. Ayetlerde geçen bi'l-hak ifadeleri kıssaların gerçekliğine delalet etmektedir. Firavun'un denizde boğulmasının anlatıldığı kıssada ise "Nihayet bizi gazaba getirdikleri zaman onlara lâayık oldukları cezayı verdik. Hepsini denizde boğduk. Bu suretle onları, sonradan gelecekler için geçmiş bir hatıra ve bir ibret örneği kıldık" (Zuhruf, 43/ 55-56) ifadelerine yer verilmektedir. Bu ayetler, kıssaların sırf örneklik etmesi amacıyla kullanılan gerçek dışı olaylar olmadığını ve anlatılanların tarihen vuku bulmuş olduğunu göstermektedir. (Bk. Demir, 2014: 119)

Kıssaların gerçekliliğine delalet eden ilgi çekici ifadelerden biri de şu ayette geçmektedir: "(Ey Muhammed!) Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindedir. Meryem'i kim himayesine alıp koruyacak diye kalemlerini (kur'a için) atarlarken sen yanlarında değildin. (Bu konuda) tartışırken de yanlarında değildin." (Al-i İmran, 3/44) Ayette "Sen yanlarında değildin" denilerek Hz. Peygamberin söz konusu olaya şahit olmadığını zikredilmesi kıssanın yaşanmış olduğuna açıkça delalet etmektedir.

Ayetlerde geçen "bi'l-hak" lafzını "maksat ve gayeye matuf" anlamı ile sınırlandırmanın geçerli bir delili yoktur. Zira bu kelime "gerçek, sabit ve doğru olmak, gerekmek; bir şeyi gerçekleştirmek; bir şeye yakinen muttali olmak" anlamlarında bir masdar ve "gerçek, sabit, doğru, varlığı kesin olan şey" (İbn Manzur, 1956: 3: 256; Ezheri, 1964: 5: 126; Cevheri, t. y.: 2: 75) anlamlarında bir isimdir. (Çağrı, 1997: 137) Bu anlamları vermemize engel olacak geçerli ve sağlam bir delil, bilinen anlamı bırakıp ikincil anlamlara yönelmemizi sağlayacak zorunlu bir karine olmadığı sürece kelimeyi bilinen anlamının dışına çıkarmamız ve indi yorumlar yapmamız doğru değildir. Yukarıda zikri geçen sözlük anlamları göz önüne aldığımızda, kıssalarda anlatılan olayların tarihen gerçekleşmiş olduğu net bir şekilde görülecektir. Kıssalar için "hak" ifadesinin kullanılması, kıssaların zaten içerik ve amaç yönünden, bütün boyutlarıyla

gerçek ve doğru haberler olmasını gerektirmektedir. (Demir, 2014: 119) Dolayısıyla "bi'l-hak" lafzına "maksat ve gayeye matuf" anlamı vermek mümkün olsa da bu anlam ile sınırlandırmayı gerektirecek bir karine bulunmamaktadır.

Meseleyi daha da netleştirmek adına Kur'an'dan somut bir örnek vermekte yarar var. Al-i İmran 62. ayette Yüce Allah: "İşte bu anlatılanlar muhakkak ki gerçektir. Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Muhakkak ki Allah, evet O, mutlak güç ve hikmet sahibidir." buyurmaktadır. Ayetin siyakındaki bir ayet grubu (55-61) Hıristiyanların Hz. İsa'nın ilâhlığı ile ilgili yanlış görüşlerini reddetmek ve düzeltmek üzere indirildiği anlaşılıyor. 55. ayette Hz. İsa'nın onu öldürmek isteyen topluluk tarafından değil, Allah tarafından vefat ettirileceği ve kendi katına yükseltileceği anlatılmaktadır. Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği fikri tamamen reddedilmektedir. 59. ayette ise Hz. İsa'nın yaratılışının diğer insanların yaratılış biçiminden farklı olduğu, Hz. Adem'i anasız-babasız (topraktan) yaratmaya kadir olan Yüce Allah'ın Hz. İsa'yı da babasız yaratmaya evleviyetle kadir olduğu, bunun için de sadece "ol" buyruğunun yeterli olduğu, böylesi bir yaratmanın yani mucize sonucu dünyaya gelmenin onu ilah yapmayacağı anlatılmaktadır. Bir anlamda Hz. İsa'nın bütün bu mucizeleri, Allah'ın bir kulu olarak gösterdiği ve O'nun otoritesinden bağımsız olarak değil, bilakis O'nun izniyle yaptığı gerçeği vurgulanmaktadır. (Bk. Mevdudi, 2005: 1: 263) Kur'an'da geçen bu ifadeler Hıristiyanların inançlarıyla çelişmektedir. Diğer bir ifade ile ortada birbiriyle taban tabana zıt iki iddia vardır. İşte 62. ayet bu iki iddiadan gerçek olanın önceki ayetlerde anlatılanlar olduğunu ifade ederek Hıristiyanların iddialarının gerçek dışı olduğunu ortaya koymaktadır.

Ayrıca Öztürk'ün "Kur'an kıssalarıyla ilgili hakikat/hak geçmiş toplumlarla ilgili haberler ve hadiseleri tarihte olup bittiği şekliyle anlatmakla değil, din dilinin ifade kalıplarıyla sunulan kıssadaki öğüt ve ibret mesajının muhataplarda olumlu karşılık bulmasıyla ilgilidir" analizi de sorunludur. Zira "kıssaların amacı, sadece insanların ahlakî davranışlarıyla alakalı birtakım sebep ve neticeler üzerinde durmak değildir. Kur'an'ın kendi sunuş mantığı ve yöntemi içerisinde kıssalar, bir nakil ve aktarımın ötesinde, toplumsal değişimlere paralel olarak ele alınması ve üzerinde derinliğine düşünülerek birtakım yorum ve prensiplere ulaşılması gereken tarihsel veriler konumundadırlar. Özellikle bunlar, ilahî bir tarih yorumunu ve kavramını elde etmemiz için mevcutturlar. Kur'an-ı Kerim'i özel bir tarih veya özel kişilerin yaşam kronolojisi olmaktan çıkararak onu ümmetlerle birlikte tüm insanlığın bir tarih el kitabına dönüştüren de ondaki bu temel hususiyettir." (Kılıç,1994: 90)

Kıssalardan hedeflenen, Müslümanların içlerindeki yaşadıkları manevi gerçekliği kavramaları konusunda modeller sunulmasıdır. Kıssalarda anlatılanlarla, inanan birey ve toplumların nelere dikkat etmeleri halinde var olan, ayakları üzerinde duran, güçlü etkileyici ve belirleyici bir konumda olacakları ve bunun tersi bir durumun ne tür davranışlarla ortaya çıkacağı ile ilgili hayata dair bir kavrayış modeli ve bir bakış açısı verilmektedir. Bu yönüyle kıssalar, insanların ve toplumların davranışlarını doğru okuma, yapıları ve süreçleri kavrama konusunda bir yol gösterici, bir modeldirler. (Bk. Görgün, 2013: 72, 77, 78)

Öztürk'ün söz konusu ifadesindeki diğer bir sorun da, ibret ve öğüt alma bakımından gerçekliği olan kıssanın muhatapta oluşturacağı etkinin daha fazla olacağı gerçeğinin görmezden gelinmesidir. Gerçekliği olmayan yani mitolojik unsurlar barındıran bir kıssanın etkisi her zaman sınırlı kalacaktır. "Muhatabın anlatılan olayları özümseyebilmesi, içselleştirebilmesi, iyi, ideal örnekleri hayatına yansıtma için gayret sarf etmesi, kötü olanlardan da kaçınması için, bizatihi

anlatılan olayların gerçek olması gerekmektedir. Zira eğitim açısından da düşünüldüğünde, bu çok önemli bir husustur. Gerçek dışı, hayali bir olay ile gerçeklikle birebir örtüşen, reel bir olayın muhatapta oluşturacağı etkinin büyük ölçüde farklılık arz edeceği açıktır.” (Demir, 2014: 120-121)

Ayrıca “muhatabın Kur’an kıssalarında zikredilen olaylardaki örnek şahsiyet ve hareketlerden etkilenip taklit edebilmesi, hayatına müspet yönde ışık tutması veya yükseliş, çöküş ve yok oluş çizgisini gösteren toplumların akibetinden müspet veya menfi yönden dersler çıkarabilmesi için, söz konusu tarihi hadiselerin insanlık hayatında bizzat vuku bulmuş olması zaruridir.” (Şengül, 2019: 122) Esasında tarihi gerçekliği olsun veya olmasın her kıssanın ibret ve öğüt yönü vardır. Dindar olmanın en temel dinamiklerinden biri olan en güzel örneğe (üsve-i hasene) tabi olma, ondaki güzel hasletleri gönülden kendi hayatına hassasiyetle aktarabilme, söz konusu örnekliliği sergileyen kişinin benzer bir süreçten geçmiş olmasını, diğer bir ifadeyle söz konusu kahramanın bizzat yaşamış olmasını gerekli kılmaktadır. Aksi takdirde kıssalarla ulaştırılmak istenen mesajın muhatapta dönüştürücü bir etkisinin olacağından söz edilemez. (Bk. Demir, 2014: 120-121)

Sonuç ve Değerlendirme

Peygamberler Yüce Allah’tan aldıkları emir ve yasakları insanlara ulaştırarak, en hayırlı kullar arasından seçilmiş, üstün niteliklere sahip insanlardır. Beşer olmaları onların en temel niteliklerinden biri olsa da vahiy alırlar, mucizelerle desteklenirler. Allah’tan aldıkları emirlerin ilk muhatapları yine peygamberlerin kendileridir. Kulluk görevlerini hassasiyetle yerine getirme gayreti içerisinde oldukları gibi herhangi bir hata işlediklerinde de -kul olmalarının bir gereği olarak- Rablerinden mağfiret talebinde bulunurlar. Hataları ise Allah’tan gelen uyarılarla düzeltilir, hata üzere bırakılmazlar. Klasik tefsir literatürüne baktığımızda peygamberler büyük veya küçük günahlara girmezler, zira heva ve heveslerini kontrol edebilecek sağlam bir karaktere sahiptirler. İlahî denetim ve koruma altında olmaları onları bu konuda daha da sağlam bir konumda tutar. Ümmetlerini yanıltmaları ve yanlış bir yola sürüklemeleri söz konusu dahi olamaz. Dolayısıyla ümmetlerine en güzel örnekliliği her halükarda sunarlar. Güvenilir ve emin insanlardır. Risalet görevlerini fetanet boyutuyla yerine getirirler.

Peygamberlerin görev alanlarını, dinî ve dünyevî şeklinde keskin çizgilerle ayırmak hem olgusal hem de pratik olarak mümkün değildir. Dönemsel bir akım olan modernizmin ortaya koyduğu temel parametreler üzerinden nübüvvetin görev alanını bu şekilde belirlemeye çalışmak isabetli olmadığı gibi böylesi bir ayrımı Kur’anî bir temele dayandırmak da kolay değildir. Peygamber kıssaları dikkatlice incelendiğinde görülecektir ki peygamberler gönderildiği ümmetlere her konuda rehberlik etmişlerdir. Kur’an’ın ana konularını dinî ve dünyevî şekilde ayırmak, Yüce Allah’ın hükümranlığını sorgulamak anlamına gelir. Kur’an’da nikah, miras, boşanma, adam öldürme ve yaralama, infak, ilim, tevhid, nübüvvet, ahiret, ibadet, ahlak vb. pek çok konu içine anlatılır. Mirasın anlatıldığı yerde ahiret hayatına ve takvaya vurgu yapılır. Hz. Peygamber’in ahlakının Kur’an olduğu müsellem bir konudur. Dolayısıyla nübüvvet görev alanı belirlemek son derece temelsizdir. Dini yaşamak ve hayatına uygulamak isteyen bir kimseye böylesi bir ayrım üzerinden nübüvvet tasavvuru sunmak, o kimsenin zihin dünyasını allak bullak etmek demektir. Peygamberlerin örnekliliğini ibadet alanına hasretmek parçacı bir örnekliliği benimsemek anlamına gelir ki dindarlığın en temel unsuru olan iyi bir modele tâbi olma fikrini işlevsiz kılar. Peygamberlerin ziraat, ticaret ve sanatın nasıl yapılacağını

öğretmek için gönderilmemiş olmaları, onların bu konularda hiçbir şey söylemeyeceği anlamına gelmez. Hz. Peygamber'in yeme-içme, uyuma ve temizliğe dair uygulamaları ne o dönemde ne de modern dönemlerde herhangi bir olumsuz sonuç doğurmamıştır. Aksine konuya dair bilimsel çalışmalarda ufuk açıcı bir işlev görmüştür.

Peygamberlerin mucize göstermeleri akli aşan bir konu olsa da akla aykırı değildir. Dolayısıyla modernitenin temel parametreleri üzerinden bu konuya yaklaşan modernist düşünürlerin bu mucizeleri rasyonelize etme çabaları gereksiz bir çabadır. Akli aşan konular sadece mucizeler değildir. Olağan pek çok hadiseyi rasyonel bir zemine oturtmak da son derece zordur. Sözelimi Hz. Musa'nın âsâsının ejderha veya yılan dönüşmesi akli aşan bir konu olduğu gibi yumurtanın tavuk karnında oluşması, kuluçkada yeniden civcive dönüşmesi de en az Hz. Musa'nın âsâ mucizesi kadar akli aşan bir konudur. Yüce Allah da zaten peygamber mucizeleri başta olmak üzere tüm yaratma hadiselerini ifade ederken "ayet" kavramını kullanmaktadır.

Hz. Peygamber'e Kur'an dışında mucize verilmediği şeklindeki bir tasavvur da temelsizdir. İsrâ hadisesi uyanıkken ve bedenen gerçekleşmiş bir yolculuktur ve olağan bir hadise değildir. Ayın yarılması hadisesinin vuku bulmadığına dair deliller son derece zayıftır. Hz. Peygamber'e neticesi helakle sonuçlanacak tahaddi/meydan okuma türünden mucize verilmediği doğrudur. Mekke müşriklerin şımarıkça hissi mucizeler talep etmeleri, risaletin Mekke döneminde yani erken bir zamanda olmuştur. Hz. Salih örneğinde açıkça görüleceği üzere, geçmiş ümmetlerin bu türden mucize talepleri daha ziyade peygamberlerin risaletlerinin son dönemlerinde olmuştur. Netice itibarıyla ise bu türden mucizeler helak olmalarının bir unsuru haline dönüşmüştür. Yüce Allah İslam ümmeti için böylesi bir son takdir etmediği için Hz. Peygamber'e daha ziyade onu teselli edecek, konumunu güçlendirecek nusret türü hissi mucizeler vermiştir.

Peygamberlerin mucize göstermeleri onları ulaşılmaz kılmadığı gibi, örnekliklerine de zarar vermez. Aksine peygamberlerin Yüce Yaratıcı tarafından desteklendiğini bilmek peygamberlere ittiba etme olgusunu daha da güçlendirir. Peygamberlere verilmiş mucizeleri reddetmek, meseleyi ahlakî olgunluğa indirgemek dönemselsel bir ideolojinin dayatmasından ibarettir. Peygamberleri alelade bir beşer konumuna indirmek örnekliklerini temelden sarsacak bir olgudur. İnsanlar daha ziyade kendilerinden üstün meziyetlere sahip, seçilmiş, yaratıcıyla irtibatı oldukça güçlü, ilahî inayete mazhar birine ittiba etme eğilimindedirler.

Kur'an'da kıssalar dinî bir gayeyi gerçekleştirmek için serdedilir. Tarihte yaşanmış hadiselerin kıssa formatında anlatılması ibret ve öğüt yönünü güçlendirmek içindir. Kıssa dili iyiye yönlendirme kötülükten sakındırma konusunda son derece etkilidir. Zira soyut beklentilerin somut örnekler üzerinden anlatılması meselelerin daha net anlaşılmasını sağlar. Kur'an'daki kıssaların amacı sadece tarihi olayları kronolojik olarak zikretmek değildir. Kıssalar kesitler halinde ve farklı bir formatta verilmektedir. Modernist düşünürler ise bu format farklılığından yola çıkarak kıssaların gerçekliğini tartışmaya açtılar. Ortaya koydukları tasavvur sağlam bir delile dayanmadığı gibi ideolojik bir bakış açısını yansıtmaktadır. Kıssaları masal seviyesine indirmek, kıssaların ibret ve öğüt yönünü alabildiğine zayıflatmak demektir. Hâlbuki kıssalar öğüt almak, teselli bulmak, ibret almak isteyenler için ilgi çekici tablolarla doludur. Kıssaların yaşanmış olması kıssaları okuyan kimsede bir özdeşlik duygusu oluşturmaktadır. Kıssalarda mitolojik unsurların olduğu iddia ederek kıssaların gerçekliğini tartışmaya açmanın

telafisi zor zararlar vereceği muhakkaktır, zira Kur'an'ın yaklaşık üçte biri kıssalardan meydana gelmektedir.

Kaynakça

- Abduh, M. Rıza, R., (1947). Tefsiru'l-Menar. Kahire: 2. bsk.
- Abduh, M., (1994). Risaletü't-Tevhîd. Beyrut: Daru's-Şuruk.
- _____, (1341 h.) Tefsîru cüz' i ' Amme. Kahire: Matbaatu Mısır.
- Ahmed, A., (1990). Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslam. İstanbul: Yöneliş yayınları.
- el-Aynî, B., (2001). Umdetü'l-Kari Şerhu Sahihi'l-Buhârî. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye,
- el-Bağavi, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ud. (1989). Mealimü't-Tenzil, Riyad: Daru Tayyibe,
- Birişik, A., (2019). Hind Altkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri. İstanbul: İFAV Yayınları.
- el-Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail. (1998). el-Câmiu's-Sahîh. Riyad: Daru Beytu'l-Efkar.
- el-Cevheri, İsmail b. Hammad el-Sinan. (t. y.). Tacu'l- luga ve Sihau'l-Arabiyye. Mısır: Daru'l-Kitabi'l-Arabi.
- Çağrıncı, M., (1997). "Hak" TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul.
- Demir, Ş., (Bahar 2014). Kitab-ı Mukaddes'i Mitolojik Unsurlardan Arındırma Çabası ve Kur'an Kıssalarının Tarihi Gerçekliği. İslami İlimler Dergisi. Çorum, Cilt 9. Sayı 1.
- Ercins, G. (2013) Demokrasinin Bir Önkoşulu Olarak Kamusal Alan Ve Türkiye'de Kamusal Alan Algısı. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Sivas, Cilt 14, Sayı 1.
- el-Ezheri, Ebu Muhammed b. A., (1964). Tezhibu'l-luga. Kahire: Muessesetu'l-Mısıriyyeti'l-Amme.
- Fazlur Rahman. (1999). İslam. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Görgün, T., (2013). İlahi Sözü'nün Gücü. İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- _____, (2016). Ahlakın Temeli (İnsan olmak ve Ahlak). Ankara: Nobel Yayınları.
- Görmez, M., (2014a). Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu. Ankara: Otto yayınları.
- _____, (2014b) Hadis İlminin Temel Meseleleri, Ankara: Otto Yayınları.
- Halefullah, M. A., (1972). el-Fennu'l-Kasasi fi'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut: Daru Sina.
- Heyet, (2014). Kur'an Yol, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- İbn Âşûr, (1984). et-Tahrîr ve't-Tenvîr, Tunus: Daru Tunusiyye.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed Abdülhakk el-Endelûsi, (2001). el Muharrer'ul Veciz, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-ilmiiyye.
- İbn Hişam, (2009). Es Siretün Nebeviyye, Beyrut: Daru İbn Hazm.
- İbn Mâce, (t.y.). Sünenu İbn Mace, Riyad: Daru Beytu'l-Efkar.
- İbn Manzur, (1956). Lisanu'l-Arab. Beyrut: Daru'l-Beyrut.
- İşcan, M. Z., (2006). Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Erzurum, sayı: 26.
- Kâdî Abdülcebâr, Ebu'l-Hasen Ahmed el-Hemedani, (1962). el-Muğni. Kahire.
- Kılıç, S., (1994). Tarih Felsefesi Açısından Kıssalar. 1. Kur'an Sempozyumu (1-3 Nisan 1994). Ankara: Bilgi Vakfı Yayınları.
- Mevdudi, Ebu'l-A'la. (2005). Tefhimu'l-Kur'an, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Müslim b. Haccac. (1992). el-Camiu's-Sahih. İstanbul.

- Öz, M., (1989). "Seyyid Ahmed Han" TDV İslam Ansiklopedisi. İstanbul.
- Özel, R. O. (2017). Kur'ân'daki Hissî Mucizelere Modern Yaklaşımlar Bağlamında Bir İnceleme: Mustafa Öztürk Örneği -I-, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. Amasya. sayı: 8.
- Öztürk, M. (2017). Kur'an Kıssalarının Mahiyeti. İstanbul: Kuramer Yayınları.
- er-Râzî, F., (1981). et-Tefsîru'l-Kebir. (Mefâtihu'l-Gayb). Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- es-Sa'lebi, Ebu İshak. (2002). El-Keşf ve'l-Beyan, Beyrut: Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi.
- Sıddıqî, M., (1982). Modern Reformist Thought in the Muslim World. İslamabad, Research Institute.
- Şengül, İ., (2019). Kur'an Kıssalarının Tarihi Değeri. Ankara: Otto Yayınları.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. C. (2001). Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân. Kahire: Daru Hicr.
- Taftazânî, Saduddin Şerhu'l-Makâsîd. Beyrut: Alemu'l-Kutub, t.y..
- el-Vahidi, Ebu'l-Hasen Ali b. A. (1992). Esbabu'n-Nüzul. Dammam: Daru'l-Islah.
- Yaşar, Y., (2020). Kur'an'ın Bütünlüğü Bağlamında Kur'an Kıssalarında Peygamberlerin İsmeti. Ankara: Fecr Yayınları, (2016). Mekkeli Müşriklerin Hz. Peygamber'den Kur'an Dışında Mucize Taleplerine Cevabi Ayetlerin Tahlili. KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi. Kahramanmaraş cilt: 14. sayı: 27.
- Yazır, E. H. (t.y.). Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul: Azim yayıncılık.
- ez-Zemahşerî. (1998). el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl, Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykan.
- Zeydan, A., (t.y.). el-Veciz fi Usûli'l-Fıkh. Müessesetü Kurtuba.

Yükseköğretimde Öğrenci Tatmini ile Kurum İmaj Algısı ve Sadakat İlişkisi

Ali Tehci ⁹⁵

Öz

Eğitim kurumlarında öğrenciler kurumun temel müşterileri olarak kabul edilmekte ve eğitim hizmetleri de pazarlanabilir olarak görülmektedir. Ülkelerin kalkınmalarında hayati önemi olan Yükseköğretim kurumlarında öğrencilerin beklentilerinin karşılanması veya ötesine geçilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, insan yaşamında giderek daha fazla önem kazanan eğitim hizmet sektöründe öğrenci tatmini, kurumsal imaj algısı ve sadakat arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma verileri kolayda örnekleme yöntemi ile 103 öğrenciye Beşli Likert Ölçeği kullanılarak uygulanan elektronik anket neticesinde elde edilmiştir. Araştırma verilerinin analizinde SPSS paket programı kullanılmış olup öğrenci tatmini, kurumsal imaj algısı ve sadakat değişkenlerine güvenilirlik ve geçerlik analizi uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler ise korelasyon analizi ile test edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde öğrenci tatmini, kurumsal imaj algısı ve sadakat değişkenleri arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet pazarlaması, öğrenci tatmini, kurum imaj algısı, sadakat

Relationship Between Student Satisfaction and Corporate Image Perception and Loyalty in Higher Education

Abstract

In educational institutions, students are considered as the main customers of the institution and educational services are also seen as marketable. It is necessary to meet or exceed the expectations of students in higher education institutions, which are of vital importance in the development of countries. Therefore, the aim of this study is to examine the relationship between student satisfaction, corporate image perception and loyalty in the education service sector, which is becoming more and more important in human life. The research data were obtained as a result of the electronic questionnaire applied to 103 students with the Five-Point Likert Scale. SPSS package program was used for the analysis of the research data, reliability and validity analysis was applied to the variables of student satisfaction, corporate image perception and loyalty. Relationships between variables were tested using correlation analysis. As a result of the analysis, it was determined that there are positive and significant relationships between the variables of student satisfaction, corporate image perception and loyalty.

Keywords: Services marketing, student satisfaction, corporate image perception, loyalty.

⁹⁵ Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi Fatsa Deniz Bilimleri Fakültesi, a.tehci@odu.edu.tr

Çağdaş Kırgız Edebiyatının Önemli Kurucularından Mukay Elebaev'in Hayatı ve Edebî Kişiliğine Dair

Kemal Göz ⁹⁶

Öz

Sovyetler Birliği Dönemi'nde Kırgızistan'da açılan okullarda verilen eğitim tam anlamıyla istenilen seviyede olmasa da bir aydın kitlesi oluşturmuştur. Bu aydınlardan biri Mukay Elebaev'dir. Çağdaş Kırgız edebiyatının oluşumu ve gelişimi adına birçok katkıda bulunmasına rağmen hakkında yapılan çalışmalar yeterli düzeyde değildir. Mukay Elebaev'in eserlerinden bazıları çağdaş Kırgız edebiyatının ilkleri arasında yer almaktadır. Örnek alabileceği bir edebî birikimi olmayan çağdaş Kırgız edebiyatının ilk aydınlarının bu tarz eserleri genç kalemlere örnek olmuştur. Elebaev, kaleme aldığı edebî eserler dışında edebî eleştiriye de önem vermiş ve bu doğrultuda birçok yazı yazmıştır. Sovyetler Birliği Dönemi'nde yapılan eser eleştirileri genellikle eserin Sovyet ideolojisine uygunluğu üzerinedir. Ancak Mukay Elebaev yapılan bu eleştiriler dışında edebî eleştirinin gerekliliğini vurgulamış ve yapılan bu edebî eleştirilerden yola çıkarak genç kalemlerin nitelikli eserler vermesini amaçlamıştır. Bu çalışmada Mukay Elebaev'in hayatı ve edebî kişiliği incelenmiştir. İnceleme sırasında yazarın içinde bulunduğu dönemin şartları göz önüne alınarak eserlerinin oluşumundaki etkenler ve yazarın bu süreçte yaşadıkları ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mukay Elebaev, Kırgız Edebiyatı, Sovyetler Birliği, Uzak Yol, Ürkün Hadisesi.

About The Life and Literary Personality of Mukay Elebaev, One of The Important Founders of Modern Kırgız Literature

Abstract

Although the education provided in the schools opened in Kyrgyzstan during the Soviet Union was not at the desired level, a mass of intellectuals was formed. One these intellectuals is Mukay Elebaev. Although he has made many contributions for the formation and development of contemporary Kyrgyz literature, the studies on him are not sufficient. Some of Mukay Elebaev's works are among the firsts of contemporary Kyrgyz literature. This kind of works of the first contemporary Kyrgyz literature intellectuals, which does not have a literary background that can be taken as an example, have been an example for young writers. Elebaev gave importance to literary criticism besides the literary works he wrote and wrote many articles in this direction. The criticism of the work made during the Soviet Union period is generally on the conformity of the work with Soviet ideology. However, Mukay Elebaev emphasized the necessity of literary criticism apart from these criticisms and based on these literary criticisms, he aimed for young pens to produce quality works. In this study, the life and literary personality of Mukay Elebaev were examined. In this work examin, the conditions of the author's period were taken into account. During the analysis, considering the conditions of the period in which the writer was in, the factors that caused the formation of his works and the author's experience in this process were revealed.

Keywords: Mukay Elebaev, Kyrgyz Literature, Soviet Union, The Far Road, The Urkun Incident.

⁹⁶ Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Karaman/TÜRKİYE E-posta:gozkemal@yandex.ru Orcid No:0000-0003-4768-6604

1. Mukay Elebaev'in Hayatı

Araştırmacılar Mukay Elebaev'in doğum tarihiyle ilgili ortak bir kararda olmadığı için çeşitli kaynaklarda 1902, 1904, 1905 ve 1906 yıllarına rastlamak mümkündür (Aşlar, 2006: 1). Bu bilgi 20. Yüzyıl Kırgız Edebiyatı adlı eserde 1902 olarak yer almaktadır (Artıkbaev, 2004: 180). Bu yazıda Mukay Elebaev hakkında önemli çalışmalara imza atmış olan Omor Sooronov'un Mukay adlı çalışmasına dayanarak Mukay Elebaev'in doğum yılı 1906 olarak kabul edilmiştir (Sooronov, 1998). Mukay Elebaev Isık Göl bölgesindeki Tüp Mahallesi'ne bağlı Çon Taş köyünde doğmuştur (Elebaev, 1990: 145). Küçük yaşlarda önce annesini daha sonra da babasını kaybeden Elebaev kardeşleriyle birlikte büyük zorluklar yaşamıştır. Bu zor zamanlarda işlerini yapabilecek bir uşağa ihtiyacı olan zenginlerin yanında çoğunlukla karın tokluğuna çalışmış ve hayatta kalmayı başarmışlardır. 1915'in yaz döneminde ağabeyi bir Rus'un yanında uşak olarak çalışması için Elebaev'e bir iş bulmuştur. Bu dönemde zenginlerin ve Rus Çarı'nın fakir halka yaptığı zulümlere bizzat yakından şahitlik etmiş ve bu yaşadıkları daha sonra kaleminden çıkan eserlere yansımıştır.

Elebaev 1916 yılında yaşanan Ürkün Hadisesi'nin sonucunda Kırgızların Çin'e yaptığı göçe katılmış (Sooronov, 1998: 48), bu yolculuk sırasında açlıkla, susuzlukla ve bulaşıcı hastalıklarla verilen mücadelenin yanında bir de Rus askerleriyle mücadele etmek zorunda kalan Kırgız halkının bu zorlu yolculuğuna tanıklık etmiştir. Bu hadisenin, annesi babası ölmüş küçük bir çocuk için hafızasında derin izler bırakacak şekilde zorlu geçtiği gerçeğini daha sonraları çağdaş Kırgız edebiyatının ilk romanı olarak kabul edilecek olan Uzak Yol adlı eserde görmek mümkündür.

1919'un sonbaharında Isık Göl'e geri dönen Elebaev daha sonraki dönemlerde zengin bir Tatar'ın yanında boğaz tokluğuna uşaklık yaptığını Hayat Notları isimli yazısında anlatmıştır (Aşlar, 2006: 2). Elebaev, zenginlerin yanında yaptığı uşaklık işlerinden ya zorlu iş şartları ve verilen yemeklerin yenmeyecek durumda olmasından dolayı kaçmak zorunda kalır ya da uşakla işi biten iş sahibi tarafından kovulur. Çin'den döndükten sonra birkaç yıl farklı köyleri dolaşır iş arar. Bu işlerde de karın tokluğuna çalışır.

1921 itibarıyla ilk öğrenim hayatı kısa süreli de olsa başlar. Azmi sonucunda Kırgızistan'ın en kaliteli ve saygın enstitüsü olarak bilinen Merkez Eğitim Enstitüsünde öğrenim görür. Eğitim Fakültesindeki öğrenimine 1926'da başlayıp 1930 yılında tamamlar (Elebaev, 1990: 145). 1930 yılında Burulça Elebaeva ile evlenir. 1931'de Kızıl Kırgızistan gazetesinde muhabir olarak işe başlar ve 1932'ye kadar görevini sürdürür (Aşlar, 2006: 8). İşi itibarıyla Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerine giderek halkın durumuna bire bir şahitlik eder. Burada tanıklık ettiği haber değeri taşıyan olayları yazar ve yayımlanmak üzere çalıştığı gazeteye gönderir. Bu yıllarda bir hikâye kaleme aldığı ve bu hikâyeyi de Kızıl Kırgızistan gazetesinde yayımlattığı bilinmektedir.

Elebaev, II. Dünya Savaşı sırasında Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin oluşturduğu tiyatro kumpanyalarında yönetici olarak görev alır. Bu görev itibarıyla Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerini gezer. 1942 yılının mayıs ve haziran aylarında gittiği Isık Göl gezisi bittikten hemen sonra askere çağrılır. 1943 yılının eylül ayında askere alınıp iki ay sonra da cepheye gitmek için yola çıkar. 15 Mayıs 1944'te savaş sırasında cepheye vefat eder (Rıspaev ve diğerleri, 1989: 624).

2. Öğrenim Hayatı

Elebaev'in hatıra defterinde 1921 yılında Cıluu Bulak'ta açılan okula gitmek istediğine, akrabalarının bu fikre çok sıcak bakmadığına, bahara doğru Abdılta isminde bir kişinin yardım etmesiyle okula girdiğine fakat iki ay sonra, tarla sürme zamanı geldiğinde, okul günlerinin onun için bittiği bilgisine rastlamak mümkündür (Aşlar, 2006: 3).

Cıluu Bulak'taki öğrenimi çok kısa süren Elebaev, 1921 yılında Karakol şehrindeki yatılı okula uzun uğraşlar sonucunda girmiştir. Ancak buradaki öğrenim serüveni de çok uzun sürmemiş, yazın yaklaşmasıyla birlikte yaşı büyük olduğu için okuldan atılan çocukların arasında kendini bulmuştur (Elebaev, 1990: 145). Bu okula girmek için nasıl uğraştığını Zarlık adlı hikâyesinde konu edinmiştir. Okuldan atıldıktan sonra hayatını devam ettirebilmek için aynı şehirde çeşitli işler yapmıştır. Üç yıl sonra Tüp bölgesinde yeni yapılan Ziraat Fakültesine girmeyi başarmıştır. Ziraat Enstitüsündeki öğreniminin ardından öğrenimine devam etmek için Frunze'deki Merkez Eğitim Enstitüsüne kayıt yaptırmak istemiş ve 1926-1930 yılları arasında oradaki Eğitim Fakültesinde okumaya başlamıştır (Elebaev, 1990:145). Bu dönemde Erkin Too gazetesinde yayımlanan makale ve şiirleriyle edebiyat dünyasındaki tanınırlığını arttırmıştır. Fakülteden mezun olduktan sonra eser yayımlatmaya ara vermeden devam eden Elebaev'in 1931 yılında ilk şiir külliyatı Toplu Şiirler (Elebaev, 1931; Sadıkov ve diğerleri, 1987: 123), bir yıl sonra da Maydan isimli ikinci külliyatı basılır (Rıspaev ve diğerleri, 1989: 624).

3. Eserleri

Elebaev Ziraat Enstitüsüne girmeden önce Cıluu Bulak ve Karakol şehirlerindeki okullarda öğrenim görmüştür. Buradaki okuma girişimleri çeşitli sebeplerden dolayı uzun sürmemiştir. 1924 yılında Ziraat Enstitüsünde öğrenimine başlayan Elebaev şiir üzerinde ciddi bir şekilde çalışmaya başlar. Bu dönemde yazı hayatında önemli gelişmeler olmuştur. Bunlara yazdığı *Zarıgam (Üzülürüm)* adlı şiirinin Kırgız dilinde yayın yapan *Erkin Too* gazetesinde yayımlanması örnek gösterilebilir (Elebaev, 1925; Rıspaev ve diğerleri, 1989: 623). Bu şiir, içinde okuma isteği olup da çeşitli sebeplerden dolayı okula gidemeyenlerin duygularını ifade ettiği için halk arasında ezberlenecek kadar kabul görmüştür. 1925'te *Zarıgam* şiirinin yayımlanmasıyla ismini daha geniş kitlelere duyurmuştur. Öğrenim hayatı döneminde yazdığı şiirler, yayımlattığı makaleler onun edebiyat camiasında bir itibar kazanmasını sağlamıştır.

Ziraat Enstitüsünde sadece öğrenim hayatının getirdikleriyle ve şiir yazmakla zaman geçirmeyen Elebaev, burada düzenlenen piyeslerde oyuncu kimliğini de ortaya koymuştur. Bir kültür merkezindeki piyeslerde oyuncu olarak görev alan Elebaev kendisine verilen rollerle oyunculuk yeteneğini geliştirmiştir.

Ziraat Enstitüsündeki öğrenimini tamamladıktan sonra Merkez Eğitim Enstitüsüne kaydını yaptırır. O dönemde daha önce görmediği Rus ve Batı klasikleriyle karşılaşmıştır. Buradaki zamanını gördüğü eserleri okuyup anlamakla ve kalem çalışmaları yapmakla geçirmiştir. Çağdaş Kırgız edebiyatının ilk aydın kitleleri, o dönemde Kırgız edebiyatında okuyup örnek alabilecekleri nitelikli eserler bulunmadığı için bildikleri dillerin edebî eserlerini okumuşlardır. Böylelikle kendilerini geliştirmek istemiş ve diğer edebiyatları tanımışlardır. Elebaev'in *Hacı Murat ve Ayaklanma* romanlarını, Puşkin'in çoğu şiirini ve Gorki'nin *Palto* isimli hikâyesini Kırgız diline çevirdiği, *Ölü Canlar* romanını da çevirmekte olduğu bilinmektedir (Elebaev, 1990: 145). Mayramgül Dıykanbaeva, Elebaev'in *Uzun Yol* romanının söz başı bölümünde Gogol'ün *Kaput*

ve Ölü Canlar, D. Furmanov'un *Kızıl İhraç ve İsyan*, A. Puşkin'in *Hanın Ölen Kızı ile Yedi Kahramanın Masalı* adlı eserleri, bunların yanı sıra V. Mayakovski, L. Franko ve A. Surkov'un bazı eserlerini Kırgızcaya çevirdiğini belirtmektedir (Elebaev, 2015: 3). Kırgızistan'ın önemli aydınlarından Salican Cigitov, Elebaev'in Rus edebiyatından eserler okusa da eserlerinde daha çok Kazak edebiyatının etkilerini yansıttığını hatta şiirlerinde Kazak şair ve yazar Beyimbet Maylin'in şiirlerinden etkilendiğini açıkça vurgulamıştır. Bununla birlikte Mukay Elebaev'in yaptığı dünyaca ünlü klasik eser çevirilerini orijinal dillerinden yapmadığını, Kazakça çevirilerinden yaptığını bu yüzden eserlerinde Kazak edebiyatı etkilerinin fazlaca görüldüğünü söylemiştir (Cigitov, 1972:147).

Eğitim Fakültesi yıllarında zamanının bir bölümünü okuma-yazma gibi faaliyetlerle geçiren Elebaev, ayrıca bir edebiyat derneğinin kurulmasını ister ve bunun için yapılan faaliyetlerde özveri ile çalışır. Bir süre sonra bir edebiyat derneği kurulur. Bu derneğin amacı dünya edebiyatındaki eserleri edebiyata merak salan gençlerle buluşturup yazılarının sağlam bir temele oturtularak edebî açıdan gelişimlerini sağlamaktır. Böylece yetenekli gençlerin kalemlerinden çıkan eserler çağdaş Kırgız edebiyatının gelişimine katkı sağlayacak ve edebî değeri yüksek eserler ortaya çıkacaktır. 1927 yılında kurulan Kızıl Uçkun Edebiyat Derneğinin bu konuda önemli bir yeri vardır. Bu dernek gayriresmî olarak faaliyetlerini Kırgız Yazarlar Birliği'nin kurulmasına kadar devam ettirmiştir (Cigitov, 1982: 163).

Mukay Elebaev'in *Uzak Yol* isimli eseri çağdaş Kırgız edebiyatının ilk romanı olarak kabul edilmektedir (Elebaev, 1936; Rıspaev ve diğerleri, 1989: 623). Bu eserini 1934 yılında yazmaya başladığı, 2 Kasım 1936 tarihinde bitirdiği ve eserinin aynı yıl kitap olarak Semerkant'ta yayımlandığı bilinmektedir. Tek bir kitap olarak yayımlanmadan önce *Kırgız Sovyet Edebiyatı* isimli derginin 1935 yılındaki ilk dört sayısında romanın bazı bölümlerinin yayımlandığı bilinmektedir (Sooronov, 1998: 188).

Ürkün Hadisesi, Kazak ve Kırgızların Çar'ın I. Dünya Savaşı sebebiyle askere alım kararına karşılık olarak halkın ayaklanması şeklinde açıklanabilir. Bu ayaklanmada Çarlık ordusunun isyanı bastırma çabaları sırasında binlerce kişi hayatını kaybetmiş, Kırgız halkı yaşamak için çareyi Çin'e kaçmakta bulmuştur. Roman, Mukay Elebaev'in hayatının bir bölümünü anlattığı anı türünde bir eser olarak kabul edilebilir. Ürkün Hadisesi'ne sadece dışarıdan bir gözlemci gibi bakmayarak romanda olayla ilgili şahsi düşüncelerine de yer verir (Ükübayeva, 1986: 46). Romanın ele aldığı bölümde çocuk sayılabilecek bir yaşta olduğu için Ürkün Hadisesi'nde yaşananların bir çocuğun bakış açısı ve duygu dünyasıyla birleşmesini bu romanda görmek mümkündür. *Uzak Yol* isimli roman, roman kahramanının annesinin ölümüyle başlamaktadır. Ardından babasının da ölümüyle kardeşleriyle birlikte zor zamanlar geçirir. Karnını doyuracak bir parça ekmek bulabilmek için gün boyu ağır işler yapmak zorunda kalan roman kişisinin hayatı Ürkün Hadisesi'yle birlikte daha da kötü bir hâl alır. Kardeşleri ve kendilerine bakan akrabalarıyla birlikte Çin'e göç etmek zorunda kalır. Göç yolu zorlu ve dayanılmazdır. Kardeşlerinin bazılarını ve akrabalarını bu göçün sonucunda kaybeder. İnsanlar Çin'de karınlarını doyurabilmek için evlatlarını köle olarak satmaktadır. Roman kişisi de bu durumu kardeşinin satılmasıyla yakından yaşamıştır. Henüz çocuk yaşta olan roman kişisi hayatta kalabilmek için çobanlık, afyon çapalama ve toplama gibi çeşitli işlerde çalışır. Romanın sonlarına doğru ise memleketine dönmek için çalıştığı yerden kaçır. Kardeşiyle birlikte Saritologoy Tepesi'nin öbür ucunda akrabalarına rastlar, ertesi gün Çon Taş'a gitmek için oradan ayrılırlar.

Roman böylece sona erer. Mukaş Tülegabilov'un (1978: 21) yazısında yer aldığı üzere yazar tarafından romanın iki veya üç cilt yazmayı planladığı öğrenilmektedir. Romanın tam anlamıyla son bulmaması bu ifadeyi doğrular niteliktedir. Ancak yazarın ölümüyle romanın yazılması beklenen diğer cild(ler)i kaleme alınamamıştır.

Elebaev, *Uzak Yol* isimli romanı yazarken ve yayımlatma aşamasında birçok zorlukla mücadele etmek zorunda kalmıştır. 1931 yılında evlenerek bir aile kuran Mukay Elebaev, dönemin şartları ve kazandığı paradan ötürü aynı evi başka bir aileyle paylaşmak zorunda kalır. Yazı faaliyetleri bu dönemde ara vermeden devam etse de içinde bulunduğu koşullar sanat etkinliklerini kısıtlamaktadır. Edebî eserlerini üretirken evindeki gürültünün onu ne kadar rahatsız ettiğini günlüklerinde dile getirmiştir (Sooronov, 1998: 48). Yayımlanma aşamasında zorluklarla karşılaşmasının sebebi olarak ise o dönem Yazarlar Birliği başkanı olan Aalı Tokombaev'le aralarının çok iyi olmaması gösterilebilir. Elebaev'in Aalı Tokombaev'in eserlerini eleştirmesinden dolayı hem Tokombaev hem de onun etrafında yer alan yazarlar bu eserin yayımlanmaması için çeşitli sebepler sunarak eserin basılmasını engellemeye çalışmışlardır (Sooronov, 2015: 619). Elebaev'in günlüklerine göre *Uzak Yol*'un basılması için zamanın devlet basım matbaası Kirgosizdat'a ilk başvuru 3 Ekim 1935 yılında yapılmıştır. Eser burada bir buçuk ay bekledikten sonra Kirglavdit'e verilmiş, burada da kimse ilgilenmemiştir. Yayımlanması için Elebaev bir süre daha uğraşmış, sonrasında ise Kirglavdit'ten "yayımlansın" kararı çıkmıştır. Ancak aynı gün bu karar durdurulmuş ve eser bir süre bekledikten sonra tekrar Kirgosizdat'a verilmiştir (Sooronov, 2015: 619-621). Roman, yazarın uzun uğraşları sonucunda Semerkant'ta basılmıştır (Rıspaev ve diğerleri, 1989: 624).

Elebaev *Uzak Yol* romanı yayımlandıktan sonra olumlu ve olumsuz birçok dönütler alır. Olumlu dönütler arasında Kırgız halk şairi Abdırasul Toktomuşev ve bazı okuyucuları yer almaktadır. Roman, dilinin abartıdan uzak oluşu, halka ait unsurların başarıyla romanda kullanılışı gibi olumlu eleştiri öğeleri içerirken roman kişilerinin psikolojik derinliğine inememesi, romandaki bazı detaylara gereğinden fazla önem vermesi gibi edebî hataların da görüldüğü söylenmektedir. Kırgız Edebiyat matbaasının siyasi redaktörü olan Ö. Konurbaev, roman basılmadan önce Elebaev'in romanıyla ilgili 25 Aralık 1935 tarihinde bir yazı kaleme alır. Bu yazıda romanla ilgili olumsuz düşünmesine sebep olan etkenleri açıklar (Sooronov, 1998: 79). Kubanıçbek Malikov ise "Uzak Yol Hakkında" isimli makalesinde Elebaev'in milliyetçilik propagandası yaptığını söyler ve Mukay Elebaev'in 1937 yılında gerçekleşen aydın katliamı döneminde birkaç kez sorgulamasına sebebiyet verir (Malikov, 1937).

Elebaev'in *Zor Zamanlar (Kıyın Kezeng)* hikâyesi 1938 yılında yayımlanır (Rıspaev ve diğerleri, 1989: 624). Bu yıl yazar, Kırgızistan Devlet Matbaasında hayatını devam ettirebilmek için yönetici olarak edebiyat redaktörlüğü yapmaya başlar. Bu işe başladıktan sonra çalışma hayatı süresince yazım faaliyetlerinden biraz uzak kalır. Kaleminden çıkan mektupta edebî faaliyetlere ara vermesinin sebebini çalışmakta olduğu işin ağır şartları olarak gösterir (Sooronov, 1998: 120). Kırgız mambas'ta çalıştığı zaman dilimi içerisinde zengin bir sözlü kültüre sahip Kırgızların folkloru ve halk edebiyatıyla ilgili unsurların basılmasına önemli bir katkıda bulunur. Elebaev'in sözlü edebiyata dair duyduğu ilgi kendi kavmine olan sevgisiyle açıklanabilir. Kırgızların kendi tarihlerini en iyi şekilde öğrenebilecekleri bu sözlü edebiyat ürünlerinin yayımlanmasının kıymetli olduğu düşüncesindedir. Böylelikle Kırgız halk edebiyatı unsurlarından olan atasözlerinin derleme çalışmalarını yürütür ve *Sarinci Bököy*, *Er Töştük*, *Kurmanbek* ve *Kococaş* gibi

önemli Kırgız destanlarının yayımlanmasında önemli rol oynar. Bununla da kalmayarak önemli bir Kırgız halk şairi Toktogul'un şiirlerini Kazak Türkçesine, yine Kazakistan'da önemli bir halk şairi olan Cambıl'ın şiirlerini de Kırgız Türkçesine çevirme çabası içine girer (Komisyon, 2002:195).

Kazak edebiyatına da ilgi duyan Elebaev bir Kazak destanı olan *Er Targın*'ı çeviri yoluyla Kırgız edebiyatına kazandırır. 1940 yılında yazmış olduğu ve çağdaş Kırgız edebiyatında Sovyetler Birliği rejimini eleştiren bir üslupla yazılan ilk edebî eser olma özelliği gösteren *Tartış* adlı piyes yazıldığı tarihte yayımlanmaz. Piyesin yayımlanması 1968 yılında Mar Bayciev'in girişimleriyle gerçekleşir (Elebaev, 1968).

4.Elebaev'in Edebiyat Üzerine Görüşleri ve Eleştirmenliği

Yazılı edebiyattan önce duygular halk şairleri tarafından sözlü bir şekilde ifade edilirken Kırgız dilinde yayım yapan ilk süreli yayım organı Erkin Too gazetesinin yayımlanmasıyla duygular ve düşünceler yazılı hâle gelmiştir. Bu durum Kırgız edebiyat tarihi için önemli bir adımdır.

İçerisinde birçok ilklerin de bulunduğu genç kalemlere örnek teşkil eden pek çok eser ortaya koyarak çağdaş Kırgız edebiyatına katkı sunan Elebaev aynı zamanda edebiyatın gelişmesi için çalışmalar yapmıştır. Mukay Elebaev'in bakış açısında sadece üretmek değil daha iyisinin üretilmesi için eleştirmek vardır. Bu doğrultuda birçok eleştiri yazıları kaleme almıştır.

Edebiyatın gelişim göstermesi için yazılan eserin üzerinde düşünülmesi ve eserlerin belli bir edebî boyuta ulaşması için eleştirilmesi gerektiği düşüncesiyle hareket eden yazar, çağdaşlarından Coomart Bökönbeev, Tügelbay Sıdıkbekov, Cusup Turusbekov, Kubanıçbek Malikov ve Aalı Tokombaev gibi aydınların eserleri üzerinde inceleme yapmış ve yapılan hataları dile getirmiştir. Bu gibi eleştirilerin yaygınlaşmasıyla Kırgız edebiyatındaki eserlerin edebî niteliklerinin artacağını ve genç nesle örnek olabilecek yetkinlikte eserlerin ortaya çıkacağını vurgulamıştır. Elebaev başka yazarların eserlerini eleştirdiği gibi kendi eserlerine de eleştirel bir gözle bakabilmiştir. Yazar ve şairlere eserlerini ilk şekliyle yayımlatmak yerine incelemeleri, üzerinde düzeltmeler yapmaları ve kendilerini sürekli geliştirmeleri gerektiği konusunda telkinlerde bulunmuştur. Mukay Elebaev'e göre yazarların edebiyat adamlığı yönüne gereken önemi vermediğini belirten Kırgızistan'ın önemli aydınlarından Salıcan Cigitov da yazarlardan bazılarının edebiyat alanına ciddi yaklaşmadığına ve eserlerini yazarken gayriciddi yazdığına vurgu yapmaktadır (Cigitov, 1991: 110). Mukay Elebaev eser eleştirileri ve düşüncelerinden dolayı başta Tokombaev olmak üzere bazı aydınlar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Bu eleştiriler onun birçok kez sorgulanmasına ve en sonunda da dolaylı olarak ölümüne sebebiyet vermiştir.

1934 yılında kurulan Yazarlar Birliği, süreli basın yayım ve ortaya çıkarılan eserlerde Sovyet ideolojisinin doğru işlenip işlenmediğini denetlemekteydi. Yazı hayatının kontrolünde önemli bir konumda olan Yazarlar Birliği'ne bağlı yazarların bazı şahsi problemlerini eser incelemelerindeki üslubuna da yansıttığı görülmüştür. Dönem itibarıyla eser incelenmelerinde eserin içeriği ve edebî değerine bakılmaksızın yazarıyla olan ilişkileri doğrultusunda eser eleştirisinde bulunulmuştur. Böylece yazarlar arasındaki anlaşmazlıklar edebiyat eserlerinin incelenmesi hususuna yansıtılmış, ortaya yazar merkezli bir eleştiri çıkmıştır. Bu da birçok aydının sorgulanması ve ölümüyle sonuçlanmıştır. Ayrıca bir yazarın kalemiyle para kazanması

için öncelikle eserlerini yayımlatabilmesi gerekmektedir. O dönem şartları içerisinde eserin yayımlanabilmesi için de yazarlar arasındaki ilişki önemli bir konuma sahiptir. Dönemin yazar kitlesi böyle bir edebiyat ortamında hem eserlerinin yayımlanması ve basılması için hem de kendisini bir kişi veya grubun korumasına almak için başta Aalı Tokombaev olmak üzere devrin büyüklerini öven eserler kaleme almıştır. Elebaev birilerine dalkavukluk yapmak için yazılan şiirlerin ve eserlerin edebiyata bir faydasının olmayacağını yazılarında anlatmaktadır. Yazarla olan ilişkilerin eser eleştirisine yansıtılmayarak eserlerdeki hataların söylenmesi ve böylelikle sonraki dönemlerde bedii sanat eserlerinin vücut bulmasında aydınlar etkin rol oynamaktadır. Edebiyatın gelişim gösterebilmesi için aydınlara büyük görev düşmektedir.

Mukay Elebaev, yazarların kalemlerini geliştirmesinin ve aydın kitlelerin edebiyat teorisi üzerine yazı yazmasının gerekliliğini anlattığı birçok yazı kaleme almıştır. Bu yazılara “Genç Yazarlar Hakkında Birkaç Söz” (Caş Cazuuçular Cönündö Bir-Eki Söz) (Leninçil Caş, 1937, Eylül), “Genç Yazarlar Hakkında” (Caş Cazuuçular Turaluu) (Kızıl Kırgızistan 1938, 10 Mart), “Gençlere Biraz Öğüt” (Caşlar Cönündö Biraz Keneş) (Leninçil Caş, 1941, Mart), “Edebiyatımızdaki Hatalar Üzerine” (Dağı Adabiyattağı Çirikter Turaluu) (Leninçil Caş, 1937, Ekim), “Kaliteli Eserler İçin” (Sapattuu Çıgarmalar Üçün) (Leninçil Caş, 1938, 16), “Folklor Üzerine” (Folklor Cönündö) (1938), “Eleştiride Prensip Eserde Sanat Olsun” (Sında Printsip, Çıgarmada İskusstvo Bolsun) (1939), “Keng Suu'nun 2. Cildi Üzerine” (Keng Suunun İkinci Kitebi Turaluu) (Kızıl Kırgızistan, 1938, 4 Aralık), “Edebiyatımızdaki En Önemli Dilek-Gerçeklik” (Adabiyattın Başkı Tileği-Çındık) (Kızıl Kırgızistan, 1939, 28 Ağustos), “Aleksy Maksimoviç Gorkiy” (Ala-Too Dergisi 1. sayı 1938), “Gerçek Söz Gerek” (Çın Söz Kerek) (1939)” (Sooronov, 2015: 492-616) yazıları örnek gösterebilir.

Esasında polemikçi bir kişiliğe sahip olan Elebaev'in Kırgızistan Yazarlar Birliği'nin I. Kurultayı'nda yaptığı konuşmada değindiği ve eleştirdiği konular birçok yazar arkadaşını da gizlice eleştirmek anlamına gelecek türden bir içeriğe sahiptir. Konuşmasında Kırgız edebiyatının kendi ölçülerine göre istenilen seviyede olmadığına değinen Elebaev bununla ilgili olarak üç önemli hususun altını çizmek gerektiğini söylemiştir:

1. Yazarlar arasındaki sorunlar
2. Edebiyatın sınıf savaşı ve toplumcu gerçekçiliğin yansımaları değil de kendi şahsi çıkarları için kullanan yazarların varlığı
3. Edebiyatın içinde var olması gereken sanattan ve bedii anlatımdan bihaber, slogan peşinde koşan kalemler” (Sooronov, 2015: 493).

Mukay Elebaev, “Genç Yazarlar İçin Birkaç Söz” (Caş Cazuuçular Cönündö Bir-Eki Söz) adlı yazısında dönemin aydın kitesini ağır bir dille eleştirmektedir. Elebaev, aydınların genç yazarların eğitimi için edebiyat teorileriyle ilgili eser kaleme almak yerine Tokombaev'i örnek göstererek onun gibi yazmalarını istemelerini ağır bir dille eleştirmiştir. Maksim Gorki'nin ve benzeri klasiklerin örnek gösterilmek yerine Aalı Tokombaev'in örnek olarak alınması fikrini eleştiren şair, Tokombaev'in şiirlerinden örnekler vererek “Böyle şiirleri mi gençlere örnek olarak göstereceğiz.” şeklinde ağır sayılabilecek bir üslup kullanmıştır (Sooronov, 2015: 506). Elebaev, yazarların eserlerini incelemek üzerine kurulan oluşumlardan olan Yazarlar Birliği'nin 25 Şubat 1938 tarihindeki toplantısında “Genç Yazarlar Üzerine” başlıklı bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmada yazarlığın önem verilmesi gereken mesleklerden biri olduğuna dikkat çekmiştir. Yazarların bunun bilincinde hareket ederek kendilerini sürekli geliştirmesini ve öğrendikleri

bilgileri arttırarak eserlerinde bu birikimleri yansıtmalarını istemiştir. Ayrıca deneyim sahibi olmayan genç kuşak yazarların eserlerindeki yanlışların Yazarlar Birliği tarafından tespit edilmeme konusuna ve eksiklerini giderebilecek öneriler sunmada yetersiz çalışmanın yapıldığına vurgu yapmıştır (Sooronov, 2015: 527). “Edebiyatımızdaki Hatalara Dair” yazının içeriğinde çağdaş Kırgız edebiyatındaki eserlerin kalitesiz sayılabilecek nitelikte olmasını müsebbibi olarak eleştiriyi tam anlamıyla doğru şekilde uygulayamayan yazarları göstermektedir. Ayrıca eseri yazan yazarın edebiyat camiasındaki yerine göre eserlerinin değerlendirmeye alındığını ve eserin kendisine bakılmadığından yakınmaktadır. Kubanıçbek Malikov, Coomart Bökönbaev gibi kurucu Kırgız yazarları buldukları makamları kendileri için kullanmakla suçlayan Elebaev, Kırgız Yazarlar Birliği Başkanı olan Aalı Tokombaev’i bu makamı sadece kendini övdürecek şiirler ve eserlerin kaleme alınması için üstü kapalı baskı unsuru olarak kullanmakla suçlamıştır. O dönemde yazarlığa yeni adım atan gençlerin Tokombaev için yazılmış bir övgü şiirini mutlaka yazmaları gerektiğine dair oluşan geleneği ağır bir dille eleştirmiştir (Sooronov, 2015: 515). Elebaev “Dağı akın-cazuuçular tuuralu” isimli yazısında yazarların edebiyat dışındaki işleriyle daha fazla ilgilenerek sanat adamlığı kısımlarına fazla vakit ayırmadığına göndermelerde bulunur. Dönem özelliklerini göz önüne alan Elebaev kalemiyle hayatını devam ettirmenin güç olduğunu belirtmekle birlikte şair ve yazarların sanat uğraşlarına ayrılan sürenin arttırılması gerektiğine, kendilerinin bıraktığı edebî mirastan sonraki kuşakların yararlanacağına, bu yüzden yazarların okuyup bilgilerini arttırması gerektiğine vurgu yapmıştır (Elebaev, 1930; Sooronov, 2015: 515). Kırgız halk edebiyatı çalışmalarının önemini vurgulamak için de “Folklor Üzerine” isimde kısa bir yazısı bulunmaktadır. Yaptığı çalışmalar sonucunda Töştük, Kedeyhan, Kococaş, Kurmanbek, Sarinci Bököy isimli sözlü edebiyat ürünleri yayımlanmıştır. Dönem içerisinde Kırgız sözlü edebiyatı ürünlerine yeterince önem verilmediğine vurgu yapılmıştır (Aşlar, 2006:40).

Elebaev’in yazarları eleştirdiği bir diğer konu ise eserlerin yazıldığı dildir. O dönemlerde Kırgızca genellikle dağlık bölgelerdeki halk tarafından kendine bir yer edinmiştir. Resmî ve ciddiyet arz eden yerlerde genellikle kullanılan dilin Rusça olduğu söylenebilir. Bazı yazarlar Kırgız dilinde yazdığı eserlerini yayımlatabilmek için başta Rusça olmak üzere çeşitli dillere çevirerek yayımlatma düşüncesi içerisine girmiştir (Sooronov, 1998:151). Kırgız yazı dili için bu durumun tehlike arz ettiğini gören Elebaev, yazarların Kırgız yazı dilini kullanılmasının önemine değinmiştir. Yazar ve şairlerin eserlerini farklı dillerde yayımlatma düşüncesi içine girmek yerine eserlerindeki yazı dilini düzenlemeleri ve Kırgız dilini eserlerinde ustalıkla kullanma yetkinliğine ulaşmak için çalışmalar yapmaları konusunda telkinde bulunmuştur.

5. Hikâyeleri

Mukay Elebaev farklı edebî türlerde eserler vermiş olmasına rağmen küçük hikâyeye türünde diğer türlerden daha başarılı olmuştur (Aşlar, 2006:22). Mukay Elebaev’in hikâyelerinin dil özelliklerinde okumuş olduğu Rus, Kazak ve Batı edebiyatlarının etkisini görmek mümkündür (Cigitov, 1972:147). *Pamukçular Pazarında*, *Kitap Ararken*, *Uşak Arteli* ve *Karşılaşma* adlı hikâyeleri *Kızıl Kırgızstan* gazetesinde yayımlanır. Farklı tarihlerde süreli yayın organlarda yayımlanan birçok hikâyesini 1938 yılında *Kıyınğ Kezeng* (*Zor Zamanlar*) ismiyle tek bir kitapta toplamış ve yayımlatmıştır (Rıspaev ve diğerleri, 1989: 624).

Hikâyelerindeki konular yazarın 1916'dan ölümüne kadar geçen zaman içinde çevresinde gözlemlediklerini ve yaşadıklarını içermektedir. Hayatını devam ettirdiği süreçte meydana gelen olay ve değişimleri sanatçı kişiliğiyle birleştirerek eserlerinde konu edinmiştir. Hikâyelerinde yer verdiği kahramanların isimleri farklılık arz etse de okuyucuyla karşı karşıya gelen başkışı kendisinden başkası değildir.

II. Dünya Savaşı'nın halk üzerindeki etkisini, halkın sosyal, ailevi, ekonomik, duyu durumlarındaki değişime yakından şahit olmuştur. Çeşitli bölgelere giderek farklı insanların sorunlarını hikâyelerinde konu edinmiştir. Çağdaş Kırgız edebiyatının ilk dönem hikâyelerine bakıldığında eserlerde duruma dayalı hikâye örneğinden çok olaya dayalı hikâye örneği görmek mümkündür. Elebaev de Çin'e yapılan göçü, göçün sonuçlarını ve II. Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan olayları hikâyelerine konu edinmiştir. Hikâyelerinin büyük bir kısmında halkın yaşantısından kesitler görmek mümkündür.

II. Dünya Savaşı yıllarında tiyatro kumpanyalarının yöneticisi olarak çalışmış ve çeşitli bölgelere gitmiştir. Bu bölgeler arasında Isık Göl, Oş, Calabalad ve Tyan Şan yer almaktadır. Tyan Şan gezisinde gördüğü veya yaşadığı olayları *Uzaktaki Dağdan* hikâyesinde ele almıştır. Hikâyenin içeriği II. Dünya Savaşı zamanlarında cepheye gönderilmek istenen gıda malzemelerinin toplanma çabası ve bu sırada yaşananlardan oluşmaktadır. Bu geziyle ilgili yazdığı bir diğer hikâye de *Son Bir Gün* isimli eserdir. Hikâyeyi kendisiyle aynı edebî tür sınıflandırmasına giren eserlerden daha önemli bir yere taşıyan husus ise çağdaş Kırgız edebiyatının ilk aşk konulu hikâyesi olabilecek nitelikte oluşudur (Aşlar, 2006:11).

Yürek Ağza Gelince adlı hikâye yazarın ilk hikâyesi olarak söylenebilir (Elebaev, 1929: 10-11). Bu hikâye kötü bir rüyayı anlatmaktadır. *Pamukçular Pazarında* hikâyesinde Kırgızistan'ın güneyinde hayatlarını devam ettirme çabasında olan insanların yaşantısına yer verir (Aşlar, 2006: 22). Eski günleri ve geçmişte yaşananları eski iki dostu karşılaştırarak okuyucuyla buluşturduğu *Karşılaşma* adlı hikâyesinde ise yazarın geçmiş günlere olan duyguları anlatılır (Aşlar, 2006: 22). *Kitap Ararken* hikâyesinde ise bir gencin Rus dilinde yazılan bazı kitapları araması anlatılır. Aradığı kitapları bulamayınca istediği kitapların listesinin bulunduğu bir yazı yazar ve Moskova'ya gönderir. Kitapların parasını da postaneye öder. Aradan biraz zaman geçince kitaplar gelir. İçinde kitapların isminin ve fiyatının yazılı olduğu bir kâğıt bulur ve bunun "medeniyet" in bir göstergesi olduğunu düşünür (Aşlar, 2006: 45-46). *Uşak Arteli* hikâyesinde yazar Sovyetler Birliği'nin kurulmasının ardından devletin yaptığı politikalar sonucunda zengin toprak ağalarının topraklarının elden gitmesini ve *Uşak Arteli* ismindeki yeni kurulan kolhozun başarısını ele alır. Zaman zaman okuyucuya kişilerin psikolojik derinliklerinden kesitler sunması bu hikâyeyi Elebaev'in diğer hikâyelerinden ayrı bir yere taşımaktadır. *Fırtınalı Gün* hikâyesi yolculuk yapan bir gencin geceyi geçirmek için girdiği bir evde geçer. Bir parça karnını doyuran genç, gece orada kalıp kalamayacağını sorar. Ev sahibi kadın çok istemese de evdeki yaşlı kadın sayesinde kendine yatacak köşe bulur ve orada uyur. Bu hikâyede yazar dönemin ekonomik ve sosyolojik durumunu açıkça anlatır (Söylemez ve Aşlar, 2012: 52). *Zor Zamanlar* hikâyesi Ürkün olarak tarihe geçen olay sebebiyle Çin'e giden bir gencin kendi topraklarına döndükten sonra zengin bir Rus'un yanında uşaklık etmesini anlatır (Söylemez ve Aşlar, 2009: 60-82). Çin'e göç etmek zorunda kalan Kırgızların memleketlerine geri döndüğünde Isık Göl çevresinde 1920'li yıllarda yaşadıklarını anlatması yönünden kıymetlidir. *Baysal* hikâyesinde akrabalarının yanında

kalan Baysal isimli birinin akrabası Batmakan ile olan geçimsizliği ele alınır. *Yolda* hikâyesi bir tren yolculuğunu konu edinir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak Mukay Elebaev Kırgız edebiyatının kurucu kalemlerinden birisi olarak değerlendirilmektedir. Eserleri incelenirken Kırgızca daha önce kaleme alınan benzeri eserlerin bulunmadığını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Elebaev, anadiline bu açıdan da önemli bir hizmette bulunmuş, Batıdan giren türlerde ilk örnekleri veren kurucu nesil arasında yer alarak tarihe geçmiştir.

Kaynakça

- Artıkbaev, K. (2004). XX. Kılımdağı Kırgız adabiyatının tarihi, Bişkek.
- Aşlar, H. (2006). Mukay Elebaev'in hayatı, tahsili, ilk edebî faaliyetleri ve eserleri. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bişkek.
- Cigitov, S. (1972). Irlar cana cıldar. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Cigitov, S. (1982). Körköm söz meseleleri. Frunze: Kırgızstan Basması.
- Cigitov, S. (1991). Keçeekekinin sabaktarı, бүгүнкүнүн talaptarı. Frunze: Adabiyat.
- Elebaev, M. (1925, 18 Şubat). Zarıgam. Erkin -Too, No:6.
- Elebaev, M. (1929). Cangı madaniyat colunda. (1929). No:1-2
- Elebaev, M. (1930, 17 Mart). Dağı akın-cazuuçular tuuralu. Kızıl Kırgızstan.
- Elebaev, M. (1931). Irlar cıynagı. Frunze: Kırgızmambas.
- Elebaev, M. (1936). Uzak col. Samarkand: Kırmambas.
- Elebaev, M. (1968). Tartış. Ala-Too, No:5.
- Elebaev, M. (1990). Caryalanbagan çığarmalar. Frunze: Adabiyat.
- Elebaev, M. (2015). Uzun yol. (M. Diykanbaeva, Çev.). Ankara: Bengü Yayınları.
- Komision, (haz.). (2002). Kırgız adabiyatının tarihi. Bişkek, 6. Cilt.
- Malikov, K. (1937, 4 Kasım). Uzak col cönündö. Kızıl Kırgızstan, No: 254.
- Rıspaev, V., Caqşılıkov, A., Cigitov, S., Cetimişev, S., & Pustinnikov, N. (1989). Mukay Elebaev. Pisateli Sovetskogo Kirgizstana içinde (s. 623-625). Frunze: Adabiyat Bas.
- Sadıkov, A., Asanaeliev, K., Baygaziev, C., Cigitov, S. □ Kerimcanova, B. (1987). Kırgız Sovet Adabiyatının Tarihi. Frunze: İlim Bas.
- Sooronov, O. (1998). Mukay. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Sooronov, O. (Ed.). (2015). Mukay Elebaev, okurmandın kitep tekçesi III. cilt Bişkek: İmak Ofset.
- Söylemez, O., & Aşlar, H. (2009). Çağdaş Kırgız hikâyeleri antolojisi. Erzurum: Salkım Söğüt Yayınevi.
- Söylemez, O., & Aşlar, H. (2012). Mukay Elebaev, zor zamanlar-seçme hikâyeler. Ankara: Bengü Yayınları.
- Tülegabilov, M. (1978). Kırgız adabiyatındağı tarihıy cana Ömür Bayan romandarı. Frunze.
- Ükübayeva, L. (1986). Mukaydın adabiy murası. Bişkek.

Semerkandînin Mizânül Usûl Adlı Eseri Bağlamında Semerkant ve Irak Hanefî Usûl Ekollerinin Hz. Peygamberin Fiillerine Yaklaşımı

Cemil Liv ⁹⁷

Öz

Hanefî fıkıh usûlü Irak ve Semerkant olmak üzere iki ayrı ekolle temsil edilir. Irak ekolünde Ebû'l-Hasan el-Kerhî, Cessas ve Ebû'z-Zeyd Debûsi'nin etkisi görülürken, Semerkant ekolünde Maveraunnehir bölgesi alimleri özellikle de Mâturûdî, Pezdevî ve Alaeddin es-Semerkandî etkili olmuştur. Hanefî fıkıh ekolleri arasındaki bu farklılık net bir şekilde Semerkandî'nin Fıkıh Usûlüne dair yazdığı "Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-'ukûl" adlı eserinde kendini göstermektedir. Semerkandî eserinde Semerkantlı ve Iraklı alimlerin usûl konularındaki farklı yaklaşımlarına yer vermiştir. Bu konulardan bir tanesi de Hz. Peygamber'in fiilleri meselesidir. O Hz. Peygamber'in fiillerini öncelikle Kitabın mücmelini açıklayan ve bu kapsam dışında olanlar şeklinde ikili ayrıma giderek değerlendirme yapar. Hz. Peygamber'in Kitabın mücmelini açıklayıcı tarzda olmayan fiillerinin hükmü konusunda Semerkantlı usulcülerin Iraklı usulcülerden farklı düşündüğünü belirtir. Biz bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in fiillerinin kaynaklık değeri ve bağlayıcılık vasfını Semerkandî'nin "Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-'ukûl" adlı eserinde dikkat çektiği Semerkant ve Irak fıkıh ekolleri bağlamında değerlendirdik. Netice itibarıyla Hz. Peygamber'in Allah'a yakınlaştırmak maksatlı yerine getirdiği fiillerin mendup, sürekli yaptığı ve terk etmediklerinin vücut, dünyevi meselelerle ilgili olanların ise ibâha ifade edeceği şeklindeki tasnifin iki ekolü de uzlaştırıcı olması sebebiyle tercihe şayan olduğunu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Semerkandî, Irak, Semerkant, Hz. Peygamberin fiilleri.

The Examination of The Approaches of The Samarkand and Iraq Methodology Tradition to The Actions of The Prophet in The Manner of The Alauddin Samarkandî's Great Work Named Mizan Al-Usul

Abstract

Hanafi fiqh methodology i.e usul is represented by two significant traditions, Iraqi and Samarkandi tradition. Abu'al-Hasan al-Karkhi, Cessas ve Abu'z-Zeyd Dabusi were the men who had a great influence on the Iraqi methodologists while Mâturûdî, Bazdawi, and Alauddin Samarkandi became influential figures on the territories of Mâwarâ'an-Nahr i.e Transoxiana. The huge methodological difference between both Hanafi traditions can be easily recognized in the work of Alauddin Samarkandi named "Mizan al-usul fi nata'ij al-uqul". In his great work, Alauddin Samarkandi shares various methodological types and some advice related to them. One of the differences between these Hanafi fiqh methodologies which Alauddin Samarkandi covers, is the actions of Prophet Mohammad. According to him, this book was supposed to be a summarized book of the actions of the Prophet Mohammad however there are some chapters that are dealing with other issues and these issues are interpreted differently by Samarkandi scholar than Iraqis.

In this article, the significance of the actions of the prophet Mohammad as a source and importance of the characterization of the actions and the differences between Iraqi and Samarkandi methodologists which

⁹⁷ Dr. Öğrt. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, yzmliv@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2937-5917

made madhhab differentiation clear, are also sophisticated in the manner of the fiqh methodology practiced by Samarkandi and Iraqi methodologists.

Keywords: Alauddin Samarkandi, Mizan al-usul fi nata'ij al-uqul, Fiqh, Iraq Methodology, Samarkand Methodology, Actions of Prophet.

Giriş

Hanefî fıkıh ekolü Kûfe merkezli olarak Irak Bölgesinde kurucu İmamlar Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Ebû Yûsuf (ö. 182/198) ve Muhammed Şeybânî (ö. 189/805) etrafında oluşturulup gelişmiştir. Bu okulda eğitim gören talebeler farklı coğrafyalara yayılmış ve zengin bir literatür oluşmuştur. (Bardakoğlu, 1997, s. 1) Hanefî fıkının Iraktan sonraki en önemli merkezi Semerkant olmuştur. Özellikle Hicrî dördüncü yüz yılda Hanefî fıkı İrak ve Semerkant olmak üzere iki ayrı ekolle temsil edilmeye başlanmıştır. Irak ekolünde Ebû'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952) ve Cessâs'ın (ö. 370/981) etkisi görülürken, Semerkant ekolünde Mâverâunnehir bölgesi alimleri özellikle de Mâturîdî (ö. 333/944) etkili olmuştur. Hicrî dördüncü yüzyılda oluşmaya başlayan bu bölgesel ayrışma rağmen Ebû Zeyd Debûsi (ö. 430/1039) gibi Semerkant fakihleri, Irak ekolünü takip etmişlerdir. Bu durum o dönemlerde ekoller arasındaki farklılığın kesin çizgilerle ayrılmadığının göstergesi kabul edilir. (Apaydın, 2002, s. 286) Hicri beşinci yüzyıldan itibaren ise Irak ve Semerkant/Mâverâunnehir ekolleri arasındaki farklılaşma eserlere de yansımıştır. (Abbasov, 2013, s. 1024) Alaeddin es-Semerkandi (ö. 539/1144) Fıkıh usulüne dair yazdığı "Mîzânü'l-usûl fi netâici'l-ukûl" adlı eserinin giriş kısmında yer verdiği ifadelerle Hanefî fıkı mezhebi içerisinde bölgesel farklılıkların yanı sıra düşünce farklılıklarında var olduğunu izah eder:

"Usul-ı fıkı ve ahkam ilmi usul-ı kelâmın bir dalıdır. Dal köklerinden doğar. Bir şeyin kökünden gelmeyen için onun neslinden geldiği söylenemez. Bu sebeple usule dair yazılan eserlerin kişinin itikâdi görüşünü de yansıtması gerekir. Fıkıh usulü alanında yazılan eserlerin çoğunluğu usulde bize muhalif olan Mu'tezile'ye veya fîrûda bize muhalif olan ehl-i hadis'e aittir. Onların yazdıklarına dayanmak ya bizi aslında hataya düşmeye yahut da fer'de yanlış yapmaya götürür. Her ikisinden de kaçınmak aklen ve şeran vaciptir. Bizim ashabımızın bu konuda ortaya koyduğu eserler iki sınıfa ayrılır. Bir kısmı asıl ve fer'in bütün alanlarına hakim, akli ve nakli ilimlerde derinleşmiş kişilerin eserleridir. Bu grubun en önemli eserleri ehl-i sünnetin lideri, üstad, imam ve zahid olan Ebû Mansûr el-Maturidi'ye (ö. 333/944) ait olan "Meâhizü's-şerîa ve Kitâabu'l cedel fi'l Usûl" adlı eser ile onun hocaları ve öğrencileri tarafından yazılan eserlerdir. Diğer grup ise daha çok nasların zahurinden fîru bilgiler çıkarmaya çalışan kişilerdir. Fîrû alanında son derece sistematik ve etkili eserler kaleme alsalar da akli alanda usûli inceliklere sahip olmadıkları için bazı konularda Hanefî mezhebi muhalifleri ile aynı fikre yönelmişlerdir." (Semerkandî, 1404, s. 3)

Semerkandî'nin de işaret ettiği bu yaklaşım Mutezilî ve Eş'arî kelemcilerin Hicrî dördüncü yüzyılın sonlarından itibaren fıkıh usûlünü kelâmı uyumlu hale getirme çabalarının bir yansımasıdır. Nitekim Kadı Abdulcebbar (ö. 415/1025) ve Ebu'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 426/1013) eserlerinde fıkıh usûlünü Mutezilî ilkeler üzerine inşa ederken; diğer taraftan Bakillânî (ö. 403/1013), İbn Fûrek (ö. 406/1015), Bağdâdî (ö. 429/1037), Cüveynî (ö. 478/1085) ve Gazzâlî (ö. 505/1111) Eş'arî ilkeleri usul anlayışlarına yansıtmışlardır. (Bedir, 2017, s. 27) Semerkandî de Irak ekolünün hakim olduğu Hanefî fıkıh usûlünü Semerkand kelâm okulunun ilkeleri doğrultusunda yeniden inşa etmek istemiştir. Semerkandî, Irak ekolünün kelâm ilmi ile ilgilenmemesinin Hanefî fıkıh usûl anlayışının konumunun Mutezilî, hadis taraftarları ve Eş'arî

kalamcıları arasında nerede bulunduğunu ifade edecek bir doktrine sahip olmamakla neticelendiğini dile getirmiştir. Bu sebeple de Semerkandî, Mutezile ile usulde, ehl-i hadis olarak tanımladığı Eş'arîlerle fûruda ayrı yerlerde olduklarını söyleyerek Semerkant okulunun temel ilkeleri çerçevesinde usul geleneğinin yeniden dizayn etme çabasına girmiştir. O Akli ilkelerden ziyade fıkıhçı yöntemle oluşturulan usul geleneğinin ana ilkelerde hataya düşerek muhaliflerle aynı düşünce yapısına sahip olma ihtimalini dile getirmiştir (Abbasov, 2013, s. 1024; Bedir, 2017, s. 31).

Hanefî fıkıh usûlünün fukaha yöntemi olarak adlandırılan furû eğilimli yaklaşım Irak/Bağdat ekolü önemli temsilcileri olan Kerhî ve Cessâs tarafından geliştirilmiştir. Cessâsın usûl anlayışı Bağdatta Saymerî (ö. 436/1045) sonrasında unutulmaya başlansa da Semerkant'ta Debûsî (ö. 430/1039) ile birlikte yeniden canlanmaya başlamıştır.(Duman, 2012, s. 219; Kavalcıoğlu, 2018, s. 64) Debûsî, Cessâs'ın kelim alanındaki görüşlerine pek fazla yer vermeyerek usul anlayışını fıkıhçı yöntem etrafında oluşturmuştur. Semerkandî'nin fıkıh usulü ile kelim ilkelerinin aynı paralelde olması gerektiği yönündeki yaklaşımı ile Semerkant ve Irak Hanefî mektepleri arasında farklılaşmalar belirgin hale gelmeye başlamıştır.(Abbasov, 2013, s. 1025; Bedir, 2017, ss. 30-54; Dağ, 2017, s. 145) Semerkandî eserlerinde Irak ve Semerkant fukahası arasındaki farklılıkları açıkça zikrederek "Meşâyih-i Irak ve Meşâyih-i Semerkant veya Meşâyih-i Buhâra" tabirlerine sıklıkla yer verir.(Semerkandî, 1404, ss. 91, 96, 97, 102, 192, 194, 255, 631, 638.) "Mizânü'l-usûl fî netâicî'l-ukûl" adlı eserinde yer verdiği Irak ekolüne mensup Hanefî fakihler ile Semerkantlı fakihler arasındaki farklılıkların konu başlıklarından bazıları şunlardır: Emir sığası ve emrin delaleti,(Semerkandî, 1404, ss. 91, 96, 97, 102, 192, 194) umum ifade eden lafızlar ve hükmü,(Semerkandî, 1404, ss. 255, 278, 279, 280, 287, 290.) has lafızlar ve hükmü(Semerkandî, 1404, ss. 300-330), mutlak ve mukayyet lafızlar,(Semerkandî, 1404, s. 413) nas üzerine ziyade meselesi,(Semerkandî, 1404, s. 725) kıyas(Semerkandî, 1404, s. 571), illet,(Semerkandî, 1404, s. 615) ictihâd(Semerkandî, 1404, s. 751) ve Peygamber'in fiilleri.(Semerkandî, 1404, s. 456)

1. Semerkandînin Mizânül Usûl Adlı Eseri Bağlamında Semerkant ve Irak Hanefî Usûl Ekollerinin Hz. Peygamberin Fiillerine Yaklaşımı

Fıkıhın temel kaynaklarından bir tanesi sünnettir. Sünnet, Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşmaktadır.(Cessâs, 1414, s. 235; Semerkandî, 1404, s. 419) Hz. Peygamber'in vahyi insanlara ulaştırmanın yanı sıra onu beyan etme, yaşayarak örnek olma görev ve sorumluluğu da vardır.(Sibâî, ts., s. 411) Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Sana Kitabı ayrılığa düştükleri konuda onları aydınlatman, inanan bir topluluğa rehber ve rahmet olsun diye indirdik" (Nahl, 16/64.); "Andolsun, Allah'ın Rasûlü'nde Allah'ı ve Rasûlünü arzu edenler ve ahiret gününe inananlar için en güzel örnek vardır."(Ahzâb, 33/21.) ayetleri Hz. Peygamber'in bu fonksiyonuna atıfta bulunur. Özellikle ilk dönemlerde Hz. Peygamber'in tebyin görevinin icra edilmesinde onun fiillerinin örnek olmasının payı büyüktür. Fakihler Hz. Peygamber'in bu fiillerinin bağlayıcılık vasfı üzerine yoğunlaşarak farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Hz. Peygamber'in fiillerinin hukuki niteliği konusunda mezhepler arasındaki farklılıkların yanı sıra Hanefiler içerisinde ekoller arasında da ihtilaflar oluşmuştur.(Bakkal, 2017; Ertaş, 2017; Hacıoğlu, 2014, ss. 165-188; Kosif, 2019; Şimşek, 2008; Uslu, 2011; Uzundağ, 2017; Konuyla İlgili Bkz. Ünal,

1997, ss. 191-199) Hanefiler içerisindeki bu görüş farklılıklarına yer veren Semerkandî, Hz. Peygamber'in fiillerini öncelikle iki sınıfta kategorize eder.

1.1. Kur'an'ın Mücmelini Açıklayan Fiiller

Bu gruba giren Hz. Peygamber'in fiilleri açıkladığı konunun hükmünü alır. Şayet ayette belirtilen konunun hükmü vacipse Hz. Peygamber'in fiiline ittiba etmekte vacip olur. Ayette belirtilen şey mubah bir konu ise Hz. Peygamber'in fiiline ittiba da bu şekilde değerlendirilir. (Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 3/203; Cessâs, 1414, s. 227; Debûsî, 1421, s. 247; İbn Nüceym, 1422, s. 347; İbnü'l-Hümâm, 1351, s. 357; Semerkandî, 1404, s. 456)

1.2. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı Tebyin Dışında Yaptığı Fiiller

Peygamber'in Kur'an'ın beyanı dışındaki fiilleri iki kısımda değerlendirir:

i. Hakkında vacip, mendup veya mubah hükme sahip olduğuna dair bir karine ya da delil bulunan fiillerdir. Bu tür fiillerin bağlayıcılık vasfı delil veya karinenin gösterdiği şekildedir. (Semerkandî, 1404, s. 457)

ii. Hükmü ile ilgili herhangi bir delil ya da karine bulunmayan fiillerdir. Hz. Peygamber'in fiillerinden bu grupta yer alanların hükmü ve bağlayıcılığı konusunda ihtilaflar söz konusudur. Bu ihtilaflar üç kısımda değerlendirmek mümkündür. Hükmü ile ilgili bir delil veya karine bulunmayan Hz. Peygamber'in fiilleri konusunda tevakkuf edilmesi gerektiğini ifade edenler; bu tür fiillerin vacip kapsamında değerlendirileceğini belirtenler ve bu fiillerin mubah kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini söyleyenlerdir. (Semerkandî, 1404, s. 457)

1.2.1. Tevakkufu Savunanlar

Hz. Peygamber'in fiillerinin hukuki vasfı ile ilgili bir delil var ise, yani vacip veya mubah olduğunu ifade eden bir delil varsa bu delile göre değerlendirme yapılır. Şayet fiilin hukukî vasfını ifade eden bir delil yoksa o konu hakkında herhangi bir hüküm belirtilmeyerek tevakkuf edilmesi gerekir. Bu anlayışa göre Hz. Peygamber'in vücup veya mendup olarak yerine getirdiği bilinmeyen fiillerin mubah olarak yapılması ona muhalefet etmek anlamına gelir. Tevakkuf anlayışı gerek Irak gerekse Semerkant bölgesi Hanefî fakihlerce eleştirilmiştir. (Cessâs, 1414, s. 227; Semerkandî, 1404, s. 458; Serahsî, ts., s. 87)

Semerkandî Hz. Peygamber'in fiilleri konusunda tevakkufun, yasak ile emir arasında (haram/vacip) ve şüpheli hususlarda mümkün olacağını belirtir. Vücup mu mendup mu olduğu bilinmeyen bir konuda böyle bir ihtimal söz konusu değildir. Dolayısıyla tevakkuf etmek gereksiz bir durumdur. (Semerkandî, 1404, s. 458)

Cessâs, hukukî niteliği belirtilmemiş olan Hz. Peygamber'in fiilleri hakkında tevakkuf edilmesi gerektiği düşüncesine karşı çıkmaktadır. Ona göre tevakkuf Hz. Peygamber'in fiillerini yasaklamaktan veya tabi de olmam mani de olmam anlayışından farksızdır. Zira tevakkuf edenler Hz. Peygamber'in fiillerini yerine getirmesine mani olurlarsa tevakkuf etmemiş, aksine Hz. Peygamber'in fiillerine muhalefet etmiş olurlar. Yapana mani olmam, yapmayı kınamam demek istiyorlarsa bu durumda da tevakkuf etmemiş, Hz. Peygamber'in fiillerine ittibayı mubah görmüş olurlar. Cessâs'a göre tevakkuf edenlerin ihmal ettikleri bir nokta var ki o da Hz. Peygamber'in bir fiili yapmış olmasının o konuda tevakkuf etmediğini göstermesidir. Bu sebeple asıl yapılması gereken fiilin niteliğini araştırmaktır. Hiçbir şey yapmadan tevakkuf etmek Hz. Peygamber'in yaptığına muhalefet etmek anlamına gelir. (Cessâs, 1414, s. 227) Tevakkuf edenler Hz. Peygamber'in vücup veya mendup olarak yaptığı bir fiili mubah olarak yapmanın ona muhalefet etmekle aynı anlama geleceğini iddia etmektedirler. Hz. Peygamber'in fiillerinden

vücup veya nedb vasfı bulunanları yapmak mükafat gerektirecek bir husustur. Özellikle vacibin terk edilmesi cezayı da gerektirecek bir konu olduğu için bu tür fiillerin niteliğinin Hz. Peygamber tarafından açıklanması gerekirdi. Dolayısıyla hükmü açıklanmayan fiiller ibaha kapsamında değerlendirilir.(Cessâs, 1414, s. 227)

1.2.2. Hükmü Açıklanmayan Hz. Peygamber'in Fiillerini Mubah Olarak Vasıflandıranlar

Alaeddîn es-Semerkindî Hanefî mezhebi içerisinde Iraklı Hanefî usulcülerin hükmü konusunda herhangi bir delil ya da karine bulunmayan Hz. Peygamber'in fiillerinin mubah olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunduklarını söyler. Iraklı fakihler içerisinde Kerhinin ve Cessâsın görüşüne yer verir.(Semerkandî, 1404, s. 457)

Irak Hanefî fıkıh ekolünün en önemli temsilcisi olan Kerhî'ye göre, "Hz. Peygamber'in fiilinin hukuki niteliği (vacip mi mendup mu yoksa mubah mı olduğu) biliniyorsa bu sığata göre o fiile ittiba edilmesi gerekir. Şayet Hz. Peygamber'in bir fiili hangi sıfatla yaptığı bilinmiyorsa onda ibaha vasfı var kabul edilir. Hz. Peygamber'in bu vasıftaki fiillerine ittibanın gerekliliği için de delil gereklidir.(Cessâs, 1414, s. 215; Semerkandî, 1404, s. 457; Serahsî, ts., s. 87)

Semerkandî'nin eserinde görüşüne yer verdiği Cessâs da Hz. Peygamber'in fiilinin hükmü konusunda hocası Kerhî ile aynı görüşü paylaşmakla birlikte o fiilin Hz. Peygamber'e has olduğu konusunda bir delil yoksa ittiba edilmesi gerektiğini söyler.(Cessâs, 1414, s. 215)

Irak Hanefî fıkıh ekolünün Hz. Peygamber'in hukuki niteliği açıklanmamış fiillerinin mubah olarak değerlendirileceği konusundaki delillerini şu şekilde sıralayabiliriz:

i. Kur'an-ı Kerim'de "Ey İman edenler! Allah ve Rasûlüne itaat edin, söylediklerini işittiğiniz halde ondan yüz çevirmeyin." (Enfal, 8/20) Bu ayetde ifade edilen itaat ve ittiba fiilleri istenilen nitelikte yapılmasıyla gerçekleştirilebilir. Şayet fiilin niteliği bilinmiyorsa, bu fiili vücup olarak kabul etmek caiz olmaz. Zira vacip olduğunu ifade eden herhangi bir delil ya da karine yoktur. Hz. Peygamber bazen yaptığı bir fiilin bir başkası tarafından tekrarlanmasını istemezdi. Hz. Peygamber'in fiiline ittiba onun kastına uygun ve hangi sıfatla yaptıysa o şekilde yerine getirmekle mümkün olur. Mubah veya mendup vasfına sahip bir fiilini vacip olarak yerine getirmek ittiba değildir.(Cessâs, 1414, s. 217) Örneğin bir kişi bir iş yapsa, başka bir şahıs da ona muhalefet olsun diye aynı işi yapsa bu şahıs birinci şahsa tabi olmuş olmaz.(Cessâs, 1414, s. 217)

ii. Kur'an'da "İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Rasûlüllah'ta güzel bir örnek vardır." (Ahzâb, 33/21.) ayeti Hz. Peygamber'in örnek alınması gerektiğini ifade eder. Ancak örnek alma Cessâs'a göre vücupiyet değil mendupluk ifade eder. Bir delil olmadan bu ayetin vücup ifade ettiğini söylemek caiz değildir. Zira كَذًا يَفْعَلُ كَانْ "Hz. Peygamber şöyle yapardı" demek vücup ifade etmez. Şayet عَلَيْكَ يَرْجُو كَانْ لَمَنْ şeklinde bir ifade tarzıyla gelmiş olsaydı bu taktirde ayet vücup ifade ederdi. يَرْجُو كَانْ لَمَنْ ifadesinde Allah'tan sevap ümit edenler anlamına gelir. Oysa bu ayetin Hz. Peygamber'in fiillerine ittibayı vacip kıldığını iddia edenler ise Allahtan korkanlar anlamı vermektedir. Korku ve ümit iki zıt şeylerdir. Nitekim Kur'an'da "Rahmetinden ümit eder, azabından korkarlar" (İsrâ, 17/57.) ifadesiyle bu zıtlığı göstermiştir. Dolayısıyla bir şeyin hakikatinin dışında onun zıddına hamledilmesi caiz değildir.(Cessâs, 1414, s. 221) Sevabı hak etmek Hz. Peygamber'in fiilini örnek almakla mümkündür. Bu durum onun vücup olmadığını gösterir. Zira örnek almak vücup olsaydı sevap umanlar ifadesi kullanılmazdı. Çünkü vücup olduğunda yapılmaması azabı gerektirecektir. Oysa burada sadece sevabı ümit edenler zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in fiillerini örnek almak ona itaat kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Hz. Peygamber'in hükmü

izah edilmemiş fiillerine ittiba mendup veya mubah ise ve o fiil vacip olarak yerine getirilmişse bu Hz. Peygamber'e itaat anlamına gelmez. Çünkü Hz. Peygamber'in mubah veya mendup kıldığı bir şey, ona muhalefet ederek vacip kılınmış olur. Bu ise itaat emri ile izah edilemeyecek bir durumdur.(Cessâs, 1414, s. 221) Hz. Peygamber'in fiillerinin örnek alınması ve onlara ittiba vacip olmuş olsaydı. Hz. Peygamber'in bütün fiillerini kapsamaması gerekirdi ki bu fiilen imkansız bir durumdur. Bu sebeple Cessâs "حَسَنَةُ أَسْوَدَ اللَّهُ رَسُولَ فِي لَكُمْ كَانَ لَقَدْ" ayetini "Hz. Peygamber'in fiillerinde sizin için örnek alınacak şeyler vardır." olarak anlaşılması gerektiğini ancak örnek alınacak yönü ifade için harici bir delile ihtiyaç olduğunu belirtir. (Cessâs, 1414, s. 220)

iii. Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetler Hz. Peygamber'in hukukî niteliği bilinmeyen fiillerine ittibanın vacip olarak nitelenmesinin doğru olmayacağını göstermektedir.(Sahâbenin Hz. Peygamber'in fiillerine ittiba örnekleri ve analizi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Erul, 2016, ss. 165-180) Rivayete göre Hz. Peygamber namaz esnasında terliklerini çıkartınca sahabe de ona tabi olarak terliklerini çıkarmıştır. Namaz sonrasında Hz. Peygamber "Niçin terliklerinizi çıkardınız? Diye sorduğunda sahabe "sizin çıkarttığınızı görünce biz de çıkardık" diye cevap vermiştir. Bu cevap üzerine Hz. Peygamber "Cebrail bana terliğimin üzerinde necaset bulunduğunu bu sebeple de çıkarmam gerektiğini bildirdi." ifadesini kullanmıştır. (Ebû Dâvud, "Salât", 89.) Şayet Hz. Peygamber'in fiillerine ittiba vacip olsaydı sahabeye terliklerini çıkarmanın nedenini sormazdı.(Cessâs, 1414, s. 222)

iv. Hz. Peygamber'in Ramazan ayında cemaatle birkaç gece teravih namazı kılıp daha sonra kılmamasının sebebi olarak nakledilen "Üzerinize farz kılınmasından korktum" (Buhâri, "Salat", 31.) ifadesi Hz. Peygamber'in fiillerinin vacip olarak nitelenmesine delil olarak kullanılsa da bu doğru değildir. Zira Hz. Peygamber üçüncü gece sahabeye "üzerinize farz kılınmasından korktum" ifadesiyle bu fiiline ittibanın vacip olmadığını belirtmiştir. Hz. Peygamber'in hükmü açıklanmamış fiiline ittiba vacip olsaydı ilk gece teravih namazını kılmak vacip olurdu. Ayrıca Hz. Peygamber "Size farz kılınmasından korktum" ifadesiyle gerçekleştirdiği fiillerin farz kılınmasında tercihin Allah'a ait olduğunu bildirmiştir.(Cessâs, 1414, s. 223) Dolayısıyla Hz. Peygamber'in mutlak fiillerine ittiba vacip olarak nitelendirilemez.(Serahsî, ts., s. 88)

1.2.3. Hükmü Açıklanmayan Hz. Peygamber'in Fiillerini Vacip Olarak Vasıflandıranlar

Semerkandî, Semerkant ekolüne mensup fakihlerin hukuki niteliği açıklanmamış Hz. Peygamber'in fiillerinin, ameli konularla ilgili ise vacip kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini düşündüklerini belirtmiştir. Semerkant fukahası olarak herhangi bir isim belirtmemekle birlikte bununla İmam Ebu'l-Mansur el-Maturudi'yi kastettiğini düşünmekteyiz. Zira içlerinde Debûsi (ö. 430/1039), Pezdevî (ö. 482/1089) ve Neseî'nin (ö. 710/1310) de yer aldığı bir kısım Semerkant fukahası Kerhî ve Cessâs ile aynı görüşü paylaştıkları görülmektedir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203; Debûsî, 1421, s. 247) İmam Maturidi ise Hz. Peygamber'in getirdiği her bir fiilin hukuki niteliği konusuna fazlaca yer vermese de fiillere ittibanın vacip olduğunu ifade etmiştir.(Mâtürîdî, 1426, s. 8/392) Hz. Peygamber'in itikadi konularla ilgili fiillerde ise hükmü konusunda bir delil ya da karine bulununcaya kadar tevakkuf etmek gerekir.(Semerkandî, 1404, s. 457) Neseî ise Hz. Peygamber'in bir fiilinin hukuki niteliği bilinmiyorsa o fiili o hükme tabi olarak gerçekleştirmek gerektiğini belirtir. Ancak hukuki niteliği bilinmiyorsa o fiilin hüküm kategorilerinin en alt seviyesi olan mubahlığa hamledilmesi gerektiğini söyler.(İbn Melek, ts., s. 249) Kemâlüddîn İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) Hz. Peygamber'in hukukî niteliği bilinmeyen fiilleri ile ilgili söyledikleri, iki ekolü uzlaştırır

mahiyettedir: “ Hukuki niteliği bilinmeyen bu fiili Hz. Peygamber Allah’a yakınlaştırıcı/gurbet amaçlı yapmış ise mendupluk ifade eder. Hz. Peygamber bu fiili hiç terk etmeyerek sürekli yapmışsa vücup ifade eder.” (İbn Nüceym, 1422, s. 347; İbnü'l-Hümâm, 1351, s. 357)

Semerkandî'ye göre, Semerkant fakihleri Hz. Peygamber'in hukuki vasfı bilinmeyen fiillerinin vücup ifade ettiği görüşünü temellendirmek için şu delilleri ileri sürerler:

i. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'e muhalefet etmek yasaklanarak haram kılınmıştır. “Onun (Peygamberin) emrine aykırı davranışlar başlarına bir belanın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarptırılmaktan korksunlar.” (Nur, 24/63.) ve “Allah ve Rasûlü bir işte hüküm verdiği zaman artık mü'min bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah ve Rasûlüne karşı gelirse apaçık bir sapıklığa düşmüş olur.” (Ahzâb, 33/36.) ayetlerinde Hz. Peygamber'in emirlerine, sözlerine ve fiillerine aykırı davranarak ona muhalefet etmenin yasaklandığını göstermektedir. Fiillerine muhalefet yasak olduğuna göre onlara ittiba vacip olmaktadır. (Semerkandî, 1404, s. 459)

ii. Kur'an'da “Ey İman edenler! Allah'a, Peygamberine ve sizden buyruk sahibi olanlara itaat edin. Eğer bir şeyde çekişirseniz, Allah'a ve ahiret gününe inanmışsanız onun halini Allah'a ve Peygambere bırakın. Bu, hayırlı ve netice itibariyle en güzeldir” (Nisâ, 4/59.) ; “Allah'a itaat edin, Peygambere itaat edin, karşı gelmekten çekinin; eğer yüz çevirirseniz bilin ki, peygamberimize düşen sadece açıkça tebliğ etmektir.” (Mâide, 5/92.) gibi birçok ayette Hz. Peygamber'in hükmüne koşulsuz itaat etmek ve onun sünnetine ittiba etmenin önemi vurgulanmış aksi tutumlar inançsızlık olarak tasvir edilmiştir. (Nisâ, 4/65.) Dolayısıyla Hz. Peygamber'e itaat vacip olarak tasvir edilir. İtaat içerisine Hz. Peygamber'in fiilleri de dahildir. (Semerkandî, 1404, s. 459)

iii. “İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Rasûlüllah'ta güzel bir örnek vardır.” (Ahzâb, 33/21.) ayeti Hz. Peygamber'i kendisine ittiba edilecek ona uyulacak bir örnek olarak sunmaktadır. Bu durum aksine bir delil olmadıkça Hz. Peygamber'in fiillerinin takip edilmesi ve ittiba edilmesinin vacip olduğunu gösterir. (Semerkandî, 1404, s. 459)

iv. Hz. Peygamber'den nakledilen bazı rivayetler Hz. Peygamber'in hukukî niteliği bilinmeyen fiillerine ittibanın vacip olarak nitelendirildiğini göstermektedir. Hz. Peygamber namaz esnasında terliklerini çıkartması üzerine sahâbenin de terliklerini çıkartması olayının aktarıldığı rivayette Hz. Peygamber “Cebrail bana terliğimin üzerinde necaset bulunduğunu bu sebeple de çıkarmam gerektiğini bildirdi.” ifadesini kullanmıştır. (Ebû Dâvud, “Salât”, 89.) Bu rivayet Sahabenin Hz. Peygamber'in fiillerini yerine getirmenin vacip olarak (zorunlu) anlaşıldığını göstermiştir. Hz. Peygamber sahabenin terliklerini çıkarmalarına karşı çıkmamış sadece yaptığı fiilin gerekçesini izah etmek mecburiyeti hissetmiştir. (Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 202)

v. Hz. Peygamber'in Ramazan ayında cemaatle birkaç gece teravih namazı kılıp daha sonra kılmamasının sebebi olarak nakledilen “Üzerinize farz kılınmasından korktum” ifadesi, Hz. Peygamber'in fiillerinin vacip olarak nitelenmesine delildir. Zira Hz. Peygamber üçüncü gece sahabeye üzerinize farz kılınmasından korktum ifadesini kullanarak bu fiili icra etmemesi onun fiillerinin vücupiyetini gösterir. (Cessâs, 1414, s. 223; Serahsî, ts., s. 88)

vi. Hz. Peygamber Hudeybiye anlaşmasının yapıldığı yılda sahabeye tıraş olup ihramdan çıkmaları yönündeki isteğini iletmış, ancak sahabe bu görevi yerine getirmekten çekinmiştir. Hz.

Peygamber kendisi traş olup ihramdan çıkınca sahabe de ihramdan çıkmıştır. Bu durum Hz. Peygamber'in fiillerinin sahabe nezdinde gereklilik ifade ettiğini gösterir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 202)

vii. Hz. Ömer Kabeyi tavaf esnasında hacere taşın gelirken taşın hizasına geldiğinde taşı selamlayarak öpmüş ve ardından "Sen hiçbir faydası ve zararı olmayan bir taşsın, ancak Allah Rasûlünü seni öperken gördüm o sebeple ben de aynısını yaptım" demiştir. (Buhârî, "Hac", 60; Müslim, "Hac", 41.) Hz. Ömer'in bu yaklaşımı Hz. Peygamber'in fiillerinin vacip olarak anlaşıldığını göstermektedir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203)

1.3. Hz. Peygamber'in Fiillerinin Yerine Getirilmesinin Hükümü

Hz. Peygamber'in fiillerinin hukuki niteliğinin yanı sıra bu fiillerin yerine getirilmesi konusunda da Hanefî usulcüler arasında farklı yaklaşımlar vardır. Irak fıkıh ekolünün en önemli temsilcisi kabul edilen Kerhî hukuki niteliği bilinmeyen Hz. Peygamber'in fiillerinin ibâha olarak nitelenmesi gerektiğini söyledikten sonra bunun ümmet tarafından yerine getirilmesi için delil gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Kerhî'ye göre fiillerin Hz. Peygamber'e has olması asıl, ümmetin o fiile ortak olması arızidir. Bu sebeple de Hz. Peygamber'in fiillerinin ona has kılınmadığına ve ümmetin o fiilleri yerine getirmekte müşterek olduğuna dair delil olmadıkça o fiillere ittiba edilemeyeceğini ifade etmektedir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203) Hz. Peygamber'in fiillerine ittiba konusunda Hanefî fıkıh içerisinde dile getirilen diğer bir görüş ise Irak fıkıh ekolünün diğer önemli ismi Cessâs'a aittir. Aslında Cessâs Hz. Peygamber'in fiillerinin hükümü konusunda hocası Kerhî ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Ancak o fiilin Hz. Peygambere has olduğu konusunda bir delil yoksa ittiba edilmesi gerektiğini söyler.(Cessâs, 1414, s. 215) Cessâs'a göre Hz. Peygamber'in gerçekleştirdiği fiillerde ümmetin ortak olması asıldır. Bu fiillerin Hz. Peygamber'e has olması ise ârizidir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 204) Hanefî usulcülerden Debûsi de bir fiilin Hz. Peygamber'e has kılınmadığına dair delil olmadıkça onu yerine getirmenin asıl olduğu görüşünü paylaşmaktadır.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203) Irak ekolüne mensup usulcüler ittiba konusundaki görüşlerini naslarla temellendirmeye çalışmışlardır.

i. "İçinizden Allah'ın lütfuna ve ahiret gününe umut bağlayanlar, Allah'ı çokça ananlar için hiç şüphe yok ki, Rasûlüllah'ta güzel bir örnek vardır." (Ahzâb, 33/21.) ayeti Cessâs'a göre Hz. Peygamber'in fiillerinin örnek alınmasının caiz olduğunu açıkça ifade etmektedir. Şayet Hz. Peygamber'in fiillerinin yerine getirilmesinin caiz olmadığı iddia edilecek olursa buna mani olacak delil ortaya konulması gerekir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203) Kerhî ise, Hz. Peygamber'in fiillerinin örnek olarak alınması ona has kılınmayanlar için geçerlidir. Zira bazı fiillerin ona has kılınmadığını "لك خالصة" ifadesinden anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in yaptığı her fiili ona has kılınmış olabilir de olmayabilir de. Her iki ihtimalin söz konusu olduğu fiillerde ittiba için delil ortaya çıkıncaya kadar tevakkuf etmek gerekir.(Serahsî, ts., s. 89)

ii. Hz. Peygamber'in evlatlık olarak aldığı Zeyd b. Harise'nin eşi Zeynep bnt. Çahş ile boşandığında Hz. Peygamber'in onunla olan evliliğini düzenleyen şu ayette Hz. Peygamber'in fiillerine ittibanın asıl olduğuna delil gösterilmektedir. "Allah'ın nimet verdiği ve senin de nimetlendirdiğin kimseye: "Eşini bırakma, Allah'tan sakın" diyor, Allah'ın açığa vuracağı şeyi içinde saklıyordun. İnsanlardan çekiniyordun; oysa Allah'tan çekinmen daha uygundu. Sonunda Zeyd eşiyile ilgisini kestiğinde onu seninle evlendirdik ki evlatlıkları eşleriyle ilgilerini kestiklerinde onlarla evlenmek konusunda müminlere bir sorumluluk olmadığı bilinsin. Allah'ın

buyruğu yerine gelecektir.” (Ahzab, 33/37.) Söz konusu bu ayette Hz. Peygamber’in fiillerinin ümmet için örnek alınması gereken asıl olduğu açıkça belirtmiştir.(Cessâs, 1414, s. 225)

iii. Hz. Peygamber’den nakledilen rivayete göre yağmurlu bir günde toprak üzerinde namaz kılmaya çalışan Abdullah b. Revâha’ya Hz. Peygamber “Ben de senin için örnek yok mu? diye tepki gösterir. Abdullah b. Revâha “Ey Allah’ın Rasûlü siz günahlardan azad edilmiş olarak kullukta bulunurken biz azat edilme ihtimali içerisinde kulluk yapmaktayız” cevabını verir. Bunun üzerine Hz. Peygamber “ben içinizde en müttaki olmaya çalışıyorum der”. Hz. Peygamber’den nakledilen bu rivayet O’nun fiillerinin örnek alınmasının gerekliliğine işaret etmektedir.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203)

iv. Rivayete göre sahâbeden birisi oruçlu iken öpmenin hükmünü öğrenmesi için karısını Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme’ye gönderir. Ümmü Seleme (r.ah.), kadının sorusuna “Resûlullah oruçlu iken öpüyordu” diye cevap verir. Kadın bu durumu kocasına bildirdiğinde o “ben Hz. Peygamber gibi değilim. Allah onun geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışladı” diyerek tekrar Ümmü Seleme’ye gönderir. Ümmü Seleme de durumu Hz. Peygamber’e iletir. Hz. Peygamber eşi Ümmü Seleme’ye “benim oruçlu iken öptüğümü söylemedin mi?” diye sorar. Ümmü Seleme’nin durumu anlatması üzerine “ben Allah’a karşı sizin en muttakîiniz ve sınırları en iyi bileniniz olmayı ümit ediyorum” buyurur. (Müslim, “Savm”, 12.)

Kerhî bu nasları Hz. Peygamber’in fiillerine ittiba için harici karine veya delile ihtiyaç bulunduğunu ispat için kullanır. Zira her iki rivayette sahabenin Hz. Peygamber’in fiillerini uygulama konusunda tereddütlerinin görüşünü desteklediğini ifade eder.(Abdulazîz el-Buhârî, 1417, s. 203) Cessâs ise, mezkur nasların Hz. Peygamber’in fiillerine ittibanın asıl olduğuna delil olarak sunmaktadır. Hz. Peygamber’in Abdullah b. Revâha’ya söylediği “Ben de senin için örnek yok mu?” ifadesi Hz. Peygamber’in fiillerinin örnek olarak uygulanmasının ümmet için asıl ve önemli olduğunu gösterir. Ümmü Seleme (r.ah.) rivayetinde de aynı şey söz konusudur. Hz. Peygamber insanların kendi fiillerinin örnek alarak sorunlarına çözüm üretmelerini istemiştir.(Serahsî, ts., s. 89)

Semerkandî, Semerkant ekolünün Hz. Peygamber’in şahsi ihtiyaçları veya dünyevi işlerle ilgili fiilleri dışındakilere tabi olup onları yerine getirmenin ümmet için vücubiyet ifade ettiği görüşüne sahip olduklarını ifade etmektedir. Hz. Peygamber’e itaati emreden ve onda Allah’tan ve ahiret gününden korkanlar için örnekler olduğunu ifade eden ayetlerin bunu gerektirdiğini söylemiştir.(Semerkandî, 1404, s. 460) Semerkandî Irak ekolünden Kerhi ve Cessâs’ın görüşlerini değerlendirdikten sonra Hz. Peygamber’in fiilinin kendisine has kılındığına dair bir delil yoksa ona tabi olmanın vücubiyet ifade etmesinin daha doğru olacağını ifade etmiştir. Zira hukukî niteliğini bilinmeyen bir fiil aslen vacip ise, vacip olan fiili yerine getirilmesi sorumluluğun düşerek günahattan kurtulmak anlamına gelir. Şayet fiil aslen vacip değilse bu seferde o fiil yerine geldiği için mükafat elde edilir.(Semerkandî, 1404, s. 460)

Sonuç ve Değerlendirme

Hanefi fıkının Iraktan sonraki en önemli merkezi Semerkant, özellikle Hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren ayrı bir ekol olarak kendisini hissettirmeye başlamıştır. Irak ekolünde Ebu'l-Hasan el-Kerhî ve Cessas’ın etkisi görülürken, Semerkant ekolünde Maveranunehir bölgesi alimleri özellikle de Mâtürîdî etkili olmuştur. İki ayrı ekol olarak anılsa da kesin çizgilerle birbirlerinden ayrıldıkları ifade edilemez. Zira Serahsî ve Debûsi gibi isimler Irak ekolünün

varlığının sürdürülmesinde etkili olmuş Semerkantlı fakihlerdir. Buna karşın Hicri beşinci yüzyılda Alaeddin es-Semerkandî, Irak ve Semerkant ekolleri arasındaki farklılıkları eserlerinde yer vererek bu iki ekolün fıkıh anlayışındaki farklılıkları ortaya koymaya çalışmıştır. Semerkandî fıkıh usulünü kelim ilminin bir dalı olarak değerlendirmiş ve Hanefî fıkıh usulünü Mâtüridî kelam anlayışı etrafında yeniden oluşturma gayreti içerisinde olmuştur. Semerkandî'nin Irak ve Semerkant fakihleri arasındaki farklılıklarda dile getirdiği meselelerden bir tanesi de çalışmamıza konu edindiğimiz Hz. Peygamber'in fiilleridir. Her iki ekolde hukuki niteliği bilinen fiillerin o vasıf üzere yerine getirmesi gerektiği konusunda hem fikirdirler. Ancak Hz. Peygamber'in hukuki niteliği bilinmeyen fiilleri Irak Hanefî ekolüne göre ibaha vasfı taşıırken Semerkantlı fakihlere göre vücubiyet ifade eder. Alaeddin es-Semerkandî Hz. Peygamber'in hukuki niteliği belirlenmemiş fiilleri konusunda her iki ekolü kesin çizgilerle birbirinden ayırda da tespit edebildiğimiz kadarıyla Semerkantlı fakihler içerisinde ibaha vasfı daha ağır basmaktadır. Debusî, Serahsî, Pezdevî ve Ebü'l-Berekât en-Nesefî gibi Semerkantlı fakihler de ibaha vasfını tercih etmektedirler. Kannatımızca Alaeddin es-Semerkandî'yi bu düşünceye götüren etmen Ebû Mansûr el-Maturidî'nin görüşüdür. İmam Maturidî Hz. Peygamber'in hukuki vasfı belli olmayan fiiller konusunda net bir niteleme de bulunmasa da o fiillere tabi olmanın vücub ifade etmesini tercih ettiği anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle Hz. Peygamber'in fiillerinin hukûkî vasfı ve bunların yerine getirilmesi konusunda farklı yaklaşımlar yer alsada Hz. Peygamber'in Allah'a yakınlaştırmak maksatlı yerine getirdiği fiillerin mendup, sürekli yaptığı ve terk etmediklerinin vücub, dünyevi meselelerle ilgili olanların ise ibâha ifade edeceği şeklindeki tasnifin iki ekolü de uzlaştırıcı vasfı sebebiyle tercih şayan olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Abbasov, A. (2013). Fıkıh Usulünde Irak ve Orta Asya Hanefileri Arasındaki Farklılık Noktaları -Alâeddin es-Semerkandî Örneği-. II. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı içinde (ss. 1023-1032). İstanbul: İlem: İlmi Etüdler Derneği.
- Abdulazîz el-Buhârî, A. (1417). Keşfü'l-Esrâr an Usûlî'l-Fahri'l-İslâm el-Pezdevî (C. 1-4). Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Apaydın, Y. (2002). Kerhî. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bakkal, A. (2017). Bağlayıcılık Açısından Hz. Peygamberin Fiileri Hakkında Bir Değerlendirme. F. Karaman (Ed.), İslam ve Yorum içinde (ss. 39-57). Malatya: Malatya İlahiyat Vakfı.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hanefî Mezhebi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bedir, M. (2017). Fıkıh Mezhep Sünnet Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi. İstanbul: Dem Yayınları.
- Cessâs, E. (1414). El-Fusûl fi'l-Usûl (C. 1-3). Kuveyt: Vizaratü'l-Evkâf.
- Dağ, Z. (2017). Alâuddîn Semerkandî'nin Mîzânü'l-Usûlû Temelinde Semerkant Ekolünün Irak Ekolüne Muhalefet Ettiği Dil Bahisleri. Manas Sooyal Araştırmalar Dergisi, 6(4), 143-162.
- Debûsî, E. (1421). Takvîmu'l-Edille. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- Duman, S. (2012). Usûlü'l-Fıkh. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- el-Mâtürîdî, E. (1426). Te'vilâtü'l-Kur'ân (C. 1-10). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ertaş, H. (2017). Sünnet Vahiy midir? Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, (42), 227-243.
- Erul, B. (2016). Sahabenin Sünnet Anlayışı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Hacıoğlu, N. (2014). Cassâs'a Göre Hz. Peygamberin Fiilleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2(2), 165-190.
- İbn Melek. (ts.). Şerhu Menâri'l-Envâr fi usulî'l-fıkh. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Nüceym, Z. (1422). Fethu'l-Gaffâr bi şerhi'l- Menâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Hümâm, K. (1351). Et-Tahrîr fi 'ilmi'l-usûl. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Kavalcıoğlu, A. (2018). Debûsî ve Semerkandî'nin Fıkıh Usulünde "Kapalı Lafızlar" Konusuna Yaklaşımları ve Görüşlerinin Mukayesesi. Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5(1), 61-85.
- Kosif, E. (2019). Hz. Peygamber'in Sünnetine İttibâ'nın Anlam ve Kapsamı. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Semerkandî, A. (1404). Mîzânü'l-usûl fi netâ'ici'l-'ukûl. Devha: Matâbiu'l-Devha.
- Serahsî, E. (ts.). Usûlü's-Serahsî (C. 1-2, C. 2). Beyrut: Dâru'l-Marife.
- Sıbâî, M. (ts.). Es-Sünne ve mekânetuhu fi't-teşrî'i'l-İslâmî. Amman: Mektebetü'l-İslâmî.
- Şimşek, M. (2008). İslam Hukukunda Bağlayıcılık Bakımından Hz. Peygamber'in Tasarrufları. (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Uslu, E. L. (2011). Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Peygamberin Şahsi Tasarrufları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Uzundağ, M. S. (2017). Hanefi Mezhebi Fıkıh Usûlü Eserlerinde Hadis/Sünnet Anlayışı - Alâeddin es-Semerkandî (ö. 538/1144)'nin Mîzânü'l-Usûl fi Netâici'l-'Ukûl Adlı Eseri Bağlamında. Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 8(18), 61-75.
- Ünal, İ. H. (1997). Hanefi Usulcülere Göre Hz. Peygamberin Fiilleri. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 37, 191-199.

Türkçe Ders Kitaplarındaki Söz Varlığı Kazandırma / Kelime Öğretimi Etkinliklerinin Kullanılan Yöntemler Açısından İncelenmesi

Şahin Şimşek⁹⁸, İbrahim Fatih Demirel⁹⁹

Öz

Dilin yapı taşları kelimelerdir. Dil düşüncenin evidir ve düşüncenin, ifade gücünün sınırlarını sahip olunan kelime bilgisi belirlemektedir. Dil melekesine doğuştan sahip olan insan, dili kullanmayı öncelikle ailesinden ve çevresinden öğrenir. Dil öğretimi okulda ise sistemli ve bilinçli bir şekilde yapılmakta olup Türkçe derslerinde dört temel dil becerisi olan okuma, dinleme, konuşma ve yazmanın geliştirilebilmesi için öncelikle kelime bilgisinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. İnsanlar kelimelere yüklenen anlam kodlarının bir toplumda, bir kültürde ortak olması sebebiyle anlaşabilmekte ve sağlıklı ilişkiler kurabilmektedirler. Bireyin sahip olduğu kelime hazinesi okuduğunu, dinlediğini anlamasında; duyduğunu, gördüğünü sözle ya da yazıyla anlatabilmesinde doğrudan etkilidir. Öğrencilerin hem okul hayatında başarılı olmalarına imkân sağlayacak hem de sosyal yaşamlarında gereksinim duyacakları dil becerilerini geliştirecek bir söz varlığını onlara kazandırma Türkçe dersinin temel amaçlarından biridir. Okullarda kelime öğretimine yönelik etkinliklerde tıpkı diğer becerilerin öğretiminde de olduğu gibi farklı yöntemlerin kullanılması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı Türkçe ders kitaplarındaki kelime öğretimi etkinliklerinde kullanılan yöntemleri tespit etmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış, veriler doküman incelemesi tekniği ile elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analiz kullanılarak yorumlanmıştır. Türkçe ders kitaplarında kelime öğretimine yönelik etkinliklerde "Cümle İçinde Kullanma", "Anlamını Bilmediği Kelimeleri Tespit Edip Tahminde Bulunma", "Tahminlerini Sözlükten Kontrol Edip Anlamını Öğrenme", "Sözlük Oluşturma" gibi yöntemler diğerlerine nazaran daha sık kullanılmış, "Venn Şeması ile Kelime Öğretimi", "Çağrışım Yoluyla Kelime Öğretimi", "Kelime Haritası ile Kelime Öğretimi" gibi yöntemler ya çok az kullanılmış ya da bazı sınıflarda hiç kullanılmamış, kelime öğretimi yöntemlerinin kullanımında homojen bir tavır sergilenmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Söz varlığı, Kelime öğretimi, Kelime öğretimi yöntemleri, Türkçe ders kitabı.

Analysis of Vocabulary Gaining / Word Learning Activities in Turkish Course Books in terms of The Methods Used

Abstract

The building blocks of language are words. Language is the home of thought and the vocabulary possessed determines the limits of thought and expression. The person who has the language faculty from birth learns to use the language primarily from his family and environment. Language teaching is carried out systematically and consciously in school, and it is necessary to develop vocabulary knowledge first in order to improve the four basic language skills of Turkish lessons, such as reading, listening, speaking and writing. People can get along and establish healthy relationships because the meaning codes loaded on words are common in a society and a culture. Understanding what the individual has read and listened to; It is directly effective in expressing what he hears and sees verbally or in writing. One of the main objectives

⁹⁸ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, ssimsek@kastamonu.edu.tr

⁹⁹ Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, ifdemirel@kastamonu.edu.tr

of the Turkish course is to enable students to have a vocabulary that will enable them to be successful in school life and develop the language skills they will need in their social life. Different methods should be used in the activities for teaching vocabulary in schools, just as in teaching other skills. The aim of this study is to determine the methods used in vocabulary teaching activities in Turkish textbooks. Qualitative research method was used in the study, and the data were obtained by document analysis technique. The obtained data were interpreted using descriptive analysis. In Turkish textbooks, methods such as "Using in a Sentence", "Identifying and Guessing Words whose Meaning Doesn't Know", "Checking Your Predictions from the Dictionary and Learning the Meaning", "Creating a Dictionary" were used more often than others, "Venn Diagram and Vocabulary Teaching" Methods such as "Teaching Vocabulary by Associative", "Vocabulary Teaching with Vocabulary Map" were either used very little or not at all in some classes, and a homogeneous attitude was not displayed in the use of vocabulary teaching methods.

Keywords: Word presence, Vocabulary teaching, Vocabulary teaching methods, Turkish textbook.

Rus Telgraf Belgelerine Göre Türk Donanmasının Karadeniz'deki Faaliyetleri

Yıldırım Okatan ¹⁰⁰

Öz

Sosyo-ekonomik, idari ve siyasi birçok alanda yaşanan önemli değişiklikler nedeniyle tarihimizin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı diğer adıyla 93 Harbi ile ilgili olarak günümüze kadar pek çok yerli ve yabancı eser yayınlanmıştır. Ancak buna rağmen Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı olarak sayabileceğimiz bu savaşı bütün yönleriyle ortaya koyabilmek maalesef mümkün olmamıştır.

93 Harbi esnasında Türklerin Karadeniz'de bulunan donanma kuvveti ve bunun gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler hakkında detaylı bilgileri yine bu telgraflar vasıtasıyla öğrenmekteyiz. Konuyla ilgili telgraflar incelendiğinde; 14 Nisan 1877 tarihinde Türk savaş gemilerinin Çürüksu (Kobuleti'nin eski adı) ile Nikolayevski (Rusya'da Karadeniz kıyısında bulunan bir bölge) arasında bulunduğu ve yine aynı tarihte Türk gemilerinin Nikolayevski'yi bombalamaya başladıkları ve bu esnasında o bölgede Ruslara ait Aleksandropolski Alayının taburlarının bulunduğu, Türk gemilerinin Nikolayevski'ye ateş açtıktan sonra geri çekildikleri, bombalama sonucunda Rus birliklerinden bir subayın öldüğü, bir askerin ise yaralandığı, ayrıca telgraf makinesinin kırıldığı, 15 Nisan 1877 günü sabah erken saatlerde 3 adet Türk savaş gemisinin Poti'ye (Gürcistan ülkesinin Karadeniz kıyısında bulunan şehri) yaklaştığı ancak ateş açmadan geri uzaklaştıkları, 17 Nisan 1877 tarihinde ise Türk savaş gemilerinin Nikolayevski'yi tekrar bombaladıkları anlaşılmaktadır.

Bu telgraflar vasıtasıyla 93 Harbi'nde Türk donanmasının Karadeniz'deki faaliyetleri gözler önüne serilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 93 Harbi, Türk, Karadeniz, Telgraf

According to Russian Telegraph Documents Activities of The Turkish Navy in The Black Sea

Abstract

Many domestic and foreign works have been published on the 1877-1878 Ottoman-Russian War, also known as the 93 War, which is considered one of the most important turning points in our history due to the important changes in many socio-economic, administrative and political fields. However, unfortunately, it was not possible to put forward this war, which we can count as the beginning of the end for the Ottoman Empire, with all its aspects.

Through these telegrams, we learn detailed information about the naval force of the Turks in the Black Sea during the 93 War and its activities. When the telegrams on the subject are examined; On April 14, 1877, the Turkish warships were located between Çürüksu (former name of Kobuleti) and Nikolayevski (a region on the Black Sea coast in Russia), and on the same date, when Turkish ships began to bomb Nikolaevsky, during this period, the battalions of the Aleksandropolsky Regiment belonging to the Russian In the early morning hours of April 15, 1877, 3 Turkish warships were sent to Poti (Black Sea Region of Georgia), where an officer from the Russian troops was killed, a soldier was injured, and the telegraph

¹⁰⁰ Doktorant, Gümüşhane Üniversitesi, yildirimokatan@hotmail.com

machine was broken. It is understood that they approached the city on the coast, but went back without firing, and on April 17, 1877, Turkish warships bombed Nikolayevsky again.

The activities of the Turkish navy in the Black Sea during the 93 War are revealed through these telegrams.

Keywords: War of 93, Turkish, Blacksea, Navy, Telegraph

Akciğer Bronşlarının, Bulanıklaştırma ve Keskinleştirme Filtreleriyle Görüntülenmesi ve Sonuçlarının Karşılaştırılması

Aslı Canan Kuşçu¹⁰¹

Öz

Özellikle sigara kullanan hastalarda, bronş tıkanıklığını izlemek üzere yapılan çalışmada; blurring (bulanıklaştırma) filtresi, ortalama alma (mean-averaging) filtresi, orta değer (medyan) filtresi ve gauss bulanıklaştırma filtreleri, hasta görüntüleri üzerinde işlenerek, filtrelerin görüntüler üzerinde ne gibi değişiklikler meydana getirdiği ve hangi filtre kullanılırsa, bilgisayarlı tomografisindeki akciğer bronşları görüntülerinin daha kaliteli bir görüntü elde edileceği karşılaştırılmıştır. Ortalama alma (Mean), Medyan (Ortanca) ve Gauss filtrelerinde önce teorik olarak matematiksel hesaplama yapılarak, daha sonra ise görüntü üzerinde kodlar ile, meydana gelen değişiklikler gözlemlenmiştir. Bunların hepsi aslında, birer bulanıklaştırma filtresi olduğu için, bronş tıkanıklığı belirlemede tam olarak yeterli olmamıştır. Görüntüler bulanıklaşmış ve bu işlemlerden sonra, detaylar kaybolmuştur. Bunun üzerine, görüntü üzerinde Laplace, Prewitt, Sobel ve Robert keskinleştirme filtreleri uygulanarak, hangi filtrenin, görüntüleme daha kaliteli ve kenarları belirlemede daha kullanılabilir olduğu ve karşılaştırılması saptanmıştır. Bu çalışma sonucu da gösteriyor ki, görüntü işleme yöntemlerinde, filtreleme metodlarından keskinleştirme filtreleri kullanılırsa; hasta görüntüleri üzerinde daha kaliteli bir saptama yapılabilir ve tıkanıklıklar kenar belirleme işleme yöntemi yapılarak, hekim tarafından daha iyi görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Akciğer, Ortalama Filtresi, Laplasyan, Prewitt, Sobel, Robert.

Visualization of Lung Bronchi with Blur and Sharpen Filters and Comparison of Results

Abstract

In a study conducted to monitor bronchial obstruction, especially in smoking patients; Blurring filter, mean-averaging filter, median filter and gaussian blur filters are processed on patient images, what changes the filters make on the images and which filter is used, the lung bronchus images in computed tomography are more. It is compared to obtain a quality image. It has been compared that a high quality image will be obtained. The theoretical mathematical calculations are done first in the mean, Median and Gaussian filters, and then with the codes on the image, changing incoming changes are observed. All blurry, for the filtering filters, were not fully sufficient in determining bronchial obstruction. The images were blurred and after these procedures, the details were lost. On top of that, Laplace, Prewitt, Sobel and Robert filters were applied on the image, which filter had better quality in imaging and more in determining the edges. It has been determined that it can be used and compared. The result of this study shows that if sharp filters are used in image processing methods, one of the filtering methods; A better quality determination can be made in the patient writings and the blockages can be seen better by the physician by using the edge detection processing method.

Keywords: Lung, Mean Filter, Laplacian, Prewitt, Sobel, Robert.

¹⁰¹ Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Elektrik-Elektronik Mühendisliği Bölümü, Orcid No:0000_0001_8116_467X

Giriş

1. Filtreleme Metodları ve Sınıflandırılması

Filtreler görüntü zenginleştirme amacı ile görüntü içerisindeki bazı ayrıntıları ortaya çıkartmak veya görüntü içerisindeki istenmeyen gürültülerin yok edilmesini sağlamak için kullanılmaktadır. Özellikle; görüntüleri dijital olarak kaydeden cihazların görüntüyü hatalı bir şekilde elde etmeleri ve aydınlatma gibi çevre koşullarının yetersizliğinden kaynaklanan birçok kayıp ya da pürüz, görüntü işleme filtreleri kullanılarak en aza indirilebilmektedir. Farklı amaçlar için farklı filtreleme operatörleri vardır. Bunlara:

▪ Bulanıklaştırma (Blurring, Alçak geçiren) Filtreleri

- 1.Ortalama Alma (Mean-Average) Filtre
- 2.Orta Değer (Median) Filtre
- 3.Gauss Filtresi
- 4.Bulanıklaştırma(Blurring) Filtre

▪ Keskinleştirme (Kenar Belirleme-Unsharp, Yüksek geçiren) Filtreleri

- 1.Laplasyan (Laplacian) Filtresi
- 2.Prewitt Filtresi
- 3.Sobel Filtresi
- 4.Robert Filtresi

gibi daha birçok amaçla kullanılan filtreler örnek verilebilir. Ancak biz çalışmamızda, bulanıklaştırma filtrelerini anlatılacaktır[1].

2. Materyal Metot

Filtreler, 3x3, 5x5 ya da 7x7 piksel boyutlu sayı matrisleri (kernel) olabilirler ve uygulanacak filtreleme yöntemine göre bu sayı matrisleri farklı değerlerden oluşmaktadır. Filtreleme işleminde bu filtre matrisleri görüntü üzerindeki bütün piksellerde dolaştırılarak uygulanır. Her piksel için filtre elemanları ve piksel değerleri ile yeni gri ton değerleri hesaplanır. Matristeki elemanlar, belirli pikseller yönünde bu ortalamayı ağırlıklandırmak için kullanılmaktadır. Yüksek frekansları vurgulayan ve düşük frekansları bastıran filtrelere yüksek geçiren filtreler (high-pass filters) denir. Yüksek (keskin) geçirenli filtreler açık ve koyu tonlu detaylar arasındaki farkı daha da belirginleştirir. Alçak (bulanık) geçirenli filtreler (low-pass filters) açık ve koyu detaylar arasındaki ton farkını azaltırlar. Alçak ve yüksek geçirenli filtreleri uygulamanın en basit yolu uzaysal komşuluk ortalaması ile yapılır [2].

Filtreleme; bir görüntünün tamamının veya bir kısmının görünümünü değiştiren, gereksiz frekansları kaldıran ve istenen frekansı koruyan bir yazılım rutini olan görüntüleri geliştirmek veya ayarlamak için kullanılan bir tekniktir. Örneğin, belirli özellikleri vurgulamak veya diğer özellikleri ortadan kaldırmak için görüntü filtreleri kullanılabilir. Filtreleme kullanılarak gerçekleştirilen görüntü işleme işlemleri temel olarak; yumuşatma (bulanıklaştırma), keskinleştirme ve kenar geliştirme, bölütleme içerir. Filtreleme, çıktı görüntüsünde belirli bir pikselin değeri; ilgili giriş pikseli hakkında, piksel değerine algoritma uygulanarak belirtilir. Filtreler, gürültüyü engellemek veya parlaklığı ve kontrastı arttırmak ve çok çeşitli dokular eklemek için kullanılır. Bu bilgi doğrultusunda, gri seviye görüntülerine bir ön işleme adımı olarak filtreleme kullanılabilir [3].

$$K = \begin{bmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{bmatrix} \quad (\text{Eş.1})$$

K , $N \times N$ boyutlarında filtreleme için kullanılan çekirdek matrisini, I_R , kameradan alınan renkli görüntüye ait matrisi, I_R^I , filtreleme sonunda oluşan yeni görüntü matrisini ifade etmektedir. Eş. 3'de her piksele ait yeni değerlerin hesaplanmasını gösteren formül sunulmaktadır.

$$\text{temp} = \frac{N}{2}$$
$$I_R^I(x, y) = \frac{1}{N \times N} \sum_{i=0}^N \sum_{j=0}^N K(i, j) \times I_R(x + i - \text{temp}, y + j - \text{temp}) \quad (\text{Eş. 2, 3})$$

Filtreleme işlemi sırasında, I_R matrisinde negatif değerler kullanılmak istenmektedir. Bu durumda, ilgili indislere en yakın indisteki değer kullanılmaktadır. Örneğin, hesaplama sırasında $I_R^I(0,0)$ için $K(0,0) \times I_R(-1, -1)$ ile çarpılması sırasında matris içerisindeki en yakın değer olan $I_R(0,0)$ kullanılmaktadır. Filtreleme işleminden sonra renkli görüntünün, grileştirilmesi adımı gerçekleştirilmektedir. [4].

Genel olarak; görüntü matrisi üzerinde, 3×3 , 5×5 vb. küçük bir çekirdek matrisinin gezdirilmesi sonucunda filtreleme işlemi gerçekleşmektedir. Çekirdek matrisin boyutlarının büyük seçilmesi, görüntü üzerindeki gürültüleri azaltırken, bulanıklaştırma ve keskinleştirme yapmaktadır[5]. Çalışmada, 3×3 boyutlarında çekirdek matrisi kullanan, ortalama (mean-average), medyan (ortanca), gauss, bulanıklaştırma filtre yöntemleri kullanılmıştır.

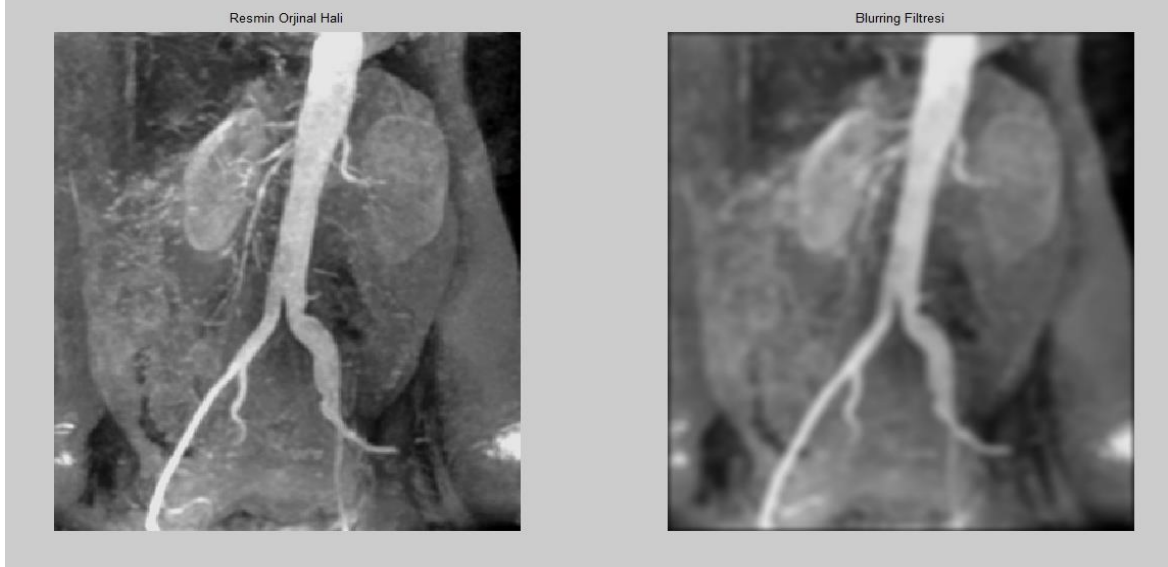
2.1. Bulanıklaştırma (Yumuşatma) Filtreleri

Görüntüdeki gürültünün (bozucu etkinin) yok edilmesi veya indirgenmesinde kullanılır. Eğer görüntüde mevcut gürültü yüksek frekansta ise lowpass-alçak geçirenli filtre ile indirgenir.

Çözünürlüğün indirgenmesi işleminde kullanılır. Eğer görüntünün çözünürlüğü çok yüksek ise ön görüntüleme işlemleri için tüm çözünürlüğe gereksinim duyulmaz [6]. Bu filtrelemede ana mantık, piksel değerlerinin yuvarlanarak, önceden çok yüksek olan sayı değerleri ve çok düşük olan sayı değerlerinin biraz daha ortalama değere yaklaşım, keskinliğinin ve kenar geçişlerinin daha az olmasını sağlamaktır. [6]

2.1.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Şekil 1. Görüntünün Orjinal Hali, Bulanıklaştırma Filtresinden Geçirildikten Sonraki Hali

2.2. Ortalama Alma (Mean-Average) Filtresi

Ortalama değer elde edilerek yapılan yumuşatma en yaygın olarak kullanılan tekniklerden biridir. Bu yöntemde $k \times k$ 'lık bir görüntünün $1/k$ nın karesi değeri üzerinden oluşturulan maske yardımıyla gerçekleştirilir.

$$G = \frac{1}{9} \times \begin{vmatrix} 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 \end{vmatrix} \quad \text{Eş.4}$$

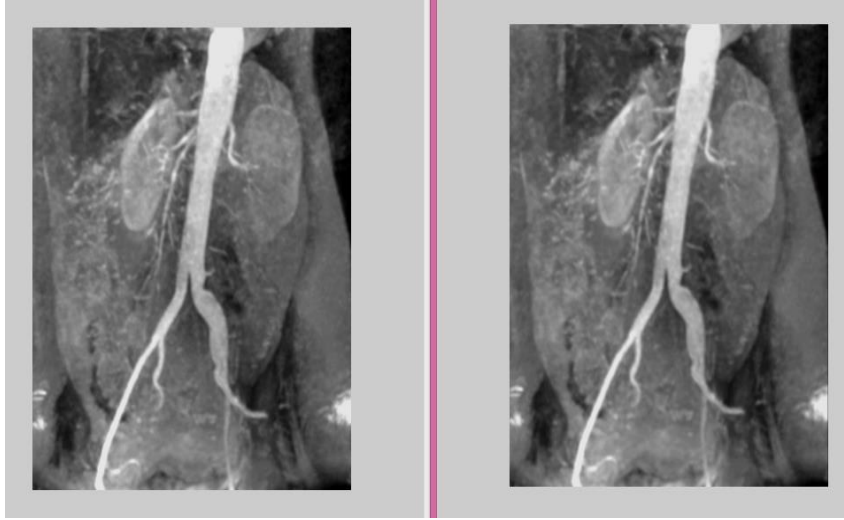
Maskelenen bölgedeki görüntü nesnelere hiyerarşik yapıda düzene geçirilmektedir. Sonrasında orta noktadaki değer tespit edilir ve bu değer dışında kalan noktaların silinmesi gerçekleştirilir. Uygulanan bu teknikte bağımsız olan noktalar temizlenmesi Johnsonbaugh tarafından önerilmiştir [7].

Ortalama filtre, orijinal piksel değerini pikselin etrafındaki ortalama piksel değeri ile değiştirmeye dayanır. Ortalama filtre gürültüyü iptal ettiğinde, nihai görüntü pürüzsüz hale gelir. Tek boyutlu bir görüntünün piksel değerlerine sahip olduğunu varsayarsak (9, 12, 9, 10, 8, 10). Bu pikseller arasında iki mahalle ile ortalama olarak, piksel değerleri (10.5, 10.0, 10.3, 9.0, 9.3, 9.0). Görüntü üzerinde piksellerin gri ton değerlerinin değişmediği bir bölgeye yerleştirildiğinde merkezdeki gri ton değeri değişmeden kalır. Aynı filtre, gri ton değerlerinde büyük değişiklikler olan bir bölgeye yerleştirildiğinde, merkez pikseline çevresindeki piksellerin gri ton değerlerinin ortalaması atanacağından merkez ile çevre pikseller arasındaki fark azalacaktır. Bu yüzden bu tür filtreler görüntüdeki gürültüleri ortadan kaldırmak için kullanılırlar ancak yan etki olarak görüntüyü bulanıklaştırırlar [8].

2.2.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

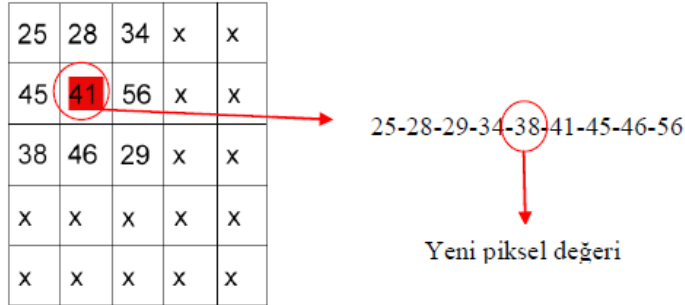

Şekil 2. Görüntünün Orijinal Hali,Ortalama Filtreden Geçirildikten Sonraki Hali

2.3. Ortanca Değer (Medyan) Filtre

Ortanca değer filtre bulanıklık görüntü üretir, detay ve parlaklık farklılıkları daha az bir görüntü ile sonuçlanır [9]. Gürültü giderme ve görüntü geliştirme için yaygın bir yöntemdir. Dijital görüntüye medyan filtreleme uygulandığında, işlem, pikselin yanındaki piksel değerlerinin ortalamasını o pikselin değerine değiştirmek için yapılır. Kümenin ortanca olan bir kümenin değeri, o noktanın yeni değerine değiştirilir, bir noktanın merkezi (x, y) olan bir noktanın komşularındaki diğer nokta değerlerini sıralayarak büyükten küçüğe veya küçükten büyüğe olmak üzere işlem yapılır [10].

Medyan filtresi doğrusal olmayan bir filtrelemedir. Tuz, biber gürültülerinin giderilmesinde etkilidir fakat görüntünün kenar bölgelerini bozmaktadır. Şekil 'de görüldüğü üzere medyan filtresi, bir pikselin komşuluğundaki piksellerin gri ton değerlerinin küçükten büyüğe sıralanmasıyla oluşan listenin ortasındaki elemanı, yani medyanı çıktı değeri olarak alır. 3×3 büyüklüğünde bir komşuluk için medyan değeri listenin beşinci elemanıdır. Sıralama işlemi temel alan filtrelerde bir pikselin yeni gri ton değerini belirlemek için bu pikselin bir komşuluğu kullanılır ancak bu bölge üzerine bir maske yerleştirilmez. Bunun yerine, önce bu komşuluktaki piksellerin gri ton değerleri küçükten büyüğe sıralanır ve sonra, bu listenin içinden bir değer seçilerek yeni gri ton değeri belirlenir [11].

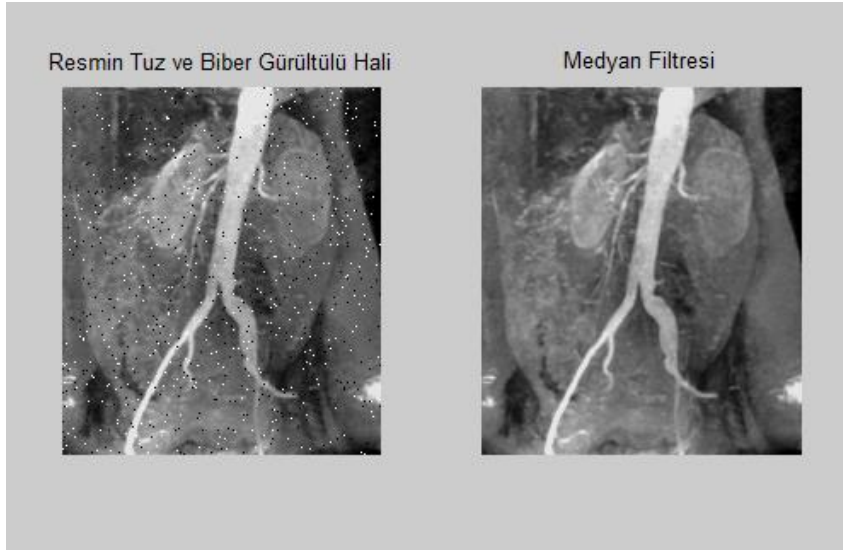

Şekil 3. Medyan Filtresi Örneği

Bir medyan filtre, doğrusal olmayan bir filtrenin tuz ve biber gürültüsünü gidermede etkili olmasıdır. Medyan, gürültüyü giderirken görüntü kenarlarının keskinliğini koruma eğilimindedir. Ortanca filtrenin birkaçıdır. w pencereci bir medyan filtre bir görüntüye uygulandığında elde edilen görüntü $f(x, y) = g(x, y) = \text{medyan}$

- Merkez ağırlıklı medyan filtre
- Ağırlıklı medyan filtre
- Max-medyan filtre, ortanca filtreleme gürültü pencere artar boyutu etkisi etkili kaldırıldı.

2.3.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Şekil 4. Görüntünün Orijinal Hali, Medyan Filtresinden Geçirildikten Sonraki Hali

2.4. Gauss Filtresi

Ortalama filtrenin Gauss dağılımını kullanarak biraz daha değiştirilmiş hali Gauss filtre olarak bilinir. Fourier dönüşümüdür. Gauss filtre ile sonsuz bir transfer fonksiyonuna karşılık mekansal alanda sonlu bir pencerede (tarama penceresi) filtreleme yapılabilmektedir. Bu da filtrelemenin temel problemini daha kolay çözülebilir hale getirir. Eş.5 eşitliğinde Gauss filtresinin matematiksel ifadesi yer almaktadır [12,13].

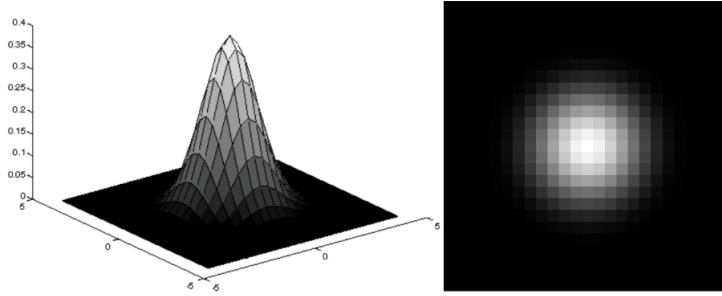
$$e^{-\frac{(x^2+y^2)}{2\sigma^2}} = e^{-\frac{x^2}{2\sigma^2}} * e^{-\frac{y^2}{2\sigma^2}}$$

Eş. 5

Gauss denklemleri (6) denkleminde verilmiştir:

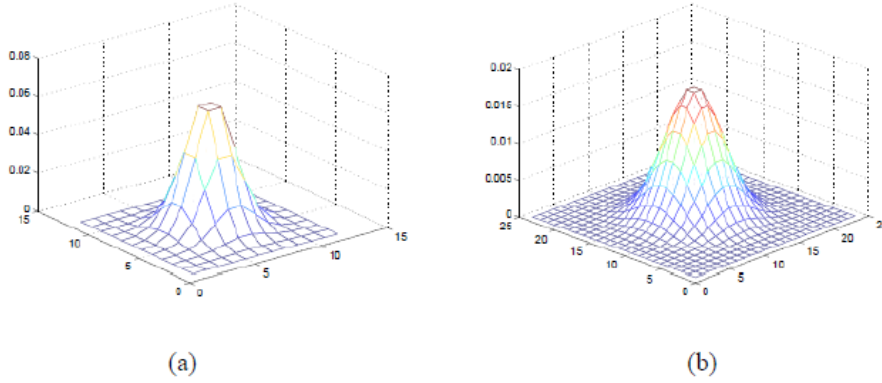
$$G_{\sigma} = \frac{1}{2\pi\sigma^2} \exp\left(-\frac{x^2+y^2}{2\sigma^2}\right) \quad \text{Eş. 6}$$

Bu denklemin resim üzerinde uygulanan filtreye dönüştürülmüş hali Şekil 5'de verilmiştir.

Şekil 5. Gauss Filtresi

Gauss Yumuşatmasının Avantajları: Filtreleme önce yatay ardından çıkan sonuçla dikey ekseninde gerçekleştirilebilir. Şekil 6'da Gauss filtre boyutu ile sigma değerlerinin üç boyutlu grafiksel şekli gösterilmiştir.

Şekil 6. Sigma Değerlerine Göre Gauss Değerinin Değişmesi

Gauss filtresinin σ değeri ve filtre matrisinin boyutları değiştirilerek Gauss filtresinin etkisi değiştirilebilir. Filtre matrisinin boyutları Şekil 7'in sağ tarafında verildiği gibi büyük de olabilir ya da 3x3 ve 5x5 gibi küçük boyutlarda da olabilir. Değişik σ değerlerinin etkisi Şekil 7'de görülebilir[14].[15,16].

Şekil 7. Değişik Σ Değerlerinin Gauss Filtresi Üzerindeki Etkisi

2.4.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Şekil 8. Görüntünün Orijinal Hali, Gauss Filtresinden Geçirildikten Sonraki Hali

2.5. Keskin Olmayan Maskeleme ve Görüntü Keskinleştirmeye Yarayan Prewitt, Sobel, Robert Filtreleri

2.5.1. Keskin olmayan Maskeleme(Unsharp Masking)ve Yüksek Vurgulu Süzme

Görüntü işlemede kullanılan uzamsal süzmenin altında yatan birkaç temel kavram vardır. Uzamsal süzme bu alanda çeşitli uygulamalar için kullanılan başlıca araçlardan birisidir. Süzgeç ismi, süzmenin belli frekans bileşenlerini kabul etme (geçirme) veya reddetme olarak ifade edilir. Örneğin, alçak frekansları geçiren bir süzgeç, alçak geçiren süzgeç olarak adlandırılır. Bir alçak geçiren süzgeç tarafından oluşturulan net etki, görüntünün bulandırılmasıdır(yumuşatılması). Görüntünün kendisi üzerinde benzer bir yumuşatmayı uzamsal süzgeçler (aynı zamanda uzamsal maskeler, çekirdekler, ve pencereler de denir) kullanarak da yapabiliriz[17].

Basım ve yayıncılık sanayi tarafından görüntüleri keskinleştirmek amacıyla yıllardır kullanılmış bir işlem, bir görüntünün keskin olmayan (yumuşatılmış) versiyonunun orijinal görüntüden çıkarılmasından oluşmaktadır.

Keskin olmayan maskeleme diye adlandırılan bu işlem aşağıdaki adımlardan oluşur:

1. Orijinal görüntüyü bulanıklaştırılır.

2. Bulanık görüntüyü orijinalinden çıkarılır. (elde edilen fark, maske olarak adlandırılır)

3. Maskeyi orijinal görüntüye eklenir[18].

2.5.2. Uzamsal Süzmeye Genel Bir Bakış

Uzamsal bir süzgecin , bir komşuluk bölgesinden, genellikle küçük bir dikdörtgen ve komşuluk bölgesi tarafından çevrelenmiş görüntü piksellerinin üzerinde gerçekleştirilen bir ön tanımlı işlemden oluşur. Süzme, koordinatları komşuluk bölgesinin merkezinin koordinatlarına eşit olan ve değeri süzme işleminin sonucu olan yeni bir piksel oluşturur. İşlenmiş (süzülmüş) bir görüntü, süzgecin merkezi giriş görüntüsündeki piksellerin her birini tek tek ziyaret ederken oluşturulur. Eğer görüntü pikselleri üzerinde gerçekleştirilen işlem doğrusal ise o zaman süzgeç, doğrusal uzamsal süzgeç olarak adlandırılır. 3×3 'lük bir komşuluk bölgesi kullanarak doğrusal uzamsal süzmenin işleyişini ödevin konusunu oluşturmaktadır. Görüntüdeki herhangi bir (x, y) noktasında, süzgecin çıktısı olan $g(x, y)$, süzgeç katsayılar ile süzgeç tarafından çevrilmiş görüntü piksellerin çarpımlarının toplamıdır.

Süzgecin merkez katsayısı olan belirlenen konumda olan piksel numarası aynıdır. Süzülmüş piksel değeri genellikle süzme işleminin sonuçlarını tutmak için oluşturulmuş yeni görüntüdeki karşılık gelen konuma atanılması, piksellerin orijinal görüntüde karşılık gelen konumdaki değerlerin yerine geçmesi nadir görülen bir durumdur. Çünkü bu durum süzme işlemi halen devam ederken görüntünün içeriğini değiştirecektir[19].

2.5.3. Uzamsal Süzgeç Maskelerinin Oluşturulması

$m \times n$ 'lik bir doğrusal uzamsal süzgecin oluşturulması $m \times n$ tane maske katsayısını belirlememizi gerektirir. Dolayısıyla doğrusal süzme ile yapabildiğimiz tek şeyin çarpımların toplamıdır, gerçekleştirme olduğunu göz önüne alarak bu katsayılar süzgecin ne yapması gerektiğine bağlı olarak seçilir. Örneğin, bir görüntüdeki pikselleri, bu piksellerin merkezine yerleştirilen 3×3 'lük bir komşuluk bölgesinin ortalama yeğinliği ile değiştirmek istiyoruz. Görüntünün herhangi bir (x, y) konumundaki ortalama değeri, (x, y) merkezi 3×3 'lük komşuluk bölgesindeki dokuz yeğinlik değerinin toplamının 9'a bölünmesiyle elde edilir.

Oysaki bu ifade, katsayı değerleri ,9 olarak alındığında, katsayıları 9 olan 3×3 'lük bir maskeye sahip doğrusal bir süzme işlemi, istenen ortalama alma işlemini sağlamaktadır. Bu da yumuşatmaya sebep olmaktadır. 3×3 'lük bir maske oluşturmak için fonksiyonu kendi merkezi etrafında örnekleriz. Doğrusal olmayan bir süzgecin oluşturulması, bir komşuluk bölgesinin boyutunu ve bu bölge içindeki görüntü pikselleri üzerinde yapılacak olan işlem veya işlemleri belirlememizi gerektirir. Örneğin, max işleminin doğrusal olmadığını hatırlayarak bir görüntünün keyfi bir (x, y) noktasına merkezlenmiş 5×5 'lik bir max süzgeci, 25 pikselin maksimum yeğinlik değerini bulur ve bu değeri işlenmiş görüntüde (r, y) konumuna atar. Doğrusal olmayan süzgeçler oldukça etkilidir[20].

2.5.4. Uzamsal Yumuşatma Süzgeçleri

Yumuşatma süzgeçleri, bulanıklaştırma ve gürültü azaltma amacıyla kullanılmaktadır. Bulanıklaştırma, bir görüntüdeki büyük nesnelerin çıkartımından önce görüntüdeki küçük ayrıntıların ortadan kaldırılması ve doğrular veya eğrilerdeki küçük boşlukların bağlanması gibi ön işleme işlerinde kullanılır. Gürültü azaltma ise bir doğrusal süzgeç ve aynı zamanda doğrusal olmayan süzme işlemiyle de yapılabilir.

Doğrusal uzamsal yumuşatma süzgeçlerinin çıktısı (tepkisi), basit bir şekilde süzgeç maskesinin komşuluğu içinde bulunan piksellerin ortalamasıdır. Bir görüntüdeki her piksel değerinin süzgeç maskesi ile tanımlanan komşuluk bölgesindeki yeğlilik seviyelerinin ortalamasıyla değiştirilmesi işlemi, yeğliliklerdeki "keskin" geçişleri azaltılmış olan bir görüntü meydana getirir. Rasgele gürültü, yeğlilik seviyelerinde genellikle keskin geçişler bulundurmasından dolayı yumuşatma işleminin en belirgin uygulaması da gürültü azaltmadır. Ancak ayrıtlar (hemen hemen her zaman bir görüntünün istenen ön nitelikleridir) aynı zamanda keskin yeğlilik geçişleri ile karakterize edilmektedir. Bundan dolayı ortalama alan süzgeçlerin, ayrıtları bulanıklaştırma gibi istenmeyen yan etkisi vardır. Bu tip işlemin diğer bir uygulaması da hatalı çevrelerin yumuşatılmasıdır. Bu hatalı çevritler, yetersiz sayıda yeğlilik seviyelerinin kullanılmasından kaynaklanmaktadır.

3 x 3'lük iki yumuşatma süzgecini kullanılıyor ve ilk süzgecin kullanımı, maske altındaki piksellerin standart ortalamasını verir.

Her bir maskenin önündeki çarpan bir ortalama hesabında olması gerektiği gibi 1 bölü maske katsayılarının toplamına eşittir.

Eşit katsayılara sahip olmak ana düşüncedir. Süzme işleminin sonunda tüm görüntü 9'a bölünür. $m \times n$ 'lık bir maske $1/m \times n$ değerine eşit olan bir normalleştirme sabitine sahiptir. Bütün katsayıların eşit olduğu uzamsal bir ortalama alma süzgeci kimi zaman bir kutu süzgeç olarak adlandırılır.

Bulanıklaşmanın; yeğlilikleri, komşuluk piksellerinkine yakın olan nesnelere üzerinde kanşım yapma etkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Keskinleştirmenin temel amacı yeğlilikteki geçişleri vurgulamaktır. Görüntü bulanıklaşmanın, bir komşuluk bölgesindeki piksel ortalamalarının alınmasıyla uzamsal bölgede gerçekleştirir. Ortalama almanın integral almaya benzemesinden dolayı keskinleştirmenin de uzamsal türev almayla yapılabilir. Esasında bir türev operatörü tepkisinin şiddeti, operatörün uygulandığı noktadaki görüntünün yeğlilik süreksizliğinin derecesiyle doğru orantılıdır. Bu nedenle türev alma, ayrıntı ve gürültü gibi diğer süreksizlikleri zenginleştirip yavaşça değişen yeğliliklere sahip bölgeleri önemsizleştirir.

$f(x, y)$ 'nin bulanık görüntüyü temsil ettiği varsayılırsa keskin olmayan maskeleme eşitlik biçiminde aşağıdaki gibi ifade edilir.

Daha sonra maskenin ağırlıklı kısmını orijinal görüntüye geri ekleriz.

1) Görüntüde, bir görüntüde koyu bölgeden açık bölgeye geçişleri temsil eden bir dik ayrıt boyunca geçen yatay bir tarama çizgisi olarak izah edilebilir.

2) Yumuşatmanın sonucunu göstermektedir. Maske, bulanık sinyalin orijinalden çıkarılmasıyla elde edilen keskin olmayan bir maskedir. [21].

3) maskenin orijinal sinyale eklenmesiyle elde edilen keskinleştirilmiş sonucu göstermektedir. Sinyalde, yeğlilik olarak bir eğim değişiminin olduğu yerdeki noktalar artık vurgulanmaktadır (keskinleştirilmiştir).

Negatif değerlerin orijinal sinyale ilave edildiğine dikkat edilmeli.

4) Elde edilen keskin olmayan maskedir. keskin olmayan maskeleme kullanılarak elde edilmiştir Bu görüntü, orijinalle kıyasla hafif düzeltilmiş haldedir.

2.6. Kenar Algılama-Kenar Belirleme (Keskinleştirme) Filtreleri

2.6.1. Keskinleştirme (Kenar Algılama-Sharp) Filtreleri

Kenar, farklı yüzeylerin üst üste binmesiyle oluşur. Kenar, nesnelere tanımlanırken önemli bir role sahiptir. Yoğunluk değerlerinin aniden arttığı veya azaldığı dijital görüntüdeki bölgeler kenar olarak tanımlanır. Kenar noktalarındaki ilk türev değeri bize eğimi verir. Bu nedenle, bir noktada bir $f(x)$ sinyalinin en hızlı değişimi grad vektörüyle uyumludur. Bu nedenle, fonksiyonun gradyanı ($\nabla f(x)$ veya $\text{Grad}(f(x))$) kenar belirleme işlemleri içinde hesaplanmalıdır. $f(x, y)$ görüntüsünde bir Gradyan kenarı belirleme sürecinde, yatay ve dikey kenarlar aşağıdaki Gradyan vektörlerinin yardımıyla bulunur[22,23].

$$G_x = \sum_{i=-1}^1 \sum_{j=-1}^1 w_x(i, j) f(x+i, y+j)$$

$$G_y = \sum_{i=-1}^1 \sum_{j=-1}^1 w_y(i, j) f(x+i, y+j)$$

Eş 7,8

burada $w_x(x)$ yatay türetme filtresi, $w_y(y)$ dikey türetme filtresidir.

$$w_x = [-1 \quad 1] \text{ ve } w_y = \begin{bmatrix} -1 \\ 1 \end{bmatrix}$$

Eş. 9,10

$$G_x = f(x, y+1) - f(x, y)$$

$$G_y = f(x, y) - f(x+1, y)$$

Eş 11,12

Bu w_x ve w_y filtrelerindeki değerleri değiştirerek ve işleyerek çeşitli kenar algılama yöntemleri elde edilir.

Kenar algılama, bir görüntüdeki keskin süreksizlikleri belirleme ve bulma işlemi ifade eder. Süreksizlikler, bir sahnedeki nesnelere sınırlarını karakterize eden piksel yoğunluğundaki ani değişikliklerdir.

Her biri belirli kenar türlerine duyarlı olacak şekilde tasarlanmış çok sayıda kenar algılama operatörü mevcuttur. Bir kenar algılama operatörünün seçiminde yer alan değişkenler arasında kenar yönü, gürültü ortamı ve Kenar yapısı bulunur. Operatörün geometrisi, kenarlara en duyarlı olduğu karakteristik bir yönü belirler. Operatörler yatay, dikey veya çapraz kenarları aramak için optimize edilebilir. Gürültülü görüntülerde kenar tespiti zordur, çünkü hem gürültü hem de kenarlar yüksek frekans içerir. Gürültüyü azaltma girişimleri bulanık ve bozuk kenarlara neden olur. Tespit edilen kenarların daha az doğru lokalizasyonunda gürültülü sonuçlarda kullanılan operatörler. Tüm kenarlar yoğunluğunda bir adım değişikliği içermez.

Kırılma veya zayıf odaklanma gibi etkiler, yoğunluğun kademeli olarak değişmesiyle tanımlanan sınırlara sahip nesnelere neden olabilir [24]. Operatörün bu gibi durumlarda kademeli bir değişime duyarlı olması için seçilmesi gerekir. Bu nedenle, yanlış kenar algılama, eksik gerçek kenarlar, kenar lokalizasyonu, yüksek hesaplama süresi ve gürültüye bağlı problemler vb. sorunlar vardır. Bu nedenle amaç, çeşitli kenar algılama tekniklerinin

karşılaştırılmasını yapmak ve çeşitli tekniklerin performansını farklı koşullarda analiz etmektir. görüntüler genellikle kapsam bakımından daha büyüktür, bu nedenle yerleştirilmiş gürültülü pikselleri azaltmak için yeterli veriyi ortalayabilirler.

2.6.2. Laplasyan (Laplacian) Filtresi

Bir görüntüde yer alan hedeflerin kenar geçişlerini algılamada, Gradyant süzgeçlemeye alternatif olarak basvurulan bir diğer yöntem de Laplasyan süzgeçlemedir. Laplasyan süzgeçlemede, 13 numaralı denklemde görüldüğü gibi görüntünün ikinci mertebeden kısmî türevi alınmaktadır.

$$\nabla^2 f = \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 f}{\partial y^2}$$

Eş. 13

(13) numaralı denklemde $f(x,y)$ görüntüsünün x değişkenine göre birinci mertebeden kısmî türevi bulunmuştur. Bu ifadenin bir kere daha x değişkenine göre birinci mertebeden kısmî türevi alınır, x -yönünde Laplasyan denklemi geri-yön fark denklemi mantığı ile (14) numaralı denklemdeki gibi hesaplanmıştır. Benzer şekilde, (15) numaralı denklemde $f(x,y)$ görüntüsünün y değişkenine göre birinci mertebeden kısmî türevi bulunmuştur. Bu ifadenin bir kere daha y değişkenine göre birinci mertebeden kısmî türevi alınır, y -yönünde Laplasyan denklemi geri-yön fark denklemi mantığı ile (15) numaralı denklemdeki gibi hesaplanmıştır.

$$\begin{aligned} \frac{\partial^2 f(x,y)}{\partial x^2} &= \frac{\partial}{\partial x} \left[\frac{\partial f(x,y)}{\partial x} \right] \\ &= f_{xx}(x,y) \\ &= f_x(x,y) - f_x(x-1,y) \\ &= f(x+1,y) - f(x,y) - [f(x,y) - f(x-1,y)] \\ &= f(x+1,y) + f(x-1,y) - 2f(x,y) \end{aligned}$$

Eş. 14

$$\begin{aligned} \frac{\partial^2 f(x,y)}{\partial y^2} &= \frac{\partial}{\partial y} \left[\frac{\partial f(x,y)}{\partial y} \right] \\ &= f_{yy}(x,y) \\ &= f_y(x,y) - f_y(x,y-1) \\ &= f(x,y+1) - f(x,y) - [f(x,y) - f(x,y-1)] \\ &= f(x,y+1) + f(x,y-1) - 2f(x,y) \end{aligned}$$

Eş.15

görüntüsünün Laplasyan ifadesi (16) numaralı denklemdeki gibi elde edilmektedir.

$$\partial^2 f = \frac{\partial^2 f}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 f}{\partial y^2}$$

$$= [f(x+1, y) + f(x-1, y) - 2f(x, y)] \\ + [f(x, y+1) + f(x, y-1) - 2f(x, y)]$$

$$= f(x+1, y) + f(x-1, y) + f(x, y+1) + f(x, y-1) - 4f(x, y)$$

Eş. 16

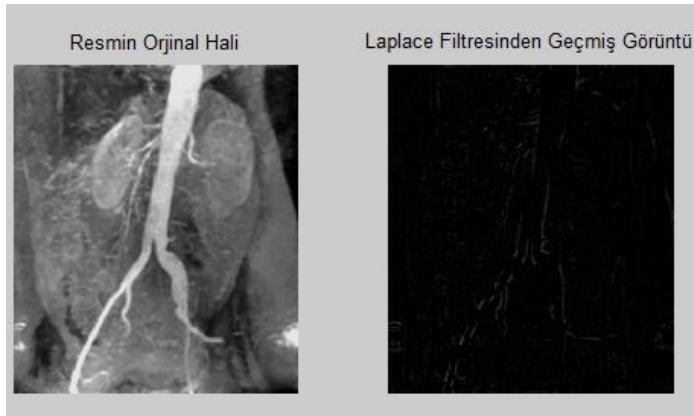
Bu yüzden Laplasyan süzgeçleme işleminde (16) numaralı denklemle yapılmak isteneni, (17) numaralı eşitlikte verilen Laplasyan maske ile yapmak eş değerdir.

$$w_1(x, y) = \begin{bmatrix} 0 & 1 & 0 \\ 1 & -4 & 1 \\ 0 & 1 & 0 \end{bmatrix}$$

Eş.17

Şekil 9 de yer alan orijinal görüntüye (17) numaralı denklemdeki Laplasyan süzgeci uygulandığında elde edilen çıktı görüntüsü Şekil 9 'da gösterilmektedir. Laplasyan hesabında ikinci mertebeden türev kullanıldığından, görüntünün Laplasyan görüntüye karşı yok denecek kadar daha az duyarlıdır [24]. Öte yandan, Laplasyan işlemlerde sıfır geçişleri, görüntüdeki bölgelerin sınırlarını temsil ettiği için kenar görüntüleri Şekil 9'deki gibi sürekli çizgiler şeklinde elde edilebilmektedir. Dolayısıyla gradyant işlemlerinde gerçekleştirilen kenar inceltme sürecine, Laplasyan işlemlerde gerek duyulmamaktadır. Laplasyan süzgecin tüm bu avantajlarına karşın bazı sebeplerden dolayı, Laplasyan işlemleri görüntü işleme uygulamalarında sıklıkla kullanılmamaktadır. Örneğin görüntü içindeki en az ani değişimler de sıfır geçiş oluşturacağı için Laplasyan tabanlı işlemlerde çok sayıda yanlış kenar noktaları bulunabilmektedir.

2.6.2.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Şekil 9. Görüntünün Orijinal Hali, Keskinleştirildikten Sonraki Hali

2.7. Prewitt Filtresi

Prewitt operatörü Sobel operatörüne benzer ve görüntülerde dikey ve yatay kenarları tespit etmek için kullanılır [25],[26].

-1	0	+1
-1	0	+1
-1	0	+1

Gx

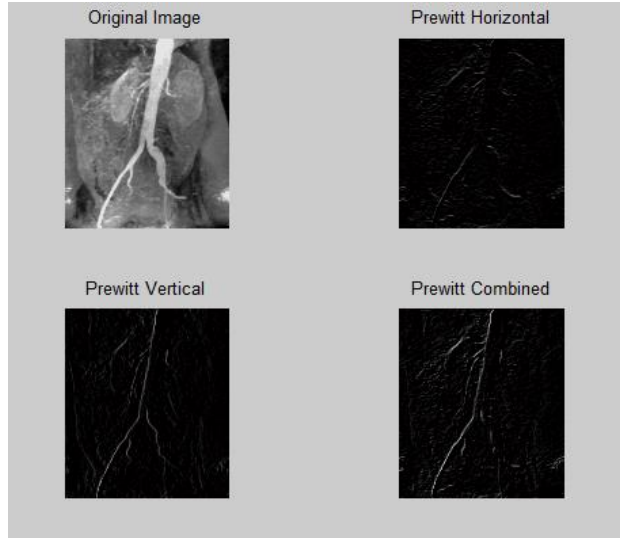
+1	+1	+1
0	0	0
-1	-1	-1

Gy

Şekil 10. Prewitt Degrade Kenar Dedektörü İçin Maskeler

2.7.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Şekil 11. Prewitt Filtresinden Geçirildikten Sonra

2.8. Sobel Filtresi

Çekirdekler, iki dikey yönelimin her biri için bir çekirdek olan piksel ızgarasına göre dikey ve yatay olarak çalışan kenarlara maksimum tepki verecek şekilde tasarlanmıştır. Çekirdekler, her yönde Gradyan bileşeninin ayrı ölçümlerini üretmek için giriş görüntüsüne ayrı olarak uygulanabilir (bu Gx ve Gy olarak adlandırılır). Bunlar daha sonra, her noktadaki gradyanın mutlak büyüklüğünü ve bu gradyanın yönünü bulmak için bir araya getirilebilir [27].

-1	0	+1
-2	0	+2
-1	0	+1

Gx

+1	+2	+1
0	0	0
-1	-2	-1

Gy

Operatör, Şekil 12'de gösterildiği gibi bir çift 3×3 konvolüsyon çekirdeğinden oluşur. Bir çekirdek sadece diğeri 90° döndürülür.

Gradyan büyüklüğü tarafından verilir.

$$|G| = \sqrt{G_x^2 + G_y^2}$$

Eş. 18

yaklaşık büyüklük kullanılarak hesaplanır:

$$G = |G_x| + |G_y|$$

Eş. 19

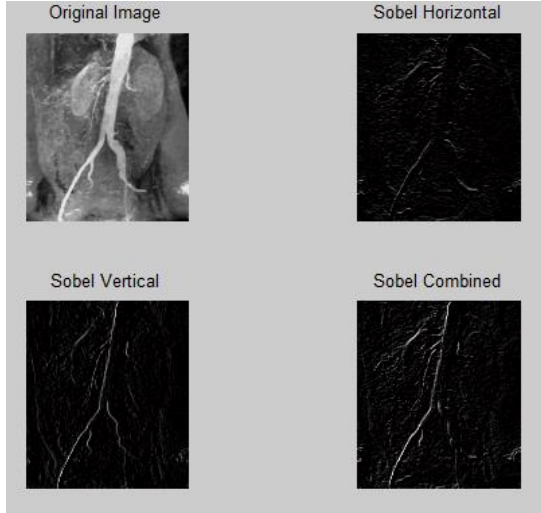
hangisi hesaplamak için çok daha hızlıdır.

Uzamsal degradeye yol açan kenarın oryantasyon açısı (piksel ızgarasına göre):

$$\theta = \tan^{-1} \left(\frac{G_y}{G_x} \right)$$

Eş.20

2.8.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Şekil 13. Sobel Filtresi

2.9. Robert Filtresi

Keskinleştirme (Kenar Belirleme-Sharp, Yüksek geçirgen) Filtreleri

- 1.Laplasyan (Laplacian) Filtresi
- 2.Prewitt Filtresi
- 3.Sobel Filtresi
- 4.Robert Filtresi

Robert Filtresi

Roberts Cross operatörü, bir görüntü üzerinde basit, hızlı hesaplama, 2 boyutlu uzamsal degrade ölçümü gerçekleştirir. Çıktıdaki her noktadaki piksel değerleri, o noktadaki giriş görüntüsünün mekansal gradyanının tahmini mutlak büyüklüğünü temsil eder. Operatör, Şekil 14'de gösterildiği gibi bir çift 2x2 konvolüsyon çekirdeğinden oluşur. Bir çekirdek sadece diğeri 90 ° döndürülür .Bu sobel operatörüne çok benzer.[27].

1	0	0	+1
0	-1	-	0
		1	

G_x G_y Robert operator için kullanılan Maskeler. (Şekil 14)

Bu çekirdekler, iki dikey yönelimin her biri için bir çekirdek olan piksel ızgarasına 45° de çalışan kenarlara maksimum tepki verecek şekilde tasarlanmıştır. Çekirdekler, her yönde Gradyan bileşeninin ayrı ölçümlerini üretmek için giriş görüntüsüne ayrı olarak uygulanabilir (bu G_x ve G_y olarak adlandırılır). Bunlar daha sonra, her noktadaki gradyanın mutlak büyüklüğünü ve bu gradyanın yönünü bulmak için bir araya getirilebilir. Gradyan büyüklüğü tarafından verilir:

$$|G| = \sqrt{G_x^2 + G_y^2}$$

Eş.21

tipik olarak, yaklaşık bir büyüklük kullanılarak hesaplanır:

$$G = |G_x| + |G_y|$$

Eş.22

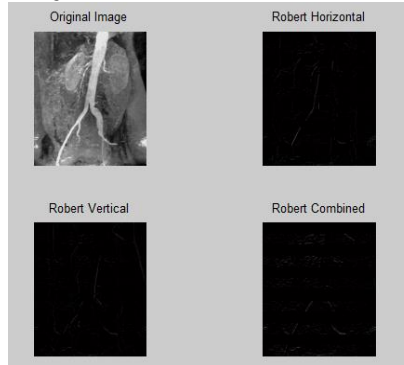
hangi hesaplamak için çok daha hızlıdır.

Uzamsal degradeye (piksel ızgara yönüne göre) yol açan kenarın oryantasyon açısı:

$$\theta = \tan^{-1}\left(\frac{G_y}{G_x}\right) - 3\pi/4$$

2.9.1. Çalışmanın Literatüre Katkısı

Eş 23

Şekil 15. Görüntü Robert Filtresinden Geçirildikten Sonraki Keskinleşmiş Hal

Kaynakça

1. Bayram, B. (t.y.). Dijital Görüntü İşleme, Lisans Ders Notları Yıldız Teknik Üniversitesi Jeodezi ve Fotogrametri Mühendisliği Bölümü, İstanbul.

2. Altuntaş, C. Ve Çorumluoğlu, Ö. (2011). Filtreleme Yöntemi ile Digital Görüntü Zenginleştirme ve Örnek Bir Yazılım, Teknik-Online Dergi, Cilt. 10, Sayı 99-106
3. (Marwa Khaleel Rashid January 2019, feature detection and classification of pistachio by using image processing, 21-23)
4. G. Bradski and A. Kaehler, "Learning OpenCV: Computer vision with the OpenCV library", O'Reilly Media, Inc., 2008.
5. W. Pratt, "Digital image processing", Wiley-Interscience, 2007.
6. Önder, M. (1997). Uydu görüntülerinden Ulusal Coğrafi Bilgi Sistemine Temel Oluşturacak Nitelikte Topografik Harita Üretimine Yönelik Analiz ve Öneriler, Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul
7. Johnsonbaugh E., Jost R., Gose S., "Pattern recognition and image analysis", Phi Learning Private Limited. (2009).
8. Young, I.T., Gerbrands, J.J., Viliet, L.J.V. (2007). Fundamentals of Image Processing, Delft University of Technology.
9. Jwad Nagi Automated Breast Profile Segmentation for ROI Detection Using Digital Mammograms, IEEE EMBS Conference on Biomedical Engineering & Sciences (IECBES 2010), Kuala Lumpur
10. Maciej A. Mazurowski , Joseph Y. Lo, Brian P. Harrawood, Georgia D. Tourassi, Mutual information-based template matching scheme for detection of breast masses: From mammography to digital breast tomosynthesis,
11. Qidwai, U. ve Chen, C.H. (2010). Digital image processing: an algorithmic approach with MATLAB, CRC Press.
12. <<http://homepages.inf.ed.ac.uk/rbf/HIPR2/gsmooth.htm>>, alındığı tarih: 20.10.2014.
13. <https://www.cs.auckland.ac.nz/courses/compsci373s1c/PatricesLectures/Gauss%20Filtering_1up.pdf>, alındığı tarih: 20.10.2014.
14. (Collins & State, 2007b), Collins, R., & State, P. (2007b). Lecture 4 : Smoothing Summary about Convolution Computing a linear operator in neighborhoods centered at each. Retrieved from <http://www.cse.psu.edu/~rtc12/CSE486/>
15. (Digital Image Processing Using MATLAB Second Edition Rafael C.Gonzales, Richard E.Woods, Steven L.Eddins
16. (Sayısal Görüntü İşleme Gonzales 3 ed Rafael C Gonzales, Richard E.Woods)
17. (Sayısal Görüntü İşleme Gonzales 3 ed Rafael C Gonzales, Richard E.Woods)
18. (Digital Image Processing Using MATLAB Second Edition Rafael C.Gonzales, Richard E.Woods, Steven L.Eddins
19. W. Pratt, "Digital image processing", Wiley-Interscience, 2007.
20. Altuntaş, C. Ve Çorumluoğlu, Ö. (2011). Filtreleme Yöntemi ile Digital Görüntü Zenginleştirme ve Örnek Bir Yazılım, Teknik-Online Dergi, Cilt. 10, Sayı 99-106
21. Sayısalleştirilmiş bilgisayarlı tomografi ve magnetik rezonans Tomogramları üzerinde görüntü işleme tekniği uygulamaları. Yüksek Lisans tezi. Ankara üniversitesi, Ankara.; Onur Jane, görüntü pekiştirilmede kullanılan uyarlanırlı Bulanık maskeleyme tekniği için en uygun Süzgeç ve parametre seçim analizi 2010, 34-36)
22. (Çulha 1996).
23. R. C. Gonzalez and R. E. Woods. "Digital Image Processing". 2nd ed. Prentice Hall, 2002.

24. (Digital Image Processing Using MATLAB Second Edition Rafael C.Gonzales,Richard E.Woods,Steven L.Eddins
25. J. Matthews. "An introduction to edge detection: The sobel edge detector," Available at <http://www.generation5.org/content/2002/im01.asp>, 2002.
26. L. G. Roberts. "Machine perception of 3-D solids" ser. Optical and Electro-Optical Information Processing.MIT Press, 1965
27. (Sayısal Görüntü İşleme Gonzales 3 ed Rafael C Gonzales,Richard E.Woods)

EKLER

Matlab Kodları

Bulanıklaştırma Filtresi

```
ResimOrjinal=imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif');
hBlurringFiltresi = fspecial('disk',10);
blurred = imfilter(ResimOrjinal,hBlurringFiltresi);
figure;
subplot(1,2,1);
imshow(ResimOrjinal);
title('Resmin Orjinal Hali');
subplot(1,2,2);
imshow(blurred);
title('Blurring Filtresi')
```

Ortalama Alma Filtresi

```
close all
i=imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif');
f=ones(3,3)/9;
i1=filter2(f,i,'same');
imshow(i1/255);
figure,imshow(i);
f1=fspecial('average',[3,3]);
i2=filter2(f1,i,'same');
figure,imshow(i2/255);
i2=filter2(f1,i,'full');
figure,imshow(i2,255);
f3=fspecial('average',11);
i3=filter2(f3,i,'same');
figure,imshow(i3/255);
```

Medyan Filtresi

```
ResimOrjinal=imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif');
tuzBiber=imnoise(ResimOrjinal,'salt & pepper',0.02); % tuz ve biber gürültüsü ekle
medyanFiltresi=medfilt2(tuzBiber);
figure;
```



```
subplot(1,2,1);  
imshow(tuzBiber);  
title('Resmin Tuz ve Biber Gürültülü Hali');  
subplot(1,2,2);  
imshow(medyanFiltresi);  
title('Medyan Filtresi');
```

Gauss Filtresi

```
I=imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif');  
%I = double(img);  
%I = rgb2gray(img);  
I = imnoise(I,'Gaussian',0.04,0.003)  
%gauss çekirdeği yaptırmak  
sigma = 1; %Dağılımın standart sapması  
%çünkü çekirdeği normalleştireceğiz,  
%Zaten çekirdeği normale döndüğümüz için, sadece üstel kısım önemli olacak  
kernel = zeros(5,5); %5*5 kernel için  
W = 0; %normalleşme için çekirdek elemanlarının toplamı  
for i = 1:5  
    for j=1:5  
        sq_dist = (i-3)^2+ (j-3)^2;  
        kernel(i,j) = exp(-1*(sq_dist)/(2*sigma*sigma));  
        W = W + kernel(i,j);  
    end  
end  
kernel=kernel/W;  
%şimdi görüntünün filtresini uyguluyoruz.  
[m,n]=size(I);  
output = zeros(m,n);  
Im = padarray(I,[2 2]);  
for i=1:m  
    for j=1:n  
        temp = Im(i:i+4 , j:j+4);  
        temp = double(temp);  
        conv = temp.*kernel;  
        output(i,j) = sum(conv(:));  
    end  
end  
output = uint8(output);  
%şimdi orijinal ve filtrelenmiş resmi gösterebiliriz  
figure(1);  
set(gcf,'Position',get(0,'Screensize'));  
subplot(121),imshow(I),title('Original Image');
```



```
subplot(122),imshow(output),title('output of gaussian filter');
```

Laplace (Laplasyan) Filtresi

```
ResimOrjinal = imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif');  
laplaceFiltresi = fspecial('laplacian');  
unsharpFiltresi = imfilter(ResimOrjinal, laplaceFiltresi);  
figure;  
subplot(1,2,1);  
imshow(ResimOrjinal);  
title('Resmin Orjinal Hali');  
subplot(1,2,2);  
imshow(unsharpFiltresi);  
title('Laplace Filtresinden Geçmiş Görüntü');
```

Prewitt Filtresi

```
clc;  
clear;  
close all;  
F=double(imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif'));  
H=F;  
I=F;  
J=F;  
[rows cols]=size(F);  
Px=[-1,-1,-1;0,0,0;1,1,1];%prewitt horz  
Py=[-1,0,1;-1,0,1;-1,0,1];%prewitt vert  
Pxy=[-2,-1,0;-1,0,1;0,1,2];%prewitt combined  
G1=zeros(3,3);  
G2=zeros(3,3);  
G3=zeros(3,3);  
for i = 2:1:rows-1  
    for j = 2:1:cols-1  
  
        for k=-1:1  
            for l=-1:1  
                G1(k+2,l+2)=F(i+k,j+l)*Px(k+2,l+2);  
                G2(k+2,l+2)=F(i+k,j+l)*Py(k+2,l+2);  
                G3(k+2,l+2)=F(i+k,j+l)*Pxy(k+2,l+2);  
            end  
        end  
        H(i,j)=sum(sum(G1));  
        I(i,j)=sum(sum(G2));  
        J(i,j)=sum(sum(G3));  
    end  
end
```



```

end
H = uint8(round(H - 1));
I = uint8(round(I - 1));
J = uint8(round(J - 1));
figure()
subplot(2,2,1);
imshow(uint8(F));
title('Original Image');
subplot(2,2,2);
imshow(H);
title('Prewitt Horizontal');
subplot(2,2,3);
imshow(I);
title('Prewitt Vertical');
subplot(2,2,4);
imshow(J);
title('Prewitt Combined');

```

Sobel Filtresi

```

clc;
clear;
close all;
F=double(imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif'));
H=F;
I=F;
J=F;
[rows cols]=size(F);
Sx=[-1,-2,-1;0,0,0;1,2,1];%sobel horz
Sy=Sx';%sobel vert
Sxy=Sy+Sx; %sobel combined
G1=zeros(3,3);
G2=zeros(3,3);
G3=zeros(3,3);
for i = 2:1:rows-1
    for j = 2:1:cols-1

        for k=-1:1
            for l=-1:1
                G1(k+2,l+2)=F(i+k,j+l)*Sx(k+2,l+2);
                G2(k+2,l+2)=F(i+k,j+l)*Sy(k+2,l+2);
                G3(k+2,l+2)=F(i+k,j+l)*Sxy(k+2,l+2);
            end
        end
    end
end

```



```

H(i,j)=sum(sum(G1));
I(i,j)=sum(sum(G2));
J(i,j)=sum(sum(G3));
end
end
H = uint8(round(H - 1));
I = uint8(round(I - 1));
J = uint8(round(J - 1));
figure()
subplot(2,2,1);
imshow(uint8(F));
title('Original Image');
subplot(2,2,2);
imshow(H);
title('Sobel Horizontal');
subplot(2,2,3);
imshow(I);
title('Sobel Vertical');
subplot(2,2,4);
imshow(J);
title('Sobel Combined');

```

Robert Filtresi

```

clc;close all;clear all;
I=imread('C:\Users\ASLI1\Desktop\Fig0312(a)(kidney).tif');
I=im2double(I); %convert the image into double from uint8
J=zeros(size(I));
K=J;
L=J;
hx = [+1 0;0 -1]; hy = [0 +1;-1 0]; hxy=hx+hy; %robert operators
[rows cols]=size(I);
for i=1:rows-1
    for j=1:cols-1
        G1=zeros(2,2);
        G2=zeros(2,2);
        G3=zeros(2,2);
        for k=1:2
            for l=1:2
                G1(k,l)=hx(3-k,3-l).*I(i+k-1,j+l-1);
                J(i,j)=sum(sum(G1));

                G2(k,l)=hy(3-k,3-l).*I(i+k-1,j+l-1);
                K(i,j)=sum(sum(G2));
            end
        end
    end
end

```



```
G3(k,l)=hxy(3-k,3-l).*I(i+k-1,j+1-1);  
L(i,j)=sum(sum(G3));  
end  
end  
end  
end  
figure()  
subplot(2,2,1);  
imshow(I);  
title('Original Image');  
subplot(2,2,2);  
imshow(J);  
title('Robert Horizontal');  
subplot(2,2,3);  
imshow(K);  
title('Robert Vertical');  
subplot(2,2,4);  
imshow(L);  
title('Robert Combined');
```


Global Krizde Türkiye’de Cinsiyet ve Eğitim Düzeyine Göre İşsizlik Histerisi: Fourier Durağanlık Analizinden Kanıtlar

Yıldırım Beyazıt Çiçen¹⁰²

Öz

Türkiye’de 2000’li yıllarda işsizlik oranları yaşanan iktisadi dalgalanmaların ve krizlerin sonucunda çift haneli rakamlarda seyretmektedir. Krizler, işsizlik oranları üzerinde kalıcı etkiler bırakabilmektedir. Ancak etkin iktisadi politikalarla işsizlik oranlarını düşürmek mümkündür. Bu etkinliğin sağlanması için işsizliğe ilişkin farklı boyutları ele alan detaylı çalışmaların yapılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada 2008 global krizi sebebiyle Türkiye’de cinsiyet ve eğitim düzeyine göre işsizlik oranlarında meydana gelen değişimler incelenmiştir. Erkek ve kadınlara ilişkin olarak sekiz farklı eğitim düzeyi dikkate alınmıştır. Bu eğitim düzeyleri; okuma yazma bilmeyen, okuma yazma bilen ama bir okul bitirmeyen, ilkökul mezunu, ortaokul veya dengi meslek okul mezunu, ilköğretim mezunu, genel lise mezunu, lise dengi meslek okul mezunu ve yüksekokul veya fakülte mezunu şeklindedir. Bahsedilen işsizlik serilerinde kalıcı bir artış olup olmadığı Becker, Enders ve Lee (2006) tarafından geliştirilen Fourier KPSS durağanlık testiyle analiz edilmiştir. Veri olarak global krizi içine alan 2005-2014 yılları arası aylık işsizlik oranları kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre kriz sonrasında kadın işsizlik serilerinde farklı eğitim düzeylerinde erkeklere göre daha fazla işsizlik oranı artışı görülmektedir. Erkeklerde sadece lise dengi meslek okul mezunu serisi işsizlik histerisine sahipken, kadınlarda okuma yazma bilmeyen, ilkökul mezunu, ortaokul ve dengi meslek okul mezunu ve genel lise mezunları işsizlik serileri histeri etkisi göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Global Kriz, İşsizlik Histerisi, Cinsiyet, Eğitim Düzeyi, Fourier KPSS.

Unemployment Hysteresis by Gender and Marital Status in Global Crisis: Fourier Stationary Analysis for Turkey

Abstract

Unemployment rates in Turkey in the 2000s are in double digits as a result of economic fluctuations and crises. Crises can have permanent effects on unemployment rates. However, it is possible to reduce unemployment rates with effective economic policies. It is important to carry out detailed studies dealing with different dimensions of unemployment in order to achieve this efficiency. In this study the changes occurring in the unemployment rates by gender and education level were investigated in Turkey due to the 2008 global crisis. Regarding men and women, eight different education levels have been considered. These education levels are illiterate, literate but do not graduate from a school, elementary school graduate, secondary school or equivalent vocational school graduate, primary school graduate, general high school graduate, high school equilibrium vocational school graduate and college or faculty graduate. Whether there is a permanent increase in the mentioned unemployment series was analyzed with the Fourier KPSS stationarity test developed by Becker, Enders and Lee (2006). Monthly unemployment rates between 2005-2014, which covered the global crisis, were used as data. According to the findings, after the crisis, there is a greater increase in the unemployment rate in women's unemployment series than in men at different

¹⁰² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, ybcicen@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3425-280X

levels of education. While only high school equivalent vocational school graduates series have unemployment hysteresis in males, the unemployment series of women who are illiterate, elementary school graduates, secondary or equivalent vocational school graduates and general high school graduates show hysteresis effect.

Keywords: *Global Crisis, Unemployment Hysteresis, Gender, Educational Level, Fourier KPSS.*

Kamu Yönetiminde Habis Sorunlar ve Mücadele Çabaları

Kadir Caner Doğan¹⁰³

Öz

Kamu yönetimi disiplininde günümüzde çok karmaşık ve çözümü zor olduğu için habis olarak adlandırılan bazı sorunları çözmek için yeni yaklaşımlar ve kuramlar gerçekleştirilmektedir. Habis olarak belirtilen sorunlar ise insanlığın yüzyıllardır çözmek için çaba harcadığı ve kronik boyuta gelen "yoksulluk, işsizlik, kitlesel göç, iklim değişikliği ve salgın hastalıklar" gibi alanlardan kaynaklanmaktadır. Kamu yönetimi disiplininde de 21. yüzyılın habis sorunlarının çözümü noktasında önemli olabilecek entelektüel ve uygulamaya dönük katkı sağlanabileceği düşünülmektedir. Nitekim kamu yönetimi, ancak interdisipliner bir yaklaşım ile çözülebilecek bu gibi kalıcı ve ağır sonuçlara yol açan sorunların çözümü için etkin bir kapasite sunmaktadır. Kamu yönetimi, günümüzde çok boyutlu, katılımcı ve demokratik vurgularla ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada literatürdeki çeşitli kuramlar aracılığı ile kamu yönetimi disiplinde habis sorunların hangi bağlam içinde ele alındığına yönelik kavramsal ve metodolojik arayışlar üzerinde durulmak istenmektedir. Çalışmanın yöntemi literatür taramasıdır. Sonuç olarak sosyal bilimlerin bir kolu olarak kamu yönetimi disiplininde gerek uygulama alanındaki tecrübeler ve gerekse akademideki entelektüel tartışmalar ile sözü edilen habis sorunların çözümü noktasında önemli aşama kaydedileceği ve diğer disiplinler alanlara da bunun örnek olabileceği varsayılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Yönetimi, Disiplin, Habis Sorunlar, Çözüm Önerileri.

The Struggle Effort and Wicked Problems in Public Administration

Abstract

In the discipline of public administration, new approaches and theories are implemented to solve some problems that are called wicked because they are very complex and difficult to solve today. The wicked problems arise from areas such as "poverty, unemployment, mass migration, climate change and epidemics" that humanity has been trying to solve for centuries and have become chronic. In the discipline of public administration, it is thought that intellectual and practical contributions can be important in solving the malignant problems of the 21st century. As a matter of fact, public administration offers an effective capacity for the solution of such permanent and severe problems that can only be solved with an interdisciplinary approach. Public administration nowadays emerges with multi-dimensional, participatory and democratic emphasis. In this study, it is aimed to focus on the conceptual and methodological searches for the context in which wicked problems are addressed in the discipline of public administration through various theories in the literature. The method of the study is literature review. As a result, it is assumed that, as a branch of social sciences, significant progress will be made in the discipline of public administration in terms of the solution of the wicked problems mentioned with both the experiences in the field of practice and the intellectual debates in the academy, and this can be an example for other disciplinary fields.

Keywords: Public Administration, Discipline, Wicked Problems, Solution Offers.

¹⁰³ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, kadircanerdogan@gumushane.edu.tr

Urdu Dili ve Edebiyatı Gelişimine Bir Bakış

Mustafa Sarper Alap¹⁰⁴

Öz

Urdu dili, Gazneli Mahmut'un hükümdarlığını yaptığı kökü Gazneliler Devleti'ne dayanan ve adını Türkçe "Ordu" sözcüğünden alan çok önemli diller arasındadır. Urdu dili, Gazneliler Devleti'nde ortaya çıktıktan sonra özellikle Delhi Hükümdarlığı zamanı ve Sultan Balaban döneminde büyük bir gelişme göstermiştir. Delhi Türk Hükümdarlığı'ndan sonra özellikle Babürlüler zamanında Hükümdar Babür döneminde de gelişimini sürdürmüştür.

Urdu dili ilk ismi "Ordu"dan sonra çeşitli isimler de almıştır. Urdu dili, sırasıyla Ordu, Rehta, Hindustani, Urdu-e Mualla ve Urdu isimlerini almıştır. Urdu dili, bu isimleri almasının yanında çeşitli lehçeleri de içinde barındırmaktadır. Bu lehçelerden en önemlileri Braj Bhaşa ve Khari Boli'dir. Bu lehçeler dil içerisinde özellikle harf yapılarında belirginlik göstermiştir. Özellikle fiil çekimlerindeki yapılar, harflerin almış oldukları peltek ekler ve harflerin aldıkları (-h) sesi, Khari Boli ve Braj Bhaşa lehçe yapısının özellikleridir.

Pakistan, 1947 yılında bağımsızlığını ilan etmeden önce Urdu dili Hindistan devleti içinde varlığını sürdürmüştür. Urdu dili, edebiyat olarak Kuzey Hindistan'da başlamıştır. Urdu edebiyatı daha sonra Güney Hindistan'da gelişimini sürdürmüştür. Adil Şahi Devleti, Behmani Sultanlığı Urdu edebiyatının başlangıç yerleridir. Kuzey Hindistan'da hükümdar Kutb Şah Devleti hükümdar Muhammed Kutb Şah döneminde canlanmıştır. Muhammed Kutb Şah, hükümdar olmasının yanı sıra iyi bir de şairdi, ayrıca Muhammed Kutb Şah, Urdu edebiyatının ilk gazel şairidir. Dekkan devleti döneminde de Urdu edebiyatında gelişmeler yaşanmıştır.

Urdu edebiyatı Kuzey Hindistan ve Güney Hindistan'da gelişmeye başladıktan sonra asıl yükselişini Delhi'de yapmıştır. Özellikle Veli Dekkani, Urdu edebiyatının canlanmasında ve gelişmesine önderlik etmiştir. Delhi'de Urdu edebiyatının en önemli şairleri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Mir Taki Mir, Mirza Rafi Sauda, Mir Dard, Mir Soz, Mir Hasan ve birçok şair Delhi'de yaşamışlardır.

Delhi'de çoğu şair hükümdarların himayesi altında çalışmışlardır. Hükümdarlar kendi dönemlerinde sairlere sahip çıkmışlardır. Şairlerin meşhur oldukları dönemlerde canlı bir şiir ortamı vardı. Urdu edebiyatının en meşhur şairleri "Müşaire" ismi verilen, büyük bir çadır içerisinde seyircilerle dolu bir sahnede yapılan şiir etkinlikleriydi. Bu şiir etkinliği Pakistan'da geleneksel bir şekilde devam etmektedir. Delhi'de özellikle Nadir Şah döneminde yaşanan sıkıntılar birçok şairin Laknov'a göç etmesine sebep olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Urdu, Dil, Edebiyat

An Overview Development of Urdu Language and Literature

Abstract

The Urdu language is one of the most important languages that originate from the Ghaznavi's State, ruled by Mahmut Ghaznavi, and takes its name from the Turkish word "Ordu". After came up of the Urdu language in the Ghaznavi's State, it showed a great development especially during the Delhi Turkish

¹⁰⁴ Dr. Kırıkkale Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, drsaralp40@gmail.com

Kingdom and the Sultan Balaban's period. After the Turkish Delhi Turkish Kingdom, it continued its development during the reign of Babur, especially during the Mughal period.

The Urdu language took various names after its first name, "Ordu". The Urdu language took the names Ordu, Rehta, Hindustani, Urdu-e Mualla and Urdu. In addition to taking these names, the Urdu language also includes various dialects. The most important dialects are Braj Bhasha and Khari Boli. These dialects showed prominence in the language, especially in letter structures. Especially the structures in verb conjugation, the lisper suffixes the letters take and the (-h) sound the letters take are features of the dialect structure of Khari Boli and Braj Bhasha.

Before Pakistan declared its independence in 1947, the Urdu language survived within the Indian state. The Urdu language started as literature in Northern India. Urdu literature later continued its development in South India. The Adil Shahi State and the Behmani Sultanate are the starting places of Urdu literature. In Northern India, the ruler Kutb Shah State was revived during the reign of Muhammed Kutb Shah. Besides being a ruler, Muhammed Kutb Shah was also a good poet, and Muhammed Kutb Shah was the first ghazal poet of Urdu literature. There were developments in Urdu literature also during the Dekkan state.

After Urdu literature started to develop in North India and South India, it made its real rise in Delhi. Veli Dekkani, in particular, pioneered the revival and development of Urdu literature. The most important poets of Urdu literature in Delhi appeared in this period. Mir Taki Mir, Mirza Rafi Sauda, Mir Dard, Mir Soz, Mir Hasan and many poets lived in Delhi.

Most poets in Delhi have worked under the auspices of the rulers. The rulers protected the poets in their own time. During the times when poets were famous, there was a lively poetry atmosphere. The most famous poets of Urdu literature were the poetry events called "Mushaira", held in a large tent, full of spectators. This poetry activity continues in a traditional way in Pakistan. The troubles experienced in Delhi, especially during the Nadir Shah period, caused many poets to migrate to Lucknow.

Keywords: Urdu, Language, Literature.

Giriş

Müslümanlığın yayılması ile birlikte bir çok Türk devleti Hindistan'da hakimiyet kurmuşlardır. Özellikle Gazneliler döneminde hükümdar Mahmud zamanında askerlerin kendi aralarında konuştukları dille ulundukları bölgede yerel halk ile biraraya gelerek bir konuşma türü ortaya çıkmış ve askeri kap adı da verilen "Ordu", şimdiki adıyla "Urdu" dili ortaya çıkmıştır. Urdu dili daha sonra Gazneli devletinden sonra gelen devletler tarafından da geliştirilmiştir.

Urdu dili pek çok isim almıştır, Urdu'nun almış olduğu isimler çalışmamızın bu bölümünde yer almaktadır. Urdu dili içerisinde bir çok farklı lehçeler de bulunmaktadır. Urdu dili edebiyatın dahilinde yer alan bir çok eser 1947 yılında Pakistan adını alan ülkeden önceki faaliyetler olduğu için Hindistan edebiyatı arasında yer almaktadır. Müslüman şair ve edebiyatçılar eski yüzyıllarda yazmış olduğu eserler Hindistan topraklarında yapıldığı için bir çok eser ve özellikle yazma eserler Hindistan milli kütüphaneleri ve Hindistan'da yer alan üniversitelerin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Hindistan'da Türk devleti dahilinde eser üreten şair ve yazarlar Müslüman şair ve yazarlar olmalarından dolayı Urdu Edebiyatı yazarları olarak kabul edilirler. Hint ve Urdu edebiyatları şair ve yazarlarının karıştırılmaması adına bu bilgi çalışmamızda yer alan Urdu dili ve edebiyatının özelliklerini yansıtmaktadır.

1. Urdu Dili, Ortaya Çıkışı ve Gelişmeleri

Türk-Hint-Pakistan ilişkileri çok eskilere dayanmaktadır. Kuşanlar (M.S. 3-176) ve Akhunlar (M.S. 496-567), Hindistan'da imparatorluklar kurmuşlarsa da, bu devirlere ait yazılı bir metin bulunmadığından, o günkü dil ve edebiyatın bu Türk boylarından nasıl etkilendiğini tespit etmek mümkün olmamıştır. (Türkmen, 1985: 25)

Urdu dili Devanaghari yazısıyla yazılan ve Hindistan'ın resmi dili olan Hindiye yakın olmakla birlikte Hindi sözcüklerinin çok sayıda Arap ve Fars kelimeleriyle karışmasından oluşuyordu. Urdu dili, Arap alfabesiyle yazılıyor; konuşma ve ticaret dili olarak yaygın bir biçimde kullanılıyordu. (Haqqı: 1984: 37) Günümüzde de Urdu dili ve edebiyatında kullanılan dil Arap harfleri ile yazılan Urdu alfabesidir.

Urdu dili, Hint Avrupa dil ailesinin Hint-Ari koluna bağlıdır. (Toker: 2012) Urdu dilinin sarf, nahiv, gramer ve sentax bakımından ilk temeli Hintçe, İndoca yani İndo-Arice'dir. (Savcı: 1979: 18) Hindistan'ın Ari olmayan diğer kavimlerinin dilleriyle, bilhassa Vedik dili kolunun karışımı ile de zamanla "Prakrit" denilen yeni diller teşekkül etmiştir. (Toker: 2012)

Hint yarımadasına dışarıdan gelen kavimlerin birçoğu doğal olarak kullandıkları dilleri de beraberlerinde getirmişlerdir. Sonradan gelen bu diller, yerel halkın kullandığı "Prakiritçe"ye etki etmiştir. Hint yarımadasına ilk gelen topluluk olan Ariler, Hint-Avrupa dili olan Sanskritçeyi de getirmişlerdir. İlahların dili olarak kabul edilen bu dil başlangıçta yerel dille bir bağlantı sağlayamamış olsa da Budha tarafından yapılan tebliğ çalışmaları ile iki dil arasında bir kaynaşma ortamı oluşturulmuştur. (Bulgur: 1999, 382)

Prakirtçe, Budizm'in geniş tebliği doğrultusunda Sanskritçenin yanı sıra Beluçistan, Afganistan, İran ve diğer birçok ülke dilleri ile karışmıştır. İlk dönemlerdeki bu geniş çaplı bağlantı Urduca'nın hazırlık dönemi olarak ifade edilebilir. Çünkü ilk dönemlerdeki bu irtibatlar sayesinde yerel dil olan Prakirtçeye başka dillere ait sözcükler de girmeye başlamıştır. (Bulgur: 1999, 382)

Urdu dili; Multan, Sind, Haryani veya Brac Braşa lehçelerinin izlerini taşımaktadır. Önde gelen birçok Müslümanların yarı Türkçe yarı Urdu dilinde veya yarı Acemce yarı Urduca şiirler yazdıkları söylenmektedir. Hatta ilk Moğol İmparatoru olan Zahuriddin Babür zamanında, ikinci bir dil olarak dörtte bir oranda Türkçe, dörtte üç oranında da Urduca şiirler yazılmıştır. (Asrar: 2003, 464)"Ab-ı Hayat" isimli eserinde ilk Urdu edebiyat tarihçileri arasında yer alan "Muhammed Hüseyin Azad", Urduca'nın Brac Bhaşa'dan doğduğunu iddia etmiştir. (Samiuddin: 2007,171)

Khari Boli ile aynı dil grubuna bağlı olan Brac Bhaşa ile ilgili benzer nitelikli bir dil olmasına karşın kısa sürede karşı teoriler ortaya atılmıştır. Ancak bu yaklaşıma dil uzmanı ve edebiyat tarihçisi olan Hafız Mahmud Şirani karşı çıkmıştır. Ona göre Urduca Pencap'taki eski Pencabi'den türemiş ve oradan Delhi'ye intikal etmiştir. Ayrıca ayrı ayrı gelişmekle birlikte Brac Bhaşa ile Urdu dili akraba dillerdir. (Toker: 2012)

2. Hindistan'da Kurulan Müslüman Türk Devletlerinin Urducaya Katkıları

Urdu dilinin tarihsel gelişimi süreci, İslam ordularını Hindistan'a gelişiyle başlamaktadır. Müslüman dilleri ile Hindistan'daki yerli dillerin ilk teması, İslamiyet öncesi süreçte ticari faaliyetler çerçevesinde Hindistan'a gelen Arapların sayesinde olmuştur. (Benli, 2004, 92)

Ordu karargâhlarında hatta Müslüman olmayan Hindularda askerlik için görev alınca yeni bir sisteme doğru gidilmiştir. Türkçe ve Farsça ile anlaşabilen Müslüman ve aydın ordu mensupları arasında çeşitli dillerle konuşan meram anlatma işinde, hem bazı güçlükler belirmiş, hem de yeni durumlar doğuvermiştir. Böylece askeri çevrelerde Urdu dili denilen ve Arapça, Farsça ve Türkçeden birçok kelime ve deyim alanı dil şekillenmiştir. (Karahan: 1974, 7)

İslami fetihler Muhammed Bin Kasım ile başlamış ve Gazneli Mahmud ile devam etmiştir (998-1030). Müslüman Türkler, Hint yarımadasındaki hakimiyetlerini son Hint-Türk hükümdarı olan "Bahadır Şah Zafer"e kadar (1030-1857) sürdürmüşlerdir. Urduca'nın oluşum ve gelişiminde Müslümanların yarımada'nın hakimiyetini ellerinde bulundurdukları bu uzun sürede ortaya çıkan idari ve kültürel durumun ciddi etkileri olmuştur. (Bulgur: 1999, 395-356)

Hind-Pakistan yarımadasındaki halkın müşterek dilinin, bir Türkçe kelime olan (Urdu) diye adlandırılmış bulunması vakıası, Türklerin bu dil üzerindeki tesirinin ne kadar büyük olduğunu gösterir. Türklerin etkisi, 11.ci asrın ilk yıllarında Gaznelî Mahmud'un istilâsı ile başlamıştır. Onun halefleri, Pencab eyaletinde hüküm sürerdi. Gaznevilerin Türkçe ve Farsça konuşan askerleri, tamamı ile ayrı bir dil konuşan Hintlilerle temasa geldikleri zaman, bütün bu dillerin bazı unsurlarından mürekkep yeni bir muhabere ve mükâleme vasıtasının meydana çıkması doğaldı. (Hasan: 1962, 18)

Multan ve Sindh'ten Pencap ve Delhi'ye kadar 200 yıl boyunca süren Gazneli hakimiyeti, Malvah, Dakan ve Gucerat'ı fetheden Alaeddin Hilci'nin (1296-1316) buralara Türkleri yerleştirmesi ve sonraki hükümdar olan Muhammed Bin Tuğluk'un Hilci'nin yapmış olduğu idari düzenlemelerle oluşturduğu yeni yönetim sistemini (1325-1351) aynı şekilde devam ettirmesi neticesinde etki alanı genişleyen Urduca, böylelikle bu bölgelerde uluslararası bir dil niteliği kazanmıştır. Kuzeyin kültür ve dil etkilerini özellikle Muhammed Bin Tuğluk'un Devletabad'ı Delhi yerine başkente dönüştürmesi ve Delhi'de yaşayan halkın tamamını buraya göç ettirmesi (1327) daha da hızlandırmıştır. (Bulgur: 1999, 396)

Gazneli Mahmud'un sarayında en az 4000'e yakın Türk askerî vardı. Henüz Türk Delhi Sultanlığı kurulmadığı için bunlar Lahor'a yerleşmişlerdi. Yani Pencab yöresinde Türkçe daha önce gelmiş bulunuyordu. Sonuç olarak Pencabi'de de Türkçenin izlerine rastlamak mümkündür: Meselâ 'Sayın baba': saygıdeğer ihtiyar; baci, abey (ağabey) v. s. (Türkmen:2004, 94)

Gazneliler ve sonra gelen Türk hanedanları zamanında saray dili Türkçe; resmi dil Farsça, dini dil Arapça ve gayri Müslim olan halkın dili de Hintçeydi. Birkaç asrın karışması ve Hindu Müslümanların sıkı münasebetlerinden güzel ve şirin bir kız doğdu, bütün Hindistan bunu sevdi ve türlü türlü isimlerle anmaya başladıysa da 17. asırda Türk İmparatoru Şah Cihan bunu "Urdu-yı Mualla" diye isimlendirdi ve böylece Urdu denmeye başlandı. (Sabir: 1964, 101)

Urdu dili ilk ortaya çıktığı zamandan bu zamana kadar birçok devletin dili olarak kullanılmıştır. Urdu dili, Müslüman Türk devletleri ile gelişip büyüdü ve her devlet Urdu diline katkı sağladı. Bu süreçte Urdu dili çeşitli isimler alıp günümüze de gelişimlerini sürdürmeye devam etmektedir.

2.1. Gazneliler

Hindistan'ın yerli dilleri Gazneli Mahmud'un (998-1030) Hindistan seferleri neticesinde İran edebiyatı ve Farsça ile tanışmışlardır. Edebiyat Gazneliler döneminde gerektiği ölçüde değer verilen bir sanat olmuştur. Geleneksel İslam kültürü ile yetişen Gazneli Mahmud ve oğlu Mesud, şairlere sevgi ve hürmet göstermenin yanı sıra saraylarında dönemin en büyük sanatçılarını

toplama çalışmışlardır. Böylelikle Arapça ile birlikte Fars dili de Gazneli Mahmud döneminden itibaren yerli dilleri etkilemiştir. Ancak bu etki tek taraflı değildir. Öyle ki yerli dillerdeki sözcükleri tercih eden Fars şairlerine karşılık Hintli şairlerde Farsça ve Arapça kelimeleri tercih etmişlerdir. Urdu dili, gelişimini asırlar boyunca yalnızca konuşma dili olarak sürdürürken, ilmi ve edebi anlamda herhangi özelliğe sahip değildi. Bunda Müslümanların edebi dil olarak Farsçayı, bilim ve din konusunda da Arapçayı tercih etmelerini büyük etkisi olmuştur. (Benli: 2004, 93)

Gaznelilerin resmi dili Farsçaydı. Ordu dili üzerindeki en büyük tesir orta Asya'daki Farsçadır. Bugünkü İranlıların kullandığı Farsça ise tam manasıyla o zamanki Farsçadan başkalaşmıştır. Orta Asya'daki Farsça iptilası ve benimsenişiyle Gazneliler tarafından hem Farsça hem de resmîyet dışında da halkla yapılan konuşmalarda Türkçe, Urdu dilini döşedi ve örülmüş oldu. (Savcı: 1979, 21)

Sultan Mahmud'un kendisinin, Hükümet merkezi olan (ve şimdi Afganistan'da buluşan) Gazne'de müteşekkil büyük bir ordusu vardı. Bugün Urdu diye bilinen dilin, en eski köklerinin Gazne'de olduğunu farz etmek yanlış değildir. Daha sonra, Lahor şehri Gaznevilerin başkenti olmuş ve Urdu dilinin bu rejim esnasında şekil almıştır. Gaznevilerden sonra, gerçekte Türk oldukları halde kendilerine Moğol denilen imparatorların zamanına kadar Gori, Hilci, Tuğluk hanedanının hükümdarları gelmiştir, İslam hâkimiyeti, hemen hemen, bütün Hind - Pakistan Yarımadası üzerinde yayılmıştır. Moğol hanedanı 1857 ye kadar devam etmiştir. (Hasan: 1962, 18)

Başlangıçta Urdu dili bir süre doğrudan muhatap olduğu Farsça ile birlikte yaşamını devam ettirmek durumunda kalmıştır. Emekleme dönemi olarak ifade edilebilecek bu dönemde Urdu dili duyguları dile getirme, hayal etme ve düşünmede Farsçayı taklit etmiştir. Çünkü Farsça o güne kadar ciddi birikimleri olan zengin bir dile ve ileri düzeyde bir manzum edebiyata sahip idi. Urduca emekleme döneminde kurtulup halkın duygu ve düşüncelerini yansıtabilen bir yapıya gelinceye kadar Fars edebiyatının tüm özelliklerini ve yaşanan gelişmeleri bünyesinde toplamış ve Farsçayı taklit etmekten geri durmamıştır. Urduca'nın böyle bir yolu seçmesinde o dönemdeki Hindistan yerli dillerinin geri kalmış olmalarının da önemli bir etkisi vardır. İlk edebi özelliklerine Urdu dilinin Delhi sultanlarından Balaban (1266/1287) döneminde kavuştuğu görülmektedir. (Benli: 2004, 93)

2.2. Gur Devleti

Urdu dilinin gelişimi, kelime alışverişi şeklinde devam ederken, Müslümanlar Hindistan'daki fetihlerine devam etmişlerdir. Muhammed Guri'nin (1175-1192) hükümdarlığı döneminde Delhi ve Gucerat'a kadar gidilmiştir. Kutbeddin Aybek'in Gur hanedanlığı döneminde, Delhi'ye komutan tayin edilmesi sonrasında 1206 yılında Delhi Sultanlığı'nın temeli atılmıştır. (Benli: 2004, 93)

Kutbeddin Aybek, Lahor'da yerli halk ile karışan ve Urduca'nın ilk şeklini konuşan Müslüman askerleri de yanına alıp 1193'te Delhi'yi ele geçirdi ve 1206'da Delhi Sultanlığı'nı kurdu. Kutbeddin Aybek'in Delhi'ye getirip yerleştirdiği bu askerlerin diline, Delhi halkının konuştuğu Khari Bolı'nın de eklenmesiyle bugünkü Urdu ortaya çıktı." (Toker: 2012)

2.3. Delhi Türk Sultanlığı

Gaznelilerden daha fazla Hindistan'ı etkileyen, orada Türk hâkimiyetini XIX. asra kadar sökülemez bir şekilde kuran ve bölgede önemli sosyal, ekonomik ve siyasal değişikliklere yol

açmış olan bu devlet, Delhi Sultanlığı (Hindistan Türk Memlûkleri) dir. Delhi Sultanlığı, “bugünkü bütün Pakistan ile Hindistan’ın şu eyaletlerini barındırmaktadır. Güney Pencap, Racastan, Gucerat, Delhi, Agra, Ud, Allahabad, Bihar, Bengal, Assam, Malva,” Bu topraklar 2.840.000 km²’nin üzerindedir ve 1981’de üzerinde yaklaşık 595.000.000 nüfus yaşamaktaydı. (Palabıyık: 2007, 71)

Sultan Kutbeddin Aybek, Delhi Türk Sultanlığının hükümdarıdır.

Kudretli bir şahsiyet olan Kutbeddin Aybek, milli birlik yolunda çok tecrübeli Türk komutanlarını destekledi. (Konukçu: 1996, 1179)

Aybek’ten sonra hükümdar olan Sultan Şemseddin İltutmuş, (öl. M.1236) Türkistan’dan gelen Türklere çok müsamaha göstermiş ve Lahor ile özellikle Delhi’de Türk mahallelerini meydana getirmişlerdir. İleride Urdu adını alacak olan Hindi’ye en çok Türkler vasıtasıyla Farsça, Arapça ve Türkçe kelimeler girmeye başlamıştır. Bu karışıma, askeri kamplarda, halkın bir araya geldiği yer olan çarşı ve pazarlarda ve orta Asya’dan Hindistan’a İslam dinini yaymaya gelen din bilginlerinin yazdığı tasavvuf şiirlerde daha çok açık olarak göze çarpmaktadır. (Türkmen: 1995, 29)

2.4. Dekan Sultanlığı

Sultan Şemseddin İltutmuş’un iktidarı döneminde Delhi’ye gelen Türklerin sayısının artması sonucu şehirde Türk mahalleleri kurulmuştur ve buna bağlı olarak Urdu dilinde buna bağlı bu andan itibaren Arapça, Türkçe ve Farsça kelimeler yer almaya başlamıştır. (Bilik: 1999, 44)

H. 696’da (d. 1297) Alaeddin Hilci (Halaçlar) Gucerat’ı fetheder. Halaçlar ve Tuğlukların iktidarı döneminde, burası Delhi Sultanlığının eyaleti olarak kalmıştır. Firuz Tuğluk Şah’tan sonra Zafer Han Alemgir’in evlatları yaklaşık olarak H. 950 (M. 1573)’e kadar burada hüküm sürmüşlerdir. (Bilik:1999, 45)

Urduca da bu uzun süreçte yavaşta olsa dil olma özelliği göstermeye başlamıştır. Fakat Urdu dilinin ilerleyişine özellikle resmi dilin Farsça olması önemli bir engel teşkil ediyordu. Urdu diline bu dönemde ilk olarak Evliyalar gereken hassasiyeti göstermişlerdir. Evliyaların bu dili seçmelerindeki, temel etken halkla daha rahat iletişim kurabilmektir. Bu bağlamda bu tür bir yaklaşım Urdu dilinin gelişimine önemli katkılar sunmuştur. (Benli: 2004, 93)

Delhi Padişahı Alaeddin Halaç’ın kök komutanı Serdar Melik Kafur’un H. 706 (M. 1306)’da Dekken’e başlattığı seferler altı yıl sürer ve bu zaman içerisinde Maharaştra bölgesi (Mulk-e Dekken) Delhi Sultanlığına katılır. Delhi’den Dekkan’a gelen ve Urdu dilini konuşan bu İslami ordu bu bölgeye Urduca öğretir. M.Ö. 1325 te Muhammed Tuğluk’un Haydarabad’ı fethinden sonra burada kurulan Türk devletleri zamanında Türkçeye önem verilmiş değerli eserler yazılmış ve Türk kültürü birçok bakımdan Hindistan’da izler bırakmıştır. (Bilik:1999, 45)

2.5. Babür Hükümdarlığı

Türkçe ve Farsça şairi olan Babur Şah’ın devri Urduca’nın altın çağı sayılır. Babür Şah Hindistan’da Türk Dili ve kültürünü yaymak için çok uğraştı fakat onun evlâtları Farsçayı tercih ettiler. Delhi kalesinde yerleşen Türk komutanları ile Hint ve İranlıların birleşmesiyle yeni bir dilin doğmaya başladığı görülmektedir. Bu karma dil (Rehta) Sultanın bulunduğu “Urdu-yu Mualla” dan meydana geldiği için Ordu Dili olarak adlandırılmıştır. Babur’un şu ünlü mülemma ise bu dilin gelişmesine sebep olarak gösterilmektedir:

(مج کا نہ ہوا کچ ہوس مانک و موتی فقر اہلنہ بس بلغوسیدر پانی و روتیماگدھی پراکرتسورا سینی پراکرت)

"Ben hiçbir zaman incilerin veya yakutların hevesine kapılmadım, zaten fakr ehline su ve ekmek yeter."

Bu şiirden cesaret alan diğer şairler de Türkçe, Parsça ve Hintçeden oluşan mülemmalar yazmaya başladılar. Babur'un sarayında Bahram Sakka Buhari ve Bayram Han gibi büyük Türk şairler de vardı. Daha sonra İnşa Ullah İnşa ve Saadet Han Rengin gibi Urduca şairler Türkçe şiir yazmışlar ve mülemmalar düzenlemişlerdir. (Türkmen: 2004, 96)

Babür'ün fetihlerinden sonra askerî kamplar ve padişahın karargahı için Ordu kelimesi kullanılmıştı. Bu açıdan bakıldığında Urduca'nın sözcük anlamı Ordunun dili veya askerinin dili olmaktadır. Bu dile farklı açılardan yaklaşılarak da Urdu(ca) denilmiştir. (Bulgur: 1999, 396)

Hindistan ve Pakistan ilmî çevrelerinde Türkçe kökenli olduğu kabul edilen Urdu kelimesinin Hindistan'da ilk defa Bâbü'ün (1526-1530) Vekâyi'inde yer aldığı kaydedilmektedir. Fakat Vekâyi'de bu özel bir dilin adı olarak değil "ordugâh" anlamında kullanılmıştır. (Toker: 2012)

Babür'ün oğlu Hümayun devrinde, çok sayıdaki bilginin Türkistan'dan Hindistan'a gelmeleri, eserlerinde mevdut dillere ait kelime ve deyimleri kullanmaları, Urduca açısından önemli bir gelişmeye neden olmuştur. (Bilik: 1999, 45-46)

3. Urdu Dilinin Almış Olduğu Farklı İsimler

Urdu dili, birçok yabancı dildeki sözcükleri barındıran bir dildir. İçinde çok karışık yerli lehçeler de olan "Urdu" ismi, bu ismi alana kadar birçok farklı isim almıştır. Bunun yanında Urdu ismi, kendisiyle birlikte kullanılan başka sözcüklerle de kullanılmıştır. Urdu isminden önce bu dilin gelişim süreci şu şekilde anlatılmaktadır.

Hindistan'a gelip hakimiyet kurmuş olan Türkler, Farsça ve hatta Arapçayı iyi biliyorlardı, fakat kendi konuşma dilleri, gelişmiş şekilleriyle, üslubunun kuvvetiyle ve güzelliği ile Türkçe idi. Bu dil, yalnız Hindistan dilleri üzerinde derin bir tesir bırakmakla kalmadı, fakat aynı zamanda sonradan "Ordu" adı verilen yeni bir dil yarattı. (Ayubi: 1964, 281)

Ordu dili teşekkülde Türkçe - Hintçe olarak başlarken, bir taraftan o zamanki Türk devletinin de resmi dili aynı Fars ülkelerinde bulunmak zaruretinden doğarak resmi dili Farsça olduğundan bir taraftan Farsçanın karışması, diğer taraftan Müslümanlık dolayısıyla İslam dilinin ilk esaslı dili olarak Arapçanın bu yeni teşekkül eden dile karışıp kaynaştığı görülmektedir. Böylece Urdu dilinin unsur muhtevasını gözden geçirmek tekrarlanacak olursa Türkçe+ Hintçe+ Farsça+ Arapça= Ordu dilini meydana getirmiş olduğu görülür. (Savcı: 1979, 15-16)

Urduca, gelişim tarihi boyunca değişik pek çok adla anılmıştır. Başlangıçta Urducaya "Hindi" yada " Hindvi" adı verilmiştir. Bu ad ilk kez Emir Hüsrev Dehlevi tarafından Urduca şiirlerine "Kalam-e Hindvi" adı verilmesiyle ortaya atılmış, daha sonraki dönemlerde de yaygın olarak kullanılmıştır. Bunların yanı sıra Urdu dili, Müslüman fetihleri sayesinde ulaştığı her bölgede değişik bir adla anılmıştır. Dekan'da "Dakani", Gucerat'ta "Guceri", Pencap'ta "Panjabî" gibi bu adlargünümüzde de kullanılmaktadır, ancak aralarında bir takım farklılıklar bulunmaktadır. 18. yüzyılın başlarında Urdu dili için "Lingua Industanica" adı kullanılmaya başlandı. Bu ad, Avrupalılar tarafından konulmuştu. Avrupalılar Urducaya daha önceleri de "Moors" adını vermişlerdi. 18. yüzyılın sonlarında (1787'de) ise "Hindustani" adı benimsendi. Urduca'nın bir diğer adı da "Rihtah" dır. (Benli: 2004, 92) Bu karma dil "Rehta", sultanın

bulunduğu “Ordu-yi Mualla” dan meydana geldiği için Ordu dili olarak adlandırılmıştır. (Palabıyık: 2007, 77)

Son olarak dil çeşitli isimler aldıktan sonra bazı ekler çıkarılarak “Urdu” ismini almıştır.

4. Urdu Edebiyatında Şiir Dönemleri ve Özellikleri

Urdu dilinin menşei konusunda olduğu gibi Urduca şiirin başlangıcı ve bu dille şiir yazan ilk şairin kim olduğu hususunda da kesin veriler mevcut olmayıp sadece bazı tezkire ve eski kaynaklardaki çeşitli bilgilere dayanılarak bazı sonuçlar çıkarılmaya çalışılmaktadır.

Kesin olmamakla birlikte Urdu dilinde şiir söyleyen ilk şairin, ‘Avfî (ö. 630/1232-33’ten sonra)’nin Lubâbu’l-Albâb ve Emir Hüsrev (ö. 725/1325)’in “Gurretü’l-kemâl” adlı eserlerinde Hindî (Urduca) bir divanı bulunduğu zikredilen Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân (ö. 515/1121) olduğu belirtilmektedir. Ancak onun bu divanından günümüze kadar hiçbir parça ulaşamamıştır. Urduca bir divanı bulunduğu zikredilen Mes’ûd-i Sa’d-i Salmân’dan sonra yaklaşık 150 yıllık uzun bir süre Urdu dili ile şiir kaleme alan herhangi bir şairin adı geçmemektedir. Bu zaman zarfında saraydan veya devlet adamlarından himaye görmeyen, fakat halk arasında tebliğ hareketlerini sürdüren ve halka ancak onların dilleriyle tesir edebileceklerini bilen Müslüman mutasavvıf ve Hindu din önderlerinin vasıtasıyla gelişimini sürdüren Urduca ile şiirle kaleme almaya başlayan şairler yine mutasavvıflar ve Hindu din adamlarından çıkmıştır. (Toker: 2011, 286-287)

4.1. Kuzey Hindistan’da Urdu Şiiri

Urdu şiirinin Dekkan’da başlamasının yakın zamana kadar Veli Aurangabadi ile olduğu, Kuzey Hindistan’a ulaşmasının ise Aurangabadi’nin Delhi’ye gitmesi ile olduğu kabul ediliyordu. Fakat konuyla ilgili yapılan araştırmalar, Urdu Şiiri’nin Kuzey Hindistan’da 13. yüzyılda başladığını ve ilk Urdu şairinin de Emir Hüsrev olduğunu ortaya koymuştur.

Emir Hüsrev Dehlevî (d.1255-ö.1325) Türk asıllıdır. Agra yakınlarındaki Patyali köyünde doğan Dehlevî, Sultan Balaban döneminden başlamak üzere Sultan Tuğluk’a kadar 11 Delhi padişahı görmüştür. Özellikle Farsça şiirleriyle ün yapan Dehlevî, bu 11 padişahın yedisinin hizmetinde bulunmuştur. “Hint Papağanı” (Tôtî Hind) olarak tanınan Dehlevî; Farsça şiirlerinde dahi Urduca kelimelere yer verdiği için ilk Urdu şairi olarak kabul edilmektedir. İlk Urduca gazel de yine Emir Hüsrev tarafından yazılmıştır. Yazılan bu gazelin ilk mısrası Farsça iken ikinci mısrası Urduca olarak yazılmıştır. Bu tür şiirler Urduçada “Rihta” adıyla anılırken, Dehlevî bu şiir türünün kurucusu olarak bilinmektedir. (Benli: 2004, 94)

Rihta, Urduçanın en eski formudur ve yerel Hint lehçeleri, dilleri, yabancı kültürlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkmıştır. (Samiuddin: 2007, 484)

4.2. Dekkan’da Urdu Şiiri

Kuzeyde fazla bilinmeyen Urduca, (Dakkani veya Hintçe olarak bilinir), bir buçuk yüzyıl boyunca gelişen bir edebi dönem olarak güneyden gelmiştir (1590 -1730). (Sadıq: 1964, 42)

Urduca, Kuzey Hindistan’da sufiler sayesinde gelişmeye ve yayılmaya başladıktan sonra, edebî sahada gerçek anlamda revaç bulduğu Dekkan’e gelmiştir. Urduca’nın Dekkan’e gelmesi ve yayılmasında iki önemli olay büyük rol oynamıştır.

a) Âlau’ d-dîn Halecî’nin Dekkan’e seferleri.

b) I. Muhammed Tuğluk’un devletinin başkentini Delhi’den Dekkan’daki Devletâbâd’a nakletmesi (727/1327).

Bu iki olaydan sonra askerlerle birlikte sanatkâr, âlim, şair her sınıftan insan Dekkan'a gelerek yerleşmiş ve böylece yeni gelenlerle yerli halk arasındaki sosyal, kültürel ve lisanî ilişkiler artmış ve Urdu dili yeni bir değişim sürecine girerek Urduca'nın "Dekanî" biçimi ortaya çıkmıştır." (Toker: 2006, 14-15)

4.3. Güney Hindistan'da Urdu Şiiri

Urduca Kuzey Hindistan'da doğduğu halde şiir dili olarak Güney Hindistan'da yayılmıştır. Bunun birkaç sebebi vardır:

1. Güney Hindistan'daki Türk devletleri, Kuzey'deki Türk Delhi Sultanlığından tamamıyla kopuk, müstakil bir devlet olarak yaşamak istiyordu.

2. Güney Devletleri siyasi bağımsızlıklarını sürdürmek maksadıyla yeni gelişmekte olan dili ve Şiiliği kabul etmişlerdir.

3. Babürlülerin sürekli olarak Güney Devletlerini ortadan kaldırıp sultanlıklarına katmak istemeleridir.

Bu gelişmeler doğrultusunda Güney Hindistan'da geleceğe ışık tutacak bazı devletler kurulmuştur.

- Behmeniler (1350-1525)
- Adilşahiler Devleti (1490 -1635)
- Kutub Şahiler (1510-1686) (Türkmen:1992, 8-9)

4.4. Behmeni Devleti

Delhi'deki siyasî iktidarın zayıflamasından sonra 'Alau'd-din Hasan Behmenşah (salt. 748-759/1347-1358), bağımsızlığını ilân ederek başkenti Gulberge olmak üzere Behmeni Devletini kurmuştur. (Toker: 2011, 288)

Güneydeki ilk bağımsız Müslüman devleti olan Behmani İmparatorluğu (1347-1526), yaklaşık iki yüzyıl boyunca hüküm sürdü; ama Dekkani edebiyatına katkısı azdır. (Sadıq: 1964, 44)

Behmeni hükümdarları, hükümdarlıklarını sağlamlaştırmak için, kuzeydeki Fars etkisi karşısında yerel kimliği öne çıkarmaya çaba göstermişler ve Urduca'yı resmî kayıtlarında kullanmışlardır. Bu dönemde Urduca'ya Farsçadan ziyade Marathî, Tamil ve Telugu gibi Dekken dillerinden kelime girişine izin verilmiştir. Bu şiirlerde Fars edebiyatından öğrenilen aruz vezni yerine ağırlıklı olarak Hint şiirine özgü vezinlerle râgnî, râg, gît ve doha gibi türler kullanılmıştır. Mesnevi türü daha çok uzun manzumeler için tercih edilirken, konu olarak daha çok yerel konu ve unsurlara yer verilmiştir. (Toker: 2011, 288)

Hint şiirine ait vezinler, Fars vezinlerine göre oldukça farklıdır. Hint aruz şekline "Pangul" ismi verilmekteydi. Pangul aruz şekli fiil köküne konuşan bazı eklerle yapılmaktaydı. Fars aruz sistemi ise günümüzde Klasik Türk edebiyatında kullanılan vezindir.

Farsça ve Arapçanın Dekken Urduca'sı üzerindeki etkisi Behmeni dönemi sonunda ağırlık kazanmış ve mesnevi dışında gazel, kaside vb. edebî türlerde şiirler yazılmaya başlanmıştır. Behmeni saltanatının yıkılışı, aynı bölgede yeni devletler ortaya çıkmasına sebep olmuş, Behmeni saltanatının zayıflamasından yararlanan Behmeni emirleri, vali olarak buldukları eyaletlerde hükümdarlıklarını ilân etmişlerdi. Bu hükümdarlıkların en mühimleri ise Âdilşahî ve Kutubşahî devletleriydi. (Toker: 2006, 15)

4.4.1. Behmeni Dönemi Urdu Şairleri

4.4.1.1. Hz. Bandah Navaz Seyyid Muhammed Gesu Daraz

Bu dönemdeki yazarların önemli bir bölümü sufi kökenli olduğundan ortaya konulan nesir türündeki eserler genellikle dini tasavvufi konularda yazılmıştır. "Mi'rac-ul-Aşikin" isimli eserin yazarı "Hz. Bandah Navaz Seyyid Muhammed Gesu Daraz" bu dönemin ilk önemli ismidir(1320-1422).

Gesu Daraz tarafından yazılan "Mi'rac-ul-Aşikin", Dekkan'da yazılmış ilk nesir kitabıdır ve eser tasavvufu ilgilidir. Bandah Navaz'a ait diğer eserler arasında "Mi'racnamah" ve "Shah Barah" da bulunmaktadır. Ayrıca Bandah Navaz'a ait şiirler de vardır. (Benli: 2004, 95)

Banda Navaz, dini eserler de kaleme aldı. Şair, Urduca düzyazı ustalarından biri sayılır. Şairin yazdığı eserlerinden birinin on dokuz sayfası günümüze kadar ulaşmıştır. (Bailey: 2008, 12)

4.4.1.2. Nizami

Behmani Sultanlığı döneminde mahlası Nizami olan başka bir şair daha vardır. Nizami, "Kadam Ra'o Padam Ra'o" adlı bir mesnevi yazmıştır. (Benli: 2004, 95)

4.4.1.3. Rustumi

Kemal Khan Rustumi ismiyle diye bilinir. O, Bijapur kraliyet sarayının sekreteri Khattat Khan'ın oğludur. Rustumi, 1649'da "Khavar Nama" ismiyle bilinen "The Ring and the Book" (Yüzük ve Kitap) isimli eserden daha uzun bir romantik eser yazdı. (Bailey: 2008, 25) "Khavar Nama" orijinal bir eser değildi. 1470 yılında İbn-i-Hüsam tarafından oluşturulan aynı adı taşıyan bir İran şiirinin özgün bir yorumudur. (Sadıq: 1964, 47) Bu eserde her kesimden öyküler anlatılır ve dönemin edebiyat dünyasında büyük önem taşıyan bu eser Prenses Khadija'nın isteği üzerine yazılmıştır. Khadija, Abdullah Kutb Şah'ın kız kardeşi ve Bijapur Kralı Muhammed Adil Şah'ın karısıdır (1626-56). Rustumi'nin edebi çalışmaları önemli bir değere sahipti, çünkü Urduca ilk destan ve Kuzey Hindistan'da kadınlar hakkında yazılan destanlar dışında Urduca destani şiiri yoktu. Farsça eserin bir versiyonu olan şiirde basit ve akıcı bir dil kullanmıştır. Rustumi ayrıca iyi bir de nesir yazarıydı. (Bailey: 2008, 25)

4.5. Âdil Şahî Devleti (1490-1686)

Bicapur, Âdil Şahî Sultanlığı'nın merkezidir. Bicapur'da bu sultanlık kurulmadan önce zaten Urduca (Dekkani) hemen her yöne yayılmış durumda idi. Behmani Sultanları devletin resmi dili olarak Urduca'yı kabul ettiklerinden halk da bu dili konuşmaya başlamıştı. Fakat Farsça, "Âdil Şahî Sultanlığı"nın ilk iki hükümdarı olan Yusuf Adil Şah ile oğlu İsmail Adil Şah döneminde tekrar resmi dil yapılmıştır. Devletin resmi işleri bu dönemden II. İbrahim Adil Şah (1580-1626) dönemine kadar Urduca ve Farsça birlikte yürütülmüştür. Bu dönemden yıkılıncaya kadar Urduca Âdil Şahî Sultanlığı'nın resmi dili olarak kullanılmıştır. (Benli: 2004, 95)

1686'da Bicapur'un son padişahı Skender Âdil Şah (salt. 1672-1686)'ın Evrengzib Âlemgîr (salt. 1068-1118/1658-1707)'e teslim olmak zorunda kalmasıyla Âdilşahî Devleti ortadan kalkmıştır. Âdilşahî Devleti döneminde Urduca, Dekkeni şekliyle gelişmeye devam etmiş ve bu dille kıymetli eserler vücuda getirilmiş; Farsçanın ve Fars şiirinin Urduca üzerindeki etkisi artarak devam etmiştir. Devrin en mühim edebî türü mesnevi olup ahlâkî, tasavvufî, tarihî, dastanî ve aşkla ilgili mesneviler yazılmıştır. Bu dönemin sonlarında ise gazel türü öne çıkmaya başlamıştır. (Toker: 2011, 290)

4.6. Âdil Şahi Devleti Şairleri

4.6.1. II. İbrahim Âdil Şah

II. İbrahim Âdil Şah edebiyata oldukça meraklıydı, ayrıca kendisi de bir şairdi. (Benli: 2004, 95) 1599'da başkent yakınında bir bahçe kurdu ve bahçeye Nauraspur adını verdi. Burası büyük bir dini ve edebi merkez olarak düşünülmüştü. Kısa bir süre sonra kral, Farsça yazar Zuhuri'nin de bir önsöz yazdığı "Nauras Nama" adlı müzikal bir şiir yazdı. Bu şiir Dakhni'de yazıldı ve bu şiirde Hintçe vezinler şiirin tamamında kullanıldı. II. İbrahim Âdil Şah hükümdarlığında Gujrat'tan birçok şair ve bilgin Bijapur'a gelmiştir. (Bailey: 2008, 24)

4.6.2. Nusrati

Bu dönemin önemli şairleri arasında "Alinamah", "Gulşan-e 'Işk" ve "Guldastah-e 'Işk" adlı mesnevileriyle ünlü Nusrati isimli şair yer almaktadır. (Benli: 2004, 95)

Nusrati Bijapur'da doğdu. Zamanının geleneksel stilinde eğitildi ve bu doğrultuda büyüdü. Çocukluğu hakkında çok şey bilmiyoruz, ancak genç yaşta şiir yazmaya başladı. Ünü kısa süre sonra Bijapur'dan Ali Âdil Şah'ın sarayına ulaştı (1656-73), Ali Âdil Şah onu sarayına davet etti ve onu himayesi altına aldı. (Samiuddin: 2007, 464)

Nusrati, Ali Âdil Şah döneminde şairlik ödülünü kazandı. Aslen Kamatak'ta ikamet etti, oradan Bijapur'a geldi ve burada yüksek bir mevkiye erişti, aynı zamanda yavaş yavaş kralın en sevdiği arkadaşı haline geldi. (Sadıq: 1964, 47) Nusrati, Bijapur'da hayatını sürdürdü ve burada vefat etti. (Samiuddin: 2007, 464)

Nusrati, Gazelleri ve kasideleri dışında "Gulshan-e-Ishq", "Ali Nama" ve "Tarikh-e-Sikandari" isimli eserleri yazdı. "Gulshan-e-Ishq", geleneksel usulde yazılmış romantik bir hikayedir. Nusrati'nin diğer eseri "Ali Nama", Babürler ve Maratalar ile Ali Âdil Şah'ın savaşlarıyla ilgili uzun bir tarihi bir şiirdir. Şiir tarihsel olsa da, anlatı canlı, güçlü ve hayal gücü ile doludur. (Sadıq: 1964, 48) Şair, Bijapur'da eser yazan diğer tüm şiirlerden üstündür. Ali Âdil Şah'ın saltanatının tarihini on yılı bu eserde anlatılmaktadır (1656-66) ve eser ilk Dekkani dilinde yazmış olan biyografidir. (Bailey: 2008, 25)

Nusrati'nin önemli eseri, "Tarikh-e-Sikandari", Bijapur'un askeri hakimiyetini kaybettiğinde ve şiir büyük ölçüde küçük bir anahtar olduğunda, Ali Âdil Şah'ın halefi ile ilgili nispeten kısa bir çalışmadır. (Sadıq: 1964, 48)

4.6.3. Rasmi:

Âdil Şahi Devleti'nde "Havarnamah" adlı Farsça mesneviyi Dekani Dili'ne çeviren Rasmi isimli şair de vardır. (Benli: 2004, 95)

4.7. Kutb Şahi Devleti (1510-1687)

Golkundah şehri Kutb Şahiler'in merkezi konumundadır. Bu dönemdeki sultanlar edebiyata ve ilme oldukça önem veren kişilerdir. Öyle ki dönemin ikinci sultanı olan "Muhammed Kuli Kutb Şah" (1580-1611) aynı zamanda iyi bir şairdir. Kutb Şah Farsça, Talangi ve Dekani dilinde yazılmış 1800 sayfalık büyük bir külliyata da sahiptir. Sultan, Dekkani Dili'ndeki şiirlerini Mu'afi; Farsça şiirlerini ise doğrudan Kutub Şah mahlasıyla yazmıştır. (Benli: 2004, 95)

Kutb Şahiler ilme çok değer vermiş ve hemen her padişahı şiir yazmıştır. Bu padişahlardan ilk Urduca Divanını meydana getiren ise V. Sultan Kuli Kutub Şah'tır. Onun devrinde Güney Hindistan'da en çok gazel ve mesnevi türü revaç görmüştür. Doğal olarak Farsçanın etkisi de vardır. Zaten Selçuklularda olduğu gibi Farsça resmi dildir. Orta Çağ İngiliz edebiyatı gibi dilleri bugünkü Urduçadan biraz farklı olup ayrıca öğrenilmesi gerekir. (Türkmen: 1992, 9)

- Muhammed Kuli Kutb Şah
- Vechi
- Gavvasi
- Haşmi; Kutb Şahi Devleti şairleridir. (Türkmen: 1992, 9)

4.8. Delhi'de Urdu Şiiri

Urduca'nın Erken Dekan dönemi yaklaşık olarak Delhi dönemi başladığında sona erer (1735 ve 1740). (Bailey: 2008, 31) Delhi, yüzyıllardır Hindistan'ın edebî, ilmî ve siyasi merkezi olmuştur. Öyle ki bu uzun süreçte şehirde çok sayıda şair, edip ve âlim yetişmiştir. Delhi'nin aynı zamanda siyasi merkez konumunda oluşu, aralarında Müslüman topluluklardan şair, âlim ve askerler başta olmak üzere Hindistan içinden ve dışından birçok insanın bu şehre yönelmesini sağlamıştır. Şehre yerleşen farklı insanlarla yerel halkın kültürlerinin karışımı sonrasında Hindistan'ın diğer şehirlerinden farklı olarak Delhi'de, homojen bir kültür, edebiyat ve dil yapısı oluşmuştur. Zamanla bu şehirde yetişen şairler arasında "Delhililik (Dahlaviyat)" veya "Delhi Ekolü" de denilen kendilerine özgü bir dil ve edebî zevk ile düşünce yapısı meydana gelmiştir. (Toker: 2011, 291)

Ayrıca bu dönem, Babürlülerin son karmaşık ve inhitat zamanına rastlayıp İngiliz istilâsına kadar uzanır. Urdu şiiri gerçek anlamda bu dönemde gelişmiştir. Talihsizlik olarak Babür Şah'ın soyu artık son günlerini yaşamakta ve şehzadeler arasındaki taht kavgası felâketler getirmekteydi. 1719'da kabiliyetsiz padişah Feruh Sevr katledildi ve aynı yıl oğlu Muhammed Sah padişah oldu. Otuz yıl Delhi'den tüm Hindistan'ı idare etti. Kendisi şair ruhlu bir insandı. Dedelerindeki cengâverlik kanı onda yoktu. Afgan asıllı Nadir Şah 1739'da Delhi'ye girdi ve sallantıda olan Babürlüler devletini darmadağın etti. Bunun üzerine yerli isyancıların (Marhataların) da eline fırsat geçti ve devlet idaresinde rol oynar oldular. İşte İngilizler bu şekilde zayıf düşmüş bir anda türlü entrikalarla Delhi Türk Sultanlığını ele geçirmeye koyuldular. Delhi'deki siyasi durum şiir sanatına da yansımıştır. Şiirlerde küskünlük, çaresizlik, gam ve hüznün hakimdir. Bu devirde Farsça kelimeler ve hatta deyimler aynen Urducaya geçmekte ve dilin zenginliği artmaktaydı. (Türkmen: 1992, 14-15)

4.8.1. Veli Dekkanî

Zahiruddin Muhammed Babür'le (1526-1530) başlamış olan Hindistan hakimiyeti kısa zamandabütün Hindistan'a yayılmıştır. Veli Dekkani (1668-1744) Aurangabad'da bu dönemdeki padişahlardan "Aurangzeb Alamgir" (1658-1707) döneminde dünyaya gelmiştir. Hayatı boyunca birçok yer gezip gören Veli Dekkani, daha çok bu gezdiği yerleri anlattığı mesneviler kaleme almıştır. Guccrat, Suret, Dilli (Delhi) ve Sitara gibi birçok şehri öven mesneviler yazmıştır. (Benli: 2004, 96)

Veli, 'Dekkan Çağı'nın (Dekkani dönemi) tüm özelliklerine ve aynı zamanda Fars ve Arap etkisinden doğan gerçek gazel geleneğini ifade etme arzusuna sahiptir. Veli aslında inananlar ve empresyonist ozan arasında bir köprüdür. (Samiuddin: 2007, 482)

"Deh Meclis" adlı Kerbelâ şehitlerini anlatan mesnevi Veli'ye aittir. Daha sonra Fazli tarafından nesre dönüştürülen bu mesnevi nesir haliyle daha fazla kabul görmüştür. Kendisinden sonraki birçok şaire örnek olan Veli, aynı zamanda birçok şair tarafından da taklit edilmiştir. Onun Urdu şiirinin sağlam bir temele oturmasında çok büyük etkisi vardır. (Benli: 2004, 96)

4.9. Delhi Şiirinin Son Dönemi

Delhi döneminde yer alan birçok şair, Delhi'nin istila edilmesinden dolayı başka şehirlere göç etmek zorunda kalmışlar ve yaşamlarını yeni şehirlerde sürdürmeye başlamışlardır.

İnşa, Mushafi, Sauda, Mir ve çağdaşları olan diğer şairler Delhi'den ayrıldıktan sonra şehirde Mir Dard dışında önemli bir şair kalmamıştır. Ancak Delhi ekolünün tam olarak kaybolduğunu söylemek de yanlış olacaktır.

Lakhnov'da Atiş ve Nasih'in dönemi sürerken, Delhi şiiri Mirza Asadullah Han Galib, Şeyh Mh. İbrahim Zauk ve çağdaşları sayesinde tekrardan canlanmaya başlamıştır. (Benli: 2004, 102)

1857 Ayaklanmasının hezimetle sonuçlanması neticesinde Delhi'deki saltanatın ortadan kalkması, saray ve boyluların çevresinde kümelenmiş bulunan ve bu çevrelerin himayesini gören şairlerin, gördükleri desteği kaybetmelerine ve dolayısıyla şehirden ayrılmalarına sebep olmuştur. Dönemin en büyük şairi olan Dâğ Dahlavî (ö. 1322/1905), geçimini sağlayabilmek için önce Râmpûr, müteakiben de Haydarâbâd sarayına gitmiş; yine Mirzâ Gâlib ve İbrâhim Zavk'ın Zâhiru'd-dîn Zâhir (ö. 1329/1911), Mirzâ Kurbân Ali Beg Han Sâlik (ö. 1291/1874), Mîr Mahdî Macrûh (ö. 1321/1902-3), Mavlânâ Huseyn Âzâd (ö. 1326/1908) ve diğer talebelerinin hemen hemen hepsi, Dâğ Dahlavî ile aynı sebeplerden dolayı şehri terk etmişlerdir. (Toker: 2011, 300)

4.10. II. Bahadır Şah Zafer Dönemi Urdu Şiiri

Hindistan hakimiyeti Zahiruddin Muhammed Babür'le (1526-1530) başlamış olan kısa zamanda bütün Hindistan'a yayılmıştır. Veli Dekkani (1668-1744) Aurangabad'da bu dönemdeki padişahlardan "Aurangzeb Alamgir" (1658-1707) döneminde dünyaya gelmiştir. Hayatı boyunca birçok yer gezip gören Veli Dekkani, daha çok bu gezdiği yerleri anlattığı mesneviler kaleme almıştır. Guçrat, Suret, Dilli (Delhi) ve Sitara gibi birçok şehri öven mesneviler yazmıştır. (Benli: 2004, 96)

4.11. Luknow'da Urdu Şiiri

Delhi'deki merkezi hükümetin zayıflaması ve sonunda dağılmasında Aurangzeb'in ölümü sonrasında baş gösteren taht kavgaları, yerli ayaklanmaları ve Nadir Şah'ın saldırılarının büyük etkisi olmuştur. (Benli: 2004, 101)

Bu dönemde şairlerin gidebilecekleri en uygun yer ise Delhi'nin doğusunda kalan Oudh ve başkenti Luknow idi. (Toker: 2006, 22) Delhi'den göç etmeye mecbur kalan şairler bu yöreye geldiler. (Türkmen: 1992, 29)

Mîr Takî Mîr, Mirzâ Sevdâ, Mîr Gulâm Hasan (ö. 1201/1787), İnşâ, Mushafî gibi Delhi'nin önde gelen şairleri Delhi'yi terk ederek o dönemde zenginliğinin ve ihtişamının doruğunda olan Luknow sarayında şanslarını denemeye karar verdiler ve mezkur şehrin navab ve soylularının hüsnükabulünü gördüler. (Toker: 2011, 302) "Navab"lar beyliklerin hükümdarıydılar. (Türkmen: 1992, 29)

Birçok şair Delhi'ye giderken burada sadece Mir Dard kalmıştır. Böylelikle Luknow şiiri Delhi'den göç eden bu şairler sayesinde canlanmaya başlamıştır. Bu nedenleri Luknow şairlerinin ilkleri olarak Delhi şairlerini kabul etmek doğru olacaktır. (Benli: 2004, 101)

Luknow Ekolü'nün başlangıç döneminde Luknow'a gelen ve belirttiğimiz gibi Luknowlu olan Delhililer arasında; Ahsen (ö. 1160/1747), Efsûs, Bekâ, Tenhâ, Cur'et, Hayrân, Hâce Hasan, Hakikât, Hâlik, Rengîn (ö. 1835), Sûz, Sikender, Tepiş, Ayyâş, Figân (ö.1186) Meczûb ve Mushafî gibi şairler bulunmaktadır. (Toker: 2006, 22)

Sonuç ve Değerlendirme

Gazneliler Devleti Hükümdarı Gazneli Mahmud döneminde askerler ve yerel hakın arasında konuşulan yerel dillerin birbirleriyle etkileşimi sonucunda ortaya çıkan ve adını Türkçe "Ordu" sözcüğünden alan Urdu dili, çeşitli isimler almıştır. Urduca dili bazı isimler almasına rağmen bütünlüğünü korumuştur. Gazneliler Devleti'nden sonra Hindistan'da kurulan Müslüman devletlerde de Urdu dili gelişimini sürdürmüştür. Urdu dili, Delhi İmparatorluğu döneminde gelişimini hızlandırmıştır ve Babür Devleti'nde de ilerleyişini devam ettirmiştir. İçerisinde Braj Bhaşa, Khari Boli ve Prakrit dil yapılarını bulunduran Urduçada özellikle bazı farklı harflerin bulunması almış olduğu bu yapı özelliklerinin bir sonucudur. Urdu dili, içerisinde birçok yabancı dili bulundurmaktadır. Bu özelliğiyle Urdu dili birçok dilden farklıdır. Urdu dili bu özelliğiyle zengin bir sözcük sayısı ve özelliğine sahiptir, Urdu dili bir dünya dilidir. Urdu dili bu özelliğiyle birçok ülkede konuşulmaktadır ve dünyada birçok üniversitede Urdu dili kürsüleri bulunmaktadır.

Edebiyat alanında ise Kuzey Hindistan'dan başlayan Urdu edebiyatı dönemin hükümdarları tarafından büyük ilgi görmüştür. Hükümdarlar Urdu edebiyatına önem vermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Padişahların Osmanlı Türkçesine önem vermeleri ve kendileri de bizzat şiirler yazarak edebiyata katkı sağladıkları gibi Urdu edebiyatında da hükümdarlar Urdu edebiyatına önem vermişlerdir ve kendileri de şiir yazmışlardır. Kuzey Hindistan ve Güney Hindistan'da Urdu edebiyatına verilen önem, Delhi'de Veli'nin Urdu dilinde yaptığı çalışmalarla Urdu edebiyat daha çok canlanma göstermiştir. BU dönemde çok sayıda meşhur şair şiirler ve kitaplar yazmışlardır. Klasik dönemden sonra Modern Urdu edebiyatında da çok meşhur şairler ünlü eserler yazmışlardır.

Kaynakça

- Ahmad, N. A. (2003), "Pakistan ile Türkiye Arasındaki Dil ve Edebiyat İlişkileri", Türk Dil ve Edebiyat Dergisi, Cilt: LXXXVI, Sayı: 622
- Ayubi, N. A. (1964), "Hindistan Türklere Neler Borçludur", Çev. Nejat Kaymaz, AÜ-DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi Cilt. 2, Sayı: 2, Ankara,
- Bailey, T. G. (2008), A History of Urdu Literature, Oxford University Press, Pakistan,
- Benli, S. (2004), İlk Dönem Urdu Edebiyatına Genel Bir Bakış, Nüsha, Cilt: IV, Sayı: 13, Ankara
- Bilik, N. (1999), Urdu Dilinin Tarihçesi ve Türklerin Bu Dile Katkıları, A.Ü. Tömer Dil Dergisi, Sayı: 80, Ankara
- Bulgur, D. (1999), Urdu Dili'nin Menşei Meselesi ve Tarihi Gelişim Süreci, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, 1999
- Hasan, Ş. (1962), Urdu Lisanında Türkler, La Turquie Moderne Dergisi, Sayı: 192, İstanbul
- Haqqı, S. A. H., (1984), Hindistan'daki Türk Tesiri İlk Dönem: 1206-1414, Çev: Yuluğ Tekin Kuratt, Odtü Asya-Afrika Araştırmaları Yayını No:30, Ankara
- Karahan, A. (1974), Dr. Muhammed İkbâl ve Eserlerinden Seçmeler, Gençlik Bas., İstanbul
- Konukçu, E. (1996), XIII-XVI. Yüzyıllarda Hindistan'da Türk Kurucular ve Hanedanlar, Erdem Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 27
- Palabıyık, M. H. (2007), Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler, Ekev Akademi Dergisi, Sayı: 33
- Sabir, M. (1964), Urdu Dilinin Menşei ve Mahiyeti, Türk Kültürü Dergisi, Sayı: 26, 1964, Ankara

Sadıq, M. (1964), A History of Urdu Literature, Oxford University Press

Samiuddin, A. (2007), Encyclopaedic Dictionary of Urdu Literature Vol: II, Global Vision Publishing, India

Savcı, S. (1979) Pakistan Dil ve Edebiyatı, Fatih Matbaası, İstanbul,

Toker, H. (2006), Klasikten Moderne Urduca Şiir, İslami Edebiyat Dergisi

Toker, H. (2011), Urdu Şiirine Genel Bir Bakış: Başlangıcından Klasik Dönemin Sonuna Kadar, Şarkiyat Mecmuası

Toker, H. (2012) Urduca, TDV İslâm Ansiklopedisi 42. Cilt, <https://islamansiklopedisi.org.tr/urduca#1> (01,10,2020)

Türkmen, E. (1985) "Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler", Türk Dili, Sayı: 39

Türkmen, E. (1985), Türkçe ile Urduca Arasındaki İlişkiler, Türk Dili, Sayı: 39, 1985

Türkmen, E. (1992), Urdu Edebiyatında Şiir Evreleri, Atlas Basımevi, Konya, 1992

Türkmen, E. (2004) Urduçada Türkçenin İzleri, Lefke Edebiyat Buluşması, Uluslararası Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi Sempozyumu, 29-30 Nisan 2004

Gümüşhane Şehrinde Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri Ortamında Değerlendirilmesi

Fatih Ocak¹⁰⁵, Mürşit Şirin¹⁰⁶

Öz

Ülkemiz bulunduğu coğrafi konum itibarıyla başta deprem olmak üzere, taşkın ve sel, heyelan, kaya düşmesi gibi birçok doğal afetin yaşandığı bir ülkedir. Bu afetlerin etkisinden korunmak, afetler ve acil durum sırasında yaşanan durumu iyileştirmek ve planlı hareket etmek için Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından birçok tedbir alınmaktadır. Afetler öncesi alınan bu tedbirler kapsamında yapılan önemli çalışmalardan biri de afet ve acil durum sırasında toplanılacak alanların tespit ve ilan edilmesidir. Bu alanların tespit edilmesi hem saha gözlemleri hem de son zamanlarda idarecilere karar vermede önemli bir rol oynayan Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) sayesinde gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde doğal afetlerin oldukça sık görülmesi afet öncesi toplanma alanlarının tespit edilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu itibarla bu çalışmada, Gümüşhane şehrinde İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü tarafından belirlenen mevcut afet ve acil durum toplanma alanlarının haritası çıkarılmış, bu alanlarının doğruluğu AFAD tarafından belirlenen kriterler çerçevesinde tartışılmış ve mekânsal temele dayalı en uygun toplanma alanlarının nereler olabileceği analiz edilmiştir. Çalışma alanı olarak seçilen şehir merkezinde, kişi başına 2.65 m² alan düşen 24 adet toplanma alanı bulunmaktadır. Toplanma alanlarının mekânsal bir temel üzerine oturtulması, afet ve acil durum esnasında daha olumlu sonuçlar vereceği yaklaşımla çalışma kapsamında AFAD'ın belirlemiş olduğu kriterlerden nüfus, eğitim arazi kullanımı, jeoloji, yükseklik, yollara, binalara ve akarsu yataklarına uzaklık gibi farklı coğrafi kriterler dikkate alınarak en uygun toplanma alanları tespit edilmiştir. İlgili kriterlere göre mevcut alanların eksiklikleri belirlenmiş ve Gümüşhane'de en çok meydana gelen doğal afetler dikkate alınarak bu kriterlere Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS) ile ağırlık atanmıştır. Ağırlıklı çakıştırma analiziyle mevcut alanlara ek 26 adet mahalle ölçeğinde toplanma alanı önerilmiştir. Önerilen alternatif alanlarla şehir genelinde kişi başına düşen mevcut toplanma alanı 2.65 m²'den 4.6 m²'ye ulaşmıştır. Böylece yaşanabilecek herhangi bir afet ve acil durumda Gümüşhane şehrinde yaşayan nüfusun kısa zamanda doğru yerlerde toplanması sağlanarak geçici barınma yerleri hazırlanuncaya kadar nüfusun kaostan uzak güvenli bölgelerde toplanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Gümüşhane, Toplanma Alanları, Doğal Afet, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), Analitik Hiyerarşi Süreci (AHS)

Evaluation of Disaster and Emergency Meeting Areas in The City of Gümüşhane in The Geographical Information Systems Environment

Abstract

Our country is a country where many natural disasters such as earthquakes, floods, landslides and rock falls are experienced due to its geographic location. Many measures are taken by the Disaster and Emergency Management Authority to protect from the effects of these disasters, to improve the situation

¹⁰⁵ Öğr. Gör., Samsun Üniversitesi, Kavak Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Coğrafi Bilgi Sistemleri Programı, fatihocak05@gmail.com, 0000-0002-1088-3762

¹⁰⁶ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Coğrafi Bilgi Sistemleri Programı, mursitsirin@gumushane.edu.tr, 0000-0002-2996-3578

experienced during disasters and emergencies, and to act in a planned manner. One of the important works carried out within the scope of these precautions taken before disasters is the determination and announcement of the areas to be gathered during disasters and emergencies. The identification of disaster and emergency meeting areas is carried out by both field observations and Geographical Information Systems, (GIS) which has played an important role in decision-making for administrators. The frequent occurrence of natural disasters in our country reveals the necessity of determining areas to be gathered during disasters and emergencies before disasters. In this study, the existing disaster and emergency meeting areas determined by Gümüşhane Provincial Disaster and Emergency Directorate were mapped and the accuracy of these areas were discussed within the framework of the criteria determined by the Disaster and Emergency Management Presidency, The most suitable meeting areas on a spatial basis were analyzed. In the city center, which has been selected as the study area, there are 24 meeting areas with an area of 2.65 square meters per person. Establishing the gathering areas on a spatial basis, taking into account different geographical criteria such as population, slope land use, geology, elevation, distance to roads, buildings and rivers, which are determined by Disaster and Emergency Management Presidency in the scope of the study, with the approach that it will give more positive results during disasters and emergencies, Suitable gathering areas have been determined. The deficiencies of the existing areas have been determined according to the relevant criteria and taking into account the natural disasters most occurring in Gümüşhane, the Analytical Hierarchy Process (AHP) has been assigned to these criteria. With the weighted overlay analysis, an additional 26 neighborhood-scale gathering areas were proposed. With the proposed alternative areas, the available meeting area per person in the city increased from 2.65 square meters to 4.6 square meters. Thus, it is aimed to gather the population of Gümüşhane in the right places in a short time in case of any disaster and emergency, and to gather the population in safe areas away from chaos until temporary shelters are prepared.

Keywords: Gümüşhane, Meeting Areas, Natural Disaster, Geographical Information Systems (GIS), Analytical Hierarchy Process (AHP)

Türk Modernleşme Sürecinde Atatürk Devrimleri'nin Algılanma Meselesi

Yelda Tutar Serter¹⁰⁷

Öz

Osmanlı Modernleşme sürecinden başlayarak Cumhuriyet'e uzanan süreçte meydana gelen değişiklikler sadece bir imparatorluğun sona ermesi ve yeni bir düzenin ortaya çıkışıyla açıklanabilecek kadar kısa ve elbette ki basit değildir. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme çabaları birbiri içine geçmiş bir zincirin halkaları gibidir.

Modernleşme yani Türkiye'de yaygın kullanım şekli ile batılılaşma karmaşık tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Atatürk Devrimleri bu tartışmaların en hassas noktasını oluşturmaktadır. Mevcut siyasi yapıların değişmesi ile belirgin hale gelen tartışmaların odağında Atatürk Devrimleri Kemalistler için tartışmasız doğru, akılcı iken İslamcı çevreler için din olgusunu kabul etmeyen, geleneklerden kopuk ve gereksizdir.

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye'nin modernleşme süreçleri ve bu süreçte Atatürk Devrimleri ele alınmaktadır. Atatürk Devrimleri'nin farklı söylemlerde kendini bulma biçimi de çalışmanın amacını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Osmanlı Modernleşmesi, Türk Modernleşmesi, Atatürk Devrimleri.

The Issue of Perceiving Atatürk's Revolutions in The Turkish Modernization Process

Abstract

The changes that took place in the period starting from the Ottoman Modernization process to the Republic are not short and of course simple enough to be explained only by the end of an empire and the emergence of a new order. Like the Ottoman Empire and the Republic of Turkey's modernization efforts are links of a chain into one another in the past.

Modernization and Westernization that is common usage in Turkey is complicated discussions bring along. Ataturk Revolutions constitute the most sensitive point of these discussions. At the center of the discussions that have become evident with the change of existing political structures, Atatürk Revolutions are unquestionably true for Kemalists, while they are rational for Islamist circles that do not accept the phenomenon of religion, are disconnected from traditions and unnecessary.

The Ottoman Empire and Turkey's modernization process in this work and reforms of Atatürk in this process are discussed. The way Atatürk's Revolutions find themselves in different discourses also reveals the purpose of the study.

Keywords: Modernization, Ottoman Modernization, Turkish Modernization, Ataturk Revolutions.

¹⁰⁷ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Dr. Öğretim Görevlisi, yeldatutar@comu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0002-0198-8589

Giriş

Milli Mücadele'nin başlangıcından Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede halk arasındaki İslamcı dayanışmadan ve halifeliğin gücünden yararlanmıştı. Bunun en önemli nedeni hiç şüphesiz henüz halk arasında yaygınlaşmamış olan ulus bilinciydi. Emperyalist güçlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesi için gerekli olan en önemli dayanak din olgusuydu ve bu dönem koşulları içinde kullanıldı.

Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan süreçte ise devleti yapılandırmanın temelinde laiklik yatıyordu. Bu bağlamda laikliğin önündeki her engel birer birer kaldırılmaya başlandı. Halifelik 1924 yılında kaldırıldı ancak 1928'e kadar "Devletin dini İslam'dır" hükmü Anayasa'da ki yerini korudu. Laikliğin özünde yatan bilimsellik, akılcılığa bağlı olarak yapılan Atatürk Devrimleri eski düzeni tamamen kaldırmak yerine yeni modeller koymak amacını taşıyordu.

Devrimlerin temelinde çağdaşlaşma isteğinin yanında İslam ve onunla birlikte yürüyen gelenekselliğe karşı çıkış, kuvvetli bir milliyetçilik fikri yatıyordu. Atatürk'ün gerçekleştirdikleri ve ölümüyle iplerin daha sağlam hale getirilmesini amaçlayan bir yapı sonucunda Türkiye'de muhalif sesler kendini göstermeye başladı.

Tek parti yönetiminin pekişmesiyle eşzamanlı olarak resmîyet kazanan Kemalizm sözcüğü birçok çatışmalara ve yorumlamalara konu oldu.¹⁰⁸ Farklı perspektiflerden bakan gruplar, karşısında kalanı Atatürkçü olmamakla suçladı. 1960'lardan sonra Kemalizm, Atatürkçülük olarak kullanılmaya başlanırken bu durum en fazla 12 Eylül 1980 darbesinde kendisini gösterdi.

Atatürkçülük, Kemalizm ve Atatürk Devrimleri farklı görüşlerde, farklı siyasi platformlarda kendini gösterdi, konuşuldu, tartışıldı, eleştirildi. Yazı Devriminden Ezanın Türkçe okunmasına kadar her yenilik zaman zaman eleştirildi. Bu eleştirilerin ortaya çıkmasında hiç şüphesiz halka yeterince inemeyen-Atatürk'ü öğretti haline getiren -Kemalistler ve yapılan her yeniliğe -Atatürk ismi geçtiği için- şiddetle karşı çıkan İslamcı kesimin rolünü göz ardı etmemek gerekmektedir.

Kemalistler yeni bir kimlik ve yeni bir düzen kurma çabasında iken, İslamcılar bu kimliğin ya da düzenin asla oluşamayacağını hatırlatan bir duruş göstermektedirler.

1. Modernleşme ve Osmanlı Devleti

Türk modernleşmesi veya Türkiye'nin modernleşme süreci üzerine birkaç söz söylemeden önce bu karmaşık konunun anahtar kelimelerine yani modernleşmeye veya Türkiye Cumhuriyeti'nin -en azından kültürel anlamda- geleneğini devam ettirdiği Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine göz atmak gerekiyor.

Modernleşme kelime anlamıyla "çağdaş, çağa uygun olma, modern" anlamına gelmektedir. Kelime anlamının dışında "yaşanılan çağa uygunluk" olarak da tanımlayabileceğimiz bu kelime birçok tarihçi, sosyolog tarafından farklı ele alınmıştır. Doğulu toplumlar tarafından "batılılaşma" olarak algılanan modernleşmeyi, kavram olarak Bolay¹⁰⁹ "Rönesans ve aydınlanma devirleriyle kazanılan kültürel değerlerin, teknik ve bilimsel gelişmelerin, sosyal münasebetlerin benimsenmesi" şeklinde tanımlarken Ortaylı¹¹⁰ "var olan değişiminin değişmesi" olarak açıklamaktadır.

¹⁰⁸ Levent Köker, **Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi**. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm, İletişim, İstanbul, 2001, s.97.

¹⁰⁹ Süleyman H. Bolay, **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**, İstanbul, 1996, s. 283.

¹¹⁰ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 15.

Tunaya'ya göre¹¹¹ Batılılaşmak, modern bir toplum olmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmeler iken Berkes bunu “kutsal kuralların” sarsılması sorunu olarak görmektedir.¹¹²

Türkiye'nin modernleşme sürecini anlamlandırabilmek için hiç şüphesiz ilk bakacağımız yer Osmanlı Devleti olacaktır. Osmanlı Devleti'nin ise modernleşme süreci ve bunun üzerine söylenenler hala birçok kesim tarafından oldukça karmaşık bir konu olmaya devam etmektedir. Osmanlı Devleti'nin modernleşme sorunu da en az Türkiye Cumhuriyeti'nin ki kadar karmaşık bir yapı göstermektedir. Üzerine sayısız kitap ve makale yazılan Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecine ait mevcut literatür de bu modernleşme sürecinde Batı'nın zorunlu etkisinin yansıması fikri işlenirken¹¹³ bu fikrin tersini savunanlar da bulunmuştur.¹¹⁴ (Karpaz 2006: 7, El-Haj 2000:124).

Mevcut literatürden farklı bir bakış açısı geliştiren bu görüşlerin tezinde Osmanlı Devleti'nin modernleşme sürecinde Batı'nın etkisinin yadsınamayacağı ancak bu etkiden çok daha önce ortaya çıkan bir içsel değişimin var olduğudur.

Osmanlı Devleti'nin tamamen dışa kapalı, değişmeyen, yerinde sayan bir yapıya sahip olduğu düşüncesi çok mantıklı bir tez olmamakla birlikte, imparatorluğun klasik dönemleri ile son dönemleri arasında müthiş bir farklılık olduğu da su götürmez bir gerçektir. Klasik dönem de batı'ya karşı gösterilen mağrur tavır son dönemlere doğru zayıflamaya hatta yok olmaya yüz tutmuştur. Değişme arzusu, karşılaşılan askeri kayıplar ve hiç şüphesiz toplum yapısının çözülmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Hükümetin bu duruma ilk tepkisi III. Selim önderliğinde merkezîyetçi yaklaşımla bütünleşmek olmuştur (Karpaz 2006: 10).

18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin artık batıyı daha ayrıntılı bir şekilde gözlemlemeye ve kendisiyle kıyaslamaya başladığı dönemdir. Yani bu dönem Osmanlı Devleti'nin bakış açısını değiştirmeye başladığı dönemdir (Ortaylı 2016: 16). 19 yüzyıl ıslahat hareketlerinin içinde en fazla dikkat ve tepki çeken yenilikte hiç şüphesiz Tanzimat Fermanının ilanıdır. Osmanlı'nın modernleşme süreciyle ilgili farklı düşünceler Tanzimat Fermanının yorumlanışında da kendini göstermiş, bu yeniliğin batının baskısı olduğunu savunanlar kadar (Doğan 2002: 620) 19.yüzyıl reform sürecinin devamı olarak görenler de bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde uygulanmaya çalışılan yenilikler bir ölçüye kadar başarılı olduysa da daha fazla ileri gidememiş, tarihsel zorunluluklar imparatorluğun sonunu getirmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan yorgun ayrılan devlet, Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte tebaası ile -ilk etapta olmasa bile- karşı karşıya kalmıştır.

2. Modernleşme ve Türkiye

Türk modernleşme sürecin de Osmanlı Devleti'nin yapısı, ıslahatlar, halkın ihtiyaçları her ne kadar tetikleyici unsur olsa da, sürecin devamında ve sürekliliğinde hiç şüphesiz Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimler yatmaktadır. Bu nedenledir ki Türkiye'de modernleşme deyince akla gelen ilk şey temelinde çağdaşlaşma yatan Atatürk devrimleridir.

¹¹¹ Zafer Tarık Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri ve Kaynakları*, Modernleşme ve Batıcılık, İletişim, İstanbul, 2004, 617.

¹¹² http://www.kongar.org/makaleler/mak_ni.php (Erişim Tarihi: 10.02.2020).

¹¹³ Zafer Tarık Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri I*, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1999, 68-80.

¹¹⁴ Kemal Karpaz, *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, İmge Yayınevi, Ankara, 2006, s. 7, Rıfa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 124.

Modernleşme sürecinde Atatürk devrimleri farklı çevrelerde farklı yorumlar bulmaktadır. Bu bağlamda özellikle geleneksellik- modernlik veya ilerilik- gerilik kavramları sıkça tartışılmaktadır. İlerici olarak tabir edilenler Avrupa kültür ve medeniyetine açık olanlar iken, gericiler ya da gelenekçiler bu tesirlere tamamen karşı olanlar şeklinde tanımlanmaktadırlar. Sadece Avrupa medeniyeti ile ilerici olunamayacağı gibi aynı durum geleneksellik açıklamasına da uymamaktadır. Ancak burada üzerinde durulması gereken bir başka görüş daha vardır o da Güngör'ün tezidir. Güngör'e göre ¹¹⁵ Avrupa'nın modern ekonomisini ülkeye sokanlar muhafazakârlardır ve inkılapçılar, Avrupa'nın birçok özelliğini önemli gördükleri ve sorgulamadan kabul ettikleri için gericidirler.

Modernleşme sürecinde Türkiye'de tartışılan bir başka konu Avrupa'nın kabul ettiği tüm değerleri ülkeye uyarlamının doğru olup olmadığı yönündedir. Modern kişi, Batı'nın -kültürü de dahil olmak üzere- her alanını benimseyen ve ülkesine uyarlayan mıdır? sorusuna farklı çevrelerden farklı cevaplar gelmesi şaşırtıcı değildir. Kişiler bazen benimsedikleri ideolojilerinin tesirleri altında bu soruya cevap verirken bazen de tarihsel süreçte yaşanan gelişmeler cevaba etki etmektedir. Bizce sorunun cevabı yaşanan zamana ve şartlara göre değişebilecek niteliktedir. Bu noktada Türkiye'nin 1925'leri ile yakın dönemini karşılaştırmakta fayda vardır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı sona erdirdiği zaman elinde tükenmiş ve kalkındırılması gereken bir ülke vardı. Savaşın zorluğunun ve emperyalist güçlere karşı başarı kazanmanın yanında daha da zor olanı hiç şüphesiz toplumda bir cumhuriyet kültürü yaratmak ve yeni devleti modern hale getirebilmektir. Uzun yıllar farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış Anadolu'da ulus devlet olgusunu yerleştirebilmenin zorluğu ortadaydı. Bu zorluk ilk defa 1923 yılında Cumhuriyet sözcüğünün kullanılmasıyla kendisini göstermiştir.¹¹⁶

Cumhuriyet ile henüz tanışmamış ve monarşiyle yönetilmeye alışmış olan halkın huzursuzluğunun sebebi hiç şüphesiz saltanat ve halifeliğin kaldırılmasıyla dinden soyutlanmış bir devletin oluşmaya başlayacağını söylentileriydi. Vatanın kurtuluşu ve saltanatın devamı için canla başla savaşan halk yeni bir rejimle tanışıyordu. İşte bu noktada Atatürk'ün izleyeceği yol uzun ve karşılaşacağı güçlükler fazla idi. Bu durumu Atatürk şöyle açıklıyor:¹¹⁷ "Uçurum kenarında yıkık bir ülke, ondan sonra içerde ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni devlet, yeni sosyete ve bunları başarmak için arasız devrimler. İşte Türk genel devriminin bir kısa düzeni."

Bu kritik dönem de başlatılan devrimler Akşinin de belirttiği gibi kaçınılmazdı.¹¹⁸ Atatürk'ün modern bir devlet yaratmak için gerekli gördüğü yenilikler kısa süre içinde tepkileri de beraberinde getirdi. Bu tepkinin siyasi hayata açıkça yansımalarının adı Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası idi.

Devrimlerin niteliği, hızı, hayata geçirilmesinde izlenen metodlar kutuplaşmaların belirginleşmesine neden olmuş bu durum sadece siyasi platformda kalmamış, gerek kürt gerek irtica faaliyetlerine de yansımış, Atatürk'e İzmir'de bir suikast düzenlenmiştir. Bu ve buna benzer

¹¹⁵ Erol Güngör, *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22-45.

¹¹⁶ Mithat Atabay, "Cumhuriyet Kültürü", A.Ü, *Atatürk Yolu Dergisi*, Yıl:22, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009, s. 456.

¹¹⁷ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 137.

¹¹⁸ Sina Akşin, "Türk Tarihi", *Çağdaş Türkiye*, C. III, Milliyet, İstanbul, 1989, s. 15.

olumsuzluklar- Menemen olayı, Şeyh Sait İsyanı-halk tabanında hala birçok sorunun canlandırılmaya çabasının örneğidir.

Atatürk Devrimlerinin temelinde modernleşmenin yatması bazı çevrelerin harekete geçmesine neden olmuş, yeniliklere karşı muhalif sesler yükselmeye başlamıştır. Bu durum toplumun büyük çoğunluğunun hala devrimden önceki yapıyı koruma çabasının göstergesiydi.¹¹⁹

Tüm muhalif seslere rağmen devrimlerin çoğu halk tarafından kabul gördü.¹²⁰ Yapılan yenilikler “Soyadı Kanunu’nun kabulü, Dil devrimi, takvim ve ölçüler de değişiklikler” en azından o dönem için kabul gördü. Atatürk’ün modernleşme yolunda gerçekleştirdiği devrimler onun ölümüyle tartışılmaya ve daha sonra da eleştirilmeye başladı. Bu eleştirilerin nedenini ölümüyle ortaya çıkan boşluk, eldeki kaynakların kullanılmaması ve rejimi koruma düşüncesiyle izlenen politikalar da aramak sanıyorum ki yanlış olmaz. Bir grup düşünce de ise bu durumun nedeni, devrimlerin tepeden inme, baskıcı, uygun zaman beklenilmeden yapılmış olmasındandı. 1945’de başlayan liberalizasyon ile Türkiye yeni bir sürece girdi ve tam bu noktada devrimlerin tartışılması konuyu daha karmaşık hale getirdi.

3. Atatürk Devrimleri Nasıl Algılanıyor?

Modernleşme sürecinde Atatürk Devrimleri’nin algılanma meselesin de iki karşıt görüş önem arz etmekte. Devrimciler ve Muhafazakârlar olarak niteleyebileceğimiz- birçok farklı terim kullanılabilir, kullanılmaktadır- grupların devrimlere bakış açısı tamamen birbirine zıt bir çizgide durmaktadır. Devrimciler daha köklü reformlar isterken, muhafazakârlar devrimlere şiddetle karşı koymaktadırlar. İlmülular ise bazı devrimlere sıcak bakarken bir kısmını aşırı bulmaktadırlar.¹²¹

İkinci dünya savaşı sonlarında başlayan karşı devrimci hareket, 1950’den sonra yani Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle en yüksek seviyesine ulaştı. İktidara daha muhafazakâr kodlar taşıyan bir düşüncenin gelmesiyle liberal ekonomi politikasının yanında gelenekçi ve tutucu davranışlar ve söylemler artmaya başladı. İkinci Dünya savaşı sırasında Cumhuriyetin değerlerine karşı fikirlerin ortaya çıkması ile Ziya Gökalp’in görüşleri yeniden gündeme gelmiş, “tek tarih, tek dil, tek kültür” esasına dayalı düşünceler artmıştır. Vatanın kurtarılması noktasında Atatürk’e destek verenler, devrimler konusunda gelenekçilik ve muhafazakârlığa yönelmişlerdir.¹²²

Atatürk Devrimleri, yazının başında da belirttiğimiz gibi algılayanların siyasi görüşlerine ve durdukları yere göre şekillenmektedir. Milliyetçilik ve medeniyetçiliğin oluşturduğu Kemalist düşünce de devrimlerin hiçbir eksiği yokken, 1923 öncesinde kalan tüm yenileşme hareketleri eksik, dışarıdan güdümlü ve değersizdir. Muhafazakâr grup içinse devrimler kimi zaman aşırı reaksiyon gösterdikleri bir alan olmuştur.

¹¹⁹ Kurt Steinhaus, *Atatürk Devrimi Sosyolojisi II*, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, s. 23.

¹²⁰ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 406.

¹²¹ Karpat, a.g.e., s. 410.

¹²² Atabay, a.g.e., s. 460.

Atatürk devrimlerine bağlılık, Atatürkçülükte kendini bulabilmiş, kimi gruplar gerçekten Atatürk'e bağlı oldukları için onun ilkelerini ve sözlerini kullanmışlar kimileri de sadece Cumhuriyet'e karşı olmadığını göstermek için onun saygınlığından yararlanmışlardır.¹²³

Atatürk devrimleri içinde en fazla eleştirilenlerden biri olan Dil Devrimi günümüzde olduğu gibi o günün şartlarında da endişeler getirmiştir. Bu endişeler Latin alfabesinin İslam birliğini bozacağı, kütüphanelerde ki kutsal kitapların, tarihin ve binlerce eserin okunamaz olacağı yönünde idi.¹²⁴ Mümtaz Turhan, Dil Devrimi ve İnkılaplarımız yazısında dil devriminin "milletimiz için zaruri olan inkılabın bir parçası olmadığını, gerçek Batılılaşma ile hiçbir ilgisi bulunmadığını, eğer herhangi bir şekilde isimlendirilmesi gerekiyorsa Batılılaşma hareketi karşısında bir irtica sayılabileceğini" belirtmiştir.¹²⁵

Turhan'a göre gereksiz olan bu yenilik, Ortaylı için farklı bir düşünce de kendini bulmuştur. Latin harflerini "mükemmel" kelimesini kullanarak yorumlayan Ortaylı, Latin alfabesini kullanmayı Türkler için bir kazanç saymaktadır.¹²⁶ Tunçay Yazı Devrimi'ni geçmişle ilişkilerin kopartılmasını amaçlayan bir yenilik olarak açıklarken, Tarık bin Zeyyad'ın İbery'a çıkarken geri dönülmesini imkânsız kılmak için gemilerini yaktırmasına benzetmektedir.¹²⁷

Devrim karşıtlarının dil devrimini eleştirirken kullandıkları en yaygın cümle bir gecede Türk Milleti'nin cahil bırakıldığı yönündedir ki devrim taraftarları için bu konuda gözden kaçırılan nokta halkın büyük çoğunluğunun dil yapısına uymayan bir alfabe kullandıkları için zaten okuma yazma bilmemeleridir. Bu konuda Atatürk'te Latin alfabesinin kısa zamanda nasıl öğrenildiğini merak eden Japon gazetecilere yanıtı alfabenin ancak okuryazar olan halkın yüzde onuna öğrettikleri biçiminde olacaktır ki bu durum da zaten konuya açıklık getirmektedir.¹²⁸

1729'dan Tanzimat'a kadar (1839), 10 yılda basılan eser sayısı 50 iken bu rakam 1928'e kadar 30.000'e, 1928'den 1963'e kadar da 91.686'ya çıkmıştır. Bu rakamlar Dil Devriminin başarısını ortaya koymaktadır.¹²⁹

Dil devrimiyle birlikte çağdaş eğitim sisteminin kurulduğunu ve toplumsal yapının dönüştüğünü savunan Altunok için¹³⁰ Atatürk Devrimleri, Türklerin unutulmuş, unutturulan, kendisinin olmayan değerlerin yerine Türk kültürünü ve uygarlığını Türklere tanıtmış ve Türk kültürünün özüne dönülmüş iken Kuçuradi için¹³¹ Çağdaşlaştırma girişimi ve siyaset yoluyla gerçekleştirilmiş bir kültür devrimidir. Atatürk, yaptıklarıyla kişilerin olanaklarını daha çok

¹²³ Hasan Ünder, "Atatürk İmgisinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Kemalizm, İletişim, İstanbul, s. 154.

¹²⁴ İsa Öztürk, **Harf Devrimi ve Sonuçları**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 1998, s. 19.

¹²⁵ Mümtaz Turhan, "Dil Devrimi ve İnkılaplarımız", **Bilgi Mecmuası**, 61, s. 55.

¹²⁶ İlber Ortaylı, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 83.

¹²⁷ Mete Tunçay, "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce**, Kemalizm, İletişim, İstanbul, 2001, s. 92.

¹²⁸ Cengiz Hakov, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, Prizren, 2004, s. 42.

¹²⁹ Aygül Kılıç, "Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Toplumsal Yaşamına Etkileri ve Katkıları", Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 2005, s. 95.

¹³⁰ Çetin Altunok, "Türkiye Cumhuriyeti'nde 75. Yılda Ne Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XV, Mart 1999, Sayı: 43, Ankara, 1999, s.362.

¹³¹ İonna Kuçuradi, "Devrim Kavramı ve Atatürk'ün Kültür Devrimi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s.3-4.

gerçekleştirmelerini sağlayabilen bir insan ve değerlilik anlayışını tarihsel oluşumuza eklemlemeyi amaçlamıştır.

Dil devrimi, Atatürk Devrimleri içinde en fazla eleştirilene olmuşken, kılık-kıyafette yapılan değişiklikler¹³² Ezanın Türkçe 'ye çevrilmesi, Medeni Kanun ve Soyadı Kanunu dahi eleştiri oklarının hedefi olmaktan kurtulamamıştır. Burada esas sorun hiç şüphesiz Cumhuriyet tarih yazımcılığı ya da başka bir ifadeyle resmi tarihin karşısına oturtulmaya çalışılan karşı tarih anlayışıdır. Karşı tarih anlayışının merkezinde de sağ-muhafazakâr kesim durmaktadır.

1950'lerden sonra başlayan sağ-muhafazakâr popüler tarih yazımcılığı, Cumhuriyet'e karşıtlığını yakın tarih üzerinden yapmaya başlamış ve bunun doğal sonucu olarak ta Cumhuriyet ve Atatürk Devrimleri sorgulanmaya başlanmıştır.¹³³ Muhafazakâr sağ ve İslâmcı çevrelerin, Cumhuriyet devrimlerine itirazı sonucunda resmi tarihin her noktasını eleştiren bir düşünce ortaya çıkmıştır.

Resmi tarihin karşısına dikilen bu karşı resmi tarihçiler yazdıklarını gerçeklik üzerine oturturken, belge kullanmayarak tarih bilimi ile zıt düşmektedirler. Belgesiz tarih Herodot'un hikâyelerinden başka bir anlam taşımaz yaklaşımından yola çıkarsak yazılanların bilimsellikten uzak birer hikâye olduğunu kabul etmek durumundayız. Bunun dışında Adanır'ın da belirttiği gibi her yeni düzende olduğu gibi Türkiye'de de yanlış bazı adımlar atılmıştır ancak önemli olan bu sürecin halkın büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş olmasıdır.¹³⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Atatürk'ün düşünce yapısının oluşmasında aldığı eğitim, okuduğu kitaplar ve düşünürler belirleyici role sahiptir. Tarihsel bir dönemde dünyaya gelen Mustafa Kemal Atatürk, imparatorluğun geçirdiği süreci analiz ederek dünya görüşünü oluşturmuştur. Bu dünya görüşünde ulusal değerlerin ve çağdaş ilkelerin oluşturduğu bir Türkiye bulunmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona yaklaştığı bir dönemde Anadolu'da başlayan Türk ihtilali ile yeni bir devletin de tohumları atılmış oldu. Mustafa Kemal Atatürk Türkiye için çağdaş, laik ve gelişmiş bir model benimseyerek inkılaplarını bu yönde gerçekleştirdi. Ancak süreç içinde yorumlayanın durduğu yere göre şekillenen bir Atatürk imajının ortaya çıkması tartışmaları da beraberinde getirdi. Tüm bu tartışmaların yanında Türkiye, değişimin tüm sancısını tarihsel süreçte yakından hisseden, yaşayan ve bu yaşadıkları ile tarihini yazan ender ülkelerden biridir. Bu bağlamda önemli olan Atatürk devrimlerinin kült haline getirilmesi yerine bu iradenin ortaya koyduklarıyla tarih bilincinin harmanlandığı bir gelecek inşa etmektir.

Kaynakça

Abou-El-Haj, Rıfa'at Ali, **Modern Devletin Doğası**, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

¹³² Atatürk'ün toplumun kültürel niteliklerini ve görünüşünü değiştirmek adına yaptığı değişikliklerden biri de 25 Kasım 1925 tarihinde kabul edilen Şapka kanunuydu. Bu kanunla birlikte, Osmanlı Devleti'nin simgesi fes yasaklanıyordu. Bu değişiklik hiç şüphesiz çok büyük tepkilere neden olmuştur. Özellikle gelenekçi grupların bu yasaya karşı çıkmalarının nedeni şapkanın, batının yani çağdaşlaşmanın- modernleşmenin- simgesi olmasıydı. Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye- 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001, s.114.

¹³³ Nuray Mert, "Cumhuriyet Tarihini Yeniden Okumak", **Cumhuriyetçilik**, Doğu Batı Yayınları, 47, Ankara, 2008, s. 128.

¹³⁴ Oğuz Adanır, **Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış**. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2010, s.628.

- Adanır, Oğuz, **Eski Dünyaya Yeni Bir Bakış**. Doğu Batı Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Akşin, Sina, **Türk Tarihi**, Çağdaş Türkiye, C. III, Milliyet, İstanbul, 1989.
- Altunok, Çetin, "Türkiye Cumhuriyeti'nde 75. Yılda Ne Yapılmıştır, Neler Yapılmalıdır?", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XV, Mart 1999, Sayı: 43, Ankara, 1999, s.362-379.
- Atabay, Mithat, "Cumhuriyet Kültürü. A.Ü, **Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl:22, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2009.
- Bolay, H. Süleyman **Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü**. İstanbul,1996.
- Doğan, Mehmet, "Batılılaşma İhaneti", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Modernleşme Ve Batıcılık, İletişim, İstanbul, 2002.
- Güngör, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötügen, İstanbul, 2010.
- Hakov, Cengiz, "Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi", **Bal-Tam Türklük Bilgisi**, Prizren, 2004.
- İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.
- Karpat, Kemal, **Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma**, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.
- Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Kılınç, Aygül, "Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Toplumsal Yaşamına Etkileri ve Katkıları". Yüksek Lisans Tezi, **İnönü Üniversitesi**, Malatya, 2005.
- Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye- 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2001.
- Kongar, Emre. Niyazi Berkes'de Çağdaşlaşma http://www.kongar.org/makaleler/mak_ni.php, (Erişim Tarihi: 29.08.2020).
- Köker, Levent, "Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi". **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm**, İletişim, İstanbul, 2001.
- Kuçuradi, İonna, "Devrim Kavramı ve Atatürk'ün Kültür Devrimi", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, 1-10.
- Mert, Nuray, "Cumhuriyet Tarihini Yeniden Okumak", **Cumhuriyetçilik**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2008.
- Ortaylı, İlber, **Türkiye'nin Yakın Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Öztürk, İsa, **Harf Devrimi ve Sonuçları**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.
- Steinhaus, Kurt, **Atatürk Devrimi Sosyolojisi II**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Tunaya, Z. Tarık, **Batılılaşma Hareketleri I**, Cumhuriyet Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Tunaya, Z. Tarık, "Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri ve Kaynakları", **Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim, İstanbul, 2004.
- Tunçay, Mete, "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Kemalizm, İletişim İstanbul, 2001.
- Turhan, Mümtaz, "Dil Devrimi ve İnkılaplarımız", *Bilgi Mecmuası*, 61: 1952, 53-60.
- Ünder, Hasan, "Atatürk İmgesinin Siyasal Yaşamdaki Rolü", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Kemalizm, İletişim, İstanbul, 2001.

ABD'nin Ekonomi Politikalarındaki Belirsizliklerinin Nafta Ülkelerinin Dış Ticaret Dengelerine Etkileri: Ekonometrik Bir Analiz

Sevgi Sezer¹³⁵

Öz

Bu çalışmada ABD'deki ekonomi politikalarındaki belirsizliğin (EPU) ABD'nin Kanada ve Meksika ile olan dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri, 1985:M01-2020:M05 dönemi verileri kullanılarak, yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemiyle incelenmiştir. Serilerin durağanlıkları Kapetanios (2005) yapısal kırılmalı birim kök testi ile incelenmiş ve serilerin farklı derecelerde durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri Sınır Testi yöntemi ile incelenmiş ve serilerin eşbütünleşik oldukları görülmüştür.

Uzun ve kısa dönem analizleri ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve döviz kurunun ABD-Kanada arasındaki değil, ABD-Meksika arasındaki dış ticaret dengesi noktasında bir politika aracı olabileceği belirlenmiştir. ABD'nin milli gelirinin artmasının, her iki ülke karşısında da dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Kanada ve Meksika'nın milli gelirinin artmasının ise ABD'nin dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. ABD'deki ekonomi politikalarındaki belirsizliklerinin artmasının; ABD'nin NAFTA ülkeleri karşısındaki dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Buna göre; ABD'nin agresif politikalar uygulamayı biran önce terk etmesinin gerektiği söylenebilir. Modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi Politikası Belirsizlik Endeksi, NAFTA, ABD, Meksika, Kanada.

The Effects of Economy Policy Uncertainties in The USA on Foreign Trade Balance with Nafta Countries: Aneconometric Analysis

Abstract

In this study, the effects of economic policy uncertainty (EPU) on foreign trade balance of the USA with Canada and Mexico were analyzed by time series analysis with multiple structural breaks using 1985:M01-2020:M05 period data. Stationarity of the series were examined by Kapetanios (2005) unit root test with multiple structural break and it was determined that the series are stationary in different degrees. Cointegration relationships between the series were examined by Bounds Testing method and it was seen that the series are cointegrated. Structural break dates in the cointegration vector were determined by Bai and Perron (2003) method and included in long-term analysis with dummy variables.

Long and short term analyzes were carried out with ARDL method and it was determined that the exchange rate could be a policy tool of foreign trade balance between the USA and Mexico, not between the USA and Canada. It was observed that the increase in the national income of the USA negatively affects the foreign trade balance against both countries. It was found that the increase in the national income of Canada and Mexico positively affects the foreign trade balance of the USA. The increasing uncertainty in the USA economy policies was observed to negatively affect the foreign trade balance of the USA against

¹³⁵ Doç.Dr., Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Banka ve Finans Bölümü, 10700 Örentepe Burhaniye / BALIKESİR, <https://orcid.org/0000-0001-6958-3329> e-mail : sevgi.sezer@balikesir.edu.tr

NAFTA countries. According to this; it can be said that the USA should abandon aggressive policies as soon as possible. Error correction mechanisms of the models operate.

Keywords: Economic Policy Uncertainty, NAFTA, USA, Mexico, Canada.

Giriş

Kişisel davranışın ve psikolojik faktörlerin ekonomik faaliyetlerde önemli bir rol oynadığı fikri Smith'e (1759) kadar dayanır. Keynes (1936) da piyasalarda görülen irrasyonel (spekülatif) olaylarda psikolojik faktörlerin önemli bir rol oynadığını belirtmiştir. Sargent (1975) ve Wallace'ın (1975) katkılarıyla geliştirilen Rasyonel Beklentiler Teorisi, insanların ekonomideki gelişmeleri yakından takip ettiklerini ve gelecek döneme ait enflasyon beklentilerini oluştururken ulaşabildikleri tüm bilgileri kullandıklarını ifade etmektedir. Bu nedenle araştırmacıların da makroekonomik analizler yaparken, bireylerin beklentilerini ve psikolojik etmenleri de göz önüne almalarında yarar vardır.

Dabis (2019), son dönemlerde yapılan araştırmalarda hanehalkı ve firmaların yatırım ve tüketim kararlarını verirken, faiz oranları ve vergilerden çok, ekonomideki istikrar düzeyine baktıklarını belirtmiştir. Bertolavd. (2005), Bloomvd. (2007), Bloom (2009), Aastveitvd. (2013) ve Vavra (2014) da güçlü ve öngörülebilir politika çerçevesinin, ülkelerin potansiyel ekonomik büyümelerini artıracaklarını dile getirmiştir. Bu noktada ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin yakından takip izlenmesinde, muhtemel etkilerinin analiz edilmesinde ve zararlı etkilerinin ivedilikle giderilmesinde yarar vardır.

Ekonomi Politikaları Belirsizlik Endeksi (Economic Policy Uncertainty (EPU) index) Baker, Bloom ve Davis (2016) çalışmasıyla gündeme gelmiş olup, yazarlar ABD'deki 10 önemli gazetede yer alan makalelerde geçen ve ekonomi politikalarında belirsizliği çağrıştıran kelimeleri tarayıp, bir endeks haline getirmişlerdir. Daha sonra diğer ülkeler ve farklı alanlar için de hesaplanan bu endeks, literatürde oldukça yeni olup, güncel akademik çalışmalarda yer bulmaya başlamıştır. ABD, dış ticaret politikasında yaptığı agresif değişiklikler ve yersiz sözlü açıklamalar ile ticari rakiplerini zayıflatmaya çalışırken, hem dünya dış ticaretine, hem de kendi dış ticaretine zarar vermektedir. Özellikle Çin'e karşı önemli ölçüde dış ticaret açığı veriyor olması, ABD yönetiminin bu ülkeye karşı pek çok baskı, yaptırım, vergi artışı ve kısıtlamalara başvurmasına neden olmaktadır. Oysa bu tür sert politikalar, faydadan çok zarar getirebilmektedir. Bu nedenle konunun bilimsel yollardan incelenmesi ve gerekli politika önerilerinin geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada ABD'nin Kanada ve Meksika'ya karşı olan dış ticaret dengesi, ABD'nin neden olduğu ekonomi ve ticaret politikası belirsizlikleri çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda ülkelerin 1985:M01-2020:M05 dönemi verileri kullanılarak, ABD, Kanada ve Meksika için çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde NAFTA ülkeleri arasındaki dış ticaret verileri, tablo ve grafikler yardımıyla incelenmiş, üçüncü bölümünde literatür özeti sunulmuş, dördüncü bölümde ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç ve öneriler bölümüyle çalışma tamamlanmıştır. Çalışmanın, ele alınan konu ve kullanılan değişkenler yönüyle literatüre ve ülke ekonomilerine bir katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Ülke Verileri

ABD 2019 yılındaki 922 MilyarDolar'lık dış ticaret açığı ile dünyada ilk sırada yer almaktadır. Bu durumdan rahatsız olan ABD yönetimi, dış ticaret politikalarında değişikliklere gitmekte, başta Çin olmak üzere birçok ticari partneriyle sorunlar yaşamaktadır. Donald Trump'un Kasım 2016'da ABD başkanı seçilmesiyle birlikte, bir yandan ABD'nin Çin'e kur baskısı artmaya başlamış, diğer yandan karşılıklı gümrük vergisi artışları, ürün yasaklamaları ve miktar kısıtlamaları uygulanmaya başlanmıştır. Trump Kasım 2016'da NAFTA'nın ABD'nin zararına olduğunu ve yeniden düzenlenmesi gerektiğini, aksi takdirde bu anlaşmayı tamamen iptal edeceğini açıklamıştır (Kratke, 2016). Trump'un baskıları sonucunda Ağustos 2017'den itibaren yeniden müzakerelerine başlanan NAFTA, güncellenerek 2018 yılı sonunda USMCA (United States, Mexico, Canada Agreement) şekline getirilmiştir (Aran ve Akman, 2018). USMCA anlaşmasının son hali 29 Ocak 2020'de imzalanarak yürürlüğe girmiştir (Euronews, 2020). 2019 yılı itibariyle NAFTA anlaşmasına dâhil olan ülkelerin dünya geneli ile olan dış ticaret verileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. NAFTA Ülkelerinin Genel Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	İhracat (X)	İthalat (M)	Net İhracat (X-M)	Ticaret Dengesi (X/M, %)
ABD	1645.6	2568.4	-922.8	64.1
Kanada	446.9	463.7	-16.8	96.4
Meksika	461.1	467.3	-6.2	98.7

Kaynak: World Bank (2020a, 2020b).

Tablo 1'den de görüldüğü gibi ABD 922.8 Milyar Dolar ile bu ülkeler arasında en fazla dış ticaret açığı veren ülke iken onu 16.8 Milyar Dolar ile Kanada ve 6.2 Milyar Dolar ile Meksika takip etmektedir. ABD'nin ihracatının ithalatını karşılama oranı 64.1% iken bu oran Kanada'da 96.4%'ye, Meksika'da 98.7%'ye yükselmektedir. Bu ülkelerin 2019 yılı itibariyle birbirleriyle olan ikili dış ticaret verileri Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. NAFTA Ülkelerinin Kendi Aralarındaki Dış Ticaret Verileri (Milyar \$)

	İhracat (X)	İthalat (M)	Net İhracat (X-M)	Ticaret Dengesi (X/M, %)
ABD-Kanada	292.6	319.4	-26.8	91.6
ABD-Meksika	256.6	358	-101.4	71.7
Kanada-Meksika	5.6	27.8	-22.2	20.0

Kaynak: Federal Reserve Bank of St. Louis (2020) ve Tradingeconomics (2020a, 2020b).

Tablo 2'den de görüldüğü üzere; ABD, bu ülkeler arasında en fazla dış ticaret açığını 101.4 Milyar Dolar ile Meksika'ya karşı vermektedir. ABD'nin Canda karşısındaki dış ticaret açığı ise 26.8 Milyar Dolar'dır. ABD'nin ihracatının ithalatını karşılama oranı; Meksika karşısında 71.7%, Kanada karşısında 91.6%'dir. Kanada'da Meksika karşısında 22.2 Milyar Dolar dış ticaret açığı vermekte olup, Kanada'nın Meksika karşısında ihracatının ithalatını karşılama oranı sadece 20%'dir.

2. Literatür Taraması

Yapılan araştırmada; Ekonomi Politikası Belirsizlikleri ve Ticaret Politikası Belirsizlikleri kavramlarının henüz çok yeni olduğu ve bu konuda yapılan çalışma sayısının da görece sınırlı olduğu görülmüştür. Erişilebilen çalışmalara genel olarak bakıldığında;

Baker, BloomveDavis (2016), EPU endeksini oluşturmanın temel işleyişini anlattıkları çalışmanın sonunda; bu endeksteeki değişimlerin ABD ve 12 büyük ekonomideki etkilerini panel VAR yöntemiyle analiz etmiş ve politika belirsizliği artışlarının, yatırım, çıktı ve istihdamda düşüşlerin habercisi olduğunu tespit etmiştir.

LeducveLiu (2016), ekonomideki belirsizliklerin toplam talep üzerindeki etkilerini, ABD'nin 1978:M01-2013:M10 dönemi verilerini kullanarak, BVAR yöntemiyle analiz etmiş ve artan ekonomik belirsizliğin; işsizliği artırdığını, toplam talebi (enflasyonu ve faiz oranlarını) azalttığını tespit etmiştir.

Zalla (2017), İrlanda'da EPU seviyesinin ekonomik etkilerini, 1985 - 2016 dönemi verilerini kullanarak, VAR yöntemiyle analiz etmiş ve EPU seviyesindeki 1%'lik artışın İrlanda Borsa Endeksinde%0.5 azalmaya neden olduğunu belirlemiştir. EPU'dan makroekonomik değişkenlere doğru bir nedensellik ilişkisi belirleyemeyen yazar, ancak EPU şoklarının bir kısım makroekonomik etkilerinin var olduğunu dile getirmiştir.

Krol (2018), ABD'nin ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin dış ticaret, dış yatırımlar ve refah üzerindeki etkilerini, ABD ile sanayileşmiş 26 OECD ülkesinin 1985 - 2016 dönemi çeyreklik verilerini kullanarak, VAR yöntemiyle analiz etmiş ve ekonomideki belirsizliklerin, girişimcilerin harekete geçmek yerine beklemelerine yol açarak, yurtiçi ve yurtdışı ticareti azalttığını belirtmiştir. Yazar bu konudaki çözümün; hükümetlerin, işletmelere öngörülebilir bir ekonomik ortam sağlamaları ve politika belirsizliğini azaltıcı bir dizi kuralı taahhüt etmeleri olduğunu dile getirmiştir. Araştırmacı Dünya Ticaret Örgütü gibi uluslararası kuruluşların ve NAFTA gibi anlaşmaların, politika belirsizliğini azaltacağını belirtmiştir. Yazar çalışmasının sonunda; uluslararası ticaret üzerinde ortaya çıkan olumlu etkilerin, Amerika Birleşik Devletleri'nde ve yurtdışında yaşam standartlarını yükselteceğini belirtmiştir.

Hardouvelisvd. (2018), Yunanistan ekonomisinde ekonomi politikası belirsizlikleri ve diğer politik belirsizliklerin, Yunanistan ekonomik krizleri üzerindeki etkilerini, 1998:M01 - 2017:M12 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiştir. Belirsizlik endekslerini; Baker vd. (2016) prosedürünü uygulayarak, Yunan gazetelerinde çıkan haberler üzerinden kendileri hesaplamış olan araştırmacılar; bu belirsizliklerin Yunanistan ekonomik krizleri ile pozitif korelasyona sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Pam (2018), ABD ve Çin'deki EPU'nun küresel ticaret akımları üzerindeki etkilerini GVAR yöntemiyle analiz etmiş ve bu ülkelerdeki EPU seviyesinin, küresel değer zincirini (Global Value Chains: GVC) önemli ölçüde etkilediğini belirlemiştir. Çalışmada ABD'nin EPU'sunun GVC'yidolaylı olarak, Çin'in EPU'sunun ise doğrudan etkilediği tespit edilmiştir. Yazar; ABD hükümetinin korumacı dış ticaret politikalarının Çin ve dünya ekonomisini yakından etkilemekte olduğunu belirtmiştir.

Davis (2019), ABD'nin Ocak 2017'de Trans-Pacific Partnership (TPP) anlaşmasından çekilmesi, aynı yıl ABD Başkanı Trump'ın NAFTA'yı dağıtacağını açıklaması ve Mart 2018'de ABD ile Çin arasında artan tansiyona bağlı olarak ekonomi ve dış ticaret politikalarındaki belirsizliklerde yaşanan artışların etkilerini analiz ettiği çalışmada; yüksek politika

belirsizliğinin, firmaları yatırım ve işe alımlarını ertelemeye ya da vazgeçmeye sevk ederek, üretkenliği artıran faktör yeniden tahsisini yavaşlatarak ve tüketim harcamalarını azaltarak, ekonomik performansı zayıflattığına dair kanıtlar bulmuştur.

Makinayeri (2019), EPU endeksinin makroekonomik aktiviteler üzerindeki etkilerini, G7 ülkeleri için doğrusal olmayan ARDL yöntemiyle analiz etmiştir. EPU endeksindeki artışların para talebi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığını, Fransa ve İngiltere haricindeki ülkelerde yatırımları negatif etkilediğini, İtalya ve Almanya'da tüketim harcamalarını azalttığını tespit etmiştir.

Kost (2020), TPU'nun yatırımlar ve ticaret lobiciliği üzerindeki etkilerini, 1990-2020 dönemi verilerini kullanarak, ABD ve Çin ticaret savaşı üzerinden ele almıştır. Yazar, Çin'in 2001 yılında DTÖ'ye girmeden önce lobicilik faaliyetlerine büyük fonlar ayırdığını ifade etmiştir. 1990'lı yıllarda ABD'de %20 düzeyinde olan TPU'nun son dönemlerde %70 seviyesine yükseldiğini belirten yazar, TPU'daki artışların, yatırımlar üzerinde negatif etkiye sebep olduğunu belirlemiştir. Yazar çalışmasında son olarak; lobiciliğin, TPU'nun arttığı dönemlerde yeniden devreye girdiğini ve yatırımları / dış ticareti artırmada bir araç olarak kullanıldığını ifade etmiştir. Yazar bu çalışmasında; ABD'nin TPU'sunun Trump'un ABD başkanı seçilmesi sonrası dönemde anormal biçimde arttığını da grafikler yardımıyla ortaya koymuştur.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında; NAFTA ülkeleri özelinde EPU temelli çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmanın bu yönüyle literatüre önemli bir katkı yapması beklenmektedir.

3. Ekonometrik Analiz

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada ABD'deki ekonomi politikaları belirsizliğinin ABD'nin Kanada ve Meksika ile olan dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini analiz edebilmek için 1985:M01-2020:M05 dönemine ait aşağıdaki değişkenler kullanılmıştır:

Ticaret Dengesi (TB): ABD'nin ihracatının ithalatına oranı (X/M, %) olarak hesaplanmıştır. $TB_{US\_CN_t}$; ABD'nin Kanada ile olan dış ticaret dengesini, $TB_{US\_MX_t}$; ABD'nin Meksika ile olan dış ticaret dengesini göstermektedir. Bu verilere Federal Reserve Bank of St. Louis (2020)'den ulaşılmıştır. Bu seriler logaritmik dönüşüm uygulanarak analizlerde kullanılmıştır.

Reel Döviz Kuru (REXR): $REXR_{USD\_CN_t}$ ABD açısından hesaplanmış ABD ile Kanada arasındaki reel döviz kurunu ifade etmekte olup, bu hesaplama aşağıdaki formül yardımıyla yapılmıştır:

$$REXR_{USD\_CAD} = \frac{NEX * CPI_{US}}{CPI_{CA}} \quad (1)$$

Burada NEX; 1 ABD Doları karşılığında alınabilen Kanada Doları miktarını, CPI_{US} ve CPI_{CA} ; sırasıyla ABD ve Kanada'daki tüketici fiyatları genel düzeyini göstermektedir. Benzer şekilde $REXR_{USD\_MXN_t}$ ABD açısından hesaplanmış ABD ile Meksika arasındaki reel döviz kurunu ifade etmekte olup, bu hesaplama aşağıdaki formül yardımıyla yapılmıştır:

$$REXR_{USD\_MXN} = \frac{NEX * CPI_{US}}{CPI_{MX}} \quad (2)$$

Burada NEX; 1 ABD Doları karşılığında alınabilen Meksika Peso'su miktarını, CPI_{US} ve CPI_{MX} ; sırasıyla ABD ve Meksika'daki tüketici fiyatları genel düzeyini göstermektedir. Bu verilere IMF

Data Planet (2020)'den ulaşılmıştır. Bu seriler logaritmik dönüşüm uygulanarak analizlerde kullanılmıştır.

Milli Gelir (Y): Y_{US_t} , Y_{CN_t} and Y_{MX_t} are sırasıyla ABD, Kanada ve Meksika'nın milli gelirleri olup, sanayi üretim endeksi ile proxy edilmiştir¹³⁶. Bu verilere IMF Data Planet (2020)'den ulaşılmıştır. Bu seriler logaritmik dönüşüm uygulanarak analizlerde kullanılmıştır.

Ekonomi Politikaları Belirsizlik Endeksi(EPU): Baker vd. (2016) tarafından geliştirilen bu endeks, ABD'nin 10 büyük gazetesinde geçen ve belirsizlik çağrıştıran kelimelerin taranması ve normalleştirilmesiyle elde edilmiştir. Bu verilere Economic Policy Uncertainty (2020)'den ulaşılmıştır.

3.2. Ekonometrik Model

Bu çalışmada ABD'deki ekonomi politikaları belirsizliği ve ticaret politikaları belirsizliğinin ABD'nin Kanada ve Meksika ile olan dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri, Marshall-Lerner koşulu çerçevesinde; reel döviz kuru (REXR) ve ülke milli gelirleri kullanılarak araştırılmıştır. Ayrıca modellere tarafımızdan EPU değişkeni de ilave edilerek, hem analizlerde psikolojik faktörler de göz önünde bulundurulmaya çalışılmış, hem de mevcut literatüre bir katkı sağlanmasına çalışılmıştır.

Model 1:

$$TB_{US\_CA_t} = \beta_0 + \beta_1 REXR_{USD\_CAD_t} + \beta_2 Y_{US_t} + \beta_3 Y_{CA_t} + \beta_4 EPU_{US_t} + e_t \quad (3)$$

Model 3:

$$TB_{US\_MX_t} = \beta_0 + \beta_1 REXR_{USD\_MXN_t} + \beta_2 Y_{US_t} + \beta_3 Y_{MX_t} + \beta_4 EPU_{US_t} + e_t \quad (4)$$

Reel döviz kurundaki artışların ev sahibi ülkenin (bu çalışmada ABD'nin) dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilemesi beklendiği için analizler sonunda $\beta_1 < 0$ çıkacağı öngörülmektedir. Evsahibi ülkenin (bu çalışmada ABD'nin) milli gelirinin artmasının, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyeceği öngörüldüğü için yapılacak analizler sonunda $\beta_2 < 0$ çıkması beklenmektedir. Ticari partner ülkenin (bu çalışmada Canada ve Mexico) milli gelirinin artmasının, dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceği öngörüldüğü için yapılacak analizler sonunda $\beta_3 > 0$ çıkması beklenmektedir. EPU_{US_t}'deki artışların ABD'nin dış ticaret dengesi üzerindeki net etkisi konusunda kesin bir önsel beklenti olmadığı için β_4 'ün işareti noktasında bir beklenti söz konusu değildir.

3.3. Analiz Yöntemleri

Bu çalışmada analiz dönemi uzun olduğu ve bu dönemde ülke ekonomilerini yakından etkileyen çok sayıda ekonomik ve siyasi gelişme yaşandığı için çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda serilerin durağanlıkları Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile incelenmiştir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri; Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yöntemi ile incelenmiştir. Eşbütünleşme vektöründeki yapısal kırılma tarihleri; Baive Perron (2003) yöntemiyle tespit edilmiş ve kukla değişkenlerle uzun dönem analizlerine dâhil edilmiştir. Uzun ve kısa dönem analizleri, Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen ARDL (Autoregressive Distributed Lag) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir.

¹³⁶ Çünkü ülkelerin milli gelirlerine aylık frekansta ulaşmak mümkün değildir.

3.4. Birim Kök Testi

Bu çalışmada serilerin durağanlığı Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile incelenmiştir. Bu test; birim kök sınavmasını, seride m taneye kadar yapısal kırılmanın varlığını göz önünde bulundurarak gerçekleştirmekte, yapısal kırılma adedini ve tarihlerini içsel olarak belirleyebilmektedir. Kapetanios (2005) testinin boş hipotezi; “Seriede birim kök vardır” şeklindedir. Çalışmada yer alan serilere Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi yapılmış, sonuçlar Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Kapetanios (2005) Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	Test Stat.	Yapısal Kırılma Tarihi
$TB_{US\ CA}$	-5.74	1999:M05; 2008:M09
$TB_{US\ MX}$	-4.85	1995:M04; 2002:M07
$REXR_{USD\ CAD}$	-4.00	1991:M11; 2002:M10
$REXR_{USD\ MXN}$	-4.32	1988:M06; 1995:M03
Y_{US}	-4.27	2009:M06; 2016:M11
Y_{CA}	-3.59	2009:M08; 2016:M05
Y_{MX}	-5.08	1995:M10; 2016:M10
EPU_{US}	-7.76***	2007:M07; 2013:M10
$\Delta TB_{US\ CA}$	-7.69***	2000:M12; 2005:M12
$\Delta TB_{US\ MX}$	-6.02*	2000:M06; 2016:M05
$\Delta REXR_{USD\ CAD}$	-16.54***	1991:M09; 2001:M12
$\Delta REXR_{USD\ MXN}$	-15.94***	1988:M06; 1995:M02
ΔY_{US}	-5.93*	2009:M05; 2016:M10
ΔY_{CA}	-19.18***	2009:M07; 2016:M04
ΔY_{MX}	-21.98***	1995:M09; 2016:M09
Critical Values		
1%	5%	10%
-6.58	-6.11	-5.84

Not: ***ve *; 1% ve 10% anlamlılık düzeyinde serinin durağan olduğunu göstermektedir. Δ ; İlgili serinin birinci dereceden farkının alındığını göstermektedir.

Tablo 3’teki sonuçlara göre; EPU serisi düzey değerinde, diğer seriler birinci farklarında durağandırlar.

3.5. Eşbütünleşme Testi

Çalışmada modellerde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Pesaran, Shinve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yöntemi ile incelenmiştir. Bu testin boş hipotezi; “Eşbütünleşme yoktur” şeklindedir. Çalışmada Sınır Testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Bounds Testing Results

	Model 1	Model 2
F stat.	3.58**	3.27*
Alt Sınır Değerleri		
%10	%5	%1
2.20	2.56	3.29
Üst Sınır Değerleri		
%10	%5	%1
3.09	3.49	4.37

Not:* ve **; 10% ve 5% anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir.

Tablo 4'teki sonuçlara göre modellerde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır. Dolayısıyla uzun ve kısa dönem analizlerine geçilebilecektir.

3.6. Eşbütünleşme Vektöründeki Yapısal Kırılma Tarihlerinin Belirlenmesi

Çalışmada eşbütünleşme vektöründeki yapısal kırılma tarihleri, BaiandPerron (2003) yöntemiyle tespit edilmiştir. Bu yöntem; L tane yapısal kırılanın varlığını, L + 1 tane yapısal kırılmaya karşı sınamakta ve eşbütünleşme vektöründeki çok sayıda yapısal kırılma tarihini içsel olarak belirleyebilmektedir. Yapısal kırılma adedine de yine bu yöntem tarafından içsel olarak karar verilmektedir. BaiandPerron (2003) yöntemiyle elde edilen yapısal kırılma tarihleri Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Eşbütünleşme Vektöründeki Yapısal Kırılma Tarihleri

	Structural Break Dates
Model 1	1992:M08; 1999:M07; 2008:M11; 2014:M02
Model 2	1993:M09; 1999:M06; 2008:M11; 2014:M02

Tablo 5'teki sonuçlara bakıldığında; BaiandPerron (2003) yönteminin, ABD'nin 1990 yılında Irak'a müdahalesiyle yaşanan I. Körfez Savaşını, 1995 Meksika ekonomik krizini, 1998 Rusya borç krizini, 2008 küresel ekonomik krizinin artçı etkilerini ve ABD Merkez Bankası FED'in 2014 yılında uygulamaya başladığı daraltıcı para politikalarının etkilerini doğru biçimde tespit edebildiği görülmektedir. Bu yöntemle elde edilen yapısal kırılma tarihleri, kukla (Dummy: D) değişkenlerle regresyon analizlerine dâhil edilmiştir.

3.7. Uzun Dönem Analizi

Çalışmada uzun ve kısa dönem analizleri Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilmiş olan ARDL yöntemiyle yapılmıştır. XveY şeklindeki iki örnek seri arasındaki uzun dönem analizini ARDL yöntemiyle gerçekleştirebilmek için kullanılması gereken model:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} Y_{t-i} + \sum_{i=0}^q \alpha_{2i} X_{t-i} + \varepsilon_t(5)$$

Şeklinde dir. Burada p ve q; optimum gecikme uzunlukları olup, AIC veya BIC gibi kriterler yardımıyla belirlenebilmektedir. Çalışmada uzun dönem analizleri ARDL yöntemiyle yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Uzun Dönem Analizi Sonuçları

	Model 1	Model 2
REXR _{USD_CAD}	-0.12 (0.28)	-
REXR _{USD_MXN}	-	0.002 (0.97)
Y _{US}	-1.29*** (0.00)	-0.85* (0.09)
Y _{CA}	1.98*** (0.00)	-
Y _{MX}	-	2.51*** (0.00)
EPU _{US}	0.36*** (0.00)	-0.66*** (0.00)
D _{1986:M10}	-	-7.28*** (0.00)
D _{1990:M07}	-	9.31*** (0.00)
D _{1992:M08}	-1.05*** (0.00)	-
D _{1995:M07}	-	4.91*** (0.00)
D _{1999:M07}	-2.03*** (0.00)	-
D _{2000:M07}	-	4.50*** (0.00)
D _{2004:M12}	-	-1.74*** (0.00)
D _{2008:M11}	3.11*** (0.00)	-
D _{2009:M10}	-	1.06*** (0.00)
D _{2014:M02}	1.22*** (0.00)	-
D _{2018:M07}	-	3.99*** (0.00)
DiagnosticTests		
R ²	0.80	0.97
$\bar{R}^2$	0.79	0.97
DW	1.99	2.04
χ^2_{BG}	8.70 (0.12)	9.58 (0.17)
χ^2_{BPG}	6.61 (0.28)	8.57 (0.24)
χ^2_{RR}	5.05 (0.25)	5.45 (0.20)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleridir. *, ** ve ***, ilgili katsayının sırasıyla 10%, 5% ve 1% düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. DW; Durbin-Watson and χ^2_{BG} ; Breusch-Godfrey otokorelasyon testi, χ^2_{BPG} ; Breusch-Pagan-Godfreydeğişen varyans testive χ^2_{RR} ; Ramsey-RESET model spesificasyon testidir.

Model 1 reel döviz kurunun ABD'nin Kanada karşısındaki dış ticaret dengesi üzerinde beklendiği gibi negatif, ancak istatistiksel olarak anlamsız düzeyde bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu durumda; ABD'nin Kanada karşısındaki dış ticaret dengesini iyileştirebilmek için döviz kurunun uygun bir politika aracı olmadığı değerlendirilmektedir. ABD'nin milli gelirindeki artışlar ABD'nin Kanada karşısındaki dış ticaret dengesini, önsel beklentilerimizle uyumlu olarak olumsuz yönde etkilerken, Kanada'nın milli gelirindeki artışların, ABD'nin Kanada karşısındaki dış ticaret dengesini, önsel beklentilerimizle uyumlu olarak olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu nedenle ABD'nin Kanada'ya karşı "Komşuyu fakirleştirici politikalar" uygulamaması gerekmektedir. ABD'nin ekonomi politikalarındaki belirsizlik seviyesinin artmasının ise ilginç bir şekilde ABD'nin Kanada karşısındaki dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği görülmüştür. 2008 ekonomik krizi ve 2014'ten itibaren uygulanmaya başlanan sıkılaştırıcı para politikalarının ABD'de dış talebi düşürerek, ABD'nin dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği görülmektedir.

Model 2’de reel döviz kurunun ABD’nin Meksika karşısındaki dış ticaret dengesi üzerinde istatistiksel olarak anlamsız bir etkisinin olduğu görülmüştür. Bu durumda; ABD’nin Meksika karşısındaki dış ticaret dengesini iyileştirebilmek için döviz kurunun uygun bir politika aracı olduğu değerlendirilmektedir. ABD’nin milli gelirindeki artışlar ABD’nin Meksika karşısındaki dış ticaret dengesini, önsel beklentilerimizle uyumlu olarak olumsuz yönde etkilerken, Meksika’nın milli gelirindeki artışların, ABD’nin Meksika karşısındaki dış ticaret dengesini, önsel beklentilerimizle uyumlu olarak olumlu yönde etkilemiştir. Bu nedenle ABD’nin Meksika’ya karşı da “Komşuyu fakirleştirici politikalar” uygulamaması gerekmektedir. ABD’nin ekonomi politikalarındaki belirsizlik seviyesinin artmasının, ABD’nin Meksika karşısındaki dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu nedenle ABD’nin sadece kendi çıkarlarını önceleyen agresif politikalar yerine, kazan-kazan (win-winsituation) gereği ticari partnerlerini de koruyucu, daha istikrarlı ekonomi ve dış ticaret politikaları uygulaması yararlı olacaktır. 1995 Meksika ekonomik krizi, 2008 küresel ekonomik krizi ve 2018’de NAFTA’de yapılan ABD’nin dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Tablonun alt bölümünde yer alan diagnostic testler de yapılan analizlerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Bu tahmin sonuçlarının istikrarlı olduğuna ilişkin CUSUM ve CUSUMQ grafikleri Ek 1’de yer almaktadır.

3.8. Kısa Dönem Analizi

Kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu analizde serilerin birinci farkı alınmış halleri ve uzun dönem analizlerinden elde edilen ErrorCorrectionTerm (ECT) kullanılmıştır. XveY şeklindeki iki örnek seri arasında kısa dönem analizini ARDL yöntemiyle yapabilmek için kullanılması gereken model:

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_{1i} \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^p \alpha_{2i} \Delta X_{t-i} + \alpha_3 ECT_{t-1} + \varepsilon_t (6)$$

Burada p; optimum gecikme uzunluğu olup, AIC veya BIC gibi kriterler yardımıyla belirlenebilmektedir. Denklem (6)’nın tahmini sonucunda α_3 negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıkarsa; modelin hata düzeltme mekanizmasının çalıştığına karar verilmektedir (Cottrell, 2004). Bu çalışmada kısa dönem analizleri ARDL yöntemiyle yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. Kısa Dönem Analizi Sonuçları

	Model 1	Model 2
$\Delta TB_{US\_CA_{t-1}}$	-0.33*** (0.00)	-
$\Delta TB_{US\_CA_{t-2}}$	-0.28*** (0.00)	-
$\Delta TB_{US\_MX_{t-1}}$	-	-0.57*** (0.00)
$\Delta TB_{US\_MX_{t-2}}$	-	-0.28 (0.00)
$\Delta REXR_{USD\_MXN_t}$	-	-0.15* (0.07)
$\Delta REXR_{USD\_MXN_{t-1}}$	-	0.44*** (0.00)
ΔY_{US_t}	-0.36 (0.15)	-
$\Delta Y_{US_{t-1}}$	-0.38 (0.16)	-
$\Delta Y_{US_{t-2}}$	0.91** (0.02)	-
ΔY_{MX_t}	-	0.39** (0.01)
$\Delta Y_{MX_{t-1}}$	-	0.19 (0.23)

$\Delta Y_{MX,t-2}$	-	0.47** (0.04)
$\Delta EPU_{US,t}$	-0.01* (0.06)	-0.004 (0.73)
$\Delta EPU_{US,t-1}$	-0.01* (0.07)	-
ECT_{t-1}	-0.03*** (0.00)	-0.03*** (0.00)
Diagnostic Tests		
R^2	0.20	0.41
$\bar{R}^2$	0.18	0.39
DW	1.99	2.04
χ^2_{BG}	8.70 (0.12)	14.58 (0.17)
χ^2_{BPG}	6.61 (0.28)	8.57 (0.24)
χ^2_{RR}	5.05 (0.25)	5.45 (0.20)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleridir. *, ** ve ***, ilgili katsayının sırasıyla 10%, 5% ve 1% düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. DW; Durbin-Watson and χ^2_{BG} ; Breusch-Godfrey otokorelasyon testi, χ^2_{BPG} ; Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testi ve χ^2_{RR} ; Ramsey-RESET model spesifcation testidir.

Tablo 7'deki sonuçlara göre döviz kuru kısa dönemde de ABD açısından bir politika aracı değilken, Meksika'nın milli gelirinin artması, ABD'nin kısa dönemli dış ticaret dengesini de olumlu yönde etkilemektedir. ABD'nin ekonomi politikalarındaki belirsizlikler ABD'nin dış ticaret dengesine kısa dönemde de zarar vermiştir. Modellere ait hata terimlerinin katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu için modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Tablonun alt bölümünde yer alan diagnostic testler de yapılan analizlerin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada ABD'deki ekonomi politikaları belirsizliğinin (EPU) ABD'nin Kanada ve Meksika ile olan dış ticaret dengesi üzerindeki etkileri, 1985:M01-2020:M05 dönemi verileri kullanılarak, çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemiyle incelenmiştir. Literatürde dış ticaret dengesi konusunda önemli bir köşe taşı olan Marshall-Lerner yaklaşımı çerçevesinde modellere, tarafımızdan hesaplanan ikili reel döviz kuru serileri ve ülke milli gelirleri alınmış, ek olarak EPU değişkeniyle çalışma genişletilmiştir. Çalışmada 3 temel değişken, 16 kukla değişken ve 2 ekonometrik modelden yararlanılmıştır.

Grafiklerle yapılan incelemede; ABD'nin NAFTA ülkeleri arasında asıl dış ticaret açığı sorununu Meksika ile yaşadığı görülmüştür. Dolayısıyla ABD'nin NAFTA'yı dağıtmak yerine, Meksika ile olan dış ticaret açığını azaltıcı önlemlere yoğunlaşmasının daha yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Çalışmada serilerin durağanlıkları Kapetanios (2005) çoklu yapısal kırılmalı birim kök testi ile incelenmiş ve serilerin farklı derecelerde durağan oldukları belirlenmiştir. Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri Sınır Testi yöntemi ile incelenmiş ve modellerde yer alan serilerin eşbütünleşik oldukları görülmüştür. Eşbütünleşme vektöründeki yapısal kırılma tarihleri; BaivePerron (2003) yöntemiyle tespit edilmiş ve kukla değişkenlerle uzun dönem analizlerine dâhil edilmiştir.

Uzun dönem analizleri ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve döviz kurunun ABD-Kanada arasındaki değil, ABD-Meksika arasındaki dış ticaret dengesinin sağlanması noktasında yararlı bir politika aracı olduğu tespit edilmiştir. ABD'nin milli gelirinin artmasının, ithalatı artırarak,

her iki ülke karşısında da dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Kanada ve Meksika'nın milli gelirinin artmasının, ABD'nin bu ülkelere olan ihracatını artırarak, ABD'nin dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği bulunmuştur. Bu nedenle, ABD'nin kendi dış ticaret dengesini iyileştirmeye çalışırken ticari partnerlerini fakirleştirici tutumdan vaz geçmesi gerekmektedir. Burada Pareto optimumunun; kazan-kazan yaklaşımı (win -winsituation) çerçevesinde, tüm ülkeler için en kazançlı yol olan serbest dış ticaret yoluyla sağlanabileceği değerlendirilmektedir. ABD'deki ekonomi politikaları belirsizliklerinin artmasının; ABD - Kanada dış ticaret dengesini olumlu, ABD - Meksika dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Bu noktada ABD'nin Kanada'ya karşı uyguladığı baskılardan sonuç aldığı değerlendirilmekle birlikte, bunun uzun dönemde sağlıklı bir yol olmadığı düşünülmektedir. Bu sonuç da ABD'nin bir an önce uluslararası ticari ve ekonomik kurallar uymaya başlaması ve agresif politikalar uygulamayı bir an önce terk etmesinin gerektiğini göstermektedir. Bu analizden elde edilen sonuçlar literatürde yer alan Krol (2018) ve Pam (2018) çalışmalarının bulgularıyla uyumludur.

Kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve döviz kurunun kısa dönemli etkilerinin net olmadığı görülmüştür. Meksika'nın milli gelirinin artmasının ABD'nin bu ülke karşısındaki dış ticaret dengesini kısa dönemde de olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. ABD'nin ekonomi politikalarındaki belirsizliklerin Kanada karşısındaki dış ticaret dengesine kısa dönemde zarar verdiği görülmüştür. Modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; ABD'nin uyguladığı agresif dış ticaret politikalarının, başta kendi dış ticaret dengesi olmak üzere, tüm dünya refahına olumsuz etkilerinin olduğu, bu nedenle popülist yaklaşımların bir an önce terk edilerek, akla ve bilimsel gerçeklere uygun, daha sürdürülebilir ekonomi ve dış ticaret politikaları benimsemesinin gerektiği söylenebilir. Bu durum, Krol (2018)'in de ifade ettiği gibi; hem ABD'nin hem de tüm dünyanın refah seviyesini olumlu yönde etkileyecektir. Kanada ve Meksika'nın ise dış ticarete yeni partnerler bulmaya ve ABD'ye olan bağımlılıklarını azaltmaya çalışmaları yararlı olacaktır. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin ise öncelikle üretim ve tüketimde ithalata bağımlılıklarını azaltmaları, dış ticarete talep esnekliği düşük, katma değeri yüksek ürünler üretimine ve ihracatına odaklanmaları ve dış ticarete pazar çeşitlemesine gitmeleri faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Aastveit, K.A., Natvik, G.J. and Sola, S. (2013). Economic Uncertainty and the Influence of Monetary Policy. *Journal of International Money and Finance*, 76, 50-67.
- Aran, B. and Akman, S. (2018). What changed while happening NAFTA to "USMCA". TEPAV, No. 2018/42.
- Bai, J. and Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, 18(1), 1-22.
- Baker, S.R., Bloom, N. and Davis, S.J. (2016). Measuring Economic Policy Uncertainty. *The Quarterly Journal of Economics*, 131(4), 1593-1636.
- Bertola, G., Guiso, L. and Pistaferri, L. (2005). Uncertainty and Consumer Durables Adjustment. *Review of Economic Studies*, 72(4), 973-1007.
- Bloom, N., Bond, S. and Van Reenen, J. (2007). Uncertainty and Investment Dynamics. *Review of Economic Dynamics*, 74(2), 391-415.

Cottrell, A. (2004). The Error Correction Model. http://ricardo.ecn.wfu.edu/~cottrell/ecn215/extra/error_corr_2004.pdf, (Accessed: 09 August 2020).

Economic Policy Uncertainty (2020a). Economic Policy Uncertainty Index. <https://www.policyuncertainty.com/>, (Accessed: 06 July 2020).

Euronews (2020). Trump Signs the US-Mexico-Canada Trade Agreement (USMCA). <https://tr.euronews.com/2020/01/29/trump-abd-meksika-kanada-ticaret-anlasmagini-usmca-imzaladi>, (Accessed: 06 July 2020).

Federal Reserve Bank of St. Louis (2020). Bilateral Foreign Trade Data Set of US. <https://research.stlouisfed.org/pdl/1307>, (Accessed: 05 July 2020).

Hardouvelis, G.A., Karalas, G., Karanastasis, D. and Samartzis, P. (2018). Economic Policy Uncertainty, Political Uncertainty and the Greek Economic Crisis. SSRN Electronic Journal, <https://ssrn.com/abstract=3155172>.

IMF Data Planet (2020). Data by Country. <https://data.imf.org/?sk=388dfa60-1d26-4ade-b505-a05a558d9a42>, (Accessed: 08 July 2020).

Kapetanios, G. (2005). Unit-Root Testing Against the Alternative Hypothesis of up to m Structural Breaks, *Journal of Time Series Analysis*, 26(1), 123-133.

Kost, K. (2020). Trade Policy Uncertainty, Investment, and Lobbying. https://home.uchicago.edu/kkost/files/tpu_lobbying_investment_draft_kkost.pdf, (Accessed: 09 July 2020).

Kratke, M. (2016). Trump's Domestic Industry Protection Policy. Freitag. <https://www.evrensel.net/haber/297053/kurulu-duzen-kirilma-noktasinda>, (Accessed: 07 August 2020).

Krol, R. (2018). Does Uncertainty over Economic Policy Harm Trade, Foreign Investment, and Prosperity? George Mason University, Meratus Center, Mercatus Research.

Leduc, S. and Liu, Z. (2016). Uncertainty Shocks are Aggregate Demand Shocks. *Journal of Monetary Economics*, 82, 20 - 35.

Makinayeri, M. (2019). Economic Policy Uncertainty and Macroeconomic Activity: An Asymmetric Approach. University of Wisconsin Milwaukee, UWM Digital Commons Theses and Dissertations. 2320.

Pam, P.S. (2018). Global Trade Flows and Economic Policy Uncertainty. *Applied Economics*, 50(34-35), 1-17.

Pesaran, H. M. and Shin, Y. (1998). An autoregressive distributed lag model approach to cointegration analysis. *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*.

Pesaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289 - 326.

Tradingeconomics (2020a). Canada Imports from Mexico. <https://tradingeconomics.com/canada/imports/mexico>, (Accessed: 07 August 2020).

Tradingeconomics (2020b). Canada Exports to Mexico. <https://tradingeconomics.com/canada/exports/mexico>, (Accessed: 07 August 2020).

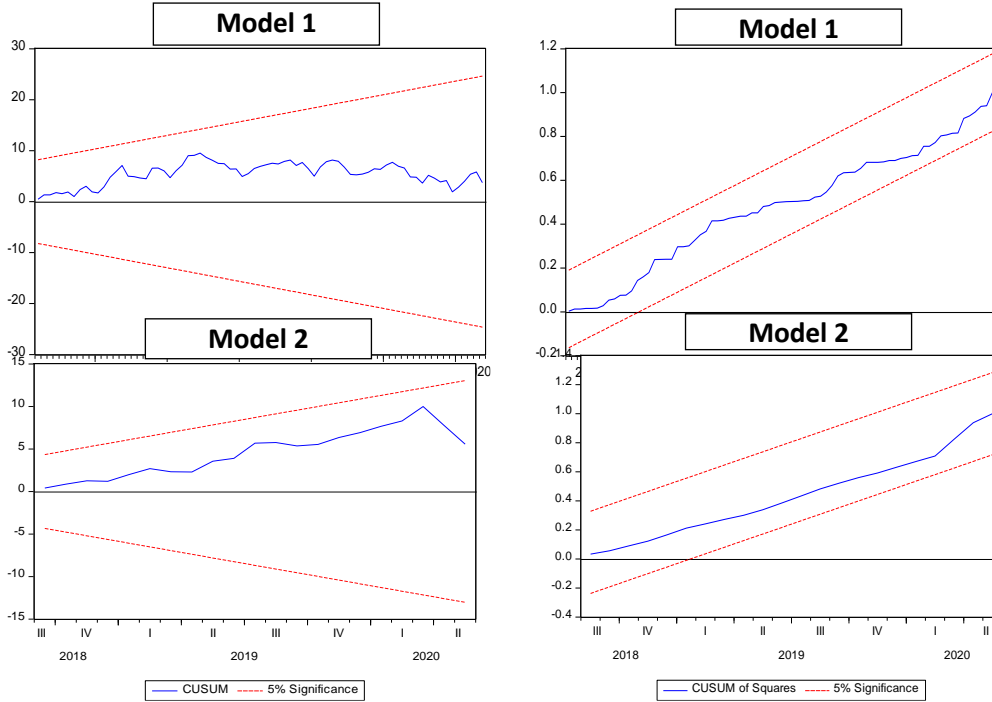
Vavra, J. (2014). Inflation Dynamics and Time-Varying Volatility: New Evidence and an Ss Interpretation. *Quarterly Journal of Economics*, 129(1), 215-258.

World Bank (2020a). MerchandiseExports (Current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>,(Acessed: 07 August 2020).
World Bank (2020b). MerchandiseImports (Current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/TM.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>,(Acessed: 07 August 2020).
Zalla, R. (2017). EconomicPolicyUncertainty in Ireland. *AtlanticEconomicJournal*, 45, 269–271.

Ekler

Ek 1: ARDL Modeline Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

Türkiye'deki Suriyeliler ve "Banal" Ötekileştirme

Levent Duman¹³⁷

Öz

2011 yılında Suriye'de başlayan olaylar neticesinde günümüze kadar geçen süre içerisinde 5,5 milyondan fazla Suriyeli ülkelerini terk edip başka ülkelere göç etmiştir. Türkiye, olayların başladığı 2011 yılından itibaren Suriye'den göç edenlerin en fazla sığındığı ülke olmuştur. Güncel rakamlara göre toplamda yaklaşık 3,6 milyon Suriyeli Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşamaktadır. Suriye'de olayların başlamasının üzerinden on yıla yakın bir süre geçmişken ve Suriyelilerin önemli kısmı yıllardır Türkiye'de yaşadığı halde hala çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadırlar. Vatandaşı oldukları ülkeden başka bir ülkeye göç etmenin getirdiği ekonomik, kültürel ve sosyal problemlerin yanı sıra Suriyeli göçmenler Türkiye'de kendilerine karşı oluşan algılardan dolayı da sorunlar yaşamaktadırlar. Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin sayısal anlamda büyük rakamlara ulaşmaları kendilerine karşı önyargıların oluşması ve bunların yaygınlaşmasında rol oynamıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de yaşayan Suriyelilere karşı oluşan önyargıların sebeplerini ortaya koymak ve oluşan önyargıların yaygınlaşmasının mekanizmalarını analiz etmektir. Michael Billig'in (1995) oldukça ses getiren "Banal Milliyetçilik" eserinde tanımadığı milliyetçiliğin gündelik hayatta yeniden üretilmesi pratiklerine benzer şekilde, Türkiye'deki Suriyelilere karşı "banal" ötekileştirmenin yaşandığı öne sürülmektedir. Ancak Billig'in analizinde devlet "banal milliyetçiliği" yönlendiren, destekleyen temel aktörlerden biriyken bu çalışmada üzerinde durulan "banal" ötekileştirmenin devlet dışı aktörler tarafından yönlendirildiği ileri sürülmektedir. Bu doğrultuda basın, medya, sosyal medya başta olmak üzere çeşitli kanallar üzerinden Türkiye'deki Suriyelileri ötekileştirme söylemlerinin yeniden üretilip yaygınlaştırılması üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye'deki Suriyeliler, ötekileştirme, basın, sosyal medya

Syrians in Turkey and "Banal" Marginalization

Abstract

More than 5.5 million Syrians have left their countries and migrated to other countries as a result of the incidents started in Syria in 2011. Since the beginning of incidents in 2011, Turkey has been the country where most of the Syrian migrants have taken shelter. Based on the current figures, approximately 3.6 million Syrians are now living in various parts of Turkey. Although almost a decade has passed since the beginning of the incidents in Syria and some of the Syrians have been living in Turkey for years, they are still encountering various problems. In addition to economic, cultural and social problems related to the fact of being a migrant at a foreign country, Syrian migrants are also facing problems due to evolving negative perception against them in Turkey. High number of Syrians living in Turkey has played a role at generation of widespread prejudice against them. The main purpose of this study is to explain reasons behind the prejudice against the Syrians in Turkey and to analyze mechanisms of proliferation of that prejudice. It is argued that, similarly to reproduction of nationalism at daily practices described at Michael Billig's famous "Banal Nationalism" (1995) book, Syrians in Turkey are facing "banal" marginalization. However, while at Billig's analysis state is one of the major actors directing, supporting "banal

¹³⁷ Dr. Öğr. Üyesi - Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, lduman@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3975-6668

ISRC Congress

nationalism”, it is argued that “banal” marginalization practices covered in this study are guided by non-state actors. Therefore, practices related to reproduction and proliferation of marginalization discourses toward the Syrians through various channels, including press, media, social media are being examined.

Keywords: *Syrians in Turkey, marginalization, press, social media.*

İmaj, Güven ve Kalite Algısının Satın Alma Niyetine Etkisi: Yerli Otomobil Markası TOGG Üzerine Bir Uygulama

Mahmut Koçan¹³⁸, Salih Yıldız¹³⁹

Öz

Günümüzde markalar, elektrikli otomobiller üreterek gelecekte otomobil sektöründe büyük bir pazar payına sahip olmak istemektedirler. Aynı zamanda markaların; imaj, güven ve kalite algıları yüksek/düşük olduğunda tüketicilerin satın alma niyetini olumlu/olumsuz şekilde etkilemektedir. 2019 yılının sonunda tanıtılan ülkemizin ilk elektrikli yerli otomobil markası TOGG, tüketicilerin algılarını ve satın alma niyetini olumlu şekilde etkiler ise sektörde önemli pazar payı elde edebilir. Bu araştırmanın amacı; yerli otomobil markası TOGG'un imaj, güven ve kalite algısının satın alma niyetine etkisini belirlemektir. Araştırmada, imkân ve zaman kısıtları nedeniyle tüm tüketicilere ulaşamadığından tesadüfi örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme kullanılmış ve kullanılabilir 401 anket elde edilmiştir. Araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezler, SPSS25 programı vasıtasıyla çoklu doğrusal regresyonla test edilmiştir. Sonuç olarak; yerli otomobil markasının imaj, güven ve kalite algısının satın alma niyetine etkisinin olduğu tespit edilmiştir. TOGG markasının imajı, güveni ve kalitesinin satın alma niyetinin büyük bir kısmını açıkladığı görülmüştür. Aynı zamanda; TOGG markasına ilişkin kalite algısının imaj ve güven algısına göre daha fazla satın alma niyetine etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güven, İmaj, Kalite, TOGG, Yerli otomobil.

The Effect on The Purchase Intention of Perception of Image, Trust and Quality: An Application on Domestic Automobile Brand TOGG

Abstract

At the present time, brands want to have a large market share in the automobile industry in the future by producing electric cars. At the same time, brands; When image, trust and quality perceptions are high / low, it affects the purchasing intention of consumers positively / negatively. TOGG, the first domestic electric car brand of our country, introduced at the end of 2019, can gain a significant market share in the sector if it positively affects the perceptions and purchase intentions of consumers. The purpose of this research; to determine the effect of image, trust and quality perception of domestic automobile brand TOGG on purchase intention. In the study, since all consumers could not be reached due to time and opportunity constraints, easy sampling was used, one of the random sampling methods, and 401 usable questionnaires were obtained. The hypotheses created within the scope of the research model were tested with multiple linear regression through the SPSS25 program. As a result; It has been determined that the image, trust and quality perception of the domestic automobile brand have an effect on the purchase intention. It has been observed that the image, trust and quality of the TOGG brand explain a large part of the purchase intention. At the same time; it was concluded that the quality perception of the TOGG brand has a greater effect on the purchase intention than the perception of image and trust.

Keywords: Trust, Image, Quality, TOGG, Domestic automobile.

¹³⁸ Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, SBE, İşletme ABD, mahmutkocan@hotmail.com, 0000-0001-6358-0127

¹³⁹ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, salihyildiz@yahoo.com, 0000-0002-1002-5960

Giriş

Günümüzde otomobiller hayatımızın vazgeçilmez parçaları olarak görülmekte ve hayatımızın içerisinde sürekli olarak kullanılmalarıyla karşımıza çıkmaktadır. Otomobil rüyası 17. yüzyılın sonunda P&L (Panhard et Levassor) liderliğinde başlamış ve 1894 yılında P&L dünyanın en büyük otomobil şirketi olmuştur. Henry Ford'un ürettiği T Modeli dünyaya yayılmasıyla da 20. yüzyıl otomobil çağı olarak ifade edilmiştir. Türkiye otomotiv endüstrisi, 1960'lı yıllara dayanmakta ve uluslararası markaların kısmen üretim ve montaj işlemleri yapılmaktadır. Ülkelerin gelişmesinde ileri teknoloji üretimi ve katma değeri yüksek ürünlerin varlığı büyük rol oynamasından Türkiye öncelikli stratejileri arasına yerli otomobil tasarımı ve üretimini koymuştur (Akyurt, 2015: 148-149). Bu kapsamda Türkiye yerli otomobil üretimi ilk 1961 yılında Devrim otomobili prototipi ile ikincisi de 1967 yılında Anadolu otomobillerinin seri üretimiyle gerçekleştirmek istemiştir. Devrim otomobili seri üretime geçilememiş, Anadolu otomobilinin de seri üretimi kısa süreli olmuştur (Dolanay ve Oğuztürk, 2018: 694).

Uluslararası Motorlu Araç Üreticileri Organizasyonu'nun verilerine göre, 2019 yılında küresel otomotiv üretimi %5 azalarak 91.787.000, otomobil üretimi ise %6 azalarak 67.149.000 adet olmuştur. Ülkeler bazında 2019 yılı otomobil üretiminde ilk üç sırada Çin, Japonya ve Almanya yer almaktadır. Pazar açısından bakıldığında, 2019 yılında otomotiv küresel pazarı %4 daralarak 91.358.000 adete düşmüş, otomobil pazarı da %6 artarak 64.341.000 adete yükselmiştir. Otomobil pazarı sıralamasında 21.444.000 adetle ilk sırada Çin, 4.715.000 adetle ABD takip etmektedir. Dünya otomobil pazarı sıralamasında Türkiye, 2019 yılında 2 sıra gerileyerek 24. sırada, Avrupa Birliği içerisinde ise 1 sıra gerileyerek 9. sırada yer almıştır (Otomotiv Sanayii Derneği, 2020a). 2019 yılında Türkiye'nin otomobil pazarı 387.256, 2020 yılının ilk on ayında ise 465.031 olarak gerçekleşmiştir (Otomotiv Sanayii Derneği, 2020b).

Bir kez daha Türkiye yerli otomobilini üretebilmek için Anadolu Grubu, BMC, Kök Grubu, Turkcell, Zorlu ve Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği küresel ölçekte Türkiye'nin rekabet edecek bir otomobil markası oluşturma hedefiyle güçlerini birleştirerek 25 Haziran 2018'de Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu (TOGG) Sanayi ve Ticaret A.Ş.'yi kurmuştur. 27 Aralık 2019'da TOGG Yerli Otomobilin sportif çok amaçlı otomobil (SUV) ve sedan modelleri tanıtılmıştır. TOGG'un elektrikli otomobil üretimi için Bursa(Gemlik)'da 22 milyar maliyetle fabrika kuracağı açıklanarak fabrikanın 21 Mayıs 2020'de temeli atılmıştır. Şirketin Ağustos 2020'de ise TOGG markasıyla üretim yapmasına karar verilmiştir. TOGG doğuştan elektrikli, bağlantılı ve güncel otonom seviyesine sahip olup, 2022 yılında orta büyüklükte(C segmenti) bir SUV modelini yollara çıkarmayı hedeflemektedir. TOGG CEO'su Gürcan Karakaş, marka beğeni endeksi yaptırıldıklarını belirtmiş ve TOGG'un marka beğeni endeksinin %73'lere çıktığını ve bu markayla devam etme kararı aldıklarını ifade etmiştir (TOGG, 2020; Wikipedia, 2020; Haber7, 2020).

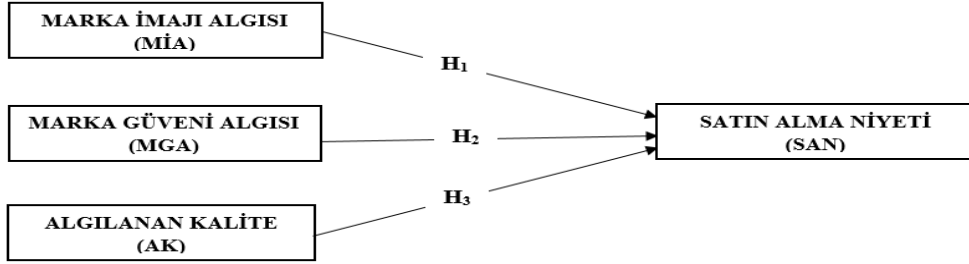
Marka imajı, tüketicinin marka hakkındaki düşünceleri ile markanın tüketicide uyandırdığı duyguları ifade eder (Roy ve Banerjee, 2007: 142). Başka bir ifadeyle marka imajı, tüketicilerin markanın anlamını ve kimliğini kendi sembolik ifadelerinde yansıtmalarıdır (Sasmitha ve Suki, 2015: 278). Marka güveni, tüketicinin markanın belirtilen işlevini yerine getirme yeteneğine güvenmesidir (Chaudhuri ve Holbrook, 2001: 82). Algılanan kalite, bir ürünün genel mükemmelliği veya üstünlüğü hakkındaki tüketicinin yargısıdır (Zeithaml, 1988: 3). Satın alma niyeti; genel olarak tüketicinin bir ürünü satın alma eğilimini ifade eder ve gelecek dönemlerde tüketicinin bir ürünü satın almasına yönelik istekliliği çerçevesinde ölçülür (Bozyiğit ve Akkan

2011: 103). Değer algıları, bir işleme katılımdan bağımsız olarak oluşturulmasına rağmen satın alma niyetleri bekleyen bir işlem varsayımı altında oluşturulur. Bu bağlamda satın alma niyeti çoğu zaman fiili satın almanın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Chang ve Wildt 1994: 20). Bu çalışmada, yerli otomobil markası TOGG'un imaj, güven ve kalite algısının satın alma niyetine etkisini belirlemek amaçlanmıştır.

1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Yerli otomobil markası TOGG'un imaj, güven ve kalite algılarının satın alma niyetine etkisini tespit etmek ve söz konusu markanın imaj ve kalite algılarının marka güven algısını etkisini saptamak için araştırmanın modeli Şekil-1'deki gibi oluşturulmuştur. Ayrıca, araştırmanın çoklu doğrusal regresyon formülü ve hipotezleri aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

$$SAN = \beta_0 + \beta_1 MİA + \beta_2 MGA + \beta_3 AK$$

H₁: Marka imaj algısının satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H₂: Marka güveni algısının satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

H₃: Algılanan kalitenin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde bir etkisi vardır.

2. Yöntem

2.1. Örneklem ve Veri Toplama

Araştırma verileri, tüketicilerden elektronik anket formu vasıtasıyla toplanmıştır. Araştırmada, imkân ve zaman kısıtları nedeniyle tüm tüketicilere ulaşamadığından tesadüfi örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme kullanılmıştır. Anket formundaki soruları test edebilmek için 20 tüketiciye ön test yapılmış ve tüketicilerin önerileri doğrultusunda anket formuna son şekli verilmiştir. Anket formu Eylül-2020 döneminde tüketicilere uygulanmış olup, 454 anket formu toplanmıştır. Ancak, yerli otomobil markasından 53 tüketicinin haberi olmamasından kullanılabilir 401 anket formu elde edilmiştir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında oluşturulan anket formu 11 soru ve üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, tüketicin yerli otomobil markasından haberi olması/olmaması, otomobili bulunması/bulunmaması, otomobili bulunması durumunda hangi marka otomobilinin olduğu ve yerli otomobil bugün satışa çıksa, fiyatı ne kadar olması olmasına ilişkin dört adet genel soru yer almaktadır. İkinci bölümde marka imajı, algılanan kalite, marka güveni ve satın alma niyeti

ölçekleri bulunmaktadır. Marka imajı ölçeği Low ve Lamb Br (2000) ile Hanaysa ve diğerleri (2014), Mabkhot ve diğerleri (2017); algılanan kalite ölçeği Low ve Lamb Br (2000), Lobschat ve diğerleri (2013) ile Hanaysa ve diğerleri (2014); marka güveni ölçeği Lobschat ve diğerleri (2013), Hanaysa ve diğerleri (2014) ile Mabkhot ve diğerleri (2017); satın alma niyeti ölçeği ise Klein ve diğerleri (1998), Santoso ve Cahyadi (2014) ile Sürer (2017) çalışmalarından 15 yargı oluşturulmuş ve beşli likert ölçekle test edilmiştir. Üçüncü bölümde ise, tüketicilerin demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, medeni durum, meslek, öğrenim durumu ve ortalama aylık gelir durumu) ilişkin altı adet soru bulunmaktadır.

3. Bulgular

Araştırmada öncelikle tüketicilerin otomobilinin olması/olmaması durumu, varsa markası, yerli otomobilin bugünkü ortalama fiyatı ne olmalı sorularına cevap aranmıştır. Tüketicilerin %54,4'nün otomobilinin olduğu, otomobili bulunan tüketicilerin %61,9'unun Volkswagen, Hyundai, Opel, Renault, Fiat ve Ford otomobil markalarına sahip olduğu görülmüştür. Yerli otomobil markasının ortalama fiyat tahminleri incelendiğinde ise, tüketicilerin %86,7'si otomobil fiyatının 200.000 TL ve altında olacağını düşünmektedir. Tüketicilerin demografik özelliklerine ilişkin dağılımları da Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Özellikler

Cinsiyet	f	%	Medeni Durum	f	%
Kadın	188	46,9	Evli	189	47,1
Erkek	213	53,1	Bekar	212	52,9
Yaş	f	%	Meslek	f	%
18-25	134	33,4	Kamu Çalışanı	207	51,6
26-35	162	40,4	Özel Sektör Çalışanı	57	14,2
36-45	76	19,0	Esnaf	18	4,5
46-55	27	6,7	Emekli	8	2,0
56 ve üzeri	2	0,5	Ev Hanımı	7	1,8
Ortalama Aylık Gelir	f	%	Öğrenci	f	%
2500 TL ve altı	78	19,5	Diğer	6	1,5
2501-5000 TL	161	40,2	Eğitim Düzeyi	f	%
5001-7500 TL	114	28,4	İlkokul/Ortaokul	13	3,3
7501-10000 TL	29	7,2	Lise	33	8,2
10001 TL ve üzeri	19	4,7	Üniversite	258	64,3
			Yüksek Lisans/Doktora	97	24,2

Yukarıdaki tabloya bakıldığında; erkek(%53,1) ve bekar(%52,9) tüketicilerin daha fazla, tüketicilerin yaşlarının 18-35 arasında(%73,8), yarısından fazlasının kamu çalışanı(%51,6) ve ortalama aylık gelirlerinin 2501-7500 TL arasında(%68,6) olduğu görülür. Ayrıca, tüketicilerin %88,5'inin bir üniversiteden, %24,2'sinin de bir lisansüstü programdan mezun olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmanın güvenilirliği için değişkenlerin Cronbach Alfa katsayıları temel alınmış ve değişkenlerin güvenilirlikleri değerlendirilmiştir. Buna göre, AK ($\alpha=.973$), MGA ($\alpha=.962$), MIA ($\alpha=.948$) ve SAN ($\alpha=.931$)'ın Cronbach Alfa değerinin yüksek olduğu saptanmıştır. Geçerliliğinde

ise SPSS paket programı vasıtasıyla açımlayıcı faktör analizi (AFA) yapılmış ve AFA sonucunda dört faktörün toplam varyansın %90,612'sini açıkladığı görülmüştür. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) uygunluk testi ,869 olup, bu oran örneklem sayısı açısından yeterli olduğunu göstermektedir (Barlett Küresellik Testi Ki-kare: 2461,261 p<0,000).

Araştırma modeli kapsamında oluşturulan hipotezler SPSS25 programı vasıtasıyla çoklu doğrusal regresyon analiziyle test edilmiş ve Tablo-2' de gösterilmiştir.

Tablo 2. Marka İmajı, Güveni ve Kalite Algılarının Satın Alma Niyetine Etkisi

Bağımsız Değişken	β	t	p
(Sabit)	0,207	2,511	0,012
MİA	0,275	4,609	0,001
MGA	0,296	3,845	0,001
AK	0,355	4,281	0,001
R ² = 0,817	F= 590,014	p=0,001	Durbin-Watson =2,078
Bağımlı Değişken: SAN			

Analiz sonucunda MİA, MGA ve AK'ın SAN'ı pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak MİA'da %1'lik değişim SAN'da %0,275'lik, MGA'de %1'lik değişim SAN'da %0,296'lık, AK'da %1'lik değişim ise SAN'da %0,355'lik değişime neden olabilir. Araştırmanın bağımsız değişkenleri SAN'ın %81,7'sini açıklamakta, p-değeri ise istatistiksel olarak %1'de anlamlı ve pozitif yönde olduğundan H₁, H₂ ve H₃ hipotezleri desteklenmekte (p=0,001<0,01) ve bu sonuçlar doğrultusunda araştırmanın çoklu doğrusal regresyon formülü aşağıda bulunmaktadır.

$$SAN=0,207+0,275MİA+0,296MGA+0,355AK$$

Sonuç ve Değerlendirme

Otomotiv sektörünün kapsam alanı genişlemesi yönetsel yeniliklerle beraber birçok başka endüstrinin de gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Teknolojik gelişmeye öncülük etmesi, istihdama katkısı ülkelerin kalkınmasında önemlidir. Pazarlama, tamir, bakım ve yedek parça satışları, finansman ve sigortacılık hizmetlerinde iş hacmini genişleteceği ve lastik-plastik, demir-çelik, cam, boya, elektrik ve elektronik gibi birçok sektörden girdi almasından dolayı ekonomilerde "lokomotif" özellik göstermektedir (Özçelik, 2011: 57). Bu nedenle Türkiye'nin ilk elektrikli yerli otomobil markası TOGG birçok sektöre doğrudan veya dolaylı etkisi olacağı düşünüldüğünde üretim aşaması öncesinde bu araştırmada tüketicilerin markaya karşı algılarının satın alma niyetlerine etkisi ölçülmeye çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, araştırmaya katılan tüketicilerin önemli bir kısmının Türkiye'nin ilk elektrikli yerli otomobil markası TOGG'dan haberdar olduğu görülmüştür. TOGG markasından haberi olan tüketicilerin de yarısından fazlasının farklı markalarda otomobillerin bulunduğu ve tüketicilerin en çok Volkswagen, en az ise Mercedes markasını tercih ettiği saptanmıştır. TOGG'un fiyat tahminine bakıldığında ise tüketicilerin neredeyse %90'nı 200.000 TL ve altında olmasını beklemektedir. Analiz neticesinde, TOGG markasının imajı, güveni ve kalitesi algılarının tüketicilerin satın alma niyetlerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu markanın kalite algısının imaj ve güven algısına göre daha fazla satın alma niyetine etkisinin

olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda; TOGG markasının imajı, güveni ve kalitesinin satın alma niyetinin büyük bir kısmını açıkladığı görülmüştür.

Kaynakça

- Akyurt, İ. Z. (2015). Talep tahmininin yapay sinir ağlarıyla modellenmesi: Yerli otomobil örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Ve İstatistik Dergisi*, 23, 147-157.
- Bozyiğit, S. & Akkan, E. (2011). Tüketici etnosentrizmi ile satın alma niyeti ve otoriter tutumla yetiştirilme arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik pilot bir çalışma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 98-118.
- Chang, T-Z. & Wildt, A. R. (1994). Price, product information, and purchase intention: An empirical study. *Journal of the Academy of Marketing Science*. 22(1), 16-27.
- Chaudhuri, A. & Holbrook, M. B. (2001). The chain of effects from brand trust and brand affect to brand performance: The role of brand loyalty. *Journal of Marketing*, 65, 81-93.
- Dolanay, S. S. & Oğuztürk, B. S. (2018). Güney Kore ve Türkiye ekonomik büyüme deneyiminin otomotiv sanayii temelinde karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23, 689-706.
- Haber7 (2020), Oto Rehberi-Yerli otomobilin markası belli oldu! TOGG ismi ile..., <https://otomobil.haber7.com/otomobil/haber/3001895-yerli-otomobilin-markasi-belli-oldu-togg-ismi-ile>, 10.08.20.
- Hanaysa, J., Hilman, H. & Abdul-Ghani, N. H. (2014). Direct and indirect effects of product innovation and product quality on brand image: Empirical evidence automotive industry. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 4(11), 1-7.
- Klein, J. G., Ettenson, R. & Morris, M. D. (1998). The animosity model of foreign product purchase: An empirical test in the people's republic of China. *Journal of Marketing*, 62, 89-100.
- Lobschat, L., Zinnbauer, M. A., Pallas, F. & Joachimsthaler, E. (2013). Why social currency becomes a key driver of a firm's brand equity e insights from the automotive industry. *Long Range Planning*, 46, 125-148.
- Low, G. S. & Lamb Jr, C. W. (2000). The measurement and dimensionality of brand associations. *Journal of Product & Brand Management*, 9(6), 350-368.
- Mabkhot, H. A., Shaari, H. & Salleh, S. M. (2017). The influence of brand image and brand personality on brand loyalty, mediating by brand trust: An empirical study. *Jurnal Pengurusan*, 50, 71-82.
- Otomotiv Sanayii Derneği (2020a), Otomotiv Sanayii 2019 Yılı Küresel Değerlendirme Raporu, http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/2019_Kuresel_Degerlendirme_Raporu-5496.pdf, 10.11.20.
- Otomotiv Sanayii Derneği (2020b), Otomotiv Sektörü Aylık Değerlendirme Raporu Ekim 2020, http://www.osd.org.tr/sites/1/upload/files/10-2020_OSD_Aylik_Degerlendirme_Raporu-5516.pdf, 10.11.20.
- Özçelik, C. (2011). Marka'mız Yolunda İlerlerken. *Mühendis ve Makina*, 52(622), 57-62.
- Roy, D. & Banerjee, S. (2007). CARE-ing strategy for integration of brand identity with brand image. *International Journal of Commerce and Management*, 17(1/2), 140-148.
- Sasmita, J. & Suki, N. M. (2015). Young consumers' insights on brand equity. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43(3), 276-292.

Santoso, C. R. & Cahyadi, T. E. (2014). Analyzing the impact of brand equity towards purchase intention in automotive industry: A case study of ABC in Surabaya. *iBuss Management*,2(2), 29-39.

Sürer, S. (2017). Tüketici etnosentrizmi ve menşe ülke etkisinin tüketicilerin yerli marka otomobil satın alma niyeti üzerine etkisi, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TOGG (2020), TOGG Keşfet, <https://www.togg.com.tr/content/kesfet>, 15.08.20.

Wikipedia (2020), TOGG Tarihçe, <https://tr.wikipedia.org/wiki/TOGG>, 21.10.20.

Zeithaml, V.A. (1988). Consumer perceptions of price, quality and value: A means-end model and synthesis of evidence. *Journal of Marketing*, 52, 2-22.

Aka Gündüz'ün Bu Toprağın Kızları ve İki Süngü Arasında Adlı Romanlarında Kadının "Erk" Karşısında Varoluş Çabası

Bilâl Kas 140

Öz

Aka Gündüz, Cumhuriyet inkılâplarının ve devlet güdümlü Batı düşüncesinin topluma yansıtılması hususunda, eserleriyle zengin malzemeler verir. Millî edebiyatın temsilcilerinden olup, sade dille, toplumun sıkıntılarını anlatan birçok hikâyeye ve roman yazar. Bu sıkıntıları, değişimlerin yarattığı bunalımları akıcı bir dil ve merak duygusunu izleyen olay örgüsüyle vererek döneminde hatırı sayılır bir şöhret kazanır. Batılı hayat tarzının benimsendiği yirminci yüzyılda kadının varoluş sancılarını görmezden gelmez ve bu sıkıntıları özenle işler. Kadının birey olarak mahrem sınırları dışına çıkma gayretinde; aileden mahalleye, mahalleden çeşitli kurumlara kadar erk'in kendini hissettirdiği alanlarda varoluşunu Bu Toprağın Kızları ve İki Süngü Arasında adlı romanlarında bilinçli şekilde işler. Bu bilinç, Batılı ve Türk kimliklerinin harmanlanması şeklinde Aka Gündüz'de vücut bulur. Roman kişilerinin eölerin içi de dâhil olmak üzere, yaşamın her türlü alanında "erk"le mücadeleleri, Türk kadınının Batılaşma serüveninde geçirmiş olduğu aşamaları da yansıtmaları bakımından kıymet taşımaktadır. Çalışmanın amacı Batılaşma sürecinde kadının "erk"le mücadelesi ve yirminci yüzyılın başlarından itibaren gösterdiği çabalara ışık tutmaktır.

Anahtar Kelimeler: Aka Gündüz, Bu Toprağın Kızları, erk, İki Süngü Arasında, kadın.

Women's Effort of Existence Against "Men" in The Mame of Aka Gündüz's Bu Toprağın Kızları and İki Süngü Arasında

Abstract

Aka Gündüz gives rich materials with his works on the reflection of the Republican reforms and state-driven Western thought to society. In addition to be one of the representatives of national literature, he also writes many stories and novels that tell the troubles of society in plain language. He gained a considerable reputation in his period by giving these troubles and crises caused by changes with a fluent language and plot that follows a sense of curiosity. In the twentieth century, when the Western lifestyle was adopted, he does not ignore the pain of existence of women and handles these problems with care. In an effort to go beyond the confidential boundaries of the woman as an individual; He deliberately processes his existence in the areas where the power makes itself felt, from family to neighborhood, from the neighborhood to various institutions, in his novels Bu Toprağın Kızları and İki Süngü Arasında. This consciousness comes into being in Aka Gündüz as a blending of Western and Turkish identities. The struggles of Roma people against "power" in all areas of life, including the interior of their homes, are valuable in terms of reflecting the stages Turkish women have gone through in the adventure of westernization. The aim of the study is to shed light on the struggle of women against "power" in the process of Westernization and the efforts they have shown since the beginning of twentieth century.

Keywords: Aka Gündüz, Bu Toprağın Kızları, man, İki Süngü Arasında, woman.

¹⁴⁰ Ankara Hacı Bayram Veli Üni. LEE, Doktora ögr. bilal.kas@hbv.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1355-5681.

Giriş

On dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde dünyaya gelen Aka Gündüz, Osmanlı Devleti'nin savaşlar, isyanlar, bozulmalar ve değişimler içinde ayakta kalma mücadelesi verdiği zor bir dönemin yazarıdır. Eserlerinde şahit olduğu birçok bunalım unsurunu, Batılılaşma gayretlerinin topluma ne şekilde yansıdığını işlemeyi seçmiştir. Onun yoğun olarak eser verdiği yıllar, Cumhuriyet'in ilanından sonraki zaman dilimine denk düşer. Sosyal değişimlerin hızla tatbik edildiği, halkın bu yeniliklere farklı tepkiler sunduğu bu dönemde, Aka Gündüz, modernleşmenin halkın her tabakasında ne şekilde karşılık bulduğu noktasında yorumlar getirir. Milli Mücadele'ye faal desteklerini sunmuş olan kadınlar, Aka Gündüz'ün romanlarında önemli bir yet tutmuştur.

Bu çalışmanın amacı, ele alınan iki romanı dönemlerinin kadın gerçekleriyle ilişkilendirmek ve Aka Gündüz- kadın ilişkisinin sorgulandığı diğer yayınlarda eksik bırakılan bu tarafı güçlendirmektir. Her eserin, çeşitli oranlarda yazıldığı dönemin toplumsal özellikleriyle, etkileşim hâlinde olduğu genel kabul gören bir yargıdır. On dokuz ve yirminci yüzyılda eser veren yazarların birçoğunda art ardına yaşadıkları değişim ve yenilikler satır aralarında yerini bulmuştur. Cumhuriyet yönetiminin kadına yaklaşımı, dönemin kadın haklarının Bu Toprağın Kızları (1927) ve İki Süngü Arasında (1929) adlı romanlara yansımaları ve Aka Gündüz'ün bu bağlamda nerede konumlandığı önemlidir. Çalışmanın bir diğer farklı yanı ise, Osmanlı Devleti'nin son yılları ve Cumhuriyet dönemi kapsamında, "erk" olarak ifade edilen, siyasi iktidarın söylemlerini, tüm kurumlarıyla kadına yaklaşımını; aile, mahalle, arkadaş gibi toplumsal kümelenmelerin kadına tavrının genel hatlarıyla romanlarla ilişkilerinin sorgulanmasıdır.

Cumhuriyet'in ilanından önce, II. Meşrutiyet'in basında yarattığı hürriyet havasıyla çeşitli kadın dergileri ve cemiyetleri kadın haklarının toplumda kabulü için çaba sarf eder. Bu çabalar içinde Aka Gündüz'ün yazar kadrosunda yer aldığı Kadın dergisi de yer alır. Aka Gündüz'ün eserlerini; kadının erkeğe uysal bir yardımcı mı, namuslu ve fedakâr bir anne mi yoksa erkekle mücadele gücüne sahip bir kadın mı olduğu tartışmalarının sürdüğü ve Cumhuriyet döneminde de devam ettiği bir sürecin içinde yazmıştır.

Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip Adivar, Nezihe Muhittin gibi önemli kadın hakları savunucularının yanında kadınlar adına konuşan Celal Nuri, Aka Gündüz, Falih Rıfki, Yunus Nadi gibi erkek yazarlar da olmuştur. Bu çalışmanın sınırları kadının üzerinde hissedilen yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde etkili olan yönetim ve Cumhuriyet idaresinin "erk" anlayışının somutlaştırılması yönündedir.

1. Türk Kadını ve Erk Mücadelesi

Kadınların bir vatandaş olarak görülmesi fikri, erkeklerle eşit haklara kavuşma düşüncesi Batılılaşma hamleleriyle oluşmuştur. Dergiler ve gazetelerin yabancı dillerden kadınlara ilişkin konulardaki çevirileri ve erkek yazarların Batı'dan ithal ettikleri düşüncelerle vardıkları kadın haklarına ilişkin telif yazıları toplumun değişimini hızlandırmıştır. Terakki gazetesinin pazar günleri yayımladığı Muhadderat (1868) kadınlar için hazırlanan bir ek olmanın ötesinde birçok yenilikçi fikrin- bunlar arasında kadının çalışması fikrinin dile getirilmesi önemlidir- yayılmasını sağlaması bakımından önem taşır (Taşkıran 1973: 31). Bir diğer önemli yayın ise Hanımlara Mahsus Gazete ismiyle 1894 yılında çıkan ve Fatma Aliye'nin yazılarının da yer aldığı gazetedir.

II. Meşrutiyet'in ilanının yarattığı serbest ve özgür hava kadın haklarıyla ilgili düşüncelerin rahatlıkla tartışılabildiği bir ortam yaratır. Celal Sahir'in Demet (1908), Mehmet Rauf'un Mehasin (1908- 1909) ve Aka Gündüz'ün de kadrosunda yer aldığı Selanik'te çıkarılan Kadın (1908) gazetesi bunlardan birkaçıdır (Özen 1990: 20).

Aka Gündüz'ün Kadın gazetesinde öne sürdüğü fikirler dönemine göre çağdaş olmakla birlikte, onu çağdaşlarından ayıran, kadınların toplum yaşamına ayak uydurmalarının karşısında "erk" engelinin ayırmasına varmasındadır. "Kadın ve Erkek" başlıklı yazısında "Biz sahte bir fikr-i edebiye kurban olarak inanırız ki kadınlar medeniyette hiçtir: Çünkü kitapları te'lif eden onlar değildir." (nr. 28: 6- 7) yargısına vararak, erkek dilinin oluşturduğu "erk" mekanizmasını eleştirir. Bir başka yazısında sınıfsal değerlendirmelerde bulunarak romanlarında sıklıkla işleyeceği kadını kurtarma teminin ilk örneklerini vermiş olur. "Ben öksüz olduğum veya olmadığım hâlde hande ve saadet, refah ve bıkayd içinde yaşarken, nasıl olsun da bu veya şu, mezara kadar sofanın örümceklerini alsın?" (nr. 2: 10- 13).

Aka Gündüz'ün ileriki yıllarda Cumhuriyet ideolojisiyle besleyeceği; kadını kurtarma, toplumda belli bir yere oturtma gibi fazlasıyla üzerinde duracağı konulara ilişkin düşündüğü görülür. Çalışmada ele alınan iki romanda, II. Meşrutiyet, İttihat- Terakki ve Cumhuriyet dönemlerine uzanan yılların belli kısımlarını içeriyor olmasının yanında "erk" karşısında kadının varoluş mücadelesinin yoğun olarak işlendiği göze çarpar.

Toplumunu çevreleyen ve belli noktalarda kendini hissettiren "erk" kavramı, Michel Foucault'da (2012: 48) insanın gündelik yaşamındaki davranışlarından bedenlerine kadar yayılan her türlü en küçük yönlendirme ve söz geçirmeyi içine alır.

Michel Foucault'nun "erk" kavramını, bireyin günlük yaşamından zihnine kadar sinen bir kurum olarak tanımlamak, Aka Gündüz'ün romanlarında kadın bedeni ve ruhu üzerinde sahiplik kurmaya çalışan kurum ve kişileri açıklamak için yeterlidir. (Yavuz 2019: 25).

Türk kadınında; insan ruhu, bedeni ve hayatında ciddi etkileri olan "erk" kavramının görünür kılındığı anlardan biri İttihat ve Terakki'nin iktidara geçtikten sonra kadınlarla alakalı geniş haklar vaadini gerçekleştirmekten kaçınmasında kendini gösterir. Emine Semiye gibi Meşrutiyet yıllarının kadın hakları savunucularından birinin ağzından bu durum çarpıcı bir şekilde anlatılır. O günlerde Emine Semiye'nin sözünü hatırlatması üzerine, tutucuları ve baskıcı çevreleri neden göstererek kadınların bu yönde bir değişim için beklemeleri ve bu süre içinde yılmadan çalışmalarını gerektiğini ileri sürmüştü" (Zihnioğlu 2016: 55).

Emine Semiye'nin yanı sıra Halide Edip ve Nezihe Muhittin gibi önde gelen kadın yazarların cemiyetlerle, yazı ve kurgusal eserleriyle yönetimden almaya çalıştıkları haklarında çok da ileri gidilemez. Birinci Dünya Savaşı sırasında erkek sayısındaki azalma neticesiyle boşalan yerlere kadın işçilerin geçmesi bir zarurettten kaynaklanır. Nezihe Muhittin, "erk" in yarattığı sınırların sona ermediğini, "Meşrutiyet ilanı ile beraber kadınlarımız karanlıktan kurtulur gibi oldular, peçeler incelmiş, biraz dünya ışığına kavuştular, fakat kafesler baki" (Muhittin, 1931: 91) kaldı sözleriyle anlatır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra kadınlar, Cumhuriyet ideolojisinin öngördüğü ya da izin verdiği sınırlarda kalarak yaşamlarını sürdürürler. Halide Edip ve Nezihe Muhittin gibi isimler geri planda bırakılırlar. Nezihe Muhittin'in 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası'nı kurma isteği dönemin yöneticileri tarafından engellenir (Zihnioğlu, 2016: 122).

Atatürk, rejime tehdit unsurlarını ortadan kaldırmak ve Batılılaşma yolunda kendi öngördüğü şekilde temkinli ilerlemek için kadın ve erkek cinsi arasında bir bölünmeyi değil, tam tersine organik bir bütünleşmeyi savunur (Parla, 2020: 191- 192). Solidarist mantığın güdüldüğü bu dönemde kadınlara çeşitli haklar kontrollü şekilde sunulur.

Cumhuriyet ideolojisi; kadının modern hayatta erkeğin yanında yer almasını, eğitim görmesini, eğlence yaşamında bizzat yer almasını isterken özünde topluma sağlıklı nesiller yetiştirmekte sorumlu annelik görevini kaybetmemesinin altını çizer.

Yoğun olarak eserlerini Cumhuriyet döneminde veren Aka Gündüz, bu değişimleri ve kadının toplumdaki yerini zengin bir malzemeyle sunar.

2. Bu Toprağın Kızları ve İki Süngü Arasında Adlı Romanlarda Kadınlar

1926 yılında tefrika edilmeye başlanıp, 1927 yılında kitap olarak yayımlanan Bu Toprağın Kızları adlı roman; "Sokak Kızı", "Salon Kızı", "Kendi Kendinin Kızı", "Bu Toprağın Kızı" başlıkları altında anlatıcısıyla (Aka Gündüz) ortalık taşıyan bir eserdir. Erkek anlatıcı (Aka Gündüz) bu toprağın kızlarının hikâyelerini anlatan yazar olarak kurgunun içindedir.

Batılılaşmanın getirdiği imkânlarla çeşitli yerlerde iyi eğitimler alan romanın "kadın"ları; Masume, Fahriye, Sara ve Nazlı "erk" in acımasız yüzüyle karşılaşmış toplumda birey olarak yer bulmaya çalışırlar.

1929 yılında yayımlanan İki Süngü Arasında adlı roman, ağabeyi olmadan yaşamaya çalışan Emine'nin "erk" karşısında yaşadığı çaresizlikleri anlatır.

Benzer bir yaklaşımla kaleme alınan bu iki romanda, kadının kendi başına varoluş mücadelesi konusunda anlatıcının okuyuculara çok da ümit vermediği görülür. Eğitimli olsalar dahi kadınların iffetlerini yitirmeden kendi başlarına belli bir hayat standardını yakalamaları söz konusu değildir. Bir erkekle evlenerek ya da erkeğin himayesine girmek suretiyle kurtuluşa kavuşmaları da dönemin kadına sunduğu sınırları gösterir niteliktedir.

3. Erk'in Toplumsal Baskıya Dönüşümü

Toplumsal baskı aile, mahalle, okul, öğretmen, müdür, patron gibi otoriteyi elinde tutan kişilerce belirlenir. "Modern toplumlarda her tür toplumsal iktidar ilişkisi cinsiyet farklarına dayalı anlamların oluşumu ile iç içe geçerek birlikte gerçekleşir, birbirini oluşturur ve besler" (Sancar, 2013: 169).

"Sokak Kızı" başlıklı kısımda Masume, namus kavramını sorgularken toplumdaki insanların on beş yaşındaki kızları korumaktan aciz kalışını yüksek sesle dile getirir. "Muharrirlere, müelliflere, şairlere yuf olsun! Bu cemiyetin adını taşıyan vicdansızlara yuf olsun! (...) yanasıca kâğıt paralarını ve batasıca adreslerinizi düşünürsünüz" (Gündüz, 1942: 33).

Masume'nin seslendiği ve onu korumayan "erk" in kendisidir. Erk, okul kitaplarında ya da bir yazarın satırlarında, bir annenin ninnisinde kendine yer bulabilir. Önemli olan kurumların düzenlemiş olduğu çarkın durmaksızın dönmesidir.

"Kendi Kendisinin Kızı"nda Sara, cemiyetin ötekileştirmek ve izlemekten başka görevleri de olduğunu hatırlatırken "erk" in koyduğu kurallar dışına çıkan kişilerin yok sayılacağını da göstermiş olur.

"Bu Toprağın Kızı" başlıklı bölümüm kadın kahramanı Nazlı, makamların gücünü kullanan insanların acımasızlığıyla kötü yola düşer. Bu yoldan, işlediği cinayeti sorgulayan hâkim

tarafından kurtarılır. Bu romanda, toplumsal baskının yok edici gücünden uzaklaşıp, sıradan insanların yaşamını sürmeye geçebilen yalnızca Nazlı olur. Nazlı'nın kurtuluşunu da onunla evlenen bir erkek sağlar. Anlatıcının okuyucuda bıraktığı en önemli derslerden biri kadınların gençlik yıllarında erkeklerle fazla yakınlaşmamaları bağlamında asılı kalır. Oysaki Aka Gündüz, kadını çevreleyen yok edici güçlerin hiçbirini olumlamadan, bir yandan sosyal yardımlaşmanın eksikliğinin altını çizer, kadınlara edep sınırlarını aşmamaları öğüdünü vererek, sadece Nazlı'yı iffetli bir yaşama kavuşturur. Burada erkek anlatıcının Cumhuriyet ideolojisinin etkisinde kalarak böyle bir sonla kadın okurlarını uyardığı söylenebilir. "Cinsellikleri ancak evlilik kurumu içinde kabul gören kamusal yaşamda kendilerinden beklenen erkeksi kimliğin tersine, ev kadını ve anne olarak bakımlı, modayı takip eden (...) şen bir kadın modeline uyum sağlamaları beklenmiştir" (Saktanber, 2009: 329).

Kadın kahramanların romanda uğradıkları ortak dert, cinselliği evlilik dışında yaşamalarıdır.

"İki Süngü Arasında" adlı romanda Emine, babasız- ağabeysiz yani koruyucusuz kalınca cemiyetin kuralları bir anda acımasızlaşır. Yalnız kadın, toplum için bir tehlikedir. Her an günah işlemesi muhtemel olduğundan, hep şüpheyle bakılır, yapacağı ilk hatada en büyük cezaya çarptırılması için adeta sabırsızlık yaşanır. Emine, çalışmak ister; bedeni tehlike olarak algılanır, kendi evine dönüp yaşamını kira gelirleriyle sürdürmesi de mümkün olmaz. Erk'in koyduğu kurallar "yalnız kadın" için pek de güvenilir değildir. "Ne evimizin içinde ne oturduğumuz sokakta, ne de sürdürdüğümüz hayatta bir tek süngü bile yoktu" (Gündüz, 2012: 42).

Emine'nin evin içine girmediğini söylediği "süngü", kadını kuşatan "erk" in ta kendisidir. Ağabeyi sürgüne gönderildikten sonra, dadısı da felç olur. Çalışmak zorunda olduğunun farkındadır. Ancak Emine'nin süngüsü "erk" devreye girer. "Ama kızım, ele güne karşı böyle yapayalnız nereye gidiyorsun? Felakete uğrayalı şurada on beş yirmi gün bile olmadı. Adın kötüye çıkar" (Gündüz, 2012: 45).

Emine, "adalet diye gözümüze dayadıkları köhne kitap, bir çift süngü yaratmıştır" (Gündüz, 2012: 92) sözleriyle erk'in varlığını somut hale getirir. Dönemin hukuk sistemi de dâhil olmak üzere genel bir karşı çıkışla adalet mekanizmasına eleştiriler getirir.

Her iki romanda da mağdur kadın kahramanlar, dönemin "erk" düzenine çeşitli yorumlar getirir. Ancak erkek anlatıcı Nazlı ve Emine örneklerinde, düşmüş kadını koruyucu ve dürüst bir erkekle evlendirmek suretiyle kurtararak, kadın okurlara akıllarını başlarına almaları gerektiğini anlatır.

4. Devletin Gücü Kullanılarak Yaratılan Erk

"Bu Toprağın Kızları" romanında komiser, müfettiş, paşa gibi devletin önemli kademelerinde bulunan kişilerin koydukları keyfi kurallarla yarattıkları korku zinciri, kadınları düşkünlüğe sürükler. Benzer bir durum "İki Süngü Arasında" adlı romanda Emine tarafından da yaşanır. "Süngü" olarak ifade ettiği "erk", adalet sağlayıcılar ve kanunlar boyutunda kendini gösterir.

Zengin bir ailenin oğlu olan Cemil'le birlikte olan ve daha sonra polislerin tahkikatları sonucu, doktorların verdikleri raporla kendini sokaklarda bulacak Masume, devletin imkânlarını kullanan "erk" tarafından yok sayılır. Ayrıca bu makamları işgal edenlerinse, erkek olduklarının hatırdaki tutulması gerekir.

“Kendi Kendisinin Kızı” bölümünde Sara, çalıştığı yerin müdürünün isteklerine cevap vermediğinden başı dertten kurtulamayacaktır. Uslu durmayan bir kızı cezalandıran “erk”e karşı, anlatıcının tavrı bu kızları kurtarma yollarının düşünülmesi doğrultusundan ileriye gitmez. “Kendi Kendisinin Kızı”, 1926 yılında Yeni Ses gazetesinde tefrika edilmiştir. Bu yıllarda öncü kadın kimliğiyle erkek yazarların ve siyasetçilerin bir kısmının nefretini kendisinde toplamış olan Nezihe Muhittin’ine, eserde, kimseye faydası olmayan, güçsüz bir kadın görüntüsüyle yer verilmesi manidardır. Sara, okumak ve barınacak yer bulmaya çalışmak sıkıntılarını açtığı Nezihe Muhittin’den olumlu bir yanıt alamaz. Türk Kadınlar Birliği’nin o yıllarda başında bulunan ve birçok yardıma imza atan faal bir kişinin bu şekilde yansıtılması; uslu, söz dinleyen ve verildiği kadarıyla yetinen kadın görüntüsüne uymamasıyla ilgili olmalıdır. “ Nezihe Muhittin Hanım’a koştum. (...) Bu iyi kalpli kadın, galiba beni teselli etmek için yutkundu ve göz pınarlarıyla acılarımı yıkadı. Ertesi günü halamın mezarı yanında öğretimimin mezarını açtım” (Gündüz, 1942: 112).

Bu toprağın kızı olan Nazlı’nın peşindeki “erk” belası ise muavin, komiser olarak karşılığını bulur. Ancak onun dürüstlüğünü ve güzelliğini görüp hayran olan hâkim, erkek kurtarıcı kimliğiyle ve evlilik kurumunun güvenliğiyle onu kuşatır.

İki Süngü Arasında adlı romanda Emine, “erk”i oluşturan sisteme eleştiriler getirir. Romanın vaka zamanı belli ipuçlarından anlaşıldığı kadarıyla, II. Abdülhamit ve İttihat Terakki devirlerinin bir kısmını içine alır (Oktay, 2008: 226). Emine’nin eleştirileri daha çok adaletin sistematik yapısı ve uygulayıcıları üzerine yoğunlaşır. “Hak yok, vazife varmış! Laf mı bu? İşte bu değil midir ki masum, koca bir kalabalığı iki süngü arasına atıyor. (...) Dünyanın en fena adamları kanun koyuculardır. Bu biçareler hayatı, Hulusi matbaasının resmi gibi tasvir ediyorlar” (Gündüz, 2012: 93- 94).

Romanlarda ele alınan kadın sorunları; iyi eğitilmiş kızların genellikle erkeklerle kurdukları gizli ve saflık taşıyan birliktelikler neticesinde ya da yine eğitilmiş kızların maddi yetersizlikler nedeniyle merhametsiz kişilerin eline düşerek yok oluşları anlatılmıştır. Ailenin kızlarıyla sağlıklı biçimde kuramadıkları iletişim, namus kavramının yıkıcılığı, toplumsal baskı, makamları işgal eden erkeklerin kendi çıkarlarına göre hareket edişleri, kadınları koruyacak sosyal müesseselerin yokluğu her iki romanda da üzerinde durulan mevzulardır.

Bu mevzularda erkek bir anlatıcı olarak taraflı yaklaşmıştır. Kadının namusunu koruduğu ve evlilik kurumunun sadakatine inancını devam ettirdiği sürece erkek kahramanlarca kadınların düştükleri zor durumdan kurtarıldıkları tespit edilmiştir. Cumhuriyet döneminin genel kadın yaklaşımına uygun olarak, Aka Gündüz’ün eğitilmiş, namuslu, evlilik kurumuna sadık, erkeğine yardımcı kadın örneğini desteklediği sonucuna varılabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Aka Gündüz, II. Meşrutiyet’in ilanından başlayıp Cumhuriyet’in önemli inkılaplarının yaşandığı, Türk toplumu için sosyolojik birçok değişimlerin görüldüğü, uzun ve kapsamlı bir devirde eserler vermiştir.

Savaşların, yeniliklerin, inkılapların ve isyanların peşi sıra yaşandığı bu zaman diliminde, toplumdaki değişimlerin insanlara ve özellikle kadınlara ne şekilde yansıdığı hususunda kafa yormuştur. Çalışmada, Bu Toprağın Kızları ve İki Süngü Arasında adlı romanlar, kadın kahramanların “erk” karşısında almış oldukları vaziyetlere göre incelenmiştir. Kadın

kahramanların yaşadıkları, eserlerin yazılmış oldukları dönemin şartlarıyla ilişkilendirildiğinde, siyasi iktidar tarafından Nezihe Muhittin gibi yok sayılmış kadın örneğinin, yine siyasi iktidarın kadınlar için belirlemiş olduğu sınırlar dışına çıktığında kadınların “erk” tarafından cezalandırılacağı sonuçlarına ulaşılmıştır.

Erk kavramının çalışmadaki kullanımı; Michel Foucault’un “erk”i bireyin gündelik yaşamından düşüncelerine etki eden bir kurum olarak açtığı tanımından hareketle, kapsayıcı özelliğiyle kullanılmıştır. Bu tanımdan hareketle ve devrin şartlarının bilinmesinin etkisiyle; roman kahramanlarının İttihat ve Terakki’yle başlayan Cumhuriyet idaresinde de benzer şekilde devam ettirilen, kadının toplumsal konumunun “erk”in dayattığı kurallar dahilinde kalma durumunun anlatıcı tarafından onandığı tespit edilmiştir. Erkek anlatıcı, kadının “erk”in öne sürdüğü sınırların dışına çıkmasını hoş görmediği düşüncesiyle hareket etmesinin yanı sıra dışı kadınlara da yardım eden kurumların olması gerektiği düşüncesiyle sosyal devletin kurtarıcı vazifesini de hatırlatmış olur.

Genel olarak bakıldığında, romanlardaki kadın kahramanların, eserlerin yazıldıkları dönemin dayattığı “erk” düşüncesini yansıttıkları sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

- Gündüz, Aka. (1324). Kadın, Kadın, nr. 2, 20 Teşrinievvel 1324, s. 10- 13.
- Gündüz, Aka. (1325). Kadın ve Erkek, Kadın, nr. 28, 11 Mayıs 1325, s. 6- 7.
- Gündüz, Aka. (1942). BuToprağın Kızları, Ankara: İstanbul Halk Kütüphanesi.
- Gündüz, Aka. (2012). İki Süngü Arasında, İstanbul: Toker Yayınları.
- Foucault, Michel. (2015). İktidarın Gözü, (Çev. Işık Ergüden) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Nezihe Muhittin (1931). Türk Kadını, İstanbul: Numune Matbaası.
- Oktay, Metin (2008) Aka Gündüz’ün Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Özen, Hatice. (1990). Tarihsel Süreç İçinde Türk Kadın Gazete ve Dergileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Saktanber, Ayşe, (2009), Kemalist Kadın Hakları Söylemi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt:2,, (Ed. Bora, T., M. Gültekingil), s. 323-333.
- Sancar, Serpil. (2013). Erkeklik, Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları, (Ed. Yıldız Ecevit vd.), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 161- 191.
- Taşkıran, Tezer. (1973). Cumhuriyet’in 50. Yılında Türk Kadın Hakları, Ankara:Başbakanlık Basımevi.
- Yolcu Yavuz, Serap. (2019). Cumhuriyet Misyonerleri, 1030- 1946 Arası Türkiye’de Bir Politik Özne Olarak Gençlik İnşası, İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Zihnioglu, Yaprak. (2016). Kadınsız İnkılap, İstanbul: Metis Yayınları.

Etkileyici Pazarlamanın Marka İmajına ve Satın Alma Niyetine Etkisi

Ahmet Kırmızıbiber ¹⁴¹, Salih Yıldız ¹⁴²

Öz

Hızla gelişen ve büyüyen teknoloji dünyasında kısa bir zaman öncesine kadar ürünlerini ve hizmetlerini sunmak için sınırlı sayıda iletişim kanalına sahip olan işletmeler, günümüzde daha fazla alternatifte sahiptirler. Her zaman ve her yerde birbirimizle bağlantıda olduğumuz dönemimizde işletmeler başarılı olmak ve gelişime ayak uydurmak için farklı dijital kanallarda bulunmak zorundadırlar. Bu nedenle bazı işletmeler sosyal medya alanında lider olan insanları bularak ürünlerini tanıttirmek için onlarla anlaşmalar yaparlar. Etkileyiciler sadece kişisel durumları, yaşam biçimleri ve giyinme tarzları nedeniyle değil, aynı zamanda sahip oldukları bilgi veya becerilerden dolayı uzman olarak adlandırılır ve takip edilirler. Özetle, etkileyiciler ürünlerin kullanımını paylaşan, geri bildirim yapan, faydalı bilgiler sağlayan ve aynı zamanda piyasaya sürülen yeni ürünlerle ilgili haberleri paylaşan kişilerdir. Tüketiciler bu kişilerin söylediklerini dinlemeye ve önerilerini takip etmeye oldukça isteklidirler. Dolayısıyla etkileyici pazarlama işletmelerin daha fazla potansiyel tüketiciye ulaşmasına ve iletişim ağını genişletmesine yardımcı olur.

Araştırmanın amacı, etkileyici pazarlamanın öneminin, alt boyutlarının ve marka imajı ile satın alma niyeti üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Ayrıca, tüketicilerin bir ürün veya hizmet satın almayı düşünürken kararını etkileyen kişilerin algılanan fiziksel çekiciliği, uzmanlığı, güvenilirliği ve pozitif ilişkisi gibi özelliklerinden en çok neyin etkilediğini görmektedir. Bu amaçla hazırlanan anket formu 01.03.2020 – 10.03.2020 tarihleri arasında Erzurum ilinde yaşayan sosyal medya kullanıcısı 450 tüketiciye uygulanmıştır. Ankete katılan tüketicilerden 18'inin eksik veya hatalı cevap vermesi nedeniyle cevapları dikkate alınmamış ve neticede 432 anket analize tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler SPSS 20 ve AMOS 20 programları ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, etkileyici pazarlamayı oluşturan; etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliği, uzmanlığı, güvenilirliği ve pozitif ilişkisinin marka imajı ve satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Etkileyici Pazarlama, Marka İmajı, Satın Alma Niyeti

Effect of Influencer Marketing on Brand Image and Purchase Intention

Abstract

In a rapidly developing and growing world of technology, businesses that have a limited number of communication channels to offer their products and services until recently have more alternatives today. In our period when we are in contact with each other anytime and anywhere, businesses have to be in different digital channels in order to be successful and keep up with the development. For this reason, some businesses find people who are leaders in the field of social media and make agreements with them to promote their products. The influencers are called specialists and pursued not only because of their personal situation, lifestyle and dressing style, but also because of their knowledge or skills. In summary, influencers are people who share the use of products, provide feedback, provide useful information, and also share news about new products released. Consumers are eager to listen to what these people say and follow their

¹⁴¹Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, SBE, İşletme AD., kirmizibiber2585@gmail.com, 0000-0002-8528-1600

¹⁴² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, salihyildiz@yahoo.com, 0000-0002-1002-5960

suggestions. So impressive marketing helps businesses reach more potential customers and expand their communication network.

The aim of the research is to understand the importance of influence marketing, its sub-dimensions and its impact on brand image and purchase intention. In addition, it is to see what affects the customers most when they consider purchasing a product or service, such as their perceived physical attractiveness, expertise, trustworthiness and positive association. The questionnaire prepared for this purpose was applied to 450 consumers of social media users living in Erzurum province between 13.01.2020 - 24.01.2020. Since 18 of the customers who responded to the questionnaire responded missing or incorrectly, their responses were not taken into consideration and 432 questionnaires were ultimately subjected to analysis. The data obtained were analyzed with SPSS 20 and AMOS 20 programs. According to the results of the analysis, forming the impressive marketing; It was concluded that the impressive perceived physical attractiveness, expertise, trustworthiness and positive association had a positive effect on the brand image and purchase intention.

Keywords: Influencer Marketing, Brand Image, Purchase Intention

Giriş

İzleyiciler ikna edici mesajlarla dolup taşıdığından, medya kanalı seçimlerinde parçalandığından ve çoğu zaman reklam içeriğini atlamayı seçtiğinden, günümüzün reklam verenleri çok sayıda zorlukla karşı karşıyadır. Dijital ve sosyal medyanın kullanım, etki ve reklam harcamaları açısından büyümesiyle, reklam ajansları müşterilere güçlü yatırım getirisi sağlama umuduyla yenilikçi stratejiler keşfetmeye devam ediyor. Bu zorluklara yanıt olarak, reklam verenler markalarına dikkat çekmek için etkileyici pazarlamaya yöneliyorlar (Childers, vd., 2019: 258). Etkileyici pazarlama, pazarlamacıların ve markaların markalı içeriklerini hem etkileyicilerin kendi takipçilerine hem de markaların hedef tüketicilerine tanıtmak için seçilen etkileyicilere yatırım yaptığı bir pazarlama biçimini ifade eder (Lou ve Yuan, 2019: 58; Yodel, 2017). Bazı reklamcılık uzmanları ve araştırmacılar, sosyal medya etkileyicileri tarafından sağlanan bilgilerin, geleneksel ünlüler tarafından sağlananlara kıyasla daha güvenilir, ilişkilendirilebilir ve özgün olduğunu düşünmektedir (Djafarova ve Rushworth, 2017: 1). Kurumsal olarak sosyal medyada yer alan işletmeler, ayrıca binlerce takipçisi olan fenomen olmuş ünlü kişileri de kendi amaçları doğrultusunda reklamlarında, tanıtımlarında kısacası pazarlama faaliyetlerinde kullanarak onların özelliklerinden faydalanmak istemektedirler (Avcı ve Yıldız, 2019: 98).

Etkileyici pazarlama; etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliği, etkileyicinin algılanan uzmanlığı, etkileyicinin algılanan güvenilirliği ve etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisi olmak üzere dört alt başlıkta incelenir.

Fiziksel çekicilik, insanların birbirleriyle iletişim kurarken, topluluklar karşısında konuşurken veya çevresi ile iletişime geçerken önemli bir rol oynar (Draganova, 2018: 32). Bu nedenle, hem dijital etkileyicinin çekiciliği hem de dijital etkileyici ile onaylanan marka arasındaki uyum (genellikle "uygun" veya "eşleşme" olarak adlandırılır), desteğin etkinliğine katkıda bulunacaktır (Torres, vd., 2019: 1268).

Uzmanlık, bir onaylayanın sahip olduğu algılanan anlayış, beceri ve bilgi derecesi olarak tanımlanır. Tüketici söz konusu olduğunda uzmanlık önemlidir, çünkü işlevsel, rasyonel ve değerli olan ve bir uzman tarafından daha da önemlisi tavsiye edilen bir şey alacaklarından ne kadar emin olurlarsa, satın alma olasılıkları da o kadar artar (Wang ve Scheinbaum, 2018: 17).

Güvenilirlik, kitlenin konuşmacıya ve mesaja olan güven derecesi ve onu kabul etme derecesi olarak tanımlanır (Pornpitakpan, 2003: 180; Hovland, vd., 1953). Dijital medya platformları, internet kullanıcılarına bilgi yaymada o kadar çok güç sağlar ki, yanlış bilgilerin (örneğin sahte haberler) yayılması oldukça kolay hale gelmiştir. Bu şartlar altında, gerçek bilgiler ve dürüst bilgi kaynakları internet kullanıcıları tarafından her şeyden daha çok takdir edilecektir (Xiao, vd., 2018: 205).

Markalar, her türlü reklam yoluyla doğrudan hedef pazarı hedeflemenin aksine, güvenilir, amaca yönelik olan fikir liderleri olarak kabul edilen yüksek takip edilen ve beğenilen etkileyicileri sosyal medya platformlarında ürünlerini konuşmaya ve tavsiye etmeye teşvik etmeyi hedeflerler (Veirman, vd., 2017: 801). *Pozitif ilişki*, bir tüketici etkileyiciyi iyimser ve pozitif olarak algılasa ve kendisiyle olumlu bir ilişkisi varsa, bu kişi tarafından tanıtılan bir şeyi satın alma olasılığının daha yüksek olacağı anlamına gelir (Nguyen, vd., 2015: 781). Etkileyici bir marka hakkında olumlu bir şekilde konuştuğunda, işlem oldukça analitik olabilir ve bilişsel çıkarımlara dayanabilir. Reklamı gören tüketici, ünlünün markayı neden desteklediğini anlamaya çalışacaktır (Torres, vd., 2019: 1269).

Satın alma niyeti, bir bireyin belirli bir markayı nasıl satın almak istediğine ilişkin tüketici bilişsel davranışının bileşenlerinden biri olarak sınıflandırılabilir (Ling, vd., 2010: 64). Satın alma niyeti ifadesinin birkaç anlamı vardır: (1) tüketicinin satın almayı düşünmeye istekli olması, (2) gelecekte satın alma niyeti, (3) tekrar satın alma kararı. Bunun dışında satın alma niyetleri, bir müşterinin belirli bir ürünü (veya hizmeti) satın alma konusundaki algısal kanaat derecesini ifade eder (Balakrishnan, vd., 2014: 178).

Marka imajı, marka çağrışımının tüketicinin aklına getirdiği bir marka olarak tanımlanabilir (Keller, 1993: 2). Aaker (1991) ise, marka imajının tüketiciler için önemli olan bir dizi çağrışım olabileceğini öne sürmektedir. Ürün olumlu bir marka imajına sahip olduğunda, tüketiciler belirli bir ürünün veya markanın iyi yerleşmiş olduğunun ve diğer ürün veya markalara kıyasla benzersiz, farklı bir imaja sahip olduğunu düşünürler (Sasmita ve Suki, 2015: 287). Bir markanın imajının çok güçlü, olumlu ve benzersiz olmadığı sürece; güvenilirliği, çekiciliği ve uzmanlığı yakalaması düşünülemez (Wang ve Yang, 2010, 180).

1. Uygulama

1.1. Araştırmanın Metodolojisi

1.1.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı, etkileyici pazarlamanın öneminin, alt boyutlarının ve marka imajı ile satın alma niyeti üzerindeki etkisinin belirlenmesidir. Ayrıca, tüketicilerin bir ürün veya hizmet satın almayı düşünürken kararını etkileyen kişilerin algılanan fiziksel çekiciliği, uzmanlığı, güvenilirliği ve pozitif ilişkisi gibi özelliklerinden en çok neyin etkilediğini görmektedir.

Araştırmanın kapsamını Erzurum ilinde yaşayan sosyal medya kullanıcıları kişiler oluşturmuştur. Örneklem yöntemi olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Toplam 450 anket uygulanmış, eksik, yanlış ve hatalı anketlerin elenmesi sonucu 432 anket değerlemeye alınmıştır.

Araştırma formu için kesin anket formu hazırlanıp veri toplamasına geçilmeden önce ankette kullanılan ölçeklerin anlaşılır olup olmadığını belirlemek ve eksiklikleri gidermek için 20 kişiye

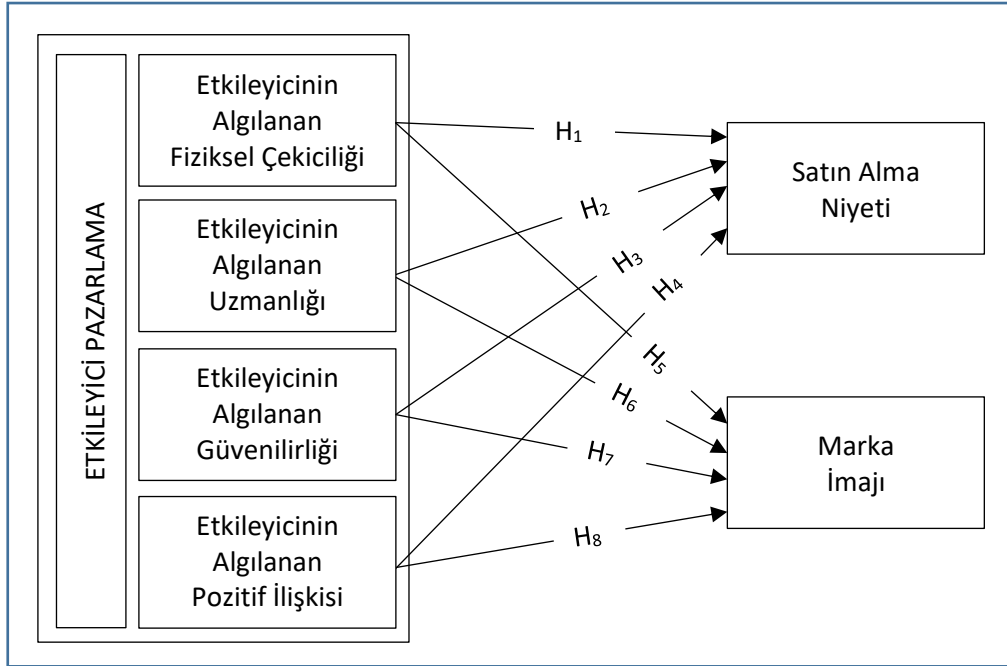

ön anket uygulayarak anket ile ilgili eleştirileri ve önerileri alınmıştır. Bu öneriler ve görüşler doğrultusunda anket düzeltilmiş ve son hali verilmiştir.

Araştırma verileri yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anket formunda 2 grup soru yer almıştır. 1. grupta cevaplayıcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular, 2. grupta ise cevaplayıcıların etkileyici pazarlama, satın alma niyeti ve marka imajı ile ilgili düşüncelerini belirlemek amacıyla 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanmış sorular bulunmaktadır. Veriler SPSS 20.0 istatistik programı ve AMOS 20 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

1.1.2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Araştırma çerçevesinin değişkenleri etkileyici pazarlama bileşenleri; etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliği, etkileyicinin algılanan uzmanlığı, etkileyicinin algılanan güvenilirliği ve etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisi ile satın alma niyeti ve marka imajıdır. Şekil 1'de gösterilen araştırma modeline göre, etkileyici pazarlama bileşenlerinin (etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliği, etkileyicinin algılanan uzmanlığı, etkileyicinin algılanan güvenilirliği ve etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisi) satın alma niyeti ve marka imajı üzerinde ayrı ayrı pozitif yönde etkisinin olduğu araştırılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

- H₁:** Etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₂: Etkileyicinin algılanan uzmanlığının satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₃: Etkileyicinin algılanan güvenilirliğinin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₄: Etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisinin satın alma niyeti üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₅: Etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliğinin marka imajı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

- H₆:** Etkileyicinin algılanan uzmanlığının marka imajı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₇: Etkileyicinin algılanan güvenilirliğinin marka imajı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.
H₈: Etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisinin marka imajı üzerinde pozitif yönde etkisi vardır.

1.1.3. Araştırma Verilerinin Analizi

1.1.3.1. Araştırma Örneğinin Demografik Özellikleri

Ankete katılan katılımcıların; %51,2'i erkek, %48,8'i kadındır. Katılımcıların çoğunluğunu 29 - 39 yaş grubunda (%28,7), lisans mezunu (%30,8), evli (%51,6), 4001 - 6000 TL arası gelire sahip (%30,3) memurlar (%19,9) oluşturmaktadır.

1.1.3.2. Araştırmanın Bulguları ve Analiz

Araştırmada kullanılan değişkenlerin seçilen örneklemle uyum gösterip göstermediğini test etmek amacıyla faktör analizi uygulanmıştır.

Çalışmamızın ölçeği için toplam 6 faktörlü bir yapı incelenmiştir. İncelenen yapıda etkileyici pazarlama bileşenlerinden; etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliği için 5, etkileyicinin algılanan uzmanlığı için 5, etkileyicinin algılanan güvenilirliği için 5 ve etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisi için 4 madde ölçekte yer almıştır. Satın alma niyeti 3 madde ile marka imajı ise 4 madde ile ölçekte yer almıştır. Açıklayıcı faktör analizinde; değişkenlerin 0,40 ve üzeri faktör yükleri olanlar dikkate alınmıştır. Analiz sonucu kullanılan ölçeğin alpha katsayısı 0,813 olarak tespit edilirken, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,772, Barlett Küresellik testi 5032,453 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Faktörlerin toplamı varyansın %63,883'ünü açıklamaktadır. Özdeğeri 1'den büyük 6 faktör elde edilmiştir. Bunlardan 1. faktör "Etkileyicinin Algılanan Güvenilirliği", 2. faktör "Etkileyicinin Algılanan Pozitif İlişkisi", 3. faktör "Etkileyicinin Algılanan Fiziksel Çekiciliği", 4. faktör "Etkileyicinin Algılanan Uzmanlığı", 5. faktör "Marka İmajı" ve 6. faktör de "Satın Alma Niyeti" olarak belirlenmiştir.

Gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analizi sonuçlarına göre modelin iyi ve kabul edilebilir seviyede uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir. RMSEA: 0,053, GFI: 0,902, CFI: 0,930, NFI: 0,881, RFI: 0,860, IFI: 0,931 ve TLI: 0,918 olarak bulunmuş ve modeli kapsamındaki hipotez sonuçlarında bütün hipotezler; $H_1: (\beta = ,188; p < ,001)$, $H_2: (\beta = ,362; p < ,001)$, $H_3: (\beta = ,179; p < ,005)$, $H_4: (\beta = ,146; p < ,005)$, $H_5: (\beta = ,211; p < ,001)$, $H_6: (\beta = ,410; p < ,001)$, $H_7: (\beta = ,191; p < ,001)$ ve $H_8: (\beta = ,096; p < ,010)$ kabul edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşen dünyamızda her alanda olduğu gibi pazarlama alanında da hızlı ve etkileşimli değişim sürekli devam etmektedir. Geleneksel pazarlama yaklaşımlarından dijital pazarlamaya geçtiğimiz günümüzde, sanal ortamın sunduğu yeni imkânlardan artık olabildiğince işletmeler yararlanmaktadırlar. Yeni kuşağın internetinde yaygınlaşmasıyla dijital cihazları ve sosyal medyayı daha fazla kullanmasından dolayı birbirleriyle olan bağları giderek artmaktadır. Bu nedenle sosyal medya tüketicilerle iletişime geçmek ve ilişkiyi sürekli tutmak için oldukça önemli bir platforma dönüşmüştür. Bu noktada etkileyici pazarlamanın işletmeler için ne derece öneme sahip olduğunu anlayabiliriz. Değişen pazarlama ortamında büyümek ve gelişime devam etmek isteyen işletmeler, yeni gelişmelere ayak uydurmak zorundadırlar.

İşletmeler için oldukça önemli olan etkileyici pazarlamaya dikkat çekmeye, önemini ve etkilediği değişkenleri belirtmeye yönelik yaptığımız bu çalışmada cevaplayıcıların çoğunluğunu 29 - 39 yaş grubu aralığında, lisans mezunu, erkek, evli ve memurlar oluşturmaktadır. Çalışmada

kullanılan faktör analizi sonucunda altı boyut elde edilmiştir. Etkileyicinin algılanan güvenilirliği, etkileyicinin algılanan pozitif ilişkisi, etkileyicinin algılanan fiziksel çekiciliği, etkileyicinin algılanan uzmanlığı, marka imajı ve satın alma niyeti bu altı boyutu oluşturmaktadır. Oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analizine göre; etkileyici pazarlamanın H₁: ($\beta = ,188$; $p < ,001$), H₂: ($\beta = ,362$; $p < ,001$), H₃: ($\beta = ,179$; $p < ,005$), H₄: ($\beta = ,146$; $p < ,005$), H₅: ($\beta = ,211$; $p < ,001$), H₆: ($\beta = ,410$; $p < ,001$), H₇: ($\beta = ,191$; $p < ,001$) ve H₈: ($\beta = ,096$; $p < ,010$) satın alma niyeti ve marka imajı üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan analiz sonuçlarına göre işletmeler tüketicilerin satın alma niyetini ve marka imajını yükseltebilmek için, sanal ortamda etkileyici özelliklere sahip olan kişileri dikkate almalı ve onları kendi çıkarları için yönlendirmelidirler.

Etkileyici pazarlama bileşenlerinin tümünün ayrı ayrı önemi ve etkisi vardır. Etkileyicinin fiziksel çekiciliği, tanıtımını yaptığı ürünün dikkate alınmasına ve daha sonra ürünün veya markanın daha fazla hatırlanmasına katkıda bulunur. Etkileyicinin alanında uzman olarak kabul edilmesi; tanıtımını yaptığı ürüne saygı duyulmasına, rakiplerine oranla daha fazla dikkat toplamasına ve ürün veya markaya duyulan güvenin artmasına neden olur. Etkileyicinin güvenilir olduğu imajı, tüketici zihninde ürün veya markayı daha cazip hale getirir ve olumsuz tepkiyi azaltır. Etkileyicinin pozitif bir ilişkisinin olması, sadece etkileyicinin ürünü tanıtmasından dolayı bile bazı tüketicilerde satın alma niyeti oluşur ve tüketici gözünde markanın imajı yükselir.

Sonuç olarak satın alınma oranlarını ve marka imajını yükseltmek isteyen işletmeler etkileyici pozisyona sahip kişiler ile karşılıklı bir bağ kurmalı ve tüketicilere onlar üzerinden ulaşmayı denemelidirler. Gelecek çalışmalar etkileyici pazarlama bileşenleri olarak etkileyicilerin farklı özelliklerini ve bu özelliklerin farklı değişkenler üzerindeki etkilerini inceleyebilir.

Kaynakça

- Aaker, D. A. (1991). *Managing brand Equity*, The Free Press, New York.
- Avcı, İ. & Yıldız, E. (2019). Fenomenlerin Güvenilirlik, Çekicilik ve Uzmanlık Özelliklerinin Marka Tutumu, Satın Alma Niyeti ve Elektronik Kulaktan Kulağa Pazarlama Üzerindeki Etkileri: Instagram Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(38), 85-107.
- Balakrishnan, B. KPD., Dahnil, M. I. & Yi, W. J. (2014). The Impact of Social Media Marketing Medium Toward Purchase Intention and Brand Loyalty Among Generation Y. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 148, 177-185.
- Childers, C. C., Lemon, L. L. & Hoy, M. G. (2019). #Sponsored #Ad: Agency Perspective on Influencer Marketing Campaigns. *Journal of Current Issues & Research in Advertising*, 40(3), 258-274.
- Djafarova, E. & Rushworth, C. (2017). Exploring the Credibility of Online Celebrities' Instagram Profiles in Influencing the Purchase Decisions of Young Female Users. *Computers in Human Behavior*, 68, 1-7.
- Draganova, I. (2018). Influencer Marketing: Consumer Perception on Influencers and Its Role in Digital Communication Management. *Thesis Degree of Master*, Webster University, Viyana.
- Hovland, C. I., Janis, I. K. & Kelley, H. H. (1953). *Communication and Persuasion*. CT: Yale University Press, New Haven.

- Keller, K. L. (1993). Conceptualizing, Measuring, and Managing Customer-Based Brand Equity. *Journal of Marketing*, 57(1), 1-22.
- Ling, K. C., Chai, L. T. & Piew, T. H. (2010). The Effects of Shopping Orientations, Online Trust and Prior Online Purchase Experience toward Customers' Online Purchase Intention. *International Business Research*, 3(3). 63-76.
- Lou, C. & Yuan, S. (2019). Influencer Marketing: How Message Value and Credibility Affect Consumer Trust of Branded Content on Social Media. *Journal of Interactive Advertising*, 19(1), 58-73.
- Nguyen, B., Ekinci, Y., Simkin, L. & Melewar, T. C. (2015). The Brand Likeability Scale. *International Journal of Market Research*, 57(5). 777-800.
- Pornpitakpan, C. (2003). Validation of the Celebrity Endorsers' Credibility Scale: Evidence From Asians. *Journal of Marketing Management*, 19(1-2). 179-195.
- Sasmita, J. & Suki, N. M. (2015). Young Consumers' Insights on Brand Equity: Effects of Brand Association, Brand Loyalty, Brand Awareness, and Brand Image. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 43(3), 276-292.
- Torres, P., Augusto, M. & Matos, M. (2019). Antecedents and Outcomes of Digital Influencer Endorsement: An Exploratory Study. *Psychology & Marketing*, 36(12). 1267-1276.
- Wang, S. W. & Scheinbaum, A. C. (2018). Enhancing Brand Credibility Via Celebrity Endorsement: Trustworthiness Trumps Attractiveness and Expertise. *Journal of Advertising Research*, 58(1), 16-32.
- Wang, X. & Yang, Z. (2010). The Effect of Brand Credibility on Consumers' Brand Purchase Intention in Emerging Economies: The Moderating Role of Brand Awareness and Brand Image. *Journal of Global Marketing*, 23(3), 177-188.
- Xiao, M., Wang, R. & Chan-Olmsted., S. (2018). Factors Affecting YouTube Influencer Marketing Credibility: A Heuristic-Systematic Model. *Journal of Media Business Studies*, 15(3), 188-213.
- Veirman, M. D., Cauberghe, V. & Hudders, L. (2017). Marketin Through Instagram Influencers: The Impact of Number of Followers and Product Divergence on Brand Attitude. *International Journal of Advertising*, 36(5), 798-828.
- Yodel, G. (2017). What Is Influencer Marketing? *Huffington Post*, July 6.

Yolsuzluk İktisadi Büyümeyi Arttırır Mı?

Sedef Şen¹⁴³

Öz

Bu çalışmada Doğu Avrupa ve Avrasya ülkelerinde yolsuzluk ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1996-2018 arası yılları kapsayan dengeli panel veri setine başvurulmuştur. Tahmin edilen modellerin yapısına göre sonuçların farklılaştığı ancak yaygın olan etkinin yolsuzluk seviyesindeki artış ile birlikte iktisadi büyümenin de pozitif yönde etkilendiği şeklinde olmuştur. Diğer bir ifade ile 'yağlama' hipotezinin Doğu Avrupa ve Avrasya ülkeleri için geçerli olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıtdışı Ekonomi, İktisadi Büyüme, Panel Ekonometri.

Does Corruption Promote Economic Growth?

Abstract

This paper explores the relationship between corruption and economic growth in Eastern Europe and Eurasian countries. It is applied to balanced panel data covering the 1996-2018 period. The results show that, depending on the models, estimates are different, but prevailing effect is that an increase in the level of corruption contributes to an increase in economic growth. In other words, the hypothesis of 'grease the wheels' holds in Eastern Europe and Eurasian nations.

Keywords: Informal Economy, Economic Growth, Panel Econometrics.

Giriş

1980'li yıllara kadar yolsuzluk üzerine yapılan araştırmalar sosyoloji, siyaset bilimi, tarih, kamu yönetimi ve ceza hukuku alanları içerisinde değerlendirilmiştir. 1980 yılından sonra ekonomistler de yolsuzluk konusunda, özellikle yolsuzluk ve iktisadi performans üzerine çalışmalar yapmaya başlamışlardır (Ahmad vd., 2012: 277). 1990'lı yılların sonlarından itibaren ise yolsuzluk ile ilgili veri setlerinin kalite ve ulaşılabilirliğinin artması bu konuda yapılan uygulamalı çalışmaların hızla artmasını sağlamıştır (Dimant ve Tosato, 2018: 335). Ancak Doğu Avrupa ve Avrasya ülkeleri için yapılan çalışmaların diğer ülke örneklemelerine kıyasla daha az ele alındığı görülmektedir. İlgili ülkeler Sovyetler Birliği döneminde, sonrasında ve günümüzde halen yolsuzlukla mücadele etmekte ve bu soruna ilişkin başarılı bir şekilde sonuca ulaşılmadığı görülmektedir (Grochova ve Otahal, 2013: 564). Yolsuzluk olgusunun bu ülkelerde bu denli önemli olması bu konuda daha fazla çalışma yürütülmesi, tespitler yapılması ve politika önerileri sunulması gerektiği fikrini beraberinde getirmektedir. Çalışmada ele alınan ülkelerin 2019 yılı yolsuzluk değerlerine ilişkin veriler Tablo 1'de gösterilmektedir.

¹⁴³ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İktisat Bölümü, ssen@kastamonu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4426-8861

Tablo 1. Doğu Avrupa ve Avrasya Ülkeleri 2019 Dünya Yolsuzluk Sıralaması

Doğu Avrupa Ülkeleri			
	Dünya Sıralaması	Yolsuzluk Skoru	Değişim
Hırvatistan	63	47	-3
Karadağ	66	45	+1
Türkiye	91	39	-13
Sırbistan	91	39	-4
Bosna Hersek	101	36	-12
Kosova	101	36	-8
Arnavutluk	106	35	-7
Makedonya	106	35	-13
Avrasya Ülkeleri			
Gürcistan	44	56	-3
Beyaz Rusya	66	45	+4
Ermenistan	77	42	+28
Kazakistan	113	34	+11
Moldova	120	32	-3
Azerbaycan	126	30	+26
Kırgızistan	126	30	+6
Ukrayna	126	30	-6
Rusya	137	28	+1
Özbekistan	153	25	+5
Tacikistan	153	25	-1
Türkmenistan	165	19	-4

Not: Tablodaki değerler Yolsuzluk Algı Endeksine (Corruption Perception Index) göre düzenlenmiştir. Endekste göz önüne alınan toplam ülke sayısı 198'dir. Yolsuzluk skoru ise 0-100 arasında değişmektedir. 100'e daha yakın olan değerler o ülkede yolsuzluk seviyesinin daha düşük olduğunu göstermektedir. Değişim sütunundaki değerler ise 2018 yılına göre dünya sıralamasında meydana gelen değişimi temsil etmektedir.

Literatürdeki çalışmalarda genellikle yolsuzluk ve iktisadi büyüme arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel hipotezi "yolsuzluk seviyesi ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki vardır" şeklinde kurulmuştur. Bu amaçla 8 tanesi Doğu Avrupa, 12 tanesi Avrasya ülkesi olmak üzere toplamda 20 ülke için 1996-2018 yılları arasını kapsayan bir veri seti ile ekonometrik model tahminleri yapılmıştır.

1. Literatür Taraması

Yolsuzluk üzerine oluşan iktisadi literatür temel olarak iki çerçevede incelenmektedir. Bunlardan biri ağırlıklı olarak teorik kapsamda ilerlemekte, başarılı bir şekilde yolsuzlukla mücadele için gerekli olan şartları tanımlama girişimleri, yolsuzluk yapmadaki mikro ekonomik teşvikler gibi konular üzerinde tartışmalar yapılmaktadır. İkinci grup çalışmalar ise yolsuzluğun iktisadi sonuçları üzerine yapılan ampirik bulgulara dayanmaktadır. Bu grup makro ekonomik sorunlara odaklanmakta ve temelde 2 soru etrafında şekillenmektedir: Yolsuzluğun iktisadi sonuçları nelerdir?¹⁴⁴; niçin bazı ülkelerde yolsuzluk diğerlerine göre daha fazladır? (Cieslik ve

¹⁴⁴ Yolsuzluğun iktisadi etkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Şen (2020)

Goczek, 2018: 1305). Bu çalışmada ikinci grup çalışmaların ilk kısmına odaklanılmakta ve yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerindeki etkileri gösterilmektedir.

Literatürde yolsuzluk ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki iki farklı ve birbirine zıt görüş ile açıklanmaktadır: Yağlama Hipotezi ("Grease the Wheels") ve Kumlama Hipotezi ("Sand the Wheels"). Yağlama hipotezine göre yolsuzluk etkin olmayan düzenlemeleri ortadan kaldırmakta, bürokratik süreçleri kolaylaştırmakta ve iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki oluşturmaktadır. Kumlama hipotezine göre ise yolsuzluk etkin üretim sürecini ve yeniliği engelleyerek iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır (Gründler ve Potrafke, 2019:1).

Hangi hipotezin geçerli olduğuna yönelik evrensel bir doğru bulunmamaktadır. Yapılan uygulamalı çalışmaların sonuçları ülkelerin gelişmişlik düzeyleri, demokrasi seviyeleri, göz önüne alınan ülke grupları, kullanılan yöntem ve veri seti gibi birçok unsura bağlı olarak değişmektedir. Yolsuzluğun iktisadi analizi üzerine oluşan literatürü ayrıntılı bir şekilde özetleyen birkaç çalışma mevcuttur. Bu çalışmalar yayınlanma tarihine göre sırasıyla şöyledir: Rose-Ackerman (1999), Tanzi (1998), Jain (2001), Aidt (2003), Lambsdorff (2006), Seldayo ve De Hann (2006), Treisman (2007) ve Dimant ve Tosato (2018).

Yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu gösteren araştırmalardan bazıları Mauro (1995), Knack and Keefer (1995), Poirson (1998), Leite ve Wiedmann (1999), Rauch and Evans (2000), Svenson (2005) yazarlarına aittir. Çalışmalarda yapılan vurgu yolsuzluğun özel sektör, kurum kalitesi ve politika yapıcılar üzerinde doğurduğu zararlı etkiler sebebiyle iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etkiler oluşturmasıdır (Dimant ve Tosato, 2018:337). Yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerinde negatif etki oluşturduğu iddialarına karşın bir grup ekonomist teorik bakış açısından yola çıkarak bu argümanın geçerli olmadığını söylemektedir. Bu kişilere göre yolsuzluk hükümetin başarısızlığını ortadan kaldırabilir ve kısa dönemde iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki oluşturabilir (Ahmad vd., 2012: 278). Bu görüşü destekleyen, diğer bir ifade ile yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki oluşturduğunu gösteren çalışmalardan bazıları ise Leff (1964); Leys (1965); Huntington(1968) ve Meon ve Weill (2010) yazarlarına aittir.

Literatürde yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerindeki negatif etkisini gösteren çalışmaların daha çok olduğuna vurgu yapılmaktadır (D'agostino vd., 2016: 190; Ahmad vd.,2012:278). Campos, Dimova ve Saleh (2010), yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerindeki etkisini incelemek için 41 tane uygulamalı çalışmada yer alan toplamda 460 adet tahmin sonuçlarını incelemiş ve yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerindeki negatif etkisine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde Uğur (2014), 29 uygulamalı çalışmada ele alınan toplamda 327 tahmin sonucuna göre yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin negatif olduğu sonucuna varmıştır (D'agostino vd., 2016:190).

Doğu Avrupa ve Avrasya ülkeleri için yolsuzluk ve iktisadi büyüme ilişkisine yönelik yürütülen çalışmaların daha az olduğu dikkat çekmektedir. Bildirici ve Ersin (2017), 6 Avrasya ülkesi için yapmış oldukları analizlerinde 1987-2011 dönemine ilişkin verileri kullanmış ve yolsuzluğun ilgili ülkelerin iktisadi büyümeleri üzerinde pozitif etki oluşturduğunu ortaya çıkarmışlardır. Wu ve Meeks (2019), Dünya Bankası tarafından sağlanan İş Çevresi ve Girişimci Performans Anket (Business Environment and Enterprise Performance Survey) sonuçlarını kullanarak Doğu Avrupa ve Orta Asya'daki 27 geçiş ekonomisi için bir çalışma gerçekleştirmiştir. Analiz, firma bazında ve yolsuzluğun bir türü olan rüşvet olgusuna göre yürütülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre rüşvet veren firmaların 3 yıl içinde tekrar rüşvet verme davranışında

bulunacağı tespit edilmiştir. Ayrıca rüşvet verme davranışı firmaların üretim ve istihdam seviyesini yükseltmesi bakımından olumlu görülürken aynı zamanda emeğin verimliliğini ve yenilik yapma kapasitesini azaltması bakımından olumsuz karşılanmaktadır. Ülkeler gelir seviyelerine göre gruplandırılarak analiz yapıldığında ise sadece gelişmiş ülkelerde rüşvetçilik davranışının üretim çıktısı ve istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu ancak üretkenlik ve yenilik açısından tüm ülke türlerinde negatif bir etki görüldüğü vurgulanmıştır (Wu ve Meeks ,2019:1). Abed ve Davoodi (2000) 25 geçiş ülkesi için 1994-1998 yılları arasındaki verileri kullanarak yapmış oldukları analizlerinde yüksek büyüme oranını etkileyen faktörlerden birinin düşük yolsuzluk seviyesi olduğunu ortaya koymuşlardır.

2. Veri Seti ve Değişkenler

Bu çalışmada Doğu Avrupa ve Avrasya ülkeleri için¹⁴⁵ 1996-2018 arası yılları kapsayan dengeli panel veri setine başvurulmuştur. Bağımlı değişken olarak iktisadi büyümenin temsili bir değişkeni olarak Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) değerleri kullanılmıştır. İlgili değişken kişi başı cinsinden ve logaritmik olarak modellere dahil edilmiştir. Açıklayıcı değişken olarak ise büyümenin belirleyicileri olarak literatürde kabul edilen değişkenlerden yolsuzluk¹⁴⁶, yatırım oranı, kamu harcaması, dış ticaret, doğurganlık oranı, enflasyon oranı ve demokrasi seviyesi değişkenleri kullanılmıştır. İlgili değişkenlere ilişkin korelasyon matrisi Tablo 2’de gösterilmiştir. Pearson ikili korelasyon katsayıları zayıf, orta ve yüksek olmak üzere 3 kategoride incelenmektedir. Buna göre elde edilen korelasyon katsayısı mutlak değer olarak 0.3’den daha küçük ise korelasyon ilişkisi zayıf, 0.3 ile 0.7 arasında ise orta ve 0.7’den büyük ise güçlüdür (Vatcheva vd., 2016: 227). Literatürde sıklıkla kullanılan ve büyümenin belirleyicilerinden biri olarak kabul edilen hukukun üstünlüğü (rule of law) değişkeni yolsuzluk ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu için (korelasyon katsayısı 0.86) tam çoklu doğrusallık sorunu oluşmaması adına modellere dahil edilememiştir.

Tablo 2. Korelasyon Matrisi

	GSYİH	Yolsuzluk	Yatırım	Kamu Harcaması	Dış Ticaret	Doğurganlık Oranı	Enflasyon Oranı	Demokrasi Seviyesi
GSYİH	1							
Yolsuzluk	0.4643 (0.000)***	1						
Yatırım	-0.0032 (0.946)	-0.0396 (0.405)	1					
Kamu Harcaması	0.0583 (0.221)	0.3176 (0.000)***	-0.2787 (0.000)***	1				
Dış Ticaret	-0.2674 (0.000)***	0.0627 (0.185)	0.0660 (0.166)	0.1108 (0.0200)***	1			
Doğurganlık Oranı	-0.3203 (0.000)***	-0.448 (0.000)***	0.0998 (0.036)***	-0.3130 (0.000)***	0.0520 (0.273)	1		
Enflasyon Oranı	-0.0736 (0.1587)	-0.079 (0.128)	-0.1012 (0.052)***	0.0440 (0.400)	0.0422 (0.419)	-0.1015 (0.052)*	1	
Demokrasi Seviyesi	0.1575 (0.001)***	0.6082 (0.000)***	-0.1944 (0.000)***	0.3699 (0.000)***	0.0562 (0.244)	-0.6762 (0.000)***	-0.0796 (0.136)	1

¹⁴⁵ Analize 8 tanesi Doğu Avrupa (Arnavutluk, Bosna Hersek, Türkiye, Hırvatistan, Makedonya, Karadağ, Sırbistan ve Kosova) 12 tanesi ise Avrasya (Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan ve Ukrayna) olmak üzere toplamda 20 adet ülke dahil edilmiştir.

¹⁴⁶ Yolsuzluk değişkeni kamu gücünün özel kazanç için ne ölçüde kullanıldığına ilişkin algıları yakalamaktadır. Tahmin edilen ülke değerleri -2.5 ile +2.5 arasında değişen standart normal dağılım cinsinden verilmektedir.

Yolsuzluk değişkenine¹⁴⁷ ilişkin veriler Dünya Geneli Yönetişim Göstergelerinden (The Worldwide Governance Indicators) elde edilmiştir. Demokrasi seviyesi için Gründler ve Krieger (2016) tarafından üretilen demokrasi değerleri kullanılmıştır. Diğer söz konusu değişkenler ise Dünya Bankasından elde edilmiştir.

Yatırım oranı, kamu harcaması ve dış ticaret değişkenleri harcama temelli milli gelir hesaplamasında kullanılan alt kalemlerdir. İlgili değişkenlerin değerlerindeki artışın iktisadi büyüme üzerinde pozitif etki oluşturması beklenmektedir. Doğurganlık oranı (ya da nüfus artışı) ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki hakkında kesin bir kanı bildirmek zordur. Literatürde ilgili iki değişkenin arasındaki ilişki çeşitli açılardan açıklanmaktadır¹⁴⁸. Enflasyon ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin yönü ise tartışmalıdır¹⁴⁹. Enflasyonun zorunlu tasarrufları arttırma etkileri dolayısıyla iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki oluşturacağını söyleyen çalışmaların yanı sıra ekonomik belirsizliğe neden olmasının iktisadi büyüme üzerinde negatif etkiler yaratacağını söyleyen görüşler de mevcuttur (Yapraklı, 2007:288). Son olarak demokrasi ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiye bakıldığında ilgili iki değişken arasındaki ilişki çeşitli yaklaşımlar ile açıklanmaktadır¹⁵⁰. Bu yaklaşımlarda demokrasi seviyesinden iktisadi büyümeye doğru olan etkinin yönü hakkında fikir birliğinin olmadığı görülmektedir.

3. Ekonometrik Metodoloji ve Sonuçlar

Bu çalışmada dinamik panel veri modeli tahmin edilmiştir. Bu modelin tercih edilmesinin nedeni, iktisadi büyüme değişkeninin geçmiş dönem değerlerinin cari dönem büyüme değeri üzerinde etkili olması, diğer bir ifade ile ilgili değişkenin kalıcılık özelliği sergilemesidir. Tahmin edilen dinamik panel veri modeli şu şekildedir:

$$GSYİH_{it} = \gamma Y_{it} + \sum_{j=1}^{\phi} \lambda_j GSYİH_{it-j} + \eta_i + \zeta_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

GSYİH_{it} değişkeni i ülkesinde t zamanındaki kişi başına düşen GSYİH'nın logaritmasını, Y_{it} değişkeni i ülkesinde t zamanındaki yolsuzluk seviyesini, η_i değişkeni kurumlar, coğrafya, kültür gibi ülkelere özgü ve zamanla değişmeyen faktörlerdeki heterojenliği açıklayan ülke spesifik sabit etkileri, ζ_t değişkeni savaş, kriz, doğal afet gibi şokları temsil eden zaman spesifik sabit etkileri ve son olarak ε_{it} değişkeni i ülkesinde t zamanında GSYİH'ı etkileyen, gözlenemeyen ve zamanla değişen diğer faktörleri gösteren hata terimini temsil etmektedir.

(1) numaralı eşitlik için yapılan en önemli varsayım hata teriminin ardışık olarak bağımsız olmasıdır. GSYİH'nın cari ve gecikmeli değerleri ile yolsuzluk değişkeninin, GSYİH da meydana gelecek cari ve gelecek şoklara ortogonalliğinin elde edilmesi durumunda bu varsayım sağlanmaktadır (Gründler ve Potrafke, 2019).

¹⁴⁷ Yolsuzluk değişkenine ilişkin ülkelerin 1996 ve 1998 yıllarına ait değerleri olmadığı için veri kaybını önlemek adına interpolasyon yöntemine başvurulmuştur.

¹⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Eren (2020).

¹⁴⁹ İlgili literatürdeki tartışmalar için bakınız: Yapraklı (2007).

¹⁵⁰ Yaklaşımlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Tütüncü (2020).

$$E(\varepsilon_{it} | GSYIH_{it-1}, \dots, GSYIH_{yit0}, Y_{it}, \dots, Y_{it0}, \eta_i, \zeta_t) = 0 \quad (2)$$

Diğer bir ifade ile, gecikmeli bağımlı değişkenin açıklayıcı değişken olarak modele dahil edilmesi hata teriminin kesin egzozenlik varsayımını sağlamasında potansiyel bir sapma oluşturmaktadır. Bu sapmanın giderilebilmesi için küçük T ve büyük N durumunda kullanışlı olan dinamik panel Genelleştirilmiş Momentler Metodunun (GMM) uygulanması önerilmektedir. GMM metodu kullanışlı olmasına rağmen bu çalışmada kullanılan veri setinin zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olması potansiyel sapma sorununu ortadan kaldırmada yetersiz olmaktadır. Dinamik panel veri model sapması ya da Nickell sapması olarak bilinen bu sapmanın boyutu $1/T$ inci sıra olarak hesaplanmaktadır. Bu çalışmadaki zaman boyutunun 23 olması sapmanın önemsiz ve göz ardı edilebilir boyutta olduğunu göstermektedir (Katsimi ve Sarantides, 2012: 338).

Bir diğer önemli konu, bağımlı değişkenin birim kök içermesi durumunda ilgili değişkenin gecikmeli değerinin bağımsız değişken olarak modele dahil edilmesinin sahte regresyon problemine neden olmasıdır (Katsimi ve Sarantides, 2012:336).

Bu çalışmada otokorelasyon ve sahte regresyon sorunlarını ortadan kaldırabilmek için Gründler ve Potrafke (2019) tarafından izlenen yol takip edilmiştir. Buna göre, kesin egzozenlik varsayımını sağlamak ve GSYİH dinamiklerini göz önüne alabilmek için Acemoğlu vd. (2019) çalışmasına başvurulmuş ve bağımlı değişkenin ϕ adet gecikmeli değeri büyüme modeline dahil edilmiştir. Gecikme sayısı Hamilton (2018) tarafından önerilen değer olan '4' olarak belirlenmiştir. Hamilton (2018)'a göre, eşitlik (1)'de 4 adet gecikmeli değer kullanılması birim kök problemini ortadan kaldırmaktadır. Sonuç olarak eşitlik (2) ve durağanlık sağlandığında eşitlik (1) geleneksel grup içi tahmin edici ile tahmin edilebilmektedir (Gründler ve Potrafke, 2019:4). Zaman boyutunun kesit boyutundan büyük olduğu bazı dinamik panel veri modellerinde (Bakınız: Katsimi ve Sarantides, 2012) durağanlığı analiz etmek için birim kök testleri uygulanmaktadır. Birim kökün varlığı durumunda farklarda dinamik panel veri modelleri tahmin edilmektedir. Bu çalışmada zaman boyutu (23) kesit boyutundan (20) büyük olmasına rağmen Gründler ve Potrafke (2019) tarafından önerilen yöntem otokorelasyon ve durağanlık sorununu ortadan kaldırdığı için birim kök analizi sonuçları raporlanmamıştır.

Gründler ve Potrafke (2019) yöntemine alternatif olarak farklarda dinamik panel veri modellerine de başvurulmaktadır. Bu modeller aracılığı ile sapmasız tahmin ediciler elde etmek için gerekli olan durağanlık şartı sağlanmaktadır. Bu çalışmada hem dinamik hem de farklarda dinamik modellerin çözümlerine yer verilmiştir. Tahmin edilen model sonuçları Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Dar Model Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Cari Yolsuzluk		Gecikmeli Yolsuzluk		Fark Yolsuzluk	
	1	2	3	4	5	6
Yolsuzluk	0.4207 (0.006)***	0.0007 (0.958)				
$Yolsuzluk_{t-1}$			0.3690 (0.017)**	-0.0037 (0.785)	0.0152 (0.299)	0.0040 (0.803)
$GSYİH_{t-1}$		1.2723 (0.000)***		1.2735 (0.000)***		0.4252 (0.001)***
$GSYİH_{t-2}$		-0.3077 (0.011)**		-0.3080 (0.012)**		0.0200 (0.623)
$GSYİH_{t-3}$		0.0096 (0.874)		0.00847 (0.889)		0.0305 (0.456)
$GSYİH_{t-4}$		-0.0238 (0.472)		-0.0224 (0.486)		-0.0351 (0.297)
F İstatistiği	9.51 (0.006)***	2670.3 (0.000)***	6.79 (0.01)***	2816.11 (0.000)***	1.08 (0.298)	11.19 (0.000)***
Hausman Testi	2.88 (0.08)*	47.95 (0.000)***	3.25 (0.07)**	47.60 (0.000)***	0.32 (0.57)	10.31 (0.06)*

Eşitlik (1) modeline ek olarak yolsuzluk ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin diğer değişkenler kontrol edildiğinde varlığını/yokluğunu görebilmek için daha geniş bir dinamik panel veri modeli tahmin edilmiştir. Tahmin edilen geniş dinamik panel veri modeli ise şöyledir:

$$GSYİH_{it} = \gamma Y_{it} + \sum_{j=1}^{\phi} \lambda_j GSYİH_{it-j} + \beta Z_{it} + \eta_i + \zeta_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Modelde yer alan Z vektörü geniş modele dahil edilen diğer kontrol değişkenleri temsil etmektedir. Tahmin edilen model sonuçları Tablo 4' te gösterilmektedir.

Tablo 4. Geniş Model Tahmin Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Cari Yolsuzluk		Gecikmeli Yolsuzluk		Fark Yolsuzluk	
Yolsuzluk	0.65586 (0.000)***	0.0210 (0.249)				
$Yolsuzluk_{t-1}$			0.61522 (0.000)***	0.0140 (0.398)	0.0169 (0.465)	0.0068 (0.759)
$GSYİH_{t-1}$		1.1575 (0.000)***		1.1634 (0.000)***		0.4880 (0.000)***
$GSYİH_{t-2}$		-0.2311 (0.044)**		-0.2387 (0.038)**		0.1081 (0.024)**
$GSYİH_{t-3}$		0.02843 (0.596)		0.03093 (0.559)		0.0505 (0.197)
$GSYİH_{t-4}$		-0.0318 (0.306)		-0.0298 (0.332)		-0.0178 (0.663)
Yatırım	0.00831 (0.299)	0.0006 (0.235)	0.00682 (0.369)	0.0006 (0.227)	0.0025 (0.385)	0.0018 (0.390)
Kamu Harcaması	-0.0328 (0.026)**	-0.0047 (0.027)**	-0.0332 (0.028)**	-0.0046 (0.030)**	-0.004 (0.130)	-0.0111 (0.000)***
Dış Ticaret	-0.0011 (0.627)	0.0002 (0.293)	-0.0015 (0.456)	0.0002 (0.227)	0.0001 (0.653)	0.0007 (0.006)***
Doğurganlık Oranı	0.06866 (0.823)	-0.0150 (0.575)	0.19341 (0.539)	-0.0150 (0.573)	0.0034 (0.925)	-0.0853 (0.000)***
Enflasyon Oranı	-0.0030 (0.012)**	-0.0002 (0.345)	-0.0027 (0.013)**	-0.0002 (0.322)	-0.0001 (0.093)*	-0.0004 (0.052)*
Demokrasi Seviyesi	-0.7041 (0.088)*	-0.0093 (0.770)	-0.6580 (0.080)*	-0.0043 (0.880)	0.0048 (0.880)	0.02378 (0.466)
F İstatistiği	47.39 (0.000)***	1331.1 (0.000)***	48.69 (0.000)***	1533.1 (0.000)***	14.69 (0.04)**	2246.5 (0.000)***
Hausman Testi	35.67 (0.000)***	52.41 (0.000)***	38.95 (0.000)***	51.63 (0.000)***	6.15 (0.521)	10.14 (0.51)

İktisadi büyümenin belirleyicilerinden biri olarak kabul edilen ve birçok çalışmada iktisadi büyüme üzerinde istatistiksel olarak (pozitif veya negatif) anlamlı bir etkisi olduğu gösterilen yolsuzluk değişkeni, aynı zamanda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri arttıkça düşme eğilimi göstermektedir. Diğer bir ifade ile iktisadi büyüme yolsuzluğunun belirleyicilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu durum büyüme modellerinde içsellik sorununun varlığına dikkat çekmektedir. Bu çalışmada içsellik sorununu çözmek için Aidt vd. (2008) ile Mauro (1995) tarafından önerilen araç değişken yöntemine başvurulmuştur. Yolsuzluk değişkeni için etnik dilsel ayrım (ethnolinguistic fractionalization) değişkeni araç değişken olarak kullanılmıştır. Mauro (1995) bir ülkede farklı birçok dil grubunun varlığının yolsuzluğun arttıracağına çünkü politikacıların kendi grup üyeleri lehine davranacağına vurgu yapmaktadır. Tahmin edilen model sonuçları yolsuzluk değişkeninin işaret ve anlamlılığının değişmediğini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Doğu Avrupa ve Avrasya ülkelerinde yolsuzluk ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin araştırıldığı bu çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, yolsuzluk değişkeni hem cari hem de gecikmeli modellerde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir değere sahiptir. Bu etki ve anlamlılık düzeyi dar ve geniş modellere göre değişmemektedir. Ayrıca içsellik problemi için çözülen diğer modelden elde edilen sonuçlar da bu bulguları destekler niteliktedir. Ancak farklı modellerinde yolsuzluk değişkeninin işareti aynı kalsa dahi istatistiksel olarak anlamlılığın kaybedildiği görülmektedir. Kullanılan modellere göre sonuçların değiştiği ancak yaygın olan etkinin, diğer bir ifade ile tahmin edilen 4 farklı modelin 3'ünden elde edilen sonuçların birbirini desteklemesi, yolsuzluk ile iktisadi büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna varılmasını sağlamaktadır. Söz konusu ülkelerde yapılan yolsuzluk faaliyetlerinin büyümeyi teşvik edici olduğu görülmektedir. Güncel veriler kullanıldığında dahi yağlama hipotezinin günümüzde de geçerliliğini koruması dikkat çekicidir. Ortaya çıkan bu durum ilgili ülkelerde yolsuzlukla mücadele etme noktasında caydırıcı bir etki oluşturabilir. Bu çalışmanın bir sonraki aşamasında yolsuzluğun hangi transmisyon mekanizmaları yoluyla iktisadi büyüme üzerinde etki oluşturduğu ya da yolsuzluğun iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin hangi koşullara göre değiştiği (demokrasi seviyesi, gelişmişlik düzeyi, hukukun üstünlüğü vb.) araştırılabilir.

Kaynakça

- Abed, G. T., & Davoodi, H. R. (2000). Corruption, structural reforms, and economic performance in the transition economies
- Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P., Robinson, J., 2019. Democracy does cause growth. *J. Political Econ.* 127, 47-100.
- Ahmad, E., Ullah, M. A., & Arfeen, M. I. (2012). Does corruption affect economic growth? *Latin American journal of economics*, 49(2), 277-305.
- Aidt, T., Dutta, J., & Sena, V. (2008). Governance regimes, corruption and growth: Theory and evidence. *Journal of Comparative Economics*, 36(2), 195-220.
- Aidt, T.S. (2003) Economic analysis of corruption: a survey*. *The Economic Journal* 113(491): F632-F652.
- Bildirici, M., & Ersin, Ö. Ö. Economic Growth in the Eurasian Transition Economies: The Roles of Institutional and Structural Factors.

- Campos, N. F., Dimova, R. D., & Saleh, A. (2010). Whither corruption? A quantitative survey of the literature on corruption and growth.
- Cieślak, A., & Goczek, Ł. (2018). Corruption, Privatisation and Economic Growth in Post-communist Countries. *Europe-Asia Studies*, 70(8), 1303-1325.
- d'Agostino, G., Dunne, J. P., & Pieroni, L. (2012). Government spending, corruption and economic growth.
- Dimant, E., & Tosato, G. (2018). Causes and effects of corruption: What has past decade's empirical research taught us? A survey. *Journal of Economic Surveys*, 32(2), 335-356.
- Eren, M. V. (2020). Nüfus Artışı ile Kalkınma Arasındaki İlişki: Sahra-Altı Afrika Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (27), 141-158.
- Grochová, L., & Otáhal, T. (2013). How does corruption in Central and Eastern Europe hurt economic growth? Granger test of causality. *Ekonomický časopis/Journal of Economics*, 61(6), 563-577.
- Gründler, K., & Potrafke, N. (2019). Corruption and economic growth: New empirical evidence. *European Journal of Political Economy*, 60, 101810.
- Hamilton, J.D., 2018. Why you should never use the Hodrick-Prescott filter. *Rev. Econ. Stat.* 100, 831-843.
- Huntington, S. P. (1968). *Political order in changing societies*. New Haven: Yale University Press.
- Jain, A.K. (2001) Corruption: a review. *Journal of Economic Surveys* 15(1): 71-121.
- Katsimi, M., & Sarantides, V. (2012). Do elections affect the composition of fiscal policy in developed, established democracies? *Public Choice*, 151(1-2), 325-362.
- Knack, S., Keefer, P., 1995. Institutions and economic performance: cross-country test using alternative institutional measures. *Econ. Polit.* 7, 207-227.
- Lambsdorff, J.G. (2006) Causes and consequences of corruption: what do we know from a cross-section of countries. In S. Rose-Ackerman (ed), *International Handbook on the Economics of Corruption* (pp. 3-51). Cheltenham, UK: Edward Elgar
- Leff, N. H. (1964). Economic development through bureaucratic corruption. *American Behavioral Scientist*, 8(3), 8-14, Reprint in *Political corruption: A handbook*, A. J. Heidenheimer, M. Johnston, & V. T. LeVine (Eds.), Oxford, Transaction Books, 1989, pp. 389-403.
- Leite, C. A., & Weidmann, J. (1999). Does mother nature corrupt? Natural resources, corruption, and economic growth. *IMF Working Paper No. 99/85*.
- Leys, C. (1965). What is the problem about corruption? *Journal of Modern African Studies*, 3(2), 215-230, Reprint in *Political corruption: A handbook*, A. J. Heidenheimer, M. Johnston, & V. T. LeVine (Eds.), Oxford, Transaction Books, 1989, pp. 51-66.
- Mauro, P., 1995. Corruption and growth. *Q. J. Econ.* 110, 681-712.
- Méon, P. G., & Weill, L. (2010). Is corruption an efficient grease? *World development*, 38(3), 244-259.
- Pellegrini, L. and Gerlagh, R. (2004) Corruption's effect on growth and its transmission channels. *Kyklos* 57(3): 429-456.
- Poirson, H. (1998). Economic security, private investment, and growth in developing countries. *IMF Working Paper 98/4*.
- Rauch, J.E., Evans, P.B., 2000. Bureaucratic structure and bureaucratic performance in less developed countries. *J. Public Econ.* 76 (1), 49-71.

- Rose-Ackerman, S. (1999) *Corruption and Government: Causes, Consequences and Reforms*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Seldadyo, H. and De Haan, J. (2006) The determinants of corruption: A literature survey and new evidence. In: *European public choice society conference* (pp. 20-23). Turku, Finland.
- Svensson, J., 2003. Who must pay bribes and how much? Evidence from a cross section of firms. *Q. J. Econ.* 118 (1), 207-230.
- Şen, S. (2020), " Yolsuzluk Ekonomi ve Devlet Üzerine Bir İnceleme". *Kamu Politikalarında Mali ve İktisadi Yapıdaki Dönüşüm: Yerelden Globale Teori, Beklentiler ve Uygulama*, Editör, Şahin Karabulut, Gazi Kitabevi, Ankara
- Tanzi, V. (1998) *Corruption around the world: causes, consequences, scope, and cures*. Staff Papers-International Monetary Fund, pp. 559-594.
- Treisman, D. (2007) What have we learned about the causes of corruption from ten years of cross-nationalempirical research? *Annual Review of Political Science* 10: 211-244.
- Tütüncü, A. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Demokrasinin Ekonomik Büyüme Etkisi. *Sosyoekonomi*, 28(44).
- Ugur, M. (2014). Corruption's direct effects on per-capita income growth: a meta-analysis. *Journal of Economic Surveys*, 28(3), 472-490.
- Vatcheva, K. P., Lee, M., McCormick, J. B., & Rahbar, M. H. (2016). Multicollinearity in Regression Analyses Conducted in Epidemiologic Studies. *Epidemiology* (Sunnyvale, Calif.), 6(2), 227. <https://doi.org/10.4172/2161-1165.1000227>
- Wu, R., & Meeks, A. (2020). How does bribery affect a firm's future growth? Empirical evidence from transition economies. *Post-Communist Economies*, 32(3), 409-427.
- Yapraklı, S. (2007). Enflasyon ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye için eş-bütünleşme ve nedensellik analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 287-301.
- Yolsuzluk Algı Endeksi, <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results/ukr>, 12.11.2020

Marka Boyutlarının Marka Evangelizmine Etkisi

Ahmet Kırmızıbiber¹⁵¹, Emel Yıldız¹⁵²

Öz

Marka evangelizmini anlamak için evangelizm kelimesinin gizli doğasını ortaya çıkarmak gerekir. Yüzyıllardır ilahiyatla ilişkilendirilmiş olan Evangelist kelimesi, Yunanca "iyi haber" ve "ilan etmek" anlamına gelir. Herkes, bir markadan ilham alan yaşam tarzını ve yoğun duygularını markayı tercih etmek için başkaları ile paylaşarak evangelist olabilir. Marka evangelistleri markayla o kadar çok tutkulu bir ilişki kurmuşlardır ki, başkalarının da aynı şeyleri hissetmelerini isterler. Araştırmalar güçlü tüketici-marka ilişkilerinin; markayı satın almak, markayı övmek ve/veya savunmak ve hatta rakip markalar hakkında karşıt yorumlar yapmak gibi tüketici eylemlerini etkilediğini belirlemiştir. Örneğin; Apple ürün meraklıları, Apple markasıyla derin ve güçlü bir bağa sahiptir ve Apple dışı kullanıcıları Apple ürünlerine dönüştürmeye ikna etmeyi misyon edinirler. Dijital çağ, tüketicilerin diğer tüketicilerin görüşlerini aradığı, böylece firma tanıtımları konusunda akran kararlarına değer veren, oldukça bağlantılı, tüketici merkezli bir çağdır. Bu nedenle marka evangelizmi, bir firmanın rekabet avantajı için giderek daha kritik hale gelen güçlü bir araçtır.

Çalışmanın amacı; marka güveni, marka tutkusu, marka kimliği ve marka memnuniyeti boyutlarının marka evangelizmi üzerindeki etkilerinin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırma, Erzurum genelinde 450 örneklem üzerinden anket yöntemiyle toplanan veriler ile gerçekleştirilmiştir. Anket formu 11.03.2020 - 21.03.2020 tarihleri arasında tüketicilere uygulanmıştır. Ankete katılan tüketicilerden 12'inin eksik veya hatalı cevap vermesi nedeniyle cevapları dikkate alınmamış ve neticede 438 anket analize tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler SPSS 20 ve AMOS 20 programları ile analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, marka boyutlarından; marka güveni, marka tutkusu ve marka kimliğinin marka evangelizmini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmışken, marka memnuniyetinin marka evangelizmini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılamamıştır. Çalışmanın sonuçları ülkemizde üzerinde yeterince çalışma yapılmamış olan marka evangelizminin tanıtılmasına ve öneminin anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marka Evangelizmi, Marka Güveni, Marka Kimliği, Marka Memnuniyeti, Marka Tutkusu

The Effect of Brand Dimensions on Brand Evangelism

Abstract

To understand brand evangelism, it is necessary to reveal the hidden nature of the word evangelism. The word Evangelist, which has been associated with divinity for centuries, means "good news" and "proclamation" in Greek. Anyone can become an evangelist by sharing their lifestyle and intense feelings inspired by a brand with others to choose the brand. Brand evangelists have established such a passionate relationship with the brand that they want others to feel the same. Researches show that strong consumer-brand relationships; It has determined that it affects consumer actions, such as buying the brand, praising and / or defending the brand, and even making contrasting comments about competing brands. For

¹⁵¹Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, SBE, İşletme AD., kirmizibiber2585@gmail.com, 0000-0002-8528-1600

¹⁵² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, emel.yildiz@yahoo.com, 0000-0001-7190-593X

example; Apple product enthusiasts have a deep and strong bond with the Apple brand and are committed to convincing non-Apple users to turn them into Apple products. The digital age is a highly connected, consumer-centric era in which consumers seek out the opinions of other consumers, thus valuing their peer decisions on company promotions. Therefore, brand evangelism is an increasingly critical tool for a firm's competitive advantage.

Purpose of the study; determination of the effects of brand trust, brand passion, brand identification and brand satisfaction dimensions on brand evangelism. In line with this purpose, the research was carried out with data collected by survey method over 450 samples across Erzurum. Since 12 of the consumers who participated in the survey gave incomplete or incorrect answers, their answers were not taken into consideration and as a result, 438 questionnaires were analyzed. The data obtained were analyzed with SPSS 20 and AMOS 20 programs. According to the analysis results, from brand dimensions; while it was concluded that brand trust, brand passion and brand identification positively affected brand evangelism, it was not concluded that brand satisfaction positively affected brand evangelism. The results of the study are thought to help introduce brand evangelism, which has not been sufficiently studied in our country, and understand its importance.

Keywords: Brand Evangelism, Brand Trust, Brand Identification, Brand Satisfaction, Brand Passion

Giriş

Firmaların tüketici davranışını ve pazar avantajlarını etkileme gücüne sahip oldukları düşünüldüğünde, tüketici marka ilişkileri pazarlamacılar için önemli bir araştırma alanını temsil etmektedir (Keller, 2012: 187). Tüketicilerin belirli bir markaya yönelik tutumu ve davranışı, güvendikleri ve saygı duydukları birinin yönlendirmesiyle kolayca değiştirilebilir. Neredeyse her birimizin belirli marka topluluklarına ait olduğu günümüzün dijital çağında bu doğrudur (Shaari ve Ahmad, 2016: 80). Müşterilerin sadakatini kazanıp, onların kendilerini markanın bir parçasıymış gibi hissetmelerini ve öteki müşterilerden çeşitli yönlerle ayrı olduklarını hissettirmek oldukça önemlidir (Yıldız ve Avcı, 2019: 208).

Marka evangelizmini anlamak için, evangelizm kelimesinin anlamak gerekir. Evanjelizm yüzyıllardır teolojiyle ilişkilendirilmiştir. 17. Yüzyıl başlarında Hıristiyan haçlıları tanımlamak için kullanılan bu terim, Koine Yunancasında "iyi haber" anlamına gelen "euangelion" teriminden ve "ilan etmek" anlamına gelen Yunanca terimin fiil formundan gelir. Hıristiyan evanjelistler, hem inananlar arasında farkındalığı sürdürmek için duydukları mesajları paylaşarak hem de Hıristiyan inancını uygulamak için mümkün olduğu kadar çok insanı etkilemek amacıyla kişisel inançlarını ilan etmeyi kendilerine yüklediler (Cestare, 2018:2; Chafer, 1911). "Marka evanjelizmi" terimi son yıllarda gelişmiş ve "evangelizm" kelimesi müşterilerin tutkulu davranışlarının misyonerlik bileşenini tasvir etmek için kullanılır (Matzler, vd., 2007: 27). Marka Evangelizmi, bir markanın, markayı satın alma, olumlu marka yönlendirmeleri yayma ve rakip markaları küçük düşürerek odak marka hakkında başkalarını ikna etme gibi eylemleri içeren aktif davranışsal ve sesli desteği olarak tanımlanır (Becerra ve Badrinarayanan, 2013: 372). Marka evanjelistleri bir markanın karakterini ve özelliklerini, geleneksel pazarlamanın iletebileceği marka mesajlarını ailelerine, arkadaşlarına, meslektaşlarına ve topluluklarına benzersiz bir kişisel tavsiye ile iletirler (Riivits-Arkonsuo, vd., 2014: 6; Smilansky, 2009: 5). Ağızdan ağza iletişim, ikna edici bir bakış açısına dayanmak zorunda olmasa da, evanjelist marka adına ücretsiz bir sözcü olarak hareket

ettiğinden, marka evanjelizmi bir ikna şeklidir. Evangelistlerin iletişimi, başkalarını markayı tüketmeye dönüştürme girişiminde "vaaz" olarak bile görülebilir (Doss, 2010: 13).

Marka boyutları; marka güveni, marka tutkusu, marka kimliği ve marka memnuniyeti olarak 4 boyutta ele alınmıştır.

Müşterileri ile onların beklentilerini yerine getirmek bir marka vaadidir. *Marka güveni*, müşterinin markaya sadık kalmasına yardımcı olan önemli bir unsurdur. Şirketler, markanın sadece müşteriler için olduğunu kanıtlayabilir ve beklentilerini karşılayabilirse duygusal güven inşa edebilir (Ahmed, vd., 2014: 309). Marka güveni, stratejik ortaklığın temel taşıdır çünkü güvene dayalı bir ilişki, bireyin ilişkiyi taahhüt etmeye istekli olduğu bir değer oluşturur. Genelde bir markanın evangelisti olarak adlandırılan tüketici davranışını etkilemek için, bir şirketin tüketiciye güvenilir bir marka oluşturması gerekir. (Riorini ve Widayati, 2015: 35).

Bir ürünün önemi ne olursa olsun, tüketicileri ona sahip olmaya veya kullanmaya motive ederek markaya özlem oluşturabilecek *marka tutkusu*, onu saygın bir markaya dönüştürmek için vazgeçilmez bir unsurdur (Kim., vd., 2020: 2). Marka tutkusunda tutkulu duygular kişiler arası aşk ilişkilerinde olduğu gibi başka bir kişiye değil, bir ürüne veya bir markaya yöneliktir. Bir tüketici bir marka konusunda tutkulu ise, markayla çok daha duygusal bir ilişki içine girecek ve hatta markayı özleyecektir ya da marka mevcut olmadığında kayıp hissedecektir (Matzler, vd., 2007: 26).

Marka kimliği spesifik olarak, tüketici-marka kimliği tüketicilerin bir markaya olan aidiyetini algılama, hissetme veya değer verme psikolojik durumunu ifade eder (Lam, vd., 2010: 129). Uzun vadeli olma ve gelecekteki davranışların göstergesi olma potansiyeline sahip markaya güçlü bir psikolojik bağlılık anlamına geldiğinden, bu anlayış çok önemlidir (Rather, 2018: 489). Sonuç olarak, tüketiciler belirli markalarla özdeşleştiklerinde, markayla psikolojik bir ilişki kurarlar, iltimas gösterirler ve içgüdüsel olarak markanın yararına çalışırlar (Kuenzel ve Halliday, 2008: 294).

Müşteriler bir markadan memnun kaldıklarında gelecekte aynı markayı kullanmak isterler (Mabkhot, vd., 2016: 90). *Marka memnuniyeti*, tüketicinin markayla özdeşleşmesine ve sadece bir savunucu değil, aynı zamanda marka adına bir evangelist olmasına yol açabilir (Doss, 2010: 16). Bir bütün olarak, marka memnuniyeti kavramı, temelde tüketicilerin gerçek ürün deneyimi ile beklentileri arasındaki karşılaştırmaya dayanır ve bir bireyin duygusal olarak zihinsel faaliyetlerini vurgular (Chen, vd., 2020: 4).

Kısaca bu çalışma, marka benimseme ve marka savunuculuğu davranışlarının bir karışımı olarak kavramsallaştırılan tüketici-marka ilişkilerinin marka evanjelizmini nasıl etkilediğine ışık tutmaktadır.

1. Uygulama

1.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmanın amacı; marka evanjelizminin tanıtılması ve öneminin anlatılarak; marka güveni, marka tutkusu, marka kimliği ile marka memnuniyetinin marka evanjelizmi üzerindeki pozitif etkisinin belirlenmesidir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmanın kapsamını Erzurum ilinde yaşayan tüketiciler oluşturmuştur. Araştırmacılardan kendilerinin olumlu bir sözcüsü olduklarını düşündükleri ve son altı ay içinde

çevreleri ile fikirlerini paylaştıkları bir marka belirtmeleri istenmiş olup, anket sorularını cevaplarken bu markaları düşünmeleri tavsiye edilmiştir.

1.3. Araştırmanın Metodolojisi

1.3.1. Örneklem Süreci

Örneklem yöntemi olarak tesadüfi olmayan örneklem yöntemlerinden kolayda örneklem yöntemi kullanılmıştır. Toplam 450 anket uygulanmış, eksik, yanlış ve hatalı anketlerin elenmesi sonucu 438 anket değerlemeye alınmıştır.

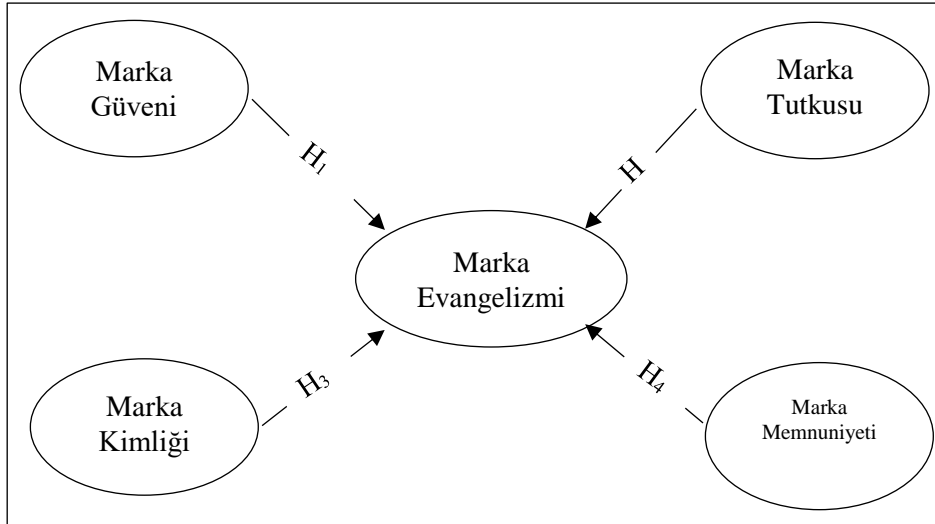
1.3.2. Ön Çalışma

Araştırma formu için kesin anket formu hazırlanıp veri toplamasına geçilmeden önce ankette kullanılan ölçeklerin anlaşılır olup olmadığını belirlemek ve eksiklikleri gidermek için 20 kişiye ön anket uygulayarak anket ile ilgili eleştirileri ve önerileri alınmıştır. Bu öneriler ve görüşler doğrultusunda anket düzeltilmiş ve son hali verilmiştir.

1.3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Araştırmada veriler yüz yüze anket yöntemi kullanılarak toplanmıştır. Anket formunda 3 grup soru yer almıştır. 1. grupta cevaplayıcılarından kendilerinin olumlu bir sözcüsü olduklarını düşündükleri ve son altı ay içinde çevreleri ile fikirlerini paylaştıkları bir marka belirtmeleri istenmiş, 2. grupta cevaplayıcıların marka evangelizmi ve marka boyutları (marka güveni, marka tutkusu, marka kimliği ve marka memnuniyeti) ile ilgili düşüncelerini belirlemek amacıyla 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanmış sorular yer almış, 3. grupta ise cevaplayıcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular yer almıştır. Veriler SPSS 20.0 istatistik programı ve AMOS 20 programı yardımıyla analiz edilmiştir. Verilerin analizinde faktör analizi ve yapısal eşitlik modeli kullanılmıştır.

1.4. Araştırma Modeli

Şekil 1. Araştırma Modeli

1.5. Verilerin Analizi

1.5.1. Araştırma Örneğinin Demografik Özellikleri

Ankete katılan katılımcıların; %52,5'i erkek, %47,5'i kadındır. Katılımcıların çoğunluğunu 29 - 39 yaş grubunda (%31,7), lisans mezunu (%32,6), evli (%53), 4001 - 6000 TL arası gelire sahip (%31,7) memurlar (%23,7) oluşturmaktadır.

1.5.2. Araştırmanın Bulguları ve Analiz

Araştırmada kullanılan değişkenlerin seçilen örnekle uyum gösterip göstermediğini test etmek amacıyla önce açıklayıcı faktör analizi sonra doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır.

Açıklayıcı faktör analizinde; değişkenlerin 0,40 ve üzeri faktör yükleri olanlar dikkate alınmıştır. Analiz sonucu kullanılan ölçeğin alpha katsayısı 0,910 olarak tespit edilirken, KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) örneklem yeterlilik ölçütü 0,871, Barlett Küresellik testi 5955,660 ve $p < 0,000$ olarak çıkmıştır. Faktörlerin toplamı varyansın %61,933'ünü açıklamaktadır. Özdeğeri 1'den büyük 5 faktör elde edilmiştir. Bunlardan 1. faktör "Marka Evangelizmi", 2. faktör "Marka Tutkusu", 3. faktör "Marka Memnuniyeti", 4. faktör "Marka Kimliği" ve 5. faktör de "Marka Güveni" olarak belirlenmiştir.

Çalışmamızın ölçeği için toplam 5 faktörlü bir yapı incelenmiştir. İncelenen yapıda marka güveni için 5, marka kimliği için 5, marka tatmini için 6, marka kimliği için 4 ve marka evangelizmi için 6 madde ölçekte yer almaktadır. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda model uyum kriterleri incelenmiş ve CMIN: 1359,964, DF: 289, $p < 0,001$, CMIN/DF: 4,706, RMSEA: 0,092, CFI: 0,814, GFI: 0,791 olarak elde edilmiştir. Elde edilen model uyum kriterleri istenilen sınırlarda olmadığından dolayı modifikasyon indekslerine bakılmıştır. Yapılan modifikasyonlar sonucunda elde edilen çözüm ile; CMIN: 611,622, DF: 277, $p < 0,001$, CMIN/DF: 2,208, RMSEA: 0,053, CFI: 0,942, GFI: 0,904 olarak belirtilen sınırlar içerisinde bulunmuştur. Bu da model uyumunun mükemmel olduğu anlamına gelmektedir.

Gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli analizi sonuçlarına göre modelin iyi ve kabul edilebilir seviyede uyum indekslerine sahip olduğunu göstermektedir. RMSEA: 0,053, GFI: 0,901, CFI: 0,941, NFI: 0,898, RFI: 0,881, IFI: 0,941 ve TLI: 0,933 olarak bulunmuş ve modeli kapsamındaki hipotez sonuçlarında H_1 , H_2 , ve H_3 kabul edilmiş, H_4 ise reddedilmiştir.

H_1 : Marka güveninin marka evangelizmi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır ($\beta = ,432$; $p < ,001$).

H_2 : Marka tutkusunun marka evangelizmi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır ($\beta = ,359$; $p < ,001$).

H_3 : Marka kimliğinin marka evangelizmi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır ($\beta = ,310$; $p < ,001$).

H_4 : Marka memnuniyetinin marka evangelizmi üzerinde pozitif yönde etkisi vardır ($\beta = -,080$; $p > ,010$).

Sonuç ve Değerlendirme

Geçmiş yıllarda yapılan çalışmalar tüketicilerin bazı markalar ile arasında derinlemesine ilişkiler kurduğunu göstermiştir. Marka evangelizmi çalışmamızda tüketicilerin kullandığı markaya karşı pozitif düşünceleri, çevresiyle fikirlerini paylaşması ve rakip markalara karşı taraf tutarak destek sağlamak olarak kavramsallaştırılmıştır. Markayı yoğun bir şekilde kullanma, takip etme ve savunma şeklinde kısaca ifade edebiliriz.

İşletmeler için oldukça önemli olan marka evangelizmi anlatmaya, önemini belirtmeye ve etkilendiği marka boyutlarını (marka güveni, marka tutkusu, marka kimliği ve marka memnuniyeti) belirlemeye yönelik bu çalışmada cevaplayıcıların çoğunluğunu 29 – 39 yaş grubu aralığında, lisans mezunu, erkek, evli ve memurlar oluşturmaktadır. Çalışmada kullanılan faktör analizi sonucunda beş boyut elde edilmiştir. Marka güveni, marka tutkusu, marka kimliği, marka memnuniyeti ve marka evangelizmi bu beş boyutu oluşturmaktadır. Oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla gerçekleştirilen yapısal eşitlik modeli sonuçlarına göre; marka güveninin ($\beta = ,432$; $p < ,001$), marka tutkusunun ($\beta = ,359$; $p < ,001$) ve marka kimliğinin ($\beta = ,310$; $p < ,001$) marka evangelizmini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır ancak marka memnuniyetinin ($\beta = -,080$; $p > ,010$) marka evangelizmini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmamıştır.

Yapılan analiz sonuçlarına göre işletmeler markalarına karşı evangelist düzeyde bir bağa sahip tüketiciler yakalayabilmek için, tüketicilerin markaya güven duyması, markaya tutkuyla bağlı olması ve kendilerinde marka kimliğine sahip olduğu duygularının sağlanması gerekmektedir. Bu faktörlerin ayrı ayrı önemi ve etkisi vardır. Markaya güven tüketicilerin kendilerini daha emniyetli hissetmesini ve diğer markalara daha az yönelmesini sağlar. Markaya tutkuyla bağlanması tüketicilerin o marka ile olmaktan oldukça mutlu olduğunu ve yeni bir ihtiyacının ortaya çıkması durumunda diğer markalara yönelmemesi anlamına gelir. Tüketicilerin markaya ait bir kimliğe sahip olduğunu düşünmesi marka ile bütünleştiğini, onun başarısını kendi başarısıymış gibi gördüğünü ve diğer markalara karşı kendi markasını savunduğunu bize anlatır. Bir markaya karşı bu düşüncelere sahip olan tüketici o markanın evangelisti olur. En büyük destekçisi ve en sadık müşterisi olur. Bu nedenle markalar tüketicilerine güven vermeli, karşılıklı bir bağ kurmalı ve tüketicileri ile “biz” ifadesini oluşturabilmelidir.

Sonuç olarak marka evangelizmini artırmak için işletmeler tüketici güvenini ve iletişimini artırmalıdır. Bu sayede tüketici bilgi arayıcısına ve dağıtıcısına dönüşecektir. Tüketici markayı diğer markalardan farklı bulduğunda, markayı kendisi için değerli, gerekli, anlamlı ve önemli olduğunu hissedecektir. Gelecek çalışmalar marka boyutları kapsamında farklı bir boyutu marka imajı, marka sadakati vb. kullanabilir. Rekabetin yüksek düzeylerde yaşandığı farklı sektörlerde ve farklı şehirlerde uygulama yapılabilir.

Kaynakça

- Ahmed, Z., Rizwan, M., Ahmad, M. & Haq, M. (2014). Effect of Brand Trust and Customer Satisfaction on Brand Loyalty in Bahawalpur. *Journal of Sociological Research*, 5(1), 306-326.
- Becerra, E., P. & Badrinarayanan, V. (2013). The Influence of Brand Trust and Brand Identification on Brand Evangelism. *Journal of Product & Brand Management*, 22(5/6), 371-383.
- Cestare, T. (2018). Understanding the Antecedents and Outcomes of Brand Evangelism in the Digital Environment. *Doctoral Dissertation*, Pace University, New York City.
- Chafer, L., S. (1911). True Evangelism: Winning Souls Through Prayer. *Kregel Publications*
- Chen, N., Wang, Y., Li, J., Wei, Y. & Yuan, Q. (2020). Examining Structural Relationship among Night Tourism Experience, Lovemarks, Brand Satisfaction and Brand Loyalty on “Cultural Heritage Night” in South Korea. *Sustainability*, 12(17). 6723.
- Doss, S. K. (2010). Spreading the Good Word: Toward an Understanding of Brand Evangelism. *Doctoral Dissertation*, University of Texas Rio Grande Valley, Teksas.

- Keller, K., L. (2012). Understanding the Richness of Brand Relationships: Research Dialogue on Brands as Intentional Agents. *Journal of Consumer Psychology*, 22(2), 186-190.
- Kim, H. K., Lee, K. Y. & Baek, W. Y. (2020). Effect of Celebrity Athlete Endorsement on Sporting Goods Consumers' Brand Passion and Loyalty. *Social Behavior and Personality an International Journal*, 48(5), 1-11.
- Kuenzel, S. & Halliday, S. V. (2008). Investigating Antecedents and Consequences of Brand Identification. *Journal of Product & Brand Management*, 17(5), 293-304.
- Lam, S. K., Ahearne, Y. K. & Schillewaert, N. (2010). Resistance to Brand Switching When a Radically New Brand is Introduced: A Social Identity Theory Perspective. *Journal of Marketing*, 74(6), 128-146.
- Mabkhot, H. A. & Salleh, S. M. & Shaari, H. (2016). The Mediating Effect of Brand Satisfaction on the Relationship Between Brand Personality and Brand Loyalty: Evidence from Malaysia. *Management Science Letters*, 6, 87-98.
- Matzler, K., Pichler, E., A. & Hemetsberger, A. (2007). Who is Spreading the Word? The Positive Influence of Extraversion on Consumer Passion and Brand Evangelism. *2007 AMA Winter Educators' Conference Marketing Theory and Applications*, 25-32.
- Rather, R. A. (2018). Investigating the Impact of Customer Brand Identification on Hospitality Brand Loyalty: A Social Identity Perspective. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 27(5), 487-513.
- Riivits-Arkonsuo, L., Kaljund, K. & Leppiman, A. (2015). Consumer Journey from First Experience to Brand Evangelism. *Research in Economics and Business: Central and Eastern Europe*, 6(1), 5-27.
- Riorini, S. V. & Widayati, C. C. (2015). Brand Relationship and Its Effect Towards Brand Evangelism to Banking Service. *International Research Journal of Business Studies*, 8(1), 33-45.
- Shaari, H. & Ahmad, I. S. (2016). Brand Evangelism Among Online Brand Community Members. *International Review of Management and Business Research*, 5(1), 80-88.
- Smilansky, S. (2009). *Experiential Marketing: A Practical Guide to Interactive Brand Experiences*. Kogan Page Ltd., Philadelphia.
- Yıldız, S. & Avcı, İ. (2019). Tüketici Temelli Marka Değerinin Taklit Markalı Ürün Algısı Üzerindeki Etkisi, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 189-214.

Tüketicilerin Memnuniyet ve Şikayetlerinin İncelenmesi: Trendyol Üzerine Bir İçerik Analizi

Mahmut Koçan¹⁵³, Emel Yıldız¹⁵⁴

Öz

Günümüzde tüketiciler alışverişte fazla zaman kaybetmemek ve ihtiyaçlarını hızlı şekilde temin etmek için elektronik ticaret ortamını tercih etmektedirler. Ayrıca, her geçen gün elektronik hizmet ortamındaki web siteleri tahmin edilenden daha hızlı olarak büyümekte ve markalaşmaktadır. Elektronik hizmet ortamındaki web sitelerinin markalaşmasına rağmen tüketiciler alışverişlerinde bazı olumlu/olumsuz durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Tüketiciler farklı platformlar aracılığıyla elektronik ticarete ilişkin memnuniyet ve şikayetlerini alışveriş yaptıkları web sitesi ve/veya diğer tüketicilere ulaştırırlar. Bu da elektronik hizmet ortamında markalaşan web sitelerinin memnuniyet düzeylerini etkilemektedir.

Bu çalışmanın amacı, www.sikayetvar.com web sitesinin elektronik ticaret sektörü arasında yer alan Trendyol markasının tüketici şikayet sayıları ve memnuniyet düzeylerini incelemek, söz konusu markanın online şikayetlerini kategorize edilerek kodlar oluşturmak ve bu kodlar arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Araştırmada, elektronik ticaret sektöründe yer alan Trendyol markasının şikayet sayısı, teşekkür, cevaplanma ve memnuniyet oranı verileri ile 200 online şikayet ele alınmış ve içerik analizi kullanılmıştır. Online şikâyetlerden elde edilen veriler MAXQDA programı vasıtasıyla kodlanmış ve analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, genel olarak az bilinen ve ticaret hacmi düşük olan markaların memnuniyet düzeylerinin yüksek ve şikayet sayılarının düşük olduğu, çok bilinen ve ticaret hacmi yüksek olan markaların şikayet sayılarının yüksek ve memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Trendyol markasıyla ilgili şikayetlerden 5 tema ve 23 kod oluşturulmuş ve "Tüketici Memnuniyetsizliği" ve "Olumsuz Marka İmajı" temalarının baskın olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kodlar kapsamında oluşturulan araştırma hipotezleri incelendiğinde ise; markaya sitem ile müşteri hizmetleri memnuniyetsizliği, sorunları çözmeme, ürünü göndermeme, ürün iadesi, markaya güvensizlik, tüketiciyi yaniltma, kargonun ulaşmaması, tedarik süreci arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Müşteri hizmetleri memnuniyetsizliği ile markaya güvensizlik, sorunları çözmeme, ürünü göndermeme arasında ilişki saptanmıştır. Aynı zamanda, markaya güvensizlik ile tüketiciyi yaniltma, sorunları çözmeme arasında bir ilişki bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Elektronik ticaret, Şikayet, Memnuniyet, Trendyol, İçerik Analizi.

Examining Consumers' Satisfaction and Complaints: A Content Analysis on Trendyol

Abstract

Today, consumers prefer the electronic commerce environment in order not to waste much time in shopping and to meet their needs quickly. In addition, the websites in the electronic service environment are growing and branding faster than expected. Despite the branding of websites in the electronic service environment, consumers may face some positive / negative situations in their shopping. Consumers convey their satisfaction and complaints about electronic commerce to the website and / or other consumers through

¹⁵³ Doktora Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, SBE, İşletme ABD, mahmutkocan@hotmail.com, 0000-0001-6358-0127

¹⁵⁴ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, emel.yildiz@yahoo.com, 0000-0001-7190-593X

different platforms. This affects the satisfaction levels of websites that are branded in the electronic service environment.

The aim of this study is to examine the number of consumer complaints and satisfaction levels of Trendyol brand, which is among the electronic commerce sector of the www.sikayetvar.com website, categorizing the online complaints of the brand in question, creating codes and determining the relationships between these codes. In the research, 200 online complaints were handled with the number of complaints, thanks, responses and satisfaction rates of Trendyol brand in the electronic commerce sector and content analysis was used. The data obtained from online complaints were coded and analyzed using the MAXQDA program. As a result of the research, the satisfaction levels of the less known and low trade volume brands are high and the number of complaints is low, it has been observed that the number of complaints of well-known brands with high trade volume is high and their level of satisfaction is low. From the complaints about the Trendyol brand, 5 themes and 23 codes were created and it was concluded that "Consumer Dissatisfaction" and "Negative Brand Image" themes were dominant. When the research hypotheses created within the scope of codes are examined; It has been determined that there is a relationship between reproaching the brand and customer service dissatisfaction, not solving problems, not sending the product, product return, distrust of the brand, misleading the consumer, not reaching the cargo, and the procurement process. A relationship has been found between customer service dissatisfaction and distrust of the brand, not solving problems, and not sending the product. At the same time, a relationship has been found between distrust of the brand and misleading the consumer and not solving the problems.

Keywords: Electronic commerce, Complaint, Satisfaction, Trendyol, Content Analysis.

Jel Codes: M30, M31, M39.

Giriş

Günümüzde tüketiciler alışverişte fazla zaman kaybetmemek ve ihtiyaçlarını hızlı şekilde temin etmek için elektronik ticaret ortamını tercih etmektedirler. Ayrıca, her geçen gün elektronik hizmet ortamındaki web siteleri tahmin edilenden daha hızlı olarak büyümekte ve markalaşmaktadır. Elektronik hizmet ortamındaki web sitelerinin markalaşmasına rağmen tüketiciler alışverişlerinde bazı olumlu/olumsuz durumlarla karşı karşıya kalabilmektedir. Tüketiciler farklı platformlar aracılığıyla elektronik ticarete ilişkin memnuniyet ve şikayetlerini alışveriş yaptıkları web sitesi ve/veya diğer tüketicilere ulaştırırlar. Bu da elektronik hizmet ortamında markalaşan web sitelerinin memnuniyet düzeylerini etkilemektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin ilk ve en büyük şikayet platformu olan www.sikayetvar.com sitesi; tüketicilerin markalar hakkında şikayetlerine çözüm arandığı, alışveriş öncesi diğer tüketici yorumlarını okunduğu, bir nevi referans sitesi olarak başvurulduğu ve satın alma öncesi markalar hakkında araştırma yapıldığı, markaların ise müşterilerini geri kazanmak, yeni müşteriler edinmek ve marka itibarını korumak için şikayetlere çözüm üretildiği yerdir. Kısaca, www.sikayetvar.com sitesi tüketici ile marka arasında köprü görevi yapmaktadır (ŞikayetVar, 2019).

Markalar www.sikayetvar.com web sitesinde sektör bazında şikayet sayısı, teşekkür, cevaplanma ve memnuniyet oranı verilerine göre sıralanmaktadır. Araştırmada, elektronik ticaret sektöründe bulunan Trendyol markasının tüketici şikayet sayıları ve memnuniyet düzeylerini incelemek, söz konusu web sitesinde tüketiciler tarafından en çok arananlar arasında yer alan Trendyol markasının online şikayetlerini kategorize edilerek kodlar oluşturmak ve bu kodlar arasındaki ilişkileri tespit etmek amaçlanmıştır.

1. Literatür Taraması

Çolakoğlu ve diğerleri (2009) yurt içi ve yurt dışı paket turlarında yedi kategori 42 alt kategori tespit etmiştir. Yurt içi paket turlarında en fazla transfer hizmetleri kategorisi ve otel odaları alt kategorisi, yurt dışı paket turlarında ise rehberlik hizmetleri kategorisi ile acente çalışanlarının müşterilere karşı ilgisizliği ve otelin konumu alt kategorilerinin olduğunu saptamıştır.

Sarı ve diğerleri (2013) konaklama sektörüyle ilgili şikayetleri önceden belirlenen 15 kategoriye göre sınıflandırmış olup, şikayetlerin çoğunun otellerin yiyecek ve içecek hizmetleri, konuk odaları, ortak alanlar ve çalışanların nezaketi gibi temel hizmet sorumluluklarıyla ilgili olduğunu sonucuna ulaşmıştır

Çetin Gürkan ve Dönmez Polat (2014) Ege ve Akdeniz Bölgesi'nde konaklama işletmelerine ait yerli müşterilerin yaptığı şikayetleri incelemiş ve tesis imkanları, müşterilerin hizmet kalitesi, havuza bağlı, personel, ve yönetsel olmak üzere beş ana tema belirlemiştir. Özellikle müşterilerin yeme-içme hizmetlerindeki yetersizlik ve kalitesizlikten, odalarda kullanılan malzemelerin yetersiz ve arızalı olmasından, yetersiz temizlik ve hijyenden şikayet ettikleri görülmüştür.

Arpacı ve diğerleri (2015) helal konseptli otel işletmelerine yönelik müşteri şikâyetlerinin kategorilerini belirlemeyi ve yıllara göre sıklıklarının saptanmasını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Araştırmada, yıllar itibarıyla şikayetlerin arttığı, en fazla şikâyet alınan konuların ise fiyat-reklam-kampanyalar, çağrı merkezleri ve personelin niteliksizliği olmuştur.

Aylan ve diğerleri (2016) termal otel işletmelerinden hizmet alan müşterilerin şikayetlerini kategorilere ayırmışlar ve şikayetlerin cevaplanma oranını araştırmışlardır. Şikayetlerde ilk sırayı fiyat-reklam-kampanyaları almış ve şikâyetlerin %32,48'inin cevaplandığı görülmüştür.

Şahin ve diğerleri (2017) Bişkek'te faaliyet gösteren konaklama işletmelerine yönelik TripAdvisor üzerinden yapılan yorumlar incelenmiş ve ürün, fiyatlandırma, dağıtım, tutundurma, yasal boşluklar, müşteriden kaynaklanan sorunlar olmak üzere altı başlıkta değerlendirmiştir. Bunlardan en fazla tekrar eden unsurun üründen kaynaklı sorunlar olduğu ve şikâyetlere büyük oranda cevap verildiği sonucuna ulaşmıştır.

Burucuoğlu ve Erdoğan Yazar (2020) üç kargo firmasıyla ilgili internette yapılan şikayetleri analiz etmiş olup; müşterilerin en çok adreste bulunamama, teslimatın yapılmaması, adrese teslimatın yapılmaması ile personelin tavır ve davranışları şikâyet ettiği sonucuna varmıştır.

Nazlı (2020) turistlerin çevrimiçi seyahat acentaları hakkındaki şikâyetleri incelemiş ve turistlerin beyan edilen fiyatlar ile ödenen fiyatlar arasındaki farklılıklardan, rezervasyon problemlerinden, turların organizasyonel problemlerinden ve düşük kalitedeki otellerden şikâyet ettiğini saptamıştır.

Güven (2020) üç elektronik ticaret sitesinin şikayetlerini analiz etmiş ve araştırma sonucunda müşterilerin sırasıyla en fazla sorun yaşadığı konuların müşteri hizmetleri/canlı destek ve teslimat süreci ile ilgili şikâyetler olduğunu, en az şikâyet edilen ana temanın ise sipariş süreci olduğunu tespit etmiştir.

2. Yöntem

Araştırmada, www.sikayetvar.com web sitesinin elektronik ticaret sektörü arasında yer alan Trendyol markasının şikayet sayısı, teşekkür, cevaplanma ve memnuniyet oranı verileri alınmıştır. Aynı zamanda, söz konusu siteden Trendyol markasıyla ilgili 17 Aralık 2019 tarihinde sıralı bir şekilde 200 online şikayet alınmıştır.

Tüketicilerin Trendyol markasıyla ilgili online şikayetleri ayrı ayrı dosyalar şeklinde MAXQDA programına yüklenmiştir. Bu online şikayetlerde tüketicilerin temel şikayetlerine odaklanarak toplam 767 kodlama işlemi yapılmıştır. Kod sisteminde ilk olarak 23 kod belirlenmiş, daha sonra birbirlerine yakın olan kodlar yeniden gözden geçirilerek 5 tema oluşturulmuştur. Bu tema ve kodlar şunlardır:

- Olumsuz Marka İmajı (Markaya Güvensizlik, Markaya Sitem),
- Ürün Sorunları (Yanlış Ürün, Hasarlı Ürün, İmitasyon Ürün, Faturasız Ürün, Kullanılmış Ürün, Süresi Geçmiş Ürün, Kusurlu Ürün, Eksik Ürün, Ürünün İptali),
- Tedarik ve Kargo Sorunları (Tedarik Süreci, Ürünü Göndermeme, Geç Teslim, Kargo Bilgisi, Kargonun Ulaşmaması, Kargo Şirketinden Memnuniyetsizlik),
- İade Sorunları (Ürün İadesi, Ücret İadesi),
- Tüketici Memnuniyetsizliği (Müşteri Hizmetleri Memnuniyetsizliği, Sorunları Çözmeme, Olumsuz Yorumu Yayınlamama, Tüketiciyi Yanıltma).

Yukarıda tespit edilen kodlar kapsamında araştırma için oluşturulan hipotezler aşağıda verilmiştir.

H₁: Markaya sitem ile müşteri hizmetleri memnuniyetsizliği arasında bir ilişki vardır.

H₂: Markaya sitem ile sorunları çözmeme arasında bir ilişki vardır.

H₃: Markaya sitem ile ürünü göndermeme arasında bir ilişki vardır.

H₄: Markaya sitem ile ürün iadesi arasında bir ilişki vardır.

H₅: Markaya sitem ile markaya güvensizlik arasında bir ilişki vardır.

H₆: Markaya sitem ile tüketiciyi yanıltma arasında bir ilişki vardır.

H₇: Markaya sitem ile kargonun ulaşmaması arasında bir ilişki vardır.

H₈: Markaya sitem ile tedarik süreci arasında bir ilişki vardır.

H₉: Müşteri hizmetleri memnuniyetsizliği ile markaya güvensizlik arasında bir ilişki vardır.

H₁₀: Müşteri hizmetleri memnuniyetsizliği ile sorunları çözmeme arasında bir ilişki vardır.

H₁₁: Müşteri hizmetleri memnuniyetsizliği ile ürünü göndermeme arasında bir ilişki vardır.

H₁₂: Markaya güvensizlik ile tüketiciyi yanıltma arasında bir ilişki vardır.

H₁₃: Markaya güvensizlik ile sorunları çözmeme arasında bir ilişki vardır.

3.Bulgular

3.1. Trendyol Markasına İlişkin Memnuniyet ve Şikayet Bilgileri

Şikayetleri belli sektör bazında kategorileştiren www.sikayetvar.com web sitesi, elektronik ticaret sektöründe 75 marka belirlemiştir. Bu kapsamda elektronik ticaret sektöründeki markaların memnuniyet düzeyi, şikayet sayısı, teşekkür ve cevaplama oranı ile cevaplama hızları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Markaların Memnuniyet ve Şikayet Bilgileri(18.12.2019)

Sıra No	Marka	Memnuniyet Düzeyi		Şikayet	Teşekkür		Cevaplama	
		f	%		f	%	%	Hızı (Saat)
1		33	93,4	35	31	88,2	71	23
2		44	93,2	53	41	77,4	98	4
3		109	92,6	246	89	36,0	98	10
4		30	91,3	35	26	74,3	-	-
5		182	91,0	198	165	83,3	100	7 dakika
14		1539	73,5	2062	1009	49,1	100	14 dakika
19		2303	61,1	5178	1075	20,8	100	25 dakika
22		5058	60,2	9539	2365	24,7	99	13
31		19969	50,0	44479	7213	16,3	89	22
37		5491	47,0	12217	2071	16,9	100	29 dakika
43		14934	42,4	40885	4098	10,1	100	1

Kaynak: (ŞikayetVar, 2019)

Yukarıdaki tabloya bakıldığında genel olarak şikayet, memnuniyet ve teşekkür sayıları az olan markaların ilk sıralarda fazla olan markaların ise sıralamada geride oldukları görülmektedir. Hepsiburada ve Trendyol markalarının şikayet sayıları toplamı 85.364 olurken memnuniyet düzeyi 34.903'tür. Tüketicilerin şikayetlerini cevaplamasında genellikle şikayet sayıları fazla olan markaların cevaplama hızı düşük olduğu görülür.

Elektronik ticaret sektöründe Trendyol markası memnuniyet düzeyi bakımından 43. olmasına rağmen şikayet sayısı bakımından 2. sıradadır. Trendyol markasının 2013-2019 yılları arasında teşekkür ve şikayet sayıları ile ortalama teşekkür oranı, memnuniyet düzeyi, cevaplama oranı ve hızı incelenmiş olup, şikayet sayıları 2013 yılından 2019 yılına kadar yaklaşık 36, teşekkür sayıları ise yaklaşık 56 kat artmıştır. Trendyol markasının yedi yılın memnuniyet düzeyi %42, tüketici şikayetlerinin cevaplanma oranı %99 ve cevaplama hızı ise 2 saattir. Söz konusu markanın 2019 yılında şikayetlerin %60,53'ü Eylül, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında yapıldığı görülür. Teşekkür sayılarına bakıldığında, en çok Kasım ayında iken en az Şubat ayındadır.

3.2. Kodlama Bilgileri

Araştırma çerçevesinde bulunan beş tema ile 23 kodun frekans ve oran bilgileri Tablo 2'de verilmiştir.

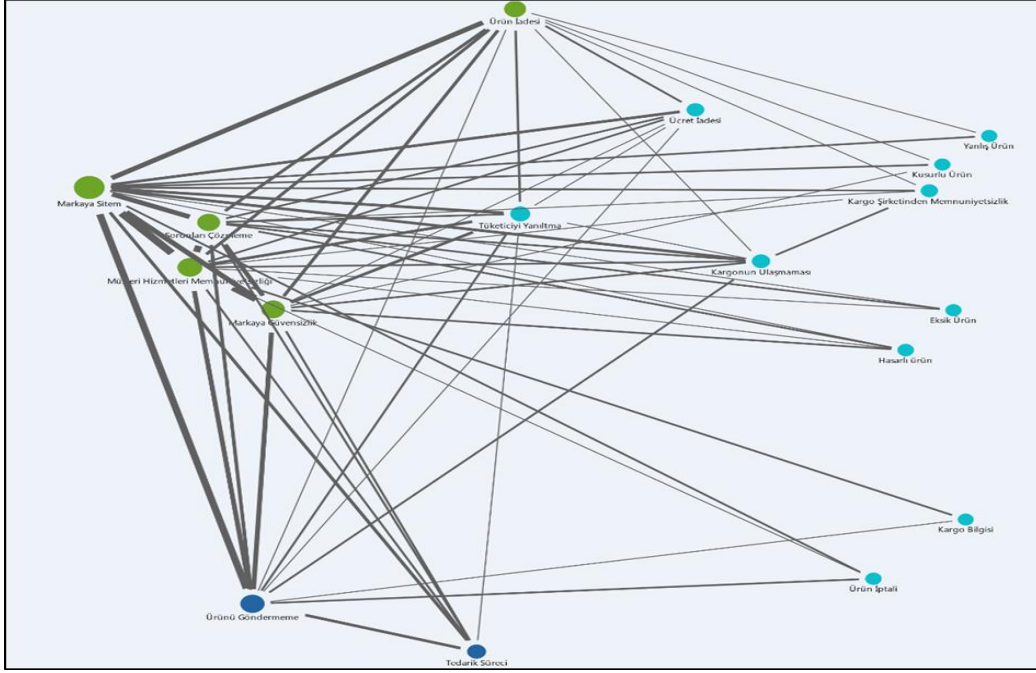
Tablo 2. Tema ve Kodların Dağılımı

TEMA/Kodlar	f	%
OLUMSUZ MARKA İMAJI	209	27,25
Markaya Sitem	134	17,47
Markaya Güvensizlik	75	9,78
ÜRÜN SORUNLARI	76	9,90
Yanlış Ürün	12	1,56
Hasarlı Ürün	16	2,09
İmitasyon Ürün	3	0,39
Faturasız Ürün	4	0,52
Kullanılmış Ürün	1	0,13
Süresi Geçmiş Ürün	2	0,26
Kusurlu Ürün	12	1,56
Eksik Ürün	12	1,56
Ürün İptali	14	1,83
TÜKETİCİ MEMNUNİYETSİZLİĞİ	211	27,51
Müşteri Hizmetleri Memnuniyetsizliği	85	11,08
Sorunları Çözmeme	69	9,00
Olumsuz Yorumu Yayınlamama	13	1,69
Tüketiciyi Yanıltma	44	5,74
İADE SORUNLARI	86	11,21
Ürün İadesi	61	7,95
Ücret İadesi	25	3,26
TEDARİK VE KARGO SORUNLARI	185	24,11
Tedarik Süreci	35	4,56
Ürünü Göndermeme	80	10,43
Kargo Bilgisi	10	1,30
Geç Teslim	9	1,17
Kargonun Ulaşmaması	30	3,91
Kargo Şirketinden Memnuniyetsizlik	21	2,74
Toplam	767	100

En yüksek kodlama "Tüketici Memnuniyetsizliği" iken en düşük kodlama "Ürün Sorunları" temalarında olduğu görülür. "Markaya Sitem", "Müşteri Hizmetleri Memnuniyetsizliği" ve "Ürünü Göndermeme" kodları toplam %38,98'lik kod dağılımıyla öne çıkmaktadır.

3.3. Araştırma Hipotezlerinin Test Edilmesi

Araştırma hipotezlerinin değerlendirilmesinde, Ögçe (2020) hipotezleri değerlendirme yöntemi temel alınmıştır. Araştırma amacı kapsamında oluşturulan hipotezler MAXQDA programında yer alan kod ilişki haritasına göre test edilmiş ve Şekil-1'de gösterilmiştir. Kodların büyük-küçük olması, şikayet sayısının yoğunluğunu; kodlar arasındaki çizgilerin kalınlığı-inceliği, ilişki düzeylerinin yüksek veya düşük durumlarını; yakın yerleşmeleri de benzer yönlü olduğunu ifade eder.

Şekil 1. Kod İlişki Haritası

Yukarıdaki kod ilişki haritasında kodlar üç kümede(mavi, turkuaz ve yeşil) toplanmıştır. Bu kod ilişki haritası doğrultusunda araştırma kapsamında oluşturulan tüm hipotezler desteklenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Elektronik ticareti kullanan tüketiciler farklı platformlar aracılığıyla elektronik ticarete ilişkin memnuniyet ve şikayetlerini alışveriş yaptıkları web sitesi ve/veya diğer tüketicilere ulaştırırlar. Bu da elektronik ticaret sektöründeki şikayetler ve geri bildirimler markaların memnuniyet düzeylerini etkileyebilmektedir. Araştırmanın sonucunda, genel olarak az bilinen ve ticaret hacmi düşük olan markaların memnuniyet düzeylerinin yüksek ve şikayet sayılarının düşük olduğu, çok bilinen ve ticaret hacmi yüksek olan markaların şikayet sayılarının yüksek ve memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmüştür. Markaların şikayetleri cevaplamada genellikle şikayet sayıları fazla olan markaların cevaplama hızının düşük olduğu saptanmıştır. Çolakoğlu ve diğerleri (2009), Sarı ve diğerleri (2013), Çetin Gürkan ve Dönmez Polat (2014), Arpacı ve diğerleri (2015), Aylan ve diğerleri (2016), Şahin ve diğerleri (2017), Burucuoğlu ve Erdoğan Yazar (2020), Nazlı (2020) ve Güven (2020) araştırmalarında kategoriler/temalar/kodlar belirlendiği ve öne çıkan kategoriler/temalar/kodların tespit edildiği görülmüştür. Bu kapsamda Trendyol markasıyla ilgili şikayetlerden 5 tema ve 23 kod oluşturulmuş olup, “Tüketici Memnuniyetsizliği” ve “Olumsuz Marka İmajı” temalarının baskın olduğu görülür. Aynı zamanda, “Tüketici Memnuniyetsizliği”nin “Olumsuz Marka İmajı” ile “Tedarik ve Kargo Sorunları” temalarının birbirlerine önemli ölçüde etkilediği ifade edilebilir. Kodlar arasındaki ilişki incelendiğinde ise; “Markaya Sitem” ile “Müşteri Hizmetleri Memnuniyetsizliği”,

“Sorunları Çözmeme”, “Ürünü Göndermeme”, “Ürün İadesi”, “Markaya Güvensizlik”, “Tüketiciyi Yanıltma”, “Kargonun Ulaşmaması”, “Tedarik Süreci”nin ilişkili olduğu tespit edilmiştir. “Müşteri Hizmetleri Memnuniyetsizliği” ile “Markaya Güvensizlik”, “Sorunları Çözmeme”, “Ürünü Göndermeme” arasında ilişki saptanmıştır. Ayrıca, “Markaya Güvensizlik” ile “Tüketiciyi Yanıltma”, “Sorunları Çözmeme” arasında da bir ilişki bulunmuştur. “Markaya Sitem”, “Sorunları Çözmeme”, “Müşteri Hizmetleri Memnuniyetsizliği” ve “Markaya Güvensizlik” kodlarının birbirine yakın yerleşmeleri de bu kodlar arasında benzer yönlü ilişkinin olduğunu göstermiştir.

Kaynakça

- Arpacı, Ö., Uğurlu, K. & Batman, O. (2015). Helal konseptli otel işletmelerine yönelik yapılan müşteri şikâyetleri üzerine bir araştırma. *Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 6(11), 181-198.
- Aylan, S., Arpacı, Ö. & Celiloğlu, F. K. (2016). Bir internet şikâyet forumundaki termal otellere yönelik şikâyetlerin incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 49-68.
- Burucuoğlu, M. & Erdoğan Yazar, E. (2020). Üçüncü parti platformda kargo firmalarına yapılan müşteri şikâyetlerinin içerik analizi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 16(1), 99-114.
- Çetin Gürkan, G. & Dönmez Polat, D. (2014). Ege ve Akdeniz Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Resort Konaklama İşletmeleri Hakkında Yapılan Şikâyetler üzerine nitel bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 45-61.
- Çolakoğlu, O. E., Çulha, O. & Efendi, E. (2009). Paket Tur şikâyetlerine yönelik müşteri e-şikâyetleri üzerine bir içerik analizi. 10. Ulusal Turizm Kongresi, 21-24 Ekim 2009, Mersin, 1401-1416.
- Güven, H. (2020). Covid-19 sürecinde e-ticaret sitelerine yöneltilen müşteri şikâyetlerinin incelenmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 511-530.
- Nazlı, M. (2020). Tourists’ e-complaints about online travel agencies. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 99-111.
- Ögçe, H. (2020). Kent İmgesi: İstanbul Tarihi Yarımada Örneği, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Düzce Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Düzce.
- Sarı, F. Ö., Alikılıç, Ö. & Onat, F. (2013). E- Complaining: Analysis of lodging customers’ e-complaints from a turkish internet website. *International Conference on Information, Business and Education Technology (ICIBIT 2013)*, 561-565.
- Şahin, B., Kazoğlu, İ. H. & Sönmez, B. (2017). Konaklama işletmelerine yönelik seyahat sitelerinde yer alan şikâyetler üzerine bir inceleme: Bişkek örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(5), 163-177.
- ŞikâyetVar (2019). ŞikâyetVar Web Sitesi 2019, www.sikayetvar.com, 01.12.19.

İnsana Yönelik İşlenen Cinayetlerde / Suçlarda Hanefîlerin Yurt Kavramı Temelli İhrâz Anlayışı

Şükrü Ayran¹⁵⁵

Öz

Semâvî dinlerin inancına göre topraktan gelip yine toprağa dönecek olan insanın hem fert hem toplum olarak toprakla manevî bağı her zaman devam etmiştir. İnsanlık ahvâl ve şerâite göre toplayıcılıkla, avcılıkla, ziraatla, ticaretle veya sanayiyle geçimini sağlamış olabilir; fakat her zaman temelde topraktan nemalanmıştır. Fiziki düzlemde topraktan faydalanma bir şekilde her zaman devam etmiş, değişen sadece faydalanma biçimi olmuştur. İnsanın topraktan faydalanması sadece maddî düzeyde de kalmamıştır. Duygusal veya itikâdî bir bağ şeklini almıştır. Bu yüzden tarih boyunca insanlık bütün fiziki şekilleriyle toprağı güvenilir bir dost, yar, sırdaş, sığınak, vatan, sila, ana hatta bazen tanrı bilmiştir. Aynı toprak parçası üzerinde yaşama bilinci, doğumdan ölüme kadar gayr-i müslim unsurlarla aynı kaderi paylaşmak şeklinde Müslümanların fıkına da yansımıştır. Böylece bütün ayrıntılarıyla toprakla kurulan bağ hukuki bir forma bürünmüştür. Özellikle Hanefî fakihler, Müslüman olmayan ama bir şekilde aynı toprak parçası üzerinde yaşayan unsurlarla Müslümanların hukukunu, din veya dinle mükellefiyet üzerinden değil yurt/dâr temellendirmesi üzerinden disipline etmişlerdir. Böylece yurt kavramı, ortak yaşama bilincinin inşasında tek bir dine mensup olmak şeklindeki din kardeşliğinin önüne geçmiş veya daha temel bir ortak şuur/sâik olarak değerlendirilmiştir. Hanefîlerin gayr-i müslimlerle muamelede gösterdiği bu yaklaşım, başta ceza hukuku ve vergi hukuku üzere ulusal ve uluslara arası ilişki düzeyinde sosyal, siyasi ve ekonomik birçok farklı bilinç, düşünce ve uygulamayı beraberinde getirmiştir.

Biz bu sunumumuzda öncelikle yurt kavramının Hanefî fikhındaki tanımı, yeri, önemi ve taksimine ele alacağız. Ardından yurt temelinde sağlanan ihrâz (güvence/tazmin) kavramının, ceza hukuku özelinde çeşitli boyutlarıyla klasik Hanefî fıkına yansımalarını tartışacağız. Hanefîlerin yurt ve ihrâz anlayışının gayr-i müslimlerle birlikte yaşanan Müslüman toplumda içtimâî, iktisâdî ve siyasi yönlerine değineceğiz. Sonuç bölümündeyse konuya ilişkin temenni ve önerilerimizi dile getireceğiz.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Dârü'l-İslâm, Dârü'l-Harb, Yurt, İhrâz.

Hanafis' "Ihrâz" Approach Based on Home Concept in Murders / Crimes Against Humans

Abstract

According to the beliefs of the heavenly religions, the spiritual bond of people who will come from the soil and return to the soil again has always continued as an individual and a society. Humanity may have earned a living by gathering, hunting, agriculture, trade or industry, depending on the circumstances and conditions; but it has always been moistened mainly from the soil. In the physical plane, benefiting from the soil has always continued, the only change has been the form of utilization. Man's utilization of the land is not only limited to the material level. It takes the form of an emotional or religious bond. Therefore, throughout history, humanity has been known with all its physical forms as a reliable friend, friend, confidant, mother and even god. The consciousness of living on the same land is reflected in the fiqh of

¹⁵⁵ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, Bitlis/Türkiye; e-mail: cemilmeric1313@gmail.com; orcid.org:0000000201290973

Muslims in the form of sharing the same fate with non-Muslim elements from birth to death. Thus, the bond established with the land in all its details has taken a legal form. Hanafi jurists, in particular, disciplined non-Muslims, but somehow living on the same land, and Muslims' law on the basis of their homeland/home rather than their obligation to religion or religion. Thus, the concept of dormitory has prevented the religious brotherhood in the form of belonging to a single religion in the construction of the consciousness of common life or has been evaluated as a more basic common consciousness/motive. This approach of Hanafis in dealing with non-Muslims has brought along many different social, political and economic consciousness, thought and practice at the level of national and international relations, especially criminal law and tax law.

In this presentation, we will first discuss the definition, place, importance and division of the concept of home in Hanafi fiqh. Then, we will discuss the reflections of the concept of ihraz (assurance/indemnification) provided on the basis of the home to classical Hanafi fiqh with its various dimensions in the criminal law. We will touch upon the social, economic and political aspects of the Hanafi understanding of homeland and ihraz in the Muslim society that lives with non-Muslims. In the conclusion section, we will express our wishes and suggestions on the subject.

Keywords: Islamic Law, Dar al-Islam, Dar al-Harb, Homeland, Ihraz.

Giriş

İslam, Râşid Halifeler döneminden itibaren fetihlerle Arap yarım adasının dışına çıkmıştır. Mekânın genişlemesiyle çeşitli kültür, medeniyet, inanç, ırk, üretim ve tüketim alışkanlıklarıyla karşılaşmıştır. İstisnaları bulunmakla birlikte genellikle Müslümanlar, fetih ettikleri coğrafyalarda karşılaştıkları toplumları dinlerini değiştirmeye zorlamamışlardır. Haliyle fetih edilen yerlerde Müslüman olmayı tercih edenler, inançları yanında dinin hükümlerine ters bazı alışkanlıklarını, örf ve adetlerini terk etmişlerdir. Fakat Müslüman olmayı tercih etmeyenler, yaptıkları zimmet sözleşmesiyle üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmişler, din, inanç, örf, adet, üretim ve tüketim alışkanlıklarını kısaca eski yaşam biçimlerini sürdürüp sürdürmemekte belirli sınırlar dairesinde özgür bırakılmışlardır. Kendi aralarında sıkıntı yaşadıklarında muhayyer olmakla birlikte özellikle Müslümanlarla hukuki bir sıkıntı yaşadıklarında haklarını Müslüman mahkemelerinde arayabilmişlerdir.¹⁵⁶

Tek uluslu, tek dinli, tabakalaşmanın olmadığı ve erkek-kadın ayrımının bulunmadığı klasik bir toplumda, bu toplumun mizacına uygun soyut değerler temel esas alınarak eşitliğe dayalı bir hukuk düzeni kurmak nispeten kolaydır. Fakat çok uluslu, çok dinli, tabakalı ve erkek-kadın ayrımının bulunduğu toplumlarda dün olduğu gibi bu gün de durum haliyle farklılık gösterecektir. Böyle bir toplumda özellikle ceza hukukuna ilişkin davaların eşitlik ilkesine uygun bir biçimde yürütülebilmesi için herhangi bir tarafın inancıyla uyuşan soyut değer veya ilkelerden daha fazlasına ihtiyaç duyulacaktır. Soyut tarafları veya sonuçları bulunmakla birlikte toplum fertlerinin her birince somut karşılığı olan değer ve ilkelerin eşitlik idesi için esas kabul edilmesi, aynı çatı altında yaşayan birbirinden farklı ulus, din, tabaka ve cinsiyete mensup fertlerin eşit bir zeminde haklarını güvence altına almalarını kolaylaştıracaktır. Fıkhın genel yapısı düşünüldüğünde, insanların can ve mal güvenliğini sağlayacak temel esas, inanç olarak

¹⁵⁶ Nitekim Anadolu Selçuklu kurucusu I. Süleyman Şah, Antalya'yı fetih ettiğinde halka can ve mal güvenliği tanımıştır. Askerlerine gayr-i Müslimlerin evlerine girmeyi ve onların kızlarıyla evlenmeyi yasaklamıştır. Onlarsa Bizans'a karşı bu yüce sultanı desteklemişlerdir. Konuyla ilgili bkz. (Fayda, 2013: 433).

İslam ve Müslümanların yaşadıkları yer olarak yurt (dâr) olgusu ön plana çıkmaktadır.¹⁵⁷ Yüzde yüzü Müslüman olan bir toplum için özellikle ceza hukuku davalarında İslâm'ın temel eşitlik kriter olarak tayini, bir yere kadar oldukça makuldür ve işlevseldir. Fakat çeşitli din, ırk, tabaka ve cinsiyetlerin yaşadığı bir memleket hayal ettiğimizde toplumun bireyleri arasında din esasına dayalı bir eşitlik anlayışı, en azından birlikte yaşanan Müslüman olmayan unsurlar özelinde bazı sıkıntılar doğuracaktır. Ticari hareketlilik nedeniyle giriş çıkışların çok yaşandığı hareketli bir memlekette veya yerli gayr-i müslim eliyle yürütülen üretim ve ticaretin yoğun olduğu bir coğrafyada söz konusu sıkıntılar daha da artacaktır. Bu durum, toplumun bireyleri arasında din birliği ve kardeşliği temelinden daha kapsayıcı, müsamahakâr ve somut bir kriterin eşitlik sağlayıcı bir temel şeklinde tayin edilmesini gerekli kılmaktadır. İşte Hanefilere göre bu temel kriter, Müslüman yurdu manasında "Dâru'l-İslâm" dır.

1. Hanefilerde Yurt Kavramı

Arap Dili sözlüklerinde yurt kavramını karşılayan dâr (الدار) kelimesi; sığınak (el-mesvâ/المشوى), mevzi, konum, bina ve arsayı bir arada bulunduran yer (konak/hâne) ve puthane anlamlarına gelmektedir. İnsanlar avlusunda fazlaca dönüp dolaştığı için Arapça'da konak tarzı eve dâr denmiştir. Yaşayan insanların yurduna benzediği için kabristanlıklar mecazen dâr şeklinde isimlendirilirken huzur yurdu anlamında cennet dâru's-selâm şeklinde adlandırılmıştır. Dâr kelimesinin çoğulu dûr (الدور), edver (الأدور), âder (الأدر) veya Türkçemizde de kullanılan diyârdır (الديار). Yine dâr kelimesinin çoğul versiyonları, mecaz yollu kabileler anlamında kullanılmıştır. Araplar, ayı çevreleyen haleyî dâr kelimesiyle aynı köktene gelen dâre (الدارة) şeklinde isimlendirmişlerdir (Râzî, 1986: 90) (Feyyûmî, 1987: 77) (İbn Manzûr, ty.: 298), (Özel, 1993: 541-542)

Özellikle fetihlerle birlikte Müslümanlar, her dönem bir şekilde Müslüman olmayan diğer din mensuplarıyla birlikte ve huzur içinde yaşayabilmişlerdir.¹⁵⁸ Baştan itibaren dinde zorlamamanın bir esas olarak var olması,¹⁵⁹ insanların halklar ve kabileler şeklinde yaratılmasının tanışmaya (ve kaynaşmaya) gerekçe (amaç) yapılması,¹⁶⁰ bu esasları doğru anlayıp riayet eden Müslüman toplumların tarihten günümüze barış, huzur, esenlik ve dayanışma içinde birlikte yaşantı sürmesine imkan sağlamıştır. Farklı ırk, inanç, mezhep, meşrep ve düşüncüyü kabiliyet olarak gören Müslümanlar, bu kabiliyetleri görmezden gelmekten herkesin dünya maslahatını gerçekleştirecek bir biçimde yerli yerince kullanmayı yeğlemişlerdir. Her ne kadar Müslümanların baskınlığı söz konusu olsa da aynı topraklar üzerinde Müslüman ve gayr-i müslim yaşantı birlikteliği, fıkıh ilmi kapsamında eşitliği gaye edinen zimmet

¹⁵⁷ Günümüzde dâr kelimesine devlet veya ülke anlamı verilmektedir. Dâr kelimesine yurt anlamı vermeyi vatan, devlet veya ülke anlamı vermeye yeğledik. Çünkü dâr kavramı klasik dönemlerdeki anlamıyla birden çok devlet, ülke ve vatani kapsayacak nitelikte oldukça geniş bir içeriğe sahiptir.

¹⁵⁸ Müslümanların ilk dönemden itibaren hâkimiyet değil katılım temelli bir toplum projesini görmek için bkz. (Yaman, 2004: 514-516) (Çetintaş, 2017).

¹⁵⁹ Bakara Suresi'nde bu durum mealen "Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapmıştır. Allah her şeyi işitir ve bilir." geçmektedir. (Bakara Suresi, 2/256).

¹⁶⁰ Hucurât Suresi'nde bu durum mealen "Ey insanlar! Şüphe yok ki, biz sizi bir erkek ve bir dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanınız, O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdar olandır." geçmektedir. (Hucurât Suresi, 49/13).

ahkâmının temel esaslarını meydana getirmiştir.¹⁶¹ Zimmet ahkâmı, gerçekte sadece Müslümanlar ile zimmîler arasındaki uygulamaları değil zimmîlerin kendi aralarındaki uygulamaları,¹⁶² ticaret gibi çeşitli amaçlar yüzünde Müslümanların yurduna geldiği için can ve mal güvencesi verilen yabancı gayr-i müslimleri (müste'men),¹⁶³ Müslüman yurdunda yaşamayan Müslümanları ve Müslüman olmayan yabancıları (harbî ve muâhid) içerecek şekilde bir yapıya bürünmüştür. Çünkü fikhî hükümler, her ne kadar Müslümanlara göre din, inanç ve kanun olsa da zimmîlere göre sadece kanundur (Zeydân, 1982: 5).

Özellikle Hanefi fakihler, dünyayı mekan düzleminde evrensel, global (veya emperyal), cihetsiz ve kutupsuz tasavvur etmektense dâru'l-İslâm (Müslümanların yurdu) ve dâru'l-harb (potansiyel düzeyde de olsa Müslümanlarla savaş halindeki milletlerin yurdu) şeklinde iki ana yurda (dâr) ayırarak Müslümanları ve diğer din mensuplarını hukuki anlamda dünyada konumlandırmışlardır (Çuçak, 2016: 206-214). Belki de ilk defa yurttaşlar arası eşitliği sağlamak için bu iki kutuplu dünya anlayışını hukuk terimi olarak en müsamahakâr ve işlevsel şekilde koyan kişi Ebu Hanîfe'dir (150/767).¹⁶⁴ Yurt kavramına Ebu Hanîfe'nin perspektifinden yaklaşıldığında dâru'l-İslâm ve dâru'l-harp kavramını, İslâm'ın yurdu veya küfrün yurdu değil de müslüman yurdu ve Müslümanlarla savaş halinde olan veya olması potansiyel olan milletlerin yurdu şeklinde anlaşılmalıdır.¹⁶⁵ Çünkü Ebu Hanîfe'nin sulh yapan gayr-i müslimlere dair yaklaşımı (muâhede/dâru's-sulh), her iki yurdun tanımını bizlere en geniş anlamıyla vermektedir.¹⁶⁶ Ona göre harp halindeki gayr-i müslim ahalinin yaşadığı bir memleketin halkıyla sulh yapıldığında artık orada yaşayanlar zimmîdir. Bu anlayışa göre sözlerinde durmayıp yaptıkları sulhu bozsalar bile yurtlarında Müslüman yaşıyorsa veya onlar ile harp yurdu arasında Müslümanların yaşadığı bir memleket varsa memleketleri İslam yurdu olmaya devam etmektedir. Ancak aralarında bir Müslüman'ın bulunmaması veya kendileriyle harbî memleket arasında Müslümanların yaşadığı bir memleketin olmaması, yaptığı sulha uymayan beldeyi harp yurdu haline getirmektedir (Maverdî, 2006: 216).

Ayrıntıya inildiğinde Ebu Hanîfe'ye göre yurdun (dâr) İslam yurdu olmaktan çıkıp harp yurdu olması, küfür hükümlerinin o yerde hâkim olmasından daha çok o yerin küfür yurduna katılması (yani Müslümanlara karşı cihetini belirtmesi) ve Müslüman veya zimmi hiç kimsenin artık ilk öncesi gibi emniyet içinde yaşayamaması şartlarına bağlanmıştır. Bu durumda yurdun (dâr) İslam'a veya küfre nispet edilmesinden maksatsa birebir İslam veya Küfrün kendisi değil, güven ve korkunun var olup olmamasına ilişmektedir. Çünkü genel anlamda Müslümanların yaşadığı bir yurtda güven (eman) söz konusuysa Müslüman olmayanların yaşadığı yurtda

¹⁶¹ Zimmî kavramı, hak ve sorumlulukları için bkz. (Fayda, 2013: 428) (Yaman, 2013: 434-436). Ayrıca Hanefilere göre Ehl-i Kitap terimi ve içeriği için bkz. (Zeyla'i, 1313/110).

¹⁶² Zimmî hukukuyla ilgili bkz. (Haskafi, 2002: 337-344).

¹⁶³ Müste'men kavramı, eman olarak başkasının yurduna giren kişi için kullanılan Müslüman veya harbi birbirlerinin yurtlarına girmekle müste'men hüviyeti kazanmaktadır. Bu durumda taraflar karşılıklı birbirlerine can, mal ve ırz güvencesi vermektedir. Fakat Müslüman yurduna sığınan harbî ile harp yurduna sığınan Müslüman arasında hukuki uygulamalar açısından farklılıklar görülmektedir. Bkz. (Haskafi, 2002: 336-338).

¹⁶⁴ Dâr kavramının ortaya çıkışını, çeşitli aşamalarda gelişimini ve dâru'l-İslam ve dâru'l-harp şeklinde ayrımını görmek için bkz. (Özel, 2019: 73-101)

¹⁶⁵ Dâru'l-harp kavramına ilişkin çeşitli diğer isimlendirmeler için bkz. (Özel, 1993: 536-537)

¹⁶⁶ Dâru'l-İslam, dâru'l-harp ve dâru's-sulh kavramları yanında diğer dâr taksim, tanım ve değerlendirmeler için bkz. (Özel, 2019: 135-155).

herkes için korku hâkimdir. İki yurt arasındaki bu durum farkı, tabiatıyla yurdun niteliğine göre hükümlerin farklılığını gündeme getirmektedir (Kasânî, 2003: 520-525). Çünkü Ebu Hanife'nin açık ifadesiyle yurda ilişkin "hükümler, İslam ve Küfre değil güven (emân) ve korkuya dayanır". Müslüman, yurdunda kimseden eman talep etmeksizin yaşar ve bu yurtda eman süreklilik gösterdiği için İslam yurdu harp yurduna asla dönüşmez. Müslümanların yaşadığı yurtda güven asıl olduğu için bu güven öyle şüpheyle de kolay kolay ortadan kalkmaz. Oysa harp yurdu olan bir memleket, şüpheyle kolayca Müslüman yurduna dönüşebilir (Kasânî, 2003: 519-520).¹⁶⁷

O halde Ebu Hanife'nin anlayışından hareket ettiğimizde yurdun niteliğini doğrudan İslam veya küfür değil, yurtda yaşayan insanların -en azından bir kısmının- Müslüman olup olmaması belirlemektedir. Yurt temelinde Müslüman olup olmamanın, -Müslüman olsun veya olmasın fark etmez- belirli şartlar içinde herkese sağladığı bir güven; kanun namına bir güvence, malın ve canın heder edilmekten korunduğu bir mütekavimlik. Bu bağlamda Müslüman, hem kendi arasında hem de diğer din mensuplarına karşı güveni ve emniyeti temsil ederken Müslüman olmayanlar kendi yurtlarında herkes için korku ve baskıyı temsil etmektedir. Özellikle Avrupa orta çağ dünyası göz önünde bulundurulduğunda harp yurdu; can ve mal güvencesinin olmadığı, canın ve malın bir kıymet ifade etmediği, ihrâz (güvence/korunmuşluk) olmadığı için yurttaşların canlarının ve mallarının heder edildiği, mülkiyet ve velayette sadece zahiri gücün/zorbalığın hâkim olduğu, kahrın ve galebenin kol gezdiği, baskın çıkmakla kölenin efendi efendinin köleye dönüştüğü, toplumsal ve siyasi istikrarın olmadığı, bu yüzden mal, can ve ırzın bir değer (mütekavim) ifade etmediği, her anlamda cehaletin hüküm sürdüğü bir yerdir. Buna karşın müslüman yurdu; mal ve canın korunduğu (ismet), yurda nispetle bir kıymet ifade ettiği (mütekavim olduğu), velayet bağlamında şerefin ve faziletin sürekli önemsendiği, ilim ve velayet (güçlünün zayıfa sahip çıkılması) anlayışının hâkim olduğu ve mal dokunulmazlığının can dokunulmazlığına bağlı olduğu, hak ve hukukun geçerli olduğu, barışın (silm) hâkim olduğu bir yerdir. Haliyle Müslüman yurdunda uygulanan hukuk ve düzen, harp yurdunda uygulanan hukuk ve düzenden ister istemez farklı olacaktır (Serahsî, 1414/1913: 131) (Kasânî, 2003: 519-523). Bu anlamda İmam Mâturîdî (333/944), insanların canlarının ve mallarının güvende olduğu dâru'l-İslâm terimini dâru's-silm (barış yurdu) ve dâru'l-ihrâz (güvence yurdu) şeklinde tanımlamıştır (Mâturîdî, 2005: 312). Benzer bir biçimde Serahsî, dâru'l-İslâm kavramını "Müslümanların eli/yönetim (yed)i altındaki yer" şeklinde tanımlamış ve İslam yurdunun ayırıcı vasfını (alamet) "Müslümanların güven hissettikleri yer" şeklinde tayin etmiştir (Serahsî, ty.: 1253). Bu güveni her ne kadar Müslümanlar hissetse de Müslüman olmayanlar da -yaptıkları sözleşmenin şartlarına uydukları sürece- Müslümanlarla birlikte aynı ortamında teneffüs etmektedirler. Tabiatıyla Müslümanların kendi yurtlarındaki güveni (eman) asliyen, gayr-i müslimlerin emanı ârizîdir. Kendi yurdunda herhangi bir sözleşmeye ihtiyaç duymaksızın güven içinde yaşayan Müslüman, harp yurdunda ancak en temel hakları geçici süreliğine güvence

¹⁶⁷ Gerçekte Hanefiler, kanın (canın) korunmasına (ismetü'd-dem) ilişkin konuları şüpheyle sabit kılsalar da şüpheyle düşürmemişlerdir. Bu yüzden ülkemizde de dönem dönem ortaya çıkan radikal bazı akımların Hanefiliğe nispet ederek Müslüman yurdunu kolaylıkla "harp" veya "küfür yurdu" şeklinde isimlendirmeleri, fıkıh birikiminin bütüncüllüğünden yoksun, sathi, tarafgir, farklı ideolojik amaçlara hizmet eden, çarpıtılmış, gerçekten uzak ve bu toprakların yerleşik din diyanet-vatan algısıyla hiç ilgisi olmayan değerlendirmelerdir. Dâru'l-İslâm'ın dâru'l-harbe nasıl dönüştüğüne dair ayrıntılı görüş ve tartışmaları görmek için bkz. (Özel, 1993: 542-543), (Özel, 2019: 101-134)

altında alınmış müste'men bir kişi olarak yaşayabilir. Müslümanlardan farklı olarak gayr-i müslimler ise ancak zimmet akdi yapmakla veya eman verilmekle haklarını güvence altına almaktadırlar. Toplumun iki unsuru arasındaki bu farklılık, yurdun Müslümanlara nispet edilmesinin tabii sonucudur (Kasânî, 2003: 519).

2. Yurt Birlik, Bütünlük ve Dayanışması Temelinde İhrâz

Sözlükte ihrâz (الإحراز) lafzı korunmuş, muhafaza edilmiş ve korunaklı yer anlamına gelen hırz (الحرز) kelimesinden türemiştir. İhrâz lafzı engelleyip korumak, garanti vermek, güvence vermek ve tazmin etmek anlamına gelmektedir (Râzî, 1986: 55) (Feyyûmî, 1987: 50) (İbn Manzûr, ty.: 333). Hanefiler, can ve mal güvenliği (ismet) konusuna ihrâz (güvence/tazmin) kavramı üzerinden yaklaşmışlardır.¹⁶⁸ Hanefilere göre can ve mala güvence sağlayan ihrâzın kaynağı din (teklif) veya yurt (dâr) birlik ve beraberliği seçeneklerinden biri olabilir. İslam dinini benimsemiş olmayla ortaya çıkacak dindaşlığın, bir fazilet, şeref ve haliyle mal ve cana yönelik bir ihrâz (güvence/damân/tazmin) ortaya çıkardığı inkâr edilemez. Fakat bu ihrâz türü, sadece dinin paydaşı olan Müslümanlar hakkında bir dokunulmazlık ortaya koyacaktır. Din/İslam kaynaklı ihrâz, Müslümanların inanmadığı şeyler hakkında hiçbir şekilde güvence ve tazmin ortaya koyamaz. Benzer bir durum Müslümanlarla aynı yurtda yaşayan gayr-i müslim unsurlar için de geçerlidir. Müslüman'ın dini, itikadı ve ahkâmı zimmî için kanundan öteye bir şey ifade etmez. Bir memleket ahalisinin yüzde yüz Müslüman bireylerden oluşması, vakiada pek de mümkün görünmemektedir. Böyle bir şey mümkün olsa dahi en azından ticaret ve seyahat şeklinde- gayr-i müslim unsurların nüfusu yüzde yüz Müslüman olan bir memlekette geçici süreliğine de olsa yaşamaları veya gelip geçmeleri gündeme gelecektir. Sosyal hayatın bu gerçekliği, Hanefileri İslam temelli din kardeşliğinin dışında insanların can ve mal güvenliğini sağlayan daha geniş paydali, İslam'a ve İslam kardeşliğine göre daha somut ve makul bir yaklaşım aramaya itmiş olmalıdır. Bu durum onları dine dayalı bir ihrâz kavramı yerine, kapsayıcılığı daha geniş olan yurt (dâr) kaynaklı ihrâz anlayışını benimsemeye götürmüştür. Yurt kaynaklı ihrâz anlayışında ehlü'd-dâr diye isimlendirilen yurttaşların can ve mal güvenliği, din (teklif) değil yurt (dâr) birlik ve beraberliği temelinde olmaktadır. Yurdun sağladığı ihrâz (güvence / damân / tazmin / korunak) vasfıysa din, cinsiyet, yaş, sağlık, şeref, fazilet, ilim, akıl baliğ olma, hürriyet ve statü farkına bakmaksızın yurttaşlarının can ve mal güvenliğini sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle din kaynaklı ihrâzın aksine yurt esasına veya yurt aidiyeti esaslı ihrâz; dünyevi temel hak ve sorunluluklarda hiçbir fark gözetmeksizin yurttaşları can ve mal güvenliği açısından insan olma (can taşıma) temelinde eşit bireyler haline getirmektedir. Böylece insana dair maddi ve manevi değerler heder olmaktan kurtarılmaktadır. (Serahsî, 1414/1913: 86) (Kasânî, 2003: 248).

Hanefiler, yurttaşlık (ehlü'd-dâr) kavramını vakiada daha işlevsel hale getirmek için tek tip küfür (inkâr) anlayışı yerine küfrü taksim ederek yurda nispetle iki tür küfür anlayışı ortaya atmışlardır. Buna göre küfrün niteliği, yurda aidiyetle farklılık göstermektedir. Dârü'l-harpte yaşayan gayr-i müslimlerin küfrü, muhârebe küfrü şeklinde isimlendirilirken Müslümanların

¹⁶⁸ Aslında ma'sûmu'd-dem (kanı/canı korunmuş), ismet ve men'a gibi kavramlar da ihrâz kavramını belirli oranda karşılamaktadır. Fakat sunumumuzda kullandığımız ihrâz kavramı, gayr-i Müslimlerin özellikle sözleşmeyle taahüt ettikleri mali yükümlüklerini yerine getirerek aynı yurtda yaşadıkları Müslümanların bir tür vatan savunmasına katkıda bulunmaları yüzünden elde ettikleri bir dokunulmazlık ve korumadır. Bu yüzden son kertede ihrâz, yurt ve yurttaşlık maddi ve manevi Müslim-gayr-i Müslim dayanışmasını içermektedir.

yurdunda yaşayan gayr-i müslimlerin küfrü müsâleme (barışçıl) küfür şeklinde adlandırılmaktadır. Muhârebe küfrü, gayr-i müslimleri çatışmaya (hirâb) götürdüğü için kanı (canı) mübah kılmaktadır. Oysa zimmînin müsâleme küfrü, zimmîyi Müslümanlarla itişip kakışmaya sürükleyici bir küfür değildir. Bu yüzden Müslümanlarla barışçıl ve dayanışmacı böylesi bir küfür, kanı helal kılmaz aksine haram kılar, heder olmaktan kurtarır ve korur. Müsâleme küfrünün kaynağı ise Müslümanlarla zimmet akdi yapmaktan geçmektedir. Görüldüğü üzere aynı toprak parçası üzerinde Müslümanlarla yurttaş olmayı sağlayacak bir zimmet sözleşmesi, küfrün niteliğini değiştirmektedir. Zimmet sözleşmesi, savaş halindeki memleketlerde yaşayan gayr-i müslimlerin inancı olan muhârebe küfrünü anlaşma sonunda müsâleme küfrene dönüştürmektedir. Diğer bir ifadeyle harp halinde bulunduğu için fiili tehdit olarak algılanan veya potansiyel tehdit olarak varsayılan gayr-i müslim memleketlerdeki muhârebe küfrü, zimmet sözleşmesi sayesinde Müslümanlar için potansiyel bir küfür olmaktan dahi çıkmakta ve Müslümanlarla aynı yurt çatısı altında barışçıl ve dayanışma esaslı yaşamayı sağlayacak bir küfür halini almaktadır. Yapılan akitle zimmînin kanı (canı), ibâhaya hiçbir biçimde ihtimali olmayacak biçimde haram hale gelmektedir. Zimmet akdiyle birlikte zimmînin canı ve malı, İslam'la birlikte Müslümanın canı ve malı hükmünü almaktadır (Kasânî, 2003: 260) Kadızâde Efendi, 2003: 235-236). Zimmîler kadar olmasa da benzer bir durum, Müslümanların yurdunda bulunduğu süre içinde (Allah haklarına olmasa da) kul haklarına riayet etmeyi kabul eden müste'men için de söz konusudur. Tıpkı zimmî birinin zimmî birini öldürdüğünde öldüren zimmînin ailesinin kısas hakkının bulunması (kaved) gibi müste'men birinin müste'men birini öldürdüğünde kısas edilebilmesi, Hanefilerin yurt temelli ihrâz anlayışının sağladığı eşitlikten kaynaklanmaktadır (Kadızâde Efendi, 2003: 235).

Suç-ceza denkleminde meşeye yaklaştığımızda Hanefi fakihi Serahsî'nin tespitine göre cana kıymak, âlemi ifsat etmenin yanında hem kişisel düzeyde hem de kamu düzeyinde bünyeyi, yapıyı ve düzeni ortadan kaldırmaktır. Fıtratı itibarıyla insanın suç işlemeye eğilimli olduğu düşünüldüğünde cana, mala ve organlara yönelik işlenen suçların cezası ahirete bırakılsa insanların çoğunluğu cinayet suçuna teşebbüs eder. O halde insanların çoğunluğu bu dünyada göreceği cezadan korktuğu için bu tür cinayetlere yaklaşmamaktadır. Allah, kısas ve diyeti cinayet işleyeni itlaf etme ve ona zarar verme yoluyla zecir manası gerçekleşsin diye tayin etmiştir (Serahsî, 1414/1913: 58-59). Oysa cezanın tayin edilmesi tek başına maksadının en iyi bir biçimde gerçekleşmesini garanti etmemektedir. Kısas ve diyet türü cezaların suçlulara adil bir biçimde uygulanabilmesi için kişiler arası eşitliği sağlayacak somut bir temel ilkenin belirlenmesi gerekmektedir. İşte bu yüzden Hanefilerin yurttaşlar arasında gerçekleşen uzva veya cana yönelik cinayetlerin kısas ile cezalandırılmasını din kaynaklı eşitliğe değil yurt üzerinden ihrâzın sağladığı eşitlik temel ilkesine dayandırmaları, bu somut zemini inşa etmektedir. Bu durumu belki de en açık bir biçimde gördüğümüz yerlerden biri, genel anlamda ceza hukuku konusunda Hanefilerin köleye yaklaşımıdır. Hanefilerin benimsediği yurt temelli bir ihrâz anlayışında köle her açıdan diğer bir köleye eşittir. Nitekim kanlarını helal görmeye (ibâha) yönelik bir şüphe olmadığı için köle köleye kısas edilmektedir. Yine aynı şekilde uzva yönelik suçların cezalandırılmasında olmasa da Hanefilere göre cana yönelik suçlarda köle biri hür bireye eşittir. Meselenin insan olma temeliyle doğrudan bağlantısı söz konusudur. Alınıp satıldığı için köle, beden ve uzuvlarıyla mal muamelesi görmektedir. Fakat can taşıma açısından hür ile köle birbirine eşittir. Canın büyüğü küçüğü olmayacağı gibi azı ve çoğu da olmaz. (Serahsî, 1414/1913:

131) (Kadıızâde Efendi, 2003: 261). Hanefilerin insan temelinde olaya yaklaşımı güzel bir biçimde ortaya koyan Kâsânî'nin ifadesiyle “(Aslında köle, bir açıdan insan (âdem) diğer açıdan mal olacak şekilde eksik bir insan değildir.) Aksine köle, her açıdan insandır. İnsan (âdemî), kendine özgü bir şekli (suret/heyet) olan ve Hz. Âdem'e nispet edilen şahsa verilen bir isimdir. Köle bu niteliği tıpkı hür gibi taşımaktadır. O halde kölenin can (kan/dem) dokunulmazlığı (ismet), hür kişinin can dokunulmazlığı gibidir. Hatta daha üstündür. Çünkü cinayet konusunda can, kölenin kendi canıdır; mevlanın canı değildir. Kölenin kendi aleyhine kısas ve had konusu bir suçu ikrar ettiğinde ikrarının geçerli olması bu meselede delildir. Kölenin aleyhine olan bu ikrarı efendisi yapsa itibar edilmemektedir. Çünkü hürün canı hür kişiye ait olduğu gibi cinayet konusunda kölenin canı (efendisine değil) kendisine nispet edilir. Hür kişinin köleden daha faziletli olması sözü doğrudur. Fakat şeref ve faziletteki fark, kısasın yaptırım olmasının önünde bir engel değildir.” (Kasânî, 2003: 261). Hanefilere göre aynı durum çocuk, müzmin hasta, deli, âmâ ve kadının hayat hakkının eşit olması açısından hür ve her anlamda sağlıklı yetişkin bir erkeğe denk sayılmasında da geçerlidir.¹⁶⁹ Bu yüzden çocuk, kadın, müzmin hasta, deli ve âmâ öldüren sağlıklı ve yetişkin bir kişiye kısas hükümleri uygulanmaktadır (Serahsî, 1414/1913: 131) (Kadıızâde Efendi, 2003: 239).

İhrâzin yurt kaynaklı olmasının ceza hukukunda asıl işlevini, zimmet sözleşmesiyle küfürleri müsâleme küfrü kapsamına giren yurttaş olarak barış içinde yaşadığımız gary-i müslimlere dair hukukta görmekteyiz. Hanefiler, Nisâ Suresi'ndeki ayette¹⁷⁰ dile getirilen kasten adam öldürme suçunun hükmü kapsamına zimmîlerin de Müslümanlar gibi girdiği görüşündedirler. Hanefilere göre mansusu Müslümanları ifade eden bu nas, *delâletiyle zimmîleri de kapsamaktadır*. Bu yüzden Müslüman bir şahıs tarafından kasten öldürülen zimmînin ailesi, katil Müslüman'ı kısas etme yetkisine (kaved) sahiptir. Ayrıca Müslüman, zimmî birini öldürdüğü için günahkârdır. Oysa kısas, normalde ebediyen kanı korunmuş (ismet) kişilerin kasıtlı bir biçimde (amden) öldürülmesi yüzünden uygulanan bir cezadır. Hanefi anlayışında ebediyen kanı korumaktan maksatsa aynı yurttan yaşayan her dine mensup insanlar arasında birbirlerinin canlarını almanın olduğu şeklindeki şüpheliyi kaldırmak ve ölen ile öldürülen arasında canın korunmuşluğu (ismet) düzleminde eşitliği sağlamaktır. Yine burada görüldüğü üzere zimmet akdi, gayr-i müslimin dini inancını müsâleme küfrü kapsamına alarak Müslüman yurttaşlarıyla eşit düzeyde ona can ve mal dokunulmazlığı sağlamaktadır (Serahsî, 1414/1913: 234) (Kadıızâde Efendi, 2003: 223).

Meselenin elbette sadece toplumsal boyutu söz konusu değildir. Toplumsal huzur ve güvenin yanında meselenin ekonomik boyutu da vardır. Nitekim Hanefi fakihler, zimmet akdi yapan gayr-i müslimlerin cizye başta olmak üzere mali yükümlüklerini yerine getirdikleri için can ve mal güvenliği açısından Müslümanlara eşit oldukları (tekâfü) kanaatindedirler. Zimmî birini zimmî birini öldürdüğünde veya yaraladığında kısas etme veya diyet hakkı doğması, biraz

¹⁶⁹ Kadının diyetinin yarım olması ise kadının canının veya dininin anlaşılmanada eksikliğinden değil kadının sanayi öncesi toplumda ekonomiye katkısının kısıtlı olmasıyla ilişkilidir. Kadında diyet gibi mali bir cezanın yarımılığı bu ekonomik gerekçelerle ortaya çıkmıştır. Bu durum, ceza hukukunda kadın erkek arasında var olan eşitliği ortadan kaldırmamaktadır. Hanefilere göre can candır. Canın kadını erkeği olmaz. Konuyla ilgili bkz. (Serahsî, 1414/1913: 80-86)

¹⁷⁰ “Kim de bir mümini kasten öldürürse cezası, içinde devamlı kalmak üzere cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.” (Nisâ Suresi, 4/93) şeklindedir. Hanefilerin delaletle aynı yurttan yaşadıkları ve zimmet sözleşmesi yaptıkları gayr-i Müslimleri bu ayetin kapsamında dile getirilen “kim bir mümini” kaydı kapsamına alacak kadar meseleye müsâmahakâr yaklaşması, gayr-i Müslimlere karşı gösterdikleri müsâmahanın boyutlarını göstermesi açısından önemlidir.

da zimmînin taahhüt ettiği mali sorumlulukları yerine getirmesinin bir sonucudur. Zimmîlerin kanının mutlak anlamda korunması (ismet), beraberinde Müslüman tarafından kasten öldürüldüğünde veya yaralandığında Müslüman'a karşı kısas hakkı kendisine tanımakta ve kefaret gerekmektedir. Benzer bir durum uzuvlara, yaralamaya ve mala yönelik işlenen diğer suçlarda Müslüman ve zimmîler arası eşit muamele şeklinde kendini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle zimmî, zimmet sözleşmesi kapsamında yerine getirdiği mali yükümlülükler sayesinde yurttaşı olduğu Müslüman'la eşit düzeyde can ve mal korunaklılığını elde etmektedir. Bu yüzden aynı yurt çatısı altında Müslüman veya zimmî öldüren kişi, din farkı gözetmeksizin hukuk karşısında eşit muamele görmektedir (Serahsî, 1414/1913: 84-85, 132) (Kadızzâde Efendi, 2003: 235-236) (Kasânî, 2003: 260). Nitekim Hz. Peygamber, zimmîyi öldüren Müslüman'a kısas uyguladıktan sonra *"Ben, zimmetini tastamam yerine getirenlerin en hakikisiyim."*¹⁷¹ demiştir. Benzer bir biçimde yanlışlıkla öldürüldüğü için diyet ödeyerek sulhle problemi çözüme bağlamak isteyen Hz. Ali *"Ubeydullah, bu toprakların adamı. Bense onun velisiyim. Onu affediyorum ve diyetini ödüyorum."* demiştir (Serahsî, 1414/1913: 133). Hz. Ali'nin *"Bu toprakların adamı"* olmak ifadesi, Hanefilerin Müslümanlarla yurttaş olan zimmîleri taraf olarak görmeleri ve onların hukukunu her halükarda ve kendi dindaşları başta olmak üzere herkese karşı korumalarının gerekçesidir. Yine anlatıldığına göre Ebu Yusuf zimmî öldüren Hâşimiyyi kısas etmiş ve katilin velileri *"Ey zalim! Katil! Mümin kâfire denk olur mu hiç?"* şeklinde sözlerle ona eziyet etmeye başlamışlardır. Bu durumu Ebu Yusuf, halifeye şikâyet etmiştir. Kısas edilen kişi ile Ebu Yusuf arasında yaşanan bütün olaylar silsilesi sonucunda Ebu Yusuf'un isabetli görüş ortaya koyduğunu gören halife gülererek *"Ey Ebu Hanife ashabi, size kim mukavemet gösterebilir ki!"* demiştir (Serahsî, 1414/1913: 131).

Meseleye imanın varlığı yokluğu üzerinden yaklaşıldığında Hanefilere göre harbinin kanını koruyacak herhangi bir gerekçe yoktur. Müste'menin ise kanı, Müslümanlarca verilen eman sayesinde geçici süreliğine güvence altındadır. Bu yüzden tıpkı zimmî birinin malının çalınmasında olduğu gibi Müslüman biri, müste'menin malı çaldığında Müslümana hırsızlık haddi uygulanmaktadır. Fakat müste'men birini müste'men biri öldürdüğünde kıyas ilkesince kısas uygulanabilse de istihsanen kısas hükümleri uygulamamaktadır. Bu durum, Hanefi fakihlerin yurt temelli ihrâz anlayışlarının siyasi yönünü bizlere göstermektedir. Bu siyasi yön özellikle zimmî birinin müste'men veya yurttaş olmayan harbî bir gayr-i müslimi kasten öldürmesi durumunda açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Hanefiler, zimmî olan yurttaşlarını, öldürdüğü müste'men veya harbî karşılığında kısas etmeyerek yurdun sağladığı ihrâz sayesinde onun kanını güvence altına almışlar ver bir açıdan yurttaşı oldukları gayr-i müslimin tarafını tutmuşlardır. Bu yönüyle zimmî, kasten harbî veya müste'men öldüren Müslümanla denk görülmüş, onunda canı yurda nispet edilmeyen gayr-i müslimlere karşı korunaklı hale getirilmiştir (Serahsî, 1414/1913: 132) (Kadızzâde Efendi, 2003: 239-240).

Görüldüğü üzere Hanefiler; aynı yurt çatısı altında yaşayan ve ismi zekât,¹⁷² cizye,¹⁷³ haraç¹⁷⁴ veya öşür olmasına bakmaksızın sorumluluklarını yerine getiren müslim ve gayr-i müslimleri

¹⁷¹ Hz. Peygamber'in (sav) bu sözüyle ilgili Hanefilerin ayrıntılı yaklaşımları için bkz. (Kasânî, 2003: 258-259).

¹⁷² Müslümanlar ve gayr-i Müslimler arasında zekât, öşür, cizye, haraç gibi mali yükümlüklerin fıkıh usulü temelinde benzer ve farklı yönlerini görmek için bkz. (Serahsî, 1993: 61-69).

¹⁷³ Cizye konusu, doğurduğu hak ve sorumluluklar hakkında bkz. (Erkal, 1993: 42).

¹⁷⁴ Haraç konusu ve haracın çeşitli uygulama durumlarına dair bkz. (Kallek, 1997: 72-76).

yurttaş (ehlü'd-dâr) terimiyle tanımlamışlardır. Yurtları kapsamında geçici eman verdikleri müste'menlere ise belirli oranda geçici süreliğine yurttaşlık haklarından faydalanma fırsatı tanımışlardır. Mali, siyasi ve toplumsal gerekçelerden olsa gerek bir seneden fazla Müslüman yurdunda kalan müste'meniye yurttaş statüsüne yükseltip ondan vergi almışlardır. Bunun karşısına harp yurduna mensup olan harbîleri yerleştirmişlerdir. Hanefi fakihlerin insanları yurda nispetle taksimi, dindaşlıktan daha somut ve daha geniş biçimde yurt zemininde bir taraf belirleme ve mevzi tutmadır. Nitekim Hanefilere göre harp yurdunda Müslüman olan bir kişi, orada başka bir Müslümanı öldürse kısas edilmez. Çünkü harp yurdunda öldürülen bir Müslüman her ne kadar din olarak Müslümanlarla aynı kategoride olsa da karşı tarafı kalabalık gösterdiği için yurt olarak harp ahalisindedir. Müslüman'ın harp yurdunda diğer bir Müslüman tarafından ölümü şüphe içerdiği için kısas bu şüphayla düşer. Benzer hüküm, mürted olup harp yurduna kaçan kişi hakkında¹⁷⁵ ve ticaret için harp yurduna giden Müslümanların veya esir düşen Müslümanların birinin diğerini öldürmesi durumunda da geçerlidir.¹⁷⁶ Bu tür bir olayda öldürülen Müslüman'dan dolayı diyet ve kefaret gerekse de esirden dolayı hiçbir şey gerekmemektedir (Kasânî, 2003: 248).

Sonuç ve Değerlendirme

Aynı yurt çatısı altında Müslüman ve zimminin toplumsal, ekonomik ve siyasi olarak harbiye karşı taraf olması ve yurt aidiyetinin bulunması, bu iki unsurun ortak bir biçimde yurt ve yurttaşlık temelinde daha yaşanabilir dünya birlikteliği tesis etme gayreti olarak okunabilir. Çünkü klasik fıkıh düşüncesine göre genelde dünyayı ahirete önceleyen zimmî, biraz da yaptığı zanaat ve ticaret neticesinde Müslüman'a nispetle daha fazla toplumda mali yükümlülük yerine getirmektedir. Buna karşın dünyaya değil de genelde ahrete yönelen Müslüman, daha çok ilim ve yurt savunmasını gibi kendisince ulvi işlerle uğraşmaktadır. Kurulan bu dayanışmada zimmî, yaptığı maddi ve ekonomik destekle yurt savunmasına katkı sağlamaktayken Müslüman, zimmîden aldığı ekonomik desteğin de etkisiyle bu işi fikri ve bedeniyle yerine getirmektedir. Başka bir ifadeyle genellikle toplumun üretime yatkın olan üyesi, yerine getirdiği mali yükümlülükler sayesinde toplumun ilimle uğraşan ve vatan savunmasını gerçekleştiren üyelerini desteklemektedir. Buna karşılık toplumun Müslüman üyeleri, ilim ve yurt savunması sayesinde hem kendilerini hem de gayr-i müslimleri maddi ve manevi anlamda koruyup kollamaktadır. Böylece zimmîler; müslüman yurdunun can, uzuv, mal ve ırz güvenliğinden tıpkı Müslüman bireyler gibi faydalanmaktadır. Toplamdaysa yurt birlik ve beraberliğinin sağladığı ihrâzın gölgesinde, Müslüman ile zimmî arasında yurttaşların karşılıklı mutluluğuna ve huzuruna hizmet edecek türden dünya ve ahiret saadeti elde edilmektedir.

Tam da bu aşamada meselenin sanayi öncesi üretim, ticaret, ekonomi ve uluslararası ilişkiler anlayış ve biçimleriyle yakından ilişkisinin olduğunu düşünüyoruz. Çünkü coğrafi keşifler öncesi tarihte Müslümanların kurduğu devletlerin genelde Çin'den Anadolu'ya ve Anadolu'dan Avrupa'ya kadar uzanan İpek yolu hattında kurulması ve kurulan devletlerin genelde Hanefi

¹⁷⁵ Nitekim Serahsî, mürtedin dinden çıkmakla harbi olduğunu açık bir biçimde ifade etmektedir. Konuya ilişkin bkz. (Serahsî, 1414/1913: 106)

¹⁷⁶ Aslında bu tür durumlarda Müslümanların devlet başkanının dârü'l-harpte bu tür cezaları uygulama yetkinliğinin (velâyetin) olmamasının da etkisi vardır. Böyle bir velâyet bir şekilde elde edildiğinde durum yer yer farklılık göstermektedir. Konuyla ilgili bkz. (Kasânî, 2003: 520).

karakterli olması da manidardır. Dönemin sosyokültürel ve ekonomik şartları da göz önünde bulundurulduğunda din temelli bir ihrâz anlayışı, söz konusu coğrafyada bin yıllardır yaşayan, üreten ve ticaret yapan gayr-i müslimlere hayatlarının her alanında rahat bir ortam sağlayamadığı gibi emanla ticaret yapan müste'menler için de güvenli bir ortam sağlayamayacaktır. Belki de yurt temelli değil de İslam temelli ihrâz anlayışını benimseyen bir devlet, söz konusu coğrafi hattın altında kolaylıkla devamlılığını sağlayabilir. Fakat Hanefi anlayışına göre gayr-i müslim yurttaşlarına ve ticaret için gelip geçen müste'menlere en temel düzeyde can, uzuv, mal ve ırz konularında gerekli korunaklılığı ve kolaylığı sağlayamayacaktır. Belki de bu durum böylesi bir hukuk sistemine dayanan devlet, yapılanmasının uzun ömürlü olmamasıyla sonuçlanacaktır. O halde din temelli bir ihrâz, ismet ve tekavvüm anlayışı en azından dünya hayatı bağlamında yurt temelli bir anlayışın yerini tutmamaktadır. Son kertede Hanefi yurt ve yurttaşlık anlayışının Anadolu coğrafyasındaki Müslümanlık anlayışına tarihten günümüze kadar çok şey kattığını ve bu anlayış canlı tutuldukça da hiçbir ayırım gözetmeksizin sırf yurt ve yurttaşlık aidiyet duygusu üzerinden yaşantıya müsamaha katmaya devam edeceğini düşünürüz.

Kaynakça

- Çağrı, M. (2012) Vatan. İçinde DİA (C. 42, ss, 563-564). TDV.
- Çetintaş, R. (2017). Başkalarının Hak ve Hukukunu Koruyarak Birlikte Yaşama Bilinci Geliştirmede Kardeşlik Akdi ve Medine Sözleşmesi. İçinde Birlik ve Beraberlikte Cami ve Din Görevlilerin Rolü 8. Uluslararası Din Görevlileri Sempozyumu (Sancaktepe 2017). 63-80.
- Çuçak, M. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4 (4), 206-225.
- Erkal, M. (1993) Cizye. İçinde DİA (C. 8, ss, 42-45). TDV.
- Fayda, M. (2013) Zimmî. İçinde DİA (C. 44, ss, 428-434) TDV.
- Feyyûmî, A. b. M. b. A. (ö. 770/1368-69). (1987). el-Misbâhü'l-Münîr Mu'cemün Arabiyyün. Mektebetü Lübnân.
- Haskafî, M. b. A. b. A. el-H. (ö. 1088/1677). (2002) ed-Dürü'l-Muhtar Şerhü Tenvîri'l-Ebsâr ve Câmî'î'l-Bihâr. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzur, E.-F. C. M. b. M. b. A. b. A. el-E. er-R. (ö. 711/1311). (ty.). Lisânü'l-Arab. Dâru Sâdır.
- Kâsânî, A. E. b. M. (ö. 587-1191). (2003) Bedâi'ü's-Sanâi' fî Tertîbi's-Şerâi' (C. 1-10). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kadızaâde Efendi, Ş. A. K. (2003) Netâicu'l-Efkâr fî Keşfi' -Rumûzi'l-Esrâ (C. 1-10) Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Kallek, C. (1997) Haraç. İçinde DİA (C. 16, ss. 71-88). TDV Yayınları.
- Mâturîdî, E. M. M. b. M. (ö. 333/944). (2005). Tefsîru'l-Mâturîdî (Te'vîlâtü'l-Kurân) (C. 1-10). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Özel, A. (1993) Dârulharb. İçinde DİA (C. 8, ss, 536-537). TDV.
- Özel, A. (1993) Dârulislâm. İçinde DİA (C. 8, ss, 541-543). TDV.
- Özel, A. (2019) Dârulislâm Dârulharb İslam Hukukunda Ülke Kavramı. İz Yayıncılık.
- Râzî, M. b. E. B. b. A. (ö. 400/1009'dan önce). (1986) Muhtâru's-Sihah. Mektebetü Lübnân.
- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. es-S. (ö. 483/1090). (2015). Usûlü's-Serahsî (C. 1-1-2). Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. es-S. (ö. 483/1090). (1993). El-Mebsût (C. 1-30). Daru'l-Marife.

- Serahsî, E. B. Ş. M. b. E. S. A. es-S. (ö. 483/1090). Şerhu Siyeri'l-Kebîr (C. 1-5). eş-Şeriketü's-Şargiyyetü'l-İ'lânât.
- Zeydân, A. (1982) Ahkâmü'z-Zimmîyyin ve'l-Müste'menîn fî Dâri'l-İslâm. Mektebetü'l-Kuds.
- Zeyla'î, F. b. O b. A. (h. 1313) Tebyîni'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dakâik (C. 1-6). Bulak.
- Yaman, A. (2004). Tarihi ve Hukukî Yönüyle Medine Sözleşmesi/Vesikası. Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (İslâmcılık) 6. 514-516.
- Yaman, A. (2013) Zimmî. İçinde DİA (C. 44, ss, 434-438). TDV.

Müşteri Kişilik Özellikleri ile Sıfır km. Otomobil Tercih Faktörleri Arasındaki İlişkiler: TR90 Bölgesi Örneği¹⁷⁷

Mazhar Oyanık¹⁷⁸, Ekrem Cengiz¹⁷⁹

Öz

Bu araştırmanın amacı bireylerin sıfır otomobil tercihinde önem verdikleri tercih faktörlerini belirlemek, otomobil tercih faktörleri önem düzeyleri ile kişilik faktörleri arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Bu amaçla, ana kütlesi TR 90 bölgesindeki 6 ilde (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) ikamet eden 18 yaş üstü internet kullanıcıları olan ve kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenen bir örneklem üzerinde, internet üzerinden anket yöntemiyle bir araştırma yapılmıştır. Araştırmada frekans ve korelasyon analizleri kullanılmıştır. Otomobil tercihi faktörleri önem düzeyi sonuçlarına bakıldığında ankete katılanların en çok önem verdikleri faktör verimlilik-ekonomiklik faktörü olup, bunu sırasıyla servis-hizmet ve iç tasarım faktörleri izlemiştir. Dışadönüklük kişilik özelliği sırasıyla dış tasarım, multimedya ve iç tasarım faktörleriyle pozitif yönde ilişkili; uyumluluk kişilik özelliği sırasıyla servis-hizmet, güvenlik-emniyet ve çevresel unsurlar faktörleriyle pozitif yönde ilişkili; sorumluluk kişilik özelliği sırasıyla çevresel unsurlar, servis-hizmet ve kalite faktörleriyle pozitif yönde ilişkili; duygusal dengelik kişilik özelliği sırasıyla multimedya, kalite ve dış tasarım faktörleriyle pozitif yönde ilişkili; zeka-hayal gücü kişilik özelliği sırasıyla güvenlik-emniyet, dış tasarım ve servis-hizmet faktörleriyle pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kişilik Özellikleri, Otomobil Tercihi Faktörleri

Relationships Between Customer Personality Traits and Zero km Car Preference Factors: Example of TR90 Region

Abstract

The aim of this study is to determine the preference factors that individuals attach importance to in their zero car preference, and to determine the relationships between automobile preference factors and personality factors. For this purpose, an online survey was conducted on a sample of internet users over the age of 18 who reside in 6 provinces (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize and Trabzon), whose main population is determined by convenience sampling method. Frequency and correlation analysis were used in the study. Considering the importance level results of automobile preference factors, the most important factor of the survey respondents is efficiency-economy factor, followed by service and interior design factors, respectively. Extraversion personality trait is positively associated with exterior design, multimedia and interior design factors, respectively; Compliance personality trait is positively related to service, security-safety and environmental factors, respectively; responsibility personality trait is positively associated with environmental factors, service and quality factors, respectively; emotionally balanced personality trait is positively related to multimedia, quality and exterior design factors, respectively;

¹⁷⁷ Bu bildiri "Müşteri Kişilik Özellikleri ile Sıfır km. Otomobil Tercih Faktörleri Arasındaki İlişkiler: TR90 Bölgesi Örneği" adlı doktora tez çalışmasından uyarlanmıştır.

¹⁷⁸ Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü Mezunu, moyanik@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0437-9436>

¹⁷⁹ Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, ekremcengiz@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-2427-5554>

intelligence-imagination personality trait was found to be positively correlated with security-safety, exterior design and service factors, respectively.

Keywords: Personality Traits, Automobile Preference Factors

Giriş

Ülkemizin gelişen sanayisi ve buna paralel olarak iyileşen ekonomisi bireylerin satın alma gücünü artırmış ve yeni ihtiyaçlar insanların gündemine gelmiştir. Bu yeni ihtiyaçlardan birisi, belki de ev sahipliği ile birlikte ilk sırayı alan otomobil sahipliğidir. Bireylerin ihtiyaçlarını karşılamalarından sonra elde kalan birikimlerini değerlendirdikleri önemli bir emtiadır otomobil. Batıya göre ülkemizde bireysel otomobil sahipliğinin yaygınlığı olgusu yenidir. Yeni bir olgu olması dolayısıyla otomobil sahipliğini etkileyen faktörleri irdeleyen fazlaca akademik çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada otomobil tercihi etkileyen faktörler ve bu faktörlere verilen önem düzeyleri belirlenmek istenmiştir. Ayrıca otomobil tercihi faktörlerinin önem düzeyleri ile kişilik faktörleri arasında bir ilişkinin olup olmadığı da incelenmiştir.

Bu sayede otomobil firmalarının ürettikleri ve bayilerin sattıkları otomobillerde hangi faktörlere müşteriler tarafından önem verildiği tespit edilecektir. Ülkemizin kendi otomobil markasının olmaması ve başka markaların ülkemizde üretim yapması gibi nedenlerden dolayı ülkemizdeki müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek mükemmel özelliklere sahip otomobiller bulunmamaktadır. Farklı ülke vatandaşlarının, dolayısıyla farklı kültürlerin arzuları, istekleri, beklentileri ve ihtiyaçları farklılaşır. Diğer bir ülkenin vatandaşlarının beklentilerine göre üretilen ve ülkemize ithal edilen veya ülkemizde ilgili marka adına üretilen otomobillerin ülkemiz vatandaşlarının ihtiyaçlarını tam anlamıyla karşılaması ve onları mükemmel şekilde tatmin etmesi zordur. Yapılacak ilk şey ülkemizdeki bireylerin bir otomobilde istedikleri faktörleri belirlemek ve bunların öncelik sırasını tespit etmektir. Bu amaçla yabancı markalı firmalar ülkemizdeki müşteri tatmini geri dönüş bilgilerini kullanmakla birlikte, birebir geniş ölçekli araştırmalar yapmamaktadırlar. Çünkü ülkemiz bu yabancı markaların pazarlarından sadece birisidir.

Bu araştırma ülkemiz bireylerinin bir otomobilden bekledikleri özellikleri ve bu özelliklerin ağırlık düzeylerini belirlemekle beraber, farklı kişilik özelliklerine sahip bireylerin otomobil seçimindeki farklılıklarını irdelemektedir. Farklı kişiliklerin istekleri ve öncelikleri farklı olacağından bunların otomobil tercihindeki farklılıkları tespit edilebilirse müşterilerin memnuniyet düzeyleri artırılabilir.

Bu amaçla öncelikle bireylerin otomobil tercihinde önem verdikleri faktörler belirlenmeye çalışılmış, bunun ardından otomobil tercihinde etkili olan faktörlerin önem düzeyleri tespit edilmiş ve en son olarak da kişilik özelliği ile otomobil tercihi faktörleri önem düzeyi arasındaki ilişki irdelenmiştir.

1. Literatür Taraması

Brodowsky (1998) çalışmasında yüksek etnosentrizmi tüketicilerin daha yurtsever duygularla hareket ettiklerini ve Amerika Birleşik Devletleri'nde tasarlanan ve monte edilen otomobilleri tercih ettiğini belirlemiştir. Düşük etnosentrizmi tüketicilerin ise ürün kalitesi hakkında daha tarafsız düşündüklerini ve Japonya'da tasarlanan ve montajlanan otomobilleri satın alma tutumu içinde olduklarını tespit etmiştir.

Akay (2003) çalışmasında tüketicilerin otomobil satın alma davranışına etki eden özelliklerin sırasıyla; marka, ekonomik olma, kalite, dayanıklılık, teknik üstünlük, konfor, ödeme kolaylığı, yedek parça bulunabilirliği, yedek parça fiyatı, kampanya olanağı, kredi alma olanağı, servis hizmetleri ve reklam olduğunu saptamıştır.

Kaur ve Sandhu (2004) çalışmalarında otomobil satın alımında tüketiciler tarafından göz önüne alınan en önemli faktörlerin güvenlik, konfor, lüks düzeyi, ekonomiklik, güvenilirlik, yakıt verimliliği, finans kolaylığı, çeşitlilik, renk ve genişlik ile marka imajı olduğunu saptamışlardır.

Mohammadian (2005) çalışmasında erkek tüketicilerin satın alma niyetinde olabilecekleri otomobillerinde daha fazla güç ve performansı tercih edebileceklerini ve kadın otomobil sahiplerinin ise kullanılabilirlik ve güvenliği tercih edebileceklerini saptamıştır. Otomobillerin fiyatlarına, kadın otomobil alıcılarının satın alma güçleri ve krediye erişimleriyle ilgili olası sebepler nedeniyle erkek satın alıcılardan daha duyarlı olabileceklerini tespit etmiştir.

Erdoğan (2006) çalışmasında tüketicilerin otomobil tercih ederken en çok markayı dikkate aldığını daha sonra otomobil fiyatını değerlendirdiğini belirlemiştir. Ayrıca katılımcıların konforlu ve yakıtı ekonomik olan otomobilleri tercih ettiğini tespit ederek hatchback tipte otomatik vitesli, dizel yakıtlı, güçlü motora sahip ve az yakan, koyu renkli ve tüketicinin isteğine göre opsiyonel donanım özellikleri olan (klimalı, sunroof vb.) otomobilleri tercih ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Ersoy ve Fırat (2006) çalışmalarında tüketicilerin yeni bir otomobil satın alırken markadan daha çok estetik, teknik özellik ve otomobilin güvenliğine önem verdiğini tespit etmiştir.

Tantiviriayangkul ve Wonglorsaichon (2006) çalışmalarında yaş, gelir, eğitim seviyesi, meslek, ürün, fiyat ve yer değişkenleri ile otomobil üreticisi ülke arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulmuşlardır. Ayrıca pazarlama karmaşı (fiyat, ürün, yer ve promosyon) faktörlerinin ve bilgi edinme (kişisel kaynaklar, ticari kaynaklar ve deneysel kaynaklar) faktörlerinin tüketicilerin satın alma kararları ile anlamlı bir ilişkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Ekberov (2007) çalışmasında tüketicilerin en çok önem verdiği özellik olarak dayanıklılık olduğunu ve diğerlerinin ise sırasıyla sürüş keyfi, yakıt tüketimi, onarım durumu, kalite, yedek parça bulunabilirliği, güvenlik yastığı, yakıt türü seçenekleri, performans, konfor, iç ve dış tasarım, klima, donanım, motor gücü ve geniş iç mekân, geniş bagaj ve hız olarak sıralandığını saptamıştır.

Budiono ve Esengalieva (2008) çalışmalarında kadın tüketicilerin lüks ve orta sınıf otomobiller yerine ekonomik otomobilleri tercih ettiklerini bulmuşlardır. Otomobilin sınıfı, stili ve boyutu değişkenleri ile erkek tüketiciler arasında istatistiksel olarak pozitif bir ilişki olduğunu ve bu değişkenlerin erkeklerin otomobil satın alma tercihlerini etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Chang ve Hsiao (2011) çalışmalarında otomobil bilişim-eğlence sisteminin faydalı olması ve sürüş güvenliğini sağlaması durumunda yüksek algılanan değere sahip olacağı ve bu durumda tüketicilerin otomobil satın alma eğiliminin artacağı saptanmıştır. Fiyat veya algılanan risk faktörünün yüksek olması durumunda ise otomobil bilişim-eğlence sisteminin algılanan değeri etkileyerek tüketicilerin otomobil satın alma eğilimlerini düşüreceğini tespit etmiştir.

Peters vd. (2011) çalışmalarında yakıt tasarruflu bir otomobil satın alımında, daha küçük motora ve boyuta sahip otomobilin ve algılanan davranış kontrolünün doğrudan etkili olduğunu saptamışlardır.

Kaushal (2014) çalışmasında tüketicilerin satın alma niyetlerini güven, güvenlik, kalite, performans, değer ve teknoloji faktörlerinin etkilediğini saptamıştır. Hava yastıkları, motor hacmi, frenler, dış görünüş, iç mekân, klima, yakıt verimliliği, konfor, yedek parça, yeniden satış değeri, ekonomik fiyat, dizel motor, yabancı iş birliği ve en son teknolojilerin kullanımının otomobil satın alımını etkileyen önemli değişkenler olduğunu tespit etmiştir.

Kokila ve Job (2014) çalışmalarında satın alma tercihlerini en çok otomobil fiyatı değişkeninin etkilediğini en az ise marka değişkeninin etkilediğini tespit etmişlerdir. Motor gücü, renk, kilometre, stil, sosyal faktör (arkadaş, akraba, aile üyesi, komşu ve kişinin kendi kararı), yakıt verimliliği ve sürüş konforu değişkenleri ile tüketicilerin otomobil satın alma kararları arasında ilişki olduğunu saptamışlardır

Lee ve Govindan (2014) çalışmalarında tüketicilerin otomobil satın alma tercihlerini sırasıyla güvenirlilik, güvenlik ve fiyat faktörlerinin önemli ölçüde etkilediğini, yakıt tüketimi faktörünün ise etkilemediğini saptamışlardır.

Sürer (2017) çalışmasında tüketicilerin yerli marka otomobil satın alma niyeti üzerinde menşe ülke etkisinin ve tüketici etnosentrizminin pozitif etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır

Dhanabalan vd. (2018) çalışmalarında tüketicilerin otomobil satın alma kararını marka, fiyat, kalite, tasarım, fayda ve teknoloji faktörlerinin algılanan değeri pozitif yönde etkilediğini saptamışlardır. Algılanan değerinde tüketicilerin satın alma kararlarını etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kowang vd. (2018) çalışmalarında estetik, kişilerarası etkileşim özellikler ve fiyat faktörlerinin tüketicilerin satın alma niyetine anlamlı ve pozitif etkisi olduğunu saptamışlardır.

Mathur vd. (2018) çalışmalarında tüketicilerin otomobil satın alma kararlarında etkili olan faktörlerin; otomobil tipi, marka imajı, motor tipi, verimlilik ve reklam olduğunu tespit etmişlerdir.

Thurstone (1934) çalışmasında kişilik tiplerinin rasyonel bir sınıflandırmasını yaparak belirlediği 60 adet sıfatın eş anlamlı çifti için korelasyon katsayılarını hesapladıktan sonra çok faktörlü yöntemlerle analiz ederek katsayıları açıklamak için beş faktörün yeterli olduğunu bulmuştur.

Allport ve Odbert (1936) çalışmalarında kişisel davranışı ve kişiliği sözlü ifade ile temsil edebilecek İngilizce kelimeler üzerinde araştırma yapmışlar ve 1925'te Webster'in yayınladığı "New International Dictionary" isimli sözlüğünde bulunan 400.000 adet terim ve kelimeler üzerinde çalışarak 17,953 adet kişilik ile ilgili kelime çıkarmışlardır.

Cattell (1947) çalışmasında kişilik özellikleri ile ilgili önceki araştırmalarda derlenen yaklaşık 18.000 özellik terimlerinin eş anlamlılarını elemiştir 35 tane kişilik özelliği çıkarmıştır. Bu kişilik özelliklerini 11 faktör altında toplamıştır.

Norman (1963) çalışmasında Cattell'in 20 kişilik özelliğini gruplandırmak amacıyla Michigan Üniversitesi'nde öğrenciler üzerine uyguladıkları psikolojik test sonucunda Tupes ve Christal'in 1961 yılındaki çalışmalarına benzer şekilde dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal dengelik ve kültür olarak adlandırılan kişilik faktörlerini belirlemiştir.

Goldberg (1990) çalışmasında daha önce bazı araştırmacılar tarafından oluşturulan beş faktör modelini daha kapsamlı özellik terimleri ile inceleyerek kendi sözcüksel hipotez (lexical hypothesis) çalışmasıyla kişilik faktörlerini yeniden belirlemeyi amaçlamıştır.1980'lerin başında Goldberg, beş faktörlü yapıyı doğrulamak için tasarlanmış bir dizi çalışma başlatmıştır. Kendi

kişilik sözlük (lexical) projesiyle 1710 özellik tanımlayıcı sifatlardan oluşan bir envanter oluşturmuştur. Beş faktör yapısını çeşitli örneklerde incelemiş ve daha sonra birkaç ölçek geliştirmiştir. Bu araştırmasından sonra beş faktörü (dışadönüklük, uyumluluk, sorumluluk, duygusal dengelik (nevrotikliğın karşıtı), deneyime açıklık/zeka) temsilen büyük beş (big-five) faktör olarak isimlendirmiştir.

Tupes ve Christal (1992) 1961 yılındaki çalışmalarında Cattell'in 35 tane kişilik özelliğini baz alarak Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve Personel Okulu'nda öğrencilerden oluşan sekiz farklı örneklem üzerinde testler yapmışlardır. Araştırması sonucunda faktör analizi yaparak her analizden güçlü ve tekrarlayan beş kişilik faktörü saptamıştır. Bu faktörler; kaynaşma (dışa dönüklük), uyumluluk, güvenilirlik, duygusal dengelik ve kültürdür.

Costa ve McCrae (2008) çalışmalarında 1970'lerde ortaya çıkardıkları NEO Kişilik Envanteri (NEO Personality Inventory-(NEO-PI)) ölçeğinin revize edilme sürecini değerlendirmişlerdir. Nevrotiklik, dışadönüklük ve açıklık üzerine araştırmaları 1970'lerin ortalarında başlamıştır. 1983'te uyumluluk ve sorumluluk ölçütlerini eklemişlerdir.

Udo-İmeh (2015) çalışmasında tüketicilerin kişilik özelliklerinin (dışadönüklük, uyumluluk, açık fikirlilik, sorumluluk, nevrotiklik) satın alma davranışını etkilediğini ve satın alma davranışının %9,3' ünü açıkladığını saptamıştır. Kişilik özelliklerinden uyumluluğun tüketicilerin satın alma davranışını en çok etkilediğini ve etkileyen diğer kişilik özelliklerinin dışadönüklük, sorumluluk, açık fikirlilik ve nevrotiklik olarak sıralandığını tespit etmiştir.

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı bireylerin sıfır otomobil tercihinde önem verdikleri tercih faktörlerini belirlemek, otomobil tercih faktörleri önem düzeyleri ile kişilik faktörleri arasındaki ilişkileri tespit etmektir. Araştırma sonucu elde edilecek bulgular vasıtasıyla otomobil üreticileri ve satıcılarına yararlı bilgilerin sunulması da amaçlanmıştır.

2.2. Araştırmanın Kısıtları ve Yöntemi

Zaman ve maliyet kısıtlarından dolayı araştırma evreni sadece TR 90 bölgesindeki 6 ilde (Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon) ikamet eden 18 yaş üstü internet kullanıcıları olarak belirlenmiştir. Bu amaçla internet üzerinde anket formu hazırlanmış ve tesadüfi örnekleme yöntemlerinden biri olan kolayda örnekleme yöntemiyle belirlenmiş kişilere anket formu doldurma istemi gönderilmiştir. Anket gönderilen bu 6 ilde yaşayan bireylere anket formunu doldurmaları ve çevrelerindeki kişilere doldurtmaları rica edilmiş, bu sayede toplamda 698 kişiye ulaşılmıştır. Doldurulan anketlerin 33'ünde eksik ve hata görülmüş olup analize 665 denek dâhil edilmiştir. Anket internet ortamına 11 Mayıs 2020 tarihinde yüklenmiş olup 15 Ağustos 2020 tarihine kadar veriler toplanmış ve SPSS programına girilmiştir.

2.3. Araştırma Soruları

Bu araştırma kapsamındaki araştırma soruları, aşağıda belirtilmiştir;

1. Otomobil tercihi faktörleri dağılımı nasıldır
2. Otomobil tercihi faktörleri önem düzeyi dağılımı nasıldır
3. Otomobil tercihi faktörleri önem düzeyi ile kişilik faktörleri arasındaki ilişki nasıldır

3. Bulgular

Tablo 1. Demografik Bulgular

Özellik	Dağılım	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	310	46,6
	Erkek	355	53,4
Medeni Durum	Evli	434	65,3
	Bekâr	231	34,7
Yaş	18-30	178	26,8
	31-40	201	30,2
	41-50	147	22,1
	51-60	76	11,4
	61 ve üzeri	63	9,5
Eğitim	İlköğretim	56	8,4
	Lise	173	26,0
	Ön lisans	57	8,6
	Lisans	301	45,3
	Yüksek Lisans	49	7,4
Gelir	Doktora	29	4,4
	0-2000 TL	111	16,7
	2001-3000 TL	82	12,3
	3001-4000 TL	67	10,1
	4001-5000 TL	111	16,7
	5001-6000 TL	119	17,9
Meslek	6001 TL ve üst	175	26,3
	Memur	153	23,0
	Akademisyen	64	9,6
	Polis-Asker gibi	49	7,4
	Sağlık Personeli	38	5,7
	Özel Sektör İşçisi	53	8,0
	Kamu Sektör İşçisi	42	6,3
	Serbest Meslek	44	6,6
	Esnaf	47	7,1
	Öğrenci	59	8,9
İkamet	İşsiz	64	9,6
	Ev Hanımı	52	7,8
	Artvin	43	6,5
	Giresun	97	14,6
Gümüşhane	51	7,7	
Ordu	182	27,4	

	Rize	83	12,5
	Trabzon	209	31,4
Sahip Olunan Çocuk Sayısı	0	266	40,0
	1	159	23,9
	2	165	24,8
	3	63	9,5
	4	12	1,8

Tablo 2. Otomobil Sahipliği Bulguları

Sorular	Dağılım	Frekans	Yüzde
Şuan da Otomobil sahibi misiniz?	Evet	459	69,0
	Hayır	206	31,0
Şuan ki otomobiliniz kaçınıcı otomobiliniz?	0	206	31,0
	1	126	18,9
	2	120	18,0
	3	87	13,1
	4	54	8,1
	5	33	5,0
	6. ve üzeri	40	5,9
İlerleyen zaman içerisinde otomobil satın almayı	Evet	488	73,4
	Hayır	177	26,6
Otomobil satın alsanız kaç yıl kullanmayı düşünürsünüz?	0-2 yıl	84	12,6
	3-5 yıl	294	44,2
	6-8 yıl	125	18,8
	9-11 yıl	39	5,9
	12 yıl ve üzeri	123	18,5
Otomobil satın almaya kim karar veriyor?	Kendim	329	49,5
	Eşim	18	2,7
	Ailece ortak kararla	297	44,7
	Diğer	21	3,2
Yılda kendi otomobilinizle kaç km yapıyorsunuz?	0-10.000 km	202	44,0
	10.001-20.000 km	150	32,6
	20.001-30.000 km	90	19,6
	30.001 km ve üzeri	17	3,7

Tablo 3. İndirgenmiş Otomobil Tercihi Faktörleri Önem Düzeyi

	Ortalama	Std. Sapma
Marka Menşei	3,61	,811
Kalite	4,16	,672
Dış Tasarım	3,56	,624
İç Tasarım	4,26	,692
Verimlilik-Ekonomiklik	4,36	,698
Performans	3,99	,590
Çevresel unsurlar	3,61	,895
Konfor	3,57	,678
Teknoloji	3,51	,735
Multimedya	3,24	,702
Servis Hizmet	4,32	,708
Güvenlik Emniyet	4,10	,675
Hacim	3,11	,654
Aksesuar	3,23	,711
Finansman	3,43	,690

Tablo 4. İndirgenmiş Kişilik Ölçeği Bulguları

	Ortalama	Std. Sapma
Dışadönüklük	2,71	,738
Uyumluluk	3,76	,849
Sorumluluk	4,05	,908
Duygusal dengelilik	3,21	,909
Zekâ/hayal gücü	3,57	,806

Tablo 5. İndirgenmiş Faktörler Arası Korelasyon Analizi Bulguları

		Marka	Menşei	Kalite	Dış Tasarım	İç Tasarım	Verimlilik	Ekonomiklik	Performans	Çevresel	Unsurlar	Konfor	Teknoloji	Güvenlik	Emniyet	Hacim	Multimedya	Aksesuar	Servis	Hizmet	Finansman
Dışadönüklük	r	,050	,111	,219	,156	,073	,100	,116	,099	,075	,119	,118	,193	,130	,092	,088					
	p	,202	,004	,000	,000	,060	,010	,003	,011	,053	,002	,002	,000	,001	,017	,023					
Uyumluluk	r	-,044	,230	,099	,046	,163	,098	,276	,104	,095	,281	,175	,146	,160	,297	,234					
	p	,262	,000	,010	,233	,000	,011	,000	,007	,014	,000	,000	,000	,000	,000	,000					
Sorumluluk	r	,036	,272	,146	,031	,228	,163	,312	,112	,146	,244	,176	,156	,168	,311	,231					
	p	,351	,000	,000	,432	,000	,000	,000	,004	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000					
Duygusal	r	,058	,204	,198	,121	,099	,123	,194	,131	,196	,183	,178	,245	,174	,151	,131					
	p	,135	,000	,000	,002	,011	,001	,000	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,001					
Zeka/ Hayal	r	,070	,234	,241	,143	,126	,138	,214	,170	,160	,275	,185	,181	,235	,240	,208					
	p	,070	,000	,000	,000	,001	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000	,000					

r: Pearson Korelasyon katsayısı; p: anlamlılık düzeyi;
*Bold olanlar 0,01 önüllik düzeyinde anlamlı olan ilişkileri göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Tercih edilecek otomobil gövde tipi seçiminde araştırmaya katılanların en büyük kısmı SUV&CUV araçları tercih etmekte olup, bunu sırasıyla sedan, hatchback, pick up, minivan, station wagon & MPV, cabrio ve coupe gövde tipi takip etmektedir.

2020 Mart ayı sonunda otomobil pazarı kasa tiplerine göre değerlendirildiğinde, en çok tercih edilen gövde tipi yine Sedan otomobiller (%47,9 pay, 47.709 adet) oldu. Sedan otomobilleri, %28,2 pay ve 28.141 adet satış ile SUV ve %20,5 pay ve 20.377 adet satış ile H/B otomobiller takip etti (<http://www.odd.org.tr/>).

Tercih edilecek segmente bakıldığında ise deneklerin büyük kısmı D (üst orta sınıf) segmentini tercih etmiştir. Bunu ise sırasıyla C segmenti (orta alt sınıf), B segmenti (küçük aile sınıf), E segmenti (üst sınıf), S segmenti (spor), M segmenti (çok amaçlı), A segmenti (mini sınıf), F segmenti (lüks sınıf), J segmenti (spor özellikli) takip etmektedir.

Türkiye’de 2020 yılı Mart ayı sonunda gerçekleşen otomobil pazarı segmentinin % 83,4’ünü vergi oranları düşük olan A, B ve C segmentlerinde yer alan araçlar oluşturdu. Segmentlere göre değerlendirildiğinde, en yüksek satış adedine %61,3 pay alan C (61.055 adet) segmenti ulaştı (<http://www.odd.org.tr/>).

Tercih edilen şanzıman türünde ise en fazla tercih edilen vites türü tam otomatik vites türü olup bunu ise sırasıyla manuel ve yarı otomatik şanzıman tipi izlemektedir.

2020 Mart ayı sonunda otomatik şanzımanlı otomobil satış adetleri 2019 Mart ayında göre %62,56 oranında arttı. 2020 yılı ilk çeyreğinde otomobil satış adetleri geçen yıl aynı dönem ile kıyaslandığında, otomatik şanzımanlı otomobil satışlarının payı %63,69’dan %71,51’e (71.246 adet) artış gösterdi (<http://www.odd.org.tr/>). Bu sonuçla araştırmamızdaki sonuç

uyuşmaktadır. Otomatik şanzımanın kullanımının manuel ve yarı otomatik viteslere göre daha kolay olması ve bayanların favori tercihi olmasından dolayı tercih oranı daha yüksektir.

Tercih edilen yakıt türüne bakıldığında deneklerin büyük kısmı dizel yakıt türünü seçmiş olup bunu ise sırasıyla benzin, benzin-LPG, elektrik, hibrid ve LPG (otogaz) yakıt tipine sahip takip etmektedir.

2020 yıl Mart ayı sonunda otomobil satışları yakıt tipine göre incelendiğinde benzinli otomobil satışları % 46,55 pay (46.381 adet) ile birinci sırada yer alırken, dizel otomobil satışları % 44,86 pay (44.694 adet) ile ikinci sırada, ardından otogazlı % 4,96 pay ile üçüncü, hibrit % 3,52 pay ile dördüncü ve elektrikli otomobiller ise % 0,11 pay ile beşinci sırada yer aldı (<http://www.odd.org.tr/>). Araştırmamızda dizel yakıt araçlar benzin yakıtlı araçlara oranla daha fazla tercih edilmiştir. Bu sonuç Türkiye’de gerçekleşen sonuçla uyuşmamaktadır.

Tercih edilen motor hacmine bakıldığında ise en çok tercih edilen motor hacmi 1401-1600 cc arası olup bunu ise sırasıyla 1601-1800 cc arası, 1201-1400 cc arası, 1801-2000 cc arası, 2001 cc ve üstü ve 1200 cc ye kadar motor hacmi izlemektedir.

2020 Mart ayı sonunda otomobil pazarı motor hacmine göre incelendiğinde, en yüksek paya %94,57 oranıyla 1600cc altındaki otomobiller 94.224 adet ile sahip oldu. Ardından %1,64 pay ile 1600-2000cc aralığındaki otomobiller ve %0,16 pay ile 2000cc üstü otomobiller yer aldı (<http://www.odd.org.tr/>).

Tercih edilen motor gücü faktörüne bakıldığında ise en çok tercih edilen motor gücü 101-125 hp arası olup bunu ise sırasıyla 126-150 hp arası, 151-175 hp arası, 76-100 hp arası, 176 hp ve üstü ve 75 hp ye kadar motor gücü takip etmektedir.

Tercih edilen otomobil rengine bakıldığında ise en çok tercih edilen renk beyaz olup bunu ise sırasıyla siyah, gri, kırmızı, mavi, diğer, lacivert, bej ve mor renk izlemektedir.

Dünya genelinde tüketicilerin otomobil satın alırken en çok tercih ettiği rengin yüzde 39 oranla beyaz olduğu ortaya çıktı. Araştırmaya göre Türkiye’de ise son 5 yılda en çok tercih edilen renk yüzde 58 oranla beyaz olurken, bu rengi sırasıyla kırmızı ve gri takip ediyor (<https://www.haberturk.com/>). Araştırmamızdaki elde edilen sonuçla gerçekleşen satışların çoğunluğunun renginin beyaz olması uyuşmaktadır.

Tercih edilen otomobil tekerlek çekiş tipine bakıldığında ise ankete katılanların büyük kısmı 2 çeker tercih etmiş olup bunu sırasıyla otomatik 4 çeker, seçimli 4 çeker, arkadan 2 çeker, sürekli 4 çeker ve diğer tekerlek çekiş tipleri gelmektedir.

Tercih edilen otomobil tekerlek jant tipine bakıldığında en çok tercih edilen jant tipi çelik jant (alüminyum alaşımlı) olup bunu ise sırasıyla sac (siyah) jant ve diğer türde jant tipleri gelmektedir. Çelik jantın (alüminyum alaşımlı) sac (siyah) jantlara göre üstün yanları vardır. Bunlar; yüksek balans tutma kabiliyetine sahiptir, sac jantlara oranla daha hafif olduğu için toplam araç ağırlığını azaltarak yakıt tasarrufu sağlar, lastik ve fren sisteminde oluşan ısıyı hızla transfer ederek lastiklerin ve balataların ömrünü uzatır, direksiyon hâkimiyetini ve araç dengesini artırır, diğer jantlara göre model çeşitliği daha fazladır, estetikdir, araca ayrıcalıklı bir görünüm kazandırır (<http://www.cms.com.tr/>).

Tercih edilen otomobil tekerlek jant boyutuna bakıldığında ise en çok tercih edilen jant boyutu 16 inç olup bunu 17 inç, 18 inç, 15 inç, 19 inç, 20 inç ve üzeri ve 14 inç tekerlek jant boyutu gelmektedir.

Bireyler araçlarına uygun çap ve genişlikte jant almalıdırlar. Zaten sıfır otomobil alınırken standart jant büyüklüğü teklif edilmekte, daha büyük jant büyüklüğü için otomobilin fiyatı artmaktadır. Uzun ömürlü ve sağlıklı bir kullanım için orijinal jant ölçülerinin çap ve genişliğinden fazla büyütülmemesi önerilir. Jantın büyümesi lastik ebatlarını da büyütecektir, dolayısıyla lastik fiyatında da artış gerçekleşecektir. Jant ve lastik büyüklüğü arttıkça jant ve lastiğin fiyatı da artmaktadır.

Tercih edilen otomobil lastik yanak boyutunda ise ilk sırada %55 yanak boyutu gelmekte olup bunu ise sırasıyla %65, %50, %45, %60, %40, %35, %30 ve %75 taban genişliği izlemektedir.

Tercih edilen otomobil lastik taban genişliğine bakıldığında ilk sırayı 205 mm taban genişliği almış olup bunu 195 mm, 185 mm, 215 mm, 225 mm ve üzeri ve 175 mm taban genişliği takip etmektedir.

Küçük jantlar daha yüksek en boy oranına sahip lastiklerle monte edilir, bu da daha az yol geri bildirimini ile daha konforlu bir sürüş sağlar. Daha uzun yanak lastikler ile köşeler döndüğünde daha esnek hissedilir ve kullanımda bir fark görülebilir. Bu tür paketler çukurlar, hızlı çarpmalar ve döküntüler gibi etkileri daha iyi yönetir ve tekerlekleri hasardan korur. Daha büyük çaplı bir tekerlek seçmek, lastiğin yan duvar yüksekliğini azaltır. Daha yüksek stabilite ve daha iyi viraj alınabilir. Daha büyük tekerlekler ivmeyi artırabilir ve fren mesafesini azaltabilir. Daha fazla yol geri bildirimini hissedilir (<https://www.lastiksatinal.com/>).

Tercih edilen otomobil iç hacme gelince ilk sırayı geniş iç hacimli otomobiller almakta olup bunu ise sırasıyla orta iç hacimli ve dar iç hacimli otomobiller izlemektedir.

Tercih edilen otomobil bagaj hacmine bakıldığında ise ilk sırayı geniş bagaj hacimli otomobiller almakta olup bunu ise sırasıyla orta bagaj hacimi ve dar bagaj hacmi izlemektedir.

Bireyler otomobillerinin içinde konforlu bir şekilde oturmak isterler. Dar ve sıkışık bir alanda rahatsız bir şekilde omuz omuza oturmuş yolcuların konforlu olduğu söylenemez. Dolayısıyla batıya göre aile birey sayısının fazla olduğu ülkemizde otomobil iç hacminin ve bagaj hacminin büyük olmasının istenmesi doğaldır.

Tercih edilen otomobil genel büyüklüğü kısmında ise ilk sırayı orta boy genel büyüklüğü almış olup bunu ise geniş boy ve küçük boy büyüklüğü gelmektedir.

Tercih edilen otomobil yerden yüksekliğinde ise ilk sırayı normal yükseklik almış olup bunu yerden çok yüksek, ayarlanabilir yükseklik ve yere yakın yükseklik izlemiştir.

Tercih edilen otomobil boş ağırlığında ise ilk sırayı 1251-1500 kg arası (orta ağırlık) almış olup bunu sırasıyla 1001-1250 kg arası (düşük ağırlık), 1501-1750 kg arası (yüksek ağırlık), 750-1000 kg arası (çok düşük ağırlık) ve 1751 kg ve üzeri (çok yüksek ağırlık) boş ağırlığı izlemiştir.

Tercih edilen otomobil klimasının kullanım tarzında ise ilk sırayı dijital klima almış olup bunu ise manuel klima takip etmiştir.

Tercih edilen otomobil koltuklarındaki ilk tercih kısmında ise deneklerin çoğunluğu kumaş döşemeyi tercih etmiş olup bunu ise sırasıyla, deri döşeme, alcantara (süet) döşeme ve suni deri koltuk döşemesi izlemiştir.

Tercih edilen otomobil koltuklarının ayarlanabilir olma durumuna bakıldığında ise ilk sırayı dijital ayarlanabilir koltuk almış olup bunu ise manuel ayarlanabilir koltuk tipi izlemiştir.

İndirgenmiş kişilik ölçeği bulgularına bakıldığında ankete katılanların genel anlamda kişilik özellikleri sonucu görülmektedir. Sorumluluk ortalamalarının yüksek olduğu (4,05) bunu ise uyumluluk (3,76) ve zeka / hayal gücünün (3,57) takip ettiği görülmektedir.

İndirgenmiş otomobil tercihi faktörleri önem düzeyi sonuçlarına bakıldığında ankete katılanların genel anlamda sıfır otomobil tercihinde önem verdikleri unsurlar görülmektedir. En çok önem verdikleri faktör verimlilik-ekonomiklik (4,36) faktörü olup, bunu ise sırasıyla servis-hizmet (4,32) ve iç tasarım (4,26) faktörleri izlemektedir.

İndirgenmiş faktörler arası ilişkileri belirlemek amacıyla gerçekleştirilen korelasyon analizi sonuçlarına bakıldığında dışadönüklük alt kişilik özelliği ile sırasıyla dış tasarım (0,219; 0,000), multimedya (0,193;0,000), iç tasarım (0,156; 0,000), aksesuar (0,130;0,000), güvenlik/emniyet (0,119; 0,000), hacim (0,118;0,000), çevresel unsurlar (0,116; 0,003), kalite (0,111; 0,004), performans (0,100; 0,01) indirgenmiş otomobil tercihi önem düzeyi alt faktörleri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

Uyumluluk alt kişilik özelliği ile sırasıyla servis / hizmet (0,297; 0,000), güvenlik / emniyet (0,281; 0,000), çevresel unsurlar (0,276; 0,003), finansman (0,234; 0,000), kalite (0,230; 0,000), hacim (0,175; 0,000), verimlilik / ekonomiklik (0,163; 0,000), aksesuar (0,160; 0,000), multimedya (0,146; 0,000), konfor (0,104; 0,007), dış tasarım (0,099; 0,01) indirgenmiş otomobil tercihi önem düzeyi alt faktörleri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

Sorumluluk alt kişilik özelliği ile sırasıyla çevresel unsurlar (0,312; 0,000), servis / hizmet (0,311; 0,000), kalite (0,272; 0,000), güvenlik / emniyet (0,244; 0,000), finansman (0,231; 0,000), verimlilik / ekonomiklik (0,228; 0,000), hacim (0,176; 0,000), aksesuar (0,168; 0,000), performans (0,163; 0,000), multimedya (0,156; 0,000), teknoloji (0,146; 0,000), dış tasarım (0,146; 0,000), konfor (0,112; 0,000) indirgenmiş otomobil tercihi önem düzeyi alt faktörleri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

Duygusal dengelilik alt kişilik özelliği ile sırasıyla multimedya (0,245; 0,000), kalite (0,204; 0,000), dış tasarım (0,198; 0,000), teknoloji (0,196; 0,000), çevresel unsurlar (0,194; 0,000), güvenlik / emniyet (0,183; 0,000), hacim (0,178; 0,000), aksesuar (0,174; 0,000), servis / hizmet (0,151; 0,000), finansman (0,131;0,001), konfor (0,131; 0,001), performans (0,123; 0,001), iç tasarım (0,121; 0,001) indirgenmiş otomobil tercihi önem düzeyi alt faktörleri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

Zeka / hayal gücü alt kişilik özelliği ile sırasıyla güvenlik / emniyet (0,275; 0,000), dış tasarım (0,241; 0,000), servis / hizmet (0,240; 0,000), aksesuar (0,235; 0,000), kalite (0,234; 0,000), çevresel unsurlar (0,214; 0,000), finansman (0,208; 0,000), hacim (0,185; 0,000), multimedya (0,181; 0,000), konfor (0,170; 0,000), teknoloji (0,160; 0,000), iç tasarım (0,143; 0,000), performans (0,138; 0,000), verimlilik / ekonomiklik (0,126; 0,000) indirgenmiş otomobil tercihi önem düzeyi alt faktörleri ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur.

Müşterilerin bayiye/satıcıya geldiği anda kişiliklerine uygun otomobil seçimlerinde yardımcı olacak ve uygulaması zaman alıcı ve yorumlaması uzmanlık isteyen bir faaliyet olan anket yöntemi yerine yüz tanıma sistemi vasıtasıyla kişilik, davranış ve duyu analizleri yapılarak elde edilecek verilerle müşterilere uygun ürün pazarlaması yapılabilir.

Bu araştırmada elde edilen sonuçlar üretici tarafından dikkate alınrsa müşterilerin beklentileri tahmin edilerek karşılanabilir ve müşteri memnuniyeti artırılabilir. Böylece müşteri beklentilerine göre üretilmiş otomobilleri pazarlama konusunda ana bayiler ve satıcılar zorluk çekmeyecektir.

Kaynakça

- Akay, A. (2003). Otomobil pazarında tüketici davranışları: Satın alma kararlarını etkileyen faktörlerin tespitine yönelik amprik bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Allport, G. W. ve Odbert, H. S. (1936). Trait-names: A psycho-lexical study. *Psychological monographs*, 47(1), i-171.
- Brodowsky, G. H. (1998). The effects of country of design and country of assembly on evaluative beliefs about automobiles and attitudes toward buying them: A comparison between low and high ethnocentric consumers. *Journal of International Consumer Marketing*, 10(3), 85-113.
- Budiono, G. L., ve Esengalievna, S. G. (2008). Car Purchasing Selection of Women and Men: A Different Behavior [PDF belgesi]. 09 Temmuz 2019 tarihinde <https://www.semanticscholar.org/paper/CAR-PURCHASING-SELECTION-OF-WOMEN-AND-MEN%3A-A-GulzhanatBudiono/cbc50042b55400d8723da4a711a9e7797443239f> adresinden erişildi.
- Cattell, R. B. (1947). Confirmation and clarification of primary personality factors. *Psychometrika*, 12(3), 197-220.
- Chang, T. S ve Hsiao, W. H. (2011). Consumers automotive purchase decisions: The significance of vehicle-based infotainment systems. *African Journal of Business Management*, 5(11), 4152-4163.
- Costa Jr, P. T. ve McCrae, R. R. (2008). *The Revised NEO Personality Inventory (NEO-PI-R)*. Sage Publications, Inc.
- Dhanabalan, T., Subha, K., Shanthi, R. ve Shanthi, A. (2018). Factors influencing consumers' car purchasing decision in Indian automobile industry. *International Journal of Mechanical Engineering and Technology (IJMET)*, 9(10), 53-63.
- Ekberov, Ş. (2007). Müşteri değeri yaratma stratejileri: Otomobil alıcılarına yönelik bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Erdoğan, C. (2006). Tüketicinin otomobil tercihinin konjoint analizi ile belirlenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Ersoy, H. ve Fırat, A. (2006). Türk otomotiv sanayinde markaların tüketici tercihleri üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 200-211.
- Goldberg, L. R. (1990). An alternative" description of personality": the big-five factor structure. *Journal of personality and social psychology*, 59(6), 1216.
- Kaur, M., ve Sandhu, H. S. (2004). Factors influencing buying behaviour: A study of passenger car market. *Paradigm*, 8(2), 26-30.
- Kaushal, S. K. (2014). Confirmatory factor analysis: An empirical study of the fourwheeler car buyer's purchasing behavior. *International Journal on Global Business Management and Research*, 2(2), 90-104.
- Kokila, A. ve Job, V. D. (2014). A study on buying behaviour of car owners in coimbatore district. *Intercontinental Journal of Marketing Management*, 2(2), 46-51.
- Kowang, T. O., Samsudin, S. A., Yew, L. K., Hee, O. C., Fei, G. C. ve Long, C. S. (2018). Factors affecting car purchase intention among undergraduates in Malaysia. *International Journal Of Academic Research In Business and Social Sciences*, 8(8), 80-88.

- Lee, T. W. ve Govindan, S. (2014). Emerging issues in car purchasing decision. *Academic Research International*, 5(5), 169.
- Mohammadian, A. (2005). Gender differences in automobile choice behavior. *Research on women's issues in transportation*, 41-48.
- Norman, W. T. (1963). Toward an adequate taxonomy of personality attributes: Replicated factor structure in peer nomination personality ratings. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 66(6), 574.
- Peters, A., Gutscher, H., ve Scholz, R. W. (2011). Psychological determinants of fuel consumption of purchased new cars. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 14(3), 229-239.
- Tantiviriayangkul, K. ve Wonglorsaichon, P. (2006, Mayıs). The study of factor affecting buying decision between european car or Japanese car in the Bangkok metropolitan area. 1st UTCC Graduate Research Conference, 445-451.
- Thurstone, L. L. (1934). The vectors of mind. *Psychological review*, 41(1), 1-32.
- Tupes, E. C. ve Christal, R. E. (1992). Recurrent personality factors based on trait ratings. *Journal of personality*, 60(2), 225-251.
- Udo-Imeh, P. T. (2015). Influence of personality on the buying behaviour of undergraduate students in universities in cross river state, nigeria. *International journal of marketing studies*, 7(4), 64.
- <http://www.odd.org.tr/folders/2837/categorial1docs/2685/BasinBulteni%20%20Nisan%202020.pdf>
- <https://www.haberturk.com/otomobilde-en-populer-renkler-aciklandi-2515690-ekonomi>
- <http://www.cms.com.tr/tr/urunler/jant-rehberi/tavsiyeler>
- <https://www.lastiksatal.com/sayfa/2020-jant-ve-lastik-secimi>

Gelişmekte Olan Ülkelerde Ulusal İnovasyon Kapasitesinin Belirleyicileri: Panel Veri Analizi Yöntemi ¹⁸⁰

Mustafa Zuhul ¹⁸¹

Öz

Ulusal inovasyon sistemleri, ekonomilerin sosyal ve ekonomik hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Özellikle etkin bir şekilde yönetilen inovasyon sistemlerinin ülkelerin ekonomik kalkınmasına yapmış olduğu katkılar birçok teknolojik olarak başarılı ülke örneğinde görülmektedir. Ulusal inovasyon sisteminin artan önemiyle birlikte ulusal inovasyon kapasitesinin belirleyicilerine yönelik literatürde birçok çalışma yapılmaktadır. Ancak bu çalışmaların büyük bir kısmı gelişmiş ülkeler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Aynı zamanda teknolojik olarak yakalama sürecinde olan gelişmekte olan ülkeler için ulusal inovasyon kapasitesi büyük önem taşımaktadır. Bu sebeple çalışmada gelişmekte olan ülkelerde ulusal inovasyon kapasitesinin belirleyicilerinin gelişmiş ülkelerle karşılaştırmalı olarak analiz edilmesi amaçlanmaktadır. Çalışmanın ekonometrik analizinde panel veri analizi yöntemi kullanılmaktadır. 1996-2016 dönemini kapsayan 31 gelişmiş ülke ve 18 gelişmekte olan ülke üzerine analiz yapılmaktadır. Çalışmanın sonucuna göre gelişmiş ülkelerde ulusal inovasyon kapasitesi üzerinde ulusal teknolojik yetenek ve altyapı değişkenlerinin daha etkili olduğu, gelişmekte olan ülkelerde ise, dışsal değişkenlerin daha belirleyici olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kurumsal değişkenlerinde her iki ülke grubunda önemli etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnovasyon, Ulusal İnovasyon Sistemi, Panel Veri Analizi

Determinants of National Innovation Capacity in Developing Countries: Panel Data Analysis Method

Abstract

National innovation systems play an important role in realizing the social and economic goals of economies. Especially the contributions of effectively managed innovation systems to the economic development of countries can be seen in many technologically successful countries. With the increasing importance of the national innovation system, many studies are made on the determinants of national innovation capacity in the literature. However, it is seen that most of these studies focus on developed countries. At the same time, national innovation capacity is of great importance for developing countries that are in the technological catching up process. For this reason, it is aimed to analyze the determinants of national innovation capacity in developing countries in comparison with developed countries. Panel data analysis method is employed in the econometric analysis of the study. Analysis is made on 31 developed countries and 18 developing countries covering the period 1996-2016. According to the results of the study, it is seen that national technological capability and infrastructure variables are more effective on national innovation capacity in developed countries, while external variables are more determinant in developing countries. It has also been found that institutional variables have significant effects in both country groups.

Keywords: Innovation, National Innovation System, Panel Data Analysis

¹⁸⁰ Bu çalışma, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalında hazırlanan doktora tezinden türetilmiştir.

¹⁸¹ Arş. Gör. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, mzuhal@gumushane.edu.tr, Orcid: 0000-0002-4645-4628.

Realism as a Tool to Develop Credibility: Orientalism in Mustang (Gamze Deniz Ergüven, 2015)

Zeynep Koçer¹⁸²

Abstract

Set in a remote Turkish village near the Black Sea region in Turkey, Mustang (Deniz Gamze Ergüven, 2015) revolves around the lives of five orphaned sisters who are raised by their grandmother and uncle. Throughout the film, we witness the different ways their grandmother attempts to correct the girls' "deviant" behaviors. As the nexus of all-evil, the house where the girls are imprisoned, stands in a particularly Hitchcockian style, on a hill isolated from the rest of the city with its high walls, iron fences and iron bars for windows. Mustang received rave reviews in the western mainstream media. It was praised for being a feminist film that draws attention to the oppression of women in Turkey. Yet, Mustang's reception was quite different in Turkey. Majority of the reviews were negative. Ergüven was labelled as an outsider who is unaware of women's issues in Turkish society.

*The first part of the study briefly explores media reception of the film and underlines the orientalist rhetoric of Ergüven. Then, the study demonstrates the similarities between the portrayal of Ergüven's female characters in the film and depictions of the odalisque in the 19th century orientalist paintings in terms of narrative construction, composition, use of lighting and context. In order to analyze the film's orientalist imagery, it is important to focus Edward Said's canonic work, *Orientalism*, as theoretical framework. Equally important is to investigate orientalism in visual arts. For the latter, the study will rely heavily on Linda Nochlin's influential essay, *The Imaginary Orient* as well as Roland Barthes' concept of "the reality effect" in order to discuss the realism aspect in orientalist paintings and Ergüven's film.*

Keywords: Realism, Orientalism, Imperial Harem, Visual Arts, Gender.

---

¹⁸² Asistant Professor, İstanbul Kültür University, Faculty of Art and Culture, Department of Communication and Design, z.kocer@iku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6438-5945

Assessment of Mercantile Exchange's Contribution to Agricultural Commodity Market ¹⁸³

Necla İlter Küçükçolak ¹⁸⁴

Abstract

From world's first commodity exchange at Aizona/Turkey to modern commodity derivatives markets, agricultural markets have evolved based on varying needs. With the liberalization of agricultural trade, conventional commodity exchanges transformed into derivatives trading platforms as mercantile exchanges where derivative contracts are traded. The need for price discovery and physical trading mechanisms met by commodity exchanges, has been started to be provided by the mercantile exchanges.

Uncertainties in supply and demand factors let development of derivatives market especially for market risk management. Organized markets help price discovery and efficient price formation by bringing all market participants in one order book. It is expected that the centralization of liquidity should improve price formation. In this paper, we evaluated the Turkish commodity market trading and pricing patterns after Turkish Mercantile Exchange (TMEX) spot market launch in July 26, 2019 on agricultural commodities. The study covers July 2019- November 2020 period as post-mercantile exchange period for barley, wheat and corn which are the most liquid commodities. Outcomes depicts that, TMEX spot market has improved price formation, liquidity and predictability, which will support development of derivative markets in the medium term.

Keywords: commodity derivatives, agricultural commodity, electronic warehouse receipt (EWR)

Ürün İhtisas Borsacılığının Tarım Piyasasına Katkısının Değerlendirilmesi

Öz

Tarım piyasaları Türkiye'de Aizona'da bulunan dünyanın ilk emtia borsasından modern emtia türev piyasalarına kadar değişen ihtiyaçlara göre gelişti. Tarımsal ticaretin serbestleşmesiyle birlikte, geleneksel ticaret borsaları, türev sözleşmelerin alınıp satıldığı ürün ihtisas borsaları olarak türev ticaret platformlarına dönüştü. Genellikle ticaret borsaları tarafından karşılanan fiyat keşfi ve fiziki ticaret mekanizmalarına duyulan ihtiyaç, ürün ihtisas borsaları tarafından karşılanmaya başlandı.

Arz ve talebi etkileyen faktörlerdeki belirsizliklerin bertaraf edilmesi, özellikle de piyasa riski yönetimi için türev piyasalarının gelişmesine yol açtı. Organize piyasalar, tüm piyasa katılımcılarını bir araya getirerek fiyat keşfine ve etkin fiyat oluşumuna yardımcı oldu. Likiditenin bir merkezde toplanmasının fiyat oluşumunu iyileştirmesi beklenmektedir. Bu çalışmada, 26 Temmuz 2019'da tarımsal emtia spot alım satımına yönelik piyasası ile faaliyete geçen Türkiye Ürün İhtisas Borsası (TÜRİB) emtia piyasası ticaretine ve fiyat oluşumuna katkısı değerlendirildi. Çalışma, TÜRİB sonrası dönem olarak en likit ürünler olan arpa, buğday ve mısır için Temmuz 2019-Kasım 2020 dönemini kapsamaktadır. Çalışma sonuçları, TÜRİB spot piyasasının fiyat oluşumunu, likiditeye ve öngörülebilirliğe olumlu katkısı olduğu ve orta vadede bu ürünlere dayalı türev piyasaların açılmasını destekleyecek şekilde ilerlediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Emtia türevleri, tarımsal ürünler, elektronik ürün senedi (ELÜS).

¹⁸³ The ideas expressed in this paper are the author's own and do not connected to, not represent and not be evaluated as those of the Company she works for.

¹⁸⁴ Dr., ORCID 0000-0002-7097-5423, Necla.Kucukcolak@turib.com.tr, Turkish Mercantile Exchange

Introduction

Financialization level of the commodity market remains relatively limited due to the limitations in the standardization and physical delivery requirements, compared to financial instruments. Consequently, commodity market share in exchange business is lower than the financial instruments. However, in line with commodity markets' expansion, the need to manage price change risks leads transformation of the market structure and establishment of specialized exchanges.

Commodity exchanges' functions include managing risk, reducing counterparty risk, improving price transparency, enhancing collateral valuation, certifying commodity qualities (FAO, 2011:7). However, not all commodity exchanges are at the same development level and provide these functions. Agricultural policies are key factors for the development of commodity exchanges. Interventions to reduce price or export bans challenge the scope and function of the commodity exchanges.

In developed markets, commodity exchanges operates derivative markets. London Metal Exchange (LME), Intercontinental Exchange (ICE) Europe or Euronext Paris are examples in Europe while in USA, Chicago Mercantile Exchange (CME) and NY Mercantile Exchange (NYMEX) are examples of such exchanges. In the Asia-Pacific; two Chinese exchanges, Dalian and Zhenzhong are major ones in the business.

Considering its long history in the agricultural sector and markets, the development level of commodity derivatives market in Turkey has not been at its expected level, compared to its international peers. In order to accelerate process and to provide a tool to manage market risk in commodity market, the Turkish Mercantile Exchange (TMEX) was established in 2019. It is anticipated that for a successful functioning of an derivatives market, there is a need for an active underlying cash market (Bronson and Fofana, 2001:129; Bollman et al, 2003:485). In this regard, primary mission of the TMEX is to consolidate nation-wide cash market in agricultural commodities. Subsequently, TMEX will launch its derivatives markets.

In this study, first section covers the history of spot and derivative commodity exchange business and its transformation. Second section is about Turkish practice of commodity spot and derivative exchange business. Third section analyzes the pre- and post- mercantile exchange performance. The study concludes with the evaluation of the analysis results and areas for further investigation.

1. Commodity Exchange Business

1.1. Commodity Markets in History

Archaeological discoveries point out that with the development of agriculture around 10,000 BC, humans began to settle and deal with farming which led to trading commodities between settlements, around 8,500 BC (Universalclass, 2020).

In Mesopotamia in the 2000s B.C, the temples in Ancient Mesopotamia offered warehouse facilities, provided quantity and quality measurement standards and modern clearinghouse services in commodity trading (ZEF, 2018).

The history of markets goes back to 1200-1500 BC while current exchange framework dates back to the 14th century. According to the information obtained from the inscriptions of the Roman and Phoenix, people living in this age laid the first foundation of exchange business with

the open fairs they held. Since the 12th and 13th centuries, the arrangement of contracts in the nature of commercial contracts and the use of these contracts in trading, led to the development of exchange in today's sense and make the trade became easier and more practical (ÇorumTB, 2020).

Regarding food markets; the Roman Emperor Dioeletianus established the world’s first exchange in 301 AD to fight inflation. The Exchange was located in one of the Anatolian city named Kütahya and the sales prices were announced on stone blocks of Aizanoi of Çavdarhisar/Kütahya, which was used as a food market- Macellum. The prices of all kinds of services and products, from slaves to shoes, from wine prices to glasses, ceramics can be seen on the stone blocks (KUTBO, 2020).

1.2. Transformation of Commodity Markets to Mercantile Exchanges

In its current state, conventional commodity exchanges transformed to a different model in economics. With the liberalization of agricultural trade, commodity exchange has tended to turn into derivatives trading platforms as mercantile exchanges where futures and option contracts are traded. The need for price discovery and physical trading mechanisms, which are often met by commodity exchanges in many countries, has started to be provided by the mercantile exchanges.

However, when we compared the practices in developed and developing markets; while developed countries have commodity exchanges for futures contracts, the developing ones are still in the first phase and provide services in a broader range in the spot market: use of instruments as cash for immediate delivery, contracts on the basis of warehouse receipts or the trade of farmers’ repurchase agreements (UNCTAD, 2007:1).

The world’s first organized futures market was the Osaka Rice Exchange and was established in 1730 in Japan (UNCTAD, 2007:29). In the USA, Chicago became a significant storage center on agricultural commodities, which were brought from Midwest farmlands until being transported to the east coast, during the early 1800s. While warehoused, the purchase prices would change which let to creation of the contract for a future price and allowed a buyer to pay for the commodity prior to taking delivery of it (Universalclass, 2020). In other words, future contracts have started to be used as a medium of exchange in long-distance commodity trade.

Table 1. Milestones in US Organized Commodity Markets

Date	Milestone
1848	The Chicago Board of Trade (CBOT) is founded as a cash market for grain. Forward or “to-arrive” contracts begin trading at the CBOT almost immediately.
1856	The Kansas City Board of Trade is established by local merchants as a means of trading grain.
1858	Standardized terms are created for forward or “to-arrive” contracts
1859	CBOT is granted a corporate charter. This is one of several steps in the evolution of forward contracts to modern standardized futures contracts in wheat, corn, and oats.
1865	Formal trading rules are introduced at the CBOT, including margin and delivery procedures, another step in the evolution of futures contracts.
1876	Futures trading begins at the Kansas City Board of Trade.

1877	The CBOT begins publishing futures prices on a regular basis which is considered as the beginning of “true” futures trading at the CBOT.
1883	The first clearing organization is established to clear CBOT contracts, initially on a voluntary basis.

Source: (CFTC, 2020)

After futures in agricultural products, soybeans were added in 1936, cotton and lard were added in 1940s and livestock was added to the trading during the 1950s in the US markets. Precious metals contracts started trading during the 1960s. By the 1970s, a new era has opened where a cash settlement can be used instead of the physical delivery of goods it (Universalclass, 2020). Warehousing and physical delivery are very significant aspect that differs commodity trading from financial instruments’ trading. In financialization of commodities, supply security and physical delivery are supported by licensed/exchange-authorized warehouses. In this regard, Figure 1 illustrates a poster that promotes warehousing in agricultural products during the World War I.

Figure 1: Help Uncle Sam Put Your Corn In A Silo - World War I - Propaganda

Poster Source: (EBAY, 2020)

Regarding commodity futures, compared to others, agricultural commodities are found less efficient (Kristoufek and Vosvrda, 2014:1). Agriculture commodities are seasonal which makes higher price volatility and risk management becomes more significant issue than other commodities. In this regard, future contracts facilitated the price discovery (Arora and Chander, 2017: 83).

2. Turkish Practice

2.1. Commodity Exchanges

The first official organized exchange in Turkey was established on 1873 under the name of “Dersaadet Tahvilat Borsası” which sets the foundation of current Borsa Istanbul, a national exchange where debt, equity and derivatives as well as precious metals have been traded.

The first commodity exchange in Turkey started its operations in Izmir in 1892 under the name of "Izmir Commerce and Industry Exchange". Adana Commodity Exchange in 1913, Istanbul Commodity Exchange in 1925 and Ankara Commodity Exchange in 1927 followed. Within the framework of the regulations made afterwards, the number of commodity exchanges has increased rapidly and there are 113 commodity exchanges, 58 of which are in the provincial and 55 district centers (ÇorumTB, 2020).

Table 2. Commodity Exchanges by Regions in Turkey

West Anatolia	Mid Anatolia	South East Anatolia	NorthEast Anatolia
1. Akşehir *	2. Aksaray *	3. Adıyaman	4. Erzincan
5. Ankara *	6. Boğazlıyan *	7. Batman	8. Erzurum *
9. Çankırı *	10. Kayseri	11. Diyarbakır *	12. Iğdır
13. Çubuk	14. Kırıkkale	15. Gaziantep *	16. Kars
17. Ereğli/Konya *	18. Kırşehir *	19. Kızıltepe	Mid-East Anatolia
20. Haymana *	21. Nevşehir *	22. Nusaybin	23. Elazığ
24. Iğın *	25. Niğde	26. Şanlıurfa *	27. Malatya
28. Karaman *	29. Nizip	West Blacksea	30. Van
31. Karapınar/Konya *	32. Sivas *	33. Alaca *	East Blacksea
34. Konya *	35. Yerköy *	36. Bafra	37. Fatsa
38. Polatlı *	39. Yozgat *	40. Çarşamba	41. Giresun
Mediterranean	West Marmara	42. Çorum *	43. Ordu
44. Adana *	45. Babaeski *	46. Kastamonu	47. Rize *
48. Antakya	49. Balıkesir	50. Samsun *	51. Trabzon
52. Antalya	53. Bandırma *	54. Sungurlu *	55. Ünye
56. Burdur	57. Biga *	58. Terme	Egean region
59. Ceyhan *	60. Çanakkale	61. Tokat *	62. Afyon *
63. Cihanbeyli	64. Çorlu *	65. Zile *	66. Akhisar *
67. İskenderun *	68. Edirne *	East Marmara	69. Alaşehir
70. Isparta *	71. Edremit	72. Akyazı *	73. Aydın
74. Kadirli	75. Gönen *	76. Bursa	77. Bolvadin
78. K. Maraş	79. Hayrabolu	80. Düzce	81. Denizli
82. Kozan *	83. İpsala *	84. Eskişehir *	85. İzmir *
86. Kumluca	87. Keşan *	88. Gemlik	89. Kütahya *
90. Mersin	91. Kırklareli *	92. İstanbul	93. Manisa
94. Osmaniye	95. Lüleburgaz	96. Karacabey *	97. Muğla
98. Reyhanlı	99. Malkara *	100. M. Kemalpaşa	101. Nazilli
102. Tarsus	103. Susurluk *	104. Sakarya *	105. Ödemiş
	106. Tekirdağ	107. Yenişehir *	108. Salihli *
			109. Sandıklı
			110. Söke
			111. Turgutlu
			112. Uşak *
			113. Uzunköprü *

Source: (TOBB, 2020)

(*) 56 commodity exchanges, those have active trading venues, either electronic, open-outcry, auction or other platforms.

With its fragmented markets, not all of them engages actively in commodity trading but focus on registering transactions for tax purposes. Those, which engage in trading actively, are providing service on spot physical trading for immediate delivery via electronic or open outcry set-ups.

2.2. Mercantile Exchanges

Bilateral forward agreements have been in practice but compared to its international peers, organized commodity futures markets are very new for Turkey. At first, derivatives exchange located in Izmir was established in 2005 and in addition to financial futures, cotton and wheat futures were also open for trading in the Exchange. Since licensed warehousing wasn't developed at that period, there was almost no trading in these contracts. After the merger of the Exchange with the stock exchange located in Istanbul under the umbrella of Borsa Istanbul in 2013, cotton and wheat futures contracts have continued to open for trading however, they shared the similar destiny of no trade – no liquidity.

For energy spot and future contracts trading, the Energy Exchange was established in Istanbul in 2015, which is specialized in electricity, natural gas spot contracts. Electricity future contracts will be launched in the short run.

As a specialized trading platform for agricultural products, Turkish Mercantile Exchange (TMEX) was established on June 8, 2018. The main field of activity of TMEX is to operate trading platforms for spot and derivative contracts on agricultural products.

TMEX launched its spot market on July 26, 2019 with the Electronic Warehouse Receipt (EWR) Market. EWRs are issued within the framework of Law No. 5300 (the Licensed Warehousing Law on Agricultural Products) based on the agricultural products stored in licensed warehouses.

The mission of TMEX is to support the steady growth of both the agricultural sector and Turkish economy by developing and operating an effective international electronic platform for agricultural producers and consumers with healthy, affordable and realistic prices. The vision of the Exchange is to be an integrated trading platform with the international system where agricultural sector stakeholders come together within the scope of effective market formation.

Framework of securitization of agricultural products in the form of EWR in Turkey has been an area being addressed after the 2008 global food crisis. Establishment of licensed warehousing which went live on 2013 and launch of commodity mercantile exchange in 2019 under one exchange umbrella are major pillars for food supply security and the elimination of food price inflation.

Futures markets provide predictability of future food prices and help those to hedge their risks in order to eliminate uncertainties in the food market. Derivatives with the agricultural products underlying haven't been open for trading yet within TMEX. After the improvements in spot market in terms of liquidity and depth, it is expected that TMEX will launch its derivatives business line.

Based on TMEX spot market statistics, barley, corn and wheat are major products traded in the EWR Market. Parallel to increase in capacity of the licensed warehouses, both supply side and trading in exchanges has increased significantly. Trading volume is represented in the Table 3 and the significant progress that the licensed warehouse capacity achieved is illustrated in the Table 4.

Table 3. EWR Trading Volume in TRY (2017-2020)

	*2017	*2018	*2019	2020
January	33.349.116	58.420.669	249.631.758	409.625.952
February	37.575.080	48.368.593	373.078.585	483.659.535
March	25.660.288	86.619.581	609.349.568	423.966.557
April	83.622.203	100.638.514	619.005.795	1.136.249.075
May	79.907.863	146.546.551	316.028.167	829.363.899
June	11.807.136	487.962.872	279.310.076	742.479.935
July	128.666.226	697.840.505	1.021.044.476	1.864.101.487
August	171.109.717	223.202.258	385.930.707	839.643.924
September	118.752.590	186.543.111	476.810.372	996.687.319
October	132.139.146	220.042.758	813.129.119	1.791.924.551
November	217.367.708	284.152.255	998.481.546	
December	172.398.169	216.464.300	312.482.450	
	1.212.355.240	2.756.801.966	6.454.282.620	9.517.702.236

Source: Takasbank (2020)

(*) Until TMEX establishment, Adana, Ankara, Bandırma, Gaziantep, İzmir, Konya, Lüleburgaz, Polatlı commodity exchanges had have EWR trading after the launch of EWR system in 2015.

Licensed warehouses are main pillars of the digitalization of the commodity markets. In August 2019, the storage capacity of the licensed warehouses was 4.1 million tons, which has increased 63%, to 6.7 million tons as of November 2020.

Table 4. Licensed Warehouse Capacity (2016-2020)

	2016	2017	2018	2019	2020/10
000 tons	805	1,758	3,343	4,715*	6,702

Source: TMEX (2020), Ministry of Trade (2020)

(*) As of the launch date of TMEX, the capacity was around 4.1 million tons.

Based on TMEX figures (TMEX, 2020);

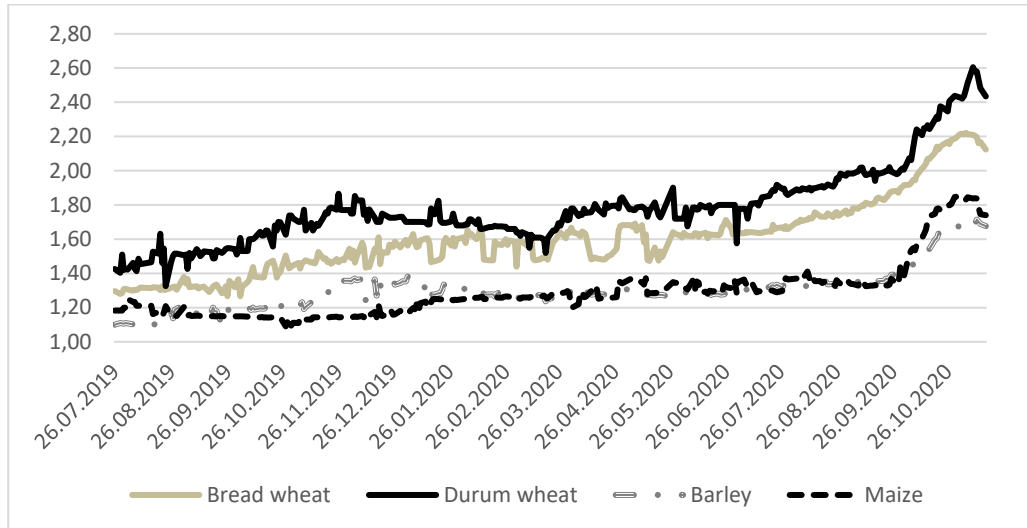
- In bread wheat trades; number of trades executed is 9.070, volume is 178.817.437 kg and 237.415.898 TRY in 2019 period and; number of trades executed is 29.403, volume is 1.120.887.523 kg and 1.753.776.647 TRY in 2020 period. From 2019 to 2020, increase in relevant variables are 224%, 52%, 639% respectively.
- In durum wheat trades, number of trades executed is 514, volume is 9.834.189 kg and 15.524.825 TRY in 2019 period and; number of trades executed is 2.541, volume is 63.827.927 kg and 129.219.977 TRY in 2020 period. From 2019 to 2020, change in relevant variables are 394%, 549%, 732% respectively.
- In barley trades, number of trades executed is 1.597, volume is 33.707.213 kg and 41.338.001 TRY in 2019 period and; number of trades executed is 9.585, volume is 263.704.753 kg and 400.748.024 TRY in 2020 period. From 2019 to 2020, change in relevant variables are 500%, 682%, 869% respectively.
- In maize trades, number of trades executed is 51.855, volume is 1.418.833.596 kg and 1.625.365.119 TRY in 2019 period and; number of trades executed is 16.558, volume is

1.710.329.550 kg and 2.231.773.415 TRY in 2020 period. From 2019 to 2020, change in relevant variables are -68%, 21%, 37% respectively.

TMEX spot market has improved number, value and volume of trades significantly in 2020, compared to 2019. The graph depicted below, shows the price formation in the Exchange since its launch.

Figure 2. Barley, Wheat and Maize Prices in TMEX

Source: TMEX (2020)

As shown in the Appendix, for each commodity within the analysis, return series also depicts improvements in the price market formation and stability in the market compared to pre-TMEX period.

3. Post Mercantile Exchange Era in Turkish Agricultural Market

In the absence of derivatives markets, risk management in the agricultural sector is very limited and parties might use either international derivatives markets or insurance policies to hedge their risks. By the establishment of TMEX, the spot commodity market structure has reshaped and fragmented structure was eliminated. Improvements in the spot market depth and liquidity will pave the way to the launch of derivative trading. With this regime change, thanks to the centralization of liquidity, there should be an improvement in price formation. The descriptive statistics of the post-TMEX (July 26, 2019-November 16, 2020) for barley, wheat and maize daily trading prices has shown in the table below.

Table 5. Descriptive Statistics for TMEX 2019 Average Prices*

	Bread wheat	Durum wheat	Barley	Maize
Mean	1,40416	1,61735	1,22165	1,15584
Median	1,38855	1,62350	1,20115	1,14940
Standard Deviation	0,09173	0,12350	0,08090	0,02569
Kurtosis	-1,14065	-1,09342	-0,77415	2,90700
Skewness	0,33116	-0,08128	0,40950	1,30808

Minimum	1,26600	1,32520	1,10000	1,09000
Maximum	1,61000	1,86440	1,36960	1,25000
Count	108	108	108	108

(*) Data for the July 26 - December 31, 2019

Compared to 2019, standard deviation from the mean is higher in 2020 for all products, between 0.11-0.22. Wheats and barley has negative excess kurtosis in 2019, compared to 2020; all are less than 3 except barley (3.999; fat tail). Maize has positive excess kurtosis in 2019 and 2020. Wheats and barley have also positive excess kurtosis in 2020. In 2020, all products have positive (left) skew in 2019 and 2020, except durum wheat, which is negatively (right) skewed in 2019.

Table 6. Descriptive Statistics for TMEX 2020 Average Prices*

	Bread wheat	Durum wheat	Barley	Maize
Mean	1,70224	1,86673	1,34759	1,35894
Median	1,63795	1,79095	1,30690	1,31280
Standard Deviation	0,19439	0,22994	0,11383	0,16289
Kurtosis	0,97688	1,60232	3,39925	2,85474
Skewness	1,29818	1,45950	2,09756	1,97243
Minimum	1,43830	1,52000	1,23690	1,16620
Maximum	2,22100	2,60510	1,71590	1,85000
Count	218	218	218	218

(*) Data for the January 2 - November 16, 2020 period

Conclusion

Exchanges allow participants to buy or sell with discrete and equal level playing field and provide marketability, safety, healthy speculation and motivation for investments and investors in the market. The information gathered in the exchanges ensures well-informed decision-making and efficient price formation.

Recently established TMEX is anticipated to fill this gap in the agricultural commodity trading. TMEX is serving for the digitalization and securitization of food trading value chain and will enable the vertical integration of agriculture, industry and trade. Transformation of agricultural sector through simplification, standardization, controls and automation will help to build trust and capacity as well as improve inclusivity of stakeholders. The regime change with the centralized TMEX Platform with nationwide access feature, helps investors who were looking for prices on different local exchanges and were limited to trading with customers in local markets have an access a broad range of trades, better and efficient market and prices. Agricultural sector investors get broader market insights and can securely make transactions. Contract farming trades in TMEX will improve awareness on the EWR trades and TMEX, which will improve the TMEX's benefit to the agri-business.

Number of trades, volume and value of agricultural commodities showed significant increase after the launch of TMEX compared to past years. TMEX was launched after the grain harvest in 2019, that's why, compared to 2019, grain figures has shown extraordinary positive performance. These significant improvements for post-TMEX confirm that TMEX has contributed to build trust

for the agricultural commodity trading business. This performance gives hope for an efficient spot market development, which is a prerequisite for the establishment of derivatives markets.

This paper is a base for further research on effects of a regime change via TMEX establishment, for price formation of commodities. The scope of the study remained limited due to the short data set for TMEX because of its newly established feature and limited data acquired from the pre-TMEX fragmented markets. The succeeding study will also include volatility comparison analysis and improvements in the spot market depth and liquidity, which will pave the way to the launch of derivative trading in TMEX with a long-term data set.

References

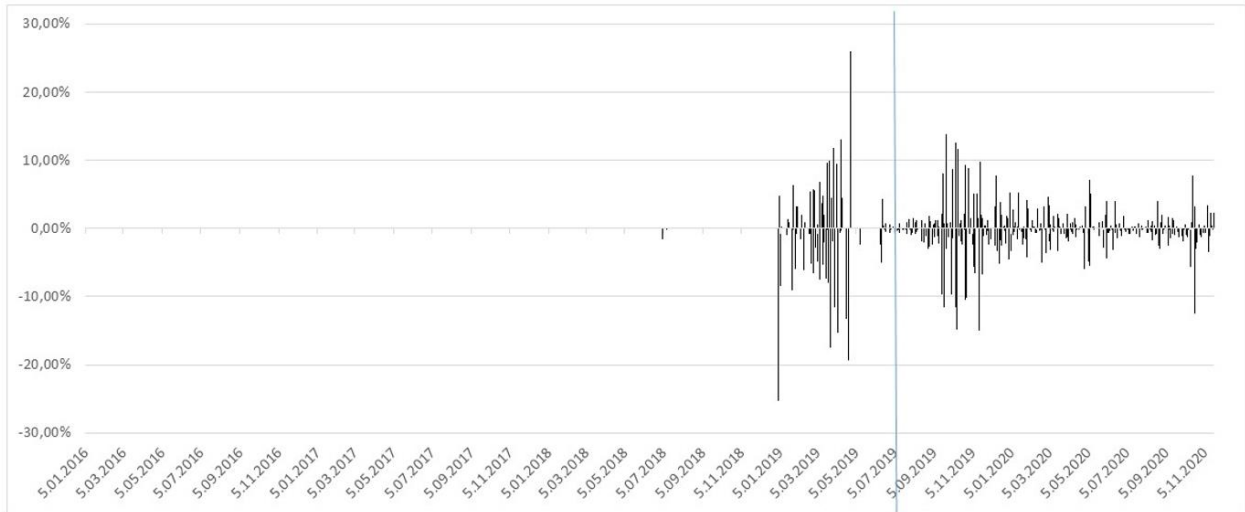
- Arora, M., Dalal, R.C. (2017) Price Efficiency and Volatility in Agri Commodities Market in India: An Empirical Investigation, DOI- 10.13140/RG.2.2.21238.91208 available in https://www.researchgate.net/publication/324910007_Price_Efficiency_and_Volatility_in_Agri_Commodities_Market_in_India_An_Empirical_Investigation
- Bronson, B. and Fofana, N. (2001), "Success and Failure in Agriculture Futures Contracts", Journal of Agribusiness, No.19, pp 129-145
- Bollman, K., Garcia, P. and Thomson, S. (2003), "What Killed the Di-ammonium Phosphate Futures Contract?", Review of Agricultural Economics 25: pp 485-505
- ÇorumTB (2020) "Borsacılığın tarihi" available in http://www.corumtb.org.tr/kurumsal.php?s_id=11&kid=9 (11.07.2020)
- EBAY (2020) "Help Uncle Sam Corn In A Silo World War I Propaganda Poster" available in <https://www.ebay.com/itm/Help-Uncle-Sam-Corn-In-A-Silo-World-War-I-Propaganda-Poster-/302931545272> (11.07.2020)
- FAO (2011) "Commodity exchanges in Europe and Central Asia; FAO/World Bank Cooperative Programme; available in http://www.eastagri.org/docs/group/443/Europe%20and%20Central%20Asia_web2.pdf
- KUTBO (2020) "Dünyanın ilk borsasının Kütahya'nın Çavdarhisar ilçesinde olduğunu biliyor muydunuz?" available in <http://www.kutbo.org.tr/D%C3%BCnyan%C4%B1n%C4%B0lkBorsas%C4%B1/tabid/9946/Default.aspx> (11.07.2020)
- Takasbank (2020) "Elektronik Ürün Senedi İşlem Hacim ve Adetleri" available in <https://www.takasbank.com.tr/tr/istatistikler/elektronik-urun-senedi-islemleri-ile-ilgili-istatistiki-bilgiler> (11.07.2020)
- TMEX (2020) available in <https://www.turib.com.tr/bulletin.aspx>
- TOBB (2020) "Bölgelere Göre Borsalar" available in <https://tobb.org.tr/iframes/Sayfalar/borsa.php>
- UNCTAD (2020) "Overview of the world's commodity exchanges - 2007" available in https://unctad.org/system/files/official-document/ditcom20084_en.pdf (11.07.2020)
- Universalclass (2020) "Understanding the History of Commodities Markets and Futures Market" available in <https://www.universalclass.com/articles/business/investments/understanding-the-history-of-commodities-markets-and-futures-market.htm> (11.07.2020)
- ZEF (2018) "A Journey Through the History of Commodity Derivatives Markets and the Political Economy of (De)Regulation" available in <http://hdl.handle.net/10419/191787> (11.07.2020)

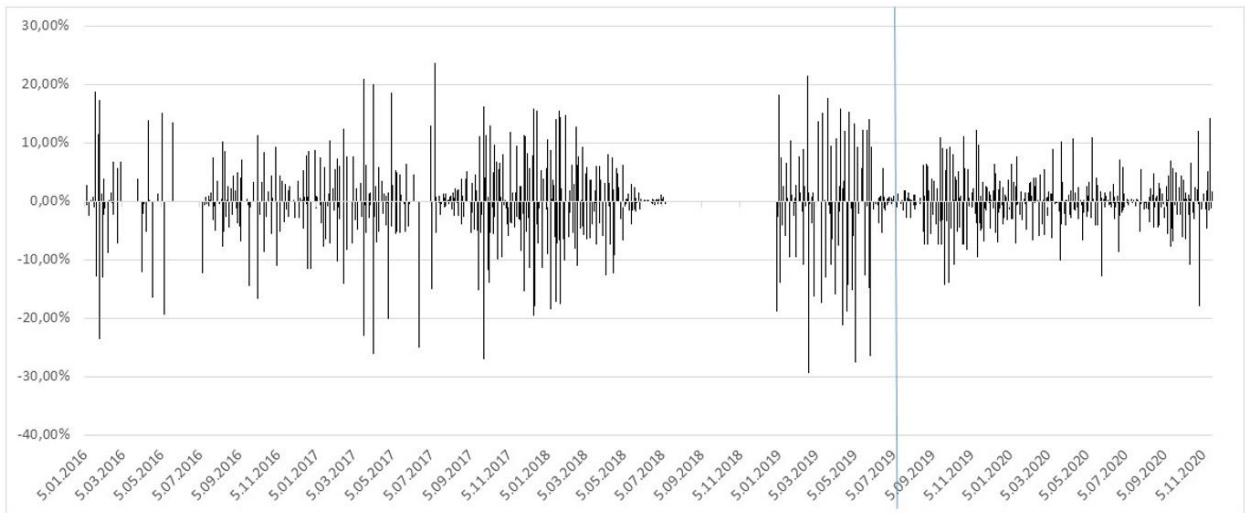
Appendix: Return Series for Barley, Wheat and Maize (2016-2020/11)*
(*The right hand side of the blue line represents the TMEX figures)

a) Barley Returns

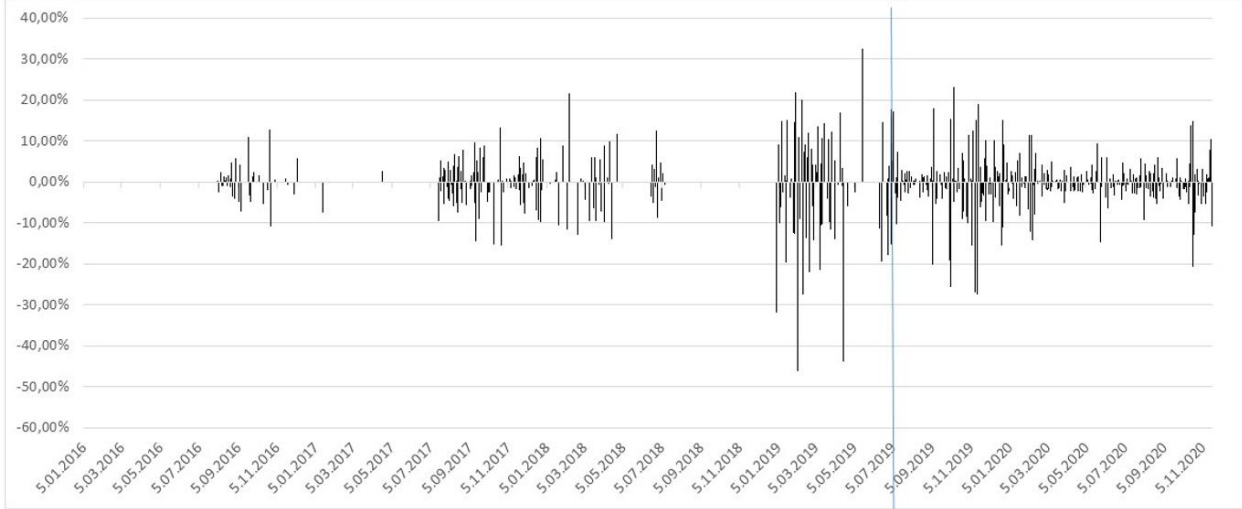

b) Bread Wheat Returns

c) Durum Wheat Returns

Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Türkiye'deki Orman ve Orman Ürünleri Sertifikasyonu

Osman Komut¹⁸⁵

Öz

Dünya genelinde hızla artan insan nüfusu ve endüstriyel üretim tüm doğal kaynaklarda olduğu gibi orman alanlarını ve doğal çevreyi de önemli düzeyde etkilemiştir. Sürdürülebilir kalkınma ve çevre arasında denge kurulmasını hedefleyen "sürdürülebilir gelişme" anlayışının bir sonucu olarak ortaya çıkan ekolojik sertifikasyon, ormancılık faaliyetlerinin ve elde edilen orman ürünlerinin belirlenmiş uluslararası standartlara göre denetimini sağlayarak ekosistemlerin ve orman varlığının korunmasını amaçlamıştır. Bu çalışma, sürdürülebilir orman yönetimi kapsamında orman ve orman ürünleri sertifikasyon sistemlerinin genel değerlendirmesi ile Türkiye'deki sertifikasyon çalışmalarının durumunu karşılaştırmalı olarak ele almayı amaçlamıştır. Bulgular, Dünya genelinde en yaygın Orman Yönetimi Sertifikasyon (FM) sisteminin PEFC (Programme for the Endorsement of Forest Certification), en yaygın Gözetim Zinciri Sertifikasyon (CoC) sisteminin ise FSC (Forest Stewardship Council) olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, orman alanlarının sertifikalandırılmasında çifte sertifikalandırmanın gelişen bir eğilim olduğu görülmüştür. Türkiye'de sertifikalı orman alanlarının toplam orman alanına oranı %28 düzeyine ulaşmıştır. Ülkemizde özellikle kâğıt ve kâğıt ürünleri sektöründeki işletmelerin sertifikasyona ilgisinin en yüksek düzeyde gerçekleştiği, bu sektörü ağaç, ağaç ürünleri ve mantar imalatı faaliyet alanındaki işletmelerin izlediği görülmüştür. FSC sertifikasyon sistemi, CoC sertifikasyonunda %89, FM sertifikasyonunda ise %100 oranında tercih edilirlilik ile öne çıkmıştır. Sonuçlar, ülkemizde orman ve orman ürünleri sertifikasyonun gelişim hızının gelişmiş ülkeler düzeyinde olmadığını ve sertifikasyonun gelişiminde orman ürünleri endüstrisi alt sektörleri düzeyinde önemli farklılıklar bulunduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, orman sertifikalandırma, orman ürünleri endüstrisi, orman işletmeleri

Forest and Forest Products Certification in Turkey in the scope of Sustainability

Abstract

Rapidly increasing human population and industrial production across the world have significantly affected forest areas and natural environment as in all natural resources. Ecological certification which emerged as a result of the "sustainable development" approach, which aims to establish a balance between sustainable development and the environment, aims the preservation of ecosystem and forest resources through the supervision of forestry activities and obtained forest products according to international standards. This study aims to approach by comparing the state of certification work in Turkey and the overall assessment of forestry and forest products certification status within sustainable forest management. Findings have shown that the most common Forest Management Certification (FM) system is PEFC (Programme for the Endorsement of Forest Certification), across the world and the most common

¹⁸⁵ Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane Meslek Yüksekokulu Ormancılık Bölümü, 29000 Gümüşhane. ORCID: 0000-0002-8390-7884, osmankomut@gumushane.edu.tr.

Chain of Custody Certification (CoC) system is FSC (Forest Stewardship Council). On the other hand, double certification has been observed to be a growing trend in the certification of forest areas. The ratio of certified forests to the total forest area has reached to 28% level in Turkey. In our country, the certification interest of the enterprises especially in the paper and paper products sector was the highest, and this sector was observed to be followed by the enterprises from wood and wood products and fungi production sector. The FSC certification system distinguishes with a preference rate of 89% in CoC certification and 100% in FM certification. Results have shown that the growth rate of forest and forest products certification in our country is not in the level of the develop countries and there are significant differences in the development of certification at the sub-sectors levels of forest products industry.

Keywords: Sustainability, forest certification, forest products industry, forest enterprises.

Giriş

Dünya genelinde çeşitlenerek artan insan ihtiyaçlarının karşılanabilmesi sürecini daha hızlı ve kitle üretimi şekline dönüştüren sanayileşme, doğal kaynak kullanımına artarak büyüyen bir ivme kazandırmıştır (Güven ve Demirci, 2019: 373). Bu süreç, tüm doğal kaynaklar üzerinde olduğu gibi orman kaynakları üzerinde de giderek artan bir baskı meydana getirmiş, çevresel sorunların boyutunun artmasına neden olmuştur (Komut (2016)). 20. Yüzyılın son dönemlerinde, sanayileşmeden kaynaklı ve ihmal edilen çevresel sorunlar ve ekonomik etkilerinin yanısıra doğal kaynaklardaki azalmanın önemi kaçınılmaz şekilde belirginleşmiştir (Toprak, 2006: 147).

Çevresel sorunlara ilişkin kaygılar ilk kez 1972 yılında Stockholm’da düzenlenen Birleşmiş Milletler (BM) konferansında gündem olmuştur. Bu konferansta ekonomik ve sosyal açıdan gelişmenin çevresel sonuçlarına ilişkin ilkeler geliştirilmiştir (Özmehmet, 2008: 6).

Birleşmiş Milletler’in (BM) Ortak Geleceğimiz (Brundtland) Raporu olarak bilinen 1987 yılındaki Çevre ve Kalkınma Komisyonu Raporu, sürdürülebilir kalkınmanın temel anlayış olarak benimsendiğini ilân etmiştir (Gönel, 2002: 2; Bozdoğan, 2010: 1019). Sürdürülebilir kalkınma kavramı resmi olarak ilk kez bu konferansta tanımlanmıştır (Özmehmet, 2008: 6). Bu raporda, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve ekolojik yönleriyle ele alınması gerektiği belirtilerek, günümüz toplumlarının ihtiyaçları karşılanırken gelecek nesillerin ihtiyaçlarının karşılanabilme imkânlarının da korunması gerektiği ilke olarak benimsenmiştir (Gönel, 2002: 2; Ergün ve Çobanoğlu, 2012: 99). Sürdürülebilirlik sürekli olma kapasitesi olarak tanımlanmış olmasına rağmen dışsal bir müdahaleye gereksinim duyması söz konusudur (Urungu, 2010: 134). Diğer yandan, sürdürülebilirliğin amaçlanan ekonomik büyüme ve kalkınmanın ekolojik sınırlar ve hassasiyetler dahilinde sağlanması ve korunması anlayışını içerdiği bildirilmektedir (Ruckelshaus, 1989: 167).

1992 yılında Brezilya’nın Rio de Janeiro kentinde ana teması ormancılık olan BM Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. Konferansta Gündem 21 adı verilen belge kabul edilmiştir. Bu belge, sürdürülebilir gelişme, sürdürülebilir insan yerleşimi, sürdürülebilir kırsal kalkınma, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir ormancılık konuları detaylı şekilde ele alınmıştır (Bozdoğan, 2010: 1020). Gündem 21 Eylem Planı sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin uzun vadeli planların farklı sektörleri ve yerel katılımcıları kapsayacak şekilde yeni stratejilerin geliştirilmesine vurgu yaparak bu konuda önyak olmuştur (Özmehmet, 2008: 8). Bu konferanstan sonra ormancılık alanında da sürdürülebilir orman yönetimi anlayışı gelişmeye başlamıştır (OGM, 2006: 3). Bu konferans aynı zamanda uluslararası bağımsız sertifikasyon planlarının oluşturulması ve

toplumların farklı kesimlerinin bu planlara dâhil edilmesi fikrine kaynaklık etmiştir (Akyol (2004)).

Orman sertifikalandırma, ormancılık faaliyetlerinin bağımsız bir kurum tarafından belirlenmiş Sürdürülebilir Orman Yönetimi (SOY) ölçüt ve göstergeleri kapsamında denetlenmesi ve değerlendirilmesi sonucu yeterli koşulların sağlandığının belgelendirilmesi olarak ifade edilebilir (Durusoy (2002); Akyol ve Üçok, 2008: 302). Diğer bir deyişle, orman sertifikalandırma ormancılık faaliyetlerinin SOY ilkeleri kapsamında yürütülmesini sağlamak, çevresel hassasiyetleri yüksek tüketici grupları ile üreticiler arasında dengeli bir iletişim kurmak ve nihayetinde sürdürülebilir kalkınmaya katkı veren bir sistemdir (Durusoy (2002)). Diğer yandan, sosyal ve kültürel gelişimler, artan eğitim ve gelir seviyelerinin yanı sıra çevresel tahribatların ve etkilerinin daha fazla görünür hale gelmesi, tüketicilerin çevresel hassasiyetlerinin, dolayısıyla sertifikalı ürünlere yönelimlerinin artmasına neden olmuştur (Komut (2016)).

Günümüzde orman ve orman ürünleri sertifikaları bağımsız kuruluşlar tarafından belirlenen standartlara uygunluk açısından periyodik olarak denetlenmekte ve "ekolojik sertifika", "yeşil etiket" gibi isimlerle anılmaktadır (Ayan ve diğerleri, 2007: 107; Şener, 2009: 373). Orman sertifikasyonu, orman yönetimi, ürün ve korunan alanların sertifikalandırılması olmak üzere üç farklı bölümde gerçekleştirilmektedir (Akyol ve Üçok, 2008: 304).

1. Orman ve Orman Ürünleri Sertifikasyon Sistemleri

Dünya genelinde faaliyet gösteren orman sertifikalandırma kuruluşları (Durusoy (2002); Başkent ve Türker, 2003: 46; Akyol ve Üçok, 2008: 305; Komut (2016));

- FSC (Orman İdare Konseyi),
- PEFC (Pan Avrupa Ormancılık Sertifikasyon Sistemi),
- CSA (Kanada Standartlar Kurumu Sertifikasyon Sistemi)
- FFCS (Finlandiya Orman Sertifikalandırma Kurumu)
- LEI (Endonezya Eko-etiketleme Kurumu)
- Afrika Kereste Örgütü Standartları,
- NTTC (Malezya Ulusal Orman Sertifikasyonu Kurumu)
- ITTO (Doğal Tropikal Ormanların Sürdürülebilir Yönetimi İçin Uluslararası Tropikal Yuvarlak Odun Örgütü)
- AFPA (Amerika Orman ve Kâğıt Endüstrisi Kurumu'nun Sürdürülebilir Ormancılık Programı Sertifikasyon Sistemi),

FSC (Orman İdare Konseyi): Kanada'nın Toronto kentinde 1993 yılında faaliyetine başlamıştır (FSC, 2020). Bu sistemde, çevresel açıdan uygunluk, toplumsal açıdan yararlı ve ekonomik olarak uygulanabilir olma ilkelerine dayalı ölçütler belirlenmiştir (Durusoy (2002); Komut (2016)). FSC sistemi tarafından geliştirilen ölçütler, orman yönetimi ve ürün Gözetim Zinciri sertifikalandırmasında CoC (Chain of Custody) kullanılmaktadır (Başkent ve Türker, 2003: 47).

PEFC (Pan Avrupa Orman Sertifikasyon Sistemi): Bu sistem, öncelikle küçük orman sahiplerine yönelik geliştirilen ve ulusal sertifikalandırma sistemlerinin biraraya getirilmesi amacıyla 1999'da Fransa'nın Paris kentinde kurulmuştur (PEFC, 2020). Sistem Avrupa'da

Ormanların Korunması Bakanlar Konferansında oluşturulan Pan Avrupa ölçütlerini esas almıştır. Bu ölçütler, orman kaynaklarının küresel karbon değişimi katkısı yanısıra bu kaynakların sürdürülebilirliğini esas alan ilkeleri içerir (PEFC, 2020; Komut (2016)).

Bu çalışmada, sürdürülebilir orman yönetimi kapsamında orman ve orman ürünleri sertifikasyon sistemleri ile Türkiye'deki sertifikalandırma durumu kıyaslamalı olarak ele alınarak konu hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Materyal ve Metot

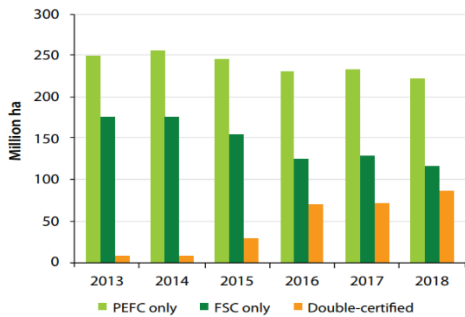
Çalışma kapsamında Türkiye'de orman ve orman ürünleri sertifikasyonuna ilişkin yaşanan süreç ve mevcut durumun tespit edilebilmesi amacıyla öncelikle Orman Genel Müdürlüğü (OGM) resmi kayıtlarında yer alan dokümanlar incelenmiş ve analiz edilmiştir. Diğer yandan, ülkemizde orman ve orman ürünleri alanında en fazla tercih edilen sertifikasyon sistemleri olan FSC ve PEFC'ye ilişkin veriler bu sertifikasyon kurumlarının resmi internet sitelerinden edinilerek irdelenmiştir.

Çalışmada ulaşılan veriler, Türkiye'nin orman kaynaklarının sürdürülebilir yönetimi hususunda mevcut durumu ile dünya geneli ve gelişmiş ülkeler kıyasında konumunu belirlemeye yönelik değerlendirmelerde kullanılmıştır.

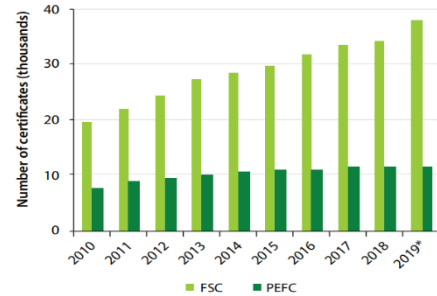
3. Bulgular ve Tartışma

3.1. Dünya'da Orman ve Orman Ürünleri Sertifikasyonu

Son yıllarda dünya genelinde görülen sertifikalı orman alanlarındaki artış 2018 yılı itibariyle azalma göstermiştir. FSC ve PEFC sertifikasyon sistemlerinin 2018 ortası itibariyle bildirdiği sertifikalı orman alanı toplamda 510 milyon hektar olmuştur. Bununla birlikte, çifte sertifikalandırmanın dikkate alınmasıyla küresel olarak toplam net sertifikalı orman alanı 424 milyon hektar olup, önceki raporlama dönemine kıyasla 7 milyon hektarlık bir azalma olduğu bildirilmiştir (UNECE/FAO, 2020: 13). 2013 yılından itibaren sadece FSC ve sadece PEFC tarafından sertifikalandırılan orman alanlarında azalma eğilimi görülürken, çifte sertifikalı orman alanlarındaki artış eğilimi devam etmiştir (Şekil 1a). FSC ile sertifikalandırılmış orman alanı 2018 yılı itibariyle 198 milyon ha, aynı yıl için PEFC ile sertifikalandırılmış orman alanı büyüklüğü 309 milyon ha'dır (UNECE/FAO, 2020: 16).

(a)

(b)

Şekil 1. Dünya Genelinde Sertifikalı Orman Alanı (A) ve Sertifikalı Ürün Sayısındaki (B) Değişim (UNECE/FAO, 2020: 16,18)

PEFC Orman Yönetimi Sertifikası ile sertifikalanan orman alanı Dünya genelinde yaklaşık 322 milyon ha'ya ulaşırken, bu sertifikalandırma sistemi ile en çok orman alanı sertifikalanan bölge %51,9 ile Kuzey Amerika olmuştur. PEFC CoC sertifikası sayısı toplamı 12.244 olurken, %81 ile Avrupa ülkeleri bu sertifikayı en çok tercih eden bölge görünümündedir (Tablo 1).

Tablo 1. PEFC Sertifikasyon Sisteminin Dünya Genelindeki Bölgesel Gerçekleşmeleri (PEFC, 2020)

Bölge	Orman Yönetimi Sertifikası (FM)		Gözetim Zinciri Sertifikası (CoC)		
	Sertifikalı Alan (ha)	Sertifikalı Alanın Toplamdaki Payı (%)	Sertifika Sayısı	Sertifika Toplamdaki Payı (%)	Sayısının
Afrika	596.822	0,60	25	0,00	
Asya	14.600.000	5,00	1536	13,00	
Güney Amerika	9.900.000	3,00	148	1,00	
Kuzey Amerika	168.000.000	51,90	415	3,00	
Avrupa	117.000.000	35,50	9895	81,00	
Okyanusya	11.900.000	4,00	225	2,00	
Toplam	321.996.822	100,00	12.244	100,00	

Dünya genelinde FSC Orman Yönetimi sertifikalandırması yapan ülke sayısı 83 iken toplamda alınan sertifika sayısı 1533 olmuştur. Alınan orman yönetimi sertifika sayısı 706 ile en fazla Avrupa ülkelerinde gerçekleşirken, toplam sertifikalı orman alanının %49'u Avrupa ülkelerinde yer almıştır. Diğer yandan, dünya genelinde FSC Gözetim Zinciri (CoC) sertifikalandırması yapan ülke sayısı 122 iken toplamda alınan sertifika sayısı 33.626 olmuştur. Alınan orman yönetimi sertifika sayısı 17.805 ile en fazla Avrupa ülkelerinde gerçekleşirken, toplam sertifika sayısının %53'ü yine Avrupa ülkelerinde tespit edilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. FSC Sertifikasyon Sisteminin Dünya Genelindeki Bölgesel Gerçekleşmeleri (FSC, 2020)

Bölge	Orman Yönetimi Sertifikası (FM)			Gözetim Zinciri Sertifikası (CoC)		
	Sertifikalı Alan (ha)	Sertifikalı Alanın Toplamdaki Payı (%)	Sertifika Sayısı	Sertifika Sayısının Toplamdaki Payı (%)	Sertifika Sayısı	Sertifika Sayısının Toplamdaki Payı (%)
Afrika	7.149.380	3,60	48	203	0,60	
Asya	8.797.194	4,40	239	10.280	30,50	
Güney Amerika	13.809.765	6,90	256	1.471	4,40	
Kuzey Amerika	69.082.443	34,70	245	3.454	10,30	
Avrupa	97.379.841	49,10	706	17.805	53,00	
Okyanusya	2.643.667	1,30	39	413	1,20	
Toplam	198.862.290	100,00	1533	33.626	100,00	

4. Türkiye’de Orman ve Orman Ürünleri Sertifikasyonu

1999 yılında Helsinki’de Avrupa Birliği tarafından düzenlenen Ormanlarının Korunması Bakanlar Konferansı ile Türkiye’nin AB mevzuatına uyum süreci diğer alanların yanısıra ormancılık alanında da başlatılmıştır (Dölarıslan, 2007: 160). OGM bu çerçevede, Yakın Doğu Bölgesi ve AB ülkelerinde kullanılmak üzere oluşturulmuş “sürdürülebilir orman yönetimi kriter ve göstergeleri” üzerinden kendi ulusal sürdürülebilir orman yönetimi kriter ve göstergelerini oluşturmuştur. Yine aynı yıl Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) sertifikalandırma yapabilecek kuruluşların akreditasyon işlemlerini yürütmek amacıyla kurulmuştur (T.C. Resmi Gazete, 1999). OGM’deki sertifikasyon çalışmaları ise 2010 yılında başlamıştır (FSC, 2020).

4.1. Türkiye’de Orman Yönetimi Sertifikasyonu

Türkiye’de OGM bünyesinde yer alıp Orman Yönetim sertifikası alan birimler Orman Bölge Müdürlüğü (OBM) ve Orman İşletme Müdürlüğü (OİM) bazında Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre 10 OBM Tablo 3’de yeralan OİM’leri düzeyinde FSC sertifikası sahibi olduğu görülmektedir. Diğer yandan, Bolu OBM bünyesinde yeralan Aladağ OİM ve Zonguldak OBM bünyesinde yer alan Karabük ve Yenice OİM bölge müdürlüğünden bağımsız FSC sertifikasına sahip birimlerdir. Ülkemizde 2020 itibarıyla FSC Orman Yönetimi sertifikasına sahip orman alanı büyüklüğü toplam 6.436.597,23 ha olduğu görülmektedir (FSC, 2020). Bu sonuçlar, sertifikalanan orman alanının toplam orman alanına oranının %28’e ulaştığını göstermektedir. Türkiye’de PEFC sertifikasyon sistemi kullanılarak sertifikalandırılan herhangi bir orman alanı bulunmamaktadır (PEFC, 2020).

Orman Genel Müdürlüğü’nün (OGM) toplumun ormanların ürettiği mal ve hizmetlerden en uygun şekilde faydalanabilmesi stratejik amacına ulaşılabilmesi için belirlenen hedeflerden biri de sertifikasyona ilişkindir. Ulusal ve uluslararası koşul ve gelişmeler ışığında sertifikalı orman alanının artırılması ve orman ürünlerinde sertifikasyon ve standartizasyonun artırılması temel amaç olarak belirlenmiştir (OGM, 2020: 18). Ancak OGM hiyerarşik yapılanma içindeki örgüt hedeflerinin üst birimlerin yönlendirmesine bağlı olarak oluştuğu bilinmektedir (Türker ve diğerleri, 2009: 119). Dolayısıyla sertifikalı OGM birimlerinde sertifikalandırmanın pazar odaklı, zorlayıcı veya teşvik edici çevresel faktörlere bağlı olarak geliştiğini söylemek zordur (Komut (2016)).

Tablo 3. Türkiye’de OGM Bünyesinde FSC Orman Yönetimi Sertifikasına Sahip Birimler (FSC, 2020)

OBM/Münferit	Orman İşletme Müdürlüğü	Sertifikalı Orman Alanı (ha)
Muğla OBM	Aydın, Dalaman, Fethiye, Kavaklıdere, Kemer, Köyceğiz, Marmaris, Muğla, Milas, Nazilli, Yatağan, Yılanlı	1.156.928,80
Bolu OBM	Bolu, Gerede, Seben	287.394,25
Bursa OBM	İnegöl, Yalova, Keles	149.323,30
Bolu OBM, Aladağ Orman İşletme Müd. (Münferit)	Aladağ	8.990,60
Kastamonu OBM	Araç, Ayancık, Daday, Taşköprü, Tosya	374.039,00

Istanbul OBM	Kırklareli, Vize, Demirköy	257.744,36
Karabük and Yenice Orman İşletme Müd. (Münferit)	Karabük, Yenice	210.590,10
Antalya OBM	Akseki, Alanya, Antalya, Elmalı, Finike, Gazipaşa, Gündoğmuş, Kaş, Konyaaltı, Serik, Taşagıl, Kumluca, Manavgat, Korkuteli	1.174.414,00
Adana OBM	Adana, Osmaniye, Feke, Pos, Karaisalı, Kadirli, Kozan, Saimbeyli, Pozantı	734709,60
Balıkesir OBM	Balıkesir, Alaçam, Dursunbey, Bandırma, Edremit, Bigadiç, Sındırgı, İvrindi, Gönen	676.210,34
Mersin OBM	Anamur, Bozyazı, Gülnar, Mut, Silifke, Erdemli, Mersin, Tarsus	833.260,88
Çanakkale OBM	Anafartalar, Ayvacık, Bayramiç, Biga, Çan, Çanakkale, Kalkın, Keşan, Yenice	572.992,00
Toplam		6.436.597,23

4.2. Türkiye’de Gözetim Zinciri Sertifikasyonu

Ülkemizde orman ürünleri endüstrisi sektöründe 2020 yılı itibariyle 28 farklı ürün grubunda toplam 1786 adet FSC CoC sertifikası bulunduğu belirlenmiştir. Sertifika toplamının %76’sının kâğıt, kâğıt hamuru ve kâğıt yan ürünlerinden oluştuğu görülmüştür (Tablo 4). FSC CoC sertifikası alan işletme sayısı ise 538 olmuştur (FSC, 2020).

Türkiye orman ürünleri endüstrisi sektöründe 2020 yılı itibariyle 29 farklı ürün grubunda toplam 221 adet PEFC CoC sertifikası bulunduğu belirlenmiştir. Sertifika toplamının %62’sinin kâğıt, kâğıt hamuru ve kâğıt yan ürünlerinden oluştuğu görülmüştür (Tablo 5). PEFC CoC sertifikası alan işletme sayısı ise 41 olmuştur (PEFC, 2020). Türkiye’deki PEFC CoC sertifika sayısı toplam CoC sertifika sayısının sadece %11’ini oluşturduğu anlaşılmıştır. FSC ve PEFC sertifikalandırma sistemlerinin her ikisinde de sertifika sayısının büyük kısmını kâğıt ve kâğıt ürünleri teşkil etmektedir.

Tablo 4. Türkiye’de FSC Coc Sertifikalandırma Durumu (FSC, 2020)

Ürün Grubu	CoC Sertifika Sayısı	Ürün Grubu	CoC Sertifika Sayısı
Bambu ve bambu eşyalar	7	Masif ahşap (biçilmiş, yontulmuş, soyulmuş)	20
Kâğıt hamuru	33	Planyadan geçirilen ürünler	39
Kâğıt	96	Kaplama	20
Karton	66	Ahşap paneller	37
Oluklu kâğıt ve karton	63	Tasarlanmış ahşap ürünler	19
Kâğıt paketler ve ambalajlar	252	Ahşap ambalaj vb.	14
Ev ve sıhhi ürünler	30	İnşaatta kullanılan ahşaplar	30
Kâğıt kırtasiye malzemeleri	175	İç mekân mobilyası	46
Basılı materyal	160	Dış mekân ve bahçe mobilyası	18

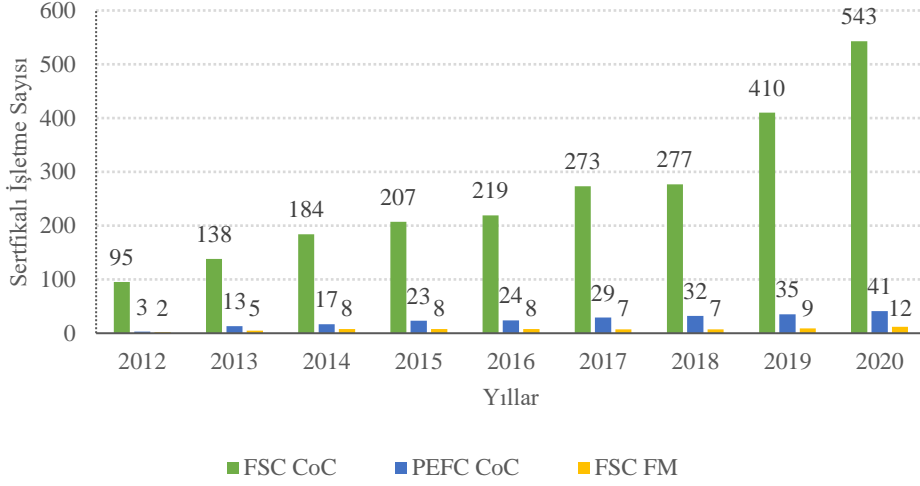
Bobin, makara vb.	7	Rekreasyon ürünleri	2
Diğer kâğıt hamuru ve kâğıt ürünleri	551	Ev eşyaları	12
Kaba ahşap	40	Ahşap kırtasiye	3
Talaş veya parçacık halinde ahşap	13	Diğer imal edilmiş ahşap ürünler	11
Emprenye edilmiş/İşlenmiş ahşap	9	Diğer ahşap ürünler	13
Toplam			1786

Ülkemizde oluşan fiili bu durumun küresel düzeydeki sertifikalandırmada özellikle kâğıt ve kâğıt ürünleri iş kollarında diğer iş kollarına nazaran daha yüksek gelişim eğilimi göstermesi (Gan, 2005: 1733) ile aynı yönde olduğu görülmektedir. Farklı ülkelerde yapılan çalışmalarda, orman ürünleri endüstrisi alt sektörlerini oluşturan işletmeler arasında CoC sertifikasyonunun benimsenmesi hususunda görüş ayrılıkları bulunduğu belirlenmiştir (Gados (2011); Tuppura ve diğerleri, 2015: 11). Diğer yandan, CoC sertifikasyonunun gelişim hızının en yüksek olduğu alt sektör grubunun kâğıt ve kâğıt ürünleri olduğu bildirilmektedir (Gados (2011); Shoji ve diğerleri, 2014: 7).

Tablo 5. Türkiye’de PEFC Coc Sertifikalandırma Durumu (PEFC, 2020)

Ürün Grubu	CoC Sertifika Sayısı	Ürün Grubu	CoC Sertifika Sayısı
Kâğıt ve karton, diğer kâğıt ve karton	66	Lamine kereste ürünler	2
Ev ve sıhhi kâğıt	15	Kontrplak, MDF, HDF	6
Ahşap esaslı paneller	3	Diğer imal edilmiş ahşap ürünler	1
Yuvarlak odun	5	Dönüştürülmüş kâğıt ürünler	1
Testere ve kaplamalık tomruk	4	Yakacak odun ve odun kömürü	1
Kaplama levhalar	2	Biçilmiş odun ve traversler	6
Ambalaj malzemesi ve ambalaj kâğıtları, ambalaja yönelik diğer kâğıtlar, kutu malzemesi	47	Yakacak odun (cipsler, artıklar, peletler, tuğlalar vb.)	1
Katlanır gişeler	1	Cipsler ve parçacıklar	3
Basılı materyal	5	Selüloz	5
İnşaatçılık ve marangozluk	5	Kaplamasız ahşap, işlenmiş ağaç ürünleri	2
Tutkal ve lamine ürünler	4	Varil ve fıçı	1
Parmak eklemli kereste	5	Ahşap bazlı paneller	1
Zemin kaplaması	7	Bahçe mobilyaları, dış mekân ürünler	4
Gazete kâğıdı, grafik kâğıdı	4	Aletler ve tornalanmış ahşap	4
Tasarlanmış ahşap ürünler, ahşap ürünler	10		
Toplam			221

Ülkemizde 2012 yılında 100 olan sertifikalı işletme sayısı 2020 yılında 596 olarak tespit edilmiştir. 2012 yılından 2020 yılına kadar sertifikalı işletme sayısındaki artış FSC CoC sertifikasında 448 olurken, PEFC CoC sertifikasında 38 adetlik bir artış görülmüştür. Türkiye’de PEFC FM sertifikası ile sertifikalanan orman alanı bulunmamaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. Türkiye'deki Sertifikalı İşletme Sayısının Yıllar İtibariyle Değişimi (FSC, 2020; PEFC, 2020)

Sonuç ve Değerlendirme

Doğal kaynakların sürdürülebilirliği ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi amacıyla geliştirilen orman ve orman ürünlerinin sertifikalandırılması dünya genelinde ve özellikle gelişmiş ülkeler düzeyinde hızlı bir gelişme göstermektedir. Benzer şekilde Türkiye'deki sertifikalandırma çalışmalarında da önemli aşamalar kaydedildiği görülmektedir.

OGM'nin 2010 yılında FSC FM sertifikalandırmasını tercih ederek başlattığı çalışmalarda orman alanlarının %28'i sertifikalandırılmış durumdadır. Bu çalışmaların tüketiciler düzeyinde kabul edilirliliğinin artırılmasını sağlayabilmek amacıyla tüketici talepleri ve pazar dinamiklerindeki değişimlerin izlenmesi önemli bir gereklilik olarak görülmektedir.

Orman ürünleri sertifikalandırmasında alt sektörler düzeyinde önemli farklılıklar oluşmuştur. Ülkemizde en çok tercih edilen sertifikasyon sistemi FSC olurken, en hızlı gelişim kâğıt ve kâğıt ürünleri alt sektöründe gerçekleşmiştir. Söz konusu farklılığın bu alandaki dış ticaretin ağırlıklı olarak gerçekleştiği AB ülkelerindeki sertifikasyona yönelik kısıtların nedeniyle olduğu değerlendirilmektedir.

Yapılan değerlendirmeler yurt içi pazarda nihai tüketici ve işletmeler düzeyinde sertifikasyon farkındalığının geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Akyol, A. (2004). Türkiye'de sürdürülebilir orman kaynakları yönetimi, ilkeleri, göstergeleri ve uygulamalar, yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Isparta.
- Akyol, A., & Üçok, G. (2008). Sertifikasyon kavramı ve ülkemiz ormancılığında durum. VI Ulusal Orman Fakülteleri Kongresi, 8-9 Mayıs, Düzce, Türkiye, 301-310.
- Ayan, S., Öztürk, S., & Yiğit, N. (2007). Karadeniz Bölgesi milli parklarının Pan Parks sertifikasyon sistemine uygunlukları, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, Türkiye, 105-129.

- Başkent, E. Z., & Türker, M. F. (2003). Ormancılıkta sertifikalandırma ile ilgili değerlendirmeler. İÜ Orman Fakültesi Dergisi, Seri: B, 52-53(1-2), 41-54.
- Bozdoğan, R. (2010). Sürdürülebilir gelişme düşüncesinin tarihsel arka planı. Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 0(50), 1011-1028.
- Dölerslan, E. Ş. (2007). Avrupa'da ormanların korunması bakanlar konferansı sürecinin sürdürülebilir orman yönetimi anlayışı. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, A (2), 159-174.
- Durusoy, İ. (2002). Sertifikalandırma ve Türkiye ormancılığında gerekliliği, olabilirliği, uygulanması sürecinde karşılaşılması muhtemel darboğazların ve fırsatların irdelenmesi, yüksek lisans tezi, KTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Ergün, T., & Çobanoğlu, N. (2012). Sürdürülebilir kalkınma ve çevre etiği. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 97-123.
- FSC. (2020). Forest stewardship council. <https://fsc.org/en/about-us/25-years-of-fsc>, 13.11.2020.
- Gados, A. I. (2011). Institutional consumer preferences for forest stewardship council certified paper, master of science in Agricultural and Resource Economics, University of Alberta, Department of Rural Economy, Canada.
- Gan, J. (2005). Forest certification costs and global forest product markets and trade: a general equilibrium analysis. Canadian Journal of Forest Research, 35(7), 1731-1743.
- Gönel, F. D. (2002). Globalleşen Dünyada (nasıl bir) sürdürülebilir kalkınma. Birikim Dergisi, 158, 72-80.
- Güven, A., & Demirci, Ö. F. (2019). Doğal kaynakların devamlılığında çevre yönetiminin önemi. 3. Uluslararası UNİDOKAP Karadeniz sempozyumu "Sürdürülebilir tarım ve çevre" 21-23 Haziran, Tokat, Türkiye, 368-374.
- Komut, O. (2016). Türkiye'de ormancılık ve orman ürünleri endüstrisinde sertifikasyon: Sektörel durum ve farkındalık çözümlemesi, doktora tezi, Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Orman Mühendisliği Anabilim Dalı, Artvin.
- OGM. (2006), Kavram notu, sürdürülebilir orman yönetim kriter ve göstergeler. OGM Strateji Geliştirme Dairesi, Ankara, 10 s.
- OGM, (2020). Orman Genel Müdürlüğü 2019 idare faaliyet raporu. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı Ankara, 98 s.
- Özmehmet, E. (2008). Dünyada ve Türkiye'de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımları. Journal of Yaşar University, 3(12), 1-23.
- PEFC. (2020). Programme for the endorsement of forest certification, available in <https://www.pefc.org/discover-pefc/what-is-pefc>, 13.11.2020.
- Ruckelshaus, W. D. (1989). Toward a Sustainable World. Scientific Amerikan, 261(3), 66-175.
- Shoji, Y., Nakao, N., Ueda, Y., Kakizawa, H., & Hirai, T. (2014). Preferences for certified forest products in Japan: A case study on interior materials. Forest Policy and Economics, 43(2014), 1-9.
- Şener, F. N. (2009). Sürdürülebilir orman yönetiminde sertifikasyon ve akreditasyon kavramları, II. Ormancılıkta Sosyo-ekonomik Sorunlar Kongresi, 19-21 Şubat, Isparta, Türkiye, 371-377.

T.C. Resmi Gazete (1999). Türk Akreditasyon Kurumu Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun. Kanun Numarası: 4457, Kabul Tarihi: 27/10/1999, Yayımlandığı R. Gazete: Tarih: 4.11.1999, Sayı: 23866, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 5 Cilt: 39.

Toprak, D. (2006). Sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde çevre politikaları ve mali araçlar. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(4), 146-169.

Tuppura, A., Puumalainen, K., & Toppinen, A. (2015). Forest certification and ISO 14001: current state and motivation in forest companies. Business Strategy and the Environment. 1, 1-14.

Türker, M. F., Barlı, Ö., & Ayyıldız, H. (2009). Türkiye ormancılık teşkilatında işletme kültürünü belirlemeye yönelik bir araştırma, Erzurum: Ormancılık ve Tabiatı Koruma Vakfı Yayını.

UNECE/FAO. (2020). UNECE/FAO forest products annual market review 2018-2019. available in <http://www.uncece.org/fileadmin/DAM/timber/publications/SP48.pdf>, 4.11.2020.

Urungu, A. (2010). Sürdürülebilir kalkınma: Uygulamalı antropolojinin eylem alanı. Antropoloji Dergisi, 24, 133-164.

5. Sınıf Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında Yer Alan Kazanımların Anahtar Yetkinliklerle İlişkisi

Şenol Mail Pala¹⁸⁶

Öz

Bireylerin kendilerini küresel düzeyde ve çok boyutlu olarak geliştirmesi birçok ülkenin eğitim sisteminin önemli hedeflerinden birisi olmuştur. Bu amaçla Avrupa'da bireyleri yetiştirmek için Avrupa Yeterlilikler Çerçevesi belirlenmiştir. Ülkemizde ise bu çerçeveye uyumlu bir şekilde Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi oluşturulmuştur. Ülkemizde oluşturulan bu çerçevede ise sekiz anahtar yetkinlik belirlenmiştir. 2018 yılında öğretim programlarının güncellenmesiyle birlikte hayat boyu öğrenme çerçevesi kapsamında öğretim programlarına bu sekiz anahtar yetkinlik eklenmiştir. Anahtar yetkinliklere yer verilen öğretim programlarından birisi de Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı (SBDÖP) olmuştur. Bu kapsamda SBDÖP'te yer alan anahtar yetkinliklerin programla ne kadar ilişkili olduğu önemlidir. Bu nedenle çalışmada 5. Sınıf SBDÖP'te yer alan kazanımların, anahtar yetkinliklerle ilişkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, nitel araştırma modeli ve doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. 2018 SBDÖP araştırmanın veri kaynağı olarak belirlenmiştir. Verilerin analizi, betimsel analiz tekniğiyle yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre 5. Sınıf SBDÖP'ün kazanımlarının programda yer verilen anahtar yetkinlikler ile uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öğretim programında en fazla sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler ile ilişkili kazanıma yer verildiği ancak "anadilde iletişim" ve yabancı dillerde iletişim yetkinlikleriyle doğrudan ilişkili herhangi bir kazanıma yer verilmediği belirlenmiştir. Ayrıca sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinliklerin diğer yetkinliklere göre daha fazla öğrenme alanıyla ilişkilendirildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Bilgiler, Hayat Boyu Öğrenme, Anahtar yetkinlik.

The Relationship between The Gains in The Fifth Grade Social Studies Lesson Curriculum and The Key Competences

Abstract

Individuals' developing themselves globally and multi-dimensionally has been one of the crucial purposes of the education systems of several countries. According to this purpose, in Europe, the European Qualifications Framework was constituted to develop individuals. In our country, the Turkish Qualifications Framework was constituted in harmony with this framework. Eight key competences were determined in this framework constituted in our country. With the update of the curricula in our country in 2018, eight key competences were included in curricula within the scope of the life-long learning framework. One of the curricula consisting of the key competences is the Social Studies Lesson Curriculum (SSLC). In this context, to what extent the key competences included in the SSLC are related to the program is significant. For this reason, it is aimed to investigate the relationship between the gains in the 5th grade SSLC with the key competences in the study. The qualitative research model and document review method were employed in the research. The 2018 SSLC was determined as the data source of the research. The data

¹⁸⁶ Dr. Öğretmen, Erzincan Bilim ve Sanat Merkezi, Erzincan, senolmailpala@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0489-9557

analysis was performed with the descriptive data analysis technique. According to the results of the study, it was concluded that the gains in the 5th grade SSLC were in harmony with the key competences included in the curriculum. It was determined that the gains having the relationship with competences related to the social and citizenship were included, however, gains directly related to the competences of “communication in mother language” and communication in foreign languages were not included in the curriculum. In addition, it was observed that social and competences related to citizenship were associated with more learning fields than other competences.

Keywords: Social Studies, Life-long Learning, Key Competences.

Konaklama Yönetiminde Yeşil İnsan Kaynaklarının Önemi: Bir Literatür Taraması

Gülşen Kırpık¹⁸⁷, Eda Rukiye Donbak¹⁸⁸

Öz

Son yıllarda küresel ısınma sebebiyle ortaya çıkan endişeler, sürdürülebilir bir dünya için bilim dünyasında olduğu kadar, iş dünyasında, tüketici konumundaki bireylerde ve özellikle medyada pro-aktif çevre yönetimi bağlamında yeşil insan kaynaklarına verilen önemi artırmıştır. Bu bağlamda, İşletme yönetiminin her seviyesinde dikkate alınan proaktif çevre yönetiminin yeşil yönlerine önem veren stratejilerin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Söz konusu hedefler içerisinde çevreyi korumaya önem veren, çevresel atıkların azaltılması konusunda istekli olan insan kaynaklarına yatırım yapılması ağırlık kazanmıştır. Bu çalışmada, konaklama yönetimi açısından yeşil insan kaynaklarının öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, Google Scholar veri tabanında "green human resources" ve "hospitality management" yazılarak ulaşılan 115 uluslararası akademik çalışma ile "yeşil insan kaynakları" ve "konaklama" yazılarak ulaşılan 4 ulusal akademik çalışma olmak üzere toplam 119 çalışma üzerinde bir literatür taraması yapılmıştır. Ulusal yazında sadece, sanayi işletmeleri üzerinde yapılan bir derleme çalışması, tekstil işletmeleri ile ilgili yapılan bir ampirik çalışma, yeşil muhasebe konusu ile ilgili bir derleme çalışması ve çevreyi konu alan "İşletme ve Ekonomi yazıları" isimli bir kitap çalışmasına ulaşılmıştır. Bu durum, yeşil insan kaynakları konusunun, konaklama yönetimi açısından çok az çalışılmış olduğunu ortaya koymuştur. Gerek ulusal gerekse uluslararası yazın birlikte değerlendirildiğinde; yeşil insan kaynakları yönetiminde, yeşil işe alma, yeşil seçme, insan kaynağının yeşilleştirilmesi, yeşil eğitim ve gelişim, yeşil güçlendirme, yeşil performans yönetimi ve değerlendirme, yeşil çalışan katılımı, yeşil örgüt kültürü ve benzeri kavramların öne çıktığı gözlenmiştir. Ayrıca, çalışma sonucunda "paydaş baskıları", "göreceli avantaj", "yeşil insan kaynakları yönetiminin uygulanmasından algılanan faydalar", "üst yönetim taahhüdü ve yeşil entelektüel sermaye" faktörlerinin yeşil insan kaynakları yönetiminin benimsenmesini etkileyen faktörler olduğu ve yeşil insan kaynakları yönetim modelinde en çok kullanılan boyutların "yeşil işe alma ve seçme", "yeşil eğitim ve geliştirme", "yeşil performans yönetimi" ve "yeşil ödül ve ödeme" şeklinde dört boyuttan oluştuğu ortaya konulmuştur. Çalışmanın amacına ulaşılması bağlamında, konaklama yönetimi açısından yeşil insan kaynaklarına ilişkin literatür taraması sonucunda; yeşil insan kaynakları ile çevresel sürdürülebilirlik, finansal sürdürülebilirlik, çevresel performans, bireysel ve örgütsel performans, örgütsel vatandaşlık, gönüllü yeşil davranışlar, rekabet avantajı ve iş başarı göstergeleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Buna göre, yeşil insan kaynaklarının konaklama yönetiminde özellikle sürdürülebilirlik anlayışı üzerinde önemli olumlu etkileri olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yeşil İnsan Kaynakları, Konaklama Yönetimi, Sürdürülebilirlik.

¹⁸⁷ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, gkirpik@adiyaman.edu.tr

¹⁸⁸ Dr. Öğr. Üyesi, Adıyaman Üniversitesi Turizm Fakültesi, edonbak@adiyaman.edu.tr

The Importance of Green Human Resources in Hospitality Management: A Literature Review

Abstract

Concerns due to global warming in recent years have increased the importance given to green human resources in the context of pro-active environmental management for a sustainable world, in the scientific world, as well as in the business world, consumer individuals and especially in the media. In this context, it is aimed to develop strategies that are taken into consideration at every level of the business management and give importance to the green aspects of proactive environmental management. Among these goals, investing in human resources, which attaches importance to protecting the environment, is willing to reduce environmental wastes, has gained importance. In this study, it is aimed to reveal the importance of green human resources in terms of hospitality management. In this context, a total of 119 studies, including 115 international academic studies reached by writing "green human resources" and "hospitality management" in the Google Scholar database, and 4 national academic studies reached by writing "green human resources" and "hospitality" has been scanned. In the national literature, only a compilation study on industrial enterprises, an empirical study on textile enterprises, a compilation study on green accounting and a book study titled "Business and Economics articles" on the environment were reached. This situation revealed that the green human resources issue has been little studied in terms of hospitality management. When both national and international literature are evaluated together; Green recruitment, green selection, greening of human resources, green training and development, green empowerment, green performance management and evaluation, green employee participation, green organization culture and similar concepts are observed in green human resources management. In addition, as a result of the study, it was found that "stakeholder pressures", "relative advantage", "perceived benefits from the implementation of green human resources management", "top management commitment and green intellectual capital" are factors affecting the adoption of green human resources management; and the most used dimensions in green human resources management model are "green recruitment and selection", "green training and development", "green performance management" and "green reward and payment". In the context of achieving the aim of the study, as a result of the literature review on green human resources in terms of hospitality management; It has been determined that there is a significant relationship between green human resources and environmental sustainability, financial sustainability, environmental performance, individual and organizational performance, organizational citizenship, voluntary green behavior, competitive advantage and business success indicators. Accordingly, it has been revealed that green human resources have significant positive effects on hospitality management, especially on the understanding of sustainability.

Keywords: Green Human Resources, Hospitality Management, Sustainability

Eğitim Sürecine Paydaş Yaklaşımı: Ebeveyn Katılımı

Semih Çayak¹⁸⁹, İsmail Karsantik¹⁹⁰

Öz

Eğitim faaliyetlerini ve kalitesini etkileyen farklı paydaşlar bulunmaktadır. Bu paydaşlardan birisi de ebeveynlerdir. Eğitsel niteliğin artırılmasında ebeveynlerin sürece aktif katılımının önemli olduğu belirtilmektedir. Bu araştırmanın amacı, veli ilgisi kavramına yönelik olarak öğretmenlerin görüşlerinin neler olduğunun belirlemektir. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenoloji deseninde tasarlanmış olan bu araştırmanın verileri araştırmacı tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla öğretmenlerle yapılan görüşmelerden elde edilmiştir. Araştırmanın çalışma grubunu 2020-2021 eğitim-öğretim yılında Kırklareli ilindeki liselerde görev yapmakta olan 26 öğretmen oluşturmaktadır. Görüşmelerden elde edilen verilerin içerik analizi sonucunda ortaya çıkan kodlar belirli temalar altında gruplandırılmıştır. Araştırma bulguları genel olarak öğretmenlerin büyük bir kısmı velilerin öğretmenin işlerine müdahale etmemesi gerektiğini göstermektedir. Ayrıca veli ilgisinin öğrencinin akademik ve sosyal gelişimine birtakım faydalar sağladığı, bunun içinde velilerin okul ve öğretmen ile iletişim ve işbirliği başta olmak üzere çocuklarının eğitim süreçlerine olumlu katkılar sunmaları gerektiği belirtilmiştir. Araştırma sonucunda öğretmenler, velilerin çocuklarının eğitim süreçlerine ilgi göstermeleri için birtakım öneriler geliştirmiştir. Bu öneriler doğrultusunda, ebeveynlerin ilgilerinin düzeyini ayarlayabilmeleri, işbirliğini sürdürmeleri, öğrencilerin kişilik gelişimine önem vermeleri ve derslerine yardımcı olmaları şeklindedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn ilgisi, eğitim süreci, ebeveyn katılımı

A Stakeholder Approach to The Educational Process: Parental Involvement

Abstract

Stakeholders can influence educational activities and quality. One of these stakeholders is parents. Active participation of the parents considered important in increasing educational quality. Therefore, the aim of the current study is to determine the views of teachers regarding the concept of parental interest. The data of the qualitative study conducted in phenomenology design were obtained from the interviews with teachers by using the semi-structured interview form. The study group consisted of 26 teachers working in high schools in 2020-2021 academic year. The data were analyzed through content analysis. The codes created through the interviews were grouped under certain themes. According to the results, most of the teachers generally stated that parental interest provides some benefits to the academic and social development of the student, and that parents should make positive contributions to the educational process of their children, especially regarding communication and cooperation with the school and the teacher. Teachers developed some suggestions for parents to show more interest in their children's educational processes. In line with these suggestions, parents are expected to be able to adjust the level of their interests towards children, sustain their collaboration, place emphasis on students' personality development and help on their assignment.

Keywords: Parental interest, educational process, parent involvement

¹⁸⁹ Dr., Ministry of National Education, Orcid no: 0000-0003-4360-4288, semihcayak@gmail.com

¹⁹⁰ Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Orcid no: 0000-0002-0279-7397, ismailkarsantik@gmail.com

Üniversite Öğrencilerinin Girişimci Kişilik Özellikleri ve Kariyer Planlamaları Açısından İncelenmesi

Erman Kedikli¹⁹¹, Zeynep Mutlu¹⁹², İbrahim Süngü¹⁹³

Öz

Bu çalışmanın amacı; üniversite öğrencilerinin sosyodemografik özelliklerine göre girişimci kişilik özelliklerinde ve kariyer planlamaları puanındaki farklılıklarını incelemektir. Bu amaçla Türkiye'deki devlet ve vakıf üniversitesi öğrencilerine anket uygulanmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 450 öğrenciye ulaşılmış, ancak verilerin tam ve eksiksiz olduğu 416 anket üzerinden analiz yapılmıştır. Ankette kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılmış ve oldukça güvenilir oldukları tespit edilmiştir (Girişimci Kişilik Özellikleri: Cronbach Alpha=0,956; Kariyer Planlama: Cronbach Alpha=0,896). Gruplar arasındaki farklılıkları ölçmek için T testinden ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) analizlerinden faydalanılmıştır. Üniversite öğrencilerinin yaşa ($F=17.318, p<0.001$), cinsiyete ($t=-5.36, p<0.001$), öğrenim gördükleri üniversite türüne ($t=5.02, p<0.001$), genel akademik not ortalamalarına ($F=8.02, p<0.001$), ailelerin aylık gelirlerine ($F=6.16, p<0.001$) ve ailelerde en az bir başarılı girişimcinin bulunmasına ($t=2.88, p<0.001$) göre girişimci kişilik özellikleri ortalamaları karşılaştırıldığında farkın anlamlı derecede olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, üniversite öğrencilerinin yaşa ($F=7.086, p<0.001$), cinsiyete ($t=-4.95, p<0.001$), öğrenim gördükleri üniversite türü ($t=4.53, p<0.001$), ailelerin aylık gelirleri ($F=6.14, p<0.001$), ailelerde en az bir başarılı girişimcinin bulunması ($t=4.39, p<0.001$) ile Kariyer Planlamaları ortalamaları karşılaştırıldığında farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Küreselliğin her geçen yıl azami düzeyde önem arz etmesine bağlı olarak kişilerin girişimciliğe ve kariyer planlamalarına yoğunluk vermesi gerektiği teknoloji çağının kaçınılmaz bir sonucudur. Ayrıca girişimci kişilik özelliklerindeki farklılıkları azaltmak için eğitim faaliyetlerine daha fazla odaklanmanın önemi ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimci Kişilik Özellikleri, Kariyer Planlaması

An Investigation of University Students in terms of Entrepreneurial Personality and Career Planning

Abstract

The purpose of this study is; To examine the differences between university students' sociodemographic characteristics in their entrepreneurial personality traits and career planning scores. For this purpose, a questionnaire was administered to students in state and private universities in Turkey. In the study, 450 students were reached using the convenience sampling method, but analysis was made on 416 questionnaires in which the data were complete. Reliability analyzes of the scales used in the questionnaire were made and it was found that they were very reliable (Entrepreneurial Personality Traits: Cronbach

¹⁹¹ Öğr. Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, SBF, Sağlık Yönetimi, ekedikli@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5508-194X

¹⁹² Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, SBF, Sağlık Yönetimi, zeynepmutlu267@gmail.com, ORCID:0000-0001-8279-0146

¹⁹³ Lisans Öğrencisi, İstanbul Medipol Üniversitesi, SBF, Sağlık Yönetimi, ibrasngno11@gmail.com, ORCID:0000-0002-6056-2481

Alpha = 0.956; Career Planning: Cronbach Alpha = 0.896). T test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to measure the differences between groups. University students' mean entrepreneurial personality traits were compared to age ($F = 17.318, p < 0.001$), gender ($t = -5.36, p < 0.001$), type of university they attended ($t = 5.02, p < 0.001$), and overall academic grade averages ($F = 8.02, p < 0.001$), the monthly income of the families ($F = 6.16, p < 0.001$) and the presence of at least one successful entrepreneur in the families ($t = 2.88, p < 0.001$), the difference was found to be significant. In addition, the mean Career Planning of university students depends on age ($F = 7.086, p < 0.001$), gender ($t = -4.95, p < 0.001$), type of university ($t = 4.53, p < 0.001$), families' monthly income ($F = 6.14, p < 0.001$) and the presence of at least one successful entrepreneur in families ($t = 4.39, p < 0.001$), the difference was found to be significant. It is an inevitable result of the age of technology that people should concentrate on entrepreneurship and career planning, as globalism becomes of utmost importance every year. In addition, the importance of focusing more on educational activities in order to reduce differences in entrepreneurial personality traits has emerged.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneurial Personality Traits, Career Planning

Giriş

Dünya tarihinin başlangıcından itibaren girişimcilik kavramı süregelmiştir. Fark edilmeyi bekleyen fırsatları, yenilikleri ve değişimi sürdürülebilirlik ve gelişimin kararlı uygulamalarının sonucunda girişimcilik faktörü devreye girmektedir. Bahsedilen unsurların girişimci kültür ve zihniyetinin ortaya çıkmasında bireysel özellik ve davranışları gibi faktörler etki etmektedir. Bunun yanı sıra girişimci olabilmenin önündeki bazı etmenler; eğitim düzeyi, sosyoekonomik yapı ve yaşadığı çevredir (Küçük, 2007:29-35).

Girişimci kişilerin özellikleri, düşünceleri, inançları, tutumları, gelişim yönleri işletmenin şu anki durumunu ve gelecekte bulunacak olan konumunu fazlasıyla etkilemektedir. Kişiliğin ise girişimcilik kavramını etkilediği ancak tamamen kapsamadığı ve yeterli olmadığı bilinmektedir. Buna istinaden girişimcilik, kişiliğin dışında çok fazla sayıda faktörü içinde barındırdığı, tek bir özelliğe bağlı kalmamasıyla kişinin kendini geliştirirken sadece bir yöne odaklanmaması gerektiğini göstermektedir (Kızıltay, 2010:32-33).

Kariyer ise kişinin iş yaşamındaki gelişmelerin tümü diye açıklanabilir. Bireyin entelektüel sermayesini, becerilerini, yeteneklerini geliştirip işletme içerisinde üst bölümlere veya daha üstün işletmeye geçiş yapmasıyla sonuçlanmaktadır.

Kişi kendi hedef, amaç ve stratejilerini şekillendirmektedir. Durumun olumlu sonuçlar verebilmesi için işletme ve kişinin misyon, gelişim ve motivasyonları örtüşmesi gerekmektedir (Kula ve Adıgüzel, 2015: 291-315).

Kariyer planlamasında kişi sürekli bir kararsızlık ve girdabın içinde hissediyorsa bulunduğu mesleği gözden geçirmelidir. Modern şartlar göz önünde bulundurulduğunda gelişmiş ülkeler küçük yaştan itibaren kişiyi yetenek, beceri ve düşüncelerini analiz ederek tek mesleğe veya birkaç mesleğe yönlendirdikleri görülmektedir (Özdemir, 2010).

1. Literatür Taraması

1.1. Girişimcilik

Girişim, bir işe girişme, teşebbüs durumu olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2019). Girişimcilik; kâr amacı ile mal ve hizmet üretmek için kurulan hukuki ve finansal kişiliğe sahip

bir örgüt olarak ifade edilmektedir. Girişimler bir ülkenin ekonomisini oluşturan en küçük yapı taşıdır ve ekonomiye yön verebilir, parametrelerini değiştirebilir veya etkilenebilirler. İktisadi mal veya hizmet üretimi için gerçek veya tüzel kişilerce, risk alınarak, üretim faktörlerinin (Doğal kaynaklar, Emek, Sermaye, Girişimci) bir araya getirilip, katma değer yaratma, karlı bir işi başlatma veya büyütme, yeni bir mal veya hizmete dönüştürme sürecidir (Özdevecioğlu ve Karaca, 2015:14).

Girişimcilik, gelişmiş ülkelerde pazar mekanizmaları ile daha etkin rol almaktayken gelişmekte ve daha az gelişmiş ülkelerde hükümet politikaları ön planda olmaktadır (Naffziger,1995:32). Girişimciliğin 20.yy'da önemi oldukça fazladır. Başta bölgesel kalkınma olmak üzere toplumun tüm fertlerini kapsamaktadır. Girişimciler sayesinde fırsatlar en uygun şekilde kullanılıp kalkınmada anahtar rol oynayacaklardır (Memiş vd., 2007).

Birey için önemi: Girişimcilik ruhuna sahip olan bireyler özgüvenli, iş yapabilme yetenekleri diğer kişilere göre çok daha fazladır. Girişimi gerçekleştirmeye çalışan birey konfor alanını genişletir, çevresini artırır, ekonomisini kendi yönetir ve birçok alanda tecrübe edinme fırsatı yakalar.

Toplum için önemi: Girişimcilikle kendisine fayda yaratmış olan bireylerin toplum için de faydaları küçümsenmeyecek oranda önem arz etmektedir. Toplumsal kaynakların girişimciler aracılığıyla kullanılabilir olmaları, toplumun ekonomik yapısını, istihdamı ve refahı önemli ölçüde etkilemektedir (Küçükaltan, 2011).

Ekonominin tetikleyici gücünü, dinamiğini oluşturan ve ulusal bazda zenginlik ortaya çıkaran, rekabeti arttıran, çok çeşitli ürün ve hizmetin sunulmasını sağlayan, çeşitli ve fazla iş fırsatı sunarak sosyoekonomik büyümenin ve gelişmenin önemli bir faktörü olarak kabul edilen girişimcilik, geleceğin dünyasında önemli bir potansiyel güç olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, 2000'li yıllarda, girişimci ve girişimciliğin önemi, bugüne dek olduğundan çok daha fazla iken, girişimciliğe olan ilgi ve eğilimin ilerleyen yıllarda da hızlı bir şekilde artacağı öngörülmektedir.

1.1.1. Girişimci Kişilik Özellikleri

Girişimci bireylerin kişilik oluşumunda doğuştan gelen özelliklerin olduğu gibi dış faktörlerin de girişimci kişiliklerin oluşmasında önemli derecede etki yaptığı literatürdeki çalışmalarla sabittir. Özellikle aile yapısı, toplum, cinsiyet, eğitim düzeyi ve ekonomik çevre girişimciliği etkileyen unsurlar olarak sıralanabilir (İrmiş ve Barutçu, 2012; Akpınar ve Küçüköksel, 2015). Literatürde kabul edilen girişimci kişilik özellikleri aşağıdaki gibidir (Koh, 1996:14; Bozkurt ve Erdurur, 2013:59):

Risk Alma: Bireylerin kararsızlık durumunda risk almaya yönelik tutumu olarak risk alma eğilimi olarak tanımlanabilmektedir (Koh, 1996:15). Kişiler eylemde bulunduğu alanlarda karşılaşabileceği bazı riskleri göz önüne alıp risklere olabildiğince katlanması gerekmektedir (Pişkinsüt, 2011). Risk alma eğilimi yüksek bireyler ücret karşılığı iş görmektense bireysel girişimlerde bulunarak daha başarılı olacakları kabul edilmektedir (Cansız, 2007:23).

Belirsizliğe Karşı Tolerans: Belirsizlik, "belirli hareketlerin birden fazla sonucunun bulunması, farklı sonuçların ortaya çıkma olasılıklarının belli olmama durumudur" (Döm, 2014:2). Belirsizliğe karşı tolerans, bireylerin risklere ve belirsizlikten kaçınma hususundaki tolerans düzeyini açıklamaktadır. Bireylerin belirsizlik durumlarında kaçınma düzeyi iş yapma eğilimlerini etkilemektedir. Belirsizlikten kaçınma düzeyi yüksek olan bireyler kurallar

çerçevesinde yaşamlarını idame ettirmektedir (Döm, 2014:42). Girişimcilik konusunda bu bireylerin daha isteksiz olduğu düşünülebilir.

Kendine Güven: Girişimcilikte bireylerin kendi beceri ve yeteneklerine, çabalarına güvenmesi birçok tetikleyici unsur da beraberinde getirmektedir. Söz konusu çaba ve girişimlerin başarılı olması durumunda da bireylerin kendine güveni artar (Tutar ve Altınkaynak, 2014). Ne istediğini iyi bilen, amaçlara yönelik hareket eden ve hatalara karşı endişe duymayan girişimcilerin başarılı olma olasılığı artmaktadır (Pişkinsüt,2011).

Yenilikçilik: Girişimciler yenilikleri başlatan kişi olmasının yanında, bu yeniliklerin sürdürülebilmesi, geliştirilmesini bireysel kararları ve görüşleriyle desteklemektedirler. (Tutar ve Altınkaynak, 2014). Yenilikçilik, problemlere ve gereksinimlere yaratıcı, alışılmamış ve farklı çözümler arama faaliyetlerinin tümünü ifade etmektedir. Bu çözümler yeni ürün ve hizmetlerde olduğu gibi yeni teknoloji ve süreçlerinin izlerini taşımaktadır (Akçakanat, 2014:139). Bu sebeple girişimciler yeniliklere açık, çevresel değişim faktörlerini dikkate alabilen ve kendini sürekli geliştiren kişiler olmalıdır (Akçakanat,2014:16).

Başarı İhtiyacı: McClelland (1961) teorisinde, başarıma gereksinimini insan davranışının arkasındaki itici güç ve girişimci davranışı yönlendiren etmen olarak öne sürmüştür (Koh, 1996). Başarma gereksinimi, bireyleri girişimciliğe yönlendirmek, ölçülebilir düzeydeki riskleri almaya teşvik etmek, sorun çözme yeteneğini geliştirmek ve amaçların belirlenmesine yardımcı olmak bakımından girişimciliğe katkıda bulunmaktadır (Korkmaz, 2012; Talih Akaya, 2014).

Kontrol Odağı: “Kişinin, yaşadığı olayları nelerin kontrol ettiğine dair inancıdır” (Basım ve Şeşen, 2008). Yani, şans veya çevresel etmenler ile inisiyatif alarak, bireylerin başarı durumlarını algılama düzeyini ifade etmektedir (Bozkurt ve Erdurur, 2013) Kontrol odaklılığın iç ve dış kontrol odağı olmak üzere iki farklı yapıya sahip olduğu bilinmektedir (Cansız, 2007). İç kontrol odağına sahip kişiler, hayatındaki olayları kontrol etmenin mümkün olduğuna, dış kontrol odağına sahip kişilerin ise olayların şans veya kader gibi dış faktörlerin sonucu olduğuna inanmaktadır (Koh, 1996).

2. Kariyer Planlama

Fransızca “Carrierre” kelimesinden dilimize geçen kariyer kavramı; meslek içinde aşılması gereken aşamalar ve kişinin yaşam boyunca seçtiği yönlerin karşılığı olarak da kullanılmaktadır (Akçay, 2002:3). Genellikle ilerleme ve yönetim basamaklarında yukarıya doğru yükselmeye elverişli işleri ifade etmektedir (Sümer, 2004:1).

Bireyin kariyeri ve iş yaşamı süresince hedeflediği noktalara ulaşabilmesi için stratejiler yapması olarak açıklanabilmektedir (Can, 2002). Kariyer planlama kavramı, bireylerin işlerinde hem etkili hem de verimli olmasını sağlarken mutluluk oranlarını da artırmaktadır. Gelecekle ilgili birçok tahmin yapabilen, ileride onu neyin beklediğini bilen, hedef ve stratejilerini bu unsurlara göre belirleyen birey, yüksek motivasyon ve sorumluluk alma özelliklerini geliştirmektedir (Barutçugil, 2004). Kariyer planlama; bireyler için bazı fırsatları, seçenekleri ve birçok sonuca karşı tecrübe edinmesini, amaçların belirlenmesini, hedeflere ulaşmak için gereken yönlerin ve zamanın tespitini yapmalarını sağlayıp iş yaşamında ve konfor alanında bulunan tüm unsurların programlanması olarak tanımlanabilmektedir (Uzun, 2002:2-3).

Kariyer planlaması, bireyler ve örgütler için çok önem arz eden bir kavramdır. Bireyin, yaptığı planlama sayesinde iş tatminini artırıp özgüvenini, motivasyonu bu sayede üstlerde

tutmaktadır. Bu bireysel olgu ise davranış bilimlerinde kendini gerçekleştirme basamağı olarak tanımlanmaktadır (Kaynak, 1998). Modern yaşamdaki yönetim yaklaşımlarında her geçen zamanda daha da önem kazanmaktadır. Bireylerin ve örgütlerin iç motivasyonunu etkileyen kariyer planlaması, bu sayede performansa, verime ve çıktıya büyük oranda etki etmektedir. Her halükarda ise faydasının olduğu aşikardır. Örgütler tarafından uygun kariyer planlaması ve geliştirmesi sistemiyle tatmin edilmiş personellerin; işlerine genellikle daha bağlı, daha üretken ve yeniliklere daha açık oldukları buna bağlı olarak da kurumun hedeflerini gerçekleştirme yönünde daha çok çalışmaya istekli oldukları belirtilmiştir (Soysal, 2004).

2.1. Kariyer Planlamasının Aşamaları

Kariyer planlaması kişinin iç çalışma yaşamındaki planlarını kapsamaktadır. Bu süreç tek basamakta değil birkaç aşamadan oluşmaktadır. Genel çerçevede bakıldığında; bireyin ilgi alanlarını ve yeteneklerini analiz etmesi, seçim yaptığı mesleği analiz etmesi ve bu analizler doğrultusunda oluşan yol haritasını uygulamaya geçirmesi olarak üç aşamadan oluşmaktadır (Beach, 1995).

Kendini Değerlendirme: Kişinin ilgi alanlarını, değerlerini yeteneklerini ve davranış yönlerini belirlemesini sağlamaktadır. Bunu çeşitli araştırma ve analizlerle testlerin yapılması söz konusu olabilmektedir (Raymond, 1996). Meslek seçiminde de en önemli noktalardan biri ise kişinin kendini tanıyabilme derecesinde yatmaktadır. Kişilik yapısında ilgi alanları ve yeteneklerinin doğrultusunda bir meslek seçimi yapması kişiyi pozitif sonuçlara daha çok yaklaştıracaktır (Keser, 2002). Kariyer planlamada en zorlayıcı unsur ise seçim evresidir. Kişinin yanlış tercih veya kararsızlıktan dolayı kendine uygun bir meslek seçememesi monoton bir yaşam sürmesi kaçınılmaz olabilmektedir.

Meslekleri Değerlendirme: Bireyin, kendini iyi bir şekilde değerlendirmesinden sonraki süreç ise kendisi için fazlaca alternatif oluşturması ve yeni olanaklara fırsat vermesidir. Belirlenmiş olan kariyer seçeneklerine ulaşmak; insan kaynakları hizmetleri ve bu kavramla ilgili doğru bilgiye ulaşabilmektir. Bu noktada ise kariyer danışmanlığına ihtiyaç duyulmaktadır. Kariyer danışmanlığı, bireyin bulunduğu ana kadarki süreçte aldığı eğitimler, gerçekleştirdiği bazı olgular doğrultusunda yeni tercihler ekleyen, kendini daha iyi analiz etmesini sağlayan profesyonel bir yardım olarak açıklanmaktadır (Argon ve Eren, 2004).

Planı Uygulama: Kariyer planlama aşamalarının son evresi, bireyin alınan bu kararları uygulamasıdır. Bireyin alınan kararları uygulayabilmesi ve hedeflediği kariyere ulaşabilmesi için bazı adımlara ihtiyacı vardır. Bunlar; işle ilgili araştırmalar yapmak, sektörde yarı veya tam zamanlı olarak çalışmak veya staj yapmak şeklinde olabilir. Kariyer değişikliğinde ise kişinin karşısına birçok problem çıkabilmektedir.

3. Materyal ve Metot

3.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı; üniversite öğrencilerinin sosyodemografik özelliklerine göre girişimci kişilik özelliklerinde ve kariyer planlamaları puanındaki farklılıklarını incelemektir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Bir alan araştırması olarak tasarlanan araştırmada, geniş bir örneklem grubundan veri elde etmede kolaylık sağlaması ve elde edilen veriler üzerinde planlanan istatistiksel analizlerin yapılmasına olanak vermesi nedeniyle anket tekniği tercih edilmiştir. Kullanılan anket formu;

demografik bilgiler, kariyer planlaması ve girişimci kişilik özellikleri olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Anketin ikinci ve üçüncü kısmında yer alan kariyer planlaması ve girişimci kişilik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla 5'li Likert tipi ölçeğe göre derecelendirilmiş ölçekler yer almaktadır. Bu ölçeklerde yer alan ifadelerin derecelendirmesi en olumsuzdan (1- Kesinlikle Katılmıyorum.), en olumluya (5- Kesinlikle Katılıyorum.) doğrudur.

Araştırmada kullanılan Kariyer Planlama Ölçeği 27 sorudan oluşmaktadır. Ölçek Jansen ve Chandler (1990)'ın kariyer planlaması ile ilgili gönüllü çalışanlara yaptığı çalışması için oluşturduğu bir anketten seçilmiştir. Aktaş (2004) tarafından Türk Hava Kuvvetleri personeline uygulanan çalışmada anket soruları Türkçeye çevrilmiş; geçerlik ve güvenilirliği de test edilmiştir. Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek olan Girişimci Kişilik Özellikleri Ölçeği Koh (1996) tarafından geliştirilmiş ve Bozkurt (2005) tarafından Türkçeye çevirilip geçerlik ve güvenilirliği test edilmiştir.

Verilerin analiz edilmesinde kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi amacıyla öncelikle veri setinin normal dağılıma uygunluğu test edilmiştir. Bu amaçla basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri incelenmiştir. Bu değerlerin +2 ve -2 arasında değer aldığı, ayrıca mod, medyan ve aritmetik ortalama değerlerinin de birbirine yakın değerler olduğu görülmüştür. Sonuç olarak verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna varılmıştır. Normallik testlerinin uygulanmasıyla gruplar arası farklılıkları ortaya çıkarabilmek adına T testinden ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) analizinden faydalanılmıştır (Garson, 2012; George ve Mallery, 2010 ; Tabachnick ve Fidell, 2015: 79).

3.3. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmada kolayda örnekleme metodu kullanılmıştır. Bu teknik bilimsel araştırma tasarımlarında yaygın olarak tercih edilen ve esasen çalışmaya katılmayı kabul eden herkesin örneğe dahil edilmesini içerir. En kolay bulunan katılımcının en ideal olduğu varsayılır. Ancak bu tutum çalışmanın yanlı olmasına sebebiyet verebilmektedir (Altunışık, Coşkun, Bayraktaroğlu ve Yıldırım, 2012; Baştürk ve Taştepe, 2013). Bu kapsamda Türkiye'de çeşitli vakıf ve devlet üniversitelerinde eğitim alan lisans öğrencilerine ulaşmaya çalışılmıştır. Araştırma evreninin tam sayısının girilemediği durumlarda örneklemin büyüklüğünün belirlenmesi en önemli sorunlardan biridir. Bu konuda üzerinde kesinleşmiş bir konsensüs bulunmamaktadır. Ancak araştırmanın yürütülebilmesi için yeterli bir sayının belirlenmesi gereklidir. Bu sayı da araştırmanın konusu, evrenin büyüklüğü ve yapısına, evrendeki elemanların dağılımına ve araştırmacının olanaklarına göre değişebilmektedir. Örneklem büyüklüğünün hesaplanmasındaki temel nokta ise temsil yeteneğini bozmayacak şekilde minimum sayının alınmasıdır (Aziz, 2011: 56; Ural ve Kılıç, 2013: 44). Bu bilgiler doğrultusunda 500 kişiye ulaşılmış ancak geri dönüş yapan ve verilerin eksiksiz olduğu 416 anket çalışmaya dahil edilmiştir.

3.4. Araştırmanın Hipotezleri

H₁: Öğrencilerinin yaşları ile girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Öğrencilerin cinsiyetleri ile girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Öğrencilerin öğrenim gördükleri okul türüne göre girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Öğrencilerin not ortalamaları ile girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Öğrencilerin ailelerinin gelir durumu ile girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₆: Öğrencilerin ailelerinde en az bir başarılı girişimcinin olması durumu ile girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₇: Öğrencilerinin yaşları ile kariyer planlamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₈: Öğrencilerin cinsiyetleri ile kariyer planlamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₉: Öğrencilerin öğrenim gördükleri okul türüne göre kariyer planlamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₀: Öğrencilerin not ortalamaları kariyer planlamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₁: Öğrencilerin ailelerinin gelir durumu ile kariyer planlamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

H₁₂: Öğrencilerin ailelerinde en az bir başarılı girişimcinin olması durumu ile kariyer planlamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır.

4. Bulgular

Araştırmanın konusuna ilişkin sorulara, katılımcıların ölçeğe verdikleri cevapların güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha katsayısına bağlı olarak ölçeğin güvenilirliği ise, aşağıdaki şekilde yorumlanabilmektedir (Kılıç, 2016:48):

- $0 \leq \alpha \leq 0,40 \Rightarrow$ ölçek güvenilir değildir.
- $0,41 \leq \alpha \leq 0,60 \Rightarrow$ ölçeğin güvenilirliği düşüktür.
- $0,61 \leq \alpha \leq 0,80 \Rightarrow$ ölçeğin güvenilirliği yüksektir.
- $0,81 \leq \alpha \leq 1 \Rightarrow$ ölçek yüksek seviyede güvenilirliğe sahiptir.

Araştırmanın ölçeklerine ait Cronbach's Alpha değerleri ise, Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

	Cronbach's Alpha
Girişimci Kişilik Özellikleri Ölçeği	,956
Kariyer Planlama Ölçeği	,896

Tablo 1'de de görüleceği üzere; "Girişimci Kişilik Özellikleri Ölçeği" ve "Kariyer Planlama Ölçeği"nin yüksek seviyede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

Araştırma kapsamında yapılan anket uygulamasına 419 katılımcı cevap vermiştir. Bu öğrencilerin demografik özelliklerine göre dağılımı Tablo 2'de gösterildiği gibidir.

Tablo 2. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine İlişkin Tanımlayıcı Bulgular

Demografik Özellik	Değişken	Frekans	Yüzde (%)
Yaş	18-19	66	15,9
	20-21	155	37,3
	22-23	154	37
	24-25	41	9,8
	TOPLAM	416	100,0
Cinsiyet	Kadın	224	53,8
	Erkek	192	46,2
	TOPLAM	416	100,0

Okul Türü	Vakıf Üniversitesi	124	29,8
	Devlet Üniversitesi	292	70,2
	TOPLAM	416	100,0
Not Ortalaması	0-1.00	1	,2
	1.01-2.00	66	15,9
	2.01-3.00	250	60,1
	3.01-4.00	99	23,8
	TOPLAM	416	100,0
Ailenin Aylık Geliri	2.000 TL' den az	32	7,7
	2.001-3.000 TL arası	55	13,2
	3.001-4.000 TL arası	123	29,6
	4.001-5.000 TL arası	91	21,9
	5.001-6.000 TL arası	49	11,8
	6.000 TL'den fazla	66	15,9
	TOPLAM	416	100,0
Ailede en az bir başarılı girişimcinin varlığı	Var	202	48,6
	Yok	214	51,4
	TOPLAM	416	100,0

Araştırmaya katılan öğrencilerin 224 (%53,8)'ü kadın, 192 (%46,2)'si ise erkektir. Öğrencilerin 36 (%8,7)'si 18, 30 (%7,2)'u 19, 51 (%12,3)'i 20, 104 (%25)'ü 21, 98 (%23,6)'i 22, 56 (%13,5)'si 23, 24 (%9,9)'ü 41 yaşındadır. Okul türleri bakımından öğrencilerin 124 (%29,8)'ü Vakıf Üniversitesi, 292 (%70,2) Devlet Üniversitesinde okumaktadır. Not ortalaması bakımından 1 (%0,2)'inin ortalaması (0-1.00), 66(%15,9)'sının ortalaması (1.01-2.00), 250(%60,1)'sinin ortalaması (2.01-3.00), 99 (%23,8)'unun ortalaması (3.01-4.00) arasındadır. Ailelerin aylık gelirleri incelendiğinde 32 (%7,7)'sinin geliri 2.000 TL'den az , 55 (%13,2)'inin geliri 2.001-3.000 TL arası, 123 (%29,6)'ünün geliri 3.001-4.000 TL arası , 91 (%21,9)'inin geliri 4.001-5.000 TL arası, 49 (%11,8)'unun geliri 5.001-6.000 TL arası, 66 (%15,9)'sının geliri 6.000 TL'den fazladır. Ailede en az bir başarılı girişimcinin varlığında ise 202 (%48,6)'sinde girişimci bulunurken 214 (%51,4)'ünde bulunmamaktadır.

4.1. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerine Göre Farklılıklarının Analizi

Öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin yaş, cinsiyet, öğrenim gördükleri üniversite türü, not ortalamaları, ailelerinin gelir durumu ve ailede en az bir kişinin başarılı girişimcinin olması durumuna durumu ile ilgili t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 3. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Yaşa Göre Farklılığını İnceleyen ANOVA F Testi

Yaş	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	İstatistik ANOVA	Post Hoc*
18-19	66	3.48±0.90		
20-21	155	3.98±0.52	F= 17.318	18-19 < 20-21, 22-23, 24-25
22-23	154	3.87±0.49	P= 0.000	24-25 > 18-19, 20-21, 22-23
24-25	41	4.24±0.43		
Toplam	416	3.88±0.61		

*Tamhane's T2

Tablo 3 incelendiğinde öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda yaşlarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($F=17.318$, $p<0.001$). Bu kapsamda H_1 hipotezinin kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın kaynağının belirlenebilmesi için yapılan Tamhane's T2 sonuçlarına göre; 18-19 yaş grubundaki öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin diğer yaş gruplarına (20-21, 22-23 ve 24-25) göre .05 anlamlılık düzeyinde daha düşük seviyede kaldığı saptanmıştır. Ayrıca, 24-25 yaş grubunda bulunan öğrencilerin ise diğer yaş gruplarındaki öğrencilerden .05 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 4. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Cinsiyet	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X}\pm Sd$	t	p
Kız	224	3.74±0.65	-5.36	0.000*
Erkek	192	4.05±0.52		

* $p<0.05$

Tablo 4 incelendiğinde öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin t testi analizi sonucunda cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=-5.36$, $p<0.001$). Bu kapsamda H_2 hipotezi kabul edilmiştir. Bu analize göre kız ve erkek öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ortalaması birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 2' de de ifade edildiği gibi erkek öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin .05 anlamlılık düzeyinde kız öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 5. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Öğrenim Gördükleri Okul Türüne Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Üniversite Türü	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X}\pm Sd$	t	p
Vakıf Üniversitesi	124	4.11±0.52	5.02	0.000*
Devlet Üniversitesi	292	3.79±0.62		

* $p<0.05$

Tablo 5'e göre öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin t testi analizi sonucunda öğrencilerin öğrenim gördükleri okul türüne göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=5.02$, $p<0.001$). Bu kapsamda H_3 hipotezi kabul edilmiştir. Bu analize göre vakıf ve devlet üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ortalaması birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 3'te de ifade edildiği gibi vakıf üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin .05 anlamlılık düzeyinde devlet üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 6. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Genel Akademik Not Ortalamalarına (GANO) Göre Farklılığını İnceleyen ANOVA F Testi

GANO	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	İstatistik ANOVA	Post Hoc*
1.01-2.00	67	3,78 $\pm$ 0.53		
2.01-3.00	250	3,83 $\pm$ 0.64	F= 8.028	3.01-4.00 > 1.01-2.00
3.01-4.00	99	4,10 $\pm$ 0.53	p= 0.000	3.01-4.00 > 2.01-3.00
Toplam	416	3,88$\pm$0.67		

*Bonferroni

Tablo 6 incelendiğinde öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda GANO'larına göre farklılık gösterdiği görülmektedir (F=8.02, p<0.001). Bu kapsamda H_4 hipotezinin kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın kaynağının belirlenebilmesi için yapılan Bonferroni sonuçlarına göre; GANO'su 3.01-4.00 aralığında olan öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ortalamasının diğer not aralıklarından .05 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu saptanmıştır. GANO'su 2.01-3.00 arasında olanlar ile 1.01-2.00 arasında olan öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ortalamasının ise .05 anlamlılık düzeyinde farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 7. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Ailelerinin Aylık Gelir Seviyelerine Göre Farklılığını İnceleyen ANOVA F Testi

Ailenin Aylık Gelir Seviyesi	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	İstatistik ANOVA	Post Hoc*
2000 TL'den az	32	4,09 $\pm$ 0.59		
2001-3000 TL arası	55	3,99 $\pm$ 0.45		
3001-4000 TL arası	123	3,86 $\pm$ 0.55		
4001-5000 TL arası	91	3,84 $\pm$ 0.50	F= 6.164	5001-6000 TL arası
5001-6000 TL arası	49	3,52 $\pm$ 1.01	p= 0.000	<2000 TL'den az
6000 TL'den fazla	66	4,07 $\pm$ 0.46		5001-6000 TL arası
Toplam	416	3,88$\pm$0.61		<6000 TL'den fazla

Tamhane's T2

Tablo 7 verilerine göre öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda ailenin aylık gelirlerine göre farklılık gösterdiği görülmektedir (F=6.16, p<0.001). Bu kapsamda H_5 hipotezinin kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın kaynağının belirlenebilmesi için yapılan Tamhane's T2 sonuçlarına göre; ailesinin aylık geliri 5001-6000 TL aralığında olan öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ortalamasının aylık gelirin en az ve en fazla olan öğrencilerden .05 anlamlılık düzeyinde daha düşük olduğu saptanmıştır.

Tablo 8. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Ailede En Az Bir Başarılı Girişimcinin Varlığına Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Ailede En Az Bir Başarılı Girişimci	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	t	p
Var	202	3.97±0.55	2.88	0.000*
Yok	214	3.80±0.65		

* $p < 0.05$

Tablo 8'e göre öğrencilerin girişimci kişilik özellikleri ortalamasının t testi analizi sonucunda ailede en az bir başarılı girişimcinin varlığına göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=2.88$, $p < 0.001$). Bu kapsamda H_0 hipotezi kabul edilmiştir. Bu analize göre ailede en az bir başarılı girişimcinin varlığı ve yokluğu açısından girişimci kişilik özelliklerinin ortalaması birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 6'da da ifade edildiği gibi ailelerinde en az bir başarılı girişimci bulunan öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin .05 anlamlılık düzeyinde diğer öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

4.2. Öğrencilerin Kariyer Planlamalarına Göre Farklılıklarının Analizi

Öğrencilerin kariyer planlamalarının yaş, cinsiyet, öğrenim gördükleri üniversite türü, not ortalamaları, ailelerinin gelir durumu ve ailede en az bir kişinin başarılı girişimcinin olması durumuna durumu ile ilgili t testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonuçları aşağıdaki gibidir.

Tablo 9. Öğrencilerin Kariyer Planlamalarının Yaşa Göre Farklılığını İnceleyen ANOVA F Testi

Yaş	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	İstatistik ANOVA	Post Hoc*
18-19	66	3.58±0.93		
20-21	155	3.91±0.44	F= 7.086	18-19 < 24-25
22-23	154	3.79±0.55	p= 0.000	18-19 < 20-21
24-25	41	3.99±0.38		
Toplam	416	3.82±0.55		

*Tamhane's T2

Tablo 9 incelendiğinde öğrencilerin kariyer planlamaları ortalamalarının tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda yaş gruplarına göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($F=7.08$, $p < 0.001$). Bu kapsamda H_0 hipotezinin kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın kaynağının belirlenebilmesi için yapılan Tamhane's T2 sonuçlarına göre; 18-19 yaş grubundaki öğrencilerin kariyer planlamalarının diğer yaş gruplarına göre (24-25 ve 20-21) .05 anlamlılık düzeyinde daha düşük seviyede kaldığı saptanmıştır.

Tablo 10. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Cinsiyetlerine Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Cinsiyet	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	t	p
Kız	224	3.70±0.59	-4.95	0.000*
Erkek	192	3.96±0.46		

* $p < 0.05$

Tablo 10 incelendiğinde öğrencilerin kariyer planlamalarının t testi analizi sonucunda cinsiyetlerine göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=-5.36$, $p<0.001$). Bu kapsamda H_8 hipotezi kabul edilmiştir. Bu analize göre kız ve erkek öğrencilerin kariyer planlama ortalamaları birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 2’de de ifade edildiği gibi erkek öğrencilerin kariyer planlamalarının .05 anlamlılık düzeyinde kız öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 11. Öğrencilerin Kariyer Planlamalarının Öğrenim Gördükleri Okul Türüne Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Üniversite Türü	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	t	p
Vakıf Üniversitesi	124	3.99±0.44	4.53	0.000*
Devlet Üniversitesi	292	3.75±0.57		

* $p<0.05$

Tablo 11’e göre öğrencilerin kariyer planlamaları ortalamasının t testi analizi sonucunda öğrencilerin öğrenim gördükleri okul türüne göre farklılık gösterdiği görülmektedir ($t=4.53$, $p<0.001$). Bu kapsamda H_9 hipotezi kabul edilmiştir. Bu analize göre vakıf ve devlet üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerin kariyer planlamaları ortalaması birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 3’de de ifade edildiği gibi vakıf üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerin kariyer planlamalarının .05 anlamlılık düzeyinde devlet üniversitelerinde öğrenim gören öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Tablo 12. Öğrencilerin Kariyer Planlamalarının Genel Akademik Not Ortalamalarına (GANO) Göre Farklılığını İnceleyen ANOVA F Testi

GANO	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	İstatistik ANOVA	Post Hoc*
1.01-2.00	67	3.80±0.47		
2.01-3.00	250	3.76±0.60	F= 6.671	3.01-4.00 > 1.01-2.00
3.01-4.00	99	3.99±0.41	p= 0.001	3.01-4.00 > 2.01-3.00
Toplam	416	3.82±0.55		

*Tamhane T2

Tablo 12 incelendiğinde öğrencilerin kariyer planlamalarının tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda GANO’larına göre farklılık gösterdiği görülmektedir (F= 6.67, $p=0.001$). Bu kapsamda H_{10} hipotezinin kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın kaynağının belirlenebilmesi için yapılan Tamhane T2 sonuçlarına göre; GANO’su 3.01-4.00 aralığında olan öğrencilerin kariyer planlamaları ortalamasının diğer not aralıklarından .05 anlamlılık düzeyinde daha yüksek olduğu saptanmıştır. GANO’su 2.01-3.00 arasında olanlar ile 1.01-2.00 arasında olan öğrencilerin kariyer planlamaları ortalamasının ise .05 anlamlılık düzeyinde farklılık göstermediği tespit edilmiştir.

Tablo 13. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Ailelerinin Aylık Gelir Seviyelerine Göre Farklılığını İnceleyen ANOVA F Testi

Ailenin Aylık Gelir Seviyesi	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	İstatistik ANOVA	Post Hoc*
2000 TL'den az	32	3.95±0.50		5001-6000 TL arası
2001-3000 TL arası	55	3.85±0.52		<2000 TL'den az
3001-4000 TL arası	123	3.89±0.43		5001-6000 TL arası
4001-5000 TL arası	91	3.76±0.63	F= 6.140	<2001-3000 TL arası
5001-6000 TL arası	49	3.47±0.72	p= 0.000	5001-6000 TL arası
6000 TL'den fazla	66	3.95±0.39		<3001-4000 TL arası
Toplam	416	3.82±0.55		5001-6000 TL arası <6000 TL'den fazla

*Tamhane's T2

Tablo 13 verilerine göre öğrencilerin kariyer planlamalarının tek yönlü varyans analizi (ANOVA) sonucunda ailenin aylık gelirlerine göre farklılık gösterdiği görülmektedir (F=6.16, p<0.001). Bu kapsamda H₁₁ hipotezinin kabul edilmiştir. Gruplar arasındaki farkın kaynağının belirlenebilmesi için yapılan Tamhane's T2 sonuçlarına göre; ailesinin aylık geliri 5001-6000 TL aralığında olan öğrencilerin kariyer planlamaları ortalamasının diğer aylık gelir grubunda öğrencilerden (4001-5000 gelir grubu hariç) .05 anlamlılık düzeyinde daha düşük olduğu saptanmıştır.

Tablo 14. Öğrencilerin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Ailede En Az Bir Başarılı Girişimcinin Varlığına Göre Farklılığını İnceleyen T Testi

Ailede En Az Bir Başarılı Girişimci	n	Girişimci Kişilik Öz. $\bar{X} \pm Sd$	t	p
Var	202	3.94±0.45	4.39	0.000*
Yok	214	3.71±0.61		

*p<0.05

Tablo 14'e göre öğrencilerin kariyer planlamaları ortalamasının t testi analizi sonucunda ailede en az bir başarılı girişimcinin varlığına göre farklılık gösterdiği görülmektedir (t=4.39, p<0.001). Bu kapsamda H₁₂ hipotezi kabul edilmiştir. Bu analize göre ailede en az bir başarılı girişimcinin varlığı ve yokluğu açısından kariyer planlamaları ortalaması birbirinden farklılık göstermektedir. Tablo 6'da da ifade edildiği gibi ailelerinde en az bir başarılı girişimci bulunan öğrencilerin kariyer planlamalarının .05 anlamlılık düzeyinde diğer öğrencilerden daha yüksek olduğu saptanmıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmamızın nihayetinde üniversite öğrencilerinin girişimci kişilik özellikleri ve kariyer planlamalarında sosyodemografik özelliklerine göre farklılıkları incelenmiştir. 416 örnekleme uygulanan anket sonucunda yazılan bu makale okuyuculara ışık tutacaktır. Üniversite öğrencilerinin yaş (F=17.318, p<0.001), cinsiyet (t=-5.36, p<0.001), öğrenim gördükleri üniversite türü (t=5.02, p<0.001) ve genel akademik not ortalamalarına (F=8.02, p<0.001) göre girişimci kişilik özellikleri ortalamaları karşılaştırıldığında farkın anlamlı derecede olduğu gözlemlenmiştir. Aynı ölçeği kullanan Yılmaz ve Sünbül (2009) çalışmalarında cinsiyetin

öğrencilerin girişimcilik üzerinde anlamlı bir farklılığının olmadığını gözlemlemişlerdir. Fakat bu çalışmada elde edilen sonuçlara dayanarak cinsiyet ve girişimci kişilik özellikleri arasında anlamlı farklılıkların olduğu görülmüştür. Türel ve Şalvarcı Türel (2017), Çelikoğlu (2015), Kılıç vd. (2012) ve Işık vd. (2013) çalışmalarında da araştırma bulgularıyla aynı doğrultuda erkek öğrencilerin girişimci kişilik özelliklerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Makalede incelenen diğer ölçek ise Kariyer Planlamaları Ölçeğidir. Buna göre üniversite öğrencilerinin cinsiyet ($t=-4.95, p<0.001$), öğrenim gördükleri üniversite türü ($t=4.53, p<0.001$), genel akademik not ortalamaları ($F=6.67, p=0.001$), ailelerin aylık gelirleri ($F=6.14, p<0.001$), ailelerde en az bir başarılı girişimcinin bulunması ($t=4.39, p<0.001$) ile Kariyer Planlamaları ortalamaları karşılaştırıldığında farkın anlamlı olduğu görülmüştür. Aynı ölçeği kullanan Sever Sarıcı (2020)'nin yaptığı analizlerde kariyer planlamaları ile genel not ortalamaları arasında bu makalede bulunan bulguların aksine anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Bayındır (2019) ise ön lisans ve lisans işletme öğrencilerini evren seçtiği çalışmasında çalışmamızın aksine kariyer planlamada yaş, cinsiyet ve gelir durumuna göre anlamlı bir farklılığın bulunmadığını tespit etmiştir. Şentürk ve Buran'ın (2015) önlisans öğrencilerine yaptığı çalışmasında cinsiyete göre kariyer planlaması ölçeğinin alt faktörlerinden sadece üçünde (güvenirlik/istikrar, kendini adama ve hayat tarzı) gruplar arasında anlamlı farklılıkların olduğu ve kız öğrencilerinin ortalamasının erkek öğrencilerden daha yüksek olduğu; yaş grupları (20 ve altı, 21-25, 25 ve üstü) arasında kariyer planlamasında anlamlı farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Seri, Soran ve Kılıç'ın (2014) önlisans ve lisans öğrencilerine yaptığı araştırmasında önlisans ve lisans öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmüştür. Başol, Bilge ve Kuzgun'un (2012) ön lisans öğrencilerine yaptığı çalışmada cinsiyete göre kariyer planlaması ölçeğinin alt faktörlerinden bağımsız iş yapma alt boyutunda anlamlı bir farklılığın olduğu, kız öğrencilerinin ortalama değerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Küreselliğin her geçen yıl azami düzeyde önem arz etmesine bağlı olarak kişilerin girişimciliğe ve kariyer planlamalarına yoğunluk vermesi gerektiği teknoloji çağının kaçınılmaz bir sonucudur. Özellikle kadınlara yönelik girişimciliği teşvik edici daha fazla çabanın olması hem bu çalışma ile hem de önceden yapılan çalışmalarla sabittir. Ülkelerin eğitim, ekonomik yapıları ve politikalarıyla değişen girişimcilik altyapısı, üniversite öğrencilerinin kariyer planlamalarını bariz bir şekilde etki edebilmektedir. Bu çalışmayla üniversite öğrencilerinin ülkelerin değişen şartlarını göz önünde bulundurarak bir kariyer planlamaları gerektiği anlaşılabilir.

Kaynakça

- Akçay, A.D. (2002). *Kariyer Geliştirmenin Gündülenmedeki Yeri ve 5 Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Akpınar, T. ve Küçüköksel, N. Ç. (2015). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Algısı ve Girişimciliği Engelleyen Sebepler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1 (1), 13-19.
- Aktaş, H. (2004). *The Importance of Career Anchor Notion for an Effective Career Planning and an Example Application at the Turkish Air Force Undergraduate and Graduate Schools*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2012). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: SPSS Uygulamalı (Geliştirilmiş 7. Baskı)*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.

- Aziz, A. (2011). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri (Geliştirilmiş 6. Basım). Ankara: Nobel Akademik yayıncılık.
- Barutçugil, İ. (2004). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi. İstanbul; Kariyer Yayıncılık.
- Basım, H. N. ve Şeşen, H. (2008). *Çalışanların Kontrol Odaklarının Örgüt İçi Girişimcilik Tutumları ile İlişkisi: Kamu Sektöründe Bir Araştırma*. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 63(3), 49-64.
- Başol, O , Bilge, E , Kuzgun, Ş . (2012). Öğrencilerin Kariyer Değerlerini Etkileyen Unsurların Tespitine Yönelik Bir Araştırma: Bireysel Değerler. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)* , 2 (2) , 57-68.
- Baştürk, S., & Taştepe, M. (2013). Evren ve Örneklem. Bilimsel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Vize Yayıncılık, 129-159.
- Bayındır, S. (2019), *Bireylerin Kişilik Tiplerinin Kariyer Planlama ve Geliştirme Üzerine Etkileri*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Beach, D., (1995). *Managing People at Work*, McMillian Publ. Co.
- Bozkurt, Ö. (2005), *Girişimcilik Kişilik Özellikleri ve Sakarya Üniversitesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Organizasyon Ana Bilim Dalı, Sakarya.
- Bozkurt, Ö. ve Erdurur, K.. (2013). Girişimci Kişilik Özelliklerinin Girişimcilik Eğilimindeki Etkisi: Potansiyel Girişimciler Üzerinde Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (2), 57-78.
- Can, H. (2002). *Organizasyon ve Yönetim*, Ankara: Siyasal Kitap Evi
- Cansız, E. (2007). *Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerinin Belirlenmesi: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Çalışma*. Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Çelikoğlu, O. (2015). Eğitimde Girişimcilik ve İnovatif Öğretim Liderleri Yetiştirmek. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(20), 247-259.
- Döm, S. (2014). Girişimcilik ve Küçük İşletme Yöneticiliği. 4. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Argon, T. Eren, D., (2004) İnsan Kaynakları Yönetimi, 1. Baskı Ankara: Nobel yayın Dağıtım
- Garson, D. (2012). *Testing Statistical Assumptions*. *Statistical Associates Press*. <http://www.statisticalassociates.com/assumptions.pdf>, E.T. 26.11.2016
- George, D. and Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference*. 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson
- Işık, U., Harmandar Demirel, D., Gümüşgül, O., Üstün, Ü. D., Demirel, M. (2014). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerinin Araştırılması. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 15(3), 9-18.
- İrmiş, A. ve Barutçu, E. (2015). Öğrencilerin kendilerini Girişimci Bir Kişiliğe Sahip Görmelerini ve İş Kurma Niyetlerini Etkileyen Faktörler: Bir Alan Araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26 (2), 1-25.
- Jansen E. Ve Chandler G. N. (1990) The Psychological contract between volunteers and not-for-profit organizations: A career perspective, *Toward the 21 st century: Challenges For The Voluntary Sector*. *London Scholl of Economics*.
- Kaynak, T., (1996). İnsan Kaynakları Planlaması, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Keser, A., (2002). Kariyer Planlaması Ne Zaman Başlar, *İş Yaşamı Dergisi*, Sayı:2.

- Kılıç, R., Keklik, B., ve Çalış, N., (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma: Bandırma İİBF İşletme Bölümü Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 423-435.
- Kılıç, S. (2016). Cronbach'ın Alfa Güvenlik Katsayısı, *Journal of Mood Disorders* 6 (1).
- Kızıltay, E. (2010). *Yöneticilerin Liderlik Tarzlarına Göre Girişimcilik Özelliklerinin İncelenmesi: Turizm Sektöründe Bir Araştırma*. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. Afyonkarahisar.
- Koh, C. H. (1996), Testing hypotheses of entrepreneurial characteristics A study of Hong Kong MBA students, *Journal of Managerial Psychology*, 11(3), pp. 12-25.
- Korkmaz, O. (2012). Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma: Bülent Ecevit Üniversitesi Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (2), 209-226.
- Kula, Ö. Adıgüzel, D . (2015). Lisansüstü Öğrencilerinin Kariyer Planlamalarına Etki Eden Faktörler: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma . *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20 (1), 291-315.
- Küçük, O. (2007) Girişimcilik: ve Küçük İşletme Yönetimi. Ankara: Seçkin.
- Küçükaltan, D. (2011). Genel Bir Yaklaşımla Girişimcilik, <http://girisim.comu.edu.tr/dergi/1/2011/4in1/kucukaltan.pdf>. (03.09.2020).
- Memiş, H., Paksoy, H.M. Paksoy, S. (2007). Bölgesel Kalkınmada Kadın Girişimciliğin Önemi: GAP Bölgesinde Bir Araştırma. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 2 (2), 137-152.
- Naffziger, D. (1995). Entrepreneurship: A person based theory approach. *Advances in entrepreneurship, firm emergence, and growth*, 2, 21-50.
- Noe, R., A. (1996). Is Career Management Related to Employee Development and Performance, *Journal of Organizational Behavior*, Issue:17, Volume:2.
- Özdemir, S. (2010). Ön Lisans Muhasebe Öğrencilerinin Kariyer Planlamasını Etkileyen Unsurlar: Ege Bölgesinde Bir Araştırma. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi* (2), 103-121.
- Özdevecioğlu, M. ve Karaca, M. (2015). Girişimcilik ve Girişimci Kişilik: Kavram ve Uygulama. Konya: Eğitim Yayınları.
- Pişkinsüt, E. (2011). Girişimciliğin Türkiye'deki Ekonomik Kalkınmaya Etkileri: KOBİ Örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 14 (2) - Güz, 95-116
- Raymond A.N. (1996) Is The Career Management Related To Employee Development and Performance?, Industrial Relations Center, Carlson School Of Management, University Of Minnesota, USA.
- SerİN, E, Soran, S , Kılıç, A . (2014). Üniversite Öğrencilerinin Kariyer Değerlerinin Eğitim Süreleri Açısından İncelenmesi ve Bir Uygulama. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15 (1), 209-220.
- Soysa A. (2004). Kariyer Yönetimi : Çağdaş Yönetim Yaklaşımları, İlkeler, Kavramlar ve Yaklaşımlar İstanbul: Beta Yayınları.
- Şentürk, E. E., & Buran, K. (2015). Ön lisans öğrencilerinin kariyer değerlerini etkileyen faktörler üzerine bir araştırma. *Electronic Journal of Vocational Colleges-Kasım*, 14, 162-180.
- Şimşek, M. Ş., Akgemci, T., Çelik, A. ve Soysal, A., (2004). Kariyer Yönetimi ve İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamaları. Ankara : Gazi Kitabevi.

- Tabachnick, Barbara G. and L. S. Fidell (2015). Çok Değişkenli İstatistiklerin Kullanımı. Altıncı Basımdan Çeviri. (Çeviri Editörü: Mustafa BALOĞLU), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Talih Akaya T.,D., Yıldız, E. ve Akın,K. Y. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Girişimci Kişilik Özelliklerinin Değerlendirilmesi: Yalova Meslek Yüksekokulu Öğrencilerine Yönelik Bir Uygulama. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (8), 108-122.
- Tutar, H. ve Altınkaynak, F. (2014). Girişimcilik. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Türel, E , Şalvarcı Türel, N . (2017). Evaluating entrepreneurship tendencies of traditional handicrafts students: A study at Süleyman Demirel University . *International Journal of Social Sciences and Education Research* , 3 (4) , 1200-1215 .
- Ural, A. ve Kılıç, İ. (2013). Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi (4. Baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uzun, T. (2002). İnsan Kaynakları Yönetiminde Etkin Bir Yöntem: Kariyer Planlaması, *İş gücü Dergisi*, Cilt: 5,Sayı: 2.
- Yılmaz, E. ve Sünbül, A. M. (2009). Üniversite Öğrencilerine Yönelik Girişimcilik Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21), 195-203.

Vergi Mükellefiyeti Çerçevesinde Robot Vergisinin Değerlendirilmesi

Hümeyra Uğurlu¹⁹⁴

Öz

Teknolojik gelişmeler sonucu robotlar, insan yaşamına giderek daha fazla dahil olmaktadır. Robot teknolojisindeki gelişmeler işverenler tarafından da işletmelerinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu yaygın kullanım robotların işçiler yerine istihdam edilmesi şeklinde de görülmektedir. Genelde insanların yaşamını kolaylaştıran robotların işletmelerde işçiler yerine kullanılması teknolojik işsizlik gibi problemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Giderek daha fazla işçinin işsiz kalması tehlikesi karşısında çözüm yolları araştırılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede vergi alanında çözüm olarak robotların vergilendirilmesi fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir kabul görmekle birlikte robotların nasıl tanımlanacağı, yasal durumlarının ne olacağı, sorumlukları, hakları ve görevleri nelerdir gibi sorunlar hala çözüme kavuşmamıştır. Robotların vergilendirilmesinde, robotların vergi mükellefi (gerçek kişi ve tüzel kişi) olarak değerlendirilmesi bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Yasal bir kişiliğe sahip olmayan robotların bir mükellef gibi düşünülerek vergilendirilebilmesi mümkün görünmemektedir. Sonuç olarak, robotların bugünkü vergi kanunlarının kabul ettiği mükellef anlayışına uzak olduğu ve robotlar için ayrı bir özel kişilik ve mükellefiyet tanımlamasının yapılması gerektiği görüşü desteklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Robot, Robot Vergisi, Vergi Mükellefi, Gerçek Kişi, Tüzel Kişi.

Evaluation of Robot Tax within The Framework of Tax Liability

Abstract

As a result of technological developments, robots are increasingly included in human life. Advances in robot technology are also widely used by employers in their businesses. This common use is also seen in the form of employing robots instead of workers. In general, the use of robots that facilitate people's lives in enterprises instead of workers causes problems such as technological unemployment. In the face of the danger that more and more workers will become unemployed, solutions have been started to be searched. In this framework, the idea of taxing robots has been proposed as a solution in the tax field. Although this idea is accepted, problems such as how to define robots, what their legal status will be, what are their responsibilities, rights and duties have not been resolved yet. In the taxation robots, the evaluation of robots as taxpayer (natural person and legal person) constitutes the subject of this study. It seems unlikely that robots that do not have a legal personality can be taxed by thinking of them as a taxpayer. As a result, the view is supported that robots are far from the taxpayer understanding accepted by today's tax law and that a separate special personality and liability should be defined for robots.

Keywords: Robot, Robot Tax, Taxpayer.

¹⁹⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, h_ozkurt@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1261-8855>

Giriş

Teknolojik gelişmelerin hızlı bir gelişme gösterdiği mevcut dönemde, bu gelişmelerin vergi alanındaki yansımaları da sıklıkla tartışılmaktadır. Verginin devletlerin önemli bir politika aracı olması ve istihdam ile ilişkisi çerçevesinde işletmelerin giderek otomasyonlaşmasının sonuçları da zaman zaman gündeme gelmektedir. Bu anlamda robot teknolojisindeki gelişmelerin de işverenler açısından takip edilmesi ve işyerlerinde kullanmak istemeleri teknolojik işsizlik problemini gündeme getirmiştir. İşçiler yerine robotların kullanılmasının meydana getireceği problemler çerçevesinde robot vergisi yeni bir vergileme konusu olarak karşımıza çıkmıştır. Ancak bu konuda vergilendirilmesi gereken robotlar mıdır, robotlara sahip işverenler midir ya da bunlardan ayrı alternatif yollar var mıdır soruları gündeme gelmektedir.

Bu çalışma ile robotların bugünkü kanunların tanımladığı şekilde bir mükellef olarak kabul edilebilir mi sorusu araştırılmaya çalışılmıştır. Robotların vergilendirilmesine yönelik çalışmalar gündeme gelmekle birlikte robotların tanımlanmasından, vergilemeye nasıl dahil edilebileceği konusuna kadar birçok konuda genel kabul gören bir düşünce yapısı henüz oluşmamıştır. Bugünkü anlamda robotların gerçek kişi mükellef olarak düşünülmesi mümkün görünmemektedir. Tüzel kişilik çerçevesinde değerlendirilebileceği fikirleri söz konusu olsa da robotlara özgü elektronik kişilik tanımlamasının yapılmasının daha uygun olacağı görüşleri bulunmaktadır.

1. Robot Kavramı

Robot kelimesi, Çekçe'de "roboti" kelimesinden gelmekte olup zorla çalıştırma anlamını taşımaktadır. Sözlükte robot, "bir görevi veya işlevi otomatik olarak yerine getirebilen herhangi bir makine türü" olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir tanıma göre de robot, "insan benzeri olarak komutlar yoluyla mekanik ve rutin görevler yapabilen bir makine olarak tanımlanmaktadır (Marwala, 2018: 2).

Bir makine olarak robotlar, (1) endüstriyel robotlar ve (2) otonom ve akıllı robotlar şeklinde genel bir sınıflandırmaya tabi tutulabilir. ISO (Uluslararası Standartlar Örgütü) tanımına göre endüstriyel robotlar, çok fonksiyonlu, yeniden programlanabilir, çeşitli görevler için programlanmış işlemler vasıtasıyla materyalleri hareket ettirebilen, çok eksenli, uzaktan çalıştırılabilir aygıtlardır. Endüstriyel robotlar, genellikle "otonom olmayan" robotlardır. Bu robotların, insan veya kontrol sistemleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri, iyi tanımlanmış amaçları ve görevleri bulunmaktadır (Viggiano, t.y.: 97). Otonom robotlar ise belli bir düzeyde zekaya sahiptirler. Sahip oldukları bu zeka düzeyi, onları, otomatik iş ve işlem özelliğine sahip diğer robotlardan ayırmaktadır (Yazıcı, 2016: 39). Mady Delvaux (2017: 8)'a göre akıllı robotların özellikleri aşağıdaki gibi ifade edilmiştir:

- 1) Sensör aracılığıyla ve/veya çevresiyle veri alışverişi yaparak özerklik kazanma ve veri analiz etme,
- 2) Deneyim ve etkileşim yoluyla kendi kendine öğrenebilme (İsteğe bağlı özellik),
- 3) En azından az miktarda fiziksel destek,
- 4) Davranış ve eylemlerinin çevreye uyumu,
- 5) Biyolojik olarak yaşamının olmaması.

Robot, farklı farklı görevleri yerine getirmek üzere programlanabilir ve çoklu serbestlik derecesine sahip elektromekanik cihazdır (Williams, 2019: 17). Robotlar, fiziksel hareket kabiliyeti olan otonom veya yarı otonom makineler olarak da tanımlanabilir. Robotun bir tür zekaya sahip olması beklenirken bunun yapay zeka ya da akıllı yazılım seviyesinde olmasına gerek yoktur (Yüksel, 2016: 89).

2. Robot Vergisinin Kapsamı

Robot vergisi genel olarak teknolojik işsizlik karşıtı bir öneri olarak tartışılmaktadır. Aslında robot vergisinin geçmişi 1950'li yıllara kadar uzanmaktadır. Robot vergisi dolaylı bir vergi olarak makine vergisi şeklinde ifade edilebilir. Bu anlamda robot vergisinin uygulanması, robotların mülkiyetinin ve faaliyetlerinin vergilendirilmesidir. Aynı zamanda bu vergilendirmeden elde edilecek gelirin sosyal yardım ve eğitim gibi alanlara aktarılması düşüncesidir (Kurt ve Bozoklu, 2019: 41). Ayrıca bir robot vergisi tasarlanırken bu verginin adil ve etkin olabilmesi için öncelikle robotların üretim süreci içindeki rolü tanımlanmalıdır. Bunun bir ara ürün mü, emek mi yoksa sermaye unsuru mu olduğunun tespiti önemlidir (Bottone, 2018: 10). Robot teknolojisinin, verimlilik artışına olan büyük katkısını kabul edenler, "robot" teriminin belirsizliğinin vergi matrahının tanımlanmasını zorlaştıracağı düşüncesiyle robot vergisini eleştirmektedirler (Gedik, 2018: 89).

Bir robotun yasal tanımının yapılması önemli bir konudur. Robot ve robotları ilgilendiren herhangi bir konunun vergilendirilebilmesi için robot tanımının bir an önce yapılması ön bir koşul olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir robotun kullanımına yönelik sorumlulukları ve riskleri belirleyebilmek için mevcut kuralların ve mevzuatın yeni durumlara uyarlanması gerekecektir (Mitha, 2017). Floridi (2017: 4), robotlar bir gün insanlar kadar iyi bir hale gelirse eylemlerinden kimin sorumlu olacağı konusunu eski Roma yasaları çerçevesinde ele almaktadır. Ona göre, böyle bir durumda "köleleştirilmiş bir kişinin sahibinin, o kişinin neden olduğu herhangi bir zarardan sorumlu olduğu" kuralına kadar gidilebilir. Ancak robotlara yasal kişilik verilmesi onların sahiplerinin ve kontrol etmesi gerekenlerin sorumluluğunu ortadan kaldıracak bir durum olacaktır.

Mevcut vergi sistemleri, esas olarak insan işçileri vergilendirmek için tasarlanmıştır. Robot işçilere ilişkin herhangi bir hüküm de bulunmamaktadır. Firmalar, robotlaşma oranlarını artırdıkça daha az vergi ile karşılaşmakta veya hiç vergi ödememektedirler. Bu durum firmaların robotları tercih etmesine neden olmaktadır. Ayrıca işgücünün büyük oranda otomasyonlaşması ile birlikte verginin toplanmasındaki potansiyel düşüş, uzun dönem mali ödeme gücünü tehdit edecektir (Abbott ve Bogenschneider, 2018: 168).

Robot vergisini, hızlı ve verimli çalışan robotların, yüksek oranda vergilendirilebilir alan sağlayacağını düşünenlerin yanında insanların boş zamanlarının devlet tarafından finanse edildiği bir hayat sunacağını düşünenler de bulunmaktadır. Devlete yeni bir gelir kaynağı olması yanında robot vergisi, işçilerin işlerini kaybetmelerini kontrol etme yöntemi olarak da değer görmektedir. Robot vergisi ile istihdam değişim hızı yavaşlatılabilir ve işinden ayrılmak zorunda olan işçilere alternatif iş olanakları oluşturulabilir. Robot vergisi işinden ayrılan işçi maaşlarından elde edilen vergi geliri kaybını telafi yanında robotların kullanılması sonucu elde edilen verimlilik ve sonucunda ortaya çıkan karlılığın vergilendirilmesini de sağlayacaktır. Diğer

taftan ülkelerin bu vergiyi kabul etmeleri ile firmaların karlarını vergi cennetlerine taşıyarak vergi kaçırmalarının da önüne geçebilecektir (Silkin, 2019).

Robot kapasitelerinin, potansiyel gelişimi, yüksek ve hızlıdır. Gelecek yıllarda bu gelişimin daha net bir şekilde görüleceği ve bu değişimden hemen hemen tüm sektörlerin etkileneceği açıktır. Dolayısıyla gelecekte yaşanması beklenen bu gelişmeleri bugünden ele almak ve robotların vergilendirilmesi konusunu tartışmaya açmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Tüzel kişiliklerin gerekçeleri dikkate alındığında robotların ayrı bir tüzel kişilik verilmesi mümkün görünmektedir. Ayrıca robotların gerçekleştirdikleri faaliyetlerden doğan gelir için robotlara “özel bir vergi ödeme gücü” tanınması gibi konular düşünülebilecektir (Oberson, 2017: 252).

3. Vergi Mükellefiyeti Çerçevesinde Robot

Bir ülkede kimlerin vergi mükellefi olabileceği kanunlarla belirlenmelidir ve bu kanunilik ilkesinin bir gereğidir. Türk Vergi Sisteminde mükellef tanımı 213 sayılı Vergi Usul Kanunu İkinci Bölüm Madde 8’de ifade edilmiştir. Bu maddeye göre, “Mükellef, vergi kanunlarına göre kendisine vergi borcu terettübeden gerçek veya tüzel kişidir” şeklindeki ifade ile vergi mükelleflerinin gerçek veya tüzel kişiler olabileceği belirtilmiştir (213 sayılı Vergi Usul Kanunu, 1961: <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf>).

Vergi mükellefi tanımından yola çıkarak yalnızca gerçek kişilerin (insanların) ve tüzel kişilerin (hukukun tanıdığı kişilik), vergi mükellefi olacağı anlaşılıyorsa da, uygulamada tüzel kişiliğe sahip olmayan kurum ve kuruluşların da vergi mükellefi olabildiği görülebilmektedir. Genel olarak, vergi kanunlarının mükellef olarak saydığı herkes vergi mükellefi olabilmektedir. Ayrıca mükellef olabilmek için kanuni ehliyet şartı da aranmamaktadır (Pehlivan, 2018: 46-47). Vergi kanunu koyucusunun her zaman Medeni Hukuk tarafından tasarlanan yasal biçimleri takip etmediği söylenebilir. Buna göre yasa koyucu, Medeni Hukuk kapsamında robotlara tüzel kişilik verebilir. Aynı şekilde vergi kanun koyucusu da vergi amaçlarına uygun olduğu sürece farklı vergi kriterlerine göre robotlar için yeni bir özel vergi mükellefiyeti tasarlayabilir (Oberson, 2017: 251).

Robotların pratik ve hukuka uygun bir tanımı yapılabilmesi durumunda, robotlara yeni bir yasal kişilik tanınması yeni bir vergi mükellefiyetinin oluşmasını sağlayacaktır. Yasal özneler olarak, robotlar sorumluluklara sahip olduktan sonra insanlar tarafından gerçekleştirildiğinde vergiye tabi olan faaliyetlerinin de vergilendirilebilmesi mümkün olabilecektir (Oberson, 2017: 254). Bunun örneği Bill Gates’in açıklamasında da görmek mümkündür. 2017 yılı başlarında Microsoft’un kurucusu, Bill Gates, robotların yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması ile birlikte milyonlarca işçinin işsiz kalma tehlikesinin yavaşlatılması amacıyla hükümetlerin robotlara yönelik bir vergi uygulayabileceği fikrini ortaya atmıştır. Bill Gates, “robot teknolojilerinin yayılmasının, işçiler için yeni bir rol yaratmadan ve kitlesel bir işsizlik yaratmadan tüm iş sınıflarını kalıcı olarak ortadan kaldıracaklarını” ifade etmiştir. Vergilendirme, robotlaşma hızını yavaşlatarak işsiz kalan işçi sayısını azaltacaktır (Mitha, 2017).

Robotların insanlar yerine çalıştırılması üzerine vergi konusu, robotların yaptığı eşdeğer işten alması gereken varsayımsal maaş olacaktır. Diğer bir deyişle mevcut işte robotlar yerine çalıştırılacak bir işçiye ödenecek ücret ne kadar ise vergiye tabi miktar bu ücret olacaktır. Burada ifade edilmesi gereken diğer bir nokta vergilendirmenin, robot kullanıcıları olarak şirketin vergilendirilmesi şeklinde mi veya vergi mükellefi olarak robotların vergilendirilmesi şeklinde

mi olacağıdır. Bu durumda vergilendirme, robotların yasalarda nasıl tanımlandığına bağlı olacaktır (Oberson, 2017: 254). Üretimin gerçekleştirilmesinde robotların emek faktörü olarak dikkate alınması, ekonomik olarak bir insan işçiye eşit değerde düşünülmesi anlamına gelecektir. Ancak robotların ücret elde ettiği düşüncesi ile herhangi bir ücret ve bordrolu işçi gibi vergi mükellefi statüsü verilmesi doğru bir yaklaşım olmayacaktır (Englisch, 2018: 4-5). Diğer taraftan geleneksel hukuk düzeninde hem hukuki hem de cezai sorumluluk yasal kişilere ilişkindir. Robotların varlığı ve eylemleri yanında herhangi bir olası sorumlulukları da yasal statü veya özel bir kişilik gerektirecektir. Günlük yaşamda bir sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesi, bir mal ve hizmet alımı, araç kiralınması gibi eylemler yasal kişiliği gerektirir. Otonom robotların da bu tarz eylemleri gerçekleştirmek için haklara, kapasitelere ve muhtemel bir yasal statüye ihtiyacı olacaktır (Perennou, 2014: 9). Robotlara veya yapay zekaya ayrı bir yasal statü vermek ve bu statünün içeriğini (sorumluluk, haklar, vergisel yükümlülükler gibi) tanımlamak, onların toplum tarafından kabulünü de kolaylaştıracaktır (Alexandre, 2017: 57-58).

Henüz ücretlerini almadan kesinti yoluyla gelir vergisi ödeyen işçiler yerine robot teknolojisi istihdam eden firmaların, teknolojik işsizlik sorununu derinleştirme, gerçek işçiler için ödedikleri işveren kesintisinden kurtulma, vergiden kaçınma, vergi kaçırma gibi sorunlara yol açması muhtemeldir. Ayrıca devletin gelirlerinde meydana gelen azalmanın, robot teknolojisi istihdam eden kurumlara getirilecek ilave vergiler ile karşılanması gerekmekte ve bunun için vergi mevzuatlarının güncel duruma göre yeniden düzenlenmesi istenmektedir. Bir başka yönden bakılacak olursa bir insan gibi mal ve hizmet alımında bulunmayan robotlar, devletin özellikle Katma Değer Vergisi, Özel Tüketim Vergisi gibi dolaylı vergilerden de yoksun kalmasına neden olacaklardır. Bu durumda, robotların vergi mükellefiyeti konusunda vergi sistemine insanlar kadar iyi hizmet veremeyeceği savunulmaktadır (Turan, 2020: 65).

Robotların vergi mükellefi olarak kabulü, bugünkü şartlarda zor görünse de gelecek teknolojik gelişmeler çerçevesinde robotlaşmanın veya diğer bir ifadeyle otomasyonlaşmanın vergi sisteminde sık sık gündeme gelmesi muhtemeldir. Yukarıda da ifade edildiği gibi robotların mükellefiyeti konusunda ilk aşılması gereken sorun robotların yasal statüsü ve kişiliklerinin nasıl tanımlanacağıdır. Bu nedenle düşünülebilecek sorulardan bazıları, robotlar gerçek kişi olarak düşünülebilir mi? Robotlar tüzel kişiler olarak düşünülebilir mi? Robotlar için elektronik kişilik gibi ayrı bir kişilik tanımı mı yapılmalıdır? şeklindedir.

3.1. Gerçek Kişilik ve Robot

İnsan olma, gerçek kişiliğin yegâne unsurudur. Hukuk her insanı bir gerçek kişi olarak tanımlamaktadır (Pehlivan, 2018: 174). Benzersiz bir varlık olarak kabul edilen insan karşısında, robotların ya da yapay zekânın temel kişilik kriterlerini sergilemeleri beklenir. Bir varlığın insan gibi bilinçli bir varlık olarak kabul edilebilmesini sağlayan kriterler genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir (Hubbard, 2011: 419):

- 1) Çevresi ile etkileşim kurabilme, karmaşık düşünce ve iletişim kurma becerisine sahip olma
- 2) Yaşam planı ve amacına ulaşabilme isteği ve bilincine sahip olma
- 3) Diğer kişiler ile karşılıklı ilişkiler kurarak toplumda yaşama yeteneğine sahip olma.

Robotlar konusunda yapay zeka ile ilgili yürütülen çalışmalar hızlı bir gelişme göstermekte ise de günümüzde, yukarıda belirtilen çevre ile etkileşim, karmaşık düşünme, iletişim, yaşam

amacı, yaşam bilinci, toplumsal bir varlık olabilme özelliklerini tamamını taşıyabilen bir robotun varlığından söz etmek güçtür.

Mitha (2017), bağımsız bir statüye veya yasal bir kimliğe sahip olmayan, sahipleri için ürettikleri kardan pay almayan, herhangi bir gelir elde etmeyen, bilinçsiz cansız nesnelere olan robotları doğrudan vergilendirmenin imkânsız olduğunu ifade etmektedir. Ona göre, robotların vergilendirilmesinden, bir şirket sermayesinin robota yatırılan kısmının vergilendirilmesi anlaşılmalıdır.

3.2. Tüzel Kişilik ve Robot

4721 sayılı Türk Medeni Kanunu madde 47’de tüzel kişilik “Başlı başına bir varlığı olmak üzere örgütlenmiş kişi toplulukları ve belli bir amaca özgülenmiş olan bağımsız mal toplulukları, kendileri ile ilgili özel hükümler uyarınca tüzel kişilik kazanırlar” şeklinde ifade edilmiştir. Bu tanıma bakıldığında tüzel kişilik, belirli bir amaca yönelik olan kişi ve mal topluluğu olarak tanımlanmıştır (4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf>).

Robotlara bir tür tüzel kişilik tanınması savunulmaktadır. Tüzel kişilik, mal varlığı ve mali sorumlulukların bir araya getirilmesi anlamına gelmektedir. Tüzel kişiler insanlar ile aynı yasal statüye sahip olmamalarına rağmen çoğu kez hukuki muamele açısından aynı deneyimlere tabi olabilmektedirler. Ayrıca tüzel kişilik tüm birleşmeleri kapsamına almamaktadır. Kimin tüzel kişiliğe sahip olacağına kanun karar vermektedir. Tüzel kişilik, sorumlulukların belirlenmesinde ve şirketlerin karşılaştıkları herhangi bir zarardan yalnızca tek bir kişinin (örneğin mal sahibi) sorumlu olmamasının sağlanması konusunda başarılı sonuçlar vermiştir. Dolayısıyla robotları meydana getiren ve kullanan kişilerin ortaklığı için sadece “maddi veya somut bir sembol” olarak yasal bir statü tanımlamak (şirketlere tanınan tüzel kişilik gibi) mümkün olabilecektir (Leroux vd., 2012: 61).

Robotların tüzel kişilik çerçevesinde vergilendirilmesi düşünüldüğünde bunun tamamen bilinen tüzel kişi kavramından farklı bir yapıda düzenlenmesinin gerekliliği vurgulanmalıdır. Ancak robotlara tüzel kişi benzeri bir kişilik tanınmasının da hala uzağında olduğu söylenebilir. Çünkü kavramın tanım ve kapsamı konusunda belirsizlik söz konusudur. Diğer taraftan eğer bir kişilik tanınacaksa ne gibi hak ve yükümlülükler tanınacaktır gibi sorunlar söz konusudur (Kılıçarslan, 2019: 383).

Gedik (2020: 45)’ e göre robotlar için hukuki ve kabul edilebilir yasal bir tanım yapıp elektronik kişi sıfatıyla vergiye tabi faaliyetlerinin vergilendirilebileceği aşamaya kadar robot vergisinin kurumlara uygulanabilecek bir vergi olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kurumlar işçiler yerine robotları istihdam ederek teknolojik işsizliğe yol açmaktadırlar. Ayrıca bu kurumlara robot vergisinin uygulanması yanında kurumlar vergisindeki indirim ve istisnaların kaldırılmasını veya oranlarının düşürülmesi gerekmektedir.

Perennou (2014: 10)’ya göre kanun, robotu tüzel kişi olarak kabul etmemektedir. Aksine bir eşya olarak görme eğilimindedir. Mallar, hakların nesnelere aittir. Tüzel kişiler ise hukuk tarafından oluşturulan fiziksel kişilerdir. Doğar ve ölürlür. Tüzel kişiler hakların öznelere aittir. Esasında tüzel kişilik, haklara ve görevlere sahip olma yeteneği veren yasal bir kurgudur. Dolayısıyla bugünkü koşullara göre robotlar, tüzel kişilik kriterlerini karşılamamaktadır. Bu nedenle mal olarak kabul edilmelidirler. Diğer taraftan Perennou (2014: 12)’nin otonom robotlara tüzel kişilik verilebileceğine ilişkin kanıtları da aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1) Şirketler için tüzel kişilik, hak ve sorumluluk anlamı taşır. Çoğu kez insanlar ile aynı işlem ve davranışlara maruz kalırken aynı statüye sahip değildirler. Yine bazı şirketlere yasal statü verilirken diğer bazılarında verilmemektedir. Dolayısıyla bunlar yasa ile oluşturulan yapay oluşumlardır. Aynı düşünce otonom robotlar için de geçerlidir.

2) Otonom robotlar karar alma ve verme yeteneğine sahiptirler. Onlar belirli bir kişiliğe sahip olabilirler ve tıpkı bir şirket gibi ilgi uyandırabilirler.

3) Yasal bir kişilik, ilgili taraflar için hakların, görevlerin, sorumlulukların bir araya getirilmesi olacaktır.

4) Uygulamada otonom robotlar, belirli bir kimlik ile kamu siciline kayıt olduktan sonra kişiliklerini alabilirler.

3.3. Elektronik Kişilik ve Robot

Robotlar veya yapay zeka için bir kişilik tanınması istendiğinde gerçek kişiliğe karşın tüzel kişilik, elektronik kişilik, insan olmayan kişilik kavramlarının daha uygun olduğu düşünülmektedir. Bu tanımlardan elektronik kişilik diğerlerine göre daha kendine özgü bir yapı ifade etmektedir. Ancak bu kavramın da henüz kabul edilmiş genel bir tanımının olmadığı ve dolayısıyla robot veya yapay zekaya kişilik tanınması noktasında yeterli olmadığı, yapay zekaya atfedilebilecek bir verginin düzenlenebilmesi için teknolojik gelişmelerin ne yönde seyrettiğinin iyi analiz edilmesinin ve kanunlaştırma hareketlerinin de bu analizler çerçevesinde yürütülmesinin olumlu bir adım olacağı söylenebilir (Kılıçarslan, 2019: 383-384).

Robot teknolojisi ve yapay zeka alanındaki gelişmeler, bu varlıkların yasal olarak sınıflandırılmasını gerektirmektedir. Bu varlıkların bir makine, bir araç, bir nesne veya daha genel olarak bir "şey" olarak tanımlanması, sorunların çözümünde yetersiz kalınmasına neden olabilecektir. Günümüzde makinelerin insanların yasal statülerine sahip olmaları beklenemez. Ancak robotlar için elektronik kişilik adı altında özel bir yasal kişilik oluşturmak mümkündür. Hukuk sisteminde, özellikle bazı otonom makineler için belirli bazı haklara ve yükümlülüklerle sahip "elektronik kişi" statüsü tanımlanabilir. Ancak bu durum yalnızca belirli durumlar için geçerli olacak ve belirli bir yasal özerkliğe sahip otonom makineleri içerecektir. Örneğin, sözleşme yapmak, bir kişinin yasal çıkarlarına sahip olmak gibi otomatik karar verebilen veya diğer insanlar ile etkileşimde bulunabilen yapay zekaya sahip makineler için bu durumun geçerli olabileceği söylenebilir. Aslında robotlara tanınan bu statü tarafların tüm yasal sorumluluklarının bir araya getirilmesi anlamını taşımaktadır (Leroux vd. , 2012: 60-61).

Robotlara elektronik kişilik tanınması konusunda atılan önemli adımlardan biri, Avrupa Parlamentosunun, 2017 yılında robotlara (en azından karmaşık otonom robotlar için), neden olabilecekleri herhangi bir zarardan dolayı sorumluluk tanınabilmesi adına elektronik kişilik statüsü verilebileceğini ifade etmesi olmuştur (Pagallo, 2018; 4).

Avrupa parlamentosunun önerdiği elektronik kişilik, bir kurumun tüzel kişiliğine benzer bir şekilde robotların eylemlerinden sorumlu tutulabilmesine ve onların yasal eylemlerde bulunabilmelerine imkan verebilir. Elektronik kişilik için ayrı bir statünün düzenlenmesi, robotların eylemlerinde, sahiplerinden ayrı olarak kontrol edilen ve yönetilen açık ve ayrı bir varlığı meydana getirecektir. Ayrıca elektronik kişilik, robotların yasal ilişkilerde bulunulması durumuna açıklık getirir ve hem üçüncü kişiler ile robotlar hem de robot ile sahibi arasındaki ilişkileri tanımlar. Elektronik kişiler ve tüzel kişiler, sahiplerinin (veya ortaklarının) belirli bir amaca ulaşabilmesinin aracı olması anlamında robotlar ile şirketler arasındaki benzerlik

oluştururlar. Onlar yalnızca sahiplerinin yararı için meydana getirilmişlerdir. Onlara tanınan kişilik, bu durumu kolaylaştırmak için var olan bir kurgudur. Robotlara aniden insanınkine benzer hak ve yükümlülükler tanımlamak mümkün değildir. Bunun yerine tüzel kişiliğe benzer bir yol takip edilerek, sahibinin kontrolünde olduğu yasal bir kişilik robotlar için tanınabilir. Robotlara elektronik kişilik oluşturulması, şirket kurmaya benzer bir şekilde yapılabilir. Bunun için robot sahibi, sahibi olduğu robotu merkezi bir sicile kaydetmeli ve elektronik kişinin kapasitesi ve sahibi hakkındaki bilgileri içeren yasal belgeleri hazırlamalıdır. Robotların sicile kaydedilmesi, onların kullanımının vergilendirilmesini de kolaylaştıracak bir adımdır. Bu otonom robotların eylemlerini sınırlandırmanın ve sorumluluklarını netleştirmenin etkili bir yolu olabilir. Özellikle robotların eylemlerinin sınırlandırılması şirketlere göre daha önemlidir. Çünkü robotların, sahibinin öngöremediği otonom kararları söz konusudur (Schrijver, 2018).

Elektronik kişilik veya robot kişilik, insanın dünyadaki özel anlamına müdahale etme amacı taşımamaktadır. Aksine, çoğu zaman ona faydalı olma durumu söz konusudur. Aynı tüzel kişilik ve gerçek kişilik arasındaki ilişkide olduğu gibi insan olmak üzere kurulu gerçek kişilik, tüzel kişilikten farklıdır. Diğer taraftan bir tüzel kişiliğin kan, et, DNA gibi unsurlardan oluşması gerekmez. Ancak tüzel kişiler vardır ve mahkemede ekonomik işlemleri kolaylaştırmak için onlara hukuken kişilik tanınmıştır (Genderen, 2018: 40).

Sonuç ve Değerlendirme

Teknolojik gelişmelerden etkilenen emek faktörünün korunması adına robot vergisi tartışmaları gündeme gelmiştir. Robotların giderek daha fazla iş hayatında kullanımının bir sonucu olarak işçiler işlerini kaybetmektedirler. Bunun ekonomik olduğu kadar toplumsal problemlerin doğmasına da neden olacağı düşünülmektedir. Çünkü işini kaybederek farklı bir alanda istihdam edilemeyen işçi, insan olmanın gereği olarak yaşamını sürdürebilecek bir gelire ihtiyaç duyacaktır. En azından yeni istihdamın sağlanamaması durumunda devletin vatandaşının asgari geçimi sağlayacak geliri onlara sağlaması beklenir. Ancak robotların varlığı devlet açısından da gelir kaybını beraberinde getirmektedir. Robotlaşmanın neden olacağı böyle bir gelir azalışını karşılamak için robot vergisi önerisi getirilmiştir.

Robot vergisi genel kabul görmekle birlikte vergi sisteminde nasıl düzenleneceği konusunda soru işaretleri bulunmaktadır. Her şeyden önce robot olarak tanımlanan varlığın hukuki karşılığının ne olacağı önemlidir. Robotlara hukuken bir kişilik tanınmasının aynı zamanda onlara hak ve sorumluluklar sağlayacağı düşüncesi de hakimdir. Yine bir robotun eylemlerinden kimin sorumlu tutulacağı konusu önemlidir. Örneğin, bir robotun vergi kayıp ve kaçığına neden olması durumunda sorumlu kim olacaktır. Bu durum robotların mükellefiyetinin düzenlenmesini, tüzel kişi mükellefiyete doğru kaydırmaktadır. Ancak robotları tam anlamıyla bir tüzel kişi olarak tanımlamak da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Bu durumda ya robotlar için ayrı bir özel kişilik tanınarak ya da istihdam edildiği kurum çerçevesinde vergilendirilmesi sağlanabilir.

Kaynakça

Alexandre, Filipe Maia (2017) "The Legal Status of Artificially Intelligent Robots – Personhood, Taxation and Control", Tilburg University, Dissertation Project – Filipe Maia Alexandre, ANR: 489792, ss. 1-68.

- Abbott, Ryan ve Bogenschneider, Bret (2018) "Should Robots Pay Taxes? Tax Policy in the Age of Automation", *Harvard Law & Policy Review*, Vol. 12, ss. 145- 175.
- Bottone, Germana (2018) "A Tax On Robots? Some Food For Thought", *Working Papers, DFWP*, N. 3, September 2018, 1-21.
- Delvaux, Mady (2017) "REPORT with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)), Committee on Legal Affairs, https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-8-2017-0005_EN.html?re_direct (20.11.2020)
- Englisch, Joachim (2018) "Digitalisation and the Future of National Tax Systems: Taxing Robots?" ss. 1-23. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3244670 (06.12.2020)
- Floridi, Luciano (2017) "Robots, Jobs, Taxes, and Responsibilities", *March, Philosophy & Technology* (2017) 30: 1-4.
- Gedik, Gülşen (2018) "The New Tax Issue: Taxing Robots", *Law & Justice Review*, Year:9, Issue:16, June 2018, ss. 81- 96.
- Gedik, Gülşen (2020) "Robotlara Karşı Gerçek Kişilerin Korunması Açısından Robot Vergisi Önerisi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, Haziran 2020, ISSN: 2146-0590, ss. 24-48.
- Genderen, Robert van den Hoven van (2018) "Do We Need New Legal Personhood in the Age of Robots and AI?", *Robotics, AI and the Future of Law*, Springer, ss. 15-55.
- Hubbard, F. Patrick (2011) ""Do Androids Dream?": Personhood and Intelligent Artifacts", 83 *Temp. L. Rev.* 405, Winter, University of South Carolina Scholar Commons, ss. 405- 474.
- Kılıçarslan, Seda Kara (2019) "Yapay Zekanın Hukuki Statüsü ve Hukuki Kişiliği Üzerine Tartışmalar", *YBHD*, Yıl 4, Sayı 2019/2, ss.363-389.
- Kurt, Dilek ve Bozoklu, Ümit (2019) "Robot Ekonomisinin Yükselişi", *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2019, Sayı. 01, ss. 25- 47.
- Leroux, Christophe - Labruto, Roberto - Boscarato, Chiara - Caroleo, Franco - Günther, Jan-Philipp - Löffler, Severin - Münch, Florian - Beck, Susanne - May, Elisa - HueberSaintot, Corinne - Buning, Madeleine de Cock - Belder, Lucky - Bruin, Roeland de - Bonarini, Andrea - Matteucci, Matteo - Salvini, Pericle - Schafer, Burkhard - Santosuosso, Amedeo ve Eric Hilgendorf (2012) "Suggestion For A Green Paper On Legal Issues In Robotics - Contribution To Deliverable D3.2.1 on ELS Issues in Robotics", Ed. Christophe Leroux ve Roberto Labruto, euRobotics The European Robotics Coordination Action, Grant Agreement Number: 248552, ss. 1-78.
- Marwala, Tshilidzi (2018) "On Robot Revolution and Taxation", ss. 1-7, <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1808/1808.01666.pdf> (Erişim Tarihi: 19.11.2020)
- Mitha, Sam (2017) "Robots, Technological Chance and Taxation", September, <https://www.taxjournal.com/articles/robots-technological-change-and-taxation-14092017> (19.11.2020).
- Oberson, Xavier (2017) "Taxing Robots? From the Emergence of an Electronic Ability to a Tax on Robot sor the use of Robots", *World Tax Journal*, May, ss. 247- 261.
- Pagallo,Ugo (2018) "Vital, Sophia, and Co. - The Quest fort he Legal Personhood of Robots", *Infomation*, 2018, 9, 230, ss. 1-11.

- Pehlivan, Osman (2018) "Vergi Hukuku - Genel Hükümler ve Türk Vergi Sistemi", Temmuz, Trabzon, Celepler Matbaacılık.
- Perennou, Thomas (2014) "State of the Art on Legal Issues", Deliverable 1 for ETHICAA PROJECT, August, ss. 1-49.
- Schrijver, Steven De (2018) "The Future Is Now: Legal Consequences of Electronic Personality for Autonomous Robots", <https://whoswholegal.com/features/the-future-is-now-legal-consequences-of-electronic-personality-for-autonomous-robots> (04.12.2020).
- Silkin, Lewis (2019) "Robot Tax: The Pros and Cons of Taxing Robotic Technology in the Workplace", December, FUTUREOFWORKHUB, <https://www.futureofworkhub.info/comment/2019/12/4/robot-tax-the-pros-and-cons-of-taxing-robotic-technology-in-the-workplace> (26.11.2020)
- Turan, Deniz (2020) "Ekonomik ve Mali Boyutlarıyla Robot Vergisi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt/Vol.: 20 - Sayı/No: 1 (57-70).
- Yüksel, Armağan Ebru Bozkurt (2016) "Robot Hukuku" TAAD, Yıl: 7, Sayı: 29, (Ocak 2017), ss. 85- 112.
- Viggiano, Pasquale Luigi Di (t.y.) "Robotics, Rights and Liabilities Juridical Prospects of Intelligent Machines", Curentul Juridic, ss. 88- 103.
- Williams, Bob (2019) "An Introduction to Robotics", ss. 1-43, <https://www.ohio.edu/mechanical-faculty/williams/html/PDF/IntroRob.pdf> (19.11.2020).
- Yazıcı, Ahmet (2016) "Endüstri 4.0 ve Otonom Robotlar", Aralık, Sayı: 459, Elektrik Mühendisliği, https://www.emo.org.tr/ekler/91f2bb2a057879e_ek.pdf?dergi=1069 (06.12.2020)
- 213 Nolu Vergi Usul Kanunu (1961), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.213.pdf> (19.11.2020)
- 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4721.pdf> (30.11.2020)

Hikâye Haritası Stratejisinin Özel Gereksinimli Öğrencilerin Okuma Becerilerine Etkisini Değerlendiren Araştırmaların İncelenmesi

Merve Görmez¹⁹⁵, Orhan Çakıroğlu¹⁹⁶

Öz

Bu çalışma Türkiye’de hikâye haritası tekniğinin özel gereksinimli bireylerin okuma becerilerine etkisini inceleyen çalışmaların incelenmesine ilişkin bir içerik analizidir. İçerik analizi, farklı alanlarda farklı amaçlarla kullanılan bir araştırma yöntemidir. Araştırma kapsamında “özel gereksinimli, hikâye haritası, okuma becerisi, okuma” anahtar kelimeleri kullanılarak Google Akademik (Google Scholar), TÜBİTAK ULAKBİM, Academic Search Ultimate, Education Resources Information Center (ERIC), TR dizin, Web of Science ve Elsevier Science Direct veri tabanlarında alanyazın taraması yapılmıştır. Tarama kapsamında 2020 Kasım ayına kadar olan makaleler incelenmiştir. Taramalar sonucunda 487 çalışmaya ulaşılmış, dâhil etme ve hariç tutma ölçütlerine göre yapılan elemeler sonucunda 4 makale belirlenmiştir. Çalışmaların belirlenmesinde kullanılan dâhil etme ölçütleri (a) çalışmada hikâye haritası tekniğinin kullanılması, (b) çalışmanın Türkiye’de gerçekleştirilmiş olması, (c) hakemli dergilerde yayınlanmış olması, (d) katılımcı grubunun özel gereksinim tanılı bireylerden oluşması, (e) çalışmanın uygulamaya yönelik bir sonuç vermesi, (f) strateji/müdahalelerin okuma becerisi ile ilgili olması, (g) strateji/müdahalelerin özel gereksinimli çocuklara yönelik olması, (h) araştırma modeli olarak deneysel araştırma modellerinin kullanılmış olması, (i) araştırmanın eğitim - öğretim konusunda yapılmış olması, (k) tam metin makaleler olması ve (l) araştırmaya erişilebilir olmasıdır. Araştırmanın hariç tutma ölçütleri ise (a) çalışmanın derleme, analiz, sentez, rapor olarak yazılmış olması, (b) araştırmanın eğitim dışında bir konu olması, (c) katılımcıların tanı almamış olması, (d) araştırmanın öğretmenler, yöneticiler gibi diğer katılımcılarla gerçekleştirilmesidir. Bu araştırma betimsel analiz tekniği kullanılarak hazırlanmıştır. Sunum sırasında elde edilen sonuçlar katılımcılarla paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Özel gereksinimli, hikâye haritası, okuma becerisi, okuma, tarama

¹⁹⁵ Öğretmen, Atatürk Ortaokulu, Artvin, mervegormez06@gmail.com

¹⁹⁶ Doç.Dr., Trabzon Üniversitesi, Özel Eğitim Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, cakirogluorhan@gmail.com

Anne Babaların Çocukların Katılım Hakkına Yönelik Görüşleri

Tuğçe Akyol¹⁹⁷

Öz

Çocukların toplumda aktif bir şekilde yer alabilmelerini sağlayan hakların aileleri tarafından desteklenmesi gereklidir. Bunun için anne babaların çocuk hakları hakkında yeterli bilgi düzeyine ve farkındalığa sahip olmaları önemlidir. Ailede çocukların kendilerini ilgilendiren konular ile ilgili karar verme süreçlerine dahil olmaları ve görüşlerini bildirmeleri katılım hakkının ailede uygulanabilmesini sağlar. Bu çalışmanın amacı, okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların anne ve babaların çocuk katılımına yönelik görüşlerinin incelenmesidir. Araştırmaya 2019-2020 eğitim öğretim yılında Afyonkarahisar il merkezinde Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı ilkokulların anasınıflarına ve bağımsız anaokullarına devam eden 60-72 aylık çocukların basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen toplam 270 anneleri ve babaları katılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak, anne babalara ilişkin demografik bilgilerin ve çocukların evde ve okulda katılım hakkına yönelik görüşlerini bildirmeye yönelik soruların yer aldığı bir görüş bildirme formu kullanılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler nitel veri analizi tekniklerinden içerik analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırmaya ilişkin analizler değerlendirilmekte olup elde edilen sonuçlar kongrede paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aile, katılım, katılım hakkı, okul öncesi dönem

¹⁹⁷ Dr. Öğr. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, akyol.tugce@gmail.com

Çocukluk Çağı İstismar Yaşantıları ile Psikolojik Belirtiler Arasındaki İlişkilerin Araştırılması: Öz Duyarlılığın Aracılık Rolü

Kenan Bülbül¹⁹⁸, Tuğba Türkkan¹⁹⁹, Hatice Odacı²⁰⁰

Öz

Amaç: Bu çalışma kapsamında çocukluk çağı örseleme yaşantıları ile psikolojik belirtilerden anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon ve hostilite ilişkisinde öz duyarlılığın aracılık etkisi incelenmiştir.

Yöntem: Bu çalışma ilişkisel tarama yöntemi ile yapılmış betimsel bir araştırmadır. Çalışmaya, lisans düzeyinde 291 üniversite öğrencisi katılmıştır. Örneklem seçiminde kolay ulaşılabılır örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Katılımcılara Demografik Bilgi Formu, Çocukluk Dönemi Örseleme Yaşantıları Ölçeği Kısa Formu, Kısa Semptom Envanteri ve Öz Duyarlılık Ölçeği uygulanmıştır. Veriler SPSS 24.0 programı ve PROCESS eklentisi ile analiz edilmiştir

Bulgular: Yapılan analizler sonucunda, çocukluk çağı örseleme yaşantıları (fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal istismar, fiziksel ihmâl, duygusal ihmâl) ile psikolojik belirtiler (anksiyete, depresyon, olumsuz benlik, somatizasyon, hostilite) ilişkisinde öz duyarlılığın farklı düzeylerde aracı rol üstlendiği tespit edilmiştir.

Sonuç: Yapılan aracı değişken analizi, çocukluk çağı istismar yaşantılarının tüm alt boyutları ve psikolojik belirtilerin tüm alt boyutları arasındaki ilişkilerde öz duyarlılığın aracılık etkisinin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Çocukluk çağı örseleme yaşantıları, psikolojik belirtiler, öz duyarlılık, aracılık

The Investigation of Relationships between Childhood Traumatic Experiences and Psychological Symptoms: The Mediating Role of Self-Compassion

Abstract

Aim: Within the scope of this study, the mediating effect of self-compassion in the relationship between childhood traumatic experiences and psychological symptoms such as anxiety, depression, negative self concept, somatization and hostility was examined.

Method: This study is a descriptive study conducted by relational survey method. 291 university students attended the study at the undergraduate level. Convenience sampling method was used in sample selection. The participants were evaluated using the Demographic Information Form, Childhood Trauma Questionnaire Short Form, Brief Symptom Inventory and Self Compassion Scale. The data were analysed using SPSS 24.0 statistical program and the PROCESS add-on.

Results: The results of the data analysis, it was found that mediating role of self-compassion at different levels in relationship between all sub-dimensions of childhood abuse experiences and psychological symptoms (anxiety, depression, negative self concept, somatization and hostility).

Conclusion: Mediator analysis demonstrates that self compassion mediated the relationship between all sub-dimensions of childhood abuse experiences and psychological symptoms.

Keywords: Childhood traumatic experiences, psychological symptoms, self compassion, mediation

¹⁹⁸ Uzm. Psk. Dan. Trabzon İsmail Yıldırım İlkokulu, k_bulbul@hotmail.com

¹⁹⁹ Öğr. Gör. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, turkkan83@hotmail.com

²⁰⁰ Prof. Dr. Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, hatodaci@hotmail.com

COVID-19 Sürecinde Türkiye'nin Etkinliğinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi

Ahmet Ergülen²⁰¹, Banu Bolayır²⁰², Zeynep Ünal²⁰³, İbrahim Harmankaya²⁰⁴

Öz

Bu çalışmada, Çin'in Vuhan Eyaleti'nde 2019 yılının Aralık ayında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alarak pandemiye dönüşen, Yeni Koronavirüs hastalığı olarak adlandırılan Covid-19 salgını ile mücadelede T.C. Sağlık Bakanlığı'nun etkinlik düzeyinin araştırılması amaçlanmıştır. Etkinlik düzeyinin ölçümünde "Veri Zarflama Analizi Yöntemi" kullanılmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda veriler, T.C. Sağlık Bakanlığı'nun resmi web sitesindeki Covid-19 Bilgilendirme Sayfasından elde edilmiştir. Etkinlik düzeyinin ölçümü iki analiz üzerinden uygulanmıştır. Birinci analizde iki adet girdi (hasta sayısı, test sayısı) ve bir adet çıktı (vefat sayısı) kullanılmıştır. İkinci analizde iki adet girdi (hasta sayısı, test sayısı) ve bir adet çıktı (iyileşen sayısı) kullanılmıştır. Türkiye'de ilk Covid-19 vakasının 11 Mart 2020 ve ilk vefatın 27 Mart 2020 tarihinde görülmesi nedeniyle "Mart 2020" ayı çalışmaya dahil edilmemiştir. Aynı şekilde çalışma Kasım ayında yapıldığı için Kasım ayı tamamlanmadığından "2020 Kasım" ayı da analize dâhil edilmemiştir. Veriler LINDO paket programında çözdürülerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarının göreceli etkinlik analizleri gerçekleştirilmiş, girdi yönelimli VZA modellerinin uygulanması sonucunda, birinci analize göre Nisan, Mayıs ve Eylül ayları tam etkin çıkarken; Haziran, Temmuz, Ağustos ve Ekim ayları tam etkin çıkmamıştır. İkinci analize göre ise, Nisan, Mayıs, Temmuz ve Eylül ayları tam etkin çıkarken; Haziran, Ağustos ve Ekim ayları tam etkin çıkmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Etkinlik Ölçümü, Veri Zarflama Analizi.

In COVID-19 Process Evaluation with Data Envelopment Analysis Efficiency of Turkey

Abstract

In this study, which emerged in Wuhan Province in China in December 2019 and turned into a pandemic by affecting the whole world, the new coronavirus disease called Covidien-19 in combating the epidemic, the Ministry of Health of the Republic of Turkey aimed to investigate the activity level. "Data Envelopment Analysis Method" was used to measure the efficiency level. For the purpose of the study, the data were collected from It has been obtained from the official website of the Republic of Turkey Ministry of Health, the Covid-19 information page. The measurement of the efficiency level was applied through two analyzes. In the first analysis, two inputs (number of patients, number of tests) and one output (number of deaths) were used. In the second analysis, two inputs (number of patients, number of tests) and one output (number of recovered) were used. In Turkey, the first cases of Covidien-19 because it is seen first died on March 11, 2020 and March 27, 2020 "March 2020" was not included in the study bear. Likewise, since

²⁰¹ Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, İİBF, ahmet.ergulen@balikesir.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-6306-5261

²⁰² Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, banubolayir@gumushane.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-3818-1989

²⁰³ Öğr. Gör., Nevşehir HBV Üniversitesi, SHMYO, zeynepunal@nevsehir.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-5049-071X

²⁰⁴ Doktora Öğrencisi, Balıkesir Üniversitesi, SBE, ibrahimharmankaya@selcuk.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-1362-8046

November was not completed since the study was conducted in November, "November 2020" was not included in the analysis. The results were evaluated by dissolving the data in LINDO package program. As a result of the study, the relative efficiency analyzes of April, May, June, July, August, September and October were carried out, as a result of the application of input-oriented DEA models, according to the first analysis, April, May and September were fully effective; June, July, August and October were not fully effective. According to the second analysis, while April, May, July and September are fully effective; June, August and October were not fully effective.

Keywords: Covid-19, Efficiency Measurement, Data Envelopment Analysis.

Giriş

Dünya tarihinde bir çok salgın yaşanmış ve bu salgınlar milyonlarca insanın ölümüyle sonuçlanmıştır. Ölüm sayılarının geçmişte daha fazla olmasının nedenleri arasında; tıbbın günümüzdeki kadar gelişmemiş olması, karantina uygulamalarının ve insan hareketliliğinin günümüzdeki kadar yoğun olmaması gösterilebilir. Aşağıda tablo 1’de küresel çapta yaşanan önemli salgınların listesi verilmiştir. Ölüm sayılarının tahmini olması, verilerin düzenli olarak tutulmamasına ve salgınların uzun zaman dilimlerinde gerçekleşmesinden dolayı ölüm sayısı takiplerinin yapılamamasına bağlanabilir.

Tablo 1. Küresel Çapta Yaşanan Önemli Pandemiler

Pandemiler	Zaman Dilimi	Tahmini Ölüm Sayısı
Jüstinien vebası	6. yüzyıl	25-100 milyon
Kara veba	14. yüzyıl	200 milyon
Grip, kızamık, çiçek, suçiçeği, sarı humma	16. yüzyıl	60 milyon
Kolera pandemileri	19. yüzyıl	12 milyon
İspanyol Gribi	20.yüzyıl	50 milyon
Hiv Pandemisi	20.yüzyıl	35 milyon
Covid-19	21. yüzyıl	1.349.506 vaka ²⁰⁵

Kaynak: Salgın Hastalıkların Tarihi, TÜBİTAK.

Salgınlar, toplumlarda ölüm vakalarının yaşanmasının dışında ekonomik, yönetsel, toplumsal ve siyasal açıdan önemli değişimler yaşanmasına yol açmıştır (Turan ve Çelikyay, 2020: 3-4). Çin’in Vuhan Eyaleti’nde 2019 yılının Aralık ayı sonlarında ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alarak pandemiye dönüşen, Yeni Koronavirüs hastalığı olarak adlandırılan Covid-19, bir grup hastada yapılan araştırmalar sonucunda 13 Ocak 2020’de tanımlanan bir virüstür (T.C. Sağlık Bakanlığı). Covid-19 salgını kısa sürede tüm dünyayı etkisi altına alarak pandemiye dönüşmüştür. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) pandemiye “yeni bir hastalığın dünya çapında yayılmasıdır” şeklinde tanımlamaktadır. Küreselleşmeyle birlikte entegre hale gelen dünyada Covid-19 salgını hızlı bir şekilde yayılım göstermiş ve bu durum; ülke sınırlarının kapatılması, ülkelerin veya şehirlerin karantinaya alınması, insanların evlerine çekilmesi, uçak

²⁰⁵ DSÖ’den alınan verilere göre 19.11.2020 tarihi itibarıyla ölüm sayısı, <https://covid19.who.int/>

seferlerinin iptal edilmesi, kısmi veya tam karantina uygulamaları, eğitime ara verilmesi, kitlesel toplantıların yasaklanması, evde çalışma gibi önlemleri de beraberinde getirmiştir.

Bir ülkede bir salgın durumunda enfekte ve ölüm vakalarının sayısı ve bunların artma oranı büyük ölçüde o ülkenin hazırlık durumuna ve sağlık sistemine bağlıdır. Bu göstergeler ülkelerin etkinlik değerlendirilmesinin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Salgınla mücadelede ülkelerin performansının bir göstergesi, teyit edilmiş vaka tespit sayısı, ölüm sayısı ve iyileşen vaka sayısıdır. Her ne kadar bu göstergeler değerlendirme için içgörü sağlasada, bir ülkenin hastalıkla mücadeledeki etkisini tam yansıtmayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (Selamzade ve Özdemir, 2020: 979).

Veri Zarflama Yöntemi ve Covid-19 pandemi döneminde T.C. Sağlık Bakanlığı'nın etkinliğini konu alan literatür incelendiğinde, Türkiye'de Covid-19 konulu çalışmaların yapıldığı ancak bu çalışmanın konusunda bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Yurtdışında, Covid-19 ve etkinlik ölçümü konuları üzerine çalışmalar yapılmış fakat spesifik bir ülkenin sağlık sistemlerinin etkinliğini inceleyen özel bir çalışma yapılmamıştır.

Çalışmada, Covid-19 salgını ile mücadelede T.C. Sağlık Bakanlığı'nın etkinlik düzeyinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma teorik ve ampirik olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Çalışmanın teorik kısmı, makale, raporlar ve resmi internet kaynaklarından yararlanılarak oluşturulmuştur. Çalışmanın ampirik kısmında ise, uygulamaya konu olan veriler T.C. Sağlık Bakanlığı'nın resmi web sitesindeki Covid-19 bilgilendirme sayfasından elde edilmiştir. Elde edilen veriler LINDO paket programında çözdürülerek sonuçlar değerlendirilmiştir. Çalışma giriş dahil üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; çalışmanın önemi, çalışmanın amacı, çalışmada izlenen yöntem, çalışmanın organizasyonu ve literatür taramasına yer verilmiştir. İkinci bölümde veri zarflama analizi yöntemiyle etkinlik ölçümü uygulamasına yer verilmiştir. Üçüncü bölüm çalışmanın sonuç bölümüdür.

1. Veri Zarflama Analizi İle Etkinlik Analizi

Çalışmada ilk olarak tüm karar verme birimleri (KVB) için girdi yönelimli CCR-VZA modelleri oluşturularak LINDO paket programında çözdürülmüştür. Girdi yönelimli CCR-VZA modellerinden elde edilen sonuçlara göre etkin olmayan KVB için dual CCR-VZA modelleri oluşturularak modeller LINDO paket programında çözdürülmüş, referans setleri oluşturulmuş ve referans setlerindeki verilere göre etkin olmayan KVB için yeni girdi değerlerinin değişim oranları oluşturulmuştur. Daha sonra ölçeğe göre azalan, artan veya sabit getiri değerlerinden hangisinin gerçekleştiğini görmek için girdi yönelimli BCC-VZA modelleri oluşturularak modeller LINDO paket programında çözdürülmüştür. LINDO paket programından elde edilen tüm sonuçlar için değerlendirilme yapılmıştır.

1.1. Çalışmanın Kapsamı ve Veriler

Çalışma kapsamında; Türkiye'deki Covid-19 hastalığının 2020 yılının Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim ayları KVB'ler olarak belirlenmiştir. Yedi adet KVB için; birinci durumda hasta sayısı ve test sayısı olmak üzere iki adet girdi ve iyileşen sayısı olmak üzere bir adet çıktı, ikinci durumda hasta sayısı ve test sayısı olmak üzere iki adet girdi ve vefat sayısı olmak üzere bir adet çıktı olarak belirlenmiştir. İki ayrı durum olarak incelenmesinin sebebi Veri Zarflama Analizi'nde (VZA) karar verme birimi sayısı, en az girdi sayısı ve çıktı sayısının

toplamlarının iki katı kadar olması gerektiğindedir. KVB'lerinin birinci durumdaki veri seti tablo 2'de ve ikinci durumdaki veri seti tablo 3'de gösterilmektedir.

Tablo 2. İyileşen Sayısına Göre Oluşturulan Veri Seti

Birim Kodu	Ay Bazında Veriler	GİRİ		ÇIKTI
		Hasta Sayısı (x1)	Test Sayısı (x2)	İyileşen Sayısı (y1)
A1	Nisan 2020	106673	941214	44222
A2	Mayıs 2020	43738	1005577	34823
A3	Haziran 2020	35964	1342456	30391
A4	Temmuz 2020	30967	1419173	41424
A5	Ağustos 2020	39260	2337669	45138
A6	Eylül 2020	48530	3241769	79087
A7	Ekim 2020	56704	3621553	48643

Tablo 3. Vefat Sayısına Göre Oluşturulan Veri Seti

Birim Kodu	Ay Bazında Veriler	GİRİ		ÇIKTI
		Hasta Sayısı (x1)	Test Sayısı (x2)	Vefat Sayısı (y1)
A1	Nisan 2020	106673	941214	2960
A2	Mayıs 2020	43738	1005577	1366
A3	Haziran 2020	35964	1342456	591
A4	Temmuz 2020	30967	1419173	560
A5	Ağustos 2020	39260	2337669	679
A6	Eylül 2020	48530	3241769	1825
A7	Ekim 2020	56704	3621553	2057

* Her iki tablodaki verilere T.C. Sağlık Bakanlığı Covid-19 bilgilendirme sayfasından ulaşılmıştır.

** Türkiye'de İlk Covid-19 vakasının 11 Mart 2020'de ve ilk Covid-19 nedeniyle vefatın 27 Mart 2020 tarihinde görülmesi nedeniyle 2020 Mart ayı analize dâhil edilememiştir.

*** Çalışmanın yapılmış olduğu 2020 Kasım ayına ait veriler tamamlanmadığından analize dâhil edilememiştir.

1.2. CCR- VZA Modeli Çözümü

Tablo 2'deki 2020 yılının yedi aya ait veriler kullanılarak iyileşen sayısına göre her bir KVB için CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözümlenmiştir. Aşağıda tablo 4'de çözümlenme sonucunda elde edilen sonuçlar ve etkinlik değerleri verilmiştir.

Tablo 4. İyileşen Sayısına Göre Oluşturulan CCR-VZA Ayrıntılı Sonuç Tablosu

Birim Kodu	Hasta Sayısı (x1)	Test Sayısı (x2)	İyileşen Sayısı (y1)	Etkinlik Değeri
A1	0,000000	0,000001	0,000023	1
A2	0,000005	0,000001	0,000029	1
A3	0,000006	0,000001	0,000024	0,743
A4	0,000006	0,000001	0,000024	1
A5	0,000012	0,000000	0,000017	0,752
A6	0,000009	0,000000	0,000013	1
A7	0,000008	0,000000	0,000011	0,539

Tablo 4'deki etkinlik değerlerinden görülmektedir ki; A1, A2, A4 ve A6 ayları tam etkin, A3, A5 ve A7 ayları tam etkin değildir.

Tablo 3'deki 2020 yılının yedi ayına ait veriler kullanılarak vefat sayısına göre her bir KVB için CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözümlenmiştir. Aşağıdaki tablo 5'de çözümlenme sonucunda elde edilen sonuçlar ve etkinlik değerleri verilmiştir.

Tablo 5. Vefat Sayısına Göre Oluşturulan CCR-VZA Ayrıntılı Sonuç Tablosu

Birim Kodu	Hasta Sayısı (x1)	Test Sayısı (x2)	Vefat Sayısı (y1)	Etkinlik Değeri
A1	0,000000	0,000001	0,000338	1
A2	0,000019	0,000000	0,000732	1
A3	0,000023	0,000000	0,000835	0,493
A4	0,000026	0,000000	0,000935	0,523
A5	0,000019	0,000000	0,000697	0,473
A6	0,000015	0,000000	0,000548	1
A7	0,000013	0,000000	0,000474	0,975

Tablo 5'deki etkinlik değerlerinden görülmektedir ki; A1, A2 ve A6 ayları tam etkin, A3, A4, A5 ve A7 ayları tam etkin değildir. Ayrıca etkin olmayan A3, A4, A5 ve A7 aylarından A3, A4 ve A5 ayları düşük etkinliklere sahipken A7 ayı çok yüksek bir etkinlik değerine sahiptir. Etkin olmayan A3, A4, A5 ve A7 KVB'lerini etkin hale getirebilmek için dual modelde referans setleri ve gölge değerleri belirlenebilir.

1.3. Dual CCR-VZA Modeli Çözümü

İyileşen sayısına göre oluşturulan CCR-VZA modellerinde etkin olmayan A3, A5 ve A7 KVB'lerini etkin hale getirebilmek için dual CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözümlenmiştir. Aşağıdaki tablo 6'da çözümlenme sonucunda elde edilen etkinlik değerleri ve referans setleri verilmiştir.

Tablo 6. İyileşen Sayısına Göre Oluşturulan Dual CCR-VZA Etkinlik Değerleri ve Referans Setleri Tablosu

Birim Kodu	Etkinlik Değeri	Referans Seti	Karar Değişkeni
A1	1	K1	-
A2	1	K2	-
A3	0,743	K2, K4	0,227652-0,542282
A4	1	K4	-
A5	0,752	K4, K6	0,329933-0,397927
A6	1	K6	-
A7	0,539	K4, K6	0,138208-0,542667

Dual CCR-VZA modelleri çözümlenerek referans setleri tespit edildikten sonra etkin olmayan KVB'lerin girdilerinde atıl kullanım olup olmadığını belirlemek için referans setindeki karar değişkenleri kullanılarak yapılacak hesaplamaların ardından yeni girdi değerlerinin değişim oranları tablosu oluşturulmuş ve bu durum aşağıdaki tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. İyileşen Sayısına Göre Oluşturulan Etkin Olmayan Karar Birimleri İçin Yeni Girdi Değişim Oranları Tablosu

Birim Kodu	2020 Ay İsmi	Hasta Sayısı (x1)	Test Sayısı (x2)
A3	Haziran	0,26	0,26
A5	Ağustos	0,25	0,25
A7	Ekim	0,46	0,46

Tablo 7'de belirtilen pozitif değerli yüzdelerle değişim atıl kapasitenin mevcut olduğu daha düşük bir seviyede olursa bile aynı performansın sağlanacağı anlamına gelmektedir. Tablo 7'de A3 KVB olan Haziran ayında x1 ve x2 girdilerinde % 26, A5 KVB olan Ağustos ayında x1 ve x2 girdilerinde % 25 ve A7 KVB olan Ekim ayında x1 ve x2 girdilerinde % 46 atıl kullanım olduğu görülmektedir. A3, A5 ve A7 KVB'leri için x1 ve x2 girdilerinde belirtilen oranlarda azaltılmaya gidildiğinde karar birimleri etkin hale gelecektir.

Vefat sayısına göre oluşturulan CCR-VZA modellerinde etkin olmayan A3, A4, A5 ve A7 KVB'lerini etkin hale getirebilmek için dual CCR-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözümlenmiştir. Aşağıdaki tablo 8'de çözümlenme sonucunda elde edilen etkinlik değerleri ve referans setleri verilmiştir.

Tablo 8. Vefat Sayısına Göre Oluşturulan Dual CCR-VZA Etkinlik Değerleri ve Referans Setleri Tablosu

Birim Kodu	Etkinlik Değeri	Referans Seti	Karar Değişkeni
A1	1	K1	-
A2	1	K2	-
A3	0,493	K2, K6	0,272836-0,119620
A4	0,523	K2, K6	0,177371-0,174088
A5	0,473	K2, K6	0,070350-0,319398
A6	1	K6	-
A7	0,975	K2, K6	0,084650-1,063764

Dual CCR-VZA modelleri çözümlenerek referans setleri tespit edildikten sonra etkin olmayan KVB'lerin girdilerinde atıl kullanım olup olmadığını belirlemek için referans setindeki karar değişkenleri kullanılarak yapılacak hesaplamaların ardından yeni girdi değerlerinin değişim oranları tablosu oluşturulmuş ve bu durum aşağıda Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Vefat Sayısına Göre Oluşturulan Etkin Olmayan Karar Birimleri İçin Yeni Girdi Değişim Oranları Tablosu

Birim Kodu	2020 Ay İsmi	Hasta Sayısı (x1)	Test Sayısı (x2)
A3	Haziran	0,51	0,51
A4	Temmuz	0,48	0,48
A5	Ağustos	0,53	0,53
A7	Ekim	0,02	0,02

Tablo 9'da belirtilen pozitif değerli yüzdelerle değişim atıl kapasitenin mevcut olduğu daha düşük bir seviyede olursa bile aynı performansın sağlanacağı anlamına gelmektedir. Tablo 9'da A3 KVB olan Haziran ayında x1 ve x2 girdilerinde % 51, A4 KVB olan Temmuz ayında x1 ve x2

girdilerinde % 48, A5 KVB olan Ağustos ayında x1 ve x2 girdilerinde % 53 ve A7 KVB olan Ekim ayında x1 ve x2 girdilerinde % 2 atıl kullanım olduğu görülmektedir. A3, A4, A5 ve A7 KVB'leri için x1 ve x2 girdilerinde belirtilen oranlarda azaltılmaya gidildiğinde karar birimleri etkin hale gelecektir.

1.4. BCC-VZA Modeli Çözümü

CCR-VZA modelinde karar birimlerinin sabit getirili ölçeğe tabi oldukları düşüncesi ile hareket edilmektedir. BCC-VZA modelinde ise etkinlik sınırları daha esnek olduğundan azalan ve artan getirili ölçek durumları hesaba katıldığından değerler farklı çıkabilmektedir.

Tablo 2'deki 2020 yılının yedi ayına ait veriler kullanılarak iyileşen sayısına göre her bir KVB için BCC-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözümlenmiştir. Aşağıdaki tablo 10'da çözümlenme sonucunda elde edilen u_0 ve etkinlik değerleri verilmiştir.

Tablo 10. İyileşen Sayısına Göre Oluşturulan BCC-VZA Etkinlik Sonuçları Tablosu

Birim Kodları	Etkinlik Değeri	u_0
A1	1	0
A2	1	0
A3	0,743	0
A4	1	0
A5	0,752	0
A6	1	0
A7	0,539	0

Tablo 4 CCR-VZA ve tablo 10 BCC-VZA sonuç tablolarındaki etkinlik değerleri karşılaştırıldığında etkinlik değerlerinin aynı çıktığı görülmektedir. Tablo 10'daki tüm KVB için $u_0=0$ çıktığından, tüm KVB'leri için ölçeğe göre sabit getiriden söz etmek mümkündür. Bu durum tüm KVB'lerde girdilerde meydana gelecek değişimin çıktılarını da aynı oranda etkileyeceğini göstermektedir.

Tablo 2'deki 2020 yılının yedi ayına ait veriler kullanılarak vefat sayısına göre her bir KVB için BCC-VZA modelleri oluşturulmuş ve LINDO paket programında çözümlenmiştir. Aşağıdaki tablo 11'de çözümlenme sonucunda elde edilen u_0 ve etkinlik değerleri verilmiştir.

Tablo 11. Vefat Sayısına Göre Oluşturulan BCC-VZA Etkinlik Sonuçları Tablosu

Birim Kodları	Etkinlik Değeri	u_0
A1	1	0
A2	1	0
A3	0,493	0
A4	0,523	0
A5	0,473	0
A6	1	0
A7	0,975	0

Tablo 5 CCR-VZA ve tablo 11 BCC-VZA sonuç tablolarındaki etkinlik değerleri karşılaştırıldığında etkinlik değerlerinin aynı çıktığı görülmektedir. Tablo 11'deki tüm KVB için $u_0=0$ çıktığından, tüm KVB'leri için ölçüğe göre sabit getiriden söz etmek mümkündür. Bu durum tüm KVB'lerde girdilerde meydana gelecek değişimin çıktılarını da aynı oranda etkileyeceğini göstermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'deki Covid-19 pandemisinin 2020 yılının Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül ve Ekim aylarının; birinci VZA'da, girdiler hasta sayısı ve test sayısı, çıktı iyileşen sayısı, ikinci VZA'da girdiler hasta sayısı ve test sayısı, çıktı vefat sayısı olarak belirlenerek yedi ayın birbirlerine kıyasla etkinliklerinin ölçüldüğü her iki VZA'nın sonuçları aşağıda verilmektedir.

Girdi yönelimli CCR-VZA modellerinin uygulanması sonucunda; iyileşen sayısına göre oluşturulan CCR-VZA sonuçlarına göre Nisan, Mayıs, Temmuz ve Eylül ayları tam etkin çıkarken Haziran, Ağustos ve Ekim ayları tam etkin çıkmamış, vefat sayısına göre oluşturulan CCR-VZA sonuçlarına göre Nisan, Mayıs ve Eylül ayları tam etkin çıkarken Haziran, Temmuz, Ağustos ve Ekim ayları tam etkin çıkmamıştır.

İyileşen ve vefat durumlarının her ikisinde tam etkin olmayan ayları etkin hale getirebilmek için ayrı ayrı dual CCR-VZA modelleri oluşturularak etkinlik değerleri ve referans setleri belirlenmiştir. Referans setleri kullanılarak yapılan hesaplamalar sonucunda iyileşen sayısına göre oluşturulan etkin olmayan ayların girdi miktarlarında tablo 7'de ve vefat sayısına göre oluşturulan etkin olmayan ayların girdi miktarlarında tablo 9'da verildiği gibi azaltma yapılabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Belirtilen oranlarda azaltma yapılırsa eldeki kaynaklar en etkin şekilde kullanılarak etkin olmayan KVB'leri tam etkin hale gelecek yani etkinlik değerleri "1" olacaktır.

Azalan, sabit ve artan getiri durumlarını incelemek için iyileşen ve vefat durumlarının her ikisi için de ayrı ayrı tüm KVB'lerinin BCC-VZA modelleri oluşturulmuştur. BCC-VZA modellerinin çözümü sonucunda u_0 değerleri ve tüm KVB'leri için etkinlik değerleri bulunmuştur. İyileşen ve vefat durumlarının her ikisi için de BCC-VZA modellerinde bulunan KVB'lerin etkinlik değerleri ile CCR-VZA modellerindeki KVB'lerin etkinlik değerlerinin aynı olduğu görülmüştür. Ayrıca iyileşen ve vefat durumlarının BCC-VZA modellerinin çözümü sonucunda her iki durum için de $u_0=0$ çıkmıştır. Tüm KVB'ler için u_0 'ın "0" bulunması ölçüğe göre sabit getiri durumu söz konusu olduğunu göstermektedir. Daha açık bir ifade ile $u_0=0$ olması tüm KVB'lerde girdilerde meydana gelecek değişim çıktılarını da aynı oranda etkileyecektir.

Tüm bu sonuçlardan hareketle modeller sonucunda görülmektedir ki, iyileşen sayısına göre oluşturulan model sonuçlarına göre Nisan, Mayıs, Temmuz ve Eylül ayları tam etkin çıkarken Haziran, Ağustos ve Ekim ayları tam etkin çıkmamış, vefat sayısına göre oluşturulan model sonuçlarına göre Nisan, Mayıs ve Eylül ayları tam etkin çıkarken Haziran, Temmuz, Ağustos ve Ekim ayları tam etkin çıkmamıştır. Dolayısıyla iyileşen ve vefat durumlarının, her ikisinin de girdi değerleri olan hasta sayısı ve test sayısı bakımından pandemi süreci değerlendirildiğinde, etkin çıkmayan aylarda halkın bulaş riskinin yüksek olduğu alanlarda maske, sosyal mesafe ve hijyen kurallarına dikkat etmemesi, aynı zamanda hasta kişilerin hastalığını gizleyerek günlük yaşamlarına devam etmeleri sonucunda hasta sayısının ve buna paralel olarak test yapılacak kişi

sayısının arttığı görülmektedir. Bu durum sağlık personelinin ve tıbbi kaynağı negatif yönde etkilemektedir. Türkiye her ne kadar sağlık personeli ve tıbbi kaynak açısından etkin ve yeterli bir ülke olsa da hastalığın ilerleyen aylarında sağlık personelinin ve tıbbi desteğin yetemeyeceği öngörülebilir. Ayrıca iyileşen sayısının etkin olduğu dört ay ve vefat sayısının etkin olduğu üç ay dikkate alındığında; Türkiye'nin hastalığın görüldüğü ilk andan itibaren diğer ülkelere kıyasla hastalıkla mücadelede hızlı ve doğru uygulamalar ile hastalığı kontrol altına almaya çalıştığı ve etkin olduğu görülmektedir.

Kaynakça

- Covid-19 nedir? T.C. Sağlık Bakanlığı. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>, Erişim Tarihi: 17.11.2020.
- Salgın hastalıkların tarihi, TÜBİTAK, <https://bilimgenc.tubitak.gov.tr/salgin-hastaliklarin-tarihi>, Erişim Tarihi: 17.11.2020.
- Selamzade, F., Özdemir, Y. (2020). COVID-19'a karşı OECD ülkelerinin etkinliğinin VZA ile değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 977-991. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43718>
- Turan, A. ve Çelikyay, H. H. (2020). Türkiye'de KOVİD-19 ile mücadele: politikalar ve aktörler, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), s. 1-25.
- What is a pandemic? Dünya Sağlık Örgütü. https://www.who.int/csr/disease/swineflu/frequently_asked_questions/pandemic/en/, Erişim Tarihi: 17.11.2020.
- <https://covid19.who.int/>, Erişim Tarihi: 19.11.2020.

Endüstri 4.0 ile Birlikte Dönüşen İnsan Kaynakları Yönetimi

Sonay Satır²⁰⁶, Deniz Atalay²⁰⁷

Öz

Toplum ve teknolojiye değişimler, çalışma yaşamındaki insan kaynakları yönetimi uygulamalarını da etkisi altına almaktadır. Endüstri 4.0 ile dijitalleşme, Nesnelerin İnterneti, Bulut Bilişim, Büyük Veri Analizi, Yapay Zeka gibi kavramlar yaşamamızda yer almaya başlamıştır. Bu yaşanan hızlı dijitalleşme, iş yapış modellerini ve bu işleri yapacak kişilerin üstlenecekleri rolleri ve aynı zamanda sahip olunması gereken yetkinlikleri değiştirmekte olup, bu gelişmeler ışığında çalışma yaşamındaki iş görenleri ve işverenleri farklı durumlar beklemektedir. Bu bağlamda hem işgücü piyasasındaki beklentilerde hem de insan kaynakları yönetimi işlemlerinin uygulanış şeklinde önemli değişikliklerin olacağı öngörülmektedir. Bu çalışmada, öncelikli olarak Endüstri 4.0 kavramı ve sürecine değinilmiştir. Sonrasında ise Endüstri 4.0 ile birlikte gelen teknolojilerin diğer bir ifadeyle dijitalleşmenin insan kaynakları yönetimi uygulamalarını nasıl değiştireceğini, sağladığı avantajları ve oluşturabileceği zorluklar ele alınmıştır. Bu doğrultuda yapılan literatür taraması ile yaşanan devrimlerin işgören temin ve seçim, eğitim ve geliştirme, kariyer geliştirme gibi insan kaynakları yönetimi uygulamalarında nasıl değişiklikler meydana getirdiği ifade edilmiş ve bunların örgütlere sağlayacağı faydalar üzerinde durulmuştur. Ayrıca oluşabilecek yeni durumlara yönelik uygulanan politikalar ve uygulamalar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri 4.0, Dijitalleşme, İKY 4.0

Human Resources Management Transformed with Industry 4.0

Abstract

Changes in society and technology also affect human resource management practices in working life. With Industry 4.0, concepts such as digitalization, the Internet of Things, Cloud Computing, Big Data Analysis and Artificial Intelligence have started to take place in our lives. This rapid digitalization is changing the business models and the roles of those who will do these jobs, as well as the competencies to be possessed, and in the light of these developments, different situations await employees and employers in working life. In this context, it is predicted that there will be significant changes in both the expectations in the labor market and the implementation of human resources management functions. In this study, primarily the concept and process of Industry 4.0 are mentioned. Then, the technologies that came with Industry 4.0, in other words, how digitalization will change human resources management practices, the advantages it provides and the difficulties it can create are discussed. With the literature review carried out in this direction, it was expressed how the revolutions brought about changes in human resources management practices such as employee recruitment and selection, training and development, career development, and the benefits that these will provide to organizations are emphasized. In addition, policies and practices applied for new situations that may occur were discussed.

Keywords: Industry 4.0, Digitalization, HRM 4.0

²⁰⁶ Öğretim Görevlisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Kemah Meslek Yüksekokulu, sonaysatr@gmail.com, Orcid:0000-0002-3345-6413

²⁰⁷ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi SBE, İnsan Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı, denizatalay8654@gmail.com, Orcid:0000-0002-1158-0341

Giriş

Toplumların varoluşu ile birlikte çeşitli buluşlar ve gelişmeler birbirini takip eden bir döngü içinde devam etmektedir. Günümüz koşullarına gelene kadar çeşitli dönemler yaşanmış ve bu dönemlere toplum tarafından kendi içinde taşınmış oldukları özelliklere göre çeşitli sınıflandırmalar yapılmıştır. Tarihsel süreçte yaşanan sanayi devriminden endüstri 4.0 kadar önemli aşamalar kaydedilerek gelinmiştir. Toplumların ihtiyaçları doğrultusunda gelişmeler devam etmekte ve günümüz teknolojisinde, dijitalleşmenin etkisiyle önemli ilerlemeler gerçekleşmektedir. Teknolojinin hızlı gelişimi iktisadi, sosyo-kültürel ve daha birçok alanda etkisini göstermektedir. Özellikle işgücü piyasasında gerçekleşen yenilikler kendini hissettirmektedir.

Globalleşmeyle birlikte çalışma hayatının getirdiği zorlukların üstesinden gelebilmek, kuşkusuz değişen ve gelişen çevre şartlarına uyum sağlamaktan geçmektedir. Günümüzde ise bunun anahtarı Endüstri 4.0 olarak ifade edilen dijital dünyadaki gelişmelerdir. İçinde bulunduğumuz bu yeni normalde örgütlerin her geçen gün başa çıkmaları gereken zorluklar artmaktadır. Bu zorluklarla başarılı bir şekilde mücadele edebilmek için yetkinliklerin stratejik bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. İnsan kaynağının dijitalleşen yeni iş yapısı ve süreçlerine uyum sağlayabilmesinde insan kaynakları yönetimine oldukça iş düşmektedir. Çalışma yaşamındaki roller ve iş süreçleri kendi disiplini içinde farklı boyutlar alırken Piwovar-Sulej (2018)'in, yapmış olduğu çeşitli incelemelerde vasıfsız kişiler için iş sayısının gelecekte azalacağını, ancak yüksek yetkinliğe sahip kişilere olan talebin ise artacağını ifade etmektedir. Diğer yandan McKinsey, otomasyondaki büyük ilerlemeler nedeniyle 375 milyona kadar çalışanın meslek kategorisini değiştirmesi gerekebileceğini ve 2030 yılına kadar 800 milyona kadar kişinin otomasyonla yerinden edilebileceğini vurgulamıştır (Piwovar-Sulej, 2020:106). Bu bağlamda insan kaynakları yönetimindeki uygulamalarda yaşanan değişime ve yeniliklere uyum göstermelidir.

Dijitalleşmenin getirdiği İnsan kaynaklarına yönelik süreçlerde meydana gelen dönüşümlerin ve beraberinde öngörülebilecek sorunların belirlenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmada öncelikli olarak endüstri 4.0 kadar geçen tarihsel sürece kısaca değinilmiş ve daha sonrasında ise dijitalleşmenin insan kaynaklarına yönelik süreçlerdeki dönüşümleri ele alınmıştır.

1. Endüstri 4.0'da Tarihsel Süreç

Değişim, günümüz koşullarında kaçınılmazı mümkün olmayan olgulardan biridir. Her alanı etkisi altına alan değişimlere ayak uydurmak ve bu yaşanan değişimlerin dışında kalmamak bir gereklilik haline almıştır. Özellikle teknolojinin zamanla hızlı bir ivme kazanması, gelişen teknoloji ve beraberinde getirdiği yeniliklerin ışığında, toplumların değişimi yakalamak durumunda kalmasına sebebiyet vermektedir. Tarihsel süreç içinde yaşanan bu değişimlere baktığımızda "Endüstri 1.0" olarak ifade edilen 18.yüzyılın ortalarında yaşanan Sanayi devrimi ve döneme ait buluş olan buharlı makinenin gücü ile üretimin hız kazandığı görülmektedir (Gül, 2017:7). Bu durum üretimi gerçekleştirirken yapılan iş süreçlerini kolaylaştırmış ve üretimin farklı boyutlara taşınmasını sağlamıştır.

Toplumların ihtiyaçları doğrultusunda endüstriyel anlamda gelişmeler devam etmiş ve beraberinde ikinci sanayi devrimi gerçekleşmiştir. İkinci sanayi devrimi, seri üretim teknolojisine

geçiş ile birlikte ortaya çıkmıştır (Sayar, 2019: 34). Gelişmeler doğrultusunda üretimin farklı bir iş süreci kazanması ile birlikte taleplerde de değişimin önü açılmıştır. Daha sonrasında yaşanan makinelerin bilgisayar kontrolünde çalışmaya başlamasıyla endüstri 3.0 olarak ifade edilen döneme geçilmesine ve aynı zamanda bu yeni dönem yazılım destekli üretim uygulamalarını getirmiştir (Fırat ve Fırat, 2017 akt; Gökten, 2018: 882). Endüstri 3.0'un getirdiği yeniliklere baktığımızda dönemin en belirgin özelliği olarak bilişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelerin olması hususudur (Özsoylu, 2017: 43). Teknoloji dinamiklerinde meydana gelen bu hızlı gelişmeler yeniliklerinde devamını sağlamıştır.

Günümüzde geleneksel üretim araçlarını geride bırakan teknolojik ilerlemenin yeni aşaması olan endüstri 4.0 ile çalışma yaşamında ve üretim süreçlerinde önemli bir ilerleme yaşanmıştır (Türkel ve Yeşilkuş, 2020: 341). Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan bu hızlı ve etkin dönüşüm sayesinde toplumların yapısı, gündelik yaşamları, çalışma hayatı, ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan farklı bir boyuta taşınmaktadır (Gürün, 2019: 72). Özellikle entegre ağlar sayesinde verinin toplanması ve depolanması iş süreçlerinin kolaylaştırıcı bir hale gelmesine katkı sağlamıştır (About, 2014 akt; Sayar, 2019: 38). Bu durum küresel ölçekte de önemli gelişmeler olarak ifade edilmektedir. Endüstri 4.0'ı küresel boyutta önemli yapan temel bileşenleri bulunmaktadır. Bu temel bileşenlerin bazılarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

- **Bulut Bilişim:** Yapılandırılabilir bilişim kaynaklarından oluşan ortak bir havuza, uygun koşullarda ve isteğe bağlı olarak her zaman, her yerden erişime imkân veren bir modeldir. Söz konusu kaynaklar asgari düzeyde yönetsel çaba ve hizmet alıcı-hizmet sağlayıcı etkileşimi gerektirecek kolaylıkta tedarik edilebilmekte ve elden çıkarılabilmekte ve erişilebilirliği desteklemektedir.
- **Nesnelerin İnterneti:** Dünya üzerinde var olan nesnelerin bir şekilde internete erişip diğer cihazlarla iletişim halinde olması nesnelerin interneti olarak ifade edilmektedir.
- **Siber Fiziksel Sistemler:** Gözlem, koordinasyon ve kontrol gibi üretim süreçlerini, lojistik ve değer oluşturma sürecinde gerçekleştirilen operasyonları en üst düzeyde yürütebilen sistemlerdir (Özsoylu, 2017: 49-52).
- **Büyük Veri Analizleri:** Her yıl bir önceki yılın iki katı kadar yeni veri üretilmektedir. Büyük veri üzerinde yapılan zekâ analizleri ile otomatik olarak karar vericilere gerekli bilgilerin sağlanmasıdır. Doğru bilginin, doğru zamanda, doğru yerde olmasını temin edilmesidir.
- **Otonom Robotlar:** Kendi başlarına hareket edebilen, karar verebilen ve sorun çözebilen robotlardır (Öztemel, 2018: 26).

Bilgi akışının bu derece etkin bir şekilde yürütülmesi diğer birçok alanı etkilediği gibi iş süreçlerinin yönetimini de daha sağlıklı hale getirmektedir. Yaşanan bu dijitalleşme eğilimi, toplumlarda değişimi zorunlu kılmış ve bu durum her alanı etkilemiştir. Günümüzde yaşanan bu yeniliklere ve değişimlere uyumu gerekli hale getirmektedir. Özellikle çalışma yaşamına katmış olduğu yeni vizyon ile birlikte çalışma yaşamında yer alan aktörlere de yeni roller kazandırmıştır.

Endüstri 4.0'ın gündelik yaşantımıza katmış olduğu bu yeniliklere uyum gösterirken, 2017 yılında bilişim fuarı CeeBIT'e katılan Japonya Başbakanı Shinzo Abe, yeni bir kavram olan "Toplum 5.0"dan bahsetmiştir. Toplum 5.0 ile teknolojinin toplum tarafından bir tehdit olarak nitelendirilmemesi bunun yerine yardımcı olarak algılanması gerektiği şeklinde bahsetmiş ve bu

yeni dönemi Tokyo'da Toplum 5.0. olarak başlatmıştır (Develi, 2017 akt; Saracel ve Aksoy, 2020: 29). Toplum 5.0 felsefesinde teknoloji, yardımcı unsur olarak nitelendirilmektedir. Ancak diğer açıdan bakıldığında, gerçekte bu yeni gelişmelere uyum sağlama noktasında geri planda kalan toplumların ve üyelerinin uyum sorunu ile karşı karşıya kalabilmeleri söz konusu olabilir. Bu bağlamda gündelik yaşantımızın her alanına işlemiş olan bu gelişmeleri yok saymak pek mümkün olmamaktadır.

Genel hatlarıyla günümüz koşullarına baktığımızda dijitalleşme ve teknolojiden her an faydalanılması ve teknoloji ile iç içe örülmüş bir yaşam alanında bireylerin kendilerini soyutlaması zor bir hale dönüşmektedir. Özellikle işgücü piyasasına yenilikler kattığı reddedilemez bir durum haline almış olduğu görülmektedir. İş süreçleri, yönetim, insan kaynakları uygulamaları, çalışanların yetkinlikleri genel çerçevede oluşan teknolojik gelişmelere bağlı olarak şekillenmektedir. Bu değişime direnç gösteren bireylerin çalışma yaşamında kendilerini ifade edebilmeleri zorlu bir hale dönüşecektir.

2. İnsan Kaynakları Yönetimi 4.0

Endüstri 4.0'ı Nesnelerin İnterneti, Bulut Bilişim, Büyük Veri Analizi, Yapay Zeka, Artırılmış Gerçeklik veya işbirliği yapan robotlar dâhil olmak üzere bir dizi yeni teknolojiyi içeren kavramsal bir toplam olarak değerlendirebiliriz (Piwovar-Sulej, 2020: 103). Dördüncü sanayi devrimi, üçüncü sanayi devriminin bir uzantısı olmasının yanı sıra daha farklı ve yeni bir dijital değişim olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değişim sektörlerdeki biyolojik, fiziksel ve dijital sahalar arasındaki çizgileri bulanıklaştırarak teknolojileri tanıtmaktadır. Yapay zekâ, nanoteknoloji, kuantum hesaplama, sentetik biyoloji ve robotik gibi teknolojilerin tamamı son 60 yılda kaydedilen herhangi bir dijital ilerlemenin büyük ölçüde yerini alacak ve daha önce düşünülmemeyen gerçeklikler oluşturacaktır. Böylesine derin gerçekler, her sektörün iş modelini bozacak ve değiştirecektir (Hinton, 2018; akt Piwovar-Sulej, 2020: 104). Whysall, Owtram ve Brittain'in (2019) ifade ettiği gibi "Endüstri 4.0'ın getirdiği teknolojik değişimin hızı, çalışanların mevcut yetenekleri ile rollerinin hızla değişen gereksinimleri arasında önemli bir boşluk yaratmış ve insan kaynakları geliştirmeye yönelik yeni ve daha etkili yaklaşımları dikkate alma ihtiyacını doğurmuştur" (Piwovar-Sulej, 2020: 104). Diğer yandan insan kaynakları yönetimi; "herhangi bir örgütsel ve çevresel ortamda insan kaynaklarının örgüte, bireye ve çevreye yararlı olacak şekilde yasalara da uyularak etken yönetilmesini sağlayan işlev ve çalışmaların tümü" olarak ifade edilebilir (Sadullah, 2018: 4-5). Bu doğrultuda birçok sektörün vazgeçilmez bir dijital dönüşüm süreci içine girdiği bu "yeni normalde" insan kaynakları uygulamalarının da şüphesiz dijital dönüşümden etkilendiği ve etkilenmeye devam edeceği açıktır.

Günümüz teknolojilerinin rekabetçi seyir izlemesiyle birlikte, insan kaynakları departmanının da İK süreçlerini hızla değişen teknolojik manzara ile uyumlu hale getirmesi gerekiyor. Bu uyum sadece geleneksel yaklaşımlara bağlı kalarak gerçekleştirilemez. Yeni nesil çalışanlardan güç alan teknolojiler, İK süreçlerini dönüştürme ve kuruma çeşitli faydalar sağlama potansiyeline sahip olup, İnsan Kaynakları 4.0'ı benimsemenin ise bu dönüşüme hız kazandıracığı açıktır. Ancak organizasyon yapısındaki ve liderlik tarzındaki değişiklikler için İK departmanı yönetim desteğine ihtiyaç duyacaktır (Verma, Bansal ve Verma, 2020: 9; Sivathanu ve Pillai, 2018: 9). Bu bağlamda organizasyon yapısı, liderlik ve İK alanında yaşanacak dönüşüm

ve değişimlerin Endüstri 4.0'a paralel bir şekilde gerçekleştirilmesi işletmelerin verimliliklerine katkıda bulunacaktır (Çiftçioğlu, Mutlu ve Katircioğlu, 2019: 48).

Diğer yandan sosyal, mobil, analitik, bulut bilişim ve internetin bileşimiyle oluşturulan ve SMACI olarak adlandırılan bir teknoloji ağı bulunmaktadır. Bu teknoloji ağı, ürün ve hizmetler, müşteri deneyimi, operasyonlar ve işgücü dahil olmak üzere kritik dijital boyutta işletmeleri güçlendirmektedir (Amla ve Malhotra, 2017: 538). Akıllı İnsan Kaynakları olarak da ifade edilen İnsan Kaynakları 4.0, dördüncü Sanayi Devrimi'nin bir parçası olarak gelişen ve Nesnelerin İnterneti, Büyük Veri Analitiği ve Yapay Zekâ gibi dijital teknolojilerdeki yeniliklerle karakterize edilmektedir. Aynı zamanda yeni nesil çalışanların etkili yönetimi için 4G ve 5G gibi hızlı veri ağlarının kullanılmasına da işaret etmektedir. Her değişiklikte olduğu gibi, İK 4.0'da işletmenin bunu nasıl benimsediğine bağlı olarak bir dizi avantaja ve aynı zamanda uygulama zorluklarına sahip olacaktır. İnsan Kaynakları 4.0'ı benimsemenin zorlukları ve avantajlarını aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Sivathanu ve Pillai, 2018: 7):

Zorlukları

- Doğru yeni teknolojik araç setini seçmek,
- Mevcut organizasyon kültürünün üstesinden gelmek ve
- Çok kuşaklı çalışan beklentilerini yönetmek yer almaktadır.

Avantajları

- Yeni çağ yeteneklerini cezbetmek, geliştirmek ve elde tutmak,
- Verimli ve daha hızlı İK işlemleri gerçekleştirmek ve
- Daha yalın İK departmanlarının oluşturulması.

Tüm bu yaşam ve iş yapma biçimlerindeki değişiklikler insan unsuru olmadan var olamayacağı gibi, insan kaynağını yönetmek bu alanda kilit bir yönetim alanı olarak düşünülebilir. Bu da işe alma ve seçme, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, ücretlendirme ve kariyer yönetimi gibi faaliyetleri içermektedir. Aşağıdaki tabloda İKY'nin belirli uygulamalarının geleneksel bilgi teknolojileri tarafından nasıl desteklendiğini ve her yerde bulunan bilgi işlem teknolojileri tarafından nasıl destekleneceğini göstermektedir. Geleneksel bir teknoloji, çalışan ile çalışma ortamı arasında sabit bir fiziksel ilişki olduğunu varsayan bilgi teknolojileri cihazlarına dayalı etkileşimlerle karakterize edilirken, her yerde bulunan bilgi işlem teknolojisi ise, ürünlere, süreçlere, bireylere ve binalara gömülü sensörlere ve cihazlara dayalı etkileşimlerle karakterize edilmektedir (Piwowar-Sulej, 2020: 104-108).

Tablo 1. Geleneksel ve Her Yerde Bulunan Bilgi İşlem Teknolojileri Tarafından Desteklenen Belirli İKY Uygulamalarına Yaklaşımlar

İKY Ögeleri	Geleneksel Teknoloji Tarafından Destekli	Her Yerde Aynı Anda Bulunabilen Teknoloji ile Destekli
İşe Alma ve Seçme	Medya reklamları, yayın ilanları, getiri piramitleri, personel grafikleri, site üzerinden testler, yüz yüze görüşmeler yoluyla yetenekli çalışanları çekmeye ve seçmeye dayanır.	Doğru mesajı doğru kişiye doğru zamanda iletmek için karşılıklı farkındalık yaratan sosyal medya, mobil cihazlar, elektronik panolar ve diğer yollarla sürekli veri alışverişi yapan birey ve şirketlere dayanmaktadır.

İK Değerlendirme	Periyodik performans değerlendirmeleri, geçmişe yönelik izleme, davranış işaretleme listeleri, grafik değerlendirme skalaları ve davranışsal bağlantılı değerlendirme skalalarına dayanır.	İşi takip eden teknolojiler bağlamında yerleştirilmiş dijital uyarıcılarla destekleme, amaçsızca dolaşan çalışanları uyarmanın yanı sıra rehberlik, anlık ve isteğe bağlı değerlendirmeye dayanmaktadır. Yazılım iş değerlendirmesini yönetmektedir.
Eğitim ve Geliştirme	Tecrübeli kişilerden kurum içi öğrenme, yüz yüze eğitim, dersler, simülasyonlar veya programlanmış öğrenmenin yanı sıra odak noktası iş eğitimi olan çıraklık programları aracılığıyla yeni çalışanlara eğitimler verilir.	Anında mevcut bilgiye erişme, sınırsız eğitim materyalleri, sanal gerçeklik simülasyonları, eş zamansız eğitim, eğitici oyunlar, sohbet odaları ve bilgi yönetim sistemleri aracılığıyla isteğe bağlı beceri ve entelektüel yetenekler geliştirmeye dayanır.
Ücretlendirme	Ödeme sistemleri, bonus ve komisyon yapılarını analiz etmek için manuel iş değerlendirmesine, ödeme-anket analizlerine dayanmaktadır.	Yazılım, ödeme anketi analizlerini, karmaşık bonus ve komisyon yapılarını, raporları ve analitiği yönetir. Ödeme, belirli iş çıktısına bağlıdır.
Kariyer	Kariyer yolu planlaması, kurum içi çalışma, bireysel kariyer servisi ve çevrimiçi öz değerlendirme için intranetler yoluyla çalışan ve şirketin kariyer hedeflerinin eşleştirilmesine dayalıdır.	İsteklerin ve ihtiyaçların bir bireyin kariyeri boyunca farklılık gösterdiği gerçeğinin kabulü için çalışan merkezli kariyer düzenlemelerine dayanmaktadır. Bağlantısız çalışanlar, her an her yerde görevleri yerine getirebilirler.

Kaynak: Cascio ve Montealegre, 2016: 366-367 akt; Piwovar-Sulej, K. (2020). Human resource management in the context 2 of industry 4.0. Scientific Quarterly "Organization and Management.1(49).

İnsan kaynakları yönetiminin önemli fonksiyonları arasında yer alan işe alımda yapay zeka, şirket içindeki işlevleri daha yalın hale getirmekte ve insan kaynakları departmanındaki insan unsurunu değiştirmeden daha akıllı çalışacak zekayı kademeli olarak geliştirmektedir. Yapay zekanın kullanıldığı en popüler konuşma robotlarından bazıları Mya (İşe Alım Asistanı), Arya, Olivia, Pomata, Rai'dır (Amla ve Malhotra, 2017: 539). Yapay zeka ile işe alım ve kadrolamanın aşamaları hem daha hızlı hem de daha az maliyetli hale gelmektedir. Yapay zeka işe alım asistanlarından biri olan MYA, bu süreci başarılı bir şekilde yerine getirmektedir. MYA aracılığıyla yapılan iş görüşmelerine katılan adayların 10 üzerinden 9,8 oranında memnun oldukları görülmektedir. Aynı zamanda MYA, iş alım görüşmelerinin her safhasında konuşma yapabilmekte, hem yüzde 80 oranında maliyetleri düşürmekte hem de yüzde 75 oranında zaman tasarrufu sağlamaktadır (<https://www.endustri40.com> akt. Çiftçioğlu, Mutlu ve Katırcıoğlu, 2019: 48).

Yapay zeka, işe alım görüşmelerindeki adayların kelime seçimlerini, konuşma kalıplarını ve yüz ifadelerini değerlendirerek görüşme sürecinin otomatik bir hal almasını sağlarken, bir iş profili için geçmiş başarı kayıtlarını analiz ederek ve devamında yeterli beceri seti ve deneyime sahip en uygun adayları mevcut yetenek havuzunu değerlendirerek tarama sürecinde insan kaynakları departmanına yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda HireVue ve Talent Pitch gibi İK Chatbotları (sohbet robotları), adayların beceri ve kişiliklerini aynı işte başarılı olanlarla karşılaştırarak, yüz ifadeleri ve kelime seçimi gibi niteliklere bakarak ölçmektedir (Amla ve Malhotra, 2017: 539). Yapay zeka sohbet robotları, aday yanıtlarının gerçek zamanlı olarak yorumlanmasına ve doğrulanmasına yardımcı olurken görüşmecinin önyargısını da azaltmada etkili olmaktadır. Ayrıca tüm bu işlemler için normalde harcanacak zaman ve manuel çabadan tasarruf sağlanacaktır. Adaylar arasından seçim yapıldıktan sonra, yeni katılımcının göreve başlama programları, geleneksel herkes için yapılan tek bir program yerine o kişi için bireyselleştirilebilir. Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi uygulamalar sayesinde örgütte yeni katılan çalışanların daha ilk günden çeşitli ofis süreçlerini ve düzenlemeleri verimli bir

şekilde öğrenmesine yardımcı olacaktır (Sivathanu ve Pillai, 2018: 9). Yapay zeka araçları, çalışanların üretkenliğini ve iş memnuniyetini artıracak farklı öğrenme ve gelişim programlarını içeren kişiselleştirilmiş kariyer gelişimi programları yapmada İK işlevine de yardımcı olabileceği gibi iş kaynaklı stres düzeyini ve çalışan devir hızını düşürme gibi diğer birçok konuda fayda sağlayabilir (Amla ve Malhotra, 2017: 539).

Endüstri sadece teknolojik yeniliklere değil, aynı zamanda organizasyonlara katılan çalışan nesillerdeki değişikliklere de şahit olmaktadır. Y (1980 ve 2000 arasında doğmuş) kuşağının çalışma hayatındaki sayılarının arttığı ve Z (2000'den sonra doğan) kuşağının da giderek çalışma hayatına dahil olduğu görülmektedir. Y ve Z kuşak çalışanları mesleki amaçlarına ulaşabilmek için kendi kariyer planlarını yapmak isteyeceklerdir. Hızlı iletişim ağları ile her an her yerde alınabilen sanal eğitimlerle bu mümkün kılınabilecektir. Eğitime benzer şekilde, performans hedefleri aynı çalışan grubu için aynı hedefler yerine bireysel bazda oluşturulabilir. Yapay zeka, bireysel hedef belirleme sürecine ve çalışanın performansı ile ilgili geri bildirimlerin yılda bir kez yapmak yerine sürekli bir şekilde yapılan bir aktivite haline getirilmesine katkı sağlayabilir. Aynı zamanda organizasyondan ayrılma niyetinde olan çalışanların profilleri analiz edilerek önceden tahmin edilebilir ve insan kaynakları birimi, yüksek performans gösteren çalışanlara daha iyi fırsatlar sunarak, işten ayrılmalarını önlemek için proaktif adımlar atabilir (Sivathanu ve Pillai, 2018: 9).

Ücretlendirme konusunda dijitalleşmeyi görebildiğimiz noktalardan biri bordrolama işlemleridir. Yasal değişkenlerle hesaplanan bordroların teknolojik programlar kullanılarak yapılması maliyet ve hataları daha aza indirirken, işlemlerin ise daha çabuk yapılmasına olanak sağlayacaktır (Çiftçioğlu, Mutlu ve Katırcıoğlu, 2019: 48). Ücretlendirme gibi çalışan sağlığı da işletmenin verimliliği açısından oldukça önemlidir. Sağlıklı yaşam uygulamaları ve nesnelerin interneti tabanlı akıllı giyilebilir cihazlar, çalışanların sağlık parametrelerini gerçek zamanlı olarak izlemelerine yardımcı olabilir ve bu da hastalıkların azalmasını sağlayabilir (Sivathanu ve Pillai, 2018: 9).

Sonuç ve Değerlendirme

Tarihsel süreç içindeki değişimler, toplumsal yaşamın sistematik ve kolaylaştırıcı bir hal almasını sağlamaktadır. Her geçen gün artan teknolojik yenilikler yeni bir dönemin başlamasına neden olmaktadır. Dijitalleşme dönemi olarak da ifade edilen Endüstri 4.0, toplumların teknolojik gelişmelerde üst seviyelere gelmesinde etken olmuştur. Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti, Büyük Veri Analizleri, Yapay Zeka, Bulut Bilişim gibi yeni kavramların yaşamımıza girmesini sağlamıştır.

Çalışma hayatının ayrılmaz bir parçası olan insan kaynakları yönetimindeki uygulamalarının, Endüstri 4.0 ile birlikte yeniliklerin ışığında revize edilmesini gerekli kılmaktadır. İnsan unsurunun kilit nokta olması, İKY (insan kaynakları yönetimi) uygulamalarını hızla gelişen teknolojik uygulamalarla farklı boyuta taşımaktadır. İşe alım gibi önemli bir İKY fonksiyonunu gerçekleştirirken, gelenekselci yaklaşım yerine yenilikçi bir yaklaşım olarak ifade edebileceğimiz yapay zeka uygulamaları tercih edilmektedir. İşletmeler açısından zaman tasarruf sağlayan bu uygulama ile uzun süren işe alım süreçlerini kısalmasını etken rol oynamaktadır. Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamaları, yeni işe başlayan iş görenlerin, işe adapte olma sürecini daha sağlıklı ve hızlı bir şekilde gerçekleştirmesini sağlamaktadır. Gelişen

dijitalleşme ile eğitim ve ücretlendirme uygulamaları hususunda da proaktif bir yaklaşım içinde değerlendirme imkânı sağlamaktadır. Bu durum işletmelerin sürdürülebilirlik kazanmasına ve rakiplere karşı rekabet avantajı sağlamasında etkin bir rol oynayacaktır. Diğer yandan gelecekte nitelikli iş gücüne olan talebin artacağı düşünüldüğünde işletmelerin insan kaynağına teknolojik gelişmelere paralel olarak yeni yetkinlikler kazandırması uzun dönemde rekabet avantajı kazanmasında faydalı olacaktır. Ayrıca önemli bir diğer hususta; sağlıklı ve sistematik ilerleyen iş süreçleri, işletmelerin verimliliği arttıracaktır.

Sonuç olarak; günümüz koşullarında yaşanan dijitalleşme ve teknolojik gelişmelere İKY açısından uyum sağlamak ve bu dönüşümleri yakalamak gerekli bir hal almaktadır. Çalışanlar açısından değerlendirildiğinde teknolojik uygulamalara uyum sağlayacak yetkinlikler kazanılması ve yeniliklere karşı direnç gösterilmemesi günümüz koşullarında ön plana çıkmaktadır.

Kaynakça

- Amla, M. & Malhotra. M. (2017). Digital transformation in hr. *International journal of Interdisciplinary And Multidisciplinary Studies (IJIMS)*,4(3), 536-544.
- Çiftçiöğlü, Aydem B., Mutlu M. & Katırcıoğlu S.(2019). Endüstri 4.0 ve insan kaynakları yönetiminin ilişkisi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 31-53.
- Gökten, Okan P. (2018). Karanlıkta üretim: yeniçağda maliyetin kapsamı. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 20(4), 880-897.
- Gül, H. (2017). Dijitalleşmenin kamu yönetimi ve politikaları ile bu alanlardaki araştırmalara etkileri. *Yasama Dergisi*, 36.
- Gürün, F. (2019). Endüstri 4.0 ve beşeri sermayenin geleceği. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*,76, 67-88.
- Özçelik, O. v.d. (2018). İnsan Kaynakları Yönetimi. İky giriş: iky tanımı, önemi ve çevresel faktörler içinde. (Ö. Sadullah). Beta yayınları, İstanbul.
- Özsoylu, A. F. (2017). Endüstri 4.0. *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 21(1),41-64.
- Öztemel, E. (2018). Eğitimde yeni yönelimlerin değerlendirilmesi ve eğitim 4.0. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*,1(1), 25-30.
- Piwowar-Sulej, K. (2020). Human resource management in the context 2 of industry 4.0. *Scientific Quarterly "Organization and Management*, 1(49). Doi: 10.29119/1899-6116.2020.49.7
- Saracel, N. & Aksoy I. (2020). Toplum 5.0: süper akıllı toplum. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(2).
- Sayar, S. (2019). Dijitalleşme ile yeni oluşan kavramlar: endüstri 4.0, IOT ve blockchain uygulamaları, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Sivathanu, B. & Pillai R.(2018). Smart hr 4.0 - how industry 4.0 is disrupting hr. *Human Resource Management International Digest*, 26(4),7-11. Doi: 10.1108/Hrmid-04-2018-0059
- Türkel, S. & Yeşilkuş F. (2020). Dijital dönüşüm paradigması: endüstri 4.0. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*,7(5), 332-346.
- Verma, A., Bansal M. & Verma J.(2020). Industry 4.0: reshaping the future of hr. *Strategic Direction*, 36(5), 9-11. Doi: 10.1108/SD-12-2019-0235

Yeni Bir Aktivizm Yöntemi olarak Kırıcı Gözetim ²⁰⁸

Mustafa Yılmaz ²⁰⁹, Fahri Atasoy ²¹⁰

Öz

İnsanın varlığında görme, konuşmadan ve sözcüklerden öncedir. Gerçekliğin ölçüsü de görmeye başlar ve gözle çizilir. İktidar, otoritesini elde tutmak için gazetler ve gazetlediklerini kayıt altına almaya uğraşır. Bilgi toplumlarından itibaren bilişim teknolojilerinin ortaya çıkması ve nihayetinde teknik gözetimin oluşmasıyla, eski gözetim yöntemlerinden farklı olarak literatüre yerleşmiş bulunan "her şeyi gören göz" anlamındaki panoptikon metaforu gelişmiştir. Devletin güvenliği ile bireyin mahremiyeti arasındaki çatışma üzerinde temellenen gözetim çalışmaları tartışması birçok alanda ve en çok sosyolojinin uğraştığı bilim dallarında karşılık görmektedir.

Devlet gözetiminin meşruiyet zemini her ne kadar kamu güvenliği üzerine odaklansa da, güvenlik paradigmalarına bir başka açıdan da bakmak gerekir. Artık fiziksel ağlardan çok sanal ağlar üzerinde varlıklarını sürdüren bireylerin özel alanlarının kalmadığı; kamusal-özel alan ayrımının ortadan kalktığı kabul görmektedir. Bu bağlamda devletlerin otoritelerini sürdürmek adına gözetlediği verilerin güvenliğini de sağlamaları gerekmektedir. Büyük veri; verilerin işlenmesi ve anlamlandırılması süreçlerini konu edinen bir kavramdır. Büyük veride devletler tarafından toplanan tüm veriler, bireysel mahremiyetler açısından korunmaya muhtaç verilerdir ancak devletlerin sahip olduğu gizliliğini koruması gereken bilgileri bulunmaktadır.

Sızıntı gazeteciliği bu anlamda özellikle Wikileaks sonrasında literatürde yaygınlık kazanmış bir kavramdır. Bu kavrama sadece ağlar üzerinden toplanan ve şifreli olarak iletilen gönderenlerin bilgisinin anonimleştirilerek gizlendiği bir olgu olarak bakmamak gerekir. Yapılan bu siber aktivist eylemin arkasında bazen hacker olarak tabir edilen bilgisayar korsanlarının bulunduğu da görülmektedir. Hacker her ne kadar Türkçede kullanılsa ve literatürdeki yaygın anlamı bilgisayar korsanı olsa da, esasında kırıcı anlamına gelmektedir.

Nihayetinde siber aktivist eylemlerin bir yolu olan ve hacktivism olarak da adlandırılan bu yöntem artık muhalif eylemlerin odağında kullanılmaktadır. Dünyadaki en gelişmiş devletlerin dahi sayıları bir elin parmağını geçmeyen hackerlarla başedemediği ve sızdırdıkları bilgileri inkâr edemediği ortadayken bu alana sadece sızıntı gazeteciliği açısından bakmak yetersiz kalmaktadır.

Bu bildiride, hacktivism ve gözetimin birleşmesi olarak düşünülen "kırıcı gözetim" kavramının literatüre kazandırılması için bir önerme yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Aktivizm, Siber Ağlar, Kırıcı Gözetim

²⁰⁸ Bu bildiri Dr. Öğr. Üyesi Fahri ATASOY Danışmanlığında hazırlanan "Küreselleşme Sürecinde Otoriteye Direnme Yolu Olarak Bilgi İfşası (Wikileaks ve Panama Belgeleri Örneği)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

²⁰⁹ Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, mustafayilmaz4411@gmail.com - <https://orcid.org/0000-0003-1117-8691>

²¹⁰ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, fahriatasoy@yahoo.com - <https://orcid.org/0000-0001-9201-3586>

Hacker Surveillance as a New Method of Activism

Abstract

In human existence, seeing is before speaking and words. The measure of reality also begins with seeing and is drawn with the eye. The power spy outs and tries to record what it monitors in order to retain its authority. Unlike the old surveillance methods, the panopticon metaphor in the meaning of the "all-seeing eye" has developed with the emergence of information technologies and eventually the formation of technical surveillance since the information societies. The debate on surveillance studies, based on the conflict between the security of the state and the privacy of the individual, has been met in many fields and disciplines where sociology deals with the most.

Although the legitimacy ground of state surveillance focuses on public security, security paradigms should also be viewed from another angle. There is no longer any private space for individuals who survive on virtual networks rather than physical networks; It is accepted that the distinction between public and private spheres has disappeared. In this context, states must also ensure the security of the data they monitor in order to maintain their authorities. Big data; It is a concept that deals with the processes of data processing and interpretation. In big data, all data collected by governments are data in need of protection in terms of individual privacy, but there are information that states need to protect their privacy.

In this sense, leak journalism is a concept that has gained widespread in the literature, especially after Wikileaks. This concept should not be regarded as a phenomenon in which only the information of the senders collected over networks and transmitted in encrypted form is anonymized and hidden. It is also seen that hackers, sometimes called hackers, are behind this cyber activist action. Although hacker is used in Turkish and its common meaning in the literature is hacker, it actually means hacker.

Ultimately, this method, which is a way of cyber activist actions and also called hacktivism, is now used at the focus of opposing actions. While it is clear that even the most developed countries in the world cannot deal with hackers whose numbers are not over the finger of a hand and cannot deny the information they leaked, it is insufficient to look at this area only in terms of leak journalism.

Keywords: Surveillance, Activism, Cyber Networks, Hacker Surveillance.

Ergenlik Döneminde Evlilik ve Annelik

Elif Cansız²¹¹, Asuman Bilbay²¹²

Öz

Ülkemizde evlilik yaşı Türk Medeni Kanunu'nun 124. maddesinde düzenlenmektedir. İlgili kanuna göre erkek veya kadın 17 yaşını doldurmadıkça evlenemezler. Hâkimler, olağanüstü durumlarda ve önemli bir sebeple 16 yaşını doldurmuş olan erkek veya kadının evlenmesine izin verebilmektedir. Buna rağmen, ülkemizde özellikle kızlar için bahsi geçen yaşlardan önce de evlilik söz konusu olabilmektedir. Dünya Sağlık Örgütüne göre eğitim düzeyinin düşük olması ve kırsal alanda yaşamak ergenlik döneminde evlilik ve annelik oranını artıran faktörlerdir. Çalışmanın temel amacının bütüncül bir yaklaşımla aydınlatılabilmesi için, nitel araştırma yöntemi kullanılmış ve "olgubilim" araştırmanın deseni olarak seçilmiştir. Bu desende bir olguya ilişkin bireylerin deneyimleri ve bu deneyime yükledikleri anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılır. Araştırmada çalışılan olgu, ergenlik döneminde evlenmek ve anne olmaktır. Araştırmanın amacı, erken yaşta evlenen kadınların erken yaşta evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı nasıl algıladıklarını ortaya koymaktır. Çalışma grubu araştırmacıların ulaşabildiği 9 katılımcıdan oluşmaktadır. Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan genel bilgi forumunun yanı sıra ergenlik döneminde evlenmek ve bu dönemde anne olmak ile ilgili görüşlerini alabilmek için hazırlanmış yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşme formu kullanılmıştır.

Araştırmanın sonuçlarına göre, ergenlik döneminde evlenen kadınlara yöneltilen evlilikten önceki aile yaşantılarına ilişkin soruya katılımcıların büyük çoğunluğu tarafından olumsuz bir aile hayatlarının olduğu şeklinde yanıt verilmiştir. Araştırmaya katılan ergenlik yaşta evlilik yapan kadınların büyük çoğunluğu kendi kararları dışında ve evdeki olumsuz atmosferden kurtulmak amacıyla evlilik yaptıklarını belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra katılımcıların yarısından fazlası evlilik sonrası yaşantılarının olumlu yönde değişeceğini düşünmüşlerdir. Evlilikten sonra anne olmak konusunda tüm katılımcılar farklı görüşler ifade etmişler çocuk sahibi olduktan sonra ise katılımcıların yedisi anneliğin çok güzel bir duygu olduğunu belirtmişlerdir. Ergenlik döneminde anne olmanın avantajları neler olduğu sorusuna, katılımcıların çoğunluğu özellikle yaş farkının az olduğu için çatışmaların az yaşandığı cevabını vermişlerdir. Ergenlik döneminde anne olmanın dezavantajları sorusuna tecrübesiz olduklarını, zor bir durum olduğunu ve yorucu olduğunu söyleyerek yanıt vermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Ergenlik, Evlilik, Annelik

Marriage and Maternity in Adolescence

Abstract

The age of marriage in our country is regulated in the 124th article of the Turkish Civil Code. According to the relevant law, a man or woman cannot marry until the age of 17. The judge can give leave at home for a man or woman who has reached the age of 16 due to excessive ability and an important reason. However, in our country, especially for girls, marriages at the ages mentioned above may occur. According

²¹¹ Öğretim Görevlisi, Gümüşhane Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, elif.cansiz@gumushane.edu.tr

²¹² Öğretim Görevlisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi ABD., asubilbay@gmail.com

to the World Health Organization, low education field and field are factors that increase the rate of marriage and motherhood during adolescence. Qualitative research method, "Phenomenology", was chosen as the basis of the study in order to elucidate the basis of the study with a holistic approach. In this design, the experiences of child individuals and the meanings they attribute to this experience are tried to be revealed. The subject studied in the study is getting married and being a mother during adolescence. The aim of the study is to reveal how they perceive early marriage and having children. The study group consists of 9 participants that researchers can reach. In the collection of data, a form form from semi-structured questions prepared for the researchers to get their opinions about getting married in adolescence and becoming a mother of this turn, as well as the general information forum is used. As a result, the majority of the participants in the child question about their family life before marriage, which is directed to women who got married during adolescence, stated that they had a negative family life. Participants in the study, the majority of those who got married at adolescence, stated that they did not marry without their own decisions and because of the negative atmosphere at home. In addition, the participants thought about the developments five minutes after the half. All participants expressed different views on becoming a mother after marriage, and seven of the participants stated that motherhood is a very good feeling after having a child. Participants who were asked about the advantages stated that they were less in conflicts, especially because of the small age difference. They responded by saying that the disadvantages of being a mother during adolescence are inexperienced, difficult and tiring.

Keywords: Adolescence, Marriage, Motherhood

Koruyucu Aile Olmaya İlişkin Görüşlerin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi

Mehmet Kanak ²¹³, Asuman Bilbay ²¹⁴, Elif Cansız ²¹⁵

Öz

Yaşamın kritik evrelerinden biri olan çocukluk yıllarında, her çocuğun ailesiyle yaşaması büyük önem taşımaktadır. Ancak bazı nedenlerden dolayı çocuklar, ebeveynlerinden ayrı büyümek zorunda kalabilmektedir. Bu gibi durumlarda, çocuğa geçici veya sürekli olarak aile ortamını sağlayabilecek olan evlat edinme hizmeti ve koruyucu aile kurumları gündeme gelmektedir. Gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında Türkiye’de koruyucu aile sayısı henüz istenilen düzeyde değildir. Bu çalışmanın amacı, katılımcıların koruyucu aile olmaya ilişkin görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesidir.

Verilerin toplanmasında araştırmacılar tarafından hazırlanan genel bilgi forumunun yanı sıra ailelerin koruyucu aile olma ile ilgili görüşlerinin incelenmesi ve koruyucu ailelik yapmanın önemini ortaya koymak amacıyla literatür taraması sonucunda hazırlanan görüşme formu kullanılmıştır. Çalışmanın örneklemini, basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilmiş Sivas ilinden 25 kişi oluşturmaktadır.

Araştırmanın sonuçlarına göre yaş, çocuk sahibi olma durumu, cinsiyet ve meslek değişkenlerinin koruyucu aile olmaya ilişkin görüşlerle bir ilgisinin olmadığı; ancak medeni durumun koruyucu aile olmaya ilişkin görüşlerle ilişkili olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca araştırmaya katılanların %88’i koruyucu aile uygulamasına ilişkin olumlu görüş belirtirken % 8’i olumsuz, % 4’ü ise kararsız olduğunu ifade etmiştir. Koruyucu aile olmayı tercih etmeye karşı hususunda ise % 68 olumlu görüş varken % 28 olumsuz, % 4 kararsız görüş söz konusudur. Çalışmada katılımcıların koruyucu ailelik hizmeti ile ilgili bilgi düzeylerinin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda; çeşitli nedenlerle öz ailesi yanında bakılmayan çocukların, bakımlarını üstlenen kişiler tarafından devlet denetiminde yetiştirilmeleri ile ilgili kamuoyunun daha fazla bilgilendirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Basın yayın organlarında konuyla ilgili yayınlar yapılması, uygulanan çeşitli eğitim programları gibi faaliyetlerle toplumun konuyla ilgili farkındalıkları artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Koruyucu aile, Evlat edinme, Aile.

Analysis of The Opinions about Being A Protective Family in terms of Various Variables

Abstract

During childhood, which is one of the critical stages of stages, it is of great importance for him to live with his family. However, for some reasons, children may have to grow up from their parents. As such, adoption services and foster family institutions that can provide the child with a family environment temporarily or permanently are on the agenda. The number of foster families in the dormitory does not end with the countries of manufacture. The purpose of this interview is to examine the various complexities of the participants' family views. In the data collection, there is a chat form in case of a literature review to

²¹³ Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi ABD., mehmetkanak58@gmail.com

²¹⁴ Öğr. Gör., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Okul Öncesi Eğitimi ABD., asubilbay@gmail.com

²¹⁵ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı

reveal the importance of foster family as well as the general information forum by the researchers, as well as the examination of the families' views on being a foster family. According to the results of the study, 25 people from Sivas province were able to knit the study by using simple random knitting method. However, the family about the interview is about the interview with the child. However, 88% of the researchers interviewed looking at the foster family, 8% were negative, 4% were indecisive when the statement came. There was 68% positive opinion against the foster family, 28% negative and 4% undecided opinion. In the study, it was concluded that the knowledge level of the participants about foster family service was insufficient. In this context; For other reasons, it is necessary to inform the public more about their upbringing under the control of the state by individuals whose family members cannot be cared for. Media organs can raise awareness about dealing with various educational programs and activities.

Keywords: Foster family, Adoption, Family.

Okul Öncesi Dönem Çizgi Filmlerinde Coğrafi Kavramlar

Taner Çifçi ²¹⁶, Elif Cansız ²¹⁷

Öz

Günümüzde teknolojik gelişmelerin artmasına buna bağlı olarak iletişim kanalları da geniş alanlara yaygınlık göstermiştir. Bu iletişim kanallarının etkileşim sahalarının başında okul öncesi dönem çocukları gelmektedir. Çünkü çocuklar birçok alternatifle birlikte onlar için üretilmiş içerikleri yaparak veya izleyerek zaman geçirmektedir. Bu içeriklerin büyük bir kısmını çizgi filmler oluşturmaktadır. Okul öncesi dönemde çizgi filmler aracılığıyla birçok kavramın temeli atılmaktadır. Bu kavramlardan birisi olan coğrafi kavramlara da çizgi filmlerde fazlaca yer verilmekte ve çocuklar tarafından merakla ve ilgiyle takip edilmektedir. Bu araştırmanın amacı, Türkiye’de yayınlanmakta olan okul öncesi dönem çocuklarına yönelik hazırlanan çizgi filmlerin coğrafi kavramları ne düzeyde içerdiğini çeşitli kriterler açısından analiz etmektir. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman incelemesi deseni kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini ölçüt örnekleme tekniğiyle belirlenmiş 2020 yılında TRT Çocuk televizyon kanalında yayınlanmış olan 10 farklı çizgi filmin ilk üç bölümleri oluşturmaktadır. Çizgi filmler, araştırmacılar tarafından geliştirilen ve uzman görüşü alınarak düzenlenen “Çizgi Filmlerde Coğrafi Kavramlar Değerlendirme Formu” ile değerlendirilmiştir. Çalışmada içerik analiz türlerinden kategorisel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Çizgi filmler uzay bilimi, harita bilgisi, fiziki coğrafya, beşeri coğrafya, ekonomik coğrafya ve doğal çevre-insan etkileşimi olmak üzere 6 başlık altında değerlendirilmiştir. Bulgulardan elde edilen sonuçlara göre, çok yer verilen kavram %64 ile harita bilgisi olurken ekonomik coğrafya başlığı altında bulunan madencilik kavramına hiç yer verilmediği tespit edilmiştir. Kavramların öğretiminde kritik bir zamandan geçen okul öncesi dönem çocuklarına yönelik çizgi filmlerde daha fazla coğrafi kavrama yer verilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Dönem, Çizgi Film, Coğrafi Kavramlar.

Geographical Concepts in Preschool Semester Cartoons

Abstract

Today, due to the increase in technological developments, communication channels have also spread to wide areas. Preschool children are at the top of the interaction areas of these communication channels. Because children spend time making or watching content produced for them with many alternatives. Most of these contents are cartoons. The foundations of many concepts are laid through cartoons in the preschool period. One of these concepts, geographical concepts, is also used a lot in cartoons and is followed with curiosity and interest by children. The purpose of this research, geographical concepts prepared cartoons for preschoolers are being published in Turkey in terms of analyzing the various criteria that include what level. The document analysis design, which is one of the qualitative research methods, was used in the study. The first three episodes of 10 different cartoons broadcast on TRT Çocuk television channel in 2020, determined by the criterion sampling technique, constitute the sample of the study. Cartoons were evaluated with the "Geographical Concepts in Cartoons Evaluation Form" developed by the researchers and prepared

²¹⁶ Doç.Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi ABD., tanercifci@gmail.com

²¹⁷ Öğr. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Çocuk Gelişimi Programı, elif.cansiz@gumushane.edu.tr

by taking expert opinion. Categorical content analysis method, one of the content analysis types, was used in the study. Cartoons were evaluated under 6 titles: space science, map knowledge, physical geography, human geography, economic geography and natural environment-human interaction. According to the results obtained from the findings, it has been determined that while the commonly used concept is map information with 64%, the mining concept under the title of economic geography is not included at all. It is recommended to include more geographical concepts in cartoons for preschool children who have gone through a critical time in teaching the concepts.

Keywords: Preschool Period, Cartoon, Geographical Concepts.

2. Meşrutiyet Döneminde Adana Vilayet'inde İşlenen Suçların Analizi²¹⁸

Recep Kurt ²¹⁹, Tiğınçe Oktar ²²⁰

Öz

Suç , insanlığın başlangıcından günümüze kadar süregelen bir unsurdur ve insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Suçun iktisadi, sosyolojik, biyolojik ve psikolojik nedenleri bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı 2. Meşrutiyet döneminde Adana Vilayeti'nde meydana gelen suçların iktisadi ve sosyal analizi yapmaktır. Osmanlı Devleti'nde 2. Meşrutiyet döneminde Dahiliye Nezareti altında yer alan Emniyet Umumiye Müdürlüğü tarafından oluşturulan, vilayetlerde meydana gelen tüm suçları gösteren ve failerin özelliklerini belirten suç istatistik cetvelleri bu çalışmanın ana kaynağıdır. Suç istatistik cetvelleri, suçlar, failer ve o vilayetin toplumsal yapısı hakkında oldukça zengin bir içeriğe sahip olduğu gözlenmiştir. Bu çalışmada 2. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) Adana Vilayet'inde suç istatistik cetvellerinde yer alan suçlar suç türlerine göre sınıflandırması yapılmıştır. Bu suçları işleyen failerin yerleşim birimlerine , mesleklere, yaşlarına, medeni durumuna, eğitim durumuna, cinsiyetine, dinlerine göre dağılımı incelenmiştir ve iktisadi ve sosyal teoriler çerçevesinde istatistiki analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular göre, en fazla işlenen suç darb ve cerhtir. 1908-1918 yılları arasında Adana Vilayet'inde işlenen suçlar şehir merkezinde daha fazla işlenirken, en fazla çiftçi meslek grubunda, 20-30 yaş aralığında , okuma – yazma bilmeyen arasında ve erkek popülasyonunda suç işleme oranları daha yüksektir. Bu dönemde Adana Vilayet'inde suçları işleyenler arasında ilk defa suç işleyenlerin oranı daha fazladır.

Anahtar Kelimeler: Suç, Adana, 2. Meşrutiyet, İktisat Tarihi.

The Analysis of Crimes Committed in Adana Province during The Second Constitutional Period

Abstract

Crime is an element that has been continued from the initial of humanity to the present and is a concept as ancient as human history. Crime has economic, sociological, biological and psychological reasons. The aim of this study is to make an economic and social analysis of the crimes that occurred in Adana Province during the 2nd Constitutional Period. The main source of this study is the crime statistics charts, which were created by General Directorate of Security which was under the Internal Affairs during the Second Constitutional Period in the Ottoman Empire, showing all crimes that occurred in the provinces and indicating the characteristics of the perpetrators. It was observed that the crime statistics charts have a very rich content about crimes, perpetrators and the social structure of the province. In this study, the crimes that occurred in crime statistics charts in the Adana Province in the Second Constitutional Period (1908-1918) were classified according to their crime types. The distribution of the perpetrators of these crimes by

²¹⁸ Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi ABD Doktora programında hazırlanan "1864-1914 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde İşlenen Suçların Ekonometrik Analizi" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

²¹⁹ Arş. Gör. , Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi , İktisat Bölümü , İktisat Tarihi ABD İstanbul / Türkiye , E-posta: eco.recep.kurt@gmail.com , ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8086-7960>

²²⁰ Prof. Dr. , Marmara Üniversitesi , İktisat Fakültesi , İktisat Bölümü , İktisat Tarihi ABD İstanbul / Türkiye , E-posta: toktar@marmara.edu.tr , ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2703-3876>

residence, profession, age, marital status, education, gender and religion was examined and statistical analysis was made within the framework of economic and social theories. According to the findings, the most committed crime is battery and wound. Crimes committed in Adana Province between 1908 and 1918 were committed more in the city center, the rate of committing crimes was higher in the farmer in profession group, the age range of 20-30, the illiterate and male population. During this period, the rate of those who committed crimes in Adana Province is higher for the first time among those who committed crimes.

Keywords: *Crime, Adana, the Second Constitutional Period, Economic History.*

Sürdürülebilir Kalkınma ve Gıda Güvenliği İlişkisi ²²¹

Ahmet Cemil Soylu ²²²

Öz

Günümüzün en büyük insani problemlerinin başında gıdaya ilişkin sorunlar gelmektedir. Yaşam hakkı, sağlık hakkı gibi temel haklar gıda hakkını da içermektedir. Hatta günümüzde gıda hakkı, temel insan haklarından birisi olarak kabul edilmektedir. Gıda hakkı ise gıdaya erişim ile birlikte güvenli gıdaya erişimi de kapsamaktadır. Bu nedenle modern toplumlar açlık ve yoksullukla mücadelenin yanında güvenli ve yeterli gıdaya erişim hususunda özel bir çaba göstermektedir. Bu çabalardan birisi de sürdürülebilir kalkınma politikalarının oluşturulmaya çalışılmasıdır. Sürdürülebilir çevre, sürdürülebilir ekonomi ve sürdürülebilir sosyalliğin tamamını hedefleyen sürdürülebilir kalkınma; gıda güvenliğinin ve yeterli gıdanın sağlanmasına yönelik politikaları da içermektedir. Çevre, ekonomi, tarım, iklim, eşitlik, enerji kaynakları, yoksulluk ve açlık gibi birçok konuyu ele alan sürdürülebilir kalkınmanın bu hedeflerinin neredeyse tümünün gıda güvenliği ile ilişkisi bulunmaktadır. Bu nedenle çalışmanın amacı sürdürülebilir kalkınma hedef ve politikaları ile gıda güvenliği arasındaki ilişkinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada çok fazla ayrıntıya girilmeden gıda güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının tanım, kapsam ve amaçlarıyla birlikte bu iki kavram arasındaki bağlantı incelenmektedir. Ayrıca sürdürülebilir kalkınma yoluyla gıda güvenliğinin sağlanmasına yönelik ülkemizdeki gelişmeler, hukuki durum ve faaliyetler üzerinde durularak, konuyla ilgili yapılması gerekenler hakkında bilgi verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Gıda Güvenliği, Gıda güvenesi, Yoksulluk, Açlık.

Sustainable Development and Food Safety Relationship

Abstract

Food related issues are one of the biggest humanitarian problems of today. Fundamental rights such as the right to life and health include the right to food. For that matter, the right to food is accepted as one of the basic human rights. The right to food also includes access to safe food along with access to food. This is why modern societies make special efforts to provide access to safe and sufficient food besides fighting hunger and poverty. One such effort is to try to develop sustainable development policies. Sustainable development that seeks to attain a sustainable environment, a sustainable economy as well as social sustainability also includes measures to ensure food safety and adequate nutrition. Almost all of these sustainable development objectives, which address many issues such as the environment, the economy, agriculture, climate, equality, energy resources, poverty and hunger, relate to food safety. The aim of the study is to highlight the link between objectives and policies for sustainable development and food safety. Without going into too much detail, the study examines the definition, scope and objectives of the concepts of food safety and sustainable development and the relationship between these two concepts. It also

²²¹ Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Doktora Programı kapsamında hazırlanmakta olan "İdarenin Gıda Güvenliğine İlişkin Faaliyetleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

²²² Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Anabilim Dalı a.cemilsoylu@hotmail.com, Orcid Id 0000-0002-2130-4447.

ISRC Congress

highlights developments in our country in terms of ensuring food safety through sustainable development, current legislation and related activities and offers suggestions on future strategy.

Keywords: Sustainable Development, Food Safety, Food Security, Poverty, Hunger.

Ali El-Fahrî'nin "Telhîsü'l-Beyân Fî Zikri Fıraki Ehli'l-Edyân" Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihindeki Yeri

Ramazan Tarik ²²³

Öz

Bu çalışmada, Resûlîler döneminde yaşayan Fahrî'nin "Telhîsü'l-beyân" adlı eserinde İslam mezheplerine bakışı ele alınacaktır. Resûlîler, 626-858/1229-1454 yılları arasında Yemen topraklarında hüküm sürmüştür. Resûlî ailesi, aslen Türkmen olup Eyyûbîler döneminde Yemen'e gelmiş ve bölgedeki Eyyûbî hâkimiyetinin ortadan kalkmasını müteakip bir devlet kurmuşlardır. Onlar, bölgedeki kabileler arasındaki çatışmalara son vermişler ve iki yüz yıldan fazla bir süre bölgede varlıklarını muhafaza etmeyi başarmışlardır. Geçen bu sürede, Yemen'in tarihinde iz bırakan önemli çalışmalara imza atmışlardır.

Resûlî Sultanları, siyasi kimliklerinin yanı sıra ilmi şahsiyetleri ile de bilinmektedirler. Sultanlar tarafından ilmi çalışmaları arttırmak için hemen her bölgede medreseler açılmıştır. Kaynaklarda Sünnî kimlikleri ile ön plana çıkan Resûlî Sultanları, bölgelerindeki Sünnî-Şîî ayrılıklarından kaynaklanan problemlere de son vermişlerdir. İlmi açıdan sahip oldukları yetenekleri doğrultusunda Resûlî Sultanlarının neredeyse tamamına yakını ilmi eserler telif etmişler ve bölgelerindeki sorunlarla alakalı olarak ilim adamlarına kitaplar yazdırmışlardır.

Çalışmada, Resûlîler dönemi ilm-i kelâm ulemasından Ali el-Fahrî ve "Telhîsü'l-beyân fî zikri fıraki ehli'l-edyân" adlı eseri ele alınacaktır. Ali el-Fahrî'nin hayatı ile ilgili tarih ve biyografi kaynaklarında detaylı bilgi bulunmamakla birlikte Resûlî Sultanlarından Melikü'z-Zâhir Yahya ile iyi ilişkilere sahip olduğu bilinmektedir. Sultanın talebi doğrultusunda, dinleri ve İslam dünyasındaki mezhepleri konu alan bir eser kaleme almıştır. Çalışmada, ilk olarak müellifin hayatı, yaşadığı dönem ile ilgili malumat verilecek daha sonra ise mezkûr eser, yazma nüshaları, tahkiki ile ilgili geçirdiği süreç ve içeriğinde yer alan özellikle İslam mezhepleri ve mezhep tasnifine değinilecektir. Söz konusu eser veya müellif ile ilgili müstakil bir çalışma ülkemizde herhangi bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu itibarla Sünnî-Şîî ilişkileri açısından önemli kabul edilen bu döneme dair genel mezhep anlayışını ve algısını yansıtmak bakımından çalışmamız önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Ehl-i Sünnet, Şîa, Resûlîler, Fahrî, Telhîsü'l-beyân.

Ali El-Fahrî's Work Named "Talkhis Al-Bayan Fi Dhikr Firaq Ahl Al-Adyan" and Its Place in The History of The Islamic Sects

Abstract

In this study, Ali al-Fahrî's view of Islamic sects in his work named "Talkhis al-bayan" will be discussed. Rasulids, ruled in Yemen between 626-858/1229-1454. The Rasulid family was originally Turkmen and came to Yemen during the Ayyubid period and established a state following the disappearance of the Ayyubid rule in the region. They ended conflicts between tribes in the region and managed to maintain their presence in the region for more than two hundred years. During this period, they have carried out important works that have left a mark in Yemen's history.

²²³ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Kelam ve İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı, Bitlis/Türkiye; e-mail: tarik642@hotmail.com; orcid.org: 0000-0002-1912-6610.

Rasulid Sultans are known for their scientific personalities as well as their political identity. Madrasas were opened by the sultans in almost every region in order to increase the scientific studies. Rasulid Sultans, who came to the fore with their Sunni identity in the sources, also put an end to the problems arising from the Sunni-Shiite divisions in their regions. In line with their scientific abilities, almost all of the Rasulid Sultans wrote scientific works and wrote books to scientists regarding the problems in their region.

In the study, Ali al-Fakhri and his work named "Talkhis al-bayan fi dhikr firaq ahl al-adyan" from the theology scholars of Rasulids period will be discussed. Although there is no detailed information about the life of Ali al-Fakhri in his history and biography sources, it is known that he has good relations with Melik al-Zahir Yahya, one of the Rasulid Sultans. In line with the request of the Sultan, he wrote a work on religions and sects in the Islamic world. In our study, we will deal with Islamic sects within the context of the work mentioned and try to express the sect understanding of the period. In the study, firstly, information will be given about the life of the author and the period in which he lived, and then the process he went through in relation to the aforementioned work, manuscript copies, investigation and the classification of Islamic sects and sects in its content. There has not been any study in our country regarding the work in question or an independent study. In this respect, our study is important in that it will reflect the general sectarian understanding and perception of this period, which is considered an important period for Sunni-Shia relations.

Keywords: History of Islamic Sects, Ahl al-Sunnah, Shi'ah, Rasulids, Fahri, Talkhis al-bayan.

Giriş

Kaynaklarda kökenlerine dair farklı rivayetler bulunmakla birlikte Resûlî hanedan üyelerinin Türkçe konuşmalarından yola çıkılarak, onların Selçuklu hareketi nedeniyle bölgeye gelmiş olan Oğuz boyuna mensup Türkmen asıllı olduğu iddiası ağır basmaktadır (Tomar, 2008:1-2) (Bosworth, 1996: 194). Resûlî ailesi üyeleri ile ilgili olarak onların Eyyûbî ordusunda subay olarak görev yapan Türkmenler oldukları ve VI/XII. asırda Güney Arabistan'a geldikleri, burada Eyyûbî iktidarının ortadan kalkması üzerine bölgede 626-858/1229-1454 yılları arasında yaklaşık iki yüz yıl hüküm süren bir devlet kurdukları bilinmektedir. (Mahoney, 2018: 380) (Bosworth, 1996: 195). Bu dönemde Tâ'iz, devletin yönetim merkezi ve başkenti olarak belirlenmiştir (Bosworth, 1996: 195) (Sadek, 2003: 309) (Mahoney, 2016: 151). Devlet, 827/1423' den itibaren küçük hanedanlıklara bölünmüş ve melikler sık sık değiştiği için devlet içerisinde de sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu durumdan faydalanan Tâhirîler, 858/1454' te Resûlîler Devleti'ne son vermiştir (Porter, 1992:198) (Tomar, 2008: 2).

Resûlî Sultanları, Sünnî kimlikleri ile ön plana çıkmışlardır (Smith, 1995: 455) (Tomar, 2008; 2). Onların bu özelliği, Eyyûbîler'den miras olarak aldıkları, aynı şekilde bu mirası kendilerinden sonra Tâhirîler'e bıraktıkları ileri sürülmektedir (Bosworth, 1996: 197). Ayrıca Resûlî sultanlarının Sünnî bir politika izlediği ifade edilmektedir (Tomar, 2009: 227). Ayrıca bölgede asırlardır devam eden Sünnî-Şiî şeklindeki mezhebi ayrılıkların ortadan kaldırılması ve yine kabileler arasındaki mücadelelere son verilmesi, Resûlîlerin uzun süre bölgede hâkimiyet sürmesini sağlamıştır (Tomar, 2009: 222). Yine Resûlîler, iktidarlarında, güney yaylaları, Tihame ve zirveleri, Zafar, günümüz Uman Sultanlığı'nın güney kesimi ve Hadramevt'e kadar uzanan geniş alanları kontrol etmiştir (Mermier, 2002: 273).

Resûlî hanedan üyeleri ve sultanları, sahip oldukları siyasi unvanlarının yanında aynı zamanda âlim olarak da bilinmektedir (Mermier, 2002: 273). Ayrıca dönemlerinde ilmi ve kültürel alanda yaptıkları ile İslam Tarihi'ne damga vurmuşlardır (Tomar, 2009:222). Sultanların neredeyse tamamı, başta Arap Dili ve Edebiyatı olmak üzere İslami ilimlerin birçok dalında eserler neşretmişlerdir (Bosworth, 1996: 195) (Tomar, 2009: 222). Devletin hemen her bölgesinde, hem kendi hem de aile üyelerinin adlarına medreseler ve kütüphaneler kurulmuş, camiler inşa edilmiştir (Ahcurî, 2013: 22-23). Özellikle başkent Tâ'iz'de inşa ettirdikleri camileri (Porter, 1992:198) ve Eşrefiyye ve Zâhiriyye medreseleri, en meşhur mimari eserler arasında zikredilmektedir (Tomar, 2008: 2). Ayrıca Resûlîlerin, siyasi ve ilmi açıdan Yemen Tarihi'ne en parlak dönemi yaşattıkları ve Yemen'e benzeri görülmemiş bir siyasi istikrar getirdiği kayıtlarda zikredilmektedir (Varisco, 1993: 13) (Mermier, 2002: 273).

1. Fahrî'nin Hayatı

Tam adı Ali b. Muhammed b. Abdillâh el-Fahrî olup daha çok "*el-Fahrî*" veya "*Ali el-Fahrî*" olarak bilinmektedir (Brockelmann, 1902: 117) (Brockelmann, 2016: 121) (Kehhâle, ty.: 212). Kaynaklarda Fahrî'nin hakkında biyografi, tabakât ve tarih kitaplarında detaylı bilgi bulunmamaktadır. Kendisi ile ilgili kayıtlarda sadece bir "*mütekellim*" olduğu ve IX/XV. asırlarda yaşadığı geçmektedir (Brockelmann, 1902:117) (Brockelmann, 2016 :121) (Kehhâle, ty.: 212).

Ali el-Fahrî'nin hayatı ile ilgili problem, kendisinin yaşadığı asırla ilgili değil dönemle ilgilidir. Fahrî ile ilgili kaynaklar, genellikle Brockelmann'ın²²⁴ "*Geschichte der Arabischen Litteratur (GAL)*"²²⁵ adlı eserine isnad ederek verdikleri bilgide onun IX. asırda Mısır coğrafyasında yaşadığı dile getirilmektedir (Brockelmann, 1902: 117) (Brockelmann, 2016: 121). Brockelmann'ın eserinde takip ettiği yol şudur: Öncelikle zamana göre bir tasnif yapılır. Daha sonra bu zaman içerisindeki bir mekâna göre tasnif yapılır. En sonda ise bu zaman dilimi içerisinde farklı ilim dalları altında isimler ve ilim adamları verilerek haklarında kısaca bibliyografik bilgiler verilir. Brockelmann'ın GAL adlı eserinde, Fahrî'nin de yer aldığı kısım, Moğolların Bağdat'ı işgalinden başlayarak Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi'ne kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Söz konusu zaman dilimi içerisindeki mekân ise Mısır-Suriye bölgesidir. Bu bölgedeki ilim adamları, Şiir ve Nesir, Filoloji, Tarih Yazımı, Edebiyat, Antolojiler ve Halk Masalları, Hadis, Fıkıh, Kur'an İlimleri, Dogmatik ve Usûliddîn, Tasavvuf, Matematik, Astronomi, Coğrafya ve Kozmografi, Siyaset ve Kamu Yönetimi, Askerlik, Avcılık ve Tarım, Tıp ve Veterinerlik Bilimi, Zooloji ve Müzik gibi ilim dalları altında tasnifleri yapılmıştır. Fahrî de, "*Dogmatik ve Usûliddîn*" başlığı altında (Brockelmann, 1902: 116-117) (Brockelmann, 2016: 119-121) yer almaktadır. Bu durumda Fahrî, sanki Memlûkler döneminde yaşamış ilm-i kelâm ulemasından biri olarak zikredilmektedir. Biz de benzer yanlışlığa düşerek Fahrî'yi IX. asırda Memlûk Devleti döneminde yaşamış olduğu fikrine kapıldık. Ancak müellifin çalışmamıza konu olan "*Telhîsü'l-beyân fî zikri firaki ehli'l-edyân*" adlı eserindeki hem kendi hem de muhakkikin mukaddimesini okuduğumuzda, Fahrî'nin aslında aynı dönemde Yemen bölgesinde hâkimiyet kuran Resûlîler döneminde yaşadığını tespit ettik (Fahrî, 2011: 37). Hayyûn, Fahrî'nin hayatı ile ilgili olarak ne

²²⁴ Carl Brockelmann (1868-1956), Türkolog ve Alman Şarkiyatçısı olup özellikle İslam Kültür Tarihi alanına dair yazdığı eseri ile bilinmektedir (Yüce, 1992: 335-336).

²²⁵ Alman Şarkiyatçı Carl Brockelmann tarafından kaleme alınan Arapça yazma eserler kataloğudur (Kantar, 1996: 35).

Yemen ne de Yemen dışında hiçbir yerde malumat bulamadığını sadece Brockelmann ve Kehhâle'nin²²⁶ eserlerinde kendisi hakkında IX. asırda yaşamış bir mütekellim olduğu bilgisine ulaşabildiğini zikretmiştir (Hayyûn, 2011: 7).

Fahrî, özellikle bir konu ile ilgili hususları anlatırken bazen fikhî terimler kullanmıştır. Mesela eserinin *"hutbetü'l-beyân"* başlıklı önsözünde, Ehli Sünnetin fazileti ile alakalı bilgi verirken bu mezhebin orta yolu takip ettiğini, tarafgirlikten uzak durduğunu ve ihtiyatlı bir mezhep olduğunu ifade ederken müellif *"المذهب الاحوط"* terimini kullanmıştır. Hayyûn ise dipnotta *"الاحوط"* kavramının fikhî bir terim olduğunu söylemiş ve kelimenin açıklamasını yapmıştır (Fahrî, 2011: 37). Müellifin bu gibi birçok yerde fikhî terimlerle konuya açıklık getirdiği görülmektedir.²²⁷ Hayyûn, özellikle müellif hakkında mütekellim olduğu ve yaşadığı dönem dışında hiçbir bilgi bulamayınca kullanılan bu fikhî terimlerden hareketle Fahrî'nin Yemen coğrafyasında veya dışında yaşamış fukahadan biri olabileceği ihtimali üzerinde durmuş ve bu bağlamda Resûlîler döneminde yaşayan fukaha arasında da hakkında araştırmalar yapmış ancak herhangi bir malumata ulaşamadığını zikretmiştir. (Hayyûn, 2011: 7-8).

Fahrî'nin eserinde, özellikle İslam mezheplerini tasnif ederken kullandığı yöntemden²²⁸ yola çıkarak onun aslında *"Yemen Sünnî Firka Tasnifi Geleneği"*ni kullandığı tespit edilmiş olmasından hareketle (Gömbeyaz, 2015: 109-124) kendisinin Resûlîler döneminde yaşayan mütekellim olduğu hususunda akıllardaki soru işaretlerinin ortadan kalktığını söylemek mümkündür.

2. *Telhîsü'l-beyân fî zikri firaki ehli'l-edyân ve Muhtevası*

Fahrî'nin ilmi çalışmaları ve eserleri ile ilgili kaynaklarda sadece *"Telhîsü'l-beyân fî zikri firaki ehli'l-edyân"* adlı eserinden bahsedilmektedir. Hem Brockelmann hem de ondan iktibas eden Kehhâle, Fahrî'nin eserini zikrederken, *"tesânîfilî"* şeklinde sanki onun başka eserleri de varmış gibi bir ifade kullanmaktadır. Ancak Fahrî'nin kendisine nispet edilen başka bir eserine, yaptığımız araştırmalar neticesinde ulaşamadık. Ayrıca buradaki *"tesânîfilî"* ifadesi, hem Brockelmann'ın hem de Kehhâle'nin eserinde sıkça karşılaşılan bir metod olup, bu gibi durumlarda, genellikle eserini yazdığı döneme kadar tespit edilmemiş ancak daha sonra başka bir eserin tespit edilebilme ihtimaline karşı ihtiyatlı davranmak için böyle bir kullanımı tercih ettiği görülmektedir. Bu hususla ilgili olarak Hayyûn da, kendisinin Yemen'in önde gelen kütüphanelerinden San'a ve Hadramut'taki Yazma Eser Kütüphanelerini, ayrıca üniversitelerin Yazma Eser Kütüphanelerini taradığını ancak Fahrî'ye ait başka bir esere rastlamadığını ifade etmiştir (Hayyûn, 2011: 7-8). Burada Brockelmann'ın, hem müellifin yaşadığı dönem hem de eserleri ile ilgili olumsuz durumu ele alacak olursak, burada temel sorun GAL'ın yönteminden kaynaklanmaktadır. Zira Brockelmann eserini kaleme alırken genel olarak kütüphane kataloglarını taramak suretiyle eserini oluşturmuştur. Dünyadaki mevcut kütüphanelerin henüz tamamında kataloglamanın bulunmaması, mevcut kataloglarda da hata veya eksikliğin olma ihtimali ve katalogların sürekli güncellenmesi gibi hususlar mezkûr hataların olmasını kaçınılmaz kılmaktadır (Bilin, 2020: III-IV). Kaldı ki GAL'daki bazı yazma eser ve müelliflerle

²²⁶ Tam adı Ömer Rızâ Kehhâle (1905-1987) olup Suriyelidir. Daha çok tarih ve ansiklopedik çalışmaları ile bilinmekte olup en önemli çalışması, *"Mu'cemü'l-Müellifin"* dir (Ferfûr, 2002: 189-190).

²²⁷ Fahrî, dinleri ve mezhepleri sıralarken *"nebî, resûl, şeriat, ahkâm ve hudûd, suhuf, vd."* gönderilenler derken muhakkik yine *"hudûd"* kelimesinin fikhî bir terim olduğuna dair dipnotta bir açıklama yapmıştır. Bkz. (Fahrî, 2011: 45).

²²⁸ Çalışmamızın 3.1.nolu başlığında yöntemle alakalı gerekli bilgiler verilecektir.

ilgili birtakım yanlışlıkların ortaya çıktığı ve bu bağlamda eserdeki söz konusu hata veya yanlışlıkların düzeltilmesi ve bilgilerin güncellenmesi gerektiğine dair kaynaklarda birtakım eleştiri ve tavsiyeler de mevcuttur (Karabela, 2009: 25). Fakat şunu da ifade etmek gerekir ki, Brockelmann eserinin önsözünde tek başına böyle bir çalışmayı yapmanın zor olduğunu, “meselenin haddi tek bir kişiyi aşar” sözleriyle itiraf etmiş, Müslümanların mukadderatı ile ilgili genel bilgiler vermeyi amaçladığını ve eserinde ancak çok önemli kabul edilen eserlere yer verdiğini söyleyerek aslında mezkûr hataların zaman içerisinde mümkün olabileceğini öngördüğünü söylemek yanlış olmaz (Brockelmann, 1964: VII) (Ayrıca bkz. Karabela, 2009: 23).

Sonuç itibarıyla, “*Telhîsü'l-beyân*”ın müellifi bibliyografik eserlerde her ne kadar IX. asırda “*Mısır ve Suriye*”deki ilim adamları başlığı altında ele alınmışsa da eserin mukaddimesinde kendisinin açıkça Resûlîler döneminde, hâkimiyet sahası olan Yemen bölgesinde yaşadığı açıkça ortaya konmuştur.

2.1. Eser Hakkında Genel Bilgiler

Telhîsü'l-beyân'ın Ali el-Fahrî'nin yegâne eseri olduğunu daha önce zikretmiştik. Eserin yazım tarihi net olmamakla birlikte Resûlîler Devleti'nin onuncu hükümdarı Melik Zâhir Yahyâ (Tomar, 2008: 1-2) döneminde kaleme alındığı düşünülmektedir (Hayyûn, 2011: 10-11). Fahrî bu eseri, Melik Zâhir Yahyâ'nın²²⁹ talebi üzerine yazdığını eserin mukaddimesinde dile getirmiştir. Buna göre Sultan, İslam dünyasını bölen fırkalar ve yeryüzündeki diğer dinler hakkında bir eser yazmasını istemiştir. Fahrî, yazmaya başlamadan önce istihareye yattığını ifade etmiştir. Eserinin diğerlerine oranla ne çok geniş ve kapsamlı ne de çok kısa ve muhtasar olduğunu ifade ederek mutavassıt bir eser yazdığını söylemiştir (Hayyûn, 2011: 10-11). Eserin mukaddimesinde muhakkik, eserin 824-831/1420-1427 yılları arasında yazılmış olabileceğini iddia etmektedir (Hayyûn, 2011: 10). Ancak Melik Zâhir Yahyâ'nın 831-842/1427-1438 yılları arasında iktidarda kaldığı kaynaklarda zikredilmektedir (Bosworth, 1996: 194) (Tomar, 2008: 2) (Ahcurî, 2013: 20). Buradan hareketle muhakkikin verdiği tarih ile Sultanın başa geçtiği tarihler arasında bir çelişki mevcuttur. Bu durumda eserin, Sultan'ın iktidara geçmesinden sonra yazdırıldığını düşünürsek en erken 831/1427 ve sonraki tarihte yazılmış olabilir.

Telhîsü'l-beyân'ın iki yazma nüshası mevcuttur. Eserin nüshalarından birisi Moskova'da diğeri ise Hollanda-Leiden Kütüphanesi'ndedir.

Leiden Nüshası: Bu nüsha ise OR145 Katalog Numarası ve AR145 Sıra No ile Leiden Kütüphanesi'ndedir. Leiden Kütüphanesi'ndeki katalogda, nüshanın yazım tarihi, 1036 olarak kaydedilmiştir (Voorhoeve, 1980: 361) (Witkam, 2007: 66).

Moskova Nüshası: 629B Katalog Numarası ve 1808 Sıra No ile Institute of Oriental Manuscripts'te²³⁰ (Институт восточных рукописей) (Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü) bulunmaktadır. Katalogda, Moskova'daki bu nüshanın yazım tarihi 1127/1715 olarak yazılmıştır (Khalidova, 1986: 110). Buna göre Leiden nüshası 1036/1626 tarihinde; Moskova nüshası ise 1127/1715 tarihinde istinsah edilmiştir. Ayrıca Leiden nüshasının tarihine dair bir kayıt yok iken Moskova nüshası, 1809 yılında Suriye'nin Halep şehrinde olduğuna dair bir kayıt mevcut olup Fransa'nın Halep konsolosunun mülkiyetinde olduğu,

²²⁹ Eserin muhakkiki Hayyûn, Sultanın tam adının, “*Esedü'd-dîn Yahyâ b. İsmâ'il b. el-Abbâs b. Dâvûd b. Yûsuf b. el-Mansûr*” olduğunu zikretmiştir (Fahrî, 2011: 43/5 nolu dipnot).

²³⁰ Adı geçen kurum hakkında detaylı bilgi için bkz. <http://www.orientalstudies.ru/>. Erişim Tarihi: 05.11.2020.

üzerinde konsolosun hem şahsi mührü hem de konsolosluk mührünün yer aldığı bilinmektedir (Hayyûn, 2011: 6-7). Bu kayıt, Prozorov'un, eserin 1a sayfasında bulunan Fransızca yazılardan yola çıkarak bu yazma nüshanın 20 Ağustos 1809 tarihinde Halepli Şeyh Ahmed el Eşrefî'den satın alındığını yaptığı tercüme yazdığı önsözde ifade etmiştir (Prozorova, 1988: 7). Hülasa, nüshanın Şam-Halep'teki varlığı bilinmekle birlikte buradan Moskova'ya nasıl ulaştığı konusunda ortak bir kanaatin oluştuğunu söylemek mümkündür.

Her iki nüshanın da Ali Efendi adında biri tarafından Esedî diye birine istinsah ettirdiği nüshadan çoğaltıldığı kaynaklarda zikredilmektedir (Prozorova, 1988: 7) (Hayyûn, 2011: 10-11). Müellif hattının ise kayıp olduğu düşünülmektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla, eserin iki tahkiki mevcuttur. İlki, Reşid el-Bender tarafından yapılmış olup 1994 yılında Darû'l-Hikme tarafından basılmıştır. Diğer ise, Reşid el-Hayyûn tarafından kendisinin ifadesiyle 1979-1992 yılları arasında Yemen'in Aden şehrinde öğretmenlik yaptığı sürede tamamlanmış ancak basımı 2011 yılında Dârû Medârik tarafından gerçekleştirilmiştir.²³¹ Maalesef Bender'in tahkikine ulaşamadığımız için eserin tahkik sürecine dair bir bilgiye ulaşamadık. Ancak diğer muhakkik Hayyûn ise eserin tahkiki sürecinde yaşadıklarını, yazdığı mukaddimede detaylı olarak anlatmıştır. Buna göre eserin tahkikini yaparken ilk başta Moskova nüshasını esas almıştır. Muhakkik, Leiden Kütüphanesi'nde araştırma yapan yakın arkadaşı Iraklı araştırmacı Muhammed Sa'îd et-Turayhî²³²'nin, Hayyûn'un mezkûr eseri tahkik yapacağını bildiği için Leiden Kütüphanesi'nde bulunduğu nüshayı beraberinde bir mektupla 2002 yılının Mayıs ayında kendisine ulaştırdığını anlatmaktadır (Hayyûn, 2011: 5).

Aslında "*Telhîsü'l-beyân*" ile ilgili ilk çalışma, 1988 yılında S. M. Prozorov tarafından yapılmış olup Moskova yazma nüshası esas alınarak eseri Rusça'ya tercüme etmiştir (Prozorov, 1988) (Ayrıca bkz. Kemper, 2015). Prozorov, eserin tercümesini yaptığı dönemde başka bir nüshasının bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca müellifin aidiyeti ile ilgili olarak o da mukaddimeden yola çıkarak Fahrî'nin Yemenli olduğunu, Resûliler döneminde yaşadığını ve Sultan Melik Zâhir Yahya'nın talebi doğrultusunda bu eseri yazdığını ifade etmiştir (Prozorova, 1988: 7).

Hayyûn, Prozorov'un tercümesinde bazı kelimelerin yanlış okunmak suretiyle hata yapıldığına dikkat çekmektedir. Buna göre, Prozorov'un tercümesinde "*Mulla Sayyidi*" kullanımından yola çıkarak söz konusu hatayı dile getirmekte olup özellikle "ملا" ve "سیدی" kelimelerini şahıs ismi olarak zikrettiğini hâlbuki Arapça'da "ملا" kelimesinin "*insanlar*"; "سیدی" kelimesinin ise "*efendim*" şeklinde manalara geldiğini dile getirmiştir (Hayyûn, 2011: 8-9). Söz konusu kelimeleri, "*Mulla Sayyidi*" olarak tercüme etmiş ve bu tercümesinden yola çıkarak eserin İran veya Asya coğrafyasında istinsah ettirildiğini iddia etmiştir (Prozorova, 1988: 7). Hayyûn'un Prozorov'un söz konusu hatasını dile getirirken ifade ettiği anlamlandırmanın da bize göre hatalı olma ihtimali mevcuttur. "ملا" ve "سیدی" kelimelerinin sadece Arapça sözlüklerdeki manasını vererek kelime karşılıklarını ifade etmek doğru değildir. "ملا" ve "سیدی" kelimelerinin, özellikle eserin istinsah edildiği coğrafya ve bu coğrafyaya yakın bölgelerdeki

²³¹ Eserin tahkikleri için bkz. (Fahrî, 1994) (Fahrî, 2011). Çalışmamızda, Hayyûn tarafından yapılan tahkiki esas aldık.

²³² Tam adı Muhammed Saîd b. eş-Şeyh Muhammed Kâzım b. eş-Şeyh Kâtib b. eş-Şeyh Râzî et-Turayhî olup 1957 yılında Kûfe'de doğmuştur. Kendisi Iraklı yazar, tarihçi, muhakkik ve araştırmacı olarak bilinmektedir. Hakkında detaylı bilgi için bkz. <http://viaf.org/viaf/54438825>. Erişim Tarihi: 05.11.2020.

ifade ettiği anlamları göz önüne alındığında, “molla/melâ”²³³ ve “seydâ”²³⁴ şeklinde sıkça kullanımlarına rastlamak mümkündür. Bu kavramlar ise eserin okumasını ve tercümesini yaparken aslında coğrafyayı ve kelimelerin coğrafyalardaki farklı kullanımlarını da dikkate almak gerektiğini ifade etmemiz gerekir.

Hayyûn, yazmaya ait her iki nüshayı da temin ettiğini ve nüshalar arasında farklılıkların olduğunu ileri sürmüştür. Bu hatalar arasında daha çok istinsah tarihi, sayfa, kelime eksikliği veya fazlalığı ile satır eksikliği ön plana çıkmaktadır. Nüshalar arasındaki bir diğer fark, sayfa sayılarındanadır. Buna göre Leiden nüshası 110, Moskova nüshası ise 96 varaktan oluşmaktadır. Aradaki sayfa farkının nedeni, yazma eserlerde en sık karşılaşılan, yukarıda da dile getirdiğimiz gibi kelime ve satır eksiklikleri veya fazlalıklarından kaynaklanmaktadır (Hayyûn, 2011: 6). Tahkik sürecinde her iki nüshayı da yakından görme imkânı bulan Hayyûn, Moskova nüshasında Berâhime²³⁵ konusu ele alınırken konunun başından başlayıp Berâhime'nin ikinci mezhebinin sonuna kadar olan kısmın eksik olduğunu ifade etmiştir. Ancak Hayyûn, tüm bu eksikliklere rağmen tahkik işlemi sürecinde hem Moskova hem de Leiden nüshasını esas aldığı ifade etmiştir (Hayyûn, 2011: 8).

2.2. Muhtevası

Ali el-Fahrî tarafından kaleme alınan ve tek eseri olarak bilinen “*Telhîsü'l-beyân fi zikri fıraki ehli'l-edyân*”, milel ve nihâl türünde kaleme alınan eserlerdendir. Bu tür eserlerin en temel özelliği, İslam coğrafyasının sınırlarının genişlemesine müteakip Müslümanların farklı dine inananlarla karşılaşmasını dikkate alarak sadece İslam mezheplerini değil aynı zamanda diğer dinleri ve bu dinlerin mezheplerini de ele almasıdır (Harman, 2005: 57-58). Ayrıca milel ve nihâl türü eserler, bu alandaki bir diğer yazım türü olan “*makâlât*”²³⁶ türü eserler gibi dinleri İslam perspektifinden ele alıp eleştirmezler. Ayrıca mevcut kaynaklardan hareketle din ve inanç gruplarını tanımlayıcı ve tasvir edici bir tarzda (deskriptif) ele alırlar (Taşpınar, 2008: 39-40).

Eserin Rusça'ya çevirisini yapan Prozorov'un iddiasına göre *Telhîsü'l-beyân*, Yemen'de İslam mezhepleri ve dinler tarihi ile alakalı yazılan ilk eser olması ile Yemen Tarihi'nde ve ilim dünyasında özel bir yere sahiptir (Прозорова, 1988: 7-8). Ayrıca Hayyûn da Fahrî'nin bu eseri ile ilgili olarak, milel ve nihâl alanında, çeşitli mezhepler ve dinler ile alakalı yazılan az sayıda eserden biri olduğunu dile getirerek eserinin önemine işaret etmiştir (Hayyûn, 2011: 9).

Telhîsü'l-beyân, daha önce de ifade edildiği gibi Melik Zâhir Yahyâ'nın talebi üzerine yazılmış ve özellikle İslam dünyasında ayrılıklara sebep olan mezheplerle yine daha önceki ümmetlerin dinleri ve inançları hakkında yazılmıştır. Fahrî eserinde İslam ümmetini bölen mezhepleri, görüşlerini, bidatlerini, küfre düşenlerin ise küfre düşme sebeplerini açıkladığını yazmıştır. Bunu yaparken de her mezhebi imamına nispet etmek suretiyle dile getirdiğini belirtmiştir. Özellikle

²³³ “Molla” kelimesinin Kürtçe karşılığı olan “Melâ”, medrese tahsili görmüş olan kişileri ifade etmek için kullanılır (Algar, 2005: 239).

²³⁴ “Seydâ” kelimesi, Şark medreseleri başta olmak üzere Doğu ve Güneydoğu'daki medreselerde eğitim veren müderrislerin mevcut bu sıfatlarının ötesinde kullandıkları veya özellikle de halk arasında bu kişileri ifade etmek için kullanılan tabirdir. (Aşkın, Suğur, 2019: 197) (Ayrıca bkz. Aşkın, 2018).

²³⁵ “Berâhime”, İslam kaynaklarında genellikle “el-Berâhime” veya “el-Berhemiyye” şeklinde geçmekte olup bu kullanım ile Brahmanizm veya Brahmanlar kastedilmektedir (Tümer, 1992: 330).

²³⁶ Makâlât, ilk dönem İslam âlimleri tarafından Dinler ve İslam Mezhepleri Tarihi'ne dair bu sahada yazılan ilk eserlerdir (Keskin, 2014: 145).

burada bazı gruplardan bahsetmiştir. Bunlar arasında Bâtınîler, Felâsife, Berâhime, meleklere tapan müşrikler, güneş ve aya tapanlar, gezegenlere tapanlar, suya tapanlar, ateşe tapanlar, putlara tapanlar ve insana tapanlar bulunmaktadır. Bu grupların küfürlerini ve dalalete düşme nedenlerini, İmâm Gazâlî, Fahreddin er-Râzî, İzzeddin b. Abdisselâm gibi bilinen önemli âlimlerin görüşleri doğrultusunda ele almıştır. (Fahrî, 2011: 44).

Fahrî, eserde bir mukaddime kaleme almış ve burada -daha önce de zikretmiş olduğumuz- eseri kaleme alma sebebini zikretmiştir (Fahrî, 2011: 44). Ayrıca eserde zikredilen, İslam mezheplerini, diğer din ve bu dinlere ait alt kolların adının yer aldığı bir fihristi vermiştir. Buna göre eser iki kısımdan oluşmaktadır:

Birinci kısımda, kendilerine resûl, kitap, hudûd ve ahkâm gönderilen dinleri ve mezhepleri ele almıştır. Bu başlık altında, İslam, Hristiyan, Yahûdi ve Mecûsî mezhepleri ve Sâbiyye'nin bazıları ile Hz. Şît, Hz. İdrîs ve Hz. İbrâhîm gibi kendilerine suhuf gönderilenler yer almaktadır. Bu kısım on bâbtan oluşmaktadır (Fahrî, 2011: 46).

Buna göre Fahrî'nin mukaddimesinde yer verdiği fihristinde yer alan ve on bâbtan oluşan dinler ve mezhepler tasnifi şu şekildedir:

1. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat (Ehlü'l-Hak),
2. Hâricîler (18 fırka),
3. Mu'tezile (18 fırka),
4. Şîa (18 fırka),
5. Mürcie (18 fırka) (Fahrî, 2011: 46-49).²³⁷

Müellif, İslam mezheplerini tek tek başlıklar halinde zikrettikten sonra, sahih olan yetmiş üç fırka hadisine²³⁸ göre Ümmet-i Muhammed'in fırkalarını tamamladığını ifade etmiştir (Fahrî, 2011: 49). Daha sonra da sırayla İslâm dışındaki diğer din ve inançlara değinmiştir. Bunlar da şunlardır:

6. Yahûdilik ve mezhepleri:
  - a. el-Anâniyye,
  - b. el-İseviyye,
  - c. el-Mukârebe,²³⁹
  - d. el-Yudğâniyye,²⁴⁰
  - e. es-Sâmira
  - f. el-Kavârûn.²⁴¹
7. Hristiyanlık ve mezhepleri:
  - a. el-Milkâniyye,
  - b. en-Nestûriyye,

²³⁷ Fahrî'nin İslam mezheplerini sınıflandırması ile ilgili ayrıca bkz. (Gömbeyaz, 2015: 266).

²³⁸ Kaynaklarda, "iftirâk", "fırka" ve "yetmiş üç fırka" hadisi gibi farklı isimlendirmeleri mevcuttur. Hadisin, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel, ve İbn Mâce gibi birçok hadis kaynağında farklı isnad zincirleri ile rivayeti mevcuttur (Topaloğlu, 1996:35). Tirmizî'de şöyle geçmektedir: "Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır. Birisi dışında hepsi ateştedir. O hangisidir diye sorulduğunda, o da benim ve ashabımın sahip olduğu dinî anlayışa sahip olandır şeklinde diye cevaplandırdı" (Tirmizî, İman, 18).

²³⁹ Eserin sonundaki fihristte "el-Mukârebe"ye yer verilmemiştir.

²⁴⁰ Eserin sonundaki fihristte, Yudğâniyye'nin yanına parantez içerisinde "en-Neffâriyye" yazılmıştır.

²⁴¹ Eserin sonundaki fihristte "el-Kavârûn"a yer verilmemiştir.

- c. el-Ya'kûbiyye.
8. Mecûsilik ve mezhepleri:
  - a. el-Keyûmersiyye,
  - b. ez-Zervâniyye
  - c. el-Mâneviyye,
  - d. el-Mazdekiyye,
  - e. ed-Deysâniyye,
  - f. ez-Zerdâştiyye,
  - g. es-Seneviyye,
  - h. el-Merkûniyye,
  - i. el-Keyneviyye.
9. Felâsife ve fırkalar,
10. Berâhime ve mezhepleri (Fahrî, 2011: 47-52).

İkinci kısımda ise Allah'tan başkasını kendine ilah kabul edenler yer almaktadır. Bu kısım da on bâbtan oluşmaktadır. Buna göre;

- 1- Meleklerle tapanlar,
- 2- Güneş'e tapanlar,
- 3- Ay'a tapanlar,
- 4- Zuhâl (Satürn)'e tapanlar,
- 5- Zühre (Venüs)'e tapanlar,
- 6- Yıldız (Şi'râ)'a tapanlar,
- 7- Suya tapanlar,
- 8- Ateşe tapanlar,
- 9- Esnâm ve evsân (heykel ve put) inek ve ağaca tapanlar,
- 10- İnsana tapanlar ve secde edenler Keyneviyye (Fahrî, 2011: 47, 52).

Fahrî, mukaddimenin sonuna doğru yine bir metod olarak din, millet, şer'at, menhâc, İslâm, Hanefiyye, Sünnet ve cemâat kelimelerinin manalarına yer vermiştir. Bu kelimelerin her birinin özel manalarının olduğunu ve Kur'an-ı Kerim'de yer aldığını zikretmiştir (Fahrî, 2011: 43).

Fahrî'nin, *Telhîsü'l-beyân*'ın girişinde genişçe bir mukaddimeye yer verdiğini zikretmiştik. Bu mukaddimesine Ehl-i Sünnet ile giriş yaptıktan sonra yukarıda zikrettiğimiz din ve mezhep sıralamasını yapmıştır. Bu durum Fahrî'nin bir yöntemi olmakla birlikte okuyucunun eseri ilk eline aldığı anda eserin tamamını tasavvur etme ve eseri panoramik bir bakış açısı ile görme imkânı sunmaktadır.

3. *Telhîsü'l-beyân*'da İslam Mezhepleri

3.1. Tasnifi

Kutlu, $4 \times 18 + 1 = 73$ şeklindeki tasnifi, ashâbü'l-hadîs makâlât geleneğinde İslam mezheplerinin tasnif formülü olarak ifade etmiştir. Bu tasniflendirmeyi de özellikle Ebû Muhammed el-Yemenî'nin "*Akâidü's-selâse ve seb'in fırka*" adlı eseri üzerinden örneklendirmiştir (Kutlu, 2010:179).²⁴² Yemenî ve eserinin en önemli özelliği, söz konusu tasnif geleneği içerisinde

²⁴² Yemenî, adı geçen eserî ve bu eserin İslam Mezhepleri Tarihi açısından önemi hakkındaki çalışma için bkz. (Toru, 2006).

yazılan ilk eser olması ve kendisinden sonra gelen mezkûr âlimler tarafından da kabul görmesidir. (Gömbeyaz, 2015:115, 117). Burada özellikle ashâbü'l-hadîs yerine "Sünnî" tabirinin kullanılmasının nedeni, yukarıda bu tasnif grubunda isimlerini zikrettiğimiz isimlerden bazıları ve özellikle de Fahrî'nin, ashâbü'l-hadîsin çokça eleştirdiği Eş'ariliğe olan bağlılığıdır. Gömbeyaz, bundan dolayı bu tasnif grubu için ihtiyat ilkesi gereğince "Sünnî" ifadesini kullanmanın daha doğru olacağını ifade etmiştir. Ayrıca bu tasnif geleneği Yemen coğrafyasındaki diğer İslami gruplardan ziyade Sünnî çevrede kabul görmüştür (Gömbeyaz, 2015: 109).

Fahrî, eserinin mukaddimesinde İslam mezheplerini, sahih olarak kabul ettiği yetmiş üç fırka hadisine uygun şekilde sınıflandırmıştır. Buna göre İslam mezheplerinin ana fırkalarını, Fırka-i Nâciye, Hâricîler, Şîa, Mutezile ve Mürcie olmak üzere beş başlıkta toplamıştır. Ancak Fırka-i Nâciye dışındaki diğer dört mezhebin ise her birinin on sekiz alt kolu bulunmaktadır. Bu durumda bu tasnifin kaynaklarda geçtiği şekliyle yazımı, $4 \times 18 + 1 = 73$ 'tür. Bu haliyle, bu sınıflandırmaya "4x18 Yemen Sünnî Fırka Geleneği" adı verilmiştir. Yemen coğrafyasında yaşayan ve Sünnî olarak bilinen, Ebû Muhammed el-Yemenî (ö. 540 sonrası), Ebû'l-Fazl Abbas b. Mansûr es-Seksekî (ö. 683), Abdullah b. Esad el-Yâfi'î (ö. 768), Ebû Bekir el-Vâiz ve müellifimiz Fahrî bu fırka geleneği içerisinde zikredilmektedir. Aslında bu tasnif, Irak'taki Ashâbü'l-hadîs tarafından ortaya atılmış ancak Yemen coğrafyasındaki Sünnî müellifler tarafından da kabul görmüştür (Gömbeyaz, 2015: 109). Ancak, bu uygulamanın, İbn Hazm'ın (ö. 456/1064)²⁴³ "el-Fasl"²⁴⁴ adlı eserinden etkilenildiğini de düşündürmektedir. Endülüs'te yaşayan İbn Hazm'ın eserinin bir asır sonra Yemen coğrafyasına ulaştığı ve burada bu konuda ilk eser kaleme alan ilim adamlarınca benimsendiği dile getirilmektedir (Gömbeyaz, 2015: 124).

Yemenî'nin eserinde İslam mezhepleri ele alınırken özellikle İsmâiliyye veya Bâtıniyye geniş yer verdiği bilinmektedir. Eserinin neredeyse üçte birini bu fırkaya ayırmış, bu fırka ile ilgili Yemen'de yazılan eserleri detaylı şekilde zikretmiştir (Gömbeyaz, 2015: 117). Tıpkı Yemenî gibi Fahrî de eserinde İsmâiliyye/Bâtıniyye ve Karmatilik tarihine genişçe yer vermiştir. Özellikle de Yemen Karmatiliği hakkında oldukça genişçe el alınmıştır. Ayrıca Fâtımî Devleti, Bahreyn Karmatiliği ve Ubeydiyye Devleti Fahrî'nin eserinde detaylı şekilde ele aldığı bir diğer konudur. Bunlar eserin neredeyse yarısını oluşturmaktadır Fahrî'nin eserinde bu meselelere ağırlık vermesinin en önemli nedeni, kendisinden bu eseri yazmayı talep eden Melik Zâhir Yahyâ'nın başta bölgedeki İsmâiliyye ve Karmatilik ve diğer konular hakkında kendisinden detaylı bilgi istemesidir (Hayyûn, 2011: 10).

Fahrî'nin eserinde takip ettiği tasnif sistemi $4 \times 18 + 1 = 73$ şeklinde olup eserinde hangi fırkaları ana fırka ve bunların altındaki alt kolların sayısına dair detayı, eserin muhtevası başlığı altında işlemiştir. Burada Fahrî'nin mezhep tasnifini vermenin daha uygun olduğunu düşünüyoruz. Buna göre *Telhîsü'l-beyân*'daki İslam mezheplerinin tasnifi şu şekildedir:

1. **Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat** (Ehlü'l-Hak) (Fahrî, 2011: 46).
2. **Hâricîler** (18 fırka)

²⁴³ Zâhiriyye mezhebinin önemli temsilcileri arasında olup tarihçi, şair, usulcü ve muhaddis olarak bilinmektedir. Asıl adı, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî el-Kurtubî (ö. 456/1064)'dir (Apaydın, 1999: 39).

²⁴⁴ "el-Fasl" ve "el-Fisal" şeklinde kısaltmalarla bilinmekle birlikte tam adı "el-Faşl fi'l-mîlel ve'l-ehvâ' ve'n-nihâl"dir. İbn Hazm tarafından kaleme alınan bu eser, dinler ve mezhepler tarihi kitabı olarak bilinmektedir (Yavuz, 1995:215). Eser, son dönemde Türkçe'ye de çevrilmiş ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından basılmıştır. Bkz. (İbn Hazm, 2017).

- a. el-Ezârika,
  - b. el-İbâziyye,
  - c. es-Sufriyye,
  - d. el-Beyhesiyye,
  - e. el-Acradiyye,
  - f. el-Fudayliyye,
  - g. en-Necedât,
  - h. el-Avniyye,
  - i. el-Matbahiyye,
  - j. el-Ahnesiyye,
  - k. eş-Şemrâhiyye,
  - l. el-Bekkâriyye,
  - m. el-Bekriyye,
  - n. el-Ma'lûmiyye,
  - o. el-Yezidiyye,
  - p. el-Abdeliyye,
  - q. el-Müte'âliyye²⁴⁵,
  - r. es-Saltiyye (Fahrî, 2011: 47-48).
3. **Mu'tezîle** (18 fırka)
- a. el-Cübbâiyye,
  - b. ed-Dirâriyye,
  - c. el-Bişiyye,
  - d. el-Huzeyliyye,
  - e. en-Nazzâmiyye,
  - f. el-Attâriyye,
  - g. el-Hâşimiyye,
  - h. el-Fuvtiyye,
  - i. el-Kadabiyye,
  - j. el-Gıfâriyye,
  - k. el-Hâbitiyye,
  - l. er-Ru'ayniyye,
  - m. el-Meriyye,
  - n. el-Bey'cûriyye,
  - o. el-Abbâdiyye,
  - p. el-Ma'meriyye (Mu'ammeriyye),
  - q. el-İşkâfiyye,
  - r. el-Mebtûre (Fahrî, 2011: 48).
4. **Şia** (18 fırka)

²⁴⁵ Eserin tasnifi ile ilgili çalışmasında Gömbeyaz'ın yaptığı sıralamada, bu mezhebin olduğu yerde "Se'âlibe" yer almaktadır (Gömbeyaz, 2015: 266). Gömbeyaz, söz konusu mezhep tasnifini, Reşid el-Bender tarafından yapılan tahkike göre yapmıştır. Biz ise Reşid el-Hayyûn tarafından yapılan tahkiki esas aldığımızı çalışmamamızın başında zikretmiştik. Mezhep tasnifindeki bu farkın kaynağının sebebinin bu durum olduğunu düşünüyoruz.

- a. Zeydiyye
  - i. el-Cârûdiyye,
  - ii. el-Muhterî'a,
  - iii. el-Mutrafıyye,
  - iv. es-Sâlihiyye,
  - v. es-Süleymâniyye,
  - vi. el-Ya'kûbiyye,
- b. Gâliyye
  - i. el-Hattâbiyye,
  - ii. el-Beyâniyye,
  - iii. el-Mufavvida,
  - iv. el-Muğîriyye,
  - v. el-Mansûriyye,
  - vi. es-Sebeiyye.
- c. Bâtıniyye
  - i. el-Keysâniyye,
  - ii. el-Cerîriyye,
  - iii. et-Tarfıyye,
  - iv. en-Nusayriyye (el-İshâkiyye),
  - v. el-İmâmiyye,
  - vi. el-İsmâ'iliyye.
1. Karâmitatü'ş-Şâm,
2. el-Karâmitatü'l-Bahreyn,
3. el-Fâtımiyyûn bi-Mısr (Fahrî, 2011: 48-49).
5. **Mürchie** (18 fırka)
  - a. el-Cehmiyye,
  - b. el-Kerrâmiyye,
  - c. el-Merîsiyye,
  - d. el-Küllâbiyye,
  - e. el-Gaylâniyye,
  - f. en-Neccâriyye,
  - g. el-İlhâmiyye,
  - h. el-Mukâtıliyye,
  - i. el-Yûnusiyye,
  - j. el-Ca'diyye,
  - k. eş-Şebibiyye,
  - l. es-Sevbâniyye,
  - m. el-Muhâriciyye,
  - n. es-Sûfistâiyye,
  - o. el-Lafziyye,
  - p. eş-Şemriyye,
  - q. es-Sâlihiyye,

r. el-Haşviyye (Fahrî, 2011: 49).²⁴⁶

Görüldüğü üzere Fahrî eserini yetmiş üç fırka hadisine uygun şekilde tasnif etmiştir. Ancak özellikle mezhepleri sıralaması ve tasnif konusunda aralarında üç yüz yıl gibi bir zaman farkı olmasına rağmen Şehristânî'den etkilendiği iddia edilmiştir. Ayrıca Hayyûn, Fahrî'nin eserinde Şehristânî (ö. 548)²⁴⁷ ve milel ve nihâl alanında eser telif eden diğer tarihçilerden alıntılar yapmak suretiyle aslında birçok konuda tekrara düştüğünü ifade etmiştir (Hayyûn, 2011: 9).

3.2. Mezhepleri Ele Alış Yöntemi

Fahrî, eserinde dinleri ve mezhepleri ele alırken tasnif ve sıralamada Şehristânî ve “*el-Milel ve'n-Nihal*” adlı eserini esas almış olduğunu zikrettik. Ancak Fahrî Şehristânî'den farklı olarak mezhepleri değerlendirirken farklı bir dil ve üslup benimsemiştir (Hayyûn, 2011: 9). Şehristânî, eserinde zikrettiği dinleri ve mezhepleri ele alırken elinden geldiğince tarafsız olmaya özen göstermiştir. Ayrıca yine herhangi bir mezhebi öne çıkarmaya, savunmayacağını ve tenkit etmeyeceğini eserinin girişinde zikretmiştir. Şehristânî, İslam Mezhepler Tarihi'nin kendine has bir metodu olan betimleyici ve deskriptif anlatımı ilkesine bağlı kalmış ve eserinde bunu uygulamalı olarak da okuyucusuna göstermeyi başarmıştır (Bulut, 2012: 48-51).

Fahrî'nin eserine genel olarak baktığımızda, her mezhebin giriş kısmında bulunan isimlendirme safhasında Şehristânî'den önemli ölçüde faydalandığını görmek mümkündür. Hayyûn'un, Fahrî'nin eserinde tekrarların bulunduğu dair iddialarının kaynağının eserdeki bu kısımlar olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak isimlendirme aşamasından sonra Şehristânî metoduna yani tasvirici ve objektif tavrına devam ederken Fahrî burada tavrını ve metodunu değiştirmektedir. Özellikle mezhepleri ele alırken övücü ve methedici veya yargılayıcı bir üslup kullandığı görülmektedir. Eserinin daha girişinde, mensubu olduğu Ehl-i Sünnet'i veya Fırka-i Nâciye'yi ele alırken her türlü övgü ve medhi eserine yansımıştır. Ancak özellikle kurtuluşa eren fırka hariç olmak üzere başta İsmâiliyye veya Bâtıniyye olmak üzere batıl saydığı mezhepleri ele alırken ise onları zemmedici ve lanetleyici bir dil kullandığı apaçık görülmektedir. Daha sonra konuyla ilgili ayet ve Hz. Peygamber (sav)'den rivayet olunan hadisleri, başta mütekellimün olmak üzere ilim adamlarının eleştiriyeye konu olan mevzularla ilgili görüşlerini, söz konusu bâtil mezheplerin görüşleri ile ilişkilendirmek suretiyle mezhepler hakkındaki hükümlerini bir nevi delillendirmektedir.

Fahrî'nin eserindeki İslam mezheplerine ait başlıklar incelendiğinde, Ehl-i Sünnet ve Hâricilik mezheplerinin giriş kısmında isimlendirme ve giriş konularına daha fazla yer verilirken; Mu'tezile, Şîa ve Mürcie mezheplerinin giriş kısımları daha özet şeklinde verilmiş olup doğrudan alt kollara geçilmiştir.

Fahrî, “*hutbetü'l-kitâb*” başlıklı mukaddimesinde (Fahrî, 2011: 37) Fahrî, Ehl-i Sünnet'i Ehlü'Hakk olarak tarif ederken (Fahrî, 2011: 46) Allah'ın onları kulları olarak seçtiğini, diğer fırkalar arasından onları güzel bir başarı ve büyük bir minnetle özel/hususi kıldığını, onlara dinin hakikatlerini keşfetmelerini sağlayan hidayet nurunu bahşettiğini, dillerini sapkınların delaletini paramparça eden delillerle konuşturduğunu, kalplerini yoldan çıkmışların

²⁴⁶ Gömbeyaz da Fahrî'nin İslam mezheplerini sınıflandırması ile ilgili bir tablo hazırlamıştır. Bkz. (Gömbeyaz, 2015: 266).

²⁴⁷ Asıl adı, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153) olup İslam dünyasında tanınmış önemli dinler ve mezhepler tarihçisidir. Özellikle “*el-Milel ve'n-Nihal*” adlı eseri ile malumdur (Harman, 2010: 467).

nizalarından temizlediğini, yurtlarını şeytanların vesveselerinden temizlediğini, onların kalplerini yakîn nurları ile donattığını ifade etmiştir. Ayrıca Allah'ın, şeriatın ve aklın gereklerini buluşturmak suretiyle onlara Allah'ın sıfatlarının nurlarını ve Kur'an'ın esrarını onların kalplerine koyduğunu ve bu sırların kesinliğini de onlara gösterdiğini de zikretmiştir. Bu sayede Ehl-i Sünnet, nakledilen şeriat ile akledilen gerçek arasında bir çelişkinin olmadığını, ifrat-tefrit arasında ihtiyatlı bir mezhep olmayı ve orta yolu öğrendiler (Fahrî, 2011: 37-38).

Fahrî'nin İslam mezhepleri alt başlığı altında ilk olarak Fırka-i Nâciye'yi ele almıştır. Bu kısımda ilk olarak Fırka-i Nâciye'nin Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olduğunu zikretmiştir. Ancak ne konunun girişinde ve diğer kısımlarda, mukaddimede olduğu gibi övücü veya methedici ifadeler kullanmamıştır. Deliller hususunda da, daha önce zikrettiğimiz "iftirâk hadisi" olarak bilinen hadisin farklı isnadlarını burada işlemiştir. Ayrıca bu grup altında kimler olduğunu da başlıklar halinde ele almıştır. Eserde Ehl-i Sünnet, Ehl-i Kible ve Ehlü'l-Fürû' olarak iki başlıkta ele alınmıştır. Ehl-i Kible başlığı altında Ehlü's-Salât ve'z-Zekât ve's-Sıyâm ve'l-Hâc ve'l-Cihâd şeklinde başlıklandırmalar yapılmıştır. Ayrıca burada Ehlü'l-Usûl şeklinde Ashâbu İlmi'l-Kelâm tüm yönleriyle zikredilmiştir. Ehlü'l-Fürû başlığı altında ise Ashâbü'l-Hadîs ve Ashâbü'r-Re'y işlenmiştir. Ashâbü'l-Hadîs kısmında genel olarak Ehl-i Hicaz; Ashâbü'r-Re'y başlığı altında da Ehl-i Irak işlenmiştir (Fahrî, 2011: 57-68).

Fahrî, Haricilikle ilgili olarak bu mezhebin, Hz. Ali'ye karşı ayaklananlar olduğunu zikretmiştir. Bu yüzden Ehl-i Sünnet'in onları "Hâricî" olarak isimlendirdiğini ifade etmiştir. Onlar da Hz. Ali ve taraftarlarını, dinlerinde şüpheye düştüğü için "Şükkâkiyye" olarak isimlendirmişlerdir. Aynı zamanda Hâricîler, Harûra'ya nispetle "Harûriyye" olarak da adlandırılmaktadır. Fahrî, Hâricîler ile alakalı rivayet edilen hadisleri zikretmiştir. Bu bağlamda beş hadise yer vermiş ve bu hadislerin sahih olduğunu dile getirmiştir. Hadisleri değerlendirirken Maverdî'den rivayetle ulemanın Hâricîlerin küfre düştüğü hususunda ihtilafa düştüğünü ancak selefin çoğunluğunun Hâricîleri tekfir ettiğini zikrederek (Fahrî, 2011: 69-76) Hâricîlerin küfre düştüğünü ifade etmiştir. (Fahrî, 2011: 68-75). Daha sonra da Hâricîlik başlığı altında zikredilen on sekiz fırka hakkında bilgiler verilmiştir.

Mu'tezile mezhebini ele alırken öncelikle bu ismin verilme sebebine değinmiştir. Fahrî'ye göre, Hasan el-Basrî'nin ilim meclisinden ayrıldıkları (i'tizâl) için Hasan el-Basrî, onlar kendi meclisinden ayrılmışken onların yanına uğramış ve "Bunlar, Mu'tezile'dir" demiş ve bunun üzerine bu lakap onlara yapışıp kalmıştır. Mu'tezile, önceden tayin edilmiş bir kaderi kabul etmedikleri, eylemlerinin Allah tarafından değil de kendilerince yaratıldığını iddia ettikleri için "Kaderiyye" şeklinde de isimlendirilmişlerdir. Fahrî, diğer mezheplerde olduğu gibi Mu'tezile ilgili giriş kısmında da isimlendirme ile ilgili bilgiler verdikten sonra Mu'tezile'nin kader, Ru'yetullah, Halku'l-Kur'ân ve diğer görüşlerinden yola çıkarak küfre düştüklerini ileri sürmüş, mezhebin alt kollarına geçene kadar neredeyse her görüşü ile ilgili bir hadise yer vermiş ve küfre düştüklerini ısrarla dile getirmiştir. Daha sonra fihriste yer verilen on sekiz alt fırka hakkında bilgiler vermiştir (Fahrî, 2011: 109-121).

Fahrî, Şîa ve Mürcie mezheplerini ele alırken giriş kısmında, alt fırkalara geçmeden önce ve isimlendirme aşamasında zikrettiği tartışmaları azaltmış ve kısa bir bilgidен sonra doğrudan alt kolları ele almaya başlamıştır. Fahrî, Şîa'yı, Hz. Ali'nin taraftarı olarak kabul etmekte olup kendisinden birçok mezhebin ortaya çıktığı bir fırka olarak ifade etmektedir. Ayrıca Şîa, imâmet ve hilâfetin nass ve vasiyet yoluyla Hz. Ali'ye geçtiğini ve imametinin onun evladı dışına

çıkmayacağına inanmaktadır. Şia, kendi içerisinde, Zeydiyye, Gâliyye ve Bâtniyye olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Bu her bir fırka da kendi içerisinde altışar gruba ayrılmakta olup toplamda on sekiz fırka Şia'dan ayrılmıştır. İmâmiyye ve Bâtniyye de Şia'dan ayrılan fırkalar arasındadır (Fahrî, 2011: 153-252).

Fahrî, Şia başlığı altında Zeydiyye, Gâliyye ve Bâtniyye gibi fırkaları ve bu fırkaların altındaki on sekiz grup hakkında bilgiler vermiştir. Ancak burada özellikle İsmâliyye mezhebi hakkında Fahrî'nin görüşlerine kısaca yer vermek istiyoruz. Zira Fahrî'nin Bâtınîlik ve İsmâliyye mezheplerine eserinde genişçe yer verdiğini zikretmiştik. Dolayısıyla müellifin bu fırka ile ilgili düşüncelerini burada yer vermek suretiyle okuyucunun çalışmayı okurken oluşacak merakını da gidermek istiyoruz. Fahrî, İsmâliyye'nin, İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'a nispet edilen bir fırka olduğunu ilk etapta zikretmiştir. Ayrıca İsmâililerin kendi ifadesine göre İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık, Allah'ın Hz. Muhammed (sav)'e indirdiği ve gizlemesini emrettiği, Hz. Muhammed'in de Hz. Ali'ye ve ondan sonra İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'a kadar öğretile gelen gizli sırlara vakıftır. Fahrî, İsmâliyye'nin İsnâaşeriyye'den İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'ın imameti konusunda ayrıldıklarını, İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'ın ise işin başında olan ve kendisinin nass ile tayin edildiğini dile getirmiştir. İsmâliyye, Irak'ta Bâtniyye, Horasan'da ise Ta'limiyye ve Mülhide olarak isimlendirildiğini zikretmektedir. Fahrî, İsmâliyye'nin aslında kadîm Bâtniyye olduğunu ve filozofların görüşleri ile kendi görüşlerini mezcettiklerini, delillerini felsefi olarak dile getirdiklerini ve kitaplarını da bu yöntem üzerine tasnif ettiklerini söylemektedir. Yine Fahrî İsmâilîler'in özellikle Allah'ın sıfatları konusunda Allah için ne var ne yok, ne âlim ne cahil ve ne kadir ne de aciz denilebileceğini söylediklerini, Allah'ın mahzur gördüklerini mübah saydıklarını, Allah'ın haram kıldıklarını, Haremini, Kabesini, Salihlerin ve âlimlerin kanlarını helal saydıklarını ifade ederek Allah'ın onlara lanet etsin şeklinde tepkisini ortaya koymaktadır. Fahrî, İsmâliyye yerine daha çok Bâtınî Şia tabirini kullanmakta olup İsmâliyye tabirini kullanmaktan imtina etmektedir. Ayrıca İsmâliyye'nin apaçık küfür ve çirkin bir şirk içerisinde olduklarını ifade ederek özellikle bu hususta Gazâlî'nin²⁴⁸, "*Bâtınîliğin mezheplerinin dışı apaçık rafizîlik; içinin ise sadece küfürdür*"²⁴⁹ sözünü burada İsmâliyye'nin durumunu ifade etmek için kullanmıştır. Ayrıca İsmâliyye'nin bunca sapkınlık ve zındıklıklarına rağmen kendilerinin ilim ehli oldukları ve Rabbânî özelliklere sahip olduklarına dair iddialarını dile getirerek eleştirmektedir. Ayrıca Fahrî, İsmâliyye'nin özünün, Allah'ın sıfatlarını ne inkâr ne de kabul ederek ta'til etmek ve farz ve vacip olan teklifleri kaldırmak olduğunu ifade etmiştir (Fahrî, 2011: 204-228).

Mürchie mezhebini ele alırken, onların "*ircâ*" sözlerinden dolayı "*Mürchie*" şeklinde adlandırıldıklarını, "*ircâ*" sözcüğünün ise büyük günah işleyenin durumunu kıyamet gününe bırakmak olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra Mürchie'nin, "*Hâricîyye Mürciesi, Kaderîyye Mürciesi, Cebriyye Mürciesi ve Hâlis Mürchie*" olmak üzere dört sınıfa ayrıldığını ifade ederek doğrudan mezhebin alt kollarını anlatmaya başlamıştır (Fahrî, 2011: 253-254).

²⁴⁸ Tam adı, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî (ö. 505/1111)'dir. Eş'ariyye mezhebinin önde gelen kelâm âlimlerindedir. Ayrıca tasavvufçu ve fakih kimliği ile de bilinmekle birlikte özellikle filozoflara yönelik yaptığı eleştirileri ile tanınmaktadır. Bkz. (Çağrı, 1996: 489).

²⁴⁹ Gazâlî'nin bu ifadesi, Bâtınîliğin görüşlerini reddetmek amacıyla yazdığı eserin dördüncü babındaki "*Fî nakli mezhebîmüm cümleten ve tafsîlen*" başlıklı kısmının ilk cümlesidir. Bu kısım içerisinde, Bâtniyye'nin ilâhiyyât, nübüvvât, imâmet, kıyâmet ve meâd ve şer'i teklifler gibi konulardaki görüşlerine yer verilmiştir. Bkz. (Gazâlî, ty.: 37-54).

Sonuç ve Değerlendirme

Bibliyografik kaynakların bazılarında, yaşadığı düşünülen coğrafya ile ilgili olarak yapılan yanlışlık veya hata dolayısıyla IX/XV. asırda Mısır'da yaşadığı bilinen Ali el-Fahrî, eserini kaleme alırken yazdığı mukaddimede aslında Yemen coğrafyasında Resûlîler döneminde yaşadığını açıkça ifade etmiştir. Muhtemel yanlışlığın sebebi, bibliyografik eserleri hazırlayanların, şahsın eserine bakmadan ve dünyadaki mevcut kütüphanelerin tamamını gezmemesinden kaynaklanmaktadır. Bu hata ve yanlışlık ise aslında bu türden yazılan hemen her eserde olması mümkündür. Bu da, bilimsel bir çalışmada, şahıs veya eser merkezli bir çalışma yapılacak ise araştırmanın kapsamını geniş tutarak her açıdan değerlendirilmesi gerektiğini göstermiş oldu.

Resûlîler döneminde yaşayan Fahrî, onuncu Resûlî hükümdarı Sultan Melik Zâhir Yahyâ'nın talebi doğrultusunda, bölgede varlığı bilinen İsmâiliyye veya Batnîlik ile Karmatîlik başta olmak üzere İslam dünyasında bilinen mezhepleri ve âlemdeki dinler hakkında *Telhîsü'l-beyân fî zikri fıraki ehli'l-edyân* bir eser kaleme almıştır. Ancak eserin yazım tarihi ile de bir problem mevcuttur. Her ne kadar muhakkik bir zaman aralığı tayin etmişse de, aslında eserin yazılmasını talep eden Melik Zâhir Yahyâ'nın iktidara geçme zamanı ile birbirini tutmamaktadır. Bu durumda dönemin sultanı veya meliki lafzından hareketle eserin Melik Zâhir Yahyâ'nın başa geçtiği 831/1427 yılı veya bu tarihten sonra bir zaman diliminde kaleme alındığı söylenebilir. Yazım tarihinin tam olarak netleştirilmesi hususunda yeniden düşünülmesi gerektiğinin altını çizmekte fayda vardır.

Telhîsü'l-beyân'ın hem tahkikinde hem de tercümesinde eserin milel ve nihâl türünde Yemen'de yazılan ilk eser olması hasebiyle Yemen'in hem tarihi hem de ilim dünyası açısından büyük önem arz ettiği ifade edilmiştir. Belki Resûlîler dönemi için düşünülürse söz konusu iddia doğrudur. Ancak Fahrî'den neredeyse üç asır önce Yemen bölgesinde yaşamış olan Ebû Muhammed el-Yemenî tarafından aynı konu ve tasnif geleneğinde bir eser kaleme alınmıştır. Hatta Fahrî'nin, eserinde Yemenli bir âlim diye başlayan cümlelerinde el-Yemenî'den alıntılar yaptığı düşünülmektedir (Gömbeyaz, 2015: 115).

Eser, milel ve nihâl geleneğinde kaleme alınmış olup yetmiş üç fırka hadisindeki sayıya uygun bir şekilde, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat ile dört ana mezhep olan Hâricilik, Şîa, Mürcie ve Mutezile ve bunların her birinin altında on sekiz mezhepten oluşmak üzere toplam yetmiş üç mezhep/fırka olacak şekilde sıralanmıştır. Buna göre Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat (Ehlü'l-Hak), kurtuluşa eren fırka, geride kalanlar ise dalalete düşmüş fırkalar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca birinin faziletine dair esasları vurgularken diğerlerinin de dalalet ve sapkınlığa düşme nedenlerini zikretmiştir.

Fahrî'nin bu eserini tasnif ederken ve mezhepleri sıralarken Şehristânî'den etkilendiğine dair iddialar mevcutsa da özellikle mezhepleri ele alıp değerlendirirken Şehristânî'nin tasvirici yaklaşımından ziyade hüküm verici, yargılayıcı, zemmedici ve lanetleyici bir dil kullanmıştır. Ancak diğerlerine karşı ne kadar yargılayıcı bir dil kullanmış olsa da Ehl-i Sünnet veya Fırka-i Nâciye'yi anlatırken aynı derecede övücü ve onurlandırıcı bir dil kullanmıştır. Ayrıca bütün fırkalara yönelik yaptığı övgü veya yargılayıcı ifadeleri, ayet, hadis ve bilinen ilim adamlarının konuya ilişkin sözlerini kullanarak görüşünü desteklemiştir. Ehl-i Sünnet'in Fırka-i Nâciye olduğuna yönelik delil olarak kullanılan hadisleri zikrederken; batıl veya sapkın kabul ettiği fırkalara yönelik görüşlerini ifade ederken yine bu bağlamda rivayet edilen hadisleri zikretmektedir. Bunda da eseri yazma amacı, yazdığı dönem ve mensubu olduğu kimliğin etkisi önemli rol oynadığı düşünülebilir.

Eser, az sayıdaki yazma nüshası ile bilinmekte olup ülkemizdeki yazma eser kütüphanelerinde kaydı bulunmamaktadır. Ayrıca eser ilgili olarak müstakil bir çalışma da ülkemizde yapılmamıştır. Ancak Gömbeyaz, özellikle müellifin mezhep tasnifini, itikâdî mezheplerin tasnifi ile ilgili çalışmasında müstakil bir başlık altında zikretmiştir (Gömbeyaz, 2015: 266). Bununla birlikte Karmatilik üzerine yaptığı çalışmaları ile bilinen Avcu da eserden istifade etmiş ve eserinin dipnot ve kaynakçasında zikretmiştir (Avcu, 2009). Yazıldığı dönemdeki misyonu, yazıldığı coğrafya açısından önemi ve İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı geleneği içerisindeki yeri düşünüldüğünde, eser hakkında yapılan bilimsel çalışmaların sayısının artırılmasında fayda mülâhaza edilmektedir.

Kaynakça

- Ahcurî, Abdülganî Ali. (2013). "ed-Devletü'r-Resûliyye bi'l-Yemen-Devletü Türkmâniyye Selcûkiyye ve fedâiluhâ ale'l-Yemen tanzîmen ve ilmen ve umrânen", *Mecelletü Endelüs li'l-Ülûm ve'l-İctimâiyye ve't-Tatbikiyye*, IX, 318-354.
- Algar, Hamid. (2005). "Molla", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXX (İstanbul: TDV Yayınları): 238-239.
- Apaydın, H. Yunus. (1999). "İbn Hazm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XX (İstanbul: TDV Yayınları): 39-52.
- Aşkın, Deniz. (2018). *Türkiye'de Medreseler, Seydalık ve Meşruiyet Arayışları*, Basılmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Aşkın, Deniz; Suğur, Nadir. (2019). "Geleneksel Otorite ve Liderlik: Dini Aktörler Olarak Seydalarda Dinsel İtibarın İnşa Süreçleri", *Mukaddime*, X/1, 195-212.
- Avcu, Ali. (2009). *Karmatîler'in Doğuşu ve Gelişim Süreci*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bilin, Abdullah. (2020). *Çârperdi Bibliyografyası*, Ankara: İksad Publishing.
- Bosworth, Clifford Edmund. (1996). "Rasulids", *The New Islamic Dynasties*, (Edinburg: Edinburg University Press): 194-196.
- Brockelmann, Carl. (1902). *Geschichte der arabischen Litteratur*, II, Berlin: Verlag von Emil Felber.
- Brockelmann, Carl. (1964). *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I (1-3. Kısımlar)*, çev. Neşet Çağatay, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Brockelmann, Carl. (2016). *History of the Arabic Written Tradition*, çev. Joep Lameer, II, Leiden-Boston: Brill.
- Bulut, Halil İbrahim. (2012). *Dünden Bugüne Siyasî-İtikadî İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Çağrı, Mustafa. (1996). "Gazzâlî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* XIII (İstanbul: TDV Yayınları): 489-505.
- Fahrî, Ali b. Muhammed b. Abdullah. (1994). *Telhîsü'l-Beyân fî Zikri Fıraki Ehli'l-Edyân*, thk. Reşid el-Bender, Londra: Dârû'l-Hikme.
- Fahrî, Ali b. Muhammed b. Abdullah. (2011). *Telhîsü'l-beyân fî zikri fıraki ehli'l-edyân*, thk. Reşid el-Hayyûn, Beyrut: Dârû Medârik.
- Ferfûr, Muhammed Abdüllatif Sâlih. (2002). "Ömer Rızâ Kehhâle", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* XXV (Ankara: TDV Yayınları): 189-190.

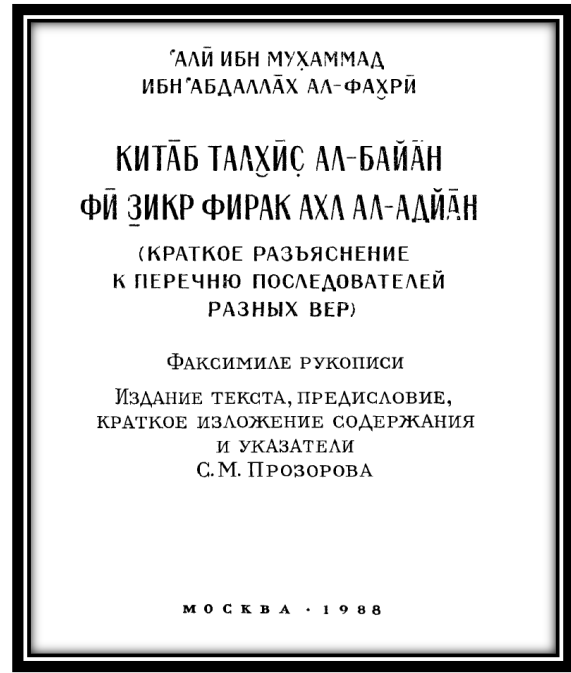
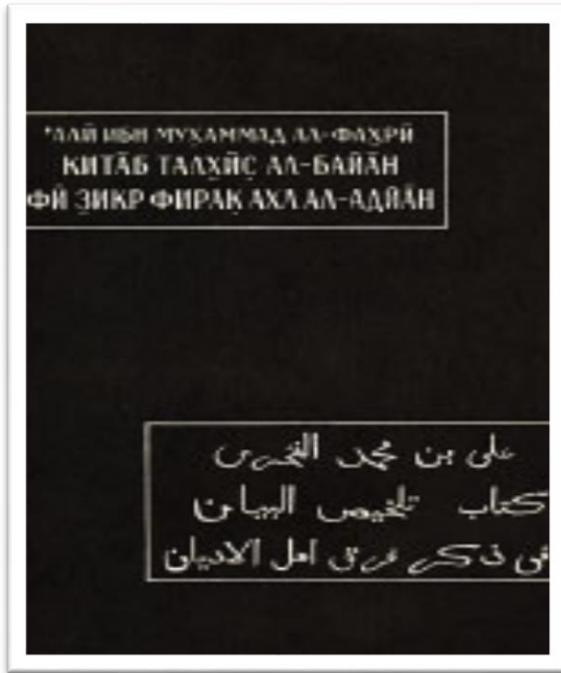

- Gazâlî, Ebû Hâmid. (ty.). *Fedâihu'l-Bâtiniyye*, thk. Abdurrahman Bedevî, Kuveyt: Müessesetü Dâri'l-Kütübî's-Sekâfiyye.
- Gömbeyaz, Kadir. (2015). *İslam Literatüründe İtikâdî Fırka Tasnifleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Harman, Ömer Faruk. (2005). "el-Milel ve'n-Nihal", *Diyanet İslam Ansiklopedisi XXX* (İstanbul: TDV Yayınları): 58-60.
- Harman, Ömer Faruk. (2005). "Milel ve Nihal", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXX* (İstanbul: TDV Yayınları): 57-58.
- Harman, Ömer Faruk. (2010). "Şehristânî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXVIII* (İstanbul: TDV Yayınları): 467-468.
- Hayyûn, Reşid. (2011). "Mukaddimetü't-tahkiki'l-mahtûtati ve'l-müellif", *Telhîsü'l-beyân fi zikri fıraki ehli'l-edyân*, (adlı eserin muhakkik tarafından yazılan mukaddimesi), (Beirut: Dârü Medârik): 5-11.
- İbn Hazm. (2017). *el-Fasl fi'l-milel ve'l-ehvâ ve'n-nihal: Dinler ve Mezhepler Tarihi*, çev. Halil İbrahim Bulut, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kanar, Mehmet. (1996). "Geschichte Der Arabischen Litteratur", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, XIV* (İstanbul: TDV Yayınları): 35-37.
- Kehhâle, Ömer Rızâ. (ty.). *Mu'cemu'l-Müellifin*, VII, Beirut: Dârü'l-İhyâ ve't-Türâs.
- Kemper, Michael. (2015). *The Heritage of Soviet Oriental Studies*, Routledge: Contemporary Russia and Eastern Europe.
- Keskin, Mehmet. (2014). "Ehl-i Sünnet ve Mu'tezile Makâlât Geleneği: el-Eş'arî ve el-Belhî Örneği", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XXVII*: 144-165.
- Khalidova, A.B. (1986). *Арабские рукописи-института востоковедения академии наук, издательство, "наука", главная редакция восточной литературы, москва.*
- Kutlu, Sönmez. (2010). *Mezhepler Tarihinin Giriş*, İstanbul: DEM Yayınları.
- Mermier, Frank. (2002). "Al-Yaman", *Encyclopaedia of Islam, XI* (Leiden, Boston: Brill): 269-280.
- Porter, Venetia Ann. (1992). *The History and Monuments of the Tahirid Dynasty of the Yemen 858-923/1454-1517*, Durham Theses, Durham University.
- Sadek, Noha. (2003). "Ta'izz, Capital of the Rasulid Dynasty in Yemen", *Proceedings of the Seminar for Arabian Studies, XXXIII*, 309-313.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm b. Ebî Bekr Ahmed. (1993). *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Emîr Ali Mehnâ, Ali Hasan Faûr, Beirut: Dârü'l-Ma'rife.
- Taşpınar, İsmail. (2008). Şehristânî'nin el-Milel ve'n-Nihal Adlı Eserinde Dinler Tarihinin Dair Kullandığı Metodlar, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, V/1*: 37-61.
- Tomar, Cengiz. (2008). "Resûlîler", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXV* (İstanbul: TDV Yayınları): 1-2.
- Tomar, Cengiz. (2009). "Yemen'de Bir Türk Devleti: Resûlîler ve Âlim Sultanları", *Osmanlı Araştırmaları, XXXIII/33*: 221-236.
- Topaloğlu, Bekir. (1996). "Fırka", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, XIII* (İstanbul: TDV Yayınları): 35.
- Toru, Ümüt. (2006). *Ebû Muhammed el-Yemenî'nin "Akâidü's-Selâse ve's-Sebîn Fırka" Adlı Eseri ve İslam Mezhepleri Tarihi Açısından Önemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tümer, Günay. (1992). "Brahmanizm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi, VI*: 329-333.

- Varisco, Daniel Martin. (2003). "Texts and Pretexts: the Unity of the Rasulid State under al-Malik al-Muzaffar", *Revue du monde musulman et de la Méditerranée*, LXVII/1, 13-24.
- Voorhoeve, P. (1980). *Handlist of Arabic Manuscripts in the Librray of the University of Leiden and Other Collections in the Netherlands*, Leiden: Leiden University Press.
- Witkam, Jan Just. (2007). *Inventory of the Oriental Manuscripts of the Library of the University of Leiden*, Leiden: Ter Lugt Press.
- Yavuz, Yusuf Şevki. (1995). "el-Fasl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XII (İstanbul: TDV Yayınları): 215-216.
- Yemenî, Ebû Muhammed. (2001). "Akâidü's-selâse ve seb'în fırka", thk. Muhammed b. Abdillâh el-Gâmidî, Medine-i Münevvere: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- Yüce, Nuri. (1992). "Carl Brockelmann", *Diyanet İslam Ansiklopedisi* VI (İstanbul: TDV Yayınları): 335-336.
- Прозорова, С.М. (1988). *ал-Фахри, 'Али ибн Мухаммад ибн 'Абдаллах. Китаб талхис ал-байан фи зикр фирак ахл ал-адйан* (Краткое разъяснение к перечню последователей разных вер), Ответственный редактор М.Б.Пиотровский. ПИВ, LXXXIV, М.
<http://viaf.org/viaf/54438825>. Erişim Tarihi: 05.11.2020.
<http://www.orientalstudies.ru/>. Erişim Tarihi: 05.11.2020.

Ekler

Resimler:

Telhîsü'l-beyân'ın S. M. Prozorov Tarafından 1988 Yılında Yapılan Rusça Tercümesinin Dış ve İç Kapakları

Kitâbet Dönemi (H. 1-73) Ortaya Çıkan Bazı Hadis Yazıtları

Abdulvehhab Gözün²⁵⁰

Öz

Allah'ın (c.c.) insanların hidayeti için yeryüzüne indirdiği kitapların sonuncusu olan Kur'an'ın yazıya geçirilmesinin belli başlı aşamaları olduğu gibi onun aynı amaçla gönderdiği peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin yazılı kaynağa dönüşmesinin de hiç şüphesiz birtakım merhaleleri bulunmaktadır. Zira işin doğası belli bir tekâmül sürecini gerektirmektedir. Bir anda bunun oluşmasını beklemek ise kuşkusuz eşyanın tabiatına zıttır.

Araştırmanın konusu olan sünnetin taşıyıcısı ve aktarıcısı konumundaki hadisler için mezkûr tekâmül süreci boyunca ortaya çıkan sözkonusu merhaleleri dörde ayırmak mümkündür. Birincisi; takriben hicrî 1 ila 73 yıllarını kapsayan kitâbet dönemidir. İkincisi yaklaşık hicrî 70 ila 120 yılları arasında oluşan cem' ve tedvîn aşamasıdır. Üçüncüsü; hicrî 120 ila 150 yılları arasındaki tasnîf evresidir. Dördüncüsü ise; hicrî 150. yıldan başlayıp 200. yıla kadar devam eden içerisinde âdeta hadis ansiklopedilerinin ortaya çıktığı yarı yüzyıldır.

Özellikle dönemin yazı teknolojisi malzemelerinin durumu ve şartları göz önünde bulundurulduğunda tarihte benzerine az rastlanabilecek, hızlı ve mükemmel bir şekilde hadislerin yazıya geçirildiğini söylemek pekâla mümkündür. Zikredilen merhalelerden herbiri kendi içerisinde büyük bir önemi haiz olsa da hadis zincirinin ilk halkasını oluşturmasından ötürü kitâbet döneminin ayrı bir ehemmiyeti olduğu düşünülmektedir. Binâenlaleyh bu çalışmada zikredilen dönemde ortaya çıkan bazı hadis yazıtları imkânlar nispetinde tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Kitâbet, Dönem, Yazıt.

Some Hadith Inscriptions Revealed During The Period of Writing (H. 1-73)

Abstract

There is no doubt that the circumcision of the Prophet (pbuh) became a written source, as is the main stages of the passage of the Qur'an, which is the last of the books that God has sent to the earth for the guidance of the people, as well as the last of the prophets he sent for the same purpose. Because the nature of the work requires a certain process of technology. Waiting for this to happen is undoubtedly the opposite of the nature of the item.

It is possible to divide the vessels that arise during the mezkûr monopoly process for the hadiths in the position of the carrier and conveyor of the circumcision, which is the subject of the research. The first is that you're going it is the period of kitâbet covering 1 to 73 years. The second is the cem and gradual stage, which comprises approximately 70 to 120 years. Third, you're going to have hicrî is the tasnîf phase between 120 and 150 years. The fourth is: 150. starting at the 200th year. half a century when the encyclopedia of hadiths, which last until the year, has emerged.

Especially considering the status and conditions of the writing technology materials of the period, it is possible to say that the hadiths are written quickly and consistently, which may be rare in history. Although each of the mentioned merhales has a great importance in itself, it is thought that the period of lockage is a

²⁵⁰ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı, abdulvehhab.gozun@gumushane.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0333-4463

separate importance because it constitutes the first link of the hadith chain. Some hadith inscriptions that occur during this study will be determined in terms of possibilities.

Keywords: Hadith, Writing, Period, Inscription.

Giriş

Genel islâmî anlayışa göre sünnet, dindeki teşri kaynaklarının ikincisidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözlerini, fiillerini ve takrîrlerini kapsar.²⁵¹ Kur'an'ın bir çok âyetinde müminlere peygambere ittibâ ve itaat etmeleri emredilmiştir.²⁵² Dolayısıyla sünnetin dindeki kaynaklığına herşeyden önce bizzat Kur'an'ın kendisi delalet etmektedir. Ayrıca "İnsanlara kendilerine indirileni beyan etmen için sana zikri (Kur'an'ı) indirdik." âyetinde de işaret edildiği gibi sünnet bir yönüyle de Kur'an'ın şerhi ve beyanıdır.²⁵³ Bu bakımdan sünnet çağın diliyle ifade edilecek olursa muasır sistemlerdeki anayasalar için açıklayıcı notlar yahut içerdiği genel ilkeleri açıklayan birtakım kanunlar hükmündedir.

Bu yüzden sahâbeden itibaren günümüze dek tarih boyunca İslâm âlimleri hıfz, kitâbet, anlama, fetvâ, kazâ gibi çok farklı açılardan sünneti ilgi odağı haline getirmişler, onun korunmasına ve kavranmasına ziyadesiyle önem vermişlerdir. Bunun sonucunda alt dallarıyla birlikte müstakil bir ilim olarak "hadis ilmi" ortaya çıkmış, sünnet ve hadis eksenini etrafında âlimler tarafından sayıları binleri bulan eserler kaleme alınmıştır. Bu büyük ilmî mîrâsın oluşmasında Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahâbe döneminden başlayarak günümüze kadar binlerce ilim ehli insan katkıda bulunmuştur. Muhtemelen kıyamete dek de bu birikim farklı yönleriyle artmaya ve büyümeye devam edecektir.

Bu tarihî sürecin²⁵⁴ ilk iki asrı hadislerin yazılı kaynaklara dönüşme aşaması olarak farklı bir öneme sahiptir. Bu dönem de kendi içerisinde birtakım merhalelerden oluşmaktadır. Bunları temel olarak kitâbet dönemi, cem' ve tedvîn dönemi, tasnîf dönemi ve ansiklopedik te'lif dönemi olmak üzere dört merhaleye²⁵⁵ ayırmak mümkündür.

²⁵¹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali el-Cessâs er-Râzî el-hanefî, *el-Fusûl fi'l-usûl* (b.y.: Vizâratü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994), 3/235; Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 2/6; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, thk. Ahmed İzzû İnâye (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999), 2/224.

²⁵² Örnek olarak bk. Âli İmrân 3/31; en-Nisâ 4/80.

²⁵³ Bu konuda detaylı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir (Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940), 19-50.

²⁵⁴ Hadis tarihiyle ilgili detaylı bilgi için bk. M. Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 51-143; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008), 26-211; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 23-270; Bekir Kuzudişli, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 41-228; Musa Bağcı, *Hadis Tarihi ve Usûlü* (Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018), 53-259; Abdullâh Aydın, *Hadis Yazıları* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 13-223; Muhammed Accâc b. Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdillâh el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400/1980), 29-527; Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman Âli Matar ez-Zehrânî, *Tedvînü's-sünneti'n-nebevîyye* (Riyad: Dâru'l-Hicret, 1471/1996), 65-252; Abdülmün'im es-Seyyid Necm, *Tedvînü's-sünne ve menziletühâ* (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 1399), 35-48.

²⁵⁵ Bu dönemlerle ilgili detaylı bilgi için bk. Hâkim Ubeyşân el-Mutayrî, *Târîhu tedvîni's-sünne ve şübühâtü'l-müsteşrikîn* (Kuveyt: Câmiatü'l-Kuveyt, 2002), 7-108.

Araştırmanın konusu olan kitâbet dönemi, takriben hicrî 1. yüzyıldan başlayıp sahâbeden son halife olan Abdullah b. Zübeyr'in vefat ettiği hicrî 73. yılına kadar devam eden merhaleyi ifade etmektedir. Bu dönemde sahâbe Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadislerinden bir çoğunu hem onun hayatında hem de vefatından sonra yazıya geçirmiştir. Dolayısıyla bu dönem kendi içerisinde iki evreye ayrılır.

Birincisi; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Medine'ye hicreti ile vefatı arasındaki on bir yıllık kısa zaman dilimidir. Bu aralıkta sünnetin dönemin şartlarına göre hiç de azımsanamayacak olan bir kısmı farklı yazı malzemelerinin üzerinde yazıya geçirilmiştir. İkincisi ise; Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından hicrî 73 yılına kadar olan süredir. Bu dönemde sahâbe hem Hz. Peygamber'den (s.a.v.) hem de birbirlerinden işittikleri hadislerin yine ciddi bir kısmını yazıya geçirmişlerdir. Bu çalışmada her iki evrede yazıya geçirildiği araştırmalar sonucunda tespit edilen hadis yazıtları iki ana başlık altında ele alınacaktır.

1. H. 1-13 Yılları Arası Ortaya Çıkan Hadis Yazıtları

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatının Medine dönemini içeren bu yıllarda kayda geçirilen hadislerin bir bölümü bizzat onun emriyle yazılmıştır. Diğer bölümü ise sahâbeden bazılarının ondan izin alarak yazdıkları hadislerlerden oluşmaktadır. Binâenaleyh bu evrede yazılanlar da iki alt başlıkta tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Emriyle Yazılanlar

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yazılmasını emrettiği sözleşmeler, vesikalar, mektuplar bu grubu oluşturmaktadır. Bunların başında Medine vesİKası gelmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu vesİKada hem mühacirlerle ensâr arasındaki ilişkileri hem de Müslümanlarla Yahudiler gibi Medine'de yaşayan gayri müslimlerin arasındaki ilişkileri düzenlemiştir. Bu vesİka, toplumun değişik katmanları arasındaki ilişkileri sosyal yardımlaşma ve dinî hoşgörü temeli üzere düzenleyen anayasal bir sözleşmedir. İçerisinde siyasî, iktisâdî ve cezâî bir çok kanun bulunmaktadır. Dünyada yazılı ilk anayasal vesİka olarak addedilir. Ebû Ubeyd (öl. 224/838) bu vesİKayı *el-Emvâl* adlı kitabında üç sayfa halinde zikretmiştir.²⁵⁶

Buna benzer bir vesİka da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Necdân hıristiyanlarıyla haklar ve sorumluluklar hakkında yaptığı sözleşmenin yazılı olduğu vesİKadır.²⁵⁷ Bunun dışında Hz.

²⁵⁶ Bk. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Halil Muhammed Herrâs (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, ts.), 260-262. Bu vesİKayla ilgili ayrıca bk. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî el-Me'âfirî, *es-Siretü'n-nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekâ - vd. (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955), 1/502; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Horasânî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2003), 8/184; Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed İbn Seyyidinnâs el-Ya'merî er-Rib'î, *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâilî ve's-siyer*, thk. İbrâhim Muhammed Ramazan (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1/227. Muhammed Hamîdullah da bu vesİKayı 47 madde şeklinde maddelendirerek nakletmektedir. Bk. Muhammed Hamîdullah el-Haydarabâdî el-Hindî, *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilâfeti'r-râşide* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1407), 60-62.

²⁵⁷ Ebû Yusuf Yakûb b. İbrâhim b. Habîb b. Sa'd b. Habte el-Ensârî, *el-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.), 84; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, 201; Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzurî, *Fütûhu'l-büldân* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 72.

Peygamber'in (s.a.v.) bazı Arap kabîleleri ve şehirleriyle yaptığı sözleşmelerle sulh anlaşmalarının yazıldığı birçok kanun ve kural içeren birtakım vesikalar da sözkonusudur.²⁵⁸

Zikredilen vesikalarla birlikte Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emriyle yazılmış olan bazı yazıtlar ve risâleler de bulunmaktadır. Bunlar birçok iktisâdî ve cinâî kanunlar içermektedir. Birisi "Sadakât Kitabı" diye isimlendirilen Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mallardaki zekat miktarlarını ve sahiplerinden nasıl alınacağını detaylı olarak açıkladığı yazıttır. Vefatından önce bunu yazdırmıştır. Bu kitap birinci halife Hz. Ebû Bekir'in yanında idi.²⁵⁹ Zekat toplayan memurlar için ondan birkaç nüsha çoğaltmıştır. Üzerinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mührü vardı. Ondandır ikinci halife Hz. Ömer'in yanında kaldı.²⁶⁰ Ev halkı onu korumaya devam ettiler. Nihayetinde Sâlim b. Abdullah b. Ömer'in (öl. 106/725) delaletiyle İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742) yeni nüshasını yazmıştır.²⁶¹

Aynı şekilde Ömer b. Abdülazîz de (öl. 101/720) Medine vâlisi iken dayısı Sâlim b. Abdullah'dan bu kitabı alıp yeni nüshasını çıkarmıştır. Sonrasında da emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik (öl. 125/743) bu kitaptan birçok nüshalar edinip uygulamaları için bölgelerin vâlilerine göndermiştir.²⁶²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetçisi Enes b. Mâlik'in (öl. 93/711) yanında da bu kitaptan bir nüsha bulunmaktaydı. Hz. Ebû Bekir onu Bahreyn halkının zekatını toplamak için gönderdiğinde bu kitaptan bir nüsha yazdırıp ona vermişti. Bu nüsha Basra'da kadılık görevini üstlenen torunu Sümâme b. Abdullah b. Enes'e (öl. ?) kadar Enes b. Mâlik'in ailesinin yanında idi. Ondandır Hammâd b. Seleme de (öl. 167/784) bir nüsha edinmiştir.²⁶³ Fukahânın çoğunluğu da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) varid olan bu kitapla amel etmişlerdir.²⁶⁴

Bu gruba giren bir hadis yazıtı da Amr b. Hazm'ın (öl. 53/673) sahîfesidir. Hz. Peygamber (s.a.v.) onu Yemen'e gönderirken bu sahîfeyi onun için yazdırmıştır. İçerisinde iktisâdî ve cinâî

²⁵⁸ Bu tür sözleşmeler için bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/198-221; Ebû Ubeyd, *el-Envâil*, 201-219; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed İbn Hibbân ed-Dârimî el-Büstî, *Sahih*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993), 14/491-510.

²⁵⁹ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğira el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Zekât", 37; Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hecer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 3/318.

²⁶⁰ Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Zekât", 5; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Zekât", 4; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd İbn Mâce, *Sünenü İbn Mâce* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Zekât", 9.

²⁶¹ Ebû Dâvûd, "Zekât", 5.

²⁶² Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990), 1/392-395.

²⁶³ Ebû Dâvûd, "Zekât", 5; Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Zekât", 7; İbn Mâce, "Zekât", 10; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 1/11; Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Müsenâb b. Yahya b. İsa b. hilâl et-Temîmî el-Mevsîlî, *el-Müsned*, thk. Hüseyin Selîm Esed (Dimaşka: Dâru'l-me'mûn li't-Türâs, 1404/1984), 1/115; Ebû Bekir Muhammed b. İshak İbn Huzeyme en-Neysâbüri, *Sahih*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.), 4/14; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/390-392.

²⁶⁴ Tirmizî, *Zekât*, 4.

birçok kanun ve hüküm bulunmaktadır. Cinayetler ve diyetler hakkındaki birtakım detaylar da buna dahildir. Bu sahîfe üç varak civarındadır.²⁶⁵

Halife b. Hayyât (öl. 240/854), hicretin 10. yılında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Amr b. Hazm'ı Yemen'e gönderişiyle ilgili şunu söylemiştir: "Resûlullah (s.a.v.) Amr b. Hazm'ı kendilerine dini ve sünneti öğretmek, ayrıca da sadakalarını almak için Yemen ahâlisine göndermiştir."²⁶⁶

Bu yazıt, Ömer b. Abdülazîz'in hilafeti döneminde Medine vâlisi ve kâdısı olan ve halifenin kendilerinden sünneti cem etmelerini talep ettiği kişilerden biri olan torunu Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a kadar Amr b. Hazm'ın ailesinin yanında kalmıştır.²⁶⁷ İbn şihâb ez-Zührî bu sahîfeyi deri parçası üzerine yazılı olarak Ebû Bekir b. Hazm'ın yanında görmüştür.²⁶⁸

Bu tür sahîfelerden biri de dördüncü halife Ali b. Ebû Tâlib'in sahîfesidir. O Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emriyle bunu yazmıştır. Zekat miktarları ve cinayetler olmak üzere birçok meseleyle ilgili hükümler ve sünnetlerden oluşmaktadır. Büyük oranda zekat konusunda Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Amr b. Hazm'ın sahifelerine mutabıktır.²⁶⁹ Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.) Mekke'yi fethettiğinde îrâd ettiği hutbenin Yemen ehlerinden Ebû Şâh isimli bir zat için yazılmasını emretmiştir.²⁷⁰

Zikredilen sahîfelerin dışında İbn Kayyim el-Cevziyye'nin de (öl. 751/1350) ifade ettiği gibi²⁷¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yazdırıp bazı devlet adamlarına ve vâlilerine gönderdiği birtakım mektuplar da bulunmaktadır. Bu mektuplar hicrî birinci asırda çok meşhur idi. Öyle ki bu durum Muhammed b. Sîrîn'e (öl. 110/729) şunu söyletmiştir: "Bir kitap edinseydim elbette ki Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mektuplarını edinirdim."²⁷² Bu söz, mezkûr mektupların var olduğunu ve Muhammed b. Sîrîn'in bunlardan bir kitap yazabileceğini göstermektedir. Böylece sünnetin önemli bir kısmının Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde bazıları da onun emriyle olmak üzere yazılı olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak Hz. Peygamber (s.a.v.) Kur'an'ın yazılması için "vahiy kâtipleri" denilen kâtipler edinip onlara Kur'an'ı yazmalarını emrettiği şekilde sünnet için kâtipler edinip tamamının

²⁶⁵ İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/501; Hâkim, *el-Müstedrek*, 1/395-397; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 4/89-90; Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfî' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahmân el-Azamî (Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, 1403), 4/4; Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî, *el-Muvattâ*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), "Ukûl", 1; İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2/849.

²⁶⁶ Ebû Amr Halife b. Hayyât b. halife eş-Şeybânî el-Ufurî el-Basrî, *Târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1397), 94.

²⁶⁷ Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahmân b. Yusuf el-Kelbî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'ir-ricâl* thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1400/1980), 33/140.

²⁶⁸ Nesâî, "Ukûl", 46-47.

²⁶⁹ Buhârî, "İlim", 39; Müslim, "Edâhî", 45; Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 4/5-7.

²⁷⁰ Buhârî, "İlim", 39; M. Fuad Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-arabî*, trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: İdaratü's-Sekâfe ve'n-Neşr, 1411/1991), 1/125.

²⁷¹ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd* (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994), 5/242.

²⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/145; Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeyla'î, *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997), 4/420; Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Himâraveyh b. Tolon ed-Dimaşkî es-Sâlihî el-Hanefî, *İ'lâmü's-sâilîn an kütübi Seyyidi'l-mürselîn*, thk. Mahmûd el-Arnâût (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1407/1987) 48-52.

yazılmasını emretmemiştir. Hiç şüphesiz bunun bazı nedenleri ve hikmetleri bulunmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla bazıları şunlardır:

a. Kur'an teşri için asıl kaynaktır. Sünnet ise bu aslın şerhidir. Hiç şüphe yok ki; aslın muhafazası daha önemli ve önceliklidir.

b. Aslı şerh etme işi ise uzun bir süreye ihtiyaç duymaktadır. Buna binaen Hz. Peygamber (s.a.v.) her teşri'i hükmün inşinin ardından sahâbeye Kur'an'ın manalarını peyderpey beyan ediyordu. Bu açıklamalar bazen fiilleriyle ve uygulamalarıyla bazen de sözleri ve takrîrleriyle oluyordu. Bunların hepsi uzun bir zamana yayılmaktaydı. Kur'an ise inşinin ardından ilk fırsatta yazıldığı için yazıya geçirilmesi böyle bir süreye ihtiyaç duymamaktaydı.

c. Kur'an bilindiği üzere birtakım âyetler ve sûrelerle sınırlıdır. Sünneti ise sınırlamak mümkün değildir. Zira Hz. Peygamber'den (s.a.v.) sâdır olan tüm sözleri, fiilleri ve takrîrleri kapsamaktadır. Kuşkusuz tüm bunların yazılmasında özellikle o dönemin yazı araçlarına göre ciddi bir meşakkat söz konusudur. Özellikle Mekke dönemine ait sünnetlerinin yazılması neredeyse imkânsızdır. Hatta teknolojinin bu kadar ileri bir seviyeye geldiği günümüzde bile bir insanın tüm sözlerini, davranışlarını ve onaylarını kayda geçirmek kanaatimizce oldukça zordur. Bundan dolayı olsa gerek Hz. Peygamber (s.a.v.) o dönemde yazılması zarûrî olan sünnetleri yazdırmakla yetinmiş, geriye kalanlarda ise yirmi üç sene boyunca eğittiği ve yetiştirdiği sahâbesinin korumasına ve kavramasına itimat etmiştir. Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki; kanaatimize göre yakın dönemdeki önemli şahsiyetler de dahil tarihte hiçbir insanın hayatının detayları Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gibi kayda geçmemiştir.

1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İzniyle Yazılanlar

Kitâbet dönemi yazıya geçirilen hadislerin diğer bir kısmı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emriyle değil izniyle yazılmıştır. Sahâbeden bazıları bu hususta kendisinden izin isteyince onlara izin vermiştir. Tespit edilen bazıları iznli sahâbîler üzerinden aşağıda ele alınacaktır.

1.2.1. Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'nin Sahîfesi (öl. 14/635)

Ashâbın büyüklerinden olan bu sahâbî İslam'dan önce de yazı yazmayı güzelce yapabilen biriydi.²⁷³ Onun da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duyduğu bazı hadisleri yazdığı bir sahîfesi vardı. Vefatından sonra tevârüs yoluyla ailesinin ve torunlarının yanında kaldı. Onlar da insanlara bu sahîfeden hadisler naklederlerdi.²⁷⁴

1.2.2. Semûre b. Cündeb'in Sahîfesi (öl. 60/680)

Bu sahâbî²⁷⁵ oğullarına yazdırdığı vasiyetnâmede birçok hadis de yazdırmıştır. Öyle ki bu sahîfe Basra'da meşhur olmuştur. Hasan-ı Basrî (öl. 110/728) bu sahîfeden insanlara hadis okurdu.²⁷⁶ Muhammed b. Sîrîn bu sahîfeyle ilgili şunu söylemiştir: "Semûre'nin oğullarına

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/273; Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atü Dâiratu'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye, 1326), 3/457.

²⁷⁴ Tirmizî, "Ahkâm", 13; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/275; Ebü'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnâût - vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1424/2004), 4/214.

²⁷⁵ Hayatıyla ilgili detaylı bilgi için bk. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/35; Ebü Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehabî, *Siyeru'l-âlemi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâût - vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985), 3/185.

²⁷⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/115; Ebü Ubeyd el-kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî, *Çarîbü'l-hadis*, thk. Muhammed Abdulmu'îd Hân (Haydarabâd: Dâiratu'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1384/1964), 1/61; Ebü Yusuf Yakûb b. Süfyân b. Civân el-Fârisî el-Fesevî, *el-Ma'rifetü ve't-târîh*, thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981), 2/45; Beyhakî, *es-Sünen*, 9/356-357; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 2/269.

yazdırdığı risâlesinde çok ilim vardır.”²⁷⁷ İbn Sa’d da (öl. 230/845) yanında bu vasiyetnâmenin bulunduğunu dile getirmiştir.²⁷⁸ Ayrıca Buhârî (öl. 256/870) bu sahîfenin başını zikretmiştir.²⁷⁹

1.2.3. Abdullah b. Amr b. Âs’ın Sahîfesi (öl. 65/684-85).

Bu sahâbî Hz. Peygamber’le (s.a.v.) uzun süre birlikte olan sahâbîlerden biridir. Aynı zamanda vahiy kâtiplerinden biri olan bu sahâbî hadislerini yazmak üzere Hz. Peygamber’den (s.a.v.) izin isteyince ona izin vermiştir. Bunun üzerine o direkt olarak Resûlullah’tan (s.a.v.) duyduğu her şeyi yazıyordu.²⁸⁰ Hatta o kendisiyle ilgili şunu söylemiştir: “Ben ezberleyip muhafaza edebilmek niyetiyle Resûlullah’tan (s.a.v.) duyduğum her şeyi yazıyordum. Kureys beni bundan neyetti ve ‘Sen Resûlullah’tan (s.a.v.) duyduğum her şeyi yazıyorsun. Hâlbuki o da bir beşerdir. Bazen rıza bazen de öfke halinde konuşabilir.’ dedi. Ben de yazmaya ara verip Resûlullah’a (s.a.v.) bu durumu iletince bana, ‘Yaz! Canım kudret elinde olana yemin ederim ki; benden ancak hak sâdır olur.’ buyurdu.²⁸¹ Hadis rivayetiyle meşhur olan Ebû Hüreyre de (öl. 58/678) onun hadisleri yazıya geçirmesiyle ilgili şunu ifade etmiştir: “Hz. Peygamber’den (s.a.v.) ashâbı içerisinde benden daha çok hadis nakleden olmamıştır. Ancak Abdullah b. Amr hariç. Zira o yazıyordu. Ben ise yazmıyordum.”²⁸²

Abdullah b. Amr bu sahîfeyi bizzat kendisi “es-Sâdıka” diye isimlendirmiştir.²⁸³ O, bu sahîfeyi büyük bir sandığın içerisinde saklıyordu. İnsanlara bir şeyler anlatmak istediğinde sandığı ister, sahîfeyi çıkarır ve ondan okurdu.²⁸⁴ İbnü’l-Esîr (öl. 630/1233) bu sahîfede bin civarında hadis yazılı olduğunu zikretmiştir.²⁸⁵ Bu hadisleri ondan öğrenen kişilerin yüzden fazla olduğu ifade edilmektedir. Bu sahîfe ondan sonra torunu Amr b. Şuayb b. Muhammed b. Abdullah b. Amr’a (öl. ?) geçinceye kadar ailesinin yanında kalmıştır. Torunu da dedesi gibi bu sahîfeden insanlara hadis okumuştur.²⁸⁶ İbn Teymiyye (öl. 728/1328) bu sahîfeyle ilgili şunu söylemiştir: “Amr b. Şuayb’ın nüshasında fakîhlerin çoğunun ihtiyaç duyduğu fikhî hadisler de bulunmaktadır.”²⁸⁷

²⁷⁷ İbn Hacer, *Tehzîbü’l-Tehzîb*, 4/236.

²⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/378.

²⁷⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra el-Buhârî, *et-Târîhu’l-kebîr* (Haydarâbâd: Dâiratü’l-Ma’ârifî’l-Osmâniyye, ts.), 1/26.

²⁸⁰ Ebü’l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi temyîzi’s-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd-Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1415), 2/351; Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî’âb fi ma’rifeti’l-Ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Cil, 1412/1992), 2/347.

²⁸¹ Ebû Dâvûd, “İlim”, 3; Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim İbn Ebî Şeybe el-Absî, *Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-rüşd, 1409), 5/313; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/248.

²⁸² Buhârî, Buhârî, “İlim”, 39; Tirmizî, “İlim”, 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/248

²⁸³ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî, *es-Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), “Mukaddime”, 43; İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 2/285; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* 3/89; Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa’d İbn Kayyim el-Cevziyye, *Tehzîbü’s-sünen*, thk. İsmail b. Gâzî Merhaba (Riyad: Mektebetü’l-Ma’ârif, 1428/2007), 5/245.

²⁸⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/176; Dârimî, *es-Sünen*, 492; Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/422; Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü’l-ilm* (Beyrut: Dâru İhyâi’s-Sünneti’n-Nebeviyye, ts.), 84-85.

²⁸⁵ İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebî’l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü’l-ğâbe* (Beyrut: Dâru’l-fikr, 1409/1989), 3/233.

²⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ* 3/81; Mizzî, *Tehzîbü’l-kemâl*, 15/359.

²⁸⁷ Ebü’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye el-Harrânî, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Kâsım (Medine: Mecme’u’l-Melik Fehd, 1416/1995), 18/8-9.

1.2.4. Enes b. Mâlik'in Sahîfesi (öl. 93/711-12)

Medine'de on yıl boyunca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hizmetinde bulunan bu sahâbî Basra'da en son vefat eden sahâbîdir. Kendisinden hadis öğrenen kişilerin sayısı iki yüzü geçmiştir.²⁸⁸ Onun da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) duyduğu hadisleri yazdığı bir sahîfesi vardı.²⁸⁹ Ondan insanlara hadis anlatırdı. Çocuklarını ve torunlarını da sünneti yazmaya teşvik ederdi.²⁹⁰ Hatta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra bile hadis yazmaya devam etmiştir. Diğer sahâbîlerden duyduğu bazı hadisleri kendisi için yazmasını oğluna emrederdi.²⁹¹ Enes'in yazdıkları, torunu kâdı Sümâme'nin yanında kalmıştır. Eyyûb es-Sahtiyânî (öl. 131/749) bu sahîfeye ulaşmış ve ondan istifade etmiştir.²⁹²

Sonuç olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde hadisler hiç şüphesiz belli bir kitapta ya da yerde toplu bir şekilde yazılmış değildir. Zira o çağın şartları ve imkânları böyle bir durum için çok müsait değildi. Hatta Kur'an bile bu şekilde toplu bir şekilde bir araya getirilmemiştir. Aksine bilindiği gibi Hz. Ebû Bekir'in hilafeti döneminde Kur'an bir araya getirilmiştir.

Ancak bazı sahâbîler, yazımına izin verildikten sonra hadislerin azımsanamayacak bir bölümünü farklı malzemeler üzerinde yazıya geçirmişlerdir. Bununla birlikte o günün şartlarında sosyolojik ve teknolojik bazı nedenlerden ötürü kitâbetten daha ziyade hıfza itimat edilmekteydi. Dolayısıyla böyle bir ortamda bu kadar hadis yazıtının ortaya çıkması bile kanaatimizce takdire şâyan bir durumdur.

Hadisler açısından kitâbet döneminin ikinci evresi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla başlayıp Abdullah b. Zübeyr'in vefat ettiği hicrî 73. yılına kadar devam eden süreçtir. Aşağıda bu dönemde de yazıya geçirildiği tespit edilen bazı hadis yazıtları ele alınıp değerlendirilecektir.

2. H. 13-73 Yılları Arası Ortaya Çıkan Hadis Yazıtları

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra başlayan bu aralıkta sahâbenin bazıları birbirlerinden öğrendikleri hadislerin bir kısmını yazıya geçiriyorlardı. Dört halifenin vâlilere ve kâdırlara gönderdikleri risâleler başta olmak üzere bu yazıtlardan tespit edilen bazıları da aşağıda ele alınacaktır.

2.1. Ebû Bekir'in (öl. 13/634) Risâlesi

Hz. Ebû Bekir, Enes b. Mâlik'i zekatları toplamak üzere Bahreyn'e gönderirken yanında bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) zekat risâlesinden alıntılar yaparak bu risâleyi yazdırmıştır. İçeriğini zekatın nasıl alınıp dağıtılacağı ve mallara göre miktarlarının ne olacağı gibi konular oluşturmaktadır.²⁹³

2.2. Ömer b. el-Hattâb'ın (öl. 23/644) Risâleleri

Hz. Ömer bazı komutanlarına, vâlilerine ve kâdırlarına birtakım risâleler göndermiştir. Bunlardan biri Azerbaycan'a gönderdiği ordunun komutanı olan Utbe b. Ferkad'e gönderdiği

²⁸⁸ Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/71; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/395.

²⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 94.

²⁹⁰ Dârimî, *"Mukaddime"*, 43; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 7/16.

²⁹¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992), 33; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 94.

²⁹² Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdi el-Bağdâdî ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye*, thk. Mahfûzurrahmân Zeynüllah es-Selefi (Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985), 1/230.

²⁹³ Ebû Dâvûd, *"Zekât"*, 5.

mektuptur. İçeriğinde Hz. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet ettiği bazı hadisler de bulunmaktadır.²⁹⁴ Şam emîri Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a gönderdiği risâle de bunlardandır. Onda da Hz. Peygamber'den (s.a.v.) naklettiği bazı hadisler bulunmaktadır.²⁹⁵ Ayrıca Irak'taki kâdısı Ebû Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği bazı risâleler bulunmaktadır. Bunlarda da bazı hadisler yer almaktadır. Bu risâleler daha sonra Ebû Musa el-Eş'arî'nin torununun yanında kalmıştır.²⁹⁶

2.3. Ali b. Ebû Tâlib'in (öl. 40/661) Risâlesi

Bu tür risâlelerden biri de Ali b. Ebû Tâlib'in üçüncü halife Osman b. Affân'a gönderdiği risâledir. Bu mektupta Hz. Ali zekatın nisapları ve miktarları hakkında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünnetinin ne olduğunu yazmıştır.²⁹⁷

2.4. Âişe bint. Ebû Bekir'in (öl. 58/678) Risâlesi

İçerisinde hadis yazıtları bulunan risâlelerden biri de Hz. Âişe'nin devlet başkanlığı döneminde Muâviye b. Ebû Süfyân'a (öl. 60/680) gönderdiği mektuptur.²⁹⁸

2.5. Abdullah b. Zübeyr'in (öl. 73/692) Risâlesi

Abdullah b. Zübeyr'in halifeliği döneminde kâdısı Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'a (öl. 74/693) gönderdiği mektup da içerisinde bazı hadislerin yer aldığı risâlelerden biridir.²⁹⁹

Zikredilen bu risâlelerin dışında hiç şüphesiz zaman zaman sahâbilerin kendi aralarında yahut öğrencileriyle yazıştıkları başka mektuplar da bulunmaktadır.³⁰⁰ Bu şekilde yazıları olan sahâbilerden biri Abdullah b. Abbâs'tır (öl. 68/687-88). Tefsîr, hadis ve fıkıhda sahâbenin âlimlerinin büyüklerinden olan İbn Abbâs, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra sünneti yazmaya başlamıştır. O önceleri sahâbeyi dolaşır, onlara sorular sorar ve Hz. Peygamber'den (s.a.v.) işittikleri hadisleri onlardan dinleyip yazardı.³⁰¹ Üstelik bir meselede tek bir rivayetle yetinmez, bazı zamanlar iyice emin olmak için bir konuyu otuz civarında sahâbîye sorardı.³⁰²

Daha sonraları Mescid-i Haram'da geniş bir ders halkası oluşturmuştu. Tefsir, hadis, fıkıh, siyer, meğâzî, edebiyat ve câhiliyye dönemi arap şiirleri gibi farklı ilimler için belli bir vakit tahsis ederdi.³⁰³

Tâbiînün âlimleri ve başka sahâbilerin öğrencileri ondan hadis işitmek ve yazmak için Mekke'ye yolculuk yaparlardı. Öyle ki öğrencilerinin sayısı iki yüze ulaşmıştı.³⁰⁴ Saîd b. Cübeyr

²⁹⁴ Buhârî, "Libâs", 25; Müslim, "el-Libâs ve'z-Zîne", 12; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/36; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 10/284-286.

²⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/28,46; İbn Mâce, 2738.

²⁹⁶ Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-müvekkî'in an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhim (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1991), 1/67.

²⁹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/141.

²⁹⁸ Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kuraşî el-Esedî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî (Dimaşk: Dâru's-Sikâ, 1996), 1/129.

²⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/4.

³⁰⁰ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, 2/148.

³⁰¹ Hâkim, *el-Müstedrek*, 3/538; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 92; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/342.

³⁰² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/344; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-müvekkî'in*, 1/19.

³⁰³ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak el-İsbehânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409), 1/324; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-müvekkî'in*, 1/19; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 1/37; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/331; İbn Hacer, *el-isâbe*, 2/330.

³⁰⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/333; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 5/276.

(öl. 94/713), Mücâhid (öl. 103/721), İkrime (öl. 105/723), Tâvûs (106/725) ve Katâde (öl. 117/735) bunlardan bazılarıdır.³⁰⁵

Öğrencilerine kendisinden duydukları hadisleri yazmalarını emrederdi. Yazmalarını istemediği şeyler kendi görüşleriydi. Hatta öğrencilerinden Amr b. Dînâr (öl. 126/744) bu hususta tepki göstererek şöyle söylemiştir: “Bize görüşümüzü soruyorlar. Biz de onlara söylüyoruz. Ardından sanki taşa kazılası bir şeymiş gibi onu yazıyorlar. Belki yarın o görüşten döneceğiz!”³⁰⁶

Dolayısıyla İbn Abbâs’ın öğrencilerini kendisinden duydukları hadisleri yazmaya teşvik etmesiyle görüşlerini yazmalarını kerîh bulması arasında bir çelişki sözkonusu değildir. Kerâhet kendi görüşleri için; teşvik ise hadisler içindir. Bu şekilde İbn Abbâs ardından birçok yazılı kaynak bırakmıştır.³⁰⁷

Ayrıca bu dönemde içeriğini daha çok fikhî hadislerin oluşturduğu küçük çaplı da olsa birtakım hadis cüzleri ortaya çıkmıştır. Ali b. Ebû Tâlib’in Kazâ kitabı,³⁰⁸ Muâz b. Cebel’in (öl. 17/638) Kazâ kitabı,³⁰⁹ Zeyd b. Sâbit’in (öl. 45/665) Ferâiz (Mevâris) kitabı,³¹⁰ Câbir b. Abdullah’ın (öl. 78/697) Menâsikü’l-hacc kitabı bunlardan bazılarıdır.³¹¹ İbn Abbâs’ın öğrencilerine imlâ ettiği tefsir kitabı da bunun gibidir.³¹² Son olarak bazı sahâbîlere nispet edilen bazı vasiyetnâmeler de bulunmaktadır. Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebû Tâlib ve Amr b. el-Âs’ın (öl. 43/664) vasiyetnâmeleri bunlardandır.³¹³

Sonuç ve Değerlendirme

İslâm tarihinde Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sünnetinin yazılı kaynağa dönüşmesi, Kur’an’ın yazıya dökülmesine nispetle daha uzun bir süreyi kapsamıştır. Zira Kur’an’ın tamamı onun hayatında yazıya geçirilmişken sünnetin yazılı olarak kayda geçmesi vefatından sonra da devam etmiş ve yaklaşık iki asrı kapsayan uzun bir zaman dilimine yayılmıştır.

Bunun birçok sebebi bulunmakla beraber en önemli nedenlerinden biri, sünnetin Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatının tüm ayrıntılarında teşekkül etmesinden ötürü onu taşıyan hadis malzemesinin Kur’an’ın hacmine oranla çok daha geniş olmasıdır.

Sünnetin farklı şekillerde yazıya aktarıldığı mezkûr zaman periyodu dört ana dönemde toplanmaktadır. Bunlar kitâbet, tedvîn, tasnîf ve te’lif dönemleridir. Bunların herbirinin de kendi içinde evreleri bulunmaktadır. Araştırmanın konusu olan kitâbet dönemi öncelikle iki aşamaya ayrılmaktadır. Birincisi Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hicretinden vefatına kadar devam eden evredir. Diğeri de ondan sonra başlayıp takriben sahâbeden Abdullah b. Zübeyr’in vefatına dek süren evredir. Birincisinde ortaya çıkan hadis yazıtları, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) emriyle yazılanlar ve

³⁰⁵ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1/480.

³⁰⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 6/29; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ’lâmü’l-müvekkî’in*, 1/28.

³⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 1/480.

³⁰⁸ Müslim, 7.

³⁰⁹ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 11/259.

³¹⁰ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 6/247; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 2/436.

³¹¹ Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, 1/43.

³¹² İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 7/318.

³¹³ Abdurrezzâk, *el-Musannef*, 11/259.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) izniyle yazılanlar olmak üzere iki gruptur. İkincisinde meydana gelen hadis yazıtları ise birtakım risâleler, sahîfeler, vasiyetnâmeler ve hadis cüzlerinden oluşmaktadır.

Sonuç olarak araştırmalara göre sünnetin yazılı olarak kaynaştırılma sürecinin ilk halkasını oluşturan kitâbet döneminde, zamanın yazı teknolojisi imkânlarının kısıtlılığına rağmen hadislerin o günün şartlarına göre azımsanamayacak oranda yazıya geçirildiği anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla hadislerin uzun süre şifâhi olarak nakledildiği, yazıya geçirilmesinin çok sonraları ortaya çıktığı ve buna bağlı olarak da geneli itibarıyla güvenilirlik problemi taşıdığı gibi iddiaların tutarlı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Şu kadar var ki; tarih boyunca benzer süreçlerde olduğu gibi hadis yazım sürecinde de sıfır noktadan başlayıp zaman içerisinde tekâmülleşerek zirveye çıkma olayı cereyan etmiştir.

Bu ise son derece normal ve olağan bir durumdur. Hatta İslâm medeniyetin dışındaki diğer medeniyetlerin yazılı kaynaklarının oluşum süreçlerine göre sünnetin yazılı kaynağa dönüşme sürecinin çok daha hızlı ve erken tamamlandığını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemânî es-San'ânî. *el-Musannef*. Thk. Habîburrahmân el-Azamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1403.
- Accâc, Muhammed b. Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdillâh el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvîn*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1400/1980.
- Aydınlı, Abdullâh. *Hadîs Yazıları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.
- Bağcı, Musa. *Hadis Tarihi ve Usûlü*. Ankara: Bilimsel Araştırma Yayınları, 2018.
- Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-büldân*. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Horasânî. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra. *et-Târîhu'l-kebîr*. 8 Cilt. Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim b. el-Muğîra. *Sahîhu'l-Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî el-Hanefî. 4 Cilt. *el-Fusûl fi'l-usûl*. b.y.: Vizâratü'l-Evkâfî'l-Kuveytiyye, 1414/1994.
- Çakan, İsmail Lütfi *Hadis Edebiyatı*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2008.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî. *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye*. Thk. Mahfûzurrahmân Zeynüllâh es-Selefî. 15 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1405/1985.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî. *es-Sünen*. Thk. Şuayb el-Arnâût - vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1424/2004.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak el-İsbehânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409.

- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ b. Yahya b. İsa b. hilâl et-Temîmî el-Mevsilî. *el-Müsned*. Thk. Hüseyin Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-me'mûn li't-Türâs, 1404/1984.
- Ebû Yusuf, Yakûb b. İbrâhim b. Habîb b. Sa'd b. Habte el-Ensârî. *el-Harâc*. Thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, ts.
- Fesevî, Ebû Yusuf Yakûb b. Süfyân b. Civân el-Fârisî. *el-Ma'rifetü ve't-târîh*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1401/1981.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Neysâbüri. *el-Müstedrek*. Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1411/1990.
- Halife, Ebû Amr Halife b. Hayyât b. halife eş-Şeybânî el-Ufurî el-Basrî. *Târîh*. Thk. Ekrem Ziyâ el-Ömerî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1397.
- Hamîdullah, Muhammed el-Haydarabâdî el-Hindî. *Mecmû'atü'l-vesâiki's-siyâsiyye li'l-ahdi'n-nebevi ve'l-hilâfeti'r-râşide*. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1407.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî. *Takyîdü'l-ilm*. Beyrut: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsa el-Kuraşî el-Esedî. *el-Müsned*. Thk. Hasan Selîm Esed ed-Dârânî. Dımaşk: Dâru's-Sikâ, 1996.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. İbrahim el-Absî. *el-Musannef*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*. Thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1415.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hecer el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed el-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atü Dâirati'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelûsî el-Kurtubî ez-Zâhirî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed ed-Dârimî el-Büstî. *Sahîh*. Thk. Şuayb el-Arnâvut. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1414/1993.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Me'âfirî. *es-Siretü'n-nebeviyye*. Thk. Mustafa es-Sekâ - vd. 2 Cilt. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshak en-Neysâbüri. *Sahîh*. Thk. Muhammed Mustafa el-Azamî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-islâmî, ts.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd. *İ'lâmü'l-müvekkî'in an rabbi'l-âlemîn*. Thk. Muhammed Abdüsselâm İbrâhim. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1411/1991.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd. *Tehzîbü's-sünen*. Thk. İsmail b. Gâzî Merhaba. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Ma'ârif, 1428/2007.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekir b. Eyyûb b. Sa'd. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1415/1994.

- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünenü İbn Mâce*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî. *Çarîbü'l-hadîs*. Thk. Muhammed Abdulmuîd Hân. 4 Cilt. Haydarabâd: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1384/1964.
- İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Abdillâh el-Herevî el-Bağdâdî. *Kitâbü'l-Emvâl*. Thk. Halil Muhammed Herrâs. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Seyyidinnâs, Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ya'merî er-Rib'î. *Uyûnu'l-eser fi fünûni'l-meğâzî ve's-şemâilî ve's-siyer*. Thk. İbrâhim Muhammed Ramazan 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-ğâbe*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1409/1989.
- İbn Temiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Teymiyye el-Harrânî. *Mecmû'u'l-Fetâvâ*. Thk. Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Kâsım. 35 Cilt. Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1416/1995.
- İbn Tolon, Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. Himâraveyh b. Tolon ed-Dımaşkı es-Sâlihî el-Hanefî. *İ'lâmü's-sâilîn an kütübî Seyyidi'l-mürselîn*. Thk. Mahmûd el-Arnâût. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1407/1987.
- Kurtubî, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî. *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-Ashâb*. Thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Asbahî el-Medenî. *el-Muvattâ*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahmân b. Yusuf el-Kelbî. *Tehzîbü'l-kemâl fi esmâ'r-ricâl*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1400/1980.
- Mutayrî, Hâkim Ubeysân. *Târîhu tedvîni's-sünne ve şübühâtü'l-müsteşrikîn*. Kuveyt: Câmîatü'l-Kuveyt, 2002.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Necm, Abdülmün'im es-Seyyid. *Tedvînü's-sünne ve menziletühâ*. Medine: el-Câmîatü'l-İslâmiyye, 1399.
- Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Horasânî. *Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Sezgin, M. Fuad. *Buhârî'nin Kaynakları*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Sezgin, M. Fuad. *Târîhu't-türâsî'l-arabî*. Trc. Mahmûd Fehmî Hicâzî. 21 Cilt. Riyad: İdâratü's-Sekâfe ve'n-Neşr, 1411/1991.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris. *er-Risâle*. Thk. Ahmed Şâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebî, 1358/1940.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillâh. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl*. Thk. Ahmed İzzü İnâye 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1419/1999.

ISRC Congress

- Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları., 1413/1992.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevra. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1413/1992.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. Thk. Şuayb el-Arnâût - vd. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- Zehrânî, Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman Âli Matar. *Tedvînü's-sünneti'n-nebeviyye*. Riyad: Dâru'l-Hicret, 1471/1996.
- Zeyla'î, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed. *Nasbu'r-râye li ehâdisi'l-Hidâye*. Thk. Muhammed Avvâme. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1418/1997.

Mental Hastalıkların Prevelansına Göre Ülkelerin Çok Boyutlu Karşılaştırılması

Canser Boz ³¹⁴, Muhlis Özdemir ³¹⁵, Berna Çalgı ³¹⁶

Öz

Bu çalışmanın amacı, 10 farklı mental hastalık prevelansına göre Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Ülkelerinin (OECD) grafiksel düzlemde gösteriminin sağlanarak alt gruplara ayrılması, aralarında var olabilecek benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, Türkiye'nin genel eğilime göre konumunun tespitinin yapılması ve ülkelerin mental hastalık sıralamasının tespit edilmesidir. Çalışmada 10 farklı mental hastalık olarak bipolar bozukluk, anksiyete bozukluğu, yeme bozukluğu, otizm spektrum bozukluğu, dikkat dağınıklığı/hiperaktivite bozukluğu, davranış bozukluğu, idiopati gelişimsel zihinsel engel, diğer mental bozukluklar, şizofreni ve depresyon prevelans verisi kullanılmıştır. Veriler Global Health Data Exchange veri tabanından elde edilmiştir. 36 OECD ülkesi için toplanmış ilgili veriler Çok Boyutlu Ölçekleme (Multidimensional Scaling- MDS) yöntemi ile ve MOORA çok kriterli karar verme analizi tekniği ile incelenmiştir. MDS analizi sonucunda ülkelerin amaca uygun şekilde iki grup altında toplandıkları görülmüştür. Yapılan analiz sonucunda hem Öklid modelinde hem de farklılık matrisinden mental hastalıkların prevelansına göre Türkiye'nin en benzer durumda olduğu ülkelerin İsveç ve İngiltere olduğu tespit edilmiştir. Tüm ülkelere ait bir kıyaslama yapıldığında ise birbirine en benzeyen iki ülkenin Slovakya ile Macaristan olduğu, birbirinden en farklı ülkelerin ise Portekiz ve Çekya'nın olduğu görülmüştür. Yapılan sıralama analizi sonucuna göre 10 farklı hastalık için tek bir sıralama elde edildiğinde en düşük prevelans MOORA skoruna sahip olan ülke Japonya, en yüksek ülke ise Avustralya olarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mental Sağlık, Psikiyatrik Sosyal Hizmet, Karşılaştırma Analizi

Multidimensional Comparison of Countries According to The Prevalence of Mental Disorders

Abstract

The aim of this study is to reveal similarities and the differences between Economic Cooperation and Development Organization (OECD) countries, separated them into subgroups and show the the graphical position based on 10 different mental illnesses prevalence. The 10 different mental illnesses are Bipolar disorders, Anxiety disorders, Eating disorders, Autism spectrum disorders, Attention-deficit/hyperactivity disorders, Conduct disorders, Idiopathic developmental intellectual disability, Other mental disorders and Schizophrenia Depressive disorders. The data were obtained from the Global Health Data Exchange database. Relevant data collected for 36 OECD countries were analyzed by the Multidimensional Scaling (MDS) method. As a result of the MDS analysis, it was seen that the countries were gathered under two groups in accordance with the purpose. Results showed that both Euclidean model based on the prevalence of mental illness differ from the matrix of country Turkey is most similar cases have been identified as Sweden and the UK. When a comparison was made for all countries, it was seen that the two most similar

³¹⁴ Istanbul University-Cerrahpaşa, Health Economics, Istanbul Turkey

³¹⁵ Gümüşhane University- Department of Numerical Methods, Gumushane Turkey

³¹⁶ Istanbul University-Cerrahpaşa, Social Work, Istanbul Turkey

countries were Slovakia and Hungary, and the most different countries were Portugal and Czechia. According to the results of the ranking analysis, when a single ranking was obtained for 10 different disorders, Japan is the country with the lowest prevalence according to the MOORA score and Australia is the highest one.

Keywords: Mental Health, Psychiatric Social Work, Comparison Analysis

Giriş

Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) kendi anayasasında sağlıklı olmayı “sağlık; yalnız hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, mental ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir” diye tanımlamıştır. Bu tanımın üç önemli unsurundan biri bedensel ve sosyal sağlık ile birlikte mental sağlıktır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından mental sağlık “bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirdiği, yaşamın normal stresleriyle baş edebilecek kapasitede olduğu, verimli ve yararlı bir şekilde çalışabileceği ve kendi toplumuna katkıda bulunabileceği bir refah hali” olarak tanımlanmıştır. DSÖ’ye göre en yaygın mental hastalıklar anksiyete, depresyon, şizofreni ve alkol ve uyuşturucu bağımlılığı olarak sıralanmaktadır. DSÖ’ye göre mental sağlık ve birçok yaygın ruhsal bozukluk, insanların içinde yaşadığı sosyal, ekonomik ve fiziksel çevreler tarafından şekillendirilmektedir (WHO, 2018).

Mental, nörolojik ve madde kullanım bozuklukları, küresel hastalık yükünün % 10'unu ve ölümcül olmayan hastalık yükünün % 30'unu oluşturmaktadır (WHO,2019). Ayrıca mental bozukluklar, Uluslararası Hastalık Kodları-10'da (ICD) 12,9 gün ile hastanede en yüksek ortalama yatış süresine sahipken, 2017 yılında 5,6 ile ruhsal bozukluklardan sonra solunum hastalıkları bu gruba en yakın hastanede kalış süresine sahiptir (Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2018). Mental sağlık, küresel hastalık yükünün önemli bir bölümünü oluşturmakla birlikte insanların refah seviyesi üzerinde de etkisi olan fakat ihmal edilmiş bir sağlık hizmeti alanıdır (Horton, 2007:806). Ülkeler incelendiğinde, ruh hastalıklarının yükü ile ruh sağlığı hizmetleri için ayrılan kaynaklar arasında büyük bir orantısızlık mevcut olduğu görülmektedir ve mevcut ruh sağlığı hizmetleri de adil bir şekilde dağıtılmamaktadır. Ayrıca sağlık ve sosyal bakım arasındaki farklılıklar dolayısıyla ülkeler arası karşılaştırma yapmak da zorlaşmaktadır (Songur ve ark., 2017:280-281; Çakmak & Konca, 2019).

Bu çalışmanın amacı, 10 farklı mental hastalık prevalansına göre Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Ülkelerinin (OECD), grafiksel düzlemde gösteriminin sağlanarak alt gruplara ayrılması, aralarında var olabilecek benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, Türkiye'nin genel eğilime göre konumunun ve ülkelerin mental hastalık sıralamasının tespit edilmesidir.

1. Gereç ve Yöntem

Çalışmada MDS ülkelerin mental sağlık göstergelerine göre grafiksel düzlemde gösteriminin sağlanarak alt gruplara ayrılması, aralarında var olabilecek benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, Türkiye'nin genel eğilime göre konumunun belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

Çok boyutlu ölçekleme (MDS), herhangi bir ya da bir grup değişkeninin, bir diğerine bağımlı olmadığı, bir diğeriyle açıklanamadığı, tüm değişkenler arasında var olan karşılıklı ilişki ile ilgilenildiğinde kullanılan karşılıklı bağımlılık tekniklerinden biridir. Verinin yapısını görsel olarak ortaya koyan modellerin elde edilebildiği, karmaşık matematiksel, geometrik ve istatistiksel işlemler içermektedir (Kurt, 1992).

Çalışmada ikinci olarak MOORA yöntemi ülkelerin mental sağlık göstergelerine sıralama skoru elde edilmesi amacıyla kullanılmıştır. MOORA (Oran Analizine Dayalı Çok Amaçlı Optimizasyon), iki veya daha fazla örtüşen özelliği veya nesneyi belirli kısıtlamalar altında eşzamanlı olarak optimize etme sürecidir (Brauers ve Zavadskas, 2009).

36 OECD ülkesine ait Dünya Sağlık Örgütü (WHO) 10 farklı mental hastalık prevalansı kullanılmıştır. Bu hastalıklar şu şekilde sıralanmıştır (GHD,2019);

- Bipolar bozuluk,
- Anksiyete bozukluğu,
- Yeme bozukluğu,
- Otizm spektrum bozukluğu,
- Dikkat dağınıklığı/hiperaktivite bozukluğu,
- Davranış bozukluğu,
- İdiopati gelişimsel zihinsel engel,
- Diğer mental bozukluklar,
- Şizofreni
- Depresyon

Veriler 2018 yılına aittir ve Global Exchange Health Data veri tabanından her bir hastalık için ayrı ayrı elde edilmiştir. MDS analizi için SPSS 23,0 ve MOORA sıralama analizi için Excel programından faydalanılmıştır.

2. Bulgular

Yapılan MOORA sıralama analizine göre 10 farklı mental hastalık prevalansında en düşük değerlere sahip olan ülke Japonya olarak bulgulanmıştır. Buna göre tüm hastalıklara eşit ağırlık verilip tek bir sıralama skoru elde edildiğinde mental hastalıkların yaygınlığının en düşük olduğu ülke Japonya olarak düşünülebilir.

Diğer taraftan 10 farklı mental hastalık prevalansında en yüksek değerlere sahip olan ülke Avustralya olarak bulgulanmıştır. Buna göre tüm hastalıklara eşit ağırlık verilip tek bir sıralama skoru elde edildiğinde mental hastalıkların yaygınlığının en yüksek olduğu ülke Avustralya olarak düşünülebilir.

36 ülke içinde 10 farklı mental hastalık prevalansına göre Türkiye'nin sıralamasına bakıldığında ise Türkiye'nin 20. Sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Türkiye'ye sıralama açısından en yakın ülkeler ise İngiltere ve İsveç olarak bulunmuştur.

Ülkelerin mental sağlık göstergelerine göre grafiksel düzlemde gösteriminin sağlanarak alt gruplara ayrılması, aralarında var olabilecek benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, Türkiye'nin genel eğilime göre konumunun belirlenmesi amacıyla MDS analizi kullanılmıştır. Farklılıklar Matrisine göre Türkiye'nin mental hastalıkların yaygınlığı açısından en benzer olduğu üç ülke İsveç, İngiltere ve Finlandiya olarak bulunurken, en farklı olduğu ülkeler ise Portekiz, Japonya ve Yeni Zelanda olarak belirlenmiştir. Tüm ülkelere ait bir kıyaslama yapıldığında ise birbirine en benzeyen iki ülkenin Slovakya ile Macaristan olduğu, birbirinden en farklı ülkelerin ise Portekiz ve Çekya'nın olduğu tespit edilmiştir. Hem Öklid modelinde hem de farklılık matrisinden mental hastalıkların prevalansına göre Türkiye'nin en benzer durumda olduğu ülkelerin İsveç ve İngiltere olduğu tespit edilmiştir. OECD içinde Türkiye, İsveç, İngiltere,

İsrail bir alt grup olarak düşünülebilir. Avustralya, Portekiz, Japonya ve İspanya'nın ise diğer ülkelerden farklı olarak genel eğilimin oldukça dışındadırlar.

Sonuç ve Değerlendirme

10 farklı mental hastalık prevalansına göre Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü Ülkelerinin (OECD), grafiksel düzlemde gösteriminin sağlanarak alt gruplara ayrılması, aralarında var olabilecek benzerlik ve farklılıkların ortaya konulması, Türkiye'nin genel eğilime göre konumunun ve ülkelerin mental hastalık sıralamasının tespit edilmesi amacıyla yapılan analiz sonucunda hem Öklid modelinde hem de farklılık matrisinden mental hastalıkların prevalansına göre Türkiye'nin en benzer durumda olduğu ülkelerin İsveç ve İngiltere olduğu tespit edilmiştir. Tüm ülkelere ait bir kıyaslama yapıldığında ise birbirine en benzeyen iki ülkenin Slovakya ile Macaristan olduğu, birbirinden en farklı ülkelerin ise Portekiz ve Çekya'nın olduğu görülmüştür. Yapılan sıralama analizi sonucuna göre 10 farklı hastalık için tek bir sıralama elde edildiğinde en düşük prevalans MOORA skoruna sahip olan ülke Japonya, en yüksek ülke ise Avustralya olarak tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Brauers, W. K., and Zavadskas, E. K. (2009). Robustness of the multi-objective MOORA method with a test for the facilities sector. *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, 15:2, 352-375.
- Çakmak, C., & Konca, M. (2019). Seçilmiş OECD Ülkelerinin Ruh Sağlığı Hizmetleri Etkinliğinin Değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 53-58.
- Kurt, G. (1992) Çok Değişkenli İstatistiksel Analiz Tekniklerinden Çok Boyutlu Ölçekleme ve Bir Uygulama (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Sağlık Bakanlığı. (2018). Sağlık İstatistikleri Yıllığı. 1st ed. Ankara: Health Ministry Publishing
- WHO. (2018a). "Mental Health: a State of Well-Being". http://www.who.int/features/factfiles/mental_health/en/ (Erişim Tarihi: 25.11.2020).
- World Health Organization.(2019). Mental health. Geneva: WHO Publishing.

Ekonomik Özgürlüğün Borsa Performansı Üzerindeki Etkisinde Demokrasi İndeksinin Aracı Rolü

Fahrettin Pala ³¹⁷

Öz

Çalışmanın amacı, 33 gelişmekte olan ülkenin 2019 yılı verilerinden yararlanarak ekonomik özgürlüğün borsa performansı üzerindeki etkisinde demokrasi indeksinin aracı rolünü Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) ile tahmin etmektir. Bu amaç doğrultusunda ekonomik özgürlük verileri Heritage Vakfı (Heritage Foundation) tarafından hazırlanan Index of Economic Freedom IEF (Ekonomik Özgürlükler İndeksi)'den, demokrasi indeksi ile ilgili veriler The Economist Intelligence Unit (The EIU) kurumu tarafından yayınlanan 2019 raporundan elde edilmiştir. Borsa endeksi verileri ise www.investing.com adresinden temin edilmiştir. Araştırma kapsamındaki değişkenlerin analizinde SPSS ve SmartPLS3 paket programlarından yararlanılmıştır. Analiz sonuçları, ekonomik özgürlük indeksi ile borsa performansı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı gibi ekonomik özgürlüğün borsa performansı üzerindeki etkisinde demokrasi indeksinin aracı rolünün olmadığını ortaya koymuştur. Ancak ekonomik özgürlük ile demokrasi indeksi arasında ise anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Borsa Performansı, Ekonomik Özgürlük, Demokrasi İndeksi

The Role of The Democracy Index in The Effect of Economic Freedom on The Stock Exchange Performance

Abstract

The aim of the study is to estimate the mediating role of the democracy index with the Structural Equation Model (SEM) in the impact of economic freedom on the stock market performance by using the 2019 data of 33 developing countries. For this purpose, the economic freedom data was obtained from the Index of Economic Freedom IEF prepared by the Heritage Foundation, and the data related to the democracy index was obtained from the 2018 report published by The Economist Intelligence Unit (The EIU). Stock index data were obtained from www.investing.com. SPSS and SmartPLS3 package programs were used in the analysis of variables within the scope of the research. The results of the analysis revealed that there is no significant relationship between the economic freedom index and stock market performance, and the democracy index does not play a role in the effect of economic freedom on stock market performance. However, it revealed a significant relationship between the economic freedom index and the democracy index.

Keywords: Stock market performance, Economic Freedom, Democracy Index

Giriş

Kalkınma sürecinin temel unsurlarından biri olarak bilinen finans sektörü, sadece ekonomik gelişme düzeyi farklı ülkeler arasında değil, ekonomik gelişme düzeyi benzer olan ülkeler arasında da var olan finansal gelişmişlik farklılıkları literatürde önemli bir araştırma konusudur

³¹⁷ Öğr. Gör. Dr. Gümüşhane Üniversitesi, Kelkit Aydın Doğan Meslek Yüksek Okulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, fahrettinpala@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9565-8638

(Torun ve İlgün, 2018: 181). Finansal gelişmişlik düzeyine etki eden unsurlardan biriside kurumsal yapı içerisinde yer alan özgürlükler konusudur. Bu doğrultuda çalışma ekonomik özgürlük, demokrasi indeksi ve borsa performansı üzerine yoğunlaşmıştır.

Özgürlük kavramı değişik şekillerde tanımlanan, ancak temelde siyasi, sivil ve ekonomik hakların bütünü olarak ifade edilebilen bir kavramdır. Özgürlük düzeyi yüksek olan ülkelerin özgürlük düzeyi düşük olan ülkelere göre refah seviyesi açısından daha ileride oldukları bilinmektedir. Özgürlükler ekonomik, siyasi ve sivil özgürlüklerden oluştuğu için bunlardan birinin gerçekleşmemesi durumunda genel olarak özgürlüklerde tehlikeye düşebilmektedir. Özgürlüklerin ülkelerin finansal performansları üzerindeki etkilerinin neler olduğu ve bu ülkelerin özgürlük düzeylerinin birbirleriyle kıyaslanabilmesi için özgürlüklerin nicel olarak ölçülebilir olması gerekmektedir (Tunçsiper ve Biçen, 2014: 26). Son yıllarda özgürlükler ile ilgili olarak belirli kurumların yapmış olduğu indeksler sayesinde özgürlükler ölçülebilir hale gelmiştir. Bu sayede ülkelerin özgürlüklerinde meydana gelen gelişmelerin finansal performansları üzerindeki etkilerinin neler olduğuna ilişkin tahminler yapılabilmektedir. Soyut bir kavram olan özgürlük kavramının ölçülebilir hale gelmesiyle birlikte, araştırma ve analizlerde değişken olarak kullanılabilir, karşılaştırılabilir ve değerlendirilebilir hale gelmiştir.

Araştırma kapsamında yer alan ekonomik özgürlükler ile ilgili geliştirilen iki indeks mevcuttur. Bunlardan birincisi 1974 yılında Kanada kökenli Fraser Enstitüsünün (Fraser Institute) hazırlanmış olduğu Dünya Ekonomik Özgürlüğü (Economic Freedom of the World: EFW) indeksidir. İkincisi ise 1973 yılında ABD kökenli Heritage Vakfının (Heritage Foundation) Wall Street Journal ile birlikte hazırlanmış olduğu, "Ekonomik Özgürlük İndeksi" (Index of Economic Freedom, IEF) dir. Bu indekslerin hesaplanmasında kullanılan kriterlerin bazılarında farklılıklar olsa da bu indeksler hemen hem aynı sonuçları vermektedir (Tüter Şahinoğlu ve Giray Yakut, 2019: 4). Araştırma kapsamına alınan bir diğer değişkende demokrasi indeksidir. Demokrasi soyut bir kavram olmasına rağmen son dönemlerde geliştirilen indekslerle birlikte sayısal olarak ölçülebilir hale gelmiştir. Demokrasi indeksini hesaplayan iki kurum mevcuttur. Bunlardan birincisi 1946 yılında kurulan İngiliz The Economist Intelligence Unit (The EIU) kurumu, diğeri ise 1941 yılında ABD'de kurulan Freedom House kuruluşudur. Araştırma kapsamına alınan bir diğer değişken ise borsa performansıdır. Literatürde borsa performansının belirleyicisi olarak farklı göstergelerin kullanıldığı görülmektedir. Bu değişkenler; işlem hacmi, işlem miktarı, sözleşme sayısı, işlem gören şirket sayısı ve endeks değeri (Karamustafa ve Karakaya, 2004: 23), piyasa değeri ve çarpanlar (Thomsen ve Pedersen, 2000; Lins, 2003; Welch, 2003), hisse senedi getirisi (Han ve Suk, 1998) gibi değerlerdir. Çalışmada da borsa performansı olarak ülkelerin önemli borsa endeksleri kullanılmıştır.

Çalışma amacı doğrultusunda üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmı açıklandıktan sonra birinci bölümde literatür değerlendirmesi yapılmıştır. İkinci bölümde araştırmanın test edilecek hipotezleri ve modeli, yöntem ve veri seti, analiz, bulgular ve yorumlarından oluşan metodoloji bilgilerine yer verilmiştir. Üçüncü ve son bölüm ise sonuç ve değerlendirme kısmından oluşmuştur.

1. Literatür Taraması

Yapılan literatür değerlendirmesi sonucunda, gerek ekonomik özgürlük ile borsa getirisi arasında, gerek ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında, gerekse demokrasi ile

ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine çok sayıda ampirik ve torik çalışma mevcutken, ekonomik özgürlüğün borsa performansı üzerindeki etkisinde demokrasi indeksinin aracı rolü üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Böyle bir çalışmanın olmaması önemli bir boşluktur. Çalışmanın bu boşluğu doldurarak literatüre bu anlamda önemli katkı sağlaması beklenmektedir.

Literatürde ekonomik özgürlük ile sermaye piyasası arasındaki ilişkiden söz edilmektedir. Ancak yapılan birçok çalışmada bu ilişkide fikir birliğinin olmadığı söylenebilir. Bu konu ile ilgili yapılan önemli çalışmaların bazıları ile ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve demokrasinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi üzerine yapılan önemli çalışmaların bazıları Tablo 1’de özet şeklinde verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazarlar	Ülkeler	Kullanılan Yöntem	Sonuç
Kılıcı (2019)	Türkiye (1995-2018)	Fourier KPSS ve Fourier Granger Nedensellik	Ekonomik özgürlük ile BIST 100 endeksi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.
Paramati vd. (2016)	Avusturalya, Çin, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Japonya, Malezya, Filipinler, Singapur, Güney Kore ve Tayland (2003-2007)	Panel Veri Analizi	Ekonomik özgürlük alt boyutlarından, iş özgürlüğü, hükümet harcamaları ve yatırım yapma özgürlüğünün anılan ülkelerin borsa bağımlılıklarını önemli ölçüde etkilediği tespit edilmiştir.
Altınar ve Sungur (2019)	Seçilmiş 17 yükselen piyasa ekonomisi (1995-2015)	Panel Veri Analizi	Ekonomik özgürlüğün ekonomik büyümeyi anlamlı ve pozitif yönde etkilediği, ancak ekonomik özgürlüğün ekonomik büyüme sürecine sınırlı düzeyde katkı sağladığı tespit edilmiştir.
Torun ve İlgin (2018)	48 ülke ekonomisi için (1985-2012)	Panel Veri Analizi	Demokratikleşme sürecinin finansal performans üzerindeki etkisinin anlamlı ve ters-U şeklinde bir etkiye sahip olduğu, hükümetlerin oy oranının finansal gelişme üzerindeki etkisinin olumlu, ancak koalisyonların etkisinin ise olumsuz olduğu tespit edilmiştir.
Qiu (2016)	ABD (2003-2007)	En Küçük Kareler Yöntemi	Ekonomik özgürlüğün hisse getirisi üzerinde önemli etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Eldomiaty vd. (2016)	13 MENA ülkesi için (1996-2013)	Panel Veri Analizi	Ekonomik özgürlük boyutlarından; etkili bir yasal uygulama ile etkili düzenlemelerin olması durumunda borsa oynaklığının azaltılabileceği tespit edilmiştir.
Öztürk Çetenak ve Işık (2016)	OECD üyesi yüksek gelirli 32 ülke ekonomisi için (1995-2014)	Panel Veri Analizi	Ekonomik özgürlüklerin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğu, ayrıca ekonomik büyüme ile mali, parasal ve ticari özgürlükler arasında nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

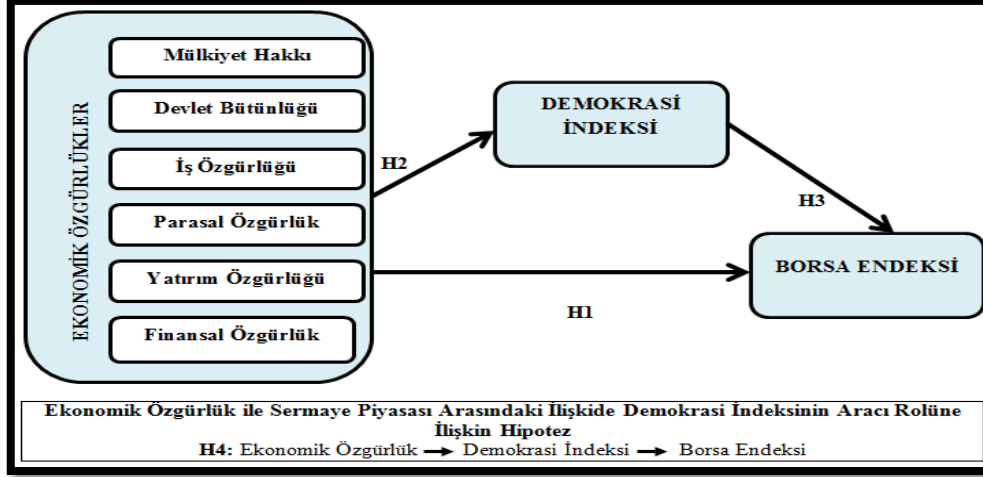

Erkuş (2016)	24 Ülke ekonomisi için, (1996-2001)	Panel Veri Analizi	Ekonomik özgürlüklerin ekonomik performans üzerinde olumlu etkisi olduğu, ancak ekonomik özgürlük değişkeninden ekonomik performansa ve ekonomik performanstan da kurumsal göstergelere doğru anlamlı herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığı tespit edilmiştir.
Gorlach ve Le Roux (2015)	Güney Afrika Kalkınma topluluğu üyesi (SADC) 13 ülke ekonomisi için (2000-2009)	Panel Veri Analizi	Ekonomik özgürlük ile GSYİH arasında pozitif bir ilişki olduğu, ancak hükümet harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin önemsiz olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Ayrıca ekonomik özgürlük alt boyutlarının tamamının büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu, bu etkinin esneklik parametrelerinin değiştiği tespit edilmiştir.
Rachdi ve Saidi (2015)	17 MENA ülke ekonomileri için (1983-2012)	Genelleştirilmiş Momentler (GMM)	Kurumsallaşmış demokrasi skoru, kurumsallaşmış otokrasi skoru, yönetici istihdamının rekabet gücü, yönetici istihdamının açıklığı ve yönetici kısıtlarının MENA ülkelerindeki büyüme üzerinde güçlü ve olumsuz bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişler.
Tunçsiper ve Biçen (2014)	Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı 9 yükselen piyasa ekonomisi için (2000-2012)	Panel Veri Analizi	Genel ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında anlamlı her hangi bir ilişki olmadığını tespit edilmiştir.
Polat vd. (2013)	Malezya ekonomisi için (1995-2011)	Yapısal Eşitlik Modeli (YEM)	Ekonomik özgürlük ile borsa gelişimi arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Zouhaier ve Karim (2012)	MENA bölgesinden 11 ülke ekonomisi için (2000-2009)	Johansen Eş Bütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modelleri	Demokrasi ile yatırım arasında, sivil özgürlükler ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğu, ayrıca siyasi haklar ile yatırım arasında da pozitif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Bilecen ve Kibis (2012)	Türkiye ekonomisi için (1980-2010)	Johansen Eş Bütünleşme ve Vektör Hata Düzeltme Modelleri	Ekonomik büyüme ile demokrasi arasında anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Zaman vd. (2011)	Pakistan ekonomisi için (2000-2007)	En Küçük Kareler Yöntemi	Ekonomik özgürlük ile yoksul yanlısı büyüme arasında güçlü bir ilişki olduğu, ayrıca iş özgürlüğü ve/veya ticaret özgürlüğü arttıkça ekonomik büyümenin de arttığı tespit edilmiştir.
Chen ve Huang (2009)	157 ülke ekonomisi için (1995-2006)	Regresyon Analizi	Ekonomik özgürlüğün hisse senedi ve borsa oynaklığı üzerinde çok az etkili olduğu tespit edilmiştir.

2. Metodoloji

2.1. Araştırmanın Test Edilecek Hipotezleri ve Modeli

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Literatürde var olan ulusal ve uluslararası yazındaki teorik ve ampirik çalışmalardan yararlanılarak, literatüre ve teorik kuramın genel argümanlarına bağlı olarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

H1: Ekonomik özgürlük ile borsa performansı arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

H2: Ekonomik özgürlük ile demokrasi indeksi arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

H3: Demokrasi indeksi ile borsa performansı arasında anlamlı ve pozitif ilişki vardır.

H4: Ekonomik özgürlük ile borsa performansı arasındaki ilişkide demokrasi indeksinin aracı rolü vardır.

2.2. Yöntem ve Veri Seti

Araştırmanın veri setini geliştirmekte olan ve Ek.1’de sunulan 33 ülkenin 2019 yılı verileri oluşturmaktadır. Uluslararası Para Fonu (IMF)’nin yapmış olduğu sınıflandırmaya göre verisine ulaşılabilen 33 ülke çalışma kapsamına alınmıştır. Araştırmanın yöntemi olarak yapısal eşitlik modeli (YEM) kullanılmıştır. YEM’e yönelik birkaç yaklaşım olmasına rağmen literatürde en çok kullanılanları varyans ve kovaryans bazlı yaklaşımlardır. Bunlardan birincisi kovaryans temelli (Covariance- based SEM (CB-SEM) AMOS, LISER gibi yazılım programları ile çalışan ve literatürde yaygın olarak kullanılan yaklaşımdır. Bu yaklaşım veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğine, uyum indekslerinin uyumuna ve örneklem büyüklüğüne duyarlı bir yaklaşımdır. İkincisi ise varyans temelli PLS-Graph, SmartPLS gibi yazılım programları ile çalışan en küçük kareler [Partial Least Square (PLS-SEM)] yaklaşımdır. Bu yaklaşım CB-SEM yaklaşımında olduğu gibi veri setinin normal dağılım gösterip göstermediğine, uyum indekslerine ve örneklem büyüklüğüne duyarlı değildir. PLS-SEM yöntemi küçük örneklem ile de çalışabilmektedir. Bu yöntem için örneklem hacmi ile ilgili kesin bir sayı mevcut olmamakla birlikte örneklem hacminin 30-100 arasında olması önerilmektedir (Chin ve Newsted, 1999: 134; Tüter Şahinoğlu ve Giray Yakut, 2019: 10). Bu doğrultuda çalışmanın örneklem hacmi 33 olup yeterli sayıdadır. Araştırma kapsamında yer alan ekonomik özgürlüklere ilişkin veriler Heritage

Vakfı (Heritage Foundation) tarafından hazırlanan Index of Economic Freedom, IEF (Ekonomik Özgürlükler İndeksi)'den elde edilmiştir. Demokrasi indeksi ile ilgili veriler The Economist Intelligence Unit (The EIU) kurumu tarafından yayınlanan 2019 raporundan elde edilmiştir. Borsa performansına ilişkin veriler ise www.investing.com adresinden elde edilmiştir. Araştırma kapsamında kullanılan değişkenlere ilişkin kavramsal bilgiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Kavramsal Bilgiler

Değişkenler	Kodu	Değişken Türü
Mülkiyet Hakları	EO1	Egzojen Değişken
Devlet Bütünlüğü	EO3	Egzojen Değişken
İş Özgürlüğü	EO4	Egzojen Değişken
Parasal Özgürlük	EO6	Egzojen Değişken
Yatırım Özgürlüğü	EO11	Egzojen Değişken
Finansal Özgürlük	EO12	Egzojen Değişken
Demokrasi İndeksi	DI1	Aracı (Mediator) Değişken
Demokrasi İndeksi	DI2	Aracı (Mediator) Değişken
Demokrasi İndeksi	DI3	Aracı (Mediator) Değişken
Demokrasi İndeksi	DI4	Aracı (Mediator) Değişken
Demokrasi İndeksi	DI5	Aracı (Mediator) Değişken
Borsa Endeksi	BE	Endojen Değişken

Tablo 2 incelendiğinde, ekonomik özgürlük alt boyutlarından “Yargı Etkinliği” EO2, “Emek Özgürlüğü” EO5, “Vergi Yükü” EO7, “Devlet Harcamaları” EO8, “Mali Sağlık” EO9 ve “Ticaret Özgürlüğü” EO10 değişkenlerinin Tablo 2’de yer almadığı görülmektedir. Bu değişkenler yapının güvenilirlik ve geçerliliğini bozduğu için araştırma modelinden çıkarılmıştır. Çıkarılan her değişken ve madde sonrasında PLS algoritması yeniden çalıştırılarak değerler tekrar hesaplanmış ve çalışmada sunulan nihai model oluşturulmuştur.

2.3. Araştırmanın Analizi, Bulguları ve Yorumlanması

Çalışmanın bu bölümü, doğrulayıcı faktör analizi ve yapısal modelin testinden oluşmaktadır. Faktör analizi kısmında araştırma kapsamındaki değişkenlerin güvenilirlik ve geçerlilikleri test edilmiş ve bu koşullar sağlandıktan sonra ikinci aşama olan yapısal modelin testine geçilmiştir. Değişkenlerin güvenilirliğinde, faktör yüklerine göre değerlendirilen madde güvenilirliği, iç tutarlılık güvenilirliği (Cronbach’s alpha) ve kompozit güvenilirliğe (Composite Reliability) göre değerlendirilen yapı güvenilirliği değerleri kullanılmıştır. Değişkenlerin geçerliliğinde ise çıkarılmış ortalama varyans [(Average Variance Extracted) (AVE)] değerlerine göre değerlendirilen yakınsama geçerliliği ile korelasyon değerlerine bakılan ayrışma geçerliliği (Fornell-Larcker Criterion) değerleri kullanılmıştır (Dülgeroğlu, 2017; Başol, 2018; Tüter Şahinoğlu ve Giray Yakut, 2019).

Literatürde aracılık testlerinde yaygın olarak Baron ve Kenny testi olarak bilinen geleneksel yöntem kullanılmaktadır. Bu yöntemde göre aracılık değişkeninden bahsetmemiz için üç koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir. Bunlar;

- ✓ Bağımsız değişkenin bağımlı değişkeni anlamlı olarak etkilemeli. (c yolu)
- ✓ Bağımsız değişkenin aracı değişkeni anlamlı olarak etkilemeli. (a yolu)

✓ Aracı değişken modele dahil edildiğinde aracı değişken bağımlı değişkeni anlamlı olarak etkilemelidir. (b yolu)

Ancak son dönemlerde aracı değişkenin analizinde daha geçerli ve güvenilir sonuçlar elde edilmesini sağlayan çağdaş yaklaşımlar kullanılmaktadır. Bu çağdaş yaklaşım Baron ve Kenny tarafından ileri sürülen geleneksel yaklaşım yöntemini eleştirmektedir. Çağdaş yaklaşıma göre geleneksel yöntemdeki 3 koşulun sağlanmaması durumunda da aracı değişkenden söz edilebilir. Çağdaş yaklaşımda odak noktası dolaylı etki değerlerinin hesaplanması ve hesaplanan değerlerden çıkarımlar yapılmasıdır. Son dönemlerde indeks puanı yüksek dergilerde çağdaş yaklaşım yöntemi kullanıldığı gözlemlenmiştir (Gürbüz, 2019: 54-55). Çalışmada da aracı değişken analizinde çağdaş yaklaşım yöntemi tercih edilmiştir.

2.3.1. Ölçüm Modeline Ait Güvenirlilik Testi

Araştırma kapsamında yer alan değişkenlere ait madde, iç tutarlılık ve yapı güvenilirliği test sonuçları Tablo 3’de verilmiştir.

Tablo 3. Araştırma Modeline Ait Güvenirlilik Sonuçları

Faktörler	Değişkenler	Madde Güvenirliliği	İç Tutarlılık Güvenirliliği	Yapı Güvenirliliği
		Faktör Yükleri	Cronbach’s Alpa (α)	Composite Reliability (Bileşik Güvenirlilik)
Ekonomik Özgürlük	EO1	,560	,798	,857
	EO3	,626		
	EO4	,735		
	EO6	,717		
	EO11	,748		
	EO12	,839		
Demokrasi İndeksi	DI1	,733	,814	,872
	DI2	,842		
	DI3	,818		
	DI4	,811		
	DI5	,570		
Borsa Endeksi	BE	1,000	1,000	1,000

Tablo 3 incelendiğinde, ekonomik özgürlük değişkenine ait maddelerin faktör yüklerinin ,560 ile ,839 arasında değişen değerler aldığı, demokrasi indeksi değişkenine ait maddelerin faktör yüklerinin ise ,570 ile ,842 arasında değişen değerler aldığı görülmektedir. Hair vd.’nin (2014) ifade ettiği gibi, faktör yüklerinin en az ,70 ve istatistiki olarak anlamlı olması gerekmektedir. Ancak yeni geliştirilen ölçeklerde bu değerlerin daha da düşük olabileceği ifade edilmektedir. Model ve ölçek geliştirme çalışmalarında maddelere ait faktör yüklerinin ,50 ile ,60 arasında kabul edilebileceği Hulland (1999) tarafından ifade edilmiştir. Bu doğrultuda çalışma açıklayıcı bir çalışma olduğundan dolayı faktör yükleri için kabul edilebilir değer olarak ,50 ve üzeri değerler dikkate alınmıştır. Tablo 3 incelendiğinde gerek ekonomi özgürlük değişkenine ait maddelerin faktör yüklerinin gerekse demokrasi indeksine ait maddelerin faktör yüklerinin 0,50

eşik değerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum araştırma kapsamındaki değişkenlerin madde güvenilirliğini sağladığını gösterir. Borsa endeksi değişkeni tek bir madde ile ölçüldüğünden dolayı gerek madde faktör yükü gerekse yapı geçerliliği 1,000 olarak görülmektedir. İç tutarlılık güvenilirliği cronbach's alpha ile ölçülmüştür. Literatürde cronbach's alpha değerinin 0,70'in üzerinde olması gerektiği ifade edilmektedir. Tablo 3'de cronbach's alpha değerine baktığımızda bu değer hem ekonomik özgürlük açısından hem de demokrasi endeksi açısından literatürde ifade edilen eşik değer üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum araştırma kapsamındaki değişkenlerin iç tutarlılık açısından güvenilir olduğunu gösterir. Bileşik güvenilirlik (Composite Reliability) için literatürde ifade edilen eşik değer ,60'dır. Bu değer altındaki değerler yeterli güvenilirliğe sahip olmadığını gösterir (Sarstedt vd., 2017). Bu doğrultuda Tablo 3 incelendiğinde tüm değişkenlere ait bileşik güvenilirlik değerlerinin eşik değer olan ,60 değerinden büyük olduğu görülmektedir. Bu durum araştırma kapsamındaki değişkenlerin yapı güvenilirliğini sağladığını gösterir. Sonuç olarak hem madde güvenilirliği, hem iç tutarlılık güvenilirliği hem de yapı güvenilirliği sağlandığından dolayı araştırma kapsamındaki değişkenlerin gerekli güvenilirlik koşullarını sağladığını söyleyebiliriz.

2.3.2. Ölçüm Modeline Ait Geçerlilik Testi

Araştırma kapsamında yer alan değişkenlere ait yakınsama ve ayrışma geçerlilik test sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. Araştırma Modeline Ait Geçerlilik Sonuçları

Değişkenler	Faktörler	Yakınsama Geçerliliği	Ayrışma Geçerliliği (Fornell-Larcker)		
		Average Variance Extracted (AVE)	BE	DI	EO
Borsa Endeksi	BE	1,000	1,000		
Demokrasi İndeksi	DI	0,580	0,729	0,761	
Ekonomik Özgürlük	EO	0,504	0,710	0,693	0,710

Tablo 4'de araştırma modeline ilişkin yakınsama ve ayrışma geçerlilik test sonuçları verilmiştir. Yakınsama geçerliliğinin sağlanıp sağlanmadığı açıklanan ortalama varyans değerine bakılarak değerlendirilir. Bu değer 0,50'den büyük olması istenir (Hair vd. 2010). Ayrışma geçerliliğinin sağlanıp sağlanmadığını test etmek için üç değer kullanılmaktadır. Bu değerler, çapraz yükleme (cross-loading), Fornell-Larcker ve HTMT değerleridir (Doğan, 2019: 46). Çalışmada Fornell-Larcker değeri kullanılmıştır. Fornell-Larcker kriterine göre araştırma kapsamında yer alan her bir değişkenin AVE değerlerinin karekökünün aynı sütunda yer alan diğer değişkenlerle olan korelasyonlarından büyük olması gerekmektedir (Doğan, 2019: 46). Tablo 4 incelendiğinde gerek AVE değerlerinin eşik değer olan ,50 değerinin üzerinde olduğu, gerekse Fornell-Larcker değerlerinin aynı sütunda yer alan diğer değişkenlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu durumda hem yakınsama geçerliliğinin hem de ayrışma geçerliliğinin sağlandığını söyleyebiliriz.

2.3.3. Bulgular ve yorumlanması

Araştırma kapsamında yer alan tahmin modeline ait güvenilirlik ve geçerlilik koşulları sağlandığından sonra ikinci aşama olan yapısal modelin değerlendirilmesine geçilmiştir. Yapısal modelin analizi içinde bootstrapping sayısı 5000 olarak belirlenmiş ve SmartPLS algoritması çalıştırılmıştır (Henseler vd., 2009). Araştırılan modele ilişkin yol katsayıları (β), t istatistik ve p anlamlılık değerleri Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5. Araştırma Modeline İlişkin Path Coefficients T-İstatistik Değerleri

Değişkenler	β (Beta)	(t) İstatistik Değeri	P Değeri
Demokrasi İndeksi ->Borsa Endeksi	0,457	1,868	0,062
Ekonomik Özgürlük ->Borsa Endeksi	0,393	1,794	0,073
Ekonomik Özgürlük -> Demokrasi İndeksi	0,693	7,709	0,000*
Ekonomik Özgürlük -> Demokrasi İndeksi- Borsa Endeksi	0,317	1,613	0,107

Not: * %1, önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde demokrasi indeksi ile borsa performansı arasında anlamlı ($p=0,062$) bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu ilişkinin t değeri ($t=1,868$) incelendiğinde, literatürde ifade edilen 1,96 eşik değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösterir. Aynı şekilde ekonomik özgürlük ile borsa performansı arasında da anlamlı ($p=0,073$) bir ilişki olmadığı görülmektedir. Bu ilişkinin t değeri ($t=1,794$) incelendiğinde literatürde ifade edilen 1,96 eşik değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösterir. Ekonomik özgürlük ile demokrasi indeksi arasında ise anlamlı ($p=0,000$) ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu ilişkinin t değeri ($t=7,709$) incelendiğinde, literatürde ifade edilen 2,58 eşik değerinden yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum ekonomik özgürlük ile demokrasi indeksi arasındaki ilişkinin 0,01 önem düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir. Ayrıca ekonomik özgürlüğün borsa performansı üzerindeki etkisinde demokrasi indeksinin anlamlı ($p=0,107$) bir etkisi olmadığı da görülmektedir. Bu ilişkinin t değeri ($t=1,613$) incelendiğinde literatürde ifade edilen 1,96 eşik değerinden küçük olduğu görülmektedir. Bu durum değişkenler arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını gösterir. Başka bir ifadeyle ekonomik özgürlüğün borsa performansı üzerindeki etkisinde demokrasi indeksinin aracı rolünün olmadığı görülmektedir. Tüm bu sonuçlara göre geliştirilen araştırma hipotezlerinin sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Araştırmanın Hipotez Sonuçları

Hipotez	Yorum	Hipotez	Yorum
H1: EO -> BE	Desteklenmedi	H3: DI -> BE	Desteklenmedi
H2: EO -> DI	Desteklendi	H4: EO -> DI -> BE	Desteklenmedi

Sonuç ve Değerlendirme

Çalışmanın amacı, gelişmekte olan 33 ülkenin verilerinden yararlanarak ekonomik özgürlük ile borsa performansı arasında demokrasi indeksinin aracı rolünün olup olmadığını ampirik olarak araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda ekonomik özgürlük ile ilgili veriler ABD kökenli Heritage Vakfının (Heritage Foundation) hazırlamış olduğu ekonomik özgürlük indeksinden (Index of Economic Freedom, IEF), demokrasi indeksine ilişkin veriler İngiliz The Economist Intelligence Unit (The EIU) kurumu tarafından yayınlanan 2019 raporundan, borsa endeksine ilişkin veriler ise www.investing.com adresinden elde edilmiştir. Çalışmada verilerin analizinde Yapısal Eşitlik Modeli yaklaşımlarından varyans temelli en küçük kareler [Partial Least Square (PLS-SEM)] yaklaşımı kullanılmıştır. Bu yöntemin tercih edilmesinin nedeni veri setinin küçük olmasıdır. Araştırmanın analizleri iki adımda gerçekleştirilmiştir. Birinci adımda indikatörlerin güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiş, bu koşullar sağlandıktan sonra ikinci adım olan yapısal modelin testine geçilmiştir. Bu aşamada modele ilişkin hipotezlerin testi gerçekleştirilmiştir. Bu testlerin yapılmasında Smart-PLS3 istatistik programından yararlanılmıştır. PLS yol katsayılarının anlamlılık düzeylerini belirlemek içinde yeniden örneklem (Bootstrapping) 5000 türev örneklem ile gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları, ekonomik özgürlük ile demokrasi indeksinin borsa performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını, ancak ekonomik özgürlüğün demokrasi indeksi üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmanın amacını oluşturan ekonomik özgürlük ile borsa performansı arasında demokrasi indeksinin aracı (mediatör) rolünün de olmadığı tespit edilmiştir.

Literatürde gerek ekonomik özgürlük ile borsa performansı arasında, gerek ekonomik özgürlük ile ekonomik büyüme arasında, gerekse demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine çok sayıda ampirik ve teorik çalışma mevcutken, ekonomik özgürlüğün borsa performansı üzerindeki etkisinde demokrasi indeksinin aracı rolü üzerine yapılmış yok denecek kadar az sayıda çalışma olduğu düşünülmektedir. Böyle bir çalışmanın yapılmaması önemli bir boşluktur. Çalışmanın bu boşluğu doldurarak literatüre bu anlamda önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Çalışmanın literatüre önemli katkı sağlaması beklendiğinden dolayı gelecekteki çalışmalara yol gösterici olması açısından önemli olacağı düşünülmekte ve bu kapsamda araştırma yapacak olan araştırmacılara şu öneriler verilebilir;

- i. Araştırmanın evrensel olabilmesi için gelişim düzeyi farklı ülkeler ile karşılaştırılarak yapılması,
- ii. Araştırmanın daha kapsamlı değerlendirilebilmesi için başka değişkenlerin dahil edilmesi,
- iii. Araştırma veri setinin daha geniş dönemleri kapsayacak şekilde araştırmaya dahil edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Altınar, A., & Sungur, O. (2019). Ekonomik büyüme sürecinde ekonomik özgürlüklerin rolü: Yükselen piyasa ekonomilerinden ampirik kanıtlar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 181-202.
- Başol, O. (2018). OECD ülkelerinde yaşam tatmini üzerine bir değerlendirme. "İŞ, GÜÇ" Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, 20(3), 67-86.

- Bilecen, H., & Kibis, E.Y. (2012). Economic growth and democracy in Turkey. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(20), 137-155.
- Chen, C.R., & Huang, Y.S. (2009). Economic freedom, equity performance and market volatility. *International Journal of Accounting and Information Management*, 17(2), 189-197.
- Chin, W.W., & Newstwd, P.R. (1999). Structural equation modeling analysis with small samples using partial least squares. In: Hoyle R (Ed.), *Dtistical strategies for small sample research* (pp.:307-341). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Doğan, D. (2019). *SmartPLS ile veri analizi*. Ankara: Zet Yayınları
- Dülgeroğlu, İ. (2017). Son tüketicilerin değer bilinci ve fiyat-kalite ilişkilerinin internet üzerinden satın alma davranışı üzerindeki etkisi: Kırklareli ilinde bir araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 53-63.
- Eldomyaty, T., Al Qassemi, T. B.F., Mabrouk, A.F., & Abdelghany, L.S. (2015). Institutional Quality, Economic Freedom and Stock Market Volatility in the MENA Region. *Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies*, 9(3), 262-283.
- Erkuş, S. (2016). *Demokrasi, ekonomik özgürlük ve ekonomik büyüme ilişkisi*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Gorlach, V.I., & Le Roux, P. (2015). The impact of economic freedom on economic growth in the SADC: An individual component analysis. *J.Stud.Econ.Econometrics*, 39(2), 41-63.
- Gürbüz, S. (2019). *Sosyal bilimlerde aracı, düzenleyici ve durumsal etki analizleri*. Ankara: Seçkin.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M., & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*, Second edition, Sage Publication, Los Angeles.
- Hair, J.F., Black, WC., Babin, B.J., & Anderson, R.E. (2010). *Multivariate data analysis*, 7 th edition. Pearson Prentice Hall, New Jersey.
- Han, K.C., & Suk, D.Y. (1998). The effect of ownership structure on firm performance: Additional evidence. *Review of Financial Economics*, 7(2),143-155.
- Henseler, J., Ringle, C.M., & Sinkovics, R.R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. Sinkovics, R. and Ghauri, P. (Ed.) *New Challenges to International Marketing (Advances in International Marketing)*, (20), Emerald, Bingley, 277-319.
- Heritage Foundation. (2020). <https://www.heritage.org/index/explore?view=by-regioncountryyear&u=636967067347971774>, (27.02.2020).
- Hulland, J. (1999). Use of partial least squares (PLS) in strategic management research: a review of four recent studies. *Strategic Management Journal*, 20(2), 195-204.
- Karamustafa, O., & Karakaya, A. (2004). Enflasyonun Borsa Performansı Üzerindeki Etkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 23-35.
- Kılıcı, E.N. (2019). Analysis of the relationship between economic freedom index and stock market indices; Evidence from Turkey. *Maliye ve Finans Yazıları*, 111, 117-134.
- Lins, K.V. (2003). Equity ownership and firm value in emerging markets. *The Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 38(1), 159-184.
- Öztürk Çetenak, Ö., & Işık, M. (2016). Ekonomik özgürlükler ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 6 (1), 1-16.

- Paramati, S. R., Roca, E., & Gupta, R. (2016). Economic freedom and stock market interdependence: Evidence from the Australasian region. Proceedings of Academics World 17th International Conference, 15th January, Tokyo, Japan.
- Polat, A., Satti, S., & Rehman, I. (2013). On the causal Chan of economic freedom and stock market development in Malaysia: Structural equation modeling approach. *Actual Problems Of Economics*, 8(146), 351-362.
- Qiu, J. (2016). Analysis of the relationship between economic freedom and the stability of stock prices. All Graduate Plan B and other Reports, 784. <https://digitalcommons.usu.edu/gradreports/784>, (26.08.2020).
- Rachdia, H., & Said, H. (2015). Democracy and economic growth: Evidence in MENA countries. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 191, 616-621.
- Sarstedt, M., Ringle, C.M., & Hair, J.F. (2017). Partial Least Squares Structural Equation Modeling, https://link.springer.com/referenceworkentry/10.1007%2F978-3-319-05542-8_15-1, (28.07.2020).
- THE EIU (The Economist Intelligence Unit). (2020). https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy_Index_2018.pdf (27.02.2020).
- The World Bank. (2020). <https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr>, (27.02.2020).
- Thomsen, S., & Pedersen, T. (2000). Ownership structure and economic performance in the largest European companies. *Strategic Management Journal*, 21(6), 689-705.
- Torun, T., & İlgün, M.F. (2018). Finansal gelişme üzerinde politik faktörlerin etkisi: Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik bir analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 13(3), 181-204.
- Tunçsiper, B., & Biçen, Ö.F. (2014). Ekonomik özgürlükler ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel regresyon yöntemiyle incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 25-45.
- Tüter Şahinoğlu, K., & Giray Yakut, S. (2019). Yapısal eşitlik modeli ile özgürlüklerin ekonomik performansa etkisi üzerine bir inceleme. *Journal of Econometrics and Statistics*, 30, 1-20.
- Welch, E. (2003). The relationship between ownership structure and performance in listed Australian companies. *Australian Journal of Management*, 28(3), 287-305.
- Zaman, K., Khan, M.M., & Ahmad, M. (2011). Relationship between economic freedom and pro-poor growth: Evidence from Pakistan (1995-2010). *Romanian Journal of Fiscal Policy (RJFP)*, 2(1), 24-35.
- Zouhaier, H., & Karim, K.M. (2012). Democracy, investment and economic growth. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 2(3), 233-240.

Ekler

Ek 1. Araştırma Kapsamındaki Ülkeler ve Önemli Borsa Endeksleri

Sıra No	Ülke	Kullanılan Endeks
1	Arjantin	S&P Merval (MERV)
2	Bangladeş	Dhaka Stock Exchange 30 (DS30)
3	Brezilya	Bovespa (BVSP)
4	Çin	Shanghai Composite (SSEC)
5	Mısır	EGX 30 (EGX30)
6	Hindistan	BSE Sensex 30 (BSESN)
7	Endonezya	IDX Composite (JKSE)
8	Ürdün	Amman Borsası (AMGNRLX)
9	Fas	Tüm Fas Hisseleri (MASI)
10	Meksika	S&P/BMV IPC (MXX)
11	Malezya	FTSE Malaysia KLCI (KLSE)
12	Nijerya	NSE 30 (NGSE30)
13	Peru	S&P Lima General (SPBLPGPT)
14	Filipinler	PSEi Composite (PSI)
15	Rusya	MOEX Russia (IMOEX)
16	Tayland	SET Index (SETI)
17	Tunus	Tunindex (TUNINDEX)
18	Türkiye	BİST 100 (XU100)
19	Vietnam	HNX 30 (HNX30)
20	Güney Afrika	South Africa Top 40 (JTOPI)
21	Sudi Arabistan	MSCI TADAWUL 30 Price Return (MISAT0002PSA)
22	Şili	S&P CLX IPSA (SPIPSA)
23	Kolombiya	COLCAP (COLCAP)
24	Panama	Baltic Panamax (BPNI)
25	Ukrayna	PFTS (PFTSI)
26	Sri Lanka	CSE All-Share (CSE)
27	Hırvatistan	CROBEX (CRBEX)
28	Macaristan	Budapest SE (BUX)
29	Polonya	WIG30 (WIG30)
30	Ekvador	Ecuador General Adj (BVQA)
31	Jameika	JSE Market (JSEMI)
32	Kenya	Kenya NSE 20 (NSE20)
33	Botsvana	BSE Domestic Company (DCIBT)

Muhasebe Meslek Mensupları Açısından Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi: Trabzon İli Örneği

Büşra Tosunoğlu ³¹⁸, Selim Cengiz ³¹⁹, Elvin Rzazade ³²⁰

Öz

Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayınlanan Türkiye Finansal Raporlama Standartları (TFRS/TMS), bağımsız denetime tabi olan işletmeleri kapsamaktadır. Ancak bağımsız denetim tabi olup kamuya hesap verme yükümlülüğü bulunmayan işletmeler için TFRS veya Büyük ve Orta Ölçekli İşletmeler için Finansal Raporlama Standardından birisini kullanmaları yönünde bir tercih hakkı verilmiştir. Bu çalışmanın amacı, BOBİ FRS'nin taslağı niteliğinde tanımlanan, Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi ve Uygulamalarının muhasebe meslek mensupları açısından değerlendirilmesini içermektedir. Bu doğrultuda Trabzon İl'inde faaliyet gösteren muhasebe meslek mensuplarına, yerel finansal raporlama çerçevesi ve uygulamalarına ilişkin görüşleri ve öngörülen değişiklikleri içeren bir anket formu uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde frekans, t-testi ve tek yönlü varyans analizi (ANOVA) kullanılarak muhasebe meslek mensuplarının demografik özelliklerine yönelik farklılıkların olup olmadığı değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları değerlendirildiğinde, meslek mensuplarının büyük çoğunluğuna göre YFRÇ şeffaf ve anlaşılır ve kullanım kolaylığı sayesinde büyük ve orta ölçekli işletmelerin finansal yüklerini hafifletmektedir. Çalışmada ayrıca meslek mensuplarının eğitim ve mesleki unvan değişkenlerine göre genel olarak YFRÇ ve YFRÇ ile birlikte öngörülen değişikliklere ilişkin görüşlerinde anlamlı bir farklılığın olmadığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: BOBİ Finansal Raporlama Standartları, Yerel Finansal Raporlama Çerçevesi, Muhasebe Meslek Mensupları

Evaluation of Local Financial Reporting Framework From Accounting Professionals' Point of View: Practice of Trabzon Province

Abstract

Public Oversight Accounting and Auditing Standards issued by the Institution of Turkey Financial Reporting Standards (IFRS / IAS), include businesses that are subject to audit. However, companies that are subject to independent audit and do not have public accountability, have been given a choice to use either TFRS or Financial Reporting Standard for Large and Medium-Sized Enterprises. The purpose of this study is to evaluate the Local Financial Reporting Framework and Applications, defined as the draft of BOBİ FRS, in terms of professional accountants. In this direction, a questionnaire form was applied to the professional accountants operating in Trabzon Province, containing their views on the local financial reporting framework and practices and the anticipated changes. In the analysis of the data, frequency, t-test and one-way analysis of variance (ANOVA) were used to evaluate whether there were differences in the demographic characteristics of accounting professionals. When the analysis results are evaluated, the vast majority of professionals find the YFRÇ transparent and understandable, and its ease of use reduces the financial burden of large and medium-sized enterprises. In the study, it was also determined that there

³¹⁸ Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, busra.tosunoğlu@gumushane.edu.tr, Orcid:0000-0001-6292-2770.

³¹⁹ Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İİBF, scengiz@karatekin.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2013-9590.

³²⁰ Gümüşhane Üniversitesi, elvinrzazade14@icloud.com, Orcid: 0000-0002-6134-7169.

is no significant difference in the views of YFRÇ according to the variables of education and professional title of the members of the profession.

Keywords: BOBI Financial Reporting Standards, Local Financial Reporting Framework, Accounting Professionals

Musa Cârullah Bigiyef'e (1875-1949) Göre Sünneti İnkârın İmkânsızlığı

Muhammet Ali Asar ³²¹

Öz

Müslüman âlimlerin kahir ekseriyetine göre sünnet, kitapla birlikte dinin en önemli iki kaynağından birisi olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte sünnetin neliği, dindeki yeri, Kur'an karşısındaki konumu, teşri değeri erken dönemlerden itibaren tartışılmış, belli itikâdî, siyasi ve ilmi ekoller bu çerçevedeki görüşlerini ortaya koymuşlardır. Bu konuda, erken dönem haber-i vâhid özelinde sünnete itirazlar bir tarafa bırakılacak olursa; on dokuzuncu yüzyıldan itibaren özellikle oryantalistlerin etkisiyle tartışma farklı boyutlar kazanmış, İslam dünyasında sünneti dinin kaynağı kabul etmeyen, sünneti reddeden ve sadece Kur'an'la yetinilmesi gerektiğini savunan bir görüş zuhur etmiştir.

Rusya'nın Rostov şehrinde dünyaya gelen ve yirminci asrın önemli İslam mütefekkirlerinden olan Bigiyef, Afganistan'da İngilizler tarafından hapsedildiğinde, kendilerine Ehl-i Kur'an adını veren ve sünneti reddeden bir toplulukla karşılaşmış, onların görüşlerine reddiye hüviyetinde "Kitabü's-sünne" adlı eserini kaleme almıştır. Bu tebliğde, "Kitabü's-sünne" özelinde sünneti inkâr edenlerin öne sürdüğü gerekçeler ve Bigiyef'in onlara itirazları analiz edilmekte, sünnet müdafaasının parametreleri ortaya konmaktadır. Bu bağlamda erken dönemde sünnetin delil olmasına eleştirel yaklaşanlarla çağdaş sünnet karşıtlarının argümanları değerlendirilerek mukayese edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Musa Cârullah Bigiyef, sünnet, red, müdafaa.

The Impossibility of Denial of Sunnah According to Musa Cârullah Bigiyef (1875-1949)

Abstract

According to Muslim scholars, Sunnah is regarded as one of the two most important sources of religion along with the Book. However, the clarity of Sunnah, its place in religion, its position among the Qur'an and its decisive value have been discussed from the early periods, and certain creeds, political and scientific schools have revealed their views within this framework. If the objections attributed to Sunnah, regarding the early period of *Khâbar al-Wâhid* are left aside; since the nineteenth century, especially with the influence of orientalist, the debate has gained different dimensions, and a view has emerged in the Islamic world that does not accept Sunnah as the source of religion, rejects Sunnah and argues that only the Qur'an should be enough. When Bigiyef, who was born in Rostov, in Russia and was regarded as one of the important Islamic thinkers of the twentieth century, was imprisoned by the British men in Afghanistan, when he encountered a community that called themselves the Ehl-i Quran rejecting the Sunnah, he wrote his work, named "Kitabu's-sunna", which rejected this community's views. In this communiqué, the reasons, put forward by those who deny the Sunnah and Bigiyef's objections to them are analyzed and the parameters of defense of the Sunnah are revealed. In this manner, the arguments of those who criticize *Khâbar al-Wâhid*'s role and position for being the evidence of religion in the early periods and of those who are contemporary opponents of Sunnah are comparatively evaluated.

Keywords: Hadith, Musa Cârullah, Bigiyef, sunnah, rejection, defense.

³²¹ Dr. Öğretim Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı, muhammetali.asar@gmail.com, ORCID: 0000 0002 3672 5885

Giriş

Musa Cârullah Bigiyef (1875-1949) Rusya'nın Rostov şehrinde doğdu. Oradaki medreselerde bir müddet eğitim gördükten sonra Buhara medreselerinde eğitimine devam etti. Daha sonra sırasıyla İstanbul, Kahire, Mekke, Medine, Diyûbend, Şam, Beyrut gibi şehirlerde ilim tahsil etti. İran, Irak, Japonya, Mısır, Hindistan, Almanya gibi ülkelerde araştırmalar yaptı. Gezip gördüğü medreselerde taklide ve ezbere dayalı eğitim sistemini görünce hayal kırıklıkları yaşadı. İslami ilimlerde ıslah ve yenilik fikirlerinden etkilendi. Araştırmalarını genellikle Kur'an tarihi, hadis ve fıkıh dallarında yoğunlaştırdı. Yenileşmeyi savunmasına, taklide karşı olmasına ve içtihadın gerekliliğine inanmasına rağmen İslamiyet'in asla reforme edilemeyeceğini savundu. Telif, tercüme ve şerhlerle birlikte basılmış eserlerinin sayısı altmış civarındadır. İdil-Ural bölgesinin yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden birisi olan Musa Cârullah, İslam dünyasının yaşadığı sıkıntılarla yakından ilgilenmiş, ıslah ve tecdit hareketlerini takip etmiş, Kur'an ilimlerine, İslam hukukuna ve hadis ilmine vakıf çok yönlü bir âlim ve düşünürdür (Kanlıdere, 2006, c. 31, ss. 214-216).

Musa Cârullah'ın yaşadığı dönem hadis tarihi açısından sünnetin dindeki yerinin yoğun olarak tartışıldığı bir dönemdir. Bu dönemde, hadis karşıtı söylemin üst başlığı "Kur'an İslam'ı" dır. Hint alt kıtasında ortaya çıkan bu akım, Kur'an İslam'ı söylemini dillendirmekte, kendilerini Kur'anıyyun olarak isimlendirmekte, Kur'an'da her şeyin bulunduğunu söylemekte, Kur'an'la yetinmekte, sünnetin hiçbir şekilde dinde hüccet, delil ve kaynak olmadığı fikrini savunmaktadır (Bigiyef, 2000, s. IV). Bunların sünneti inkâr fikirleri sünnetin kaynağının vahiy olmadığı temel paradigmasına dayanmaktadır. Bu ekol, sünnet inkârcılığı bağlamında sünnet-vahiy ilişkisini reddetmektedir. Buna göre sünnet vahiy değildir. O, sadece insanların Hz. Peygamber'e nisbet ettikleri sözlerden oluşmaktadır. Hz. Peygamber'e Kur'an dışında herhangi bir vahiy gelmemiştir (Sancaklı, 2017, s. 33). Bu ekole göre, Müslümanların ilerleme ve gelişmelerine engel olan din anlayışının asıl sebebi hadislerdir. Hadislerin dini bir kaynak olarak kabul edilmemesi gerektiği gibi, Kur'an Hz. Peygamber'in açıklamasına ihtiyaç duymayacak kadar açıktır. Hz. Muhammed'in görevi Kur'an'ı insanlara sadece iletme, Hz. Peygamber'in kararları ve uygulamaları sonraki nesiller için bağlayıcı değildir (Yücel, 2018, s. 223).

Kimi hadisçiler Kur'an'la yetinme fikri ya da sünnetin inkârı olgusunun yakın dönemde ilk defa ortaya çıkmış bir mesele olmadığını, İslam'ın ilk yıllarında da benzer bir anlayışın olduğunu örneklerle vurgulamaktadır (Kırbaşoğlu, 2002, ss. 128-131). Ancak gerek tarihte gerek günümüzde bu söylemi dile getirenlerin tamamı sünneti inkâr etme eğiliminde olmayıp, hadislerle tenkidi açıdan yaklaşılması fikrini benimsemektedir. Bundan dolayı İslam'ın ilk dönemlerinde "Kur'an bize yeter" diyenler ile yakın tarihimizde bu söylemi dillendirenlerin şartlar ve gayeler nokta-i nazarından tefrik edilmesi gerekmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanlar arası iç savaşlarla sonuçlanan fitneler, uydurma hadis üretme ameliyesi, dış etkenlere karşı sünneti koruma hassasiyeti bazılarının Kur'an bize yeter söylemini güvenli bir liman olarak görmelerine sebep olmuş olabilir. Muhtemelen onlar Kur'an bize yeter derken sünneti tümünden inkâr etmek gibi bir düşünceye de sahip değillerdi. Nitekim geçmişte hiçbir mezhep sünnetin dinin kaynağı olduğunu tümünden reddetmemiş, bazı rivayetlerin kabul edilemeyeceğini ifade etmiştir (Ertürk, 2003, ss. 12-13). Nitekim Hârici/İbazi imamı Rebi b.

Habîb'in (ö. 180/796) sahih hadisleri *el-Câmiu's-sahîh* adlı eserinde toplayan ilk müellif olması bu tezi desteklemektedir (Erul, 2007, c. 34, s. 494).

Son dönemdeki Kur'an İslam'ı söylemi ve sünneti reddetme temâyülü farklı sebeplere bağlanmaktadır. Bunlardan birisi, İslam dünyasını maddi manevi felaketten kurtarma yolunun Kur'an merkezli bir birliktelikten geçtiği inancıdır. Buna göre hadisler bu düşüncenin önündeki en büyük engeldir. Çünkü hadisler birbiriyle çelişkili bilgiler içermekte, Müslümanların ayrı mezhep ve görüşlerde olmalarına yol açmakta, bilimsel gerçeklere aykırı bilgiler içermektedir (Yıldırım, 2003, s. 185). Diğer bir yaklaşıma göre ise, İslam tarihinde Hz. Peygamber'in otoritesi ilk defa İngilizlerin Hindistan'ı işgal etmesiyle doğrudan hedef alınmıştır. Sünneti reddetmek ve Kur'an İslam'ı söylemi bir İngiliz projesidir. İngilizlerin "Sir" unvanını verdikleri Seyid Ahmed Han, Hz. Peygamber'in misyonunu postacılığa kadar indirgemiş, bu misyon Kur'an insanlara ulaşınca sona ermiştir (Sancaklı, 2017, s. 33).

Coğrafi ağırlık merkezi Hint alt kıtası ve Mısır, fikrî alt yapısı modernizm ve oryantalizm olan Kur'ancı yapının kurucu ve takipçileri genellikle Ehl-i hadis ekolünden kopanlar, misyoner okullarından mezun olanlar, İngiltere de tahsil görenlerden müteşekkildir (Birişik, 2002, c. 26, ss. 428-429). Kendilerini Kur'ancılar olarak isimlendiren ve İslam dünyasına hiçbir güven telkin etmeyen böyle karma bir yapı, Kur'an'ın hıfzını ve hatmini dışlayarak da kendi iç tutarsızlığını ortaya koymaktadır (Ürkmez, 2016, s. 180).

Musa Cârullah, Hindistan'dan Afganistan'a geçerken İngilizler tarafından Peşaver'de hapse atılmış, cezaevinde karşılaştığı ve kendilerine Ehl-i Kur'an adını veren ve sünneti reddeden bazı kimselere karşı *Kitâbü's-sünne* adlı eserini kaleme almıştır (Görmez, 2002, s. 97). O, bu eserinde sünnetin tanımları ve farklı kullanımlarını, sünnetin kesin hüküm bildiren delil oluşunu, sünneti inkârın imkansızlığını, Kur'an'da Hz. Peygamber'in konumunu, İslam'da bilgi kaynaklarını ele almıştır (Bigiyef, 1945, ss. 1-128).

Bu tebliğde, kendilerini Ehl-i Kur'an olarak isimlendiren ve sünneti inkâr edenlerin gerekçeleri, Cârullah'ın bu gerekçeleri çürütmesi ve bu bağlamda sünneti inkâr etmenin mümkün olmadığı ortaya konulmaktadır. Kendisini Kur'ancılar olarak isimlendiren yapının sünneti inkâr gerekçeleri belli başlı iddialar çerçevesinde temerküz etmektedir. Bunlar, hadislerin iki yüz yıl sonra kaynaklarda toplanması, hadislerin Kur'an'a aykırı olması, hadislerin sayısı, hadislerde çelişki olması, uydurma hadislerin bulunması, sünnetin insanları Kur'an'dan alıkoyması, Hz. Peygamber zamanında hadislerin yazılmaması, hadislerin haber-i vâhidlerden oluşması gibi başlıklar şeklinde sıralanabilir. Burada söz konusu iddialardan yalnızca ikisi incelenecektir.

1. Uydurma Hadislerin Yaygın Oluşu

Hz. Peygamber'in ağzından uydurulan ve iftira edilerek ona nispet edilen söz manasında kullanılan "Mevzu" tabiri (Kandemir, 1997, s. 14) icad edilmiş ve uydurulmuş kelimeleri ile tanımlanmaktadır (İbn Salâh, 1986, s. 98). Mevzu hadis uydurma gerekçeleri ve şekilleri dikkate alınarak şöyle de tarif edilmektedir: Başta İslam dinine kastedenler olmak üzere mensup oldukları siyasi fırka ve hizipleri, fikhî mezheplerini, kabilelerini, dillerini, beldelerini, peşinden gittikleri imamlarını methetmek, halife ve emirlerin nezdinde yüksek mertebeler kazanmak, cemaatin teveccühüne nail olmak, halkın dini emir ve nehiylere karşı rağbetini artırmak maksadıyla din düşmanlarının, yalancıların ve cahillerin uydurdukları, sonra bu uydurulan

şeylere derecelerini yükseltmek için tanınmış hadis ravilerinden düzdükleri isnadlar ekleyerek hadismiş gibi Hz. Peygamber'e iftira ile isnad ettikleri yalan sözlerdir (Koçyiğit, 1980, s. 255).

Hadis tarihinin bir gerçeği olan, kimilerine göre Hz. Peygamber hayatta iken (Görmez, 2017, s. 76), genel kabul olarak da Hz. Osman'ın şehadetini takip eden iç karışıklıklar ve hizipleşmeler bağlamında ortaya çıkan hadis uydurma faaliyetleri ve bunun neticesinde neşvünemâ bulan rivayetler on dokuzuncu yüzyılda hadis inkârcılarının hadisi reddetme sebeplerinden birisi olarak tezâhür etmektedir (Sancaklı, 2017, s. 105). Oysa ki, hadisçiler henüz ilk asırdan itibaren uydurma rivayetleri gerçeklerinden ayırmak için isnad sisteminin inşası başta olmak üzere sened ve metin tenkidi metotlarını geliştirmişler, hadis ravilerini makbul olup olmamalarına göre kategorize etmişler, sahih olup olmamalarına göre hadisleri tasnif etmişler, uydurma rivayetleri tanımaya yönelik alametleri belirlemişler, müstakil eserlerde cem etmişler, bu rivayetlerin daha çok yer aldığı konulara dikkat çekmişlerdir (Kandemir, 1997, ss. 93-189).

Bütün bu çabalara ve rivayetlerin sahihi ile sakiminin büyük ölçüde tefrik edilmiş olmasına rağmen on dokuzuncu yüzyılın hadis inkârcıları, uydurma rivayetlerin varlığını gerekçe göstererek hadisleri reddetme eğiliminde olmaktan çekinmemişlerdir. Onlara göre, mânâ ile rivayet edilerek deforme olan hadislerle uydurmalar da ilave edilmiş, ulema sahih olanlarla uydurma olanları tefrik edecek güvenli bir yöntem tesis edememiştir (Y. Ünal, 2001, s. 39). Onların bu cüretkâr kabullerinde hiç şüphesiz dönemin oryantalistlerinin etkisi büyüktür. Oryantalistlerin önde gelenlerinden Ignaz Goldziher (1850-1921) hadislerin Hz. Peygamber'le bir ilişkisinin olmadığını, hadis olarak zikredilen bilgilerin Müslümanlar arası siyasi çatışmalar ve fırkaların ihtilafında tarafların kendi görüşlerini desteklemek amacıyla peygamberin otoritesinden güç devşirmek için ortaya konulmuş metinler olduğunu ifade etmektedir. Ona göre hiçbir hadisin Hz. Peygamber'in sözü ve onun davranışlarının tasviri olduğu ispat edilemez (Goldziher, 1971, ss. 2: 19-83). Diğer bir oryantalist Schacht (1902-1969) ise merfu nitelikli ahkâm hadislerinin sonraki tarihlerde formüle edildiğini, bu hadislerin hukûkî bir doktrinin sahte ifadesi olduğunu söylemektedir (Schacht, 1967, s. 149). İslam dünyasının hadis inkârcıları adeta oryantalistlerin bu fikirlerini mutlak doğru kabul etmişler, tüm hadisleri uydurma gibi telakki etmekte bir beis görmeyerek hadisleri inkâr düşüncelerini bu temel üzerine inşa etmişlerdir. Onların bu yaklaşımı sünneti inkâr düşüncesinin dış kaynaklı bir proje olduğunu öne süren görüşleri de desteklemektedir (Sancaklı, 2017, s. 33).

Cârullah'a göre sünneti inkâr edenlerin ortaya koyduğu uydurma hadislerin yaygın olduğu iddiası sünnetin inkâr edilmesini mazur gösterecek, bir delil olarak asla kabul edilemez. Hadisçilerin ve fakihlerin muhteşem gayretleriyle hadisin sahihi sakiminden ayrılmıştır. En son hak din olan İslam'ın ismetinin de bir gereği olarak hadis uyduranlar ürettikleri rivayetleri dinin meşâirinin, temel ilkelerinin arasına ilhak etme imkânı bulamamışlardır. Hz. Peygamber'in sünneti, sireti ve hayatına dair bilgilerde uydurma rivayetler üzerine inşa edilen bir alan mevcut değildir. Aynı şekilde mezhepçi mutaassıpların, uydurma kıssa ve hikâyelerle halkın zihnini yanlış bilgilerle dolduran kişilerin uydurdukları rivayetler de fıkıh etkilememiş ve pratik fıkıh uygulamalarında bu tür rivayetlerin izlerine rastlanmamaktadır. Ayrıca günümüzde mevzu hadisler ayan beyan ortadadır ve hiçbir hak mezhebin uydurma rivayetlere göre bina edilmiş bir görüşü bulunmamaktadır. Yine İslam'ın edebine veya İslam ahlakına kaynaklık eden uydurma bir peygamber uygulaması da söz konusu değildir. Uydurma rivayetlerin yaygın oluşu iddiasıyla Kur'an bize yeter diyenler yanlarındaki hak ile batılı ayırt eden Kur'an'a bakarlarsa

zaten uydurma ile gerçeği kolayca ayırt edebilirler (Bigiyef, 1945, ss. 39-40). Ayrıca ona göre uydurma hadisler akla, fitrata, Kur'an'a, tarihi verilere, Hz. Peygamber'in sabit sünnetine ve ümmetin icmainın olduğu meselelere muhaliftir. Herhangi bir rivayet bu esaslardan birisine aykırı ise onun uydurma olduğuna hükmedilir. Zira hadisçiler, önce metni tetkik etmişler sonra senedin tetkikine başlamışlardır (Bigiyef, 1945, ss. 47-48).

Cârullah uydurma hadislerin varlığından dolayı sünneti inkâr edenlere hem aklî hem de naklî delilleri kullanarak cevap vermektedir. O, öncelikle uydurma rivayetlerin varlığını kabul etmekte, mutasavvıfların ve mezhep mutaassıplarının bu konudaki rolüne işaret etmektedir. Kendilerini Ehl-i Kur'an olarak tavsif edenlerin paradoksal yaklaşımına dikkat çekmekte, onlara hak ile batılı ayırt eden (el-Enfâl, 8/29) Furkan'a bakmalarını tavsiye etmekte, bunu yaptıkları takdirde uydurma rivayetleri sünnetten rahatlıkla tefrik edebileceklerini söylemektedir. Onun temel referans alanlarından birisi de uygulamada, dinin temel dinamiklerinde, ahlâkî değerlerinde ve Hz. Peygamber'in hayatı ile ilgili bilgilerde uydurma rivayetlerden kaynaklı kirliliğinin bulunmaması, bu alanlarda uydurma rivayetlerin etkisinin görülmemesidir. Ayrıca o, sahih hadislerle uydurmaların çok hassas çalışmalarla birbirinden ayrıldığı konusunda hiçbir şüphe duymamaktadır.

2. Sünnet İnsanları Kur'an'dan Alıkoymaktadır

Peygamberlere inanmak iman esaslarından birisidir. Her Müslüman, İslam'ın ilk şartı olan kelime şehâdetle Hz. Peygamber'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğunu kabul etmektedir. Şüphesiz bu iman ve kabulleniş peygamberin Allah'tan alıp insanlara bildirdiklerine inanmaktır (Gürler, 2019, s. 39). Bu bağlamda Kur'an'ın birçok ayeti müminlerin Hz. Peygamber'e itaat etmesini emretmektedir. Bu ayetlerin hepsinin ortak mesajı müminlerin Allah'a ve peygambere itaat etmesi, Peygamber'e karşı gelmekten sakınmaları, Peygamber'e tâbi olmaları, O'nun verdiği hükümlere ve ihtilafli meselelerdeki kararlarına uymalarıdır (Küçük, 1997, ss. 127-135). Bu ayetlerde zikredilen Allah'a itaatten maksat Kur'an'a, onun emir ve yasaklarına itaattir. Resule itaat sağlığında bizzat kendisine; emir yasak ve talimatlarına, vefatından sonra da sünnetine itaat anlamına gelmektedir. Sünnete uymak, sağlığında onun kendisine uymak iken, bugün için sünnete uymak, sünneti bize aktaran hadisler aracılığıyla gelen "Hz. Peygamber'in mesajını" doğru anlamakla mümkündür (Gürler, 2019, s. 43). Kur'an'ın evrensel ve açık mesajlarından anlaşıldığı üzere Kur'an ve sünnet arasında bir kopukluk ve müstakillik olduğunu düşünmek, gerek nübüvvet anlayışının gerekse Kur'an'ın bütünlüğünün göz ardı edilmesiyle ortaya çıkmış sapmalardır. Sadece Kur'an'dan hareketle yeknesak bir İslam birlikteliği ortaya koymak aklen de târihen de mümkün değildir (Hatipoğlu, 2007, s. 18).

Musa Cârullah'a göre sünneti inkâr edenlerin gerekçelerinden birisi de sünnetin insanları Kur'an'dan alıkoymuşu iddiasıdır (Bigiyef, 1945, s. 40). O, bu iddiayı öncelikle Kur'an'dan hareketle, Kur'an'ı merkeze alarak cevaplandırmıştır. Bu yöntemi günümüz hadisçileri de sıkça kullanmaktadır (Kırbaşoğlu, 2002, ss. 148-187; Köktaş, 2019, ss. 33-40).

Cârullah öncelikle "Kim Allah'a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!" (Nisâ 4/69), ayetini ele alır ve şu açıklamaları yapar. Bu ayette lütufta bulunan dört gruptan bahsedilir. Allah'a ve Resulüne itaat edenler Allah'ın fazlı ile bu gruba dâhil edilmektedir. Kur'an'ı insanlığa tebliğ eden Hz. Peygamber, bu lütfu mazhar olanların

başında gelmektedir (Bigiyef, 1945, s. 43). Onun, sünneti temellendirdiği ayetlerden birisi de şudur: “Onlara Allah’ın indirdiğine ve peygambere gelin, dendiğinde, atalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter, derler.” (Mâide, 5/104). Ona göre, Allah burada insanları Kur’an’a davet ettiği gibi peygambere, onun rehberliğine ve sünnetine de davet etmektedir. Kur’an, Hz. Peygamber’in rehberliğini kitabın rehberliği gibi ilahi bir delil olarak kabul etmektedir (Bigiyef, 1945, s. 46). Başka bir ayette de “Soyumuzdan, senin ayetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları arındıracak bir elçi çıkar Rabbim!” (Bakara, 2/129) buyrulur. Bu ayette Hz. Peygamber’in dört görevi sıralanmaktadır. Bunlar ayetleri okumak, kitabı öğretmek, hikmeti öğretmek ve tezkiye edip, arındırmaktır. Hz. Peygamber’in Kitap ve hikmeti öğretmesi, toplumu arındırması söz, filleri, örnek hayatı ve rehberliği ile mümkündür. Kur’an, Hz. Peygamber’in bu rehberliğini teyit etmiş, kabul etmiş böylece sünnet teşriide birinci delil olmuştur (Bigiyef, 1945, s. 49).

Cârullah’ın bu iddiaya karşı kullandığı argümanlardan bazıları da hadislere dayanmaktadır. Onun seçtiği rivayetlerden bazıları şöyledir: “Sizi gecesi gündüz gibi apaçık olan bir yol üzere bıraktım.” (İbn Mâce, ts, “Mukaddime”, 6); “Size iki emanet bırakıyorum. Onlara tutunduğunuz müddetçe dalâlete düşmezsiniz. O iki emanet Kur’an ve sünnettir.” (Mâlik, 2004, “Kader”, 3). Hz. Peygamber’in sîret ve sünnetinde müminlerin siyasi, edebi ve sosyal hayatı için oldukça önemli ilkeler mevcuttur. Bundan dolayı sünnetten yüz çevirenin ayağı kayar, hata eder ve dalâlete düşer (Bigiyef, 1945, ss. 41-42). Cârullah’ın kullandığı delillerden birisi de şu rivayettir: “İyi biliniz ki, sözlerin en güzeli Allah’ın kelmamıdır. En güzel rehberlik ise Hz. Muhammed’in rehberliğidir. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkan bidatlerdir. Her bidat dalâlettir ve dalâlet insanı ateşe götürür.” (Müslim, ts, “Cum’a”, 43). Bir insan en güzel kelmamın Allah kelmamı olduğuna inanıyor ve bunu dillendiriyorsa en güzel rehberliğin Hz. Peygamber’in rehberliği olduğu nasıl inkâr edebilir? (Bigiyef, 1945, s. 42).

Cârullah’ın da benimsediği öncelikle ayet ve hadisleri delil getirerek sünnet münkirlerine cevap verme yöntemi ve bu çerçevede kullanılan argümanlar günümüz hadis araştırmacıları tarafından değerlendirilmiştir. Buna göre, sünnetin kaynaklık değerinin hadislerle ispata çalışılması sünnetin hücciyeti konusunda en problemlili alanı oluşturmaktadır. Hz. Peygamber’in ve onun sünnetinin otoritesini Kur’an’ı temel alarak delillendirmek ve savunmak ne kadar isabetli ve doğru bir metotsa bunu hadislerden yola çıkarak gerçekleştirmeye çalışmak o kadar sun’i ve isabetsiz bir yöntemdir. Sünnet ve hadisin müstakil olarak veya Kur’an’la birlikte hüküm kaynağı olduğunu ifade eden rivayetlerin sıhhat açısından sorunlu oldukları iddia edilmektedir (İ. H. Ünal, 2018, s. 29). “Erike hadisi” olarak isimlendirilen, şöhrat bulan ve sünnetin müstakil bir hüküm kaynağı olduğunu ispat sadedinde kullanılan delillerin en başında gelen rivayet (Özaşar, 1998, ss. 20-33) ile Hz. Peygamber’in Kur’an ve sünneti “emanet” olarak bıraktığını ifade eden rivayetler (Erul, 2007b, ss. 10-33) bunlardandır.

Cârullah’ın “Sünnet insanları Kur’an’dan alıkoymaktadır” iddiasına kitap ve sünnetten deliller dışında akli delillerle de mukabelede bulunduğu görülmektedir. Onun sünneti savunmak için ortaya koyduğu akli deliller şu şekilde sıralanabilir:

a. Ümmetin arasında ortaya çıkan ihtilaflar sünnetten kaynaklanmamaktadır. İnsanların hevâ ve heveslerinin esiri olmalarının sonucu bu ihtilaflar ortaya çıkmıştır. Kelamcılar Kur’an’ın açık hükümleri hususunda ihtilaf etmektedir. Siyasi ve itikâdî fırkaların Kur’an ayetleri

üzerindeki ihtilafı kötü bir olgu olarak değerlendirilmezken sünnetten kaynaklı ihtilafların böyle değerlendirilmesi kabul edilemez.

b. Kur'an Allah'ın kitabıdır ve ümmet için yeterlidir. Biz Kur'an'ı ne başka bir şeyle değiştirmek ne de onun yerine başka bir şey koymak isteriz. Ancak sünneti dinin kaynağı ve dinin temeli olarak görmemizin sebebi Kur'an'ı bizden daha iyi bilene tâbi olmak içindir. Kur'an'ı en iyi bilen kişi de Allah'ın Resulüdür.

c. Tarih boyunca bütün toplumlar peygamberlerinin ve bilge kişilerin hayatları boyunca yaptıklarını ve söylediklerini toplumsal ve değerli bir sünnet olarak görmüşler ve bu sünneti kendilerinin rehberi olarak telakki etmişlerdir. Bu hiç kimsenin inkâr edemeyeceği tabii bir durumdur. Hal böyle iken son peygamber Hz. Muhammed'in bilge kimselere, kanaat önderlerine ve tüm peygamberlere verilen bu şereften yoksun bırakılması düşünülemez. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in yaptıkları, söyledikleri ve hayatı bütün insanlık için rehberlik edecek niteliktedir. Allah onu özellikle bütün âlemlere rahmet olarak göndermiştir.

d. Allah, bütün peygamberlerin insanlık için en güzel örnek olduğunu beyan etmektedir. Bu minvalde Hz. Peygamber'in örnek hayatının ümmetin yaşantısına şekil veren bir delil olmaması, doğruyu gösteren hikmetli bir yol kabul edilmemesi mümkün değildir. Hz. Peygamber'in yirmi üç yıllık risâlet dönemi içerisinde sergilediği örneklik bütün ümmetin edebi, sosyal ve siyâsi hayatı için hikmetli prensipler ihtiva etmektedir.

e. Peygamberlerin sünnetlerine tâbi olmak, onları ilk ve en büyük hüccet olarak kabul etmek konusunda bütün şeriatlar müttefiktir.

f. Sünnet, İslam'ın dört aslı arasında birinci sıradaki delildir. Sünnetin delil oluşundan kaynaklı ümmetin yüz yüze kaldığı herhangi bir sıkıntı söz konusu değildir. Sünneti inkârın hiçbir faydası yoktur. Sünneti inkâr etmek Hz. Peygamber'in ashabıyla birlikte inşa ettikleri evin direklerini yıkmak gibidir (Bigiyef, 1945, ss. 40-52).

Sonuç ve Değerlendirme

Hint-alt kıtasında on dokuzuncu asırda zuhur eden sünneti inkâr hareketi çıkış noktası, söylemleri ve etkileri itibarıyla masum ve sadece Kur'an'a sarılmayı gaye edinen bir hareket olarak görülemez. Bu hareketin hicri ilk asırlardaki "Kur'an bize yeter" ya da "Bize Kur'an'dan haber ver" söylemlerini dillendirenlerle sadece retorik benzerliği söz konusudur. Zira İslam tarihi boyunca Hz. Peygamber'in örnekliğini, rehberliğini, önderliğini, sünnetini, sünnetin yazılı malzemeleri olan hadislerini tümünden reddeden bir yapıyla karşılaşmamıştır. Mu'tezile veya Haricilerin de böyle bir yaklaşımı söz konusu değildir. Bazı ilim adamlarının iddia ettiği gibi, bu akımın İslam ve Müslümanlar üzerinde siyâsi ve itikâdi emelleri olanlar tarafından ortaya çıkarıldığı kuvvetle muhtemeldir.

Bu akım İslam dünyasının farklı bölgelerinde yayılmaya başlayınca onların görüşlerini reddetmek amacıyla çok sayıda neşriyat yapılmıştır. Yirminci asrın önemli Müslüman fikir adamlarından olan Musa Cârullah da bu yapının görüşlerine karşı "Kitabü's-sünne" adlı eserini telif etmiştir. O, eserinde bu ekolün sünneti inkâr sebeplerinden ikisini ele almış ve sünnetin inkârının imkânı olmadığına dair argümanlarını ortaya koymuştur. O, uydurma rivayetlerin varlığı ya da sünnetin Kur'an'dan alıkoyduğu iddialarına cevap vermiş, bu iddiaların asla sünneti inkârı mazur gösteremeyeceğini belirtmiştir. O, hem Kur'an ve sünnetten getirdiği

deliller ile hem de akli deliller ile sünnet münkirlerinin iddialarını çürütmeyi gaye edinmiştir. Onların iddialarını reddederken şu iki temel paradigmayı baz alarak hareket etmiştir.

Hak din olan İslam'ın ismetinden dolayı dinin temel prensiplerinin arasına uydurma rivayetler sokuşturulamamıştır. Hz. Peygamber'in sahih sünnetinde, sîretinde, İslam fıkhı, mezhepleri ve ahlakî üzerinde uydurma rivayetlerin etkisi olmamıştır.

Allah, Hz. Peygamber'e beş görev vermiştir. Bunlar ayetleri okumak, kitabı öğretmek, hikmeti öğretmek, tezkiye edip arındırmak ve insanlara bilmediklerini öğretmektir. Bu görevler Hz. Peygamber'in rehberliğini tespit ve teyit etmekte, sünnetin teşriide birinci delil olduğunu göstermekte ve sünnetin inkârını imkânsızlaştırmaktadır.

Kaynakça

- Bigiyef, M. C. (1945). *Kitabü's-sünne*.
- Bigiyef, M. C. (2000). *Kur'an-Sünnet İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım Kitabü's-sünne*. (M. Görmez, Çev.) (2. bs.). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Birişik, A. (2002). Kur'ânîyyun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ertürk, M. (2003). Nebevî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu Açısından "Kur'ân İslam'ı" Söyleminin İlmî Değeri. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 1(1), 7-29.
- Erul, B. (2007). Rebi' b. Habîb. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Erul, B. (2007b). Hz. Peygamber'in Bize Bıraktığı Miras "Kitap ve Sünnet" Bırakıldığını İfade Eden Rivayetlerin Tetkiki. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 7(1), 10-33.
- Goldziher, I. (1971). *Muhammedianish Studien*. (R. Baber-M Stern, Çev.) (C. 1-2). London: Unwin Ltd.
- Görmez, M. (2002). Musa Cârullah'ın Sünnet Anlayışı (ss. 97-100). I. Uluslararası Musa Carullah Bigiyef Sempozyumu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görmez, M. (2017). *Hadis İlminin Temel Meseleleri* (3. bs.). Ankara: Otto Yayınları.
- Gürler, K. (2019). *Hadis ve Sünnet Anlayışımız* (4. bs.). Ankara: Anadolu Yayınları.
- Hatipoğlu, İ. (2007). Kur'an Sünnet Birlikteliği. *Din ve Hayat Dergisi*, (2), 15-18.
- İbn Mâce, M. (ts). *Sünen*. B.y: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî.
- İbn Salâh, O. (1986). *Mukaddimetü İbni Salâh*. Suriye: Dârü'l-fikr.
- Kandemir, M. Y. (1997). *Mevzu Hadisler Menşei Tanuma Yolları Tenkidi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Kanlıdere, A. (2006). Mûsâ Cârullah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kırbaçoğlu, H. (2002). *İslam Düşüncesinde Sünnet, Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Koçyiğit, T. (1980). *Hadis İstılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Köktaş, Y. (2019). *Hadis Usulü Yazuları* (3. bs.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Küçük, R. (1997). Kur'ân-Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği. *Sünnetin Dindeki Yeri* (1. bs.). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Mâlik, M. (2004). *el-Muvattâ* (C. 1-8). Birleşik Arap Emirlikleri: Müessetü Zâyed b. Sultan.
- Müslim, H. (ts). *el-Câmi'u's-sahîh*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-Arabî.

Özafşar, M. E. (1998). Polemik Türü Rivayetlerin Gerçek Mahiyeti. *İslâmiât*, 1(3), 19-48.
Sancaklı, S. (2017). *Hadis İnkarcılığı: Hadis Karşıtlarının İddiaları ve Cevaplar* (2. bs.). İstanbul: Rağbet Yayınları.

Schacht, J. (1967). *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. London: Oxford.

Ünal, İ. H. (2018). Sünnetin Temellendirilmesi Problemi. *İlahiyat Akademi Dergisi*, (7-8), 25-39.

Ünal, Y. (2001). *Hadisin Doğuş ve Gelişim Tarihine Yeniden Bakış*. Samsun: Etüt Yayınları.

Ürkmez, A. (2016). Teori ile Güncel arasında Sünnet/Hadis İnkârı. *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 173-185.

Yıldırım, E. (2003). Sünnet ve Rivayet Karşıtı Söylemlerin Tarihi. *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri* (ss. 155-189). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Yücel, A. (2018). *Hadis Tarihi* (40. bs.). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Gerçekleşen Enflasyon ve Enflasyon Beklentileri Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama

Serdar Göcen ³²²

Öz

Enflasyonla mücadele önemli makroekonomik politika hedeflerinden biridir. Kalıcı olarak düşük enflasyon oranlarına ulaşabilmek için enflasyon beklentilerinin düşürülmesi önem taşımaktadır. Enflasyon beklentilerinin çapalanması dezenflasyon politikasının önemli araçlarından birini oluşturmaktadır. Enflasyon beklentileri üretici ve tüketicilerin harcama, tasarruf ve yatırım kararlarını etkilemekte ve bu kararlar ekonomik faaliyet üzerinde etkili olmaktadır. Enflasyon beklentileri aynı zamanda merkez bankalarının yürüttüğü politikaların güvenilirliğini göstermektedir. Böylece, enflasyon oranlarındaki baz etkisi nedeniyle gerçekleşmiş enflasyon düşüşlerinin kalıcı hale getirilmesi, enflasyon beklentilerinin de düşürülebilmesine bağlıdır.

Türkiye 2001 krizinin ardından önce örtük, 2006 yılında da açık enflasyon hedeflemesine geçmiştir. 2008 küresel krizine kadar başarılı olan enflasyonla mücadele politikaları, daha sonra enflasyon oranının kalıcı olarak tek hanelere indirilememesi ve merkez bankası tarafından belirlenen %5 oranının tutturulamaması nedeniyle başarısız olmuştur. Türkiye ekonomisi için en önemli ekonomik sorunlardan biri olan enflasyonla mücadelede gerçekleşen enflasyon ve enflasyon beklentileri arasındaki ilişkinin araştırılması önemlidir. Bu amaçla, bu çalışmada 2005:01-2020:09 dönemimde aylık veriler kullanılarak araştırılmaktadır. İlk olarak Johansen ve Engle-Granger eş bütünleşme testleri uygulanmıştır. Her iki yöntem sonucunda değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra Toda-Yamamoto ve Hatemi-J asimetric nedensellik testleri uygulanmıştır. Toda-Yamamoto nedensellik test sonuçları gerçekleşen enflasyon ile enflasyon beklentileri arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Asimetric nedensellik testi, enflasyon beklentilerindeki pozitif şokların gerçekleşen enflasyonda pozitif şoklara neden olduğunu, enflasyon beklentilerindeki negatif şokların gerçekleşen enflasyonda negatif şoklara neden olduğunu ve gerçekleşen enflasyondaki pozitif şokların enflasyon beklentilerinde pozitif şoklara neden olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgulara göre, gerçekleşen enflasyon ve enflasyon beklentilerindeki artış birbirlerini beslemektedir. Enflasyon beklentilerindeki azalış ise, enflasyonda düşüşe neden olmaktadır. Enflasyonda kalıcı olarak düşüşün sağlanması ve hedeflerin tutturulması için para politikası güvenilirliğinin sağlanarak enflasyon beklentilerinin düşürülmesinin önemli olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gerçekleşen Enflasyon, Enflasyon Beklentileri, Eş Bütünleşme Testleri

³²² Arş. Gör. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İktisat Bölümü, Osmaniye. serdargocen@osmaniye.edu.tr

BRICSMT Ülkelerinde Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme Etkileri: Panel Veri Analizi

Sevgi Sezer³²³

Öz

Bu çalışmada dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, BRICSMT ülkelerinin 1996 – 2019 dönemi verileri kullanılarak, panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı dört farklı yöntemle test edilmiş ve bu ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmüştür. Serilerin durağanlığı panel birim kök testiyle incelenmiş ve tüm serilerin I(0) oldukları bulunmuştur. Panel regresyon analizleri AMG yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Panelin genelinde; ülkelerin ekonomik büyümesini ihracat ve sermayenin pozitif yönde, işgücünün ise negatif yönde etkilediği görülmüştür. Bireysel sonuçlardaysa; ihracatın ekonomik büyümeyi en fazla Brezilya ve Rusya'da, sermayenin ekonomik büyümeyi en fazla Çin, Güney Afrika ve Meksika'da etkilediği görülmüştür. İşgücündeki artışların ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisinin Hindistan'da daha yüksek olduğu görülmüştür. İthalattaki artışların ekonomik büyümeyi Brezilya, Çin ve Türkiye'de negatif, Rusya'da pozitif etkilediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Serbest Dış Ticaret, Ekonomik Büyüme, BRICSMT Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

Trade and Growth in BRICSMT Countries: A Panel Data Analysis

Abstract

The idea that liberal foreign trade improves countries' economic growth and world wealth has been stated since Adam Smith (1776). According to Smith, through free foreign trade, countries will use their resources more efficiently, division of labor and specialization will rise and which come along with economic growth and increase in wealth. Bringing economic growth and increasing national income and productivity, export is a quite important issue for national firms to grow and to compete with foreign firms. With the help of export; market and production scale of the firms rise, costs become smaller, spare capacity is employed and variety and quality of production better off. Advantages of foreign trade are not limited with the benefits of export. Import also has many benefits for countries. Final consumption goods imported from countries producing cheaply push domestic prices downward and allow consumer price index to go down. High technology production equipment imported from developed countries improves both the amount and quality of domestic production. Cheaper energy and raw material imported from countries having abundant natural resources reduce domestic production costs and boosts economic growth and development. The aim of this study is to analyze the relationship between foreign trade and economic growth for BRICSMT (Brazil, Russia, India, China, South Africa, Mexico and Turkey) countries via panel data analysis. By this way, attention of developing countries will be attracted once again on free foreign trade and its advantages.

Keywords: Free Foreign Trade, Economic Growth, BRICSMT Countries, Panel Data Analysis.

JEL Codes: F11, F43, N10.

³²³Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Banka ve Finans Bölümü, 10700 Örentepe Burhaniye / BALIKESİR, <https://orcid.org/0000-0001-6958-3329> e-mail : sevgi.sezer@balikesir.edu.tr

Giriş

Serbest dış ticaretin ülke ekonomilerine ve dünya refahına katkı sağlayacağı görüşü Adam Smith'ten (1776) beri dillendirilen bir gerçektir ve liberalizmin de temelini oluşturmaktadır. Smith'e göre; ülkeler, diğer ülkelere göre daha düşük maliyetle ürettiği ürünün üretiminde yoğunlaşarak bu ürünleri dışa satacak, yüksek maliyetle ürettiği ürünün üretimini ise diğer ülkelere bırakarak, bu ürünü dışarıdan satın alacaktır. Bu yolla, ülkelerin kaynakları daha etkin biçimde kullanılarak, iş bölümü ve uzmanlaşma sağlanacağı için, serbest ticaret öncesine göre fazla çıktı seviyesine ulaşılacak ve böylece dış ticarete taraf iki ülkede de ekonomik büyüme ve refah artışı gerçekleşecektir. Bütün dünyada serbest dış ticaret kuralları uygulandığında, bütün ülkelerde ekonomik büyüme ve kalkınma hızlanacaktır (Dollar, 1992; Barroand Sala-i Martin, 1995; SinhaandSinha, 1996).

Ekonomik büyümeyi sağlayan, milli geliri ve verimliliği arttıran ihracat, yerli firmaların büyümesi ve yabancı firmalarla rekabet güçlerini artırması açısından büyük önem taşımaktadır. İhracat sayesinde firmaların pazar ve üretim ölçeğini büyür, üretim maliyetleri düşer, ülkedeki atıl kapasite kullanılmaya başlanır, ürün çeşidi ve kalitesi artar (Barro, 2003). Ayrıca ihracat, ülkedeki teknolojik gelişmeyi artırma ve firmaları dış pazarlara açarak, iç piyasadaki müşterilere olan bağımlılıklarını azaltma gibi olumlu etkilere de sahiptir (Sachs ve Warner, 1995).

İhracatın, ülke milli geliri ve ekonomik büyümesini pozitif etkileyeceğine yönelik düşünceye iktisat literatürde, ihracat öncüllü büyüme hipotezi adı verilmektedir. Bu hipoteze göre ülkelerin dünya piyasalarıyla entegre olabilmesinin yolu, serbest dış ticaretin önündeki engellerinin kaldırılmasıdır. Artan dış ticaret, diğer sektörleri de peşinden sürükleyecek ve ekonomik büyümenin lokomotifi durumuna gelecektir (Zang ve Baimbridge, 2012). İhracat öncüllü büyüme hipotezine göre serbest dış ticaret; sanayileşme ve kalkınma üzerinde de olumlu etki edecektir. İhracat öncüllü büyüme hipotezinde ihracat ekonomik büyümeyi; yatırımların etkinliğinin arttırarak, firmalara büyük piyasalara erişim imkânı sağlayıp, üretim ölçeğini büyütür, ticari kısıtlamalar nedeniyle ortaya çıkan rant kollayıcı faaliyetleri ve tekelleşmeyi azaltarak ve yerli üreticileri rekabete zorlayıp, onları yeniliklere açık hale getirerek etkilemektedir (Edwards, 1992, 1998).

İhracat öncüllü büyüme modelinin başlıca faydaları arasında; ihracat artışının, üretimi arttırarak milli geliri yükseltmesi, ihracattaki artış ile ihraç edilebilir ürünlerin üretiminde uzmanlaşmanın ortaya çıkması ve verimliliğin artması, ihracattaki artış ile birlikte, ölçek ekonomilerinin doğması, üretim maliyetlerinin azalması, yerli firmaların dış ticarete rekabet gücü kazanması, ülkenin döviz gelirlerinin artması, iç piyasada ise malların fiyatının düşmesi, böylece ülke vatandaşlarının tüketiminin ve refahının artmasına yardımcı olması sayılabilir. İhracat, yeni pazar fırsatlar ortaya çıkararak rekabeti arttırır ve artan rekabet ileri teknolojiye dayalı üretim yapılmasını sağlar. İhracat artışıyla sağlanan döviz, ülkenin döviz kısıtlarını azaltır ve yurtiçinde bulunmayan hammadde, sermaye ve ara malı ithalatına imkân sağlayarak, ülkede yüksek teknoloji üretimi kolaylaştırır. İhracat artışı, ülkenin döviz gelirlerini arttırarak, ödemeler bilançosu dengesine de pozitif etki sağlar (Bleaney, 1999). İhracat aynı zamanda ülkedeki eksik istihdamı ortadan kaldırarak, işsizliği azaltır ve kaynakların etkin kullanımına katkıda bulunur. Romer (1993), serbest dış ticaretin, sadece etkin bir verimlilik aracı değil, aynı zamanda ekonomik büyümenin de motoru olduğunu ifade etmiştir. Çünkü bu sayede finansal

ve fiziksel sermaye, en verimli kullanılabileceği bölgelere akacak ve böylece dünya genelindeki refah artışına fayda sağlayacaktır.

İhracat, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yoksulluk sorunun ortadan kalkmasına katkı sağlar. Ülkede üretim artışıyla beraber tasarruf, yatırım ve istihdam artışı sağlayarak ekonomik büyümeyi artırır ve milli geliri yükseltir (Andrew, 2004). Bu nedenle ihracat artışı, ekonomik büyümenin önemli bir ön şartı olarak kabul edilebilir. İhracata dönük dış ticaret politikalarının bir diğer faydası da ülkede kurulmuş ve kurulacak olan şirketleri, yabancı firmalarla rekabete zorlayarak, uzun dönemde ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamasıdır (Patel, 2013).

Sun ve Parikh (2001: 187-188), serbest dış ticaretin ekonomik büyümeyi olumlu etkileyebilmesi için ülkelerin belirli bir gelişmişlik düzeyine sahip olmalarının, gerekli ön hazırlıkların yapılmış olmasının gerekli olduğunu söylemektedir. Krugman (1979, 1980, 1981) ve Chang (2004: 20) ise serbest dış ticareten yarar sağlanabilmesi için endüstri içi ticaret³²⁴ yapılmasının gerekli olduğunu dile getirmektedir.

Dış ticaret denilince sadece ihracatın faydalarını düşünmemek gerekmektedir. İthalatın da ülkeler için pek çok faydaları bulunmaktadır. Ucuz üretim yapan ülkelere ithal edilecek nihai tüketim malları ülkede yerli firmaları da fiyat düşürmeye zorlar ve bu sayede tüketici fiyatları endeksinin aşağı yönde hareket etmesini sağlar (Sun and Heshmati, 2010). Gelişmiş ülkelere ithal edilecek yüksek teknoloji makine ve teçhizat, ülkede üretim miktarını ve kalitesini artıracaktır. Yine doğal kaynak zengini ülkelere alınacak ucuz enerji ve hammaddeler, ülkede üretim maliyetlerini düşürerek, ekonomik büyüme ve refah artışı sağlayacaktır (Dutta, 2006).

Bu çalışmanın amacı; BRICSMT ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika, Meksika ve Türkiye) dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, 1996 - 2019 dönemi için panel veri analizi ile incelemektir. Bu yolla gelişmekte olan ülkelerin dikkatlerini bir kez daha serbest dış ticarete ve bunun yararlarına çekerek, o ülkelerin ekonomik büyümelerine olumlu katkı sunulması hedeflenmektedir.

1. Ülke Verileri

Analize dâhil edilen ülkelerdeki kişi başına düşen milli gelir (US \$) verileri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Analize Dâhil Edilen Ülkelerdeki Kişi Başına Düşen Milli Gelir Verileri

	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Brezilya	5166	3750	4790	11286	8814	8710	9925	9001	8717
Rusya	2644	1772	5323	10675	9313	8705	10720	11371	11585
Hindistan	400	443	715	1358	1606	1733	1982	2006	2104
Çin	709	959	1753	4550	8067	8148	8879	9977	10262
G. Afrika	3494	3032	5384	7329	5735	5273	6132	6374	6001
Meksika	4412	7158	8278	9271	9606	8740	9278	9673	9863
Türkiye	3054	4317	7384	10672	10949	10821	10514	9370	9042

Kaynak: World Bank (2020a).

³²⁴ Endüstri İçi Ticaret; aynı sektörde, benzer ürünler üretilip, bunların karşılıklı olarak ihraç ve ithal edilmesini ifade etmektedir.

Tablo 1'deki sonuçlara göre 2019 yılı itibariyle kişi başına düşen milli geliri en yüksek olan ülke 11585\$ ile Rusya olup, onu 10262\$ ile Çin takip etmektedir. Kişi başına düşen milli geliri en düşük olan ülke ise 2104\$ ile Hindistan'dır. Bu tabloda Çin'in kişi başına düşen milli gelirinin 1996 - 2019 döneminde 15 katına yakın arttığı, bu artışın Rusya'da 5 katına yakın olduğu, Brezilya'da ise 2 kattan düşük olduğu görülmektedir. Analize dâhil edilen ülkelerin ihracat verileri (Milyar \$) Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Analize Dâhil Edilen Ülkelerin İhracat Verileri

	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Brezilya	47.7	55.1	118.5	201.9	191.1	185.2	217.8	239.3	222.6
Rusya	89.7	105	243.8	400.6	341.4	281.7	353.1	443.1	418.8
Hindistan	33.1	42.4	99.6	226.4	268.0	264.5	299.2	324.8	324.2
Çin	151	249.2	762	1577.8	2273.5	2097.6	2263.3	2486.7	2499
G. Afrika	29.2	30	51.6	91.3	81	76.2	88.9	94	90
Meksika	96	166.4	214.2	298.3	380.6	373.9	409.4	450.7	461.1
Türkiye	23.2	27.8	73.5	113.9	151.0	149.2	164.5	177.2	180.9

Kaynak: World Bank (2020e).

Tablo 2'deki verilere göre 2019 yılında ihracatın en yüksek olduğu ülke 2 trilyon 499 milyon \$ ile Çin olup onu 461 milyar\$ ile Meksika izlemektedir. İhracat miktarının en düşük olduğu ülke ise 90 milyar \$ dolar ile G. Afrika'dır. Analize dâhil edilen ülkelerin ithalat verileri (Milyar \$) Tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. Analize Dâhil Edilen Ülkelerin İthalat Verileri

	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Brezilya	57.0	58.6	77.6	191.5	179.1	143.4	157.5	188.6	184.1
Rusya	68.1	44.9	125.4	248.6	193.0	191.5	238.4	248.7	254.1
Hindistan	37.9	51.5	142.9	350.2	394.1	361.6	449.9	514.5	483.9
Çin	138.8	225.1	660.0	1396.2	1679.6	1587.9	1843.8	2135.7	2077.1
G. Afrika	30.2	29.7	62.3	96.8	104.7	91.7	101.6	114.0	107.5
Meksika	92.0	179.5	228.2	310.2	405.3	397.5	432.2	476.5	467.3
Türkiye	43.6	54.5	116.8	185.5	213.6	202.2	238.7	231.2	210.3

Kaynak: World Bank (2020f).

Tablo 3'teki verilere göre 2019 yılında ihracatın en yüksek olduğu ülke 2 trilyon 77 milyon \$ ile Çin olup onu 483.9 milyar \$ dolar ile Hindistan takip etmektedir. İthalat miktarının en düşük olduğu ülke ise 107.5 milyar\$ ile G. Afrika'dır. Analize dâhil edilen ülkelerin yüksek teknoloji ürün ihracatı verileri (imalat sanayi ürünleri ihracatının yüzdesi olarak) Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Analize Dâhil Edilen Ülkelerin Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı Verileri

	1996	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Brezilya	6.5	19.7	13.5	12.1	13.1	14.3	13.3	13.0	13.1
Rusya	10.3	17.1	9.0	9.6	16.4	16.3	12.2	11.0	11.6
Hindistan	7.3	6.6	6.1	7.7	8.0	7.6	7.4	9.0	8.2
Çin	14.1	21.5	34.9	32.1	30.4	30.2	30.9	31.4	31.2
G. Afrika	6.0	7.4	7.0	6.0	7.0	6.2	5.2	5.3	5.3
Meksika	20.7	29.4	25.7	22.2	19.8	20.8	21.6	21.1	20.7
Türkiye	1.8	5.5	1.7	2.2	2.6	2.5	2.9	2.3	2.6

Kaynak: World Bank (2020h).

Tablo 4'teki verilere göre 2019 yılında yüksek teknoloji ürün ihracatın en yüksek olduğu ülke %31.2 ile Çin olup onu %20.7 ile Meksika izlemektedir. Bu oranın en düşük olduğu ülke ise %2.6 ile Türkiye'dir. Brezilya ve Çin 1996-2019 döneminde bu oranlarını 2 katın üzerine çıkarırken, Rusya ve Meksika bu alanda daha istikrarlı gitmişlerdir. Türkiye'nin bu alanda alması gereken daha çok yol bulunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin incelenmesine yönelik yapılan güncel ampirik çalışmaların kısa bir özeti, tarih sırasına göre buraya alınmıştır. Sun and Heshmati (2010), Çin'in 2002 - 2007 dönemi verilerini kullanarak, sektörel bazda verilerle, panel veri analizi yöntemiyle yaptığı çalışmada; sabit sermaye stoku, işgücü sayısı ve R&D harcamalarının ekonomik büyümeyi artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Antunes (2012), uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Portugal and Netherlands için 1970 - 2010 dönemi verilerini kullanarak analiz etmiş ve Portekiz'de meh ihracatın, hem de ithalatın, Hollanda da ise sadece ihracatın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkilerinin olduğunu belirlemiştir. Enu, Havi and Hagan (2013), Gana'nın 1980-2012 dönemi verilerini kullanarak Johansen ve VEC yöntemleriyle yaptığı analizlerde; milli geliri ihracat pozitif, ithalat ve ve FDI'nın negatif etkilediğini tespit etmiştir. Tahir and Khan (2014), Asya bölgesi ülkelerinde dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, 1990 - 2009 dönemi için panel veri analizi yöntemiyle analiz etmiş ve ticari dışa açıklık, yurtiçi yatırımlar ve işgücünün ekonomik büyümeyi istatistiksel olarak anlamlı biçimde olumlu yönde etkilediğini tespit etmiştir. Fitzova and Zidek (2015), impact of trade on economic growth in the Czech and Slovak Republics için 1996:Q1-2014:Q4 dönemi verilerini kullanarak, Granger ve VECM yöntemleriyle analiz etmiş ve ihracat ve ithalattan milli gelire doğru kısa dönemde de uzun dönemde de nedensellik ilişkilerinin var olduğunu tespit etmiştir. Serefli (2016), Türkiye'de dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, 1975 - 2014 dönemi verilerini kullanarak, Granger nedensellik testi ile analiz etmiş ve dış ticaret ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememiştir. Karagol and Kavaz (2018), ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri, Türkiye'nin 1987 - 2017 dönemi verilerini kullanarak, Granger causality ve VECM yöntemleriyle analiz etmiş ve ekonomik büyüme ile ithalat arasında iki yönlü kısa dönem, ekonomik büyümeden ihracata doğru ise tek yönlü uzun dönem nedensellik ilişkilerinin olduğunu tespit etmiştir. Akcan and Metin (2018), dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, Türkiye'nin 2000:Q1-2008:Q4 ve 2009:Q1-2017:Q2 dönemleri için VAR yöntemiyle analiz etmiş ve 2008 küresel ekonomik krizi

öncesi dönemde ihracat ve ithalattan, ekonomik büyümeye doğru var olan nedensellik ilişkisinin, kriz sonrası dönemde ithalat ve büyüme arasındaki ortadan kalktığını tespit etmiştir. Syzdykova et al. (2019). İhracat ve ithalatın milli gelir üzerindeki etkilerini, Kazakistan'ın 2000-2017 dönemi çeyreklik verilerini kullanarak ARDL yöntemi ile araştırmış ve milli geliri ihracattaki %1'lik artışın %0.38, ithalattaki %1'lik artışın %0.42 oranında artırdığını tespit etmiştir. Blavasciunaite, GarsvieneandMatuzeviciute (2020), dış ticaret dengesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini, 28 AB üyesi ülkenin 1998 - 2018 dönemi verilerini kullanarak panel veri analizi yöntemiyle incelemiş ve dış ticaret dengesinin ekonomik büyümeyi negatif etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

3. Ekonometrik Analiz

3.1. Veri Seti

Bu çalışmada BRICSMT ülkelerinde dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek için aşağıda yer alan 1996-2019 dönemi verilerinden yararlanılmıştır.

Bağımlı Değişken:

Milli Gelir (Y): World Bank (2020a)'dan alınan cari dönemkişi başına düşen Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla verileri,UNCTAD (2020)'den alınan Tüketici Fiyatları Endeksi (Consumer Prices Index: CPI) verileri kullanılarak reel hale getirilerek kullanılmıştır.

Bağımsız Değişkenler:

Sermaye (K): Sermaye değişkeni olarak; World Bank (2020b ve 2020c)'den alınan caridönem Gayrı Safi Sabit Sermaye Oluşumu (Milyar \$) verileri kullanılmıştır. Bu veriler de UNCTAD (2020)'den alınan CPI verileri kullanılarak reel hale getirilmiştir.

İşgücü (L):Dünya İşgücü Örgütü (International LaborOrganisation: ILO) ölçütlerine göre düzenlenmiş işgücü sayısı (Milyon Kişi) verileri kullanılmıştır. Bu verilere World Bank (2020d)'den erişilmiştir.

İhracat (X): World Bank (2020e)'den alınan toplam mal ihracatı (Milyar \$) verileri kullanılmıştır. Bu veriler de UNCTAD (2020)'den alınan CPI verileri kullanılarak reel hale getirilmiştir.

İthalat (M): World Bank (2020f)'den alınan toplam mal ithalatı (Milyar \$) verileri kullanılmıştır. Bu veriler de UNCTAD (2020)'den alınan CPI verileri kullanılarak reel hale getirilmiştir.

Yüksek Teknolojili Ürün İhracatı (HTX): World Bank (2020g)'den alınan toplam yüksek teknolojili ürün ihracatı (Milyar \$) verileri kullanılmıştır.Bu veriler de UNCTAD (2020)'den alınan CPI verileri kullanılarak reel hale getirilmiştir.

Buraya kadarki tüm değişkenlerin logaritmaları alınarak analizlerde kullanılmıştır.

Zaman Kukla Değişkeni (DT): Sun andHeshmati (2010) izlenerek zaman kukla değişkeni, 1996 - 2019 dönemindeki zaman trendi etkisini ortadan kaldırmak için oluşturulmuş bir değişkendir.

3.2. Ekonometrik Model

Bu modellerin kurulmasında, Cobb-Doulass üretim fonksiyonu temel alınmıştır:

$$Y = K^{\alpha}L^{\beta}(1)$$

Denklem (1)'de her iki tarafın logaritması alındığında Denklem (2) elde edilir:

$$\text{Log}Y = \alpha\text{Log}K + \beta\text{Log}L(2)$$

Denklem (2) ekonometrik formda yazıldığında;

$$\text{Log}Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i}\text{Log}K_{it} + \beta_{2i}\text{Log}L_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Bu denklemler yapılarak aşağıdaki ekonometrik modeller kurulmuştur.

Model 1:

$$\text{Log}Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i}\text{Log}X_{it} + \beta_{2i}\text{Log}K_{it} + \beta_{3i}\text{Log}L_{it} + \beta_{4i}DT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Model 2:

$$\text{Log}Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i}\text{Log}M_{it} + \beta_{2i}\text{Log}K_{it} + \beta_{3i}\text{Log}L_{it} + \beta_{4i}DT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (5)$$

Model 3:

$$\text{Log}Y_{it} = \beta_{0i} + \beta_{1i}\text{Log}HTX_{it} + \beta_{2i}\text{Log}K_{it} + \beta_{3i}\text{Log}L_{it} + \beta_{4i}DT_{it} + \varepsilon_{it} \quad (6)$$

Burada Y_{it} ; kişi başına düşen reel milli geliri, X_{it} ; mal ihracatının reel değerini, M_{it} ; mal ithalatının reel değerini, HTX_{it} ; yüksek teknolojlü ürün ihracatının reel değerini, K_{it} ; sabit sermaye stokunun reel değerini, L_{it} ; işgücü sayısını, DT_{it} ; zaman trendini ve ε_{it} ; white noise sürecine sahip hata terimleri serisini göstermektedir.

3.3. Analiz Yöntemleri

Çalışmada öncelikle analize dâhil edilen ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı Breuschand Pagan (1980) LM test, Pesaran (2004) scaled LM test, Baltagi, Feng, and Kao (2012) bias-corrected scaled LM test and Pesaran (2004) CD methods. Bu testlerin yapılmasının nedeni; günümüz küreselleşen ekonomik dünyasında dış ticaret ve ekonomik büyüme noktasında analize dâhil edilen ülkelerin birbirlerinden etkileniyor olabileceklerine yönelik öngörümüzdür. Serilerin durağanlıkları Hadri and Kuruzomi (2012) panel birim kök testiyle incelenmiştir. Panel regresyon analizleri Eberhart ve Bond (2009) tarafından geliştirilen Augmented Mean Group Estimator (AMG) yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Seriler arasındaki nedensellik ilişkileri Dumitrescu and Hurlin (2012) yöntemiyle analiz edilmiştir.

3.4. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Panel veri analizlerinde yatay kesitler arasında bağımlılığın varlığının incelenmesi ve böyle bir bağımlılık varsa, analizlerde göz önünde bulundurulması büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada analize dahil edilen ülkeler arasında yatay kesitler arasında bağımlılığın varlığı Breusch-Pagan (1980) LM testi, Pesaran (2004) scaled LM testi, Baltagi, Feng, and Kao (2012) bias-corrected scaled LM test, ve Pesaran (2004) CD testi ile sınanmıştır. Bu testlerin boş hipotezi; yatay kesit bağımlılığı yoktur biçimindedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi Sonuçları

	LM	LM _s	LM _{BC}	CD _P
LogY	389.82***(0.00)	56.91***(0.00)	56.75***(0.00)	19.68***(0.00)
LogX	481.08***(0.00)	70.99***(0.00)	70.84***(0.00)	21.93***(0.00)
LogM	461.23***(0.00)	67.92***(0.00)	67.77***(0.00)	21.46***(0.00)
LogHTX	392.12***(0.00)	57.26***(0.00)	57.11***(0.00)	19.76***(0.00)
LogK	416.92***(0.00)	61.09***(0.00)	60.93***(0.00)	20.39***(0.00)
LogL	382.42***(0.00)	55.76***(0.00)	55.61***(0.00)	19.28***(0.00)

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleridir. ***, ülkeler arasında %1 anlamlılık düzeyinde yatay kesit bağımlılığının bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 5'teki sonuçlar göre bütün serilerde boş hipotez güçlü biçimde reddedilmektedir. Yani bu ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığı söz konusudur. Ülkeler arasında bu etkileşimin var

olma nedenlerinin; Çin'in sahip olduğu üretim ve dış ticaret kapasitesiyle dünyanın ekonomik lokomotiflerinden biri olması ve bu ülkede yaşanan gelişmelerin diğer ülkeleri de etkilemesi, Rusya ve Brezilya'nın dünyadaki önemli enerji ve hammadde ihracatçılarından olmaları, Hindistan'ın hem sahip olduğu nüfus, hem de barındırdığı yabancı yatırımlarla dünyanın önemli ülkelerinden biri olması gibi faktörler olduğu değerlendirilmektedir. Bu durumda, ülkelerden birine gelen bir ekonomik veya sosyal şok, diğerlerini de etkileyebilmektedir. Bu nedenle söz konusu ülkelerin politika geliştirirken, panele dâhil olan diğer ülkelerdeki gelişmeleri de yakından takip etmesi gerekmektedir. Ayrıca çalışmanın bundan sonraki aşamalarında yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran ikinci nesil panel veri analiz yöntemlerinin uygulanması gerekmektedir.

3.5. Panel Birim Kök Sınaması

Çalışmada serilerin durağanlığı Hadri ve Kuruzomi (2012) panel birim kök testi ile incelenmiştir. Bu test; paneli oluşturan birimler arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmasının yanında seriyi oluşturan ortak faktörlerden kaynaklanan birim kökü de göz önünde bulundurabilmekte ve ortak faktörlerin varlığına izin vermektedir. Bu testin hipotezleri;

H_0 : Birim Kök Yoktur

H_1 : Birim Kök Vardır

şekindedir. Çalışmada Hadri ve Kuruzomi (2012) panel birim kök testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Hadri ve Kuruzomi (2012) Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Variables	Sabitli Model		Sabitli ve Trendli Model	
	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}	Z_A^{SPC}	Z_A^{LA}
LogY	0.25*** (0.39)	-1.88*** (0.97)	-1.34*** (0.91)	-0.74*** (0.77)
LogX	-1.81*** (0.96)	-1.62*** (0.00)	-1.91*** (0.97)	-1.45*** (0.92)
LogM	2.19 (0.01)	4.57 (0.00)	-1.08*** (0.86)	-1.30*** (0.90)
LogHTX	-1.48*** (0.93)	-1.78*** (0.96)	-1.12*** (0.87)	-0.73*** (0.76)
LogK	-1.32*** (0.90)	-0.28*** (0.61)	-1.81*** (0.96)	-1.92*** (0.97)
LogL	2.19 (0.01)	4.57 (0.00)	-1.08*** (0.86)	-1.30*** (0.90)

Not: ***, %1 anlamlılık düzeyinde durağanlığı göstermektedir. Parantez içindekiler olasılık değerleridir.

Tablo 6'daki sonuçlara göre; ithalat (M) ve işgücü (L) serileri sabitli modelde düzeyde durağan olmamasına rağmen, sabitli ve trendli modellerle bütün seriler düzeyde değerlerinde durağandır. Yani tüm seriler I(0)'dır. Bu durumda serilerin düzey değerleriyle yapılacak analizlerde sahte regresyon sorunu ile karşılaşılacaktır.

3.6. Panel Regresyon Analizi

Bu çalışmada panel regresyon analizleri Eberhart ve Bond (2009) AMG yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntem; paneli oluşturan ülkeler arasındaki yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurabilmekte, ülkeler için bireysel ve panelin geneline ait sonuçları üretebilmektedir. Panel regresyon analizi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Panel Regresyon Analizi Sonuçları

Ülke	Model 1						Model 2						Model 3							
	LogX	LogK	LogL	DT	c_d_p	Sabit Terim	LogM	LogK	LogL	DT	c_d_p	Sabit Terim	LogHT	LogK	LogL	DT	c_d_p	Sabit Terim		
Brezilya	0.76*** (0.00)	0.45*** (0.00)	2.74*** (0.00)	0.01 (0.20)	2.66*** (0.00)	-11.57 (0.55)	0.39*** (0.00)	0.60** *	3.18*** (0.00)	0.08*** (0.00)	2.83*** (0.00)	145.14** * (0.00)	-0.05 (0.41)	0.50*** (0.00)	2.30*** (0.00)	0.05*** (0.00)	3.26*** (0.00)	102.07** * (0.00)		
Rusya	0.58*** (0.00)	0.56*** (0.00)	-0.41 (0.60)	0.01** (0.01)	2.07*** (0.00)	25.13*** (0.00)	0.48*** (0.00)	0.37** *	0.60 (0.14)	0.01*** (0.00)	0.93* (0.07)	21.98*** (0.00)	0.02 (0.69)	0.66*** (0.00)	0.58 (0.34)	0.01*** (0.00)	2.97*** (0.00)	30.11*** (0.00)		
Hindistan	0.0004 (0.99)	0.52*** (0.00)	2.23*** (0.00)	0.05** *	-0.07 (0.79)	92.43*** (0.00)	0.006 (0.91)	0.54** *	2.23*** (0.00)	0.05*** (0.00)	-0.16 (0.71)	86.77*** (0.00)	-0.01 (0.63)	0.55*** (0.00)	2.23*** (0.00)	0.05*** (0.00)	-0.06 (0.86)	91.36*** (0.00)		
Çin	0.07 (0.46)	0.72*** (0.00)	-1.60 (0.22)	0.02** *	0.53 (0.22)	-28.47** (0.02)	0.18*** (0.00)	0.78** *	0.85 (0.45)	0.03*** (0.00)	0.69* (0.05)	71.08*** (0.00)	0.20*** (0.00)	0.72*** (0.00)	4.25** (0.02)	0.03*** (0.00)	0.88** (0.02)	97.79*** (0.00)		
G. Afrika	-0.06 (0.78)	0.73*** (0.00)	-1.43 (0.15)	0.02 (0.33)	-0.38 (0.51)	-40.54 (0.41)	-0.02 (0.87)	0.88** *	-1.65** (0.01)	0.02* (0.05)	-1.15* (0.08)	-32.84 (0.11)	0.01 (0.84)	0.84*** (0.00)	1.79*** (0.00)	0.02** (0.04)	-1.36* (0.05)	-37.71* (0.08)		
Meksika	-0.05 (0.73)	0.99*** (0.00)	2.51*** (0.00)	0.04** *	-0.43* (0.08)	68.03*** (0.00)	-0.35 (0.11)	1.36** *	3.78*** (0.00)	0.07*** (0.00)	0.21 (0.50)	122.67** * (0.00)	0.01 (0.86)	1.04*** (0.00)	3.16*** (0.00)	0.04** (0.04)	0.27 (0.57)	-79.19* (0.06)		
Türkiye	0.17 (0.19)	0.62*** (0.00)	1.51*** (0.00)	0.02 (0.14)	1.88*** (0.00)	-31.39 (0.24)	0.47*** (0.00)	0.79** *	1.31*** (0.00)	0.05*** (0.00)	2.00*** (0.00)	100.83** * (0.00)	0.07 (0.12)	0.52*** (0.00)	0.82*** (0.00)	0.02** (0.02)	1.46*** (0.00)	-35.10* (0.06)		
Panel	0.21* (0.08)	0.66*** (0.00)	1.78*** (0.00)	0.02** *	0.89* (0.06)	-35.33** (0.01)	-0.13 (0.28)	0.78** *	-1.53** (0.02)	0.04*** (0.00)	0.76 (0.12)	83.04*** (0.00)	-0.02 (0.52)	0.69*** (0.00)	-0.78 (0.41)	0.03*** (0.00)	1.06* (0.09)	67.62*** (0.00)		
Wald chi2(4)						574.86	Wald chi2(4)						242.42	Wald chi2(4)						489.89
Prob> chi2						0.0000	Prob> chi2						0.0000	Prob> chi2						0.0000
RootMeanSquaredError (sigma)						0.0344	RootMeanSquaredError (sigma)						0.0296	RootMeanSquaredError (sigma)						0.0345

Not: Tahminlerdeki otokorelasyon ve değişen varyans sorunları, Newey-West yöntemiyle giderilmiştir. *, ** ve *** sırasıyla; %10, %5 ve %1 düzeylerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Parantez içindekiler olasılık değerleridir.

Tablo 7’de panelin geneline ait sonuçlara göre; BRICSMT ülkelerinin ekonomik büyümesini ihracat (X) ve sermaye stoku (K) pozitif yönde etkilerken, işgücü sayısındaki (L) artışlar negatif yönde etkilemiştir. Yüksek teknolojlili ürün ihracatının ise ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ülkeler için elde edilen bireysel sonuçlara bakıldığında; ihracatın ekonomik büyümeyi en fazla Brezilya ve Rusya’da, sabit sermaye stokunun ekonomik büyümeyi en fazla Çin, Güney Afrika ve Meksika’da etkilediği görülmektedir. İşgücündeki artışların ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisinin Hindistan’da olduğu görülmüş olup, bu durumun nedeninin; bu ülkedeki sabit sermaye stokunun düşüklüğü olduğu değerlendirilmektedir. Çünkü Solow ve Swan (1956) tarafından geliştirilen Neoklasik Ekonomik Büyüme Modeline göre de sabit sermaye stoku artmaksızın, nüfusun artması, işgücü başına düşen sabit sermaye stokunu ve bu da işgücünün verimliliğini azaltarak, ekonomik büyümeye zarar verecektir. İthalattaki artışların ekonomik büyümeyi Brezilya, Çin ve Türkiye’de negatif, Rusya’da pozitif etkilediği görülmektedir. Yüksek teknolojlili ürün ihracatının ekonomik büyümeyi artırması beklenirken, burada Çin’de negatif, diğer ülkelerde anlamsız etkilere rastlanmıştır. Bu durumun nedeninin; söz konusu ülkelerin yüksek teknolojlili ürün ihracatlarının düşüklüğü olduğu değerlendirilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, BRICSMT ülkelerinin 1996 - 2019 dönemi verileri kullanılarak, panel veri analizi yöntemiyle incelenmiştir. Analize dâhil

edilen ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının varlığı Breuschand Pagan (1980) LM test, Pesaran (2004) scaled LM test, Baltagi, Feng, and Kao (2012) bias-corrected scaled LM test ve Pesaran (2004) CD yöntemleriyle analiz edilmiş, dış ticaret ve ekonomik büyüme noktasında bu ülkeler arasında yatay kesit bağımlılığının var olduğu görülmüştür. Serilerin durağanlığı Hadri and Kuruzomi (2012) panel birim kök testiyle incelenmiş ve tüm serilerin düzey değerlerinde durağan oldukları belirlenmiştir. Panel regresyon analizleri AMG yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu yöntemle panelin geneli için elde edilen sonuçlara göre; BRICSMT ülkelerinin ekonomik büyümesini ihracat ve sermaye stoku pozitif yönde etkilerken, işgücü sayısındaki artışlar negatif yönde etkilemiştir. Yüksek teknoloji ürün ihracatının ise ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı belirlenmiştir. Ülkeler için elde edilen bireysel sonuçlara bakıldığında; ihracatın ekonomik büyümeyi en fazla Brezilya ve Rusya'da, sabit sermaye stokunun ekonomik büyümeyi en fazla Çin, G. Afrika ve Meksika'da etkilediği görülmüştür. İşgücündeki artışların ekonomik büyüme üzerindeki negatif etkisinin Hindistan'da olduğu görülmüş olup, bu durumun nedeninin; bu ülkedeki sabit sermaye stokunun düşüklüğü olduğu değerlendirilmiştir. Çünkü Solow ve Swan (1956) Dışsal Büyüme Modeline göre de sabit sermaye stoku artmaksızın, nüfusun artması, işgücü başına düşen sabit sermaye stokunu ve bu da işgücünün verimliliğini azaltarak, ekonomik büyümeye zarar verecektir. İthalattaki artışların ekonomik büyümeyi Brezilya, Çin ve Türkiye'de negatif, Rusya'da pozitif etkilediği görülmüştür. Yüksek teknoloji ürün ihracatının ekonomik büyümeyi artırması beklenirken, burada Çin'de negatif, diğer ülkelerde anlamsız etkilere rastlanmıştır. Bu durumun nedeninin; söz konusu ülkelerin yüksek teknoloji ürün ihracatlarının düşüklüğü olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar literatürde yer alan Sun and Heshmati (2010); Enu, Havi and Hagan (2013) çalışmalarının bulgularıyla uyumludur.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; başta BRICSMT ülkeleri olmak üzere, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerini artırabilmeleri için ihracata, özellikle yüksek teknoloji ürün ihracatına, sabit sermaye stokunu artırıcı yatırımlara ve işgücünün niteliğini artırıcı çalışmalara ağırlık vermelerinin gerektiği söylenebilir. Bu ülkelerin bir an önce emek yoğun üretim teknolojilerinden, sermaye yoğun üretim teknolojilerine geçmelerinin gerektiği ifade edilebilir.

Kaynakça

- Akcan, A.T. and Metin, I. (2018). The Effects of Foreign Trade on Economic Growth: Turkey Case. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13(14), 1-14.
- Andrew, R.K. (2004). Do We Really Know That the WTO increases Trade? *American Economic Review*, 94, 98 - 114.
- Antunes, A.J.S.J. (2012). The Effects of International Trade on Economic Growth: An Empirical Comparison between Portugal and the Netherlands. A Dissertation presented in partial fulfillment of the Requirements for the Degree of Master in Economics in ISCTE Business School.
- Baltagi, B. H, Feng, Q. and C. Kao (2012). A Lagrange Multiplier test for Cross-sectional Dependence in a Fixed Effects Panel Data Model. *Journal of the Econometrics*, 170, 164-177.
- Barro, R. J. and Sala-i-Martin, X. (1995). *Economic Growth*. New York, McGrawHill.

- Barro, J. (2003). Determinants of Economic Growth in a Panel of Countries. *Annals of Economics and Finance*, 4(1), 231-274.
- Blavasciunaite, D., Garsviene, L. and Matuzeviciute, K. (2020). Trade Balance Effects on Economic Growth: Evidence from European Union Countries. *Economies*, 8(54), 1 - 15.
- Bleaney, M. (1999). The Disappearing Openness-Inflation Relationship: A Cross-Country Analysis of Inflation Rates. *International Monetary Fund, Working Paper*, No. 99/161.
- Breusch, T.S and Pagan, A.R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47, 239-53.
- Chang, H. J. (2004). Kalkınma Reçetelerinin Gerçek Yüzü. (Çev. Tuba Akıncılar Onmuş). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dollar, D. (1992). Outward-Oriented Economies Really Do Grow More Rapidly: Evidence from 95 LDCs. *Economic Development and Cultural Change*, 40(3), 523-544.
- Dutta, S. (2006). *Introductory Economics (Micro and Macro)*. New Age International (P) Limited, New Delhi.
- Edwards, S. (1992). Trade Orientation, Distortions, and Growth in Developing Countries. *Journal of Development Economics*, 39(1), 31-57.
- Edwards, S. (1998). Openness, Productivity and Growth: What Do We Really Know? *Economic Journal*, 108, 383-398.
- Eberhardt, M. and Bond, S. (2009). Cross-section Dependence in Nonstationary Panel Models: A Novel Estimator. *MPRA Paper*, No. 17870.
- Enu, P., Havi, E.D. and Hagan, E. (2013). The Impact of Foreign Trade on Economic Growth in Ghana (1980 - 2012). *International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences*, 2(5), 174 - 191.
- Fitzova, H. and Zidek, L. (2015). Impact of Trade on Economic Growth in the Czech and Slovak Republics. *Recent Issues in Economic Development, Economics and Sociology*, 8(2), 36-50.
- Hadri, K. and Kurozumi, E. (2012). A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor. *Economics Letters*, 115, 31-34.
- Karagol, E.T. and Kavaz, I. (2018). The Effect of Foreign Trade on Economic Growth: The Case of Turkey. *Turkish Economic Review*, 5(4), 387 - 401.
- Krugman, P. (1979). Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade. *Journal of International Economics*, 9, 469-479.
- Krugman, P. (1980). Scale Economies, Product Differentiation and The Pattern of Trade. *American Economic Review*, 70(5), 950 - 959.
- Krugman, P. (1981). Intraindustry Specialization and The Gains from Trade. *Journal of Political Economy*, 89(5), 959-973.
- Patel, M. (2013). Foreign Trade as an Engine of Economic Growth. www.slideshare.net/mitikaAnjel. (Accessed: 2 August 2020).
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics*, No. 435.
- Romer, D. (1993). Openness and Inflation: Theory and Evidence. *Quarterly Journal of Economics*, 108, 869-903.
- Sachs, J. D. and Warner, A. M. (1995). Natural Resource Abundance and Economic Growth. NBER Working Papers, No. 5398.

Serefli, M. (2016). Foreign Trade Impact on Economic Growth: The Case of Turkey. *Kastamonu University Journal of Economics and Administrative Sciences Faculty*, 13, 136 - 143.

Sinha, D. and Sinha, T. (1996). Openness and Economic Growth: Time Series Evidence from India. *Applied Economics*, 24, 21-28.

Sun, P. and Heshmati, A. (2010). International Trade and its Effects on Economic Growth in China. IZA Discussion Paper, No. 5151.

Syzdykova, A., Abubakirova, A., Kelesbayev, D., Omarova, A., Amaniyazova, G., Saubetova, B. and Anshayeva, D. (2019). The Effect of Export and Imports on National Income in Kazakhstan: Econometric Analysis. *Revista Espacios*, 40(35), 22 - 35.

Tahir, M. and Khan, I. (2014). Trade Openness and Economic Growth in The Asian Region. *Journal of Chinese Economic and Foreign Trade Studies*, 7(3), 136 - 152.

UNCTAD (2020). Consumer Price Indices, Annual, <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/downloadPrompt.aspx>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020a). GDP Per Capita (Current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020b). Gross capital formation (% of GDP). <https://data.worldbank.org/indicator/NE.GDI.TOTL.ZS?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020c). GDP (current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020d). Labor force, total. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.TLF.TOTL.IN?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020e). Merchandise Exports (Current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020f). Merchandise Imports (Current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.MRCH.CD.WT?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020g). High-Technology Exports (Current US\$). <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.CD?view=chart>, (Accessed: 3 August 2020).

World Bank (2020h). High-technology exports (% of manufactured exports). <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS>, (Accessed: 5 August 2020).

Zang, W. and Baimbridge, M. (2012). Exports, Imports and Economic Growth in South Korea and Japan: A Tale of Two Economies. *Applied Economics*, 44, 361 - 372.

Spotlight Filmi Bağlamında Soruşturmacı Gazetecilik ve Kamu Yararı İlkesi

Elif Kütükoğlu ³²⁵

Öz

Gazetecilik denilince akla ilk gelen dallardan biridir araştırmacı gazetecilik. Gazetecilik mesleği ile ilgili derinlemesine bilgisi olmayan bireylerin zihninde canlanan ilk şey, genellikle araştırmacı gazeteciliğin özelliklerini oluşturur. Meraklı, pes etmeyen, sürekli okuyan ve kuşku duyan gazetecilerin yaptığı bu meslek, günümüzde değerini yitirmesine rağmen güzel örneklerle sahiptir. Araştırmacı gazeteciler günümüzde hayal dünyasında yaşıyor gibi görünse de gazetecilik mesleğini değerli kılıyor. Gerek ülkemizde gerekse dünyada pek çok örneği olan araştırmacı, bir diğer adıyla soruşturmacı gazetecilik sinemaya da konu olur.

Kuşkusuz bunun en güzel örneği, altı dalda oscara aday olarak 88. Akademi Ödülleri'nden En İyi Film ve En İyi Özgün Senaryo ödülleri alan Spotlight'tır. Belki de Spotlight'ı bu denli başarılı kılan, gerçek bir hikayeden yola çıkarak yazılması ve çekilmesidir. Senaryo araştırmacı gazeteciliği kutsayan düzeyde yazılır, oyuncular rolüne çalışır, yönetmense adeta karakterlere ışık tutar. Filmin ilk anlarından itibaren merak etmeye, sorgulamaya ve kuşku duymaya başlayan izleyici, araştırmacı gazeteciliğin özelliklerini kendi deneyimleyerek öğrenir. Film tam anlamıyla izleyiciye araştırmacı gazeteci kimliği kazandırır.

Bu çalışma ise, kamu yararı ilkesinin temel prensip olarak odak noktasına konduğu araştırmacı gazeteciliği Spotlight filmi üzerinden inceler. Gerek filmin anlatı yapısı gerekse oyuncular bağlamında değerlendirilen çalışmada alımlama yöntemi kullanılır. Spotlight filmi Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümü birinci sınıf öğrencisi olan 10 kız, 10 erkek olmak üzere toplam 20 kişiye izletilir. Daha sonra film bağlamında araştırmacı gazetecilik ve kamu yararı ilkesi çerçevesinde sorular yöneltilir. Araştırmacı gazetecilik ile ilgili fikirlerini Spotlight filmi üzerinden açıklayan denekler, çalışma için önemli veriler sunar. Araştırmanın uygulama kısmına geçilmeden önce ise kamu yararı ilkesi ve soruşturmacı gazetecilik hakkında temel bilgilere yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Araştırmacı Gazetecilik, Sinema, Spotlight, Alımlama.

Investigator in The Context of The Spotlight Film and The Principle of Public Benefit

Abstract

Investigative journalism is one of the first branches that come to mind when it comes to journalism. The first thing that comes to mind for individuals who do not have an in-depth knowledge of the journalism profession usually constitutes the characteristics of investigative journalism. This profession, which is carried out by journalists who are curious, do not give up, read constantly and doubt, has good examples despite losing its value today. Investigative journalists seem to live in a fantasy world today, but they make the journalism profession valuable. Investigator, also known as investigative journalism, which has many examples both in our country and in the world, is also the subject of cinema.

Undoubtedly, the best example of this is Spotlight, which received six oscara nominations from the 88th Academy Awards for Best Film and Best Original Screenplay. Perhaps what makes Spotlight so

³²⁵ Dr., Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, elifkutukoglu@gmail.com

successful is that it is written and shot based on a true story. The script is written at a level that celebrates investigative journalism, the actors work for the role, and the director literally sheds light on the characters. The audience, who begins to wonder, question and doubt from the very first moments of the film, learns the features of investigative journalism by experiencing them. The film literally gives the audience an investigative journalist identity.

This study examines investigative journalism, in which the principle of public interest is focused on as a fundamental principle, through Spotlight film. The method of reception is used in the study, which is evaluated in terms of both the narrative structure of the film and the actors. Spotlight is shown to a total of 20 people, 10 girls and 10 boys, who are first year students of the Journalism Department of the Faculty of Communication, Gümüşhane University. Then, questions are asked in the context of the film within the framework of investigative journalism and the principle of public interest. The subjects who explain their ideas about investigative journalism through the Spotlight film provide important data for the study. Before starting the application part of the research, basic information about the principle of public interest and investigative journalism is given.

Keywords: Investigative Journalism, Cinema, Spotlight, Reception.

A Comprehensive Examination of the Omnichannel Concept with Keyword Analysis

Raife Meltem Yetkin Özbük ³²⁶

Abstract

The importance of omnichannel concept grows day by day among retailing approaches. Based on the integration of multiple channels and aiming to provide customers with a seamless experience, omnichannel retailing is related to various research topics such as consumer behavior, supply chain management and communication technologies. Interdisciplinary characteristic of omnichannel concept causes uncertainty in the definition and scope of omnichannel retailing. In the current study, a keyword analysis was carried out to comprehensively examine the concept of omnichannel, to determine the focus of the studies related to this concept and to understand the newly emerging fields of the topic. The frequencies of usage and co-occurrences of 871 keywords in 256 articles on the omnichannel topic in the Web of Science database were examined by using the VOSviewer program. The results showed that the terms "e-commerce", "channel integration" and "multi-channel" were the most frequently used keywords in omnichannel articles. Studies on the omnichannel topic are grouped under three headings. The first is the studies that evaluate omnichannel concept from retailers' perspective and examine the supply chain and channel integration. The second is the studies that examine omnichannel consumer behavior and address the omnichannel concept from the consumers' perspective. The third is the studies that examine the omnichannel concept from both retailers' and consumers' perspective and investigate the customer experience and customer journey. While the topic of multi-channel retailing has been frequently examined in past studies on omnichannel, it is seen that game theory and research shopping behavior draw attention in most recent studies.

Keywords: omnichannel, retailing, marketing, VOSviewer, keyword analysis

Anahtar Kelime Analizi ile Omnikanal Kavramının Kapsamlı Bir Şekilde İncelenmesi

Öz

Omnikanal kavramı perakendecilik yaklaşımları arasında her geçen gün önem kazanmaktadır. Birden fazla kanalın entegrasyonuna dayanan ve müşterilere kesintisiz bir deneyim sunmayı amaçlayan omnikanal perakendecilik, tüketici davranışı, tedarik zinciri yönetimi, iletişim teknolojileri gibi çeşitli araştırma konuları ile ilişkilidir. Omnikanal kavramının disiplinler arası özelliği, omnikanal perakendeciliğin tanımında ve kapsamında belirsizliğe neden olmaktadır. Mevcut araştırmada, omnikanal kavramının kapsamlı bir şekilde incelenmesi, bu kavramla ilgili çalışmaların odak noktalarının belirlenmesi ve konuya dair ortaya çıkan yeni çalışma alanlarının anlaşılması için anahtar kelime analizi gerçekleştirilmiştir. Web of Science veritabanındaki omnikanal konusuyla ilgili 256 makalede yer alan 871 anahtar kelimenin kullanım ve bir arada yer alma sıklığı VOSviewer program aracılığıyla incelenmiştir. Sonuçlar, "e-ticaret", "kanal entegrasyonu" ve "çoklu kanal" terimlerinin omnikanal makalelerinde en sık kullanılan anahtar kelimeler olduğunu göstermiştir. Omnikanal konusu ile ilgili araştırmalar üç başlık altında gruplanmıştır.

³²⁶ Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Pazarlama Bölümü, rmyetkin@akdeniz.edu.tr

Birincisi, omnikanal perakendeciler açısından ele alan ve tedarik zinciri ile kanal entegrasyonunu inceleyen çalışmalardır. İkincisi omnikanal tüketici davranışlarını inceleyen ve omnikanal tüketici açısından ele alan araştırmalardır. Üçüncüsü ise omnikanal hem perakendeciler hem de tüketiciler açısından ele alan ve müşteri deneyimi ile müşteri yolculuğunu araştıran çalışmalardır. Omnikanal ile ilgili yapılan geçmiş çalışmalarda sıklıkla çok kanallı perakendecilik konusu incelenmiş iken güncel çalışmalarda, oyun teorisi ve araştırmacı alışveriş davranışının dikkat çektiği görülmektedir.

Anahtar kelimeler: omnikanal, perakendecilik, pazarlama, VOSviewer, anahtar kelime analizi
JEL kodları: M30, M31, L81

Introduction

New approaches have emerged in retailing with the increasing use of digital media and enhanced capability of information and communication technologies. Accordingly, the retailing industry has been evolved drastically from single-channel to multi-channel, and finally, the omnichannel retailing approach has emerged. Extensive research has grown up around the themes of single-channel and multi-channel approaches. On the other hand, omnichannel retailing is an emergent area (Gao & Su, 2017; Xu & Jackson, 2019). An omnichannel approach is based on the interaction and integration of online and offline channels to deliver a holistic and uninterrupted experience to customers (Mosquera, Olarte-Pascual, Juaneda Ayensa, & Sierra Murillo, 2018).

The concept of omnichannel has connections with many areas of retailing such as marketing, logistics and integrates the digital-aided services. The omnichannel approach adopts all the capabilities of communication in retailing such as mobile, social media, smart TV and smartwatches, online advertising, direct e-mail, or video media (Mosquera et al., 2018; Tjhin, Abbas, Budiastuti, Kosala, & Lusa, 2018). Thus, the omnichannel concept has multi-facets as an interdisciplinary research area (Galipoglu, Kotzab, Teller, Yumurtaci Hüseyinoglu, & Pöppelbuß, 2018). Additionally, omnichannel is composed of many parts which are interacting with each other (Saghiri, Wilding, Mena, & Bourlakis, 2017). Therefore, the authors claimed that omnichannel concept is not clearly defined (Mosquera, Olarte Pascual, & Juaneda Ayensa, 2017). Since the omnichannel concept includes various elements and uses various types of communication channels, there is an uncertainty in the definition and scope of the omnichannel concept. This uncertainty indicates a need to evaluate the omnichannel concept from a broader view and to combine all the elements of the omnichannel.

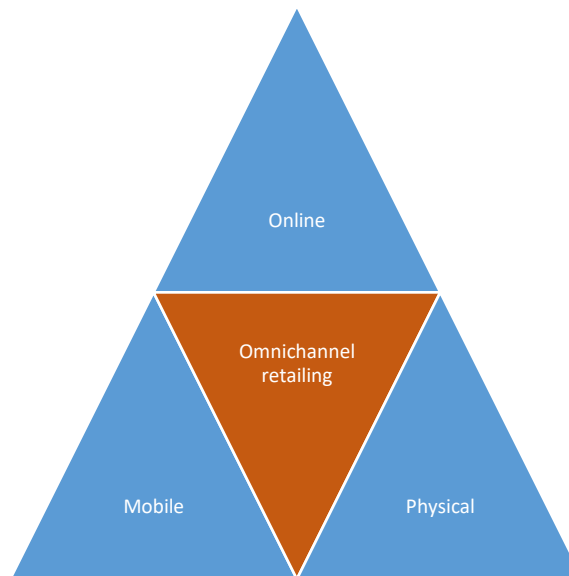
The purpose of this study is to explore the fragmented parts of the omnichannel literature to reduce the uncertainty in the omnichannel phenomenon and to identify the key characteristics and research focus of the omnichannel concept. Thus, this study conducted an analysis of high-frequency keywords and co-occurrences to explore the multi-facets of omnichannel concept by using VOSviewer. High-frequency keyword analysis pointed out research hotspots of omnichannel and research focus of the concept.

This paper is structured as follows: First, a brief overview of the omnichannel concept and its scope is given. Then, the methodology is presented. The third section gives the results of the analysis. The fourth section discusses the results with noteworthy suggestions for future research. The final section concludes the paper by acknowledging some limitations of the research.

1. A Brief Overview of the Omnichannel Concept

The omnichannel concept is regarded as one of the most noticeable accounts of retailing strategies in the last decade (Mosquera et al., 2018; Piotrowicz & Cuthbertson, 2014; Verhoef, Kannan, & Inman, 2015). “Omni” is a Latin word and can be translated as “all” or “universal” (Lazaris & Vrechopoulos, 2014). Omnichannel is used as a retailing format in which customers can shop across the channels of the firm, and make interactions with the brand anywhere and anytime by shopping from integrated channels (Beck & Rygl, 2015; Rigby, 2011). Retail channels can be brick-and-mortar store (physical store), online store (website), mobile channel, social media, or mass communication tools such as TV or radio. Generally, omnichannel integrates three broader types of channels successfully, namely, physical, online and mobile (Please see Figure 1). Integrated channels are optimized in omnichannel retailing to offer seamless shopping experience to consumers in all consumer touchpoints (Singh, Goyal, & Gill, 2019). The shopping experience of customers is personal and it accumulates at each touchpoint with the firm/brand during consumer buying stages such as need recognition, search, evolution, purchase and post-purchase (Mahrous & Hassan, 2017).

Figure 1. Integration of Channels in Omnichannel Retailing

The level of channel integration is determined by adoption of some functionalities in omnichannel retailing. For example, Jocevski, Arvidsson, Miragliotta, Ghezzi, & Mangiaracina (2019) mentioned that adoption and effective usage of “click and collect” functionality pointed out omnichannel retailing practices in a firm. Click and collect is an option to order from online/mobile channels and then pay and pick-up the product from a brick-and-mortar store (Gallino & Moreno, 2014). Channel integration level is also determined by research shopping behavior (i.e. pre-purchasing in one channel and purchasing in another channel), especially by showrooming and webrooming activities of consumers. When consumers follow showrooming path, they start the purchase activity in the brick-and-mortar and finish purchasing in an online

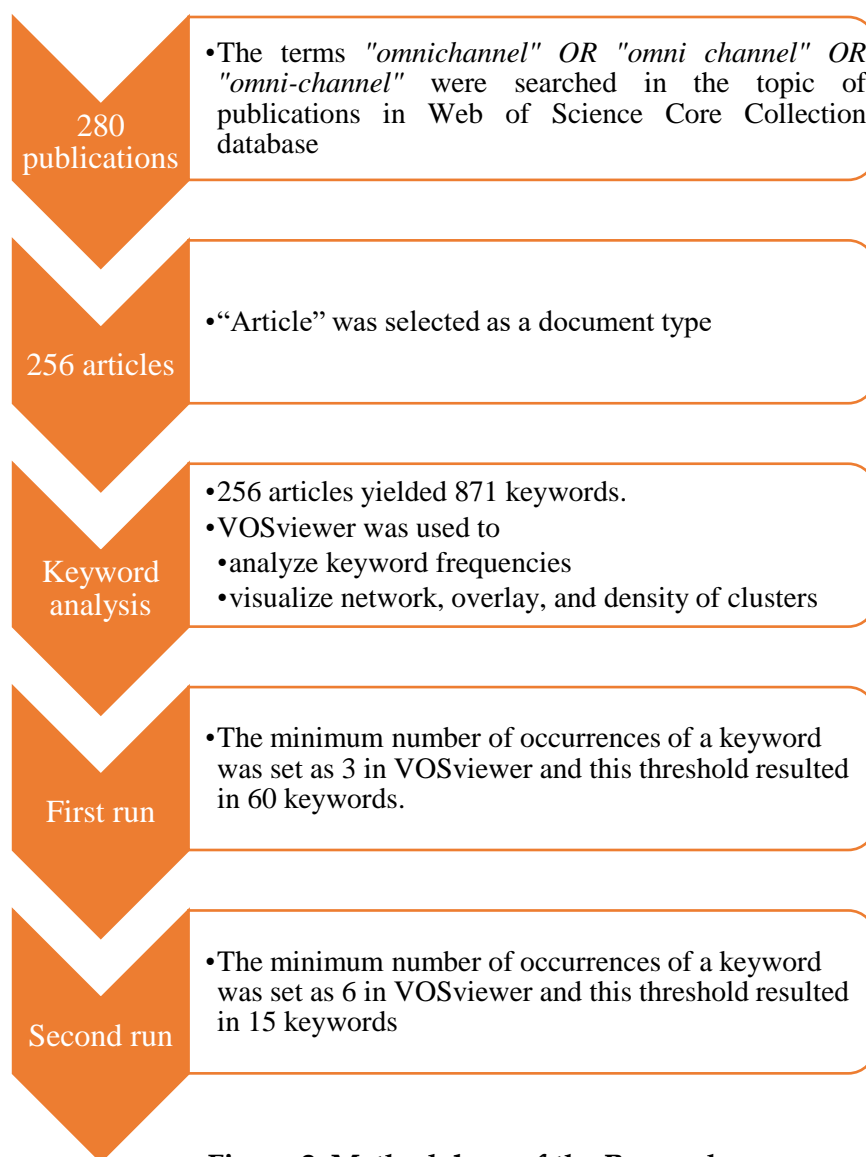
store. On the other hand, webrooming path is searching the product online but purchasing it from a physical store (Bell, Gallino, & Moreno, 2014; Gensler, Neslin, & Verhoef, 2017; Verhoef, Kannan, & Inman, 2015).

Channel integration in omnichannel retailing requires sustainable technological investments since the omnichannel strategy affects the upstream and downstream parts of supply chains (Tjhin et al., 2018). In the downstream parts of the supply chain, firms should focus on customer experiences and customers' path (Adivar, Hüseyinoğlu, & Christopher, 2019). Defining customers, data collection, organization, and visualization, and finally, online data analysis is critical to understand customers and to offer seamless experience (Singh et al., 2019). Additionally, the use of information and communication technologies in retail stores, in-store marketing, is vital to effectively manage customer's experiences (Park, 2014). In the upstream parts of the supply chain, ERP, logistics operations, faster delivery and streamlined inventory are the important issues to be considered (Adivar et al., 2019; Fisher, Gallino, & Xu, 2019).

2. Methodology

The methodology of the research is illustrated in Figure 2. First, the core collection of the Web of Science Core Collection database was used to obtain an article list of this research. Publications were listed by conducting a basic search in all Web of Science databases. The terms "omnichannel" OR "omni channel" OR "omni-channel" were searched in the topic of publications. A total of 280 publications was obtained as a result of the searching process. These publications were categorized in different document types such as article, meeting, early access, review or book. Second, "article" was selected as a document type since keywords are mandatory in articles and articles are helpful to show the research focus and trends of omnichannel concept. Therefore, applying a document type filter yielded 256 articles.

Figure 2. Methodology of the Research

Third, the software tool, VOSviewer, was used in analyzing keyword frequencies and visualizing network, overlay and density of clusters. Keywords presented the overall summary and research focus of the papers. By analyzing the frequency of keywords and co-occurrences, the topic's hot points, research trends and focus can be well understood (Li, An, Wang, Huang, & Gao, 2016). Then, keyword analysis was conducted in two runs. In the first run, the minimum number of occurrences of a keyword was set as 3 in VOSviewer and this threshold resulted in 60 keywords. In the second run of keyword analysis, the minimum number of occurrences of a keyword was set as 6 in VOSviewer and this threshold resulted in 15 keywords.

VOSviewer is useful for generating maps based on bibliometric network data. Some specific terms are used in VOSviewer such as items, link, strength, cluster. Item is the interest of the

researcher to use VOSviewer and to create maps. Items can be publications, researchers, or keywords. In this study, items are keywords. Link is the relation between two items. If the items are keywords, the link shows the co-occurrence of two keywords. Strength shows how two items are closely related. The strong link between two keywords shows that these keywords occur together in the articles frequently. Clusters are the groups of items and list a set of items (van Eck & Waltman, 2018).

VOSviewer can generate four types of maps in keyword frequency analysis: network visualization, overlay visualization, item density visualization and cluster density visualization. These maps are based on the weight of each item, in other words, the frequency of keywords, and their co-occurrence with each other is stressed in each map. Thus, those maps have common properties and resemble each other.

Network visualization is used for understanding the knowledge structure and showing the co-occurrence of keywords and their relationships. A high degree of centrality in the co-occurrence network may point out the hotspots of the research topic (Khan & Wood, 2015). The size of the frame (or node) in the map is determined by the frequency of keywords. In the network visualization map, lines between the keywords show the closeness of the keywords. In other words, if the two keywords occur frequently in the articles together, VOSviewer draws lines between these keywords in network visualization (van Eck & Waltman, 2018).

The overlay visualization resembles the network visualization in terms of the labels of the keywords. However, in overlay visualization, items are coloured according to a different variable. In keyword frequency overlay visualization, keywords are coloured according to the publication year of the articles. The colour bar at the right bottom corner of the overlay visualization of a map shows the publication year of the articles.

VOSviewer also generates density visualization. There are two types of density visualization. The first type is item density visualization. Item density visualization presents information similar to the network and overlay visualizations. The colours in item density visualization show the weight of the items. Therefore, item density visualization is not presented in this study. The second type of density visualization is cluster density visualization. Cluster density visualization also resembles item density visualization, but cluster density function also shows the density of clusters. The weight and number of items are taken into account to determine the colours in cluster density function.

3. Results

The results are based on analyzing the list of 256 articles. The earliest article obtained from this search process was published in 2011, and the author of the article was Rigby (2011), who introduced the omnichannel term to the literature. The timespan of the article list was ranged from December 2011 to November 2020.

3.1. Keyword Frequency Analysis

The list of 256 articles yielded 871 keywords. 20 keywords occurred in more than 5 articles. The minimum number of occurrences of a keyword was set as 3 in VOSviewer and this threshold resulted in 60 keywords. Among these 60 keywords, the terms “omnichannel”, “omni-channel”, “omnichannel retail”, omni-channel retail”, “omni-channel retailing”, “omnichannel retailing”, “omnichannel management” and “omni-channel management” were eliminated because these

terms included the searching words. Including those terms in the keyword analysis might cause biased conclusions. Therefore, 8 keywords were eliminated from the and keyword frequency analysis, keywords co-occurrence, network, overlay and density visualization were conducted by including 52 keywords.

Among 52 keywords derived from 256 articles, the most frequently used three keywords were “e-commerce”, “channel integration” and “multi-channel”. Table 1 shows the most frequently used 15 keywords according to the frequency of usage and the total link strength of keywords. The total link strength of the keywords showed the co-occurrence links of a given keyword with other keywords (Guo et al., 2019; Mohan & Kumbar, 2020). The top five keywords with total link strength were as follows: “e-commerce” published in 20 articles with total link strength of 34 times, followed by “channel integration” published in 10 articles with total link strength of 17 times, “multi-channel” was mentioned in 9 articles with total link strength of 16 articles, “retail” was a keyword in 9 articles with total link strength of 15 articles, and “retailing” mentioned in 8 articles with total link strength of 14 articles.

Table 1. The Most Frequently Used Keywords in Omnichannel Articles

Rank	Keyword	Occurrences	Total link strength
1	e-commerce	20	34
2	channel integration	10	16
3	multi-channel	9	16
4	retail	9	15
5	retailing	8	14
6	customer experience	7	11
7	customer journey	7	9
8	showrooming	7	13
9	logistics	6	12
10	online retail	6	13
11	china	5	12
12	consumer behavior	5	7
13	retail logistics	5	12
14	retail operations	5	8
15	supply chain	5	9

3.2. Visualization of Keyword co-occurrences

Keyword co-occurrence network analysis revealed that 3 keywords are not connected to another keyword, so network visualization was conducted for 49 keywords. The keywords were grouped into 8 clusters. The groups and belonging keywords are shown in Figure 3.

3.2.1. Network Visualization

In Figure 3, the size of the label shows the weight of the keyword. A keyword with a larger label is more important than a keyword with a smaller label. Accordingly, as aforementioned above, “e-commerce”, “channel integration” and “multi-channel” keywords were important keywords for omnichannel research. Cluster 1 was composed of 9 items. The keywords belonging to Cluster 1 (coloured in red) were consumer behavior, experience, multichannel retailing, online shopping, perceived risk, research shopping, showrooming, supply chain and webrooming.

Cluster 2 (coloured in green) was also comprised from 9 keywords: channel integration, cross-channel, online retail, order fulfilment, pricing, retail operations, strategic consumer behavior, supply chain management and transportation. Cluster 3 (coloured in dark blue) included 8 keywords: consumer behaviour, customer journey, customer satisfaction, electronic commerce, logistics service quality, survey, sustainability, and touchpoints. Cluster 4 (coloured in yellow) was composed of 7 keywords: case study, china, exploratory study, logistics, retail logistics, supply chain integration, warehousing. Cluster 5 (coloured in purple) included 7 keywords: customer experience, e-commerce, Facebook, game theory, online retailing, retail, and social media. Cluster 6 (coloured in light blue) included 5 keywords: digitalization, fulfilment, internet of things, multi-channel, and retailing. Cluster 7 (coloured in orange) was comprised of 2 keywords: channel choice and emerging markets. Finally, Cluster 8 (coloured in brown) included 2 keywords: cross-channel retailing and multi-channel retailing. Some keywords such as strategic consumer behavior (from Cluster 2), electronic commerce (from Cluster 3), or digitalization (from Cluster 6) cannot be displayed in network visualization because VOSviewer did not allow to display overlapping labels (van Eck & Waltman, 2018). The closeness of the labels shows the relatedness of those keywords. For example, the channel choice keyword was highly related to emergent markets. Additionally, the keywords of “cross-channel integration” and “multi-channel retailing” were used together in the articles.

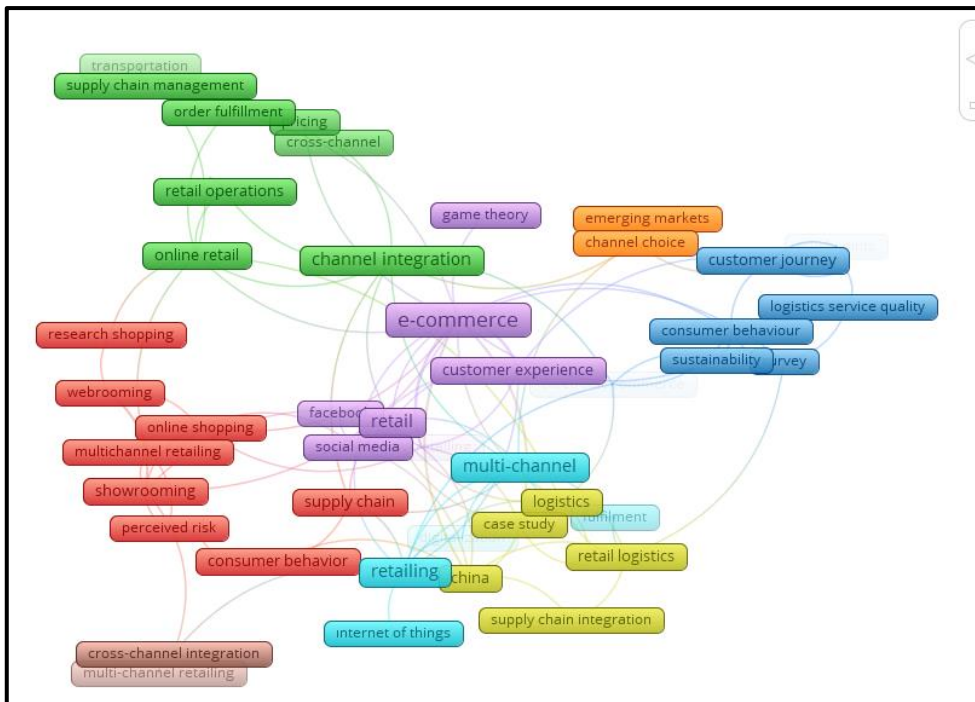

Figure 3. Network Visualization of Omnichannel Articles' Keywords

3.2.2. Overlay Visualization

The overlay visualization demonstrates the publication year of the articles including high-frequency keywords. The colour bar and its colour change show the publication year of the

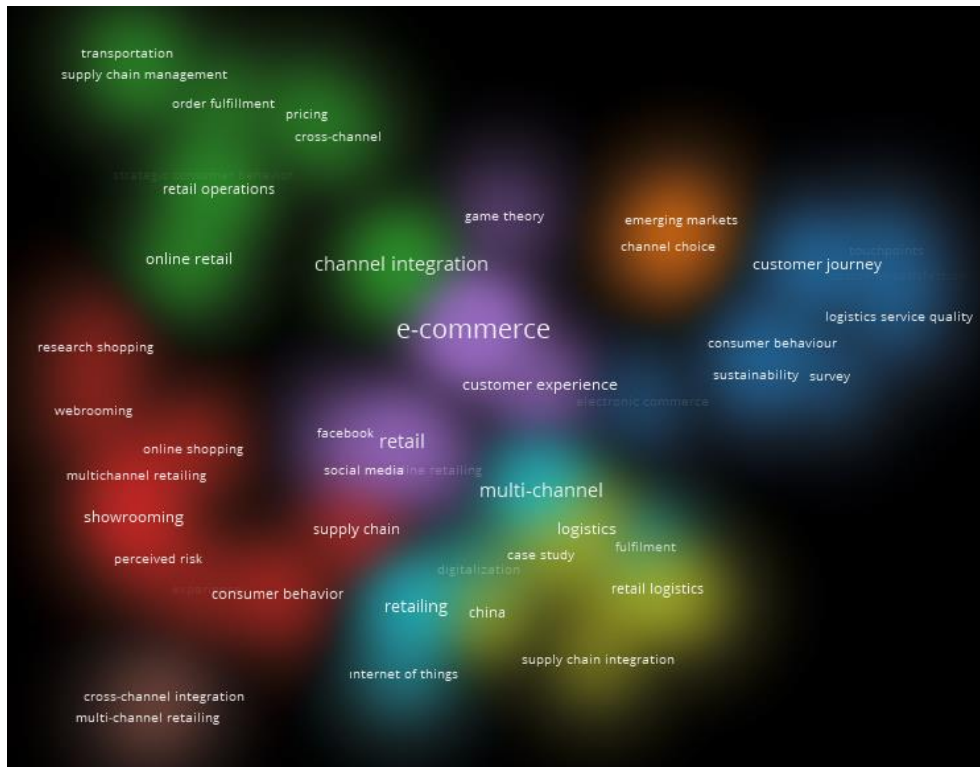
articles at the end of Figure 4. The colour bar turned from blue to red as the publishment date of the article is more recent. Keywords of articles published in the years 2016 and 2017 are coloured in blue tones. Keywords of articles published in the years 2019 and 2020 are coloured in red tones. Overlay visualization showed that game theory, research shopping, customer journey keywords appeared in the most recent omnichannel articles. The keywords of multi-channel retailing, multi-channel, or order fulfilment emerged in the early omnichannel articles.

Figure 4. Overlay Visualization of Omnichannel Articles' Keywords

3.2.3. Cluster Density Visualization

Cluster density visualization is similar to network visualization in terms of keywords' weight and co-occurrences. It enables users to identify the research directions in a given topic. Including 52 keywords in keyword analysis resulted in 9 clusters and these clusters are so close to each other to label them (Figure 5). Through these distinct clusters, it was difficult to determine the research directions. Thus, the number of keywords included in the cluster density visualization is decreased. Therefore, the second run of keyword analysis was conducted with the same data set to visualize cluster density more compactly.

Figure 5. Cluster Density Visualization of Omnichannel Articles' Keywords

In the second run of keyword analysis, the minimum number of occurrences of a keyword was set as 6 in VOSviewer and this threshold resulted in 15 keywords. Among these 15 keywords, the terms “omnichannel”, “omni-channel”, “omnichannel retail”, “omnichannel retailing”, “omni-channel retailing” were eliminated because these terms were including the searching words. 10 keywords were grouped into 3 clusters. Cluster 1 included the keywords channel integration, logistics, multi-channel, online retail and retailing. Cluster 2 was composed of e-commerce, retail and showrooming. Finally, Cluster 3 was comprised of customer experience and customer journey keywords (Figure 6).

Figure 6. Cluster Density Visualization of 10 Omnichannel Articles' Keywords

4. Discussions

According to the results of the literature search based on the keywords “omni channel”, “omnichannel” and “omni-channel”, the earliest article was written by Rigby (2011). This result also accords with our earlier studies, which mentioned that the expression “omnichannel retailing” is firstly introduced by Rigby (2011) (Bèzes, 2019; Juaneda-Ayensa, Mosquera, & Murillo, 2016; Mosquera et al., 2017; Silva, Martins, & Sousa, 2018). Additionally, the time span of omnichannel articles was ranged from 2011 to the end of 2020.

The keyword frequency analysis showed that “e-commerce”, “channel integration” and “multi-channel” were the most frequently used keywords in the omnichannel articles. This analysis produced results which corroborate a great deal of the previous work in omnichannel literature. First, the omnichannel phenomenon was born as a result of e-commerce opportunities. The growth in e-commerce has led to brick-and-mortar retailers to adopt online channels. This adaptation then transformed into the integration of channels which was implemented as omnichannel retailing (Xu & Jackson, 2019). Additionally, tremendous growth in e-commerce forced omnichannel retailers to redesign their retailing channels (Smith, 2017). An experienced consumer in e-commerce activities has high potential to use omnichannel retailing services (Wetzlinger, Auinger, Kindermann, & Schönberger, 2017).

Second, “channel integration” was the second most frequently used keywords. Channel integration was the most vital elements of omnichannel retailing. Especially, a successful omnichannel experience can be delivered by full channel integration (Bèzes, 2019). Channel integration and omnichannel retailing were considered as one of the three streams of omnichannel literature as well as channel switching behavior and consumer returns in omnichannel retailing (Serkan Akturk, Ketzenberg, & Heim, 2018).

Third, “multi-channel” was one of the most used keywords in omnichannel articles because omnichannel concept was introduced after multi-channel to the literature. Omnichannel was considered as the subsequent and natural evolution of multi-channel distribution (Murfield, Boone, & Thomas, 2007). The integration of channels in omnichannel distribution was one of the most important differences from multi-channel retailing. Moreover, many studies tried to answer the question of how and why the companies transited from multi-channel retailing to omnichannel retailing (Larke, Kilgour, & O’Connor, 2018; Marmol & Fernandez, 2019; Ortlinghaus, Zielke, & Dobbstein, 2019).

According to the overlay visualization “multi-channel retailing” or “multi-channel” keywords were appeared in the past omnichannel articles and “game theory”, “research shopping” keywords were frequently used in the most recent omnichannel articles. This finding points to the research focus and hotspots of omnichannel literature. First, the transition of multi-channel to omnichannel can be considered as completed. The literature discussing the multi-channel retailing and its relation to omnichannel retailing became mature. New emerging topics in omnichannel retailing were “game theory”, “research shopping”, or “customer journey”. Game theory was used in omnichannel retailing to determine the retailer's optimal ordering and pricing decisions (He, Xu, & Wu, 2020). Research shopping was introduced to omnichannel retailing to answer the question of how to reduce competitive research shopping (Barwitz & Maas, 2018; Weber & Maier, 2020).

Finally, according to the cluster density visualization of omnichannel articles’ keywords, there are three different clusters. The research of the first cluster including the keywords “channel integration”, “logistics”, “multi-channel”, “online retail” and “retailing” is mostly in the supply chain and channel integration direction. The research of the second cluster including the keywords “e-commerce”, “retail” and “showrooming” is mostly related to omnichannel behavior of consumers. Finally, research of the third cluster including the keywords “customer experience” and “customer journey” is mostly shopping experience directions because customer touchpoints may help firms to interact with customers directly and to deliver a superior experience (Please see Figure 7). The similar classification was also seen in the omnichannel stream definition of Serkan Akturk et al. (2018). They mentioned that channel integration and omnichannel retailing is the first stream of omnichannel retailing literature, channel switching behavior of customers is the second stream and finally, consumer returns in the context of omnichannel retailing is the third stream of omnichannel literature.

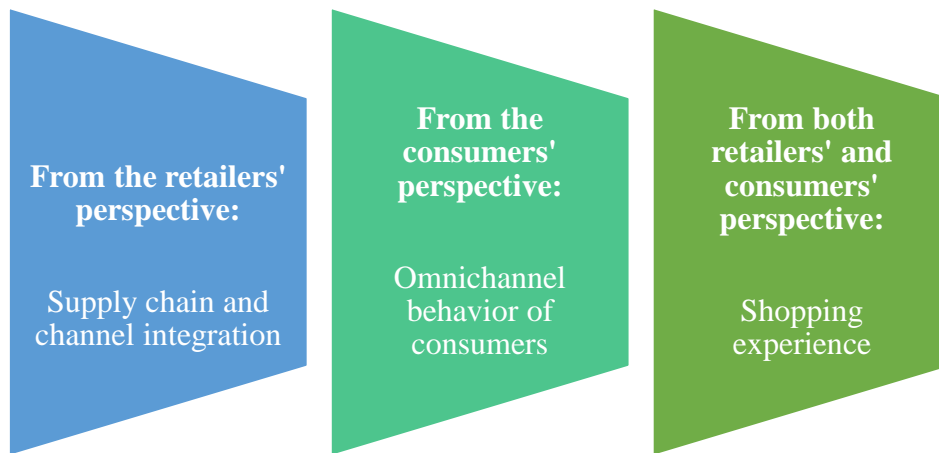

Figure 7. Research Directions of Omnichannel Studies

Based on the above discussions and keyword analysis of the omnichannel concept, it was seen that there is abundant room for studies investigating game theory and research shopping in omnichannel retailing. Game theory may be used to understand the interactions between various partners in omnichannel retailing. Additionally, instead of examining only webrooming or showrooming behavior of consumers, research shopping behavior of consumers should be examined in both directions and considered in all purchasing stages in future studies.

Conclusions

The tremendous increase in e-commerce sales volume in the world has forced the retailers to find new ways to fulfil their consumer’s rising expectations. Adding new channels or integration of channels to their distribution systems are the ways retailers adopted. Omnichannel retailing is one of the channel strategies of retailers to satisfy their customers. The field of omnichannel retailing is emergent and rapidly growing both theoretically and practically.

The omnichannel concept is based on various areas of retailing such as marketing, logistics, communication and information technologies. Therefore, omnichannel retailing is composed of many elements and the definition and scope of the omnichannel concept includes ambiguity. Therefore, the theoretical contribution of this research is mainly to help researchers understand the evolving process and knowledge map of omnichannel concept and to indicate the directions for future research on omnichannel retailing.

In conclusion, the key characteristics of omnichannel phenomenon can be explained by understanding the effects of e-commerce sales on omnichannel development, the importance of channel integration, and the transition from multi-channel to omnichannel. Additionally, the research focus of omnichannel concept can be explained in three parts: supply chain and channel integration from retailers’ perspective, omnichannel consumer behavior from consumers’ perspective, shopping experience from both consumers’ and retailers’ perspectives. Future work is required to explain the interactions between various partners in omnichannel retailing by adopting game theory and to understand research shopping behavior of consumers in all purchasing stages.

It is useful to highlight some limitations of the current study. First, keyword frequency and co-occurrences analysis were conducted with only the articles published in the Web of Science database. This limited scope of the current research and caused ignoring the contribution of articles published in other databases. Therefore, keyword frequency and co-occurrences analysis can be conducted by including other databases such as Scopus, or EbscoHost in further studies. The current study is limited to conduct keyword frequency and co-occurrences analysis and ignored direct citation and co-citation relations, co-authorship networks. A more comprehensive analysis of bibliographic data may be conducted in future studies.

References

- Adivar, B., Hüseyinoğlu, I. Ö. Y., & Christopher, M. (2019). A quantitative performance management framework for assessing omnichannel retail supply chains. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 48(June 2018), 257–269. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.02.024>
- Barwitz, N., & Maas, P. (2018). Understanding the Omnichannel Customer Journey: Determinants of Interaction Choice. *Journal of Interactive Marketing*, 43, 116–133. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2018.02.001>
- Beck, N., & Rygl, D. (2015). Categorization of multiple channel retailing in Multi-, Cross-, and Omni-Channel Retailing for retailers and retailing. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 27, 170–178. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.08.001>
- Bell, D. R., Gallino, S., & Moreno, A. (2014). How to win in an omnichannel world. *MIT Sloan Management Review*.
- Bèzes, C. (2019). What kind of in-store smart retailing for an omnichannel real-life experience? *Recherche et Applications En Marketing*, 34(1), 91–112. <https://doi.org/10.1177/2051570718808132>
- Fisher, M. L., Gallino, S., & Xu, J. J. (2019). The Value of Rapid Delivery in Omnichannel Retailing. *Journal of Marketing Research*, 56(5), 732–748. <https://doi.org/10.1177/0022243719849940>
- Galipoglu, E., Kotzab, H., Teller, C., Yumurtaci Hüseyinoglu, I. Ö., & Pöppelbuß, J. (2018). Omnichannel retailing research – state of the art and intellectual foundation. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 48(4), 365–390. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-10-2016-0292>
- Gallino, S., & Moreno, A. (2014). Integration of online and offline channels in retail: The impact of sharing reliable inventory availability information. *Management Science*. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2014.1951>
- Gao, F., & Su, X. (2017). Omnichannel retail operations with buy-online-and-pick-up-in-store. *Management Science*. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2016.2473>
- Gensler, S., Neslin, S. A., & Verhoef, P. C. (2017). The Showrooming Phenomenon: It's More than Just About Price. *Journal of Interactive Marketing*. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2017.01.003>
- Guo, Y.-M., Huang, Z.-L., Guo, J., Li, H., Guo, X.-R., & Nkeli, M. J. (2019). Bibliometric Analysis on Smart Cities Research. *Sustainability*, 11(13), 3606. <https://doi.org/10.3390/su11133606>

- He, Y., Xu, Q., & Wu, P. (2020). Omnichannel retail operations with refurbished consumer returns. *International Journal of Production Research*.
<https://doi.org/10.1080/00207543.2019.1629672>
- Jocevski, M., Arvidsson, N., Miragliotta, G., Ghezzi, A., & Mangiaracina, R. (2019). Transitions towards omni-channel retailing strategies: a business model perspective. *International Journal of Retail and Distribution Management*, 47(2), 78–93.
<https://doi.org/10.1108/IJRDM-08-2018-0176>
- Juaneda-Ayensa, E., Mosquera, A., & Murillo, Y. S. (2016). Omnichannel customer behavior: Key drivers of technology acceptance and use and their effects on purchase intention. *Frontiers in Psychology*, 7(JUL), 1–11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01117>
- Khan, G. F., & Wood, J. (2015). Information technology management domain: emerging themes and keyword analysis. *Scientometrics*. <https://doi.org/10.1007/s11192-015-1712-5>
- Larke, R., Kilgour, M., & O'Connor, H. (2018). Build touchpoints and they will come: transitioning to omnichannel retailing. *International Journal of Physical Distribution and Logistics Management*, 48(4), 465–483. <https://doi.org/10.1108/IJPDLM-09-2016-0276>
- Li, H., An, H., Wang, Y., Huang, J., & Gao, X. (2016). Evolutionary features of academic articles co-keyword network and keywords co-occurrence network: Based on two-mode affiliation network. *Physica A: Statistical Mechanics and Its Applications*, 450, 657–669.
<https://doi.org/10.1016/j.physa.2016.01.017>
- Mahrous, A. A., & Hassan, S. S. (2017). Achieving Superior Customer Experience: An Investigation of Multichannel Choices in the Travel and Tourism Industry of an Emerging Market. *Journal of Travel Research*, 56(8), 1049–1064.
<https://doi.org/10.1177/0047287516677166>
- Marmol, M., & Fernandez, V. (2019). Trigger factors in brick and click shopping. *Intangible Capital*, 15(1), 57–71. <https://doi.org/10.3926/ic.1364>
- Mohan, B. S., & Kumbar, M. (2020). Scientometric Analysis and Visualization of Solar Physics Research in India. *Science and Technology Libraries*.
<https://doi.org/10.1080/0194262X.2020.1715321>
- Mosquera, A., Olarte-Pascual, C., Juaneda Ayensa, E., & Sierra Murillo, Y. (2018). The role of technology in an omnichannel physical store. *Spanish Journal of Marketing - ESIC*, 22(1), 63–82. <https://doi.org/10.1108/SJME-03-2018-008>
- Mosquera, A., Olarte Pascual, C., & Juaneda Ayensa, E. (2017). Understanding the customer experience in the age of omni-channel shopping. *Revista ICONO14 Revista Científica de Comunicación y Tecnologías Emergentes*, 15(2), 92. <https://doi.org/10.7195/ri14.v15i2.1070>
- Murfield, M., Boone, C. A., & Thomas, R. (2007). Investigating logistics service quality in omnichannel retailing ". *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 47(4), 263–296.
- Ortlinghaus, A., Zielke, S., & Dobbstein, T. (2019). The impact of risk perceptions on the attitude toward multi-channel technologies. *International Review of Retail, Distribution and Consumer Research*, 29(3), 262–284. <https://doi.org/10.1080/09593969.2019.1599983>
- Park, B. (2014). Shopper marketing and the role of in-store marketing. *Review of Marketing Research*, 11, xiii–xv. <https://doi.org/10.1108/S1548-643520140000011013>
- Rigby, D. (2011). The future of shopping. *Harvard Business Review*, 89(12), 1–9.

- Saghiri, S., Wilding, R., Mena, C., & Bourlakis, M. (2017). Toward a three-dimensional framework for omni-channel. *Journal of Business Research*, 77(March), 53–67. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2017.03.025>
- Serkan Akturk, M., Ketzenberg, M., & Heim, G. R. (2018). Assessing impacts of introducing ship-to-store service on sales and returns in omnichannel retailing: A data analytics study. *Journal of Operations Management*, 61(June), 15–45. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2018.06.004>
- Silva, S. C. e, Martins, C. C., & Sousa, J. M. de. (2018). Omnichannel approach: Factors affecting consumer acceptance. *Journal of Marketing Channels*, 25(1-2), 73–84. <https://doi.org/10.1080/1046669x.2019.1647910>
- Singh, J., Goyal, G., & Gill, R. (2019). Use of neurometrics to choose optimal advertisement method for omnichannel business. *Enterprise Information Systems*, 00(00), 1–23. <https://doi.org/10.1080/17517575.2019.1640392>
- Smith, I. G. (2017). Fast or free shipping options in online and omni-channel retail? The mediating role of uncertainty on satisfaction and purchase intentions. *International Journal of Logistics Management*, Vol. 28(No. 4), 1099–1122.
- Tjhin, V. U., Abbas, B. S., Budiastuti, D., Kosala, R., & Lusa, S. (2018). The role of electronic word-of-mouth on customer confusion in increasing purchase intention. *Pertanika Journal of Social Sciences and Humanities*.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2018). VOSviewer Manual. Retrieved November 10, 2020, from https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.9.pdf
- Verhoef, P. C., Kannan, P. K., & Inman, J. J. (2015). From Multi-Channel Retailing to Omni-Channel Retailing. Introduction to the Special Issue on Multi-Channel Retailing. *Journal of Retailing*, 91(2), 174–181. <https://doi.org/10.1016/j.jretai.2015.02.005>
- Weber, A., & Maier, E. (2020). Reducing Competitive Research Shopping With Cross-Channel Delivery. *International Journal of Electronic Commerce*. <https://doi.org/10.1080/10864415.2019.1683706>
- Wetzlinger, W., Auinger, A., Kindermann, H., & Schönberger, W. (2017). Acceptance of Personalization in Omnichannel Retailing. In *Lecture Notes in Computer Science (including subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)* (pp. 114–129). https://doi.org/10.1007/978-3-319-58484-3_10
- Xu, X., & Jackson, J. E. (2019). Examining customer channel selection intention in the omni-channel retail environment. *International Journal of Production Economics*, 208, 434–445. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2018.12.009>

Bebeklerin Sağlığı ve Gelişimi ile İlgili Geleneksel Uygulamalar

Figen Gürsoy³²⁷, Fatih Aydoğdu³²⁸, Burçin Aysu³²⁹, Neriman Aral³³⁰

Öz

Giriş: Annelerin bebek sağlığı ve gelişimi ile ilgili geleneksel uygulamalarda buldukları bilinmektedir. Bu uygulamalar şehirden şehre değişmekte, kültür doğrultusunda şekillenmektedir. Bu durum çocuk gelişimi ve sağlığı alanında çalışan pek çok disiplini yakından ilgilendirmektedir. Çünkü bebeklere doğru müdahalelerde bulunma ve annelerin bu müdahalelerinin nedenlerini anlama ve rehberlik etme noktasında annelerin bebeklerin sağlığı ve gelişimi ile ilgili uygulamalarının belirlenmesi önemli görülmektedir. **Amaç:** Bu araştırmada annelerin bebeklerin sağlığı ve gelişimi ile ilgili geleneksel uygulamalarının incelenmesi amaçlanmıştır. **Yöntem:** Araştırmaya Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi'nde öğrenim gören, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki illerde yaşayan öğrenciler aracılığıyla ulaşılan 230 anne dahil edilmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından geliştirilen Anket Formu kullanılmıştır. Anket Formunda annelerin bebeklerinin sağlığının korunması ve gelişiminin desteklenmesi ve hastalıkların tedavisinde yaptıkları uygulamalar gibi konularda geleneksel uygulama ve inanışlarının neler olduğunu belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır. **Bulgular:** Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde annelerin bebeklerin bakımı konusundaki geleneksel uygulamalara yer verme durumlarının yaş, çocuk sayısı ve bilgi kaynaklarına göre değiştiği, bebeklerin hastalıklardan korunmaları ve sağlıklı olmaları konusundaki geleneksel uygulamalarının ise öğrenim durumu, eşin ailesiyle birlikte yaşama ve bilgi kaynaklarına göre farklı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca annelerin bebeklerin bakımı, hastalıklardan korunması ve sağlıklı olmaları konusunda farklı geleneksel uygulamalara yer verdikleri saptanmıştır. **Sonuç:** Annelerin bebek bakımında geleneksel uygulamalara yer verme durumlarının çeşitli değişkenlere göre farklılaştığı ve farklı uygulamalara yer verdikleri söylenebilir. **Anahtar Kelimeler:** Bebek, bebek sağlığı, geleneksel uygulamalar, kültür, gelenek

Traditional Applications on The Health and Development of Babies

Abstract

Background: It is known that mothers perform traditional practices about their babies' health and development. Such practices vary from one city to other and shape in accordance with culture. This situation closely interests many disciplines regarding child development and child health. It is because of the fact that it is regarded important to determine mothers' practices about their babies' health and development in order to understand the reason behind the mothers' practices and guide them about this subject so that they can treat their babies correctly. **Objectives:** In this study was aimed to examine the mothers' traditional practices about their babies' health and development. **Methods:** 230 mothers reached by students attending Erzincan Binali Yıldırım University and living in provinces in the Eastern and Southeastern Anatolia Region were included in the study. **Semi-Structured Interview Form** developed by

³²⁷ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, gursoy.f@gmail.com

³²⁸ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sağlık Hizmetleri MYO, Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Bölümü faydogdu1985@gmail.com

³²⁹ Dr. Öğr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, burcinaysuu@gmail.com

³³⁰ Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Çocuk Gelişimi Bölümü, aralneriman@gmail.com,

the researchers was used as the data collection tool. In the form, there were questions to determine the traditional practices and beliefs, which were used by the mothers for protecting their babies' health, supporting their babies' development and curing the diseases, in the cities where students live. Results: When the findings obtained from the study were analyzed, it was determined that the mothers' inclusion of traditional practices in the care of babies varies according to age, number of children and information sources, and the traditional practices of babies in terms of protection and health are different according to their educational background, spouse's family and information sources. In addition, it was determined that mothers included different traditional practices in terms of babies' care, protection from diseases and health. Conclusion: It can be said that the situation of mothers including traditional practices in baby care varies according to various variables and they include different practices.

Keywords: *Baby, baby health, tradition practices, culture, tradition*

Bozkır İlçesi'nin (Konya) Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusu

Saliha Koday ³³¹, Zeki Koday ³³², Emine Yılmaz Akçaözöglü ³³³

Öz

İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Konya'nın, güney ilçelerinden biri olan Bozkır ilçesi Akdeniz Bölgesi'nde yer almaktadır. Bozkır ilçesinin 2000 yılından beri devamlı olarak nüfusu azalmaktadır. Dışarıya göç veren bir ilçenin mahalle sayısı, niteliği, hangi yükseltide kurulduğu coğrafi anlamda önem taşımaktadır. Nüfusun dağılımında birçok etmen rol oynamaktadır. Nüfus ve yükselti ilişkisini detaylandırmak suretiyle, bu ilçe, araştırma sahası olarak seçilmiştir. Topoğrafik parametrelerden biri olan yükseltinin nüfusun dağılımına olan etkisini ortaya koymak amacıyla bu çalışma yapılmıştır. Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Türkiye İstatistik Kurumu verileri kullanılarak oluşturulan bu çalışmada Bozkır ilçesindeki yerleşim birimlerinin yükselti basamaklarına göre dağılımı ortaya konulmuştur. Konya büyükşehir belediyesi statüsündeki ilçenin 52 mahallesi (49'u kırsal mahalle) bulunmaktadır. Kalıcı yerleşim birimlerinin 1.100 - 1.700 m aralığında dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. 1.700 m yükseltisinde yayla yerleşmeleri görülmektedir. 1.100 - 1.200 m aralığı 70 km² alan kaplamakta olup, 2019 yılı itibariyle 8.545 kişi nüfusa sahiptir. İlçede nüfusun en fazla yoğunluk gösterdiği yükselti aralığını oluşturmaktadır. 1.600 - 1.700 m aralığı ise 32 km² alan kaplamakta, 793 kişiye sahiptir. Bu yükselti aralığında yerleşim birimleri sayısının düştüğü ve buna bağlı olarak nüfusun azaldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Konya, Bozkır İlçesi, Yükselti, Nüfus.

Population of Bozkır District (Konya) According to Elevation Steps

Abstract

Bozkır district, one of the southern districts of Konya, located in the Central Anatolia Region, is located in the Mediterranean Region. The Bozkır district has been continuously decreasing in population since 2000. The number, quality, and elevation of a district that emigrates to the outside are of geographical importance. Many factors play a role in the distribution of the population. By detailing the relationship between population and elevation, this district was chosen as a research site. This study was carried out in order to determine the effect of elevation, which is one of the topographic parameters, on the distribution of the population. In this study, which was created using Geographical Information Systems and data from the Turkish Statistical Institute, the distribution of settlements in the Bozkır district according to the ascending steps was revealed. The district, which has the status of Konya Metropolitan Municipality, has 52 neighborhoods (49 of which are rural neighborhoods). It has been concluded that permanent settlements are scattered in the range of 1.100 - 1.700 m. At an elevation of 1.700 m, plateau settlements are visible. The 1.100-1.200 m range covers an area of 70 km² and has a population of 8.545 as of 2019. The highest density of the population in the district constitutes the elevation range. The 1.600-1.700 m range covers an

³³¹ Prof. Dr. ORCID: 0000-0003-2515-4287 e-mail: skoday@atauni.edu.tr Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya ABD

³³² Prof. Dr. ORCID: 0000-0002-2126-9573 e-mail: zkoday@atauni.edu.tr Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Coğrafya ABD

³³³ Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-5931-1140. e-mail: cografya-emine2013@hotmail.com Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya ABD.

area of 32 km² and has 793 inhabitants. In this elevation range, the number of settlements decreased and the population decreased accordingly.

Keywords: Konya, Bozkır District, Elevation, Population

1. İnceleme Sahasının Konumu ve Genel Coğrafi Özellikleri

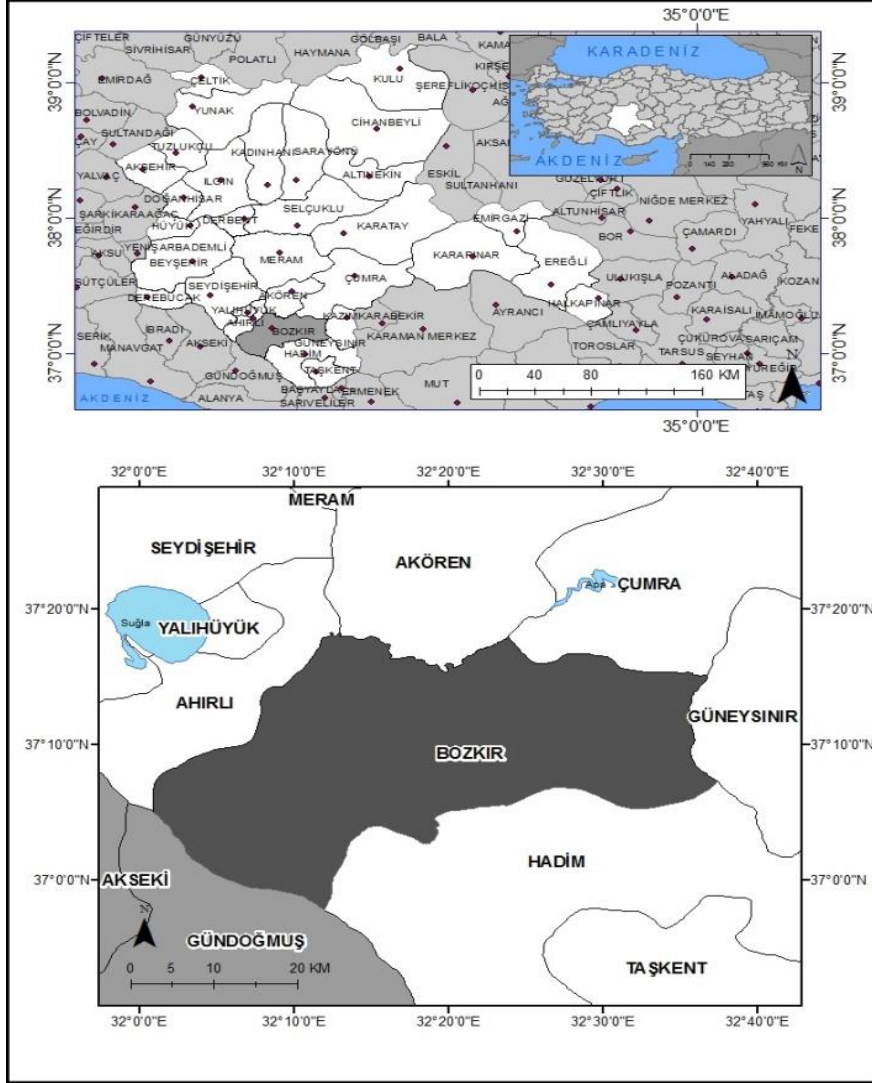
İdari anlamda Konya iline bağlı olan Bozkır'ın kuzeyinde Akören, kuzeydoğusunda Çumra, doğusunda Güneysınır, güneyinde Hadim, güneybatısında Antalya ili, batısında Ahırlı ilçeleri bulunmaktadır. Konya ili büyük oranda İç Anadolu Bölgesi'nde yer almakta iken Bozkır ilçesi Akdeniz Bölgesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Coğrafi Koordinat Sistemine göre 37° 0' - 37° 15' kuzey enlemleri ile 32° 0' - 32° 40' doğu boylamları arasındadır (Harita 1.). Yüzölçümü 40.838 km² olan Konya ilinin 31 ilçesi bulunmakta olup, Bozkır ilçesinin yüzölçümü 1.105 km² (Harita Genel Müdürlüğü). İl merkezine uzaklığı 127 km (Karayolları Genel Müdürlüğü)'dir.

Bozkır ilçesi ve çevresi, iklim özellikleri açısından Akdeniz iklimi ile yazı kurak karasal iklim özellikleri arasında geçiş tipi olan Akdeniz Dağ iklimi özelliklerine sahiptir (Tapur, 2016: 1337). Ancak, artan yükseltiye bağlı olarak buralarda kıyılara göre kışlar daha sert ve yazlar daha az kuraktır (Buldur ve Sarı, 2012: 89). Bozkır ilçesinde 2014-2018 yılları arasında ortalama en yüksek sıcaklık Temmuz ayında 31.4°C, ortalama en düşük sıcaklık Ocak ayında -5.9 °C, ortalama nispi nem Ocak ayında % 79.3'dür (Koday S. Koday Z. Yılmaz Akçaözöğlü 2019: 78). Bozkır şehir merkezi ile çevredeki yüksek alanlar arasındaki sıcaklık farkının 3-5 °C civarında olması muhtemeldir (Buldur ve Sarı, 2012: 89). Kış mevsiminde sıcaklığın eksiye düşmesi durumundan dolayı Akdeniz iklim etkisinin olmadığı görülmektedir. Bozkır ilçesinde karasal iklim özellikleri görülmektedir.

Kahverengi ve Kestane Rengi Topraklar, Kırmızımsı Akdeniz Toprakları genel yayılış göstermektedir. Bitki türlerinden Ardiç (Juniperus), Sarıçam (Pinus Sylvestris), Sedir (Cedrus Libani), Ladin (Picea), Gökmar (Abies sp. Mill), Meşe (Quercus) Yabani Armut (Pyrus Pyrastrer) dağılışı göstermektedir. Çarşamba Çayı ise ilçenin en büyük akarsuyudur. Suğla Gölü ve Dipsiz Göl diğer önemli su kaynaklarıdır. Güneybatısında Geyik Dağları uzanmaktadır. Geyik Dağları, Batı Toroslara ait bir birimdir.

Yayla-kent özelliği gösteren araştırma sahasının 2019 yılı itibariyle toplam nüfus miktarı 25.894 kişidir. Bozkır ilçe merkezini oluşturan (Demirasaf, Yukarı, Cumhuriyet) 3 mahalle ve (49 kırsal mahalle) ile birlikte Bozkır ilçesi toplamda 52 mahalleden oluşmaktadır. Konya ilinin büyükşehir belediyesi statüsünde olması sebebiyle köy kavramı yerine kırsal mahalle kavramı kullanılmaktadır. Bozkır'ın kuzey-kuzeybatısında yer alan Ahırlı ve Yalılıyük ilçeleri 1990 yılında Bozkır'dan ayrılıp ilçe statüsüne getirilmiştir.

Harita 1. Bozkır İlçesi'nin Konum Haritası

2. Materyal ve Uygulanan Yöntem

İnceleme sahasını oluşturan Bozkır ilçesinin nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu (<http://www.tuik.gov.tr/>) web sitesinden temin edilmiştir. 1935-1960 yılları arasındaki nüfus kütüphanesi [tuik.gov.tr](http://www.tuik.gov.tr/) sitesinden alınmıştır. 1965-2000 yılları arası nüfus verisi Genel Nüfus Sayımlarından, 2007 ve sonrası nüfus verisi ise Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sisteminden elde edilmiştir.

Çalışma sahası ile ilgili haritalar ArcGIS 10.5 programında çizilmiştir. İl ve ilçe sınırları Harita Genel Müdürlüğü (HGM) indirilebilir veri setinden alınmıştır. Bozkır'ın dem verisi (<http://www.viewfinderpanoramas.org/>) sitesinden alınmıştır. 30 m çözünürlükteki dem verisi üzerinde ArcToolbox-3D Analyst Tools - Raster Reclass aşamaları ile yükselti basamaklarının

alanı hesaplanmıştır. Tablo ve diğer şekiller Microsoft Office Excel 2007 programında hazırlanmıştır.

3. Nüfus Özellikleri

Bir ülke, bir idari birim veya bir yerleşmenin nüfus miktarının bilinmesi beşeri coğrafya çalışmalarında büyük önem taşımaktadır. En basitinden bir yerin nüfus miktarı orası hakkında insanın kafasında bazı şeylerin şekillenmesine yol açmaktadır. Yeryüzünün herhangi bir yerinde sınırları belli bir alanda yaşayan insan topluluklarının miktarını ve diğer niteliklerini tespit edebilmek için, gerçek anlamda sağlıklı bir nüfus sayımı yapılmalı, toplanan bilgilerde herhangi bir değişiklik ve çarpıtılma yapılmadan yayınlanmalıdır (Koday, 2014: 153).

Tablo 1. Bozkır İlçesi'nin Sayım Dönemlerine Göre Nüfusu (1935-2019)

Sayım Yılları	Erkek	Kadın	Toplam	Değişim Miktarı	Artış Azalış Oranı %
1935	18.241	21.973	40.214	-	-
1940	18.858	22.599	41.457	1243	3.09
1945	19.644	22.949	42.593	1136	2.74
1950 ³³⁴	-	-	47.713	5120	12.02
1955	23.219	26.015	49.234	1521	3.18
1960	26.436	28.476	54.912	5678	11.53
1965	27.320	30.555	57.875	2963	5.39
1970	29.181	32.444	61.625	3750	6.47
1975	33.177	34.609	67.786	6161	9.08
1980	27.262	31.979	59.241	-8545	-12.60
1985	29.027	32.209	61.236	1995	3.36
1990	26.415	28.238	54.653	-6583	-10.7
2000	27.169	27.898	55.067	414	0.75
2007	15.486	16.568	32.054	-23013	-41.7
2008	15.384	16.217	31.601	-453	-1.41
2009	16.125	16.867	32.992	1391	4.40
2010	15.115	15.980	31.095	-1897	-5.74
2011	14.608	15.306	29.914	-1181	-3.79
2012	14.123	14.814	28.937	-977	-3.26
2013	13.715	14.437	28.152	-785	-2.71
2014	13.373	14.084	27.457	-695	-2.46
2015	13.209	13.797	27.006	-451	-1.64
2016	12.912	13.525	26.437	-569	-2.1
2017	12.662	13.321	25.983	-454	-1.88
2018	12.818	13.469	26.287	304	1.16
2019	12.596	13.298	25.894	-393	-1.49

Kaynak: TÜİK Genel Nüfus Sayımları, ADNKS, kutuphane.tuik.gov.tr.

İnceleme sahasının nüfusu 1935 yılında 40.214 kişidir. Bozkır kazasının 1935 yılında Merkez (13.618), Ahırlı (10.407), Belviran (7.679), ve Hocaköy (7.167) olmak üzere dört nahiyesi

³³⁴1950 yılında cinsiyet ayrımında sayım yapılmamıştır.

bulunmaktadır. İlçe merkezinin nüfusu ise 1.343 kişidir. Nahiyelerin toplamda 74 köyü bulunmaktadır. 1940 yılında Merkez (14.594), Ahırlı (10.228), Belviran (7.963), Üçpınar (7.253) nahiyelerinin ve ilçe merkezinin (1.419) toplam nüfusu 41.457 kişidir. 1945 yılında Merkez (15.183), Ahırlı (10.761), Belviran (7.949), Üçpınar (7.201) nahiyelerinin ve ilçe merkezinin (1.499) toplam nüfusu 42.593 kişidir. 1950 yılında Merkez (18.599), Ahırlı (10.021), Belviran (8.631), Üçpınar (8.389) nahiyelerinin ve ilçe merkezinin (1.846) toplam nüfusu 47.486 kişidir. 1955 yılında Merkez (18.893), Ahırlı (10.611), Belviran (8.465), Üçpınar (8.414) nahiyelerinin ve ilçe merkezinin (2.851) toplam nüfusu 49.234 kişidir.

1960 yılında kaza adı yerine ilçe, nahiyeye adı yerine bucak kullanılmıştır. 1960 yılında Bozkır ilçesinin Merkez Bucağı (21.332), Ahırlı Bucağı (12.698), Belviran Bucağı (9.295), Üçpınar Bucağı (9.136) ve ilçe merkezinin (2.451) toplam nüfusu 54.912 kişidir. 1965 yılında Bozkır ilçesinin Merkez (24.927), Ahırlı (11.908), Belören (10.094), Üçpınar (7.834) olmak üzere dört bucağı bulunmaktadır. Bu dört bucağın ve ilçe merkezinin (3.112) toplam nüfusu 57.875 kişidir. 1970 yılında Bozkır ilçesinin Merkez (27.421), Ahırlı (12.013), Belören (10.088), Üçpınar (7.745) olmak üzere dört bucağı ve ilçe merkezinin (4.358), toplam nüfusu 61.625 kişidir.

1975 yılında Bozkır ilçesinin Merkez (30.550), Ahırlı (13.405), Belören (9.909), Üçpınar (8.628) olmak üzere dört bucağı ve ilçe merkezinin (5.294), toplam nüfusu 67.786 kişidir. 1975 yılında toplam nüfus miktarı 67.786 kişi iken 1980 yılında 59.241'e gerilemiştir. Bu dönem Bozkır ilçesinin nüfus artış seyrinde kırılma noktasını oluşturmaktadır. Gelecek dönem nüfus sayımlarında da azalma göstermiştir. 1960'lı yıllarda başlayan dışarıya göç verme durumunun Bozkır'daki en belirgin adımları 1980'li yıllarda görülmüştür. Başta Almanya olmak üzere Belçika, Fransa gibi Avrupa ülkelerinde Bozkırlı gurbetçilerin olduğu bilinmektedir.

Bu dönemde Bozkır'ın komşu ilçesi olan, 62 km mesafedeki Seydişehir'de, Seydişehir Alüminyum Tesisleri (Etibank) kurulmaya başlanmış ve 1979'da tam kapasite çalışmaya geçmiştir. Türkiye'nin en büyük alüminyum tesislerinden biri olan Seydişehir Alüminyum Tesisleri'nde iş gücüne ihtiyaç duyulmuş ve tesislerde çalışmak isteyen birçok kişi Bozkır'dan Seydişehir'e göç etmiştir. Çalışmaya gidenlerin çoğu ailelerini de yanında götürmüştür (Özkan, 2010: 30).

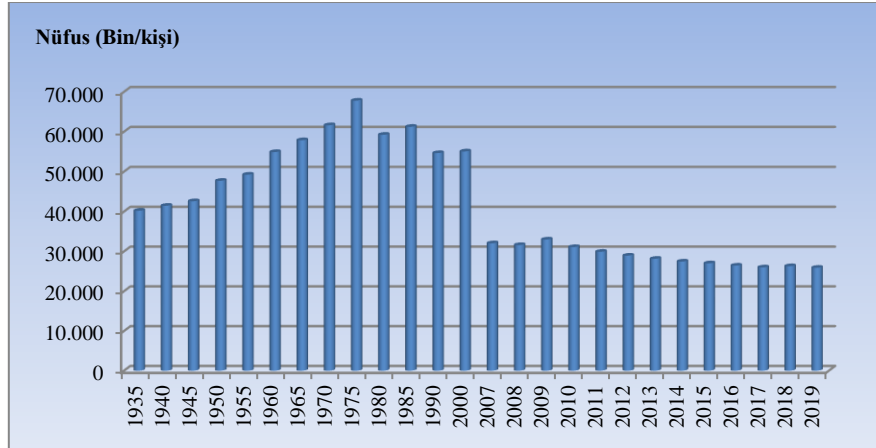
1980 yılında Bozkır ilçesinin Merkez (25.662), Ahırlı (11.908), Belören (9.576), Üçpınar (7.342) olmak üzere dört bucağı ve ilçe merkezinin (4.753), toplam nüfusu 59.241 kişidir. Nüfus miktarındaki azalma bir sonraki sayım döneminde belirginleşmiştir. 1990 yılında Bozkır ilçesinin Merkez (25.652), Belören (10.982), Üçpınar (8.547) olmak üzere üç bucağı bulunmaktadır. Bucakların toplam nüfusu ile ilçe merkezinin (9.472) nüfusu toplamı 54.653 kişidir.

Bozkır ilçesinin bucağı olan Ahırlı, 1990 yılında ilçe konumuna getirilmiştir. Yalılıyük belediyesi Ahırlı bucağına bağlı bir birim iken, Sarayköy ve Arasöğüt köylerini kendi idaresine ekleyip Yalılıyük ilçesi idari birimini oluşturmuştur. Böylelikle Bozkır ilçesinden ayrılmış olan iki ayrı ilçe oluşturulmuştur. 1980'de Ahırlı bucağına bağlı olan tüm idari üniteler aynı şekilde Ahırlı ilçesine bağlı konumda bulunmaktadır. 2000 yılında Bozkır ilçesinin Merkez (21.390), Belören (12.507), Üçpınar (10.687) bucakları olmak üzere ilçe merkezi nüfusu (10.483) ile birlikte toplam nüfusu 55.067 kişidir (Tablo 1, Şekil 1).

2000 yılından sonra ilçenin nüfusunun ciddi oranda azaldığı görülmektedir. Nüfusun büyük bir kısmı kırsal kesimde yaşadığından adeta göçe zorlanmıştır (Koday, 2005: 57). 2000 yılından sonraki ilk sayımda yani 2007 yılında 32.054 kişi olan nüfusun değişim miktarı -23013'dir. Bir

artış bir azalış seviyesinde ilerlemiş olsa da Bozkır ilçesi nüfus miktarının azaldığı görülmektedir (Tablo 1, Şekil 1). Nüfus miktarlarındaki artış ve azalışlar ilçeye gelen kamu personelleri, askerler, öğrenciler ve devam eden göçlerle açıklanabilmektedir (Koday S, Koday Z, Akbaş, 2018: 540).

Şekil 1. Bozkır İlçesi'nin Sayım Dönemlerine Göre Nüfus Grafiği

4. Nüfus ve Yükselti Özellikleri

İlçe nüfusu yükseltiye göre nasıl bir dağılışa sahiptir? Bu dağılışa etkili olan faktörler ve coğrafi koşulları nelerdir? Sorularına cevap bulmak (Özşahin ve Atasoy, 2013: 94) çalışmadaki yerleşmenin yükseltisi ve nüfus ilişkisini ortaya koymayı kolaylaştıran sorulardır.

Nüfus ve buna paralel olarak yerleşmeler yeryüzünde eşitsiz dağılmışlardır. Bazı yerlerde çok yoğun nüfuslu sahalara olduğu gibi, çok az nüfuslu, hatta boş sahalara da vardır (Tolun Denker, 1977: 15). Ülkemizde nüfus dağılışı, nüfus yoğunluğu, kır ve şehir yerleşmelerinin dağılışı geniş ölçüde yükseltiye bağlıdır (Günel, 1993; 144). Araştırma sahası, geniş düzlüklerle bilinen Konya ilinin aksine yükseltisi biraz fazladır. Konya ilinin gerçek alanı (41.001 km²) ile iz düşüm alanı (40.838 km²) arasındaki fark, Batı Torosların iç kesimlere doğru sokulan kısımda kendisini göstermektedir. Bozkır, Konya ilinin Akdeniz Bölgesinde kalan bir ilçesi konumunda olmasından dolayı Toros silsilesinden etkilenmektedir.

Nüfusun ve yerleşmelerin özellikleri, dağılışı ve geliştirilen nüfus stratejileri konulu çalışmalarda ağırlıklı olarak il sınırları esas alınmıştır (Alaeddinoğlu, 2016; 167). İlçe bazında çalışmalar da mevcuttur. İlçe sınırının esas alındığı bu çalışmada mahalleler özelinde vurgu yapılmıştır.

Yükselti ve nüfus ilişkisini ele alan çalışmalar (Günel 1993; Sergün 1994; Kızılcıoğlu ve Soykan 1998; Çağlıyan 2005; Taş ve Yakar 2009; Üstündağ 2009 Güngör ve Bozyiğit 2010; Özşahin ve Atasoy 2013; Alaeddinoğlu 2014; Özşahin vd. 2016; Avcı 2017; Dölek, Avcı ve Harunoğulları 2018; Durmuş 2019) uzun yıllardır yapılmaktadır. Bu çalışmalar gerek doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımı gerekse de beşeri faaliyetlerin kendi içindeki dağılımı bakımından oldukça büyük bir öneme sahiptir (Özşahin ve Atasoy, 2013: 94).

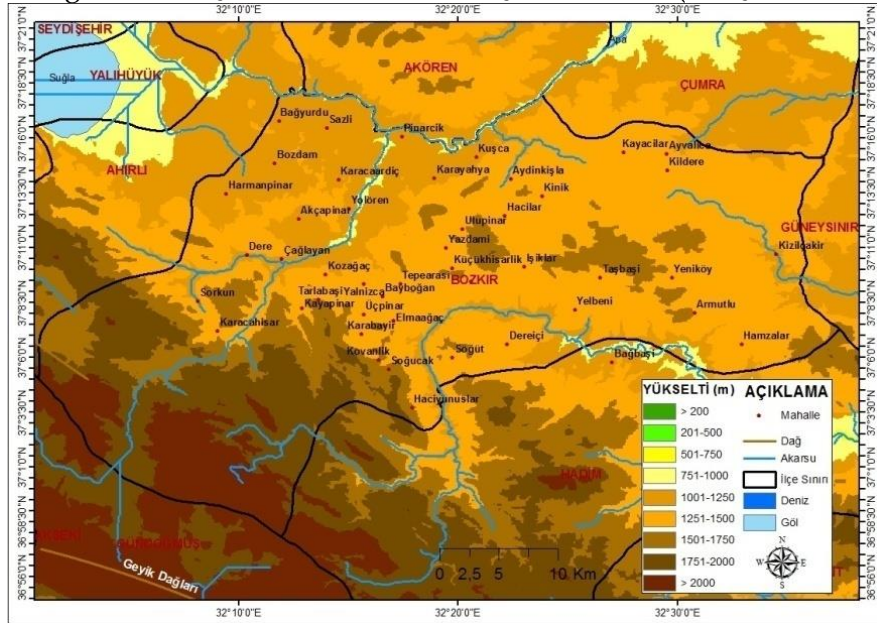
İnceleme sahasının dağlık kesimleri Geyik Dağları Sistemi'nin parçası olan Akdağ (2419 m), Gül Dağı (2490 m) ve Haydar Dağı (2249 m) gibi kütlelerden oluşmaktadır (Buldu ve Sarı, 2012;

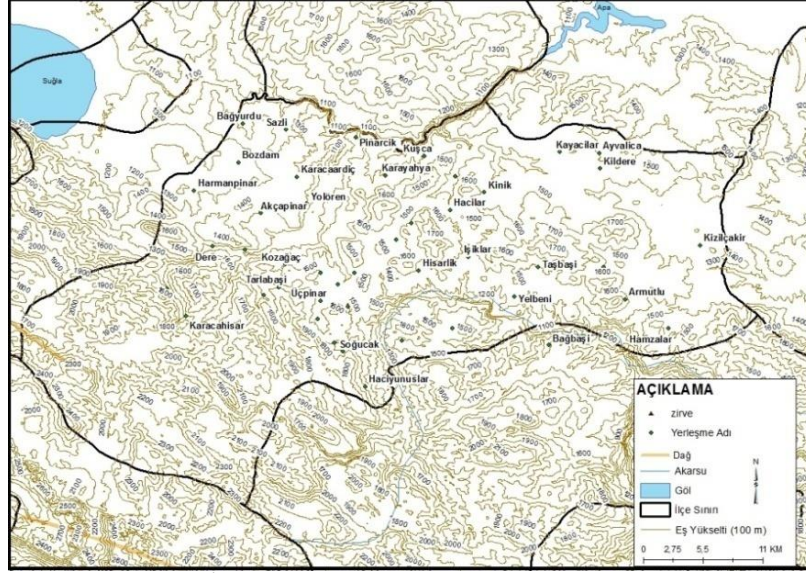
86). Küçük Çal Tepe (1519 m), Büyük Çal Tepe (1558 m), Erenler Tepesi (1618 m) Tepelcik Tepesi (1654 m) ve Sülüklü Tepe (1748 m) diğer yüksek kesimleri oluşturmaktadır (Tapur, 2016: 1337). Bu dağlık çerçeve içerisinde Bozkır ilçesi, vadilerle derince yarılarak parçalanmış durumdadır. Dolayısıyla geniş alüvyal düzlüklere rastlanmaz. Alüvyal düzlükler sadece vadilerin nispeten geniş kesimlerinde çok sınırlı ve dar olarak görülür. Nitekim Bozkır ilçesi de böyle bir alanda kurulmuştur. Ayrıca nispeten düzlük sayılabilecek yerler, yüksek kesimlerdeki karstik erimelerden oluşmuş uvala tabanlarında görülür. Arazinin bu özelliği yerleşim birimlerinin kuruluş yerini de etkilemiştir. Yöre halkı yerleşim yeri olarak genellikle akarsu kenarlarındaki vadi tabanlarını tercih etmiştir (Buldur ve Sarı, 2012: 86-87).

Bozkır ilçesindeki kalıcı (daimi - sedanter) yerleşmelerden olan mahallelerin 1.000 - 1.700 m yükselti aralığında kurulmuş bulunmaktadır. Gerek fiziki haritada gerekse de topografya haritasında bu durum görülmektedir (Harita 2, Harita 3). Bu yükselti aralığında olmasında topoğrafik özellikler, iklim şartları, kültürel yaşam etkili olmaktadır.

Kır iskânının adeta kaidesini teşkil eden mahalle sistemi, sahip olduğu özellikleri ile Türkiye'nin hemen her tarafına sokulmuş, bulunduğu yerde gelişmiş ve kelimenin tam manasıyla iskân organize etmiş bir sistem olarak müşahade edilir (Tunçdilek, 1967: 107).

Harita 2. Bozkır İlçesi ve Yakın Çevresinin Fiziki Haritası

Harita 3. Bozkuş İlçesi ve Yakın Çevresinin Topoğrafya Haritası

1.100 - 1.200 m yükseltisinde 4 mahalle bulunmaktadır. Demirasaf, Yukarı ve Cumhuriyet Mahalleleri Bozkuş şehrini oluşturmaktadır. Bu mahalleler Çarşamba Çayı vadisinde, vadi tabanının genişlediği alanda kurulmuştur. Kırsal mahalle niteliğinde olan Yolören'in yükselti aralığı da bu sınıfa girmektedir. 70 km² alan kaplamakta olup nüfusu en fazla olan (8.545 kişi) grubu oluşturmaktadır. Yerleşme sayısı az olmasına rağmen, nüfus miktarı oldukça fazladır. Şehirsel fonksiyonların görülmesi nüfus yoğunluğunun fazla olmasına yol açmış bulunmaktadır. Nüfus vadi tabanlarındaki düzlüklerde ve alçak yamaçlarda yoğunlaşmıştır (Koday ve Erhan, 2010: 222). Daimi yerleşmelerin hâkim olduğu sahada dönemlik kır yerleşmelerine rastlanmamaktadır (Taş ve Yakar, 2009: 150).

1.200 - 1.300 m yükseltisinin alanı 583 km² ile en fazla alanı oluşturmaktadır. 10 mahallesi bulunmakta ve 3.356 kişi yaşamaktadır. 1.300 - 1.400 m yükselti aralığı 242 km² alan kaplamaktadır. Mahalle sayısı 9 olup, 3.804 kişi yaşamaktadır. 1.400 - 1.500 m yükselti aralığı 149 km² alan kaplamaktadır. Mahalle sayısı 19 olup, nüfusu 7.791 kişidir. Mahalle sayısının en fazla olduğu yükselti aralığını oluşturmaktadır. Mahalle sayısı fazla olsa da nüfus miktarı fazla değildir. 1.500 - 1.600 m yükselti aralığında 89 km² alan kaplamaktadır. Mahalle sayısı 7 olup, nüfusu 1.605 kişidir. 1.600 - 1.700 m yükselti aralığında 32 km² alan kaplamaktadır. Mahalle sayısı 3 olup, nüfusu 793 kişidir. Yükselti aralığının üst sınırında alan, mahalle sayısı ve nüfus miktarı oldukça azalmaktadır. Bozkuş ilçesinde yükseltinin 1.700 m sınırındaki yerleşim yerleri Soğucak, Arslantaş ve Hacıyunuslar gibi kırsal nitelikli mahalleleridir (Tablo 2, Tablo 3).

Tablo 2. Yerleşim Birimlerinin Yükselti Aralığı ve Nüfus Miktarı

Yükselti Aralığı (m)	Mahalle Adı	2000 Yılı Nüfusu	2019 Yılı Nüfusu
1100-1200	Demirasaf	Toplam 10.483	3.146
	Yukarı		3.012

	Cumhuriyet		2.162
	Yolören	343	225
1200-1300	Çağlayan	3.213	781
	Dereköy	2.868	580
	Harmanpınar	1.524	369
	Bağyurdu	424	299
	Sazlı	424	284
	Karayahya	332	270
	Akçapınar	344	255
	Karacaardıç	509	237
	Pınarcık	355	196
	Bozdam	104	85
	1300-1400	Sarıoğlan (Boyalı)	4.971
Sorkun		2.048	699
Kildere		401	409
Kuşça		601	398
Ayvalca		248	233
Kozağaç		312	216
Kızılçakır		348	194
Karacahisar		170	122
Aydıncıkışla		197	108
1400-1500	Dereici	3.690	1.280
	Hamzalar	3.734	1.059
	Hisarlık	3.114	1.036
	Üçpınar (Pabuççular)	3.056	645
	Kuzören	-	627
	Hacılar	815	489
	Söğüt	2.225	464
	Yazdamı	648	418
	Yelbeği	432	301
	Ulupınar	537	254
	Kınık	406	249
	Kayaacılar	238	200
	Yeniköy	219	169
	Küçükhisarlık	245	159
	Baybağan	277	135
	Karabayır	195	117
	Tepearası	200	90
	Elmaağaç	86	54
	Yalnızca	75	45
	Armutlu	2.069	576
	Kayapınar	428	307
	Işıklar	394	285

1500-1600	Taşbaşı	279	173
	Kovanlık	174	142
	Tepelice	166	72
	Tarlabaşı	86	50
1600-1700	Soğucak	664	625
	Arslantaş	242	140
	Hacıyunuslar	154	28
	Toplam	55.067	25.894

Yükselti ile nüfuslanma arasındaki ilişkilerin takip edilebilmesi ve doğru sonuçlar alınabilmesi kuşkusuz ayırt edilen her yükselti kademesinin yüzölçümünün bilinmesi gerekir (Sergün, 1993: 17). Harita Genel Müdürlüğü verisine göre Bozkır ilçesinin yüzölçümü 1.105 km² dir. Daimî yerleşmelerin yükselti aralığını tespit etmek amacıyla 1.100- 1.700 m aralığının toplam alanı hesaplanmıştır ve sonucunda 1.165 km² alan tespit edilmiştir. Bozkır ilçesindeki yerleşmeler 1.100 m izohipsinde başladığından dolayı 1.700 m sınırını aşan alanın 60 km² alan kapladığı düşünülmektedir. Nüfusun dikey dağılışı bu yükselti basamakları aralığındadır.

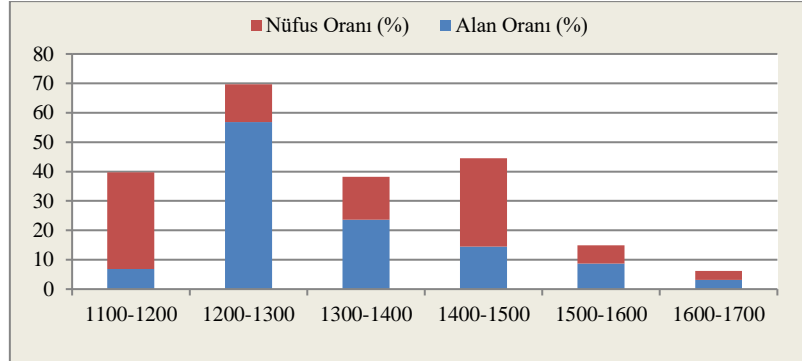
Yükseltiye bağlı yerleşme sayılarının dağılışı da değerlendirilmesi gereken diğer mühim bir husustur (Özşahin vd. 2016: 151). Toplamda 52 mahallesi bulunan inceleme sahasının 19 yerleşmesi 1.400-1.500 m aralığında yer aldığı görülmektedir Yükselti aralığının kapladığı alan, yerleşim yeri sayısı ve nüfus miktarı arasında doğrusal bir ilişki bulunamamıştır (Tablo 3).

Tablo 3. Bozkır İlçesinde Arazilerin Yükselti Aralığına Göre Dağılımı

Yükselti Aralığı (m)	Alan (Km ²)	Oran (%)	Yerleşim Yeri Sayısı	Oran (%)	Nüfusu (2019 Yılı)	Oran (%)
1.100-1.200	70	6.82	4	7.69	8.545	32.9
1.200-1.300	583	56.8	10	19.2	3.356	12.9
1.300-1.400	242	23.6	9	17.3	3.804	14.6
1.400-1.500	149	14.5	19	36.5	7.791	30
1.500-1.600	89	8.68	7	13.4	1.605	6.19
1.600-1.700	32	3.12	3	5.76	793	3.06
Toplam	1.165	100	52	100	25.894	100

1.100-1.200 m yükselti aralığı 70 km² alan kaplamakta olup, nüfus miktarı oldukça fazladır (8.845 kişi). 1.200-1.300 m yükselti aralığı 583 km² alan kaplamaktadır. Sahip olduğu alan miktarına göre nüfusu 3.356 kişidir.

Şekil 2. Yükselti Aralıklarına Göre Alan ve Nüfusun Oransal Dağılışı

Sonuç ve Değerlendirme

Ülkemizin ortalama yükselti 1.141 m. (Elibüyük ve Yılmaz 2010: 34) iken Batı Torosların kuzeydoğusunda yer alan inceleme sahasının ortalama yükseltisi 1.400 m'dir. Bu bağlamda inceleme sahasının ortalama yükseltisi Türkiye'nin ortalama yükseltisinden fazladır. Ortalama yükseltiyi hesaplamak için en düşük değer ile en yüksek değer toplanıp, ikiye bölünmesiyle elde edilmektedir. Bu yükselti aralığı yerleşme için ideal şartları sağlamaktadır. Nem oranının düşük olması, yaşam şartlarını daha iyi hale getirmektedir. İnsanların sıcaktan kaçma isteği ve hayvanlarını serin yerde otlatma isteği, yüksek yerlere yerleşmesine neden olmaktadır. Tarihsel süreçte, yüksek yerlere yerleşilmesinin birçok sebebi bulunmaktadır. Güvenliği sağlama ihtiyacı bunlardan biridir. İnceleme sahasında bulunan Zengibar Kalesi, bu sahanın eskiden güvenlik amacıyla yerleşilmiş olduğunu göstermektedir.

İnsanlar, topoğrafik şartların elverdiği oranda ve öncelikle su kenarlarına yerleşmeler kurmuşlardır. Çarşamba çayının aşındırdığı vadi boyunca yerleşim birimleri kurulmuş ve insanlar buralarda yaşamaktadırlar. Yükselti, eğim ve bakı şartlarına göre yerleşme için ideal olan bu sahanın zaman içerisinde nüfusu azalmıştır. Seydişehir Alüminyum Tesisinin kurulmasıyla, işçi göçü olmuştur. Yurt dışına yapılan işçi göçlerine Bozkırlılar da katılmıştır. 1990'dan sonra Ahırlı ve Yalılıyük ilçelerinin kurulmasıyla ciddi anlamda nüfusu azalmıştır.

Ekip-dikilebilir arazinin yetersiz oluşu, var olan topraklarında miras yoluyla parçalanması gibi nedenlerle tarımsal faaliyet kısıtlı şekilde yapılmaktadır. Hayvancılık ile uğraşanlar, küçükbaş hayvanlarını bir çobana vermekte sürü halinde otlatmaktadır. Aile üyelerinden bir kişinin yapabileceği bir iş olmasından dolayı ailenin diğer fertleri, yeni iş arayışına girmekte ve iş olanaklarının geniş olduğu alanlara göç etmektedir. Bozkır bu anlamda göç veren ilçe konumundadır. Gerek ülkemizin gerekse Avrupa'nın birçok yerine yerleşmiş gurbetçiler olduğu bilinmektedir. Yaz tatillerini memleketinde geçirmek isteyenlerle birlikte Bozkır'ın yazlıkçı nüfusu artmaktadır.

Yükselti basamaklarına göre yerleşmeler konumlandırılmakta ve bu düzene göre de nüfusun dağılışı gerçekleşmektedir. 1.100-1.200 m yükseltisi 70 km² alan kaplamakta olup nüfusun en fazla olduğu (8.545 kişi) basamağı oluşturmaktadır. Bu yükselti aralığında Km² ye 122 kişi düşmektedir. Aritmetik nüfus yoğunluğu oldukça fazladır. Toplam alan, yerleşim yeri sayısı ve toplam nüfus miktarı arasında doğrusal bir ilişki bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Alaeddinoğlu, F. (2014), Van Gölü Havzasında Nüfus ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı, TÜCAUM VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı (263-274), Ankara.
- Avcı, V. (2017), Bingöl İli'nde Nüfus ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl:7 Cilt:7 Sayı:13, sayfa:201-221.
- Bozyiğit R. & Güngör Ş. (2010), Gazipaşa İlçesi'nde (Antalya) Yerleşmelerin Yükseltiye Göre Dağılışının CBS Yöntemi ile Değerlendirilmesi, 4th International Computer and Instructional Technologies Symposium, 24-26 September 2010 in Konya.
- Buldur, A. D. & Sarı, S. (2012), Çarşamba Çayı'nın 15 Aralık 2010 Tarihli Taşkını ve Bozkır'daki (Konya) Etkisi, *Marmara Coğrafya Dergisi*, sayı:25, s.81-107. İstanbul.
- Çağlıyan, A. (2005), Elazığ Yükselti Basamaklarına Göre Kırsal Yerleşmelerin Dağılışı, Ulusal Coğrafya Kongresi, Tam Metin Bildiri, 29-30 Eylül 2005.
- Dölek, İ.& Avcı, V. & Harunoğulları, M. (2018), Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükseltiye Göre Değişimi: Muş Örneği, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:6, sayfa:1011-1022.
- Durmuş, E. Diyarbakır İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı, TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 3-6 Ekim 2019, Ankara.
- Elibüyük, M & Yılmaz, E. (2010), Türkiye'nin Coğrafi Bölge ve Bölümlerine Göre Yükselti Basamakları ve Eğim Grupları, *Coğrafi Bilimler Dergisi* 8(1), 27-55.
- Günel, N. (1993), Marmara ve Ege Bölgelerinde Kır Yerleşmelerinin Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı, *Türk Coğrafya Dergisi*, S.28, s.143-154.
- Koday, Z. (2005), Gümüşhane İlinde Nüfus Hareketleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1), 57-69.
- Koday, S. & Erhan, K. (2010) , Çoruh Vadisinde Nüfusun Dağılışı, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 221-230.
- Koday, Z. (2014), *Fındıklı İlçesi'nin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:10445, Edebiyat Fakültesi Yayınları No:141, Araştırmalar Serisi No: 117. Mega Ofset Matbaacılık, Erzurum.
- Koday, S. & Koday, Z. & Akbaş, F.(2018), Gördes Büyükşehir İlçesinde Nüfus Hareketleri, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.22 (Özel Sayı), s.523-556.
- Koday, S. & Koday, Z. & Yılmaz Akçaözöğlü, E. (2019), Bozkır İlçesinde Elma Tarımı, II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Gümüşhane, (7-9 Kasım 2019), Bildiriler Kitabı Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına. Gümüşhane Üniversitesi Yayınları No:44, s.72-87.
- Kızılçaoğlu, A. & Soykan A. (1998), Manyas İlçesinde Yükselti Basamaklarına Göre Nüfusun Dağılışı ve Gelişimi, III. Ulusal Nüfusbilim Konferansı, 02-05 Aralık 1998.
- Özkan, N. (2010), *Bozkır İlçe Merkezi'nin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- Özşahin, E. & Atasoy, A. (2013), Yükseltiye Bağlı Olarak Nüfus Değişir mi? Hatay Örneği, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:6 sayı:26, 92-108.
- Özşahin, E.& Eroğlu, İ.& Pektezel, H. (2016) Erzincan İlinde Yerleşmelerin ve Nüfusun Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 143-156.
- Sergün, Ü. (1994), Türkiye'de Kır Nüfusunun Yükselti Kademelerine Göre Dağılışı, İstanbul Üniversitesi Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülten, sayı:11, s.17-22

- Tapur, T.(2016), Bozkır İlçesinin Nüfus Gelişimi ve Bazı demografik Özellikleri, Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır, 06-08 Mayıs 2016, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları:9, s.1335- 1348, Konya.
- Tanoğlu, A. (1969), *Nüfus ve Yerleşme, Cilt 1*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı No:45, Taş Matbaası, İstanbul.
- Taş, B. & Yakar, M. (2009), Afyonkarahisar İlinde Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, Sayı:7 (2), s.145-161.
- Tolun Denker, B. (1977), *Yerleşme Coğrafyası Kır Yerleşmeleri*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:2275, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:93, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Üstündağ, Ö. (2009), Elazığ İlinde Genel Arazi Kullanımının Yükselti Kuşaklarına Göre Değişimi, TMMOB Coğrafi Bilgi Sistemleri Kongresi 02-06 Kasım 2009, İzmir.
- <http://www.tuik.gov.tr/Start.do>
- http://www.viewfinderpanoramas.org/Coverage%20map%20viewfinderpanoramas_org3.htm
- https://www.harita.gov.tr/images/urun/il_ilce_alanlari.pdf
- <https://www.harita.gov.tr/urun-267-haritasi.html&katid=14>
- <https://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Uzakliklar/ilcedenIlceyeMesafe.aspx>

Öğrenme Güçlüğü olan Öğrencilerin Okuduğunu Anlama Becerisini Geliştirmede Hikâye Haritası Stratejisinin Kullanımı

Merve Görmez³³⁵, Orhan Çakıroğlu³³⁶

Öz

Okuma becerisi doğuştan var olmayan eğitim öğretim faaliyetleri ile kazandırılan bir beceridir. Hızla gelişen dünyada okuryazar olmanın önemi giderek artmaktadır. Okuma becerileri bireyin hayatta kalabilmesi, iş bulması, yaşamını idame ettirebilmesi gibi toplumsal hayata ilişkin beceriler için de elzemdir. Okuma becerisi akademik anlamda sadece Türkçe dersini değil, diğer derslerdeki başarıyı da etkilemektedir çünkü okuma becerisi, anlamlandırarak okumanın gerçekleştiği zihinsel bir süreçtir (Vaughn & Fuchs, 2003). Türkiye’de ÖÖG olan öğrenci sayısı gün geçtikçe artış göstermektedir. ÖÖG olan öğrenciler okuma becerilerini geliştirmeye yönelik destek eğitim almaktadırlar. Ancak Türkiye’de ÖÖG olan öğrencilere yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde okuma becerilerini geliştirmeye yönelik sınırlı sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, ÖÖG olan öğrencilere yönelik müdahale, yöntem ve stratejilerin geliştirilmesi oldukça önemlidir (Görgün & Melekoğlu, 2019). ÖÖG olan öğrencilerin çoğunda okuduğunu anlama seviyesine ulaşmanın mümkün olmadığı görülmektedir (Slavin, Lake, Davis, & Madden, 2011). Bu nedenle öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini geliştirmek için etkili öğretim stratejileri belirlenmeli ve uygulanmalıdır (Lyon & Weiser, 2013). Bu çalışma kapsamında öğrenme güçlüğü olan öğrencilerin okuduğunu anlama becerilerini geliştirmede hikâye haritası stratejisinin kullanımı, ulusal ve uluslararası alanyazında ilgili strateji üzerine yapılan araştırmalar özetlenecektir. Ayrıca, katılımcılarla uygulama süreci ve örnek uygulama materyalleri paylaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Öğrenme güçlüğü, özel eğitim, okuduğunu anlama, hikâye haritası

³³⁵ Öğretmen, Atatürk Ortaokulu, Artvin, mervegormez06@gmail.com

³³⁶ Doç.Dr., Trabzon Üniversitesi, Özel Eğitim Hizmetleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, cakirogluorhan@gmail.com

Afetlere Dirençlilik

Günhan Erdem³³⁷

Öz

Bir ülkede topyekün afetlere dirençli bir yapının tesis edilmesi, afetler nedeniyle sürekli kayıplar yaşamakta olan toplumlar için erişilmesi kuvvetle arzu edilen bir seviyedir. Günümüzde birbirine karıştırılan iki kavram nedeniyle afetlere dirençlilik konusunda sorumluluğun toplumda mı yoksa ülkeyi yöneten sistemde mi sorusu akıllara gelmektedir. Afetlere dirençli olması gereken ülke midir yoksa toplum mu? Bu açıdan konuyu ele aldığımızda literatürde karşımıza sıklıkla çıkmakta olan “afete dirençli toplum”, “afete hazır toplum”, “afete hazır ülke” ve “afete dirençli ülke” kavramlarını inceleyerek gelecekte afetler nedeniyle yaşanan kayıpların en aza indirilmesi için halen gelişmekte olan bir ülke konumunda olan Türkiye Cumhuriyeti devleti ve ulusu olarak neler yapmamız gerektiği bu makalede irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Dirençlilik, Afet Dirençliliği

Giriş

Ülkemizde her büyük ve yıkıcı afet sonrasında olduğu gibi 30 Ekim 2020 tarihinde meydana gelen İzmir depreminin ardından da afetlerde can ve mal güvenliğini nasıl sağlamak gerektiğine dair birçok kişi pek çok farklı açıklamada bulundu. Ve yine her afet sonrasında olduğu gibi afetlere olan aşırı hassasiyetimiz konusundaki gerçekler depremden birkaç gün sonra gündemden uzaklaştı ve şu sıralarda da tamamen unutuldu. Ve insanlarımız sanki hiçbir şey olmamış ve bundan sonra da olmayacakmış gibi gündelik normal yaşantısına döndü. Halbuki ülkemiz başlı başına bir deprem bölgesidir ve pek çok diri fay hattı içermektedir. Deprem uzmanları özellikle yakın gelecekte ülkemizin birçok bölgesinde büyük depremler olabileceği uyarısını yapmaktadır.

Burada özellikle vurgulamak gerekir ki, İzmir depremi sırasında bu kez farklı olan en önemli konu, özellikle hükümet yetkililerinin, afetlerde oluşan can ve mal kayıplarının en aza indirilmesi konusunda yapmış oldukları açıklamaların genel içeriğiydi. Yetkililer, halkın afetlere hazırlıklı olmasını belirterek, insanları daha güvenli konutlarda oturmaya davet ettiler (BBC News, 3/11/2020, www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54781573; TRTHaber, 3/11/2020, www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-deprem-icin-29-milyon-liralik-kaynak-gonderildi-528066.html). Sonuç itibariyle “afetlere dirençli bir toplum” yapısının tesis edilmesi konusunda hükümet yetkililerince bir fikir birliği oluştuğunu idrak ettik. İzmir depreminde devletin tüm imkanları ile afetzedelerin yanında olduğu; 99 depremi ile kıyaslandığında devletin en kısa süre içerisinde afet bölgesinde arama kurtarma çalışmalarına başladığı vurgusu da ihmal edilmedi (Bursa Hakimiyet, 9/11/2020, www.bursahakimiyet.com.tr/haber/fuat-oktay-acikladi-deprem-vergilerine-ne-oldu-443509.html). Böylelikle ülkemizdeki afet yönetimi şeklinin geçmişte de olduğu gibi günümüzde de kriz odaklı olduğunu, “hazırlıklı olma” kavramının oluşabilecek bir afet sonrasında en kısa sürede ve en etkili bir şekilde müdahalede bulunmayı kapsadığını bir kez daha anlamış olduk.

³³⁷ Prof. Dr., Girne Amerikan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, gerdem17@gmail.com

Halbuki AFAD'ın kuruluş yasası olan 2009 tarihli 5902 sayılı yasada, ülkemizin risk odaklı bütünleşik afet yönetimi modelini benimseyeceği açıkça belirtilmiş olup, bu yaklaşım, devletin afet zararlarını en aza indirmek konusunda gereğini yapma açısından bir taahhüt oluşturmaktadır (Bkz. 5902 sayılı kanununun 8. maddesi: Planlama ve Zarar Azaltma Dairesi Başkanlığının Görevleri; 18. maddenin (2). kısmı: İl afet ve acil durum müdürlüklerinin görevleri).

1. Öneriler

Bütünleşik afet yönetim sistemi incelendiğinde iki genel kavram öne çıkmaktadır: Afete hazır bir toplum ve afete dirençli ülke. Burada da görüldüğü gibi afete dirençli olan öge halk değil ülke olmalıdır. Bu kavram içerisinde devlet bir yandan tüm mekanizmaları ile afet risklerini bertaraf etmek, en azından riskleri en az seviyeye indirmek için çaba gösterirken diğer yandan da vatandaşlarının afetlere hazırlıklı olması bakımından gerekli eğitim çalışmaları yürütür ve böylelikle afet bilinci ve kültürü gelişmiş bir toplum yapısı tesis edilmiş olur. Tüm bunlar için devletin demokrasi kültürü ile, ekonomisiyle, hukuk sistemiyle, alt ve üst yapısı itibariyle afetlere dönük dirençli olmak adına vatandaşına güven verecek bir durumda olması gerekmektedir. Birleşmiş Milletlerin 2015-2030 yılları arasını kapsayan afet risklerinin azaltılması programı da temelde bu konuları kapsamaktadır (United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), www.undrr.org/implementing-sendai-framework/what-sendai-framework). Türkiye'nin de yer aldığı Afet Risk Azaltımı Avrupa Forumunun (EFDRR) her yıl düzenlediği ve 2017 yılında da AFAD'ın ev sahipliğinde İstanbul'da yapılan toplantılarda da benzer konular ele alınarak tartışılmaktadır (www.undrr.org/publication/european-forum-disaster-risk-reduction-efdr-r-roadmap-2015-2020).

Bu konuda öncelikle yapılması gereken, afet zararlarının azaltılması için yapılması gerekenlerinin halkın temsilcilerinden oluşan millet meclisinde ele alınması ve tüm gerçekleri ile tartışılarak karara bağlanması elzemdir. Doğal olarak bunun için en kısa sürede güçlendirilmiş bir parlamenter sistemin kurulması gerekmektedir. Aynı zamanda mevzuatta bulunan ve afetlere dirençli ülke olma yolunda sorunlar teşkil eden yanlış uygulama kaynakları da tespit edilerek mevzuattan ayıklanmaları sağlanmalıdır. Bu sayede yanlış ve hassas yapılaşma engellenmeli, afetlere dirençli olma konusundaki en büyük engellerden biri olan yolsuzluklar ortadan kaldırılmalıdır. İstatistikler afetlerin en çok gelişmekte olan ülkelerde can ve mal kaybına sebep olduğunu ortaya koymaktadır (Erdem G. Afete dirençli ülke kavramının sürdürülebilir kalkınma açısından önemi, ISRCongress, 18-20 Nisan 2019 Tiflis). Bunun en temel nedeni ise, ne yazık ki bu tür ülkelerde demokrasinin tesisinde yaşanan aksaklıklar ve yönetim anlayışına egemen olmuş yolsuzluklardır. Sürdürülebilir bir ekonomi için afete dirençlilik şarttır. Afete dirençli ülke olmak için gelişmiş ve zengin olmak gerekli değildir. Aksine zengin ve gelişmiş bir ülke olabilmek adına afete dirençli bir ülke konumuna gelebilmek bir ön şarttır. Yaşanan her afet, büyüklüğüne göre artan miktarlarda can ve mal kaybına neden olmaktadır. Afet sonrasında, rehabilitasyon çalışmaları için çok büyük bir maddi kaynak gerekmekte ve bu da konan yeni vergilerle vatandaşlara ve hatta doğmamış nesillere dek uzanabilen maddi yüklerle neden olmaktadır. Halbuki, akılcı yöntemleri uygulayarak afete dirençli ülke konumuna ulaşmış toplumlar kaynaklarını gelecek nesillerinin daha refah bir hayat sürmesi ve varlıklarının güçlü bir şekilde devamı adına kullanabilmektedirler. Krizler bazen fırsatları da beraberinde getirebilir.

Dönüşüm için çalışan ülkelerde oluşabilecek afetler ortaya çıkan zararın telafisi konusunda akılcı projeleri uygulamaya koyabilirlerse, afet bölgesinde daha güvenli bir yaşam koşulu tesis edebilirler. Bunun için afet bölgesinin afete neden olan hadise açısından detaylı bir analizi sonrasında yapılabilecek doğru uygulamalar belirlenmelidir. Bunlar arasında, inşaat kalitesinin yükseltilmesi, alt yapının güçlendirilmesi veya bölgenin tümüyle güvenli bir yere nakli gibi çözümler devreye sokulabilir. Örneğin kentsel dönüşüm projeleri bu sayede derhal hayata geçirilebilir. Bu konu da diğerleri gibi tamamen merkezi yönetimin inisiyatifinde olan bir konudur. Konuyla ilgili yasal düzenlemeler ivedilikle yapılmalı, deprem vergisi adı altında oluşturulan fon bu konuya kaynak oluşturacak şekilde çalışmalara başlanmalıdır. Hiçbir vatandaşın hakkı yenmeden, mağdur edilmeden, kendilerine ek bir maddi külfet getirilmeden güvenli konutlara nakilleri sağlanmalıdır. Risk altındaki bölgelerde yeni yapılaşmalara izin verilmemelidir. Ülkenin mevcut kaynakları tümüyle bu konuya sevk edilmeli, aciliyeti olmayan yatırım projeleri en az 10 yıl süreyle askıya alınmalıdır. Benzer şekilde, ülkenin riskli bölgelerinde yer alan stratejik tesisler de (rafineri, fabrika gibi) deprem ve diğer afet riskleri açısından güvenli olan bölgelere taşınmalıdır. Risklerin belirlenmesi konusunda yürütülecek bilimsel ve akademik çalışmalar teşvik edilmelidir. Risklerin ve bunlara yönelik çözüm önerilerinin oluşturulmasında bölge insanlarının görüşlerine mutlaka yer verilmelidir.

Ülkemizin güvenli yapılaşması önündeki en temel sorun, imarlaşma, müteahhitlik ve yapı denetimi üçgeninde yaşanmaktadır. Özellikle zemin etüdlerinin yapılmasında modern bilimsel yöntemlerin kullanılmadığı gözlenmektedir. İmara açılacak arazilerde basit ve ucuz birkaç sondaj çalışması ile zeminin geneli hakkında fikir sahibi olunmakta, bu nedenle de çoğu binanın temeli zemine ve bina statğine uygun yapılmamaktadır. O nedenle binaların sağlam bile olsa deprem nedeniyle yan yattıkları gözlenmektedir. Yapılması gereken, belediyelerin, üniversitelerin ilgili akademik birimleri ile işbirliği içerisinde, güncel jeofizik teknikleri kullanarak, imara açılacak arazilerde kapsamlı etüd çalışmaları yapması, bu sayede zemin özelliklerini en doğru şekilde ortaya koyarak, yapılacak inşaatlarda buna uygun standartları şart koşmasıdır.

Sorunlu üçgenin ikinci kenarını olan müteahhitlik mesleği ise, Türkiye’de en kolay yapılabilecek mesleklerden biridir. Müteahhit olmak için devletin denetimine tabi bir okuldan mezun olma zorunluluğu bulunmamaktadır. Parası olan, belediyeye başvurup, ruhsat alıp inşaaata başlayabilmektedir. Halbuki, bir bina projesinin gerçek sahibi o projeyi çizen mimar olmalı ve bina o mimarın adıyla anılmalıdır. İlk bakışta basit gibi görünen bu yaklaşım gerçekte insan yaşamı ve kalitesi açısından çok önemlidir. Adıyla yaşayacak bir eserin sahibi hiçbir zaman eserinin kötü olmasını istemez. Her zaman daha iyisini yapmak için kendisini geliştirir.

Üçgenin son kenarını ise sorunlu yapı denetimi mekanizması oluşturmaktadır. Yapı denetimi yapan firmalar aslında müteahhit firmaların yan kuruluşlarıdır. O nedenle inşaat aşamalarında olabilecek birçok kusur görmezden gelinebilmektedir. İnşaatın her aşaması en ince ayrıntısına varana dek incelenmesi gerekirken çoğunlukla başta alınan numuneler ve yapılan gözleme dayalı incelemeler, inşaatın sonraki aşamaları için de kıstas kabul edilmektedir. Yapılması gereken, bina denetiminin halk adına belediyeler tarafından yapılmasını sağlayacak yasal düzenlemelerin bir an önce hazırlanmasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Afetlere dirençli bir ülke oluşturabilmek için devletin ve yürütme mekanizmasının üzerine düşen bu görevlerin yanı sıra, afete hazır bir toplum oluşturabilmek yolunda her vatandaşa düşen sorumluluklar da bulunmaktadır. Öncelikle, toplumdaki konumu ve görevi ne olursa olsun, 7'den 70'e her vatandaş, afete hazırlık konusunda uygulanan eğitimlere katılmalı, bu açıdan üzerine düşen her türlü sorumluluğu eksiksiz olarak yerine getirmelidir. Bununla birlikte, yaşadığımız konutların manzarasından ziyade, kalite ve güvenliğini sorgulamalı ve buna göre konut tercihlerimizi belirlemeliyiz. Yaşadığımız ve içinde bulunduğumuz mekanların yapısal olmayan risk faktörleri açısından değerlendirmesini yapmalı ve bizleri bekleyen tehlikeleri belirleyerek (üzerimize devrilebilecek veya kaçış yollarını kapatabilecek eşyalar gibi) bunları bertaraf etmeliyiz (örneğin sabitleme gibi). Konutlarımızı doğal afetlere yönelik sigorta ettirmeliyiz. Sigorta firmaları sigorta primi belirlerken risk analizi yaparlar. Bu da haliyle inşaat kalitesine ve bölgenin afetselliğine bağlıdır. Bu nedenle afete dirençliliğin gelişmesi adına doğal afet sigortacılığının ve kapsamının genişlemesi çok yararlıdır. Herhangi bir afet anında nasıl davranmamız gerektiğini, içinde bulunduğumuz mekanları nasıl terk etmemiz gerektiğini, çevremizde bulunan ve afetlerde hassas grupları oluşturan, çocuk kadın, yaşlı ve engelli bireylere nasıl destek olabileceğimizi öğrenmeli ve bunları alışkanlık haline getirmeliyiz. Bizi devlet yönetiminde temsil eden seçmiş olduğumuz temsilcileri, faaliyetleri açısından denetlemeliyiz. Halkın yararına olan faaliyetleri desteklemeli, olmayanları ise eleştirmeli ve onaylamamalıyız. Afetlere dirençli bir ülkede, afetlere hazır bir toplum halinde güvenle yaşayabilmeyen yegane temelinin tesis edilebilmesi, tüm vatandaşları ile devletin en üst yönetim makamından tüm kurum ve kuruluşlarına ve özel sektör ile sivil toplum örgütlerine kadar, bütünleşik afet yönetimi sisteminin tüm paydaşlarının, üzerine düşen görev ve sorumlulukları tam bir görev anlayışı ve disiplin içerisinde ciddiyetle ele alarak uygulaması neticesinde mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- BBC News, 3/11/2020, www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-54781573
- TRTHaber, 3/11/2020, www.trthaber.com/haber/gundem/cumhurbaskani-erdogan-deprem-icin-29-milyon-liralik-kaynak-gonderildi-528066.html
- Bursa Hakimiyet, 9/11/2020, www.bursahakimiyet.com.tr/haber/fuat-oktay-acikladi-deprem-vergilerine-ne-oldu-443509.html
- 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. Afet ve Acil Durumlara İlişkin Temel Mevzuat, AFAD, 2015, Ankara.
- United Nations Office for Disaster Risk Reduction (UNDRR), www.undrr.org/implementing-sendai-framework/what-sendai-framework
- www.undrr.org/publication/european-forum-disaster-risk-reduction-efdr-roadmap-2015-2020
- Erdem G. Afete dirençli ülke kavramının sürdürülebilir kalkınma açısından önemi, ISRCongress, 18-20 Nisan 2019 Tiflis